التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

HUZUR YAYINEVİ
Tefsir : 1/21
TK-ISBN 975-8666-14-2
ISBN 975-8666-32-0

EDİTÖR : Ahmet Hikmet Ünalmış
TASHİH HEYETİ : İsmail Karakaya - M. Emin Gümüş
SAYFA DÜZENİ : Suat Teke

© Bu tercüme eserin bütün hakkı **HUZUR YAYINEVİ**'ne aittir.

BASKI : Eren Ofset
CİLT : Özgün Ciltevi
İSTANBUL 2002

التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

21. CİLT

TERCÜME

Prof.Dr. Suat YILDIRIM • Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr.Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM

PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.

Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/1

Tel&Faks 0212.513 01 71 - 513 50 57

Cağaloğlu-İstanbul

ءَأُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنۢ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌ ﴿٢٥﴾

"Bizim aramızda vahiy, ona mı verildi? Hayır, o, şımarık, aşırı bir yalancıdır" (Kamer, 25).

Daha önce geçtiği üzere, istifham yoluyla getirilen olumsuzluk ifâdesi, daha belîğdir. Çünkü مَا أُنزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ "Ona vahiy indirilmedi" diyen kimse, kendisini dinleyenin, onu o konuda yalanlayacağını çoğu kez bilir, ya da zannedebilir veya o bunu sezebilir. Fakat bunun istifham yoluyla söylediğinde ise, o zaman manası, "Bu istifhamı dinleyen bana, "indirilmedi..." şeklinde cevâp verecektir.." şeklinde olur. Ve o zaman da o şey, hiç kimseye gizli kalmayan, bilakis herkesin, "indirilmedi" diyeceği bir biçimde, apaçık bir biçimde inkâr edilmiş olur. Zikr kelimesi, her ne kadar onunla, Allah'tan yana olan şeylerin zikrinin murad edilmesi, meselâ el-Hakku denilip de bununla, Allah'tan yana vaki olan şey manasının kastedilmesi de muhtemel ise de, adı geçen kelime, "risâlet" ya da "kitâb" anlamlarına gelir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İlka Kelimesi

Onların, ءَأُلْقِيَ "... mı atıldı?" sözleri أُنزِلَ "... mı indirildi?" sözlerinden bir bedeldir. Bunda, onların mübalağa yoluyla inkâr ettikleri şeye bir işaret bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü القاء (ilka) kelimesi, "süratle indirmek" anlamındadır. Peygamber de onlara, "Vahiy bana, çok kısa bir zaman içinde melekle beraber geldi" diyordu. Buna göre onlar sanki, "Melek bir cisimdir. Semâ da çok uzak (derin)dir. Böyle olunca o kısa bir zamanda nasıl inebilir?" demişler. Bu nedenle de, أُنزِلَ değil de, أُلْقِيَ mı atıldı?" demişlerdir. Onların ayrıca, عَلَيْهِ "ona" demeleri, bir başka inkâr ve yadırgamadır. Sanki onlar, "Ona asla hiçbir vahiy atılmadı, indirilmedi" demişlerdir ki, böylece onlar, "Eğer vahiy ilkâ edilmiş olsaydı, içinizde, şeref ve zekâ bakımından daha üstün kimseler var iken, bu ona ilkâ edilmezdi" demek istemişlerdir. Onların, أُلْقِيَ sözleri, ءَأَلْقَى اللَّهُ "Allah

zikri ona mı attı, ilkâ etti?" ifâdesinin yerini tutmaktadır. Ki bununla da, "Vahiy ilkâ etmenin Allah'tan olması bir yana, semâ'dan olması bile mümkün değil, imkânsızdır" manasına işâret edilmiştir.

İKİNCİ MESELE Onlar, "**zikr**" kelimesini marife getirmişler, bu sebeple de, meselâ, ءَأُلْقِيَ عَلَيْهِ ذِكْرٌ "... zikrun" demişlerdir. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ, onların, inkâr edilmemesi gereken şeyi inkâr ettiklerini nakletmiş de, "onlar, inkâr edilmesi asla uygun olmayan apaçık, mübîn olan o zikri, vahiyi, "inkâr ettiler" buyurmuştur. Bu tıpkı, "Onlar, malûm olan ve bilinen şeyi inkâr ettiler" diyen kimsenin sözü gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE بَلْ edâtı, daha önce kendisinden vazgeçilen, idrâb edilen bir şeyin olmasını gerektirir. O halde bu nedir? Biz deriz ki: "Onların, أُلْقِيَ sözü bir inkâr olup, buna göre onlar, "Allah ... indirmemiştir" demişlerdir. Sonra, onların bu sözü, ancak, "O, bir peygamber değildir" manasını iktizâ eder. Sonra da onlar, "Daha doğrusu (بَلْ) o doğru da söylemiyor" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE **Kezzâb** kelimesi, فَعَّالٌ vezninde olup, ism-i fâilin mübâlağasıdır. Ya da, "Daha doğrusu kelime, خياط terzi, **temmâr** (hurmacı) kelimelerinde olduğu gibi, nisbet, aidiyet bildiren ism-i fâilden taşınmıştır" denilebilir. Biz deriz ki, birinci görüş, doğru ve daha aşikâr olanıdır. İkincisi ise, evlâ kabilindendir. Çünkü, bir şeye nisbet edilenin, o şeyi çokca yapıyor olması gerekir. Zira, birkez elbise dikene **heyyât** (terzi) denilmez. Sen bunu anlayınca biz deriz ki, mübalağa, ya çokluk hususundadır, ya da şiddet ve yoğunluk hususunda... Buna göre **kezzâb** kelimesi, ya "yalancı çok şiddetli ve yoğun olan aklın kabul etmeyeceği şeyler söyleyen" anlamına gelir, ya da (kemmiyet itibariyle) "yalanı çok olan" anlamına.. Bu iki vasfın da onda bulunduğuna inanmış olmaları sebebiyle de, o peygamberi (s.a.s) bununla vasfetmiş olmaları muhtemeldir. Onların, **eşir** "şımarık.." ifâdesi, (nisbet ettikleri) o yalanın, meselâ zayıf bir kimsenin söylediği yalan gibi, bir zarûret ya da bir şeyden kurtulmak manasına yönelik olan bir yalan olmayıp, bilâkis (o peygamberin, onlara göre), kendisini üstün görmesinden, şımararak onlara lider olmayı ve insanları kendisine tabi kılmayı arzulamasından kaynaklanmakta olduğuna işâret etmektedir. Böylece, herbir vasıf ve nitelik, o peygambere tâbi olmayı engellemektedir. Çünkü, yalancıya iltifât edilmez; hele hele onun yalanı, hiçbir zarûrete mebnî değilse...

Hayr ve Şerr Kelimeleri

Bu kelime, أَشَرُّ **(eşerru)** şeklinde de okunmuştur. Bu kelime أَخْيَرُ kelimesi gibi ism-i tafdil veznindedir. أَفْعَلُ kalıbı tefsir edildiği zaman, başka bir أَفْعَلُ ile, ikincisi de, üçüncü bir أَفْعَلُ ile; tefsir edilir. Bunun. misali şudur: Birisi اَلْأَعْلَمُ **(el-a'lemu)**'nin manası nedir?" derse, هو اَلْأَكْثَرُ عِلْماً Yani ilim bakımından ençok olandır, denilir. Yine, "**ekser** ençok olandır, ne demek?" denilirse, denilir ki: هُوَ اَلْأَزْيَدُ عَدَداً "sayıca en fazla olandır" yahut buna benzer bir şey söylenilir. Şu halde, kendi babından değil de, "**ef'alu**" kalıbının tefsir ettiği bir

şeyin olması gerekir. Bu sebeple, ulemâ, ef'al ism-i tafdîl sîgası olup, buradaki tafdîl kelimesi fazilet kökünden gelir. Bu kelimenin asîl manası ise, hayr (hayır)dır. el-hayru (اَلْخَيْرُ) kelimesi ise, اَفْعَلُ kalıbında asl olup, onun için اَخْيَرُ (ahyar) ifâdesi kullanılmaz... Sonra, şerr kelimesi hayr mukabilinde olup, ona da, hayr kelimesine tasdik edilen şey tatbik edilir. Buna göre, هُوَ شَرٌّ مِنْ كَذَا "O, bundan daha şerlidir"; وَخَيْرٌ مِنْ كَذَا "O, bundan daha hayırlıdır" denilir. eşerr kelimesi ahyar mukabilindedir... Sonra, خَيْرٌ kelimesi iki yerde kullanılır:

1) "Hayr" kelimesinin mübalağası, ya فَيْعَلٌ ya da اَفْعَلُ sığasında, farklı farklı kullanılır. Meselâ, هٰذَا خَيْرٌ ya da هٰذَا اَخْيَرُ denilir. اَخْيَرُ kelimesi, خَيْرٌ kelimesinin mübalağası olarak, asliyyet üzere değil de, müşahebet üzere kullanılır. Kim, اَشَرٌّ şeklinde okursa, kullanılan aslı terketmiş olur. Çünkü bu kelime, terkedileni asılda, "O, başkasından daha şerlidir" manasında alınmıştır. A'lem kelimesi de böyledir. Yani, "onun ilmi, başkasının ilminden daha hayırlıdır" yahut, "onun ilmi, cehâletin aldatmasından daha hayırlıdır" demektir. "Ed'af daha zayıf" vs. kelimeleri hakkındaki hüküm de aynıdır.

★ ★
★

Asıl Yalancı Ötede Anlaşılacak

سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْاَشِرُ ﴿٢٦﴾

"Şımarık, aşırı yalancı kimmiş, yarın bilecekler onlar"
(Kamer, 26).

Buna göre şayet birisi, "Bilecek" ifâdesi, istikbal anlamındadır. Halbuki Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indiği andan itibaren, onlar bilmiş anlamışlardı. Çünkü kişinin ölümünden sonra, gerçekler ortaya çıkar ve kişiler, pekçok şey müşahede etmiş olurlar. Bu hususta ne dersiniz? Biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu sözün, onların, *"Hayır, o, şımarık, aşırı bir yalancıdır"* (Kamer, 25) dedikleri vakitte, meydana gelmiş olması farzedilen bir söz olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Onlar, *"Hayır, o, şımarık aşırı bir yalancıdır"* dedikleri gün bilecekler..." demek istemiştir.

2) Bu tehdit, elîm bir azâbın kabir azabı olmayıp, kıyamet günü yapılacağına dairdir. O halde bu, "Onlar kıyamette, azâba duçar olacaklar" demektir. Kıyamette olan azâb ise, gelecekte olan bir azâbtır. غَدًا kelimesi ise, imkân ve düşünce açısından zamanın yakınlığını ifâde eder. Sonra biz, eğer, "Bu, azâbla tehdit etmek için söylenmiş olup, yalanlama için söylenmiş bir söz değildir" dersek, bunun manasını vermeye hacet kalmaz. Tam aksine bu, manasını hiç kastetmeden, onların sözlerinin, tekrarlanması olur.

Eğer biz, bunun reddiye için ve ilgili şeyin ortaya çıkacağını va'detmek için olduğunu söylersek, o zaman سَيَعْلَمُونَ غَداً ifâdesinin manası, "onlar, yarın, hiçbir ihtiyaç ve zarûret olmaksızın yalan söyleyip, hatta bundan da öteye zengin oldukları için şımarıp kötülük düşünen yalancı kimselerin kendileri olduklarını bileceklerdir" şeklinde olur. Ayetteki "yarın" ifadesi ile, kıyamet gününün kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, bununla o azâb gününün kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu izah birinci şıkka göredir.

★ ★
★

Sâlih (a.s)'ın Devesi

إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَّهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾

"Gerçekten onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi gönderen Biziz. Onları gözetle ve sabret."

(Kamer, 27).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetin bu ifadesi, mâzî manasına mı, yoksa muzârî (gelecek zaman) manasına mıdır? Eğer bu mâzî manasına ise, Cenâb-ı Hak, daha nasıl devamında, *"Onları gözetle ve sabret"* demiştir? Yok eğer muzârî manasına ise, **Âd** kıssası ile **Semûd** kıssası arasında ne fark vardır ki, Cenâb-ı Hak **Âd** kıssasında, *"Gönderdik"* buyurmuş, bu kıssada ise, "Biz göndereceğiz" manasında "Biz göndericileriz" demiştir? Deriz ki: Bu ayetteki ifade, gelecek zaman manasınadır. Çünkü bundan önceki, *"Yarın bilecekler onlar"* ayeti bunun delilidir. Çünkü "Biz göndericileriz" ifadesi, bu ifadenin beyâniyesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar bilecekler. Çünkü biz o dişi deveyi göndereceğiz" demek istemiştir. Bu ifadeden sonra gelen, *"Onları gözetle ve sabret"* ve *"onlara haber ver"* ifadeleri de bunu gerektirir. Buna göre eğer, "ileride gelen", *"çağırdılar"* (Kamer, 29) ifadesi ise, *"göndericileriz"* ile, mâzî manasının kastedildiğine delildir?" denilirse, biz deriz ki: Buna yeri gelince cevab vereceğiz. Ama bu iki kıssa arasındaki fark hususunda şöyle diyebiliriz: Burada **Semûd** kıssası tafsilatlı bir biçimde verilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, o kavmin, uyarıcı peygamberleri yalanlayışlarını ve onlara karşı söyledikleri sözleri, Kendisinin, *"yarın bilecekler onlar"* ifadesi ile peygamberlerini tasdik edişini zikretmiş ve dişi deve mûcizesine, onların bu deveye yaptıklarına yer vermiştir. Dolayısıyla azab ve helâk, bu kıssada, mâzi sığalarla anlatılmıştır. Bunları gelecek zaman sığaları ile ifade edişi ise, hadiseyi Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sanki onun zamanında olmuşcasına, canlı olarak anlatmak, böylece de **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, sabır ve hakka davet hususunda **Hz. Sâlih** (a.s)'i örnek almasını sağlamak, düşmanlarına karşı ilahî yardımın geleceği hususunda Rabbine güvenini sağlamlaştırmak içindir. Binâenaleyh sanki Cenâb-ı Hak, "Ben seni kesin mûcizelerle destekleyiciyim" demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede beş kıssa anlatmış, ortadaki kıssayı, en tafsilatlı şekilde vermiştir. Çünkü **Sâlih (a.s)**'ın durumu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in durumuna çok benzemektedir. Zira **Sâlih (a.s)**, diğer peygamberlerin mûcizelerinden daha dikkat çekici olan ve yeryüzünde bulunan bir mûcize getirmiştir. Zira Hz. İsâ (a.s) ölüleri diriltmiştir. Fakat ölü, hayata mahal bir varlıktır. Dolayısıyla Hz. İsâ (a.s), Allah'ın izniyle, hayata kabiliyetli olan bir yerde hayatı gerçekleştirmiştir. Hz. Musâ (a.s) gelince, onun da asâsı bir ejderhaya dönüşmüştür. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Musâ (a.s) için, o ağaç parçasında hayatı yaratmıştır. Fakat o asâ da büyüme bakımından, kendisinden bir tür istidad ve kuvvet bulunan bir bitkidir, büyüyüp gelişme bakımından canlılara benzer. Dolayısıyla **Hz. Musâ** (a.s)'nın mucizesi, **Hz. İsâ** (a.s)'nınkinden daha dikkate şayandır. **Hz. Sâlih** (a.s) vasıtası ile ise, mucizesi olarak, büyük bir kayadan o dişi deve çıkıvermiş (doğuvermiştir). Halbuki kaya, ne hayata ne büyüyüp gelişmeye müsait olmayan cansız bir varlıktır (ve bu daha şaşırtıcı bir mucizedir). **Hz. Muhammed** (s.a.s) de, bütün bunlardan daha harika olanı getirmiştir. Bu da, müşriklerin, "Hiç kimsenin göğe çıkıp, ayı ikiye yarması mümkün değildir" dedikleri, gök cisimleri üzerindeki tasarrufudur. Ama yeryüzünde cereyan eden mucizeler hakkında ise, müşrikler, "Bunlar, maddeleri bir olan, ortak özellikler taşıyan cisimlerdir. Herbiri diğerinin şekline girebilir. Gök cisimleri ise böyle bir şeyi kabul etmez" diyorlardı. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), o müşriklerin, hiç bir insanın gücünün yetemeyeceğini bildikleri bir şeyi yapınca, bu, **Hz. Sâlih** (a.s)'in, **Hz. Muhammed** (s.a.s) dışındaki peygamberlerin mucizelerinden daha ileri ve tam olan mucizesinden, daha mükemmel ve daha tam olmuş olur.

Mazi Manasında İsm-i Fail

Burada şöyle bir incelik yatmaktadır: İsm-i fâil, mâzî manasına olup, mef'ûlû de beraber zikredildiğinde, onu izâfetle kullanmak vâcibtir. Nitekim sen, وَحْشِيٌّ قَاتِلُ عَمِّ النَّبِيِّ (ص) "Vahşî, Vahşî (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in amcasının katilidir) dersin. Eğer biz, **"Vahşî katilin amme'n-Nebiyye"** der ve **"katil"** isim-i fâilini **"amme"** üzerinde amel ettirirsek, "hâl"in hikayesi (şimdiki zamanın hikayesi) takdir edilmelidir. Bu tıpkı, وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ *"(O ashab-ı kehf'in) köpekleri de iki kolunu uzatıp yatıyordu"* (Kehf, 18) ayetinde olduğu gibidir ki burada, kıssa sanki meydana gelirken nakledilliyormuş gibi nakledilmiştir. Çünkü sen, her ne kadar döğme işi olup bitmiş birşey ise de, هَذَا زَيْدٌ يَضْرِبُ عَمْرًا **"Zeyd Amr'ı dövüyor"** dediğin gibi, "Dün çıktım, bir de baktım ki Zeyd Amr'ı dövüyor" da dersin. Fakat isim-i fail, muzari fiil manasına olduğunda, en güzel olan, ona amel ettirmendir. Nitekim sen, إِنِّي ضَارِبٌ عَمْرًا غَدًا Yarın Amr'ı dövücüyüm" dersin. Eğer, işin olup bittiği bir zamanda, "Yarın Amr'ı dövücüyüm (dâribü Amrin)" dersen, bu câiz olur, ama pek yerinde olmaz.

Bu hususta sözün özü şudur: **"Dârib, sârih kâtil** (döven, çalan, öldüren) gibi kelimeler, aslında isimdirler. Fakat bunlarda, bir fiil manası da bulunur. Binâenaleyh ilgili fiil, geçmişte olup bitmişse, bu iş geçip gitmiş birşeydir. Dolayısıyla o ilgili fiilin, artık ne hakikatte, ne de ileride bir varlığı söz konusu değildir. Dolayısıyla isim için sözkonusu olan izâfet manasına hamletmek ve isimliğin gâlib gelmesinden ve ilgili fiilin geçmişte olup bitmiş olmasından ötürü de -kendisindeki fiil manasından dolayı-

amel ettirmemek gerekir. Ama ilgili fiil, hareket ve oluş, o anda oluyorsa veya gelecekte olması bekleniyorsa, bu fiilin, o anda yahut da ileride bir varlığı söz konusudur. Dolayısıyla da ism-i fâili, isim oluşundan ötürü muzâf kılmak veya fiilin tahmin edilip beklenmesinden yahut o andaki varlığından ötürü amel ettirmek câizdir. Fakat bu durumda onu amel ettirmek daha evladır. Çünkü istikbâle ma'tuf olarak söylenen, "Dövmeyecek (لَنْ يَضْرِبَ) lafzı, o kişinin "**dârib**" (dövücü) olmayacağını anlatır. Dolayısıyla bunun muzâf kılınmaması uygun düşer. Fakat bu ism-i fâili amel ettirme işi, fiilin meydana geleceğini veya o anda var olduğunu ifade eder. Zira birisi, "**Zeyd, Amr**'ı dövücüdür Daribun Amren", bunu duyan, **Zeyd**'in dövdüğünü duyduğunda, bu işin olup bittiğini anlar. Ama onu o anda görmediğinde de, bu dövme işinin ileride olacağını düşünür ve bekler. Fakat izâfet, sayesinde tenvinler ve tesniye-cemî nunları düştüğü için, tahfifi (kolaylığı) ifade eder. Dolayısıyla da sen, manayı değil de lafız yönünü tercih edersin.

Bunu iyice kavradığına göre, diyoruz ki: "**Mûrsilû'n-Nâka**" (göndericileriz) ifadesinde, izafetten gelen tahfifin (kolaylığın) varlığı ile birlikte, ilgili işin gerçekleştirildiği manası da söz konusu olup, "Bu iş olup bitmiş bir şey gibidir" şeklindedir. Ama "Biz, o dişi deveyi göndereceğiz" denilmesi hali hiç böyle değildir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki "**fitne**" kelimesi, **mef'ûl-ü leh**'tir. Dolayısıyla, o devenin gönderilmesinden maksad bu fitne (imtihan) olur. Fakat aslında bunun maksadı, o peygamberin yani **Hz. Sâlih** (a.s)'in doğruluğunu ortaya koymaktır. Çünkü bu bir mûcizedir. Binâenaleyh bu kelimenin tefsiri hususundaki sözün özü nedir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Mûcize de bir fitne (bir imtihan)dır. Çünkü mûcize sayesinde, mükâfaat hakedenin durumu, azab hakedeninkinden ayrılır. Çünkü Allah Teâlâ, mûcize ile kâfirlere azab etmez. Ancak mûcize onlara, peygamberin doğruluğunu ortaya koyduğu için bir imtihan (fitne) olmuş olur. Zira mûcize bir tasdiktir. Tasdikten (doğrulamadan) sonra ise, o peygamberi, doğru kabul edenler, yalanlayanlardan ayrılır, herkes belli olur.

2) Bu izah daha ince olup, şöyledir: O dişi devenin kayadan doğması, bir mûcizedir. Devenin onlara gönderilmesi, aralarında dolaşması, kavmin suyunun deve ile aralarında taksim edilmesi (nöbete bindirilmesi), birer fitnedir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Biz onlara bir imtihan (fitne) olmak üzere o dişi deveyi göndericileriz"* demiş de, "bir imtihan olmak üzere o dişi deveyi çıkarıcıyız" dememiştir. Fitne, ibtila ve imtihan kelimeleri hakkındaki izahlarımız, daha önce defalarca geçmişti. Buna ayette şöyle çok ince bir işaret var: Allah Teâlâ, dilediği kimseleri hidayete erdirir. Hidayetin çeşitli yolları vardır. Bunlardan birisi mesela, insanın kesbinin bulunduğu hidayettir. Bunun misali şudur: Cenâb-ı Hak, birşeye emâre olan birşey yaratır, derken insanın tefekkürü ve nazarı, hakikat kendi nazarında görünecek ve baskın çıkacak şekilde o şeye ilişir ve böylece ona uyar. Bazan da Allah Teâlâ, insanı o hakikate doğrudan mecbur kılar, iletir ve onu tâ küçüklüğünden itibaren hatadan korur. Binâenaleyh peygamber elinde gösterilen mûcizeler, Allah Teâlâ'nın dilediği

kimseleri, kendi kesbleri (ve iradeleriyle) hidayete erme vasıtaları olur. Peygamberlerin hak ve hakikatı buluşları ise, kendi kesbleri olmaksızın, Allah Teâlâ'nın onlarda kesbi olmayan bir takım ilimler yaratmasıyla olur. Binâenaleyh ayetteki *"Gerçekten Biz onlara bir imtihan olmak üzere o dişi deveyi göndericileriz"* ifadesiyle anlatılan şey o kavim için bir işaret olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak onlara, manası, "Fitneye (imtihana) elverişli bir tarz üzere bu deveyi gönderiyorum" şeklinde olan bir söz söylemiş olur. Bu izaha göre mûcizeleri daha açık peygamberlerin, kavminin mükâfaatı daha az olur.

Ayetteki, فَارْتَقِبْهُمْ *"Onları gözetle"* ifadesi, "Onlara azabın gelmesini bekle" demektir. Hak Teâlâ, güzel edebe ve şerri istemekten kaçınmaya bir işaret olsun diye, "O azabı gözetle" demomiştir.

Ayetteki, وَاصْطَبِرْ *"sabret"* kelimesi bunu te'yid eder ve "Eğer onlar sana eziyet ediyorlarsa da, onlar için o azabın hemen gelmesini isteme, sabret" demektir. Bu ifadenin, deve ile o kavmin işinin vaktinin, artık sabredilemeyecek kadar yaklaştığına bir işaret olması muhtemeldir.

★ ★
★

Suyun Paylaşılması

وَنَبِّئْهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾

"Bir de suyun, aralarında taksimli (nöbetle) olduğunu onlara haber ver. Her su (nöbetinde) sahibi hazır bulunsun" (dedik)."

(Kamer, 28).

Buradaki "kısmet" kelimesi, ism-i mef'ûl yani "**maksûm**" (taksim edilmiş) manasına olup, bu ifade ile, **müştakkun minh** olan masdarın, sıfat olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu tıpkı birisinin مَاءٌ مِلْحٌ (tuzlu su), قَوْلٌ زُورٌ (yalan söz) şeklindeki ifadeleri gibidir. Bu tür ifadelerde, bir çeşit mübalağa (te'kid) manası vardır. Nitekim kerîm (cömert) birisine, sanki o keremin (cömertliğin) kendisi imiş gibi olduğuna işaret için, "Kerem adam" denilmektedir. Yine فُلَانٌ لُطْفٌ مَحْضٌ "falanca mahza lütuftur" denilir.

Ayette bahsedilen taksimatın iki şey arasında olması muhtemeldir. Çünkü o dişi deve iri yapılı idi. O kavmin hayvanları ise ondan korkup kaçıyorlardı. Dişi deve suyun başında iken, onlar gelmiyorlardı. Dolayısıyla bu durum kavme zor geldi. Böylece o su, bir gün dişi deveye, bir gün onlara ait olmak üzere ikiye taksim edildi (nöbete bindirildi). Bu taksimatın, suyun azlığından ötürü olması da muhtemeldir. Dolayısıyla o sudan içme hakkı birgün o dişi deveye, bir gün de diğer hayvanlara olmak üzere taksim edildi.

Yine bu suyun, o kavim arasında taksim edilmiş olması da muhtemeldir. Dolayısıyla bir gün bir kısmına, bir gün diğer kısmına nöbet verilmiş olur. Allah Teâlâ

o dişi deveyi yaratınca, o da bir gün bu suya gelmeye başladı. Böylece kendileri için su nöbeti olan kimseler, nöbetleri olmayan günde gelmeye ve diğerlerine "Su bugün tamamen bize ait sizin gününüz döndü" demeye başladılar. "Halbuki deve suyun hepsini içip bitiriyordu. Binâenaleyh bugün de suyun başına gelme imkânınız yok". Böylece, suyun noksanlığı, herkes için söz konusu oldu. Çünkü deve, suyun hepsini içip bitirmişti. Bu izah da, zâhirdir ve rivayet edilmektedir. Ama meşhur olan, ortadaki şıktır.

Biz diyoruz ki: O kavim, deve suyun başına gelip suyu içtiği gün, onun sütünü içip yetiniyorlardı. Bütün bunların hepsi muhtemeldir, ama hiçbiri hakkında mütevatir haber yoktur. Kesin olan ise, üçüncü husus olup, o da bir taksimatın yapılmış olmasıdır. Çünkü bu taksimat, ayet ile sabittir. Ama taksimatın ne şekilde olduğu ve sebebinin ne olduğu hususu kesin belli değildir.

Ayetteki, كُلُّ شِرْبٍ مُّحْتَضَرٌ *"Her su sahibi (nöbetinde) hazır bulunsun"* cümlesi de üçüncü hususu te'kid eder, yani "her içme (nöbeti), kavmin tümü için hazırdır". Çünkü bu, eğer içmenin, kavim yahut deve için hazırlanmış olduğunu anlatmak için olsaydı, bu malum bir şeydir. Çünkü su, hazır olunmadan terkedilmez. Yok eğer bu ifade, o suyun bir gün deveye, bir gün kavme verildiğini anlatmak için ise, ayetin lafzında bu manayı gösteren birşey yok. Ama deveden önceki adet, o suya birgün kavmin bir kısmının, ertesi gün de diğerlerinin gelmesi şeklinde olup, deve yaratılınca, bir kısmının su nöbeti aksayıp diğerleri aksamıyordu ise, işte bu maksadla Cenâb-ı Hak, "Ey kavim, her içme (nöbeti), sizin için hazırlanmıştır. Şu halde hergün suya gelebilirsiniz" demek istemiştir. Bu durumda, kavim her noksan su nöbetini, karşılıklı bölüşmüş olabilecekleri gibi, her tam nöbeti de karşılıklı bölüşmüş olabilirler.

★ ★
★

Deveyi Kesmeleri

فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَىٰ فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾

"Sonunda arkadaşlarını çağırdılar, o da (kılıca) sarılarak deveyi kesti"
(Kamer, 29).

Bu, "Onlar, o (azgın) arkadaşlarına, tıpkı imdat isteyenin çağrısı gibi çağrıda bulunup, sanki, tıpkı "Allah'ım, müslümanların yardımına yetiş" demesi gibi, "Ey Kıdâr, kavmin imdadına koş" demişlerdir" demektir. Onların bu arkadaşlarının adı Kıdâr idi. Çünkü en cesurları ve tehlikeden korkmayanlarıydı. Bu adamın, onların reisleri olması ihtimali de var.

Ayetteki, فَتَعَاطَىٰ فَعَقَرَ *"(Kılıcına) sarıldı ve kesti"* ifadesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) O, kesici aletini aldı ve onu kesti.

2) "Deveyi ele alıp kesti". Bu, zayıf bir manadır.

3) Bu ifade ile, büyük bir işi yapmaya koyulma manası kastedilir. Bu hususta sözün özü şudur: O büyük işe, herkes arkadaşını sürdürmek ve kendisini ondan uzak tutmak ister. Kim bu işi kabul eder ve ele alırsa, bunun için تَعَاطَى fiili kullanılır. Buna göre bu hususta adeta, bir sen ben meselesine girişilmiş ve neticede işi o Kıdâr üstlenmiştir.

4) O kavim, Kıdâr'a, yapacağı iş için bir ücret takdim ettiler ve ona bunu verdiler. O da deveyi öldürdü.

★ ★
★

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ۝

"İşte Benim azabım ve inzârlarım nice imiş (düşünün)."
(Kamer, 30).

Bu ayetin izahı daha önce geçti. Fakat Cenâb-ı Hak, bu ayeti, üç yerde zikretti. Nûh kıssasında, ilgili azabı anlattıktan sonra; burada, ilgili azab, anlatmazdan önce, Âd kıssasında da azabı anlattıktan hem önce, hem sonra, ilgili azabtan önce zikrettiği yerde, bu ifadeyi, izah için zikretmiştir. Nitekim, "Falancayı dövdüm, ama ne dövme!" ضَرَبْتُ فُلَانًا أَيَّ ضَرْبٍ dersin. Yine ضَرَبْتُهُ كَيْفَ ضَرَبْتُهُ "Onu dövdüm, nasıl dövdüm" yani "çok fena dövdüm" dersin. Âd kıssasında ise, Cenâb-ı Hak bunu, hem izah, hem de soru olarak iki kez zikretmişti. Bunun sebeb-i hikmetini orada açıklamıştık. Nûh kıssasında bu ifadeyi ta'zîm (azabın dehşetini anlatmak), Semûd kıssasında da izah için zikretmiştir. Çünkü Nûh kavminin azabı, çok büyük ve genel olan, bütün âlemi kaplayan tufandı. Hûd kavminin azabı ise böyle değildi. Çünkü bu, sadece onlara mahsus bir azabtı.

★ ★
★

Sayha İle İmhaları

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ۝

"Çünkü Biz onların üzerine korkunç bir ses gönderdik. Böylece hayvan ağılındaki kuru çerçöp gibi oluverdiler"
(Kamer, 31).

Bu, "Onlar, bu sesi (narayı) duyup, ölüverdiler" demektir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Kâne Fiili Hakkında Önemli Not

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, كَانَ fiili, hangi tür fiildir? Deriz ki: Nahivciler, كَانَ 'nin bazan صَارَ (oldu) manasında olduğunu söylemişler ve bu hususta şâirin:

بِتَيْمَاءَ قَفْرٍ وَالْمَطِيُّ كَأَنَّهَا ○ قَطَا الحزن قَدْ كَانَتْ فِرَاخاً بُيُوضُهَا

şiirini delil getirmiş ve bundaki كَانَ 'nin صَارَ manasında olduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak, bazı müfessirler de, bu ayetteki كَانَ 'nin صَارَ manasına olduğunu söylemişlerdir. Sözün özü şudur: كَانَ mef'ûl almayan, diğer mâzî fiillerden farklı değildir. كَانَ tam olur, nâkıs olur, zâide olur. صَارَ manasına olur'' şeklindeki sözler, bu fiilin, diğer fiillerden farklı olmasını gerektirmez. Çünkü, كَانَ ya وُجِدَ (bulundu, var oldu), حَصَلَ (hâsıl oldu) ya تَحَقَّقَ (gerçekleşti) manalarına gelir. Fakat bulunan (meydana gelen) şey, bazan o şeyin bizzat kendisi, bazan da onun bir sıfatı olur. Binâeleyh sen, كَانَتِ الْكَائِنَةُ ''Olan oldu'', كُنْ فَيَكُونُ .''ol'' (dedi). O da oluverdi'' dediğinde, bu oluşu birşeyin bizzat kendisi için kullanmış olursun. Bu durumda da sanki وُجِدَتِ الْحَقِيقَةُ الْكَائِنَةُ ''olan o şey, oldu'' demiş olursun. Yine ''ol'' ifadesi ile, ''meydana gel'' demiş olursun, böylece o şey meydana gelmiş olur. Ama كَانَ زَيْدٌ عَالِماً ''Zeyd âlim oldu'' dediğinde, ''Zeyd'in ilmi mevcud oldu'' demiş olursun. Fakat biz وُجِدَ زَيْدٌ عَالِماً ''Zeyd, âlim bulundu'' ifadesinde, ''âlim'' kelimesinin hal olduğunu, ''Zeyd âlim oldu (كَانَ) ifâdesinde ise, âlim kelimesinin kâne'nin haberi olduğunu söyleriz ve bu tıpkı, حَصَلَ زَيْدٌ عَالِماً ''Zeyd âlim olarak hasıl oldu'' demeniz gibi olur. Fakat, ''Zeyd âlim bulundu'' sözümüzden, çoğu zaman, Zeyd için tahakkuk eden o şeyin, o anda meydana geldiği anlaşılır ve bu tıpkı senin, قَامَ زَيْدٌ مُنْتَحِياً ''Zeyd, bir tarafa çekilerek kalktı'' demen gibidir. Çünkü Zeyd'in kalkışı, işte bu şekilde olmuş olur. كَانَ زَيْدٌ عَالِماً sözümüzün manası ise, ''Zeyd, o anda âlim oldu'' demek değildir. Fakat bu كَانَ 'nin, ''hal''ler ve sıfatlar ile alabildiğine ilgisi bulunan lâzım fiillerden farklı olmasını gerektirmez. Çünkü, حَصَلَ زَيْدٌ اَلْيَوْمَ عَلَى أَحْسَنِ حَالٍ ''Bugün Zeyd, en güzel bir hal üzere oldu'' sözümüzden, ''Zeyd bugün en güzel hal çıktı'' şeklindeki sözümüzden anlaşılan mana anlaşılır ve ''Zeyd en'i halde idi'' şeklindeki sözümüzden, o mananın aynısının anlaşılmasına bir manî yoktur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: Mazî fiiller bazan, şimdiki zamana bitişik bir zamandaki bir hadise için kullanılabilirler. Bu tıpkı, قَامَ زَيْدٌ فِي صِبَاهُ ''Zeyd, çocukluğunda kalkıyordu'' demeniz gibidir. Bazan da şimdiki zamanda olan hadiseler için kullanılır. Bu da, ''Zeyd kalktı, sen ve sen de kalk. Çünkü Zeyd kalktı. (قَامَ) dememiz gibidir. كَانَ fiili için de durum aynıdır. قَامَ زَيْدٌ misalinde olduğu gibi, كَانَ زَيْدٌ قَائِماً عَامَ كَذَا ''Zeyd, falanca yıl kalkmış idi'' denildiği şekilde, كَانَ زَيْدٌ قَائِماً اَلْآنَ ''Zeyd şimdi kalktı'' da denilir.

Binâenaleyh ayetteki كَانُوا ifâdesi de, ''şimdiki zamanla'' ilgili bir manada kullanılmıştır ve tıpkı seni, ''Onlara bir sayha (nara) salıverildi de ölüverdiler (فَمَاتُوا)

yani hemen o anda ölüverdiler" demen gibidir. Evet, ayette bunun yerine صَارَ fiili kullanılsaydı, câiz olurdu. Fakat كَانَ ve صَارَ 'nin ayrı, hususî manaları vardır. كَانَ 'nin صَارَ manasına hamledilmesi, o şiirde olduğu gibi, kendi manasına alınamayacağı zaman mümkündür. Çünkü o şiirde, "Yumurtalar civciv idi" manası verilmesi mümkün değildir. Burada ise, "Onlar adeta çerçöp gibi idiler" denilebilir. Eğer ayetteki **kâf** harf-i cerri olmasaydı, o zaman كَانَ 'nin صَارَ manasına hamledilmesi gerektiği söylenebilirdi. Çünkü bu durumda tıpkı çevrilmiş şeyin tersyüz edilmesi gibi, onların çerçöpe çevrildikleri manası kastedilmiş olurdu. Halbuki denilmek istenen bu değildir.

İKİNCİ MESELE

Heşim

"Heşîm" ne demektir? Deriz ki: Bu **"mehşûm"** yani "kırılmış, dökülmüş, ufalmış" manasınadır. **"Hâşim"**e de, tirid (yemeğini) çanakları taksim ettiği küçük küçük ayırdığı, için, bu ad verilmiştir. Ne var ki **"heşîm"**, genelde kuru olan, kırılıp ufalanan odunlar, dallar hakkında kullanılır. Dolayısıyla müfessirler bu kavmin, çürüdükten sonra ağıldan toplanıp dışarı atılan ufanmış, çerçöp gibi olduklarını söylemişlerdir. Mananın böyle olduğuna, *"kuru bir çöp kırıntısı..."* (Kehf, 45) ayetini delil getirmişlerdir. Bu, sıfatın, mevsûfunun yerinde kullanılması bâbından olup, رَأَيْتُ جَرِيحًا **"Cerîh"**i yani merûh (yaralanmış) olanı gördüm" denilmesi gibidir. Bu kelimenin bir benzeri de الصَّعِيرُ 'dir (ve bu mes'ûr manasınadır).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak onları, hangi şeye benzetmiştir? Deriz ki: Bu teşbih, onların, bir zamanlar ölüp gidenler arasındaki kuru otlar gibi, kupkuru oluşlar ile ilgili bir teşbih olabilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onlar o narayı duydular ve günlerce evvelden ölüp gitmiş kimseler gibi oluverdiler. Bu teşbihin şundan ötürü olması da muhtemeldir. Korku esnasında eş ve dostların birbirlerine girip, adetâ bir yığın teşkil etmeleri gibi, bunlarda birbirlerine kenetlenip, öylece öldüler. Onların bu hali böylece, bir oduncunun müşteri tarafından görülsün diye, odunlarını üst üste yığması gibi oldu. Çünkü çok odunu bulunan kişi, onları adetâ bir ağıl gibi, dizer. Bu teşbih, onların cehennemdeki hallerini anlatmak için de olabilir. Buna göre mana, "Onlar, yakıt için olan kuru odunlar gibi oldular" şeklinde olur ve bu hakiki mana olur (mecazi değil). Çünkü Hak Teâlâ, *"Siz ve Allah'ı bırakıp taptıklarınız, cehennemin kütüğüdürler"* (Enbiya, 98), *"Böylece cehenneme odun oldular"* (Cin, 15) ve *"Boğuldular ve cehenneme sokuldular"* (Nûh, 25) buyurmuştur. İşte onlar da aynen böylece öldüler ve sırf yakıt olarak kullanılan odunlar gibi oldular. Mana böyledir. Çünkü "heşîm" denen odunlar, bina yapımında kullanılmaya değil, yakılmaya elverişlidirler.

★ ★
★

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾

"Andolsun ki Biz Kur'ân'ı, düşünülmesi için kolaylaştırdık. O halde bir düşünen yok mu?"

(Kamer, 32).

Bu ayet-i kerime, manasının tekrar tekrar hatırlanması ve Kur'ân'ın çokca düşünülmesi içindir.

★ ★
★

Lût (a.s)'ın Kavmi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir başka kavmin yani Lût kavminin durumunu anlatmak üzere:

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾

"Lût kavmi, inzârcıları yalanladılar"

(Kamer, 33).

buyurmuş, daha sonra da bunların azabına ve helâklerine yer vererek şöyle buyurmuştur:

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ ﴿٣٤﴾

"Biz onlara (taş yağdıran) bir fırtına gönderdik. Lût âilesi müstesna (onları helâk ettik). Bunları ise bir seher vakti kurtardık"

(Kamer, 34).

Ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE "Hasib", حَصَبَ fiilinden isim-i fâildir. Çakıl taşlarını (hasbâ) atan kimseye "hâsib" denir. Hasbâ, taşlara verilen isimdir. Lût kavmine atılan (yağdırılan) şey, bizzat taşlardır. Cenâb-ı Hak, *"Onların üzerine, pişmiş taşlar yağdırdık"* (Hûd, 82) buyurmuştur ve yine Cenâb-ı Hak, meleklerden naklen, *"Çünkü üzerlerine çamurdan taşlar atacağız.."* (Zariyat, 33) buyurmuştur. O halde onların üzerine salıverilen şey, "(taş yağdıran) fırtına-hâsıb" değildir. Binâenaleyh, buna nasıl cevap verilebilir? Biz deriz ki: Buna da şu birkaç açıdan cevap verilebilir:

Hasıb Kelimesinin Delâleti

1) "Biz onların üzerine, çakıl taşları demek olan taşları savuran bir rüzgâr salıverdik" takdirinde olup, "Hâsıbu" kelimesi, "şiddetli rüzgâr" anlamında çokca kullanılmıştır. Ve böylece de, sıfat, mevsûfunun yerinde kullanılmış olur.

Buna göre şayet, "Bu, hem lafız, hem de mana bakımından tutarsız bir izahtır, zayıftır. Lafız bakımından zayıf oluşuna gelince, bu şöyledir: **rîh** (rüzgâr) kelimesi, müennestir. Nitekim Cenâb-ı Hak, بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ "... *uğultulu, azgın bir fırtına ile...*" (Hakka, 6), بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ *"güzel bir rüzgâr ile..."* (Yunus, 22) فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ *"Bunun üzerine müsahhar ettik..."* (Sad, 36), غُدُوُّهَا شَهْرٌ "... *sabahı bir ay (lık yol)...*" (Sebe, 12) ve وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ *"Biz aşılayıcı rüzgârlar gönderdik..."* (Hicr, 22) buyurmuş, meselâ bu ayette, لَقَّاحاً (çok aşılayıcı), لَقِحَةً buyurmamıştır.

Mana bakımından tutarsızlığına gelince, şöyledir: Allah Teâlâ, onların üzerine, üzerinde herbirine ait alâmet bulunan pişmiş ve damgalanmış taşlar salıverdiğini beyân etmiştir ki, bunlara **haşbâ'n** (çakıl taşı) denilmez. Ve üstelik, bu iş, rüzgârla değil, meleklerin eliyle olmuş bir iştir" denilirse, biz deriz ki: **rîh** kelimesinin müennesliği hakiki değildir ve rüzgârın çeşitleri vardır ki, bunlarda genel olan durum, meselâ اَلْإِعْصَارُ (rüzgâr, kasırga) kelimesi gibi, müzekker kabul edilmeleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"derken ona (o bahçeye) içinde bir ateş bulunan bir bora* فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ *isabet etsin..."* (Bakara, 266) buyurmuştur. Binâenaleyh, **hâsıb** kelimesi "el-hicâretu - taş" anlamında olunca, "kendisinde ateş olan bir bora, kasırga gibi (كَالْإِعْصَارِ الَّذِي فِيهِ نَارٌ) olmuş olur. Soru soranın, bu salıverilen şey, **sicc**'dir, ama el-hasbâu (çakıl taşı) değildir ve bu iş, rüzgâr vasıtasıyla değil, melekler eliyle olmuştur şeklindeki soru şıkkına gelince, biz deriz ki, taş savuran her rüzgâra, "**el-hâsıbu**" denilir. Nasıl böyle olmasın ki? Dolu yağdıran buluta, doluyu çakıl taşlarına benzeterek, "**hasbâ'** " adı verilmektedir. O halde bu kelime, "**sicc**îl" hakkında daha niçin kullanılmasın? "Melekler eliyle olmuştur" şıkkına da şöyle cevâp veririz: O rüzgârları harekete geçiren, meleklerdir. Dolayısıyla rüzgârlar, o taşları onların üzerine savurmuşlardır.

2) Ayetin ifâdesiyle, "Biz onların üzerine, "**hâsıb**" azabını salıverdik" manası kastedilmiştir. Bu mana, doğruya daha yakındır. Zira bu mana, meleği de **hasbâ**'yı çakıl taşını) da, rüzgârı da ve olması muhtemel olan her şeyi de içine alır.

3) حَاصِباً kelimesi, dışındaki diğer kelimelerden daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın,"Biz ... gönderdik" ifâdesi, bir gönderene delâlet eder ki, bu da, o taşları salıveren ve savurandır. Buna göre şayet, "Mananın böyle olması halinde Cenâb-ı Hakk'ın حَاصِبَيْنِ "**hâsbeyni** - iki savuran" buyurması gerekirdi..." denilirse, biz deriz ki, Cenab-ı Hak, mevsufunu zikretmeyince lafız tarafı tercih edilmiş oldu.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, شَيْئاً حَاصِباً "savuran şey, rüzgâr" demiş olur. Çünkü, ayet-i kerimenin maksadı, onun cinsini beyan etmek olup, onun, kimin eliyle gerçekleştiğini beyan etmek değildir. Bu izah, "rüzgâr, müennestir" diyen kimselerin aleyhine bir izahtır. Çünkü orada, müennesliğin terkedilişi, burada, çoğul alâmetinin terkedilişi gibidir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu salıverme işini, onların yalanlamasına "fâ" harfi ile dayandırarak, daha önce **Nûh** (a.s)'ın kıssasında فَفَتَحْنَا *"Göklerin kapılarını açtık.."* (Kamer, 11) buyurduğu gibi, كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ فَأَرْسَلْنَا "**Lût** kavmi o uyarıcıları yalanladı da, bunun üzerine biz de salıverdik" buyurmamıştır. Çünkü, bu kıssada, daha önce geçen

kıssaların üslûbuyla anlatılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta sanki, daha önce de dediği gibi, *"İşte benim azâbım ve tehditlerim nice imiş..."* buyurmuş. Kendisine, "Bizim bu konuda bilgimiz yok. Alîm olan sensin, o halde bize o azâbı bize haber ver" denilmiş de, o da, "Biz onların üzerine ... salıverdik..." buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifâdenin peşinden, "İşte benim azâbım nice imiş?.." demeyişindeki hikmet nedir? Oysa ki Cenâb-ı Hak, diğer üç kıssada hep bu ifâdeye yer vermişti. Biz diyoruz ki, tekrar üçe vardımı, hedefine ulaşmış demektir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s), üç defa, "Dikkat, tebliğ ettim mi?" demiştir (bu sünnettir). Peygamber (s.a.s), فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ بَاطِلٌ بَاطِلٌ *"Onun nikâhı, bâtıldır, bâtıldır, bâtıldır"*[1] buyurmuştur. Hatırlatma üç defa tekrarlandı mı, üçüncüsü ile tekîd tahakkuk etmiş olur. Biz, Allah Teâlâ'ın, ...فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي ifâdesini, **Nûh** (a.s) kıssasında "tazîm" (hadisenin büyüklüğünü ifâde); **Semûd** kısasında beyân ve izâh, **Âd** kıssasında ise, hem tazîm, hem de beyan için getirdiğini söylemiştik. Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyi, üç kıssada, dörtkez zikretmiştir. Birincisi, inzâr için; diğer üçü ise, hatırlatmak içindir. Çünkü, esas maksat bir defa ile gerçekleşmiştir. Cenâb-ı Hak, فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (Rahman, 13) ifâdesini, bir kere beyân için zikretmiş, otuz kere de birincisinden başka bir amaç için tekrarlamıştır. Ki bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ifâdesini, ilk defanın **ta** harfinde, üç defa tekrar etmesi gibidir. Binâenaleyh bu, kendisini izah için *"Kim bir iyilikle, güzellikle gelirse işte ona bunun on katı, kim de bir kötülükle gelirse bu, o miktardan başkasıyla cezâlandırılmaz.."* (En'âm, 160) buyurduğu "rahmet"ine bir işâret olsun diye, nimetlerini, azâbın on katı kadar zikretmiş olmasıdır. Biz bu hususu, **Rahman** Sûresi'nde izah edeceğiz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, "**Lût** ailesi müstesnâ" ifâdesi, neden istisnâ edilmiştir? Eğer bu istisnâ, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında *"Biz onlara (taş yağdıran) bir fırtına gönderdik..."* buyurduğu kimselerden ise, عَلَيْهِمْ "onlara" ifadesindeki zamir, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında, *"Lût kavmi ... yalanladılar."* buyurduğu; sonra da, *"Biz onlara ... gönderdik"* buyurduğu, **Lût** kavmine râcidir. Ne var ki, Allah, "Onun âilesi de, kavminden olduğu halde, كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ derken böyle bir istisnâ da bulunmamıştır. Bu duruma göre, **Lût** (a.s)'ın âilesi de yalanlamış olur. Halbuki, hiç de böyle değildir.. Buna şu iki bakımdan cevâp verebiliriz:

1) Ayetteki istisnâ, عَلَيْهِمْ ifâdesindeki zamirin râci olduğu kimselerden yapılmış olup, bunlar da, **Lût** (a.s)'un kavminin tümüdür. Ne var ki, "Lût'un kavmi ... yalanladı" ifâdesi, **Hz. Lût** (a.s)'un ailesinin de yalanlayıcılar arasında yer almasını gerektirmez. Çünkü bir kimsenin, her ne kadar orada itâat eden az bir grup olsa dahi, "Falanca beldenin halkı isyân etti..." şeklindeki sözü, doğru olan bir sözdür. Ya bu söz, çok fazla değil, aralarında itaat eden bir iki kişi bulunan topluluk hakkında kullanılırsa

1) Tirmizî, **Nikâh 14 (3/408); İbn, Mâce**, Nikâh, 15 (/605).

ne olur kil (Yanl, haydl haydl doğru olur). Buna göre şeyet, "Ailesi için bir istisnâ yapmaya gerek yoktur. Çünkû, *"Biz onlara ... gönderdik"* cümlesi, içlerinden birkaç kişinin kurtulmuş olduğu kimseler hakkında kullanılabilir" denilirse, biz deriz ki: Bu fayda, yalanlayanların helâk edildiğinin, iman edenlerin ise kurtarıldığının vurgulanması ile elde edilince, kurtarma işinin zikredilmesi de, bir gaye ve maksat olur. Büyük bir cemaata mukabil az olan kimselerden bahsetmek de maksad olunca, o kastedilenlerin durumunun; istisnâ ya da ayrı bir cümle ile beyan etmeksizin, meseleyi umûmen zikretmek ve mutlak bırakmak caiz olmaz.. Bunun misali, *"İblis hariç, meleklerin tümü secde etti..."* (Sad, 73-74) ayetidir. Cenâb-ı Hak burada, gaye ve amaç olduğu için, **İblis**'i istisnâ etmiştir. Ve yine Cenâb-ı Hak, *"Ona herşey verilmiştir.."* (Neml, 23) buyurmuş, fakat hiçbir istisnada bulunmamıştır. Zira, bu ifâdenin gayesi, o **Sabâ Melikesine** nelerin verildiğini beyân etmek değil, sadece ona verildiğini açıklamaktadır. Ama **İblis** kıssasında, hem "müstesnâ" hem de "müstesnâ minh" maksuddur. Bu, **Âdem** (a.s)'e karşı büyüklenenin cezâlandırılacağının, tevâzu gösterenin ise mükâfaatlandırılacağının bilinmesi için böyledir. İşte, burada da, (yani, azâbın gönderilmesi hususunda) böyledir. (Onun için istisnâ etmiş, müstesnâ ile müstesnâ minh'i getirmiştir). Ama, **Lût** (a.s)'un kavminin yalanlamasından bahsederken, oradaki amaç adeta sanki, yalanlayanlardan bahsetmektir. Dolayısıyla istisnâ yapmamıştır.

2) Bu istisnâ, kendisine işâret edilen ifâdeden yapılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta sanki, "Biz onların üzerine, o kasırgayı salıverdik. Ve o kasırgadan, sadece, **Lût** ailesini kurtardık" demek istemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz..."* (Enfâl, 25) ayetinde olduğu gibi, bu salıverme ve helâk etme işinin genel olmuş olması da mümkündür. Binâenaleyh, o kasırga, bizzat kendilerine gönderilmesi kastedilen kimseleri helâk etmiş, onların çocukları, hayvanları ve meskenleri nevinden olan şeyler ise, yok edilmemiştir. Dolayısıyla da, onlardan, **Lût** ailesi dışında hiç kimse kurtulamamıştır. Buna göre şayet, "İstisnâ, **Lût** kavminden yapılmayıp, tam aksine genel bir durumdan yapılınca, **Lût**'un da müstesnâ olması gerekir..." denilirse, biz deriz ki: **Lût** da, aklen, istisnâ edilmiştir. Çünkü, onu o helâkin içinde bırakıp da, onun ailesini kurtarmanın caiz olmayacağı malumdur. **Lût**'un da müstesnâ oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerin, **İbrahim** (a.s)'a, *"Orada Lût da var"* (Ankebût, 32) dediği için verdikleri *"Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi biliriz. Onu da, evlerini de muhakkak kurtaracağız. Yalnız geri kalacaklardan olan karısı müstesnâ..."* (Ankebût, 32) şeklindeki cevâptır

Lût kavmini sayıt; Cenâb-ı Hakk'ın **Hicr Sûresi**'ndeki *"Lût ailesi müstesnâ... Muhakkak ki, biz onların hepsini kurtaracağız..."* (Hicr, 59) ayeti, *"Biz, mücrim bir topluluğa gönderildik..."* (Hicr, 58) ayetindeki "mücrimler" ifâdesinden istisnâ edilmiştir. Halbuki **Lût** ailesi, mücrim değildi. Dolayısıyla onlar, daha nasıl mücrimlerden istisnâ edilebilmişlerdir?" denilirse, bunun cevabı da, yukarda bahsettiğimiz gibidir. Binâenaleyh, bu iki cevaptan birisi, "Her ne kadar içlerinde mücrim olmayanlar varsa da Biz, haklarında, "onlar mücrimdirler" hükmü verilmiş olan bir kavme gönderildik..." şeklinde olur. İkincisi ise, "**Lût** ailesi müstesnâ, yok edişin herkesi kapsayacağı mücrim bir kavme gönderildik..." şeklindedir.

Seher Vakti

Cenâb-ı Hak'ın, نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ *"Bunları ise bir seher vakti kurtardık"* ifâdesi, ya kurtarma vaktinin, yahutta istisnânın keyfiyetinin izahı için getirilmiş **"müste'nef"** bir kelâmdır. Çünkü, o rüzgârın, kâfirleri söküp atıp, mü'minlere ise herhangi bir kötülüğü dokunmamış olduğu bildirilen **Âd** kıssasından, veyahutta **Nûh** kavmi hakkında olduğu gibi, **Lût** ailesi için, belâlara karşı koyan mâni olan bir şey kılınması gibi, **Lût** ailesinin, **Lût** kavmi içinde bulunup da şiddetli kasırganın onlara isâbet etmemiş olması da mümkündür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Bunları ise, bir seher vaktî kurtardık"* buyurmuştur ki bu, "Biz onlara, gecenin sonunda, o beldeden çıkmalarını emrettik" demektir. **es-seheru** (السَّحَرُ) "sabah" vaktinden az önceki zamana denilir. Bunun, gecenin son altıda biri olduğu da söylenmiştir.

★ ★
★

Şükrün Mükâfaatı

نِّعْمَةً مِّنْ عِندِنَا كَذَٰلِكَ نَجْزِي مَن شَكَرَ ﴿٣٥﴾

"Tarafımızdan bir nimet olarak... İşte şükredenleri biz böyle mükâfaatlandırırız"

(Kamer, 35).

Bu, "o helâk ediş, nasıl tarafımızdan adâletin uygulandığının bir göstergesi ise, bu kurtarış da, tarafımızdan bir lütuftur. Ama, hepsi de, hiçbiri müstesnâ olmamak üzere helâk edilmiş olsaydı, bu da âdil bir davranış olurdu" demek olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz"* (Enfâl, 25) ayeti gibi olmuş olur.

Hukemâ şyle demiştir: Bozulan sıhhatini kaybeden bir uzuv; kesilir, ama, o kesilen kısmın kökünü dipten almak için, onun yanısıra, sağlam olan kısımdan da kesilmesi gerekir. Ne var ki, Allah Teâlâ, tam ve mükemmel anlamda seçmeye kadirdir. Binâenaleyh o, muhtârdır, hür ve irâde sahibidir. İsterse, hem iman edenleri, hem de yalanlayanları yok edip, sonra da, helâk ettiği, o tasdik edenleri, cezâ yurduna, mükâfaat yurdu olan cennete koyar; isterse de sadece, yalanlayanları helâk eder.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu ikinci kısma bir işaret olsun diye, *"Tarafımızdan bir nimet olarak..."* buyurmuştur. نِّعْمَةً (ni'meten) kelimesinin mansub oluşu hususunda, şu iki izahı yaparız:

1) Bu, **"mef'ûlün leh"**dir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "tarafımızdan olan bir nimet olsun diye ... biz onları kurtardık!.." demek istemiştir.

2) Bu kelime, **"mef'ûlün mutlak"** olarak mansubtur. Çünkü, Allah'ın bu kurtarışı, bir "inâm"dır, ihsândır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz onlara, onları kurtarmamız vesilesiyle lütufta bulunduk (أَنْعَمْنَا إِنْعَاماً) demek istemiştir.

Ayetteki, كَذٰلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ *"İşte şükredenleri biz böyle mükâfaatlandırırız..."* cümlesi hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Açık olan ve müfessirlerin ekserisinin kanaatine göre, bu hususun izahı şöyledir: Allah, iman edenleri, işte bu şekilde dünya azâbından kurtarır. Ve onları, helâk etmez. Bu, Ümmet-i Muhammed'in mü'min olanlarına, Cenâb-ı Hakk'ın, onları, genel bir imhadan ve herkesi kaplayan kötülüklerden koruyacağı yolunda va'didir.

2) En doğru olan bu açıklamaya göre bu, "Mü'minler için bir va'd ve onlara, âhiret yurdunda mükâfaat verileceğini haber veren bir ifâdedir. Buna göre Cenâb-ı Hak, adeta "Biz, onları dünyada iken kurtardığımız, yani onlara nimet verdiğimiz gibi, kazâ gününde de, onlara in'âmda bulunup, nimetler vereceğiz" demek istemiştir. Bunu şu da teyit eder: Dünyadaki helâklerden kurtulma, kişinin ayrılmaz bir vasfı değildir. Ama, ahirette, Allah'ın azâbından kurtulması ise, ilahî va'd gereğince, kişinin ayrılmaz vasfı olur. Aynen bunun gibi, Allah, şükredenleri, cehennem azâbından kurtarır, zalimleri ise orada bırakır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim dünya menfaatini isterse kendisine ondan veririz. Kim de âhiret mükâfaatını isterse ona da bundan veririz... Biz şükredenleri mükâfaatlandıracağız"* (Âl-i İmrân, 145). ve "işte Allah onların (bu) söylediklerinden dolayı altından ırmaklar akan cennetleri kendileri için ebedî kalıcı olmak üzere onlara mükafaat olarak ihsan etti" (maide, 85) ayetleridir.

Şükreden de mü'mindir. O halde, murad edilenin, onların ahiretteki mükâfaatı olduğu anlaşılmış olur.

★ ★
★

Cezaya Çarpılmaları

وَلَقَدْ أَنذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾

"Andolsun ki (Lût) onlara, azâb ile yakalayacağımızı haber vermişti. Fakat onlar, bu uyarmaları şüphe ile tekzîb ettiler"

(Kamer, 36).

Bu ifâdede, Lût (a.s)'un aklanması ve üzerine düşen görevi yaptığının beyânı bulunmaktadır. Zira, Cenâb-ı Hak, azâb etmesini, onların yalanlamalarına dayandırıp, rahmeti gereği azâb etmeyi sona bırakıp, ondan önce ise işleyen ve hedefine ulaşan bir takım uyarılarda bulununca, bu azâb etme işini açıkladı da, "Lût, onları daha önce de inzâr etmişken, onlar onu dinlemeyip, yalanlamalarını devam ettirdiler de, biz de onları helâk ettik.." buyurdu.

بَطْشَتَنَا kelimesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bununla, olmuş bitmiş ve kendisiyle onları korkutmuş olduğu yakalayış kastedilmiş olabilir. Bunun böyle oluşunun delili, *"Biz onlara bir fırtına gönderdik..."* ayetidir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Daha önce, inzâr ve korkutmak için zikredilmiş olan o şeyi onların üzerine salıverdik..." demek istemiştir.

2) Bu ifâde ile, âhiretteki yakalama kastedilmiş olup, bu, *"Çok büyük bir şiddet ve satvetle çarpacağımız gün muhakkak ki biz intikam alıcılarız..."* (Duhan, 16) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü, bütün peygamberler kavimlerini, ahiret azâbıyla uyarmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Size, alevlendikçe alevlenen bir ateşi haber verdim"* (Leyl, 14), *"Onlara o yakın günün tehlikesini anlat..."* Mü'min, 17) ve *"Çünkü hakikaten biz size yakın bir azabın tehlikesini haber verdik"* (Neb'e, 40) vs. buyurmuştur.

Bu izaha göre bunda şöyle bir incelik vardır: Cenâb-ı Hak orada إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ *"Muhakkak ki Rabbinin tutması şiddetlidir"* (Burûc, 12) buyurmuş, burada ise, بَطَشْنَا "tutmamız" demiş de, بَطَشْنَا demeyiştir. Çünkü, *"Muhakkak ki Rabbinin tutması şiddetlidir"* ifâdesi O'nun yakalayışının cinsini beyandır. O yakalamanın cinsi şedid olduğuna göre, ya o yakalamanın en büyüğü nasıl olur? Lût (a.s)'a gelince, tebliğde kusur etmiş olmasın diye, kavmine en büyük yakalamadan bahsetmiştir. Ayetteki, *"Korkutmaları şüphe ile tekzib ettiler"* ifadesi, daha önce geçen "nüzür" kelimelerinin, inzarcılar değil inzarlar manasına geldiğine delâlet eder.

★ ★
★

Kavmin Misafirlere Sataşması

وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَن ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٣٧﴾

"Andolsun ki ondan (Lût'un) misâfirlerine (bile) kötülük yapmayı kastetmişlerdi. Biz de gözlerini silme kör ettik. İşte azabımı ve tehdidlerimi tadın" (dedi)"

(Kamer, 37).

"Mürâvede", **"revd"** masdarındandır. "İrâde" de bu köktendir. **Mürâvede**, **"mütâlebe"** kelimesiyle eş manalıdır. Fakat **mütâlebe**, zatlar (maddeler) hakkında kullanılır. Nitekim Arapça'da طَالَبَ زَيْدٌ عَمْرواً بِالدَّرَاهِمِ **"Zeyd Amr'dan o dirhemleri istedi"** denilir. **Mürâvede** ise, ancak iş-güç hakkında kullanılır. Nitekim Arapça'da رَاوَدَهُ عَنِ الْمُسَاعَدَةِ "Ondan yardım istedi" denilir. İşte bu sebeple, **mürâvede** ikinci mef'ûlünü عَنْ harf-i cerri ile, **mütâlebe** ise **"bâ"** ile alır. Çünkü iş-güç yapanın iradesine bağlı bir şeydir. Ama madde, bazan insanın irâdesi olmaksızın da bulunur. İşte aradaki fark budur.

Binâenaleyh sen أَخْبِرْنِي بِأَمْرِهِ "Onun işini bana haber ver" dediğinde, o kimsenin, bizzat bu haberi bu vermesi gerekir. Ama أَخْبِرْنِي عَنْ كَذَا "Bana bunu bildir" denmesi böyle değildir. Bu hususu, meselâ bir kimsenin şu sözü daha iyi ortaya kor: أَخْبَرَنِي زَيْدٌ عَنْ مَجِيءِ فُلَانٍ **"Zeyd** bana falancanın gelişini haber verdi" yine أَخْبَرَنِي بِمَجِيئِهِ "O bana, onun gelişini haber verdi." Çünkü عَنْ harf-i cerrini kullananın ifadesinden, çoğu kez, o kimsenin gelmesi değilde, geliş keyfiyyetinden haber verme manası kastedilir. Bâ harf-i cerrini kullanma ise, sadece gelmesinin bizzat kendisini haber vermeyi ifade eder.

ضَيْف müfred ve çoğul için kullanılan bir kelime olup, bu hususu **Zâriyat Sûresi**'nde anlattık. Bu misafirlere yapılmak istenen kötülüğün ne olduğu ise yine daha önce anlatılmıştı. **Lût** kavmi, müfsid idiler, bozulmuşlardı. Onlar, **Lût** (a.s)'un yanına giren bir takım misafirler olduğunu duydular ve onlara kötülük yapmak istediler.

Ayetteki, *"Biz de gözlerini silme kör ettik"* ifadesine gelince, deriz ki: Gelen o melekler arasında **Cebrâil** (a.s) de vardı. O, bir kanadı ile onların yüzüne çarpıp, gözlerini kör etti. Ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

رَاوَدُوهُ ifâdesindeki cemî zamiri, eğer **Lût** kavmine râcî bir zamirse, "gözleri" ifadesindeki هُمْ (onlar) zamiri de (onlar) zamiri de onlara râcî olur. Böylece de, **Cebrâil** (a.s), **Lût** kavminin hepsinin gözlerini silme köretmiş olur. Halbuki, **Cebrâil** (a.s), onlardan bir kaçının gözlerini böyle yapmıştı. Bunlar da, **Lût** (a.s)'un evine giren ahlâksızlardır. Yok eğer bu zamir, sadece **Lût** (a.s)'un evine girenlere râcî ise, bunlardan daha önce bahsedilmiştir (dolayısıyla bunun onlara râcî olması müşküldür). Bu hususdaki görüşünüz nedir? Biz deriz ki: Bu kötülük yapma isteği, **Lût** kavminin bir kısmındadır. Fakat o kavmin genelde işi-gücü bu olunca, Allah Teâlâ bu **mürâvede** (kötülük yapma) işini hepsine isnâd etti. Daha sonra bu **mürâvede** ile belli bir grup kastedildi ki bunlar, gerçekte o kötülüğü yapmak isteyenlerdir. Böylece, "onların gözleri" ifadesindeki "onlar" (هُمْ) zamiri, özellikle onlara râcî olur. Bunun misâli, şu şekildeki sözdür: "Mü'minler namaz kıldılar, böylece onların namazı sahih oldu". Buradaki "onların" zamiri, iman ettikten sonra namaz kılanlara râcî olur, yoksa sadece iman etmiş olanlara râcî olmaz. Çünkü eğer, "iman edenler ... onların namazları sahîh oldu" demiş olsaydın, bu derli toplu bir söz olmazdı. Fakat, "Namaz kılanların namazları sahih oldu" desen, söz düzgün olur. Böylece, ayetteki "onların" zamirinin, **mürâvede** (kötülük yapmayı isteme) işinden sonra, meydana gelen şeye râcî olduğu anlaşılır. رَاوَدُوهُ 'daki cemî zamiri, şüphe ile tekzîb eden o uyarılmış kimselere râcî olur.

İKİNCİ MESELE
Gözleri Tamse Etme

Allah Teâlâ burada, *"Gözlerini silme kör ettik"* buyurmuş, **Yâsîn**'de ise, *"Eğer dileseydik, onların gözlerini silme kör ederdik"* (Yâsîn, 66) demiştir. Aradaki fark nedir? Diyoruz ki: Bu, **İbn Abbas** (r.a) sözünü teyid eden türden birşeydir. Çünkü rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir. Çünkü "**tams**" kelimesi ile, "anlamama, drâk edememe" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh onların gözlerine birşey yapılmamıştır. Fakat onlar eve dalmışlar, orada hiçbirşey görememiş ve böylece sanki silme kör kimseler gibi olmuşlar. **Yâsîn Sûresi**'nde ise, Cenâb-ı Hak, eğer dilerse, onların gözlerini perdeleyeceğini, yani göz kapaklarını birbirine yapıştırarak, gözlerinin üzerinde açılmaz bir deri oluşturacağını, böylece de, gözleri silme kör edeceğini anlatmak istemiştir."

İbn-i Abbas (r.a)'dan başka müfessirler, onların kör edildiklerini, gözlerinin yüzleriyle bir seviyeye gelip, dümdüz bir levha haline geldiğini söylemişlerdir. Bu manayı, ayetteki, *"İşte azabımı ve tehdidlerimi tadın"* cümlesi destekler. Çünkü onlar eğer ısrarlarını sürdürüp de, orada birşey görememiş olsalardı, bu bir azab olmazdı. O halde, **İbn-i Abbas** (r.a)'ın dışındakilerin verdiği manaya göre "**tams**" bir azabtır.

Biz diyoruz ki: Uygun olan şöyle denilmesidir: Allah Teâlâ burada, olanı nakletmiştir. yüzlerinin dümdüz bir levha halini alması onların artık bunu inkâr edemeyişleridir. Çünkü bu olmuş bir hadisedir.

Ama **Yâsîn Sûresi**'nde Allah Teâlâ onları, mümkün ve kudreti dahilinde olan bu azabla korkutmuş ve böylece de herkesin kabul edeceği ve bilebileceği bir manayı tercih etmiştir. Bu da gözlerin kapalı olmasıdır. Çünkü göz kapaklarının göz üzerinde yapıştırılması, çokca vâkî olan bir durumdur ve bu Allah'ın kudret ve irâdesiyle böyle olmuştur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَى أَعْيُنِهِمْ buyurmuştur ki bu, "Biz onların göz kapaklarını, gözleri üzerinde bir birinden ayırıp, açmazdık" demektir. Bu, mümkün oluşu açık olın ve çokca görülen bir durumdur. Halbuki Lût kavmi için olan "**tams**", nâdirâttandır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak kabûle daha yakın olsun diye burada, (dilemesinden bahsetmeden), doğrudan doğruya "Onların gözlerini tamis ettik" (silme kör ettik)" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ *"İşte azabımı ve tehdidlerimi tadın"* ifadesi, kimden kime bir hitâbtır? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Ayette bir izmâr bulunup takdiri, "Ben, o meleklerce söylenen bir sözle, onlara, "Azabımı tadın" dedim" şeklindedir.

2) Bu, yalanlayan herkese bir hitab olup, "Sizler peygamberleri yalanlıyordunuz. Haydi şimdi azabımı tadın" mânasındadır, çünkü onlar yalanlayınca, ister istemez o azabı tadacaklardır.

3) Bu ifâde, örfe göre söylenmiştir, çünkü bir padişah, alabildiğine öfkeli olduğu sırada, bir suçlunun dövülmesini emredip de, suçlu da fena şekilde dövülüp, çığlıklar atarken, padişah onun çığlıklarını duyar ve tam o esnada, "Tad, çünkü sen suçlusun ve bunu hakettin!" der. Ama padişah o azab edilenin, bu sözünü duymayacağını da biliyordur. Fakat yine de onun için böyle söylüyor. Bu çokca kullanılan bir ifadedir. Aynen bunun gibi herkes de, Allah'ın gözetiminde olup, sözlerini duyar. Cenâb-ı Hak, kendisine gazab ettiği bir inatçı kâfire ve isyankâra azab ettiğinde adetâ: *"Tad. Çünkü hani sen aziz ve kerimdin"* (Duhan, 49), *"Bu gününüze kavuşmanızın tadını çıkarın!"* (Secde, 14) ve *"İşte azabımı tadın!"* diyor. Halbuki O, bu sözleri ile duyar ve cevap verecek olan birilerini muhatap almış değildir. Bu, adaletini ortaya koyma olup, "Ben, sana azab edileceğinden, ağlayıp sızlamakla kurtulamayacağından gâfil değilim. Ben seni biliyorum. Sen, senden sâdır olan işlerden ötürü buna müstehaksın" demektir. Buna göre şayet, "Bu başında "**fâ**" olmayan bir ifadedir. **Fâ** ile olanlara gelince, biz, "Bu fâ iledir" demiyoruz. Çünkü genelde Cenâb-ı Hak, "Sizler yalanladınız, o halde tadınız" der.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Tehdidi Tattırma

"**İnzâr**" (tehdid) nasıl tadılır? Deriz ki: Bu, "Yaptığının cezasını ve gereğini tad" manasında, "Yaptığını tad" demek gibidir. Yine "Yaptığından ötürü bu acıyı tad" denilir. Şu halde ayetteki, *"Azabımı tadın"* hitabı, Arapların "O acıyı tad" demeleri gibi; *"ve tehdidlerimi tadın"* ifadesi de, Arapların "Fiilini tad!"

demeleri gibi olup, bu ikincisi de, "İnzarlarımdan (uyarılarımdan) gereken, onlara uymamaktan gereken şeyi tad" demektir.

İmdi eğer, "Bu izaha göre, inzârın, azab üzerine atfedilmesi doğru olmaz. Çünkü böyle olması halinde ayetin manası, "Azabımı ve uyarılarımdan gereken şeyi yani yine azabı tadın" şeklinde olur. Bu, birisinin, "Azabımı ve azabımı tadın" demesi gibidir" denilirse, deriz ki: Ayetteki, "azabımı" ifadesi, dünyevî azabları; "inzârımdan (gereken azabı)" ifadesi, âhirette olacak olanları manasınadır. Çünkü uhrevî azablarla inzârın izahı daha evvel geçmişti. Buna göre Cenâb-ı Hak âdetâ, "Peşin (dünyevî) ve tecellî (yani uhrevî) azabımı tadın" demektedir.

Eğer, "Bu ikisi, aynı zamanda olacak şeyler değildir. Öyleyse, daha nasıl, iki şey için birden "tadın" denilmiştir?" denilirse, deriz ki: Tecilli olan (âhiret) azabının başlangıcı, dünya azablarının sonuyla bitişiktir. Binâenaleyh ikisi aynı zamanda olan şey gibi olup, tıpkı *"Boğuldular ve cehenneme sokuldular"* (Nûh, 25) ayetinde olduğu gibidir.

★ ★
★

Cezanın İnmesi

وَلَقَدْ صَبَّحَهُم بُكْرَةً عَذَابٌ مُّسْتَقِرٌّ ﴿٣٨﴾

"Andolsun ki onlara bir sabah, asla bırakmayacak bir azab baskını yaptık" (Kamer, 38).

Bu, "O belli kısmının gözlerinin kör edilmesinden sonra, bütün kavmi saran bir azab baskını yaptık" demek olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, صَبَّحَهُم (sabah baskını yaptık) tabiri, bu azabın sabah vakti olduğuna delâlet ediyor. Öyleyse, ayrıca "**bükreten**" (sabahleyin) denilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu kelimenin faydası, bu azabın o zamanda başladığını anlatmaktır.

Binâenaleyh ayetteki, "**bühra**" kelimesi şu iki şekilde izah edilebilir:

a) Bu, zarf olarak mansubtur. Bunun bir benzeri de, أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا (İsrâ, 1) ayeti hakkında söylediğimiz husustur. Burada şöyle bir inceleme yapılabilir: **Zemahşerî, İsrâ Sûresi**'ndeki ayetin tefsirinde, "**Leylen**" kelimesinin getirilişinin hikmetiyle ilgili bir soru sorar ve yine kendisi cevap olarak, "Bu kelimenin nekire getirilişinde, İsrâ hasisesinin, gecenin bir kısmında cereyan ettiğine bir delâlet vardır" der. Bu hususta, kelimeyi مِنَ اللَّيْلِ şeklinde okuyanların kıraatine tutunur. Ama bu izah açık değildir. Daha açık olan, şöyle denilmesidir: Vaktin müphem bırakılması, sözün sahibinin vakti tayin gayesi taşımadığını ortaya koymak içindir. Bu tıpkı bir kimsenin, mutlaka bir vakitte çıkması gerektiği halde, "zamanların birinde çıktık" der. Böylece çıktığı o vakti belirtmek istemez. Şimdi bu kimse sadece, "çıktık" demiş olsaydı, dinleyen çoğu zaman, "Ne zaman çıktınız?" diye sorabilir-

di. Binâenaleyh, "bir zamandır" deyince, maksadının o vakti belirtmek değil, çıktıklarını anlatmak olduğuna işaret etmiş olur. İşte Hak Teâlâ'nın bu ayeti, بُكْرَةً مِنَ الْبُكْرِ "Erkenlerden bir erken zamanda..." manasına; أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً ifâdesi de لَيْلاً مِنَ اللَّيَالِي "Gecelerden bir gece" manasına olup, böylece O, "esas olarak bunların ne zaman olduğunu anlatmak istemiyorum. Çünkü esas anlatılmak isterken, **İsrâ**'nın bizzat kendisidir" demek istemiştir. Şimdi Hak Teâlâ, "Kulu Hz. **Muhammed** (s.a.s) **Mescid-i Haram**'dan geceleyin yürüttü" demiş olsaydı, bunu duyan, "Hangi gece?" diyebilirdi. Binâenaleyh Allah Teâlâ, "... Bir gece yürüttü" deyince, hem bu soruya meydan vermemiş, hem de "Bunun ne zaman olduğunu anlatmak istemiyorum" demek istemiştir, isterse bu soruyu soran kimse, bu konuda câhil olsa bile... Çünkü böyle bir işi, "O vakit bilemiyorum" diyebilir. Yaptığımız bu izah doğruya daha da yakındır. Bunun böyle olduğunu, **İsrâ Sûresi** birinci ayet için, anladığına göre, aynı mana ve inceliğin tefsir ettiğimiz bu ayette de kastedildiğini bil.

Bu izaha göre ayetteki, صَبَّحَهُمْ ifadesinin, "Allah onlara, kötülüklerine bir karşılık olarak" sabahleyin çarpıldılar" manasına olduğu söylenebilir. Bu tıpkı, *"Onları bir elemli azabla müjdele"* (Al-i İmrân, 21) ayeti gibi, (onlarla bir istihzâ olur). Buna göre Cenâb-ı Hakk, "sabahleyin baskına uğramış birisi gibi, onlara bu azab erkenden geliverdi" demek istemiştir. Ama birinci izah daha doğrudur.

Ayetteki "**bükraten**" kelimesinin, zarf olarak mansub olduğunu söylememize göre, صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً ifadesi hakkında, İsrâ 1. ayet hakkında yapılamayacak şöyle bir izah da yapılabilir: Bu ifade, "Onlara o azab sabah vakti geldi" manasınadır. Fakat bu fiilin tef'îl babı, yani "**tasbîh**", çoğu kez, sabahın ilk vaktinden, ortalığın iyice ağarmasından sonraya kadar devam eden zaman için kullanılır. Binâenaleyh Hak Teâlâ, ayrıca "**bükraten**" buyurunca, bu işin, bu vakit diliminin ilk cüzünde olup, sonraya bırakılmadığını ifade etmiş olur. Bu izah daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ, *"Şüphesiz onların (azabla) randevu vakitleri sabahdır"* (Hûd, 81) ayeti ile, onları bu azabla sabah vakti için tehdid etmiştir. Bu haberin hükmü gereğince, o azab, sabahın ilk vaktinde olmalıdır. Halbuki ayette sadece صَبَّحَهُمْ ifâdesinin getirilmesi, bu inceliği anlatmaz. Bu izah daha güçlüdür. Çünkü sen, "Dün sabah **bükreten** (erkenden" ve "Bugün **bükreten** (erkenden)" denir. Böylece, biraz önce bahsettiğimiz, "erken zamanlardan bir erken zamanda" manasını kastedersin.

b) "**Bühraten**" kelimesi, **mef'ûl-ü mutlak** olarak da mansub olabilir. ضَرَبْتُهُ سَوْطاً ضَرْباً "Ona bir kırbaç vurdum" babından olur. çünkü buradaki "**darb**" kelimesinin mansub oluşu, **mef'ûl-ü mutlak** oluşundan ötürüdür. Bazan bu mansub oluş, yine aynı ifadedeki, "sert" (kırbaç) kelimesindeki gibi, **mef'ûl-ü mutlak** oluşun dışında bir sebepten ötürü olur. ضَرْباً سَوْطاً ifadesinin, darb çeşitlerinden birisini beyân ettiğini, çünkü dövme işinin bazan kamçı ile bazan da başka şeyle olduğu; ama ayetteki "**bükreten**" kelimesinin böyle bir hususu beyân etmediği söylenemez. Çünkü diyoruz ki: "**Bükreten**" kelimesi de böyle bir hususiyeti - bir çeşidi beyan etmektedir. Çünkü sabah, bazan erken, bazan ortalığın ağarması vaktinde olur.

İmdi eğer,"Aynı hususiyetin, İsrâ 1. ayet hakkında söz konusu olduğu da söylenebilir" denilirse, biz deriz ki: Evet. Buna göre şayet, "Orada, yani İsrâ 1 ayetinde, İsrâ çeşitlerinden bir çeşidin beyânı yer almamaktadır" denilirse, biz deriz ki: Bu, bir kimsenin tıpkı, ضَرَبْتُهُ شَيْئاً "Ona bir şey yönünden vurdum" demesi gibidir. Çünkü, her vurmada vurdum" demesi gibidir. Çünkü, her vurmada, mutlaka bir "şey" vardır ve bu, شَيْئاً kelimesinin bu gibi yerlerde, **mef'ûl-ü mutlak** olarak mensûb olduğu söylenebilir. Ayette öyle ifâde edilişinin hikmeti ise, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, ilahî maksadın, o yürütüşün türlerine taalluk etmediğini beyândır. Sanki, böyle demiş olan kimse, "Ben o kimseyi neyle dövdüğümü beyan etmek istemiyorum. Kendisine herhangi bir gâye taalluk etmediği için de, beyân etmek mecburiyetinde değilim" demek istemiş, böylece, herhangi bir kimsenin, "Onu, neyle dövdün, kamçıyla mı değnekle mi?" şeklinde soru sormasına meydan vermemiş olur. Durum,. Cenâb-ı Hakk'ın, أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً (İsrâ, 1) ifâdesi için de aynıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, "İsrâ"yı sorabilecek kimselerin, soru sormalarına meydan vermemiştir. Çünkü **İsrâ**, gecenin başında yürümektir. **Sery** (السَّرْىُ) ise, gecenin sonunda yürümek, vb. dir.

İKİNCİ MESELE

Müstakar

Ayetteki, مُسْتَقِرٌّ kelimesi hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) "Bu, savuşturulması mümkün olmayan bir azâbtır" demek olup, bu azâb onlara yönelir de, onların üzerinde karar kılıp sâbitleşir. Hiç kimse onu bertaraf etmeye, izâle etmeye, def etmeye ve savuşturmaya muktedir olamaz.

b) "Bu, devamlı olan bir azâb..." anlamındadır. Çünkü onlar, helâk edildiklerinde cehenneme sürülürler. Böylece, onların başına gelen o azâb, adetâ, ölümleriyle son bulmaz, neticelenmez. Çünkü ölüm, dövülen kimsenin, dövülmeden; hapsedilen kimsenin de hapsedilmekten ötürü duyup hissettiği o elem ve acıdan kurtarır; ama, ayette sözü geçen kimselerin ölümleri, kendilerini, o azâbtan kurtaramaz.

c) "Bu, sadece onların üzerine çullanmış bir azâb olup, başkasına geçmez" demektir ki, bu da, "Bu, Allah Teâlâ'nın onlar için takdir ve takrîr ettiği, böylece de onun karar kıldığı bir hal ve durum (azâb) dur" anlamındadır. Ve bu, tıpkı, "Bu, meselâ, birisinin ekinine zarar verip diğerininkine zarar vermeyen ve tesadüfi bir durum olduğu zannedilen bir dolu gibi, "Bu, onlara tesadüfen isâbet etmiş bir durumdur" denilmesi ve "Şayet yerlerinden çıkmasalardı, tıpkı, Lût (a.s)'un ailesinin kurtulması gibi, bunlar da kurtulurlardı..." denilmesi gibi değildir. Tam aksine, bu onların peşini hiç bırakmayan bir azâbtır. Zira bu, karar kılmış bir iştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

صَبَّحَهُمْ kelimesindeki هُمْ "hüm" zamiri, أَعْيُنَهُمْ "gözlerini" ifâdesindeki هُمْ zamirinin kendilerine râcî olduğu kimselere râcîdir. Binâenaleyh, صَبَّحَهُمْ 'daki zamir, yakın olduğu için lafzan onlara; mana bakımından ise, ya *"Fakat onlar bu korkutmaları şüphe ile tekzib ettiler"* (Kamer, 36) ayetinde anlatılan kimselere, yahutta, *"Andolsun ki onlara azâb ile yakalayacağımızı da haber vermiştik"* (Kamer, 36) ifâdesindeki "onlara" zamirinin râcî olduğu kimselere râcî olabilir.

★ ★
★

فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٣٧﴾

"İşte tadın benim azâbımı ve tehditlerimi"

(Kamer, 39).

Cenâb-ı Hak bu ifâdeye yeniden yer vermiştir, çünkü, ilgili azâbtan iki kez bahsedilmiştir ki, bunlardan birisi, Hz. Lût (a.s)'un misâfirlerine (meleklere) kötülük yapmak isteyenlere tahsis edilen, diğeri ise Lût (a.s)'un bütün kavmini kapsayan azâbtır.

★ ★
★

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴿٤٠﴾

"Andolsun ki biz Kur'ân'ı düşünmek için kolaylaştırmışızdır. O halde var mı düşünen?"

(Kamer, 40).

Biz bu ayeti, defalarca tefsir ettik ve hangi sebepten dolayı getirildiğini de tekrar tekrar beyân ettik.

★ ★
★

Azîz Allah'ın Çarpması

وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ ﴿٤١﴾ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾

"Andolsun ki Firavun hanedânına da tehditler gelmişti. Onlar bizim ayetlmizin hepsini yalanladılar. Biz de kendilerinin çok kuvvetli, kudretli zatın yakalayışıyla yakaladık"

(Kamer, 41-42).

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır;

BİRİNCİ MESELE **"Firavunmun kavmi" yerine, "Firavun** hanedânı, âli..." denmesinin yararı nedir? Biz deriz ki: **"Kavm"** kelimesi, **"âl, hanedân"** ifâdelerinden daha genel bir ifâdedir. O halde **"kavm"**, başkasının, idârelerini üstlendiği, yahut da, başkanın emrini yerine getiren herkes; **"âl, hanedân"** ise, hayırlarının olsun, şerlerinin olsun, varıp kendisini bulduğu reis yahut hayrın da şerrin de kendisine râcî olduğu kimse demektir.

Binâenaleyh, o başkasını tanımayan, onu görmeyen, sadece ismini duyan uzak bir kimse, o kimsenin "**âli, hanedânı**" değildir. Bu farkı anladığına göre, biz diyoruz ki: **Mûsa** (a.s) hariç, bütün peygamberlerin kavmi içinde, hepsini ezip geçen ve onları aynı noktada toplayan hâkim bir kişi yoktu... Onlar, kimileri idareci, kimileri de tebaa idiler. Başkanlar, idareciler çoğalınca da, hiç kimsenin hiç kimse üzerinde bir nüfûzu ve etkisi kalmaz.. Bunlardan, mislinin misline karşı (müdürün müdüre karşı) böyle oluşları açıktır. Ama, meselâ, alt tabakaya gelince, bu hususun böyle olması da, onların, o reislerden birine sığınıp başına gelebilecek o kötü şeyi, bu idareci sayesinde bertaraf etmesiyle oluyordu.. Böylece de her biri, kendi başına olmuş oluyordu. Binâenaleyh peygamber gönderme işi, o liderlerin tümüne birden oluyordu.

Ama **Firavun** gelince, o herkesi ezip geçen bir diktatördü. Böylece onları az ya da çok her hususta, kendisine hiç muhalefet edemeyecekleri bir hale getirmişti. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, **Firavun**'a, sadece ona, işte o peygamberin, yani **Musâ** (a.s)'ya gönderdi. Ne var ki, meselâ **Kârun** gibi, **Firavun**'un nezdinde, kendisine yakın olan maiyyeti de vardı. **Kârun**'u, o büyük ve çok malından **Hâmân**'ı da zekâsından dolayı yanına almıştı. Böylece Cenâb-ı Hak, bu gönderme işinde, bunların tümünü (**Firavun, Karûn, Hâmân**) nazarı dikkate almıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, pekçok yerde, meselâ, *"Andolsun ki Biz, Musâ'yı ayetlerimizle Firavun ve onun topuluğuna gönderdik..."* (Zuhruf, 46), *"... ayetlerimizle, Firavun'a, Hâmân'a ve Karûn'a gönderdik"* (Gâfir, 24), **Ankebût**'ta da, *"Kârûn, Firavun ve Hâmân... Andolsun ki, onlara Musâ gelmişti"* (Ankebût, 39) buyurmuştur. Çünkü, bunlar şayet, iman etmiş olsalardı, bunların dışında kalmış olan herkes iman ederdi. Ama, bunlardan önce ve sonra gelen topluluklar ise böyle değildir.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki Firavun hanedânına da tehditler gelmişti.."* buyurmuş ve genel olarak da bu ifâdeyi kullanmıştır. Meselâ, *"Firavun hanedânını, en şiddetli azâba sokunuz"* (Mü'min, 46) ve *"Firavun âilesinden olup imânını gizlemekte bulunan bir mü'min (şöyle) dedi..."* (Mü'min, 28) buyurmuştu. Cenâb-ı Hak, اَلْمَلَأ **(el-Mele'u)** lafzını da çokca kullanmıştır.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk burada, وَلَقَدْ جَاءَ buyurup, başkaları hakkında ise جَاءَ demeyiştir. Çünkü **Musâ** (a.s), **Firavun** hanedânına, diğer peygamberlerin kavimlerine gelişi gibi, gelmemiştir. Tam aksine, bunlara, hakikî anlamda (kelimenin hakikî anlamında) gelmiştir. Çünkü o, bu topluluğun dışında idi. Derken, bundan sonra onlara geldi. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, *"Vaktaki elçiler Lût (a.s) ailesine geldi.."* فَلَمَّا جَاءَ (Hicr, 6) buyurmuştur. Hakiki manada Cenâb-ı Hakk yine, *"Andolsun ki size, içinizden bir peygamber geldi..."* (Tevbe, 128) buyurmuştur. Çünkü o, onlara, Allah'tan, Mirâç'tan sonra semâvattan gelmiştir. Ve bu tıpkı, **Hz. Musâ** (a.s)'nın kavmine, Tûr'dan hakikî anlamda gelmesi gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer, nüzûr kelimesi ile, "uyarılar, tehditler, manası kastedilirse, -ki açık olan budur-, **Musâ** (a.s)'nın diliyle ve eliyle onlara gelen kelâmı, işte bu uyarılardır. Yok, eğer bu ifâde ile, "Peygamberler, uyarıcılar" kastedilmişse, bu, **Musâ** (a.s) ve **Harûn** (a.s)'un ve bunlardan önce gelen bütün peygamberlerin ona gelmesi demektir. Çünkü, bütün peygamberler, **Musâ** (a.s) ve **Harûn** (a.s)'un söylediği, Allah'ın birliğini, O'na ibâdet etmeyi talîm etmişlerdir.

Bu ifadeden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, başına fâ getirmeksizin, كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا *"Onlar bizim ayetlerimizin hepsini yalanladılar"* buyurması, ilgili yalanlamanın, bu gelişe varıp dayanmasını gerektirir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Söz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki Firavun hanedânına da tehditler gelmişti"* ifâdesiyle noktalanmıştır; كَذَّبُوا *"yalanladılar"* ifadesi ise, yeni bir cümledir; "onlar..." zamiri, (bu sûrede) Nûh (a.s)'un kavminden Firavun hanedânına kadar gelip geçen herkese şamildir.

2) Bu kıssa da, daha öncekilerin üslûbunda gelmiş olan bir kıssadır. Buna göre Cenâb-ı Hak âdetâ, "İşte benim azâbım ve tehditlerim nice imiş. Muhakkak ki onlar, bizim ayetlerimizin tümünü yalanladılar. Böylece de biz onları ... yakaladık." demek istemiştir. Birinci izaha göre, "Ayetlerimizin tümünü" ifadesinin manası açıktır. İkinci izaha göre, bu ifadeyle, **Musâ (a.s)'nın** yanındaki ayetler kastedilmiştir ki, müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre de, o dokuz mu'cizedir. Ayetlerimizin tümünü" ifâdesiyle, onların, Allah'ın ayetlerini, yani aklî ve naklî tüm ayetlerini yalanlamış olmaları da kastedilmiş olabilir. Çünkü her şeyde, kişi için, Allah'ın birliğine delâlet eden deliller bulunmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَخَذْنَاهُمْ *"... onları yakaladık"* ifadesi, onların, ya kaçkın köleler gibi olduklarına, yahut da, asî olduklarına bir işarettir. Çünkü, bir idareci birisini hapsettiğinde, أَخَذَ ٱلْأَمِيرُ فُلَانًا "Emir, falancayı yakaladı" denilir.

Ayetteki, عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ *"çok kuvvetli, kudretli..."* ifadesinde ise, şöyle bir incelik bulunmaktadır: "**Azîz**" kelimesiyle, "gâlib, üstün, baskın olan" kastedilir. Ancak ne var ki "**azîz**", bazan, düşmanını yenen ve ona gâlib gelen anlamında kullanılır. Birinci anlama göre "azîz" olan, eğer kaçıyorsa, uzak olduğu için; yok, eğer muharip ise, karşı koymasından dolayı, karşısındakini yakalama imkânını elde edemez. İşte bu sebepten dolayı, "Âciz olmayan, ama fırsat veren bir gâlibin yakalayışıyla..." buyurdu.

★ ★
★

Kureyş'in İmtiyazı Yok

أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِّنْ أُولَٰٓئِكُمْ أَمْ لَكُم بَرَآءَةٌ فِى ٱلزُّبُرِ ﴿٤٣﴾

"(Ey Kureyş), sizin kâfirleriniz (bütün) bunlardan daha mı üstündür? Yoksa (semavî) kitaplarda sizin için bir beraet mi var?"

(Kamer, 43).

Ayetin bu ifâdesi, onların o azâbtan emîn olmamaları, gevşememeleri için dikkatleri çekmek gayesiyle getirilmiştir. Çünkü bunlar, o helâk olmuş olan kimselerden daha üstün değillerdir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki hitap, **Mekkelileredir.** Binâenaleyh, onların, kâfirlerinin, kendilerinin bir parçası olması gerekir. Aksi halde Cenâb-ı Hak, "Sizler, onlardan daha mı hayırlısı-

nız?" derdi. Binâenaleyh, onların kâfirleri kendilerinin bir kısmı olunca, Cenâb-ı Hak, tıpkı bir kimsenin, "Bize, kerîm kimseler geldi de, biz de onlara ikrâm ettik..." deyip de, "Biz de size ikrâm ettik..." demeyeceği gibi, "Yoksa onlar için..." demeyip de, daha nasıl, "Yoksa sizin için... bir beraet mi var?" demiştir. Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Bu, "Sizin, küfrünüzü devam ettiren ve o küfründen dönmeyen kâfirleriniz mi..." takdirindedir. Bu böyledir, zira, bu hitâbın yapıldığı gün, Mekkelilerden büyük bir kâfir topluluğu, bu azâbın olacağına kesinkes inanmışlardı. Halbuki, böyle bir azâb, ancak, ilgili kavmin arasında artık iman edecek bir kimsenin kalmadığı bilindikten sonra tahakkuk eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adetâ, "Ey Mekkeliler, sizden küfründe ısrar edenler mi daha hayırlı, yoksa daha önce küfürde ısrar edenler mi?" demek istemiştir. Böylece de, ayetin tehdidinin onların bir kısmı için olmuş olması mümkündür.

Cenâb-ı Hakk'ın, أَمْ لَكُمْ بَرَآءَةٌ *"yoksa sizin için ... bir beraet mi var?"* hitabına gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) "Yoksa, sizin topunuz için bir beraet mi söz konusudur ki, böylece kendisini beraeti olan bir toplum içinde hissettiği için, sizden küfründe ısrar edenler hiç tınmıyor?!"

b) "Yoksa, eğer ısrar edersenız, sizin için beraet mi var?" Böylece, hitâp da, tehdit de umumî olmuş olur, ama, "ısrar edersenız" şartı, ayette zikredilmemiş olur.

İsm-i Tafdil'in Özel Manası

İKİNCİ MESELE Ayetteki, خَيْرٌ ifâdesi ile ne kastedilmiştir? Çünkü, meselâ bir kimsenin "daha iyidir, daha güzeldir" ifâdesi, birinin diğerine üstün olmasıyla beraber, iki şeyin "güzel..." sıfatında müşterek olmasını gerektirir. Halbuki, bunlarda ne hayır, ne de güzellik namına bir şey vardır!.. (Ne dersiniz?). Biz deriz ki, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Böyle bir ortaklığı gerektiren herhangi bir şey yoktur. Bunun delili, meselâ, **Şair Hassân**'ın أَتَهْجُوهُ وَلَسْتَ لَهُ بِكُفْءٍ فَشَرُّكُمَا لِخَيْرِكُمَا الْفِدَاءُ *"Ona denk olmadığın halde, sen onu hicvedip kınıyor musun? Şu halde, sizin kötülükleriniz hayırlarınızı alıp götürmüştür"*. Oysa ki "hayır", sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e "şer" ise, onu hicveden kimseye mahsus olup, bu ikisi, bu iki şey hususunda müşterek olamazlar.

2) Bu ifâde, onların iddiâ ve zanlarına göre söylenmiş olan bir ifâdedir. Yani, "Sizin kâfirleriniz; kendilerinin, helâk olup giden önceki kâfirlerden daha hayırlı, daha iyi olduğunu iddiâ mı ederler? Halbuki, eskiler de kendilerinin daha iyi olduğunu iddia etmişlerdi" demektir. Yine bu ifâdenin, önceki putperestlere, peygamberlerini yalanlayıp, "ilahî helâklerin, meselâ, yıldızların kötü bir biçimde bir araya gelmesi gibi, göksel sebeplerle olduğunu" söyleyenler ile ilgili olması da muhtemeldir.

3) Bu, "Sizin kâfirleriniz mi daha kuvvetlidir?.." takdirindedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta sanki, "Sizin kâfirleriniz mi kuvvetçe daha hayırlı? Halbuki, örfen kuvvet beğenilen bir şeydir!.." demek istemiştir.

4) Her mümkün varlıkta, iyi ve kötü sıfatlar bulunabilir. Binâenaleyh, iki şeyde güzel olanlarına bakıp, onlardan birisini diğeri ile karşılaştırdığında, işte burada, (birinin diğerinden daha iyi olduğunu belirtmek için), "hayır" lafzı kullanılabilir. Kötü sıfatlarda da böyledir. Ki, (iki kötü sıfat birbiriyle mukayese edildiğinde), burada "daha kötü" anlamında olan "şer" kelimesi kullanılabilir. Binâenaleyh, sen meselâ, iki kâfiri değerlendirip, bunlardan birisinin diğerinden daha berilik olduğunu söylediğinde, bunlardan birisinin, diğerinden güzellik ve iyilik bakımından daha hayırlı olduğunu kastetmiş olursun. Yine sen, sana eziyyet veren iki mü'mini değerlendirdiğinde, bunlardan birisinin diğerinden daha kötü olduğunu söyleyebilirsin ki bu, "iman açısından değil de eziyyet açısından böyledir" demektir. İşte, ayetteki, أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ ifâdesi de böyledir. Çünkü değerlendirme, onları o azâbtan kurtarmaya elverişli şey hakkında yapılmıştır. Binâenaleyh bu tıpkı, "Sizin kâfirlerinizde, o özelliklerde olmayıp da, sizinkileri o ilahî azabtan kurtaracak bir şey mi var da, böylece bunlar daha hayırlıdır?! Yoksa, sizinkilerde, onları azabtan kurtaracak bir haslet yok da, ne var ki Allah, onlardaki hasletten dolayı değil, kendi fazlından dolayı onları o azabtan emin kılacaktır?.." denilmiş olması gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa (semavî) kitaplardan sizin için bir beraet mi var?"* ifâdesi, kurtuluş sebeplerinden bir diğerine işarettir. Zirâ, kurtuluş, ya onlarda mevcut bir şey sebebiyle olur, ya da böyle olmaz.. Eğer onlarda mevcut olan bir şey sebebiyleyse, bu sebep, onlardan önce yaşayanlar da, mevcut olmaz, böylece de bunlar onlardan daha hayırlı olmuş olurlar. Yok, eğer onlarda mevcut olan bir sebepten dolayı olmaz ise, o zaman bu, Allah'ın lütfu, onlara olan müsamahası ve onları o azabtan emîn kılmış olması ile olur. Böylece de onlara, "Siz onlardan daha mı hayırlısınız ki, bu sebeple helâk olmayacaksınız; yoksa, onlardan daha hayırlı değilsiniz de, ancak ne var ki Allah sizi emin kılmış da, onları helâk etmiş?! Halbuki, bunların hiçbirisi söz konusu değildir. Binâenaleyh, bundan emin olamazsınız?" demek istemiştir.

Ayetteki bu ifâde, şöyle bir inceliğe de işaret etmektedir: İnsan, ancak, emin olacağına dair kesin bir hüküm bulunduğunda, yahutta, söz konusu durumu kesinlik haline yaklaştıran ipuçları bulunduğunda, kendisini emîn hissedebilir.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizin için, güvendiğiniz bir beraet var da, bu beraet diğer semavî kitaplarda tekrar mı edilmiştir?" demek istemiştir. Çünkü diğer kitaplarda bulunan şeyler, çoğu kez te'vîle muhtemeldir. Yahutta, Tevrât ve İncil gibi, tahrîfat ve tebdilata uğramışlardır. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak "Sizin için, diğer kitaplarda tekrarlanan, sayesinde o azâbtan emin olacağınız bir beraet mi vardır? Eğer böyle olmamışsa, emin olmak söz konusu olmaz" demek istemiştir. Ne var ki, böyle bir beraet, ne (genel olarak) kitaplarda, ne tek bir kitapta, ne de kitaba benzer bir şeyde yer almamıştır. Dolayısıyla onların kendilerini emin hissetmeleri, aşırı gaflətlerinden olur. İşte bu noktada, mü'minin üstünlüğü ortaya çıkar. Çünkü mü'min, kendisine hiçbir taraftan bâtılın yaklaşamadığı kitabta va'dler bulunmasına rağmen, vaîd, tehdit, ayetlerinde tahsis ihtimali bulunduğu için, velî ve peygamberler derecesine ulaşsa

bile, kendisini emin hissedemez. Zira tehdit ayetlerinde tahsis ihtimali olup ümmetten herbir kişi istisna edilenlerden olabilir. Dolayısıyla dünyada kâfir güvenlik, mü'min endişe içindedir. Ahirette ise durum aksinedir.

★ ★
★

Galip Topluluk İddiaları

أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُّنتَصِرٌ

"Yoksa onlar, "Biz (peygamberlerden) intikam almaya muktedir bir cemiyyetiz" mi diyorlar?"

(Kamer, 44).

Bu ifâde, kurtuluşun kısımlarını, beyânını tamamlamak ve hasr için getirilmiş bir ifâdedir. Zira kurtuluş, ya azabtan kurtulan kimse bunu hak ettiği için olur; ki bu, bir hükümdarın, bir topluma azâb ettiğinde, bunların içinde kendisine iyilikte bulunan birisini görüp de ona azâb etmemen gibidir; yahutda, kurtulan o şahısta bulunan bir şeyden dolayı bulunur. Ki bu da, hükümdarın, o toplum içinde küçük çocuğu bulunan veyahutda zayıf bir annesi bulunan bir kimseyi görüp ona acıması gibi... Bu, her ne kadar buna lâyık değilse de, kurtuluş onun için takdir edilmiştir. Yahutda, ne, sayesinde kurtuluşu hak edeceği bir şey onda vardır, ne de, azâb görenin bizzat kendisinde merhameti gerektiren bir şey vardır. Ancak ne var ki hükümdar, kimsenin yardımlarının çokluğu ve kardeşlerinin bağlılığı ve ısrarı sebebiyle onu cezâlandırmaya kâdir olamaz. Bu da, bir kimsenin, o kraldan kaçıp da, o krala mâni olacak bir orduya sığınması gibidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, ilk iki kısmın olamayacağını söylediği gibi, üçüncü kısmın, yani taraftar ve dostlardan da yararlanılmayacağını da söylemiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu mesele, ayetler arasındaki münasebetin güzelliği hususunda olandadır. Zira, zâtı gereği bir şeye müstehak kimse, kurtuluşa, kendisine acınılandan daha yakındır. Çünkü, zâtı gereği hak etmiş kimsede, azâbın sebebi mevcut değildir. Ama, merhamet olunanda ise, azâbın sebebi mevcûttur, ama o azâba mani olan bir şey mevcuttur. Azâb etme sebebi kendisinde mevcut olmayan kimse için, o azâb asla tahakkuk etmez. Ama, sebep mevcût da, başka bir mâni bulunan kimse için, bu mâni, o azâbı def etmeyebilir... Azâb edilmek istenen kimsenin bizzat kendisinde mevcût olan mâni, başkası sebebiyle de ondan daha kuvvetlidir. Çünkü, kendisinde bulûnan bu mâni, o azâba sebep olan fiilin yapılmasına mâni olur. "Dâî, sebep olmadığında ise, fiil gerçekleşemez. Başkasından yararlanma yoluyla söz konusu olan mâni ise, ona kesinlik ve katiyyet duygusu sağlayamaz. Tam aksine, çalışır ama, genelde mağlup olur. Böylece de onun gördüğü azâp, daha öncekinden kat kat fazla olur. Ama, kendisi için merhamet duyduğu ve rahmetinin kendisi için mâni olduğu kimse ise böyle

değildir. Çünkü rahmet, her ne kadar ona mânî olmasa bile, ancak ne var ki, onun suçunu, yükünü yer ve hepsini artırmaz. Azabtaki fazlalık ise, güç getirildiği zamandır. İşte bu, son derece güzel bir tertiptir.

İKİNCİ MESELE
Cemî Kelimesinin Mânası

Ayetteki, جَمِيعٌ ifâdesi hakkında, şu iki şey söylenebilir:
1) Çokluk...
2) İttifâk, birlik... Buna göre sanki, Cenâb-ı Hak, "Onlar, "Biz kalabalığız... İttifâk etmiş bir toplumuz. Dolayısıyla bizim için zafer, intikâm sözkonusudur.." mu diyorlar?' demek istemiştir. Müfret lafızlardan hiçbirisi, bu ifâdenin yerini tutamaz. Biz bunda, iki anlam bulunduğunu söyledik, zira, **cem'** kökü, asıl harfleri olan **cim, mim, ayn** ile, "cemâat" anlamına delâlet ettiği gibi, vezni ile de buna delâlet eder. Ki, "**fail**", "**mef'ûl**" anlamında olup, bu kalıp, onların mutaassıp ve tutkun cemiyyetlerini bir araya getirdiklerine delâlet eder..

Şöyle de denebilir: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uyanlara değer vermediklerine işâaret olsun diye, "Biz bir bütünüz; hiç kimse bizden ayrılamaz.." demişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Nûh (a.s)** hakkında, (kavminden naklen), *"Dediler ki: "Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken biz sana iman eder miyiz?"* (Şuarâ, 111) ve *"... en aşağı tabakalarımızdan başkasının sana tâbi olduğunu da görmüyoruz..."* (Hûd, 27) buyurmuştur. Bu izaha göre جَمِيعٌ ifâdesindeki tenvîn, muzâfun ileyh'ten bedel olarak gelmiş olan bir tenvîn olmuş olur. Buna göre onlar adeta, "Biz, insan topluluğuyuz ... (başkası değil)!" demek istemişlerdir.

Muntasır

ÜÇÜNCÜ MESELE
Muntasır

Ayetteki, نَحْنُ çoğul zamiri olduğu halde, **muntasır** kelimesinin müfret getirilmesinin sebebi nedir? Biz deriz ki: Bu, birinci izaha göre açıktır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, son tahakkuk edecek olan cezâyı haber olarak tavsif etmiştir. Ve bu tıpkı bir kimsenin, "Siz, intikam alan bir cinssiniz; onlar ise, galib gelen bir ordu, topluluktur" أَنْتُمْ جِنْسٌ مُنْتَصِرٌ وَهُمْ عَسْكَرٌ غَالِبٌ demesi gibidir. جَمِيعٌ kelimesi, "**el-cinsu**" kelimesi gibi, lafzu müfret manasında da çokluk bulunan bir cemî kelimedir. İkinci izaha göreyse, (kelimenin ittifak etmiş toplum" anlamına gelmesi halinde buna şu iki yönden cevâp verebiliriz:

1) Mâna, "Bunlar, kendilerine itibâr edilmeyenler hariç, hiç kimsenin kendileri dışında kalmadığı, ittifâk etmiş bir topluluktur..." şeklinde olur. Ne var ki, izâfet yapılmayıp da kelimenin sonuna tenvîn gelince, aslında nekireymiş gibi oluverdi de, dolayısıyla, lafzına nisbetle nekire bir kelime ile tavsif edilebildi. Böylece de, izâfet halindeki manasına dönüşüverdi.

2) Bu ifâde, ikinci bir haberdir! Çünkü, iki haberden birisinin marife, diğerinin nekire olması caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ذُوالْعَرْشِ الْمَجِيدُ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ *"O, çok mağfiret eden, çok sevendir.. Arşın sahibidir... Pek yücedir. Ne dilerse hakkıyla yapandır..."* (Bürûc, 14-16) buyurmuştur. فَعَّالٌ kelimesi, haber olan diğer

kelimeler marife olduğu halde, nekire gelmiştir). Bu izaha göre, ayetteki مُنْتَصِرٌ kelimesi, yakınındaki جَمِيعٌ lafzından dolayı, müfret getirilmiştir.

Şöyle de denilebilir: نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ifâdesindeki جَمِيعٌ kelimesi, كُلُّ وَاحِدٍ "her biri" anlamındadır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak adetâ sanki, (onlar adına), "Bizim herbirimiz, intikam alanlarız..." demek istemiştir, ki, bu tıpkı senin, "Onlardan herbiri kuvvetlidir" هُمْ جَمِيعُهُمْ أَقْوِيَاءُ "her biri alimdir" anlamında da هُمْ كُلُّهُمْ عُلَمَاءُ demen gibidir.

Böylece çoğul sigası terkedilmiş, haber herbirini ilgilendirdiği için, tekillik tercih edilmiştir. Buna göre, tıpkı, **Übeyy ibn Halef el-Cumahî**'nin dediği gibi, onlar, "Bizden herbiri tek başına (Muhammed (s.a.s)'i) yener.." demek istemişlerdi.

Mananın böyle olması halinde, burada şöyle b ir incelik bulunmaktadır: Onlar, kendilerini herbirini gâlip olduğunu, üstün geleceğini iddia etmişler, Allah Teâlâ da, onların tümüne birden, *"Yakında o cemiyyet bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır"* (Kamer, 45) ifâdesiyle reddiyede bulunmuştur.

★ ★
★

Birleşik Kuvvetlerin Hezimeti

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾

"Yakında o cemiyyet bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır"
(Kamer, 45).

Onlar, herbirinin, tek başına **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i yenecek güçte olduklarını söylemek sûretiyle, kapsamlı bir kuvvetlerinin bulunduğunu iddia etmişler, Allah Teâlâ da, onların tümüne şamil olan ve çok aşikâr bir biçimde görünen zayıflıklarını "... *arkalarını dönüp kaçacaklar"* ifâdesiyle ortaya koymuştur.

Dübür Kelimesinin Tekil Gelmesi

Burada, şöyle bir soru bulunmaktadır ki, bu da şöyledir: Allah Teâlâ, burada يُوَلُّونَ الدُّبُرَ demeyip, يُوَلُّونَ الْأَدْبَارَ buyurmuş, ama başka yerlerde, meselâ, ...يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ (Al-i İmrân, 111), لَا يُوَلُّونَ الْأَدْبَارَ (Ahzâb, 15) ve فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ (Enfâl, 15) buyurmuştur. Kelimenin burada müfret getirilmesi nasıl izah edilebilir ve diğer yerlerle arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: Bunun böyle söylenebileceği açıktır. Çünkü, bir kimsenin فَعَلُوا "onlar yaptılar" şeklindeki sözü, tıpkı, فَعَلَ هَذَا "Bu yaptı" فَعَلَ ذَاكَ "o yaptı" ve فَعَلَ الْآخَرُ "diğeri yaptı" demesi gibidir. Nitekim alimler, "Cemîlerde **atıf vavı** yerine geçen bir mana vardır" demişlerdir. O halde, ayetteki يُوَلُّونَ ifâdesi, "Bu arkasını çevirecek; o arkasını çevirecek; diğeri arkasını çevirecek..." mesâbesinde olup, "herbiri arkasını çevirecek" demektir. Buradaki farka gelince, bu fark, ayet sonlarının iktizâsından

kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla burada müfret getirmek, güzel ve yerinde olmuştur. Binâenaleyh, ayetteki müfretlik يُوَلُّونَ الدُّبُرَ ifâdesi, "arkalarını çevirme" hususunda kendilerinin bir tek vücut gibi olduklarına; hiçbirinin o topluluktan geri kalmayacağına ve hiç kimsenin, harp sahasından geri kaçmayacağına bir işârettir. Binâenaleyh, onlar, arka çevirme hususunda "tek bir arka" gibi olmuş olurlar. Ama, meselâ, فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ (Enfâl, 15) *"Onlara arkalarınızı dönmeyiniz"* ifâdesine gelince, orada bulunan herkesin, kendisinin oraya adetâ çivilenmesi ve dönüp kaçmaması gerektiği ifâde edilmiştir. Binâenaleyh, orada yasaklanan, onların tümünün birden dönüp kaçmalarıdır. Hatta, onlardan birinin dahi dönüp kaçması nehyedilmiştir. Dolayısıyla da, herbir kişi, tek tek arkasını çevirmekten nehyolunmuş. Bu sebeple de, onlardan herbiri yalnız başına, ayetin bu ifâdesine muhataptır.

فَلَا تُوَلُّوهُمُ hitabıyla, fiil çoğul getirilince, bu iş ancak, الْأَدْبَارَ ifâdesiyle tamamlanabilmiştir. وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ (Ahzâb, 15) ayeti de, "herbiri..." anlamında olup, bunlarrdan herbiri adetâ, "Ben kendimi orada şahit tutacağım, arkamı dönmeyeceğim.." sözünü vermiş olur. لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ (Haşr, 12) ayetine gelince, bu ifâde ile, yahudilere söz veren münafıklar kastedilmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onları bir topluluk zannedersin. Oysa ki, kalbleri darmadağınıktır.."* (Haşr, 14) ayetinin delâletiyle, onların bölük pörçük oldukları anlaşılmıştır. Ama bu ayette ise, onların, kendileri dışındakilere karşı, tek el, tek güç oldukları belirtilmiştir.

★ ★
★

Büyük Randevu

بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَىٰ وَأَمَرُّ ﴿٤٦﴾

"Daha doğrusu onlara va'dolunan asıl (azâbın) vakti, o saattir. O saat, daha belâlı, daha acıdır"

(Kamer, 46).

Bu ayet, ilgili şeyin, onların bozulup kaçmalarına, sırtlarını çevirmelerine, işin bununla kalmayacağına, tam aksine bundan daha da feci olacağına, onlara verilen randevunun saat olduğuna bir işarettir. Zira, Cenâb-ı Hak, dünyada onların başına gelen bozgundan bahsetmiş, daha sonra da, ısrarla, başlarına vereceği asıl belayı beyan etmiştir.

Bu müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. Halbuki görünen odur ki, "kıyamet"le yapılan inzâr, daha önce gelmiş geçmiş herkesi kapsayan bir inzardır. Buna göre, âdeta, Cenâb-ı Hak, "Senden önce gelmiş geçmiş, kâfir olmuş ve küfürlerini sürdümüş kimseleri helâk ettik. **Muhammed** (s.a.s)'in (senin) kavmin, onlardan daha hayırlı değildir. Eğer ısrar ederlerse, onların başına gelen şey, bunların da başına gelir. Sonra, (belki) dünya azâbı, verilen cezâyı tamamlamak için değildir. Cezânın tamamlanması devamlı ve çok acıklı olan bir azab ile olacaktır" demek istemiştir.

Randevunun Kâfirlere Mahsus Kılınması

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Kıyamet herkes için bir randevu (buluşma) yeri ve zamanı olduğu halde, ayette kıyametin sadece onlar için randevu olarak belirtilmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Mev'id (randevu), kendisinde va'd ve va'îdin olduğu zamandır. Mü'mine hayır va'dedilmiştir ve sabır emrolunmuştur. Binâenaleyh mü'min, "Bu ne zaman olacak?" demez, aksine bunu Allah'a bırakır. Kâfir ise, bunu kabul edip inanmadığı için, hep "Azab ne zaman olacak?" der durur da, ona, "Sabret, kıyamet günü gelecek o" denilir. İşte bundan ötürü, kâfirler, *"Bizim amel defterimizi acele ver (de görelim)"* (Saad, 16) demişlerdir. Cenâb-ı Hak da, *"Senden azabı çarçabuk (getirmeni) isterler"* (Ankebût, 53) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Edhâ Kelimesi Ayette أَدْهَىٰ (daha belâlı) diye ifade edilen şey, hangi şeyden daha belâlıdır? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu "Size daha önce bahsedilen dünya azabı çeşitlerinden, o kıyamet daha belâlıdır." demektir.

b) Bu, "Bu saat, belâların daha belâlısıdır. Bunun üstünde daha belâlı bir şey yoktur" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki, وَأَمَرُّ *"daha acı"* ifadesiyle ne kastedilmiştir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, مُرٌّ **mürr** kelimesinin mübalağalısıdır ve daha önce geçen, *"Azabımızı tadın"* ayeti ile *"Tadın cehennemin dokunuşunu"* (Kamer, 48) ayetine uygundur. Bu izaha göre, "**edhâ**", daha güçlü "**emerr**" ise, daha acı demektir. O halde, daha güçlü ve daha acı arasındaki fark şudur: Daha güçlü, o azabı, hiç kimsenin kuvveti ile ona dayanamayacağına ve onu savuşturamayacağına bir işarettir.

Bunu şöyle bir misalle açıklayalım: Âciz ve zayıf birisi, kendisine galip gelecek bir suya, yahut kendisinden kurtulamayacağı bir ateşe atılsın. Güçlü birisi de bir denize, yahut da kuvvetli bir ateşe atılsın. Bu ikisi, acı ve azab bakımından eşit oldukları gibi, azabın elem verişinden de eşittirler. Fakat şiddette farklıdırlar. Çünkü zayıf kimsenin, o zayıf sudan bir yardımcı desteği ile kurtulması mümkündür. Ama kuvvetli kişinin, o denizden kurtulması mümkün değildir.

b) أَمَرُّ kelimesi, مَارٌّ kelimesinin mübalağasıdır. Çünkü o kıyamet, herkesin uğrağı olacaktır. Binâenaleyh bu kelime, bu işin devamlılığına bir işarettir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sanki, bunun daha çetin ve daha sürekli" olduğunu söylemiş olur. Bu, âhiret azabına mahsus bir ifade olmuş olur. Çünkü dünya azabı, ne kadar çetin ve ileri olsa bile, ancak azab göreni öldürür ve iş biter, devam etmez. Eğer öldürmeyecek biçimde sürerse, bu durumda da şiddetli ve çetin değil demektir.

c) Bu kelime, مَرِيرٌ (güçlü) manasına olup, "şiddetli" demek olan مِرَّةٌ kökündendir. Bu izaha göre, bu, ya bir kimsenin, "Falanca nahîf ve nahîl (zayıf ve

güçsüz); falanca ise kavî ve şedîddir" deyip de, te'kid olmak üzere, müteradif kelimeleri kullanması gibidir ki bu izah zayıftır, ya da "**edha**" kelimesi, ism-i fâil olan "**dâhiye**" (belâlı) kelimesinin mübalağası olup, birisinin başına güç bir şey geldiğinde kullanılan, دَهَاهُ أَمْرٌ كَذَا "Falanca iş ona çok güç geldi" ifadesindendir. Çünkü "**dâhiye**", ism-i fâil olmayan "**sâlibe**" ve "**bâtıne**" kalıbında, "şedîd olan" manasında bir isim gibidir. "Dâhiye"nin aslı hernekadar bu ise de, tıpkı isimler gibi kullanılmış ve onların sınıfına yazılmıştır. Bu izaha göre, manası "elzem", daha gerekli demek olup, "Bu kıyamet, savuşturulamayacak cinsten birşey" manasınadır.

★ ★
★

Mücrimler Alevler İçinde

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾

"Şüphe yok ki mücrimler, sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler. O gün onlar yüzleri üstü ateşte sürüklenirler. Onlara: Tadın Cehennemin dokunuşu" denir.

(Kamer, 47-48).

Ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu ayet, kimler hakkında nâzil olmuştur? Müfessirlerin çoğu, bunun, **Kaderiyye** hakkında nâzil olduğu görüşündedirler. **Vâhidî** tefsirinde şunu rivayet eder: **Nişâbur'da, Şeyh Radıyyuddin el-Müeyye et-Tûsî**'nin şöyle dediğini duydum: "**Abdülcebbâr**'ın şöyle dediğini işittim: "**Vâhidî** bana haber verdi ve dedi ki: "**Ebu'l-Kâsım, Abdurrahman b. Muhammed Serrac** bize haber verdi ve dedi ki: Ebu Muhammed Abdullah el-Ka'bî bize haber verdi ve dedi ki: "**Hamdan b. Sâlih el-Eseçç** bize anlattı ve dedi ki: "**Abdullah b. Abdulaziz b. Ebû Dâvud** bize anlattı ve dedi ki: "**Süfyan es-Sarî, Ziyâd b. İsmâîl el-Mahzûmî**'den, o da **Muhammed b. Abbâd b. Cafer**'den, o da **Ebû Hureyre**'den naklen, **Ebû Hureyre** (r.a)'nin şöyle dediğini söylediler: "**Kureyş** müşrikleri **Resûlüllah** ile kader konusunda tartışmak üzere geldiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Şüphe yok ki mücrimler, sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler ... Şüphesiz Biz herşeyi bir kader ile yarattık"* **(Kamer, 47-49)** ayetini indirdi." Yine **Hz. Peygamber** (s.a.s)'den, bu ayetin, Kaderiyyeciler hakkında indiği nakledilmiştir. **Hz. Aişe** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَجُوسُ هٰذِهِ الْأُمَّةِ الْقَدَرِيَّةُ *"Bu ümmetin Mecûsileri, Kaderiyyecilerdir"*[9] dediğini rivayet etmiştir. Bunlar, Allah Teâlâ'nın *"Mücrimler, sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler"* dediği kimselerdir. **Kaderiyye** hakkında çokca hadis vardır. Burada şöyle bir kaç bahis var:

Kaderiyye Mu'tezile Münasebeti

Birinci Bahis: Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ilgili ayetin haklarında nâzil olduğunu belirttiği **Kaderiyyecilerin** kimler olduğu hakkındadır? Diyoruz ki: Amellerin (insanların fiillerinin) yaratılması meselesinde, her fırka, **Kaderiyyenin** karşı taraf olduğu iddiasındadır. Binâenaleyh meselâ **Cebriyye**, "**Kaderiyye**, "kulun taat ve masiyeti, Allah'ın yaratmasıyla, kaderi ile değildir" diyenlerdir. Çünkü bunlar, kaderi inkâr ettikleri için, kaderiyye diye isimlendirmişlerdir" derken; **Mu'tezile**, "**Kaderiyye**, insan zina ederken, hırsızlık yaparken, "Bunları benim için Allah takdir etmiş" diyen **Cebriye**'dir. O halde, kaderin olduğuna inandıkları için, **Kaderiyye** bunlardır" der. Bu iki fırka birden, herşeyin Allah'ın yaratması ile olup, kuldan olmadığını söyleyen, ehl-i sünnet için, "İşte **Kaderiyye** bunlardır" demişlerdir. Halbuki gerçek olan ve haklarında bu ayet nâzil olmuş olan **Kaderiyye**, kaderi inkâr edip, kâinatta meydana gelen hâdiselerin, yıldızlarla ve onların birbiriyle olan alâkalarından kaynaklandığını söyleyenlerdir.

Bunun böyle oluşunun delili, **Ebû Hureyre**'nin, "**Kureyş** müşrikleri, **Resûlüllah** ile kader konusunda tartışmak üzere geldiler.." şeklindeki sözüdür. Çünkü bu müşriklerin inancı, kâinattaki her türlü hadisenin sebebinin yıldızlar olduğu şeklindeydi. Onlar, **Mu'tezile**'nin görüşlerinin aynısını söylemiyorlardı. Çünkü **Mu'tezile** şöyle der: "Allah, benim uzuvlarımı sapasağlam yaratmış, bana anlama kuvveti vermiş ve Kendisine itaatta itaat veya isyanda bulunma gücü vermiştir. Halbuki Allah Teâlâ, kulun taat veya masiyeti için bir mecbûrîlik de yaratabilirdi. Yine meselâ Allah Teâlâ, lutfu ile yedirip-içirdiğim fakiri, ben olmaksızın doyurmaya da kâdirdir." Müşrikler ise, "Allah'ın asla o fakiri doyurmaya kâdir olmadığını iddia ederek, *"Allah'ın istediği takdirde yedirip-içireceği kimseyi, biz mi doyuralım!?"* (Yâsîn, 47) demişlerdir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kaderiyye, bu ümmetin mecûsîleridir"* hadisine gelince biz diyoruz ki: *"Bu ümmet"* ifadesinden, ya ister ona iman etmiş olsunlar, ister iman etmemiş olsunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gönderildiği ümmettir. Bu manaya göre bu ümmet kelimesi, tıpkı "kavm" gibi olur, yahut da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman eden ümmettir. Eğer kastedilen birinci mana ise, diyebiliriz ki, onun zamanındaki **Kaderiyye**, Allah Teâlâ'nın hâdiselerdeki kudretini inkâr eden, **Kureyş** müşrikleridir. Binâenaleyh bu hadisin muhtevasına **Mu'tezile** girmez.

Yok eğer ikinci mana kastedilmiş ise, deriz ki. "Hadisteki *"bu ümmetin mecûsîleri"* ifâdesi, "Bu ümmete nisbetle, durumları eski ümmetlere oranla mecûsîlerinki gibi olanlar" manasınadır. Fakat eski ümmetlerin çoğu kâfirdirler. **Mecûsîler** ise onlardan daha az şüpheli olup, akla daha fazla muhalefet edenlerdi. Aynen bunun gibi, **Ümmet-i Muhammed** içindeki **kaderiyye** de, ümmetin delil bakımından en zayıf kısmıdır. Bu durum ise, kesin olarak onların cehennemde olacakları hükmünü vermeyi gerektirmez. Binâenaleyh gerçek olan şudur ki: **Kaderiyye**, bu nisbetin, olumsuzluk (nefiy) açısından, (Allah'ın sıfatları olmadığını söyleme açısından) olduğunu söylersek, "Allah'ın kudretini inkâr edenler"; isbât açısından (Allah'ın sıfatları bulunduğunu söyleme açısından) olduğunu söylersek, "Hâdiselerde Allah'dan başka bir kudretin tesirinin olduğunu söyleyenler" olmuş olur. Bu durumda da bu kimsenin *"sapıklık ve çılgın ateş içinde"* olduğuna, cehennemin dokunuşunu tadacağına kesinkes hükmedilebilir.

İkinci Bahis: Nasda (hadiste) geçen **Kaderiyyeye** dâhil olanlar kimlerdendir? Bunların, Allah'ın kudretinin olmadığını söyledikleri için bu adı alanlar olduğunu söylersek, **Ümmet-i Muhammed'e** müntesip olanlardan olduğunu söyleyebiliriz: Çünkü, herşey mümkin iken, namaz kılarken veya zina ederken, kulun hareket ettirilmesine Allah'ın kudreti olmadığını söyleyen kimsenin, "**Kaderiyye**"den sayılması uzak bir ihtimal değildir. Ama "Allah herşeye kâdirdir. Fakat bunu, hiçbirşeyi yapmaya mecbur etmez kulu, fiillerini yaptıran veya yaptırmayan sebeblerle başbaşa bırakır. Bunun meselâ birşeyi taşıma hususunda çocuğunu deneyen bir babanın, âciz oluşundan değil de, sırf denemek gayesiyle, çocuğunu o işle başbaşa bırakması gibi olup, bir başkasına, "Şunu taşı" diyen, kuvvet-i kudreti olmayan bir felçli gibi olmadığını söyleyene gelince, hernekadar hatalı ise de, bunlar **Kaderiyye** içine net olarak dahil olmazlar. Yok eğer **Kaderiyyenin**, Allah'dan başkasının, meselâ yıldızların, hâdisler üzerinde kudret ve tesirleri olduğunu söyleyenler ile "yıkılmak üzere olan bir duvarı, bu durum, onun dışında kalan bir şeyden kaynaklandığı için, herhangi bir şeyle mükellef ve mes'ûl tutmak câiz değildir" diyen **Cebriyye**'nin, ki bunlar "**İbahiyyeciler**"dir, olduğunu söylemek, yine bunların "**kaderiyye**" kapsamına dahil olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bunlar da, mükellefiyeti yok saymak suretiyle kâfir olmuştur. Ama, "Allah bu fiilleri bizde yaratmış; bize, onları yapacak kudret-kuvvet vermiş ve bizi mükellef tutmuş. Çünkü O, yaptığından mes'ûl olmaz" diyenler, kaderiyyeden değildir.

Üçüncü Bahis: Bir taassub neticesi olarak, bu ismin **Mu'tezile**'ye mi, yoksa Eş'âriyye'ye mi daha uygun olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Dolayısıyla **Mu'tezile**, "Bu isim size daha uygun. Çünkü **Kaderiyye** nisbeti, nefyetmeden (yok saymadan) ötürü değil, isbattan (vav saymaktan) ötürüdür. Zira herşeyi zamana bağlayıp, herşeyi yapanın zaman olduğunu söylediği için ve her işi zamana isbat edip, ondan nefyetmediği (zamana verip, ondan uzak saymadığı) için, "dehrî"ye dehrî denmiştir. Mübahlığı isbat ettiği için (kabul ettiği için), mübahcılara "**İbâhîyye**" ve iki tanrı olduğunu yani nûr ve zulmet tansını olduğunu söyledikleri için, **Mecûsî**lere de **Senevîyye** (ikici) denmiştir vb. Siz (Eş'ârîler) de, kaderi isbat etmekte (yani var saymaktasınız). Dolayısıyla kaderiyyeci ismine layık olan sizlersiniz" demiştir.

Eş'ârîler ise, "Naslar, Allah'ın kudretini nefyeden (olmadığını söyleyen) kimselerin kaderiyye olduğuna delâlet etmektedir. Kureyş müşrikleri, Allah'dan başka varlıkların kudreti olduğunu söyledikleri için **Kaderiyye** sayılmışlardır" der. **Mu'tezile** ise buna cevaben şöyle derler: "Müşrikler bu adı şundan ötürü almışlardır: Çünkü onlar, "Ey **Muhammed** senin dediğin gibi, eğer Allah bütün herşeye kâdir ise, istese zaten bize hidayet eder, istemesi halinde fakiri doyurur" demişlerdir. Böylece istemesi halinde kendilerinde hidayeti yaratabilecek olmasının, Allah'ın hâdiselere kâdir olmasının, ayrılmaz bir vasfı olduğuna inanmışlardır. İşte ey **Eş'ârî**, sizin mezhebiniz budur." Açık gerçek ise, her iki mezhebi benimseyen müslümanların da "**kaderiyye**" olmadıklarıdır. Onlardan hiç biri kaderiyyeci olmaz, ancak nefyeden Allah'ın kudretini nefyederse, isbât eden de, mükellefiyeti inkar ederse, o zaman kaderiyye olur.

İKİNCİ MESELE
Mücrimler Müşriklerdir

Ayette geçen mücrimler (günahkârlar), müşriklerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O mücrimleri başlarını eğmiş olarak bir görseydin..."* (Secde, 12), *"Mücrim, keşke fidye verip kurtulsam diye arzu eder"* (Meâric, 11) ve *"O gün mücrimler sîmalarından tanınır"* (Rahman, 41) buyurmuştur. Binâenaleyh hernekadar ayet belli bir grup hakkında inmiş ise de, hükmü geneldir. Bunların cürümleri (suçları) ise, müşrik olmaları, haşri inkârları, Allah'ın öldükten sonra diriltmeye ve diğer hadiselere kudretini inkâr etmek suretiyle o peygamberleri ve uyarıları yalan saymalarıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ *"sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler"* ifadesiyle ilgili şu üç izah yapılabilir:

a) Bu iki ceza, dünyada iken söz konusudur. Yani, "onlar dünyada iken bir delâlet ve hiçbirşeyi akledemeyen, hakkı bulamayan bir delilik içindedirler" demektir. Bu izaha göre, ayetteki يُسْحَبُونَ (sürüklenirler) ifâdesi, onların bu şekildeki hallerini beyan eden bir şey olur. Bu, doğruya en yakın izahtır.

b) Bu iş, ahirette olacaktır, yani onlar âhiretin sapıklığı ve çılgın ateşleri içindedirler. Ahirette çılgın ateşte olacakları hususu açıktır. Ama âhiretteki sapıklıkları şu manayadır: Onlar maksadlarına, yahut maksad olabilecek birşeye yol bulamazlar. Şaşkın bir vaziyette kalıverirler: Buna göre eğer, "Doğru olan başkası değil bu izahtır. Çünkü, *"Sürüklendikleri gün"* ifadesi, mukadder "**kavl**" (denilme) fiilinin zarf-ı zamanıdır. Yani, "sürüklendikleri o günde bunlara, "Tadın cehennemi" denilecek" manasındadır" denilirse, bu hususu ele alır ve şöyle deriz: Ayetin bu ifadesi (yevm kelimesi), ya mezkur (zikredilen), yahut da mezkûr olmayıp, sözden anlaşılan bir âmil ile mansubtur:

Birinci ihtimalin, iki yönü vardır:

1) Mezkûr olan bu âmil daha önce geçmiş olup, "**kâin**" ve "**müstekar**" kelimelerinin manasıdır. Fakat bunun adı sanı anılmaz olmuştur.

2) Bu âmil, sonra gelecek olup, ayetteki ذُوقُوا "tadın" fiilidir ve takdiri, "Mücrimlerin yüz üstü süründüğü gün tadın cehennemin dokunuşunu" şeklindedir. Bu durumda *"tadın"* hitabı, *"Sizin kâfirleriniz bunlardan daha mı üstündür? Yoksa sizin için beraet mi var?"* (Kamer, 43) ayetinde hitab olunanlaradır.

Tatma Duyusunun Özelliği

İkinci İhtimal: Mefhûm olan (sözden anlaşılan) bu âmil, "o yüzüstü sürüklendikleri gün onlara, "Tadın azabı" denilecek" şeklindeki takdire göre (kavl fiilidir). Meşhur olan izah budur. Ayetteki *"tadın"* ifadesi, bir istiare (mecaz ve teşbih)dir. Bunda şöyle bir mana inceliği vardır: Tadmak, duyular cümlesindendir. Çünkü tadılan şey, dil ile yüzyüze getirildiğinde, hem sıcaklığı, hem soğukluğu, hem sertliği, hem kayganlığı idrâk edilir. Bu tıpkı, diğer maddi uzuvların algılanması gibidir. Ama dil bunun bir de tadını alır ki, bunu dilden başka uzuv algılayamaz. Binâenaleyh dilin algılaması, diğer uzuvlara nazaran daha tam ve mükemmeldir. Çünkü eğer tadılan şey sıcaksa, dil bundan ötürü hem onun sıcaklığı, hem de acılığı itibariyle eziyet duyar. Başka organlar ise, sadece o şeyin sıcaklığının eziyetini hisseder. Binâenaleyh zevk.

dokunma ile elde edilen bir idrâk olup, dokunma ile ilgili olarak kullanılan diğer kelimelerden daha tam bir mana ifade eder. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, onların dokunma ile algıladıkları o şeyin, algıların en tam ve mükemmel olduğuna işaret etmek için, "Tadın cehennemin dokunuşunu" buyurdu. Böylece o azabda hem şiddet, hem de devamlı ve uzun süreli oluşundan dolayı, elem verici olma vasfı toplanmıştır. Onu algılayan kimseye bunu unutturacak hiçbirşey yoktur. Çünkü bu en ileri derecede olacak bir idrak, bir algılamadır. Dolayısıyla da çok büyük bir elem ve acı meydana gelecek. Ekseri âlimlerin görüşüne göre, *"tadın"* ifadesinin başına, "Onlara denilecek ki" yahut da "Biz deriz ki" gibi birşey takdir edildiğini söylemiştik. Yine bu hitabın, haklarında *"Mücrimler sapıklıktadırlar..."* denilenlerden başkalarını da içine aldığını söylediğimizde, böyle bir takdir yapmaya gerek kalmayacağını da söylemiştik. Çünkü bu durumda Cenâb-ı Hak sanki, "Ey Muhammed'i yalanlayanlar, önceki mücrimleri cehenneme yüzükoyun sürüklendikleri gün siz de cehennemin dokunuşunu tadın" demek istemiştir.

★ ★
★

Her Şey Kader İle

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾

"Şüphesiz ki Biz herşeyi bir kader ile yarattık"
(Kamer, 49).

Ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Meşhur olan görüşe göre, bu ayet, daha öncekilerle ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Tadınız. Çünkü Biz herşeyi bir kader ile yarattık. Yani işte bu, bunu inkâr edenlerin cezasıdır" demektedir. Bu tıpkı, *"Haydi tat (azabı). Hani sen (dünyada iken) azizdin, şerefyildin"* (Duhân, 49) ayeti gibidir.

Ama zâhir olan odur ki, bu ayet, yeni bir cümle olup, önceki cümle, Hak Teâlâ'nın, "Cehennemin dokunuşunu tadın" ifadesiyle bitmiştir. Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, bu azabı izah etmiştir. Çünkü bundan onra gelen ve *"Yapacağımız iş, sadece bir emir vermektir"* (Kamer, 50) ayetinin, *"Şüphesiz ki Biz her şeyi bir kaderle yarattık"* ayetine atfedilmesi, sözün devam ettiğini göstermektedir. Bunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, *"Haberin olsun ki "yaratmak" da "emretmek" de O'na mahsustur"* (A'râf, 54) ayetidir. Cenâb-ı Hak, buradaki birinci ayette, "yaratma" işini, *"Herşeyi bir kader ile yarattık"* sözüyle belirtmiştir. Binâenaleyh uygun olan burada "emrini" de zikretmesidir. İşte bundan dolayı, "Yapacağımız iş, sadece bir emir vermekten ibarettir" demiştir.

Yukarıda bahsedilen mücadeleye gelince, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), müşrikler hakkında, *"Şüphe yok ki günahkârlar, sapıklık ve çılgın ateşler*

içindedirler... (Onlara) "Tadın cehennemin dokunuşunu" (denilir)" ifadesine kadar olan ayetlerine tutundu. Diğer ayeti ise, sırf okuma kastıyla okudu. Son ayeti, ayeti bilenlerin bilgileriyle yetindiği için okumadı. Nitekim meselâ sen, istidlâlde bulunurken, لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ "Mallarınızı yemeyin ... İla âhirihi âyeh" dersin, yine وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ "Üzerine Allah adı anılmadan kesilenleri yemeyin..." ilâ âhiri'l-âyeh" ve إِذَا تَدَايَنْتُمْ "Borç aldığınız ve verdiğiniz zaman... ilâ âhiri'l-ayeh" dersin (ayetlerin tamamını okumazsın).

İKİNCİ MESELE

كُلُّ kelimesi, nasb ile okunmuştur. En doğru ve meşhur olanı da budur. Kelime merfû (ötüreli) olarak da okunmuştur. Bunu mansub okuyan, zâhirî fiilin tefsir ettiği mukadder bir fiil ile mansub kılmış olur ve tıpkı وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ ve وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ ayetlerindeki gibi olur. Buradaki mukadder fiil "**halk**" (yaratma) fiilidir. Ayetteki sonra gelen, خَلَقْنَا fiili bunu tefsir etmiş (belirlemiş) olup, takdiri إِنَّا خَلَقْنَا كُلَّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ şeklindedir. Bu takdire göre وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ (Zâriyât, 49) ayetindeki gibi, خَلَقْنَاهُ kelimesi شَيْءٌ kelimesinin sıfatı olmaz. Fakat orada (Zâriyat, 49)'da, خَلَقْنَا fiilinin "şey" kelimesinin sıfatı olmasına engel, ilgili fiilin sonunda mevsûfa âit bir zamirin bulunmamasıdır. Halbuki burada böyle bir engel yoktur.

Bu izaha göre ayet **Mu'tezile** aleyhine bir delildir. Çünkü biz insanların fiilleri de bir "şey"dir. Dolayısıyla ayetteki "herşey"e dâhil olur. Böylece bunlar da, Allah'ın yarattığı şeylerden olur. كُلُّ kelimesini merfû okuyan kimsenin, فَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ *"Semûd'a gelince, onlara hidayet ettik"* (Fussilet, 17) ayeti ile ilgili olarak yaptığı izahı burada da yapması mümkün değil (çünkü bu kimse oradaki "**Semûd**" kelimesini de merfû okumuştu). Zira bu ayetteki, "**külle şey'in**" ifadesi nekiredir. Dolayısıyla bunun mübtedâ olması sahih değildir. Böylece bu kimsenin, "Biz herşeyi bir kader ile yarattık" demesi lazım. O halde bizim fiillerimiz de kader iledir. Bu tıpkı manaca, *"Herşey O'nun katında bir miktar (ölçü) iledir"* (Ra'd, 8) ayeti gibidir. Bu iki izahı **İbn Atiyye**, tefsirinde yapmış ve **Mu'tezile**'nin, merfû kıraate tutunduklarını belirtmiştir.

Şöyle de denebilir: Birinci, yani nasb ile kıraat edenlerin kıraatine göre, bu hususta bir başka izah daha mümkün. Bu ifade, "**müzmer-müfesser**" bir fiille, yani malum (bilinen) bir fiil ile mansubtur. Bu fiil de, قَدَّرْنَا (takdir ettik) veya خَلَقْنَا (yarattık) fiilleridir. Çünkü Hak Teâlâ sanki ya, إِنَّا خَلَقْنَا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ demek istemiş, ya da, إِنَّا قَدَّرْنَا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ demek istemiştir. Bu fiilin malum olduğunu söyledik. Çünkü, *"İşte bu, sizin Rabbinizdir. Allah herşeyin yaratıcısıdır"* (Mü'min, 62) ayeti, yaratmaya, *"Herşey O'nun katında bir miktar iledir"* (Ra'd, 8) ifadesi de, "takdire" delalet etmektedir. İzahın böyle yapılması durumunda, tefsir ettiğimiz ayette, **Mu'tezile**'nin görüşünün yanlışlığına delâlet olmaz. **Mutezile**'nin görüşünün yanlışlığına delâlet eden ayet, *"Allah herşeyin yaratıcısıdır"* (Mü'min, 62) ifadesidir.

İkinci kıraata, yani "**küllü**" kelimesini merfû okuyuşa gelince, deriz ki: "**Küllü şey**" ifâdesini mübteda, خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ifadesinin haber olması câizdir. Böyle olması halinde, bu delil, **Mu'tezile** aleyhine daha açık ve beliğ şekilde ortaya çıkar. "**Küllü**

şey" ifadesi nekiredir. Dolayısıyla mübteda olamaz" şeklindeki görüş zayıftır. Çünkü "**küllü şey**", bütün herşeyi içine alan bir ifadedir. Dolayısıyla bu ifadede, meselâ, رَجُلٌ قَائِمٌ şeklindeki bir nekirede yer alan sakınca yoktur. Çünkü "**racülün kâimün**" (ayakta bir adam) sözü hiçbirşey ifade etmez. Halbuki "**herşey**" ifadesi, زَيْدًا خَلَقْنَاهُ "**Zeyd'i yarattık**, عَمْرًا خَلَقْنَاهُ (Amr'ı yarattık)" gibi ifadelerin anlattığını fazlasıyla anlatır. İşte bundan ötürü nahivciler, umûm ifade ettiği için, مَا أَحَدٌ خَيْرٌ مِنْكَ "Hiç kimse senden daha iyi değildir" şeklindeki ifadeyi normal bulurlarken, umûm ifade etmediği için أَحَدٌ خَيْرٌ مِنْكَ "Biri senden daha hayırlıdır" ifadesini yerinde bulmamışlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kader Nedir?

Kader ne demektir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bunun manası "miktar"dır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Herşey O'nun katında bir miktar (ölçü) iledir"* (Ra'd, 8) buyurmuştur. Bu izaha göre, herşey, hem zatı, hem de sıfatları açısından miktar iledir (bir ölçü dahilindedir). Zat bakımından olan takdire gelince, meselâ cisimler böyledir. Bundaki miktar, net bir biçimde görülür. Beyazlık-siyahlık gibi maddeten görülen ve cisimde bulunan sıfatlar da böyledir. Ama bir miktarı olmayan atoma ve ilim, cehalet vs. gibi devam edip giden, belli bir miktarı olmayan, ama cevher ile (zat ile) birlikte bulunan şeylere gelince, deriz ki: Bunlarda da bir miktar vardır, ama bu sürüp giden manada değildir. Bu manada atomda bir "miktar"ın bulunmasına gelince, meselâ, onun ikisi üç tanesinden daha küçüktür. Eğer sayesinde uzayan (devam eden) bir hacim olmasaydı, uzayandan daha aşağıda olan onda mevcut olmazdı. Cevher ile kâim olan sıfatlara gelince, bunların bir sonu ve bir başlangıcı vardır. O halde peydah olan ilimlerin miktarı ve yaratılmış olan miktar sonludur. Sıfata gelince, herşeyin bir zamanda başlamış olmasından ötürü, bekâda (sürüp gitmede) de bir miktarı vardır. Çünkü herşey hâdis (mahluk)tur (ve yok olacaktır).

İmdi eğer; "Varlığının başlangıcı olmadığı ve kendisi için bir miktar söz konusu olmadığı halde, Allah Teâlâ da böyle tavsif edilebilir" denilirse, biz deriz ki: Konuşan, bir sıfatla mevsuf olup, yahut bir at almış olup, sonra da adı olan o şeyleri o isimlerle; tavsif edilen o şeyleri, o sıfatlarla zikredip de, Allah'ın fiillerinden bir fiili Allah'a isnat ettiğinde, Allah bundan müstesnâ olmuş olur. Bu tıpkı bir kimsenin رَأَيْتُ جَمِيعَ مَنْ فِي هَذَا الْبَيْتِ فَرَأَيْتُهُمْ كُلَّهُمْ أَكْرَمَنِي "Evde olan herkesi gördüm. Her birinin bana ikram ettiğini gördüm". Veya şöyle demesi gibidir: مَا فِي هَذَا الْبَيْتِ أَحَدٌ إِلاَّ وَضَرَبَنِي وَضَرَبْتُهُ "Bu evde hiç kimse yoktur ki beni dövmüş olup ben de onu dövmüş olmayayım". İşte bu sözleri söyleyen kişi, bu sözün haricinde kalır. Bu onun bu kelimelerin kapsamına girmemesinden değil, terkipte onun kastedilmediğine delilin bulunmasındandır. Aynen bunun gibi, tahsîs yoluyla değil de, tam hakikat yoluyla Cenâb-ı Hakk'ın zatı, *"herşeyi yarattık"*, *"Allah herşeyin yaratıcısıdır"* ifadelerindeki "herşey"in dışında kalmış olur. Terkibin vaz'î olduğunu söylersek, bu takib, bu durumda ancak mütekellim (konuşan) dışındakiler için vaz' edilmiş olur.

b) Kader, "takdir" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ *"Biz takdir ettik; ne güzel kadirleriz biz"* (Mürselât, 23) buyurmuştur. Şâir de, وَقَدْ قَدَّرَ الرَّحْمٰنُ مَا هُوَ قَادِرٌ *"Rahman, takdir edeceği her şeyi takdir etti"* demiştir. Bu, "Mukadder olanı takdir etti" demektir.

Bu izaha göre ayetin manası, "Allah Teâlâ, takdir etmeksizin, hiçbirşeyi yaratmaz" şeklinde olur. Nitekim ok atan birisi, oku atar, fakat bu ok, hiç takdir etmediği (ölçüp-biçmediği) bir yere düşer. Allah Teâlâ ise, bunun aksine, herşeyi takdir ettiği gibi yaratır.

Felsefeciler bu görüşte değiller. Onlara göre çünkü Allah zatı gereği fâildir. Farklılık karşı tarafta (yaratılanda)dır. Binâenaleyh kısa ve küçük olarak yaratılan şey, maddesindeki kâbiliyetten ötürü böyle yaratılmıştır. Uzun veya büyük olarak yaratılan da, kendisinde bulunan bir başka istidaddan ötürü böyledir. Bundan dolayı Hak Teâlâ *"Biz herşeyi bir kader ile yarattık"* buyurmuştur. Binâenaleyh küçük olanın büyük olarak, büyük olanın da küçük olarak yaratılması mümkündür.

c) Kader, kaza ile birlikte söylenen şeydir. Nitekim, "Allah'ın kazası ve kaderi ile ..." denilir. Felsefeciler, kaza ile birlikte söylenen kader hakkında şöyle demişlerdir: Kastedilen şey, "kaza", onunla birlikte olan şey ise "kader"dir. "Onlar sözlerine devamla "Ateş sıcak olarak "kazâ" ile yaratılmıştır. Bu, hakkında hüküm verilen hususlur. Çünkü bunun böyle olması gerekir. Fakat meselâ o ateşin bir ihtiyarın elbisesine, yahut da bir fakirin simli ipine düşüp de onu yakması, kazânın ayrılmaz vasfı olup, kaderdir kaza değildir" derler. Ama bu yanlış bir sözdür. Aksine kazâ, Allah'ın ilminde olan, kader de iradesinde olan şeydir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"Biz herşeyi bir kader ile yarattık"* ifadesi, "Biz herşeyi iradesiyle olarak kaderiyle yarattık". Yoksa, Allah -müşriklerin iddia ettiği gibi- mûcib (iradesi olmaksızın yaratan) değildir" manasında olup, müşriklere reddiye ifade eder.

★ ★
★

Her İş Bir Anda Tamamlanır

وَمَآ أَمْرُنَآ إِلَّا وَٰحِدَةٌ كَلَمْحٍۭ بِٱلْبَصَرِ ﴿٥٠﴾

"İşimiz, sadece bir emre bakar: Göz açıp kapayıncaya kadar iş tamamdır"
(Kamer, 50).

Bu, "Bizim işimiz, bir emirden ibarettir" manasındadır. Bu bir kelime de, Allah Teâlâ'nın yaratmak istediği şeye "kün" (ol) demesidir. Meşhur ve açık olan mana budur. Bu izaha göre, Allah Teâlâ, bir şeyi yaratmak istediğinde ona, "ol" der. Binâenaleyh burada bir değil iki şey ortaya çıkar:

a) İrade etmek (istemek).

b) Demek... Binâenaleyh irâde, "kader"dir; demek de "kazâ"dır.

Ayetteki "**vâhidetün**" (bir şey) ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, emrinin geçerli olduğuna bir işaret olsun diye, sözünü tekrar etmeye hacet kalmayışının bir izahıdır.

2) Durumun (herne olursa olsun, O'nun için) farklılık arzetmeyişinin beyânıyesidir.

Binâenaleyh o büyük Arş'ı yaratırken olan durumu, tıpkı en küçük karıncayı yaratırkenki durumu gibidir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın durumu, herşey karşısında aynıdır.

Ayetteki كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ *"bir göz kırpması gibi"* ifadesi, O'nun emrinin değil, olayın-meydana gelişin buna benzetildiğini anlatır. Buna göre, Hak Teâlâ sanki, "Bizim emrimiz tekdir (bir keredir). Binâenaleyh bu emirle emrolunan şey, bir göz kırpması gibi hızlıca oluverir" demektedir. Çünkü eğer bu benzetme, Hak Teâlâ'nın "emri" ile ilgili olsaydı, bu, Allah'a yakışan bir övgü sıfatı olmazdı. Çünkü "kün" (ol) kelimesi de, tıpkı bir göz açıp-kapama süresinde söyleniverilen bir sözdür. İşte bu açık ve meşhur bir tefsir tarzıdır. Burada hükemânın (feylesofların) benimsediği, açık, diğer bir izah da şudur: "Allah'ın makdurâtı (kudretinin yettiği şeyler), kudretiyle var ettiği şu mümkinât âlemidir". Bu mümkinâtın yok oluşu hususunda ihtilaf bulunup, başka bir sebebten değil, fakat uzun kaçacağı için, bunun izahı burada uygun düşmez.

Mümkinat

Allah Teâlâ'nın yarattığı mümkinat iki kısma ayrılır:

1) İnsan, hayvan, bitki ve madenler gibi, biraraya geldiklerinde uyum sağlayan ve varlığı tamamlanan kısımları-parçaları bulunan şeyler... Anâsır-ı erbaa (dört esas element: su, ateş, toprak, hava), gökler. Diğer maddeler, maddelerle kâim olan diğer arazlar da bu sınıfa dâhil olup, hepsi Allah'ın makdûratıdır ve O'nun yarattığı mümkinât âlemidirler. Çünkü önce bunların parçaları meydana gelir, sonra da bunlarda o parçalar bir araya gelip, bir uyum içinde terkib teşkil ederler. O halde burada, parçalarına, terkîbine ve sıfatlarına (arazlarına) nazaran, "takdirler" vardır.

2) Parçaları - mafsalları ve sürüp giden miktarları olmayan şeyler... Bunlar da, maddeleri aydınlatan o şerefli ruhlardır. Pek azı müstesna, bunun böyle olduğunu bütün felsefeciler kabul eder. Bir grub kelamcı da, bu konuda felsefeciler gibi düşünürler Riyazat ve mücâhede erbabı (mutasarrıfadan) gönül ehli olanlardan pekçoğu, bunun böyle olduğunu kesin olarak söylerler. Binâenaleyh bu ikinci kısmı teşkil eden şeylerin varlıkları, yekpare olup, önce parçaları meydana getirilmiş, sonra bunların terkibi ile oluşmuş değillerdir. Halbuki maddeler ve maddelerle kâim arazlar (sıfatlar) böyle değildir. Bunu iyice kavradığına göre, bil ki şöyle denilmiştir: Maddeler *"yaratma"* ve *"takdir"* iledir. Ruhlar ise, *"ibdâiyye"*dir, *"emir"* iledir. Bu hususa Hak Teâlâ, *"Haberin olsun ki yaratmak da, emretmek de O'na mahsustur"* (A'raf, 54) ifadesiyle işaret etmiştir. O halde "yaratma" (halk) maddeler; "emir" de, ruhlar içindir. Bu sözümüzün, hadistekilerin aksine olduğunun sanılması doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ الْعَقْلَ *"Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır."*[3] buyurmuştur. Yine O'nun şöyle dediği riveyet edilmiştir. خَلَقَ اللّٰهُ الْأَرْوَاحَ قَبْلَ الْأَجْسَامِ بِأَلْفَيْ عَامٍ *"Allah ruhları, (cisimlerden) iki bin sene önce yarattı"*[4] Allah Teâlâ da, *"Allah herşeyin yaratıcısıdır"* (Mü'min, 62) buyurmuştur. O halde "yaratma", ruhların ve aklın

3) Keşfü'l-Hafâ, 1/263

4) Tenzihü'ş-Şerîa, 1/368.

varedilişi için de kullanılabilir. Çünkü hakkında, *"emr"* kelimesi kullanılan şey için, "halk" (yaratma) kelimesinin kullanılması da câizdir. Bir de bütün âlem hâdis (mahluk)tur. *"İhdâs etti"* manasında, *"halketti"* kelimesinin kullanılması, "halk" kelimesinin esas lügatında "takdir etme" manası var ise de, câizdir. Fakat *"hâdiseler"* (ruhlar) hakkında bu kullanılmaz. İki ifade arasında fark olmasaydı, felsefeciler, "muhdes kadimdir" denilmesini yanlış gördükleri gibi "Mahluk kadîmdir" denilmesini de yanlış görürlerdi. O halde Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "ruhlar" için yarattı kelimesini kullanması, onları "emri ile ihdâs etti" manasındadır. Böyle kullanmanın şöyle büyük faydası vardır: Eğer Hz. Peygamber (s.a.s) değişik kelime kullanıp, "Allah ruhları emirle, maddeleri halk (yaratma) ile varetti" deseydi o zaman, Allah'ın kendilerine çok ilim vermediği kimseler, *"Muhdes değildir"* manasında, ruhların mahluk olmadıklarını sanırlardı ve böylece sapıtırlardı. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) rahmet olarak gönderilmiştir. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyle derler: Sen, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sana rûhtan soruyorlar. De ki, rûh, Rabbimin emrindendir"* (İsra 85) ve "Gökleri yeri altı günde yarattı." (Araf 54) *"Sonra o nutfeyi bir kan pıhtısı göründümünde bir hale getirdik, derken o kan pıhtısını bir çiğnem et yaptık, o bir çiğnem eti de kemik(ler)e dönüştürdük..."* (Mü'minûn, 14) gibi ayetlerine baktığında, "emr, halk, ervâh, ve eşbâh (gölgeler,karaltılar)" gibi şeyler arasında farklılıklar bulunduğunu görürsün. Çünkü, Cenâb-ı Hak, maddelerin kimisinin yaratılması için uzayıp giden bir zaman belirlemiştir ki, bu altı günlük bir zamandır.. Bunun ثُمَّ خَلَقْنَا "sonra yarattık..." için de, demek suretiyle "terahî - sonralık" فَخَلَقْنَا "... derken yarattık" demek suretiyle tertip (hemen peşinden gelme) gibi şeyler kullanmıştır. Ama rûh için, böyle bir şey belirtmemiştir. Bizim bu sözümüzden, "Allah'ın, içersinde bunları yaratabilmesi için, maddeler için uzayıp giden zaman veya günler gereklidir" şeklinde bir hüküm de çıkarılmasın.. Tam aksine, Allah Teâlâ, hür ve irâde sahibidir, muhtâr'dır. Gökleri, yeri, insanları, hayvanları, ağaçları vb. gözaçıp kapama süresinden daha kısa bir süre içinde yaratmayı dileseydi, onları bu şekilde yaratabilirdi. Ancak ne var ki, bunlar, yine de kendileri için parçaları, cüzleri bulunan mevcudat olmaktan kurtulamazlardı.. Bunların parçaları, o parçaların terekkübünden öncedir, varlıklarının tamamlanması ve varoluşları ise, parçalarının var edilmesinden ve bunların terkîbinden sonradır. O halde bunlar, 3 + 3 olarak (altıdır)lar (yani, üç günde parçalar, üç günde de parçaların birleşimi).. Nitekim Cenâb-ı Hak, hem kırmayı, hem kırılmayı, aynı zamanda, aynı anda yaratabilir, ama bunlar için akden bir sıra söz konusudur. O halde, madde, her ne zaman yaratılması düşünüldüğünde, maddede, Allah'ın bir tertip üzere yaratması sebebiyle, bütün varlık için bir takdir, belirleme ve bir merhale söz konusudur. Ruha gelince, ruhun, Allah'ın îcâd etmesiyle, tek bir anda varlığı söz konusudur. Bütün bunlar, görüşlerini belirttiğimiz kimselere ait olan ifâdelerdir...

Emr ve Halk Âlemleri

Şimdi biz, "Halk ve emr" ifâdelerindeki naklî ve aklî yönden yapılabilecek izahları ele alalım:

1) Daha evvel de belirttiğimiz gibi, "emr", "kün - ol" kelimesidir. "Halk", Allah'ın kudret ve irâdesiyle olan seydir.

2) Ulemânın, maddeler ve cisimler hakkında zikretmiş oldukları şeydir. Bunlardan zikredilenlerden birisi de ruhlardır.

3) Allah'ın kudreti vardır ki, yaratma ve îcad bu kudretle olur; irâdesi vardır ki, tahsis de bununla olur. Bu böyledir, zira "muhdes" için, zamana bağlı bir var oluş söz konusu olduğu gibi, onun, belli bir miktarı da vardır. O halde, onun var oluşu, "kudret-i ilâhiyye" ile; zamana tahsis edilişi de, irâdesi iledir: Bu sebeple, kudretiyle olan "halk", irâdesiyle olan ise, "emr"dir. Çünkü o onu, "emr"iyle (muayyen) bir zamana tahsis etmiştir. Bunun böyle oluşunun hem naklî hem de aklî bir delili vardır.

Kün Emrinin Manası

Naklî olanına gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir şeyin olmasını istediğinde ona "ol" der, O da oluverir..."* (Yâsîn, 82) buyruğudur. "Kün - ol!" emri, irâdesi taalluk ettiği için oldu...

Bil ki, "kün" (ol) sözü ile, kâf ve nûn'dan meydana gelmiş harf ve kelime kastedilmemiştir. Çünkü, ilgili şeyin var oluşu, "kün" kelimesinden daha hızlı bir şekilde olmuştur. Binâenaleyh, bu kelimeyi, lafzın hakîkî manasına hamlettiğinde, kâf ve nûn, aynı konuşmacıdan ancak tertip üzere (önce kâf, sonra nûn) meydana gelir. O halde bu demektir ki, "kün" de zaman sözkonusudur. Olma ise, sonradır. Bunun böyle oluşunun delili, فَيَكُونُ *"o da oluverir"* ifâdesinin fâ ile getirilmiş olmasıdır. Binâenaleyh, şayet, "kün" ile, harf ve ses hakikati kastedilmiş olsaydı, olması istenilen o ilgili şey, bundan bir müddet sonra olmuş olurdu. Halbuki, hiç de böyle değildir.

İmdi eğer, birisi, "Bu iki harfin (كُنْ : ن + ك) bir anda meydana gelmesi mümkündür, Allah'ın konuşması bizim konuşmamız gibi değildir ki, bir zamana muhtaç olsun" derse, biz deriz ki: "Bunun, lafızdan anladığımız şeyden başka bir manası vardır.

Aklî olanına gelince, her ne kadar bazı kimseler "halk" ve "îcâd"ın, bir hikmete mebnî olduğunu söyleseler ve "Allah Teâlâ, insanların karargâhı olsun diye yeri yaratmıştır..." veya benzeri hükümler verseler bile, bir zaman ile tahsis herhangi bir illet ve bir sebepten dolayı değildir. Bu kimselerin, "Cenâb-ı Hak, insanlar için bir karargâh olsun diye, yeri muayyen bir zamanda yaratmıştır" demeleri mümkün değildir. Zira, Allah, yeri, bu belirtilen zamanın dışında da yaratmış olsaydı, o zaman da insanlar için bir karargâh olmuş olurdu. O halde tahsis bir sebepten dolayı olmayıp, sırf, hikmetinden dolayıdır. Ve bu durum tıpkı, emirler veren azametli bir hükümdarın durumuna benzer ki, bu padişaha, "Niçin emrettin, niçin yaptın?" denilemez ve esas maksadının ne olduğu, yine ancak kendisinden öğrenilir.

4) Yaratılan şeyler, birbirine mukabil olan iki ya da üç sıfattan hali olmazlar. Bunun misali şudur: Maddenin, yaratılmasından sonra, mutlaka bir mekânda olması gerekir. Ve onun, mutlaka ya hareket halinde, ya da hareketsiz olması gerekir. O halde maddenin, ilk önce yaratılması (îcâd) O'nun "halk" etmesi; maddenin üzerinde görülen şeyler ise O'nun "emr"i iledir. Bunun delili, *"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Hepsi de emrine râm olarak (...)"* (A'râf, 54) ayetidir.

Böylece Cenâb-ı Hak, maddeyi yarattıktan sonra, onun için söz konusu olan hareket, sükûn vs. şeylerin kendi "emr"i ile olduğunu belirtmiştir. Yine bunun böyle olduğunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰهُ تعالى الْعَقْلَ فقال اَقْبِلْ فَاَقْبَلَ ثُمَّ قَالَ لَهُ اَدْبِرْ فَاَدْبَرَ *"Allah Teâlâ'nın yarattığı ilk şey, akıldır. (Onu yarattı da), ona, "gel" dedi, o da geldi. Daha sonra da, ona, "git" dedi, o da gitti"*[5] hadisidir. Böylece "yaratma" işi, hakikatte (maddede), "emr" işi ise, "arâz"da, sıfatlarda kullanılmış oldu. Cenâb-ı Hak, *"Allah, gökleri ve yeri ve bunların arasında olan şeyleri altı günde yaratan ..."* (Secde, 4) demiş, daha sonra da, *"Gökten yere kadar her işi O yönetir. sonra, sizin sayageldiğinizce bir sene miktarında olan bir günde yine O'na yükselir"* (Secde, 5) buyurmuştur ki bunun açıklamasını biz daha önce yapmıştık.

5) Allah Teâlâ'nın yarattığı şeyler ikiye ayrılır:

a) Akıl vsb şeyler gibi, Allah Teâlâ'nın, mümkün olan en hızlı zamanda yarattığı şeyler,

b) Gökler, insanlar, hayvanlar ve bitkiler gibi, bir süre içinde yarattığı şeyler. O halde hızlıca yarattığı şeyler için "emr"; süre içerisinde yarattığı şeyler için de "halk" kullanılır... Ki, bu da 2. maddede olduğu gibidir.

6) **Fahruddîn er-Razî**'nin, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"... ona ve arza, "İkiniz de ister istemez gelin" buyurdu..."* (Fussilet, 11) ayetinin tefsirinde söylediği şu hususdur: Halk, "takdîr" etmektir, "îcâd" ise, bir zamana bağlı olarak değil de tertîb bakımından sonralıkla meydana getirmektir. Binâenaleyh Allah'ın ilminde, göklerin, takdirî olarak, iki günde yedi kat halinde olması var idi... O halde bu demektir ki, O, bunları, bildiği gibi yaratmayı takdir etti, ki, işte buna "îcâd" denir. Binâenaleyh, birincisi "halk", ikincisi, yani "îcâd" da "emr"dir. Bu husus, kelimenin lügavî, lafzî kullanılışından alınmıştır. Nitekim şair:

* وبعض الناس يخلق ثم لا يفرى *

"Bazı insanlar halk (takdîr) eder, sonraysa kesmez...", yani, önce ölçüp biçip, sonra da kesen bir terzi gibi, kesip ayırmaz, sadece takdir eder, demektir. Bu izah, bu kelimelerin dildeki kullanılışına yakın olan bir izahtır. Ne var ki, bu, Kur'ân'daki kullanılışa uzaktır. Gündüz Allah Teâlâ, "halk - yaratma"yı zikrettiği yerde, îcâd manasını kastetmiştir. Meselâ, *"Onlar gökleri kim yarattı (halk) diye sorsan..."* (Lokman, 25) ve *"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı bilmez mi?"* (Yâsîn, 77) ayetleri böyle (Halk kelimesi îcâd anlamında) olup, yoksa, "Biz, onun, o nutfeden meydana geleceğini takdir ettik..." demek değildir vs.

7) "Halk", başlangıçta var etme; "emr" ise, sayesinde yeniden yaratmanın olduğu şeydir. Çünkü, Allah Teâlâ, mahlûkatı, başlangıçta bir süre içinde yaratmıştır. Ama, daha sonra kıyamet gününde ise en küçük zaman parçası (ân) dan daha kısa bir zamanda diriltilecektir. O halde, *"Ve bizim emrimiz, birdir, bir göz kırpması gibidir..."* (Kamer, 50) ayeti, tıpkı, *"O ancak tek bir nara gibidir"* (Naziat, 13), *"tek bir çığlık, sayha..."* (Yâsîn, 53) ve *"tek bir üfürüş..."* (Hâkka, 13) ayetleri gibi olmuş olur.

---

5) **Keşfü'l-Hafâ** 1/263.

Bu izaha göre *"Şüphesiz ki Biz, her şeyi bir kader ile yarattık"* ayeti, O'nun birliğine; *"Ve bizim emrimiz birdir, bir göz kırpması gibidir"* beyanı da, haşr'e bir işâret olup, böylece Cenâb-ı Hak, sanki, ilk temel esası, yani birliğini (vahdâniyyet) ve, son temel esası da, bu ayetleriyle beyân etmiş olur.

8) İcâd, "halk" (yaratma); yok etme ise, "emr"dir. Yani, Allah Teâlâ, o çetin, zorba meleklerine, "Helâk edin" veya "şöyle yapın..." dedimi, onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği hususta O'na isyân etmezler, emrine uyma işini yeniden emir vermesine bağlamazlar. Dolayısıyla O'nun ilk emrini müteakiben, adem ve helâk olmak gelir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, rahmetinden olan var etmeyi kendi elinde tutmuş, yok etmeyi ise, elçi ve meleklerine havâle etmiş, böylece, ölümü, ölüm meleğinin eline vermiş, ama hayatı ise, hiçbir meleğin eline vermemiştir. Ki, işte bu, buraya uygun düşer. Çünkü, Cenâb-ı Hak, bu nimetini (yaratma), *"Şüphesiz ki Biz, her şeyi bir kader ile yarattık"* ayetiyle beyan etmiş, intikam almaya da kudreti olduğunu açıklamak için, *"Bizim emrimiz birdir, bir göz kırpması gibidir"* (Kamer, 50) ve *"Hiç şüphesiz ki biz onu gidermeye de kadiriz...."* (Mü'minûn, 18) buyurmuştur ki, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, azâb murad ettiğinde, *"Emrimiz gelip de fırın kaynadığı zaman"* (Hûd, 40), *"Vaktaki emrimiz geldi, Salihi'de (...) kurtardık"* (Hûd, 66) ve *"Vakta ki emrimiz geldi, üstünü altına getirdik..."* (Hûd, 82) ayetleri gibi olmuş olur. Cenâb-ı Hak bu kıssalarda azâbını, "emr" lafzıyla getirip, yok edişini de yine bu lafzıyla beyân ettiği gibi, işte burada da böyle olmuştur. Hele, geçen kıssalara bir bakıp, onları, onları da o kıssalar gibi bulunca, bu görüş daha da kuvvet kazanır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki biz, sizin benzerlerinizi helâk etmişizdir. O halde, bir düşünen var mı?"* (Kamer, 5) beyanı da, bu görüşün doğruluğuna delâlet eder.

Lemh Ne Demektir?

9) "**Lemh bi'l basar**"ın ne demek olduğu hususunda da şu iki izah yapılabilir:

a) Göz ile bakmak... Nitekim Arapça'da, لَمَحْتُهُ بِالْبَصَرِ "Gözle baktım" denilir. Ki bu, tıpkı, نَظَرْتُ إِلَيْهِ بِعَيْنِي "gözümle ona baktım" denilmesi gibidir. Bu durumda bâ harfi, ayetlerde zikrolunduğu gibidir. Nitekim Arapça'da كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ "Kalemle yazdım..." denilir. Cenâb-ı Hak, böyle bir misâli tercih etti, çünkü gözle bakmak, insandaki en hızlı harekettir. Zira, gözde, hareketin hızlı oluşunu sağlayan bir takım şu hususiyetler vardır:

1) Hareket ettirenin, göze yakın olması çünkü, sinirleri harekete geçirip uyaran, beyindir. Göz ise, beyine son derece yakındır.

2) Kapladığı alanın küçüklüğü... Zira göz, küçük olduğu için, kendisini hareket ettirene isyân edemez, ona karşı gelemez. Ama, hacmi büyük olanlar böyle değildirler.

3) Şeklinin dairesel olmasıdır. Çünkü, küreyi yuvarlamak (hareket ettirmek), dörtgeni veya üçgeni yuvarlamaktan daha kolaydır.

4) Gözün, bulunduğu uzuv içinde nemli ve kaygan olarak yaratılmış olması.. Bu hikmet ise, görülebilecek olan şeylerin son derece çok olmasında yatmaktadır, ama;

yenilen, duyulan, tadılan, ayaklarla yapılanlar ise böyle değildir. Şimdi, sayesinde, görülebilecek şeylerin algılandığı o âlet hızlıca hareket etmeseydi, görebileceği her şeye ancak, uzun bir zamandan sonra ulaşabilirdi.

b) "**Lemh-i bi'l-basar**"ın manası, "**salıvermektir**". **Berk**, gözün şimşek gibi çakması ve hızlıca o şeye yönelmesidir.. Bu duruma göre, ayetteki **bâ**, "**istîâne ve vâsıta**" için değil, "**ilsâk**" içindir, yani onunla yapışma ve birleşmeyi ifâde ediyor. Bu tıpkı, bir kimsenin مَرَرْتُ بِهِ "Ona uğradım..." sözündeki **bâ** harfi gibidir. Ve bu bakışın o nesneye düşüşü, son derece hızlı olur.

Ayette بِالْبَصَرِ kelimesinin yer almasının bir hikmeti vardır ki, o da, son derece hızlı oluştur. Çünkü, Cenâb-ı Hak şayet, "çaktığında, bulunduğu yerden harekete başlayıp da, düşünülebilecek en kısa zamanda bir başka yere ulaştığında (işte bu anlamda) لَمْحِ الْبَرْقِ şimşek çakması gibi bir süratle..." demiş olsaydı, söz düzgün olurdu; ancak ne var ki, doğru olmasının yanısıra, göz ile bakıldığında geçen süre, şimşeğin çakmaya başlamasından sona erişine kadar geçen zamandan daha azdır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ buyurdu. Yoksa, "Başlangıçtan sona erinceye kadar geçen süre içinde..." demektir. Hatta, bundan da öte, gözün bakması ve şimşek gibi çakması, zaman bakımından iyice az, hız olaraksa son derece hızlıdır.

★ ★
★

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ ﴿٥١﴾

"Andolsun ki biz, sizin benzerlerinizi helâk etmişizdir. O halde bir düşünen var mı?"

(Kamer, 51).

الْأَشْيَاعَ "benzerler..." anlamında olup, biz bu ifâdenin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bizim emrimiz ancak tek bir kelimedir"* **(Kamer, 50)** ifâdesinin, yok etme tehdîdi anlamında olduğuna delâlet ettiğini söylemiştik. İkincisi ise zâhirdir.[6]

★ ★
★

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾

Cenâb-ı Hakk'ın,

"Bununla beraber işledikleri her şey defterlerdedir"

(Kamer, 52)

---

6) Buradaki metinde bir eksiklik ihtimali var. (ç.) kelimesinin

ayeti için, onların helâk edilmesiyle sınırlı olmadığına; aksine, bu helâk edişin sadece dünyevî helâk olduğuna yaptıkları şeyden ötürü onlara hazırlanan o uhrevî azâbın ise, onların aleyhine kaydedildiğine bir işârettir. الزُّبُر (ez-zubur), Cenâb-ı Hak'ın, haklarında, *"Hayır, bilakis dini yalan sayıyorsunuz. Halbuki sizin üstünüzde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır"* (İnfitar, 9-11) buyurduğu, o yazıcıların kitablarıdır. فَعُلُوهُ ifâdesi ise, شَيْءٍ kelimesinin sıfatıdır. Zira nekire, cümleyle tavsif edilebilir.

★ ★
★

Herşey Yazılmış

وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُّسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾

"Küçük büyük herşey yazılıdır"
(Kamer, 53).

Bu ayet, ilgili hükmü genelleştiren bir ifâde olup, "Bu yazma işi, sadece onların yaptıklarıyla sınırlı olmayıp, tam aksine, başkalarının yaptıkları şeylerin de orada yazılı olduğunu" anlatmaktadır. Dolayısıyla, bu yazma işinden, ne küçük ne de büyük, hiçbirşey hâriç kalmaz.. Biz, *"Ne göklerde, ne yerde bir zerre miktarı O'ndan kaçmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük (hiçbir şey) müstesnâ olmamak üzere, (hepsi) muhakkak apaçık bir kitabta (yazılıdır)"* (Sebe, 3) ayetinin tefsirini yaparken, bu ayetteki "daha büyük" ifâdesinin yer alışının şöyle büyük bir faydası olduğunu söylemiştik: Bir kimsenin hesabını yazan kimse, bunu, genelde unutulmaması için yazar. Ama, unutulmayacak bir biçimde, bir yekûn söz konusu olduğunda, (yani, unutulması imkânsız bir şey olduğunda), çoğu kez, bunu yazmaz ve unutulma endişesi olan şeyleri yazmakla meşgul olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, *"... bundan daha büyüğünü..."* (Sebe, 3) buyurunca, O, bu ifâdesiyle, unutulmayacak o şeylerin de yazıldığına işâret etmiştir. Ki bu, "Bizim yazmamız - çizmemiz, kendisinden maksat unutulmayı önlemek olan sizin yazmanız gibi değildir..." demektir. İşte, bu ayette (Kamer, 53) de böyle diyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın hem, *"... Bu kitaba ne olmuş, küçük büyük hiçbirşey bırakmayıp onları saymış..."* (Kehf, 49) ayetinde, hem (de ilgili diğer yerlerde, küçük olanı büyük olandan önce zikretmiştir. Çünkü, yazılma esnasında, iyice kaydedilmeye en uygun olanı, küçük olanıdır. Böylece, insanların adetinde, unutulmasın diye, küçük olan şeyi yazmakla işe başlanır. Cenâb-ı Hak da, bu ayetlerini, insanların örfüne göre getirmiştir. Ki, bu daha önce zikrettiğimiz şu hususu teyit eder: Ayette geçen كُلُّ kelimesi, her ne kadar nekire bir kelime ise de, umumî olduğu ve kapalılık olmadığı için, kendisiyle söze başlanması (mübtedâ olması) güzel olmuştur.

★ ★
★

Müttakiler Cennette

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾

"Şüphesiz ki takvâ sahipleri cennetlerde, ırmaklardadırlar..."
(Kamer, 54).

Biz, "**müttakîn**" ve "**cennât**" kelimelerinin tefsirini, pekçok sûrede yapmıştık. Meselâ, bunlardan birisi de, **Tûr Sûresi**'ndeki ilgili ayettir. نَهَرٍ kelimesine gelince, bunun çeşitli okunuşları vardır. Tıpkı **hacer** gibi, **nûn**'un ve **hâ**'nın fethasıyla **neher** şeklinde okunuşuna göre, bu kelime, cins isimdir. Ve, "nehirler" anlamındadır. İşte bu izah, açık ve en doğru olanıdır. Bu ifâdeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bağ bahçe ile, doruk noktasına çıkmış bir biçimde mükemmel bir lezzetin hissedilmesinin, insanın o bahçede bulunmasında yattığında; insanın nehrin içinde olması halinde hiçbir lezzetin olmayacağında; tam aksine, lezzetin o bahçede, nehrin kenarında bulunmada yattığında şüphe yoktur. O halde, ayetteki وَنَهَرٍ kelimesinin ifâde ettiği mana nedir? Biz deriz ki: Bu hususu, biz, Cenâb-ı Hakk'ın, **Zâriyât Sûresi**'ndeki, *"Şüphesiz ki sakınanlar ... cennetlerde, pınarlardadırlar..."* (Zâriyât, 15) ayetinin tefsirini yaparken cevaplamış ve bu ifâde ile, "pınarların arasında ve oradaki mahallerde..." manasının kastedildiğini söylemiştik. Tefsirini yapmakta olduğumuz ayette geçen "bahçeler" kelimesi hakkında yapılabilecek izah da böyledir. Çünkü, "cennet", güneşin ışınlarına mani olacak denli sık ağaçlıklı yer, anlamındadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"... gölgeler ve pınarlar içinde..."* (Mürselât, 41) buyurmuştur. "Cennet", güneşin ışınlarını örtecek denli sık ağaçlıklı yer anlamında olunca, bu demektir ki insan, "ağaçlarda" olmaz, olsa olsa ağaçların arasında bulunur. Ayette geçen وَنَهَرٍ ifadesinin anlamı da böyledir. Biz, burada, şöyle bir ilâve bir izahta da bulunabiliriz: Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetteki ifâdenin takdiri, فِي جَنَّاتٍ وَعِنْدَ نَهَرٍ *"Bahçelerde ve nehirlerin kenârlarında..."* şeklindedir. Çünkü, "mücâveret - yakınında yer almak" böyle bir durum olmadığında kullanılması güzel olmayan bir ifâdenin kullanılmasını caiz hale getirir. Nitekim Araplar, عَلَفْتُهَا تِبْناً وَمَاءً بَارِداً "O hayvanları, saman ve soğuk su vermek suretiyle yemledim..." ve تَقَلَّدْتُ سَيْفاً وَرُمْحاً "kılıcımı ve mızrağımı boynuma astım..." derler. Halbuki, "su", yemlenmez, mızrak ise, boyundan asılmaz. Ancak, "saman"a ve "kılıca" mücâveretten, yakınlıktan dolayı, böyle bir kullanış güzel ve yerinde olmuştur. Aynı sebepten dolayı, Cenâb-ı Hak, ilk ifâdede, başına getirdiği "fî" kelimesini, ikincisinin başına getirmemiştir.

İKİNCİ MESELE Bu ifâde de, جَنَّاتٌ (cennât) kelimesi çoğul olduğu halde, نَهَرٌ (neher) kelimesi tekil getirilmiştir. Halbuki, ilgili pekçok yerde, bu kelimede) çoğul olarak getirilmiştir.

Nitekim meselâ Cenâb-ı Hak bir ayetinde, تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (Bakara, 25)... vs. buyurmuştur. Binâenaleyh, bunun hikmeti nedir? Biz deriz ki, birinci cevâba göre, şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, bu ifâdenin manasının "... arasında ..." şeklinde olduğunu beyân buyurunca, bu ifâdeyi duyan kimsenin, tek bir nehrin arası olamayacağını bildiği için, "nehirler" ifâdesini duymaya ihtiyacı kalmamıştır. Ama, meselâ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (Bakara, 25) (ayetinde, ilgili ifâde şayet çoğul getirilmemiş olsaydı, kişi, dünyada olduğu gibi bahçelerde sadece tek bir nehrin bulunduğunu zannedebilirdi. Çünkü, pekçok bağın - bahçenin arasından uzayıp geçen tek bir nehir de bulunabilir. İkinci manaya gelince, biz diyoruz ki insan, "bahçelerde" bulunur. Çünkü, biz, daha önce de belirttiğimiz gibi, "bahçeler" kelimesinin çoğul getirilmesinin, o cennetlerin alanının büyüklüğüne; ağaçlarının çokluğuna ve çeşitliliğine bir işârettir. Ama bu ifâdenin, meselâ, مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ *"Müttakilere va'dolunan cennetin durumu, misâli..."* (Muhammed, 15) ve بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ *"... cennet karşılığında... "* (Tevbe, 111) ayetlerinde müfret getirilişi, cennetlerin ağaçlarının, birbiriyle bitişik olmasından ve aralarında, düz, ağaçsız bir yerin bulunmayışından dolayıdır.

Bunu iyice kavradığına göre, dünyada insan, bir kampüsün evinde bulunsa, o kampüs de, bir mahalle de, o mahallede bir şehirde bulunsa, onun, (sadece) o şehirde olduğu söylenir.. Yakınlığa gelince, dünyada insan, eşit bir biçimde iki nehrin arasında bulunduğunda, "O, iki nehrin arasında oturuyor" denilir. Ama, iki nehirden birisine daha yakın olduğunda, diğerine değil de, "iki nehirden birinin yanında oturuyor" denilir. Ancak ne var ki, dünyada bir insanın, üç nehir arasında olması mümkün değildir. Olsa olsa, iki nehrin arasında olur. Üçüncü nehir ise, o iki nehre çok uzak olur. İşte bu sebeple, bu kimse, gerçekte, aynı anda pekçok nehrin kenarında olamıyor demektir. Allah Teâlâ da, ahiret şeylerini, bizim dünyada görüp bildiğimiz şeylere göre zikretmiş de, bundan dolayı, "nehrin kenarında..." demiştir. Zira biz, her ne kadar نَهَرٍ kelimesinin, "nehirlerde" anlamında olduğunu beyân ettiysek de, bu, تقلدت رمحي وخلجي "Kılıcımı ve mızrağımı boynuma astım..." şeklindeki ifâdelerinde olduğu gibi, bu, mücaveretten dolayıdır. Ama, تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ *"altlarından ırmaklar akan..."* (Bakara, 25) ifâdesine gelince, bunun anlamı, tarafımızdan hakikî anlamda, (mecazî değil), anlaşılmaktadır. Çünkü, tek bir bahçede bazan üçten dörtten çok nehir, çay akabilir.

Bu izaha bir de, buradaki ayetlerin sonlarının, çoğul değil de tekil kelimelerle bitmesinin güzel ve yerinde olacağını da katabiliriz. Buradaki نَهَرٌ kelimesinin nekire getirilişinin, tazîm için olduğu da söylenebilir. Çünkü, "cennet" de, diğer nehirlerin en büyüğü ve güzeli olan bir nehir de bulunmaktadır ki, bu da, **Kevser**'den veya **Rıdvân** çeşmesinden kaynaklanan nehirdir. Ki, orada bulunmak bir şeref ve gıbta vesilesi olur. Ve herkesin orada, oturacağı bir yer vardır. Diğer nehirler ise, cennette, bahçede akar, oranın halkı da onu seyreder. Halbuki, o müstesnâ nehirin kenârında oturan, ötekileri göremez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ buyurdu ki, bu, "Bu nehir kenarında mü'minlerin oturağı yeri bulunan bir nehirdir" demektir. Onlar için malûm ve bilinir olmadığından dolayı, hem Cenâb-ı Hakk'ın

إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ *"Muhakkak ki Allah, sizi, bir nehirle sınıyor"* (Bakara, 249) ayetinde, hem de burada bu ifâdelerin böyle getirilmesinin güzelliği söz konusudur. Her iki yerde de, bizim, "cins isim olduğu için, نَهَرٌ kelimesi çoğul anlamdadır" dememize gerek kalmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak burada, نَهَرٍ *"nehirlerde..."*, **Zâriyâtta** ise, عُيُونٍ *"pınarlarda"* buyurmuştur. Bunlar arasındaki fark nedir? Biz diyoruz ki, biz şayet, فِي نَهَرٍ kelimesinin manasının, "arasında.." şeklinde olduğunu söylersek, dünyada iken insanın, meselâ, yüksek bir yerde bulunup da, o yerden, kaynayan pınarların aşağıya doğru akması suretiyle çaylar oluşturması gibi, kendisini kuşatan pekçok pınarın arasında olması mümkündür; ama, yine dünyada iken, pekçok çayın arasında bulunması mümkün değildir; olsa olsa, sadece iki nehir arasında bulunabilir.

Yine bizim, "Bu ifadeyle, عند نهر "nehirlerin yanında" manası kastedilmiştir" dememiz halinde de durum böyledir. Ama bizim, bu ifâdedeki nekireliğin tazîm ifâde ettiğini, kenarında mü'minler için oturacakları yerleri bulunduğunu söylersek, bu durumda deriz ki, o nehir, uzayıp giden ve diğer herbir nehirle birleşen, yanında, akarak kendisine katılan pekçok, pınar bulunan bir nehirdir. O halde, **neher** kelimesinin zikredilmesi, teşrîf; **uyûn** (pınarlar) kelimesinin zikredilmesi ise, gezinti ve tenezzûh içindir.. Kaldı ki, büyük bir çay, akan pekçok pınarla, kaynakla birleşir. Binâenaleyh, müfret olmasına rağmen, **neher** kelimesi, pekçok olmasına rağmen, "pınarlar"ın yerini tutar. Bütün bu izahlar, hem buradaki, hem de oradaki ayet sonlarına göredir. Çünkü, burada, bu ifâdenin müfret, orada ise, çoğul getirilmesi güzel ve yerindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki نهر kelimesi نَهَارٌ (**nehâr** - gündüz) kelimesinin çoğulu olarak **nuhur** şeklinde de okunmuştur. Çünkü orada, gece yoktur. Bu izaha göre, bu ifâdenin başına, فِي (fî) harfi cerrinin takdir edilmesi, var olduğunun kabûlü, hakikî anlamdadır. Binâenaleyh, ayetteki, "bahçeler" ifâdesi, zarf-ı mekân; "gündüzler.." ifadesi de zarf-ı zamâna işâret olmuş olur. Bu kelime, tıpkı الأَسَدُ (aslan) kelimesinin çoğulunun **usd** gelişi, gibi, **neher** kelimesinin çoğulu olarak, **nûn**'un dammesi ve **hâ**'nın sükûnu ile **nuhr** şeklinde de okunmuştur. Ki bunu, **ez-Zemahşerî** nakletmiştir. Bu ifâdenin, ثَمَرٌ (semer: meyve) kelimesinin ثُمُرٌ (sumur) şeklinde çoğul yapılması gibi, hâ'nın dammesi ile **nuhur** şeklinde cemilenmiş olduğu da söylenebilir.

★ ★
★

فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِندَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

"Hak meclisinde (ve) kudret sahibi, mülkü çok, yüce olan (Allah)'ın yanındadırlar"

(Kamer, 55).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

فِي مقعد صِدْقٍ ifâdesinin nahiv bakımından yeri hakkındadır. Biz diyoruz ki, bu hususta şu iki muhtemel izah yapılabilir:

1) Bunun, "bedel" şeklinde bir ifâde olması.. Bu tıpkı bir kimsenin, فُلاَنٌ فِي بَلدة كذا فى دار كذا "Falanca, falan şehirde, falan evde..." demesi gibidir. Bu izaha göre, bu ifâde o bahçeler türünden olmak üzere, diğer yerlerde bulunan bahçelere üstünlüğü bulunan ve müttakiler için seçilmiş olan bir mahal olmuş olur. عِنْدَ مَلِيكٍ kelimesi de, aynı durum ve takdir üzeredir. Çünkü biz, فِي جنات ونهر yaptığımız izahların birinde, "bahçelerde ve nehirlerde" ifâdesinin, فِي جَنَّاتٍ عِنْدَ نَهَرٍ "bir nehir yanındaki bahçelerde..." şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre Cenâb-ı Hak, فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ "Kudret sahibi, mülkü çok yüce olanın yanındaki hak meclisinde..." demiştir. Ayetteki, عِنْدَ مَلِيكٍ kelimesinin مَقْعَدِ صِدْقٍ ifâdesinin sıfatı olduğu da söylenebilir. Nitekim sen, درهم فى ذمة ملىء خير من دينار فى ذمه مُعْسِرٍ قليلٌ عند امين افضل من كثير عند خائنٍ "İmkânlı olanın birinde bir dirhemin bulunması, ödeme güçlüğü içinde bulunan bir kimsede bir altının bulunmasından daha hayırlıdır" veya emin kişinin yanındaki az şey, hain kimsenin yanındaki çok şeyden hayırlıdır" dersin. Böylece de, misalimizde, nekire kelimelerden sonra kelimeler sıfat olmuştur. Aksi halde, sıfat olmasaydı, ilgili ifâdelerin mübtedâ olması güzel olmazdı.

2) فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ ifâdesinin, kendisinden, önce geçen فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ifâdelerinin sıfatı gibi olması... Yani, "Müttakîler, hak meclisi diye tavsif edilen, cennet ve nehirlerdedir" demek olur. Ki, bu da, senin tıpkı, "Allah yolundaki cephede bir sefer durmak falan şeyden daha hayırlıdır" demen gibidir. O halde ayetteki, عِنْدَ مَلِيكٍ sıfattan sonra gelen ikinci sıfattır.

İKİNCİ MESELE

قَعَدَ Kelimesi

Ayetteki, فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ *"Fî mak'adından..."* ifadesi "meclis" kelimesinin delalet edemeyeceği bir bekleyişe delâlet eder. Çünkü قَعَدَ ve جَلَسَ kelimeleri, sanıldığı gibi aynı manaya değillerdir, aralarında fark vardır. Fakat bu fark, ancak emsâlini geçenler için görünür. Aradaki fark şudur: قَعَدَ kendisinde hem hakiki, hem de iktizâî olarak bir oturup bekleme manasınadır. Bunun böyle oluşunun delili şunlardır:

1) Kötürüm kimseye, gerçek manada uzun süre oturup kalmış olduğu için "**mak'âd**" denilir, ama "**meclis**" denmez. "Evin temelleri" manasına, "**kava'idu'l-beyt**" denilmesi de böyledir. Oturup kalan, evden çıkmayan kadınlar için, "**kavâ'id**" denilir de, جَلَسَ fiili, uzun süre oturup; beklemeye delâlet etmediği için, "**cevâlis**" denmez. Böylece devam ve sebat arasında, hep aynı hal üzere kaldığı için, her iki yerde de, "**avâ'id**" kelimesi kullanılmıştır. Yine hakiki manada olmasa bile iktizâî olarak, hep üzerinde oturulduğu için, binit olarak kullanılan develere de,

"**ku'ûd**" denilir. Çünkü bu deve böylece, kendisi yük taşımadan korunmuştur ve sırf binit olarak ayrılmıştır. Buna göre sanki o devede, böyle olmayı iktizâ eden (gerektiren) bir tür **ku'ûd** (oturma) özelliği bulunmuştur. Bunun için جَلَسَ fiili kullanılmaz.

2) Kelimedeki harflerin yer değiştirmelerini nazar-ı dikkate alıp, meselâ, قَعَدَ fiilinin harflerinin yerini değiştirdiğinde, meydana gelen bu yeni kelimede, "bekleme" manasını bulursun. Çünkü kaf harfini öne aldığında meydana gelen قَعَدَ ve قَدَعَ kelimelerini aynı manaya bulursun. "Kelebekler birbirine çarpıp, yere serildi" manasındaki, تَقَادَعَ الْفَرَاشُ ifâdesi de böyledir. **Ayn** harfini öne aldığında meydana gelen, عَقَدَ ve عَدَقَ fiillerinin, yine bekleme ve durma manalarını ihtiva ettiklerini açıkca görürsün عَدَقَ fiilinde bu mana biraz kapalıdır. Çünkü, oraya düştükten sonra onu oradan almasını birisine emrettiğinde, أَعْدِقْ بِيَدِكَ الدَّلْوَ فِي الْبِئْرِ "Kuyudan kovayı elinle çıkar" denilir. اَلْعَوْدَقَةُ kelimesi de, kuyuya düşen kovaları çıkarmak için kullanılan başında kancalar bulunan şey manasınadır. **Dal** harfini öne aldığında meydana gelen دَقَعَ ve دَعَقَ kelimelerine baktığında, دَقَعَ 'da bekleme manası çakıtır. Çünkü دُقْعَاءُ kelimesi, yere yapışan toprak demektir. اَلْفَقْرُ الْمُرَقِّعُ ifadesi de, sahibi toprağa belenmiş fakirlik demektir. دَعَقَ fiilinde de mana böyledir. Çünkü اَلدَّعْقُ hayvanın tırnaklarıyla çiğnediği, böylece parçaları birbirine girip, kıpırdayamaz hale kalmış, sert yer manasınadır.

3) "**Ku'ûd**" kelimesinin kullanılışı da bunun delilidir. Bunlara baktığında, söylediğimiz şey, net şekilde görülür. Nitekim Hak Teâlâ; *"Mü'minlerden, mazeretleri olmaksızın kâid olanlar (oturup, geri kalanlar)..."* (Nisâ, 95) buyurmuştur ki bununla, artık bundan sonra, onların ittibâının olmayacağı manası kastedilmiştir. Yine Hak Teâlâ, *"Şüphesiz Allah, yolunda, sanki birbirine kurşunla kenetlenmiş bir binâ gibi, saflar bağlayarak çarpışanları sever"* (Saf, 4) buyururken, مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ *"Muharebe için tabya"* (Al-i İmrân, 121) buyurmuş, böylece o büyük sebata işaret etmiştir. Yine Hak Teâlâ, *"Bir (düşman) grubuyla karşılaştığınızda, sebat gösterin"* (Enfâl, 45) buyurmuştur. O halde, "**mekâ'id**", savaşan kimsenin, içinde durup beklediği ve sebat gösterdiği yerler demektir. **Mak'ad** kelimesinin, oturma işi yapılan o uzva ad olarak verilmesi de buna delalet eder. İşte **cülûs** ile **Ka'ûd** arasındaki farkı bu şekilde anladığında, senin için bir takım faydalar ve incelikler meydana gelir. Bunlardan birisi, bu ayettedir. Çünkü bu ayetteki, "**mak'ad**" kelimesi de, uzun süre bekleme ve kalma manasındadır. Bir diğer fayda da, *"Sağında solunda bir ka'îd (oturan melek) vardır"* (Kâf, 17) ayetindedir. Çünkü **ka'îd**, **celîs** ve nedîm (beraber oturup kalkan arkadaş ve dost) manasınadır.

Fevasıl Hakkında

Bu anlaşıldığına göre, zâhir ehli müfessirlere, "Oturma manasına جَلَسَ kelimesinin kullanılması daha meşhur olmasına rağmen, bu ayette قَعَدَ fiilinin seçilmesindeki hikmet nedir?" diye sorulduğunda, onların cevapları "Efendim, "**hablu'l-verîd**", "**ledeyye atîd**", "**bi-cebbârin anîd**" gibi ayetlerin sonları, "**celîs**"e değil de, "**ka'îd**"e daha uygun düştüğü için..." şeklinde olur. Halbuki Kur'ân'ın i'câzı seçisinde değildir. Ama anlatılanları nazar-ı dikkate aldığında, münasib bir lafzın

getirilmesindeki, çok açık, mana ile ilgili, hikmetli bir takım faydaların ortaya çıktığını görürsün. Çünkü "**ka'îd**" ifadesi, o iki meleğin, insanı hiç terketmeyip, hep onnla oturup kalktıklarına delâlet eder. İşte Kur'ân'ın mûciz oluşu bu yönüdür. Bu böyledir, çünkü şâir, şiir ve secî (kâfiye) zaruretinden ötürü, manaca uygun olmayan kelimeler seçer, böylece manayı kelimelere tabî kılar, (yani kelimeleri esas alır, manayı ikinci derecede düşürür). Halbuki Allah Teâlâ, layıkıyla hikmetini beyan eder ve kullandığı lafızları da, olması gereken en güzel biçimde getirir. Bir başka hikmet de, Allah Teâlâ'nın, *"Ey İman edenler, meclislerde, size "yer açın" denildiği zaman, açılın ki, Allah da sizin için (rızkınızı) açsın. "Kalkın" denilince de, kalkıverin..."* (Mücadele, 11) ayetindedir. Çünkü ayetteki "açılın" ifadesi harekete, "kalkıverin" ifadesi de, oturmayı terketmeye bir işarettir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadede, orasının oturma yeri (cülûs yeri - meclis) olduğuna, hep oturup - kalmanın gerekmediğine ve orasının "**mak'ad**" yani hiç terketmemeleri gereken bir yer olmadığına bir işaret olsun diye, "**mecâlis**" (meclisler) kelimesini kullanmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki bu ifade hakkında, şu iki izah yapılır:

a) "**Mak'ad-ı sıdk**", uygun oturma yeri demek olup, bu tıpkı sâlihler için, "**racûl-ü sıdk**"; fasıklar için de, "**racûl-ü sû'** " denilir. Bu hususu, **Fetih Sûresi**'ndeki, "**zannu's-sev'** " (12. ayet) ifadesinin tefsirinde ele aldık.

b) Ayetteki "**sıdk**" ile, **kizb** (yalan) kelimesinin zıddı mana kastedilmiştir. Buna göre şu iki izah yapılabilir:

1) "Hak meclisi" ifadesi, o hakkı haber verenlerin, yani Allah ve **Resûlünün** meclisi..." manasınadır.

2) Bu meclis, sıdkından ötürü onun elde ettiği ve "Allah birdir; **Muhammed** O'nun Resûlüdür" dediğinden dolayı kazandığı bir meclistir. Bu ifade ile, "Burası yalanın yer alamayacağı bir meclistir. Çünkü Allah Teâlâ sâdıktır, O'nun yalan söylemesi imkânsızdır. O'na kavuşanların yalan söylemeleri de imkânsızdır. Çünkü yalanın sebebi cehâlettir. O'na ulaşanlar ise, herşeyi olduğu gibi bilirler. Böylece de, Allah'ın lûtfu sayesinde yalan söylemeleri halinde elde edecekleri (değersiz) şeyler için yalan söylemekten müstağnî olmuşlardır. O halde burası **mak'ad-ı sıdktır**, hak meclisidir" manası da kastedilmiş olabilir.

Ayetteki, عِنْدَ (yanında) kelimesinin manasını biliyorsun. Bununla mekân ve mana bakımından bir yakınlık değilde, makam, mevki ve şan bakımından bir yakınlık kastedilmiştir.

Ayetteki "**melik-i muktedir**" ifadesi de böyledir. Çünkü melik'e (padişaha) yakınlık, tatlı bir şeydir. Padişah hernekadar ileri bir güç ve kudret arzederse, ona yakın olmada o nisbette tad verir. İşte bu ayette, Allah'a yakın olmanın, padişaha yakın olmadan çok farklı olduğuna bir işaret vardır. Çünkü padişahlar (iktidardakiler), hem sevdiklerini, hem de, isyan edenler ve düşman yanında yer alıp, kendisini iktidardan ederler diye, korktukları kimseleri kendilerine yakın tutarlar. Allah Teâlâ ise muktedirdir. Dolayısıyla Kendisine yaklaştırdıklarını, ancak lûtfu ile yaklaştırmıştır. Hamd Allah'a, salat-u selâm mahlukatın en hayırlısı, efendisi **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âlisine ve bütün ashabına olsun.

RAHMAN SÛRESİ

•

Bu sûre, ellibeş ayet olup, Mekkîdir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الرَّحْمَٰنُ ۝١ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ۝٢ خَلَقَ الْإِنسَانَ ۝٣ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ۝٤

"Kur'ân'ı O Rahman öğretti. İnsanı O yarattı. Ona beyânı O öğretti"

(Rahman, 1-4).

Bil ki bu sûrenin, kendinden önceki sûre ile, şu iki şekilde münasebeti olduğu söylenebilir:

1) Allah Teâlâ önceki sûreye, izzetine, ceberrûtuna ve heybetine delâlet eden bir mûcize ile, yani ayın ikiye bölünmesi mûcizesi ile başlamıştır. Çünkü ayı ikiye bölebilen, dağları ve insanları yerle bir etmeye de kâdirdir. **Rahman Sûresi**'ne ise, **rahmetine ve erhamürrâhimîn** oluşuna delâlet eden bir mûcize ile başlamıştır ki bu da **Kur'ân mûcizesi**dir. Çünkü kalblerin şifası, sağlığı, günahlardan arınması ve uzak durmasıyla olur.

2) Allah Teâlâ, önceki sûrede, *"Benim azabım ve ikazlarım nasılmış (bir düşün)"* ayetini, birden fazla tekrar etmiştir. Bu sûre de, *"O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"* ayetini defalarca zikretmiştir. Çünkü daha önce de anlattığımız gibi, o sûre, Hak Teâlâ'nın, heybetini anlattığı bir sûredir. Bu ise, rahmetini ortaya koyduğu bir sûredir. Hem sonra bu sûrenin başı ile, önceki sûrenin sonu bir münasebet arzetmektedir. Çünkü Hak Teâlâ o sûrenin sonunda, *"Kudret sahibi, mülkü çok yüce olan (Allah'ın) yanındadırlar (onlar)"* buyurmuştur ki "Kudret sahibi" oluşu, heybet ve azametine bir işarettir. Bu sûre başında ise, "**er-Rahman**" demiştir ki bu, "O Allah, kâfir ve fâcirler için ileri derecede azîz ve intikam sahibi (zû'ntikâm) bir muktedirdir; ama iyiler, muttakîler ve mü'minler için **Rahman**'dır, nimetler sahibidir, onların hatalarını bağışlayandır" manasına gelir.

Bu ayetin tefsiri ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Rahman Lafzı Hakkında

"Rahman" lafzı ile ilgili bir kaç bahis vardır ve bunlar, ancak "Allah" lafzını inceleyip-ortaya koyduktan sonra iyi anlaşılacak hususlardır. Dolayısıyla diyoruz ki:

Birinci Bahis: "Allah" lafzının, başındaki **elif-lâm** ile birlikte, mümkinât (mahlûkât) âlemini yaratan O yüce zatın, alem (özel) ismi olduğunu söyleyenler vardır. Buna göre, yine bu görüşte olanlardan "**Rahman** kelimesinin de, Cenâb-ı Hakk'ın özel ismi olduğunu söyleyenler ve bu hususta, *"İster Allah'a duâ (kulluk) edin, ister Rahman'a... Hangisi ile duâ ederseniz edin, nihayet en güzel isimler O'nundur"* (İsra, 110) yani bu iki isimden hangisiyle dua etseniz olur" ayetini delil getirmişlerdir.

Yine bunlardan bir kısmı, meselâ birisinin "**Ya Allah**" diyebileceği gibi "**Ya Rahman**" da diyebileceğini söyleyerek, bu ayete tutunmuşlardır. Bütün bunlar tutarsız izahlardır, hele bir kısmı iyice tutarsız.

Elif lâm'lı olarak Allah lafz-ı celîlinin alem olduğu görüşü de zayıftır. Çünkü eğer onların dediği gibi olsaydı, bu lafzatullahın başındaki **hemze**, kelimenin aslından olurdu, dolayısıyla da **hemze-i vasıl** kabul edilmesi câiz olmazdı. Bu sebeple de عَلِمَ أَحْمَدُ ve فَهِمَ إِسْمَاعِيلُ denip, **Ahmed** ve **İsmâil** kelimelerinin başındaki hemze, vasıl halinde kaldırılmadığı gibi, خَلَقَ اللّٰهُ denilmeliydi. Halbuki aksine bu hususta doğrusu, şu iki görüşten biridir:

Birinci Görüş: Biz, ya mümkinât âleminin yaratıcısı olan zatın, alem isminin, "**İlah**" veya "**İlâh**" olduğunu; daha sonra **el-Fazl, el-Abbas, el-Hasen** ve **el-Halîl** kelimelerinde olduğu gibi, başına **elif-lâm** getirilerek kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu izaha göre, başkasını "**İlâh**" diye adlandıran kimse, tıpkı çocuğu için bu kelimeyi kullanıp da böylece, hernekadar câiz olma hususunda, kendinden önce başkalarının da alem ismi olsa da, çocuğuna **Muhammed** ve **Ahmed** gibi isimler veren kimse gibidir. Çünkü çocuğuna "**Ahmed**" adını veren kimseye, başkasını bu isimle adlandırmasına mânî olan, itaati gerekli bir kanun yoktur ve bunun için, bu ismi kendisine veya çocuğuna verme hususunda bir başkasına mânî olma hakkı yoktur. Fakat kendisine itaat edilen bir padişahın adı olması böyle değildir. Çünkü o padişah kendisine, bir isim seçtiğinde, hakimiyeti devam ettiği müddetçe, idaresi altında bulunanlardan hiçbir kimse ne kendisini, ne çocuğunu o isimle isimlendirme cesaretini gösteremez. Hele de bu kimse köle olursa, ne kendisini, ne de çocuğunu padişahın adıyla adlandıramaz. Allah Teâlâ, itaat edilen, emirleri dinlenen bir meliktir. Kendisi dışında kalan herkes O'nun idaresi ve emri altındadır. Binâenaleyh kendisi için bir isim seçtiğinde, kullarının o ismi almaları caiz olmaz. Şimdi kim, Allah'a ait olan ismi, bir başkasına vermiş ise, haddi aşmış demektir. Binâenaleyh müşrikler de, isim verme bakımından haddi aşmışlar, mana bakımından da sapıtmışlardır:

İkinci Görüş: Yahut da diyebiliriz ki, "**İlah**" veya "**İah**", tapılan kimsenin adıdır. Başındaki **elif-lâm** ise, ta'rîf (belirlilik) ifade eder. Şimdi ilgili bu mana Allah Teâlâ'dan başkası hakkında imkânsız olunca, başka varlıkların bu ismi almaları da imkânsız olur. Buna göre eğer, "Bir kimse oğluna bu ismi verse, câiz olması gerekir" denilirse,

biz deriz ki: Bu câiz olmaz. Çünkü böyle bir isim verme hadisesi, o kimsenin bir alem olsun diye değil de, oğlunu, bu kelimenin taşıdığı "tapılma" manasından ötürü, bununla isimlendirdiği zannını uyandırır.

Birinci Bahis: eğer, "Bir kimsenin "**kerîm**" (cömert) ve **vedûd** (seven-şefkatli) kelimeleriyle adlandırılması câizdir" denilirse, biz deriz ki: İsim olabilecek bir şeyi, alem olmaya, yahut da zikirlerde kullanılan lafızlarda düşünülen manadan ötürü isim olarak veriyor, bu da bir yanlış anlaşılmaya götürmüyorsa, câizdir. Dolayısıyla birisinin **kerîm** ve **vedûd** gibi adları alması ve birisini bunlarla adlandırması câizdir, ama **hâlik** (yaratıcı) yahut **kadîm** (ezelî) gibi kelimeleri bu sadedde kullanması câiz değildir. Çünkü bu gibi isimlerin kullanılışı, sadece alem olarak alınıp, taşıdıkları manaları nazar-ı dikkate alınmadığı için câiz [illegible]uştur. Fakat sayesinde halkın (yaratmanın) varlığı veya yokluğu söz konusu olan, kudret gibi, kendisiyle beraber bulunan bir manadan ötürü, bu kelimelerin alem olarak verilmesi halinde, bu câiz olmaz. Ne var ki, "Allah" ismi, işte bu kabildendir. Dolayısıyla bu ismi, ma'bûd olmayan için kullanmak câiz değildir. O halde gerçek olan bu iki görüşten birisidir. Ama onların, "Allah lafzı, başındaki **elif-lâm** ile birlikte alemdir" şeklindeki görüşleri doğru değildir. "Allah" lafzı hakkındaki bu bahsi ve buna dayanan hususları anladığında bil ki "**Rahman**" kelimesinin, alem için olduğunu söylemek, bundan daha zayıftır. "**Yâ er-Rahmân**" denilebileceğini söylemek, hepsinden daha zayıftır.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Allah hakkında, "Allah" ve "**er-Rahmân**" isimleri, tıpkı ilk isim ve ilk isimden sonra, vasf-ı gâlibin (en belirgin vasıta) isim olarak kullanılması gibidir. Bu tıpkı, **Ömeru'l-Fâruk, Aliyyü'l-Murtazâ, Musâ er-Rızâ** ve halifelerin isimlerinde, onların en belirgin vasıfları olan sıfatlarında bulunup gördüğümüz benzeri şeyler gibidir. Bu sıfatlar, çok kullanılıştan ötürü, âdetâ vasıf olmaktan çıkmışlardır. Öyle ki ilgili şahıs artık onunla muttasıf olmasa, ondan bu vasıf ayrılmış olsa bile, yine bu sıfat, tıpkı onun alemi gibi kullanılmaya devam eder. İşte bu vasıfların, bu kimselere has olarak kullanılması gibi, rahmân (en merhametli) sıfatı da, Allah'ın alem isimlerinden biri haline gelmiştir. Fakat bu isim ve sıfatlarda, vad' (ilk defa koyup kullanmak) câizdir. Çünkü insanların iktidar ve azamet açısından eşit olduklarını izah etmiştik. Ama vad' Allah hakkında câiz değildir.

Şayet, "Birileri "**rahman**" sıfatını, mesela bir **Yemâmeli**'ye ad olarak vermişlerdir" denilirse, biz deriz ki: Bu tıpkı kimilerinin ilah lafzını, Allah'dan başkasına, aslında bâtıl bir inanç olduğu halde, sırf dil yönünden geçerli oluşuna bakarak, haddi aşmak ve küfürde bulunmak için vermesi gibidir.

Üçüncü Bahis: Allah Teâlâ'nın, biri önceden, biri de sonradan olmak üzere iki rahmeti vardır. Önce olanı, sayesinde mahlukatı, yarattığı rahmeti, sonra olanı ise, yarattıktan sonra mahlûkata, rızık, akıl, zekâ ve sâire şeyleri verdiği rahmeti... Binâenaleyh Allah Teâlâ, önceki rahmeti nazar-ı dikkate alınınca, "**rahmân**"; sonraki rahmeti nazar-ı dikkate alınınca, "**rahîm**"dir. İşte bundan ötürü; "**Ya Rahmâne'd-dünya, ya Rahîme'l-âhiret**" denilir. O halde Allah Teâlâ, ilk önce rahmetiyle mahlûkatı yarattığı için "**Rahmân**"dır. Binâenaleyh bu rahmet, başka hiç kimsede bulunmadığına ve hiç kimse hiç kimseyi yaratmadığına göre O'ndan başkasına Rahman denilmesi câiz değildir. Ama Allah'ın sâlih kulları, insanın takâtına

göre, Allah'ın bazı huyları ile ahlâklanıp, meselâ açları doyurup, çıplakları giydirdiğinde, sayesinde böyle doyurma ve yardımlaşmanın meydana geldiği ilahî rahmetten o salih kullarda bazı şeyler bulunduğunda, bunlara da "**rahîm**" (çok müerhametli) denir. Biz bütün bu hususları, **Fatiha Sûresi**'nin tefsirinde anlattık. Fakat burada anlattıklarımızın, orada anlattıklarımıza ilave edilmesini istedik. Bu yüzden burada bunları tekrar ettik. Çünkü bütün bunlar, **Fatiha**'da anlattıklarımızın tafsilatı gibidir.

İKİNCİ MESELE

İki İrab İhtimali

Bu ayette "**Rahmân**" kelimesi mübteda olup, bir fiil cümlesi olan عَلَّمَ الْقُرْآنَ "Kur'ân'ı öğretti" ifadesi haberidir. "**Rahmân**" kelimesinin, mahzûf bir mübtedânın haberi olduğu; takdirinin ise هُوَ الرَّحْمٰنُ *"O (Allah), Rahman'dır"* şeklinde olduğu; daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın bu cümleden sonra, yeni bir cümle ile, عَلَّمَ الْقُرْآنَ *"O Kur'ân'ı öğretti"* buyurduğu söylenmiştir. Ama birinci izah daha doğrudur. Zayıf olan ikinci görüşe göre, "**er-Rahmân**" tek başına ayet olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, عَلَّمَ الْقُرْآنَ *"Kur'ân'ı öğretti"* ifadesi, ikinci bir mef'ûlü (kime öğretildiğini) gerektiren bir cümledir. Binâenaleyh bu mef'ûl nedir? Diyoruz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Ayetin başındaki عَلَّمَ (öğretti) kelimesinin, "alâmet kıldı" manasında olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, Allah **Kur'ân**'ı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin alameti ve bir mûcizesi yapmıştır. Bu izah, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, Hak Teâlâ'nın bir önceki sûrede geçen *"ve ay yarıldı"* ayetiyle yakın bir münasebet ve ilgi arzeder. Çünkü Hak Teâlâ, o (**Kamer**) sûresinin başında bunu, heybetine işaret eden bir mûcize olarak zikretmiştir. Bu heybet de, Allah'dan başka hiç kimsenin ikiye bölemeyeceği birşeyi ikiye bölmesidir. Bu sûrede ise, rahmetine işaret olan bir mûcizeye yer vermiştir ki bu da, Allah Teâlâ'nın, Kendisi dışında hiç kimsenin yayıp-veremeyeceği şekilde, ilimleri ve hakikatleri yaymasıdır. İşte bunlar, **Kur'ân**'da bulunan ilimlerdir.

Bu izaha göre, burada şöyle bir cevap daha verilebilir: Allah Teâlâ, o **Kur'ân**'ı öğrenilebilir bir şekilde kılmıştır. Bu ifade, bu manada olmak üzere, tıpkı *"Biz Kur'ân'ı zikir (düşünülmesi için) kolaylaştırdık"* (Kamer, 17) ayeti gibi olur. Bu izaha göre, buradaki عَلَّمَ (öğretti) kelimesi, mecâzî manada olur. Nitekim **Arapça**'da, eğer öğreten kimseye infakta bulunur, öğretmesine karşı da ücretini verirse, o da ona öğretir" denilir.

b) Buradaki ikinci mef'ûl, **Cebrâil** (a.s) ve diğer meleklerdir. Çünkü Allah Teâlâ, **Kur'ân**'ı önce onlara öğretmiş, sonra da **Cebrâil** (a.s)'i, kulu **Muhammed** (s.a.s)'e indirmiştir. Nitekim Hak Teâlâ bu hususu, *"(O Kur'ân'ı), Ruhu'l-emîn (Cibrîl), senin kalbine indirdi"* (Şuarâ, 193-194) ayetiyle belirtmiştir. İkinci mef'ûlün, **Hz. Muhammed** (s.a.s) olması da muhtemeldir. Mananın böyle olması halinde bu ifadede, **Kur'ân**'ın, **Muhammed** (s.a.s)'in sözü değil de, Allah'ın sözü-kelâmı olduğuna bir işâret olmuş olur.

Burada bir üçüncü izah da şöyle olabilir: Bu, "Allah, Kur'ân'ı insana öğretti" manasınadır. Bu, Allah'ın in'amının daha tam ve mükemmel olmasını anlatması hakımından, doğruya en yakın olan manadır. Çünkü bu sûre, daha kapsamlı-genel bir nimetin beyanı ile başlamaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Niçin ikinci mef'ûl hazfedilmiştir? Deriz ki: Bu şu şahsa değil de, bu şahsa ait olmadığına, bu öğretme nimetinin genel ve şümullü olduğuna bir işarettir. Nitekim **Arapça'da**, kime yedirdiğini belirtmeden, sırf o adamın keremine (cömertliğine) işaret olsun diye فُلَانٌ يُطْعِمُ الطَّعَامَ "Falanca yemek yedirir" denilir.

BEŞİNCİ MESELE
Kur'anın Manasını Anlama

"Öğretme (ta'lîm)" ne manayadır? Deriz ki: Bunun ikinci bir mef'ûlünün olduğunu söylememiz halinde, ayetteki bu ifade, "Bu Kur'ân'ı ona anlatmak" demektir. Eğer, "Allah Teâlâ, *"Onun tevilini Allah'dan başka kimse bilemez"* (Âl-i İmrân, 7) buyurduğu halde, daha nasıl bu anlatılan, bunu anlayabilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Kim, o ayetteki إِلَّا اللَّهُ (Allah'dan başka) lafzı üzerinde vakıf yapmaz da "ve **raslıûn**" (ilimde kök salmış olanlar) kelimesini, müfredi müfrede atıf kabilinden, "Allah" lafzı üzerine atfederse, (mana "Allah'dan ve **râsih** âlimlerden başka kimse bilemez" şeklinde olur) ve bu soru söz konusu olmaz. Fakat "Allah" lafzında vakıf yapar da, cümlenin cümleye atfı kabilinden ... وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ifâdesini, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ "Onun te'vilini bilmez" cümlesine atfederse, şöyle der: Allah Kur'ân'ı öğretti. Çünkü büyük ve önemli bir kitabı öğrenen, içinde anlayamadığı yerler bulunduğu halde, genel hatlarıyla kitabı anlamış olur ve o iyice anlayamadığı şeyleri imkân dâhilinde bilirse, "Falanca, hernekadar kitabın yazarının muradını tastamam bilmese bile, falan kitabı biliyor ve gücü yettiğince onu anlıyor" denilir. İşte Kur'ân'ın öğretilmesi konusundaki durum da böyledir.

Yahut da bunu "Onun te'vilini Allah'dan başka kimse bilmez" O'nun dışındaki kimseler, Allah öğretmediği müddetçe, kendiliğinden bilemez" diye izah edilebiliriz. Böylece bu mana, Allah'ın kitabının, zekâ ve ilim kuvvetine dayanarak, içindeki mana ve hikmetlerin çıkarılabilen diğer kitaplara benzemediğine bir işaret olur.

Hak Teâlâ daha sonra, خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ *"İnsanı O yarattı. Ona beyanı O öğretti"* buyurmuştur. Bununla ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Ayetler Arası Münasebet

Ayetin tertibi ve münasebeti hakkında şu iki izah yapılabilir: 1) Daha önce de belirttiğimiz gibi, Cenâb-ı Hak, *"Kur'ân'ı öğretti"* ifadesi ile, "insanı yaratmadan önce Allah meleklere Kur'ân'ı öğretti" manasını kastetmiştir. Böylece Allah Teâlâ, mukarreb meleklere, Kur'ân'ı gerçek manada öğretmiştir. Bunun delili, *"Şüphesiz o şerefli bir Kur'ân'dır, korunmuş bir kitab (olan Levh-i Mahfuz'dadır). Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir"* (Vâkıa, 77-79) ayetleridir. Hak Teâlâ daha sonra, o meleklere öğretmesinin peşisıra, Kur'ân'ı insanlara indirmesine bir işaret olsun diye, *"Bu, alemlerin Rabbinden bir indirmedir"* (Vâkıa, 80) buyurmuştur. İzahın böyle yapılması

halinde, ayetin nazmında şöyle ilave bir güzellik ortaya çıkmaktadır: Çünkü Allah Teâlâ, hem ulvî hem de süflî (yerde ve gökte olan) bir takım şeylerden bahsetmiştir. Ulvî olanlarla süflî (yersel) olanları, dengeli olarak zikretmiştir. Ama ayetlerin sonuna kadar, ulvî olanları hep süflî olanlardan önce zikretmiştir. İşte bu sebeple Kur'ân'ı önce ulvî (göksel) olanlara öğrettiğine bir işaret olsun diye, عَلَّمَ الْقُرْآنَ buyurmuş; süflî olanlara bunu öğrettiğine bir işaret olsun diye de, عَلَّمَهُ الْبَيَانَ *"O insana beyânı öğretti"* buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ, ulvî olanlara işaret olarak, *"Güneş ve ay..."* (Rahman, 5) buyururken, bunların mukabili olarak süflîlerden, وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ *"Ağaçlar ve otlar..."* (Rahman, 6) buyurmuştur. Daha sonra da وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ *"Allah göğü yükseltti"* buyurmuş, bunun mukabilinde de, *"Yeri de bütün mahlûkat için alçattı"* (Rahman, 10) buyurmuştur.

2) Kur'ân'ın öğretilmesinin önce zikredilmesi, bu işin daha mükemmel bir nimet verme olduğuna bir işarettir. Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Kur'ân'ı nasıl öğrettiğini belirtmek üzere, *"İnsanı O yarattı. Ona beyanı O öğretti"* buyurmuştur ki bu tıpkı bir kimsenin: "Falancaya edebi ben öğrettim. Onu bu işe ben teşvik ettim ve malımı onun için harcadım" demesi gibidir. Buradaki, "Onu bu işe ben teşvik ettim ve malımı onun için harcadım" ifadeleri, ilk cümlenin bir açıklaması olmuş olur. Cenâb-ı Hak, çok büyük bir nimet olduğu için, Kur'ân'ı öğrettiğini önce zikretmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu sûre ile, **Alak Sûresi**'ndeki benzeri ifadeler arasındaki fark nedir? Çünkü Hak Teâlâ orada önce, *"Yaratan Rabbinin adıyla oku"* buyurmuş, sonra da, *"Senin en kerîm Rabbin, kalem ile (yazmayı) öğretendir"* (Alak, 1-4) buyurmuş ve böylece yaratmayı, öğretme işinden önce zikretmiştir, (niçin)? Diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, **Alak Sûresi**'nde, Kur'ân'ı öğrettiğini açıkça ifade etmemiştir. Dolayısıyla bu, sanki buradaki, *"İnsanı O yarattı"* ifadesinden sonra, *"Ona beyanı O öğretti"* ifadesiyle belirttiği bir öğretme gibi olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İnsandan Burada Maksat?

Ayette geçen *"insan"* ile kim kastedilmiştir? Deriz ki: Bununla bütün insanlar (cinsi) kastedilmiştir. Bununla **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, **Hz. Adem**'in kastedildiği de söylenmiştir. Fakat ayetteki, *"Onu (Allah) yarattı"* lafzını nazar-ı dikkate aldığımızda, ilk mana daha doğru olur. Çünkü *"yarattı"* ifadesine, **Hz. Muhammed** (s.a.s) de, **Hz. Âdem** (a.s) de, diğer peygamberler (ve insanlar) da girer.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Beyan'ın Manası

"**Beyan**" nedir ve onun öğretilmesi nasıl olur? Deriz ki: Kimi müfessirler, "**beyan**"ın, konuşma (kabiliyeti) manasına olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ insana, konuşmayı ve kendinde (içinde) olan fikirleri ve hisleri başkalarına anlatabilmeyi öğretmiştir. Zira bu sayede insan, diğer canlılardan temâyüz etmiş olur. O halde, *"İnsanı O yarattı"* ayeti, insanın o özel kalıbını yaratıp takdir etmesine; *"Ona beyanı O öğretti"* ayeti de, insanın, ilmi sayesinde başkalarından ayrılmasına bir işaret olur. Daha evvel bahsettiğimiz, "Buradaki, beyandan murad, Kur'ân'dır. Cenâb-ı Hak, bu ifadeye, عَلَّمَ الْقُرْآنَ ifadesiyle, mücmel olarak bahsettiği

şeyi, anlatmak için getirmiştir" şeklindeki izahımız, bunun dışında kalmış olur ve bu tıpkı, misal verdiğimiz gibi olur. Çünkü birisi, "Falancaya edebi ben öğrettim. Onu bu işe ben teşvik ettim..." diyebiliyordu. Bu izaha göre, "**beyan**", içinde bulunan şeylerin kastedildiği bir masdar olur. Çünkü Kur'ân manasında "**beyan**" lafzının, Kur'ân hakkında kullanılması, Kur'ân'da pek çok geçer. Nitekim Hak Teâlâ, *"İşte bu, insanlar için bir beyandır"* (Al-i İmrân, 138) buyurmuştur. Allah Teâlâ Kur'ân'a, "**beyan**" gibi "**furkan**" adını da vermiştir. O halde "**beyan**", hak ile bâtıl arasını ayırdetme demektir. Binâenaleyh, Kur'ân manasında "**beyan**" kelimesinin kullanılması doğrudur.

BEŞİNCİ MESELE
Dillerin Menşei

Cenâb-ı Hak, *"Ona beyanı O öğretti"* ifadesinde, her iki mef'ûlü de açıkca zikretmiş, fakat bu iki mef'ûlü, *"Kur'ân'ı öğretti"* ayetinde ki, "insana Kur'ân'ı öğretti" manasının kastedildiğini söylersek, bu durumda mef'ûlün hazfedilişinin, öğretme nimetinin büyüklüğünden dolayı olduğunu da söyleriz. Cenâbî Hak böylece, bu öğretme işini, kime öğrettiğinden ve yaratmadan bahsedişinden önce zikretmiş olur. Daha sonra da, o öğretme işinin nasıllığını detaylı bir biçimde ele alarak, *"İnsanı O yarattı. Ona beyanı O öğretti"* demiş ve bunu böylece beyan etmiş olur. Ama, *"Kur'ân'ı öğretti"* ayeti ile, Allah'ın Kur'ân'ı meleklere öğretişinin kastedildiğini söylersek, böyle buyurmasının maksadı, insanlara, nimetlerini sayması, onlardan nimetlerine şükretmelerini istemesi ve onları Kendisini yalanlamaktan menetmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın o Kur'ân'ı meleklere öğretmesi işinde ise, insanın kendine yönelik bir faydanın olduğu ortaya çıkmış olmaz. Ama, Kur'ân'ı, insana öğretmesi ise, açık bir nimettir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Ona beyanı O öğretti"* buyurmuştur ki, bu, nimetini o insana sayıp dökme kabilinden, "insana O öğretti" demektir. Aynısını, **Alak Sûresi**'nde de yaptı. Çünkü, bir keresinde kime öğrettiğine yer vermeksizin, önce "kalem ile öğretti" demiş, daha sonra da, yeniden (kimi öğrettiğini belirterek), *"İnsana bilmediğini öğretti"* buyurmuştur ki, işte "**beyan**" budur. Bütün dillerin tavkîfî olduğu ve o dillerin Allah'ın öğretmesiyle öğrenildiği hususunda bu ayetle istidlâl edilebilir.

★ ★
★

Kâinât O'nun Emrinde

اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ۝ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ۝

"Güneş de ay da hesapladır. Nebât da, ağaç da (ona) secde ederler"
(Rahman, 5-6).

Bu ifadelerin, daha öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ'nın **Rahmân** olduğu sabit olup, bir şifâ ve rahmet demek olan Kur'ân'ına da işârette bulununca, nimetlerini zikretmiş ve bu işe de, insanı yaratması ile başlamıştır. Çünkü, insanın yaratılması, diğer bütün nimetlerin, sayesinde

tamamlandığı bir nimettir. Zira, insan yaratılmamış olsaydı, hiçbir şeyden istifâde edemezdi. Daha sonra Cenâb-ı Hak, anlama nimetini, "Ona beyânı O öğretti" ifâdesiyle beyân etmiştir. Bu ifâde de, insanın var oluşu itibariyle söylenmiş olan bir ifâdedir. Çünkü insan var olmasaydı, ne fayda, ne de istifâde tahakkuk etmezdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, malûm olanlar sınıfından belli olan iki nimetini zikretmiştir ki, bunlar, semavî nimetler türünün en bariz olanlarıdır. Ki, işte bunlar, güneş ve aydır. Güneş olmasaydı, karanlık hiç gitmezdi. Ay olmasaydı, pekçok açık nimetler elde edilemezdi. Ama, bu ikisi dışında kalan yıldızlar böyle değildir. Çünkü, bunların nimet oluşları, bu ikisinin nimet oluşlarının açıkça anlaşılması gibi, açıkca anlaşılamaz. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu iki şeyin hareketlerindeki en mükemmel faydanın, değişmeyen bir hesâp sayesinde gerçekleştiğini beyân etmiştir. Çünkü güneş, bir yerde sâbit olsaydı, bundan hiç kimse yararlanamazdı. Eğer onun hareketi insanlar tarafından bilinmemiş olsaydı, onlar, ziraatlarında ve vakitlerinde (ondan) faydalanamazlardı. Çünkü, hemen hemen her şey, mevsimlere binâ edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, güneş ile aya mukabil, yerde olan iki açık nimetini de beyân etmiştir ki, bunlar da gövdeli ve gövdesiz olan bitkilerdir. Çünkü rızkın temeli, bunlara dayanır. Eğer bitkiler olmasaydı, Allah'ın dilemesi hali müstesnâ, insanoğlunun rızkı olmazdı. Biz, bitkilerin, rızkın temeli olduğunu söyledik; çünkü rızkın, ya bitkisel, yahut da et, süt ve diğer parçalar gibi, hayvansal olur. Şimdi, bitkiler olmasaydı, hayvanlar yaşayamazdı. O halde, aslolan bitkilerdir. Bu da, birisi, buğday, arpa, büyük ağaçlar ve meyvelerin asılları gibi, bir gövde ile kaim olanlar, diğeri de toprağın üzerine tutunmuş bakla gibiler, kuru otlar ve hayvanların gıdası olan taze otlar... gibi, gövdesi olmayanlar diye ikiye ayrılır.

2) Allah Teâlâ, Kur'ân'dan bahsedip, Kur'ân'da, kendisiyle beraber başka bir delile muhtaç olunmayacak delili yeterli bir delil olunca, bundan sonra, *"Güneş de ay da hesapladır. Nebat da, ağaç da (O'na) secde ederler"* buyurmuştur. Bu şuna işaret eder: Allah Teâlâ bazı temiz ruhları Kur'ân'daki delîller ile başka delillerden müstağni kılmakla beraber O'nun dış dünyada da birtakım delilleri vardır. Cenâb-ı Hak, özellikle bu ikisinden bahsetmiştir. Çünkü, bunların hareketlerinin bir hesâp ile oluşu, bir **Fâil-i Muhtâr** (Allah)'ın olduğuna, bu ikisini hususî bir tarzda hizmete soktuğuna delâlet eder.

Şimdi, bu dünyada bulunan tabiatçı, felsefeci vb. kimseler biraraya gelseler, bu ikisinin hareketinin yavaşlık ve hızlılık açısından belli bir güzergâh, belli bir cihet ve belli bir miktar üzere olduğunu isbât üzere ittifâk etseler, onlardan hiçbiri muradına eremez ve neticede gerçeğe dönüp "Bunları, Allah dilediği gibi hareket ettirir" demekten başka çare bulamaz. Allah Teâlâ, aklî delillerin, Kur'ân'daki naklî delilleri te'yid ettiğine bir işâret olsun diye, yerden, gökten ve bu ikisi arasındaki şeylerden bahsetmiştir.

3) Daha önce dediğimiz gibi bu sûre **Astronomi** ilmine ait bir mucize ile başlayınca, onun peşinden Kur'ân zikredilmiştir. Ta ki -işaret ettiğimiz vecihler- nübüvveti inkâr edenlere cevap teşkil etsin. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, peygamberine kitâp indirmiş, onu, insanlara en şerefli bir kitâp ile, peygamber olarak

göndermiş, bunun üzerine kimi inkârcılar, "Gökten, bir kütlenin yere inmesi nasıl mümkün olur ve yerde bulunan şey de, semâya doğru nasıl yükselebilir?" demişler de, Cenâb-ı Hak da, "hareketlerinin tabiî (tabiat tarafından) değil, hür ve irâde sahibi bir muharrik (hareket ettiren) tarafından olduğuna işâret olsun diye, *"Güneş de ay da hesapladır"* buyurmuştur. Halbuki onlar da, bu hususta bize muvafakat edip, "dairesel, periyodik bir hareketin, tabiî ve kendiliğinden olması mümkün değildir" demektedirler. Şimdi biz diyoruz ki, güneşi ve ayı periyodik olarak hareket ettiren zât, melekleri de, yukarıdan aşağıya dikey olarak indirebilir.

Sonra, o gövdesi olan ve olmayan bitkiler, onların, "ağır cisimler, yukarıya doğru çıkamazlar" iddialarına rağmen, yukarıya doğru dikey olarak çıkmaktadırlar ki, işte bu, Allah'ın kudret ve irâdesiyle olmaktadır. Aynen bunun gibi, meleğin hareketinin de, tıpkı yıldızların hareketi gibi, dairesel olması mümkündür.

Güneş ve Ay Hesapla İşler

Ayetteki, بِحُسْبَانٍ *"hesapla..."* ifadesine gelince, bu ifâde de, onların, *"Kur'ân, aramızdan (kala kala) ona mı indirildi?.."* (Sad, 8) şeklindeki iddialarına verilen cevâba bir işâret vardır. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, güneş ve ayın hareketleri için belli bir güzergâh, belli bir yön ve belli bir miktar seçmiş olduğu gibi, lütfuyla da, ilgili melek için belli bir zaman ve belli bir güzergâh seçebilir. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç bahis vardır.

Birinci Bahis: Doğrudan doğruya Allah Teâlâ'yı ilgilendiren bir hususu, O'nun tarif edişindeki hikmet nedir? Çünkü O, *"Güneş de ay da hesapladır"* buyurmuş, tıpkı, "İnsanı O yarattı", "Beyanı ona O öğretti" buyurduğu gibi, ya ; "O ikisini Allah, hesapla hareket ettirdi" yahut "O ikisini Allah, hesapla emre amâde kıldı" veyahutta, "O ikisini Allah, hesapla hareket ettirmiş..." demeyiştir (niçin)? Biz deriz ki, burada şöyle birkaç hikmet bulunur:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, insanı yaratmasının ve ona beyânı öğretmesinin, onun yararlanabileceği rızık, vs. şeyleri yaratmasından daha tam ve daha mükemmel olduğuna bir işârettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, birincilerin fâilinin ve yaratıcısının bizzat kendisi olduğunu açıkça ifade etmiş, burada ise, bunu açıkca ifade etmemiştir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın buradaki *"Güneş de ay da hesapladır"* ifadesi, "büyüklükte bu gibi olanlar böyledir" anlamındadır. Ve bu, tıpkı bir kimsenin, "Ben sana, o binleri, o yüzleri defalarca verdim. Senin için birler, onlar çokca gerçekleşti, ama sen şükretmedin" demesi gibi olur ki, bu da, "Tarafımdan ve bağışlarımdan senin için (pekçok şey) tahakkuk etti, gerçekleşti" demektir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu bağışını, çok olduğu için açıkca belirtmemiş (kendisine nisbet etmemiş)tir

c) Daha önce biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Güneş ve ay..." ifâdesinin, naklî delili te'kîd eden aklî bir delile işâret olduğunu, kendisine baktığında onun O'ndan olduğunu bileceğini ve kabul edeceğini aklî bir delile işâret olsun diye, açıkca, "Ben yaptım..." demeyiş olduğuna bir dikkat çekmedir. Ama, naklî delile gelince, doğrudan doğruya Kendisiyle ilgili olan işleri açıkca ifâde etmiş, belirtmiştir.

Hüsbân

İkinci Bahis: بِحُسْبَانٍ ifâdesindeki **bâ**, hangi anlamda, müteallakına taalluk etmektedir? Biz deriz ki, bu, tefsirinden ortaya çıkmaktadır. Tefsirinin beyânı da, daha önce geçti. Ve bu mana, bir başka izah ile de ortaya çıkmıştır. Şu halde biz diyoruz ki: Ayetteki, حُسْبَانٌ **husbân** ifâdesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Meşhûr olana göre, bu ifâdeyle, doğrudan doğruya "hesâp" anlamı kastedilmiştir. Nitekim Arapça'da حُسْبَاناً – حِسَاباً – حَسَبَ denilir. Böyle olması halinde, başındaki **bâ** harfi, "**musâhebe**" (berâber olmak) için olmuş olur. Nitekim sen, "Hayırla beraber, hayırla içiçe geldin" anlamında, قَدِمْتُ بِخَيْرٍ dersin. İşte "güneş ve ay da, hesaplarıyla içiçe, hesapları da kendileriyle beraber olarak, hareket ederler" demektir ki, bu manaya göre bu ifâdenin bir benzeri de, *"Şüphesiz ki biz herşeyi bir takdir ile yarattık. Ve bizim emrimiz, birdir, bir göz kırpması gibidir..."* (Kamer, 49-50) ve *"Onun nezdinde her şey bir ölçü iledir"* (Ra'd, 8) ayetleridir. Bu **bâ** harfinin, "istiâne" için olması da muhtemeldir. Böyle olması halinde bu ifâde, tıpkı senin بِعَوْنِ اللّٰهِ غَلَبْتُ "Allah'ın yardımı ile galib geldim" ve بِتَوْفِيقِ اللّٰهِ حَجَجْتُ "Allah'ın muvaffakiyle, üstün geldim" ifâdendeki gibi olmuş olur. Aynen bunun gibi, ay ile güneş de, Allah'tan olan bir hesap sayesinde akıp giderler.

b) **el-Husbân**, yörünge demek olup, ayetteki bu ifâde, o yörüngeyi, değirmenin yörüngesine benzetmek için yer almıştır. Çünkü yörünge, dönüp de dolayısıyla değirmenin taşını döndüren şeydir. Bu izaha göre de, ifâdenin başındaki **bâ** harf-i cerri, istiâne için olmuş olur. Nitekim Arapça'da, alet edevât hakkında, meselâ كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ "Kalem ile, onun sayesinde yazdım" gibi ifâdeler kullanılır. Bu izaha göre, güneş ile ay, yörüngeleri sayesinde dönmüş, hareket etmiş olurlar. Böylece de bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Her biri bir felekte yüzerler"* (Yâsîn,40) ayeti gibi olmuş olur.

Üçüncü Bahis: "Bunlardan herbiri mi "**husbân**" ile hareket ediyorlar, yoksa ikisi mi tek bir **husbân**'la hareket ediyorlar? Burada kastedilen nedir?" şeklinde meşhur olan soru tarzına göre biz diyoruz ki, ikisi de muhtemeldir. Çünkü biz, ikisini de nazar-ı dikkate aldığımızda, herbirinin başlıbaşına bir hesâbı (husbân) olmuş olur ve bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her biri bir felekte..."* (Yâsîn, 40) ayeti gibi olur; "Hepsi aynı felek üzerindedir..." manasında değildir. Ve yine, bu ifâde, tıpkı, *"Onun nezdinde her şey bir ölçü iledir"* (Ra'd, 8) ayeti gibi olmuş olur. Ama biz, Cenâb-ı Hakk'ı nazar-ı dikkate alıp O'nun açısından düşündüğümüzde, tümü için tek bir hesâp vardır. Hepsinin tek bir hesâbı vardır. Cenâb-ı Hak, hepsinin hesâbını, tek bir hesâp ile hesâp etmiştir. Bunun misâli de şudur: Bir kimse, "bizzat kendisinin mirasını, vereselerden herbiri için, belli bir pay alması suretiyle, tek bir hesapla taksim eder. Daha sonra, ilgili şey, ilgililer nezdinde farklılık arzeder de böylece de bir kısmı altıda bir, bir kısmı şu kadar vs. alır. İşte, tek hesap meselesi budur.

Ayetteki, وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ *"Nebât da, ağaç da (ona) secde ederler"* ifâdesine gelince, bu hususta da birkaç bahis vardır:

Affın İşlevi

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, önceki cümleleri atıfsız olarak getirip de, buradan itibaren ki ifâdeleri **atıf vâv'ı** ile getirmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Bu, sözlerin iki türe ayrılması içindir. Bu böyledir, zira, verdiği nimetleri karşısındakine sayıp döken kimse, bazan, araya atıf harfi sokmaksızın, aynı ahenk ile zikreder. Ve meselâ, "Falanca sana çokca in'âmda bulundu. Fakir iken, seni zengin kıldı. Zelil iken, seni azîz kıldı. Zayıf iken, seni kuvvetli hale getirdi" der, bazan da, bu nimetleri, atıf harfiyle birbirine ekler ve bu atıf harfi de, bazan **vâv**, bazan **fâ**, bazan da "**sümme**" olabilir. Böylece de, "Falanca sana ikramda bulundu. Ve sana, in'âmda bulundu. Ve sana, ihsân etti" der, daha sonra da, "Seni terbiye etti" derken, sana öğretti (فَعَلَّمَكَ) derken seni zengin kıldı (فَأَغْنَاكَ) der, daha sonra da, "Sana verdi, sonra seni zengin kıldı (ثُمَّ أَغْنَاكَ) daha sonra da, insanların kendisine çokca başvurulanı haline getirdi (ثُمَّ أَخْوَجَ النَّاسَ إِلَيْكَ) der. İşte aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak, bu nimetleri tadâd etme işini, bu iki tür ifâdenin ikisiyle de birlikte belirtmiştir.

İmdi, eğer: "Biraz daha açıkla ve mâna bakımından, bu iki tür ifâde arasındaki farkı ortaya koy..." denilirse, biz deriz ki: Atıf harfi olmaksızın söylediği şey ile, o adeta, pekçok nimetin beyânını kastetmiş, böylece de, sözü uzatmaksızın, her tür nimeti içine alsın diye, atıf harfini getirmemiştir. İşte bu sebepten dolayı, bu çeşit ifâde, genelde, ilgili nimetlerin, üçden veya ikiden fazla olması halinde kullanılır. Çünkü, eğer bu tür kelâmı, iki nimeti ifâde etmek için getirir de, meselâ, "Falanca, sana mâl verdi ve seni kızıyla evlendirdi..." der, böylece onun bu sözünde, nimetlerin pekçok olduğuna, fakat numune için iki nimetle yetindiğine bir işâret bulunmuş olur. Ama, atıf harfi ile söylediği, dile getirdiği nimetlere gelince, o adetâ, böylece, o nimetlerin herbirinin yalnız başına bir nimet olduğuna dikkat çekmeyi; bedel ve tefsir olma zannını ortadan kaldırmayı istemiş olur. Çünkü bir kimsenin, "Sana in'âmda bulundu. Mal verdi.." şeklindeki ifâdesinde yer alan, "mal verdi" ifâdesi, birinci kısmın tefsiri olmuş olur ve bu ifâdede, aynı anda iki nimetin ayrı ayrı bahsi geçmemiş olur. Ama, atıf harfi ile söylediği ifâde tarzı ise, bunun aksinedir.

Şayet, "Eğer durum, senin bahsettiğin gibi olsa, ve o da, ilk nimeti vâv ile zikretse, daha sonra, söz sonuna kadar uzadığındaysa, sözü aynı şekilde söylemiş olsaydı, belâğata daha yakın olmaz mıydı? Üstelik, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının da bu şekilde gelmesi, Allah'ın beyan eden tarzının daha beliğ olduğuna delil olarak yeter... Ve bu hususun, bir incelemeyle, araştırmayla ortaya konulacağı, açık ve zâhir olan tafsîlî bir delili de olup, bu da şöyledir: İlgili söze, onu söyleyen kimse bazan, kısa tutmak niyetiyle başlar da, ya soru soranın çok soru sorması, yahut konuşan kimsenin konuşmasının inceliklerine daha fazla muttali olunması isteğinden, yahut da, bu ikisinin dışındaki benzeri sebeplerden dolayı, muktezâyı hal, sözü uzatmayı gerektirir. Bazan da, sözü uzatma ve tafsilatlı açıklama yapma niyetiyle söze başlar da, böylece, ya dinleyenlerin yahut da konuşanın meşguliyetinden dolayı, esas olanla yetinmeyi gerektiren ve insanların konuşmalarında olabilecek benzer şeyler zuhûr eder, arız olur" denilirse, biz deriz ki: Allah'ın kelâmının faydaları, Kendisi için değil de, kulları içindir. Binâenaleyh, bu sûrede ise, maksat o olduğu için, nimetlerin en mükemmelini,

yani insanın yaratılmasına işâret etmekle başlamış, daha sonra da, çoklukla alakalı olan şeyleri getirmiştir. Sonra, insanın ilmi, kendi cinsinden olan kimselerin konuşmalarının (açıklanmamış) maksadını bilecek derecede kâmil değildir. Binâenaleyh, ya bu söz, Allah'ın kelâmı olursa nasıl olur?! Böylece Allah Teâlâ, yeni bir faydayı anlatmaya, bedel, tefsir ve tafsîl zannını gidermek, herbirinin başlı başına kâmil bir nimet olduğunu bildirmek için söze başlamıştır.

Sekiz Nimet

Buna göre şayet, "Durum böyle olunca, o halde daha, atfın, ne öncesine ne de sonrasına değil de, bu kelâma ve onunla başlamaya tahsis edilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, bu iki tür kelâmın dengeli ve eşit olması içindir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, Kur'ân öğretme, insanı yaratma ... vs. gibi sekiz tür nimetten bahsetmiştir. Bunlardan dördünü **vâv**'sız, dördünü de **vâv** ile getirmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Onda meyveler, tomurcuklu hurmalar (var)..."* (Rahman, 11) ve *"Samanlı daneler, hoş kokulu nebatlar var"* (Rahman, 12) ayetleri, yeryüzünün nimetlerini tafsilatlı bir biçimde anlatmak içindir.

Hem sonra Cenâb-ı Hakk'ın bu sekizi seçişinde, şöyle bir incelik var: Yedi, bir tam (kâmil) sayıdır. Sekiz ise, yedi artı fazlası demektir. Böylece bunda, Allah'ın nimetlerinin sayılamayacak derecede olduğuna bir işaret bulunmuş olur. Çünkü kâmil olandan fazla olan, belli ve açıklanmış sayılmaz. Böylece Cenâb-ı Hak, nimetlerin bu sayıya munhasır olduğunu bildirmek gayesiyle değil, sayılamayacak kadar çok olduklarına işaret için, bunlardan sekizini zikretti.

İKİNCİ MESELE

Necm

"Necm" ne demektir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Necm, gövdesi olmayan bitki demektir.

b) Yıldız manasınadır. Birinci mana daha açıktır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu kelimeyi "şecer" (ağaç) kelimesiyle birlikte ve "Güneş ve ay" mukabilinde zikretmiştir. Böylece de, iki semâvi varlığa karşılık, iki yeryüzü varlığını zikretmiş olur. Bir de ayetteki, *"(O ikisi) secde ederler"* ifadesi, ayetteki **"necm"** ile, gökteki yıldız manasının kastedilmediğine delâlet eder. Çünkü bunu bu manaya alanlar, onun batıya doğru (batarak) secde ettiğini söylerler. Ama bu izaha göre, güneş ve ay da batıya doğru secde ederler, yani batarlar. Bu durumda da, ayette özellikle bunların secdesinden bahsedilmesinin bir manası kalmaz. Ama biz, **"necm"** ve **"şecer"**in yer ile ilgili şeyler olduğunu söylediğimizde, o zaman deriz ki: Ayetteki, "o ikisi secde ederler" ifadesi, "Bu ikisinin gölgesi secde ederler" manasınadır. Böylece de secde etme işi, burada güneş ile aya değil de, bu ikisine tahsis edilmiş olur.

Nebat ve Ağacın Secdesi

Bunların secde etmelerinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, biraz önce de söylediğimiz gibi, "onların gölgeleri secde ediyorlar" manasınadır.

b) Bu ikisi Allah'a boyun eğerler. Dolayısıyla hep yerden bitip çıkıyorlar. Allah'ın izniyle bu çıkışa ve boyun eğişe devam ediyorlar. Böylece de Cenâb-ı Hak, güneşi ve ayı dâirevî bir şekilde hareket etmeye, bu bitkileri de, yukarıya doğru, dikey harekete memur kılmıştır.

Bu sebeple de bitkinin hep yerinde duruşu, secdeye teşbih edilmiştir. Çünkü secdede olan, sabit ve hareketsizdir.

c) Hernekadar gözle görülmese de, bu bitkiler, gerçekten secde ederler ve bu tıpkı, anlaşılamasa bile, herbirinin Allah'ı tesbih edişleri gibidir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Herşey Allah'ı tesbih eder. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız"* (İsrâ, 44) buyurmuştur.

d) Secde, alnı yere koymak, yahut da başın yere doğru olması demektir. Gövdeli ve gövdesiz bitkilerin başları da gerçekte yere doğru, ayakları ise, göğe doğrudur. Çünkü canlıların, gıdalarını almaları başları sayesinde olur. Bitkilerin ise gıdaları almaları kökleri sayesinde olur. Bir de baş olmadan hayat olmaz. Bitkilerin de köklerine bir arıza girdiğinde, taptaze olarak ayakta kalmazlar. Ama dalları ve tepeleri kesildiğinde, hayatiyetlerini sürdürebilirler. İşte bundan ötürü dallara, "ağacın başları" denmiştir. Çünkü insandaki baş, en üstte olandır. İşte bundan ötürü bitkilerin de üst taraflarına baş denmiştir. Bunu iyice anladığına göre, gövdeli ve gövdesiz bitkilerin başları, hep yere doğrudurlar. O halde bunların secde edişleri, hakikî manada değil, bir teşbih olacaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Necm** kelimesinin **şecer**'den önce getirilmesinde, "**eş-şemsü ve'l-kameru** (güneş ve ay) ifadelerine, lafzî bakımdan bir uyum bulunduğu gibi, mana bakımından da şöyle bir incelik yatmaktadır: **Necm**'in secde etmesi daha açık olarak anlaşılır, çünkü böyle gövdesiz bitkiler, tıpkı secde eden insan gibi, yere serilip-sarılmıştır ve bu tıpkı güneşin hesabla ilgisinin daha yakın olması gibidir. Çünkü güneşin hareketlerini hesap etmek, takvimcilere göre, ayınkini hesap etmekten kolaydır. Çünkü takvimcilere göre, yıldızların hareketlerinden bahseden kitaplarda, güneşin seyrini hesap etmek, ayınkini hesap etmekten kolaydır.

★ ★
★

Semanın Yükseltilmesi

وَالسَّمَآءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ۝

"Göğe (gelince), onu da Allah yükseltti ve mîzânı (ölçüyü-tartıyı) koydu" (Rahman, 7).

Göklerin yükseltilmesinin ne demek olduğu malum olduğu gibi, burada "**semâ**" (gök) kelimesinin lafzan niçin mansub olduğu da malumdur. Çünkü bu kelime, رَفَعَهَا *"onu yükseltti"* ifadesinin tefsir ettiği bir fiil ile (iştiğal ile) mansubtur. Buna göre Hak Teâlâ sanki, رَفَعَ السَّمَاءَ "(Allah) göğü yükseltti" demiştir. "**Semâ**" kelimesi, mübteda olarak ve ibtidâ cümlesi olan, *"Güneş de, ay da hesapladır"* ifadesine atfedilerek, merfû da okunmuştur.

Mîzan

"Mîzan'ın konulması", Allah'ın adaletine bir işarettir. Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ önce ilimden başlamış, daha sonra ilim çeşitlerinin en yücesi Kur'ân'dan bahsetmiş, sonra da adaletinden bahsederek, adaletini en çok ilgilendiren bir hususa yervermiştir. O da, mîzan (ölçü-tartı)dır. Bu izaha göre, bu ayetler, tıpkı, *"Biz, kitabı ve mîzanı indirdik"* (Hadîd, 25) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak, bu ikisini indirdiğini belirtmiştir. Çünkü insanlar, indirdiği o kitabla amel etsinler ve o kitabın kendilerine emrettiği şeyi mîzân (ölçü) ile yapsınlar diye... Buna göre buradaki, *"Kur'ân'ı O Rahman öğretti"* ayeti ile, *"Mîzânı koydu"* ifadesi tıpkı, *"Biz kitabı ve mîzânı indirdik"* (Hadîd, 25) ayeti gibi olmuş olur.

Mîzan'daki Nimet

Buna göre eğer, "ilmin büyük bir nimet olduğunda şüphe yoktur. Ama mîzâna gelince, bunun sayesinde, nimetler arasında sayılmasını gerektirecek, büyük nimet olarak ne var?" denilirse, deriz ki: İnsanlar, aldatılmaktan hoşlanmazlar, hep buna karşı çıkarlar. Çok önemsiz bir şeyde bile, hiç kimse, bir başkasının kendisine haksızlık yapmasına râzı olmaz ve bunu kendisine bir hakaret sayar. Dolayısıyla, bunu karşı tarafın yanına koymak istemez. Yine hiç kimse karşı tarafın kendisine galib gelmesi fikrini benimseyemez. Binâenaleyh şimdi belirleme, ölçüp-tartma, böylece adaleti-dengeyi ortaya koyma olmasaydı, şeytan insanlar arasına, tıpkı cahil olmaları, sarhoş olup, akıllarının gitmeleri durumlarındaki gibi, öfkeyi, kini ve düşmanlığı daha fazla sokardı. Akıl ve ilim, âlemin mamuriyetinin devamına vesile oldukları gibi, adalet de aynı şekilde sebebtir. Bu hususta sebeblerin en özeli ise, mîzân (ölçü-tartı)dır. O halde mîzân da, mükemmel manada bir nimettir. Ama ancak yok olduklarında, nimet oldukları anlaşılan, su ve hava gibi, çok olduğu ve kolayca elde edildiği için, bunun nimet oluşu açıkca görülmez.

★ ★
★

Mîzan

أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ۝٨

"Mîzanda (tartıda) haksızlık etmeyin diye"

(Rahman, 8).

Buna göre, ilk "mîzân" kelimesi ile, Allah'ın adaleti; o "mîzânın konulması" ile de, şeriatı (dini) kastedilmiş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "Allah, adalet vasıtası olan o mîzanda haddi aşmayasınız diye, adaleti şeriat yaptı" demek istemiştir. Bu mana, nakle dayanan manadır. Ama evlâ olan, izahı ters çevirip, ilk ayette geçen "**mîzân**"ın, tartı aleti manasına olduğunun; ikinci ayette geçen "**mîzân**"ın "ölçüp-tartma" manasında mastar olduğunun söylenmesidir ki buna göre mana: "Tartmakta haddi aşmayasınız diye, Allah tartı aletini koydu" şeklinde olur, yahut da bu "**mîzân**", adalet manasınadır. Adalet de, herkese hakkını vermektir.

Böylece Cenâb-ı Hak sanki: "Allah, hakedenlere haklarını vermeniz hususunda haksızlık etmeyesiniz diye, ölçü-tartı aletini koydu (size verdi)" demek istemiştir. "**Mîzân**" kelimesinden, "**mîsâk**"dan "**vusûk**" (güvenme) "**mîrâc**"dan da "**va'd**" manasının kastedilmesi gibi, vezn (ölçüp-tartmak) manası kastedilmiş olması mümkündür. O halde "**mîzân**" ile, tartma aleti de kastedilmiş olabilir.

Bu hususta ikinci bir izah şöyle yapılabilir: أَلاَّ 'daki أَنْ edatı, **en-i müfessiredir.** Buna göre ifadenin takdiri: "Allah adaleti meşrû (şerîat) kıldı, yani haddi aşmayın" şeklinde olur. Bu durumda da, "mîzânı koydu" ifadesi, "Allah adaletini meşrû kıldı (din yaptı)" manasına olur. "Koyma" fiilinden, "meşrû kılma" manasını, "mîzân"dan da "adalet" manasını almak mümkündür. Şöyle de denebilir: "Mîzânı koydu", "tartmayı koydu" demektir. Bu izaha göre, *"mîzânda haksızlık etmeyesiniz diye"* ifadesinden de yine "tartma" manası kastedilmiş olur. Böylece Hak Teâlâ sanki, hem tartıp satmada, hem de tartıp almadaki haksızlıktan nehyetmiş olur. "Mîzân" kelimesini aynen tekrar etmek, işte bu iki mananın aynı olduğuna delalet eder. Demek ki, Cenâb-ı Hak âdetâ, "Bu hususlarda haddi aşmayın" demek istemiştir.

Eğer, "Mîzân kelimesi ile "tartma" manası kastedilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak vezn'de haksızlık etmeyesiniz diye" söylerdi" denilirse, biz deriz ki: "Eğer böyle demiş olsaydı, o zaman bu nehyin başkası için tartmalarla ilgili olduğu, kendisi için tartmayla ilgili olmadığı zannedilebilirdi. İşte bu sebeple, alıp-vermeyi içine alan aleti zikretmiştir. Bu böyledir. Çünkü eğer veren tartıp, açıkça fazla fazla verseydi, fazla vermiş olurdu. Hele özellikle sarfta (para bozmada ve değiştirmede) ve mislini alıp-satmada fazla vermiş (fâiz yapmış olurdu).

★ ★
★

Teraziyi Doğrultun

وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ۝

"Teraziyi adaletle doğrultun ve tartıyı eksik yapmayın diye..."
(Rahman, 9).

Bu ayet de, *"Mîzânda haksızlık etmeyin diye..."* ayetinden kastedilenin, "Tartmada haksızlık etmeyin" manası olduğuna delâlet eder. Çünkü, *"Teraziyi adaletle doğrultun"* ifadesi, tıpkı, *"Mîzânda haksızlık etmeyin"* ayetinin bir açıklaması gibidir. Haksızlık, o işi adaletle ifâ etmemektir.

Ayetteki, *"Teraziyi adaletle doğrultun"* ifadesi hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Ayetteki, أَقِيمُوا ifadesi, قُومُوا بِهِ manasına olup, tıpkı أَقِيمُوا الصَّلاَةَ "Namazı ikame edin" yani, قُومُوا بِهَا "Onu ifâ edin" ifadesi gibi olur. Çünkü fiil bazan, harf-i cer ile, bazan da, başına getirilen (ziyâde edilen) hemze ile müteaddi olur. Nitekim sen,

أَذْهَبَهُ "O onu götürdü" dersin. Yine aynı manada olmak üzere, ذَهَبَ بِهِ "Onunla gitti" dersin.

b) أَقِيمُوا ifâdesi, doğrudan doğruya قَوِّمُوا (doğrultun) manasınadır. Nitekim ağaç-dal hakkında, قَوَّمْتُهُ ve أَقَمْتُهُ "Onu doğrulttum" dersin.

İsimden Fiil Yapma

"**Kıst**" kelimesi, adalet manasınadır. Eğer, "O halde daha nasıl قَسَطَ fiili, عَدَلَ (âdil oldu) manasına değil de, "zulmetti" manasına kullanılmaktadır" denilirse, biz deriz ki: **Kıst** kelimesi, o fiilin masdarı değil, isimdir. Masdar olmayan isimleri, birisi yaparsa o hususta, أَثْبَتَ (falan şeyi yerleştirdi) manasında, أَفْعَلَ denir. Nitekim, أَلْجَفَ hediye verdi, أَعْرَفَ koku dağıttı, أَطْرَفَ yeni bir şey icâd etti manasında, fiilleri kullanılır. Yine sen, kabza yaptı manasında, أَقْبَضَ السَّيْفَ (kılıca kabza yaptı); "O elbiseye alem (işaret) yaptı manasında, أَعْلَمَ الثَّوْبَ Elbiseyi ala metlendirdi, أَعْلَمَ الثَّوْبَ dersin. Yine "Ata eğer vurdu ve gemledi manasında, أَسْرَجَ الْفَرَسَ وَأَلْجَمَهُ denilir. Binâenaleyh birisi, birisine "**kıst**", (adaleti) emrettiğinde veya yaptığın da, أَقْسَطَ denilir. Ki bu "Adil oldu" manasınadır.

"**Kıst**" kelimesine gelince, bu kelime masdar değil isimdir. İsim ise, aslında masdar olmayıp, kendisinden bir fiil yapıldığında, bu fiili yapan kimse, onu aslından değiştirmiş olur. Bunun misali, اَلْكَتِفُ (omuz) kelimesidir. Meselâ sen, كَتَفْتُهُ كِتَافاً dediğinde, sanki "O şeyi, istifade edilirlikten çıkardım ve değiştirdim" demiş olursun. Çünkü bunun manası, "Onun iki omuzunu birbirine bağladım. Binâenaleyh o mektûftur, omuzları bağlanmıştır" şeklindedir. Dolayısıyla, "**ketf**" de tıpkı "**kıst**" gibi, isimden elde edilmiş bir masdar olur ve bundan elde edilen fiilin manası ise, "olması gereken şekilden başka şekle soktu" şeklinde olur.

Bu izaha göre, artık "Kâsit ile muksitin asılları aynı değildir" deme gibi bir söze gerek kalmaz. Hem sonra nasıl, "şikâyetini geri aldı" manasında, أَشْكَى "yabancılığı giderdi" manasında, أَعْجَمَ denildiği gibi, "kıstı (adaleti) giderdi" manasında أَقْسَطَ denilebilir. Bu incelemede şöyle bir fayda var: Meselâ bir kimse, فُلاَنٌ أَقْسَطُ مِنْ فُلاَنٍ "Falanca falancadan daha âdildir" dediği gibi, Allah ذٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ *"Sizin böyle yapmanız, Allah katında daha âdildir"* (Bakara, 282) buyurmuştur. Halbuki isim-i tafdillerde aslolan, bunların sülasî mücerred fiillerden olmasıdır. Fakat sen, أَظْلَمُ ve أَعْدَلُ (Daha zalim ve daha adil) kelimelerinin, ظَالِمٌ ve عَادِلٌ kelimelerinden (yani adilden daha âdil - zâlimden daha zâlim manasında) olduğunu söylersin. Aynen bunun gibi, أَقْسَطُ (daha âdil) kelimesinin, قَاسِطٌ (adaletli) kelimesinden olması gerekir. Halbuki bu, "**kâsıt**"dan değildir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, bunun aslı, "kıst" ismidir. Kıst ise, "Kendisinde olmaması gereken şey, bulunan şey" manasınadır. İşte أَقْسَطَ fiili, bu şeyi kaldırmak, onu aslına, olması gerektiği şekle döndürmek demektir. Böylece أَقْسَطَ aslına uygun olmuş olur. İsm-i tafdiller de, ikinci derece olanlardan değil de, asıl olanlardan elde edilir. Nitekim, أَظْلَمُ kelimesi,

müştak olduğu (türediği) asla, yani "kıst"a daha yakındır. Ama "zâlim" ile "muzlim" böyle değildir. Zira أَظْلَمُ kelimesi, "zâlim"den müştaktır. Çünkü أَظْلَمُ hem lafzan, hem manaca, aslına daha yakındır. "Âlim" ile "mu'lim" ve "haber" ile "muhbir" de böyledir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ *"Tartıyı eksik yapmayın..."* buyurmuştur. Ki buradaki "mîzân" kelimesi de, "hem tartılan şeyi, hem de tartmayı noksan yapmayın" demektir. Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, her defasında bir başka manaya olmak üzere üç kez kullandı. Binâenaleyh birincisinde, tartı aleti ve o aleti koyma (insanlara verme); ikincisinde, masdar manasına, "mîzânda yani tartmada haddi aşmayın manasına; üçüncüsünde de, ismi mef'ûl manasında, "Mîzanı eksik yapmayın, yani ölçülen-tartılan şeyi eksik yapmayın" manasında kullanmıştır. Ama bu üç manayı da, "mîzân" kelimesiyle ifade etmiştir.

Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, bu lafız daha çok incelik ve mana ihtiva etmekte olup, tıpkı "Kur'ân" lafzı gibidir. Zira Hak Teâlâ, "Kur'ân" kelimesini, *"Onun Kur'ân'ını (yani okunmasını) takib et"* (Kıyame, 18) ayetinde masdar manasına kullanmıştır; *"Onun toplanması ve Kur'ân'ı Bize âittir"* (Kıyame, 17) ayetinde ism-i mef'ûl, yani okunan şey manasına; *"Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı, elbette bu Kur'ân olurdu"* (Ra'd, 31) ayetinde ise "İçinde okunan şeyin bulunduğu kitap" manasına kullanılmıştır. Buna göre Kur'ân okumak için alet ve mahal durumunda olmaktadır. Cenâb-ı Hak, hem, *"Andolsun ki biz sana seb-i mesanîyi ve şu büyük Kur'ân'ı verdik"* (Hicr, 87) ayetinde, hem de Kur'ân'ın pekçok yerinde, "Kur'ân" lafzını, bu Kerîm kitâb anlamında getirip zikretmiştir. Kur'ân ile mîzân - tartı, ölçü- arasında bir münasebet vardır. Çünkü Kur'ân'da, diğer kitaplarda bulunmayan ilim; mîzân'da da, diğer âletlerde bulunmayan adâlet vardır.

Takdim Tehir'deki İncelik

Eğer وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا (Rahman, 7) ayetinde fiilin sonra gelip وَوَضَعَ الْمِيزَانَ (Rahman, 7) ayetinde, fiilin el-mîzân kelimesinden önce getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Görülebilenler hariç, Allah'ın kelimelerinin herbirinde, beşerin ilminin kendisini kuşatamayacağı bir biçimde faydalar ve hikmetler bulunduğunu defaatla anlatmıştık. Burada göze çarpan ise şudur: Daha evvel de belirttiğimiz gibi, Allah Teâlâ, sekiz tür nimetinden bahsedip, bu nimetlerin bazısı, insana diğer bazısından daha özgü olunca, insana daha has ve özgü olan yerlerde, fiili önce getirmiştir. Bu, tıpkı, daha evvel de o binleri verdim; senin nice onlukların hasıl oldu..." der. Ama, az olan şeyler hususunda, fiili açıkca kendisine isnât etmez. Yine, (insana) özgü olan nimetler hususunda, "Sana, şunu كَذَا verdim" der, müşterekilik arzedenler konusunda ise, "Aranızda taksim ettiğiniz şeylerden sana şu kadar ulaştı..." gibi, ifadeler kullanır da, husûsîlik arzeden yerlerde, meselâ verme işini açıkca zikreder,

müştereklik söz konusu olan yerlerde ise, fiili, kendisine açıkca nisbet etmeyebilir. İşte, burada da Cenâb-ı Hak, dört şeyi, fiili, önce getirerek, zikretmiş ve meselâ وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ve عَلَّمَ الْقُرْآنَ، خَلَقَ الْإِنسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ buyurmuş; dört şeyi de, ismi öne alarak zikretmiş ve meselâ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ؛ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ؛ وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا ve وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا buyurmuştur. Zira, Kur'ân öğretmenin faydası, insanı daha çok ilgilendirir. İnsanı yaratma işi de, yine o insanla ilgili bir şeydir. Ona beyânı öğretmek de böyledir, mîzânı koymak da böyledir. Çünkü bunlardan faydalananlar insanlardır, yoksa ne melekler ne de diğer hayvanlardır. Ama, güneş, ay, gövdeli gövdesiz bitkiler, gökte ne var ise, yerin üzerinde, semânın altında bulunan her canlının yararlandığı şeylerdir.

★ ★
★

Arzın Yayılması

وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ﴿١٠﴾

"Yer(e gelince:) Onu da bütün mahlûkat için alçaltı"
(Rahman, 10).

Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Biraz önce de geçtiği gibi, ismin fiilden önce getirilmesi, hususîliğin bulunmadığı yerlerde olabiliyordu. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın, لِلْأَنَامِ (insanlar) ifâdesi, hususîliğe delâlet eder. Çünkü **lâm**, menfaatin kim için söz konusu olduğunu ifâde eder. (Ne dersiniz?). Biz deriz ki: Buna, şu iki bakımdan cevâp verebiliriz:

a) İfâde edildiği üzere, **enâm**, hem insanları, hem de insanın dışında kalan diğer canlıları içine alan bir kelimedir. Binâenaleyh bu söz, insana ait olmayı, sadece ona has olmayı iktizâ etmez.

b) Yer, üzerinde bulunan her şey için konulmuş, yaratılmıştır. Ama, insan, özellikle zikredilmiştir. Zira, yeryüzünden ençok yararlanan insandır. Çünkü insan, hem yerden, hem onun içindekilerden, hem de üzerinde bulunan şeylerden yararlanmaktadır. İşte bu sebeple, yerden çokca yararlandığı için, لِلْأَنَامِ denildi. Bu, bizim, el-enâm kelimesiyle, "insan"ın kastedildiğini söylememiz halinde söz konusudur. Ama, "bu ifâdeyle bütün mahlukât kastedilmiştir" dememiz halinde, Kur'ân'ın pekçok yerinde, halk (mahlûkat) ifâdesi zikredilmiş, ama bununla insan kastedilmiştir.

★ ★
★

Meyveler, Hurma Ağaçları

فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ﴿١١﴾

"Kı onda meyveler, tomurcuklu hurma ağaçları (vardır)"
(Rahman, 11).

Bu ifâde, gövdesi bulunan bitkilere, (ağaçlara), *"Samanlı tane..."* (Rahman, 12) ifâdesi de, gövdesi olmayan o bitkilere bir işârettir.

"el-fâkihetu" kelimesi, kendisi sayesinde kişinin zevk duyduğu şeyler, meyveler olup, bu, ya tıpkı عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ (Karia, 7) "memnûn eden yaşantı" üslûbunda gelmiş olan, **fâile** kalıbında bir kelimedir, yahut ta, alet ve vasıtanın, fâil olarak, onun kalıbında adlandırılması gibi adlandırılmış olan bir kelimedir. Nitekim, sayesinde susuzluğun giderildiği kırbaya رَاوِيَةٌ denilir. Ve bu ifâdede, üzerinde taşıdığı şeylerden dolayı الرَّاحِلَة (binit) kelimesinde olduğu gibi, mübalağa manası vardır. Daha sonra bu kelime, bazı meyvelerin adı olmuştur. Herhangi bir yerden türemeksizin, isim olarak kullanılan bir kelimedir. Sonundaki nekirelik فَاكِهَةٌ ise, çokluk ifâde etmek için olup, bu "Orada, pekçok meyveler vardır" demektir. Ve bu tıpkı, "büyük, çok" anlamında, لِفُلَانٍ مَالٌ "Falancanın bir malı var kil" denilmesi gibidir. Biz, nekireliğin, çokluğa, azamete ve ululuğa nasıl delâlet ettiğini daha evvel anlatmıştık. Kı bu, şöyledir: Bu kimse, bir şeyin büyük olduğuna; herkesin bilgisinin onu kavrayamayacağına işâret etmek için, böylesi bir ifâde kullanılır. Binâenaleyh, bunun belirsiz getirilişi, künhünün bilinemeyeceğine bir işârettir.

Ayetteki, وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ *"tomurcuklu hurma ağaçları (vardır)..."* ifadesi de, o ağaçların bir başka çeşidine işârettir. Zira, meyve veren ağaçlar, ağaçların en kıymetisidir. O halde ağaçlar, meyveleri azık olmayan, ama sadece zevk için yenilip içilen ağaçlar ve meyveleri azık olan, ama nasıl ki, **"fâkihe"** türünden olanla bazan azıklanılıyorsa, diğer yandan bunun da zevkine yenilip içilen olmak üzere ikiye ayrılır. Çünkü aç kimse, **"fâkihe"** türünden başkasını bulamadığında, onlarla beslenir ve bunları, bu sefer, beslenme amacıyla yer. Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır.

Hububatın Önemi

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, **"fâkihe"**yi, yani zevkine yenilen şeyleri, azık olarak yenilen şeylerden önce getirmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu, en düşüğünden başlayıp da, en üstün olanına çıkma babından bir ifâdedir. Zira, **fâkihe**, fayda bakımından, kendisinden azıklanılan hurmadan daha aşağıdır... Yine **"fâkihe"** diğer yerlerde geçimin kendisine bağlı olduğu tahılgillerden daha aşağıdır. Çünkü, bütün bölgelerde insanlar, hatta bütün mahlûkat, onunla beslenir. İşte böylece Cenâb-ı Hak, önce **"fâkihe"** ile söze başlamış, sonra "hurma"yı zikretmiş, daha sonra da insanın mizacına uygun olduğu için en mükemmel nimet olan hububattan bahsetmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, tahılgilleri bütün beldelerde yaratırken, hurmayı sadece sıcak beldelere tahsis etmiştir.

Fakihe ve Nahl

İkinci Bahis: "Fâkihe" kelimesinin nekire, **nahl** kelimesinin ise marife olarak getirilmesinin hikmeti nedir? Buna, şu birkaç açıdan cevâp verebiliriz:

1) Azık olan nesneler, her zaman, kendisine muhtaç olunan şeyler olup, her an ve her zaman eldeğiştirir (satılırlar). Bu yönleriyle marûf ve meşhurdurlar. "Fakihe" ise, bazı zamanlar ve bazı kimseler nezdinde bulunur.

2) Daha önce de beyân ettiğimiz gibi "**fâkihe**", zevkine yenilip içilen ve kişinin, kendisinden haz duyduğu şeydir. Böyle olmak ise, her zamana göre herkes nezdinde bir "şey"dir (fazla önem arzetmeyen bir durumdur). Binâenaleyh, harareti olan susamış kişi, ekşi ve benzeri şeylerle ihtiyacını karşılar. Kimileri de, tatlı ve benzerlerini tadmak, ihtiyacını karşılamak ister. O halde bu demektir ki, "**fâkihe**" herkes nezdinde zarurî olan bir şey değildir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak bunu, nekire olarak getirmiştir. Halbuki, hurma ve tahılgiller, bilinen malûm şeylerdir. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu ikisini de marife olarak getirmiştir.

3) Hurma ağacı, tek başına kendisinden pekçok yönden yararlanılan büyük bir nimettir. **Fâkihe** (meyve)ye gelince, meselâ şeftali, erik ve armut gibi, kendilerinde, hurma ağacında olduğu gibi büyük bir nimet olma vasfı bulunmayan, bir nimetler türüdür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, çokluğa delâlet etsin diye, فَاكِهَةٌ kelimesini belirsiz getirmiştir. Ve Cenâb-ı Hak, diğer yerlerde, bu çokluk vasfını, açık bir biçimde irâde etmiştir. Ve meselâ, *"Orada birçok yemiş, içecek isteyecekler"* (Sad, 51) ve *"verilmeyen, yasak da edilmeyen birçok meyve..."* (Vakıa, 32-33) buyurmuştur. O halde **fâkihe**'yi Cenâb-ı Hak, (buralarda), açıkca "çokluk" vasfıyla tavsif etmiş, mevzûbahs ayetimizde ise, o nimet türlerinden birindeki nimete uygun olan çoklukla nitelenebilsin diye, nekire getirmiştir. Ama, hurma ağacı böyle değildir.

Üçüncü Bahis: "**Fâkihe**"nin, ağacının ismi ile değil de kendi ismi ile; hurma ağacının da, meyvesinin adıyla değil de, kendi adıyla zikredilişinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bunun izahı, **Yâsîn Sûresi**'nde geçmişti. Çünkü Cenâb-ı Hak orada, مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ *"hurmalıklardan, üzüm bağlarından..."* (Yâsîn, 34) buyurmuştur. Ve bunun izahı şöyledir: Üzüm ağacı (yani **kerm**), meyvesine (yani **'ınab**) nisbetle önemsizdir. Ama, hurma ağacı, meyvesine nisbetle önemlidir.. Ve, hurma ağacında, bilindiği üzere, meselâ ev yapma, ateşinden, çiçeğinden, hurmasının olgunlaşmış olgunlaşmamış halinden vb. gibi istifâdeler bakımından pekçok faydalar bulunmaktadır. Binâenaleyh, hurma ağacının ürünü, farklı zamanlar açısından, adeta sanki, farklı farklı ürünler gibidir de, böylece diğer ağaçlara nisbetle, en mükemmel nimet olmuştur. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak, hurma ağacını, ismiyle zikrederken, "**fâkihe**"yi, ağacıyla değil de, kendi adıyla zikretmiştir. Çünkü, **fâkihe** ağaçlarının faydası, bizzat meyvelerinde yatmaktadır.

Zâtü'l-Ekmâm

Dördüncü Bahis: ذَاتُ الْأَكْمَامِ ne demektir? Biz deriz ki, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) **Ekmâm**, "örten her şey", anlamına gelmekte olup, **kâf**'ın dammesi ile **kumm** kelimesinin çoğuludur. Bu kavramın içine kabuğu, kapçığı, lifi ve çekirdeği vs. hepsi girer. Çünkü, hepsinden istifâde edilir. Ve bu tıpkı, hurma ağacının kendisinden, dallarından ve ateşi demek olan kütüğünden yararlanılması gibidir.

2) **Ekmâm** kâf'ın kesresiyle **kimm** kelimesinin çoğulu olup, tomurcuğu içine alan şey anlamına gelir. Çünkü tomurcuk, ilk önce bir kapçığın içinde olur, derken yarılıp dış, tomurcuğun kendisinden çıktığı şeydir.

Buna göre şayet, "Birinci izaha göre, bu kelimenin zikredilmesinde bir fayda sözkonusudur. Çünkü bu ifâde, nimet türlerine bir işârettir. Ama, ikinci manaya göre, bunun zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, onları toplamanın kolaylığına ve kendilerinden istifâde edilebilirliğine bir işârettir. Çünkü hurma ağacı, kendisinden meyvelerin dökülebilmesi için, sallanılmayacak derecede büyük bir ağaçtır. Binâenaleyh, mutlaka, o salkımların ağaçtan devşirilmesi gerekir. Şayet bu hurmanın meyvesi, ağacından tek tek, ayrı ayrı toplanıldığı söylenirken ceviz (incire benzeyen) bir yemiş gibi olsaydı, toplanması çok zor olurdu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, ذَاتُ الْأَكْمَامِ buyurmuştur ki bu, "Bir kapçıkta, bir salkımda, pekçok hurma bulunur. Tıpkı, üzüm salkımı gibi, bir kimse bir tek hurma salkımı aldığında, bir salkım, birkaç kişiye yeter. Şimdi sen bak, üzümün taneleri, ağacında, tıpkı bir "ceviz" ve kızılcık gibi dağınık olsaydı, toplanmak istendiğinde, hiç sallama ile onları toplamak mümkün olur muydu? İşte bu sebeple Allah Teâlâ, üzümü salkım halinde, toplu halde yaratmıştır. Ki, olgun hurma da böyledir. Binâenaleyh, bunların "tomurcuklu, kapçıklı, salkımlı..." olmaları, in'âm ve ihsânı tamamlayan şeyler cümlesindendir.

★ ★
★

Zu'l-asf

وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾

"Samanlı tane(ler), hoş kokulu nebât(lar) vardır"
(Rahman, 12).

Cenâb-ı Hak, ağaçlar içinde, sadece hurmayı zikretmekle yetindi. Zira, bu ağaç, ağaçların en ulusudur. Ayetteki, **habb** kelimesinin içine, buğday, arpa ve ekmek olarak kendisinden yararlanılan yahut da katık edilen, daneli, herşey dahildir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak bunu, derece derece, en basitinden en yükseğine yükselsin diye, en mükemmelini en sonra zikretmiştir. Binâenaleyh, tahılgiller, hem fayda açısından, hem de her yerde bulunma bakımından hurmadan daha faydalıdır.

Ayetteki ذُو الْعَصْفِ *"samanlı..."* tabirine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, bizim için yaratılan hayvanlarımızın, kendisinden yararlandığı samandır.

b) Bu, tıpkı başağın yapraklarının üstten aşağıya doğru olması gibi, gövde tarafından çıkan ve gövdesi olan bitkilerin yapraklarıdır.

c) Bu, sadece yenilebilecek yapraklardır.

Reyhan

وَالرَّيْحَانُ *"hoş kokulu nebât"* ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, koklanabilen şey, nebât demektir.

2) Bu, yaprak anlamındadır.

3) Bizce malûm olan kokulu muayyen bir bitki olup, daneleri de ilâç için kullanılan bir bitkidir. Ama, en açık olan ise, bu bitkinin başının, bir çiçek gibi olmasıdır ki, bu, maksad olan bitkinin varlığının temel ve kaynağı (tohumu)dur. Çünkü, o çiçek, o dane sayesinde oluşur ve olgunlaşıncaya kadar, bir araya gelmeye devam eder. Binâenaleyh, ayetteki اَلْعَصْفُ kelimesi, o yaprağa; اَلرَّيْحَانُ da, o çiçeğe bir işârettir. Cenâb-ı Hak, bu ikisinin, sonunda esas maksadı oluşturdukları için zikretmiştir. Zira, bunların birisinden, hayvanların otları elde edilir, diğerinden de insanların ilâcı... Bu ifâde, اَلْعَصْفِ kelimesine atfedilerek, cer ile وَالرَّيْحَانِ şeklinde okunduğu gibi اَلْحَبُّ kelimesine atfedilerek وَالرَّيْحَانُ şeklinde de okunmuştur.

Bu kelime hakkında şu muhtemel iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâde ile, koklanan nebât kastedilmiş olabilir. Böylece de, tahılgillerin dışında bir şey olmuş ve onun üzerine atfedilmiş olur.

b) Takdirin, tıpkı, وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ (Yusuf, 82) ayetinde olduğu gibi, muzafın hazfedilip muzafun ileyhin muzafın yerine getirilmesi gibi, ذُو الرَّيْحَانِ **"zü'r-reyhânî"** şeklinde olmasıdır. Bu tür tahlil, Cenâb-ı Hakk'ın, yerle ilgili olan nimet çeşitlerini kendisiyle hitâma erdirdiği bu reyhânın daha aziz ve kıymetli olması için, bahsettiğimiz manaya daha uygundur. Şayet bu kelimeyle, bilinen o şey veya kokulanan şeyler kastedilmiş olsaydı, böyle bir tertip ve münasebet kurulamazdı. Bu ifade وَالرَّيْحَانَ **(ve'r-reyhâne)** şeklinde de okunmuştur. Bunu bu şekilde ancak, وَالْحَبَّ ذَا الْعَصْفِ şeklinde okuyan kıraat okumuştur. Böyle okunması halinde yukardaki iki izah aynen yapılabilir.

★ ★
★

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

"O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 13)

Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Muhatap Cin ve İns'tir

Birinci Bahis: Ayetteki hitâp kimedir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) İnsanlara, cinlere. Bu konuda da şu üç izah yapılabilir:

a) **"el-enâm"** kelimesinin, cinlerin ve insanların adı olduğunun söylenmesi. Bu

daha önce geçmişti. Böylece, hitâp zamiri, el-enâm'daki cinsliğe (yani, insan ve cinsine) raci olmuş olur.

b) **el-enâmm "insanlar" manasınadır. Cinler ise, niyette kastedilip, daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın,** *"Cinleri de ... yarattı..."* (Rahman, 15) ifâdesiyle açıkca zikredilince, hitâp zamirinin buna da raci olması caiz olmuştur. Nasıl böyle olmasın ki? Hiçbir şey zikredilmediği halde, zamirin, niyette gözetilen ve kastedilen şeye raci olması caiz olmuştur. Nitekim sen, **Zeyd'i ve Amr'ı** niyetle kastederek, "O ikisin أَيُّهُمَا den hangisinin daha hayırlı olduğunu bilemem" diyebilirsin.

c) Hitâbın, lafzan zikredilenlere değil de, niyetle kastedilenlere raci olması. Buna göre Cenâb-ı Hak, adeta "Ey sakınan, ins ve cin! O halde Rabbinizin, hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" buyurmuştur.

Muhatap Erkek ve Kadınlardır

2) Yani Hitâp, erkek ve dişiyedir. Hitâp bu ikisine yapılmış, zamir de bu ikisine raci olmuş olabilir.

3) Bu ifâdenin takdiri, فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ "Rabbinin hangi nimetlerini yalanlıyorsun" sözünün tekrar kastedilerek böyle tesniye şeklinde gelmiştir. Bu tekrar ile de te'kîd kastedilmiştir.

4) Umumîlik kastedilmiştir. Ne var ki, âmm ifâdenin muhtevasına, sayesinde bütünün bir araya geldiği, iki kısım dahil olur ve hiçbir şey de 'âmm ifâdenin dışında kalmaz. Çünkü sen, "Allahu Teâlâ, düşünebilenleri (aklı olanları) de düşünmeyenleri (aklı olmayanları) da yaratmıştır"; yahutta, "Allah, ortada olanı da olmayanı da bilir" vs. şeklinde deyip de, toplayıcı ve şümullü bir taksimat yaptığında, işte o zaman bir umumîlik meydana gelmiş olur.

Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Ey o iki kısım, o halde Rabbinizin, hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?" demek istemiştir. Bil ki, derleyici ve şümûllü bir taksimat, asla, iki şeyden hali kalmaz.. Ve toplayıcılık da, ancak o iki şey sayesinde elde edilir. Eğer ilâve yapılıyorsa, bil ki orada, iki kısımdan birinin, diğerinin muhtevasına girdiği iki kısım vardır. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz. Meselâ sen, "Renk, ya siyahtır, ya beyazdır, yahutta kırmızıdır, saridır veya başkasıdır" dediğinde, sen adeta, "Renk, ya siyahtır, ya siyah değildir; ya beyazdır, ya beyaz değildir; sonra beyaz olmayan da, ya kırmızıdır veya değildir" vs. demiş olursun. Böylece Cenâb-ı Hak, işte ayetinde, "Hiç kimsenin, hiç bir şeyin, Allah'ın nimetlerini yalanlaması mümkün değildir" manasında, derleyici bu iki kısma işâret etmiş olur.

5) "Yalanlama", münafıklarda olduğu üzere, lisanla değil de, kalble olur. Bazan inatçı kimselerde olduğu gibi, kalb ile değil de, lisân ile olur. Bazan da, her ikisiyle olur. O halde, yalan ve yalanlama işi, ya dil ile ya da kalb ile olmuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Ey o kalb ve dil, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz..." demek istemiştir. Çünkü nimetler, inatçı kimsenin yalanlamasını sürdüremeyeceği bir noktaya varmıştır.

6) Yalanlayan, Resûlü, Kur'ân'daki naklî delilleri, afâk ve kendisindeki aklî burhanları yalanlamıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, sanki, "Ey bu iki hususu yalanlayanlar! Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Halbuki, risâletin delilleri apaçık ortadadır. Çünkü Rahman, Kur'ân'ı öğretmiştir; vahdâniyyetin delilleri ortadadır. Çünkü, Allah insanı yaratmış, ona beyânı öğretmiş, semâyı yükseltmiş, yeri de ayaklar altına sermiştir" demek istemiştir.

7) Yalanlayan, bazan bilfiil yalanlamada bulunmuştur; bazan da, henüz kendisinden o yalanlama sudûr etmemiştir; ancak ne var ki, yalanlamada bulunacağı umulmaktadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk, "Ey yalanlayan, yalanlıyorsun, yalanla içiçe bulunuyorsun.. Kalbinde de, yalanlama depreşiyor.. Ama Rabbinin hangi nimetlerini yalanlayacaksın?.." demek istemiştir.

Bu izahlar, birbirine yakın izahlardır. Bu izahlardan en bariz olanı ise, ayetteki hitabın, insse ve cinne olmasıdır. Çünkü bu sûrede, bu ikisinden, *"Ey ins ve cin, ileride size yöneleceğiz"* (Rahman, 31), *"Ey cin ve insan cemâati, göklerin ve yerin bucaklarından geçmeye gücünüz yetiyorsa (...)"* (Rahman, 33) ve *"O, insanı testi gibi (çınlayan) kupkuru bir balçıktan yarattı. Cânnı (cinni) da, yalın bir ateşten yarattı"* (Rahman, 14-15) ayetleriyle bahsetmiştir. "Çift", Kur'ân-ı Kerim'de, pekçok kez vârid olduğu ve bütününü şümulüne alan iki türün kastedilmesi ile de, umûmîlik söz konusu olduğu için, işi umûmî kılmanın evlâ olduğu söylenebilir. Çünkü, eğer, kastedilen şey, şayet, Cenâb-ı Hakk'ın *"O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"* diye hitâp ettiği ins ve cin tâifesi olmuş olsaydı, bu ifâdeyi, sadece insanın yaratılışından bahsettikten sonra böyle söylemez, tam aksine, hitâpta bulunarak, "Ey insan, biz seni, **"salsâl"**dan; ey cin, seni de, yalın bir ateşten yarattık.." derdi. Yahutta, "Ey insan, O seni yarattı..." derdi. Çünkü ilgili kelâm her ikisine birden hitaptır. Ama, Cenâb-ı Hak, insanın yaratılışından bahsedince, bu, muhatabın başkası olduğuna delâlet etmiştir ki, bu başkalık da umumîliği doğurur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Ey halk ve dinleyenler. Biz, insanı, testi gibi tınlayan bir nesneden, cinni de yalın bir ateşten yarattık..." demiş olur. Bu konudaki açıklamamız, eğer Cenâb-ı Hak lutfederse, bu sûrenin tefsirinde yer yer gelecektir.

Sarih İsimsiz Zamir

İkinci Bahis: Herhangi bir muhâtap geçmediği halde, ayetteki böylesi hitâbın hikmeti nedir? Biz deriz ki bu, "iltifât sanatı" türündendir. Çünkü, sûrenin başı, dinleyen herkese hitâp etmektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Rahman, Kur'ân'ı öğretti" deyince, "Ey dinleyenler, dinleyiniz!" demiştir. Ki bu tür hitâp, caydırmak ve uyarmak için yapılır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki o yalanlayan gafil kimsenin dikkatini, kendisini, Rabbisinin huzurunda duruyor gibi farzetmesine ve Rabbisinin de kendisine, "Sana, şöyle şöyle... nimetler verdim. O halde, Rabbinin hangi nimetlerini yalanlıyorsun?" demesine çekmiştir. Şüphe yok ki, böylesi bir durumda, bu kimse, şüphesiz Rabbinin huzurunda olmadığı zamankinden daha fazla utanacaktır.

Rabb İsminin Seçilmesi

Üçüncü Bahis: "**Rabb**" kelimesinin seçilişindeki hikmet nedir? Cenâb-ı Hak, hitâp ettiğinde, bir kimseye hitâp etmeyi diler ki, bu hitâp eden de, orada bulunan bir mütekellim, konuşan kişidir. O halde, daha ne diye, *"Rabbinizin nimetlerini yalan sayıyorsunuz..."* demiş ve muhataba isnât edilen bu yalanlama, orada bulunmayan için de söz konusu edilmiştir? Şayet sadece, "Hangi nimetlerimi yalanlıyorsunuz?" deseydi, daha uygun bir hitâp olmuş olurdu. Biz deriz ki, Cenâb-ı Hak bir önceki sûrede meselâ, *"Semûd, uyaran elçileri yalan saydı"* (Kamer, 23), *"Lût'un kavmi uyaran elçileri yalan saydı"* (Kamer, 33), *"Ayetlerimizi tekzip ettiler"* (Kamer, 42) *"Biz de kendilerini çok kuvvetli, kudretli bir yakalayışla yakaladık..."* (Kamer, 42) ve *"Azâbım ve uyarmalarım nasılmış?"* (Kamer, 21) buyurmuştur. Ki, korkutma için bulunduğu yerlerde, bu ifâdeleri, mütekellim zamirine isnât ederek söylemiştir. Bu demektir ki, Allah Teâlâ, Kendisinden haşyet duyulmaktan daha büyüktür. Binânaleyh, Cenâb-ı Hak şayet, "Onları, o kâdir veya o helâk eden yakalar.." demiş olsaydı, tazîmde, ululukta", فَأَخَذْنَاهُمْ "onları yakaladık" ifâdesi tazîm ve şiddet ifâde etmezdi.

İşte bundan dolayı, *"Allah sizi kendinden (azabından) sakındırır"* (Âl-i İmrân, 28) buyurmuştur ve bu tıpkı, kuvvetiyle meşhur olan bir kimsenin, "Ben, senin tanıdığın kimseyim!" demesi gibi olur ki, bu ifâde, tehdît ifâde etme açısından "Ben, o azâb edenim" demesinin tevkinde olur. Binâenaleyh, helâk etme ve azâbtan bahsederken, önceki sûrede, fiiller bizzat Allah'ın zâtına isnât edilince, bu sûrede, rahmetinden bahsedilirken ise, korku ve dehşeti bertaraf edecek bir lafız kullanılmıştır ki, bu da "Rabb" lafzıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O sizin Rabbiniz olduğu halde, siz onun hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?.." buyurmuştur.

Ayetin 31 Defa Tekrarı

Dördüncü Bahis: Bu ayetin tekrarlanmasının ve meselâ, bu tekrârın 31 kere olmasının hikmeti nedir? Biz diyoruz ki, buna da şu birkaç açıdan cevâp verebiliriz:

1) Tekranın faydası, iyice anlatmak, zihinlere yerleştirmektir. Ama, bu hususî sayının meselâ 31 şeklinde oluşuna gelince, biz deriz ki: Bu manadaki sayılar tevkîfîdir. Bunların niçin bu şekilde takdir edildiğine, insanın aklı ermez, buna muttali olamaz. Evlâ olanı, insanın, ilahî kelâmda geçen hemencecik kavranılamayan şeyleri çıkarıp ortaya koyma hususunda, **Hz. Ömer** (r.a)'in sözüne tutunarak, buna dayanarak, ileri gitmemesidir. Çünkü **Hz. Ömer** (r.a), yalnız başına **Abese Sûresi**'ni okurken şöyle demiştir: "Bütün bunları anladık. Ama, **el-ebbu** (الأَبُّ) kelimesi ne demektir?" demiş, sonra da, elindeki değneği fırlatarak, "Allah'a yemin olsun ki bu bir tekellüftür. **Ey Ömer**, sana düşen, "**ebbu**" kelimesinin manasını bilmemektir" dedi, daha sonra da "Bu kitabtan size açıklanan şeylere anladıklarınıza) tâbî olun. Açıklanmayanları ise, olduğu gibi bırakın" dedi. **Hz. Ömer** (r.a)'in bu sözünün ne demek olduğu, inşaallah Abese Sûresi'nin tefsirinde anlatılacak.

2) Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hak Teâlâ, geçen sûrede, *"Benim azabım ve inzarlarım nasıl imiş (bir düşünün)"* ayetini, ihtiva ettiği manayı beyan etmek için dört kez tekrarlamış, bundan üçünü onu, daha iyi anlatmak ve yerleştirmek için

zikretmiştir. Sayılar arasında üç ve yedi sayılarının, Hak Teâlâ'nın, *"Deniz de, arkasından yedi deniz daha yardım ederek..."* (Lokman, 27) ayetinin tefsirinde anlattığımız gibi, birçok faydaları ve hikmetleri vardır. Binâenaleyh Hak Teâlâ, azabından üç kez bahsedince, nimetlerini de, birini, kendisinde mevcut manayı beyan etmek için, otuzunu da onu daha iyi anlatmak için, otuzbir kere zikretmiştir ve bu husus, bu şekilde, Hak Teâlâ'nın, *"Kim bir iyilik yaparsa, onun için bunun on misli (sevab) var. Kim de bir kötülük yaparsa, ancak misli ile cezalandırılır."* (En'âm, 160) ayetinin manasına işaret olsun diye, nimetler, o azabın on katı olarak zikredilmişir.

3) Birincisinde mana ortaya konulduktan sonra, ilgili ifadenin otuz kez daha zikredilmesi bir tekrardır ve şundan ötürü yapılmıştır: İlgili hitab, cinlere ve insanlaradır. Nimetler ise kötülükleri bertaraf etmede ve maksadı elde etmede bulunmaktadır. Fakat kötü şeylerin en büyüğü, cehennem azabıdır ve onun yedi kapısı vardır. Esas olan maksadların en mükemmeli ise, cennet nimetleridir ve cennetin sekiz kapısı vardır. O halde, o yedi kapıyı kapayıp, bu sekiz kapının hepsini açmak, bir nimet ve ikramdır. Binâenaleyh bu nimeti, insan ve cin cinsine oranlayarak, nazar-ı dikkate aldığında, sayısı otuza varır. (7 + 8 x 2 = 30) ve bu sırf anlatmak ve izah etmek için yapılmış bir tekrardır. Bu ifadenin ilk zikredilişi ise, manası içindir." Bu görüş nakledilmekle beraber zayıf bir görüştür.

4) Cehennemin kapıları yedidir. Allah Teâlâ da ateşinden sakındırmayla ilgili olarak, burada, yedi ayet zikretmiştir. Bunlar, *"Ey ins ve cin, ileride siz(in hesabınızı görmeye) yöneleceğiz"* (Rahman, 31) ayetinden başlayıp, *"Onlar, bu ateşle kaynar su arasında (bocalayıp) dolaşacaklar"* (Rahman, 44) ayetine kadar sürmektedir. Daha sonra Hak Teâlâ, *"Rabbinin huzurunda durmaktan (hesabtan) korkan kimse için iki cennet vardır"* (Rahman, 46) buyurarak, iki cennetten bahsetmiştir. Her cennetin, hepsi de müttakiler için açılan, sekiz kapısı vardır. Bu sûrenin başından itibaren, bu tehdid ayetlerine kadar olan kısımda ise, *"Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"* ayetini sekiz kez zikretmiştir. Bunlardan yedisi, sırf o çokluk ifade eden "yedi"yi tamamlamak içindir. Biz, özellikle bu sayıda zikrediliş sebebini, *"yedi deniz..."* (Lokman, 27) ayetinin tefsirinde beyan etmiştik. İnşaallah bunu bir nebze tekrar edeceğiz. Böylece toplamı, otuz olur. Bunlardan, o nimetlerin akabinde zikredilen ilk ayet, bu manayı ortaya koymak için olup, asıldır. Çokca zikrediliş ise, tekrardır. Böylece bu ayet, otuzbir kere olur.

★ ★
★

Salsâl

خَلَقَ الْإِنسَانَ مِن صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴿١٤﴾

"O, insanı çömlek gibi (tın tın eden), kupkuru bir çamurdan yarattı"
(Rahman, 14).

"**Salsâl**"ın manası ile ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, "kokuşmuş çamur" manasında olup, "et koktu" manasında söylenen صَلَّ اللَّحْمُ deyiminden dir. Bu durumda, "**salsâl**", صَلُولٌ masdarından olmuş olur.

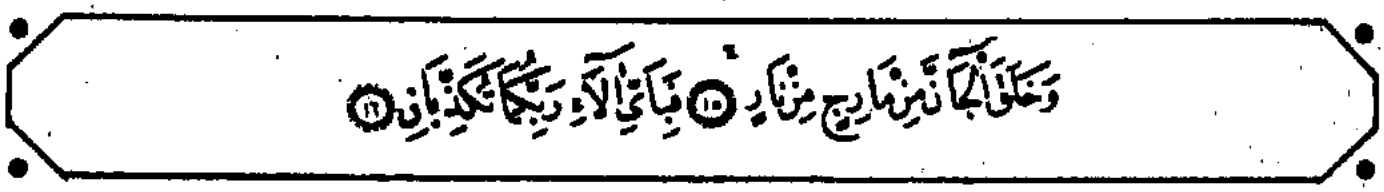
b) Bu kelime, صَلِيلٌ masdarındandır. Nitekim. "Demire vurunca ses çıktığında صَلَّ الْحَدِيدُ صَلِيلاً denilir. Bu izaha göre, kupkuru olan o çamurun bir parçası bir parçası üzerine düştüğünde, aralarında bir ses meydana gelir. Çünkü özlü-yapışkan olan bu çamur, birşeye yapışıp, sonra ondan birden kopup ayrıldığında, yine bir ses duyulur.

İnsanın Yaratıldığı Madde

İmdi eğer, "İnsan, salsâl'dan yaratıldığına göre, daha nasıl Kur'ân'da, onun topraktan, tîn (kil)den, balçıktan, değersiz bir sudan (meniden) ve benzeri şeylerden yaratıldığı söylenmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Onun bir kez topraktan, diğer defasında ise, önemsiz bir sudan (meniden) yaratılmış olması, ayrı iki şahıs (yaratılış) itibariyledir. Çünkü **Hz. Âdem** (a.s), **salsâl**, balçık, kil olan topraktan; çocukları ise önemsiz bir su olan (meniden) yaratılmıştır. Eğer **Âdem** (a.s) yaratılmamış olsaydı, çocukları da yaratılmamış olurdu. "Atası-babası ondan yaratıldı" manasında, "**Zeyd** balçıktan yaratıldı" da denilebilir. Kur'ân'daki, yapışkan çamur, balçık ve benzeri ifadeler ise, **Âdem** (a.s)'in, ilk önce topraktan yaratılıp, sonra o toprak kil olmuş, sonra kokuşmuş balçık, daha sonra yapışkan-özlü çamur olduğuna işarettir. buna göre, "Âdem, şundan, şundan, berikinden, ondan yaratıldı" denilmiş gibi olur. Ayettekl, "**fehhâr**", ateşte pişmiş çamur olup, tuğla-kiremit manasınadır. Binâenaleyh burada, asıl lügat manası üzere kullanılmış olur. O halde "**fehhâr**", **fâhir** kelimesinin, mübalağa sigası olup, tıpkı, "**allâm**" kelimesinin, "âlim"in mübalağası olması gibidir. Bu böyledir. Çünkü, unufak olma özelliğindeki o toprak, suyu ve sıvıları içinde tutabiiecek (bir çömlek) haline gelip, ufalanmayıp-yarılmayıp, içindekileri sızdırmayacak bir hal alınca, sanki, hem cinslerine karşı fahretmiş (öğünmüş) gibi olur.

★ ★
★

Cinnin Maricden Yaratılması

"Cânnı da yalın bir ateşten yarattı. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 15-16).

"**Cânn**" klimesinin manasıyla ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Burada bahsedilen "insan", nasıl bütün insanların atası, "**Hz. Âdem**" (a.s) manasına ise, bu Cân'nın da, "bütün atası" (**İblis**)tir.

b) Bu kelime "cin" manasınadır. O halde "**cân**" ve "**cin**", aynı kökten gelen, iki sıfat olup, tıpkı "**milh**" ve "**mâlik**" (tuzlu) kelimeleri gibidir. Yahut da deriz ki: "**Cin**", tıpkı "**milh**" (tuz) gibi cins ismidir, "**cân**" ise, tıpkı "**mâlik**" (tuzlu) gibi, âdeta bir sıfattır.

Cânn

Bu hususta şöyle bir izah yapılabilir: Araplar, fiilin kendisine dayanacağı fâilini bilemedikleri zaman, meselâ, جَنَّ الرَّجُلُ "Adam, cinnet getirdi" derler ki, bu sözün aslı, "Onu cin delirtti, böylece o delirdi" demektir. Binâenraleyh fâili tam bilinmediği için fâil zikredilmez, sadece "cinnet getirdi, o mecnûndur" denilir. Bu fâilin biliniyor olması da mümkündür. Çünkü ilk görüşte olan kimse, "**cân**"nın, bir alem (özel) isim olduğunu söylememektedir. Çünkü cin bakımından "**cân**", tıpkı bizim için "**Âdem**" gibidir. Bu kimse ancak, nasıl "insan" kelimesinden, bizim atamız **Âdem** (a.s) kastedilmiş ise, "**cân**" ile de cinlerin atasının kastedildiğini söylemektedir. O halde, bizim cinsimizin ilki, "**salsâl**"dan; ondan sonra gelenlerimizin de, onun sulbünden yaratıldığı gibi, ilk "cin" de, ateşten, ondan sonra gelen zürriyeti ise "**mâric**" (yalın bir ateş)den yaratılmıştır.

Maric'in Manası

"**Mâric**", karışık manasınadır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Mâric**, dumanla karışık (içiçe) olan ateş;

b) Saf (dumansız)-yalın ateş manasınadır. İkinci şık, hem lafız, hem de mana bakımından daha doğrudur. Lafız bakımından doğru oluşu, Allah Teâlâ'nın, مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ "yalın bir ateşten" demiş olmasından ötürüdür ki bu da, "yalın olan bir ateşten" demektir. Bu tıpkı, bir kimsenin, "O, altından bir kalıptır" demesi gibidir. Çünkü "altından" ifadesinde, karışan şeylerin uyumunun bir beyanı yatmakta olup, "hepsi altındandır. Fakat aslında bu, çeşitli karışımlardan meydana gelmiştir" manasınadır. Fakat meselâ senin, "Bu, karışık bir buğday" demen halinde, buğdayın ne ile karışmış olduğunu söylemen gerekir. Böylece de, "Şununla, şununla karışmış" deme mecburiyetini hissedersin. Ama mevcud buğday, hem ondan, hem şundan karışmış olduğu halde, bunu "buğday" dersen, böyle demek, istenilen izahı ihlâl etmek olur.

Bunun mana bakımından, daha doğru oluşuna gelince, bu şöyledir: Allah Teâlâ, "İnsanı **salsâl**dan" yani "katıksız, özlü çamurdan" yarattı" buyurduğu gibi, aynı şekilde, **cânn**ın da, katıksız ateşten yaratıldığını beyan etmiştir. Eğer, "katıksız" manasına olduğu halde, "**mâric**" kelimesinin, "karışık" manasına olduğu nasıl söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki: Ateş kuvvetli olduğu zaman, cayır cayır yanan alevleri yükselir ve birbirine, tıpkı güzel ve uyumlu bir şekilde birbiriyle imtizaç etmiş, birbirinden ayırdedilemez hale gelmiş ve âdeta, tıpkı iyice karışmış çamur gibi yek pare olmuş, çeşitli şeyler gibi olur. Bu husus cayır-cayır yanan fırında da gözlenir. Eğer o fırına odun atılacak olsa, hemen onu tutuşturur. İşte "**mâric**" de, aynen bunun gibi, öylesine birbirine girip yekpare olmuş bir ateş türüdür ki, parçaları arasında dumanı ve yerdeki kısımları arası birbirinden ayırdedilemez hale gelmiştir. Bu hususu, 19. ayetin tefsirinde anlatacağız.

Eğer, "Ayetlerin maksadı, Allah'ın nimetlerini, insanlara sayıp, gözleri önüne sermektir. Binâenaleyh burada, cinnin yaratılmasından bahsetmenin hikmeti nedir?" denilirse, deriz ki: Buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

1) Biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, رَبُّكُمَا *"Siz ikinizin Rabbi"* hitabı, insanlara ve cinlieredir. Allah Teâlâ, böylece, bu nimetleri, her iki cinse saymış olur. Ama aslında, bunlar sırf insanlar içindir.

2) Bu, Allah Teâlâ'nın insana olan lutfunun bir beyânıdır. Çünkü Hak Teâlâ, insanı, kesif-bulanık; cinni ise, saydam-latîf bir asıldan yarattığını, ama insanı cinden daha üstün kıldığını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh insan, aslına (yaratıldığı elemente) baktığında, elde ettiği bu şerefi, ancak Allah'ın fazlı sayesinde elde ettiğini anlar. O halde, daha nasıl Allah'ın nimetlerini yalanlayabilir.

3) Bu ayet, nimetleri izah sadedinde değil, Allah'ın kudretini anlatma sadedinde zikredilmiş ve âdeta Hak Teâlâ, bu sûrenin başında saydığı sekiz nimeti beyan edince, bu sekizi, sanki çokluk ifade eden "yedi" sayısından çıkıp da, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, "sekiz" sayısının delâlet ettiği o çok-çok fazla oluşa dahil olduğunu beyan etmek için zikretmiştir.

Bu hususu daha evvel de ele aldık ve dedik ki: Araplar, sekizincinin, bir başka cinsten olduğuna işaret etmek için, sekizinciden bahsederken "ve" edatını kullanarak "ve sekizinci" der, Cenâb-ı Hak ilk yedi tamamlandıktan sonra, o kâmil kudretinin anlatımına geçerek, "O, insanı topraktan, cinni de ateşten yaratandır. O halde, daha önce geçen yedi hususla ifade edilen ve sekizinci ile işaret edilen onca sayısız nimetin hangisini yalanlayacaksınız" buyurmuştur. Sekizincinin delalet ettiği şey ile, *"O hergün bir iştedir. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"* (Rahman, 29-30) ayetlerini nazar-ı dikkate aldığında, daha önce de belirttiğimiz gibi, "Cenâb-ı Hak bununla kudret ve azametini anlatmakta", sonra da "O ilk önce bahsettiğimiz nimetlerden hangisini yalanlayabilirsiniz" demektedir" hususunun doğruluğu sence anlaşılmış olur. Biz bu izahın genişçesini, bu ayetlerin tefsirinde ele alacağız.

★ ★
★

Maşrıkayn ve Mağribeyn

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ﴿١٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾

"O, hem iki doğunun Rabbi, hem iki batının Rabbidir. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 17-18).

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "O, güneşin ve ayın doğuşunun, güneşin ve ayın batışının Rabbidir"

demektir. Bu durumda ayetin sağladığı izah, ilavesiyle birlikte, daha önce geçen hususun tekrarı hükmünde (gibi) olur. Çünkü Allah Teâlâ, daha önce, *"Güneş ve ay hesap iledir"* (Rahman, 5) buyurunca, zaten bu, güneş ile ayın, iki doğusu ve iki batısı olduğuna delâlet etmişti; Hak Teâlâ, *"İnsanı O yarattı. Ona beyanı O öğretti"* (Rahman, 3-4) buyurunca, bu ifadeler de, insanın birşeyden yaratılmış olduğuna delâlet etmişti. İşte böylece Cenâb-ı Hak, o şeyin "**salsâl**" (kupkuru çamur) olduğunu beyan etmiştir.

b) Bu, "Kışın ve yazın doğusunun ve batısının" demektir. Buna göre eğer, "Altı ayda geçen herbirgün için, güneşin birbirinden farklı doğuş ve batış yerleri olmalarına rağmen, bunların, "kışın ve yazın doğusu" diye ifade edilişinin (anlaşılmasının) hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, güneşin, kış mevsiminde alabildiğine aşağı inişinin, yazın ise alabildiğine yukarı çıkışının belirtilmesi olur ki, bu iki tarafı ifade, ikisi arasında kalanları da içine alır. Bu tıpkı, insanın, büyük bir padişahı anlatırken, "Doğu da onun, batı da onun..." demesi gibidir. Bu sözden, iki taraf arasında kalan yerlerin de onun olduğu anlaşılır.

c) Daha önce de beyan ettiğimiz gibi tesniye (iki), derleyici iki türe işarettir. Çünkü herşey, iki kısımda derlenir-toplanır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Güneşin doğusunun ve güneşin dışında kalanların Rabbi..." demek istemiştir. O halde, ayette bahsedilen, "iki doğu" herşeyi içine alan bir ifade olur. Yahut da şöyle denebilir: "Allah, güneşin, ayın ve insanın bunlar dışında farzedebileceği her şeyin doğusunun ve batısının Rabbidir." O halde ayetteki bu tesniye (ikilik), çoğul manasındadır.

★ ★
★

Kavuşan İki Deniz

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾

"İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. (Böyle iken) aralarında yekdiğerine tecâvüz etmeye mâni bir perde vardır. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 19-21).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetlerin, daha önceki ayetlerle münasebeti hususunda şöyle diyebiliriz: Allah Teâlâ, doğu ve batıdan bahsedip, doğu ve batı da, yıldızda ve yörüngelerinde bulunan bir husus olunca, burada da iki denizden bahsetmesi, buna uygun düşmüştür. Çünkü güneş ve ay, tıpkı insanın denizde rotayla hareket edişi (gidişi) gibi, yörüngelerinde hareket ederler. Çünkü Hak Teâlâ, *"Bunların herbiri, bir yörüngede (felekte) yüzerler (hareket ederler)"* (Yâsîn, 40) buyurmuştur. İşte bu sebeple, iki doğu ve iki batıdan bahsettikten sonra, "iki deniz"i zikretmiştir. Bir de, bu "iki doğu" ve "iki batı"

ifadesinde, denize bir işaret vardır. Çünkü kara ve deniz, doğu ve batı arasında yer alır. Fakat arza *"(Yer'e) gelince, onu da... (Allah) alçalttı)"* (Rahman, 10) ayetiyle belirtilmiş olunca, burada da, bunlardan zikredilmemiş olanı, yani denizi zikretti.

İKİNCİ MESELE

مَرَجَ kelimesi, müteaddî olduğu zaman, karıştırdı manasına yahut buna yakın bir manayadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak niçin, مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ demiş de, مِنْ مَمْرُوجٍ demiştir? Biz deriz ki: مَرَجَ müteaddîdir, ama, râ'nın kesresiyle olan مَرِجَ şekli lazımdır. O halde مَارِجٌ ve مَرِيجٌ kelimeleri, tıpkı, فَرِحَ–يَفْرَحُ gibi, مَرِجَ–يَمْرَجُ babındandır. فَعِلَ vezninde aslolan, bu fiilin, tâbiî olması ve huy olmasıdır. Huy halinde olanda aslolan ise, o şeyin lazım oluşudur. Dolayısıyla lâzım olan fiil için, tâbiî olanın hükmü vardır. Pek çok yerde, işte bu şekilde, bu bab değerlendirilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İki Deniz

Ayetteki, اَلْبَحْرَيْنِ *"iki deniz"* hakkında şu izahlar yapılmıştır.

a) Bu, gök ve yerin denizi demektir.

b) Bu tatlı ve tuzlu deniz demektir. Nitekim Hak Teâlâ, *"O iki deniz bir olmaz: Şu çok tatlı, susuzluğu keser, içimi boğazdan kolay, şu çok tuzludur, acıdır"* (Fatır, 12) buyurmuştur. Bu, birinciden daha açık ve sahihdir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın "iki doğu" ... "iki batı" ve لِكُلِّ بَانٍ ifâdeleriyle ilgili olarak açıklanan şeydir. Çünkü bu derleyici iki türe işarettir. Böylece bu ifadenin içerisine, göğün denizi de, yerin denizi de, tatlı olan deniz de, tuzlu olan deniz de girmiş olur.

d) Allah Teâlâ, yerde, yerin sarıp kuşattığı denizler yaratmıştır. Yerdeki adaların (karaların) bir kısmını da sular (denizler) kuşatmıştır. Aynen bunun gibi, Allah Teâlâ yeri kuşatan ve yerin, üzerinde olduğu bir deniz yaratmış; o denizi de hava (atmosfer) çepeçevre kuşatmıştır. Nitekim bunun böyle olduğunu, astronomi bilginleri de söylemektedir ve bu hususta meşhur haberler gelmiştir. Yerin kuşattığı denizlerin, yeri kuşatan o denizle irtibatı vardır. Buna rağmen bu ikisi, yeryüzü, insanlar kendisinde mekân edinsinler diye, apaçık görünür bir halde olması için, Allah'ın fazlı sayesinde, yeryüzüne taşmıyor ve onu toplamıyor. Yerin bu durumuna bakıldığında, tabiatçı şaşakalıyor ve geveleyip duruyor. Çünkü onlara göre, yeryüzünün konumu, tabiatı gereği, merkezde olması ve suyunu, onu çepeçevre kuşatmasıdır. Bu sebeple onlara, "öyle ise daha nasıl suyun üzerine çıkmış ve batmamıştır?" denildiğinde, onlar, "Denizler yerin bir tarafına çekildiği için" derler. Bunun üzerine, "Peki niçin, hangi sebepten ötürü çekilmiştir?" denildiğinde, azıcık aklı olan hakka dönüyor ve bunun ancak Allah'ın iradesi ve meşieti ile olduğunu söylüyor. Aklı olmayanlar ise, bunun sebebinin, yıldızlar, yıldızların konumu ve birbirlerini farklı farklı karşılamaları olduğunu söylüyor; bunları ikaz ederken de, heryerde sesi-soluğu kesiliyor; en sonunda kendisine, "Yıldızların konumu, yer küresinin bir kısmında değil de, meselâ bir başka kısmında soğuğa sebeb olacak şekilde farklılık arzetmiştir" denildiğinde, tıpkı, *"Kâfir (Nemrud) apışıp kaldı"* (Bakara, 258) ayetinde buyurulduğu gibi oluyor, eğer Allah hidayet nasib ederse, hakka dönüyor.

DÖRDÜNCÜ MESELE مَرَجَ fiili, "karışma (kavuşma)" manasına olduğuna göre, ayrıca, يَلْتَقِيَانِ "kavuşurlar" denilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Ayetteki مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ ifâdesi, ya "Allah o iki denizi salıverirken, birbiriyle karşılaşacak biçimde olduğu halde içiçe salıverdi" manasınadır, yahut da "karışma ve kavuşma (karşılaşma), ayrılmaz vasıfları olduğu halde salıverdi, fakat o ikisini, tabiatlarında mevcut olan özellikten (karışmadan) alıkoydu" manasınadır. Bu izaha göre, ayetteki يَلْتَقِيَانِ kelimesi الْبَحْرَيْنِ kelimesinden "hal" olur. Bu ifadenin, mahzûf bir kelimeden "hal" olduğu da söylenebilir. Buna göre takdiri: "Allah o iki denizi kendi başına bıraktı. Böylece o iki deniz birbirine karışmadan, şu ana kadar kavuşmuşturlar, yanyanadırlar" şeklindedir. Birinci manaya göre, ayette verilmek istenen mana, Cenâb-ı Hakk'ın, faydalı olan şeylere olan kudretini ortaya koymaktır. Çünkü tabiatlarında, Allah'ın yaratması ve örfüne göre, akma ve karşılaşma özellikleri olduğu hade, iki suyu, bibiri özerinde olarak salıverip de, o ikisine Allah'ın kudreti demek olan eğgelle engel olup,yahut kudreti ile mânî olduğunda, bu durumun, o iki denizin karşılaşmamaları halindekinden, ilahi kudrete daha fazla delalet etmiş olur.

Bu manada, şöyle hikemî bir meseleye işaret vardır: Hükemâ, suyun, tıpkı civanın molekülleri gibi, bir kısmı bir kısmına doğru çekilmiş, tek bir mekânı bulunduğunda ittifak etmişlerdir. Fakat muhakkik hükemâ nezdinde, bu iş, Allah'ın bunu bu şekilde yapması-yaratması ile olmaktadır. Fakat hikmet iddiasında bulunup da, aslında Allah'ın kendilerine hikmet nasib etmediği tabiatcılar, bunun, suyun kendi tabiatından kaynaklandığını söylemektedirler. Binâenaleyh ayetteki, يَلْتَقِيَانِ (kavuşurlar) ifadesi, "O iki denizin yerinin tek olması, ayrılmaz vasıflarıdır. Ama o ikisi, birbirinden ayrı olarak aynı mekânda kalmışlardır ki işte bu, ilahî kudretin ve Allah'ın tercihinin bir delilidir.

İkinci izaha göre de, elde edilen mana, ilahî kudretin, o iki suyun birbirine karışmasına mânî olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü iki su, birbiriyle karşılaştıklarında, hemen birbirine karışmaz, bir müddet hallerini muhafaza edebilirler. Bu tıpkı, içine kaynar su doldurulmuş bir kabın, soğuk su içine daldırıldığında, eğer orada bir müddet beklemeyecek ise, o soğuk suya karışmamasına benzer. Fakat bunların komşulukları devam edince, mutlaka birbirlerine karışırlar. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ buyurmuştur ki bu, "Allah o iki denizi, birbirlerine kavuşmaları, ama karışmamaları için salıverdi. İşte bu, ancak ilahî kudret sayesinde olabilir" demektir.

Aradaki Berzah

Cenâb-ı Hak daha sonra, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, o iki denizin, tabiatları üzere akışlarına (karışmalarına) mânî olduğuna işaret etmek için, بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ *"(Böyle iken) aralarında, yekdiğerine tecâvüz etmeye manî bir perde vardır"* buyurmuştur. "**Berzah**", engel-perde demek olup, bu engel de, bazısında, Allah'ın kudretidir; diğerlerinde ise Allah'ın kudreti ile olandır. Çünkü bu

iki deniz arasında, bazan gözle görülür, elle tutulur, yere alt bir mânia bulunur, bazan ise böyle olmaz.

Ayetteki لَا يَبْغِيَانِ ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, "**bağy**" kökünden olup, "Onlardan biri diğerine bağyetmez (zulmetmez)" manasındadır. Ama tabiatcıların görüşü böyle değildir. Çünkü tabiatcılar, iki suyun ikisinin de tek bir parça olduğunu söylüyorlar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, o ikisinin zulmetmediğini-sınırı aşmadığını söylemiştir.

b) Bu kelime, "isteme, arama" manasındaki "**bağy**" kökündendir. Buna göre mana, "O ikisi, herhangi birşey istemezler" şeklindedir. Bu şıkka göre, yapılabilecek bir başka izah da şudur: يَبْغِيَانِ kelimesinin belli bir mef'ûlü yoktur. Aksine bu, o iki suyun, zatları hakkında yani kendileri için hiçbirşey istemediklerini anlatmaktır. Fakat, tabiatcının, "Su, bir yerde bir yerden ötürü, hareketi ve sükûnu ister" şeklindeki sözü böyle değildir.

★ ★
★

Lü'lü ve Mercan

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾

"O ikisinden inci ve mercan çıkar. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 22-23).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

İKİNCİ MESELE Ayetteki, يَخْرُجُ (çıkar) fiili, sülasîden bu şekilde okunduğu gibi, rubâîden, râ'nın fethası ile (mechul olarak) يُخْرَجُ (çıkarılır) şeklinde de okunmuştur. Bu iki okuyuşa göre de, ayetteki "**Lü'lü**" ve "**mercân**" kelimeleri merfû (ötürelî) olurlar. Bu fiil, "Allah çıkarır" manasında, نُخْرِجُ "Biz (Allah) çıkarırız" manasında, نُخْرَجُ şeklinde de okunmuştur. Bu son iki kıraate göre de, lü'lü ve mercân kelimeleri mansub (mef'ûl) olur. "**Lü'lü**", incinin büyüğü; "mercân" ise küçüğüdür. "Mercân"ın, kırmızı (kıymetli) taş manasına olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE **Lü'lü**, ancak tuzlu sudan çıkarılır. Öyle ise, Cenâb-ı Hak niçin, *"O ikisinden"* (tuzlu ve tatlı denizden)" demiştir?" Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz?

1) Allah'ın kelamının (ayetin) zâhiri, nazar-ı dikkate alınma bakımından, hem sözüne güvenilmeyen kimselerin sözünden, hem de incirin (lü'lüün) tatlı sudan çıkarılmayacağının bilinmesinden daha evlâdır. Farzet ki dalgıçlar, incilerini, ancak tuzlu sudan çıkarıyorlar ve ancak bunu tuzlu suda bulabiliyorlar. Fakat bundan, başka suda kesinlikle inci bulunamayacağı neticesi çıkmaz. Bunun ancak tuzlu suda

olacağını kabul etsek bile, siz niçin, "sedef Allah'ın emri ile, sudan çıkıp, tuzlu suya girer" diyorsunuz? Çölleri kateden, beldeleri dolaşan, o tüccarlara, görünüp duran yerlerle ilgili bazı şeyler, onlara görülmezken, daha nasıl bu hususun böyle olduğu kesinkes iddiâ edilebilir. İnsanlara, denizin dibindeki bazı şeylerin kapalı kalması niçin mümkün olmasın.

2) Şöyle diyebiliriz: Eğer onların, incinin ancak tuzlu denizden çıkarılabileceği şeklindeki görüşleri doğru ise, bu durumda şu izahlar yapılabilir:

a) Sedefi içerisinde o inci, ancak yağmurdan oluşur. O zaman sözkonusu olan, gök denizidir.

b) İnci, o iki denizin, birbirine kavuşması ile oluşur. Daha sonra da, o sedefte inci oluştuğunda, tıpkı, hamileliğin başlangıcında, tuzlu yiyecekler arzulayan bir kadın gibi, tuzluya arzu duyarak, tuzlu denize girer. Böylece orada ağırlaşır da, bir daha tatlı suya girme imkânını bulamaz (tatlı suya dönemez).

c) Bahsettiğiniz bu husus, ancak Cenâb-ı Hakk'ın, "O ikisinden herbirinden lü'lü ve mercân çıkar" demesi halinde söz konusu olur. Ama ayetteki, *"O ikisinden ... çıkar"* ifadesine göre, böyle bir mana söz konusu değildir. Çünkü o ikisinden birisi müphem olduğu halde, o (ikisinden) birinden çıkan şey, o ikisinden çıkmış demektir. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, *"Onların içinde ayı bir nur yaptı"* (Nûh, 16) ayetindeki gibidir. Nitekim Arapça'da, "Falanca, falan şehirden çıktı, falan şehre girdi" denilir. Halbuki bu kimse, ancak şehirdeki bir mahallenin bir evindeki bir yerinden çıkmıştır.

d) Bu ifâdenin başındaki مِنْ herhangi bir şeyin başlangıcını ifade etmez. Nitekim Arapça'da, خَرَجْتُ مِنَ الْكُوفَةِ "Kûfe'den çıktım" denilir. Bu مِنْ ibtidâiyye'dir (başlangıcı ifade eder). Aksine ayetteki مِنْ akîl bir başlangıç içindir ve tıpkı, آدَمُ مِنْ تُرَابٍ "Adem topraktandır, رُوحٌ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ Ruh, Allah'ın emrindendir" denilmesi gibidir. Aynen bunun gibi, **"Lü'lü mine'l-mâ** (sudan) çıkar; yani, ondan doğar" demektir.

İncî'deki Nimet

ÜÇÜNCÜ MESELE
İncî'deki Nimet

İnci ve mercanda ne tür yüce bir nimet oluş özelliği var ki, Allah Teâlâ bu ikisini; Kur'ân'ın öğretilmesi ve insanın yaratılması gibi nimetlerle birlikte zikretmiştir? Bu hususu cevaplamak için, şu iki şeyi söyleyebiliriz:

1) Nimetler türlü türlüdür:

a) Mekânımız olan yeryüzü gibi, yaratılması zarûrî olan nimetler. Çünkü yer olmasaydı, yerleşme - bir mekân tutma olmazdı. İnsanın hayatiyyetini sağlayan rızıklar da böyledir...

b) Çeşitli tahıllar ve güneş ile ayın yürütülmesi gibi, zarûrî olmasa bile, yine de kendilerine ihtiyaç duyulan nimetler...

c) Sırf, lezzet ve tad almak için yenilen - içilen şeyler gibi, kendilerine ihtiyaç duyulmasa bile, faydalı olan şeyler... Denizlerin yaratılması, bu türdendir. Nitekim

Cenâb-ı Hak, *"İnsanlara fayda sağlamak üzere, denizde hareket eden gemiler..."* (Bakara, 164) buyurmuştur.

d) Faydalı olmasa da, inci ve mercân gibi, süslerin yaratılması... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Takınacağınız süsler çıkarırsınız..."* (Fatır, 12) buyurmuştur. Bu demektir ki, Allah Teâlâ, bedenî gücü alakadar eden, bu dört nimeti zikretmiş, bunlardan önce de, ruh yanı ilim demek olan o büyük kuvveti, *"Kur'ân'ı O Rahman öğretti"* (Rahman, 1-2) ifadesiyle zikretmiştir.

2) Şöyle diyebiliriz: Bu, nimetlerin beyânı (anlatım) sadedinde değil, Hak Teâlâ'nın harikulade şeyleri yaratışını (ve kudretini) anlatma sadedinde zikredilmiştir. Çünkü bundan önce nimetlerden bahsedilmişti. Bu böyledir. Çünkü insanın salsâldan (testi gibi balçıktan); cinnin de ateşten yaratılmasının anlatılışı da, nimetler babından değil, Allah'ın yarattığı enteresan şeyler babındandır. Çünkü Hak Teâlâ insanı, yarattığı herhangi bir şeyden yaratmış olsaydı, bu in'âm (nimet) olurdu..

Bunu iyice anladığına göre diyoruz ki, "Temel elementler dörttür. Bunlar, toprak, su, hava ve ateştir. İşte böylece Allah Teâlâ, *"İnsanı salsâldan yarattı"* ifadesi ile, insanın, toprak ve çamurdan yaratıldığını, *"Cânnı da yalın bir ateşten yarattı"* (Rahman, 15) ifadesi ile, ateşin, enteresan bir varlığın temeli olduğunu; *"O ikisinden inci ve mercan çıkar"* ayeti ile, suyun da tıpkı hayvanlar gibi, bir başka enteresan mahlukun temeli olduğunu beyan etmiştir. Geriye hava kaldı. Fakat bu, elle tutulur, gözle görülür birşey değildir. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak, havayı, bir mahlukun temeli olarak zikretmemiş, aksine onun, denizde tıpkı dağlar gibi olan o koca gemilerin hareketini sağlayan şey olduğunu beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

★ ★
★

Büyük Gemiler

وَلَهُ ٱلْجَوَارِ ٱلْمُنشَـَٔاتُ فِى ٱلْبَحْرِ كَٱلْأَعْلَـٰمِ ﴿٢٤﴾ فَبِأَىِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

"Denizde büyük dağlar gibi yükselen gemiler de O'nundur. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 24-25).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

İKİNCİ MESELE Göklerdekiler ve gökler, yerdekiler ve yer, zaten hep Allah'ın olduğu halde, bu ayette özellikle gemilerin, Kendisinin olduğunu söylemesindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu söz, avam (halk) için söylenmiştir. Hak Teâlâ böylece, o zeki kimseler şöyle dursun, azıcık aklı olanların bile habersiz olamayacağı bir hususu dile getirerek,

"Denizdeki gemide, gerçekte, hiç kimsenin mâlikiyyeti olmadığında şüphe yoktur. Çünkü hiç kimse, aslında gemide tasarruf yetkisine sahip değil der. Hepsi de Allah'ın rahmetini umarlar. Mallarının ve canlarının, Allah'ın kudret elinde olduğunu itiraf ederler. Gemide iken, "gemi de senin, mülk de senin tanrım" derler, denizi de, gemiyi de Allah'a nisbet ederler. Sonra da denizden kurtulup da, taş-kireç ile yapılmış evlerine baktıklarında, artık helâk olabileceklerini unuturlar. İşte o zaman şüphesiz o geminin sahibi olan insanı hatırlarlar, denizi de, gemiyi de o insana nisbet ederler" demek istemiştir. Cenâb-ı Hak bu hususa, *"Gemiye bindikleri zaman..."* (Ankebût, 65...) ayetiyle işaret etmiştir.

İKİNCİ MESELE
Cevarî

(el-cevârî) الْجَوَارِي **(câriye)** kelimesinin çoğuludur. **Câriye** ise, geminin **(sefîne)** ya adıdır, yahutta sıfatıdır. Eğer adı ise, bir müşterekiik söz konusu olur. Aslolan ise, böyle bir müşterekliğin olmamasıdır. Yok eğer, sıfatı ise, aslolan, sıfatın, mevsûfu ile beraber kullanılmasıdır. Halbuki, Cenâb-ı Hak burada, mevsûfu getirmemiştir (ne dersiniz?). Biz deriz ki, görünen odur ki, **el-cevârî** kelimesinin, "hareket eden (şey)"in sıfatı olmasıdır. **el-Meydanî**'den şu nakledilmiştir: **"el-câriyetu**, hareket eden gemi, anlamındadır. Çünkü gemi, hareket etmek için yapılmıştır. Memlûke olan dişiye, kadına da, **"el-câriyetu"** denilmiştir. Zira, hür kadın, oturmak ve evlilik için; memlûke (cariye) ise, ihtiyaçları karşılaması, onun için hareket etmesi amacıyla edinilir. Ne var ki bu kelime, tağlibten dolayı sefîne (gemi) manasında kullanılmıştır. Çünkü, sefîne, genelde hep hareket halindedir.

Aklımız da, bu bahsettiğimiz geminin hep hareket halinde olduğuna delâlet etmektedir. Ne var ki, bu kelime daha çok iştikak sebebiyle, "hareket eden gemi" manasında kullanılmıştır. Ama, daha sonralarıysa, hareket etmese dahi, yine gemi manasında kullanılır olmuştur. Öyle ki, hareketsiz olan gemiye veya, sahilin durgun sularında demir atmış gemiye de, hareket edeceğinden dolayı, **"el-câriyetu** = hareket eden, akıp giden" denilmiştir. Aynen bunun gibi, oturup duran memlûkeye de, tağlib yoluyla, yine "câriye" denir olmuş, böylece de, mevsûf getirilmeyerek, sıfatı onun yerine ikâme edilmiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın وَلَهُ الْجَوَارِ ifâdesi, "Hareket eden gemiler, O'nundur" manasındadır. Ne var ki, **sefîne** de, **Serfen** kökünden **"faîlet"** kalıbından bir kelime olup, **sefen** de, "yontmak" anlamındadır. Halbuki bu kelime, **İbn Düreyd**'e göre, isim-i fâil manasında, **faîle** kalıbında bir kelime olup, تَسْفِنُ السَّفِينَةُ الْمَاءَ "Gemi, suyu yarıyor, (adeta) yontuyor" takdirindedir. Başkalarına göreyse, isim-i mef'ûl manasında, **"faîlet"** kalıbında bir kelime olup, "yontulmuş" demektir. O halde, hem **"el-câriyetu"**, hem de **"es-sefînetu"** kelimeleri, gemi için kullanılan iki kelimedir.

Burada, şöyle, lafzî bir incelik vardır: Allah Teâlâ, **Nûh** (a.s)'a, gemi yapmasını emredince, *"Gözetimimizde o gemiyi yap"* (Hûd, 37) buyurmuştur. Bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, işin başında ona, -henüz hareket etmediği için- **fulk** adını vermiş, daha sonra da **Hz. Nûh** (a.s) onu yapınca da, ona, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Onu ve o geminin ehlini kurtardık..."* (Ankebût, 15) buyurduğu gibi, **"es-sefînetu"** adını vermiş, derken

de, Kendisinin de, "*Hakikat su bastığı zaman sizi gemide biz taşıdık..*" (Hakka, 11) buyurduğu gibi, **el-câriyetu** adını vermiştir. Böylece biz, **fulk** kelimesinin ne demek olduğunu ve onun hareketini öğrenmiş olduk. Böylece de o, bu akma işi ile de adlandırılmış oldu. O halde, gemiye, en ilk başta **fulk**, daha sonra **sefîne**, daha sonra da **câriye** adları verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Münşeat

اَلْمُنْشَآتُ ne demektir? Biz deriz ki, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, "yükseltilmiş..." anlamında olup, bulut yükseldiğinde ya Arapların, نَشَأَتِ السَّحَابَةُ deyimlerindendir, yahut da, "Allah yükseltti" anlamında أَنْشَأَ اللّٰهُ deyimindendir. Bu durumda gemi ya, kendi kendine denizde yükselmiş demektir, yahutta, o geminin yelkenleri yükseltilmiştir.

b) Bu, "yaratılmış, icâd edilmiş.." manasında olup, "Allah mahlûkatı icad etti" manasındaki, أَنْشَأَ اللّٰهُ الْمَخْلُوقَ tabirindendir.

Eğer, "İkinci izah, uzak bir izahtır. Zira, ayetteki كَالْأَعْلَامِ فِي الْبَحْرِ ifâdeleri, **münşeât** kelimesine taalluk etmektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki,."Denizde dağlar gibi olan yaratılmış o gemiler O'nundur O'nun" demiş olur, ama bu uygun düşmez. Birinci izaha göreyse, Cenâb-ı Hak sanki, "Adeta dağlar gibi denizde yükselen o gemiler O'nundur, O'nun" demiş olur ki, bu mana güzeldir. Bunun böyle olabileceğinin delili ise, senin meselâ, الرَّجُلَ الْجَرِيءَ فِي الْحَرْبِ كَالْأَسَدِ "Harpte, aslan gibi cesûr olan adam" deyip de, bu sözünün güzel olması, ama bunun yerine, الرَّجُلَ الْعَالِمُ فِي الْحَرْبِ كَالْأَسَدِ "Harpte, aslan gibi alim olan adam..." dediğinde, bu sözünün, güzel olmayışı gibidir.." denilirse, biz deriz ki: Sen, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, ayetteki **el-cevârî** kelimesinin mevsûfunun yerini tutan bir sıfat olduğunu düşündüğünde, yaratma anlamında olan **el-inşâ** kelimesinin, ayetteki, كَالْأَعْلَامِ فِي الْبَحْرِ ifâdelerine ters düşmediğini anlarsın. Çünkü bu durumda, kelamın takdiri, "Denizde, tıpkı dağlar misâlî hareket eden o gemiler O'nundur" şeklinde olmuş olur ve gemiler O'nundur" şeklinde olmuş olur ve böylece de, Allah'ın kudretini daha fazla izhar etmiş olur. Çünkü bu durumda Cenâb-ı Hak adeta, "Tıpkı dağlar gibi olan ve denizde hareket eden o gemiler O'nundur" demek istemiş olur ki, bu manaya göre gemiler, adeta dağ olmuş olur. Halbuki dağ ise, ancak Allah'ın kudreti ile hareket eder, demektir.

"**el-a'lâmu**" kelimesi ise, "dağ" anlamına gelen **el-'alemu** (اَلْعَلَمُ) kelimesinin çoğuludur. Dağ gibi yükselen yelkene gelince, bu bilinen bir şey olup, buna şaşmamak lâzım. Bunda, dağın suyun içinde hareket etmesinde olduğu gibi, şaşırtıcı bir durum yoktur. "**el-Münşeât**" da, böylece, marûf olmuş olur ve bu tıpkı senin, الرَّجُلُ الْحَسَنُ الْجَالِسُ كَالْقَمَرِ "Ay gibi güzel ve oturan adam.." demen gibi olur ki, bu durumda كَالْقَمَرِ ifâdesindeki **kaf**'ın mütealiakı, "**el-câlisu**" kelimesi değil, "**el-hasenn**" kelimesi olmuş olur. Böylece de, kudreti ilâhiyyenin tezahur alanı olmuş olur. Çünkü, gemiler, dağlar gibidir. Dağlar ise, ancak Allah'ın kudretiyle hareket ederler.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İlgili ifâde, **sin**'in **kesresiyle, el-münşeâtu** الْمُنْشَآتُ **şeklinde** de okunmuştur. Bu durumda, ayetteki كَالْأَعْلَامِ kelimesi, cümle yerine geçmiş olan bir ifâde olmuş olur. **el-cevârî** kelimesi ise, marifedir. Marifeler ise, cümlelerle tavsif edilemezler (cümleler, marife olan kelime sıfat olarak gelmezler). Ve meselâ sen, (Arapça'da) ne الرَّجُلُ كَالْأَسَدِ جَاءَنِي "Aslan gibi olan o adam bana geldi"; ne de الرَّجُلُ هُوَ أَسَدٌ جَاءَنِي "Aslan olan o adam bana geldi" diyemezsin. Ama, Arapça'da, رَجُلٌ كَالْأَسَدِ جَاءَنِي "Aslan gibi olan bir adam bana geldi" ve, رَجُلٌ هُوَ أَسَدٌ جَاءَنِي "Aslan olan bir adam bana geldi" diyebilirsin.. Bu ifâdenin, **sin**'in fethası ile **el-münşeâtu** şeklinde okunması halinde, bu kelime, ancak hal olabilir. Bu durumda da şu iki izah yapılabilir:

1) كَالْأَعْلَامِ kelimesinin başındaki **kâf**'ın, isim kabul edilmesi. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Dağlar misâli yükseldiği o halde, o gemiler O'nundur" demiş olur.

2) "Durumu buna benzeyen.." anlamında bir hal takdir olunur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Durumu, tıpkı dağların durumu gibi olan gemiler O'nundur" demiş olur. Bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakkın فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ *"... dağlar gibi dalga(lar) içinde olduğu halde..."* (Hûd, 42) ifadesidir.

BEŞİNCİ MESELE

İlgili ayette, **el-cevarî** kelimesinin فِي الْبَحْرِ ifâdesindeki çoğul **el-bahru** kelimesinin, tekil كَالْأَعْلَامِ ifâdesindeki **el-a'lâmu** kelimesinin çoğul getirilmesinde önemli bir husus bulunmakta olup, bu şöyledir: Bu, o denizin büyüklüğüne bir işarettir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, şayet "deniz" yerine "denizler" demiş olsaydı, o zaman, her hareket eden gemi, bir denizde bulunmuş olurdu. Böylece de, bu deniz, dağlar gibi olan o gemilerin içinde bulunduğu o denizden daha küçük olmuş olurdu. Ama, o deniz tek olup ve o tek denizde de, dağlar gibi olan o gemiler bulununca, bu deniz, son derece büyük ve sahili uzak bir deniz olmuş olur da, oradan kurtarma işi, ancak kâmil bir kudret sayesinde olmuş olur.

★ ★
★

Her Varlık Fani

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾

"(Yer) üzerinde bulunan her canlı fânidir"

(Rahman, 26).

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Sahih olan bu görüşe göre, عَلَيْهَا "üzerinde" ifadesindeki zamir, "**arz**"a

râci olup, her ne kadar "arz" kelimesi daha önce geçmese bile, zamire merci olabilecek bir malûm oluş ifâde etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَآبَّةٍ *"Eğer Allah insanları kazandıkları (günahlar) yüzünden (hemen) muâheze etseydi (yerin) sırtında hiçbir canlı mahlûk bırakmazdı"* (Fâtır, 45) buyurmuştur. Bu izaha göre, ayette, son derece güzel bir münasebet var demektir. Zira, Cenâb-ı Hak, herkesin, denizde iken, rûhunun, bedeninin ve malının, Allah'ın kudret elinde olduğunu kesinkes bildiğine, ama, karaya çıkıp da, yerdeki o sebât halini ve kendisi için orada söz konusu olan kalabilme imkânını görünce, önceki durumunu unuttuğuna işâret etmek için, *"Denizde büyük dağlar gibi yükselen gemiler de..."* buyurmuş, kişiye, unuttuğu o şeyi yeniden hatırlatarak, "Allah'ın (Benim) kudretime nisbetle, iki durum arasında fark yoktur. Zira, yeryüzünde olan herkes, tıpkı, suyun yüzünde olan herkes gibidir. Eğer, aklı başında olan bir insan, iyice dikkat edecek olursa, ağır olan bu yeryüzünün suya gömülmesinin, o kimsenin aklına, yerden daha hafif olan o geminin suya batmasından daha kolay ve mümkün olacağını görecektir" demek istemiştir.

b) Bu zamir, **el-cevârî** kelimesinden anlaşılan, **"el-câriyetu"** kelimesine râcidir. Ancak, ne var ki, bu râci oluş, kendisinden önceki ifâdeden anlaşılmaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Gemiler O'nundur. O gemilerde bulunan herkesin, her an yok olmaya daha yakın olduğunda şüphe yoktur. Bu kimse, bu durumda, kendisi hakkında herhangi bir fayda ya da zarara sahip değilken, daha nasıl olur da, kendisinin Allah'ın mülkünde olduğunu inkâr edebilir?" demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Ancak) azamet ve ikrâm sahibi olan Rabbinin zâtı bakî kalacaktır"* (Rahman, 27) ifâdesi, doğru olanın, birinci şık olduğuna delâlet eder. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Yeryüzünde olan her şey, yer ile beraber yok olacakken, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette, akıllı varlıklar için olan مَنْ (-men)'i getirmesinin ve bu yok oluşun, akıllara tahsis edilişinin hikmeti ve faydası nedir? Biz deriz ki korkuyla ve uyarıdan yararlananlar, akıllı varlıklardır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, özellikle bunlardan bahsetmiştir.

İKİNCİ MESELE "Fanî", yok olup giden demektir. Halbuki, yeryüzünde olan herkes, (henüz yok olup gitmemiş), ama fanî olacaktır. O halde, bu demektir ki, bunlar henüz bakîdirler, "fanî" değillerdir. (Ne dersiniz)? Biz deriz ki: Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّكَ مَيِّتٌ *"Muhakkak ki sen, ölüsün"* (Zümer, 30) ifadesi gibidir. Ve, tıpkı bir yere yakın olan kimse hakkında وَاصِلٌ إِلَّا "o ulaştı, oraya vardı.." denilmesi gibidir.

Bir başka cevap da şudur: İnsanın varlığı, ârızîdir, gelip geçicidir. O halde, arızî demek, bakî olmayan demektir. Bakî olmayan ise, fanî demektir. Binâenaleyh, dünyanın işi, iki şey -varoluş, yokoluş- arasındadır. Bekâ'ya gelince, onun için bir bekâ yoktur; çünkü, bekâ, süreklilik demektir. "Bu, arızî olan şeyler hakkında denildiği gibi, maddenin iki zaman arasında bakî kalmayacağını savunan batıl bir inancın

doğrulanması demektir" de denilemez. Zira, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayette مَا yerine مَنْ 'i getirmesi, böyle bir vehmi bertaraf eder. Çünkü, Cenâb-ı Hak âdeta, "Ben, yeryüzünde bulunan akıllı varlıkların (مَنْ) fani olduğunu, bekâlarının bulunmadığını söyledim, ama yeryüzünde olan şeylerin fanî olduğunu söylemedim.." der.. مَنْ yeryüzünde olmasına rağmen, biri de o hayat demek olan bir takım arazların kendisiyle kaim olduğu bir cisimi de şumûlü içine alır. Halbuki, arâzlar, bakî değillerdir. O halde, toplamı da, daha önce oldukları gibi baki kalmayacaktır. O bakî, kalan şey, iki cüzden birisidir ki, bu da maddedir, cisimdir. Halbuki, madde ve nesne için de hakiki anlamda مَنْ lafzı itlâk edilemez. O halde, "fanî" olan, yeryüzünde olmayan şeylerdir; yeryüzünde olanlar ise, bakî kalmayacak olanlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, bu kimsenin fanî oluşunu beyân etmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bunun şu tür faydaları vardır:

1) Kişileri ibâdete teşvik etmek ve en küçük zaman dilimini bile, Allah'a taat uğruna sarfetmeye yöneltmektir.

2) İnsan için söz konusu olan şeylere, insanın bel bağlamasından men etmektir. Böylece, kendisini bir nimetin içinde bulan bu kimse, "Bu, artık, kesinlikle son bulmaz.." deyip de, malına ve mülküne güvenerek Allah'a yönelmeyi terkedemez.

3) Eğer bir zarara uğramışsa, kişiye, sabretmesini emretmek.. Dolayısıyla bu kimse, başına gelen bu işin, geçip gideceğine zararı zâil olacağına güvenerek, Allah'a küfretmez.

4) Başkalarını mabûd edinmemek ve hükümdarlara yakın olmakla aldanmaktan; Allah'a ise yaklaşmayı bırakmaktan men etmek, caydırmak. Çünkü, bunlar, krallar da yok oluşla yüzyüzedir. Böylece, onlara yakın olan kimseler de, yakın bir zamanda büyük bir nedâmet içinde kalıverirler. Zira, hükümdara yakın olan bu kimse onlardan önce ölmüşse, Allah'a, tıpkı kaçmış bir kölenin kavuşması gibi kavuşur. Yok eğer, hükümdar, bu kimseden önce ölmüşse, bu kimse, herkesin kendisinden öc alıp, başına gelen şeylerden çevireceği bir durumda, insanlar içinde kalakalır.. Böylece de, daha evvel, kendilerine karşı büyüklük tasladığı o kimselerden utanıverir. Yok, hepsi birden ölmüşlerse, bu ölümü müteakiben, onların Allah'la karşılaşmaları son derece çetin olur.

5) Bu ifâdede, tevhidin en güzel şekli bulunmakta olup, açık ve gizli bütün şirklerin terkedilmesi söz konusu edilmiştir. Çünkü, fanî olan, hiçbir zaman, ibadet edilmeye layık olmaz...

★ ★
★

Bakî Allah

وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾

"(Ancak), azamet ve ikrâm sahibi olan Rabbinin zâtı baki kalacaktır. Böyle iken, Rabbinizin hangi nimetini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 27-28).

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vechu kelimesi, "zât" manasına kullanılabilir. Ama, **Mücessime**, ayetteki bu lafzı, malûm olan o uzuv (yüz) manasına almıştır ki, böyle bir mana, hem aklî hem de naklî delillerin hilâfına verilen bir manadır. Naklî delil ile, Kur'ân'ı kastediyorum. Çünkü *"O'nun vechi (zâtı) hariç, herşey yok olucudur"* (Kasas, 88) ayeti, Cenâb-ı Hakk'ın "vech"inden başka, hiç bir şeyin bakî kalmayacağına delâlet eder. Binâenaleyh, hak olan görüşe göre, bunun böyle olacağında, hiçbir müşkülük bulunmamaktadır. Çünkü, ayetin manası, ya, "Allah'ın hakikatinden...", ya da, "Allah'ın zâtından başka hiçbir şey bakî kalmaz..." şeklindedir. ve bu da, böyledir. Halbuki, **Mücessime**'nin görüşüne göre, Cenâb-ı Hakk'a nisbet ettiği ne elin, ne de ayağın bakî kalmaması gerekir.

Buna göre, "Sizin görüşünüze göre de, Allah'ın ne ilminin, ne de kudretinin kalmaması gerekir.. Zira, "vech"i, siz, Allah'ın zâtı manasına aldınız. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı, sıfatlarından başkadır. Binâenaleyh sen, ilgili ayetin manasının, "Allah'ın hakikati; O'nun zatı hariç, herşey yok olucudur" şeklinde olduğunu söylediğinize göre, Allah'ın sıfatları, zâtının dışında kalmış olur. Böylece de, sizin görüşünüz de, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını nefyetmiş, (o'nun sıfatlarının helâk olacağını gerektirmiş) olur.." da denilmesin! Çünkü biz diyoruz ki, bu hususun böyle olduğuna hem akıl, hem de nakil ile, cevâp verebiliriz.

Naklî delile gelince bu, bir başka yerde ele alınabilecek bir husustur. Aklî delile gelince, bu, meselâ bir kimsenin, "Falancanın, sadece bir elbisesi kaldı" demesi halinde, bu sözünün, hem o elbiseyi hem de o elbise ile kaim olan rengini, uzunluğunu ve genişliğini şümûlüne alması gibidir. Ama aynı kimsenin, "Falancanın elbisesinin sadece yeni, kol ağzı kaldı" şeklindeki sözü ise, o elbisenin cebinin, eteğinin kaldığına delâlet etmemesi gibidir. Aynen bunun gibi, bizim, "Allah'ın zâtı baki kalacaktır" şeklindeki sözümüz, O'nun sıfatlarının da baki kalacağını ifâde eder. Ama, sizin dediğiniz gibi, uzuv anlamında "Allah'ın yüzünden başka hiçbir şey baki kalmayacaktır" şeklinde mana verilirse, benden, O'nun meselâ, elinin de bakî kalmaması gerekir.

İKİNCİ MESELE

Vech, Zat Manasına

"Vech" lafzının, zât manasına kullanılmasının güzel oluşunun sebebi nedir? Biz deriz ki: Bu, insanların örfünden alınan bir husustur. Çünkü "vech", örfte, insanın hakikatini ve zâtını ifâde için kullanılır. Baksana, insan, bir başkasının "vech"inin-yüzünün gördüğünde, "Onu gördüm" der. Ama, meselâ, yüzünün dışındaki, eli, ayağı, vs. gibi uzuvları gördüğünde ise, "Onu gördüm" diyemez. Bu böyledir, çünkü insanın, eşyânın hakikatine genel anlamda muttali oluşu his (duyu

organları) ile gerçekleşir. Çünkü insan, bir şeyi gördüğünde, o şeyden, o şeyi görmediği zamanda bilemeyeceği şeyleri bilip öğrenmiş olur. Çünkü his, görülen şeyin tamamını değil de, bir kısmını görebilmiştir. Sonra his, idrâk edip algılar, akıl ve zekâ da karar verir. Dolayısıyla, bir insan bir şeyi duyu organlarıyla gördüğünde, o şey hakkında aklıyla hüküm verir. Ne var ki, insanın "vech"inde, yüzünde, herbiri bir şeye delâlet eden, pekçok uzuv vardır. Binâenaleyh insan, insanın vechini, yüzünü gördüğünde, o insan hakkında, gözünün görmemesi halinde veremeyeceği hükümleri verir. Şu halde, yüz, insanın hakikatine ve onunla ilgili hükümlere, başkasından daha fazla delâlet etmiş olur. Böylece "vech" kelimesi (ilk önce), insanın hakikatini ifâde etmek için kullanılmış, daha sonra nesneler bakımından kullanılmaya başlanmış, derken nesne olmayan şeyler hakkında da kullanılır olmuştur. Nitekim, meselâ, söz ile ilgili olarak, "Bu, güzel bir vech'dir, izahtır, bu da, tutarsız bir vech'dir, izahtır" denilir olmuştur. Bazı fıkıh kitaplarında da yazıldığı gibi, "vech"in, "**muvâcehet** - yeryüzü olma" masdarından olduğunu söyleyenlerin görüşüne gelince, bu pek fazla önemli bir görüş değildir. Çünkü ilgili iş, burada izah edilenin aksinedir. Zira fiil, masdardan; masdar da, esas kök isimden iştikâk etmiştir. Bu iş nakil yoluyla (yani faraza aslında isim olup da daha sonra masdar haline, oradan fiil haline taşıma..) olmuş olsa bile böyledir. O halde "vech", o uzvu ifâde için konulmuş şeylerin ilkidir. Daha sonra, kullanılır olmuş, derken başka şeyler de bundan türemiştir. Bunu ancak, dil ilminde ileri edebiyat sahasında mahir olan kimse anlayabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Rabb Vasfının Zikredilmesi

Cenâb-ı Hak şayet, ya "**Rabbin**", ya "**Allah**" ya da benzeri isimleri söyleyerek, "bakîdir" demiş olsaydı, elde edilen mana, herhangi bir vehme düşülmeksizin de elde edilmiş olurdu. (Ne dersin?). Biz deriz ki: "**Vech**" kelimesinin yerini tutacak bir başka lafız yoktur. Ve bu hususdaki izah da, ancak Allah'ın buyurduğu şekildir. Bu böyledir, zira Allah'ın bilinen diğer isimleri, meselâ, **Rab**, **Hâlık**... gibi, ism-i fâil sigalarıdır. "Allah" lafzı ise, bazılarına göre, (ism-i mef'ûl sigasında olup), mabûd (tapınılan) anlamındadır. Binâenaleyh, şimdi, Cenâb-ı Hak şayet, "Rabbin bakî kalır" demiş olsaydı ve bizim de, "Senin Rabbin..." sözümüzün kullanılışta,

a) Rabbin bütününden olan şey "bakî kalır",

b) Bakî kalırken de senin Rabbin olduğu halde Rabbin bakî kaldı..." şeklinde iki manası olduğu halde, şimdi, Cenâb-ı Hak, "Rabbin bakî kalır" demiş olsaydı, böylece, o vakitte merbûb, **Rab** edinilmiş olurdu. Ve, "**Hâlık** bakî kaldı", "**Rezzâk** bakî kaldı.." vs. demiş olsaydı da, yine böyle olurdu.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Burada "**Rab**" kelimesinin ve "**vech**" kelimesinin ona izâfe edilmesinin hikmeti nedir? O, bir başka yerde ise, meselâ, *"Her nereye dönerseniz, Allah'ın vechi oradadır"* (وَجْهُ اللّٰهِ) (Bakara, 115) ve *"Allah'ın vechini dilerler"* وَجْهَ اللّٰهِ (Rum, 38) buyurmuştur. Biz deriz ki: Bahsedilen bu iki yerin ikisinde de, ibâdet manası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 115) ayetinde bu mananın kastedilmiş olduğu açıktır; zira, burada kastedilen, namazdır يُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ (Rum, 78) ayetinde de kastedilen, zekâttır.

Çünkü Cenâb-ı Hak, bundan önce, *"O halde, akrabaya hakkını ver; miskine ve yolda kalmışa da (...). Bu, Allah'ın vechini dileyenler için daha hayırlıdır"* (Rûm, 38) buyurmuştur. "Allah" lafzı, ibâdet manasına delâlet eder; çünkü, Allah, mabûd anlamındadır. Halbuki, mevzûbahs ayetimizde ise, sayesinde, insanın eğitildiği nimetlerden bahsedilmiştir. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, وَجْهُ رَبِّكَ *"Rabbinin vechi"* buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE
Ayetin Muhatabı

"Rabbin..." ifâdesindeki hitâp, kimedir? Biz deriz ki, görünen odur ki, bu hitâp, herkese yapılmış olur, Cenâb-ı Hak adetâ, "Ey dinleyen, Rabbinin vechi, zâtı bakidir" demek istemiştir. Ayetteki hitâbın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e olması da muhtemeldir. Buna göre şayet, "O halde Cenâb-ı Hak, daha nasıl, iki (şeye) hitâben, *"Böyle iken, Rabbinin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"*; tek şeye hitaben de *"Rabbinin vechi, zatı..."* diyebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: *"Rabbinin zâtı bakî kalacaktır"* ayeti ile herkesin yok olup, Allah'ın bakî kalacağına işâret edilmek istenmiştir. Böylece de Allah Teâlâ, "Ey dinleyen kişi, Rabbinin zâtı bakî kalacaktır. Öyleyse, O'ndan başkasına iltifat etme. Çünkü, O'nun dışındaki herşey, fanîdir" demek istemiştir.

Muhatap, genelde, sözde kastedilen manadan hariç olur; çünkü sen, sana bir yerin halkından şikâyet eden birisine, "Senden ötürü oradakileri cezâlandıracağım.." dediğinde, muhatap, her ne kadar oradakilerden birisi olsa bile, bu tehdidin dışında kalmış olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, herkesin, O'nun dışında kalanların fanî olacağını bilmesi için, *"Rabbinin zâtı bakî kalacaktır"* buyurmuştur. Şimdi Cenâb-ı Hak şayet, "ikinizin Rabbinin zâtı (وَجْهُ رَبِّكُمَا) demiş olsaydı, o zaman bunlardan her biri, hem kendisini, hem de muhatap olan arkasını fani olmaktan hariç tutmuş olurdu.

İmdi eğer sen: "Peki, Cenâb-ı Hak, hiçbir şeye hitâp etmeksizin, "Rabbinin zâtı, yüzü وَجْهُ الرَّبِّ bakîdir" demiş olsaydı, O'nun dışında kalan herkesin yok olacağına daha fazla delâlet etmiş olurdu.." dersen, biz deriz ki: "Rabbinin..." ifâdesindeki hitâp, adeta sanki, O'nun lûtfuna; bakî bırakma ise, O'nun kahrına bir işârettir. Halbuki burası, lûtfun beyân edildiği, nimetlerin dile getirildiği bir yerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, sadece "Rab" sözünü kullanmış olsaydı, hitâbın delâlet ettiği manaya delâlet etmezdi. Hem, "Rab, lafzı hakkında, cari olan şöyle bir örf bulunmaktadır. Bu örf te, bu kelimenin izâfetsiz kullanılmamasıdır. Meselâ kul, "Rabbimiz رَبَّنَا bizi bağışla"; "Ya Rabbî, رَبِّ beni bağışla" der. Cenâb-ı Hak da, meselâ, "Sizin Rabbiniz; atalarınızın Rabbi, bütün alemlerin Rabbi..." gibi ifâdeler kullanır. Cenâb-ı Hak, bu kelimeyi izâfetsiz kullandığı yerde, bunu, kendisine ait sıfatlardan bir sıfatla kullanır. Çünkü Cenâb-ı Hak, meselâ, *"Güzel bir belde ve çok bağışlayıcı bir Rab"* (Sebe, 15) ve *"Merhametli bir Rab'den sözlü bir selâm"* (Yâsîn, 25) buyurur.

"Rabb" lafzının, terbiye manasında bir masdar olması muhtemeldir. Nitekim Arapça'da, meselâ, رَبَّاهُ – يُرَبِّيهِ – تَرْبِيَةً (Onu terbiye etti); denildiği gibi, رَبَّهُ يَرُبُّهُ

de denilir. Bu kelimenin, tıpkı "**tabîb**" manasında "**et-tıbbu**,"**hasse**" manasında, "**sem**" (işitme) "**cimrî**" manasında **buhl** (cimrilik) vb. kelimelerin kullanılması gibi, masdar olan **er-Rabbu** kelimesinden **er-Rûbbu** (الرَّابُّ) manasında sıfat olması da muhtemeldir. Ne var ki, bu durumda bu kelime, فَعِلَ bâbındandır. Bu izaha göre bu kelime, فَعِلَ – يَفْعَلُ kalıbından gelen bir iş, oluş, hareket (الْفَعْلُ) bildirmiş olur. Yani, bu, huya ait olan tabii bir iş olmuş olur. Nitekim biz, فُلاَنٌ اَعْلَمُ وَاَحْكَمُ "Falanca daha alim, daha iyi hükmedendir" dediğimizde, müteaddî olandan ayrılsın diye, lâzım olan فَعِلَ babından bir vasıf söylenmiş olur.

ALTINCI MESELE
Celâl

اَلْجَلاَلُ **(el-celâl)** nefy babından olan her sıfata bir işâret olmuş olur. Nitekim bu manada biz, "Allah, cisim değildir, cevher değildir, arâz değildir" dediğimiz gibi, "O, muhtaç olmaktan yüce oldu جَلَّ O, aciz olmaktan yüce oldu جَلَّ de denilir. Bu hususdaki sözün özü şudur: "**Celâl**", azamet anlamındadır. Ne var ki, azamet, temelde, kuvvet hakkında; celâl de fiil hakkında kullanılır. O halde bu demektir ki Allah, zayıf akılların kavrayamayacağı kadar büyüktür. Binâenaleyh O, farzedilen her akîl şeyin kavramasından ve idrâkinden yüce ve celîldir.

اَلإِكْرَامُ **(el-ikrâm)** da, müsbet babından olan her sıfata bir işârettir. Bu da bizim meselâ, "O, **Hayy**'dır, **Kâdir**'dir, **Âlim**'dir..." demeniz gibidir. "**Semî ve Basîr**" kelimelerine gelince, bunlar da, **Ehl-i sünnete** göre, isbat babından iki sıfat olduğu halde, **Mu'tezile**'ye göre nefy babındandır. Halbuki bize göre, nefy babından olan sıfatlar, isbât bâbından olan sıfatlardan önce gelir. Çünkü biz, her şeyden önce, ilgili delili buluruz ki, bu delil, âlemdir. Ve şöyle deriz: Âlem, her şeye muhtaçtır. O şey (Allah) ise, âlem gibi değildir. O halde, muhdes değildir. Muhtaç değildir. Mümkin değildir. Daha sonra, böylesi bir zâtın kudreti, ilmi, vb. sıfatları olduğunu söyleriz. İşte bu noktadan, Cenâb-ı Hak, kullarına *"Allah'tan başka Tanrı yoktur"* demelerini emrederken, Hz. Peygamber (s.a.s) de, أُمِرْتُ اَنْ اُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَ اِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ *"Lâ ilâhe illâllah deyinceye kadar, insanlarla savaşmakla emrolundum"*[7] buyurmuştur. Ulûhiyyeti, Allah'ın dışındaki varlıklardan sebbetmek, nefyetmek, Allah için uygun olmayan sıfatları da Allah'tan nefyetmek, demektir. Binâenaleyh, sen meselâ, "cisim, ilâh olamaz!" dediğinde, bu sözünle sen, adeta "Allah, cisim değildir" demiş olursun. Celâl ve İkrâm, daha önce geçmiş olan iki şeye dayanan iki vasıftır. O halde Celâl, Allah'ın dışındaki varlıkların yok olacağı gerçeğine dayanan; İkrâm da, Allah'ın bakî olduğu gerçeğine dayanan birer vasıftır. Binâenaleyh, geride sadece tek olan, fert olan O, (Allah) kalmış olur. Halbuki, tek olan o zât, emrini (işini), Kendisi dışında kalan kimselerin ve şeylerin yok olmasıyla sınırlamaktan yücedir. O halde bu demektir ki o, hep kerem sahibi, hep kâdir, hep âlim olmuştur. Binâenaleyh, O, Kendisi dışında kalan kimselerin ve şeylerin yok oluşundan sonra da, istediği kimseleri var edecektir. Bu kelime ذِى الْجَلاَلِ **(zil-celâli)** şeklinde de okunmuştur. Biz inşaallah, bu sûrenin sonunda, bu kelimeyle ilgili diğer açıklamalar ele alacağız.

★ ★

★

7) Buhari, İman 17.

Herkes O'na Muhtaç

يَسْـَٔلُهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ ﴿٢٩﴾ فَبِأَىِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾

"Göklerde ve yerde kim (ve ne) varsa, O'ndan ister. O, hergün bir iştedir. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 29-30).

Bu hususta, şöyle iki izah yapılabilir:

1) Bu ifâde, kendinden önce geçeni ifâde eden hâl olup, takdiri, "Kendinden istenilmek, sorulmak üzere, Rabbinin zâtı bakîdir" şeklindedir. Bu izah, nakle dayanmış olup, makul bir açıklamadır. Ama şöyle bir problem söz konusudur. İzahın böyle yapılması halinde bu, bir çelişkiye götürür. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin zâtı bakîdir"* buyurduğunda, bu, yeryüzünde bulunanların, olan kimselerin fanî oluşlarından sonra kendisinin bakî kalacağına bir işâret olmuş olur. Şu halde daha nasıl, yerdeki kimseler için bir "mesûl", kendisinden istenilen bir zât olacaktır?! Ama biz, (يَسْـَٔلُهُۥ) 'deki zamirin racî şeylere racî olduğunu söylersek, yukardaki izahta bir problem kalmaz. Sahîh olan görüşe göre, biz diyoruz ki, buna şu şekilde cevâplar verilebilir:

a) Daha önce de beyân ettiğimiz gibi, insan, kendisine nisbetle fanidir. Dolayısıyla; insan ancak, Allah'ın bakî kılmasıyla bakî olabilir. Böyle olması halinde, Allah, "mesûl kendisinden istenilen" zât olabilir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, hakiki değil de, mana cihetinden "mesûl - kendisinden istenilen" olması. Çünkü, herkes yok olup, varlık da ancak Allah'a ait olunca, böylece insanlar, "lisân-ı hâl ile isteyenlerin bulunduğunu farz saymışlardır."

c) Cenâb-ı Hakk'ın وَيَبْقَى ifâdesi istikrâr (süreklilik) ifâde eder. Dolayısıyla bu demektir ki, o bakî kalış, yeryüzünde olanları yeniden diriltir (iâde), böylece de Allah, istenilen bir zât olmuş olur.

2) Ayet, yeni başlayan bir cümledir. Daha doğru görünen de budur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

O isteyenler, Cenâb-ı Hak'tan ne istemişlerdir? Şimdi biz diyoruz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bağışta bulunmasını istemektir. Böylece herkes o ilahî rahmeti ve gerek dini gerek dünyası hususunda muhtaç olduğu herşeyi Allah'dan istemiş olur.

2) Bu, bilinmeyen şeylerin bildirilmesini istemektir ve "Gaybın bilgisi O'nun katındadır. Gaybı ancak O bilir. Binâenaleyh herkes, kendi akıbetinin ne olacağını, salah ve fesadının hangi şeyde olduğunu Allah'a sorar, O'ndan ister" demektir.

Buna göre eğer, "Herkes, kendisinin câhil, Allah'ın âlim olduğunu kabullenmez" denilirse, biz deriz ki: Bu gerçekte, câhilin söyleyebileceği bir sözdür. Eğer bu söz inatcı bir câhilden sâdır olmuşsa, bu husus birinci madde için de söz konusu olur. Çünkü muannid kimselerden, Allah'ın kudretini kabul etmeyenler vardır. Dolayısıyla, hernekadar bu kişi, O'ndan, kendisi mümkin varlık olduğu için, lisan-ı hâl ile birşeyler istiyor ise de, dili ile O Allah'dan birşey istemez. O halde birinci şık, O'nun kudretinin mükemmelliğine bir işaret olup, "Herkes, muhtaç olduğu şeyleri elde etmekten âcizdir" manasına gelir. İkinci şık da, Allah'ın ilminin mükemmelliğine bir işaret olup, "Herkes, Allah'ın katındaki malumatı bilemez. O konuda câhildir" demektir.

3) Bu, bir işi çıkarıp ortaya koymasını istemektir. Ayetteki, *"Göklerde ve yerde kim varsa..."* ifadesi, "Melekler, Allah'dan hergün talebte bulunur ve "Ey Rabbimiz ne yapalım, bize neyi emrediyorsun?" derler." Bu izah, aynı zamanda, bu ayetin "hal" olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre, ortaya çıkan o problemin en uygun cevabıdır. Çünkü o şöyle der: "Hak Teâlâ, *"yer üzerinde bulunan her canlı fânidir"* (Rahman, 26) buyurmuştur. Yeryüzündeki herkes için, yeryüzü mekân ve dayanaktır. Eğer yer olmasaydı, hiçkimse yaşayamazdı. Ama yeryüzündeki melekler, yerdedirler, yeryüzünde değillerdir. Binâenaleyh yerin sarsılması (yok edilmesi), o meleklere zarar vermez. Bu sebeple, yeryüzünde olanlar fânî, Allah bâkî olduğundan, bu melekler, dünya helâk edilince fânî olmazlar. Dolayısıyla da böylece Allah Teâlâ'dan talebte buunur, O'na sorarlar ve "Ne yapalım?" derler. Böylece Allah onlara, emredeceği şeyi emreder. Onlar da emrolundukları şeyleri yaparlar. Daha sonra Hak Teâlâ o meleklere, dilediği bir zamanda, "ölünüz" emrini verir ve onlar derhal ölüverirler. Bu izah, ayetteki, يَسْأَلُهُ *"isterler..."* ifadesinin, "hal" cümlesi olduğunu izaha göre ise, zaten bir problem söz konusu değildir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki هُوَ zamiri kime râcîdir? Deriz ki: Zâhir ve meşhur olana göre, bu zamir "Allah"a râcîdir ve bu hususta, müfessirlerin ittifakı vardır. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ayetteki "**şe'n**"in ne demek olduğu soruldu da; O يَغْفِرُ ذَنْباً وَيُفَرِّجُ كَرْباً وَيَرْفَعُ مَنْ يَشَاءُ وَيَضَعُ مَنْ يَشَاءُ *"O, günahı bağışlar, sıkıntıyı giderir, dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltır"* buyurdu. Ayetteki bu zamirin, "**yevm**" (gün) kelimesine râcî olması, "**külle yevm**" (hergün) ifadesinin de, *"sorarlar"* fiilinin zarfı zamanı olması da mümkündür, yani, "o, zaten iş esnasında olduğu her bir günde, onların istemelerine muhatap olur" demektir. Burada هُوَ فِي شَأْنٍ ifadesi, nekire "**yevm**"in sıfatı olan bir cümle olur. Bu tıpkı "Falanca benim istirahat günüm olan herbirgünde, benden ister" denilmesi gibidir. Bu, "O, benden hep istirahata çekildiğim günde istekte bulunur" demektir. Böylece ayetteki bu ifade, kendisinde bir "**şe'n**" olan o günleri, Hak Teâlâ'nın, hakkında, *"Bugün mülk kimin? (Tabii ki) tek ve kahhar Allah'ındır"* (Mü'min, 16) buyurduğu günden ayıran bir sıfat olur. Çünkü o günde, soran da, cevap veren de Allah Teâlâ'dır. Allah'a o günde, hiçbirşey sorulmaz, hiçbirşey istenmez. Çünkü o gün, insanlar, melekler ve diğer bütün soranları ilgilendiren bir **şe'n**de (halde) değildir. İnsanlar, melekler ve diğerleri, kendilerini alâkadar eden bir **şe'n**de (halde - işte) olduğu zaman Allah

Teâlâ'dan talebte bulunurlar. İşte o zaman muhtaç oldukları şeyi isterler. Yahut da, o gün, ne yapacaklarına dair Allah'ın emrini öğrenmek isterler.

İmdi eğer, "Bu, yukarıdaki hadiste varid olan manaya ters düşer" denilirse, biz deriz ki: "Ayetteki "şe'n" (hal - iş) ne demektir? diyene cevaben, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"O, günahı bağışlar, sıkıntıyı giderir..."* şeklindeki sözü ile bir tezat teşkil etmez. Çünkü bu, "Allah Teâlâ, bazı günleri, mahlukatın günahlarını bağışlamaya ve sıkıntılarını gidermeye ayırmıştır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Göklerde ve yerde kim varsa O'ndan ister (sorar)"* buyurmuştur ki, bu, "Mahlûkatla ilgili bu günlerde, O'ndan talebte bulunurlar" demektir. Bazı günleri ise, Kendisinden talebte bulunulmamaya ayırmıştır. Biz nasıl böyle söylemeyelim ki: Eğer ayetteki "hergün" ifadesini, umûmîliği üzere bırakacak olsaydık, o zaman hergünde bir iş, bir oluş, bir hareket söz konusu olurdu ki, bu da, bu tür şeylerin kadîmliğini ve sürekliliğini söyleme neticesine götürürdü. Fakat ayetteki, "hergün" ifadesinin, tıpkı, *"O (Belkıs'a) herşey verilmiştir"* (Neml, 23) ve *"Bu, herşeyi yerle bir eder"* (Ahkaf, 25) ayetlerinde olduğu gibi, "tahsis" görmüş (sınırlandırılmış) bir umûmî ifade olduğu söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Her An İştedir

Meşhur olan izaha göre, Allah Teâlâ, hergün ve her an bir iştedir. Halbuki o kader kalemi, olacak şeylerin hepsini yazmış bitirmiştir (ne dersiniz)?" Deriz ki: Bu hususta, son derece güzel olan ve nakle dayanan cevaplar vardır. Binâenaleyh önce naklî cevapları verdim. Daha sonra aklî cevapları ele alalım: Naklî cevap şöyledir: Bazıları demişlerdir ki, "Ayetin bu ifadesiyle, takdir edilen şeylerin, zamanlarına sevkedilmeleri (zamanı gelince yaratılmaları) kastedilmiştir. Buna göre mana, "Kader kalemi, her gün ve her an olacak şeyleri yazıp bitirdi. Dolayısıyla herşeyin vakti gelince, Hak Teâlâ'nın iradesi, o fiile o vakitte taalluk ediyor. Böylece de o fiil o vakitte, meydana geliyor" şeklinde olur ki, bu hem lafız, hem de mana bakımından güzel bir izahtır.

Bazıları da şöyle derler: Allah'ın işleri, yeni başladığı işler olmayıp, önceden takdir ettiği işleri izhar etmesi şeklinde cereyan etmektedir. Bu da, manaca birincisi gibi olup, "O'nun bu işin olacağına dair hükmü değişmemiştir. Fakat Allah'ın, o fiilin olmasını takdir ettiği o vakit gelir. Böylece o vakitte, Allah'ın takdir ettiği o şey ortaya çıkar" demektir. Bu iki görüş, **el-Hasan b. el-Fadl**'a nisbet edilmiştir. O, bu iki izah ile, **Abdullah b. Zâhir**'e cevap vermiştir.

Bazıları da bu ayete, "Allah, geceyi gündüze, gündüzü geceye sokar (çevirir), diriden ölü, ölüden diri çıkarır; hastayı iyileştirir; sağlamı, hastalandırır; zelili, aziz; azîzi zelil kılar vs. vs." manasını vermişlerdir ki bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yukarıdaki, *"O, günahı bağışlar, sıkıntıyı giderir..."* hadisine dayanır, onun gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü, son derece güzel ve beliğdir. Zira O, (a.s) birisi âhireti, diğeri de dünyayı ilgilendiren iki hususu ifade etmiş, ama âhiretle ilgili olanı, dünyevî olandan önce zikretmiştir.

Aklî olan izahlar da şöyledir:

1) Deriz ki: Ayetteki bu ifade, mahlûkata nisbetledir ve gök ile yer ehlinden, Allah'dan istekte bulunanlara nisbetle böyle ifade edilmiştir. Zira Allah Teâlâ,

istediğine hükmetmiş, o hususteki hükmü kesinleştirmiş ve öylece yürürlüğe koymuştur. Şu kadar varki O'nun bu hükümleri hergün birer birer ortaya çıkar. Bu sebeple meselâ biz diyoruz ki: "Allah Teâlâ, falancanın rızkını bugün kesinleştirdi, dünden rızıklandırmadı." Mahlûkatın liminin, Allah'ın liminin kuşattığı herşeyi kuşatması (bilmesi), mümkün değildir. Dolayısıyla melekler hergün, "Ey ilahımız, bugün, bizim limimize göre, hangi işte (şe'nde)sin?" diye sorarlar.

2) Fiil, birisi fâil tarafından, hususî olan, diğeri de bazı işler konusunda mef'ûl tarafından olan, iki şeyle gerçekleşir ve başka bir ihtimal de mümkün değildir. Fâilin tercih edeceği o tarza göre, fiil, çeşitli şekillerde meydana gelebilir. Birincisinin misâli, durgun olan birşeyi harekete geçirmek gibidir: Harekete geçirmek, o şeyden sükûnu (hareketsizliği) gidermekle olur ve o hareketi, araya hiç fasıla sokmadan, o sükûnun peşinden getirmekle olur. İkincisinin misâli ise, sâkin (hareketsiz) olanın, hareketsizliğini sürdürmektir. Çünkü kendisinde, o hareketsizliğin sürdürülmesi ve araya bir fasıla sokmaksızın veya fâsıla ile birlikte, o sükûnun peşinden, sükûnu gidermek (onu hareketlendirmek) ile olur. Çünkü ondan, cismin var olmasına rağmen, harekete geçirmeksizin, ondan sükûnu gidermek mümkündür.

Bunu iyice kavradığına göre, bil ki Allah Teâlâ, aynı anda, pek çok nesneleri yaratır ve o nesnelerde, bu yaratma zamanının dışında, çeşitli sıfatlar da yaratabilir. Dolayısıyla o nesnelerin var edilmesi de, yine o zamanda olup, yoksa o zamandan sonra, başka bir zamanda yaratılmış değillerdir. Binâenaleyh kimi ki Allah bir zamanda fakir olarak yaratmıştır, onu o zamanda fakir olarak yaratmasına rağmen, aynı o zamanda onu zengin olarak yaratmış olması mümkün değildir. Bu sözden, Cenâb-ı Hakk'ın âciz olması gerektiği sanılsa yahut bu vehmedilse bile aslında bu hiç de böyle değildir. Tam aksine acziyet, aksi durumda söz konusudur. Çünkü Cenâb-ı Hak eğer o kimseyi, zengin olmasını dilediği bir zaman fakir olarak yaratsaydı, istemesine (iradesine) rağmen, zenginlik o zamanda onda meydana gelmezdi. Dolayısıyla acziyyet, bizim verdiğimiz misalde değil, onun aksinde, söz konusudur. O halde, "her zaman", diğer zamanlardan başkadır. İşte, Hak Teâlâ'nın, *"O, hergün bir iştedir"* ayetinin manası budur. Müfessirlerin, "O, fakiri zengin, zengini fakir, zelili aziz, azizi zelil kılan, zıdları böylece yaratabilendir" şeklindeki sözlerinden kastedilen mana da budur. Bil ki iki zıd, iki muhtelif şeye münhasır olmayabilir. Aksine iki denk şey, kendi hükümlerine göredirler. Çünkü bunlar ictimâ edemez (birleşemezler). Binâenaleyh kendisinde, bir zaman içinde, bir mekâna doğru hareket bulunan bir kimsede, o zaman içinde, o mekâna doğru başka bir hareketin bulunması mümkün değildir. Halbuki Allah Teâlâ'nın işi, dün fakir veya zengin kılmaksızın, bugün zengini fakir, fakiri zengin kılmaya hasredilmiş değildir ve Zeyd'de düne ait zengin kılma ile, bugüne ait zengin kılmanın ictimâ etmesi (birleşmesi aynı sayılması) mümkün değildir. Binâenaleyh ilgili işe baktığımızda, zengin için devam etmekte olan zenginlik, hep hal değiştirir ki işte bu da Allah'ın şe'ninden (işinden)dir.

Bir İşi Başka İşine Mani Olmaz

Bil ki Allah Teâlâ, "kendisini hiçbir iş, bir başka işten meşgul edemez" diye tavsif edilmiştir. Bunun manası, "Bize engel iken, bir iş, Allah Teâlâ'nın başka bir iş

yapmasına mânî olamaz" şeklindedir. Bunun misali şudur: İçimizden birisi, herhangi bir maddeyi ateşte ısıtarak, bir boya ile, siyaha boyanmayı, yahut su ile soğutup, beyazlandırmayı istesin. Halbuki su ile ateş, birbirinin zıddıdırlar. Binâenaleyh bu kimseden, bu iki şeyden birisi istense de, o da, buna başlasa, bu işi, diğer işi yapmasına mâni olur. Halbuki bu misalde, fiil fiile mânî olmamıştır. Çünkü bir nesneyi siyaha, bir diğerini beyaza boyamak bir tezad olmadığı gibi, bunlardan birisini ısıtma ve siyaha boyama arasında bir tezad yoktur. Binâenaleyh fiil, fâile engel teşkil etmiş, fakat fiile engel teşkil etmemiştir. Halbuki Allah Teâlâ hakkında, ne fiile ne fâile mânî teşkil eder. Dolayısıyla Allah Teâlâ, aynı anda, sayısız-sınırsız farklı fiilleri yapabilir. Fakat bir cismi hem beyazlandırmanın, hem siyahlandırmanın mümkün olmaması gibi, yapılması imkânsız olana gelince, bu durum, bazan fâile mânî olduğu gibi, bazan olmayabilir. Fakat mutlaka fâile mânî olması gerekir. Zira bir nesneyi, aynı anda hem beyazlandırmak, hem siyahlandırmak mümkün değildir. Allah Teâlâ'yı ise, hiçbir iş, hiçbir işi yapmaktan alıkoyamaz. Fakat o işlerin sebepleri, fâile mâni olmakızın, başka sebeplere mânî olmuştur. Bu incelemeyi iyice kavradıysan gerçekten sana çok faydalı olmuştur.

★ ★
★

Sizin Hesabınıza Bakacağız

سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾

"Ey insanlar ve cinler, ileride sizin (hesabınıza) yöneleceğiz. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 31-32).

Önce, bu ayetle ilgili olarak söylenen şeyleri, meşâyihin (büyük âlimlerin) görüşlerinden bereket umarak, zikredelim. Daha sonra da bunu, doyurucu bir izah ile, tahkîk edelim. Binâenaleyh diyoruz ki: Müfessirler, bu hususta değişik izahlar yapmışlardır. Çoğu, bu ayet ile, "Ey Sekalân (insanlar ve cinler), bizzat sizi, sizin hesabınızı maksad edinip, özellikle ele alacağız" manasının kastedildiği kanaatindedirler. Bazıları da bu ifadenin, insanların örfünde-adetinde olduğu gibi, ilahî tehdit olarak söylendiği görüşündedirler. Çünkü efendisi köleşine kızdığında, "Sana öyle bir yöneleceğim, senin için öyle bir fırsat bulacağım ki!" der. Halbuki o zaten boş oturmaktadır, buna mânî bir meşguliyeti yoktur.

Bu hususta bizim izahımız şöyledir: "Boş olmama", fâilin, onunla beraber herhangi bir fiil yapmasının mümkün olmadığı bir iş üzerinde olması demektir. Çünkü birşey diken kimse, meselâ "yazmaya vaktim yok" der. fakat vaktin olmaması, bazan, iki fiilden birisinin, fâilin bir başka fiili yapmasına mânî olmasından ötürü olur. Bu durumda, "O, şu sebeple, şundan ötürü şunu yapamaz" denilir. Nitekim meselâ bir kimse, "Dikişle meşgul olmam dolayısı ile yazı yazamam" diyebilir. Bazan da boş

olmama (yapamama), bir fiilin bir fiile mânî olmasından ötürü olur da, fiilin fâile mânî olmasından ötürü olmaz. Meselâ, o zamanda teskîni (dindirmesi-durdurması) mümkün olmayan bir zamanda, bir cismi hareket ettiren, onu durdurmaya vakit bulamamış demektir. Fakat bu vakitte, "Ben, hareket ettirmem sebebi ile, durduramıyorum" denilmez. Çünkü bu gibi bir yerde, hernekadar o, durdurmayla meşgul olmasa bile, o fâilin fiiliyle değilde, bizzat mahallin kendisinde bulunan bir hareketten ötürü fâilin onu durdurması mümkün olmamıştır. Binâenaleyh fâilin onu durduramaması, hareket ettirmesi imkânsız olduğu içindir. Halbuki birinci misalde, eğer o kimse dikiş ile meşgul olmasaydı, yazma imkânına sahip olurdu.

Bunu iyice kavradığına göre, boş olmama - vakit bulamama ikiye ayrılır:

a) Bir işle meşgul olmadan ötürü...

b) Herhangi bir meşguliyet olmadan... Diyoruz ki: Allah Teâlâ, kendi irade ve ihtiyarıyla, insanı yaratıp, sırf kudret ve iradesiyle onu dilediği bir müddet bâkî (hayatta) bırakınca, işte bu durumda onu yok etmez. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, fâile mâni olmayan, fakat başka bir fiile mâni olan bir fiil içindedir ve biz, bu gibi hallerin "ferağ" (boş zaman) olmadığını beyan ettik. Ama Cenâb-ı Hakk'ın bir meşguliyeti olur ve bu durumda O, önce irade ettiği şeyi icâd eder de, bundan sonra, aynı anda fazlasıyla beraber, yok etme imkânı elde edilirse, "**ferâğ**" tahakkuk etmiş olur. Fakat insan için, hem kendi fiilleri, hem de hemcinsinin fiillerine hasredilmiş müşahedesi bulunup, onlardan boş vakit bulamaması da, meşguliyeti sebebiyle olunca, Allah Teâlâ'nın boş olduğunu sanmıştır. Böylece de yaratma işini, boş olmama manasına almıştır. Dolayısıyla bundan, lafzı manasından başkasına hamletmeyi gerektiren bir işten ötürü, bir iş, kendisini meşgul etmediği halde, O'ndan bir fiilin sudûr etmesi gerekmiştir. Bil ki söylediğimiz bu izah, âlimlerinkinden farklı birşey değildir. Aksine bu da onların, سَنَقْصِدُكُمْ ifâdesine سَنَفْرُغُ "Sizi maksad edineceğiz, size yöneleceğiz" manasını verişlerinin bir diğer izahıdır. Fakat bu, biraz daha açıktır. Bizi, lisan erbâbının görüşünden ayrılmadan izahta bulunmamıza imkân veren Allah'a hamdolsun.

Bil ki aslında "**ferağ**", "**huluvv**" (boş olma) manasınadır. Fakat bu boş olma, bir mekânla ilgili olursa, bir başkasının imkân bulmasına müsait olur. Eğer zamanla ilgili olursa, bir fiilin yapılmasına müsait olur. Binâenaleyh aslolan, fâilin zamanının, fiilden boş olup-olmamasıdır. Fakat mekânın boş olduğu, bizzat gözle görülür. Dolayısıyla falanca için, o mekânın boş olduğu manasında "**ferâğ**" kelimesi kullanılır. Ama zamanın "**ferağ**"ı gözükmez. Dolayısıyla boş olup-olmadığı gözükmez. Bundan ötürü de, falanca, falan zamanda boştur" denilir. Çünkü görülebilen şey, zaman değil, falancadır. Aslolan, bu zamanın, falancanın zamanlarından boş bir zaman olmasıdır. Binâenaleyh bu kimseyi, o zamanda herhangi bir fiil yapmakla tavsif etmek mümkün olur. O halde hak Teâlâ'nın سَنَفْرُغُ لَكُمْ *"Sizin için fâriğ olacağız"* ifadesi, işte aslolan bu durumun düşünülüşüne göre kullanılmıştır. Çünkü mekân boş olduğunda, لِكَذَا (falanca için) denilir de, اِلَى كَذَا (falancaya) denilmez. Zaman da böyledir. Fakat fâile nakledilip, "Fâil boştur. O boş olduğu zaman, başka bir işe yönelir" denildiğinde, fâil hakkında, فَرَغَ مِنْ كَذَا اِلَى كَذَا "Falan işi bitirip falan işe başladı" denilir. Ama zarf

hakkında فَرَغَ مِنْ كَذَا لِكَذَا "Şunu bitirip şuna başladı" denilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu asıl mananın düşünülmesi ile, ayette لَكُمْ (isim için) buyurdu. İşte bu durum, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, engelin, fâille nisbetle değil, fiile nisbetle olduğunu takviye eder.

Ayetteki, أَيُّهَا (ey) ifadesi hakkında, diyoruz ki: Müpheme nidâ etmede ve ondan sonra da bir sıfat getirmedeki hikmet, bu nidâyı yapanın, sözünü, zâyî olmaktan (boşa gitmekten) koruması içindir. Bu sebeple, nidâ eden önce, duyan herkes, kendisine yönelsin ve nidâ edenin sözüne, seslendiği kimse dikkat kesilsin diye, müpheme (belirsiz birisine nidâ) ederek, يَاأَيُّ "eyy" der, sonra da duyanlar kendisine yöneldiğinde, esas kastettiği kimseye husûsen seslenir de, "**er-Racülü**" (ey falanca adam) der (yani يَاأَيُّهَا الرَّجُلُ) Dolayısıyla bu gibi nidalarda, şu iki husus yerine getirilmeye çalışılır:

1) Lâm ile veya ismi işaretle, marife olanı tavsîf etmek... Dolayısıyla meselâ sen, ya يَاأَيُّهَا الرَّجُلُ "Ey falan adam", yahut da يَاأَيُّ هَذَا "ey falanca, ey şu" dersin. Fakat burada, bu ikisinden daha marife olan getirilmez ki bunlardan daha marife olan "alem" isimlerdir. Çünkü her cins için kullanılan müphem (isim) ile, her şahıstan ayrılmış belirli alem arasında, bir uzaklık ve farklılık vardır.

2) İkisinin arasında, tenbih "**hâ**"sını sokmak... Çünkü أَيُّ (ey) edatında aslolan, son derece müphemlik olduğu için, izâfetle kullanılmasıdır. Dolayısıyla böylece, ayırdedilmeye muhtaç olur. Ayırdetmede temel olan ise, daha önceleri de beyan ettiğimiz gibi "izâfet"tir. Dolayısıyla ikisinin arasına, izâfetten bedel olsun diye "**hâ-i tenbih**" getirilmiştir ve yine "eyyü" (ey) edatı kaldırıldığında **lâm-ı tarif** de hazfedilir. Çünkü sen meselâ, يَا الرَّجُلُ diyemezsin. Zira böyle söylemede, manasız bir uzatma sözkonusu olur. Çünkü sen, biraz önce bahsettiğimiz "dikkat" çekmeyi sağlayamazsın. Ama يَارَجُلُ demen bunu sağlar. Dolayısıyla da lam-ı tarifi getirmeye hacet kalmaz. İşte bu durum, **izâfet-i maneviyye** olduğunda da, lâmın düşmesini gerektirir. Çünkü izafeti maneviyyede marifelik ifade edince, **lâm-ı tarifi** getirmek lüzumsuz bir uzatma olur. Çünkü böyle yapmak, iki muarrifin (marife kılan unsurun) arasını cemetmek olur.

Cin ve İns

Ayetteki الثَّقَلَانِ (iki ağırlık) ifadesi, meşhur olan görüşe göre, cinleri ve insanları anlatır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu iki cins varlık, günahları yüzünden ağır oldukları için bu adı almışlardır.

b) Yeryüzünde bir ağırlıkları olduğu için bu adı almışlardır. Çünkü toprak, hernekadar **Hz. Âdem** (a.s)'in yaratılması tamamlansın diye, yaratma işinde, bir letâfet arzederse de, bu durum taprağı, ağır olmaktan kurtarmaz. Ateşe gelince, cinler bundan yaratıldığı için, az da olsa bir kesâfet arzeder. Binâenaleyh nasıl toprak (insanda) az da olsa latîf ise, ateş de böylece, az da olsa ağırdır. Dolayısıyla bu iki cins, **sakîl** (ağır)dırlar. İşte bundan ötürü "**sakaleyn**" adını almışlardır.

c) Ağır olan, bunlardan sadece biridir. Diğeri ise, sırf ağır olan komşuluğundan ötürü bu adı almıştır. Nitekim sadece birisi Ömer olduğu halde, yanyana olan iki kişiye "Ömereyn" (iki Ömer), sadece biri ay olduğu halde (ay ile güneş hakkında), kamereyn (iki ay) denilir. Yahut da, bu ifade ile, derleyici iki tür sayesinde umûmîlik kastedilmiş olabilir. Nitekim sen meselâ, "Ey şöyle ağır olan, ey şöyle olmayan ağır..." dersin. "Sakal" (ağırlık), büyük ve önemli şey manasına kullanılır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمُ الثَّقَلَيْنِ *"Ben, size, iki ağır (önemli) şey bırakıyorum. (Kur'ân ve hadis)"*[15] buyurmuştur.

★ ★
★

Uzaya Çıkma

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ
إِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾

"Ey cin ve insan cemaatleri, göklerin ve yerin bucaklarından geçmeye gücünüz yetiyorsa, ki bir sultan (kudret) olmadan asla geçemezsiniz, haydi geçin! O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 33-34).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu mesele, ayetin kendinden önceki ayetlerle olan münasebeti ve bu münasebetinin güzelliği hakkındadır. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ, *"Ey insanlar ve cinler, ileride sizin (hesabınıza) yöneleceğim"* buyurup, biz de, Allah'ın aslında buna bir mânî ve meşguliyeti olmadığını açıklayınca, sanki, birisi, "Madem ki ortada bir meşguliyet yok. O halde, bu erteleme ne?" demiş. Bunun üzerine sanki Hak Teâlâ, "Acele eden, ya o işi tehir etmeden ötürü, o işinyapılmayacağı endişesini duyar, yahut o andaki ihtiyacından ötürü, yahut da tehire dâir olan ihtiyar ve iradesinden ötürü acele eder" diye cevap vermiş ve böylece, ihtiyacı olmadığını, daha önce *"Yeryüzünde bulunan her canlı fânîdir. Ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır"* (Rahman, 26-27) buyurarak beyan etmiştir. Çünkü herkesin fânî oluşundan sonra bâkî kalan, hiçbirşeye muhtaç değil demektir. Bu ayetle, elden kaçırma (yapamaam) endişesi olmadığını beyân ederek, "Onlar, elimden kurtulamazlar. Göklerden ve yerden dışarı çıkamazlar. Eğer onların, gökler ve yer dışına çıkmaları mümkün olsa bile, Allah'ın mülkünün dışına çıkamazlar. Binâenaleyh Ben, onları, nerede ve nasıl olurlarsa olsunlar, yakalarım" buyurdu.

İKİNCİ MESELE
Ma'şer

مَعْشَر (ma'şer), büyük cemaat manasınadır. Bunun izahı şöyledir: Ma'şer, kendisinden sonra daha büyük bir sayının bulunmayacağı, ancak yeniden baştan sayılmaya başlanması gereken, çok fazla ve büyük bir sayı demektir. Çünkü

Araplar, on sayısında birler basamağını tekrar başlatarak "**ahade - aşere**" bir ve on (yani onbir) "**isnâ aşere**" (iki ve on yani oniki)..., yirmi - otuz" derler ki otuz, üç onluk demektir. O halde, **ma'şer**, aşerelerin (onlukların) toplandığı yer demektir. İşte bu da büyük bir topluluk manasınadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki hitab, dünyada mı, yoksa ahirette mi yöneltilecektir? Diyoruz ki: Zâhir olan bu hitabın âhirette olmasıdır. Çünkü cin ve insanlar, o azabtan kaçmak isterler, fakat göklerin ve yerin etrafını, yedi sıra meleğin sardığını görecekler. Evlâ olan, bu ifâdenin, "Sizin için kaçma imkânı yok. Allah'ın mülkünden dışarı çıkmanız imkânsız. Her neye yönelseniz ve gitseniz, ora da Allah'ın mülküdür. Nerede olursanız olun, Allah'ın hükmü gelip sizi bulacaktır" manasında, genel bir ifâde olmasıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Takdim Tehir

Bu ayette "**cin**"in, insandan önce, *"Bu Kur'ân gibisini getirmek üzere insan ve cin toplansa, bunu yapamazlar..."* (İsrâ, 88) ayetinde ise, "insan"ın, "cin"den önce getirilişinin hikmeti nedir? Diyoruz ki: Gökleri yerin bütün bucaklarından geçip gitmek eğer mümkün olsaydı cinlere; **Kur'ân**'ın benzerini getirmek de eğer mümkün olsaydı, insanlara daha uygun düşer. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, herbir yerde, bahsedilen işi yapması ihtimali fazla olanları önce zikretmiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Uzaya Bir Araçla Çıkılır

Ayetteki, لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ *"Bir sultan (kudret) olmadan asla geçemezsiniz"* ifadesi ne demektir? Deriz ki: Bu hususta, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Bu, önce geçen ifadenin aksine bir açıklamadır, yani, "Siz şu anda geçemezsiniz. Bir kudret (vasıta) olmaksızın da geçemeyeceksiniz) Kaldı ki zaten buna bir kuvvetiniz de yok" demektir.

b) Bu, ilk bahsedilen hususun, olabileceğinin farzedilmesine ve bunun da onlara fayda vermeyeceğine göre getirilmiş bir ifade olup, takdirî manası şu şekildedir: "Sizler şu anda geçemezsiniz. Eğer gecebileceğiniz farzedilse bile, ancak Allah'ın sultanı (kudreti) sizinle beraber olunca geçebilirsiniz." Bu tıpkı bir kimsenin, خَرَجَ الْقَوْمُ بِأَهْلِهِمْ "Kavim, ehl-i iyâli ile birlikte çıktı" demesi gibidir (yani bu bâ, malyye manasınadır).

c) Buradaki geçme ile geçmeden murad edilen netice (yani azabtan kurtulma) kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü onların geçebilmeleri, kurtuluş istemelerine bir işarettir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sizler göklerin bucaklarından (sınırlarından) geçip gidemezsiniz" buyurmuştur ki bu "Sizler, o azabtan kurtulamazsınız ve geçme ile elde etmek istediğiniz neticeyi, o azabtan kurtuluş neticesini bulamazsınız. Ancak Allah'tan olan ve sizi kurtaran bir sultan (kudret, araç) ile, bunu elde edebilirsiniz. Aksi halde, sizin için kurtuluş yoktur" demektir. Bu da, tıpkı, "Sen doğru olduğun zaman, ağlaman sana fayda verir" deyip, bununla, "Sana sadece doğruluk fayda verir" manasını kastetmen ve "Eğer doğru olursan, ağlaman fayda verir" manasını kastetmemen gibidir.

d) Bu, tevhidin anlatılmasına ve yerleştirilmesin bir işarettir. İzahı şöyledir: Cenâb-ı

Hak sanki, "Ey gafil, aklın ile göklerin ve yerin bucaklarından çıkman mümkün değildir. Binâenaleyh, hep Allah'ın birliğinin delillerini görüp duruyorsun. Farzet ki göklerin ve yerin sınırlarını aşıp gidebilirsin. Ama bil ki ancak göklerin ve yerin dışında bulabileceğin ve Allah'ın vahdaniyyetine kesinkes delâlet eden bir sultân (kudret ve araç) ile ancak geçip gidebilirsin. Bu sultan ise, o mükemmel kudrettir.

★ ★
★

Gönderilen Alev

يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّن نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾

"Üzerinize ateşten bir yalın (alev) ile, bir duman salıverilecek, öyle ki biribirinizi kurtaramayacaksınız, yardımlaşamayacaksınız. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 35-36).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin, daha önceki ayetlerle münasebeti ne şekildedir? Diyoruz ki: Eğer *"Ey cin ve insan cemaatleri"* hitabının kıyamet günü yönettilecek bir nidâ olduğunu söylersek, Hak Teâlâ sanki bu ayette de, "üzerinize ateşten bir yalın (alev) salıverildiği gün, artık sizin için bir yardımlaşma imkânı yok. Eğer göklerden kaçıp gitmeye muktedir iseniz, haydi geçip gidin" demek istemiştir. Yok, eğer bu nidânın dünyada yapılacağını söylersek, o zaman biz, *"eğer muktedir olursanız"* hitabının, "Sizin için, Allah'tan kaçmak ve kurtulmak söz konusu değildir ki, o azâba düşmezden önce kaçabilesiniz... Sizin için, bir yardımcı yoktur ki, o azâba düştükten ve o ateş üzerinize salıverildikten sonra, sizi o ateşten kurtarıversin" manasına bir işâret olduğunu söylemiş oluruz. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer o azâba düşmemek için kaçabilecekseniz, kaçınız. Ama, daha sonra, bundan kurtuluşun olmayacağı ve mutlaka o azâba düşeceğiniz, tarafınızdan anlaşılır; böylece, o azâba düşersiniz de, o ateş de sizin üzerinize salıverilirse, bilin ki, yardım olunmayacaksınız. Binâenaleyh, bu durumda sizin için bir kurtuluş söz konusu değildir. Çünkü kurtuluş, ya o azâba düşmezden önce, onu savuşturmanızla, yahutta düştükten sonra, onun kaldırılması ile elde edilir... Halbuki, bu ikisi de mümkün değildir.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, önceki ifadeyi, *"Eğer muktedir olursanız"* إِنِ اسْتَطَعْتُمْ şeklinde çoğul getirdiği halde, عَلَيْكُمَا ifâdesindeki zamiri, niçin tesniye getirmiş; daha önce, *"Bir sultan (kudret) olmadan asla geçemezsiniz..."* deyip de çoğul getirdiği halde, ilgili ayetin sonunda iki topluluğa hitâp ederek, niçin فَلَا تَنتَصِرَانِ *"birbirinizi kurtaramayacaksınız"* buyurmuştur? Biz deriz ki, burada şöyle bir incelik vardır: *"Eğer muktedir olursanız"*

hitabı, onların aciz olduğunu; Allah'ın mülkünün azametini beyan etmek için getirilmiş olan bir ifâdedir. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak sanki, "Bir araya gelmeniz, kuvvet birliği yapmanız suretiyle göklerin ve yerin bucaklarından geçip gidebileceksenîz, o halde haydin geçip gidiniz. Ama sizler âciz olduğunuz için, bunu yapamayacaksınız. Bunun böyle olduğu, sizin bir araya gelmenizi ve birbirinize destek vermeniz durumunda bile açık ve aşikârdır. Binâenaleyh, bunun böyle olduğu, ayrı ayrı olmanız halinde ise, haydi haydi aşikârdır" demek istemiştir. O halde bu ayet, kişinin, kendisi dışında kalan bütün dostları ve kardeşleri ile biraraya gelmesi durumunda, herkes için genel ve umumî olan bir hitaptır. Ama, يُرْسِلُ عَلَيْكُمَا ifâdesi ise, bu azâbın, iki türün herbirine değil de, iki türe birden salıverileceği bir beyândır. Çünkü, bütün ins ve cinnin tamamına, herkese, o azâb ve o ateş salıverilmeyecektir. O halde bu demektir ki, o azâb ve o ateş, genel anlamda, iki türe salıverilecek de, Allah'ın lütfu sayesinde o iki türden, bu azâb ve ateşten kurtulanlar olacaktır. Ama, hiç kimse, asla, göklerin ve yerin, kenâr ve bucaklarından çekip gidemiyecektir. İşte bu mana, bizim biraz önce de bahsettiğimiz, "Sizin için, o ateşe düşmezden önce kaçış, söz konusu değildir; düştüğünüzde de, kurtuluşunuz söz konusu değildir" şeklindeki sözümüzü, teyit eder. Ne var ki, kaçamama, genel bir hükümdür; o ateşten kurtulamama ise, genel bir hüküm değildir (yani, kurtulanlar olacaktır).

Bu hususa bir ikinci cevâp da, lafız bakımındandır. اِنِ اسْتَطَعْتُمْ ifâdesi, "**el-ma'şer**" (cemaatler)e hitaptır. O halde, ayetin manası, *"Ey topluluklar, eğer gücünüz yetiyorsa..."* şeklinde olur. يُرْسِلُ عَلَيْكُمَا ifâdesi ise, bu cemaatlere değil, tam aksine, ins ve cinden orada bulunanlara bir hitaptır. Ki, orada bulunanlar da, iki türden varlıklardır. Üstelik يُرْسِلُ عَلَيْكُمَا ifâdesi, atıf harfi olan vâv ile de getirilmemiştir, ki, böyle bu iki tür de, birinci ifâdede kendilerine nidâ edilenlerin aynısı olsun... Şimdi diyebiliriz ki, nidâ'nın açıkca yer almadığı yerlerde, tesniye getirmek daha evlâdır. Nitekim, Cenâb-ı Hak' da ..فَبِاَىِّ آلاَءِ رَبِّكُمَا *"O halde (siz ikiniz) Rabbinizin hangi nimetlerini..."* buyurmuştur. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, meselâ, *"... size yöneleceğiz"* (Rahman, 31) hitabıyla da teyit olunur. Ama, nidânın açıkca bulunduğu yerlerde ise, zamir çoğul getirilir. Ama, meselâ böyle çoğul getirildikten sonra, nidâ açıkca bulunmadığı için, yine Cenâb-ı Hak, فَبِاَىِّ آلاَءِ رَبِّكُمَا buyurarak ifâdeyi tesniye getirmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Nühas ve Şuvâz

شُوَاظٌ ve نُحَاسٌ ne demektir? Biz deriz ki: شُوَاظٌ **şuvâz**, ateşin alevi ve özü, hülasasıdır. Bunun, odundan çıkan duman ile karışan, onunla içli dışlı olan ateş için söylenildiği de ileri sürülmüştür. Ama, görünen odur ki, bu kelime, hukemânın şu sözüne varıp dayanmaktadır. Ateş, tıpkı, son derece, iyice tutuşmuş olan körüğün ateşi gibi, artık katıksız bir ateş, kor haline geldiğinde ve iyice tutuşmuş ve yanmış bir fırında, katıksız bir ateş halinde geldiğinde, artık ateş olarak gözükmez. Çünkü o bu durumda aslında ateş olduğu halde, nûr (ısı ve ışık) olarak görülür. "**Nuhâs**" kelimesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, o ateşin dumanıdır.

2) Bu kelime, erimiş bakır, bakır erliyiği hakkında kullanılır ki, bize göre, kelimenin meşhur olan manası budur.

Sonra, o iki türe hitap edilmesinden sonra, bu iki şeyin getirilmesi, bunlardan herbirinin o iki türden herbirine tahsis edilmiş olmasından dolayı olabilir... Bu durumda, bu demektir ki, hafif olan ateş (nâr), insan içindir. Çünkü ateş, insanın cevherine muhaliftir. Ağır olan o bakır erliyiği ise, cinler içindir; çünkü bakır erliyiği de cinnin cevherine ters düşer. O halde bu demektir ki, insan ağır, ateşse hafif; cin hafif, bakırsa ağırdır... Ayetteki **nühâs** kelimesi ile dumanın kastedilmiş olduğunu söylememiz halinde de durum aynıdır. Bu iki ifâdenin, ins ve cinden herbirine göre gelmiş olması da muhtemeldir ki, zâhir ve muhtemel olan da budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kelimeyi mecrûr olarak نُحَاسٍ **(nuhâsin)** şeklinde okuyan kıraat nasıl tahlil edilecektir. Şimdi, bu kelimeyi böyle okuyan kıraat daha önce geçen مِنْ نَارٍ ifâdesine atfedildiğini gözönüne alacak olursa, o zaman kelamın takdiri شُوَاظٌ مِنْ نُحَاسٍ "dumandan bir yalım..." şeklinde olur. Halbuki شُوَاظٌ **"nühâs"**tan meydana gelmez. (Ne dersin?). Biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevâp verilebilir:

1) Bu ifadenin bu durumda takdiri, شَيْءٌ مِنْ نُحَاسٍ **"Nühâs**'dan bir şey..." şeklinde olup, Arapların tıpkı تَقَلَّدْتُ سَيْفاً وَرُمْحاً "Kılıcımı ve mızrağımı kuşandım..." ifâdesi gibi olmuş olur.

2) Daha açık olan bu görüşe göre, öyle okuyan kimse şöyle diyebilir: شُوَاظٌ ancak, ateşte hava ve yerle ilgili unsurlar bulunduğu zaman oluşur ki, işte oluşan bu şey dumandır. O halde, شُوَاظٌ da, hem ateşten, hem de **"nuhâs"**tan, yani dumandan meydana gelmiş bir şeydir. Bu izaha göre, salıverilen, iki şey değil, tek şey olmuş olur, ama ne var ki, bu tek şey (iki şeyden) mürekkep haldedir. Buna göre şayet, "Yapılan bu izaha göre, شُوَاظٌ **(şuvâz)**'ın salıverilmeye tahsis edilmesinin faydası, ancak o ateşin güçlü değilken, kendisinden dumanı giderebilecek birgücç ulaştığının beyân edilmesidir" denilirse, biz deriz ki, görülmeyen bir ateş ile azâb etmek, kendisine düşme korkusu ve azâbın sürüp gideceği daha evvel belirtildiği için, görülen azâb ile azâb etmekten daha aşağı mertebededir. Çünkü, katıksız, yalın ateş ya görülmez, yahutta, tıpkı nûr (ışık) gibi görünür. Böylece de, bu aetşin ne alevi ne heybeti olmaz.

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَا تَنْتَصِرَانِ hitabı hiçbir yardımlaşma türünün olamayacağını bildiren bir ifâdedir. Dolayısıyla, bu iki türden birisi diğerinden yararlanamayacağı gibi, ikisi birden, kendileri dışındakilerden de yararlanamayacaklardır. Her ne kadar kâfirler, dünyada iken *"Biz, intikam almaya muktedir bir topluluğuz"* (Kamer, 44) diyorlardı ise de bu böyledir. **İntisâr**, nusret ve kuvvet ile içiçe olmaktır. Nitekim **Arapça**'da, birisinden öc alan kimse hakkında اِنْتَصَرَ مِنْهُ denilir ki, bu kimse adeta, o kimseden, kendisi için o yardımı zorla çekip almış ve o yardımla içli dışlı olmuştur. اِدِّكَار **iddikâr** (intikâm) ve اِدِّهَان **iddihân** kelimeleri de, lafzan, bu babdandır. Buradaki **intisâr**

kelimesinin **imtinâ'** (karşı koyma) manasına geldiğinin, dolayısıyla, لَا تَنْصِرَانِ kelimesinin لَا تَمْتَنِعَانِ "kaçınamazsınız, karşı koyamazsınız" manasına geldiğini söylemesine gelince, bu mana da, hakikatte bizim bahsettiğimiz hususa varıp dayanır. Çünkü bu kimse, nusret ve yardımla içiçe olmuş olacak ki, buna karşı koyabilmiş olabilsin.

★ ★
★

Semanın Yarılıp Ateş Akıtması

فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴿٣٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾

"Artık gök yarılıp da kırmızı sahtiyan (deri) gibi bir gül olduğu zaman, Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahmen, 37-38).

Cenâb-ı Hakk'ın bu ayeti, ins ve cinne شُوَاظٌ 'ın salıverilmesinden daha büyük olan bir duruma bir işârettir. Çünkü Allah Teâlâ önce, insanın kendisinden korkup ürkeceği bir şeyi dile getirmiş, daha sonra da, cin, ins ve meleklerden idrâki yerinde olan kimselerden herbirinin, korkup dehşete kapılacağı durumu zikretmiştir. Çünkü, meleklerin mekânları yarmak ile; cin ve insanların merkezleri de harab etmekle boş bırakılmıştır. Şöyle de denebilir: Cenâb-ı Hak, "yerin sakinlerine işârette bulunmak için, *"Yer üzerinde bulunan her canlı fânidir"* (Rahman, 26) buyurunca, "semâ" sakinlerinin durumunu beyân etmek için de, *"Artık gök yarılıp da..."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Fâ harfi aslında, şu üç anlamda, takibiyye ifâde eder:

a) Birinin diğeriyle aklen ilgisi bulunmayan iki şey arasında zaman bakımından bir takibiyye ve ardarda geliş olması... Bu, meselâ, tıpkı, sana, **Zeyd**'in oturmasını, **Amr**'ın da kalkmasını soran kimseye cevâben, senin قَعَدَ زَيْدٌ فَقَامَ عَمْرٌو "**Zeyd** oturdu, **Amr** da, hemen kalktı..." demen gibidir. Çünkü, bu iki şey, ya aynı anda, yahut ta birbirini takib edercesine meydana gelmiştir.

b) Birinin diğeri ile ilgisi bulunan iki şey arasındaki zihnî takibiyesi, ardarda oluşu ifâde etmek için... Bu da, senin tıpkı, "**Zeyd** geldi, **Amr** da, ona ikrâm olsun diye kalktı جَاءَ زَيْدٌ... فَقَامَ عَمْرٌو demen gibidir. Çünkü, bu gibi yerlerde, **Amr**'ın kalkması, zaman bakımından, **Zeyd**'in gelmesiyle beraber olmuştur.

c) Sözde takibiyye ifade etmesi... Bu da senin, meselâ لَا أَخَافُ الْأَمِيرَ فَالْمَلِكَ فَالسُّلْطَانَ demen gibidir. Zira sen, bu ifâdenle, adeta, "Ne emirden korkuyorum, ne melikten korkuyorum, ne sultandan korkuyorum!.." demiş olursun. Bunu iyice kavradığına göre, bu ifadenin başındaki fâ da, yapılan bu üç izahın üçüne de ihtimali olan bir harftir. Birincisine gelince, bu şöyledir: Zira شُوَاظٌ şuvâz'ın o kimseler salıverilmesi,

göklerin yarılmasından önce olur. Böylece de bu salıverme işi, hem kabir azâbına, hem de suçluların mahşere sevkedilmeleri esnasında meydana gelen şeye bir işâret olmuş olur. Çünkü, tefsirde varid olduğuna göre, "**şuvâz**", o mücrimleri mahşere sürecek, böylece o mücrimler de, tek bir yerde toplanıncaya değin, "**şuvâz**"dan kaçacaklar.

Bu izaha göre, ayetin manası, "Size; yalın ateş salıverilir. Gökler yarıldığındaysa, inşaallah ilerde de beyan edeceğimiz üzere, o elîm azâb ve o şiddetli hesâp tahakkuk eder..." şeklinde olur. İkincisine gelince; bunun izahı şöyledir:

"Üzerinize ateşten ve bakır eriyiğinden oluşan "**şuvâz**" salıverilir de, böylece bu, semâ'nın kıpkırmızı bir hale gelmesine sebep olur..." Bu, o ateşin alevinin, semâ'ya varıp dayandığı ve O semayı, tıpkı erimiş olan kırmızı demir haline getirdiğine bir işâret olmuş olur.

Üçüncüsüne göre yapılacak izah da şöyledir: Cenâb-ı Hak, "**aşuvâz**"ın size salıverilmesi vaktinde, "Artık yardımlaşamazsınız..." buyurunca, "Ya gökler yarılıp **mühl** - yani eğrimiş çamur- gibi olduğunda, ya nasıl yardımlaşacaksınız?!.." demek istemiştir ki, bu da, o salıverilen "**şuvâz**"ın, yekpâre bir alev olduğuna bir işârettir. Yahut ta meselâ, "Gök yarılıp, eriyip, yer, hava ve semâ'nın tamamı da ateş olduğunda, ya nasıl yardımlaşacaksınız?.." şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE
İza Edatı

إِذَا (**-izâ**) kelimesi bazen, sadece zarf için, bazen şart, bazen bu "**müfâcee**" için kullanılır. Bu edât, bütün bu gibi yerlerde, her ne kadar zarf ise de, ne var ki, aralarında fark vardır. Birincisine misâl, Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى (Leyl, 1-2); ikincisine misâl, إِذَا أَكْرَمْتَنِي أُكْرِمْكَ "Bana ikrâm edersen, ben de sana ikrâm ederim" cümlesidir. فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ *"Azmettiğinde Allah'a tevekkül et.."* (Al-i İmrân, 159) ayeti de bu türdendir. Birincisinde, ilgili fiilin mezkûr olan o vakitte, şarta bitişik olması gerekirken, ikincisinde bu gerekmez. Çünkü meselâ sen, إِذَا عَلَّمْتَنِي ثَابَ "Bana öğretirsen, mükâfaatlandırılırsın.." dediğinde, mükâfaatlanma işi, öğretmeden belli bir müddet sonra olur. Ne var ki, kişinin mükâfaatı hak etmiş olması işi, o vakitte ve o anda (yani öğretme anında) şarta bitişik olmuş olur. Üçüncüsünün misali ise, meselâ bir kimsenin, خَرَجْتُ فَإِذَا قَدْ أَقْبَلَ الرَّكْبُ "Çıktığımda bir de ne göreyim, kervan çoktan gelmiş!.." şeklindeki sözüdür. Ama bu kimse şayet, خَرَجْتُ إِذْ أَقْبَلَ الرَّكْبُ "Kervan yöneldiği vakit çıktım.." demiş olsaydı, bu söz, birisinin, مَتَى خَرَجْتَ "ne zaman çıktın?" şeklindeki sözüne, cevâp olarak söylenmiş bir söz olurdu.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, buradaki إِذَا edatı bu vecihlerden hangisine göre kullanılmıştır? Biz diyoruz ki, bu hususta şu muhtemel iki izâh yapılabilir:

a) Başındaki **fâ**'nın, zaman bakımından takîbiyye olmasına göre, sadece zarf için kullanılmış olması. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ ifâdesi, o azâbın

vaktini beyân eden bir ifâdedir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Semâ yarıldığında, azâb vaki olur! Yani, "**şuvâz**" salıverildikten sonra ve semâ yarıldığında bu azâb tahakkuk eder.."

b) Bunun şartıyye için olması... Bu da, (fâ'nın), sözde takibiyye ifâde etmesine göredir. Çünkü, biz diyoruz ki: İlgili her iki ayetin manası, "**şuvâz** salıverilirken, yardımlaşamayacağınıza göre, ya, gök yarılırken nasıl yardımlaşacaksınız?!" şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Semâ yarıldığında, artık asla yardımlaşmayı beklemeyin..." demiştir. "Sizin üzerinize "**şuvâz**" salıverilir. Bir de ne göreseniz! Semâ yarılmış!" denilmesine göre, إِذَا (**izâ**)'nın müfâcee anlamına alınmasına gelince, bu izah bir ihtimaldir. إِذَا bu manaya ancak, ikincisine göre, yani, fâ'nın zihnî takibiyye ifâde etmesi halinde alınabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu izahlardan tercihe şayan olanı hangisidir? Biz deriz ki, إِذَا 'nın şartıyye manasına alınmasıdır. Bu durumda burada, şu iki izah yapılabilir:

1) Cezâ'nın, bunu duyan herkes bunu duyduktan sonra, hertürlü dehşetli şeyi aklına getirip varsaysın diye, doğrudan doğruya zikredilmemiş olması... Bu, tıpkı bir kimsenin, 'Hükümdar, bir kimseye kızdığında, hiç kimse onun, ona ne yapacağını bilemez.." demesi gibidir ki, bu kimse genelde, işin dehşetine delâlet eden bir karîne ve ipucunu getirip hayretini ortaya koyarak, "Hükümdar bir kızarsa yok mu!.." demekle yetinir. Bunun böyle ifâde edilmesinin gayesi, bu sözü duyan herkesin, aklına gelebilecek her şeyi mümkün görsün de, böylece, birisi meselâ, "Hükümdar bir kızarsa yok mu, öldürür" desin, bir başkası, "Hükümdar bir kızarsa yok mu, her şeye el koyar" desin, bir diğeri de, bir başka şeyi söylesin.. diyebilir.

2) Bu, biraz önce de beyân ettiğimiz gibi, hiçbir yardımlaşmanın olamayacağını beyân etmek içindir. Bu hususu da, Cenâb-ı Hakk'ın *"O gün gök bulutla yarılınca bu, kâfirlere zor ve çetin bir gün olur"* (Furkan, 25-26) ifâdesi teyit eder. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Onların üzerine, ateşten bir yalım ve "**nühâs**" salıverildiğinde, artık o zaman yardımlaşamazlar. Binâenaleyh, ya gök yarıldığında nasıl yardımlaşacaklar!.." demek istemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Onların üzerine ateşten ve bakır eriyiğinden bir yalım salıverildiğinde, birbirlerine yardım edemeyeceklerdir. Gök yarıldığı zaman nasıl birbirlerine yardım edebilsinler ki? O zaman iş, son derece zor olur" demek istemiştir. O halde O, sanki, "Gök yarıldığı zaman iş, son derece zor olur.." buyurmuştur. Şöyle denilmesi de muhtemeldir: "Gök yarıldığı zaman, kişi ameliyle karşılaşır ve onun hesabı görülür". Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gök yarıldığı, Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman, ki gök zaten buna layık olarak yaratılmıştır... Ey insan, gerçekten sen Rabbine (kavuşuncaya) kadar durmayıp didineceksin, nihayet O'na ulaşacaksın.."* (İnşikâk, 1-6) buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İnşikâk

"**İnşikâk**" yazılmasının anlamı nedir? Biz deriz ki: Bunun hakiki manası, göğün erimesi ve harap olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, onun harap olmasına işaret etmek üzere, *"O gün semâyı ... düreriz ..."* (Enbiya, 104) buyurmuştur.

Şöyle denilmesi de muhtemeldir. "Gök, bulutlar ile yarılmıştır." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün semâ, bulutlar (çıkıp) parçalanacak..."* (Furkan, 25) buyurmuştur ki, bunda bir kaç izah ihtimali olup, bunlardan birisi de şudur: "O gün semâ, bulutlarla parçalanacaktır..." Buna göre bu, bizim burada zikretmiş olduğumuz, harap olma ve yarılma kabilinden olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE
Semanın Gül Hali

Cenâb-ı Hakk'ın فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ *"... kırmızı sahtiyan (deri) gibi bir gül olduğu zaman..."* ifâdesinin manası nedir? Biz deriz ki: Meşhur olan manaya göre bu, "Sema o zaman hemen, kıpkırmızı olur.." anlamındadır. Nitekim Arapça'da, atın kırmızılığı olduğu zaman, فَرَسٌ وَرْدٌ dersin. Yine, rengi kırmızı anlamında, حُجْرَةٌ وَرْدَةٌ "gül oda, (gül gibi kırmızı) oda" dersin. Biz daha önce, ateşin alevinin göğe doğru yükseleceğini, göğün de eriyerek, erimiş bir tane gibi kıpkırmızı bir hale geleceğini söylemiştik.

Bir başka izah şekli de mümkündür: Buna göre buradaki الْوَرْدَةُ kelimesi, tıpkı **er-rek'atu, es-secdetu, el-celsetu** ve **el-ka'detu** kelimelerinin, "**rükû**", "**sücûd**", "**cülûs**" ve "**kuûd**" kökünden gelen "**binâ-l merre**" (yani, bir defâ oluş...) olmaları gibi, "**el-vürûd - gelme**" kökünden gelen bir **binâ-l merre**'dir. O zaman كَانَتْ fiilindeki zamir, إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً *"(Bu), bir tek sayhadan başkası değildi.."* (Yâsîn, 53) ayetindeki كَانَتْ 'deki zamir gibi olmuş olur. Yani, "olan şey"; yahut, "Başa gelen belâ.." (اَلْكَائِنَةُ veya الدَّاهِيَةُ) Burada zamir, her ne kadar müzekker bir şey ise de, zâhir isim صَيْحَةً müennes olduğu için müzekker kılınmıştır. (إِنْ كَانَتْ) işte burada da, فَكَانَتْ وَرْدَةً وَاحِدَةً denilmiştir ki, bunun anlamı şudur: "Yarılmanın kendisiyle oluverdiği hareket tek bir vürûd (meydana geliş ve oluş) dur. O zaman her şey sarsılır, toptan harâp olur..." Böylece hareket, yarılma ile malûm olur. Zirâ, yarılan şey, hareket eder ve sarsılır.

Dihan

Ayetteki, كَالدِّهَانِ kelimesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Kelime, الدُّهْنُ (yağ) kelimesinin çoğuludur.

b) Veya kelime, kırmızı deriye, sahtiyana verilen bir isimdir. Buna göre eğer, "Kırmızı deri, "**verde** (kırmızı gül)" ifadesine uygundur. Buna göre bunun anlamı, "O zaman gökyüzü tıpkı, kırmızı bir sahtiyan, deri gibi olur" şeklinde olur. Ama, **dihân** ile **verde** arasında hangi münasebet vardır?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu birkaç bakımdan cevâp verilir:

1) Buradaki الدِّهَانُ kelimesinden kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün gök, erimiş maden gibi olacaktır..."* (Meâric, 8) ifâdesinden kastedilendir. Buradaki **mühl** kelimesi, "yağ tortusu" anlamında olup, böylece aralarında bir münasebet meydana gelmiş olur. Çünkü **verd** kelimesi, aslana itlak olunur da, meselâ, "çok cesûr ve atılgan aslan" anlamında أَسَدٌ وَرْدٌ denilir. Şu halde **el-verdu**, "çok, iyice kırmızı olan" anlamında değildir.

b) **duhn** kelimesine benzetme, renk itibariyle değildir; bilakis, erime açısındandır.

c) Buna göre, eritilmiş olan yağ, bir defada dökülür ve bir defada erir.. Demir ve kurşun ise, iyice, adamakıllı erimezler. Böylece, yağın, eridikten sonraki hareketi, dışındaki şeylerin hareketinden daha süratli olur.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O zaman göğün hareketi, ince kısımları eriyip de kendisinden yararlanılan, geriye ise tortuları kalan bir kurşun gibi değil de, bir hamlede akıveren yağ gibi, tek bir meydana geliş (verde) olur.." buyurmuştur.. Demir ve bakır da böyledir. الدِّهَانُ kelimesi, semânın büyüklüğü ve unsurlarının farklılığından dolayı, meydana gelecek olan erimelerin çokluğu sebebiyle çoğul getirilmiştir. Zira gök cisimleri, dışındakilere muhalefet halindedir.

★ ★
★

Suçtan Ötürü Sorgu

فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُسْـَٔلُ عَن ذَنۢبِهِۦٓ إِنسٌ وَلَا جَآنٌّ ۝ فَبِأَىِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

"İşte o gün, ne insana, ne cinne günahı sorulacak... Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 39-40).

Bu ifâdeyle ilgili, iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Bunun anlamı, "Hiç kimseye günahından sorulmaz ve ona "Günahkâr sen misin, ya da başkası mı?.." denilmez. Veya, "Sizden günahkâr olan kimdir?" denilmez. Bilakis onları, gözlerinin siyahlığı vb. şeylerle tanırlar. Bu izaha göre ذَنْبِهِ 'deki zamir, kendisinden sonraki ifâde ile tefsir edilen mukadder bir ifâdeye râcî olup, bunun takdiri de şöyledir: "Ne, hiçbir insan günahından sorulur, ne de cin.. Yani, "ne de cin, günahından sorulur.."

2) Bu ifâdenin anlamı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Günah işleyen hiçbir nefs, başkasının günahını çekmez"* (Fatır, 18) ifadesindeki manaya yakındır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onun günahı, ne bir günahkâr insana sorulur, ne de günahkâr bir cinne..." buyurmuştur. Burada lafızla ilgili bir müşkilât bulunmaktadır. Çünkü ذَنْبِهِ ifâdesindeki zamir eğer, kendisinden önceki şeye râcî olursa, bu durumda senin zikretmiş olduğun mana imkânsız olur. Daha doğrusu, o mananın, doğrudan doğruya fasit olması gerekir. Çünkü sen, "Soruya çekilebilecek tek kişiye ya da, meselâ, tek bir insana, onun günahından sorulmaz" deyip de, "İnsan, kelimesinden sonra "bir cinne de..." demen, bir fiilin, iki faile taalluk etmesini gerektirir ki, bu imkânsızdır... Buna iki bakımdan cevap verilir:

1) Bu zamire bir mana takdir edilmez, aksine bu zamir zahir bir isim gibi alınır. Dolayısıyla عَنْ ذَنْبِهِ ifâdesi de, adetâ, عَنْ ذَنْبِ مُذْنِبٍ *"Bir günahkârın günahından ..."*

denilmiş gibi kabul edilmesidir. Bu, daha ince ve kabule daha layık olup, zamirin kendisine raci olduğu şeyin, fiilden önce takdir olunmasıdır. O zaman ifadenin takdirinin şöyle olduğu söylenilir: "Günahkâra (الْمُذْنِبُ) gelince, o zaman, onun günahından (عَنْ ذَنْبِهِ) ne bir insana, ne de bir cinne sorulur..." Burada, lafzî ve manevî bir takım meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, lafzî olup, buna göre, bundaki **fâ** harfi takibiyye ifâde etmektedir. Ve, bunun, zamanla ilgili olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Gök yarıldığında, azâb meydana gelir. Onun meydana geldiği gün de, ... sorulmaz..." buyurmuştur. Buna göre, bu durumlar arasında zamansal olan, ama fazla gecikmemiş olan bir fasıla bulunur. Bunun, aklî bakımdan olması da muhtemeldir. O zaman da sanki, "...Azâb vaki olur... Azâbın onlara gelmesi, günahlarından sorguya çekildikleri süre kadar bile tehir olunmaz, geciktirilmez" buyurulmuş olur.

Burada, sözle ilgili bir tertibin murad edilmiş olması da muhtemeldir. Ki buna göre sanki, "O zaman siz, göklerin çatlaklarından çıkarak kaçmaya yönelirsiniz. Ben derim ki: Göğün yarılması sırasında, artık korunamaz, kaçamazsınız... Ve yine Ben derim ki: Sorguya çekildiğiniz süre miktarınca bile, geciktirilmezsiniz..." buyurulmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Süalden Maksad

Buradaki "süal"den murad nedir? Biz deriz ki: Meşhur olan, bizim zikrettiğimiz şey olup, buna göre onlara, "Günahkâr içinizden hangisi?" denilmez. Buna göre bu, öğrenme amacıyla sorulan soruyla ilgilidir. İkinci bir izaha göreyse, bu tevbîh amacıyla sorulan sorudur. Yani, onlara, "Niçin günah işledin?!" denilmez. Bunun, bir bağış ve şefaat için olan süal anlamında olması da muhtemeldir. Nitekim bir kimse "Sana, falancanın hatasını soracağım" der ki, bunun anlamı, "Senden onu afvetmeni istiyorum" şeklindedir.

Bazı Sorulara Cevap

Buna göre, "Bu, birkaç bakımdan yanlıştır:

1) سَأَلَ kelimesi عَنْ harf-i cerriyle müteaddi olduğu zaman, ya **istî'lâm** (öğrenmek amacıyla soru sormak) ya da **tevbîh** (kınama) anlamlarına gelir. Fiil, merhamet talep için **(istî'tâf)** kullanıldığında, doğrudan doğruya iki mef'ûl alır ve meselâ, نَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ "Senden, afv ve afiyet istiyorum" denilir.

2) Söz, herhangi bir takdirde bulunmaya muhtemel olmayıp, lafza mutabakat açısından takdirde bulunmak da mümkün değildir. Zira, buna göre, o sanki şöyle demiş olur: "Hiç kimse, bir kimsenin günahından sorulmaz. Hatta, hiçbir kimseye, kendi günahı bile sorulmaz.."

3) *"Günahkârlar simalarıyla tanınacaklar..."* (Rahman, 41) ifadesi buna uygun düşmez.." denilirse, biz deriz ki:

Birinciye gelince, buna şöyle cevâp verilir: سَأَلَ fiili, çoğu kez iki fiile birden müteaddî olur; ancak ne var ki, öğrenmek için soru sorma manası kastedildiğinde,

ikinci harf-i cer düşer, o harfe bitişik olan zamir getirilir. Meselâ, سَأَلْتُهُ عَنْ كَذَا denilir ki, bu, سَأَلْتُهُ الْإِخْبَارَ *"Ondan bu hususta haber vermesini istedim..."* demektir. Burada, "haber verme" ifâdesi hazfolunmuş, buna delâlet eden عَنْ كَذَا ile yetinilmiştir. Ki, bunlar da, harf-i cer ile, mecrûr olan kelimedir. Buna göre mana, "Ondan, bana, o şeyden haber vermesini talep ettim" şeklinde olur.

İkinciye ise şöyle cevâp verilir: Buradaki takdir, لاَ تُسْأَلُ اِنْسٌ عَنْ ذَنْبِهِ وَلاَ جَانٌّ "Ne bir insana günahından sorulur, ne de bir cinne..." şeklinde olur. Bu durumda, zamir, mercie, manaca değil de lafız bakımından râci olur. Nitekim biz قَتَلُوا اَنْفُسَهُمْ "kendilerini öldürdüler" deriz; burada, اَنْفُسَهُمْ'deki zamir, senin قَتَلُوا ifâdesindeki vâv zamirine olup, bu da lafzandır, manacadır. Çünkü, قَتَلُوا 'daki şey, fâil zamiri; اَنْفُسَهُمْ 'deki zamir ise, mef'ûl zamiridir. Çünkü, hiç kimse, kendisini öldürmez. Tam aksine kastedilen, herbirinin bir diğerini öldürmesidir. İşte, "Hiçbir insana, günahından sorulmaz.." ifâdesi de böyle olup, bu, "O, kendisi dışındaki insanın günahından sorgulanmaz" anlamındadır. Buna göre ayetin anlamı, o vakitte, ins ve cinden, kendisinden talepte bulunulan hiç kimsenin olmayacağını; herkesin, ancak Allah'tan talepte bulunacağını, kendisinden talepte bulunulan sadece Allah Teâlâ olduğunu ortaya koymak için, hiç kimseye, "Falancayı afvet.." denilemeyecektir.

Sorma ve Sormamaya Dair Ayetler

Mâna ile ilgili meselelere gelince, bunlardan **birincisi**, şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbine andolsun ki, onların topuna soracağız"* (Hicr, 92) ayeti ile, *"Durdurun onları. Onlara sorulacaktır"* (Saffât, 24) ifadeleri nasıl bağdaştırılabilir? Biz deriz ki, meşhur olan izaha göre, bu hususta şu iki cevap verilebilir:

a) Ahirette çeşitli duraklar vardır. Dolayısıyla, bir yerde soru sorulmazsa, diğer yerde sorulabilir.

b) En güzel olan bu cevaba göre, bu, "Sizden hiç kimseye fiilinden sorulmaz. Ancak Cenâb-ı Hak o kimseye, onu niçin yaptığını sorar. Dolayısıyla bu soru, bilgi edinilmek için sorulmuş bir soru olmaz. Tam aksine, onları azarlamak, susturmak için soru sorulur (tevbih...). İkinci veche göreyse, zaten, böyle bir soru söz konusu olmaz; dolayısıyla da, böyle bir telif cihetine gitmeye de hacet kalmaz.

İkincisi: Soru sorulmayacağını beyân etmenin faydası nedir? Biz deriz ki: Bu hususta meşhur olan izaha göre, bunun faydası, onları kınamaktır, azarlamaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün yüzler de vardır; üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu (da) bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır"* (Abese, 40-41) ve *"Yüzleri kararanlara gelince..."* (Al-i İmrân, 106) buyurmuştur. İkincisine göreyse, bu, onlardan herhangi bir fidyenin alınmayacağını beyândır. Böyle olması halinde, ilgili ayetler arasında son derece güzel bir münasebet olmuş olur. Çünkü, buna göre Cenâb-ı Hak, *"... geçmişe gücünüz yetiyorsa..."* (Rahman, 33) ifâdesiyle, orada onlar için bir kaçışın olmadığını; *"birbirinizi kurtaramayacak, yardımlaşamayacaksınız..."* (Rahman, 35) ifadesiyle, onlardan bu azaba mani olacak kimsenin bulunmadığını *"sorulmaz"* ifadesiyle de,

onlar lehine alınacak hiçbir fidyenin olmadığını beyan vardır. Ama son şıkka göreyse, kendileri için bir şefaatçi ve merhamet edicinin bulunmadığını beyan etmek söz konusudur.

Bir diğer fayda da şudur: Allah Teâlâ, سَنَفْرُغُ لَكُمْ Rahman, 31) ifâdesiyle, o azabın, dünyada ertelendiğini beyan buyurunca, bu azabın ahirette, soru sorma müddeti kadar dahi ertelenmeyeceğini beyan etmiştir.

Diğer bir hikmet de şudur: Allah Teâlâ "... *geçemeyeceksiniz...*" hitabıyla kaçacakları hiçbir yerin olmadığını, "*yardımlaşamayacaksınız*" hitabıyla da onları o azabtan kurtaracak hiç kimsenin bulunmadığını beyan edince, şu hususu da beyan etmiştir: Günahkâr, "Ben de, bu arada (çaktırmadan) sıvışabilir, paçayı kurtarabilirim, oldubittiye getirebilirim" diyebilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Dünyadakinin aksine, hiçbir günahkâr gizli kalamaz..." buyurmuştur. Çünkü, dünyada iken, meselâ, bir kaç kişi, küçük bir grup, kaçıp gizlenmeleri, göze görünmemeleri sebebiyle, o umumî azabtan kurtulabilirler. (Ama, ahirette böyle olmaz...).

★ ★
★

Mücrimler Yüzlerinden Tanınır

يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ ﴿٤١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾

"Mücrimler simalarıyla tanınacak da, perçemlerinden ve ayaklarından tutulacak... Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 41-42).

Bu ayetlerin, önceki ayetlerle münasebeti, o meşhur izaha göre açık ve nettir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "*Mücrimler simalarıyla tanınacak*" ifadesi, adeta bir tefsir, bir izah gibidir. Ama yukarıdaki ikinci izaha göre, yani "Hiç kimse bir başkasının günahından mes'ul olmaz" manasına göre, Cenâb-ı Hak burada daha nasıl, "tanınacak-tutulacak" diyebilir? Bizim, "Hiç kimse, hiç kimsenin günahının affını ve silinmesini isteyemez" şeklinde verdiğimiz manaya göre de, durum aynıdır.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Sîmâ

"**Sîmâ**", tıpkı ضِيزَى kelimesi vezninde olup, aslı **süvmâ**"dır ve سُومَةٌ kökündendir. Bu kelimeyle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, onların alınlarındaki dağlama izidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "*O gün, bu şeyler, üzerlerinde yakılan cehennem ateşinin içinde kızdırılacak ve o kimselerin alınları böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak*" (Tevbe, 35) buyurmuştur.

b) Bu, siyahlık manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, "*Yüzleri simsiyah kesilecek olanlara gelince...*" (Al-i İmran, 106) ve "*Onların yüzleri, simsiyahtır*" (Zümer, 60) buyurmuştur.

c) Bu, toz-toprak manasınadır. (Abese, 40-41) ayetlerde olduğu gibi...

İKİNCİ MESELE
أَخَذَ Fiilinin Kullanılışı

"**Mücrimûn**" kelimesi cemî olduğu halde, يُؤْخَذُ "alınır" fiilinin müfred getirilmesinin sebebi nedir, halbuki onların biri değil hepsi "alınırlar", "yakalanırlar"? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu fiil, ayetteki, بِالنَّوَاصِي ifâdesi ile ilgilidir ve tıpkı bir kimsenin, ذُهِبَ بِزَيْدٍ "**Zeyd** götürüldü" demesi gibidir.

2) Bu ifâde, يُؤْخَذُ fiilinin delalet ettiği şeyle ilgilidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, فَيُؤْخَذُونَ بِالنَّوَاصِي "Onlar, perçemlerinden yakalanırlar" demektedir.

Eğer, أَخَذَ fiili, harfi cerre gerek duymadan müteaddî olabildiği halde, burada niçin "**bâ**" harf-i cerri ile müteaddi olmuştur? Nitekim Hak Teâlâ, لاَ يُؤْخَذُ مِنكُمْ فِدْيَةٌ *"Sizden fidye kabul edilmez"* (Hadîd, 15) ve خُذْهَا وَلاَ تَخَفْ *"O (asayı) al ve korkma (Ey Musa)"* (Taha, 21) buyurmuş (bu fiili bâ'sız kullanmıştır)? denilirse, biz deriz ki: Bu fiil, senin de anlattığın gibi, hem harf-i cersiz, hem **bâ** ile müteaddi olur. Nitekim bir ayette, لاَ تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي *"sakalımı tutma..."* (Taha, 94) varid olmuştur. Fakat kullanışta şöyle bir incelik var: Eğer o tutulan şey, tutmanın esas gayesi ise, fiil o şeye, doğrudan taalluk eder, harf-i cerre ihtiyaç duymaz. Yok eğer, o tutma ile, esas maksad, bizzat tutulan o maddî şeyden başka bir şey ise, fiil ona harf-i cerle taalluk eder. Çünkü "tutulan şey" esas gaye olmayınca, sanki tutulmamış gibi olur ve fiil de ona, kendi başına taalluk etmez. Dolayısıyla harf-i cerr getirilir. Söylediğimiz ve yaptığımız bu izahın delili, bizzat **Kur'ân**'ın bu kelimeyi kullanış şeklidir. Çünkü Allah Teâlâ, meselâ, **asâ-yı Mûsâ** Hakkında, خُذْهَا tut" (Taha, 21) buyurmuştur. Yine وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ *"silahlarını alsınlar"* Nisâ, 102) ve أَخَذَ الأَلْوَاحَ *"(Musâ) Tevrat levhalarını aldı"* (A'râf, 154) vb. buyurmuştur. Bahsedilen şey, almanın esas gayesini teşkil edince, fiil, ona harf-i cersiz olarak taalluk eder. Ama buna rağmen yine لاَتَأْخُذْ بِلِحْيَتِي *"Sakalıma yapışma (tutma)"* (Taha, 94) ve فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي *"Perçemlerinden tutulacak"* buyurmuştur. **Arapça**'da da, خُذْ بِيَدِي "elimden tut", أَخَذَ اللّٰهُ بِيَدِكَ "Allah elinden tutsun" gibi deyimler kullanılır ki, buradaki tutmanın esas maksadı başkadır.

Buna göre eğer, "Bu fiilin, birinci fiilin alakalı olduğu şeyden başka birşeyle alakalı olmasındaki hikmet ve mana nedir, niçin Cenâb-ı Hak, *"Mücrimler simalarıyla tanınacak da, perçemlerinden ve ayaklarından tutulacak"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Burada, onların cezalarının ve kötü hallerinin beyanı söz konusu edilmiştir. Bu hususu şöyle bir misal vererek anlatmaya çalışalım: Birisi, "**Zeyd** dövüldü ve **Amr** öldürüldü" dediğinde, fâili zikredilmeyen mef'ûldür, fâil yerine geçer ve âdetâ fâile benzerler. Binâenaleyh, eğer, يُؤْخَذُ "tutulacak" fiili, يُعْرَفُ "tanınacak" fiilinin ilgili kılındığı şeyden başka bir şeyle ilgili olması halinde zaman bu tutma işi de, tanıyanın işi olmuş olurdu. Bu durumda da Hak Teâlâ sanki, "Mücrimleri, bilen (O Allah) bilir ve onları yakalar" demiş olurdu. Fakat mücrimleri, simalarına bakıp herkes tanır, ama simalarından onları tanıyan herkes, onları yakalayamaz.

Hatta şöyle de denebilir: *"Mücrimler simalarıyla tanınacak"* ifadesi ile, "Onları, kendilerini tanıma hususunda bir alamet ve ipucuna ihtiyaç duyan insanlarla melekler tanır. Ama, ameller yazan melekler ile, çetin ve şiddetli zebânî melekleri, bunlar onları, tıpkı kendi kendilerini bildikleri gibi, hemen tanır ve hiçbir alâmete ihtiyaç hissetmezler" manası kastedilmiştir. Velhasıl, "tanınacaklar" ifadesi, "Onlar herkesce malumdurlar, tanınırlar. Binâenaleyh eğer, Cenâb-ı Hak bunun devamında, يُؤْخَذُونَ tutulacaklar - yakalanacaklar" şeklinde çoğul ifade kullansaydı, sanki, onların herkesce yakalanacaklarını söylemiş olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Aynen bunun gibi, meselâ bir kimsenin, شُغِلْتُ فَضُرِبَ زَيْدٌ "Meşgul edildim, **Zeyd** de dövüldü..." ifadesi üzerinde düşündüğünde, bu iki fiilin iki ayrı mef'ûle yöneldiklerini anlarsın. Bunun böyle oluşunun delili ise, meşgul olan ile dövülenin ayrı şahıslar oluşlarıdır. Çünkü bu ifadeden, "Beni, meşgul eden birşey meşgul etti de, böylece **Zeyd**'i, bir döven dövdü" manası anlaşılır. Binâenaleyh döven, meşgul edenden başkadır. Fakat meselâ, شُغِلَ زَيْدٌ فَضُرِبَ "**Zeyd** meşgul edildi ve dövüldü" demiş olsaydın, her iki fiil de tek bir mef'ûle yönelik olduğu için, yukarıdaki gibi olmazdı. Yukarıdaki gibi olsa bile, bu, iki mef'ûle yönelme bakımından yukardaki gibi açık ve net olmazdı.

Ayette bahsedilen bu hususun bir ceza oluşunun izahı şöyledir: Cenâb-ı Hak, *"Perçemlerinden tutulacak, yakalanacak"* buyurunca, bu yakalamanın keyfiyetini beyan etmiş ve bunu sözün ağırlık noktası kılmıştır: Eğer Hak Teâlâ, böyle değil de, meselâ, "Yakalanacaklar" demiş olsaydı, o zaman söz bununla tamamlanmış olur, *"Perçemlerinden"* ifadesi ise, söz tamam olduktan sonra getirilmiş olurdu, böylece de, sözün ağırlık noktasını bu teşkil etmiş olmazdı. Fakat Hak Teâlâ, 'tutulacak - yakalanacak" buyurunca (müfred olarak), bu ifadenin mutlaka bir mef'ûlü olduğu, dolayısıyla bu sözü duyan her insanın, o mef'ûlün söylenmesini beklemesi söz konusu olur, بِالنَّوَاصِي *"perçemlerinden"* buyurulunca da, sözün ağırlık noktasını, bu teşkil etmiş olur.

Bu yakalamanın nasıl olduğunun anlatılması ile, onlara nasıl bir ceza verileceği ortaya konmaktadır. Çünkü sadece perçemden (kâküldeن) yakalamada bile, yakalanan için bir zillet ve hakir kılma vardır. "Ayaklardan" yakalanma da böyledir. Sakın "Biraz önce sen, "Bâ harf-i cerri ile müteaddi oluşun, ancak yakalamanın esas gaye olmadığı yerlerde söz konusu olduğunu belirttin. Şu anda ise, perçemlerden yakalamanın esas maksad olduğunu söylüyorsun" denilmesin çünkü, biz diyoruz ki: Bu ikisi arasında bir tezad yoktur. Zira perçemden (بِالنَّوَاصِي) yakalama işi, sözün ağırlık noktasını teşkil etmiştir. Çünkü perçem, sırf perçem olduğu için değil, sahibi yakalanması gereken birisi olduğu için yakalanır. Dolayısıyla sözün ağırlık noktası ile yakalama arasında ince bir fark var.

Ayetteki, فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ *"Perçemlerinden ve ayaklarından tutulacak"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılır:

a) Onların perçemleri ile ayakları biraraya getirilir. Bu izaha göre, bu hususta şu iki ihtimal vardır:

1) Bu iş, sırt tarafından olur. Böylece onların perçemleri, ayakları ile sırt tarafından bir araya getirilip, bağlanır. Böylece de göğüsleri, bir tümsek (bir daire) gibi olur.

2) Bu iş, yüz tarafından olur. Böylece de, onların başları dizlerinin üzerine konur, perçemleri, ayak parmaklarına bağlanır.

b) Onlar, yüzüstü sürüklenirler, kimileri perçemlerinden, kimileri ayaklarından yakalanarak sürüklenirler. Birinci izah daha doğru ve açıktır.

★ ★
★

İşte Yalanladığınız Cehennem

هَٰذِهِ جَهَنَّمُ ٱلَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا ٱلْمُجْرِمُونَ ۝

"İşte bu, o mücrimlerin yalan saydıkları cehennemdir"

(Rahman, 43).

Meşhur olan izaha göre burada, takdiri, "Onlara "İşte cehennem!" denilir" şeklinde olan, bir hazif vardır. Bunun benzerleri pek çok yerde geçti. Şöyle de denebilir: Bunun takdirî manası, "işte *cehennemin özelliği* budur" şeklindedir. Bu manaya göre, muzafun ileyh durumundaki cehennem muzaaf yerini tutmuştur. Yine burada "işte bu" diye işaret edilen kimseler, geçen ifadedeki mücrimlerdir.

En kuvvetli izah şöyle denilmesidir: Cümle, "**akdâm**" (ayaklarından tutulacak) ifadesinde tamamlanmıştır. "İşte bu, ... cehennemdir" denilişi, cehennemin çok yakın oluşundan dolayıdır ve bu tıpkı, yeri yakın olduğunda, هَٰذَا زَيْدٌ قَدْ وَصَلَ "İşte **Zeyd**, neredeyse geldi" denilmesi gibidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Mücrimlerin yalanladığı cehennem, işte budur. Bu, onlara yakındır, uzak değildir" demektir, "*yalan saydıkları*" ifadesi de bu manaya uygun düşer. Çünkü eğer bu ayetin başına bir يُقَالُ (denilir) sözü takdir edilmiş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ, ٱلَّتِي كَذَّبَ بِهَا "yalanlamış oldukları" derdi. Çünkü o zaman artık, yalanlamakta olan hiç kimse kalmamıştır. Dolayısıyla bu durumda burada, ٱلَّتِي كَانَ يُكَذَّبُ بِهَا denilmesi gerekirdi.

★ ★
★

Kaynar Su İçmeleri

يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ ءَانٍ ۝

"Onlar bunun ve kaynar suyun arasında gidip-gelirler"

(Rahman, 44).

Bu ayet tıpkı, *"Eğer onlar (susuzluktan) feryâd edip, su isterlerse, kalın bir mâyiye benzer bir su ile suvarılacaklar"* (Kehf, 29) ve *"Onlara "tadın bu yangın azabını" denilir"* (Hacc, 22) ayetleri gibidir. Çünkü onlar çıkacaklar ve imdâd isteyecekler. Böylece gözlerine, sıvı şey gözükecek ki bu, kendilerinin vücudlarından akan, kaynar irinlerdir. Bunu su sanacaklar ve ona doğru, tıpkı susuz kimselerin kapandığı gibi, kapanacaklar. Ondan âdeta susamış develerin içişi gibi içecekler. Ama onu çok sıcak bulacaklar. Böylece o su, bağırsaklarını yakıp parçalayacak. Bu tıpkı, susamış kimselerin, tuzlu bir suya ulaşıp, onu incelemeden ve tadına bakmadan, hemen nefessiz içip, bağrının iyice yarılıp, susuzluğunun dinmemesi (hatta artması) gibidir. Ayetteki, **"hamîm"** ifadesi bu sudaki (sıvıdaki), kaynarlığa işarettir. آنٍ kelimesi ise, bu halin önemine işarettir ve tıpkı "kestim kesildi" denilmesi gibidir. Buna göre "O suyu ateş kaynattı, böylece o da son derece kaynar oldu" demektir. آنَ الْمَاءُ ifadesi, su iyice ısındığında ve kaynadığında kullanılır.

★ ★
★

Bunlar Nasıl Nimet?

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ۝

"Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"
(Rahman, 45).

Bu ayetle ilgili şöyle bir bahis var: Bahsedilen şu yukarıdaki hususlar nimetler zincirinden değildir. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, peşisıra böyle buyurmuştur? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu "Şu bahsettiğimiz şeyleri, nasıl yalan sayabilirsiniz?" manasındadır.

b) Bu ifade ile, sûrenin başında zikredilen nimetler kastedilmiş olup, mana "Sûrenin başında anlattığımız o nimetlerin hangisini yalan sayıp da, böylece bu azaba müstehak olursunuz" şeklindedir. Bundan sonra gelen, *"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet vardır"* (Rahman, 46) ayeti hakkında da benzeri izah yaparız. Buradaki "iki cennet", cennetler manasınadır. Çünkü o nimetler, görülmez. Bunun böyle olduğu açıktır. Çünkü cennetler de gözükmezler. Onlara iman, gaybe imandır. Dolayısıyla, gök, yer, yıldızlar, ağaçlar, güneş, ay ve görünür cinsten olan herşeyin durumunu soran, bir istifhâm-ı inkârînin, cennet ve cehennem gibi görünmeyen şeyler hakkında, aynen yer alması güzel olmaz. Fakat cennet ve cehennem, daha önce de izah ettiğimiz gibi, sırf tergib ve terhib (teşvik ve korkutma) için zikredilmiştir. Binâenaleyh bu ifade ile kastedilen, "Bu cennet ve cehennemden hangisini yalanlar da, böylece o azaba müstehak olur, bu mükafaattan mahrum kalırsın" manasıdır.

★ ★
★

Huzûra Çıkma Endişesi

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٧﴾

"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet var. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 46-47).

Bu ayette, şöyle bir takım incelikler var:

BİRİNCİ MESELE هٰذِهِ جَهَنَّمُ *"İşte bu cehennem"* buyurularak, cehennem azabının marife olarak zikredilmesi, cennetin mükâfaatının ise, "iki cennet" diye nekire (belirsiz) getirilmesi cennet derecelerinin sınırsız derecede çokluğuna, nimetlerinin sayılamayacak kadar fazlalığına bir işarettir. Bir de, azabın en ilerisinin cehennem; mükafaat derecelerinin ilkinin (en küçüğünün) ise cennet olduğunun, cennette girişten sonra, daha nice mertebeler ve lutfu ilahî olarak fazladan verilen sevablar olduğunun anlaşılmasına işarettir.

Havf ve Haşyet

İkinci İncelik: Hak Teâlâ'nın, *"Va'îdimden korkan kimseye, Kur'ân ile va'z-u nasihat et"* (Kâf, 45) ayetinin tefsirinde, şunu anlatmıştık: "**Havf**" (korku) sebebi, haşyet duyanın zelîl ve güçsüz oluşunu bilip, kabul etmesi olan bir haşyet; "**haşyet**" ise, sebebi, korkulan varlığın azameti olan bir korkudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'dan ancak, O'nun âlim kulları haşyet duyar"* (Fatır, 28) buyurmuştur. Çünkü âlimler, Allah'ın azamet ve yüceliğini bilip, anlarlar da, kendilerindeki zillet ve güçsüzlükten ötürü değil de, Allah canibinden hissedilen o azametten ötürü, O'ndan korkar, O'na saygı (ta'zim) duyarlar. Hak Teâlâ'nın مِنْ خَشْيَتِهِۦ مُشْفِقُونَ *"Onlar, Rablerine tazimlerinden dolayı titrerler"* (Enbiya, 28) ve *"Eğer Biz bu Kur'ân'ı, bir dağa indirseydik, onun Allah'a duyduğu tazimden dolayı, parça parça olduğunu görürdün"* (Haşr, 21) ayetleri de bu manadadır, yani, "Kendisine indirilenin ne olduğunu anlayan bu kimse, (insan), kuvvet ve yücelikce, büyük bir dağ gibi olsaydı, Allah'ın azametinden dolayı, O'ndan duyulan haşyetten, paramparça olurdu." Hak Teâlâ'nın, *"Sen insanlara karşı haşyet duyuyor, onları sayıyorsun. Halbuki tazime en layık olan Allah'tır"* (Ahzâb, 37) ayeti de böyledir. "Haşyet" kelimesinin, bu manada olduğunu söylüyoruz. Çünkü büyük insanlara ve efendilere, *"şeyh"* denmesi, "**he - şe - ye**" kökünde, azamet manasının mevcut olduğunu gösterir.

Hak Teâlâ, "**havf**" hakkında ise, *"Havfetme, biz o asâyı, o ilk hâline döndüreceğiz"* (Tahâ, 21) buyurmuştur. Havf, **Musâ** (a.s)'da bir âcizlik meydana getirince, Cenâb-ı Hak, *"Havfetme, hüzünlenme"* (Ankebût, 33); *"(Musâ), "Beni öldürmelerinden endişe ediyorum" (dedi)"* (Kasas, 33) ve *"(Zekeriyya) (Ben,*

arkamdan (yerime gelecek) ahramdan endişe ediyorum" dedi" (Meryem, 5) buyurmuştur ki, "**ha - ve - fe**" kökünden elde edilebilecek kalıplar da, bunun böyle olduğuna delâlet eder. Çünkü خَفِيَ (gizli oldu) fiili, buna yakın bir manadadır. اَلْخَافِي (korkan) kelimesinde de, bir zayıflık manası vardır. اَلْخَيْفُ kelimesi de buna delâlet eder.

Bunu iyice kavradığına göre, bu demektir ki: Allah Teâlâ'dan hem "havfedilir", hem "haşyet duyulur". O halde kul, Allah'a karşı hem "**hâif**", hem "**hâşî**"dir. Çünkü kul, kendi kendine baktığında, kendinin son derece, âciz olduğunu görür ve dolayısıyla "**hâif**" olur. Allah Teâlâ'nın hazretini (azamet ve yüceliğini), nazar-ı dikkate alınca da, o hazreti son derece ulu ve büyük görür. Dolayısıyla kul, aynı zamanda, Allah'dan "**hâşî**" (haşyet duyan)dır. Fakat **haşyet** duyanın derecesi, **havf** duyandan ileridir.

İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Allah'dan ancak O'nun âlim kulları haşyet duyar"* (Fatır, 28) buyurmuş ve bu haşyetin, sırf âlimlere munhasır olduğunu beyan etmiştir. Çünkü onlar hernekadar kendilerini, üzerinde oldukları halden başka bir halde farzetseler ve Allah Teâlâ'nın, içinde bulundukları bütün ihtiyaçlarını karşılayacağını düşünüp, bunu umsalar bile, O'na duydukları bu haşyeti (saygıyı) elden hiç bırakmazlar. Aksine bu durum, onların haşyetlerini artırır. Fakat Cenâb-ı Hak'tan, kendisini fakir edeceği, yahut makamını elinden alacağı düşüncesiyle **havf** (korku) duyanlara gelince, bu hususta kişi, kendini emin hissettiğinde, çoğu kez bu korkusu azalır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buna rağmen, *"Rabbinin huzurunda durmaktan havfeden (korkan) kimseler için, iki cennet vardır"* buyurmuştur. **Havf** duyan için iki cennet söz konusu olduğuna göre, **haşyet** duyanlara ne mükafaat verileceğini var sen düşün.

Üçüncü İncelik: Allah Teâlâ, "**havf**"den bahsettiği yerde "**makam**" (huzurda durma) sözünü, "**haşyetullah**"dan bahsettiği yerde ise, yüce ismini zikrederek, meselâ, *"Allah'dan haşyet duyar"* (Fatır, 28) ve *"Allah'dan haşyetinden dolayı..."* (Haşr, 21) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de خَشْيَةُ اللهِ رَأْسُ كُلِّ حِكْمَةٍ *"Allah'dan haşyet, her hikmetin başıdır (kaynağıdır)"*[8] buyurmuştur. Çünkü kalbinde bu haşyeti duyan kimse, Rabbinin yüceliğini tanır ve böylece O'ndan haşyet duyar.

Ayetteki, مَقَامَ رَبِّهِ *"Rabbinin huzurunda durma..."* ifadesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Rabbinin huzurunda duracağı o makamda (yerde)..." demektir. bu da, "Rabbine ibadet ettiği yerde, ibadet ederken, korkan..." demektir ve tıpkı, "Burası, Allah'ın mabedidir, **Bârî**'nin mabedidir, yani, burası, kulun Allah'a ibadet ettiği yerdir" ifadesi gibidir.

b) Bu, "Kendisinde, Allah'ın kullarını görüp gözettiği yer" manasınadır. Bu mana, Hak Teâlâ'nın, *"Her nefsin bütün kazandığına kâim olan, yani onları muhafaza eden ve onlara muttali olan Allah, böyle olmayan gibi midir?"* (Ra'd, 33) ayetinde olduğu şekildedir. Bu mana قَائِمٌ عَلَى الشَّيْءِ ifadesinden alınmış olup, "Onun gerçek muhafızı, kendisine hiçbirşey gâib olmayan, gözünden birşey kaçmayan" demektir.

8) **Cemiu's-Sağir**, 2/4.

Buradaki "makâm" kelimesinin, tıpkı, "Falanca, falanca cânibinden korkar" yani "falancadan korkar" denilmesinde olduğu gibi, manada bir tesiri olmayan bir kelime olduğuda ileri sürülmüştür. Bu izaha göre, "**hâif**" ile "**hâşî**" arasındaki fark silabildiğine ortaya çıkar. Çünkü "**hâif**", Allah'ın huzurunda, Rabbinin makamından endişelenmiş ve korkmuştur. "**Hâşî**" ise, eğer ona, "istediğini yap. Çünkü hesaba çekilmeyeceksin, yaptığından mesul olmayacaksın" denilecek olsa bile, bu kimsenin, Cenâb-ı Hakk'a ta'zimin dışında birşey yapması mümkün değildir. "**Hâif**"e gelince, eğer kendisinden mes'üliyyetin kaldırıldığı söylenecek olsa, o çoğu kez nefsinin arzuladığı şeylere yönelir. Nasıl böyle bir fark olmasın ki, Allah'ı tazimlerinden ötürü Allah'ın has olan kulları, yeme-içme diye birşey bilmezler, hep Allah'ın huzurundadırlar. O'nun cemâlini seyre dalmışlardır, celâl denizinde yüzüyorlar. İkinci izaha göre ise, bu ikisi arasında fark olsa bile, biribirlerine yakın manadadırlar.

Dördüncü İncelik: Bu, *"iki cennet"* ifadesiyle ilgilidir. Bu inceliği, buradaki ifadenin tesniye (ikili) getirilişi hakkındaki görüşleri zikrettikten sonra açıklayacağız. Bu cümleden olarak, kimileri, bununla tek bir cennet kastedildiğini, bunun tıpkı, *"(Siz ikiniz), onu cehenneme atın"* (Kaf, 24) ayetindeki gibi olduğunu söylemişler ve bu hususta da şâirin şu şiirini delil getirmişlerdir:

* وَمَهْمَهَيْنِ سِرْتُ مَرَّتَيْنِ / قَطَعْتُهُ بِالسَّهْمِ لاَ السَّهْمَيْنِ *

"İki defa yürüdüğüm, o ikili çöl... Ki ben onu, (elimde kendisiyle oyalandığım) bir okla geçtim kat ettim, iki okla değil...". Bu şiiri delil getirerek, şâirin bununla aslında tek bir çölü kastettiğini söylemişlerdir. Buna delil olarak da, "Onu kastetti" ifadesindeki "onu" zamirinin müfred getirilişini göstermişlerdir. Fakat bu görüş yanlıştır. Çünkü bu şiirdeki, "**sehm**" ifadesi, "**mehmeheyn**" ile iki çölün katedildiğine delâlet eder. Çünkü eğer şâir bununla, tek bir çölü kastetmiş olsaydı, onlar onu katetme (geçme) hususunda, münakaşa etmez, hayretlerini ifade ederlerdi. Hayret edilecek şey de bu kimsenin, bu iki çölü tek bir sefer elbisesi ile ve tek bir "**sehm**" ile katetmek istemesidir ve bunun çok kuvvetli bir azmin ifadesi oluşundandır. Zamire gelince bu, şiirden anlaşılan bir manaya racî olup, takdiri, "Her iki كِلَيْهِمَا çölü de katettin (geçtin)" şeklindedir. Bu ifade (كِلَى) bir ism-i maksur olup, lafzı müfred, manası tesniyedir. Nitekim Arapça'da, كِلاَهُمَا مَعْلُومٌ اَوْ مَجْهُولٌ Her ikisi de malumdur veya makuldür" denilir. Hak Teâlâ da, *"Her iki cennet (bahçe)de, yemişini verir"* (Kehf, 33) buyurmuş ve كِلْتَى (her ikisi) lafzını müfred getirmiştir. Dolayısıyla burada zorlanmaya gerek yoktur. Allah Teâlâ'nın iki cennet, yahut sayısız cennetler vermesine engel yoktur. Mana nasıl böyle olmasın ki, Allah Teâlâ, daha sonra yine, tesniye ile, ذَوَاتَا – فِيهِمَا gibi ifadeler kullanmıştır. İkinci mana ise, doğru olandır. Çünkü onlar, iki cennettirler.

Bu iki cennet hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Birisi cinler, birisi insanlar için olan iki cennet" manasınadır. Çünkü bahsedilen, bu iki tür varlıktır.

2) Bu, "Birisi taatlar için, diğeri ise masiyetleri terkten ötürü verilen cennettir" demektir. Çünkü mükellefiyet, bu iki şekilde olmuştur.

3) Bu, "birisi mükâfaat olarak, diğeri ise mükâfaata ilave olarak verilen cennet" demektir. Şöyle de denebilir: Bununla, birisi maddî, diğeri ise rûhî (manevî) olan iki cennet kastedilmiştir. O halde maddî olan cennette bulunanlar, **na'îmdedirler**; rûhîde olanlar ise, "**ravh**" içindedirler. Bu manaya göre ifade, tıpkı *"Artık ravh (rahatlık), güzel rızık ve naîm cenneti (onundur)"* (Vâkıa, 89) ayetindeki gibi olur. Bu böyledir. Çünkü hâif, mukarrebîndendir. Mukarreb ise, ravhda, reyhanda (güzel kokulu rızıkta) ve **nâîm** cennetindedir.

Bu hususdaki incelik de şudur: Cenâb-ı Hakk, günahkârların cehennem ateşi ile o kaynar su arasında gidip-geleceklerini söyleyip, bu gidilen yerler iki tür şey olunca, başkası için de, yani Allah'dan havfeden (korkan) için de, günahkâr hakkında zikrettiğinin dengi olarak, iki cennetten bahsetmiştir. Fakat mücrimlerden bahsettiği yerden, onların gidip-geldiklerinden, ateşten uzaklaşırken, bir diğer azaba düştüklerinden bahsetmiştir. Burada ise, cennetliklerin, bu iki cennet arasında gidip-geldiklerinden bahsetmemiş, aksine bunları, âdeta krallar kılmıştır. Binâenaleyh Allah'dan havfeden bu kullar, cennette kendilerine bir saygı, haklarında bir ikram olsun diye, dolaştırılmazlar, gidip-gelmezler, aksine, başkaları hizmet için onların etrafında pervane olur. Bu hususu, *"Müttakilere va'dolunan cennetlerin misâli şöyledir..."* (Ra'd, 35) ve *"Şüphesiz müttakiler cennetlerdedirler"* (Duhân, 51-52) gibi ayetlerin tefsirinde anlattık. Çünkü Allah Teâlâ, bu ayetlerin birinde tek bir cennetten, diğerinde ise cennetlerden bahsetmiştir. Binâenaleyh bunlar, ağaçları-evleri birbirine bitişik olup, oraya çöl gibi, boş arazi gibi, hiçbir fasıla girmediği için tek bir cennet, geniş oldukları için, çeşitli ağaçlar ihtiva ettikleri için, çok evler-köşkler bulunduğu için, birçok cennetler olarak sayılmışlardır. Ayrıca yine maddî-manevî lezzetler ihtivâ ettikleri için, iki cennet kabul edilmişlerdir. O halde ifadelerin böyle değişik şekillerde getirilişi, övgü içindir.

★ ★
★

Ağaç Sergisi Gibi Bahçeler

ذَوَاتَآ أَفۡنَانٍ ﴿٤٨﴾ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾

"(Bu cennetler) çeşit çeşit ağaçlar(la doludur). Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 48-49).

"**Efnân**", ya "**fenen**" kelimesinin çoğuludur. Buna göre mana, "dallar sahibi, dallı budaklı" şeklindedir; yahut "**fenn**" (çeşit)in çoğuludur ve "O iki cennet çeşitli ağaç sahibidirler" manasınadır. Buna göre eğer, "Bunlardan hangisi daha güçlü manadır?" denilirse, biz deriz ki: Şu iki sebepten ötürü, birinci daha kuvvetlidir:

1) Bu "**efnân**", "**fenen**"in çoğuludur. Meşhur olan da bu görüştür. "**Fen**"in çoğulu ise, meşhur olan şekle göre "**funûn**"dur. **Efnân** ve **funûn** kelimelerinin ikisinin de, "fenn"in çoğulu olduğu sanılmasın. Aksine herbiri, kendilerini belirleyecek harf sayesinde bilinirler. فَعَلٌ vezninin, أَفْعَالٌ şeklinde cemî oluşu çoktur. Fakat فَنٌّ (fenn gibi) vezninin, فُعُولٌ şeklinde (fünûn gibi), cemî oluşu daha yaygındır.

2) Hak Teâlâ'nın, *"Bu iki (cennet)de, her meyveden çifte çifte çeşitler var"* (Rahman, 52) ayetin başlı başına bir mana ifade edişinden dolayı... Bir de bu ifâde, zihnen bir farklılık olmayan ve hep var olan şeyler hakkında kullanılır. Buna göre şayet, "Cennetler, nasıl dallı budaklı olmakla övülür. Dünyadaki cennetler (bahçeler) de böyle ağaçlı, dallı-budaklıdırlar" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Cennetler (bahçeler), aslında ağaçlı olur. Ağaçlar dallıdırlar, dallar da çiçeekli ve meyvelidirler. Bunun böyle oluşu ise, bunun bakana zevk vermesi içindir. Fakat dünya cennetleri, ihtiyaçtan ötürü böyledir. Ahiret cenneti ise, dünya cenneti gibi değildir. Binâenaleyh âhiret cennetinde ancak lezzet veren şeyler bulunur, ihtiyaç için, zarureten olan birşey yoktur. Ağaçların kökleri ve gövdesi ise, bulunması gerekli şeyler olup, insanın böylesi bahçelerde, istediği gibi dolaşmasına manidirler. Ahiret cennetlerinde ise, ağaçlar üzerlerinde enteresan yapraklar, güzel meyveler bulunan dallar şeklinde olup, kalınca gövdeleri yoktur. Bunun böyle oluşunun delili, Allah Teâlâ'nın bu cennetleri, ذَوَاتَا أَفْنَانٍ "dallı-budaklı" diyerek, oradaki lezzetleri anlatarak nitelemesidir. Yani, bu cennetlerin, dalları vardır, bu dallar bir köke dayanmaz. Aksine bunlar boşlukta (havada-muallakta) dururlar. Cennetlikler ise, onların altındadırlar.

b) "**Efnân**" (dallar) kelimesinin nekire getirilişi, ya çokluğu göstermek için, yahut da teaccüb (hayret edilecek şekilde olduğunu göstermek) içindir.

★ ★
★

Bahçelerinde Pınarlar

فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ﴿٥٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾ فِيهِمَا مِن كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾
فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾

"Bu iki (cennet) de, akar iki göze vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz? Bu ikisinde, her meyveden çifte çifte çeşitler vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 50-53).

Bu, Allah Teâlâ'nın bir başka ayette de, *"Orada akan bir göze (kaynak) vardır"* (Gâşiye, 12) buyurduğu gibi, "Bu iki cennetin herbirinde, akan bir kaynak, yine

herbirinde iki tür meyve var" demektir. Bu ayetlerle ilgili olarak, bir kısmı, *"O ikisinde, durmayıp fışkıran iki kaynak var"* (Rahman, 66) ve *"O ikisinde, her nevi meyveler, hurma ve nar var"* (Rahman, 68) ayetlerinin tefsirinde, bir kısmı da şimdi zikredilecek bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, *"dallı - budaklı", "akar iki kaynak", "her meyveden çifte çifte"* ifadelerinin tümü, yukarıda bahsi geçen o iki cennetin özellikleridir. Binâenaleyh, bütün bunlar, tek bir söz gibidir ve "Dallı budaklı, ağaçları olan, akar iki kaynağı bulunan, her meyveden çifte çifte çeşitler olan iki cennet..." manasındadır.

Buna göre eğer, "Üzerlerine bir duman salıverme, yakın bir ateşi salıvermeden (Rahman, 35) başka olduğu halde, Cenâb-ı Hak, azabından bahsederken, bu ikisini birbirinden ayırmayarak, *"Üzerlerine ateşten bir yalın ile bir duman salıverilecek. Öyle ki birbirinizi kurtaramayacaksınız"* (Rahman, 35) buyurmuş; **"hamîm"** (sıcak su), cehennemden başka olduğu halde, *"Onlar bununla, kaynar su arasında gider-gelirler"* (Rahman, 44) buyurmuş iken ve *"İşte bu, o mücrimlerin yalan saydıkları cehennemdir"* (Rahman, 43) ifadesi, başlıbaşına bir söz iken, *"Onlar bununla, kaynar su arasında gider-gelirler"* (Rahman, 44) bir başka tam söz iken ve aralarını, tekrar edip duran o ayetle ayırmaz iken, bu ayetleri üç kez, o tekrar ayetle birbirinden ayırışının hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada, Cenâb-ı Hakk'ın rahmet tarafının gâlib oluşunu gösterme söz konusudur. Çünkü Hak Teâlâ, azab ayetlerini, birbiri ardınca getirdi ve bahsi kısa olsun diye, toptan - bir çırpıda zikretti. Ama vereceği mükafaatları derece derece, kademe kademe zikretti. Çünkü bunları böyle saymak, dinleyenin hoşuna gider. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak bu fasıla (tekrar) ayetiyle, bir de "O ikisinde...", "O ikisinde..." ifadelerinde olduğu gibi, aynı şeye raci olan, zamirlerin tekrarı ile zikretti. Çünkü arzu edilen şeyi, tekrar zikretmek, hoşa giden birşeydir, lezzet veren şeyi uzatmak, ondan uzun uzun bahsetmek, yine hoşlanılan birşeydir.

İKİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın فِيهِمَا عَيْنَانِ نَجْرِيَانِ ayeti, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, "O iki cennetin her birinde, akar bir kaynak var" manasına; فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ "ayeti de, "Her birinde, çifte çifte meyveler vardır" manasınadır. Yahut da, "Bu cennetlerin herbirinde, o meyvelerden iki çeşit vardır" manasınadır. Mananın bu şekilde olması da muhtemel olup, "O iki cennetin herbirinde, her meyveden bir çift vardır" demektir. O halde, o iki cennetin herbirinde, her meyveden iki çeşit vardır. Bu mana, فِيهِمَا *"o ikisinde"* ifâdesindeki zamirin **"zevcân"** (iki çeşit) kelimesine raci olduğunu söylersek, söz konusudur. Yahut da, مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ ifâdesindeki مِنْ harf-i cerrinin, **"zevcân"**ın beyânîyyesi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun örneği şudur: مِنْ harf-i cerri, birşey içinde olması mümkün olmayan birşeye dâhil olduğunda böyle olur. Bu tıpkı senin فِي الدَّارِ مِنَ الشَّرْقِ رَجُلٌ "Evde, şark'dan bir adam var" demen gibidir. Bu, رَجُلٌ مِنَ الشَّرْقِ takdirindedir. مِنْهُمَا "O ikisinden" ifadesi ile ...مِنْهَا "Ondan" manasının kastedilmesi de muhtemeldir. Bu izaha göre, مِنْهُمَا ifâdesi, مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ *"her meyveden"* ifadesinin delâlet

ettiği şeyin sıfatı gibi olur. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "o ikisinde, her meyveden vardır" derken, "O iki cennette, her meyveden, birşey vardır" demiş olur ki bu var olan şey de, "iki çeşit" olmuş olur. Bu, مِنْ harf-i cerrinin, orada, o şeyde, ondan başka olması mümkün olmayan birşeye dâhil olması halinde açık bir manadır. Bu tıpkı senin, فِي الدَّارِ مِنْ كُلِّ سَاكِنٍ "Evde, hertürlü sâkinden vardır" demen gibi olur. Bu durumda, o iki cennette, her tür meyveden, iki çeşidin olduğunu söylemiş oluruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Eğer "Cenâb-ı Hak, "**efnân**" (dallar-ağaçlar)dan bahsederken, eğer, "O iki cennette her meyveden iki çift vardır" demiş olsaydı, daha uygun olurdu. Çünkü dalların üzerinde meyveler vardır. Binâenaleyh biri diğeriyle ilgili iki ifade arasında, "*O ikisinde, akar iki kaynak vardır*" ayetini getirmesindeki hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki: Cennetten bahsetme, nimetlenenlerin örfüne göre yapılmıştır. Çünkü nimetlenenler, bağa-bahçeye girdiklerinde, hemen meyveleri yemeye koşmazlar, aksine ferahlanmayı - rahatlamayı, yemeden - içmeden önce düşünürler. Üstelik dünya bahçelerindeki insan dahi, iyice acıkmadıkca ve arzu duymadıkca, yiyip-içmez. Ya bu durum cennette nice olur (var düşün). Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, gezintinin, sayesinde tamamlanacağı, ağaçların yeşilliği, gözelerin akışı gibi şeyleri zikretmiş, daha sonra da, gezintiyi tamamlayan bu şeylerin peşisıra, meyvelerden, yiyecek-içecek şeylerden bahsetmiştir. Binâenaleyh en açık ifadeler içinde, ayetlerini en güzel manalar ile donatan Zât-ı Mevla'yı noksan sıfatlardan tenzîh ederiz.

★ ★
★

Astarı İpek Döşekler

مُتَّكِـِٔينَ عَلَىٰ فُرُشٍۭ بَطَآئِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ ۚ وَجَنَا ٱلْجَنَّتَيْنِ دَانٍ ﴿٥٤﴾
فَبِأَىِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾

"Hepsi de, astarları atlastan olan döşemelere yaslanarak (nimetlenirler). Her iki cennetten devşirilen meyveler, (onlara) yakındır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 54-55).

Bu ayetle ilgili nahiv, lügat ve mana açısından birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İ'rab Meselesi

Bu, nahiv açısındandır. Meşhur olan görüşe göre, ayetin başındaki "**mütteklîne**" ifadesi, "hâl" olup, "**zü'l-hâl**" ise, لِمَنْ خَافَ *"Korkan için..."* (Rahman, 46) ayetindeki مِنْ isim-i mevsûlüdür. Bu "hâl"in âmili ise, harfi cerr olan, **lâm**'ın delâlet ettiği şey olup, takdiri لَهُمْ فِي حَالِ ٱلِٱتِّكَاءِ جَنَّتَانِ "Onlar ittikâ (dayanma) halinde oldukları halde, onlar için iki cennet vardır" şeklindedir.

Halbuki, **Keşşâf sahibi** ise, bu ifâdenin, "**medh**" üzere mensûb olabileceğini söylemiştir. Ama, bu ifadeyi bu manaya hamletmede, ifâdenin hal olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre, şöyle bir problem söz konusu olabilir: Cemâat, sadece cennetlikler, yaslanma halinde iken, onlara ait değildir; tam aksine cennet, her halde iken onlara aittir. Binâenaleyh, cennet, cennetlikler oraya girmezden önce de, onlar içindir. Bu ifâdenin, hâl; hâl sahibi olanın ise, فَاكِهَةٌ kelimesinin delâlet ettiği şey olduğu da söylenebilir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu ikisinde, her meyveden çifte çifte çeşitler vardır"* ifadesi, o "**fâkihe**" ile zevkyâb olanların bulunduğuna delalet eder.

Buna göre, Cenâb-ı Hak, sanki, "O meyvelerle zevkyâb olanlar, yaslanmış oldukları halde zevkyâb olurlar" demek istemiştir ki, mananın böyle olması halinde, şöylesi ince bir mâna söz konusu olur. Çünkü, yiyen kimseler, cariye, hizmetçi, köle, uşak ... gibi emir altındaki kimseler iseler, bunlar hep ayakta yeyip içerler. Yok eğer, yiyen bu kimse, seçkin birisi de, ama ne var ki, açlığını gidermek için yiyorsa, o zaman oturarak yer, fakat, yaslanarak yemez. Yaslanarak yeme işi, kendisini yemek yemeye mecbûr eden ve bunun için oturtan acil bir açlığı bulunmayan ve orada, onu buna zorlayan bir kimse bulunmayan seçkin, aziz kimselere aittir. Binâenaleyh, zevkyâb olma, yaslanmaya uygun bir kelimedir (Hâl sahibi kelime, "**fakihe**" bir mefhûmun olabilir...).

Nahvî meselelerden **ikinci mesele:** عَلٰى فُرُشٍ ifâdesi, hangi fiile taalluk etmektedir? Cenâb-ı Hakk'ın adeta, "Falanca asâsına yaslanmış" veya "... uyluklarına dayanmış..." denilmiş olması gibi, "Onlar, döşeklere, döşemelere yaslanıyorlar" demiş olması için, eğer bu ifâde, مُتَّكِـِٔينَ kelimesine taalluk ettirilecekse, bu olamaz. Çünkü "**firâşa**" yaslanılmaz... Yok eğer, başka bir şeye taalluk ettirilecekse, bu başka şey nedir? Biz deriz ki, bu, başka bir şeye taalluk edip, bunun takdiri, neye yaslandıkları beyân edilmeksizin, "Döşekler üzerinde olanlar, yaslanmış oldukları halde zevkyâb olurlar..." şeklindedir. Onların yaslanışlarının, döşeklere olması da muhtemeldir; ancak ne var ki, bu ifâdenin, onların altlarında olanı ve onların tüm bedenleriyle üzerinde bulundukları o şeyi beyân eden bir ifâde olabilmesi için, daha açık olan bizim bahsettiğimizdir. Ki bu, onlar için daha büyük bir nimet ve daha büyük bir ikrâm olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Görünen odur ki, herbiri için tek bir döşek değil de, herbiri için pekçok döşeme, döşek vardır. O halde bu demektir ki, hepsinin, üzerinde bulundukları pekçok döşekleri bulunuyor.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Lügat Meselesi

Bu lügat açısından olup, şöyledir: "**el-istebrak**", kalın ipek demektir. **Araplarda** ipek bulunmayıp, bu, onlara **Acemler**den gelmiş olması sebebiyle, "**ed-dîbâcu**" kelimesi, **Arapça**'laştırılmış bir kelime olunca, bu, **Acem** kökenli kelime bunu ifâde etmek için kullanılmıştır. Ne var ki Arapiar, bu kelimede, hayli tasarrufta bulunmuşlardır. Zira, bunun **Farsça**'da adı, سِتَبْر (sitebr) kelimesinin tasğîri olan ve kalın anlamına gelen سِتَبْرَك (sitebrek)'dir. Binâenaleyh, bu demektir

ki, Araplar bu kelimenin başına bir hemze ilâvesinde bulunmuşlar, sonundaki kâf'ı da kâf'a (ق) çevirmişlerdir. Bu kelimenin başına hemze getirilişine gelince, Acem lisânında, kelimenin başındaki harfin harekelerinin pekçok yerde açık olmayışından dolayıdır. Böylece, adeta bu harekeler sükûnmuş gibi olurlar... Dolayısıyla, Araplar, nasıl sâkin bir kelimenin başına, vasıl hemzesi getiriyorlarsa, bunun da başına, hemze getirmişlerdir. Sonra, ulemâdan bazıları, bu ifâdenin başındaki hemzeyi, hemze-i vasıl kabul edip, مِنِ اسْتَبْرَقٍ şeklinde okurlarken, ekserisi, bunu, hemze-i kat' kabul etmişlerdir (مِنْ إِسْتَبْرَقٍ) Çünkü, ilgili kelimenin başı, aslında, harekeli idi; ne var ki bu bozuk bir hareke idi. Dolayısıyla, Araplar, o bozuk harekeyi düşürecek ve başını sâkin kılma imkânı verecek olan hemzeyi getirdi.. Hareke denkleşince, sükûna başvurmak daha yakın olur. Halbuki, vakıf yapılırken, kelimelerin sonları sakin kılınır ve herhangi bir harekeyle de değiştirilmez. ك harfinin, **kâf** (ق) harfi ile değiştirilmesine gelince, Araplar şayet, bu kelimenin sonundaki kâfı yine kâf olarak bırakmış olsalardı, o zaman, "senin mescidin, senin evin" anlamına gelen, سِتَبْرَقْ kelimesiyle karışırdı. Dolayısıyla **Arapça**'da kelimenin sonunda hitâp için getirilen kâfı düşürdüler onun yerine kaf (ق) harfini getirdiler.

Kur'ân'da Arapça Olmayan Kelime?

Ne var ki, izahın böyle yapılması halinde, şu meşhur soru gündeme gelebilir: Kur'ân, apaçık ki Arapça lisanıyla inzâl olunmuştur. Bu kelime ise, Arapça değildir... (Ne dersin)? bu konudaki gerçek ve doğru cevap şudur: Aslında bu kelime, Araplar arasında kullanılan bir kelime değildir. Dolayısıyla ayet ile "O Kur'ân aslında Arapların lisanında vaz' olunmuş bir dil ile inzâl olunmuştur" manası kastedilmemiştir. Tam aksine, ayetten kastedilen, "Kur'ân'da, Arapların konuşmadığı, dolayısıyla da, lisanlarının onu konuşmaya alışmadığı için onlara zor gelen bir dil kullanılmaksızın Araplara manası gizli kalmayan bir dil ile indirilmiş olduğudur... Dolayısıyla, onların bu gibi şeylerden âciz oluşları, ancak onun bir mucize oluşundan dolayıdır.

BEŞİNCİ MESELE
İttikâ

Bu mesele, mâna ile ilgili olup şöyledir: اِلْتِكَاء **İttikâ**, bedenin sağlamlığına, kalbin huzûruna delâlet eden bir durum arzeder. Binâenaleyh, böyle oturan kimse, hem bedenine ait olan hususları, hem de kalbinin durumlarını, olması gerektiği bir biçimde oluşturmuştur. Çünkü, hasta kimse, sırtüstü yatmaksızın, ya yan yatar, yaahut da, rahatını sağlayabileceği bir biçimde, bir şeye yaslanır. Ama, meselâ elini başının altına dirseklerini yere koyup, yanını da yerden uzaklaştıracak biçimdeki "ittikâ - yaslanma"ya gelince, bu, herkesin yapacağı bir şey değildir. Bu şeyi arzulama konusunda kalbi meşgul olan kimseye gelince, onun kalbi bu kimseyi, alelacele hareket eden kimse gibi, hareket ettirir.

ALTINCI MESELE
Astarı İpekten Döşekler

Müfessirler, ayetteki بَطَائِنُهَا مِنْ اسْتَبْرَقٍ *"astarları atlastan olan..."* ifâdesinin, o yatakların, döşeklerin son derece kıymetli olduklarına delâlet ettiğini; zira, astarı atlastan olan şeyin dışının, ondan daha kıymetli olacağını ve bunun

adeta, gözün görmediği bir şey olduğunu, "sündüsten" yani, yumuşak ve ince ipekten olduğunu söylemişlerdir. Burada, yine manayla ilgili olarak, şöylesi diğer bir izah daha yapılabilir: Dünya ehli, zinetlerini gösterirler. Ve onlar, hiçbir zaman, içini dışı gibi yapma imkânı da bulamazlar. Çünkü, maksatları, zinetlerini izhar etmektir. Astar ise, gözükmez. Binâenaleyh, sebep bulunmayınca, müsebbeb (netice) de bulunmaz. (Bir şeyin içini göstermek esas olmayınca, için kıymetli şeyden olması da gerekmez). Binâenaleyh, astarları ipekten yapmadaki maksatlar, yani ortaya koyma amacı olmayınca, onu, öyle yapmamışlardır. Halbuki, ahirette, durum, ikrâmda bulunmaya ve nimet vermeye varıp dayanır. Dolayısıyla da, astarları da dışları gibi olur. İşte böylece Cenâb-ı Hak, astarlarının bu şekilde ipekten, atlastan olduğunu zikretmiştir.

YEDİNCİ MESELE
Cennette Meyve Toplama

Ayetteki, وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ *"Her iki cennetten devşirilen meyveler (onlara) yakındır..."* ifadesinde, bu cennetlerin dünya yurdunun cennetlerinden şu üç bakımdan farklı olduğuna bir işaret vardır:

1) Dünyadaki bahçelerin ağaçlarında meyveler, ağaçların tepelerinde, dal uçlarındadırlar. İnsan arkaya yaslanırken, dalların uçlarından uzak düşer. Ahirette ise, cennetlikler, yaslandığı halde, meyveler onlara doğru iniverir sarkar.

2) Dünyada, bir ağacın meyvesine yaklaşan bir kimse, diğerinden uzaklaşır. Ahirette ise, hem aynı anda hem de aynı yerde bütün meyveler yakın durumdadırlar. Ahirette, bir cennette karar kılmış olan bir kimsenin yanında, başlıca bir cennet daha vardır.

3) Bütün bu ilginç şeylerin tamamı, cennete ait özelliklerdendir. Cennetteki ağaçlar, cennetlikler oturur dururlar, hiç hareket etmezlerken, onların yanına gelir, onları bürür ve gölgelendirir. Halbuki, dünyada ve dünya bahçelerindeki durum böyle değildir. Zira, dünyada insan, daima hareket halinde olup, elde etmek istediği şey (meyve) ise, hareketsizdir. Burada şöyle bir hakikat bulunmaktadır: Dünyada kim tembellik etmez, Allah'a ibâdet hususunda geri kalmaz, hep hayır ve hasenât hususlarında sa'y ü gayret gösterirse, bu kimsenin işi ve durumu, kendisini hareket etmeye mecbur bırakmayacak bir hareketsizliğe varıp dayanır. Binâenaleyh, cennetlikler, cennette şayet hareket etmek isterlerse, herhangi bir ihtiyaç ve arzudan dolayı hareket etmiş olmazlar... Eğer hareketsiz ve sâkin halde ise, yorulmadan sonra istirahata çekilme amacıyla da bir sükûnet halinde değillerdir: Sonra, Allah'ın dostu (velî kimse) için, dünyada cennetin pekçok örneği vardır. Çünkü bu kimse evinde oturur, rızkı ona, onun etrafında dönüp dolaşarak, ona doğru geliverir. Bunun böyle oluşunun delili, *"Zekeriya ne zaman (Meryem'in bulunduğu) mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu..."* (Al-i İmrân, 37) ayetidir.

SEKİZİNCİ MESELE
İki Cennet

Bahsi geçen iki cennetlerin ikisi de maddî iseler; bu demektir ki, cennetlik, bu iki cennet sağında ve solunda, o da bunların meyvelerinden istifâde eder vaziyette, hep bu ikisinin arasındadır. Yok eğer bunlardan birisi ruhî,

manevî, diğeri maddî ise, bunlardan herbiri için, kendisine uygun düşen meyveler ve döşekler bulunmaktadır.

★ ★
★

Yalnız Eşlerine Bakan Güzeller

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٥٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٧﴾

"Oralarda gözünü yalnız eşlerine hasretmiş (öyle dilber)ler vardır ki, bunlardan evvel ne bir insan, ne bir cin aslâ kendilerine dokunmamıştır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 56-57).

Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır.

Önceki Ayetle Münasebet

Birinci Bahis: Bu bahis, ayetin önceki ifâdelerle olan münasebet ve bu münasebetin son derece güzel olması hakkındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, öncelikle, cennetliğin yerini beyân etmiştir, ki bu, cennettir, daha sonra da onun sayesinde gezinebileceği şeyi beyân etmiştir. Çünkü, bir bağa bir bahçeye giren kimse, her şeyden önce, bir kere içi rahatlar, geniş nefes alır. İşte, bunu anlatmak için, Cenâb-ı Hak, *"Çeşit çeşit ağaçlar ... Bu iki (cennet) de akar iki kaynak vardır"* (Rahman, 48-50) buyurmuş, daha sonra, yeme, içmeyle ilgili olanları zikrederek, *"Bu iki cennette her meyveden çifte çifte neviler vardır"* (Rahman, 52) buyurmuş, daha sonra da, bu yeyip içmeyi müteakiben de, istirahat mahallini, yani yatakları, döşekleri beyan buyurmuş, daha sonra da, yatakta, orada bulunacak olanları açıklamıştır.

İkinci Bahis: فِيهِنَّ ifâdesinin, *"oralarda"* zamiri, neye racidir? Biz deriz ki, bu hususta şu üç izah yapılabilir:

1) Bahsedilen lütuflara ve nimetlere raci olup, *"O nimetler içinde gözünü ... hasretmiş (öyle dilber)ler..."* demektir.

2) Bu zamir, **furuş** (yataklar) kelimesine raci olup, *"O yataklar içinde gözünü ... hasretmiş (öyle dilber)ler..."* demektir. Ama, bu iki izah zayıftır. Birincisinin zayıf oluşuna gelince, o iki cennetin nimetler içinde yer alması, iki kaynak ve meyvelerin o iki cennette bulunması sebebiyle gözlerini dikmiş olan o kadınları, bu göz dikişlerini, kendilerini nimetler içinde bulunmalarına tahsis etmenin hiç bir faydası yoktur. İkincisinin zayıf oluşuna gelince, Cenâb-ı Hak, "döşeklere yaslanarak..." buyurarak o döşekleri, cennetliklerin zarfı kılmış, o döşeklere raci olacak olan zamiri de, بَطَائِنُهَا "astarları" diyerek tekrarlamış, ama, بَطَائِنُهُنَّ buyurmamıştır. Dolayısıyla, فِيهِنَّ ifâdesi, بَطَائِنُهَا 'daki zamirin bir tefsiri olmuş olur. Böylece de, bir başka noktayı beyan etmeye ihtiyaç duyulmuş olur. Çünkü, Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yeniden, orada

"döşekler" kelimesi geçmediği halde فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ *"İçlerinde güzel huylu... kadınlar vardır"* (Rahman, 70) buyurmuştur. O halde, bu durumda en doğru olan, şu üçüncü izah olup, bu da, فِيهِنَّ ifadesindeki zamirin, "iki cennet" kelimesine raci oluşudur. Burada zamir, çoğul (هُنَّ) getirilmiş, Rahman 50 ve 52. ayetlerinde ise tesniye getirilmiştir. Çünkü biz, cennetin şu üç değerlendirmeye sahip olacağını beyân etmiştik.

a) Cennetin ağaçları, birbirine bitişik olup, ağaçlar arasında geniş çöller kurak araziler ve bataklıklar bulunmamaktadır. Bu açıdan, o cennetler adeta, herhangi bir şeyin, onları biribirinden ayıramadığı tek bir cennet gibi olmuş olurlar. (Onun için bazan, cennetteki kelimesiyle ifade buyurulmuştur).

b) Cennetin, hayırları derleyici iki türü ihtiva etmiş olmasıdır. Çünkü, o cennetlerde, dünyada mevcut olanlar bulunduğu gibi, dünyada olmayan türler de vardır; cennetlerde, bilinen ve bilinmeyen her şey vardır; cennetlerde, vasfedilen ve edilemeyen şeyler vardır ve cennetlerde, maddî olan ve maddî olmayan lezzetler vardır. Binâenaleyh, "cennet" sözü bu iki türü kapsadığı için, o adeta iki cennet gibi olmuş olur. (Onun için de, bir başka "iki cennet" diye ifadelendirilir).

c) Geniş ağaçları, mekânları, nehirleri ve meskenleri çok ve bol olduğu için, cennet, adeta "cennetler..." makamında olmuş olur. (Bu sebeple Kur'ân'ın bir başka yerinde cennet, جَنَّاتٌ "cennetler" diye zikir edilir). Binâenaleyh bu demektir ki, cennet, bir açıdan bir tane, bir başka açıdan iki tane ve bir başka açıdan da ikiden fazla, Ilh'dir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki: Kadınların dünyada iken, hem eşleriyle birlikte bulunmak, hem de yatakta, eşleriyle birlikte mübâşeret için tek bir yerde, aynı anda, bulunmak mümkün değildir. Bu, ya o mekânın darlığından dolayı, ya da imkân olmayışından dolayıdır; yahutta bu, o kadınların zelil (umursanmaz cinsten) oluşlarının delilidir. Çünkü, her erkek, bir evde, kadınlarıyla birlikte, ancak o kadınlar kendilerine iltifât edilmeyen câriyeler oldukları zaman bir araya gelebilir. Ama, bunların her biri, üst düzeyde ve malları çok kimseler olunca, bunları, bir evde, aynı yerde toplamak mümkün olmaz. Bil ki, dünyada, şehvet, eşlerdeki güzellik sebebiyle arttığı gibi, eşlerin, küçük ve üst düzeyden olunca da artar. İnsanların genel anlamdaki durumlarının farklı farklı oluşları, bunun delilidir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyebiliyoruz ki, cennetteki hazlar, o kadınlarda, hem şekillerinin güzelliği, hem güzel oluşları, hem asîl, şerefli ve mükemmel olmaları ile bir arada bulunmaktadır. Binâenaleyh, o kadınların birinde dahi, bütün bunlar mevcuttur. Onların cariye ve uşaklarında da böyledir. Dolayısıyla, söz konusu cennet, bunlarda bulunan bu mükemmellik sebebiyle hep zirveye doğru tırmanır. Binâenaleyh, bu durumda, herbirine uygun geniş yerlerin bulunması gerekir. Bu sebeple, birbirlerine bitişik olmaları açısından tek olan o cennet, kendisinde oturanların ayrı ayrı yerlerde olması açısından, çoktur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, فِيهِنَّ *"oralarda"* buyurmuştur. Ama dünyada meskenlerin çok geniş bir alana yayılması durumu yoktur. Bu durum cennetin azametine delildir. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, فِيهِمَا *"o iki cennette"* buyurmuştur. İşte bu da, söz konusu inceliklerdendir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ ifâdesi, hazfedilen ve sıfatı yerine geçen bir mevsûfun sıfatı olup, bu hazfedilen mahzûf da, ya النِّسَاء (kadınlar) ya da الْأَزْوَاج (eşler) kelimesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Oralarda, gözlerini kocalarına tahsis etmiş kadınlar, eşler vardır" buyurmuştur. Bunda da şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, o kadınları ancak vasıflarıyla zikretmiş, onları, kendi cinslerini ifâde eden ad ile zikretmemiştir. Bu cümleden olarak, meselâ bir seferinde, *"hûru în (pek güzel) gözlü huriler de... (vardır)"* (Vâkıa, 22) bir seferinde, *"yaşıt kızlar"* (Vâkıa, 37), bazan da *"gözünü yalnız eşlerine hasretmiş (dilberler)"* buyurmuş, fakat, "falan, falan kadınlar..." diye ismen zikretmemiştir. Bunun şu iki sebebi vardır:

a) Bu, onların kendilerini teşhir etmekten pek sakındıklarına bir işarettir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu kadınları, cinslerine ait isimlerle zikretmemiştir. Çünkü cins ismi, sıfatın ortaya koyamayacağı gerçekleri anlatır. Zira sen, meselâ, "Hareket eden, dileyen, yiyen, içen..." dediğinde, bu kimseyi, böyle pek çok vasıfla nitelemene rağmen, "hayvan veya insan" demek suretiyle anlatışından daha fazla ortaya koyamazsın.

b) Onları yüceltmek için... Zira böylece onların güzellikleri, kendilerine cennet va'dedilmiş olan ehli cennet gözünde artar. Çünkü padişahların kızları, ancak sıfatlarla anlatılırlar.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kasırat-ı Tarf

قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ tabiri "menetmek" manasına olan, "**kasr**" kökündendir, yani "O kadınlar gözlerini (bakışlarını), başkalarına bakmaktan alıkorlar" demektir. Yahutta bu ifade, "**kusûr**" kökündendir ve "O kadınlar gözlerinin bakışlarını, kasrederler (kısaltırlar) ve onların gözünde, başkalarına bakma diye birşey yoktur" manasında olur. Diyorum ki: Görünen o ki, bu ifade "**kasr**" kökündendir. Çünkü bu mana medh ifade eder. "**Kusûr**" kökü ise böyle değildir. Bu tabirin, "Onlar gözlerini (bakışlarını) alıkoydular" manasında, "**kasr**" kökünden olduğu da söylenebilir. Mananın böyle olmasına göre, bu ifade, "fâilin mef'ûlüne izâfeti" kabilinden olur. Bunun böyle oluşunun delili ise, "**kasr**" kökünün medh ifade edip, "**kusûr**" kökünün böyle olmayışıdır.

Bu izaha göre, burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ daha sonra, *"Bunlar "çadırlar içinde maksûrat (ehl-i perde) hurilerdir"* (Rahman, 72) buyurmuştur. O halde bunlar, bir taraftan maksurat (kasredilmiş-Perdelenmiş) iken bir taraftan kâsırât (kendi kendilerini perdelemiş, bakışlarını eşlerine hasretmiş) olurlar. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Onlar, tıpkı iffetli kimselerin meşgul oluşları gibi, gözlerini (bakışlarını) alıkoymuşlardır (başkalarına bakmazlar). O halde bunlar, tıpkı kendisini çadırlar içinde kapalı tutan, bakışlarını başkalarına bakmaktan alıkoyanların âdeti gibi, kendilerini çadırlara kasretmiş (âdetâ hapsetmişler)dir.

2) Bu, onların yüce kıymetlerini ve iffetlerini anlatan bir ifadedir. Çünkü kendinden kaynaklanan bir alıkoyma vasfı bulunmayan ve kendilerini idare edecek, onlara

bakacak velileri olmayan kadınlarda bir tür zillet vardır. Ama kendileri için çok güçlü, başkalarına mânî olabilecek velileri (akrabaları) bulunan kadınlar ise, dışarı çıkmaktan, başkalarına görünmekten çekinirler. İşte bu onların saygınlıklarına delalet eder. Ama onların, içlerinde, dışarı çıktıklarında sağa-sola bakma gibi bir duygu olmadığı zaman da, kendi kendilerine iffetlidirler demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, "**maksûrât**" (Rahman, 72) ifadesi ile, yani "onları velileri perdelerler, cennette ise onların velisi Allah Teâlâ'dır" ifadesi ile, saygınlıklarına; "**kâsırât**" ifadesi ile de, onların iffetli olduklarına işareti birlikte zikretmiş olur. Bu inceliği tamamlayan bir diğer unsur da şudur: Allah Teâlâ onların iffetlerine delalet eden, ortaya koyan ifadeyi, saygınlıklarına delalet eden ifadeden önce getirmiş ve mesela, iki cennetin en üstününden bahsederken "**kâsırât**" ifadesini, bu kadar üstün olmayanından bahsederken "**maksûrât**" ifadesini zikretmiştir. "**Maksûrât**"a delalet eden şey, onların saygınlığına delalet eder. Çünkü onlar, kendi kendilerine kapananlar diye değil de, kapatılanlar diye tavsif edilmişlerdir ve bu, onları başkasından perdeleyen birisinin olduğuna bir işarettir. Mesela bu kimse çadırını diker, perdesini asar. Ama bunu bizzat kendisi yapan, kapısını eliyle kitleyen kadın böyle değildir. Bu hususu, bu ayetin biraz sonraki tefsirinde anlatacağız.

BEŞİNCİ MESELE

قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ ifadesinde, bunların iffetli oluşuna, mü'minlerin, onların nazarında çok kıymetli olduğuna - güzel gözüktüğüne, dolayısıyla kocalarını, kendilerini başkalarından alıkoyacak bir biçimde sevdiklerine bir delalet vardır. Bu ifade yine, onların utangaç - edepli - terbiyeli olduklarına delalet eder. Çünkü "**tarf**", göz kapağının hareket etmesi (açıp - kapanması) demektir. Halbuki hûrilik (seçkin olma) kadının göz kapağını bile hareket ettirmeyip, başını kaldırmamasını gerektirir.

ALTINCI MESELE

Ayetteki, لَمْ يَطْمِثْهُنَّ *"Kendilerine asla (hiç kimse) dokunmamıştır"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1. Onlara başkası hakim olmamış;

2. Onlarla cinsi münasebette bulunulmamış;

3. Kendilerine dokunulmamış. Bu mana, onların hallerine ve saygınlıklarına daha uygundur. Fakat "**tems**" kökü bu manada, açık değildir. Eğer bundan, dokunma manası kastedilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak, bu mananın en açık şekilde anlaşılacağı lafzı zikrederdi. Nasıl böyle olmasın ki, Hak Teâlâ, *"Eğer (o nikâhlılarınızı) kendilerine temas etmeden (dokunmadan) önce boşarsanız..."* (Bakara, 237) ve *"Kadınlarınızdan ayrılın..."* (Bakara, 222) buyurmuş, cinsî münasebeti, açık bir lafızla değil, kinayeli bir lafızla anlatmıştır.

İmdi, "Fakat bahsettiğiniz problem devam etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, dünyada, *"Yahut kadınlara lemsettiğinizde (dokunduğunuzda)..."* (Mâide, 6) ayetinde de buyurduğu gibi, cinsî münasebeti, bu ayetin tefsiri hususunda, ileri sürülen sahih görüşe göre, "**lems**" kelimesiyle anlatmıştır. Biz bunu, hernekadar imamımız **eş-Şâfiî**'nin görüşünün aksine de olsa, ileride ele alacağız. Yine Hak Teâlâ, cinsî münasebeti, Bakara, 237. ayette de, "**mess**" ile ifade etmiştir. Fakat ahireti, cinsî

münasebeti kinaye yoluyla anlatmamıştır" denilirse, biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak şehvetî ifâ sözkonusu olup, bu da bedeni zayıf düşürüp, ibadete mânî olduğu için, dünyadaki cinsî münasebeti, kinayeli lafızla anlatmıştır. Halbuki bu münasebet, bazan, tıpkı içkinin kötülüğü gibi, bazan da çok yemenin kötülüğü gibi bir kötülük arzeder. Ahirette ise bu iş, bütün kötülüklerden ve mahzurlarından arındırılmıştır. Nasıl böyle olmasın ki, meselâ cennetteki içki, lezzet veren şeylerdendir ve oranın yemesi-içmesi süreklidir (ve mahzursuzdur). Binâenaleyh Allah Teâlâ, kötülüğüne bir işaret olsun diye, dünyada bu hususu, mecâzî lafızlarla, alabildiğine kapalı kinayeli ifadelerle anlatmıştır. Ahiretteki bu işi ise, açığa yakın, yahut da neredeyse çok açık lafızlarla zikretmiştir. Çünkü "**tems**", cinsî münasebete daha açık şekilde delalet eder. Zira olmâ ve "**vikâ**", "biraraya gelmek, birlikte olmak, üzerine çıkmak" manasındadır. İşte bu husus, âhiretteki cinsî münasebetlerin, bütün kötülüklerden ve mahzurlardan berî olduğuna bir işarettir.

YEDİNCİ MESELE

Ayette, قَبْلَهُمْ *"Onlardan önce"* ifâdesinin getirilişinin hikmeti nedir? Deriz ki: Eğer Cenâb-ı Hak sadece, "Onlara ne bir insan ne bir cin dokunmamıştır" demiş olsaydı, bu mü'min kimsenin de, o hurîlere dokunmayacağını ifade ederdi. Halbuki hiç de böyle değildir.

SEKİZİNCİ MESELE

Cinler, cinsî münasebette bulunmadıkları halde, bu ayette, "cinlerin" de zikredilişinin hikmeti nedir?" Cevâben diyoruz ki: Hiç de öyle değildir. Aksine cinlerin de çoluk-çocukları ve üremeleri vardır. İhtilaf, onların insanlar ile cinsî münasebet yapıp yapmayacakları hususundadır. Meşhur olan görüşe göre, bunlar, insanlarla da cinsî münasebette bulunabilirler. Eğer böyle olmasaydı, cennette, soy-sop diye birşey olmazdı. Binâenaleyh insanların o hûrîlerle teması cinlerin onlarla cinsî münasebeti gibidir. Yani cinlerin teması olmadığı gibi insanların da teması olmuş değildir.

★ ★
★

Yakut, Mercan Gibi Hûriler

كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾

"Sanki onlar (birer) yakuttur, mercandır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz"

(Rahman, 58-59).

Bu benzetme hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, onları, yakut ve mercanın saflığına - berraklığına bir teşbihtir.

b) Bu, onların incinin beyazlığının ve yakutun kırmızılığının güzelliğine bir teşbihtir. Mercan, incinin küçüğü olup, beyazlık ve parlaklık bakımından, büyüğünden çok çok

ileridir. Şimdi eğer, bu teşbihin, o kadınların temiz ve saflıklarını anlatmak için yapıldığını söylersek, deriz ki: Bu hususta şöyle bir incelik var: Geçen ayetteki قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ tabiri o kadınların kötülükten ve ahlâksızlıktan uzak olduklarına, *"sanki onlar yakuttur, mercandır"* ifadesi de, onların cennette seçkin, saf, berrâk ve tertemiz oluşlarına bir işarettir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak ilk defa akl-zihnî hususu zikrederek işe başlamış, sonra da maddî-hissî olan hususu zikretmiştir. Tıpkı bizim, "Bu teşbih, onların cisimlerini kırmızılık (pembelik) ve beyazlık hususunda, yakut ve mercana benzediklerini anlatmak içindir" deyişimiz gibi, bu hususdaki hüküm de budur. Çünkü, Cenâb-ı Hak, bu kadınların iffetli oluşlarını, parlak oluşlarından önce zikretmiştir. Bu ayetin, önce geçen ayeti te'kid eden bir ifade olduğu da söylenebilir. Çünkü bu kadınlar, bakışlarını sadece beylerine hasretmiş olup, ne bir insan, ne bir cin ile beraber olmaktan sakınmış, cinsî münasebetten kaçınmış olunca, adeta tâ madeninin göbeğindeki yakut, sedefinde (kabukları içinde) korunmuş ve hiç bir el tarafından dokunulmamış olan bir inci gibi olmuş olurlar.

Teşbih Çeşitleri

Biz bu hususu, *"sanki onlar saklanmış, gün görmemiş yumurtalar gibidirler"* (Saffât, 49) ayetini tefsir ederken, şöyle de izah etmiştik: **Müşebbehün bih** (kendine benzetilen) üzerine gelen كَأَنَّ edatı, **müşebbehün** (benzetilen) başına gelen كَأَنَّ edatının ifade ettiği te'kidî ifade etmez. Binâenaleyh mesela sen, زَيْدٌ كَالْأَسَدِ **"Zeyd aslan gibi"** dediğinde, **"Zeyd aslana benziyor"** demiş olursun. Ama, كَأَنَّ زَيْداً بِالْأَسَدِ **"Zeyd sanki aslan gibi"** dediğinde ise, bu **"Zeyd** şüphesiz, gerçekten aslana benziyor" manasında olur. Fakat bizim, **"Zeyd** aslana benziyor" sözümüzde, ileri bir mübalağa yoktur. Çünkü **Zeyd** aslana, her ikisinin de canlı olmaları, bedenleri olmaları ve saire bakımlarından benzemiştirler. Halbuki, **"Zeyd** aslana benziyor" şeklindeki sözümüzü, hakiki manaya hamletmek mümkün değildir. Bunun lafız bakımından izahı hususunda şöyle deriz: **"Kâf"**, müşebbehün bih'in başına getirilip de, mesela إِنَّ زَيْداً كَالْأَسَدِ **"Zeyd aslan gibidir"** denildiğinde, bu **"kâf"**, **"esed"** (aslan) kelimesinde, lafzî bir amel yapmış (bir tesir göstermiş ve sonunu cerretmiş) olur. Halbuki lafzî amel, mana bakımından amel etmeye mânîdir. Binâenaleyh sanki o aslanda bir amel (tesir) yapılmış da, o, **"Zeyd"** oluvermiş. Ama sen, كَأَنَّ زَيْداً بِالْأَسَدِ **"Zeyd sanki aslandır"** dediğinde ise, **"esed"** lafzını, aslî i'râbı (hali) ile bırakmış olursun. O halde bu demektir ki **"esed"** (aslan), hali ve hakikati üzere bırakılmış da, **Zeyd** ona işte bu halde benzetilmiştir. **Zeyd'in, "esed"**in aslî halindeki durumuna benzetildiğinde, aslî halinde olmadığında ona benzetilişinden daha kuvvetli olacağında şüphe yoktur. Binâenaleyh **"Zeyd** aslan gibidir" diyen kimse, âdetâ o aslanı, aslî derecesinden-halinden indirmiş de, böylece **Zeydın ona denk olduğunu anlatmak; "Zeyd** sanki aslandır" diyen kimse ise, **Zeyd'i** olduğu dereceden yükseltmiş, böylece **Zeyd'in**, aslana denk olduğunu anlatmak istemiştir. İşte bu son derece güzel bir inceliktir.

★ ★
★

هَلْ جَزَآءُ الْإِحْسَٰنِ إِلَّا الْإِحْسَٰنُ ﴿٦٠﴾ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾

"İyiliğin karşılığı iyilikten başka birşey midir? Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 60-61).

Bu ayetle ilgili pek çok izahlar yapılmıştır. Hatta şöyle denilmiştir: "Kur'ân'da, herbirinde yüz görüş (izah) bulunan, üç ayet vardır. Bunlardan birincisi, *"Siz Beni zikredin (hatırlayın) ki, Ben de sizi zikredeyim"* (Bakara, 152) ayeti; ikincisi, *"Eğer siz dönerseniz, Biz de döneriz"* (Isra, 8) ayeti; üçüncüsü de, Hak Teâlâ'nın bu ayetidir." Şimdi bu hususta yapılan en meşhur izahları sıralayıp, daha sonra da doğruya en yakın olanını izah edeceğiz:

Meşhur olan izahlar şunlardır:

1) "Tevhidin mükâfaatı, cennetten başka birşey değildir. Yani, "**Lâ ilâhe illâllah**" diyenin mükâfaatı, cennete girdirilmekten başka birşey değildir.

2) Dünyadaki iyi işlerin karşılığı, ahiretteki ihsan (iyi ve güzel mükâfaatlar)dır.

3) Size dünyada nimetler vererek, ahirette de naîm cennetleriyle iyilikte bulunan Zât'a verilecek karşılık, ibadet ve takvanızla O'na ihsanda bulunmanızdır.

Doğruya daha yakın izah şudur: Bu ayet, genel bir ifadedir. Binâenaleyh başkasına ihsanda (iyilikte) bulunan herkese verilecek karşılık, iyilik yapılanın da bu kimseye iyilikte bulunmasıdır. Şimdi biz bu hususta sözün özünü belirteceğiz ki, yapılan bütün izahlar varıp ona dayanır: Diyoruz ki: "**İhsan**" lafzı, şu üç manada kullanılır:

1) Güzeli varetmek ve yaratmak. Nitekim Allah Teâlâ, *"(Allah) sizin suretlerinizi (şekillerinizi) güzel yaptı"* (أَحْسَنَ) (Teğabun, 3) ve *"(O), herşeyin yaratılışını ahsen (en güzel) yapandır"* (Secde, 7) buyurmuştur.

2) "**Zarîf**" işi yapmaya "**İzrâf**", "**garîb**" (enteresan) işi yapmaya "**İgrâb**" denildiği gibi, ""**İhsan**" da, "hasan" (güzel) olanı yapma manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Kim bir hasene yaparsa, ona on misli vardır"* (En'âm, 160) buyurmuştur.

3) "Onları bilmiyor" manasında, "Falanca kitabette güzel (hasen) değil, fatihada güzel (hasan) değil" denilir.

Ama görünen odur ki, "**İhsan**"daki asıl mana, ilk iki şık olup, üçüncüsü o iki şıktan çıkarılmıştır. Bu ise ancak, kullanılış karinesiyle anlaşılır ve "**ilim**" (bilme) manasının kastedilişi, zannı gâlibe dayanır. Bunu iyice kavradığına göre, diyoruz ki: Bu ayetteki her "**İhsân**" lafzını da, aynı manaya almak mümkün olduğu gibi, değişik manalara

almak da mümkündür. Birincisi ile ilgili olarak diyoruz ki: Bu ifadenin manası, "Güzel bir fiil işleyenin göreceği karşılık, ona güzel bir fiil ile mukabelede bulunulmasıdır" şeklindedir. Fakat kuldan sâdır olan güzel fiil, kulun kendisinin güzel ve hoş gördüğü şey değil, de, Allah Teâlâ'nın (dinin) güzel ve hoş gördüğü şeydir. Çünkü fasığın gözünde fasıklığı, aslında güzel olmadığı halde, çoğu kez ona güzel gözükür. Binâenaleyh güzel olan, Allah Teâlâ'nın kulundan yapmasını istediği şeydir. Aynen bunun gibi, Allah'dan olan güzel şey de, nasıl Allah'ın kendisinden istediği şeyi kulun yapması, güzel ise, kulunun kendisinden istediği herşeydir. Hak Teâlâ bu hususa, *"O (cennette), nefislerin arzu ettiği, gözlerin zevk aldığı herşey var"* (Zuhruf, 71); *"O (ehl-i cennet), nefislerinin iştihâ duydukları şeyler içinde ebedidirler"* (Enbiyâ, 102) ve *"Güzel ameller yapanlara, en güzel mükâfaat var"* (Yunus,26) yani "O cennetlikler nezdinde en güzel olan var" buyurmuştur.

İkincisi ile ilgili olarak diyoruz ki: Dünyada iken amelinde güzel davranmış kimselerin mükâfaatı, Allah Teâlâ'nın, o kimsede ve onun hallerinde, her iki dünyada güzele olanı vermesi, onu tecelli ettirmesidir. Bunu tersinden ele alarak, "İçinizde, suretlerinizde ve hallerinizde güzelliği yaratana verilecek karşılık, bizim de O'nda güzelliği ortaya koymamızdır. Ne var ki, bizim Allah'a iyilik etmemiz imkânsızdır. Bizim nefislerimiz ve fiillerimizde de güzelliğin isbâtı böyledir. Binâenaleyh bizim kendimizi ve fiillerimizi güzelleştirmemiz, nefislerimizi Hz. Allah'ı görüyormuşcasına ibadetle, fiillerimizi de tevbe, ile içimizi de, O'nu tanımakla güzelleştirmek suretiyle olur. İşte bu hususa işaret edilmiş ve haberlerde, mü'minlerin yüzlerinin güzel olacağı, kâfirlerin yüzlerinin ise çirkin olacağına dair bir takım haberler varid olmuştur.

Üçüncü izaha gelince, ki bu da, her iki manaya birden alınmasıdır, biz diyoruz ki: Güzel fiil ve amellerde bulunan herkesin mükâfaatı, ancak, Allah Teâlâ'nın o kimse ve onun bütün halleri hususunda güzel olanı gerçekleştirmesidir. Böylece, Cenâb-ı Hak, o kimsenin hem yüzünü, hem de halini güzelleştirir. Bu hususta şöylesi birkaç incelik vardır:

Cennette Avâmın Muafiyeti

Birinci İncelik: Bu, ahirette, avâmdan teklifin kaldırılacağına, havâssa yöneltileceğine bir işarettir. Bu cümlenin birinci şıkkına gelince; zira Allah Teâlâ, *"İyiliğin karşılığı iyilikten başka birşey midir?"* buyurup, mü'min kimsenin de, cennetle mükâfaatlandırılacağında şüphe olmayınca, bu, mü'min kimse için, ona mükâfaat olarak bir ihsân ve ödül olmuş olur. Kölesini bir şeyinden dolayı mükâfaatlandıran bir kimse ise, ona, kendisine teşekkür etmesini emretmez. Bir de, şayet mükellefiyet, ahirette de devam etmiş olsa; derken kul da, o mükellefiyetini yerine getirmemiş olsaydı, o zaman, ilahî cezâya müstehak olurdu... İkâb ise, ihsanda bulunmama demektir. Çünkü kul, dünyada bulunduğu sürece Allah'a ibadet edince âhirette, kul var olduğu ve yaşadığı sürece, ona ihsanda bulunması suretiyle, Allah'ın keremiyle karşılaşır. Binâenaleyh, kendisine teklif edilmediği için ahiretteki sorumluluğu yerine getirmemeden dolayı, avâmdan olan kula bir cezâ ve ikâb yoktur.

Cümlenin ikinci şıkkına gelince, Allah'ın velî kulları şöyle derler: "Biz, dünyada, Allah Teâlâ'ya, bize daha önce verdiği nimetlerden dolayı ibâdet ettik. Binâenaleyh, şu anda Allah'ın bize verdiği mükâfaatlar ise, yeni bir nimet ve yeni bir ihsandır. İşte bundan ötürü, Allah'a teşekkürde bulunmanız gerekir." Böylece havâs olan bu kullar, **el-Hamdülillâh** derler, Allah'ı zikrederler, O'na senâda bulunurlar. Binâenaleyh, Allah'tan gelen bu lütfun bizzat kendisi, Allah'ın has kulları hakkında, Allah'ın şükrünü yerine getirmeye sebep teşkil etmiş olur da, böylece onlar, kendilerini yeniden Allah'a ibâdet etmeye verirler ve bu durum, huri, köşk, yeme-içme gibi... şeylerden alıkoyan ufak bir ibâdet olmuş olur. Artık onlar, yemezler içmezler, biribirlerine kötü lakaplar takmazlar, böylece, onların bu hali, bu günümüzde, yani dünyada, tıpkı meleklerin hali; yani, evlenmemeleri, oyalanmamak gibi olmuş olur da, bu durum, bu dünyada bir zor ve ağır mükellefiyetler gibi bir mükellefiyet olmaz. Bu olsa olsa ancak, başka şeylerden duyulan lezzetten daha fazla bir lezzet olmuş olur.

İkinci İncelik: Bu ayet, kulun, ahirette durumunun sapasağlam olduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Orada taze yemişler, onların temennî edecekleri herşey onlarındır"* (Yâsîn, 57) buyurmuştur. Zira biz, "**İhsân**"ın, o ihsânı yapan kimse nezdinde, güzel olanı işlemek anlamına geldiğini beyan etmiştik. Ne var ki, Allah bizden, Kendisine Kendisinin istediği gibi ibâdet etmemizi isteyip, mü'min kul da, bunu, kendisinden istenildiği gibi ifâ edince, o zaman "**muhsin** - iyi davranan kişi" olmuş olur ki, bu da, Allah'ın bu kuluna, ihsân'da bulunmasını ve bu kulu nezdinde güzel olanı gerçekleştirmesini gerektirir. Ki bu da, kulun, Allah'tan dilediği o şeyin, istediği gibi olmasıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak adeta, هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ buyururken, "Benim, kendisinden istediğim şeyleri istediğim biçimde yapıp ifâ eden kimsenin mükâfaatı, istediği o şeylerin ona, onun istediği biçimde verilmesidir. Ancak ne var ki, dileme, güzel görmeyi alâkadar eder. Binâenaleyh, Allah'ın bu va'di gereğince, bu ayetin, Cenâb-ı Hakk'ın keyfiyyetsiz olarak görüleceğine delâlet etmiş olması gerekir.

Üçüncü İncelik: Bu ayet, insanın, Allah'tan olan ihsan çeşitleri namına aklına getirebileceği herşeyin, Allah Teâlâ'nın kendisine va'detmiş olduğu o ihsanın dûnunda, aşağısında olduğuna delâlet eder. Çünkü kerîm olan kimse, fakîr bir kimseye, "Şunu yap, sana şu kadar dinar var", bir başkasına da, "Sana ihsânda bulunmam mukabilinde şunu yap" dediğinde, kendisi için ücret belirlemediği bu ikinci kimsenin ümidi, kendisine ücret belirlenmiş olduğu kimsenin ümidinden daha fazla olur. Bu husus, o kerîm zât, son derece kerîm ve son derece zengin olduğunda söz konusu olur. Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre, Allah Teâlâ sanki "Bana ihsânda bulunanın mükâfaatı, benim ona, kendisine gıbta edilecek şeylerle iyilikte bulunmam ve ona, arzuladığı şeyin daha üstünde olanı, ulaştırmamdır" demiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Allah'ın, mü'min kulunun beklediğinin üstünde bağışta bulunduğu o şeyin, O'nun keremine ve lütfuna uygun olması gerekir.

★ ★
★

Başka Cennetler

وَمِن دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾ مُدْهَامَّتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾

"O (Cennet)ten başka iki cennet daha vardır. Şimdi, Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz? (Bu cennetler) koyu yeşildirler. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz? İçlerinde (suları) durmayıp fışkıran iki pınar vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 62-67).

Cenâb-ı Hak, cezâ (karşılık, mükâfaat)'dan bahsedince, bunun peşinden, misli bir cezâdan da bahsetmiştir ki, bu da, (bu ayette bahsedildiği gibi) diğer iki cennettir. Bu manaya göre bu ifadeler, tıpkı, *"İyi iş, güzel amel yapanlara, daha güzel iyilik ... vardır"* (Yunus, 26) ayeti gibi olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ دُونِهِمَا ifâdesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) "Şeref, kıymet bakımından onların "aşağısında.." demektir. Bu görüş, **Keşşâf sahibi**nin tercih ettiği görüş olup, o, şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce geçen iki cennet hakkındaki *"çeşit çeşit ağaçlar"* (Rahman, 48) ifadesinin yanısıra, burada *"koyu yeşildirler..."* (Rahman, 64); evvelkiler hakkında, *"akan iki kaynak..."* (Rahman, 50); burada, *"durmayıp fışkıran iki pınar"* (Rahman, 66) -zira, النَّضْخُ (fışkırma), "akma" olayından aşağıdır-; evvelkiler hakkında, *"her meyveden çift çift..."* (Rahman, 52) buyurup da, burada, *"her nevi meyveler, hurma ve nar..."* (Rahman, 68) buyurması ve evvelkiler hakkında, *"astarları atlastan olan döşemeler, döşekler..."* (Rahman, 54) buyurması, -zira, yüceliğinden, üstünlüğünden ve akılların onları idrâk edemeyişinden dolayı, o döşeklerin dış yüzünü zikretmemiştir-, burada ise, *"yeşil yastıklara ve güzel döşeklere..."* (Rahman, 76) buyurması, işte bunun delilidir." Birisi, "Bu, zayıftır; çünkü, ahirette, Allah'ın atiyye ve bağışları, peşpeşedir. Bu şeyleri verirken, herkes onun, bir öncekinin aynısı yahutta ondan daha güzel ve hayırlı olduğunu zanneder..." diyebilir.

Buna, **Zemahşerî**'nin tercih ettiği şeyi iyice anlatmak için, şöyle cevap verilebilir: Bu, evvelkilerden daha aşağı olan bu iki cennet, Allah'ın, cennetlikleri kattığı o zürriyetleri ile, onlara tabi olanlar içindir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu ikisini onlara bir ikrâm olsun diye vermiştir. Bu, "Bu iki diğer cennet de size aittir. siz, bu iki cennette istediğiniz kimseleri iskân edebilirsiniz.." demektir.

b) Bu ifâde ile, bunların mekân, yer bakımından aşağı olmaları kastedilmiştir. Buna göre, onlar adetâ, o iki cennette olurlar, böylece de, üstten, onlardan daha aşağıda

olan diğer iki cenneti seyrederler.. Bunun böyle oluşunun delili *"... onlar için (üzerlerinde (başka başka) konaklar binâ edilmiş, altlarında da ırmaklar akan yüksek mesireler vardır"* (Zümer, 20) ayetidir. O yüksek konaklar, yanında, çeşit çeşit ağaçlar vardır. Onların altındaki konakların arazisi ise, yemyeşildir. Yaptığımız bu izaha göre, ayette şöyle birkaç incelik vardır:

Birinci İncelik: Cenâb-ı Hak, evvelkiler hakkında, *"çeşit çeşit ağaçlarla (dolu)"* (Rahman, 48); bunlar hakkında ise, *"koyu yeşildirler"* (Rahman, 64) buyurmuştur ki, bu son ifâde, "alabildiğine yeşil" anlamındadır. Çünkü birşey simsiyah olup, o hale getirildiğinde اَدْهَمَ الشَّيْءُ simsiyah oldu. Ne var ki bu ifâde, bazı şeyler hakkında kullanılmaz. Yeryüzü alabildiğine yemyeşil olduğunda, siyaha çalar.. Şöyle de denebilir: Ekilip biçilmeyen yer hakkında, بَيَاضُ اَرْضٍ "yerin beyazlığı..."; mamûr ve dolu olduğunda ise سَوَادُ اَرْضٍ "Yerin siyahlığı..." ifadesi kullanılır ki, bu tıpkı, سَوَادُ الْبَلَدِ "Memleketin siyahlığı, yani nüfusunun kalabalıklığı, tabiri gibidir. Hz. Peygamber de, عَلَيْكُمْ بِالسَّوَادِ الْاَعْظَمِ وَمَنْ كَثَّرَ سَوَادَ قَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ *"En büyük cemaat ve topluluktan* ayrılmayın. Kim, bir kavmin nüfus ve sayısını arttırırsa, o onlardandır"(9) buyurmuştur. Ki, buradaki sözün özü şudur: Renklerin başı, beyazdır; sonu ise, alyahtır. Çünkü beyaz, her rengi kabul eder; siyah ise, hiçbir rengi kabul etmez. İşte bundan dolayı başka renge ad olarak verilmezken, siyah renge, "**kâfir**" adı verilmiştir. Ekip biçmeden, yeşillikten hali olan yer beyazlıkla nitelenip, hali olmayan yer de siyah olarak adlandırılınca, bu, cennetin, mekân olarak o ikisinin evvelkilerin altında bulunduklarına delâlet eder. Binâenaleyh, alttakiler üsttekilere baktıklarında, üstteki cennetlerin ağaçlarının kendilerini gölgelediğini; üsttekiler de alttakilere baktıklarında, alttaki araziyi yemyeşil olarak görürler. Ayetteki نَضَّاخَتَانِ عَيْنَانِ مِنْهُمَا ifâdesinin manası da, "Bu, ikisinin suyu; yukarıya doğru fışkırır, kabarır" demek olur. Ama, o ilk iki cennetin pınarları ise, mü'minlere doğru akar.. O halde bu iki suyun, her ikisinin hareketi de, ehl-i imanın bulunduğu istikamete doğru olmuş olur. **Keşşâf sahibi**'nin نَضْخ kelimesinin delâleti, **geri** (ahmak) kelimesinden daha aşağıdır" şeklindeki sözüne gelince, buna lüzum yoktur. Çünkü "akma"nın hafif, "fışkırma" (**nadh**)'ın ise çok kuvvetli olması mümkündür. Hatta, burada fışkırma, yukarı doğru hareket etme anlamındadır. O iki pınar ise, mü'minlerin bulunduğu yerdedir. O halde bu demektir ki, suyun hareketi, mü'minlerin bulunduğu tarafa doğrudur. Binâenaleyh, ilk iki pınar, bu demektir ki, mü'minlerin bulunduğu yerdedir. Binâenaleyh, suların hareketi de, akış istikameti olarak mü'minlere doğru olmuş olur.

★ ★
★

Meyveler, Hurma, Nar

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾

9) İbn Mâce Fiten, 8 (2/1303); Müsned, 4/278.

"İçlerinde her nevi meyveler, hurma ve nar vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 68-69).

Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi tıpkı O'nun, *"Bu iki (cennet) de her meyveden çifte çifte vardır"* (Rahman, 52) ifadesi gibidir. Bu böyledir, zira "fâkihen" karpuz, vb. ekilip biçilen yerden elde edilen, yere ait meyvelerle, hurma vb. ağaçtan elde edilen, ağaca ait meyvelere denilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak "yere ait meyvelerden olan çeşitli yeşilliklerle koyu yeşillenmiş" buyurdu. Ki, orada, ağaçtan elde edilen meyveler de bulunmaktdır. Bu meyvelerden de, şu iki çeşidini, yani nâr ile hurmayı zikretmiştir. Çünkü, bunların ikisi de, birbirinin karşıtıdır. Binâenaleyh, bu demektir ki, bunlardan birisi tatlı, diğeri ise değildir. İşte aynen bunun gibi, bunlardan birisi sıcak, diğeri soğuk (birisi hararet verir, diğeri ise hararetli giderir)tur. Bunlardan birisi, hem fâkihedir, hem gıda; diğeri ise, sadece fâkihedir. Yine bunlardan birisi, sıcak memleketlerin fakihesinden, diğeri ise, soğuk memleketlerin fâkihesindendir. Yine bunlardan birisinin ağaçları iyice uzun, diğerininki ise, bunun tersidir. Yine bunlardan birisi, açıkca yenilir, kabuğu yoktur, diğeri ise, kabukludur. Binâenaleyh, bunlar birbirlerinin torsinedir. O halde, bu ikisi, adeta, iki zıt şey gibidirler. Bu iki zıt tarafa işaret etmek ise, ikisinin arasında kalanlara işaret etmeyi de içine alıp, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"İki doğu ve iki batının Rabbi..."* (Rahman, 17) buyurması gibidir. Biz bu hususu, daha evvel izah etmiştik.

★ ☆
★

فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾

"İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlü kadınlar vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 70-71).

Buyurmuştur ki, bu, "o kadınların içinde hayır, güzel huy; dışlarında ise, güzellik vardır" demektir. خَيْرَاتٌ kelimesi, خَيِّرَةٌ (hayrat) kelimesinin çoğuludur. Biz, bu ayetle ilgili gerekli açıklamaları, قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ (Rahman, 56-58) ayetlerinin tefsirinde yapmıştık ki, bu ifâde, yine, onların güzel olduklarına bir işârettir.

★ ★
★

Çadırlardaki Hûriler

حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾

"Çadırlar içinde ehl-i perde huriler vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz? Bunlara onlardan evvel ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 72-75).

Bu ifâde, onların saygınlıklarına bir işârettir. Çünkü, onlar, zorla odalara tıkılmamışlardır. Bu, onlara ikram için çadırlar kurulduğuna, perdeler asıldığına bir işârettir. **hayme** (çadır) kelimesi, tıpkı ahşaptan yapılmış ev manasında olan **el-beytu** kelimesi gibi, insanın geceledi̇ği yer anlamına gelir. Öyle ki, **Araplar** kıldan yapılmış olan beyti, evi de, **hayme** diye adlandırırlar. Çünkü bu, ikamet ve oturmak için hazırlanan bir yerdir. Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ifâdesi, şöylesi bir ince manaya işâret etmektedir: Cennette, mü'min, herhangi bir şey için hareket etme ihtiyacı duymaz... Tam aksine, oradaki şeyler mü'minlere doğru hareket eder. Binâenaleyh, yenilip içilecek her şey, mü'min kimseye, ondan herhangi bir hareket sudur etmeksizin gelip ulaşır ve mü'min kimselerin etrafında, onların arzuladıkları bir biçimde dolaşırlar. **Hurîler** evler içindedirler. Mü'minler istedikleri zaman, onlara gitmek için, o hurîleri o çadırlar mü'minlere doğru hareket ettirir. Mü'minlerin ise köşkleri vardır. Böylece hurîler, çadırlardan o köşklere inerler. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bunlara onlardan evvel ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur..."* (Rahman, 74) ayetinin tefsiri daha önce (Rahman, 56) geçmişti.

★ ★
★

Şahane Odalar

مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾

"(Zevceleri) yeşil yastıklara ve güzel döşemelere, döşeklere yaslanarak (nimetlenirler). Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"

(Rahman, 76-77).

Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, o ilk iki cennetten bahsederken, mü'minlerin yaslanışlarını, kadınlardan bahsedişinden önce zikredişinin, -çünkü orada, önce *"... döşeklere yaslanarak..."* (Rahman, 54) demiş, daha sonra ise, *"gözünü yalnız zevcelerine hasretmiş"* (Rahman, 56) buyurmuş-; burada ise, bu cennettekilerin yaslanışının bahsini,

kadınlarının zikredilmesinden sonra getirişinin hikmeti nedir? Zira burada Cenâb-ı Hak önce *"İçlerinde güzel huylu güzel yüzlü kadınlar vardır"* (Rahman, 70) buyurmuş, daha sonra, *"(Zevceleri) yeşil yastıklara ve güzel döşemelere, döşeklere yaslanarak..."* (Rahman, 76) demiştir... Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) Cennettekiler için bir yorgunluk, bir hareket, iş-güç söz konusu değildir. Binâenaleyh onlar, hep nimetler içindedirler. Ancak ne var ki, dünyadaki insanlar ise, çeşit çeşittir. Kimileri, önce ailesiyle bir araya gelir; onunla güzel güzel sohbet eder, ihtiyacını gördükten sonra ise, gusleder, sonra da, maişetinin temini maksadıyla yeryüzüne yayılır... Kimileri de, önce geçim peşinde gezer dolaşır; kazancını elde edince, ailesinin yanına döner, ihtiyacını gidermezden önce, kalbini o yorgunluklardan arındırır... Binâenaleyh, bu demektir ki, dünyada iken, o cinsî ilişkiden önce bir tür yorgunluk söz konusu olduğu gibi, o işten sonra da yine, rızk için çalışıp çabalamadan dolayı yorgunluk söz konusudur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, cennet ehlinin, hem aileleri ile bir araya gelmezden önce, hem de geldikten sonra rahatlık içinde oldukları, yaslanmış vaziyette hazlandıklarını beyan etmiştir. Böylece, cennetliklerin hep rahat içinde oldukları anlaşılmıştır. Binâenaleyh, onlar için, ne eşleriyle bir araya gelmezden önce, ne eşleriyle bir araya geldikten sonra bir yorgunluk söz konusudur.

2) Biz daha önce, o ilk geçen iki cennetin, mücahede ve mücadele eden o cennetliklere ait olduğunu; son iki cennetin ise, onlara katılan zürriyetlerine ait olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh onlar, bu iki cennettedirler. Aileleri de, o çadırlar içinde eşlerinin gelmesini beklemektedirler. Bu sebeple mü'min barınağı olan o cennete girdiğinde döşeklere yaslanır, derken o güzelim eşleri, onların yanına gelir. Binâenaleyh, o eşlerin o ilk iki cennette oluşları, kocalarının yataklarına yaslanmalarından sonradır. Ama, eşlerin kocaların, son iki cennette oluşlarına gelince, bu, bu dünyada olduğu gibidir. Dolayısıyla, günümüzde olduğu gibi, mü'minin yaslanması sözkonusu değildir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, orada, o hurî ve eşlerin o ilk iki cennette oluşlarını önce zikretti, bu ayette ise, bunu sonraya bıraktı.

مُتَّكِئِينَ ifadesi, hâl'dir. Bunun âmili Cenâb-ı Hakk'ın delâlet ettiği şeydir. Çünkü bu son ifâde, istisnâ kuvvetindedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O hurîlere ve eşlere, o mü'minlerden başkası dokunmamıştır. Çünkü, o mü'minler, o hurî ve eşlere yaslanıcılar olarak, dokunuyorlar.." buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hepsi de ... döşemelere, döşeklere yaslanarak..."* (Rahman, 54) ayeti hakkında daha önce söylediğimiz her şey, bu ayet hakkında da söylenir.

İKİNCİ MESELE

Refref

"Refref", ya, iyice parladığında söylenilen, زَفَّ الزَّرْعُ "ekin iyice parlayıp sararadı..." ifâdesinden gelmektedir. Böylece bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"koyu yeşildirler..."* (Rahman, 64) ifadesine uygun düşer. Buna göre, kelâmın takdiri, "Onlar, güzel yeşilliklere, bahçelere ve güzel döşeklere yaslanmışlardır" şeklinde olur. Yahutta ifâde, زَفْزَفَةُ الطَّائِرِ **"refrefetu't-tâiri"** **"refrefe"**, kuşun, havada, inmek istediği şeyin etrafında dönüp dolaşmasıdır. Buna göre mana, "Onlar, yükseltilmiş halılar üzerinde bulunurlar" şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"ve yükseltilmiş*

döşeklerde..." (Vâkıa, 24) buyurmuştur. Ki, bu ifâde, *"(O) iki (cennet)ten başka iki cennet daha vardır..."* (Rahman, 62) ayetinin manasının, bu iki cennetin mekân bakımından onların altında olduğunu gösterir. Çünkü, bunların yatakları yükseltilmiştir. Ayetteki, خُضْرٌ (yeşiller) kelimesi, cemidir. Binâenaleyh, "**refref**" de çoğul olur. Çünkü bu, cins isimdir. Tekili ise, tıpkı حَنْظَلَةٌ (**Ebû Cehil** karpuzu) kelimesinin حَنْظَلٌ şeklinde çoğul yapılması gibi, رَفْرَفَةٌ'dür, مُتَّكِئِينَ 'nin çoğul oluşu da bunu gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hak, مُتَّكِئِينَ buyurunca, bu, onların **refrefler** üzerinde olduklarına delâlet etmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**el-furuş**" ile "**er-refrefu**" arasında ne fark vardır? Çünkü Cenâb-ı Hak, مُتَّكِئِينَ ifâdesinin delâlet ettiği şey ile yetinerek, رَفَارِف (refârife) dememiş, fakat yine aynı ifâdenin delâlet ettiği şey ile yetinmeyerek, فُرُشٌ buyurmuştur (yani, bu kelimeyi çoğul getirmiştir). (Ne dersiniz)? Biz deriz ki, **rubaî**, dört harfli bir kelimeyi çoğul yapmak, üçlü, **sülasî** bir kelimeyi çoğul yapmaktan daha ağırdır. İşte bundan dolayı, rûbaîlerin çoğulu için tek bir misâl gelirken, sülasilerin çoğullarının misalleri ise pek çoktur. Zaten, رَفَارِف خُضْرٌ ve رَفَارِف خِضَارٌ şeklinde de zaten okunmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Renkler Hakkında

Biz, "**refref**" kelimesinin yaygı, halı anlamına geldiğini söylersek, bunun yeşil olduğunu belirtmenin faydası nedir? Çünkü, Cenâb-ı Hak, cennet elbiselerini, yeşil olmakla nitelemiş ve *"üzerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır"* (İnsan, 21) buyurmuştur. Biz deriz ki, insanların dünyada iken yeşil renge daha fazla temayülleri bulunmaktadır. Buna olan temayülün sebebi ise şudur: Renklerin temeli addolunan renkler yedi tane olup, bunlardan birisi "şeffaflık"tır. Şeffaf, gözün, içine nüfuz etmesine mani olmayan ve ötesinin görülmesini engellemeyen renktir. Bu, meselâ, cam, saf su, vs. gibidir. Bundan sonra beyaz, bunun peşinden sarı, kırmızı, yeşil, derken mavi, ve nihayet siyah gelir. Halbuki bu görünen odur ki, asıl renkler, üçtür. Bunlardan ikisi beyaz ve siyah olup, bunların arasında hayli mesafe bulunmaktadır. Beyaz ile siyah arasında ise, kırmızı yer alır. Çünkü sıhhat, normal durumda olmayınca, eğer bürudet mizacının fazlalığı sözkonusu ise yüzün rengi beyaza çalar. Eğer hararet mizacının fazlalığı sözkonusu ise renk siyaha çalar. Ancak ne var ki, bu üçten (siyah-beyaz-kırmızı) diğer renkler de elde edilir. Bu sebeple beyaz kırmızıyla karışınca, sarı renk elde edilir. Bunun delili; meselâ bütün kan ve diğer kırmızı şeylerle karıştırılmasıdır. Beyaz, siyah ile karıştırıldığında ise, mavi renk elde edilir. Bunun böyle oluşunun delili ise, yanmış kirecin kömürle karıştırılmasıdır. Kırmızı siyahla karıştırıldığında da, yine mavi renk elde edilir. Ancak ne var ki, bu renk, siyaha daha meyyaldir. Sarı renk mavi ile karıştırıldığında, sarı ve maviden, yeşil elde edilmiş olur. Böylece sarı rengin beyazdan; kırmızı ve mavi rengin beyazdan, siyahtan, kırmızıdan ve siyahdan elde edildiği anlaşılmış olur. Binâenaleyh yeşil de, üç temel renk mevcut demektir. Bu sebeple, yeşil, üç temel rengi ihtiva ettiği için, insan ona doğru meyleder. Ama bu, cidden uzak bir ihtimaldir.

Rahatlatıcı Renk

Doğruya en yakın olanı ise şudur: Beyaz, bakışı ayırır, keser. İşte bundan dolayı insan, meselâ yeryüzü karla örtülü olduğu zaman, o devamlı ona bakamaz. Çünkü bu, gözü kamaştırır. Halbuki, siyah şeylere bakmak ise, bakışı kendine toplar. Bundan dolayı insan bu renge ve meselâ kan gibi kırmızı renge bakmaktan hoşlanmaz. Ama, yeşilde, üç şey birarada bulununca, bir şeylerden bir kısmı, diğerinin vereceği eziyyeti bertaraf eder. İnsanın bedenindeki eşyanın karışımı olan bir renk olur ki, bunlar da, kırmızı, beyaz, sarı ve siyahtır. Dünyada iken insanın yeşile olan meyli söz konusu olunca, Allah Teâlâ, ahirettekini de, kişinin dünyadaki zevkine göre zikretmiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Abkarî

"Abkariyy", "Abkar'a mensub" manasına olup, **"Abkar"** da arablarca, cinlerin yerlerinden bir yerdir. Binâenaleyh çok güzel dokunmuş kumaşa, çok güzel olduğunu ifade etmek için **"abkarî"** derler ki "bu sanki insan mamulü değil"miş gibi... Bu kelime, elbise (kumaş) dışında başka eşya için de kullanılır. Nitekim **Arapça**'da mesela çok enteresan bir iş yapan kimseye, "Bu, **abkarî**, yani o beldeden" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, gördüğü rüyada, فَلَمْ أَرَ عَبْقَرِيّاً يَفْرِى فَرِيَّهُ "onun yaptığı işi yapabilecek mahir, bir kişi görmedim" demiştir. Cenâb-ı Hak kelimeyi cins ismi olarak kullanıp, cemî olarak zikretmemiştir. Ama bu kelimeyi, cemî olan kelimelerin tavsif edildiği gibi, cemî olan **"hisân"** kelimesiyle tavsif etmiştir. Çünkü daha önce, **rubâî** kelimelerin cemî yapılmalarının bir tür ağırlık arzettiğini söylemiştik. Kelimeyi عَبَاقِرِيٌّ şeklinde okuyan, bunu عَبَاقِرُ yerine koymuş olur. Eğer o, bunun cemî olduğunu iddia ediyorsa, bu bir yanlış zandır. Yok eğer önce, "abkarî"yi cemî yapmış, sonra da sonuna nisbet "yâ"sını getirmiş ise, edebiyatcıların yaptığının aksini yapmış olur. Çünkü edebiyatcılar (edibler), cemilere nisbet (yâ)sını getirmek istediklerinde, o cemîyi müfrede çevirip, sonra bunu eklerler. Fakat böyle okuyan kimse, önce kelimenin müfredini, külfete girerek cemî yapmış, sonra nisbet yâ'sını eklemiştir. Külfete girdiğini söyledik, çünkü dünyada **Araplar** nezdinde her belde **"Abkâr"** değildir. Dolayısıyla bu kelime cemîlenip, **"abâkır"** denilmez. Binâenaleyh bu, cemîsi yapılmayacak bir şeyde, cemî yapma külfetine girip, onun sonuna nisbet yâ'sını getirmektir. Halbuki edibler, cemî ile nisbet yâ'sını birarada kullanmamak için, nisbet yâ'sı getirilecek yerde, kelimeyi cemî olarak kullanmaktan hoşlanmazlar.

★ ★
★

Zülcelâl

تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

"Azamet, saltanat ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir" (Rahman, 78).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda olup, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, dünya nimetlerini anlatışını, *"Azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zatı bakî kalacaktır"* (Rahman, 27) ayeti ile bitirince, zatı gereği bâkî ve devamlı olanın ancak Allah Teâlâ olduğuna, dünyanın fânî olduğuna, ahiretin ise, hernekadar bâkî ise de, bâkî oluşunun ancak kendisinin bâkî kılmasıyla olduğuna bir işaret olsun diye, ahiret nimetlerini anlatışını da, *"Azamet, saltanat ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir"* buyurarak bitirmiştir.

2) Allah Teâlâ, bu sûrelerin hepsinin sonlarında, kendi isminden bahsetmiş ve mesela, bundan önceki sûrenin sonunda, *"Muktedir bir melek katında..."* (Kamer, 55) buyurmuştur. Kulun, Allah katında oluşu, nimetlerin en ilerilerinden olduğu gibi, Cenâb-ı Hak burada da, cennetlerden ve cennetlerdeki nimetlerden bahsettikten sonra, katındaki nimetlerin en tamının ve lezzetlerin en mükemmelinin, zikrullah olduğuna işaret etmek için de, *"Azamet, saltanat ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bundan sonraki, **Vâkıa Sûresi**'nin sonlarında da, *"Artık rahatlık, güzel rızık ve naîm cenneti (onundur)"* (Vâkıa, 89) buyurmuş, en sonunda ise, *"Haydi Yüce Rabbinin adını tesbih et"* (Vâkıa, 96) buyurmuştur.

3) Allah Teâlâ, cennetteki bütün lezzetleri sayıp, lezzetlerin en ileri çeşitlerinden olan, *"dinleme"* ile ilgili lezzeti (nimeti) zikretmeyince, adetâ *"Yeşil yastıklara ve güzel döşemelere yaslanarak, Allah'ın zikrini dinlerler"* buyurmşutur.

İKİNCİ MESELE

Tebareke

"**Tebareke**" kelimesi, "bereket" kökündendir. "Bereket", devam ve sebat etme manasınadır. بَرَّكَ الْبَعِيرَ (deveyi çöktürmek, sebat ettirmek) ve بِرْكَةُ الْمَاءِ ifâdeleri de bundandır. Çünkü su, birkede (havuzda) hep bulunur, hep akar.

Tebâreke ile ilgili birkaç izah bulunmaktadır:

1) Bu, "O'nun ismi devamlı ve sâbit oldu" demektir.

2) "O'nun katında hayırlar devamlı oldu" demektir. Çünkü bereket, hernekadar, "sebat" manasına ise de, bu hayırlar için de kullanılır.

3) Bu, "Mekânca değil de, şan ve şerefce yücedir" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, dünya nimetlerini sayıp bitirdikten sonra, *"Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır"* buyururken, ahiret nimetlerini sayıp bitirdikten sonra da, *"Rabbinin adı ne yücedir"* buyurmuştur. Çünkü dünya nimetlerini sayıp döktükten sonra, bütün mümkinâtın (mahlûkatın) fânî olduğuna, zatları gereği yok olacaklarına, Allah'ın yüce isminin ise, zikredenlere fayda vereceğine, dünyada, Allah'ı alabildiğine birleyen zâkirlerin

kalmayacağına işaret etmek gerekmiştir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, "Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır" buyurmuştur. Burada ise, cennet ehlinin ebediliğinin, Allah'ın bâkî bırakmasıyla olduğuna, cennetliklerin hep Allah'ın ismini anacaklarına ve bundan zevk duyacaklarına işaret etmek gerekmiştir. İşte bu sebeple de, *"Rabbinin adı ne yücedir"* buyurmuştur ki bu, "O günde, Allah'ın isminden başka, dillerde kimsenin adı-şanı kalmayacak ve hiç kimsenin, hiç kimse nezdinde, isminin anılmasına ihtiyacı kalmayacak, hiç kimseden de korku duymayacaktır. Binâenaleyh eğer onlar, birbirlerini zikredecek anacak iseler, Allah'ın ismi ile zikirleşirler" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
İsm ile İlgili İzah

Ayette, "isim" kelimesinin yer alışının, aslında manada bir tesiri yoktur. Yahut da, "Bu kelime, "**Tebâreke**" fiilinin kendisinden ötürü zikredildiği temel unsurdur (yani onun fâilidir)" (dersek, ne dersiniz)? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Meşhur olan görüşe göre, tıpkı, "Rabbinin zâtı (vechi) bâkî kalacaktır" ayetindeki "vech" gibi, bu "isim" kelimesinin de manada bir tesiri yoktur. Böyle oluşunun delili ise, Hak Teâlâ'nın başka bir ayette mesela, *"Yaratıcıların en güzeli ne yücedir!"* (Mü'minûn, 14) ve *"Mülk elinde bulunan O Zât ne yücedir!"* (Mülk, 1) buyurması ile "tebâreke" (yüce oldu) lafzının bu şekilde kullanıldığı, diğer bütün ayetlerdir.

2) Mübarek olan yüce olan, bizzat Allah'ın ismidir. Bunda beliğ (ince) bir manaya işaret vardır. Çünkü meselâ "yüce oldu" manasında "**tebâreke**" dediğimizde, "şimdi ismi böyle olan zatın bizzat kendisi ya nice yüce olur" demiş oluruz. Bu böyledir. Çünkü mesela, padişahın ismi-şanı yüce olduğunda, ismi ancak saygı ile anılır. Sonra da onu gıyabında anan, bizzat onun yanına vardığında, saygısı daha da artar. Çünkü isme karşı duyulan o saygıdan dolayı ismi duyan kimse ayağa kalkar. Bu tıpkı, padişahların örfünde olduğu gibidir. Çünkü melikler mektuplarında, büyük bir sultanın adını okuduklarında, onun ismini duyunca ayağa kalkarlar. Sonra faraza o sultanın bizzat kendisi, mektubunun gittiği yere gelecek olsa, insanlar onu karşılarlar, huzurunda yerlere kapanırlar. İşte bu, ismin yüceliğinin, müsemmâda (ismin sahibinde) daha fazla bir yüceliğe delâlet ettiğinin apaçık delilidir. Ama biz "**tebâreke**"nin, "katındaki hayırlar devamlıdır" manasında olduğunu söylersek, bu, Allah'ın isminin zikredilmesinin, şerleri giderdiğine, şeytanları kaçırttığına, hayırları artırdığına ve mutlulukları celbettiğine bir işaret olur. Yok eğer bu kelimenin, "Allah'ın ismi devamlıdır" manasında olduğunu söylersek, bu biraz önce de söylediğimiz gibi, zâhirlerin, cennette de zikre devam edeceklerine bir işaret olur.

BEŞİNCİ MESELE
Zilcelal Kıraati

Bu ayette meşhur kıraat ...ذِى الْجَلَالِ şeklindedir. 27. ayette ise ...ذُو الْجَلَالِ şeklindeki kıraat meşhurdur. Çünkü "**celâl**" (yücelik ve azamet), ancak **Rab**" için olur. "İsim" ise, müsemmâdan (isim sahibinden) başka birşeydir. *"Rabbin*

vechi" ifadesinde ise, "**Rab**" de "vech" de, ikisi birden o Zâtı ifade eder. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak o ayette "vechi"ni, "**zû'l-celâl**" diyerek tavsif etti (dolayısıyla vech gibi merfu oldu). Burada ise (mecrur olan) "**Rab**" kelimesine "**zi'l-celâli**" sıfat olarak getirdi (mecbur kıldı). Eğer Cenâb-ı Hak, "**Rab** bâkî kalacaktır" demiş olsaydı, **Rab** olarak bâkî kalınca, o zamanda onun merbûbları da (kulları da) bulunması gerekirdi. Ama *"Rabbin vechi (yüzü - zatı) bâkî kalacaktır"* buyurunca bu söz, mevbûbu unutturdu. Dolayısıyla Hakk'ın bâkî kalacağı kesin kes ifade edilmiş oldu. Derken "vech"i, işte böyle bir inceliği göstersin diye kullandı. Allah en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbine, salat-u selam da, efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun. (Amin).

★ ★
★

VÂKIA SÛRESİ

Bu sûre 96 ayet olup, Mekkîdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ۝١ لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ۝٢ خَافِضَةٌ رَّافِعَةٌ ۝٣

"O vâkıa olduğu zaman, onun vâki olduğunu hiç kimse yalanlayamaz. O, (kimini) alçaltıcı, (kimini) yükseltici"

(Vâkıa, 1-3).

Önceki Sûre ile Münasebet

Bu sûrenin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) **Rahman Sûresi**, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara nimetlerinin sayılıp-dökülmesini, insanlardan bu nimetlere karşılık şükürde bulunmalarını isteyişini, yalanlamaktan menedişini ihtivâ etmekte. Bu sûre ise, Allah'ın şükreden kimseye hayırla (mükâfaatla) karşılık vereceğini, yalanlayan ve inkâr eden kimseyi ise, cezalandıracağını anlatmaktadır.

2) Geçen sûre kullar için olan nimetlerinin zikredilmesi sûretiyle, bir takım tenbihleri (dikkat çekişleri) ihtivâ etmekteydi. Bu sûre de, onun gibi, bağrışıp-çağrışma günü olan kıyamette, onlara verilecek karşılıkları anlatmaktadır.

3) O sûre, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetini; bu sûre ise Allah'ın heybetini ortaya koymaktadır.

Bu sûrenin başı ile **Rahman Sûresi**'nin sonu arasındaki münasebet de şöyledir: O sûrenin sonunda, nefy ve isbat açısından, Allah'ın sıfatlarına, bu sûrenin başında ise, kıyamete ve kıyametteki mükâfaat ile cezaya bir işaret vardır ki bunların herbiri, yine Cenâb-ı Hakk'ın isminin yüceliğine, şânının ululuğuna, kudretinin mükemmelliğine, saltanatının güçlülüğüne delâlet eder.

Kıyamet

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetlerin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "olacak olan o kıyamet, yahut olacak olan o büyük zelzele (sarsıntı) olduğu zaman, herkes bunu (olup-biteni) kabul eder, artık hiç kimse inkâr edemez. Bu hâdise, inadcıların inadının bâtıl olduğunu ortaya kor, böylece, cehennemin dibine savurmak suretiyle kâfirleri alçaltır; cennetin derecelerine çıkarmak suretiyle mü'minleri de yükseltir. Bir de bakarız ki bunlar naim cennetlerinde, berikiler ise cehennemdedirler" demektir.

2) "O vâkıa olduğu zaman, insanları alt üst eder, sarsar. Böylece yüksek olanları alçaltır, alçak olanları yükseltir." Bu izaha göre, ayet, vâki olacak kıyametin şiddetine işaret etmek için, bu tıpkı, *"Biz o (beldenin) altını üstüne getirdik"* (Hûd, 82) ayeti gibi olmuş olur. Çünkü yüksekte olanı yıkmak suretiyle alçaltan, alçağı da yükselten, böylece aşağıdaki yeri, yüce dağlar haline getiren, yüce dağları da, alçak vâdilere çeviren o azâb çok şiddetli ve ileri bir azabtır. Böylece o yüksek yüksek burçlar, kaleler (gökdelenler), yerle bir olur. İşte kopacak olan kıyamet, böylece aşağıdakileri yükseltir ve yerin zirveleri haline getirir, yüksekte olanları da, yerin derinlikleri haline getirir. Bunun böyle olacağının delili, *"O zaman yer bir sarsıntı ile sarsılmıştır, dağlar didik didik parçalanmıştır..."* (Vâkıa, 4-5) ayetleridir. Çünkü bu ifadeler, yeryüzünün, kendisini kökünden söküp atacak, dağlarını ise unufak edecek şekilde, hareket edeceğine, böylece aşağıdaki yerin, tıpkı koca dağlar gibi, yüce dağların da tıpkı derin vâdiler gibi olacağına, bu hale geleceğine bir işarettir ki bu tıpkı, kumlu bir yerde, esen fırtınanın meydana getirdiği durum gibidir.

3) O vâkıa (kıyamet) olduğu zaman, onun vukûu ve nasıl olduğu herkesce anlaşılır. Artık onu ne bir inkâr eden, ne de yorumlayan bir kimse bulunur. Binâenaleyh ayetteki, خَافِضَةٌ رَّافِعَةٌ ifâdesi, كَاذِبَةٌ ifâdesine ma'tuftur, yani aynı durumdadır. Bu tıpkı bir kimsenin "Benim o iş hakkında ne bir şüphem, ne bir yanılmam var" demesi gibi olur ki bu da, "Alçak olanı yükseltmeye, yüksek olanı da alçaltmaya" hiç kimsenin gücü yok (ancak Allah'ın gücü var) demektir.

İKİNCİ MESELE

Sondaki Te Harfi

"O vâkıa olduğu zaman" ifadesindeki "vâkıa" kelimesinin, mahzûf birşeyin sıfatı olması muhtemel olup, bu mahzûf şey, daha önce de beyân ettiğimiz gibi, **"el-kıyame"** yahut **"el-zelzele"** lafzıdır. Bu mahzûfun, belli olmayan birşey olması da muhtemeldir. Bu durumda kelimenin sonundaki **tâ**, vâkî olan o şeyin şiddetine ve dehşetine bir işaret olmuş olur. Nitekim mananın, "olacak o şey öylesine oldu ki..." şeklinde olması için, كَانَتِ الْكَائِنَةُ denilir. Halbuki bizim, "iş oldu" كَانَ الْأَمْرُ şeklindeki sözümüz, ona nisbetle, çok önemsiz de olsa, sadece bir işin olduğunu ifade eder. Çünkü **"kâinetü"** kelimesinde, onun bir "şey" oluşunun ötesinde ilave bir sıfat ve mana vardır. Bu hususu, **Arapların,** فُلَانٌ رَاوِيَةٌ وَنَسَّابَةٌ "Falanca alabildiğine râvî ve nesebci" ifadelerindeki **"tâ"**nın, mübalağa için olduğunu anlatmak suretiyle izah edelim: Çünkü Araplar, bu kimsenin râvî olduğunu iyice anlatmak istediklerinde,

haberden sonra bir sıfat getirerek, meselâ فُلَانٌ رَاوٍ جَيِّدٌ "Falanca çok güzel râvî, üstün râvî..." derler. Böylece, bu uzun ifadeyi, bir ilave manayı taşıması ile birlikte kısaltarak, "Biz, bir kelimenin yerini tutan bir harf getirdik. Nitekim müennesiik tâ'sını da bu maksadla getirdik. Çünkü mesela bir kimsenin, ظَالِمٌ أُنْثَى (dişi zâlim) ifâdesinin yerine, sadece ظَالِمَةٌ deriz" demişlerdir. İşte bundan ötürü, tâ ile beyan edilmesi mümkün olmayan yerde, ünsâ (kadın-dişi) kelimesini bizzat getirme ihtiyacını duyarak meselâ شَاةٌ أُنْثَى (dişi koyun) demişlerdir. Çoğulu ifade ederken de, yazıda kısaltma yaparak meselâ, "Dedi, dedi, dedi" yerine geçmek üzere, "dediler" قَالُوا "dedi, dedi" yerine geçmek üzere de, قَالَا demişlerdir. Aynen bunun gibi, mübalağa (te'kid) manasını elde etmek istediklerinde de, bir kelime yerini tutacak bir harf kullanmışlardır. İlave manaya (te'kide) delâlet eden o harfin kelime sonunda olması gerekir. Çünkü ilave, birşeyin aslından sonra sözkonusudur. İşte bundan ötürü müfredlik ve müennesliği göstermek için olmadığı zaman, mübalağa manasını ifade etsin diye, cemilerin değil de müfredlerin sonuna tâ'yı getirmişlerdir. Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre, şimdi diyoruz ki: Meselâ، كَاذِبَةٌ ve وَاقِعَةٌ ifadelerinde bu husus, lafzan değil de, manaca mevcuttur. Bunun manaca mevcut oluşu şöyledir: Araplar, كَاذِبَةٌ şeklindeki sözleri ile, olan o şeyin olması gerektiğinden daha ileri şekilde olduğunu anlatmak isterler. Lafzan olmayışına gelince, kelimenin sonundaki "tâ" eğer mübalağa için olursa, fiilin de müennes zamiriyle yer alması câiz olmaz. Aksine كَاذَ and وَقَعَ denilmesi gerekir. Halbuki bu mümkün değil. Çünkü biz, bu tâ ile mübalağa manasının kastedildiğini söylüyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

إِذَا edatının ayetteki âmili nedir? Deriz ki: Bu hususta şu üç izah yapılabilir:

1) Bunun âmili, kendinden önce geçen bir fiildir. Bu durumda, إِذَا kelimesi, **mef'ûl-ü fih** değil de, **mef'ûl-ü bih** olmuş olur. Önceden olduğu düşünülen fiil (âmil) de, mahzûf اُذْكُرْ *"hatırla ki..."* fiilidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kıyameti hatırla" demiş olur.

2) Bunun âmili, لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ifadesidir. Bu, senin, "Cuma günü, benim için meşguliyet yok" demen gibi olur.

3) Bunun âmili, kıyamet koptuğunda, kimi alçaltır, kimi yükseltilir" gibi ifadelerdir. Bunun delili ise, ayetteki "**hafizâ, râfi'a**" ifadelerinin yer alışıdır. Bunun âmilinin, yine ayette geçecek olan, *"ashab-ı meymene..."* (Vâkıa, 8) kelimesinin olduğu da söylenmiştir ki bu, "Kıyametin koptuğu günde, **ashab-ı meymene...**" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kâzibe

Ayetteki, لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا ifadesi, o kıyametin, tek bir defada, bir anda olacağına işarettir. Çünkü, "**vâkı'a**" kelimesi, "masdar binâ-i merre"dir. Ayetteki كَاذِبَةٌ ifadesi, ile ilgili olarak, şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, yerini almış olduğu mahzuf bir kelimenin sıfatı olup, takdiri, لَفْسٌ كَاذِبَةٌ şeklindedir.

b) Bunun sonundaki tâ da mübalağa içindir. Bu tıpkı "**vâkı'atü**" ile ilgili olarak söylenen şey gibi olup, izahı yukarıda geçti.

c) Bu kelime, tıpkı "âkibet" gibi, masdardır.

Şimdi biz, birinci izahı kabul edersek, "**li-vakıatihâ**"daki **lâm harf-i cerri** şu iki manaya gelebilir:

1) Bu, **lâm-ı ta'lîl**'dir ve takdiri, "O hadisenin şiddetinden ötürü, o günde hiçbir kimse (nefis), yalanlamada bulunamayacaktır" şeklinde olur. Bu tıpkı, bütün herşeyi zaptettiği için, meleğin yanında yalan söylenenin olmaması gibidir. Böylece bu, "Herkes, daha önce, pek çok şey hususunda yalancı kimseler oldukları halde, onu söylediği ve söyleyeceği herşeyde tasdik eder" manasında, genel bir olumsuz hüküm olmuş olur. Artık hiçbir yalancı yoktur ki, o vâkıanın şiddetinden ve işin açıklığından ötürü, "Kıyamet yok" diyebilsin. Bu tıpkı, herkes nezdinde açık bir şekilde ortaya çıktığı için bir iş hakkında, "Bu iş artık inkâr edilemez" denilmesi gibidir. Bu manaya göre de, ayetin bu ifadesi, "Hiç kimse yalanlayıp da, daha önce bunun yalan olduğunu söyleyen kimseler bulunduğu halde, artık, "Kıyamet yok" diyemez" manasında hususî bir nefiy (olumsuz hüküm) olmuş olur.

b) Bu **lâm**'ın, müteaddîlik için olması... Bu da tıpkı, لَيْسَ لِزَيْدٍ ضَارِبٌ "**Zeyd**'i hiçbir döven yok" denilmesi gibi olur. Buna göre ayetin takdiri, "Olacak o şey olup bittiğinde; artık onun olup bittiğini yalanlayan hiçbir kişi olmaz. Eğer onun olduğu haber verilirse, bu demektir ki, artık o, kimilerini alçaltan, kimilerini de **hâfd** (indirici) ve **râfia** (yükseltici) kıyamettir" şeklinde olur. Bu izaha göre, لَيْسَ ifâdesi, إِذَا edatında âmil olamaz. Çünkü bu, kıyametin, "Bu iş kolay ve takat getirilebilen bir şeydir" diyen bir inkârcısı yoktur" manasına olur. Zira **Arapça**'da, güç yetirilebilir şey olduğunu sanarak büyük bir işe girişen kimseye, "Kendine sor" denilir ki, bu "işi kolay sandın ama, hiç de kolay değilmiş" demektir.

Eğer biz, **ikinci izahı**, yani tâ'nın mübalağa için oluşunu kabul edersek, bu durumda şu iki izah yapılabilir:

1), Bu, "Büyük bir yalan söyleyen kimsenin, bile o günün dehşetini yalanlaması mümkün değil" manasında, "Kıyametin ileri bir yalanlayıcısı yoktur" demek olur.

2) Bu, "Eğer bir kimse yalan söylese ve o gün için, "Ne kıyameti, ne vâkıası... Kim demiş?" diyecek olsa, bu kimse çok büyük bir yalancı olur. Halbuki o günde hâdisenin büyüklüğünü ve dehşetini yalanlayacak kimse yoktur" demektir. Birinci mana, kıyametin dehşetini daha fazla anlatmış olur. Üçüncü izaha göre ise, bahsettiğimiz şeyler, "O günde hiç yalanlayıcı yoktur. Aksine herkes onu tasdik eder" manasına varıp dayanır.

BEŞİNCİ MESELE
Hafida Râfia

Ayetteki, خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ ifadelerinin takdiri, "O kıyamet **hâfida, râfia** (alçaltan, yükselten)dir" şeklindedir. Bunun izahı, baştaki kısa tefsirde geçti. Bu hususta, şöyle birkaç izahlar da yapılabilir:

1) Bu ifadeler, "**kâzibe**" (yalanlayıcı nefis) ifadesinin sıfatları olup, "bu kıyameti

yalanlayan, sözü değiştiren hiç bir nefis yoktur. Binâenaleyh kimi işi alçaltan, kimi işi yücelten kıyamet olacaktır. O halde hâfida - râfia, kıyamettir" demektir. Yahut da bu iki kelime, insanların, kıyamet kopunca, doğru konuşup, yalanlama imkânı bulamayışlarını iyice ortaya koyan ifadelerdir. Çünkü yalan söyleyen kimse, sözü değiştirir, sonra da kendisinin o yalanı söylemediğini ifade etmek istediğinde, "Tek bir kelime bilmiyorum" dediği gibi, çoğu kez de "Tek bir harf bilmiyorum" der. Bu böyledir, çünkü yalan söyleyen kimse bazan o işin hakikat, (kendisi) hususunda yalan söyler. Çoğu kez de, o işin herhangi bir sıfatı hususunda yalan söyler. O sıfata bazan iltifat edilir. Önemli olur, bazan ise, nazar-ı dikkate alınmayacak önemsiz bir husus olur. Bazan da, hiç iltifat edilmez. Birincisinin misâli, meselâ bir kimsenin, geldiği halde, "Zeyd gelmedi" demesi; ikincisinin misali, "O cuma günü erkenden gelmedi" demesi gibidir. Halbuki o kimse, cuma günü erkenden, gelmiş veya gelmemiştir. İkincisi, birincisinden, dördüncüsü de hepsinden daha aşağı-önemsiz bir hususdur. Binâenaleyh şimdi bu kimse, "Yalan bir söz bilmiyorum" dediğinde, o yalanı kendisinden, hem verdiği haber hususunda, hem de o haberin sıfatları hususunda nefyetmiş olur. Ama, "Tek bir harf dahi bilmiyorum" diyen kimse, bunun daha ilerisinde birşey nefyetmiş (reddetmiş) olur; "Hiçbirşey bilmiyorum" diyenin sözü ise, bunlarında üstünde, te'kidli bir söz olmuş olur. O halde, ayetteki ...لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا ifâdesi, "çok önemsiz birşey bile olsa, artık o gün hiç kimse sözü değiştiremez, yalan söyleyemez" demektir.

★ ★
★

Dağların Parçalanması

إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا ۝ وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ۝ فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا ۝

"O zaman yeryüzü, bir sarsıntı ile sarsılmıştır ve dağlar didik didik parçalanmıştır, derken dağılmış toz haline gelmiştir"

(Vâkıa, 4-6).

Bu, "Yeryüzü, yüksek yüksek kum yığınları haline gelmiş, dağlar, erimiş ufalmış hale gelir" demektir. Ayetteki, *"Derken dağılmış, toz haline gelmiştir"* ifadesi Hak Teâlâ'nın, dağlar ile ilgili olan, *"hallaç pamuğu gibi atılmış"* (Kâria, 5) ayeti gibidir. Masdarların bu şekilde getirilişinin izahı geçmişti: Meselâ bu, fiilin, aslında iltifat edilmez birşey olduğu halde, muteber bir söz olduğunu ifade eder. Bu hususta mesela, "O birşey değil..." denilir. Binâenaleyh bir kimse, "Ben falancayı hatırı sayılır bir biçimde dövdüm" dediğinde, bu kimse burada, o dövmeyi önemsiz görerek, "Bu da bir dövme mi?" dememiş olur ki eğer böyle demiş olsaydı, "Bu birşey değil..." şeklinde ifade edilirdi.

Ayetteki, إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ *"O zaman yeryüzü ... sarsılmıştır"* ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu ifâde, إِذَا وَقَعَتِ *"O vâkıa olduğu zaman"* ifadesinden bedeldir ve buhun da (yani buradaki إِذَا edatının) âmili, daha önceki إِذَا ile ilgili olarak bahsettiğimiz ihtimaller olur. .

2) Öncekî إِذَا 'nın âmili, لَيْسَ ve cümlesi; bu إِذَا 'nın âmili ise, **"hafîda-rafi'a"** ifadesidir. Takdirî manası, "kıyamet, yeryüzü, bir sarsıntı ile sarsıldığı ve dağlar didik didik parçalandığı, derken dağılıp toz haline geldiği vakit, kimilerini alçaltır, kimilerini yükseltir" şeklindedir. Buna göre فَكَانَتْ 'in başındaki "fâ", zaman açısından bir tertib (sıra), ifade etmiş olur. Çünkü yeryüzü, böyle hareket etmediği ve dağlar böylesine parçalanmadıkları müddetçe, dağılıp toz haline gelmiş olmazlar.

"**Bess**" masdarı, "altüst etmek" manasına, "**hebâ**" ise, güneş hüzmeleri camdan içeri düştüğü zaman, bu hüzmeler içinde uçuşan toz-toprak demektir. Harfler ile manalar arasında bir münasebetin bulunduğunu söyleyenler şöyle derler: Hava, yerin ağır olan o zerrecikleriyle (toz-toprağı ile) karıştığında, "hava"nın lafzında bir harf ağır olur, dolayısı ile; "hava"nın **vâv**'ı, ancak hızlı bir şekilde dudakların kapanması ile söylenebilen "**bâ**"ya dönüşür. Çünkü **bâ** da biraz ağırlık vardır, böylece hava, hebâ şekline dönüşür.

★ ★
★

Üç Sınıf

وَكُنتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً ۝٧ فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ۝٨ وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ۝٩

"Siz de (o zaman) üç sınıf oldunuz. Sağcılar, ki o sağcılar ne mutludurlar; solcular ki o solcular da ne bedbahttırlar!"

(Vâkıa, 7-9)

Bu, "Kıyamet günü siz üç sınıfsınız" demektir. Cenâb-ı Hak bu üç sınıfı, *"ashâb-ı meymene..."* diyerek açıklamıştır.

Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki "**fâ**" edatı, bir tefsire ve taksimattan ötürü meydana gelen durumun bir anlatımına delalet eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki önce, "Siz, sağcılar, solcular... olarak üç sınıfsınız" demiş, daha sonra da herbirinin durumunu tek tek anlatmaya geçerek, ...مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ demiş, böylece önce, taksimi bırakmış ve bu taksimin delâlet ettiği şey ile yetinmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak daha sonra, her üç kısmı da, halleri ile birlikte anlatmıştır. Ayetteki, *"Siz de üç sınıf oldunuz"* ifadesinin önce söylenmiş olması bu kısımları (şimdilik) teker teker ele almaktan müstağnî kılar. Daha sonra Hak Teâlâ, bu kısımların her birini, hallerini anlatarak tekrar ele alacaktır.

İKİNCİ MESELE
Kitabını Sağdan Alanlar

Ashâb-ı meymene (sağcılar), cennetliklerdir. Bunlara bu adın verilmesi, bunlar ya, amel defterleri sağ taraflarından verilenler oldukları içindir, yahut da, onların sağ tarafları Allah'dan olan bir nûr ile aydınlandığı içindir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onların nurları, önlerinde ve sağlarında (onlarla birlikte) koşar"* (Hadid, 12) buyurmuştur. Yahut da, *"yemîn"* sözü ile, güzel ve iyi olan şeylere işaret edildiği için, bu kökten olan **"Meymene"** ile isimlendirilmişlerdir. Çünkü **Araplar**, **"Sânih"** kelimesini kullanıp, bununla uğur ve bereket umarlar. **"Sânih"**, uçurulduğunda, yahut ürkütüldüğünde, insanın sağ tarafından giden, sağ tarafına konan hayvan demektir.

Bu hususun temelinde ise şöyle hikmetli bir iş yatmaktadır: Allah Teâlâ, mahlûkatı yaratınca, herşeyde kudret ve irâdesine bir delil bulunmuştur. Öyleki insanın kendinde bile, sayısız-sınırsız deliller vardır. Allah'ın "iradesi" ve "ihtiyarı"nın delili, farklı farklı şeylerin, birbirine benzer iki yerde varedilmesi, yahut da, birbirine benzeyen iki şeyin ayrı ayrı yerlerde var edilmesidir. Çünkü insanın durumu, girift şeylerin başında gelir. Zira o, birbirine benzer şeylerden yaratılmıştır. Sonra Allah Teâlâ, insanın sağ tarafına, sol tarafında bulunmayan bir gücü-kuvveti vermiştir ki eğer ehl-i ilim, Allah'ın kudret ve iradesinden başka, bunun böyle oluşuna bir sebeb ortaya koymak için bir araya gelseler, bunu izah edemezler. Hernekadar aklı ve zekası olduğunu iddia eden bazı kimseler, "sağ tarafta ciğer vardır. Bu ciğer sayesinde, gıdalanma kuvveti elde edilmiş olur. Sol tarafta ise dalak vardır. Bunda ise, menfaatı açık bir özellik yoktur. Dolayısıyla sağ taraf, ciğerin sağ tarafta yer almasından ötürü, kuvvetli olmuştur" demişler ise de... Buna karşılık biz yine diyoruz ki: Bu, Allah'ın irade ve ihtiyacı bulunduğunun bir delilidir. Çünkü sağ taraf da sol taraf gibidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, ciğeri sağ tarafta yaratması, O'nun irâde ve ihtiyarı bulunduğunun bir delilidir. İnsanın sağının, solundan daha güçlü olduğu sâbit olunca, sağı, sola tercih ettiler, daha kıymetli kabul ettiler ve meselâ sağ tarafı büyük-önemli şeyler için, kullandılar. Böylece saygınlığı bulunan bir kimse için, "Bu, ashab-ı yemindendir," denilir oldu ve insanlar bunun için **"azîz"** vezninde, bir lafız icâd ettiler. Binâenaleyh bu işin, işte bu tarz üzere, tıpkı **"semî"**, **"basîr"** ve değişiklik arzetmeyen **"tavîl"**, **"kasîr"** gibi olması gerekir. İşte bundan ötürü de, bu kelime "yemîn" şeklinde olmuştur ve "kuvvete" delâlet eder.

Bunun mukabilinde ise, bu vezinle nidâ esnâsında, kınanan ismin kendisine tahsis edildiği vezin üzere **el-yisâr** (sol) kelimesini vaz ettiler, koydular. Bu, **"fiâl"** veznidir. Çünkü, kınama ve kınanan isme nidâ esnasında, kesreli olarak bu vezin getirilir; böylece meselâ, **"ya ficâru"**, (ey fâcir), **"ya fisâku"** (ey fâsık), **"ya hibâsu"** (ey kötü kişi) denilir. **"el-yemîn"** kelimesinin **el-yisâr** anlamında olduğu, derken, sonraları, (şu andaki anlamında olmak üzere) el-yemîn (sağ...) anlamında kullanılmaya başladığı da söylenmiştir. **meymene** kelimesine gelince, bu kelime, **"mef'ale"** vezninde (ism-i mekân)dır. Buna göre o, kendisinde yemîn olan mekânı olan her şeyi ifâde etmektedir. İşte bu yeminin yeri ve mekânı olup, buna, bizim tıpkı oyun sahasına **mel'abe** demeniz gibi **meymene** denilir.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ mahlûkatını, rahmetinin baskın çıktığına delil olmak üzere, üç kısma ayırmıştır. Bu böyledir, çünkü insanın yanı dört tanedir; sağı solu, önü ve arkası... Sağ, sol mukabilinde, arka ise ön... Sonra Cenâb-ı Hak, "**ashâb-ı yemîn**" ifâdesiyle, kitapları kendilerine sağ yanlarından verilen ve en şerefli cihetin ehli olup ikrâma mazhar olan kurtulmuş kişilere, "**ashâb-ı şimâl**" ile, **ashâb-ı yemîn**in aksi durumunda olan ve kitapları kendilerine sol yanlarından verilerek hor ve hakîr durumda olan kimselere işâret buyurmuş; sonra, kendilerine hesap sorulmayacak olan ve, hesapsız olarak, sağ ya da soldaki insanların önüne geçecek olan "**es-sâbikûn**"u zikrederek, onların en sağdan en yüce menzil ve makamda olacaklarını onların Allah'ın huzuruna yaklaştırılmış olup, başkaları için söz söyleyebildiklerini, başkaları için şefaatçi olduklarını, insanların işlerini gördüklerini... anlatır. Bunlar, **ashâb-ı yemîn**den daha yüce bir mertebenin adamıdırlar.

Sonra, Cenâb-ı Hak, **ashâb-ı şimâl**'den daha geride olan ve kendilerine olan kızgınlığın şiddetinden dolayı yüzlerine bile bakılmayacak olan en gerideki bir başka topluluktan bahsetmemiştir. Üstelik taksimatlarda adet de dörtlü iken, faziletinden dolayı bu taksimat, üçlü olmuştur. Bu, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte onlardan kimi, nefsine zulmedendir, onların bazısı mu'tedildir, onlardan bir kısmı da, Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öncü olandır..."* (Fâtır, 32) ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, burada, hepsinden geriye kalan bir başka gruptan bahsetmemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Sıralamadaki İncelik

Beyân edilirken, önce **sâbikun**'un, sonra **ashâb-ı yemîn**'in ve nihayet **ashâb-ı şimâlin** durumu anlatıldığı halde, ayette, önce **ashâb-ı yemîn** ile başlayıp, sonra **ashâb-ı şimâle**, ondan sonra da **sâbikûn**'a geçilmiş olmasının hikmeti nedir? Buna şöyle diyerek cevâp veririz: Kıyamet ve onda vâki olacak dehşetengiz şeyler ancak, kendisini, günah ve isyanlardan alıkoyacak muhabbetullaha sahip olmayan kimseler için zikredilir. Ama, Rableri ile meşguliyetleri kendilerini sevindiren ve süru.landıran kimselere gelince, onlar azabtan dolayı hiç hüzünlenmezler. Bu sebeple Allah Teâlâ, *"Kıyamet koptuğunda..."* (Vâkıa, 1), bunda gizli kalmayacak biçimde bir korkutma bulunup, sevâbı uman, ikâbdan korkan kimseleri korkutmak da daha evlâ olunca, Cenâb-ı Hak, haber fayda vermeyeceği için değil, mazeret kapısını kesmek için zikrettiği şeyi zikretmiştir. **Sâbikûna** gelince, onlar, terğîb ve terhibe muhtaç değildirler. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, dinleyen ve rağbet eden **ashâb-ı yemîn**'i zikretmiş, daha sonra da, her ne kadar hiç kimse Allah'ın cezbesi olmaksızın oralara yaklaşamaz ise de, **ashâb-ı yemîn** gayret edip de onların derecelerine yaklaşsınlar diye, **sâbikûnu** zikretmiştir. Çünkü, sâbikûn, nâil olduğu her şeye Allah'ın cezbesiyle nâil olmuştur. Nitekim şu hadiste buna işâret edilmektedir: جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الرَّحْمٰنِ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سَبْعِينَ سَنَةً *"Rahmânın cezbelerinden tek cezbe, yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır"*(10)

10) **Keşfü'l-Hafâ** 1/332. (Benzer Hadis).

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak'ın مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ifâdesinin anlamı nedir? Biz deriz ki, bu, bir belağat türü olup, bunun anlatılmasıysa şöyledir: Konuşan kimse bir şeyi beyân etmeye başlar, sonra konuşmaktan vaz geçer ve dinleyenin onu dinlemeye güç yetiremeyeceğine işaret eder.. Bu meselâ, bir kimsenin birine, "Sana başımdan geçen şeyi haber vereyim" deyip, sonra da tam o sırada, kendine cevap verircesine, "Bunun seni hüzünlendirmesinden de korkmuyorum!" demesi gibidir. Bu, şuna da benzer: Bir kimse, "Falancayı kim tanır?" der.. Onun bu sözü, o kimseyi, tanımlayıp tavsif etmesinden daha beliğdir. Çünkü dinleyen kimse, onun vasfını duyduğunda, "Onun olup olacağı son hal buymuş..." der. Ama kişi, "Falancayı tanıyan var mı?" dediğindeyse, onu dinleyen kimse kendi aklında bir şeyler tasarlar ve sonra da der ki: "O falanca, o haber veren benim nezdimde, benim tehayyül ettiğimden daha büyük ve benim bildiğimden daha azametlidir!" der.

ALTINCI MESELE

İ'rab Meselesi

Bu ifâdenin i'râbı nedir ve bundan anlaşılan mâna (nedir)? Biz deriz ki فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ifâdesi bir mübtedâ olup, konuşan kimse, önce haberini zikretmek istemiş, ama bunu zikretmekten vazgeçerek terketmiştir. Ayetteki Hakk'ın مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ifâdesi ise, teaccüb anlamında olan bir istifhâm (soru) cümlesidir. Nitekim sen, bir şeyi bildiğini iddia eden kimseye, soru sorarak, onu imtihan ederek ve cevâbı bilmediğini zan ve iddia ederek, "O halde, bunun manası nedir bakalım?!.." dersin. Öyle ki sen, onun, senin soruna cevâp verememesini ister ve arzularsın... Eğer cevâp verse, bundan hoşlanmazsın.. Zira senin bu sözün, anlaşılan, mefhumu olan bir ifâdedir. Buna göre sen sanki, "Sen cevâbı bilmiyorsun..." demiş olursun..

Bunu iyice anladığında, bil ki, konuşan kimse sanki başlangıçta bir şeyi haber vermiş, sonra ise, hiçbir şey haber vermemiş gibidir. Zira, haber vermede, sözü uzatma vardır. Sonra ise, sözüne devamla, imtihan edip, o kimsenin, o şeyin hükmünü bilmediğini iddia ederek bunu (yani, "o halde, bunun manası nedir bakalım?" ifâdesini) söylemiştir. Bu böyledir, "çünkü bir kimse bir söze başlayıp, sözün başını zikretse, sonra da haber vermekten vazgeçse, onun bu susması bazen, onun, muhatabının o şeyi, haberi zikretmeksizin bilmiş olduğunu anlamasından dolayı olur.

Bu şuna benzer: Bir kimse, bir başkasına "**Zeyd**'in ulaşmış olduğunu" bildirmeyi istese ve "Muhakkak ki **Zeyd**..." dese, sonra, onun sözünü tamamlamasından önce de **Zeyd** gelse ve bakışları **Zeyd**'e ilişerek, onu yanında oturur görse, işte o zaman susar ve "geldi!.." demez. Çünkü, artık, bunu söylemenin bir faydası kalmamıştır. Bazan da daha işin başında haberi zikretmekten vazgeçer kişi; çünkü o, kendisine, "kim geldi?" diye soran kimseye, sözün sadece baş kısmının yeteceğini bilmektedir. Zira o, "**Zeyd**" derse, bu cevap yeterli olur; nitekim biz de, bu soruya, "**Zeyd**" diye cevap veririz, "geldi..." ifâdesini tekrarlamayız. Haber bazan da, olayın çok uzun olduğuna işâret etmek için zikredilmez. Bu tıpkı, kızgın olan bir kimsenin, "**Zeyd** kim?" deyip susması, sonra da, "Onun hakkında ne diyeyim ben?!..." demesi gibidir. İşte bu bilinince, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ *"sağ ehli..."* buyurunca,

O, sanki bir haber vermeyi dilemiş, ancak, daha sonra susmuş, ama kendi kendine, tıpkı, "kim geldi?.."nin sorusunda, "Zeyd" ifâdesinin yeterli olması gibi, "susmak, haberin durumunu çok açık ve belli olduğunu vehmettirebilir..." demiş, bunun üzerine de bunun, O'nun mübtedâ üzerinde susmasının, meselenin açık ve aşikâr olması sebebiyle olmayıp, bilakis gizli ve müphemliği sebebiyle olduğuna açık bir delil ve işâret olsun diye, adeta imtihân edip, anlaşılamayacağını iddia üslubuyla مَا أَصْحَابُ الْمَيْنَةِ *"O sağcılar, nedir bilir misin?!.."* yani "sağcıların ne olduklarını sen nereden bileceksin?" buyurmuştur. İşte bu, çok güzel bir izahtır. Bu hususta, açık olan bir başka izah şekli daha vardır ki, bu da onun, tek bir soru cümlesi olduğunun söylenmesidir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, وَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا هُمْ "Sağ ehli; nedir onlar?" buyurmuş, böylece de istifhâm üslûbunu seçmiştir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, zamirin yerine zahir isim getirmiş ve "Sağ ehli.. Nedir o sağ ehli?!.." buyurmuştur. Zahir ismi getirilmesi, onları açıktan açığa, iki defa zikretmesi sebebiyle, onların şanlarının büyüklüğüne işâret etmek içindir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ (Vâkıa, 8-9) الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ (Hakka, 1-2) ve الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ (Karia, 1-2) ayetleri hakkındaki açıklama da bunun gibidir.

YEDİNCİ MESELE
Şimal ve Meş'eme

Günahkârların hallerinin beyanında "**şimâl**" (Vâkıa, 41) kelimesi kullanıldığı halde, "**meymene**" kelimesinin mukabilinde "**meş'eme**" (Vâkıa, 8-9) kelimesinin seçilmesinin hikmeti nedir? Biz diyoruz ki: **el-yemîn** kelimesi, önce, malûm olan yani, tarafı ifâde için vaz olunmuş, kullanılmıştı. Daha sonra insanlar, bu kelimeden tefâülde (uğur çıkarmak) bulundular da, bu kökten pekçok kelimeyi değişik yerlerde kullandılar. Ve meselâ, "Bu meymûn'dur, uğurludur, hareketlidir", "Bunda, yûnun u bereket umuyorum" vb. dediler. Öte yandan, mukabili cihet içinde, işâretle, "az birşey" zayıflığına kökünden alınma **el-yesâr**, **el-yesâr** kelimesini vaz ettiler. Böylece bu kelime, her nerede gelirse, "**el-yemîn**" (sağ taraf) mukabilinde kullanılır oldu. Bu sebeple **yümnâ**'nın mukabili olarak **eyser**; **meymene**'nin karşılığı olarak da **meysere** denilmiş; fakat **eş-şimâl** lafzı, **el-yemîn** lafzı gibi muâmele görerek, meselâ **eşmel** ve **meşmele** denilmemiştir. Ama, tıpkı, **meymene** lafzının kullanılışı gibi, **meş'eme** lafzı da kullanılmıştır. Binâenaleyh, "**el-yemîn**" kelimesine mukabil, مَشْؤُم kökünden gelen bir lafız kullanılmamıştır. **eş-şe'âmu** (الشَّأْم) lafzına gelince bu, **el-yemînu** lafzının mukabilinde olmayıp, tam aksine "**el-yemînu**" lafzının mukabilindedir.

Bu iyice kavranılınca, şimdi biz diyoruz ki: Onlar yemînle ilgili olarak bu lafızları vaz edip kullandıktan sonra bunu terketmediler; "yemîn" lafzını, insanoğlunun bilinen tarafı, yönü hakkında kullanmakla; "şimâl" lafzını da bu tarafın mukabili olan taraf hakkında kullanmakla iktifâ ettiler. Onlar için bu konuda, şu diğer iki lafız da söz konusudur:

1) "Şimâl" lafzı. Bu böyledir, zira onlar, gökteki yıldızlara nazar edip, onların geçiş yerlerini insan tarafına doğru alıp, semâ'yı insanın yüzünün iki tarafında addedip, insanda müşahede ettikleri gibi, bu iki taraftan (sağ ve soldan) birini daha kuvvetli

addedince, işte o tarafın kuvvetinden dolayı, en kuvvetli olan tarafa "**cenûb**" (güney) adını verdiler. Ve bu tıpkı, "**gadûb** - çok kızgın", "**re'ûf** - çok merhametli" denilmesi gibidir. Sonra da, bu "**cenûb**"un mukabilinde, âlemin ümrânlığını içine alan bir başka yan ve cihet görünce de, buna da, **şimâl** - kuzey adını verdiler.

2) "**el-meymenetu**" ve **eymen** lafızları mukabilindeki, **meş'eme** ve **eş'em** kelimeleri... Bu yüzledir, zira onlar, tefe'ûl (uğur ve hareket ummak için) **el-yemîn** kökünden **el-yünûm**, vs. kökleri iştikâk ettirince, kişi, herhangi bir tarafına uğursuzluk nisbet edilmesinden hoşlanmayacağı için, kendi uzuv ve yanları için değil, sadece öncekine mukabelede bulunmak için **şu'mu** الشُّؤْمُ lafzını vaz ettiler. Onlar bunu vaz edip, iş de bu şekilde sürüp gidince, **yemîn** lafzını, (kişi)nin "sağ tarafı" manasından alarak başka şeylerde de kullanmaya başladılar. Binâenaleyh, Allah Teâlâ kâfirleri, farklı iki lafız ile zikredip meselâ, *"Ashabu'l-meş'eme"* ve *"Ashâbu'ş-şimâl"* gibi ifadeler kullanıp, o ilgili işin kolaylığına delâlet eden **el-yesâ** ve **el-meysere** lafızlarını kullanmayınca, işte burada o iki ismin en kötüsü ile, أَصْحَابُ الْمَشْئَمَة buyurmuştur. İşte bundan dolayı **Araplar**, kendi orduları hakkında, "**şu'm**" lafzından kaçınarak, **el-meymenetu** ve **el-meyseretu** kelimelerini kullanmışlardır.

★ ★
★

Sabikun (Öncüler)

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ۝١٠ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ۝١١

"Hayır yarışlarında ta öne geçip kazananlar... Onlar öncüdürler.. İşte onlar, (Allah'a) en çok yaklaştırılmış olanlardır"

(Vâkıa, 10-11).

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

İ'râb

Bu ifâdenin i'râbı hakkında şu üç görüş bulunmaktadır:

1) وَالسَّابِقُونَ kelimesi, أَصْحَابُ الْمَيْمَنَة kelimesine atfedilmiş olup, söz, burada tamamlanmıştır. Ayetteki, السَّابِقُونَ أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ifâdesi ise, tek bir cümledir.

2) Ayetteki, وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ifâdesi, tek bir cümle olup, bu tıpkı, bir kimsenin أَنَا أَبُو النَّجْمِ وَشِعْرِي شِعْرِي demesi gibi olup, bu hususta "Sen sen..." ve senin أَنْتَ أَنْتَ da şu iki izah yapılabilir:

a) Mübtedânın, üzerinde taşıdığı vasıf ile şöhretli olması, dolayısıyla da, artık haberini getirmeye ihtiyacın kalmaması... Ki, şairin kastı da bu olup, bu, nahivciler arasında meşhur olan izahtır.

b) Bu, mübtedâyı, ilmin kuşatamayacağına, ordan haber verilmeyeceğine ve mübtedâ namına, mübtedânın kendisinden başka hiçbir şeyin bilinemeyeceğine bir

işâret olup, bu tıpkı, bir kimsenin bir başkasına, "Bana, melikin durumundan bahset" deyip de, "başkasının melik namına, onun melikliğinden başka hiçbir şey bilmiyorum" demesi gibidir. Binâenaleyh, ayetteki وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ifâdesine gelince, bu, "Onların bizzat kendileri hariç, onlardan haber vermek mümkün değildir. Çünkü onların hali ve üzerinde oldukları üstün ve bunun fevkindedir" demektir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Cenâb-ı Hak "sağ ehli" hakkında, istifham edâtıyla, مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ demiştir. Buradaki istifhâm, her ne kadar i'câz (âciz bırakmak) içinse de, ne var ki, Allah Teâlâ onları, istifhâm mahalli kılmıştır. Burada ise, Cenâb-ı Hak, وَالسَّابِقُونَ مَا السَّابِقُونَ demememiştir. Çünkü, i'câz için olan istifhâm, ilim iddiasında bulunanlar için getirilir de, meselâ, ona, "Haydi biliyorsan, sözü açıkla!.." denilir. Ama cehâletini itiraf edene, ne "yalan söyledin", ne de, "Bu nasıl?" ve "Bunun cevabı nedir?" denilir. İşte وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ifâdesi de böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, iddia edenler yerine koymamış ki, onlara bir soru yöneltmiş olsun ve âciz olduklarını ortaya koymuş olsun. Tam aksine işi, onların tâ baştan âcizliklerini itiraf edişlerine dayamıştır.

Bu izaha göre Hak Teâlâ'nın, وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ifâdesi, bilemeyeceğini bildiği bir kimseye, çetin bir mesele sanan bir kimsenin sözü gibidir. Bu kimse hernekadar bu meseleyi son derece açıklamış olsa bile... Çünkü bu hususta iş, olduğu üzere binâ edilmiş ve açıklanmasına uğraşılmamıştır.

c) İkinci "**sâbikûn**" ifadesi, birincisinin te'kîdidir. Fakat ikinci izah, en doğru ve en dengeli izahtır. Bu ikinci izaha göre, şu açıklama da yapılabilir: Bu ifade ile, "Dünyada hayr-u hasenâta koşuşanlar, gayret edenler, ahirette cennete koşuşanların, varıp ulaşacak olanların tâ kendileridir" manası kastedilir.

İKİNCİ MESELE
Mukarreb Olanlar

Ayetteki, أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ *"İşte onlar, en çok yaklaştırılmış olanlar"* ifadesi, hasr (sadece) manasınadır. Binâenaleyh bunların dışındaki insanların, "**mukarreb**" olmaması gerekir. Halbuki Allah Teâlâ, meleklerin de "mukarrebûn" olduklarını söylemişdir. Biz deriz ki: Bu ifade, "işte bu üç sınıftan, mukarreb olanlar bunlardır" takdirindedir. Buna göre eğer, "sağcılar da mukarreblerden olmamış olur" denilirse, biz deriz ki: Mukarrebliğin dereceleri vardır. "**Sâbikûn**", bunlardan en ileri olanlarıdır ve burada "şu kadar mukarrebtir" gibi bir sınırlandırma da yapılamaz. Şöyle bir izah da yapılabilir: Sağcılar daha cennet yoluna yeni yönelmişlerken, **sâbikûn** cennete iyice yaklaşmıştır. Çünkü mü'minin hesabının kolay oluşuna ve kitabının sağ tarafından verilişine göre, "sâbikûn", yerlerine yaklaşmış olurlar. Yahutta bu, "sağcılar henüz mukarreblerin, kendisine yöneldikleri şeye yönelmişlerken, sabikûn cennette Allah'a yaklaşmıştır" demektir. Çünkü hareket ve yükselme sona ermez. Çünkü Allah Teâlâ'ya doğru yapılan seyr-ü seferin ve yükselmenin, sonu ve nihayeti yoktur. Binâenaleyh hernezaman sağcılar, sâbikûn'un derecesine yaklaşırsa, sâbikûn, oradan daha yükseğine geçer. Dolayısıyla sağcılar, hûriler ile vuslat halinde iken, sâbikûn, naîm cennetlerinde, **A'lâ-yı İlliyyîn**'de mukarrebler olurlar.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hak, ayette bahsettiği bu üç sınıfın kimler olduğunu anlattıktan sonra, onların hallerini açıklamaya, aynı sıra üzere geçmeyip, ilk olarak daha önce sonda bıraktığı sâbikûndan bahsetmiş, daha önce sâbikûndan evvel zikrettiği solcuların halinin anlatımını sonraya bırakmıştır (niçin)? Deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın o kıyamet "vâkıası"nın anlatıldığı sırada, kıyametin dehşetinin kendisine fayda vereceği kimseleri önce zikrettiğini, cehennem korkusu ve cennet ümidi ile durumlarında değişiklik olmayan kimseleri ise sonraya bırakmıştır. Ama burada, faziletinden ve taşıdığı halin üstünlüğünden ötürü sâbikûnu önce anlatmıştır.

★ ★
★

Naîm Cenneti

فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿١٢﴾

"Naîm cennetlerinde(dirler)"
(Vâkıa, 12).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, burada "**naîm**" kelimesini, **lam-ı tarîf** ile, marife (belirli) olarak zikretmiş, sûrenin sonunda da, جَنَّةُ نَعِيمٍ *"bir naîm cenneti"* (Vâkıa, 89) buyurarak, **lâm-ı tarîfsiz** zikretmiştir. Halbuki sûrenin sonunda da bahsedilen kimse, yine "**sâbikûn**"dan birisidir ve onun içinde "naîm cennetlerinden" bir cennet vardır. Bu cennet ise, marifeye izafetle marife kılınmıştır. O ise, marife değildir. Binâenaleyh bu ikisi arasında ne fark vardır? Diyoruz ki: Fark, hem lafız, hem mana yönündendir.

Lafız bakımından olan fark şöyledir: "**es-Sâbikûn**" ifadesi, cinslerini içine alan, **lam-ı tarîf** ile, yani "cins için olan **elif-lam**" ile marife kılınmıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, marife olan bu kimselerin, öbür dünyadaki mekanlarını da, marife olarak zikretmiştir. Ama sûrenin sonunda bahsedilen kişi, marife (belirli) bir kişi değildir. Çünkü oradaki, *"Eğer mukarreblerden ise (o ölen kişi...)"* (Vâkıa, 88) ifadesi, eğer "O, onlardan bir fert ise..." demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, o şahsın, belli bir şahıs yerinin ise, belirsiz olması ihtimalinden dolayı yerini birsiz (nekire) olarak zikretmiştir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz muttakiler cennetlerde, gözeler (başında)dırlar"* (Zâriyât, 15) ve *"Şüphesiz muttakiler, cennetlerde ve nehir (kıyı)larındadırlar"* (Kamer, 54) ayetlerinde ifade edildiği gibidir. Aksi de böyledir. Mana bakımından olan fark ise şöyledir: Diyoruz ki, Cenâb-ı Hak, diğer ayetlerde, cemaatten (topluluklardan) bahsettiği her yerde, "cennet" ifadesini çoğul getirerek, meselâ, *"Şüphesiz muttakiler, cennetlerdedir"* (Zâriyât, 15) ve meselâ, *"İşte bu mukarrebler, cennetlerdedirler"* buyurmuştur. Fakat "**sâbikûn**" da, müttakilerin bir çeşididir ve müttakiler içinde, **sâbikûn** olmayanlar da vardır.

Hem sonra **sâbikûn** olan muttakiler için, daha ileri ve yücesi bulunmayan makamlar vardır. Binâenaleyh bu makamlar, ya son derece yüksek oldukları için, yahut da, "**sâbikûn**"un üstünde hiç kimsenin yer almayacağı için, marife (belirli) olmuşlardır. Fakat diğer müttakilerden herbirinin bir mertebesi vardır ve bu mertebeler, birbirinden üstün şekildedirler. Binâenaleyh diğer müttakiler, makamları birbirinden farklı olduğu için, hiçbir belağat sahibi (söz ustası)nın, birleştiremeyeceği (tek bir sözle ifade edemeyeceği), mevhice birbirine münasib çeşitli cennetlerdedirler. ama sâbikûnun elde ettiği cennetler, tek bir sitilde olup, onlar **a'lâ-y ı İlliyyîn**'dedirler ve herkes o cennetleri tanır. Fakat diğer müttakilerden birisinin makamı, kendisi gibi olan bir çok makam içindedir ve bu kamamın, falanca müttakiye ait olduğunu bilemez. Dolayısıyla herhangi biri de bilememiştir. Ama o sâbikûnun makamlarını, herkes bilir ve burasının "falanca sâbık"a ait olduğunu tanır. Ama aynı şekilde falanca müttakînin yeri bilinmez.

İKİNCİ MESELE
İzafet Çeşidi

Ayetteki, فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ifâdesi, hangi çeşit bir izafettir Deriz ki, bu, mekânın, o mekânda olabilecek şeye izâfeti (nisbeti) ile yapılan bir izâfettir. Nitekim **Arapça**'da, "**dâru'z-ziyafe**" (ziyafet evi), "**dâru'l-adl**" (adalet evi) ve "**dâru'd-da've**" (tebliğ yurdu) denilir. "**Cennâtü'n-naîm**" fadesi de aynen böyle olup, manası şudur: Dünyadaki cennetler (bağ-bahçeler), bazan nimetler, bazan da meşguliyet ve meyvesiyle geçim temini için edinilir. Ama ahiret cennetleri, ancak nimetler için olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Naîm cennetlerinde(dirler)" ifadesi, "**haber ba'de haber**" olabileceği gibi, tek bir "haber" de olabilir. Birinci ihtimale göre takdir, "İşte onlar mukarrebtirler ve **naîm** cennetlerindedirler" şeklinde olup, tıpkı ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ *"O (Allah), arşın sahibidir, pek yücedir, dilediğini yapandır"* (Burûc, 14-15) ayeti gibidir. İkinci ihtimale göre takdir, "işte onlar, **naîm** cennetlerindeki mukarreblerdendirler" şeklinde olup, tıpkı "Bu beldedeki padişahın yanında o, itibarlı birisidir" denilmesi gibidir. Birinci ihtimale göre, ayetin sağladığı mana, onların bedenlerinin iyice nimetlere garkolduğunu, kendilerinin mükerrem (şerefli ve itibarlı) olduklarını, dolayısıyla da, Allah katında mukarreb olduklarını, derken, alabildiğine nimetler ve cennetler içinde olduklarını anlatmaktır. Binâenaleyh onların bedenleri de son derece nimetlere garkolmuştur. Ama padişahlara yakın olup, onların saraylarında yaşayanlar böyle değildir. Çünkü bunlar, padişaha yakın olmaktan haz alırlar, ama bedenleri için bir rahat söz konusu değildir. Aksine onlar hep ayakta durmaktan ve iş görmekten ötürü bir yorgunluk içindedirler. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Naîm cennetlerindedirler..."* buyurmuş ve sadece, "cennetlerdedirler" buyurmamıştır.

İkinci ihtimale göre ise, ayetin taşıdığı incelik, bu mukarreb kulları, meleklerden ayırmaktır. Çünkü günümüzde, gökteki mukarrebler, meleklerdir. Binâenaleyh cennetteki mukarreb ve sâbikûn, bu meleklerden başkaları olması gerekir. Burada şöyle bir incelik vardır: Meleklerin yakınlığı (mukarreb oluşu), o padişahın yanında, iş yapmak için bulunan has adamların yakınlığı gibidir. Binâenaleyh hernekadar

bundan büyük haz alsalar da, nimetler (rahat) içinde değildirler ve bu melekler, Allah'ın kapısında dururlarken, ilgili işlerin, kabul edilip-edilmeyeceğinden ötürü endişe ve korku içindedirler ve mükellefiyet onlardan hiç kalkmaz. Halbuki "**sâbikûn**"un, Allah nezdinde, tıpkı padişahla oturup-kalkan, yiyip-içen kimselerinki gibi bir yakınlıkları vardır. Binâenaleyh bunların ellerinde bir iş yoktur ve iş bunlara geri çevrilmez. Dolayısıyla da, padişaha yakın olmadan ötürü haz duyarlar, rahatlık ve nimetler içindedirler.

★ ★
★

Öncekiler ve Sonrakiler

ثُلَّةٌ مِّنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَقَلِيلٌ مِّنَ الْآخِرِينَ ﴿١٤﴾

"Bir çoğu evvelkilerden, birazı da sonrakilerdendir"
(Vâkıa, 13-14).

Bu ayet de, "**haber ba'de haber**" (haberden sonra gelen ikinci haber) olup, bununla ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ayetinin tek bir cümle olduğunu; haberinin, ya halleri ortada olduğu için, ya da halleri başkalarına kapalı olduğu için, mübtedânın aynısı olduğunu söyledin. Öyle ise, daha nasıl bundan sonra, (bu cümle) haber olarak gelebilmiştir?

Deriz ki: Bu gayeyi, başka bir gaye için olan diğer bir haberin zikri ifade etmiş olup, bu tıpkı, meşhurlardan olduğuna işaret etmek için bir kimsenin, "**Zeyd'in durumu sana gizli değil**" deyip, daha sonra "gizli değil" demesine rağmen, muhatapça bilinmeyen bir haline geçip, bu hâli anlatması gibidir. Çünkü bu, **Zeyd'in** yabancılardan olmadığını anlatmak için getirilmiş bir ifadedir. İşte aynen bunun gibi, Hak Teâlâ'da, onların şereflerini beyan etmek için önce, "**ve's-sâbikûne's-sâbikûn**" buyurmuş, daha sonra da, onların sayılarının durumunu zikretmiştir.

İKİNCİ MESELE "Evvelkiler", kimlerdir? Deriz ki, meşhur olan görüşe göre, bunlar, Hz. **Muhammed** (s.a.s)'den önce olanlardır. Cenâb-ı Hak, "**sülletün**" buyurmuştur, halbuki "**sülle**", büyük kalabalık-cemaat demektir. Çünkü bizim Peygamberimiz (s.a.s) önceki peygamberler ile, ashablarının ileri gelenleri biraraya geldiğinde, **Ümmet-i Muhammed**'in sâbikûnundan çok çok fazla olurlar.

Sahabenin, bu ayet nâzil olunca, kendilerinin azlığı ağırlarına gitmiş ve bu sebepten dolayı, peşisıra, *"Bir çoğu evvelkilerden, bir çoğu da sonrakilerden"* (Vâkıa, 39-40) ayetleri nâzil oldu" denilmiştir, ama bu, şu bakımlardan, son derece zayıftır:

1) Bu "**Ümmet-i Muhammed**'in sayısı, o zamanda, hatta kiyamete kadar,

kendinde önce geçmiş, ümmetlere nisbetle, son derece azdır. Allah'ın, önceki ümmetlerden olan kullarına ihsanda bulunması ashab-ı kiramı neden etkilesin ki? Bu iddia, caiz olmayan bir hulftûr.

2) Bu, haberlerde olabilecek nesh gibidir ve böyle bir neshin olması son derece uzak (ve imkânsız) bir şeydir.

3) Bundan sonra gelen bir hüküm, bunu kaldırmaz. Çünkü buradaki, *"Bir çoğu evvelkilerden"* ifadesi, evvelkilerden, sâbikûn olanlar hakkındadır. Bunun böyle olduğu açıktır. Çünkü, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ümmeti çoktur. Allah Teâlâ onları bağışlamıştır. Dolayısıyla **Ümmet-i Muhammed**'den, başka ümmetler için affetmediği (bazı) şeyleri affetmiş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, şefaat yetkisi vermiş, böylecede, ümmetinden kurtulanların sayısını çoğaltmıştır. İşte ayette **ashab-ı yemîn** ifadesiyle anlatılanlar bunlardır. Ama **Ümmet-i Muhammed**'den, hiç günah işlememiş, büyük günah işlememiş kimselerin sayısı ise, son derece az olup, işte ayette bahsedilen "**sâbikûn**" bunlardır.

4) Bu bir yanlış düşüncedir. Çünkü ashabın bu ayetle ferahlaması gerekir. Zira Allah Teâlâ burada, *"Bir çoğu evvelkilerden"* buyurunca, bunun içine bütün evvelki peygamberler girer. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den sonra ise, başka peygamber gelmeyecektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, peygamberi ve aynı derecede olan velileri ile birlikte, ümmetten az kılınca, bu ashâb için bir in'âm (nimet) olur ve belki de bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Ümmetimin âlimleri, Ben-i İsrâil'in Peygamberleri gibidir"*[11] şeklindeki sözünün manasına bir işarettir.

İkinci izaha göre, evvelkilerden murad, muhâcir ve ensârın "**sâbikûn**" ve "**evvelûn**" (ilk) olanlarıdır (Tevbe, 100). Çünkü bunların ekserisi için, en yüksek dereceler söz konusudur. Zira Hak Teâlâ, *"İçinizde fetihten evvel (Allah yolunda) infâk eden ve muharebe eden kimseler (diğerleriyle) bir olmaz. Onlar derece itibariyle daha büyüktürler..."* (Hadîd, 10) buyurmuştur. Ayetteki, *"Sonrakiler"* kelimesi ile de, ardları sıra gelip, sonradan onların derecesine ulaşamayan kimseler kastedilmiştir. Bu izaha göre ayetteki *"Siz de, üç sınıf olmuştunuz"* (Vâkıa, 7) cümlesi, bu ayetler inerken mevcut olanlara bir hitab olup, burada, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'den önce yaşamış olan, evvelkilerle ilgili bir açıklama yer almamıştır. Bu açıktır, zira hitab, lafız bakımından, ancak mevcut olanlara yönelik olabilir. Başkaları bu hitabın çerçevesine ancak başka bir delil ile dâhil olabilirler.

Ayetle ilgili üçüncü bir izaha göre, *"Birçoğu evvelkilerden..."* ifadesi ile, iman edip, bizzat kendileri amel etmiş olanlar; *"birazı da sonrakilerden"* ifadesi ile de, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın, *"soylarını da kendilerine kattık"* (Tûr, 21) buyurduğu kimseler kastedilmiştir. Binâenaleyh mü'minler ve zürriyetleri, eğer **ashab-ı yeminden** iseler, bunlar çokluk açısından, eşittirler. Çünkü ebeveyninden birisi mü'min iken ölen her çocuk, ashab-ı yemîndendir. Ama mü'minler ve zürriyetleri "**sâbikûn**"dan, yani mukarrebûndan iseler, bunların çocukları, nâdiren bunların derecesine yetişir. Küçük oğlunda bulunmayan bir günahtan, yahutta babada bulunup, oğulda

11) **Keşfü'l-Hafâ, 2/64.**

bulunmayan bir kusurdan ötürü, mü'minlerin çoğu, genelde, hal ve fazilet bakımından babasından daha ileri olur. Yaptığımız bu izaha göre, *"sonrakilerden"* ifadesi ile, babalarından sonra gelen, onların soyu olan çocuklar kastedilmiştir.

★ ★
★

Karşılıklı Tahtlar

عَلَىٰ سُرُرٍ مَّوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾ مُّتَّكِـِٔينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ ﴿١٦﴾

"(Onlar) cevherlerle örülmüş tahtlar üzerindedirler. (Bu tahtlar) üzerinde, karşı karşıya yaslanmış olarak..."

(Vâkıa, 15-16).

Ayetteki, مَوْضُونَةٌ kelimesi, kuvvetli, düzenli, kendi haline bırakılmış, dokunmuş demektir. Örülmüş, zırha da **"mevdûne"** denişi bundandır. أَلْوَضِينُ kelimesi de, bedeni kuvvetle kavrayan kemerin yapıldığı sapasağlam olan enli ip demektir. Kralların tahtları vardır ki bu serir, ipek vs. şeylerle döşenmiş olup, krallar bunlar üzerinde otururlar. Çünkü ipek ve benzeri şeylerle döşenmesi sebebi ile **"serir"**, ağaç ve benzeri sert şeylerden daha yumuşak olur. Böylesi tahtların ayakları kıymetli taşlardan olur. Yerleştirildiği yer de, altın ile döşenir.

Ayetteki, مُّتَّكِـِٔينَ عَلَيْهَا *"Onlar üzerinde yaslanmışlar..."* ifadesi te'kid için getirilmiş olup, manası "Onlar, karşılıklı olarak, divanlara yaslanmış vaziyette, divanlar (tahtlar) üzerindedirler" şeklindedir. Bu te'kidin manası şudur: Sanılmasın ki onlar tahtlarda oturup başka şeylere yaslanırlar. Nasıl ki yaslanmaya elverişli olmayan küçük bir kürsüye oturan kimsenin altına, yaslanmayı sağlayacak başka bir şey konulur. Binâenaleyh Hak Teâlâ, *"Onlar üzerine yaslanmış olarak, tahtlar üzerindedirler"* buyurunca, bu, onların oturmalarının da, yaslanmalarının da hep o tahtlar üzerinde olduğuna delâlet eder.

Ayetteki, مُتَقَابِلِينَ *"karşı karşıya"* ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) "Onlardan hiçbiri hiçbirine sırtını (arkasını) dönmediği halde...

b) Öncekilerden biri, kendisi üzerinde olan bir başkasını görmez olduğu halde... Bu mana doğruya daha yakındır. Çünkü birinci manaya göre, *"mütekâbilîn"* ifadesi, "herkes aynı zamanda bir başkasına mukabelede bulunur" manasına gelmiş olur. Bu mana ise, ancak kendisinde cihet farklılığı bulunmayan şeyler hakkında düşünülebilir. Buna göre, ayetin manası "Onlar, arkaları sırtları olmayan ruhlardır" şeklinde olur. Bu durumda da, **"sâbikûn"** ile kastedilen, tıpkı herşeye mukabelede bulunan ve hiçbirşeye sırtını çevirmesi düşünülemeyen bir nur gibi, bedenleri nurânî ruhlar, bütün yönleri âdetâ, yüz olan kimseler olmuş olur. Halbuki birinci mana, mekânı anlatmaya daha uygun bir vasıftır.

★ ★
★

Cennet Çocukları

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾

"Ebediliğe mazhar edilmiş evladlar, etraflarında dolanırlar"

(Vâkıa, 17).

"Velîd" kelimesi aslında, **"mevlûd"** manasında olup, ism-i mef'ûl manasında fa'îl veznindedir. Ne var ki, onların **"mevlûd"** olmalarından sarf-ı nazar edilerek, küçük çocuklar için kullanılır olmuştur. Bunun böyle oluşunun delili, **Arapların**, mesela küçük kıza, **"velîde"** demeleridir. Binâenaleyh eğer onlar, kelimenin asıl manasını gözetirlerse, tıpkı **"katîl"** kelimesinde olduğu gibi **hâ**'dan yani **tâ-i te'nîs**den tecrîd ederler. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi diyoruz ki:

Vildân

Vildân kelimesi velîd'in çoğuludur. Ayetteki **"vildân"** hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) Bu kelime, asıl manası üzere olup, "mü'minlerin küçükleri" demektir. Bu izah zayıftır Çünkü Cenâb-ı Hak, mü'minlerin küçüklerini, babalarına katacağını haber vermiştir. Üstelik, mü'min ve sâlih kimselerden, hiç çocuğu olmayanlar da vardır. Binâenaleyh mü'minin çocuğunun (cennette), bir başka mü'mine hizmet etmesi câiz olmaz. Bu durumda da, bu hizmet işinin, ya bazı sâlihlere has olduğunun söylenmesi, yahut etrafında dönüp-dolaşacak çocuğu olmayan kimseler için olmaması, yahut da, bir başkasının çocuğunun, babasından başkasına hizmet etmesi gerekir ki, her üç halde de, bu durum, o çocuğun babası için bir noksanlığı ifade eder. Bu izaha göre, ayette bahsedilen, **"vildân"** ifadesi ile, kâfirlerin küçük çocuklarının kastedilmiş olması gerekir ki bu, doğruya birinciden daha yakındır. Çünkü bunda, biraz önce bahsettiğimiz mahzurlar söz konusu olmaz.

2) Bu, kendisinde asîl mananın düşünülmediği bir kullanışa göre getirilmiş olup, o asîl mana da, onların doğmuş olup-olmalarına bakılmaksızın, sadece küçük olduklarının kastedilmesidir. Bu durumda kelime tıpkı, *"Onların etrafında gılmânlar dönüp dolaşırlar"* (Tur, 24) ayeti gibi olur.

Ayetteki, **"muhalledûn"** *"ebediliğe mazhar edilmiş"* ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, devam eden, süreklilik arzeden manasındaki **"hulûd"**dandır. Buna göre, şu iki mana verilebilir:

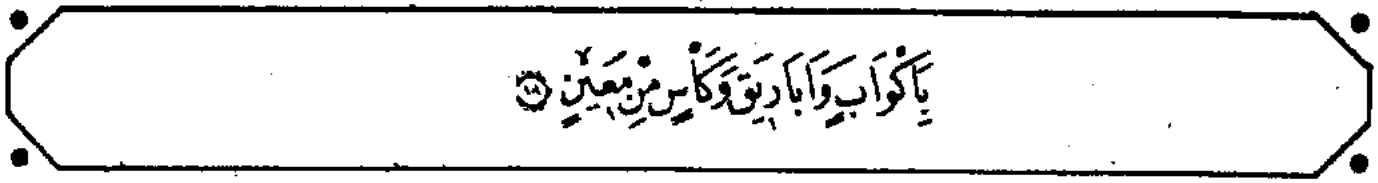
1) Onlar ebedîdirler, ölümleri - yok olmaları söz konusu değildir.

2) Onların halleri değişmez. Onlar, hep küçük olarak kalırlar, büyümezler, acıkmazlar.

b) Bu, "**hulde**" kökündendir. "**Hulde**" küpe manasınadır ve ayetteki kelime, "Onların kulaklarında halkalar (küpeler) vardır" manasınadır. Ama birinci şık daha açık ve daha uygundur.

★ ★
★

Leğen, İbrik, Pusula, Kaynak Suyu

"Maîn'den (dolu) büyük kaplarla, ibriklerle ve kadehle (dolaşırlar)"

(Vâkıa, 18).

İçki kapları, içki meclislerinde olur, dolaşır. Ayetteki "**ekvâb**"ın manası hakkında şu iki izah yapılır:

a) Bu, o kadehler cinsinden birşey olup, "büyük kadehler" demektir.

b) Bu, "testiler" türünden birşeydir, ama kulpu ve imbiği yoktur. İbrik ise, kulpu ve imbiği olan şey demektir.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Ekvâb**, ebarîk ve ke's arasında ne fark var? Çünkü Cenâb-ı Hak, ilk ikisini cemî, sonuncusunu, müfred olarak getirmiş ve meselâ كُؤُس demeyiştir? Deriz ki: Bu, **Arapların** içki-içme örflerine göre söylenmiş bir ifadedir. Zira içki içenlerin yanında, içkilerle dolu ve hazır duran pekçok kaplar bulunur. Fakat **ke's** içinde içki bulunduğu zaman, içkinin içildiği kadeh demektir. İnsan, aynı zamanda tek bir kadehten içer. Fakat aynı zamanda içki ile dolu, birçok kap olabilir.

İmdi, şayet, "Kadehi dolaştırmak, dünyadakilerin örfüne göredir. Küpleri ve ibrikleri dolaştırmak ise, dünyada alışılagelmiş birşey değildir. Binâenaleyh ayette böyle zikredilişinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Dünyada küplerin ve ibriklerin dolaştırılmaması, ağır oldukları için, onu dolaştıracak olanlardan, zorluğu ve meşakkati kaldırmak içindir. Yoksa aslında, onların da dolaştırılmasına da ihtiyaç vardır. Bunun delili ise, içki içenin, içkisini bitirdiğinde, ibriklerin ve küplerin bulunduğu yere gidip, tekrar içki almasıdır. Ahirette ise, bu küpler ve ibrikler, bizzat kendileri etrafta dolaşırlar, onlarla birlikte dolaşan küçük çocuklar da, onları taşımak için değil, sırf onlardan ikram etmek için dolaşırlar.

Önce Bir Dil Meselesi

Burada dil açısından şöyle bir izah da yapılabilir: **Ke's**, içinde içki bulunan kap demektir. Dolayısıyla bu kelimenin manasına, içindeki içki de dahildir. İbrik ise, kendisine bu ismin verilebilmesi için, içinde içki olması şart olmayan bir kabtır. Bunun böyle olduğu sabit olunca, diyebiliriz ki: Dolu kaba verilen değer, kab için değil de,

kaptakinden ötürüdür. Durum böyle olunca, "**ke's**" (kadehe) verilen değer, içindeki şeyden ötürüdür. Fakat **ke'sin** içinde tek bir cins içki olup nazar-ı dikkate alınan da budur. Cinsi ifade eden kelimeler ise, ancak çeşitlendiklerinde cemî kılınırlar. Bu sebeple mesele, aynı cins ekmeklere, mesela çoğul olarak أَخْبَازٌ denmez. Bu kelime ancak, ekmeklerin kimi beyaz, kimi siyah cinsten olduğunda kullanılabilir.

Lahm (et) kelimesinin çoğulu olan, "**luhûm**" ifadesi de böyledir." **Luhûm**" (etler) kelimesi, söz konusu olduğunda kullanılır ve meselâ aynı cins etten iki parçayı ifade etmek için "**lahmâni**" denilmez. Ama sınıflandırılan şeyler, cemîlenebilir. Binâenaleyh kadehler, ne kadar büyük ve çok olurlarsa olsunlar, aynı cins içki ile doldurulduklarında, bunlara çoğul olarak "**humûr**" (içkiler) denilemez. Binâenaleyh "**ku'ûs**" (kadehler) de denilemez. Aksi halde bu, kabları önemseme olur. Çünkü **ke's**, içinde aynı cins içki olması açısından, cemî olarak kullanılmaz. Böylece içinde bulunan şey önemsendiği için, cemîlenmemiş olur. İbrikler ise böyle değildir. Çünkü bunda nazarı dikkate alınan şey, kablardır, içindekiler değildir. İşte bu izaha göre, Kur'ân'ın belağatı ortaya çıkmaktadır. Çünkü içinde aynı cins içki bulunduğu için, "kadeh" (**ke's**) lafzı bu ayette cemî olarak kullanılmamıştır. İşte bu, dil açısından yapılmış kıymetli bir incelemedir.

İKİNCİ MESELE

"**Ke's**" kelimesinin en sonda sayılmasında ve "**ekvâb**"ın önce zikredilmesinde, hoş bir tertib söz konusudur. Çünkü, küplerdeki içkiler, önce ibriklere, ibriklerden de kadehlere doldurulur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, مِنْ مَعِينٍ "**maîn'den**" ifadesi, ya kadehdekilerin, yahut da küplerdeki ve ibriklerdekilerin beyâniyesidir (neden olduğunun açıklamasıdır). Deriz ki: Bunların hepsinin de, maîn'den doldurulmuş olması muhtemeldir, ama ilk zikredilen mana, yani "**ke's**"dekinin beyâniyesi olması, vaz' açısından, daha açıktır. İkinci verilen mana (ihtimal) ise, böyle değildir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, وَكَأْسٍ deyince, sanki مَشْرُوبٍ "içilecek şey" demiş olur. Böylece de, dinleyen sanki, o içilecek şeyin ne olduğunu öğrenmek istemiştir. (Dolayısıyla o beyan edilmiştir). Ama, ibriklerin, içilecek şeye delâleti, vaz'î (yani lügat itibariyle) değildir. Mana bakımından bunun böyle oluşuna gelince, bu kapların hepsinin dolu olması, gerçek olan bir husustur. Bir de boş kapların dolaştırılması manasızdır. Dolayısıyla görünen odur ki ayetteki, مِنْ مَعِينٍ ifâdesi, bunların tümünün birden beyâniyesidir. Fakat birinci manayı şu da te'yit eder. Allah Teâlâ kaplardan bahsederken, onlarda bulunan şeyin cinsini değil de, onların cinsini zikrederek, meselâ, *"Onlara, gümüşden, billur kaplar - kupalar dolaştırılır..."* (İnsan, 15) buyurmuş; kadehlerden bahsederken ise, onda bulunan şeyi bildirerek, *"ma'în dolu kadeh"* buyurmuştur. Hernekadar boş olsalar dahi, ibriklerin dolaştırılmalarının, zinet (süs) ve güzellik olsun diye dolaştırılmaları da muhtemeldir. Ama ahirette bu dolaştırma işi, başka hiçbir şey için değil, sırf ikram ve nimetlendirme için olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ma'în

"Ma'în" ne demektir? Deriz ki: **Sâffât Sûresi**'nde, bu kalıbın, isim-i fâil veya mef'ûl manasına geldiğini söylemiştik. Bu hususta farklı görüşler orada zikredilmişti. Şimdi biz bunun isim-i fâil manasında olduğunu söylersek, suyun akıp-gittiği zaman söylenilen, مَعَنَ الْمَاءُ ifâdesinden olur. Ama bunun isim-i mef'ûl manasında olduğunu söylersek, onu bizzat gözüyle görüp, iyice teşhis edip, başkalarından ayırdettiği zaman kullanılan, عَانَهُ ifâdesinden olmuş olur. Birinci mana daha doğru ve açıktır. Çünkü bu kelimenin isim-i mef'ûl manasına alınması, onun kusurlu olduğu vehmini verir. Meselâ bir kimsenin, عَائِنِي فُلَانٌ ifadesinin manası, "Falancanın gözü bana değdi" manasında, "Falanca bana zarar verdi" şeklinde olur. Bir de isim-i mef'ûl manası ile bu tavsifi yapmanın, herhangi bir faydası yoktur. Ama içecekler hakkında **"akıcılık"** vasfının kullanılması, eğer bu, su hakkında ise, bir övgü sıfatı, başka şeyler hakkında ise, dünyada bulunmayan enteresan birşey demek olur. Bu manaya göre bu ifade, tıpkı Hak Teâlâ'nın, *"İçkiden nehirler, ki onlar içenler için bir lezzettir..."* (Muhammed, 15) ayeti gibi olmuş olur.

★ ★
★

Aklı Etkilemeyen İçki

لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنزِفُونَ ﴿١٩﴾

"Ki bundan ötürü baş ağrısına uğratılamayacakları gibi, akılları da giderilmez" (Vâkıa, 19).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, لَا يُصَدَّعُونَ ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir: a) Onlara, bu içkilerden dolayı bir baş ağrısı ârız olmaz. Nitekim **Arapça**'da, "Bende baş ağrısı bıraktı, yaptı" manasında صَدَّعَنِي فُلَانٌ "Falanca benim başımı ağrıttı" denilir.

b) "Ehl-i cennet, bu içkilerden ötürü sarhoş olmazlar ve bu içkileri içe içe bitiremezler" manasında olup, kelime, الصَّدْعُ kökündendir. Görünen odur ki, **"sada"** (başağrısı) kelimesinin aslı da budur. Çünkü baştaki ağrı, genelde, beyin cidarındaki iltihap sebebiyle oluşur ve insana eza verir. Dolayısıyla başağrısı meydana getiren o şey, adeta beyin cidarına girmeye çalışmaktadır.

İKİNCİ MESELE

Eğer bu ifade ile, baş ağrısının olmayacağı manası kastedilmiş ise, عَنْ harf-i cerri ile kullanılması nasıl güzel olur. Çünkü sebebi bildirmek için kullanılan edat, مِنْ harf-i cerridir. Nitekim meselâ **Arapça**'da, مَرِضَ مِنْ كَذَا "şundan ötürü hastalandı"; denilir. Hastalıktan kurtulmayı anlatmak için de, بَرِئَ عَنِ الْمَرَضِ denilir. Biz deriz ki:

Bunun cevabı şudur. Bir sebep herhangi bir yerde bir iş meydana getirince, âdeta oradan bir şey ayrılmış da, o sebebin etkisi o ayrılan şeyin yerinde kalmış olur. Binâenaleyh burada iki görüş ve iki değerlendirme söz konusudur. Çünkü sen, o şeyin bulunduğu yere bakıp da, orada birşey gördüğünde, mesela, "Bu, hangi şeyden ötürüdür?" dersin ki bu, "Bunun var oluşunun başlangıcı, hangi şeyden ötürüdür" demek olur. Böylece nazarın sebep üzerinde toplanır da sen, "Bu, işte bundandır" yani "bunun var oluşunun sebebi budur" dersin. Fakat neticesine baktığında, ondan sâdır olan bu işin, âdeta onu bırakıp da, olması gerektiği yerle birleşmiş olarak görürsün. İşte bundan ötürü, o şeyin yeniden bir daha var olması mümkün değildir. Böylece, sanki sebep orada bulunuyordu da oradan ayrılmış oldu. Binâenaleyh burada, yakınlığı ve uzaklığı söz konusu olan, cisimlere ait iki şey bulunmuş olur. Bunun iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Burada, ahiret içkileri, hem yapıları açısından, hem de özellikleri açısından anlatılmışlardır. Binâenaleyh nazar, içenlere değil de, bizzat içkiye takılmıştır. Şayet ayetten, "Cennetlikler, kendilerinde bulunan bir özellikten dolayı, cennet içkisinden etkilenerek baş ağrısına tutulmazlar" şeklinde bir mana kastedilmiş olsaydı, bu mana, cennet içkileri için bir medh taşımazdı. Ama Cenâb-ı Hak, bu içkilerin, kendisinde bulunan bir hususiyetten dolayı başağrısı yapmadıklarını ifâde edince, bu, o içkiler için bir medh olmuş olur. Binâenaleyh, bakış, tefekkür ve nazar içkilere takılıp kalınca, عَنْهَا buyurmuştur. Ama, meselâ sen, çok içmesinden ve içkiye dayanıklılığından dolayı bir adamı tavsif etmek istediğinde, onun hakkında, "O, şu kadar içmesine rağmen مِنْ كَذَا) başağrısına tutulmaz"; içmeyi niteleğiğinde ise, "Bu, kendisinden dolayı (عَنْهَا) hiç kimsenin başağrısına tutulmadığı bir içkidir" dersin.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, وَلاَ يُنزِفُونَ *"akılları da giderilmez"* ifâdesinin tefsiri, **Saffât** (Ayet. 47) Sûresi'nde geçmişti. Burada zikredilmesi uygun olan ise şöyle denilmesidir. Eğer لاَ يُنزِفُونَ ifâdesinin manası, "Onlar sarhoş olmazlar" şeklinde olursa, bu durumda, biz لاَ يُصَدَّعُونَ ifâdesinin manasının, ya, "Onlara, baş ağrısı isabet etmez" şeklinde olduğunu, yahut da, "Onlar kendilerini kaybetmezler" şeklinde olduğunu söylemiş oluruz. Şimdi biz, bunlardan birincisinin olduğunu söylersek, o zaman, ayetteki tertip son derece güzel olmuş olur. Çünkü bu, kademe kademe yükselmeye işaret eder. Zira لاَ يُصَدَّعُونَ ifâdesinin manası, "Onlara başağrısı isâbet etmez" şeklinde olur. Ama, ne var ki, bu ifâde, sarhoş olmayı nefyetmez. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak bunun peşinden وَلاَ يُنزِفُونَ buyurarak, "Sarhoşluk da vermez" demiştir. Ki bu, bir kimsenin tıpkı, önce, "Bunda, aşırı bir mefsedet yoktur" deyip, daha sonra da, izahı tamamlamak için, "Mefsedetin azı da yoktur" demesi gibi olmuş olur. Şimdi sen, bu sırayı tersyüz edecek olursan, ayetteki tertip güzel olmaz. Yok eğer biz, لاَ يُنزِفُونَ ifâdesinin manasının, "kendilerini kaybetmezler" şeklinde olduğunu söylersek, o zaman tertip yine güzel olmuş olur. Çünkü bizim, "başağrısına tutulmazlar" şeklindeki sözümüzün anlamı, "çok olmasına ve devamlı içilmesine rağmen onlar kendilerini kaybetmezler, sarhoş olmazlar" demektir. Çünkü, içkinin bitmesinden dolayı sarhoş olmama, ilginç bir şey değildir.

Ancak, onların, içki içmeye devam etmelerine ve hep içmelerine rağmen sarhoş olmamaları ise, işte hayret uyandıran şey budur. Yok eğer biz, yukarda da beyan ettiğimiz gibi, لاَ يُنزِفُونَ ifâdesinin, "Onların içkileri bitmez" manasında olduğunu söylersek, yine biz deriz ki: Eğer لاَ يُصَدَّعُونَ ifâdesi, "Onlara baş ağrısı isâbet etmez" manasında olursa, ayetteki tertip yine son derece güzel olmuş olur. Bu böyledir, zirâ لاَ يُصَدَّعُونَ ifâdesi, eğer onların içmeleri az ise, ilginç bir durumu beyan eden bir ifâde olmaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların, şarapları eksik olmamakla ve şarap içmeye hep devam etmelerine rağmen, "O içkiden dolayı başları da ağrımaz..." buyurmuştur. Yok eğer, bu ifadenin, "O içkiden dolayı sarhoş olmazlar" anlamına geldiğini söylersek, o zaman ayetteki tertip yine son derece güzel olmuş olur. Çünkü, لاَ يُنزِفُونَ ifâdesi, "Onlar, içinde bulundukları hâlden dışarı çıkmazlar, kendilerine verilmiş olan içki de onlardan alınmaz; içe içe o içkileri tükettiklerinde ise, kendilerine yine içki verilir..." manasında olmuş olur.

★ ★
★

Her Türlü Meyve

وَفَٰكِهَةٍ مِّمَّا يَتَخَيَّرُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢١﴾

"Beğeneceklerinden (türlü) meyve(ler), iştihlanacaklarından kuş eti..."
(Vâkıa, 20-21)

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayette bahsi geçen bu "**fâkihe**"yi, o çocuklar ikram etmedikleri halde ve bu ifâdelerin de atfedilmiş olması bu manayı gerektirdiği halde, bu kelimenin cer okunuşunun sebebi nedir? Biz deriz ki: buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) "**Fâkihe**" ve "et", şu iki halde de, yani, içki içerken de, içilmezken de, istenilen, aranan şeylerdendir. Binâenaleyh, "**fâkihe**", Cenâb-ı Hakk'ın da, *"devşirilecek şeyleri yakındır"* (Hakka, 23) ve *"Her iki cennetten devşirilen meyve yakındır"* (Rahman, 54) buyurduğu gibi, cennet ağaçlarının dallarının uçlarından devşirilir. İçki içilirken, bunları, o cennet çocukları ikram etmedikleri, dolayısıyla da, yemek için değil de sırf ikrâm için, o cennet çocuklarının o ilginç meyveleri ve hayreti mûcib o etleri cennetliklere sunmaları mümkündür. Ve bu tıpkı, her biri, yakın olma açısından diğeriyle müşterek olduğu halde, müsafire uzatan ve ikram eden kimsenin, eliyle o çeşitli meyveleri misafir yanına koyması gibidir.

2) Bu ifâdelerin, mana bakımından جَنَّاتِ النَّعِيمِ *"Naîm Cennetleri* (Vâkıa, 12) ifâdesine atfedilmiş olmaları... Yani, "Onlar, naîm cennetlerinde, meyveler, etler ve hurîler içinde bulundukları halde mukarrebûndurlar" demek olup, bu da, "İşte onlar, bu nimetler içinde gidip gelirler..." demektir. Meşhur olan ise, bu ifâdenin, mâna

bakımından değil de, ilgili lafza komşu olmalarından dolayı atfedilmiş olmalarıdır. تَقَلَّدَ سَيْفاً وَرُمْحاً "Kılıcını ve mızrağını kuşandı..." denilmesi caiz iken, bu neden denilemesin?

İKİNCİ MESELE
Et ile Meyve Arasındaki Fark

"Tahyîr" ifâdesinin "fâkihe"ye, يَشْتَهُونَ ifâdesinin de, "et"e tahsis edilmelerinde bir belağat bulunmakta mıdır? Ben derim ki, benim bu âciz zihnim kuşatamasa ve bu az ilmim ulaşamasa bile, Kur'ân'ın her bir harfinde bir belağat ve bir fesahât bulunmaktadır. Bana öyle geliyor ki, "et" ve "fâkihe", aç olan bir kimsenin yanına konulduğunda, onun canı ete; tok olan bir kimsenin yanına konulduklarında ise, tok olanın canı da "fâkihe - meyve"ye meyleder. O halde bu demektir ki aç olanın iştihâsı vardır; tok olanın ise iştihâsı olmayıp, bu tok olan kimse hür ve muhtârdır; isterse yer, istemezse yemez... Ama, aç olan kimse hakkında, "isterse yer..." ifâdesi kullanılmaz. Zira, إنْ edâtı, kesin olmayan şeylerin başına gelir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, dünyada iken, "et", iştahı olan (aç olan) nezdinde tercihe şayandır; "fâkihe meyve" ise, iştâhı olmayan (aç olmayan) kimse nezdinde tercihe şayandır. Cennetin anlatımı, dünyada anlaşılır olan şeylere göre yapılır. Dolayısıyla يَشْتَهُونَ kelimesi ete; يَتَخَيَّرُونَ kelimesi de meyveye tahsis edilmiştir. Bu hususta, lafız bakımından sözün özü şudur: "İhtiyâr" kökü, iki şeyden en iyisini almak anlamındadır. Dış görünüş itibariyle "ihtiyâr-seçme işi"nin kendisine taalluk ettiği iki şey hususunda, bir tercih veya ikisinden birisine meyil söz konusu olmaz... Kişi, daha sonra düşünür, karar verir ve fikrinin gâlip geldiği tarafı seçer. Binâenaleyh, "tefekküh - zevklenme" ihtiyaç olmadığında söz konusu olan şeydir. Ama, meselâ, bir kimse, doğrudan doğruya bir meyveye iştihâ duyar da, onu getirir yerse, bu kimse "mütefekkih - zevklenen" olmaz; tam aksine bu; ihtiyacını gidermiş olur. Cennetin meyveleri, cennetliklerin yanında, cennetliklerden o meyvelere bir meyil ve arzu söz konusu olmaksızın bulunurlar.. Derken, kendi seçeneklerine göre o meyvelerle zevklenir; onlarla telezzüz ederler. Ama "et"e gelince, azıcık da olsa, onların canı et istediğinde, o et onların yanında bulunuverir. Nefsin, yenilecek bir şeye meyletmesi ise iştihâlanmadır. Bunun böyle olduğunun delili, *"devşirilecek şeyleri yakındır"* (Hakka, 23) ve *"Her iki cennetten devşirilen meyve, yakındır"* (Rahman, 54) ayetleridir. *"Kesilmeyen, yasak da edilmeyen birçok meyve arasında..."* (Vâkıa, 32-33) ayetleri de, o meyvelerin hep orada bulunduklarının delilidir.

Kuş Eti

"Et"e gelince, rivayet olunduğuna göre, meselâ kuş uçuyor, tam o sırada mü'min kimsenin canı, onun etini arzuluyor, dolayısıyla o kuş, o anda, onun arzuladığı tarzda kebâp edilmiş ve kızartılmış biçimde onun önüne iner... Velhasıl, fâkihe, hep o cennetliklerin yanında mevcuttur; mü'min, işte buna rağmen, arzularsa bunlardan yer, isterse yemez. "Et"e gelince mü'min onu ister ve canı, en ufak biçimde onu çektiğinde, o hemen mevcut ve hazır olur. Bu böyledir, çünkü, "fâkihe"nin hep orada olması ile, cennetliklerin gözleri onun zevkiyle doyar, ama etin bulunmasıyla ise, cennetliklerin gözleri zevklenmez...

Sonra, ilgili lafızda, şöyle bir incelik vardır: Cenâb-ı Hak, mâna bakımından biri diğerine yakın olmasına rağmen, يَخْتَارُونَ demeмiş, ama يَتَخَيَّرُونَ buyurmuştur. Çünkü, "**tehayyür**", tekeffül (tefe'ul) babındandır. Dolayısıyla o cennetlikler adeta, son derece mükemmel olan bir şeyi almış olurlar. Bu ise, ancak, ona ihtiyacı olmayan ve mecbur da olmayan bir kimseden sudur edecek bir kimsedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Meyvenin Etten Önce Gelmesi

"Fâkihe"nin "et"ten önce zikredilmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, buna şu bakımlardan cevâp verebiliriz:

a) Dünyadaki âdet, yemekten önce "fâkihe - yemiş"in sunulmasıdır. Cennet ise, dünyada bilinip tanınan şeylerle tanımlanmaktadır. Özellikle de, içki içenlerin âdeti böyledir. Binâenaleyh, ayetin maksadı adeta, cennetliklerin içme halini beyân edip ortaya koymaktır.

b) Dünyadaki hikmet, "meyve"nin önce yenilmesini gerektirir. Çünkü, "meyve" daha kıymetli ve hoş, daha çabuk bağırsaklara inen ve hazmı için, midede daha az bir müddet duran bir yiyecektir. Ayrıca, "Fâkihe", yemek için, iştâhı harekete geçirir, "et" ise, iştâhı önler..

c) "**Tahyîr**" ve "**iştihâ**" lafızlarından çıkan ve biraz önce cevâp olarak zikrettiğimiz şeyden, şu netice ortaya çıkar: Allah Teâlâ, "fâkihe"nin, cennetliklerin yanında, her zaman mevcut olduğunu; "et"in ise arzu edilir edilmez mevcut olacağını beyân edince, bu, cennetliklerde bir açlığın sözkonusu olmadığına delâlet eder. Çünkü aç olan kimsenin "et"e olan ihtiyacı, onu seçmesine mahal bırakmaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, وَفَاكِهَةٍ buyurmuştur. Çünkü cennetteki durum, dünyada iken tok kimsenin durumuna benzer. Dolayısıyla, bu kimsenin "fâkihe"ye olan meyli daha çok olur. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak "fâkihe"yi önce zikretmiştir. Bu izah daha doğrudur. Çünkü, "fâkihe"den, yemekten sonra yenilebilecek olanlar da vardır. Bu sebeple, birincisi, hepsi için bir cevâp olarak sahîh olmaz...

★ ★
★

Güzel Gözlü Huriler

وَحُورٌ عِينٌ ﴿٢٢﴾ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ ﴿٢٣﴾

"Güzel gözlü huriler de (vardır), saklı inci timsâlleri gibi..."

(Vâkıa, 22-23).

Bu kelimeler, çeşitli şekillerde okunmuşlardır:

1) Merfû olarak... Meşhur olan da budur. Bu okunuşa göre وَحُورٌ (ve hûrun) lafzı, وِلْدَانٌ (Vâkıa, 17) ifâdesine atfedilmiş olur. Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, o hurilerin örtülü ve mestûre olduklarına işâret etmek için, daha önce, *"Çadırlar içinde ehl-i perde huriler vardır"* (Rahman, 72) buyurmuştur. Binâenaleyh, daha nasıl senin, "Bu

ifâde, وِلْدانٌ ifâdesine atfedilmiştir" şeklindeki sözün doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevâp verebiliriz:

a) Meşhûr olan bu görüşe göre, bizim, bu kelimenin, o ifâdeye mana bakımından değil de lafız bakımından atfedildiğini söylememizdir. Veyahutta, bu takdir ve anlaşılan şeye ve mefhuma göre, mâna bakımından atfedildiğini söylememizdir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدانٌ (Vâkıa, 17) ifâdesinin manası, لَهُمْ وِلْدانٌ "Onlar için, çocuklar vardır" takdirinde olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, يَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمانٌ *"Civanlar da kendilerine (hizmet için) etraflarında döner(ler)"* (Tûr, 24) ayeti gibidir. Böylece de, وَحُورٌ عِينٌ ifâdesi, "Onlar için güzel sözlü huriler vardır" takdirinde olmuş olur.

b) Şöyle denilebilir: حُورٌ (huriler) sözü, sadece bir cinse hasredilmemiştir. Tam aksine, cennet ehli için, muazzam odalarda ehl-i perde huriler vardır; ki bu hurilerin de, cariyeleri, hizmetcileri vardır. Ayrıca, sabî olan o çocuklarla birlikte dolaşan huriler vardır. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, o cennetliklerin yanında dolaşan çocuklar ve kadınlar vardır" demek istemiştir.

2) أَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ (Vâkıa, 18) ifâdelerine atfedilerek, mecrûr okunmaları... Buna göre şayet, "Bunlar nasıl, o cennet ehlinin yanında dolaştırılırlar?" denilirse, biz deriz ki: Bunun cevâbı, biraz önce, وَلَحْمِ طَيْرٍ (Vâkıa, 21) ayetinin tefsirinde geçmişti. Yahutta, bu ifâdeler, جَنَّاتِ النَّعِيمِ (Vâkıa, 12) kelimesine atfedilerek mecrûr okunmuşlardır. Buna göre mana, "O mukarrebler, naîm cennetlerinde... ve de, güzel gözlü hurîler yanında, içindedirler..." şeklinde olur. Bu iki ifâde, nasb ile, وَحُوراً عِيناً şeklinde de okunmuştur. Belki de, bir atıf, söz konusu olmadan bu kıraata göre elde edilen mana, atfın olması halinde elde edilen mana gibidir. Ne var ki, böyle okuyan kimselerin, nasbeden bir şeyi takdir edip de, meselâ, يُؤْتَوْنَ حُوراً عِيناً "O cennetliklere güzel gözlü huriler verilir" demesi gerekir. Bunun üzerine bu okuyana, "Haydi, bir ref' eden de takdir et!" denildiğinde, o, meselâ وَلَهُمْ حُورٌ عِينٌ "Onlar için, güzel gözlü huriler vardır" takdirini yapar ki, böylece de, atfedilmesi halinde elde edilen manadan dışarı çıkarılmış olmaz.

Ayetteki, كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ *"saklı inci timsâlleri gibi..."* ifâdesine gelince, bu hususta şöyle birkaç bahis söz konusudur.

Birinci Bahis: Bu ifâdenin başındaki **kâf**, teşbih için olan kâf olup, مِثْلٌ (-misli) kelimesi, teşbihte hakîkat ifade eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, şayet, أَمْثَالَ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ demiş olsaydı, bunun başına, kâf getirmeye hacet kalmazdı. Öyleyse, teşbih için olan bu iki kelime nedir? Biz deriz ki: Bu konuda meşhur olan cevaba göre, teşbih için olan bu iki kelime, te'kîd ve mükemmel bir teşbih ifâde ederler. Buna göre şayet, 'Hiç böyle değil. Tam aksine, bu ikisi birden, ikisinden birisinin ifâde ettiğini ifâde edemezler. Çünkü meselâ sen, kendisinden dolayı teşbihin yapıldığı bir şey hususunda "**müşebbehün bih**" (kendisine benzetilen) için değil de, "**Müşebbeh** (benzetilen) için, هُوَ كَاللُّؤْلُؤَةِ "O, inci gibidir" diyebilirsin..

Biz deriz ki, bu hususdaki sözün özü şudur: Bir şeyin bir misli varsa, bu misl,

o şeyin mislidir. Binâenaleyh, sen meselâ, هُوَ مِثْلُ الْقَمَرِ "O, ayın mislidir" dediğinde, bu ifâde, meselâ senin, هُوَ قَمَرٌ "o, aydır" şeklindeki sözünün ifâde ettiği belağatı ifâde etmez. Yine, meselâ bizim, هُوَ كَالْأَسَدِ "O, aslan gibidir" هُوَ أَسَدٌ "O, aslandır" şeklindeki sözleriniz de böyledir. Binâenaleyh, sen, meselâ, هُوَ كَمِثْلِ اللُّؤْلُؤِ "o, inci gibidir" dediğinde, adeta sen, هُوَ مِثْلُ اللُّؤْلُؤِ demiş olursun. Halbuki sen هُوَ اللُّؤْلُؤُ, "O, incidir" şeklindeki sözün, yine senin, هُوَ كَاللُّؤْلُؤِ "O, inci gibidir" şeklindeki sözünden daha beliğdir. Bu bahis, burada bu neticeyi verir.

Ama, bu husus bize, Cenâb-ı Hakk'ın لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûra, 11) ifâdesinde bu neticeyi vermez. Çünkü, nefy (olumsuzluk), isbâtın mukabilindedir. Halbuki, sözden, olumsuzluğun mukabili olan "isbât" manası anlaşılmadığı sürece, nefy manası anlaşılmaz. Bu sebeple biz diyoruz ki, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ayeti, bir kimsenin, كَمِثْلِهِ شَيْءٌ "Bir şey, O'nun gibidir" şeklindeki sözünün karşıtıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, bu kimsenin bu sözüyle isbât etmiş olduğu şeyi, nefyetmiş olur. Ne var ki, كَمِثْلِهِ شَيْءٌ şeklindeki sözünün anlamı, biz bu ifâdenin başındaki kâf'ın ziyâde olduğunu söylemezsek, "Onun mislinin misli, şeydir" şeklinde olur ki, bu söz, O'nun (önce) bir misli olduğuna, daha sonra da, o mislinin misli bulunduğuna delâlet eder. Şimdi tam bu noktada biz, لَيْسَ كَذٰلِكَ "Böyle değil" dersek, bu, onun bu sözüne bir reddiye olmuş olur. Ona reddiyede bulunmak ise sahihtir.

Geriye şöyle denilmesi kalmaktadır: Pekçok şeyi kabul eden kimseye reddiye de bulunmak, bu kimsenin kabul ettiği her şeyi nefyetmek anlamına gelmez. Binâenaleyh, meselâ bir kimse, "Zeyd çok iyi alimdir" dese de, sonra da bu kimseye, reddiye olsun diye, "Zeyd, çok iyi alim değildir" denilse, bundan, bu kimsenin, Zeyd'in âlim olmasını nefyettiği çıkmaz. Binâenaleyh, لَيْسَ مِثْلَ مِثْلِهِ شَيْءٌ "Mislinin misli, şey değildir" manasında, kim kalkar da, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ derse, onun bu sözünden, bu kimsenin onun mislini nefyettiği neticesi çıkmaz. Tam aksine, bu söz sadece, mislinin mislini nefyetmiş olabilir. Binâenaleyh, bu tür reddiyede bulunan kimse, muvahhid olmaz, dolayısıyla da onun bu sözü, Allah'ın birliğini ifâde etmenin dışında kalır.." denilirse, biz deriz ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın birliğini ifâde etmiş olur. Zira biz, "Onun mislinin misli şeydir" dediğimizde, O'nun mislinin olmaması gerekir. Çünkü eğer O'nun bir misli olsaydı, o şey, O'nun mislinin misli olurdu ki O'nun mislinin misli şeydir. Bunun delili ile Hak Teâlâ'nın *"De ki: Şehadetce hangi şey daha büyüktür." De ki: "Allah".* (En'âm, 19) ayeti. Çünkü "şey", mevcud olan demektir. Binâenaleyh O'nun mislinin misli de "şey" olur. Halbuki bu husus, "O'nun mislinin misli, şey değildir" şeklindeki sözümüzle nefyedilmiştir. Böylece bu sözün, tevhidi anlattığı anlaşılır. Bu sebeble de, sözü hakiki manasına hamletme *"Saklı inci timsalleri..."* ayetinde mübalağa (fazla bir tesir) ifade eder. *"O'nun misli gibi birşey yoktur"* (Şurâ, 11) ayetinde ise, hakiki manaya hamledilmez. Tatîl (Allah'ı inkâr) fikri çıkmasın diye, teşbih kâf'ı zaide diye (tezyin için) düşünülür.

Biz diyoruz ki: لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ayetinde şöyle bir incelik vardır: Bu, nefye delalet eden şeye işaret etmek suretiyle yapılan bir nefiydir (yok saymadır). Bu böyledir, çünkü

Allah Teâlâ, vâcibü'l-vücûd'dur. Allah'ın ortakları olduğunu söyleyenler de, bu hususta bize muvafakat etmiştir. Bu hususta bize muhalefet eden ise sadece "mu'attıla"dır.

Bunun açık isbatı şöyledir: Hak Teâlâ vâcibü'l-vücûd olup, tam bu noktada O'nun bir misli bulunduğu söylenecek olursa, O, vâcibü'l-vücûd olmaktan çıkar. Çünkü, bu takdirde O, gerçekte misli ile, eşit olmuş olurdu. Aksi halde, o şey, Allah'ın misli olamazdı. O halde, bu durumda ilah, birden fazla olmuş olurdu. Dolayısıyla, onu mislinden ayırdeden bir özelliğin eklenmesi gerekir. Şu halde eğer mürekkeb bir varlık olsaydı, vâcibü'l-vücûd olamazdı. Çünkü her mürekkeb, mümkin varlıktır. Şimdi eğer O'nun bir misli olsaydı, bu şey o olamazdı. Böylece O'nun bir mislinin olduğunun söylenmesinden, mislinin olmadığı neticesi çıkar. Bu sebeble, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ayetini لَيْسَ مِثْلُ مِثْلِهِ شَيْءٌ "Onun mislinin misli bir "şey" yoktur" manasına hamledip, bu sözün mukabilinde de kâfirin, "O'nun mislinin misli bir "şey"dir" sözü yer alınca, bu söz O'nun mislinin misli olduğunu kabul etmiş olur. O'nun misli, O'nun bizzat kendisinin gerçeğinden hariç bir şey olurdu. Dolayısıyla da ortada vâcibü'l-vücûd kalmazdı. Binâenaleyh, lafız olarak iki tane "misil" kelimesinin zikredilmesi, müşriklerin görüşlerinin bâtıllığına delalet eden hususa işaret etmenin yanısıra, tevhidi de ifâde eder. Eğer biz, لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ "O'nun misli "şey" değildir" demek, bu, delile işaret etmeksizin yapılan bir nefiy olmuş olurdu. Bu hususta gerçeği şöylece izah edebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın mislinin olmadığını söylemede, O'nun mislinin bulunduğu iddiasını taşıyan, müşriklere bir red vardır. Buna şöylece istidlal ediyoruz. Eğer O'nun bir misli olsaydı, Kendisi de onun misli olurdu. Böylece de mümkin ve muhtaç bir varlık olurdu. Dolayısıyla ilah olamazdı. Eğer O'nun bir misli olsaydı, Allah, vâcibü'l-vücûd bir ilah olamazdı. Çünkü O'nun bir misli olduğu farzedildiğinde, bir hususta o şeyle müştereklik arzediyor, bir hususta da ondan farklı oluyor. Binâenaleyh bu iddianın terkedilmesi gerekir. Şimdi eğer O'nun bir misli olsaydı, ilah olma gerçeğinden hâriç kalırdı. O halde O'nun ortağı olduğunu söylemek, ilah olmadığını söylemiş olma neticesine götürür. Dolayısıyla, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ delil ile birlikte olarak Allah'ın birliğini anlatan bir ifâde, لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ ifadesi ise, delilsiz olarak, Allah'ın birliğini ifade eden bir sözdür. Bu cümleleri yazıp bitirdikten sonra, **İmam Fahruddin er-Râzî** (r.h)'in sözleri arasında da benim ifadelerime benzer sözlere rastladım. Demek ki zihinlerimiz arasında bir tevarüd sözkonusudur. Bununla beraber onun sözlerinde çok istifade ettiğimi de itiraf ederim.

Hak Teâlâ'nın كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ ifadesi de o incilerin, çok saf ve berrak olduklarına bir işarettir yani, "Bunlar, renkleri güneş ve hava ile değişmeyen incilerdir" demektir.

★ ★
★

Amellerinin Karşılığı

جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

"İşledikleri amellere bir mükâfaat olarak..."
(Vâkıa, 24).

"**Cezâen**" kelimesinin mansub oluşuyla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, **mef'ûl-ü lehtir.** Bunun böyle oluşu, açık olup, takdiri, "Bir karşılık tahakkuk etsin diye ve onlar yaptıklarının karşılığını görsünler diye, Allah onlara bunu yaptı (verdi)" لَعَلَّ رَبُّهُمْ هٰذَا الْبَيْعَ جَزَاءً şeklindedir. Bu izaha göre, ayette şöyle bir incelik var: Diyoruz ki: Ayetin ifade ettiği mana, "Bütün bunlar, sizin amellerinizin karşılığıdır. Daha fazlasının size verilmesine gelince, hiçbiriniz bunu tahmin edemez" şeklindedir.

b) Bu, **mef'ûlü mutlaktır.** Bunun delili şudur: Allah Teâlâ'nın onlara yaptığı herşey bir "cezâ" (karşılık)dır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada adetâ, لَتُجْزَوْنَ جَزَاءً demektedir. Ayetteki, بِمَا كَانُوا ifadesine gelince, biz bunun böyle ifade ediliş hikmetini, **Tûr Sûresinde** (16. ayette) anlatmıştık. Çünkü Allah Teâlâ, azabın, o kâfirlerin yaptıkları şeyin (suçlarının) tam karşılığı olduğuna, fazladan azab verilmeyeceğine; mükâfaatın da, mü'minlerin amellerinin karşılığı olduğuna, ama Allah Teâlâ'nın mü'minlere sadece yaptıklarının karşılığını değil, amellerine karşılık onlara olabildiğine mükâfaat verdiğine, kâfire ise sadece yaptığının karşılığını vereceğine bir işaret olmak üzere, mü'minler hakkında جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْلَمُونَ *"İşledikleri amellere bir mükâfaat olarak..."*; kâfirler hakkında ise, إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Siz ancak, yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz"* (Tûr, 16) buyurmuştur. Böylece de burada, âdetâ Hak Teâlâ'nın, *"Kim bir iyilik yaparsa, onun için o iyiliğin on misli (mükâfaat) vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, ancak onun misli ile cezalandırılır"* (En'âm, 160) ayetinin manası vardır.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Cennet Amel Karşılığı Değil

Bu, usûl (itikad) ile ilgili olup, **İmam Fahruddin** (r.h) bunu pek çok yerde zikretmiştir. Biz de onlardan bir kısmını nakledelim. Şöyle ki: Birincisi, **Mu'tezile** şöyle demiştir: "Ayetin bu ifadesi, amellere karşılık vermenin Allah'a vâcib olduğuna delâlet eder. Çünkü karşılığı ayrıca istemek câiz değildir." **İmam Fahreddin er-Razî** (r.h) buna pek çok cevab vermiştir. Fakat sanıyorum ki o, benim bu hususta söyleyeceğim şu hususu zikretmemiştir. Bu da, bizzat **Mu'tezile**'nin söyleyip (de kendi aleyhlerine dönen) şu hususdur: "Eğer ileri sürdüğünüz şey doğru olsaydı, bu tür şeyleri va'detmenin bir manası olmazdı. Bu böyledir, çünkü akıl, cezânın (karşılığın) verilmemesinin kabîh (çirkin-nahoş) olduğuna hükmedip, kabîh olan şeylerin Allah'dan sudûr etmeyeceği yine akıl ile bilindiğine göre, Allah Teâlâ'nın bu tür şeyleri cezâ (karşılık oldukları) için verdiği anlaşılmış olur. Cezâyı yerine ulaştırmak da gereklidir, vâcibtir.

Ama biz, bizim mezhebimize göre meseleyi ele aldığımızda, ayetler, bir mana, bir müjde ifade eder. Çünkü müjde, malum olmayan birşey hakkında hayırlı haber verme şeklinde olur. Dolayısıyla da karşılık vermenin, Allah için vâcib olduğu (vücûb 'ala'llah) söylenemez. Bu tür şeyleri haber vermek ise, bir müjde sayılmaz. Çünkü biz diyoruz ki: Karşılığın bizzat kendisi vâcib olunca, Allah Teâlâ'nın dünyada iken

bize verdiği şeyler, zaten bir karşılıktır. Şu halde âhiret mükâfaatı, Allah'dan ancak bir lütuf olarak sâdır olur.

Bu hususta söylenebilecek son söz şudur: Allah Teâlâ, "İşte sizin cezanız (karşılığınız) budur" sözü ile, nimetini kemâle erdirmiştir ki bu söz, "Ben bunu sizin için bir karşılık kıldım" demektir ve bu cezanın (karşılığın) ne miktarı bellidir, ne de Allah'a vâcibtir. Bu tıpkı, şuna benzer: Kerîm (cömert) bir zat, önemsiz bir iş yapan kimseye, pek çok karşılık verir. Öyle ki verdiği o şahıs, bunu onun kendisine emanet olarak verdiğini, yahut da bir yere götürmesini isteyeceğini zanneder. Derken veren şahıs ona, "Bu, senindir" deyince, o sevinir, sonra da "Bu, ancak pek çok hizmete karşı verilebilecek olan çok büyük bir in'âm!" der. Kerim zat da ona: "Bu, sadece yaptığın şeyin karşılığıdır. Verdiğim bu mükâfaattan ötürü senden bir hizmet istemiyorum. Ama yeni bir hizmet yaparsan, ona yeni bir mükâfaat verilir" der ki işte bu, son derece büyük bir lütuftur.

İşte bu noktada biz diyoruz ki: Bu söylediğimiz durum, kul olmayan kimse hakkında geçerlidir. Fakat kul (köle), efendisinin verdiği görevi yerine getiriyorsa, durumda ücrete hak kazanmaz. Hele hele efendisinin emrettiği şeyi, yarım yamalak yaparsa! efendi o kölenin sadece bedenine mâlik olur, Allah Teâlâ ise bizim hem bedenlerimizin, hem de ruhlarımızın sahibi ve maliki olduğuna göre, ya şimdi Allah karşısında bizim halimizin nice olacağını bir düşün bakalım! Sen, ehl-i sünnet mezhebi hususunda tefekkür edip, derine daldığında, onların, ubudiyyet manasını son noktasına kadar gerçekleştirmiş olduklarını görürsün. Onlar kendilerinin hiç birşeye mâlik olmayan kullar olduklarını ve kulun efendisi üzerinde, herhangi bir alacağının bulunamayacağını itiraf ederler. **Mu'tezile** imanları ise, bu manada ubudiyyeti (kulluğu) ortaya koyamamışlar, kendileri ile Allah arasında bir patron-emekçi muamelesi düşünmüşlerdir. Biz, Allah Teâlâ'nın bize gerçek manada mâlikiyyetini gerçekleştirmesini, temel ihtiyaçlarımızı gidermesini ve amellerimizi temizlemesini umarız. Nasıl ki efendi, kölesini yedirir, giydirir, ihtiyaçlarını karşılar, fıtır sadakasını vererek, orucunu temizler. Köle bir cinayet (suç) işlediğinde, aeyhine suç işlenen taraf köleyi cezalandırma imkanı bulamaz. İster istemez fidyeyi tercih eder. Böylece de köle, boynunu (canını), o cinayetin sorumluluğundan kurtarmış olur. Aynen bunun gibi, Allah Teâlâ da, ahirette ihtiyaçlarımızı giderir. En önemli ihtiyaçlarımız ise, O'nun bize merhameti, affı, bizi mağfiret ve ridvân ile bürümesidir. Çünkü O, bizim namımıza fidyeyi vermek suretiyle, başkalarının bize sahiplik iddia etmelerini, engellemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, Mu'tezile mezhebinden kardeşlerimiz üzerimizde hakimiyet taslamaları hakkında da, birbirlerine karşı, çok önemsiz şeyleri bile hesaba katan, en ufak şeylerin bile hesabını yapan ve isteyen, muamele erbabının yapacağı tarzda bir muamelede bulunmamasını diler ve umarız.

İKİNCİ MESELE
Cennette Allah'ı Görme

Mu'tezile şöyle demiştir: "Eğer âhirette, Cenâb-ı Hakk'ı görme söz konusu olsaydı, bu bir cezâ (mükâfaat) olurdu. Halbuki Allah Teâlâ, vereceği cezayı, zikrettiği şeylerle sınırlamıştır." Buna cevaben şöyle deriz. Siz, niçin

"Eğer görme işi olsaydı, bu bir ceza olurdu" dediniz. Halbuki bu, Cenâb-ı Hakk'ın vereceği mükâfaatın üstünde, O'nun bir lütfudur. Farzedelim ki bu, sizin dediğiniz gibi, bir cezadır (karşılıktır). Ama siz niçin, aslında böyle olmadığı halde, cezanın hasredildiğini (sınırlandığını) söylediniz. Çünkü bir başkasına, yapacağı işe karşılık, "Sana şu mükâfaatı vereceğim" diyenin bu sözü, yine onun, "Sana bunun ötesinde, yaptığına karşılık daha nice şeyler vereceğim" demesine ters düşmez. Haydi farzedelim ki, ceza hasredilmiştir. Fakat siz niçin, Allah'a yakınlığın (kurbetin), ru'yete (Allah'ı görmeye) delalet etmediğini söylüyorsunuz. Eğer, "Çünkü Cenâb-ı Hak, melekler hakkında, *"Mukarreb melekler bile (Allah'a kulluktan geri durmaz!"* (Nisa, 172) buyurmuştur. Onların mukarreb (yakın) olmalarından, Allah'ı gördükleri neticesi çıkmaz" denilirse, biz deriz ki: Bu hususu, daha önce de cevaplamış ve şöyle demiştik: Meleklerin, Allah'a olan yakınlıkları, tıpkı bir hükümdarın yanında, onun hizmetini gören, vazifeleri bulunan, hükümdarın kapısı önünde, onun emirlerini yerine getiren kimselerin yakınlığı gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak meleklerin bu yönünü, *"Emrolundukları şeyleri yaparlar"* (Nahl, 50) buyurarak, beyan etmiştir. Halbuki mü'minin Allah'a kurbiyyeti, padişah ile aynı sofrada oturan, nimetleri paylaşan kimselerin yakınlığı gibidir. Bu kimseler, sadece beraber oturup, kalkmak, onunla sohbet etmek için, padişahla biraraya gelirler. Fakat mükellef (vazifeli) olan yakın kimseler, padişahın kapısına her geldiklerinde içeri giremezler. Ama padişah ile nimetleri paylaşan kimse ise, kapıya gelir-gelmez, içeri alınır. İşte bu ikisi arasındaki fark, bu şekilde ortaya çıkar. *"İşte mukarreb bunlardır"* (Vakıa, 11) ayetinde, Cenâb-ı Hakk'ın görülebileceğine bir işaret bulunduğunun delili ise şudur: Allah Teâlâ, **Mutaffifîn Sûresi**'nde, hem iyilerden, hem kötülerden bahsetmiş, sonra da kötüler hakkında, *"Onlar o günde, Rablerinden perdelenmişlerdir (O'nu göremezler)"* (Mutaffifin, 15); iyiler hakkında ise, *"O kaynaktan mukarrebler içerler"* (Mutaffifin, 28) buyurmuş, perdelenmişlerin mukarrebinde, iyilerin halinin, perdelenme ve yakın olma hususlarında, kötülerin hâline benzemediğini gösteren şeyi zikretmemiştir. Çünkü hernekadar bu sûredeki "**İlliyyîn**" (en yücelerdedirler) sözünde, onların yakınlıklarına, derecelerinin yüksekliğine bir delil var ise de, bu sûredeki "**sicciîn**" (Mutaffifin, 7) mukâbilindedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, iyi kimseler hakkında, *"Rableri, onlara tertemiz bir içki ikram etmiştir"* (İnsan, 21) ifadesinin yanısıra, *"O kaynaktan mukarrebler içerler"* (Mutaffifin, 28) buyurması, bu yakınlık ile, tıpkı bir padişahın bir padişah ile oturup kalkması gibi olan bir yakınlığın kastedildiğine delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın o sûredeki melekler için söylediği, *"Huzurunda mukarreb melekler bulunur"* (Mutaffifin, 21) ayeti ise, buradaki yakınlık ile, padişahın yanındaki kâtiblerinin ve muhasebecilerinin yakınlığı gibi bir yakınlığa delâlet eder. Çünkü dünyada bunlar, birbirine haset edebilirler. Eğer sekreterin padişaha olan yakınlığı, hizmeti sebebiyle olursa, bu kimse, diğer kâtiblerin ve muhasebecilerin yakınlığını ve arkadaşlığını tercih etmez, aksine padişah ile yeyip-içme ve eğlenme ile, kâtib olma sebebi ile yakın olma arasında, insanı başka yakınlığa tercih etmeye sevkeden unsurlar vardır. **Mutaffifîn Sûresi**'ndeki *"perdelenmişlerdir"* itadesi, mukarreblerin, Allah'ı görmekten ve seyretmekten perdelenmediklerine (engellenmediklerine) delalet eder. Fakat bizim,

padişahla oturup kalkan nedîmlerden bahsetmemiz Allah hakkında bir cihette olma, keza yakınlıktan bahsetmemiz O'nun hakkında bir mekânda olmayı düşündürmemelidir. Bu husus ancak seçkin, hikmetli, bilgili alimlerin anlayabileceği şekilde değerlendirilmelidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Mu'tezile, ayetteki, "işledikleri amellere bir mükâfaat olarak..." ifadesinin, bu amellerin, onlar (kullar) tarafından yapıldığına, bizzat onların kudretiyle meydana geldiğine delil olduğunu istemişlerdir. Diyoruz ki: Lügat manası itibari ile "amel" (iş) sözünün, bir fiil için, "mecnûn" sözünün, aklı olmayan için; "akıllı" sözünün de, aklı kemale ermiş kimseler için vaz'edilmiş olduğunda bir münakaşa yoktur. Bu, duyularla algılandığı için, lügat açısından böyledir. Çünkü iki cisimden birisinin hareket ettiğini birisinin de durduğunu gören herkes, hakikî manada, birisinin hareket ettiğini, diğerinin durduğunu söyler ve bu tıpkı bu kimsenin, "Değirmen taşı dönüyor" ve "taş yükseliyor" demesi gibidir. Halbuki ilgili söz, sayesinde, o fiilin, görülebilen o merhalede yapıldığı kudret hakkındadır. Bu ise, lügavî manadan başka bir manadır.

★ ★
★

Orada Batıl İş Yok

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ﴿٢٥﴾ إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾

"Onlar orada ne boş bir lâf, ne de günâha sokacak bir şey işitirler... Yalnız bir söz: Selâm, selâm..."

(Vâkıa, 25-26).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Büyük nimetlerden olmasına rağmen, ayetin ifâde ettiği bu hususun, Vâkıa 34 ayetinin ifâde ettiği cezâ (karşılık) ifâdesinden sonra getirilişinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu hususta, şöylesi birkaç incelik vardır:

Birinci İncelik: Bu, nimetlerin, en mükemmellerindendir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bunu bazı ulemâya göre, **Ru'yetullâhın** da bundan olduğu ve kulun yaptığı ameller mukabilinde verilmediği, *"o fazlalık - ziyâde"* (Yunus, 26) türünden kılmıştır. Biz, bunun, nimetlerin en mükemmellerinden olduğunu söyledik. Zira biz, biraz sonra da ele alacağımız gibi, bu ayetteki **"selâmen"** sözünden Allah'ın **Yâsîn Sûresi**'ndeki *"Çok merhametli bir **Rab'den** sözlü olarak, selâm..."* (Yâsîn, 58) ayetinden kastedilen şey kastedildiği için bu, Allah'ı dinleme ve duyma nimetidir. Dolayısıyla, Allah Teâlâ, bu nimeti, bir karşılık olarak verdiği şeyler arasında zikretmedi.. Bu izah, bizim, *"İşte onlar, en çok yaklaştırılmış olanlardır"* (Vâkıa, 11) ifadesinde, Cenâb-ı Hakk'ın görüleceğine dair bir delil olmadığını söylememiz haline göre yapılmış bir izahtır.

İkinci İncelik: Allah Teâlâ, işe, nimetlerin en mükemmeliyle başlamış, -ki bu mükemmel nimet, Allah'ı görme nimetidir; Bu da, daha önce de geçtiği gibi bizzât gözle görmedir- ve yine, misli ile neticelenmiştir ki, bu da hitâp etme (selâm selâm... sizlere deme) nimetidir.

Üçüncü İncelik: Allah Teâlâ, fiilî nimetleri zikredip, bunları da, *"İşledikleri amellere bir mükâfaat olarak..."* (Vâkıa, 24) buyurduğu için, onların amellerine mukabil olarak verince, onların güzel zikir ve yâd edişleri mukabilinde de, sözlü, kavlî nimetleri zikretmiştir. Onların, kalblerindeki ihlâs ve inançları kabilinden olarak, akli lezzetlerden bahsetmemiştir. Çünkü kalbe ait amel, ne görülür, ne de duyulur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın onlara vermiş olduğu bu nimet, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı bir nimet olur ki, işte bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s) مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ Allah'ın salih kullarına وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ *"Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşerin aklına da gelmeyen..."* nimetler hazırladığına işaret etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, وَلاَ خَطَرَ ifâdesi, işte o "fazlalık"a işârettir. Onların, güzel sözleri mukabilinde kendilerine sözlü nimetlerin verileceğinin delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın *"Gerçekten "Rabbimiz Allah'dır" deyip de, sonra doğruluğu iltizâm edenler (yok mu?). Onların üzerlerine, "korkmayın, tasalanmayın, va'd olunduğunuz cennetle sevinin" diye diye melekler inecektir. Gafûr, rahîm olan Allah'dan bir fazl u kerem olmak üzere..."* (Fussilet, 30-32) ayetidir.

İKİNCİ MESELE
Lağv

Ayetteki, *"Onlar orada ne boş bir lâf, ne de günaha sokacak bir şey işitirler..."* cümlesi, kötü şeylerin olmayacağını bildiren bir ifâdedir. Çünkü "**lağv**", nazarı dikkate alınmayan, değer verilmeyen bir sözdür. Çünkü muteber kimseler nezdinde "**lağv**" kötüdür. Halbuki, kötü şeyin bulunmadığını bildirmek ise, bahsi geçen büyük nimetlerden sayılmaz... Nasıl böyle olur; halbuki sen, tam ve mükemmel bir nimet olduğu için, (biraz önce) bu nimetin geriye bırakıldığını söyledin! Şimdi bir kimse, "Falanca, falan beldede saygındır, mükerremdir, dövülmez, sövülmez..." dese, bu ifâde güzel bir ifade olmamış olup, mezmumdur. "**el-vâğıl**" olma da kötü bir şeydir. "**Vağıl**", yeyip içmekte olan bir toplumun yanına girip de, davet ve müsaade edilmeden, hemen onlarla birlikte yeyip, içmeye koyulan kimse demektir. Binâenaleyh, **vâğil**, itibar edilmeme açısından, o yeyip-içenlere nisbetle muteber olmayan bir söz, yani "**lağv**" gibi olmuş olur. Bu kökten türetilebilecek her şey böyledir. Meselâ الْوُلُوغ **(el-vulûğ)** (kaba başını sokmak) kökü de böyledir. Zira bu ifâde, kaba başını sokan, köpek veya benzeri yırtıcı hayvanlar olduğunda kullanılır.

Te'sîm

التَّأْثِيمُ **et-te'sîm**) kelimesine gelince, bu da, günaha nisbet etmek demek olup, manası, "O kimse, ancak batılı söyler; bir kimse onu ancak, batıla nisbet eder" şeklindedir. "**Lağv**"ın "**te'sîm**"den önce getirilişine gelince, **lağvın te'sîm**'den daha genel oluşundan dolayıdır. Ki **te'sîm** de, bir kimsenin günahkâr olduğunu belirtmektir... Nitekim sen meselâ, "Falanca, fâsıktır, hırsızdır, vs." dersin. Velhasıl,

konuşan kişi, lağviyyatta bulunan ve bulunmayan diye iki kısma ayrılır. Lağvde bulunmayanı, emr-i marufu ve nehy-i münkeri amaç ve gaye edinir. Dolayısıyla da, insanları, sözlerine göre muaheze eder, ama, kendisi muâheze olunmaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "hiç kimse lağviyyatta bulunmaz. Ondan lağv sudûr olmadığı gibi, lağve benzer bir şey sudûr etmez..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu kimseye sâdık ünvanını verir, ve onun lağviyyette bulunmadığını, onu günaha sokacak bir şey yapmadığını söyler. Bâtılın, bu lağve benzeyenlerin en çirkini olduğu hususunda ise, şüphe yoktur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Artık hiç kimse günah işlemez" buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kizzab ve Te'sîm

Cenâb-ı Hak, **Nebe' Sûresi**'nde, *"Orada ne boş bir lakırdı, ne de birbirine yalan söyleme işitmezler"* (Nebe, 35) buyurmuştur. Öyleyse, bu iki ifâde arasında bir fark var mıdır? Biz deriz ki: كِذَّابٌ (kizzâb), çok yalana nisbet etmek anlamında olup, **Nebe, Sûresi**'ndeki anlamı, "Onlar, ne çok yalana nisbeti duyarlar, ne de, bir kimsenin diğer bir kimseye "yalan söyledin" dediğini işitirler, duyarlar.." şeklindedir. Bunun faydası ise şudur: "Onlar, cennettekilerle dünyadakilerin hali birbirine uymadığı için, orada, ne muayyen olan bir kimse ve ne de muayyen olmayan bir kimseye denir, çok yalana nisbet etme bilmezler." Çünkü biz, bu dünyada bazı kimselerin bizatihi yalancı olduklarını bilebiliriz. Bunu bilmesek dahi, insanların arasında çok yalancıların bulunduğuna kesinkes hükmederiz. Çünkü, meselâ, insanlardan birisi, arkadaşına, "yalan söyledin" der. Şimdi bu sözü söyleyen doğru söylüyorsa, o zaman, arkadaşı yalancıdır; yok eğer doğru söylemiyorsa, kendisi yalancıdır. Böylece, dünyada, bizatihî (muayyen) veya belli olmayan yalancıların bulunduğu anlaşılmış olur. Halbuki, ahirette ise, böyle değildir; dolayısıyla, orada yalan söylemek söz konusu değildir; Cenâb-ı Hak burada ise, وَلَا تَأْثِيمًا buyurmuştur ki, bu, "tekzîb"den daha beliğdir. Zira, tanımadığı bir kimse hakkında, meselâ, "o, zinakârdır; veya içkicidir" dediğinde, (bu sözünde) doğru olsa dahi, onu söyleyen günahkâr olur. Binâenaleyh, bilgiye dayanmadan söylenen şey, günahtır. Şu halde, hiç kimse hiç kimseye, "Sen, hakkında bilgin olmayan şeyi söyledin..." deme gereğini duymaz. Dolayısıyla buradaki söz, daha beliğdir. Zira, Cenâb-ı Hak, sûreyi, bahsi geçen kısımların beyânına benzetmiştir. Çünkü burada bahsi geçenler, "**sâbikûn**"dur; **Nebe Sûresi**'nde bahsi geçenler ise, müttakîlerdir. Halbuki biz, "**sâbikûn**"un müttakîlerin üzerinde olduğunu beyân etmiştik.

DÖRDÜNCÜ MESELE

إِلَّا قِيلًا سَلَامًا ifâdesi, **istisnâ-i muttasıl** mıdır, yoksa **munkatı'** mıdır? Biz diyoruz ki, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Daha açık olan bu görüşe göre, bu, bir istisnâ-i munkatıdır. Çünkü "selâm" "lağv"in cinsinden olmayıp, ayetteki takdir, لٰكِنْ يَسْمَعُونَ قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا "Lâkin, selâm selâm, denildiğini duyarlar" şeklindedir.

b) Bu, bir **istisnâ-i muttasıldır.** Bunun izahı şudur: Mecâzî manada da olabilir. Bu cümleden olarak, sen meselâ, "Benim, seni sevmemden başka bir günahım yoktur". İşte bundan dolayı sen bana eziyyet ediyorsun" dersin; onu sevme işini,

günahtan istisnâ edersin ve bu sözünle de, istisnâ-i munkatı, kastetmemiş olursun. Çünkü sen, bu sözünle, senin onu sevdiğini beyân etmeyi amaçlamıyorsun. Sen, bu sözünde, kendinin günahlardan beri olduğunu kastediyorsun.

Bunun izahı da şudur: Bu iki şey arasında, alabildiğine farklılık bulunmaktadır. Bu ikisi arasında ise, mutavassıt şeyler bulunmaktadır. Bunun misali şudur: Sıcak-soğuk, ikisi arasında ise, soğuktan sıcağa; sıcaktan soğuğa daha yakın olan "ılık" kısım vardır. Şimdi, ortada olana, sıcağa nisbetle, soğuk adı verilir de, meselâ, "Bu, soğuktur" denilir; soğuğa nisbetl değerlendirilir de, meselâ, "sıcaktır" denilir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki, "seni sevmemden başka günahım yoktur" diyen kimsenin bu sözünün manası, "o sevgiden başka, günaha yakın olan bir şey bulamazsın. Çünkü, benim katımda, o sevgimin üzerinde nice şeyler vardır ki, sen o şeyleri, günaha nisbet ettiğinde, aralarında çok farklılık ve uzaklık olduğunu görürsün..." şeklindedir. Ve bu da, bu kimsenin, "Benim yanımda sevginin dereceleri, senin bana olan saygındır. Bunun üstünde de, benim, senin en basit bir işini dahi, kendi cânını korumaya tercih edişim bulunmaktadır şeklindeki sözü gibidir. Ki bu, daha fazla bir manaya işarettir. Ve bu tıpkı, bir kimsenin, daha üstündekine nisbetle, hakîr görerek, "Bu bir şey değil..." demesi gibidir. Binâenaleyh لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا ayetinin manası, "Onlar o cennette, öylesine üstün, öylesine büyük, öylesine kâmil ve mükemmel lezzetler dinlerler ki, bunların "lağv"e en yakın olanı, birbirlerine, "selâm sana!.." şeklindeki sözleridir. Binâenaleyh onlar, lağv'e yakın olarak, ancak "selâm.." ifâdesini duyarlar. Artık senin, ya o lağv'den uzak olan o şeyler hususundaki kanaatin nasıl olur?" demektir. Bu tıpkı, son derece soğuk veya, güneşin, soğukluğunu kırdığı sudan uzak kalıp da, kendisinden, sıcak su istenilen bir kimsenin, "Benim yanımda, sıcak su yoktur, ancak su vardır.." Yani, "Benim, yanımda ancak, gerçek anlamda, iyice soğuk su vardır. Sıcağa yakın olan ise, ancak şudur (güneşin, soğukluğunu kırdığı su)" demesi gibidir. Ki, bunda, üstün bir mübâlağa ve çok yüce bir belağat bulunmaktadır. Bu durumda da, ayetteki "lağv" mecazî anlamda bir lağv olup, istisnâ da, istisnâ-i muttasıl olmuş olur.

İmdi, "Burada, mutlaka, mecâzi bir mana bulunduğu ve "lağv"in de, o mecazî manaya nisbetle en yakın şeye hamledilmesi söz konusu olduğuna göre, ayetteki إِلَّا edatı, لَكِنْ (lâkin) manasına hamladilsin. Zira, إِلَّا ile لَكِنْ önce geçen şeyin aksini isbât etme hususunda müşterektirler" denilirse, biz deriz ki, isimlerdeki mecazlık, harflerdeki mecazlıktan daha evlâdır. Çünkü, isimlerdeki mecazlık, delâlette ve hallerde değişikliği kabul ederler. Halbuki, harfler böyle değildir. Çünkü harfler, mecâz olmazlar. Ancak, bir isimle beraber zikredildiklerinde olurlar. Halbuki, isim ise, harfle birlikte zikredilmeksizin mecâz olabilir. Çünkü meselâ sen, "Ok atan bir arslan gördüm" dersin, bu ifade de, bir harf ile zikredilmeksizin mecâz olur. Aynen bunun gibi, "aslan" kelimesiyle, son derece şecaatli olmamasını kastederek, لَرَجُلٌ هٰذَا أَسَدٌ "Bu adam bir arslan..." dersin. Bir de, meselâ, "Seni sevmemden başka günahım yoktur" diyen kimsenin maksadı, ifade etmek istediği mecâz ile elde edilir. Bir diğer husus da, aslıdan udûl etmenin, mübalağa ve belağat namına hiçbir faydası yoktur.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki, قِيلِهِ ifadesi hakkında, şu iki izah yapılabilir:

1) Bu kelime, tıpkı **kavl** kelimesi gibi bir masdardır. Böylece, قِيلِهِ kelimesi de, **kavl** kelimesinin masdar olması gibi, bir masdar olmuş olur. Ancak ne var ki, يَفْعُلُ – فَعَلَ babında, masdar olarak tek bir şekil görülür.

2) Bu kelime isim, "kavl" ise masdardır. Ve bu tıpkı, **sîn**'in kesresiyle, السِّدْلُ (uzun gerdanlık) السِّتْرُ (örtü, sütre) kelimeleri gibi isim; fethası ile ise (السِّتْرُ، السَّدْلُ) masdar olması gibidir. Bu izaha göre biz diyoruz ki: Görünen odur ki, bu kelime, قَالَ ve قِيلَ kelimelerinden alınmış bir isimdir. قِيلَ fâili zikredilmeyen söz için kullanılır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **kîl u kâl**'den naklettiğine dair söylenilen sözün manası ise, "O, çekişmeden, münakaşadan ve anlatımında bir fayda olmayan şeylerin toplum arasında, anlatılmasını..." yasaklamadır. Dolayısıyla bu ifâde, bir va'z ve bir hikmet olmaksızın, sırf naklin nehyedilmiş olması söz konusudur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) رَحِمَ اللّٰهُ عَبْداً قَالَ خَيْراً فَغَنِمَ أَوْسَكَتَ فَسَلِمَ *"Allah, hayr söyleyip de kazanan; yahut, susup da selâmet bulan kula merhamet etsin..."*[12] buyurmuştur. Bu izaha göre "**kîl**" söyleyeni belli olmayan söze denir. "**Kâl-** اَلْقَالُ ise, fâili zikredilmeyen قِيلَ 'den alınmış olan "**kavl**"in adıdır. Nitekim sen, "Falanca şöyle dedi... Sonra ona, şöyle denildi de, o da, şöyle dedi..." dersin. Böylece, senin bu sözünün neticesi, "**kîl u kâl**" olmuş olur. Bu izaha göre "kîl" söyleyeni belli olmayan "kavl"in; "kâl" ise, قَالَ sözünden alınmış olan قِيلَ 'den mehuz olan şeyin adı olmuş olur. Birisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَقِيلِهِ يَارَبِّ إِنَّ هٰؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ *"Onun Ya Rabbî, demesi, hakkı için, muhakkak ki onlar imana gelmeyen bir gürûhtur"* (Zuhruf, 88) beyanından dolayı, bu açıklamanın batıl olduğunu söyleyebilir. Çünkü bu ifâdenin sonundaki zamir, Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcî olup, manası, "Allah, Muhammed'in, "Ya Rabbî, çünkü bunlar, iman etmeyecek bir toplumdur" şeklindeki sözünü bilir" şeklinde olmuş olur. Bu ifâde tıpkı **Nûh** (a.s)'un, *"Eğer sen onları, başıboş bırakacak olursan, onlar kullarını saptırırlar"* (Nuh, 27) ifâdesi gibidir. İzahın böyle yapılması halinde, *"O halde onlardan vazgeç ve "selâm" de..."* (Zuhruf, 89) hitabı, **Nûh** (a.s)'ın ümitsizliğe düştüğü bir sırada, kavmine beddua etmesi gibi, ümmetinden ümitsizliğe düştüğünde, ümmetine bedduâ etmemesi konusunda, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir irşâd ve yol gösterme olmuş olur. Şimdi bu ayetteki (...وَقِيلِهِ) "kavl" maddesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilince, artık, "kîl", kâili belli olmayan bir sözün adı olamaz.. (Ne dersin?). Biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bizim, "Bu, aslında söyleyeni belli olmayan bir söz için vaz olunmuş "kîl" lafzından alınmış bir isimdir" şeklindeki hükmümüz, bu kelimenin, vaz'an olmaksızın, bilinen bir kimsenin sözü hakkında kullanılabilmesine ters düşmez.

b) Bu ince bir cevâp olup, buna göre biz şöyle diyoruz: وَقِيلِهِ ifâdesindeki zamir, **Kûfelilere** göre, ya رُبَّهُ 'daki **hû** zamiri gibi, yahutta, zamir-i şân demek olan meçhûl zamir gibidir. **Basralılara** göre ise, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ *"Doğrusu gözler kör olmaz"* (Hac, 46) ayetindeki zamir, bahsi geçmeyen bir şeye alttır.

12) Feyzü'l-Kadîr, 4/24.

Ne var ki, **Kûfeliler** bu zamiri, malûm olmayana verirlerken, **Basralılar** bu zamiri, "**zamir-i kıssa**" olarak değerlendirmişlerdir. Bu meselede zahir olan ise, **Kûfelilerin** görüşüdür. Bu izaha göre, bunların ifadelerinin anlamı, Allah Teâlâ'nın ilminin, onlardan, "Ey Rabbim, bunlar iman etmeyen..." diyen kimsenin sözünü bilmeye varıp dayanmış olduğunu ifâde eder. Kî bu, bu sözün, onlardan her birinin, "Çünkü onlar iman etmeyecekler" şeklindeki sözlerine tahsis edildiğine bir işarettir. Zira Allah, onların bu şekilde söyleyeceklerini biliyordu. Onları da ehl-i semâ da, kıyametin ilminin Allah katında olduğunu, dolayısıyla kıyameti ancak O'nun bildiğini, derken de, herkes bu hususta müşterek olduğu için, sözü tayin etmeksizin, "Ya Rabbî, çünkü bunlar iman etmeyecek bir topluluktur" diyen kimsenin sözünü de bilmiştir. Zamirin, malûm olan bir şeye ait olması hali de, bu manayı destekler. Bu durumda zamir, ya kendinden önce gelen bir şeye raci olur. Halbuki zamirin raci olabileceği herhangi bir şey de geçmemiştir. Yahutta, mezkûr olmayıp da, malûm olana raci olması söz konusudur. Kî, bu da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'dir. Ne var ki, *"vazgeç"* (Zuhruf, 89) ifadesi ile hitab, Cenâb-ı Hakk'ın, وَقِيلِكَ يَارَبِّ demesini gerektirirdi. Çünkü herşeyden önce, **Hz. Muhammed** (s.a.s), Allah'ın kelamının muhatabıdır. Nitekim bu ifadeden önce de, *"Eğer sen onlara soracak olursan..."* (Zuhruf, 87) ve *"De ki, "Eğer Rahmanın bir çocuğu var ise, ben (ona) ibadet edecek olanların ilki olurum"* (Zuhruf, 81) buyurmuştur. O halde, bu hitabların muhatabı, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Bunun böyle olduğu sâbit olunca, şimdi biz diyoruz ki: قِيلَ lafzının **Kur'ân**'da nasıl kullanıldığı hususunda düşündüğünde, bahsettiğimiz hususun, nazar-ı dikkate alındığını görürsün. Bu sebeple Cenâb-ı Hak burada, ilgili söz, herhangi bir söyleyene tahsis edilmediği için, *"Yalnız bir söz (kîl), "selâm, selâm"dır"* buyurmuştur. Dolayısıyla bu söz, hem melekler, hem de insanlar tarafından hep duyulur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Melekler, onların yanına her kapıdan girip (gelirler), "Sabrettiğinizden dolayı, selâm olsun size (derler)"* (Ra'd, 23-24) buyurmuştur.

Yine Cenâb-ı Hak, *"Rahîm Rab'den sözlü selâm (onlara)..."* (Yâsîn, 58) buyurmuştur. Bu ayette selâm veren, tektir. O da, Allah Teâlâ'dır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Tarafımızdan sözlü bir selâm..." demek istemiştir. Hak Teâlâ, *"Allah'a çağıran ve sâlih amel işleyenden daha güzel sözlü (kîlen) kimdir?"* (Fussilet, 33) buyurmuştur. Yine bir başka yerde de, *"Bu, uygunluk itibariyle daha kuvvetlidir, hem de kıraatce daha sağlamdır"* (Müzemmil, 6) buyurmuştur. Çünkü bu ayetlerde, sözü söyleyen bellidir ve bunlar da, peygamberler ve onlara tâbî olan ümmetleridir. Bir de gece kalkanın sözü (kıraati) kuvvetli, yolu sağlam olur. Hak Teâlâ herkes, "çünkü onlar iman etmeyeceklerdir" diyebileceği için, وَقِيلِهِ يَارَبِّ (Zuhruf, 88) buyurmuştur. Bunlara gelince, bunlar, itiraf ve kabul ettikleri için böyledir. Bunların dışındakiler ise, israfları ve küfürdeki ısrarları sebebiyle, kâfir oldukları için böyledir. Bu söylediğimiz hususu, *"Onlar orada ne boş bir laf, ne de günaha sokacak bir şey işitmezler"* (Vâkıa, 25) ayeti de teyîd eder. O halde ayetteki istisnanın, istisna-yı muttasıl olması, başkasına nisbetle manaya daha yakındır ki bu başka şey de, bu sözün, söyleyeni belli olmayan bir söz olmasıdır. Bu sebeple Hak Teâlâ, إِلَّا قِيلًا buyurmuştur ki bu "kîl", "selâm sana" sözüdür. Bilinenin sözüne gelince ki, bu

bilinen Allah'dır. Bu söz, lağivden alabildiğine uzaktır. Allah'ın sözü ile lağiv arasında, sonsuz mesafe vardır. Bu sebeple Hak Teâlâ, **Yâsîn Sûresi**'nde, *"sözlü selâm"* (Yâsîn, 58) buyurmuştur.

ALTINCI MESELE
Selâm

Bu ayetteki *"selâm"* sözü hususunda, şu üç izah yapılabilir.

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, **"kîlen"** kelimesini tavsîf ettiği bir sıfattır. Çünkü birşey, masdar ile tavsîf edilebilir. Nitekim meselâ, **"racülün adlün"** (âdil adam), **"kavmün savmün"** (oruçlu kavim) denilir. Buna göre ayetin manası, "ayıplardan uzak bir söz..." şeklindedir.

b) Bu ifade, mef'ûl-ü mutlak olup, takdiri إِلاَّ أَنْ يَقُولُوا سَلاَماً şeklindedir.

c) Bu ifade, قِيلاً 'den bedel olup, إِلاَّ سَلاَماً takdirindedir.

YEDİNCİ MESELE
Selâmın Tekrarının Sebebi

Ayette, "selâm" sözünün tekrar edilmesinin bir hikmeti var mıdır? Biz deriz ki: Burada, nimetin tam ve mükemmel oluşuna bir işâret vardır. Çünkü dünyada "selâm"ın tesiri (neticesi), ancak selâmı iâde etmekle (ona karşılık vermekle) elde edilir. Binâenaleyh dünyada, birbiriyle karşılaşan iki kişiden biri, diğerine, "selâmün aleyküm" deyip diğeri de, "ve aleyküm selâm" dediği gibi, âhirette de böyledir. Zira onlar, biribirlerine hep "selâm, selâm" derler. Ama Hak Teâlâ, **Yâsîn Sûresi**'nde belirtildiği gibi, *"Rahîm Rabden sözlü selâm"* buyurunca, buna karşılık verilmez. Zira Allah'ın kuluna verdiği selâm, kulunu emîn (güvenlikte) kılması manasına gelir. Allah Teâlâ ise, herhangi bir kimsenin, Kendisini emin kılmasından münezzehtir. Eğer bir yerde selâma karşılık verilecekse, mü'minin meselâ, "Selâmün aleyna ve ala ibâdillahi's-sâlihîn" (selâm, üzerimize ve Allah'ın salih kullarına olsun) demesi olmalıdır.

SEKİZİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın burada, iki mansub ile, **"selâmen selâmen"** ifadesi ve **Zâriyât Sûresi**'ndeki, *"Selâmen" dediler, O da "selâmün" dedi"* (25. ayet) ifadesi arasında ne fark vardır? Biz deriz ki: **Zâriyât Sûresi**'ndeki ayetteki, *"selâmün (aleyküm)"* ifadesinin, meleklerin *"selâmün aleyke"* şeklindeki sözlerinden daha tam ve beliğ olduğunu zikretmiştik. Binâenaleyh **İbrahim** (a.s),böyle demekle, o meleklere lütufta bulunmayı ve onları, onların verdiği selâmdan daha güzeli ile selâmlamak istemişti. Ama burada ise, cennet ehlinden birisinin, diğerine böyle bir üstünlüğü söz konusu değildir. Çünkü onlar, hep aynı cinstendirler, yani hepsi, mü'mindirler. Dolayısıyla hiç kimse hiç kimseye artık bir kusur nisbet edemez.

DOKUZUNCU MESELE

"selâmün aleyke" ifadesi, daha tam ve beliğ olduğuna göre, meşhur kıraatin, **"selâmen, selâmen"** şeklinde olmasının sebebi nedir? Bunu **"selâmün"** şeklinde okuyanın kıraati, bunu nasb ile **"selâmen"** şeklinde okuyanınki gibi değildir (ne dersiniz)?

Biz diyoruz ki: Bunun, hem lafız, hem de mana bakımından sebebi vardır: Lafızca olan sebebi şudur: Bir kere bu ifade, duyulan şeyden istisnâ edilmiştir ve o da,

mansûb bir mef'ûldür. O halde bu ifadenin mansub oluşu, ayetteki لاَ يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْواً *"Onlar orada bir lağiv işitmezler"* ifadesi sebebiyledir.

Mana bakımından bunun böyle okunuşunun sebebine gelince, biz, buradaki istisnanın, istisnâ-yı muttasıl olduğunu beyan etmiştik. O halde o cennetliklerin, "selâmun" demeleri, "selâmen" demelerinden, "lağiv" açısından daha uzaktır. İşte bu sebeble, hernekadar aslında, lağivden uzak olsa da, lağve başkasından daha yakın olsun diye, إِلاَّ قِيلاً سَلاَماً buyurmuştur.

★ ★
★

Ashab-ı Yemîn

وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾

"Sağcılar: "Onlar ne (mutlu) sağcılardır! Dikensiz kiraz, meyveleri, tıklım tıklım muz ağaçları..."

(Vâkıa, 27-29).

Cenâb-ı Hak, o üç sınıftan, "sâbikûn"un durumunu anlatınca, yine o üç sınıftan "sağcılar"ın halini anlatmaya başlamıştır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Yemîn ve Meymene

Sağcıların, sûrenin başında o genel taksîmat yapılırken "**ashabu'l-meymene**"; nimetlerden bahsedilirken de, burada olduğu gibi, "**ashab-ı yemîn**" diye zikredilişlerinin sebebi nedir? Deriz ki: "Hüküm yeri" manasında, "mahkeme" denilişi gibi, "**meymene**" de, ya "kendisinde yemînin (sağın) bulunduğu yer" manasında, mef'ale sigasındadır, yahut da nârın (ateşin) yakıldığı yer" manasında "**menâre**", yahut "**cemre** (ateş) yeri" manasında "**mecmere**" denilmesi gibi, "yümn'ü bereketin bulunduğu yer" manasında, ism-i mekândır. Binâenaleyh her iki manada da, "**meymene**"de, ism-i mekân manası vardır. Fakat o üç sınıf, tâ işin başında, birbirlerinden seçilirler ve ayrılırlar. Çünkü Hak Teâlâ, *"O gün onlar, ayırdedilirler..."* (Rûm, 14), *"Birbirlerinden ayrılırlar"* (Rûm, 43) buyurmuştur. Dolayısıyla onlar, mekân bakımından ayrılacaklar. Bu sebeple Hak Teâlâ, işin başında bu hususu, mekâna delâlet eden lafızla işaret etmiş, ama onların mükâfaatından bahsedilirken, ayrı ayrı oluşları,mekân gibi, müşterek olmadıkları müphem bir şeyle olduğu için, "**ashâb-ı yemîn**" buyurmuştur. Bunun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) Bunlar, kitaplarını (amel defterlerini) sağ taraflarından alanlar...

b) Bunlar güçlü kuvvetli (yemin) kimseler...

c) Bunlar, nurlu kimseler... Bunun izahı geçmişti.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın فِي سِدْرٍ *"sidrde"* demesinin hikmeti nedir? Onların, bu dikensiz kirazda oluşlarının, nimet olarak ifade ettiği şey nedir? Halbuki "**sidr**" çöl ağaçlarından olup, ne acıdır, ne tatlıdır, ne de hoş kokuludur? Deriz ki: Burada, hem evvelkilerin, hem sonrakilerin göremediği, üstün bir incelik vardır. Çünkü evvelki ve sonraki âlimler (müfessirler), bunu kısa cevaplamışlardır.

Doğruya en yakın olanı şudur: Cennet, araplar nezdinde, kıymetli ve övgüye değer şeylerle anlatılmaktadır. Bu cevap, doğrudur ama, ileri derecede üstün bir cevap değildir. Allah'ın kelamının tefsirine uygun, güzel ve üstün cevap ise, şöyle dememizdir. Daha önce de defalarca belirttiğimiz gibi, beliğ kişi, iki ucu zikreder, onun bu iki ucu zikredişi, bu uçlar arasında kalan herşeye bir işaret olur. Nitekim mesela, "Falanca şarkın ve garbın padişahıdır" denilir ve bu sözden, bu kimsenin, hem şarka, hem garba, hem de ikisi arasındakilere sahip olduğu anlaşılır. Yine mesela, "Falanca küçüğü, büyüğü herkesi memnun eder" ifadesi kullanılır ve bundan onun herkesi memnun ettiği anlaşılır.

Şimdi biz diyoruz ki: Kendisinde genişlik ve rahatlık hissedilen yerlerin, ağaçlarla süslü olacağında, kapalı bir yön yok. O ağaçlardan, bazan görülmek istenen şey, bazan yaprakları, onlara bakmak ve onlarla gölgelenmek olduğu gibi, bazan maksad, meyveleri olur, bazan da hem yaprağı (-gölgesi), hem de meyvesi gaye olur. Fakat ağaçlar, yaprakları açısından pek çok kısma ayrılırlar. Ama bu pek çok kısmı, şu iki türde, yani yaprakları küçük veya büyük olma türünde toplamak mümkündür.

Şimdi diyoruz ki: "**Sidr**"in yaprakları son derece küçük, muz ağacının yaprakları ise, alabildiğine büyüktür. O halde, Hak Teâlâ'nın bu ayeti, yaprakları alabildiğine küçük olan alabildiğine büyük ağaçlara bir işaret olmuş olup, böylece, yaprakları açısından bu iki taraf (uç) arasında yer alan her türlü ağaç bir işaret olmuş olur.

Ağaçların yaprağı da bazan maksadlardan biri olabilir. Bu ifadenin bir benzeri de, meyveleri maksad olduğu için, mesela hurma ile narın zikredilişidir.(**Rahman**'da olduğu gibi). Çünkü bu ikisi arasında, yerinde anlattığımız gibi, son derece farklılık vardır. Böylece orada da, meyveleri açısından bütün ağaçlara işaret etmek gayesi ile, bu ikisine işaret edilmiştir. Aynı şeyi yine hurma ile üzüm için de söyleyebiliriz. Çünkü hurma, meyve ağaçlarının en büyüğü (yükseği), üzüm ise, meyve veren ağaçların en küçüklerinden olup, bu ikisi arasında, nice meyve ağacı yer alır. Binâenaleyh bütün diğer ağaçları da içine alsın diye, üzüm ve hurmaya işaret edilmiştir. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın bize ulaştırdığı üstün bir cevabtır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mahdud

مَّخْضُودٍ ne demektir? Deriz ki bu hususta şu iki izah yapılır:

a) Bu, dikeni alınmış (yani dikensiz) demektir. Çünkü "**sıdr**" (kiraz) ağacının dikenleri, yaprakları tarafından kırılır (yok edilir). Aksi halde, **sidr** ağaçları, araplar için bir gezinti yeri olmazdı. Çünkü, **sıdr**, yaprakları çok olduğu için, birbirine girdiği için (iyi) gölge yapar.

b) Bu, yukarıdan aşağı doğru sarkmış demektir. Çünkü **sidr** (sedir) ağaçlarının dallarının başı, diğer meyve ağaçlarının aksine, yukarı doğrudur. Çünkü

cennettekilerin dallarının başı ise aşağı doğru sarkar. Bu durumda ise, cennetteki sidr ağaçları, dünyadakinin aksine olur. Çünkü cennettekilerin pek çok meyvesi de vardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"**Talh**" nedir? Deriz ki: Görünen odur ki bu, "muz ağacı" manasınadır ve bu manada olursa, bahsettiğimiz incelik bulunmuş olur. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Ali** (r.a), bunu طَلْحٍ şeklinde okuyan birisini duymuş ve "**talh**" nedir, bu طِلْحٍ şeklindedir" demiş. Bunun böyle olduğuna delil olarak da, لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ (Kaf, 10) ayetini getirmiştir. Bunun üzerine, "mushaftaki şekil طَلْحٍ 'dir" denildiğinde ise, o, "Mushafları değiştirmeyin (oradaki nasıl ise öyle okuyun)" demiştir.

İmdi biz diyoruz ki: Bu, hem **Kur'ân**'ın mucize oluşunun, hem de **Hz. Ali** (r.a)'nin ilminin genişliğinin delilidir. **Kur'ân**'ın mucizeliğine delil oluşu şöyledir: **Hz. Ali** (r.a), fasîh bir arap idi. Bunun o şekilde okunduğunu duyunca, طَلْحٍ kelimesini طِلْحٍ manasına aldı ve böyle olması gerektiğini söyledi. Zihni, manaya hızlıca intikal ettiği için, kelimelerin harflerinin uyuştuğunu gördü. Sonra da kendi kendine, طِلْحٍ da son derece güzel ve uygun. Çünkü Hak Teâlâ, bu ayette, hem gölgesinden istifade edildiği için, yaprağı esas olan ağacı, hem de meyvesinden istifade edildiği için, meyvesi esas olan ağacı zikretmiştir. Böylece de iki tür ağacı zikretmiştir" dedi. Daha sonra, lafzın hakikatine muttali olunca, bu ayette "**talh**" kelimesinin daha uygun olduğunu anladı ve bunun son derece fasîh zannettiği o kelimeden daha fasîh olduğunu görerek, "Mushaf bana, bana iyi görünenden, daha iyisini gösterdi. Dolayısıyla mushaf değiştirilemez" dedi. Bu hususu, şu da teyîd eder: Eğer bu kelime, طَلْعٍ şeklinde olsaydı, bu ayetten sonra gelen, *"birçok meyve"* (Vâkıa, 32) ifadesi, faydasız bir tekrar olmuş olurdu. Ama bu, "talh" olunca, *"birçok meyve"* ifadesinin hikmeti de ortaya çıkar. Biz bunu inşaallah açıklayacağız.

BEŞİNCİ MESELE

"Tıklım tıklım" olan nedir? Deriz ki: Bu, ya yapraklardır, ya meyvelerdir. Ama görünen odur ki bununla, yapraklar kastedilmiştir. Çünkü muz ağacı, tepeden aşağı, üstüste binmiş yapraklarla doludur ve bu tıpkı buğdayın, yaprak yaprak üstüne olması gibidir. Gövdesi kalın, yaprakları yüksektedir ve bu kamışta olduğu gibi, yaprakların bir kısmı kalır. Binâenaleyh dünyadaki muz ağaçlarının yaprak ve dalları arasında boşlukların ve yapraksız yerlerin bulunması söz konusu olunca, bu demektir ki, âhiret muzlarının yaprakları, birbirine girmiştir ve bunlar çok yapraklı ağaçlardır. "Tıklım tıklım" diye bahsedilen şeyin, cennet meyveleri olduğu da söylenmiştir. Buna göre, "**talh**" kelimesinin kendisi ağaç olduğuna göre, ağaç, tıklım tıklım olmaz. Tıklım tıklım olan, olsa olsa onun meyveleri olur. Binâenaleyh ağaç demek olan "**talh**", tıklım-tıklım demek olan "**mandûd**" kelimesi ile tavsîf edilmiştir? Biz deriz ki: Bu, tıpkı "**hasenü'l-vechi**" (yüzü güzel) babında (şeklinde) birşey olup, kendisinden hiç ayrılamyan bir şey ile vasıflanmıştır. Nitekim **Arapça**'da, "**Zeyd hasenü'l-vechi**" dendiği gibi, "**vech**" (yüz) sözü kullanılmadan, "**Zeyd hasendir**" denir ki bununla, **hasenü'l-vech** (yüzü güzel) manası kastedilir. Eğer bir vehme (yanlış onlaşılmaya)

sebebiyet verecekse, bu terkedilmez. Meselâ, زَيْدٌ مَضْرُوبُ الْغُلَامِ "**Zeyd**, kölesi dövülmüş olandır" denilebilir, ama burada "**gulâm**" sözü kaldırılarak aynı manada, زَيْدٌ مَضْرُوبٌ denilmez. Çünkü bu, dövülenin **Zeyd** olduğu vehmini verir. Ama "**hasenü'l-vech**"i ifadesinde "**vech**"in terkedilmesi câizdir.

★ ★
★

Yayılan Gölgeler

وَظِلٍّ مَّمْدُودٍ ﴿٣٠﴾

"Yayılmış gölge..." (Vâkıa, 30).

Bu ifâde hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, zaman bakımından, uzamış anlamında olup, "zevâl bulmayan, hep sürüp giden" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, أُكُلُهَا دَآئِمٌ وَظِلُّهَا *"Yemişleri daimdir. Gölgeleri de (böyledir)"* (Ra'd, 35) buyurmuştur.

b) Mekân bakımından uzamış, anlamında olup, "Bu gölge, cennet mıntıkalarından büyük bir şey üzerine düşüp, onu örter" demektir.

c) "**Memdûd**" sözüyle, döşenmiş, yayılmış manası kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا *"Yeri de yaydık ve döşedik"* (Hicr, 19) buyurmuştur.

Buna göre, şayet, "İkinci şık nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Gölge bazan, yüksek olur. Çünkü, meselâ güneş, yer yuvarlağının öbür tarafında olduğu zaman, dünyanın gölgesi havaya düşer, derken gölgeler üst üste gelmiş olur ve bu sebeple de, dünyanın güneş almayan kısmı, kararmış olur. Ama güneş, o yerin iki tarafından biri üzerinde ufuğa daha yakın olduğu zaman, (güneşin ışınları) yeryüzüne yayılır, boşluk aydınlanır, ama yeryüzü ısınmaz ve bu durum, son derece de güzel olur. Binâenaleyh, ayetteki *"yayılmış gölge"* ifadesi, "O gölge, yeryüzünde tıpkı geceleyin olduğu gibi, bir direk gibi olur" anlamındadır. Bu izaha göre, bu gölge, cennet ağaçlarının sağladığı gölge değil, tam aksine Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu gölge olmuş olur.

★ ★
★

Yüksekten Akan Sular

وَمَآءٍ مَّسْكُوبٍ ﴿٣١﴾

"daima akan su..."

(Vâkıa, 31).

Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Üstten akan... Bu böyledir, zira, **Araplar** nezdinde genelde kuyu ve, içinde su bulunan çukurlar bulunmaktaydı. Binâenaleyh onlar nezdinde, suyun yukardan akması söz konusu değildir. Ama, yeryüzüne hâkim olan dağlardan kaynaklanan gözelerin bulunduğu yerler ise böyle değildir. Bu gözeler, yeryüzüne yukarıdan aşağı akarlar.

b) Yatak açmadan akan... Çünkü akar su, havadan akmakta olup, onun yatağı olmaz... Cennetteki su da böyledir.

c) Bu, "Çok.." anlamındadır. Çünkü su, **Araplar** nezdinde çok kıymetlidir ve (öyle bol bol) akıtılmaz. Tam aksine, muhafaza edilir de öyle içilir. Binâenaleyh, onlar, nimetlerden bahsederlerken, suyun bol oluşunu da nimet sayarlar, onun çokluğunu, onun yukardan aşağı dökülmesi ile ifade ederler. Bu manalardan birincisi daha doğrudur.

★ ★
★

Kesintisiz Meyveler

وَفَٰكِهَةٍ كَثِيرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَّا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾

"... kesilmeyen, yasak da edilmeyen bir çok meyve arasında..."

(Vâkıa, 32-33).

Cenâb-ı Hak, yaprakları esas olan ağaçlardan bahsedince, meyvesi maksat ve gaye olan ağaçları da zikretmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Yaprakları esas ağaçların, meyveleri esas olan ağaçlara takdim edilişindeki hikmet nedir? Biz deriz ki, bu gayet açık olup şöyledir: Cenâb-ı Hak, bir nimetten daha üst nimete yükselme üslûbu içinde, yaprakları esas olanları meyveleri esas olandan önce zikretmiştir. "**Fâkihe**" ise, mükemmel bir nimettir.

İKİNCİ MESELE Yaprakları esas olan ağaçları bizatihî, meyveleri esas olan ağaçları da meyveleriyle birlikte zikretmenin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Bu da gayet açıktır. Çünkü yapraklar ağaç üzerinde olduğu zaman güzeldir. Ama, meyveler ise, ister ağaç üzerinde olsun, isterse devşirilmiş olsun, bizatihi matlup ve gayedirler. İşte bundan dolayıdır ki, meyveler ağaçlarına isim vermişlerdir. Bu sebeple meselâ "incir ağacı, incir yaprağı" denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Meyvenin Özelliği

Fâkihe'yi, "güzel ve lezzetli" olarak değil de çok oluşla tavsif etmenin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Biz, **Rahman Sûresi**'nde, "**fâkihe**"nin, tıpkı فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ Kâria, 7) ayetinde olduğu gibi, "fâil" vezninde bir kelime olup, "meyveli" anlamına geldiğini söylemiştik. Meyveli olma işi de, karakterle değil, güzel

ve lezîz olma ile olur. Çokluk meselesine gelince, biz, Allah Teâlâ'nın, fâkihe'den bahsettiği yerde, onun çokluğuna delâlet eden şeyi de zikrettiğini beyan etmiştik. Çünkü, fâkihe, ihtiyacı karşılamak için değildir ki, ihtiyaca göre olsun!.. Tam aksine bu, nimetlenmek ve haz duymak içindir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bunu, çokluk ve çeşitlilikle tavsif etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, لاَ مَقْطُوعَةٍ ifâdesinin manası, "Bu, dünya meyveleri gibi değildir; çünkü dünya meyveleri (fevâkih), çoğu zaman ve çoğu yerlerde, son bulur, tükenir, وَلاَ مَمْنُوعَةٍ ifâdesinin manası da, "Bir bedel olmak için, insanlardan men olunmamıştır..." şeklindedir. Çünkü, karşılık almak için insanlardan men edilen şeyler, müşahede âleminde aşikârdır Çünkü dünyada, "fâkihe" kimilerinden men olunur; dolayısıyla da, "memnû - yasaklanmış" olmuş olur. Ahirette ise, "memnû" değildir.

"Kesme" sözüne gelince, meselâ, dünyada bunu ifâde için, اِنْقَطَعَتْ اِنَّهَا "O, sona erdi..." denilir. O halde, bu şey de, "maktû" değil, "munkat'ı" olmuş olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, لاَ مَقْطُوعَةٍ buyurması, son derece güzel ve yerindedir; Zira, وَلاَ مَمْنُوعَةٍ ifâdesinde nasıl, onun men edilmeyeceğinin bir delili bulunmakta ise de, bu ifadedede, onun kesilmeyeceğinin deliline bir işâret vardır.

Ve bunun izahı şöyledir: Dünyada "fâkihe", ancak karşılık elde etmek ve sayesinde bir ihtiyacı gidermek için, sahibinin onun meyvesine muhtaç olmasından dolayı men edilir. Ahirette ise, "fâkihe"nin, yegane mâliki, Allah Teâlâ'dır ve O'nun ona ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla, tıpkı, kendisinin yemediği, içmediği, yatmadığı ve hiçbir şekilde kendisine ihtiyacı olmadığı pekçok meyvesi bulunan kimse gibi, o fâkihe'nin herhangi bir kimse tarafından engellenmemesi gerekir. Böylesi meyvenin, dağıtılacağında ve hiç kimsenin buna mani olamayacağı hususunda hiç şüphe yoktur. "**İnkıtâ**" ifadesine gelince, biz deriz ki, dünyada اِنْقَطَعَتْ اَلْفَاكِهَةُ "Fâkihe, meyve tükendi" denilir, fakat, mevcut olup verilmediğinde, اِمْتَنَعَتْ اَلْفَاكِهَةُ denilmez, tam aksine, مُنِعَتْ اَلْفَاكِهَةُ denilir. Bu böyledir, zira insan ancak, hem küçüğün hem de büyüğün anlayacağı şeyi söyler. Ne var ki, herkes meyve bulunduğu zaman o meyveye baktığında, herkesin onu koruduğunu görür. Ama, "fâkihe"nin bizzat kendisinin kendisini koruduğunu göremez!.. Bu sebeple de herkes, meyvenin "memnû - men olunmuş" olduğunu söyler. Ama, "fâkihe" inkitâa uğradığında ve artık kalmadığında, bu kimse maddi olarak onu kesen ve yok eden bir kimseyi göremez de; böylece o meyvenin, kesenini görmediği ve bunu görmesine mani bir hal olduğu için, "fâkihe"nin kendikendine kesilmiş olduğunu sanır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Dünyada iken, şayet, hakiki manada tefekkür ettiğinizde, gece ve gündüz olmasına nazaran, her zamanda meyvenin bulunduğunu anlarsınız..." demek istemiştir. Dolayısıyla meyve, kendi kendine sona ermez. Meyve, muhakkik kimsenin nezdinde ancak, Allah onu sona erdirdiği ve şu zamana değil de bu zamana tahsis ettiği için, bulunmaz. Muhakkik olmayanın nezdinde ise, zamanın soğuk sıcak oluşundan ve onun, tomurcuklanmasına, çiçeklenmesine ve görülür hale gelmesine olan ihtiyaçtan dolayı meyve meydana gelmemiştir. İşte bundan dolayı, ilgili örf ve

adet, zamanlara göre cari olmuştur. Bu sebeple de, meyve'yi sona erdiren şey, mihakkik ve incelemeci olmayan kimseye göre zamandır. Binâenaleyh, cennetin gölgeleri devamlı olup, orada ne güneş ne de zemheri (soğuk) bulunmayınca, bütün zaman eşit ve müsavî demektir. O halde, o meyveyi devşiren ve sona erdiren Cenâb-ı Hakk'tır. Bu sebeple meyve, ne hakikî ne de zahiri bir sebepten dolayı maktû olmuş olmaz. Binâenaleyh insan, "**maktûa**" kelimesi üzerinde durduğunda, o meyvenin, kat' edeni olmadan maktû olduğunu, muhtaç olmadığını anlar. Cennette ise, kesen yoktur, dolayısıyla o meyve de kesilmiş, devşirilmiş olmaz.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, meyvenin kesik olmayışını, memnû (yasaklamış) olmayışından önce zikretmiştir. Çünkü, "kat' (kesme)", mevcut olan için söz konusu olup, men' (koruma) ise, olmayan şey var olduktan sonra söz konusudur. Çünkü bu şey ilk önce var olur, sonra da men olunur (korunur, muhafaza edilir). Eğer mevcut değilse, memnû ve mahfûz olamaz. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sona ermez, hep vardır. Sonra bu var olan şey, hiçkimseden de men edilmemiş, korunup muhafaza edilmemiştir..." buyurmuştur. Bu mana gayet açıktır; ne var ki biz, katımıza gelen ve doğru olan bir şeyi terketmemeyi (yazıp çizmeyi) severiz.

★ ★
★

Kıymetli Döşekler

وَفُرُشٍ مَّرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾

"Ve yükseltilmiş döşeklerde..."
(Vâkıa, 34).

Biz, "**furuş**", kelimesinin ne demek olduğunu anlatmıştık. Bu konuda, inşaallah bir başka şeyi zikredeceğiz. Ayetteki مَّرْفُوعَةٍ kelimesine gelince, bu hususta şu üç izah yapılabilir:

a) "Kadr ü kıymeti yüksek döşekler..." Nitekim **Arapça**'da, "kıymetli, pahalı" anlamında ثَوْبٌ رَفِيعٌ "Yüksek elbise" denilir. Bunun böyle oluşunun delili, *"Astarları kalın ipekten olan döşekler..."* (Rahman, 54) ayetidir.

b) "Üstüste istif edilmiş, koyulmuş..."

c) "Divanlar üzerine yükseltilmiş, koyulmuş..."

★ ★
★

Dünya Kadınlarının Cennetteki Güzelliği

إِنَّا أَنشَأْنَاهُنَّ إِنشَاءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ لِّأَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٣٨﴾

"Gerçekten, biz onları yepyeni bir Yaratılışla yarattık da, kız oğlan kızlar, zevcelerine sevgi ile düşkün, hep bir yaşıt yaptık. Ashab-ı yemîn için..."
(Vâkıa, 35-38).

Ayetteki "**İnşâ**"nın ne demek olduğu hususunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetteki هُنَّ zamiri, kime racidir? Kiminle ilgilidir? Bu hususta şu üç izah yapılabilir:

a) Bu zamir, "**hûr-in îyn**" (güzel gözlü hurîler) ifadesine racidir... Bu, uzak bir ihtimaldir, çünkü, zamire merci olması bakımından bu kelime, zamire uzak kalmıştır ve bunlardan, bir başka kıssada bahsedilmiştir.

b) "**el-furuş**" sözündeki, "kadınlar" manası kastedilmiş olup, buradaki هُنَّ zamiri işte bunlara racidir. Çünkü Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde, هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ (Bakara, 187) buyurmuştur. Ve yine, câriyeler için, "Onlar firâş oldu..." ifadesi kullanılır. Çünkü onlar firâş olunca, (yani birisiyle evlendiklerinde) "firâş" olmamış cariyeye nisbetle kadru kıymetleri yükselir. Bu mana, doğruya, birincisinden daha yakındır. Ancak ne var ki, böyle bir mana da, yine zâhiren uzaktır. Çünkü, "kadınları" yüksek olmakla nitelemek, bu ikinci durumun zıddını haber verir...

c) Bu zamir, "**furuş**" kelimesinin kendisine delâlet ettiği o bilinen şeye racidir. Çünkü, dünyada iken ve ahiretin zikredildiği pekçok yerde, "**furuş**" da, saygın bir takım kimselerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kelamın takdiri, وَفِي فُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ خَطَايَا مُنْشَآتٌ "O kıymetli yataklarda, icâd edilmiş kadri yüce varlıklar vardır" şeklindedir. Mananın böyle olması halinde bu ifâde tıpkı, قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ (Rahman, 56) ve مَقْصُورَاتٌ (Rahman, 72) ayetlerinde geçen şey gibi olmuş olur. Binâenaleyh, bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, mevsûfun yerine geçecek olan sıfatı getirmiştir. Ve O, âhiret kadınlarını, hiçbir zaman hakiki lafız ile zikretmemiş, tam aksine onların korunduklarına, muhafaza edilip mahfuz olduklarına, örtülü ve perdeli olduklarına işaret etmek için, onları vasıfları ve elbiseleriyle tanıtmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ ifâdesi ile حُورٌ *"hurilerin"* kastedilmiş olması da muhtemeldir. Böylece, ayetteki, "inşâ" kelimesiyle, ilk yaratılış bahsedilmiş olur. Bu ifâde ile, insanoğlunun kızları da kastedilmiş olabilir. Bu durumda da "**İnşâ**" kelimesi, yeniden diriltme manasında olmuş olur. Ki, ayetteki أَبْكَارًا kelimesi de buna delâlet eder. Çünkü "**İnşâ**" sözü, şayet ilk yaratma manasına alınacak olursa, bunu yeniden bildirmeye hâcet olmaksızın, bekâr oldukları anlaşılmış olur. Ama, ayetteki bu ifâde ile kastedilen şey, insanoğlunun kızlarını yeniden yaratma olunca, Cenâb-ı Hak "Her ne kadar onlar dul olarak ölmüş idiyseler de, biz onları bekâr olarak yarattık..." anlamında, أَبْكَارًا buyurmuştur.

İmdi, o halde şayet, "Birinci izaha göre bu ifâdenin أَبْكَارًا getirilişinin hikmeti ne olabilir?" denilirse, biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) Bundan sonra bu vasıf, artık başkası tarafından olmaz.. Ama onlar, onların eşleri olunca, Cenâb-ı Hak işte, bu faydayı, kaydı beyân etti. Çünkü, dünyada iken

bakire kimse, koca lezzetini tanımaz. Dolayısıyla da, tanımadığı bir erkekle evlenmeye razı olmaz. Akranı ile, tanıdığı kimselerle evlendirilmeyi tercih eder. Ne var ki, cennettekiler, Ademoğulları cinsinden olmayıp, onlardan biri de hiç koca görmemiş bir bakire olup, sonra da, cinsinden olmayanla evlilik yaptığında, bununla evlenen erkek, bu kadının bakire olmadığı şüphesine kapılabilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, أَبْكَاراً buyurdu ki, bu, "Bunlardan, dünyadaki bakirelerde bulunan hal bulunmaz" demektir (yani, hep bakiredirler).

2) Bu ayetle, dünyadaki bekârete benzemeyen bekâret hali kastedilmiştir. Çünkü, dünyadaki bekâret; bir kez zâil olunca, ancak çok zaman sonra yeniden oluşur.

Ayetteki, أَتْرَاباً ifâdesi hususunda da, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) "Yaşca eşit olarak..." Binâenaleyh bu demektir ki, artık onlardan hiçbiri diğeri, küçüklük ya da büyüklük açısından üstün değildirler. Hepsi de, aynı yaşta yaratılmışlardır. Onlara, ne ihtiyarlık, ne kötürümlük, ne de bozulma arız olmaz. Buna göre, onlar eğer Ademoğullarının kızları iseler, bu durumda فِيهِنَّ lafzı, hakiki anlamdadır. Ama eğer, Ademoğullarının kızlarından değilseler, bu durumda ifadenin manası, "Onlar yaşlanmamışlardır" şeklinde olur. Çünkü onlardan her biriyle, diğerine dokunulduğu zaman dokunulabilir. Ancak ne var ki, asl unutulmuş da, yaşıt iki insan için söz konusu olan doğum gibi, bundan ibaret kılınmıştır. Böylece de, cennet hûrilerine, "**etrâb-yaşıtlar**" denilmiştir.

b) İster bir zamanda, isterse birçok zamanda bulunsunlar, onlar, tıpkı aynı yaştakiler gibi, kendilerine bakılmaları hususunda eşit ve müsavidirler, birbirlerine benzerler. Açık olan, bunun birçok zamanda olduğudur. Zira, mü'min bir salih amel işlediği zaman, Allah, onun için bu hurilerden dilediğini halkeder.

c) Bu, "**Ashâb-ı yemîn ile yaşıt**", yani, "Onlarla aynı yaşta" anlamındadır. Bu ifâdede, eşlerin aynı yaşta olmaları hususuna bir işâret vardır. Çünkü, eşlerden birisi diğerinden daha yaşlı olursa, genç olan öbürünü tenkit edebilir.

İKİNCİ MESELE فَجَعَلْنَاهُنَّ ifâdesindeki fayda nedir? denilirse, biz deriz ki: Bunun faydası açık olup, لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ ifâdesindeki lâm'a bakmakla ortaya çıkar. İşte biz diyoruz ki: Lâm eğer أَتْرَاباً kelimesine müteallik ise, bunun anlamı, "Biz onları inşâ ettik ve yaptık" şeklinde olur. Bu ise doğru olmaz.. Bu lâm eğer أَنْشَأْنَاهُنَّ ifâdesine müteallik ise, bunun manası, "Biz onları, **ashâb-ı yemîn** için inşâ edip hazırladık" şeklinde olur. "**İnşâ**" ise, onların, bâkire ve yaşıt olmaları halidir. Binâenaleyh, onların bâkire olmaları **İnşâ** ile olacağından, "**İnşâ**" ifadesi أَبْكَاراً kelimesine taalluk etmez. Çünkü fiil, aynı anda, zorunlu ve vâcib olan bir tesirle tesirde bulunmaz. O halde biz diyoruz ki, bunu "İnşâ" ifâdesine yöneltmek, "İnşâ"nın bir fiil ile olduğuna; binâenaleyh, onlara olan ikrâm ve inâmında, onlar için sadece hurîler yaratmakla olacağına delâlet etmez.." فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَاراً ifâdesi, netice sebebine terettüp etsin diye gelmiş olup, buna göre bu, onların bâkireler olmasını iktizâ etmiştir. Ama, "İnşâ"nın, önce, kocalar tarafından

bir dokunma olmaksızın olması haline gelince, bu, onların bâkire olmalarını gerektirmeyip, buradaki **fâ** harfi de, muktezasının muktezîye (gerektirene) terettüp ettiğini ifade içindir.

★ ★
★

ثُلَّةٌ مِّنَ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٩﴾ وَثُلَّةٌ مِّنَ الْآخِرِينَ ﴿٤٠﴾

"Birçoğu evvelkilerden, birçoğu da sonrakilerden..."
(Vâkıa, 39-40).

Biz daha önce, bu konuda açıklama yapmıştık. Fakat burada bir nükte bulunmakta olup, bu da şudur: Cenâb-ı Hak sâbikûn hakkında, divanların, meyvelerin ve hurilerin zikredilmesinden önce, *"Birçoğu evvelkilerden"* (Vâkıa, 13); **ashâb-ı yemîn** hakkında da, bütün bu nimetleri zikrettikten sonra, *"Birçoğu evvelkilerden"* (Vâkıa, 39) buyurmuştur (niçin)? Biz deriz ki: **sâbikûn**, güzel gözlü hurilere, yenilecek içilecek şeylere iltifat etmeyip, bilakis cennetin nimetleri onlara yönelir ve onlarla şerefyâb olur. **Ashab-ı yemîn** ise bunlara iltifât edip bakar... Bu sebeple Cenâb-ı Hak bu nimetleri onlara önce zikretmiş; sonra da, "Bu sizindir" buyurmuştur. "**Sâbikûn**"a gelince, Allah önce onları zikretmiş, sonra da mekânlarını.. Buna göre O sanki, cennetliklere, "Bunlar sizden önce geleceklerdir" buyurmuştur. Şu husus da bu nükteyi tamamlamaktadır: Cenâb-ı Hak öncekilerin topluluğunu ancak, onlar hissen yakınlaştırılmış oldukları için önce zikretmiş ve *"Cennetlerde yakınlaştırılmışlardır"* (Vâkıa, 11-12) buyurmuş, sonra ise *"Birçoğu evvelkilerden"* (Vâkıa, 13) diyerek, en sonunda da, Allah'a yakın olma sevgisi hariç, dünya nimetlerini üzerlerinde olduğu için, o cennet nimetlerini zikretmiştir. Çünkü o her şeyin üzerindedir... Ayetteki *"Ben bu (tebliğe mukabil), (Allah'a) yakınlık sevgisinden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum..."* (Şûrâ, 23) ifâdesiyle de buna işâret etmiştir. Yani, "Mü'minlere sevgi..." Cenâb-ı Hak, *"Nezdimizde onun muhakkak bir yakınlığı ... vardır"* (Sad, 25) ifadesinde de, resûllere bir yakınlık va'detmiştir. فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ifâdesine gelince, daha önce biz, bunun, mü'minlerin mukarrebûnu ile meleklerin mukarrebûnunu ayırdetmek için olduğunu söylemiştik. Çünkü mü'minlerin mukarrebûnu, cennette yaklaştırılmışlardır. Onlar, Allah Teâlâ'nın kudreti ile, hem insanlar hem de başkaları için olan işleri yapmak için bulundukları yerde yakınlaştırılmışlardır. Şüphesiz bununla şu ortaya çıkmıştır ki, ashâb-ı yemînden murâd edilenler, günah işleyip aşırı da giden, ama en ufak bir iyilikleri sebebiyle Allah'ın kendilerini bağışladığı o kurtulmuş kimselerdir; iyilikleri ağır basıp çok olan kimseler değil! İnşaallah biz, Cenâb-ı Hakk'ın فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ (Vâkıa, 91) ayetinde bunun delilini zikredeceğiz.

★ ★
★

وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ ﴿٤٢﴾ وَظِلٍّ مِّن يَحْمُومٍ ﴿٤٣﴾

"Ashâb-ı şimâl, nedir ashâb-ı şimâl! Bir sıcaklık ve kaynar bir su ve bir de kapkara bir dumandan bir gölge içindedirler..."

(Vâkıa, 41-43).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Semûm; Hamîm

"Semûm" ve "hamîm"in zikredilip de, ateş ve onun dehşetli hallerinin zikredilmemesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, burada, en basit ve en küçüğü ile en büyüğüne bir işaret bulunmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak, "Onlara ezen havâ, zehirleyicidir. Kendisinden medet umdukları su ise, çok sıcaktır.." buyurmuştur. Esasında hava ve su, en serin şeylerden olduğu halde, bunlar yani **"semûm** ve **"hamîm"** ahirette, dünyadaki hava ve suyun aksine, en zararlı şeylerdendir. Zira, dünyadaki hava ve su ise, en yararlı şeylerdendir. O halde, onların, bizim yanımızda bile çok yakın ve hararetli olan ateşleri hakkında ne düşünürsün? Allah Teâlâ şayet, "Onlar bir ateş içindedirler" demiş olsaydı, biz, onların içinde bulunduğu ateşin bizim ateşimiz gibi olduğunu zannedebilirdik. Çünkü biz, gördüğümüz ateşten daha yakın olanını **"semûm"**dan daha hararetli olanını ve serin buz gibi sudan **(ez-zülâl)** dan daha soğuk olanını görmedik. İşte böylece Cenâb-ı Hak, "En soğuk şey bile onlar için en hararetli ve en yakıcıdır. O halde, onların, en hararetli olan şeye karşı durumları nice olacaktır?" buyurmuştur.

Buna göre eğer, **"semûm"** nedir?" denilirse, biz deriz ki: Meşhûr olan görüşe göre, bu, esen son derece hararetli ve yakın bir rüzgâr olup, hasta edip çoğu kez de öldüren bir rüzgârdır. Daha evlâ olanı, bunun, bir yerden diğer yere hareket eden kokuşmuş bir hava olduğunun söylenmesidir. İnsan onu hissedip kokladığında, kokuşmuşluğu sebebiyle ruhu ve kalbi bozulur. Ve insan böylece ölür. Kelimenin aslı, **"es-semûm - zehir"** kelimesidir. Yılan, akreb vs. şeylerin zehiri **(es-semûm)** gibi. Bu kelimenin, iğnenin deliği anlamına gelen **semm** kelimesinden olması da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Halat, iğnenin deliğinden girmedikçe..."* حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ (A'râf, 40) buyurmuştur. Zira, yılanın zehiri, gözeneklerden nüfuz eder de, oraları fesâda uğratır. **"Semûm"** rüzgarının, geceleyin esen, rüzgârlara eşit bir isim olduğu da söylenmiştir. Buna göre **semûm**, onların içinde bulundukları zulmete bir işârettir. Fakat ne var ki bu görüş, son derece uzak bir ihtimaldir. Zira **semûm** rüzgârını, yoğunluğu sebebiyle gündüzleyin de görürsün.

İKİNCİ MESELE

Hamîm

Hamîm kelimesi, "kaynar su" anlamına olup, "fâil" anlamında "faîl" vezninde bir kelimedir. Suyun ısınmasını ifade eden حَمِيمِ الْمَاءِ deyiminden alınmadır. Yahut da, "suyu kaynattı" anlamında olup, ism-i mef'ûl anlamındadır.

Biz bunu pekçok kereler zikrettik; ancak ne var ki burada lügavî bir nükte bulunmaktadır. Bu da şudur: **Feûl** vezni, tekerrür ifade eden şeyler hakkında olup, rüzgâr da, ardarda esen ve meydana gelen bir şey olunca, "**feûl**" kalıbı, "**semûm**" kelimesine tahsis olundu; "sıcak su" ifadesinden de bir şeyin ardarda gelmesi manası anlaşılmayınca, bunu ifâde için de, حَمُومٌ buyurulmadı.

يَحْمُوم "**Yahmûm** ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, cehennemin isimlerinden bir isimdir.

b) Bu, **duhân** (duman) anlamındadır.

c) Bu, karanlık anlamında olup, kömür anlamına gelen الْحُمَمُ **humem** kökündendir. Bu, siyah olduğu için, adeta bir kömürdür; dolayısıla da onu, bu kökten müştak olan bir isimle isimlendirmişlerdir. Bu kelimedeki ziyadelik (yahmûm), bu manayı bu kelimeye ilâve etmek içindir. Buradaki bu ziyadelik çoğu kez, şu iki mana için, yani:

1) Siyahlığında ziyâdelik.

2) Sıcaklığında ziyadelik için.. vârid olmuştur. Bu üç ifâde de (hamîm, **semûm** ve zillin min yahmûm), onların daima o azâb içinde hor hakîr-durumda olduklarına bir işâret bulunmaktadır. Zira **ashab-ı şimal**, o havânın estiği yere yönelseler, başlarına, "**semûm**" denilen o hava isâbet eder; kendisinden o **semûmu** savuşturmaya çalışan kimsenin hareketi gibi, şayet bir köşede saklanmaya çalışacak olsalar, o zaman, **yahmum** (kara duman)dan olan bir gölge içinde kalırlar. Eğer onlar bu **semûmu**, o kaynar suyun bulunduğu o mekânda başlarından savmak isteseler, o zaman onlar için, o kaynar su azâbından ayrılabilme imkânı asla söz konusu olmaz.

Burada, şöyle bir tertibin olduğu da söylenebilir: O **semûm** onlara çarpar da, böylece susarlar. Derken, **semûmun** ateşi içlerinde yanmaya başlar, o böylece bu kaynar suyu içerler de, o da, onların bağırsaklarını paramparça eder. Derken, bir gölgenin altında serinlemek isterler, bu gölge ise, **yahmûm**-kara duman'dan olan bir gölgedir.

Buna göre şayet, "Bu ifâdenin başına مِنْ 'in getirilmiş olması nasıl izah edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Eğer biz bunun cehennemin adı olduğunu söylersek, başındaki مِنْ de, ibtida bildiren مِنْ 'dir. Bu, tıpkı, senin meselâ جَاءَنِي نَسِيمٌ مِنَ الْجَنَّةِ "Bana cennetten nesîm rüzgârı geldi" demen gibi olmuş olur. Yok eğer bunun "duman anlamına geldiğini söylersek, bu tıpkı bizi خَاتَمٌ مِنْ فِضَّةٍ "Gümüş yüzük" yani "gümüşten mamûl yüzük" terkibindeki مِنْ gibi; yani **min-i beyâniyye** olur. Biz, bunun "**zulmet**" anlamına olduğunu söylememiz halinde de, böyle olur.

Buna göre şayet, "**Munsarif** ve **nekire** bir isim olduğu halde, bu kelimeyi cehennemin adı olarak tefsir etmek ve marife bir kelimenin yerine koymak, velev ki onun ismi dahi olsa, nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: Bunun kullanılışı, tıpkı **el-cahîm** kelimesi gibi, **elif-lâm** iledir. Yahutta, tıpkı cehennemin diğer isimleri

gibi, **gayr-i munsarıf** olursa, bu kelimenin durumu, üç yerde de **elif-lâm**'sız olarak "**yahmûm**" şeklinde olur.

★ ★
★

Serin Olmayan Gölge

لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ ﴿٤٤﴾

"Ki (o gölge) ne serin, ne de faydalıdır"

(Vâkıa, 44).

Zemahşerî "Gölgenin keremi, çaresize fayda vermesi ve ondan, sıcağın eziyyetini savuşturup bertaraf etmesi demektir" demiştir. Eğer böyle olsaydı, o zaman **bârid** ve **kerîm** kelimeleri aynı manaya gelmiş olurdu. Doğruya en yakın olanı ise, şöyle denilmesidir: Gölge şu iki faydayı sağlar:

a) Sıcağı savuşturması,

b) İnsanın o gölge içinde ikrâma mazhar kılınması... Bu böyledir, zira insan, soğuk içinde kalır, üstündeki giyecek de ince ise, sıcağı ile ısınabilmesi için, doğrudan doğruya güneşi arzular, ona yönelir vs. Binâenaleyh, eğer bu kimse ikrâm görmüş kimselerden ise, o hep, kendisinden o sıcağı ve o soğuğu savuşturan bir mekânda bulunur. Hararete gelince bu açıktır; soğuğa gelince, bu kimse bu soğuğu kendisinden, onu ısıtacak olan şeyi tutuşturup yakmak suretiyle savuşturur. Binâenaleyh, gölge sıcakta, serinlenmek için arzulanır; dolayısıyla da, o kimse onun serin olmasını arzular; soğukta da, serinliği için değil de, hoş olduğu için elde edilmek istenen şey olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, لَا بَارِدٍ serinliğinden dolayı istenen..."، وَلَا كَرِيمٍ içinde oturmak için hazırlanmış olan kerim bir gölge değildir.." buyurmuştur.

Bu böyledir, zira ağaçların altında ve duvarların önündeki yerler gibi üzerine gölge düşen yerlerde, oturulacak yerler edinilir. Dolayısıyla bu yerler, pisliklerden uzak tutulur ve temizlenir. Diğer yerler ise temiz olmaz. Sonra bazı zamanlar, buralara güneş düştüğünde, hem temiz oldukları için, hem de oturmaya hazırlanmış oldukları için, buralarda oturma arzu edilir. Dolayısıyla da işte bu esnada o gölge, soğuk olduğu için değil, iyi-güzel olduğu için arzu edilir. İşte Hak Teâlâ'nın, *"ne serin ne de faydalıdır"* ifadesi, bu manaya gelebilir.

Şöyle de denebilir: Gölge bazan hissi (duyguyu), bazan da aklı alakadar eden bir hususdan ötürü istenir. Binâenaleyh duyuyu alakadar eden şey, onun serinliğidir, aklı alakadar eden şey ise, ondan istifadenin faydalı olmasıdır. İşte ayetteki bu tabirin manası budur ki, bu da **Vâhidî**'nin **Ferrâ**'dan naklettiği şu husustur: **Araplar** her olumsuz ifadenin peşinden, olumsuz o şey daha kerim (faydalı-iyi) olduğu zaman, "**Kerîm**" kelimesini kullanırlar ve dolayısıyla meselâ, "Bu ev ne geniştir, ne de kerimdir" derler.

Burada sözün özü, yine bahsettiğimiz şu hususa varıp dayanır: Kemâl vasıf ya hissî, yahut aklîdir. Hissî olan, onu ifade eden kelimelerle anlatılır: aklî olan ise, hislere kapalı olduğu için, câmî (genel) bir lafızla anlatılır. Çünkü "**keramet**" ve "**kerem**", **Araplarca**, medih (övgü) vasıflarının en meşhurlarındandır. Bu iki şeyin olmadığını söylemek ise, aklî olan kemâl vasıflarının olmadığını söylemektir. Binâenaleyh bu ayetin manası, "Kendisinde ne hissî, ne aklî yönden medhe değer bir şey olmayan demektir" demiştir.

★ ★
★

Günahta Israr Edenler

إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَٰلِكَ مُتْرَفِينَ ﴿٤٥﴾ وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنثِ الْعَظِيمِ
﴿٤٦﴾ وَكَانُوا يَقُولُونَ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٤٧﴾ أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ ﴿٤٨﴾

"Çünkü onlar bundan evvel de, şehvetlerine düşkündüler. (O günah üzerinde ısrar ederlerdi. Bir de, "Öldüğümüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, gerçekten biz mi diriltilip kaldırılacakmışız? Evvelce geçmiş atalarımız da mı?.." derlerdi"

(Vâkıa, 45-48).

Ayetlerle ilgili birkaç incelik vardır ki biz bunları, şöyle bir kaç mesele içinde ele alacağız:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, "**ashab-ı yemîn**" (sağcılar)ın nimetler içinde oluşlarının sebebinden bahsetmeyip, "Çünkü onlar, bundan önce de şükredici idiler, işin aslını-esasını biliyorlardı" demediği halde, kâfirlerin, o azab içinde oluş sebeblerini beyan ediş hikmeti nedir? Biz, Hak Teâlâ'nın, mükâfaatlandırırken, kullarının sâlih amellerinden bahsetmediğini, ama azablandırışından bahederken, günahkârların amellerinden de bahsettiğini, çünkü mükâfaatın fazl-ı ilâhî, cezanın da adl-i ilâhî olduğunu, fazılda ise, sebebi zikredilse de, zikredilmese de, lütuf gereği verilen o şeyde, bir noksanlık ve haksızlığın bulunuşunun düşünülemeyeceğini, ama adalette, eğer cezanın sebebi bilinmez ise, ortada bir zulmün bulunduğu zannının olacağını, daha önce bir çok kere anlatmıştık. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "Onlar şehvet düşkünlükleri, zevk-u sefâ alışkanlıkları, refahları sebebiyle bu azabtadırlar" buyurmuştur.

Bu inceliği te'yîd eden husus şudur: Allah Teâlâ, "**sâbikûn**" hakkında, *"işledikleri iyi amellere bir mükâfaat olarak..."* (Vâkıa, 24 buyurmuştur. Ama **ashâb-ı yemîn** hakkında böyle birşey demeniştir. Çünkü biz, **ashâb-ı yemîn**'in, Allah'ın büyük lütfu ve fazlı sebebiyle, kurtulmuş olduklarına işaret etmiştik. Bu hususu, *"Artık ashâb-ı yemînden selâm sana"* (Vâkıa, 91) ayetinin tefsirinde açıklayacağız. Durum böyle

olunca da, onlar hakkındaki bu fazla, "sadece" onlara has bir şey olur ve dolayısıyla Cenâb-ı Hak sanki, "Bu nimetler sizin içindir" demiş de, "yaptıklarınızın bir karşılığıdır" dememiştir. Çünkü bu gibi yerlerde, yani affedildiklerinin bildirildiği yerlerde, onlar için fazla bir sevinç ve övünç vesilesi bulunmaz. Ama hasenâtı alabildiğine fazla olanlar, böyle değildirler. Çünkü bunlara, "Yaptığın iş ne güzel, şunu, bir mükâfaat olarak al" denilir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, o azabın sebebini onların "**müfret**" (refah, zevk-ü sefâ içinde) olmaları olarak göstermiştir. Halbuki **ashâb-ı şimalden** (kâfirlerden) herkes refâh içinde değildirler Çünkü onlar içinde fâkirler de vardır? Deriz ki: Hak Teâlâ'nın *"Çünkü onlar, bundan evvel de, müfret idiler"* ifadesi, **zemm** (kınama) değildir. Çünkü **müfret**, nimetler içinde yüzen, malı mülkü çok olan demektir. Böyle olmak ise (tek başına), bir zemmi gerektirmez. Fakat bu, daha sonra kendilerinde bulunduğunu belirttiği şeyin çirkinliğini ortaya kor. O belirtilen husus da, *"O büyük günah üzerinde ısrar ederlerdi"* ayetiyle anlatılan hususdur. Çünkü alabildiğine nimetler içinde yüzen kimseden, (Allah'a karşı) nankörlüğün sâdır oluşu da, alabildiğine çirkin bir şeydir. İşte bu sebeble, Cenâb-ı Hak, "Çünkü onlar refah içinde idiler. Allah'ın nimetlerine şükretmediler, aksine günahlarında ısrar edip durdular" demek istemiştir.

Bu izaha göre, diyebiliriz ki: "Herkesde, Allah'a şükrü ve ibadeti gerektiren, pek çok nimet vardır. Çünkü yaratılma, rızıklandırılma, muhtaç olunan zarûrî şeylerin ve insanın faydasının dayandığı şeylerin verilmesi, her insan için söz konusudur. Velhasıl bu refah ve nimetler konusunda, insanların durumu, esas itibariyle birbirine yakındır. Dolayısıyla mesela bir başkası nazar-ı dikkate alınarak, birisi hakkında, "O sıkıntı içindedir. Kendini kanaatkârlığa adasa, zenginlerin zengini olur" denilebilir. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü insan, o hale baktığında, kendisini, barınacağı bir eve, sıcaktan soğuktan korunduğu bir elbiseye, yeme-içme gibi açlığını giderecek şeye ve insan nefsinin cimriliğinin hoşlandığı diğer fuzulî şeylere muhtaç olarak bulur. Sonra herkes, satın alma veya kiralama ile, bir ev elde etme hususunda, bir güce sahiptir. Eğer böyle olmasa da bu kimse, sığınacak bir mağara bulamayan, haşerâttan (hayvanlardan) daha âciz değildir. Elbise meselesine gelince, eğer insan, zarûrî olanı giderecek olanla yetinecek olursa, ömrü boyu bir tek elbise bile, ona yeter. Çünkü bu tek elbisenin bir yeri yırtılıp söküldüğünde, onu herhalûkârda yamayabilir. Geriye yeme-içme meselesi kalır. Binâenaleyh bir kimse iyice düşündüğünde, şartlar ne olursa olsun, herkesin, bir ekmek parçası ve içecek bir su bulmaktan âciz kalmayacağını görür. Ama zenginlik peşinde koşmak, fakirliği doğurur. Dolayısıyla insan, süslü evler, övünç vesilesi olan elbiseler, güzel yiyecekler ve çeşitli giyim, kuşam, hayvanlar, binitler edinmek ister, Böylece de, çeşitli güçlüklere katlanma ihtiyaç ve zarûretini hisseder. O halde, fakirliği (sıkıntıyı) doğuran şey, zenginlik arzusudur. Yükselme isteği de, aynı şekilde, insanın kadr-u kıymetini düşürür. Velhasıl insanın belini büken, karın ve şehvet arzusudur. Kaldı ki biz, ayetteki, *"Çünkü onlar bundan evvel de, müfret idiler"* cümlesi hakkında şu manayı veriyoruz: "Kabir ehli olanların, kavrayan, çalışıp-çabalayan elini, gören gözünü yitirip de, taraftarlarından

gerçekler anlaşılınca, işte bu hâle nisbetle, kendilerinin "**müfret**" olduklarını anlayacaklarında şüphe yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Onların o büyük günahta ısrar etmeleri" ne demektir? Deriz ki: **Hınes-i azîm** (büyük günah), şirk manasınadır. Çünkü Hak Teâlâ, *"şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Burada şöyle bir incelik var: Cenâb-ı Hak, bu üç ayetinde, üç inanç esasına işaret etmiştir. (Nübüvvet, tevhit ve haşr'a...). O halde, *"Onlar bundan evvel müfret idiler"* ayeti, kullanıldığı yerler açısından, onların peygamberleri inkâr etmeleri yüzünden zemmedilişlerine delâlet eder. Çünkü refah içinde (müfret) olan kimse, zenginliği sebebiyle kibirlidir. Dolayısıyla da risâleti (peygamberliği) inkâr eder. Çünkü mürtedler, *"Biz, bizim gibi bir insana mı tâbi olacağız?"* (Kamer, 24) derler. Hak Teâlâ'nın ifadesi de, şirke ve tevhidi inkâra bir işarettir. Yine, "Bir de, "öldüğümüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğumuz vakit mi diriltilip kaldırılacakmışız" ifadesi de, haşrın ve neşrin (âhiretin) inkârına bir işarettir.

Üsluptaki Bir İncelik

Hak Teâlâ'nın, وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ *"O büyük günah üzerinde ısrar ederlerdi"* ayetinde şu bakımlardan beliğ manalar yatmaktadır:

1) Ayetteki, *"Israr ederlerdi"* cümlesi, mesela bir kimsenin, "Muhakkak ki bundan önce onlar, ısrar etmişlerdi" şeklindeki sözünden daha te'kidlidir. Çünkü mazî ve muzarînin bir arada kullanılıp da, meselâ كَانُوا يُصِرُّونَ "Israr ediyorlar idi" denilmesi, bu işin sürekli yapıldığına delâlet eder. Çünkü, "Falanca insanlara iyilik eder idi" şeklindeki sözümüz, bu işin, artık onun âdeti olduğunu ifade eder.

2) "Israr" lafzının kullanılması da beliğdir. Çünkü "ısrar", isyan ve hiyaneti sürdürmek demektir. Meselâ hayrı sürdürme manasında, "ısrar" kelimesi kullanılmaz.

3) "**Hıns**" (günah) kelimesinin kullanılması da böyledir. Çünkü "**hıns**", "**zenb**" kelimesinin ifade ettiği günahın üstünde bir günahı ifade eder. Zira "hins", **Arapça'da** "küçük günah" manasında nerdeyse hiç kullanılmaz. "**Zenb**" (ذَنْبٌ) kelimesi ise, küçük günahlar için de kullanılır. "**Hıns**" kelimesini Araplar, "yemini bozma" manasında da kullanmışlardır. Çünkü insanlar nezdinde yalan, çirkin bir şeydir. Çünkü âlemin maslahatı (menfaatı), doğruluğa bağlıdır. Eğer böyle olmasaydı, hiç kimse hiç kimsenin sözüne güvenmez, dolayısıyla da, hiç kimsenin sözüne bir takım faydalar dayandırılamaz ve zararlardan kaçınılamazdır. Hem sonra yalan pek çok insanda, bir takım bozuk gayeler içinde bulununca, **Araplar** ilgili işi, yalan zannını giderecek bir unsuru eklemek suretiyle te'kid etmek istemişlerdir. Böylece söze, yemini eklemişler ve yeminden öteye de birşey yoktur. Binâenaleyh bir kimse yeminini bozduğunda, artık güveni ifade edecek hiçbir şey kalmaz ve bundan, zina ve içkinin fesadının üzerinde, çok daha büyük fesadlar-zararlar meydana gelir. Ama yemin eden kişi o şeyden daha hayırlısını gördüğünde, şeriat bu kişinin yeminini bozmasına müsaade etmiştir. Fakat yemini bozma işine, yeminin çokluğundan, adam öldürmenin azlığından ötürü, mesela zina etmek ve adam öldürmek gibi büyük günahlar hususunda müsaade etmemiştir.

"**Hıns**" kelimesinin, büyük günah manasına gelişinin delili ise, **Araplar**'ın, büluğa ermiş kimse için, بَلَغَ الْحِنْثَ demeleridir. Bu söz, "Artık bu kimse, büyük günah işleyebilecek çağa erişti" demektir. Halbuki bundan önce, bu kimsenin, küçük günahları işleyemeyeceği söylenmemiştir. (Dolayısıyla "**hıns**" küçük günahlar için kullanılmaz). Çünkü çocuğun velisi, edebsizlik yapması ve meselâ küçük iken namazı kılmaması hususunda, çocuğu cezalandırmakla müükelleftir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"**Azîm**" kelimesi, buradaki "**hins**" (günah), ile "**şirk**" manasının kastedildiğini ifade eder. Çünkü böyle vasıflar, şirkten başka bir günahta toplanmaz.

BEŞİNCİ MESELE

يَمُوتُ Fiilinin Kullanılışı

Kur'ân-ı Kerîm'in, muzâriyi (gelecek zamanı) ifade ederken, يَمُوتُ (ölür, ölecek) lafzını kullanmasına rağmen, meselâ Hak Teâlâ, **Yahya** ve **İsâ** (a.s)'dan أَمُوتُ يَوْمَ "*O gün ölürüm*" (Meryem, 33) dediklerini nakletmesine rağmen, bu kelime bu ayette, أَخَافُ (korkuyorum) vezninde olarak, أَمَاتُ (ölürüm) şeklinde okunmamış iken, yine Hak Teâlâ قُلْ مَاتُوا *"De ki: Ölünüz"* demeyip de, قُلْ مُوتُوا (Al-i İmrân, 119) demiş ve وَلاَ تَخَافُوا *"Korkmayın"* (Fussilet, 30) buyurduğu gibi, لاَ تَمَاتُوا "ölmeyin" demeyip de وَلاَ تَمُوتُنَّ *"ölmeyiniz"* (Al-i İmran, 102) buyurmuş iken, niçin **mîm**'in kesresiyle, مِتُّمْ şeklindeki kıraat meşhur olmuştur? Deriz ki: Bu hususta, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, başka benzerlerinden farklı okunmuştur ve bu hususta meselâ أَمُوتُ (ölürüm) denmiştir. Halbuki, dilde semâ (duyulan şekil), kıyastan (kâideden) önce gelir.

b) مَاتَ–يَمَاتُ şekli, aynen مَاتَ–يَمُوتُ gibidir. Dolayısıyla bu ayette, kesreli şekil kullanılmıştır. Çünkü mazideki kesreli kullanış, şu iki sebebten ötürü daha çok bulunur:

1) يَفْعَلُ kalıbının, يَفْعُلُ 'den çok olması.

2) Tıpkı, خَافَ–يَخَافُ gibi, bunun, فَعِلَ–يَفْعَلُ kalıbında olması... Bunun muzarisinde zamme, şu iki sebebten ötürü bulunur:

a) Fiilin, tıpkı, طَالَ–يَطُولُ gibi, فَعَلَ–يَفْعُلُ kalıbında olması... Çünkü bunu "**tâil**" ile değil de, "tatvîl" ile tavsîf etmek, bu fiilin قَصَرَ–يَقْصُرُ babından (babtan) olduğuna delalet eder.

b) Bunun فَعِلَ–يَفْعَلُ kalıbında olması... Çünkü sen bunun mazisinde, kesre ile وَفَعِلْتُ muzarisinde ise, zamme ile يَفْعُلُ dersin.

ALTINCI MESELE

Te'kîd Lâm'ı

Cenâb-ı Hak, kastedilen şey nefy olduğu halde ve nefiyde, إِنَّ 'nin haberinde, **lâm** getirilmediği halde, zira **Arapça**'da meselâ, إِنَّ زَيْداً لَيَجِيءُ "Muhakkak **Zeyd** gelecek" وَإِنْ زَيْداً لاَ يَجِيءُ "**Zeyd** gelmeyecek" denilip de, menfî (olumsuz) olanda **lam** getirilmediği halde, bu ayette, لَمَبْعُوثُونَ 'un başına **lâm-ı te'kid** getirmiştir? Halbuki onların bu soru ile kasıdları, inkâr olup, ayetin bu ifadesi, إِنَّا لاَ نُبْعَثُ "şüphesiz biz ba's olunmayız" manasındadır. Biz deriz ki: Buna şu iki açıdan cevap verilir:

a) Olumsuzluk, açıkca ifade edilmek istendiğinde, nefiyi (olumsuzluğu), sigasıyla birlikte açıkça ifade etmek gerekir.

b) Onlara, öldükten sonra dirilmeyi haber veren kimse, bunu beliğ bir tarzda haber vermiştir. Biz ise, onun bu beliğ ve te'kidli iffadelerini çok buluyoruz" demişler ve bu konudaki sözlerini, istifham-ı inkârî şeklindeki bir soru yoluyla ifade etmek istemişlerdir. Sonra onlar, inkârlarının doğruluğunu ortaya koyan bu inkârlarını isbat sadedinde, getirdikleri ve inandıkları bir takım şeylere işaret ederek, mesela ilk önce, *"Öldüğümüz ... vakit mi?"* demişler, bununla da yetinmeyip, hemen peşinden, *"bir toprak, bir yığın kemik olduğumuz vakit mi"* demişlerdir ki bu, "Biz öldükten üzerimizden bunca zaman geçip, etlerimiz toprak, kemiklerimiz de unufak olduktan sonra mı diriltileceğiz" demektir.

Bunlar daha da ileri giderek, "Buna rağmen, yine de bize, "Muhakkak ki öldükten sonra diriltileceksiniz" denilecek" demişler ve bu إِنَّكُمْ لَمَبْعُوثُونَ ifâdesini şu üç çeşit te'kid ile getirmişlerdir:

a) إِنَّ edatının kullanılması.

b) Haberin başına **lâm**'ın getirilişi,

c) İstikbali gösteren muzarî sigasını getirmeyip de, onun yerine, olmuş bitmiş birşeyi ifade için kullanılan ism-i mef'ûl sigasının getirilmesi... onlar sözlerine devamla "Bize, إِنَّكُمْ لَمَبْعُوثُونَ deniliyor" demişler, daha da ileri giderek, *"Evvelce geçmiş atalarımız da mı?"* demişlerdir ki bu, "Bu, daha uzak bir ihtimal". Çünkü biz, ölümümüzden sonra toprak olduğumuz, babalarımızın durumu da, çer-çöp olmanın çok-çok ilerisinde olduğu halde, daha nasıl öldükten sonra diriliş mümkün olacak" demektir. Bu hususların tümünü, **Sâffât Sûresi**'nde ele aldık ve dediler ki, "Bunların, *"Evvelce geçmiş atalarımız da mı?"* şeklindeki sözlerinin manası, problem teşkil etme bakımından, atalarının durumunun daha büyük olduğuna işaret etmek için, "ilk atalarımızın da mı (dirileceğini) söylüyorlar..." şeklinde olduğunu söylemiştik.

★ ★
★

Haşr Meydanı

Daha sonra Allah Teâlâ, onlara cevap vererek ve reddiyede bulunarak, bir başka beliğ ifade ile onlara şöyle beyanda bulunmuştur

قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾

"De ki: "Şüphesiz hem evvelkiler, hem sonrakiler malum bir günün, muayyen vaktinde mutlaka toplanacaklardır"

(Vâkıa, 49-50).

Çünkü ayetteki, قُلْ *"De ki"* ifadesi, ilgili işin, son derece açık olduğuna bir işarettir. Bu böyledir, zira peygamberlikte ancak **ebrara** (iyilere) söylenebilecek hususî sırlar vardır. Bu sırlardan birisi de, kıyamet vaktinin ne zaman olduğudur. Çünkü avam (halk), bu vakti bilecek olsaydı, işi bırakıp tembellik ederlerdi. Ama peygamberler, o vaktin alametlerine, beyan ettiklerinden daha fazla muttalidirler. O, sahabenin büyüklerine, ileride de anlatacağımız üzere, birçok alametleri açıklamıştır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

Kul (De ki) Emrinin Kullanılışı

1) Ayetteki, قُلْ *"De ki..."* ifadesi... Bu, "Avam ve havassın, herkesin üzerinde birleştiği son derece aşikâr durumlardan biridir" manasınadır. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, genel bir ifade olarak, *"De"* demiştir. Cenâb-ı Hak, genel bir ifade olarak, *"De"* buyurduğu her yerde, ilgili iş "çok vazıhtır" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, *"De ki: Allah birdir"* (İhlas, 1); *"De ki: Ruh, Rabbimin emrinden (işinden)dir"* (İsra, 85) buyurmuştur ki bu, "Ruhum ile ilgili açık olan husus, onun Allah'ın emrinden olduğudur. Öteki yönleri ile kapalıdır" demektir.

2) Ayetteki, *"Evvelce geçmiş atalarımız da mı?"* diyenlere cevaben, önce evvelkileri, sonra sonrakileri zikrederek buyurulan, *"Şüphesiz hem evvelkiler, hem sonrakiler..."* ifadesi... Onlar, daha uzak ve imkânsız kabul ettikleri için, atalarını daha sonra zikretmişlerdi. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, "Öldükten sonra dirilmelerini imkânsız görüp de, sonra zikrettiğiniz o evvelkileri, Allah, sonrakilerden önce olan bir işten dolayı, öldükten sonra diriltecektir" buyurmuştur ki bundan, işin Allah için çok kolay olduğuna işaret etmek için, "Sizin olmaz şey diye geriye bıraktığınız kimselerin halinin isbatı ortaya çıkar" demektir.

3) Ayetteki, *"mutlaka toplanacaklar"* ifadesi... Çünkü onlar, peygamberin, *"Siz muhakkak diriltileceksiniz"* şeklindeki sözünü yadırgamışlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu işin, daha fazlasıyla birlikte olacağını belirtmiştir ki, bu da, onların haşrolunup, hesab meydanında birarada toplanmalarıdır ki bu hadise, öldükten sonra dirilmenin çok çok fevkindedir. Çünkü uzun bir müddet toprağın altında kalıp da, sonra haşrolunan kimse, çoğukez hareket etmeye kâdir olamaz. Nasıl böyle olmasın ki, diri bir kimse, mesela kabirde bir müddet hapsedilse, hareket edemez hale gelir. Fakat Allah Teâlâ kudreti ile, onu en hızlı bir biçimde hareket ettirir ve en güçlü bir biçimde yürüterek, o meydanda toplar.

Ayetteki, لَمَجْمُوعُونَ kelimesi, mesela bir kimsenin, مَجْمُوعُونَ sözünden daha beliğdir. Nitekim biz, te'kid ifade etmesi açısından, إِنَّهُ يَمُوتُ "O ölüyor" şeklindeki sözün, إِنَّهُ مَيِّتٌ "O ölmüş" sözünden daha aşağıda olduğunu söylüyoruz.

4) Ayetteki, إِلَى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ *"malum bir günün, muayyen vaktinde..."* ifadesi... Çünkü bu, Allah Teâlâ'nın onları malum olan bir günde toplayacağına delalet eder. Halbuki sayısını ancak Allah'ın bildiği ölülerin, bir anda biraraya getirilmeleri öldükten sonra dirilişden daha enteresandır ve bu tıpkı, **Saffât Sûresi**'ndeki *"Şüphesiz o ancak tek bir haykırmadır"* (Saffât, 19) ayeti gibidir ki bu, "Sizler, öldükten sonra

dirilişin imkânsız olduğunu söylüyorsunuz. Halbuki bundan daha enteresanı, Allah Teâlâ'nın, o ölüleri tek bir sayha ile diriltmesidir. Bir de bakarsınız ki onlar, dirilmiş bakışıp duruyorlar, yani; onlar daha fazlası ile birlikte öldükten sonra dirilecekler. Bu dahası da, onların, dirilir dirilmez gözlerini açıp, etrafa bakmalarıdır. Ama mesela uykusundan uyanan kimse böyle değildir. Çünkü bu kimse uyandığı zaman bir müddet öyle kalakalır, daha sonra etrafa bakmaya başlar" demektir. Binâenaleyh Allah katında, yeniden diriltme işi, uyuyanı uyandırmaktan daha basittir.

5) Ayetin bu ifadesinde إِلَى harf-i cerrinin kullanılması, öldükten sonra dirilmeye lâm, harf-i cerrinden daha fazla delalet eder. Biz bu hususu şöyle bir soruya verilebilecek cevap içerisinde ele alalım: Allah Teâlâ, يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ *"Allah'ın sizi toplama günü için bir araya getireceği günde..."* (Teğabün, 9) buyurmuştur. Burada ise, إِلَى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ *"Malum bir günün muayyen vaktinde..."* buyurmuş ve meselâ, "**Musâ mikâtımıza** لِمِيقَاتِنَا **geldiğinden...**" (Araf, 143) buyururken, dememiştir? Diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, öldükden sonra dirilme işini olmaz şey görüp de, inkâr edenlere cevaben, toplanma işinden bahsederken, öldükten sonra dirilme işinden başka bir fiile daha fazla delalet etsin diye, "hareket ve intikâle" delalet eden إِلَى harf-i cerrini kullanmıştır. Çünkü dirilişin olduğu yerde toplanılmayacaktır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Allah'ın sizi toplama-günü için* (لِيَوْمِ الْجَمْعِ) *toplayacağı gün..."* buyurmuştur. Halbuki haşr (diriltme) hernekadar sözden anlaşılsa bile, bizzat harf-i cerrden anlaşılmaz. işte bundan ötürü Hak Teâlâ burada, te'kid ifade eden bir lafızla, لَمَجْمُوعُونَ buyurmuş, **Teğabun**'da ise, يَجْمَعُكُمْ şeklinde fiil ile ifade etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak burada, إِلَى مِيقَاتِ demiştir. Çünkü burası, oraya intikal etme vaktidir. Hak Teâlâ'nın, *"Musâ mikatımıza geldiğinde..."* (A'raf, 143) ifadesine gelince, biz deriz ki: Orada **Musâ** (a.s) arzusu ve gayesi esas itibariyle o yer değildir. Onun arzusu ve gayesi, Allah ile baş-başa bulunmaktır. Çünkü birisine randevu verip, bir yer belirleyen kimsenin gerçekte hareketi, bir şeye tabi olmadan ötürü başka bir şey içindir. Burada ise en büyük iş, zaman değil, orada bulunmaktır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak bu hususu, yere ve mekana delaleti daha açık olan bir kelime ile, إِلَى harf-i cerri ile zikretmiştir.

★ ★
★

Cehennem Yiyeceği

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾ لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾ فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾
فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ ﴿٥٥﴾

"Sonra gerçekten siz, ey sapıtmışlar ve yalanlayıcılar, muhakkak ki zakkum ağacından yiyecek kimselersiniz. Öyle ki karınlarınızı hep ondan dolduracaksınız, üstüne de susamış develerin içişi gibi o kaynar sudan içeceksiniz"

(Vâkıa, 51-55).

Bu ayetlerin tefsiriyle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetin muhatabı kimdir? Deriz ki: Bazı müfessirler bu muhatabın, Mekkeliler olduğunu söylemişlerdir, ama görünen o ki bu, bütün sapıtan ve yalanlayan (kâfirlere) bir hitabtır. Benzeri ifadeler pek çok yerde geçmiş olup, bunlar da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği sözler cümlesindendir. Buna göre Hak Teâlâ sanki peygamberine, "De ki: Muhakkak evvelkiler de, sonrakiler de biraraya getirilecekler sonra sizler işte böyle azablarla cezalandırılacaksınız" demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE Hak Teâlâ burada, dalalette olanları, yalanlayanlardan önce zikretmiş, aynı sûrenin sonunda ise, yalanlayanları önce zikrederek, *"Eğer yalanlayıcılardan, sapıklardansa..."* (Vâkıa, 92) buyurmuştur. Şu halde bu ikisi arasında bir incelik var mıdır? Derim ki: Evet. Çünkü bu ayetteki, "dalâlette olanlarla" kastedilenler, kendilerinden o **hıns-ı azîmde** (büyük günah olan şirkte) ısrar sâdır olan kimselerdir. Böylece onlar Allah'ın yolundan sapmışlar, O'na ulaşamamışlar ve O'nu birleyememişlerdir. İşte bu büyük bir delâlettir. Daha sonra da O'nun peygamberlerini yalanlayarak, *"Öldüğümüz ve bir toprak ... olduğumuz vakit mi?"* demişler, böylece haşri (dirilişi) inkâr etmişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak adeta, "Ey müşrik olan sapıklar, ey haşri inkâr eden yalanlayıcılar, sizler hoşlanmayacağınız şeyler yiyeceksiniz" buyurmuştur. Sûrenin sonunda ise, "Ey haşrı yalanlayanlar, ey naîm cennetlerine yol bulamayanlar, kurtuluş yolunu kaybetmiş (dalâlette olan) kimseler..." demek istemiştir.

Burada bir başka izah olarak da şu söylenebilir: Tefsir ettiğimiz ayetteki hitab bütün kâfirleredir. Bû sebeple Hak Teâlâ, "Ey önce sapmış, sonra da yalanlamış o kimseler..." demek istemiştir. Sûrenin sonundaki hitab ise, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'edir. Çünkü Cenâb-ı Hak, peygamberine, üç sınıfın halini beyan ederek, "Mukarrebler, rahat için, hoş kokulu nimetler içinde naîm cennetlerindedir, **ashâb-ı yemîn** ise, selamet içindedir. Yalanlayan o yalanlayıcılar ise sapıtmışlar (yolu bulamamışlar)dır" demiştir. Böylece orada, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in şerefine bir işaret olsun diye, kâfirlerin tekzibini önce zikretmiştir. Çünkü böylece Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin azaba düşmelerinin en kuvvetli sebebinin, tekzibleri olduğunu beyan etmiştir. Sûrenin sonundaki hitabın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e oluşunun delili ise, *"Artık ashâb-ı yemînden selâm sana..."* (Vâkıa, 91) ayetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

zakkum

"Zakkum" ne demektir? Deriz ki: Bunu biz, başka yerde de açıklamıştık. İnsanların (müfessirlerin) bu hususta çeşitli görüşleri vardır. Bütün bu görüşler, netice itibari ile, zakkumun, tadca acı, dokunma açısından sıcak ve yakıcı,

koku bakımından pis, görünüş bakımından ise simsiyah olup, yenilmesi zor, yutulması güç ve zorlu yedirilen birşey olduğuna varıp dayanır. Bu hususta dil açısından izah şöyledir: **Zakkûm**, arapça bir kelimedir. Terkibi, (yapısı-harfleri), manasının kötü olduğunu gösterir. Çünkü **za** ve **kâf** harfleri, ancak manasız ve kötü şeyleri ifade için kullanılır. Meselâ, مَزَّقَ (parçaladı) kelimesi, bunlardan müteşekkildir. Yine "saçını başını yoldu" manasındaki زَمَقَ شَعْرَهُ ifadesi de bu köktendir. Yine mesela, alçaklık âdilik manasına gelen, قَزَمٌ kelimesi de böyledir. Bundan daha kuvvetlisi ise şudur: **Kâf** harfi, diğer iki harften her biri ile, genelde kötü olan şeye delâlet eder. Meselâ **kâf**, **mîm** ile birleştiğinde oluşan, قَمَامَةٌ قُمْقُمَةٌ kelimeleri, aksi şekildeki مَقَامِقُ kelimesi böyledir. Çünkü "mekâmik", kalın ses manasına; "**kumkume**" ise, sur ve çift kulplu bakır kap demektir. **Kâf** harfi; **zâ** ile birlikte terkib teşkil ettiğinde ise, meselâ اَلزَّقُّ kelimesi, kuşun pisliğini dışarı atması" manasına, زَقْزَقَةٌ kelimesi de, hafiflik manasına gelir. Dolayısıyla insanın tabiatı da, bu kelimenin, biraraya gelmeleri halinde, çirkinliğin ve nahoşluğun delili olan harflerden meydana gelişinden nefret eder. Kaldı ki Cenâb-ı Hak, buna bir de yeme işini eklemiştir. Böylece bu durum bunun, zillet veren, kolay kolay yenilemeyen bir yiyecek olduğuna delalet eder. Fakat meselâ "Arapların, "Sen bana kaymak, bal, süt yedirdin" manasında, زَقْمَتَنِي demelerine gelince, buna, beddua olduğu için böyle denmiştir. Bu tıpkı arapların, "güzel bir elbise ile, gözlerimi parlat", "Bir kese altın ile beni taşla" demeleri gibidir.

Ayetteki, مِنْ شَجَرٍ *"ağaçtan"* ifadesindeki مِنْ ibtidâ içindir, yani, "sizin yiyeceğiniz bundandır" demektir. Ayetteki فَمَالِئُونَ مِنْهَا "Ondan dolduracaksınız (karınlarınızı)" ifadesi de, bu azabı iyice açıklayan bir söz olup, "Sizden hiç kimse, "Siz, öylesine bir yeme değil, karınlarınızı doldururcasına ondan yiyeceksiniz" demektir. Bilakis onlar karınları dolusu yemeye mecbur bırakılırlar. Bu ifadedeki **hâ** zamiri, şecere (ağaç) lafzına râcidir. "**Butûn**" (karınlar) ifadesi ile, çoğulun-çoğul ile karşılanması, yani, "Sizden her biri karnını dolduracak" manası kastedilmiş olabileceği gibi, "Sizden her biriniz, karınlarınızı dolduracak" manasına da gelebilir. Bu durumda *"karınları"* ifadesi, insanın karnındaki bağırsakların içleri düşünülerek, "bağırsaklarınızın içleri" manası kastedilmiştir ki bu, meselâ bir kimsenin, "yedi parmak bağırsağına" yemesi, böylece de bütün bağırsaklarını ve diğer şeylerini doldurması gibi olur. Birinci mana daha açık, ikinci mana ise, azab ve tehdidi daha fazla ifade edicidir.

Ayetteki, فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ cümlesi, "Bu yemenin akabinde o yenilen şeyin acılığı ve sıcaklığı, kişiyi, o sudan içmeye sürükler; bunun üzerine de kişi, bu yenilen şeylerin ve bu **zakkûmun** üzerine o sıcak sudan içer..." demek olup, "**hamîm**"in, ne demek olduğu, daha önce geçmişti.

Ayetteki, فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ *"Üstüne de susamış develerin içişi gibi... içeceksiniz..."* ifadesi de, o azabın şiddetini beyan eden bir ifade olup, "Sizin durumunuz, sıcak ve kokmuş suyu içip de öylece kalan kimsenin içişine benzemez; tam aksine, sizin

bu sudan, tıpkı susamış olan bir devenin içmesi gibi içmeniz kaçınılmaz olur.." demek olup, "**el-hîm**" (اَلْهِيمُ) "susamış deve" anlamına gelip, "içip içip de kanmayan" demektir. İçmenin bu şekilde izah edilmesi, o azâbın dehşetini göstermek içindir. *"Karınlarınızı hep ondan dolduracaksınız"* ifadesi de, yeme açısından o azabın dehşetini gösteren ifadelerdir.

İmdi eğer: "Susamış bir deve, çokca su içtiğinde, bu ona zarar verir, ama o anda, bir an dahi olsa o bundan lezzet alır. Binâenaleyh, cehennemlikler için, cehennemde, bu kaynar sudan içme sebebiyle bir lezzet söz konusu olabilir mi?" denilirse, biz deriz ki, hayır, bu ifade, sırf o azâbın son derece ileri bir derecede olduğunu belirtmek için söylenmiş olup, izahı şöyledir: Onlar hep, o kaynar suyu içecekler. Hiçbiri bu içmeyle yetinmeyecek, tam aksine, sayesinde hastalığın ortaya çıktığı o susamış devenin içmesi gibi, hep içmeye devam edeceklerdir. Yahut da bu, "onlar, içtiklerinde, **zakkûm**'un harareti onların karınlarında had noktaya varır da, böylece bu hararetin o kaynar sudan değil de, **zakkûm**'dan kaynaklandığı vehmine kapılırlar da, suya kanacakları düşüncesiyle, ondan daha çok içerler..." demektir. **Hîm** (اَلْهِيمُ) hakkındaki söz, tıpkı الْبَيْضُ **bîd** (yumurta) kelimesi hakkındaki söz gibi olup, aslı, **hiym** (اَلْهِيْمُ)'dur. Bu kelime, "şaşkın şaşkın dolaştı" anlamına gelen هَامَ-يَهِيمُ kökünden olup, bana göre bu kökte adeta sanki, o susuzluğun etkisinden dolayı şaşırmış ve ne yapacağını bilmez bir vaziyette kalmış gibidir. **Hiyâm** (اَلْهِيَامُ) ise, o kimseyi susuzluktan dolayı şaşkın hale getiren o hastalığın adıdır.

★ ★
★

هَٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٥٦﴾

"İşte ezâ günü onlara (çekilecek) ziyâfet budur!.."

(Vâkıa, 56).

Yani, "Bu, o azâbın tümü değildir. Tam aksine bu, onların içine düştüğü o azâbın ilkidir ve o azâbın bir cüz'üdür. Onların bağırsaklarını da paramparça eden bir azâbtır" demektir.

★ ★
★

Nasıl Yaratıldığınızı Düşünün

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾ أَفَرَأَيْتُم مَّا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَأَنتُمْ تَخْلُقُونَهُۥٓ أَمْ نَحْنُ الْخَٰلِقُونَ ﴿٥٩﴾

"Sizi biz yarattık. O halde (tekrar dirilmeye de) inanmalı değil misiniz? O halde, dökmekte olduğunuz menî nedir? Bana haber verin. Onu siz mi düzgün bir insan suretine getiriyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?"

(Vâkıa, 57-59).

Cenâb-ı Hak bu ifâdelere, "**haşr**" konusunda, peygamberlerin doğruluğuna, onların ise yalancı olduklarına bir delil olsun diye yer vermiştir. Zira *"Onu siz mi (düzgün bir insan) suretine getiriyorsunuz?"* cümlesi, o menînin başlangıçta yaratıcısının Allah olduğunu kabullenmeye mecbûr eden bir ifâdedir. Şu halde Allah, onu ilk önce yaratmaya kâdir olduğuna göre, ikinci kez yaratmaya da (haydi haydi) kâdirdir. Cenâb-ı Hak (c.c)'ın, zâtı ve sıfatlarına bakmaya gerek yoktur. Eğer onlar, bunu kabullenmiyor, tam aksine şüphe ediyor da, "ilk yaratma, tabiatı gereği menîdendir!" diyorlarsa, biz diyoruz ki: Menî, "mümkin" olan şeylerdendir. Mümkin olan şeyler içinse, zâtları gereği varlık söz konusu değildir. Tam aksine ve bilindiği üzere, bu tür varlıkların mevcûdiyeti başkası (Allah) sayesindedir. Binâenaleyh, bu menî de, kâdir ve kâhir olan Allah tarafından var edilmiş olur. Tabiatın ve diğer hadiselerin yaratılması da böyledir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak bu kelimelere, "Sizler, sizleri ilk önce Allah'ın yaratıp yaratmadığı hususunda şüphe mi ediyorsunuz?" demiştir. Şimdi onlar, "Biz, O'nun yaratıcı olduğunda şüphe etmiyoruz" derlerse, onlara, "O'nun sizi ikinci defa yaratacağını da o halde tasdik etmez misiniz? Zira, sizi hiç aslınız yokken ilk önce yaratan zât, sizi, katında malum olan parçalardan ikinci kez yaratmaktan aciz değildir" denilir. Yok eğer siz, bu hususta şüphe ediyor ve bu yaratılışın ancak menîden dolayı olduğunu, ölümden sonra da kişinin ne babasının ne de menîsinin bulunmayacağını söylüyorsanız, bu durumda onlara (size), "Bu menîyi siz mi yoksa Allah mı yaratıyor? Eğer siz, Allah'ı, O'nun kudretini, irâdesini ve fiilini itiraf ediyorsanız, bu, sizin, **haşr**'in olabileceğini, onun gerçekliğini de kabul etmenizi gerektirir.." denilir.

لَوْلاَ iki kelimeden meydana gelmiş bir kelime olup, manası, teşvîk etmek, sevketmek, yöneltmek içindir. Ki, bu manada aslolan, لِمَ لاَ "**Lime lâ...**" ifâdesidir. Meselâ sen, لِمَ لاَ اَكَلْتَ ve لِمَ مَا اَكَلْتَ "Niçin yemedin?" dediğinde böyle soru câizdir. Çünkü bu, "Yememen için hiçbir sebep yoktur. Yememen için bir sebep zikretmen mümkin değildir" anlamındadır ve tıpkı, bir kimseyi azarlayarak, لِمَ فَعَلْتَ "Niçin yaptın?" demen gibi olur ki, bu da, "Sebebi olmayan ve kendisi için ileri bir sebep süremeyeceğin bir iş yaptın" demektir.

Daha sonra **Araplar**, bunun sebebini soran harfi terkettiler de, hükmünü soran harfi getirerek هَلاْ فَعَلْتَ "Yaptın mı?" dediler. Bu tıpkı onların bir yerde, "Sen bunun yanlış olduğunu bile bile, niçin onu yaptın?" ve "Sen akıllı birisi olarak bunu yapar mısın?" demeleri gibidir. Ki, bu kelimede, daha fazla teşvik vardır. Çünkü, bir kimsenin, لِمَ فَعَلْتَ "Niçin yaptın?" şeklindeki sözü, gerçekte, o işin sebebini soran bir ifade olup, bu, "Bunun sebebi malûm ve açık değildir. Dolayısıyla, bu işin meydana gelmesi caiz değildir" demektir. Yine bir kimsenin, أَفَعَلْتَ "Yaptın mı?" ifâdesi de,

o şeyin hakikatine dair bir soru olup, bu da, "Bu şey, kendi cinsleri arasında mümkün değildi... (Ama sen bunu yapabildin).." demektir. Sebebini soran kimse, adeta, o şeyin var oluşunu kabul edip malûm bir şey saymış, ama sadece sebebini sormuştur. Bu, tıpkı bir kimsenin, "Zeyd geldi; peki niçin geldi?" demesi gibidir. Ama o şeyin varlığını soran kimse ise, onun var oluşunu kabullenmemiş demektir. Dolayısıyla bir şahsın, "Sen, bunda olanı bile bile niçin yaptın?" şeklindki sözü, "Sen, bunda olanı bile bile onu yaptın mı?" şeklindeki sözünden daha aşağı mertebededir. Çünkü, birincide, bu soruyu soran kimse o kimseyi, kendisinden çıkarılan gizli bir illetten dolayı, yaptığı o işte isabetli; ikincisinde ise, ta işin başından, onu hatalı bulmuş gibidir. Şimdi لِمَ فَعَلْتَ "Niçin yaptın?" ile, أَفَعَلْتَ "Yaptın mı?" ifâdeleri arasındaki şey malûm olup anlaşılınca, لِمَ تَفْعَلُ ve هَلاَّ "Niçin yapıyorsun?..." arasındaki fark anlaşılmış olur.

لَوْلاَ 'ya gelince, biz diyoruz ki, لَوْلاَ aslında bir şart ifâdesidir. İstifham cümleleri kesinlik ifâde etmediği gibi, şart cümleleri de kesinlik ifade etmez. Ancak ne var ki لَوْلاَ daha fazla yoldan sapmaya ve hiç önem vermeme manasına delalet eder. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak başına geldiği mananın nefyine, yani tasdik etmemeye daha fazla delâlet ettiği için, لِمَ لاَ ve هَلاَّ yerine, لَوْلاَ تصدقون buyurmuştur ki, burada şöyle bir incelik bulunmaktadır! لَوْلاَ muzariden önce mazinin başına gelen bir edâttır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَلَوْلاَ نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَآئِفَةٌ *"Herbir fırkadan bir grubun ... savaşa katılmaması gerekmez miydi?"* (Tevbe, 122) buyurmuştur. Şu halde burada, özellikle muzari fiilin getirilmesinin sebebi nedir? Ve Cenâb-ı Hak, فَلَوْلاَ صَدَّقْتُمْ demeli değil miydi? Biz deriz ki, bu, onlara dünyada iken söylenmiş bir sözdür. Dünyada ise, İslâm'a girme kabul ediliyordu... Ve İslâm, kendisinden önceki küfür ve günahları da silip süpürür. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak "Siz, niçin şu anda tasdik etmiyorsunuz? Zira, deliller açık ve sürekli, neticesi de elde edilebilmektedir" buyurmuştur.

Ama, ...فَلَوْلاَ نَفَرَ ifâdesine gelince, bunun faydası, bir müddet sonra görülecektir. Bu sebeple Allah Teâlâ, âdeta, "Eğer sefere çıksaydınız, sizin için o fayda o anda mevcut olacaktı. Halbuki, bunu kaçırdınız... Eğer şimdi siz, şu anda sefere çıkmazsanız, ilgili faydayı ileride de elden kaçıracaksınız..." buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Sizi biz yarattık"* ifadesini anlattıktan sonra, أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ *"O halde dökmekte olduğunuz (o) menî nedir?"* buyurmuştur. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, *"Sizi biz yarattık"* buyurunca, tabiatçılar, "Biz, gizli cevher ve özler sayesinde, mahlûkatın nutfelerinden meydana geldik. Çünkü, herbirinden önce bir başkasının nutfesi var idi..." dediler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak onlara reddiyede bulunarak, "Sizler bu menîyi ve şekli ve şemâilin birbirine benzeyen basit bir cisim olduğunu; onun mutlaka bir mükevviminin (var edicisinin) olması gerektiğini biliyorsunuz. Peki, siz mi onu yarattınız, yoksa onu sizden başka birisi mi yarattı? Hasılı, bâtıl olan teselsülü sona erdirmek ve bu işin Rabbinize varıp dayanması için, mahlûk olmayan bir yaratıcının itiraf ve kabul edilmesi gerekir. Dolayısıyla, nutfe'yi

İlk yaratanın, ona şekil verenin, ona canlılık vasfı kazandıranın ve onu, nurlandıranın Allah oluğu hususunda hiç kimse şüphe edemez. Öyleyse ne diye, sizler O'nun "vâhid, ehad" hiçbir şeye muhtaç olmayıp her şey O'na muhtaç olan, her şeye kâdir olan olduğunu tasdik etmiyorsunuz? Çünkü O, sizi yoktan var eden olduğu gibi, tekrar diriltecek olandır? Buradaki istifhâm, daha fazla anlatım ifâde eden bir kelime olup, sen bunun ne demek olduğunu defalarca görüp anlamıştın.

★ ★
★

Ölüleri Diriltmemize Mani Yok

نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلَىٰ أَن نُّبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنشِئَكُمْ
فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

"Aranızda, ölümü biz takdir ettik ve biz -yerinize diğer benzerlerinizi getirmemiz ve sizi bilemeyeceğiniz bir yaratılışta ve suretlerde tekrar peyda etmemiz hususunda- engelleyecek değiliz. Andolsun ki, birinci yaratılışı bildiniz. Fakat düşünmeli değil misiniz?"

(Vâkıa, 60-62).

Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Ölüm

Bu ayetlerin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, önce geçen şeyi anlatan bir ifade olup, tıpkı, *"Ki O, ölümü ve hayatı yarattı..."* (Mülk, 2) ayeti gibi olmuş olur. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak önce, *"Sizi biz yarattık"* (Vâkıa, 57) buyurmuş, daha sonra da, *"Aranızda, ölümü biz takdir ettik"*. Binâenaleyh, birbirine zıt olmalarına rağmen, diriltmeye ve öldürmeye kadir olan kimsenin, muhtâr, hür ve irâde sahibi olduğu da sabit olmuş olur. Böylece de, Allah, "Öldürdükten sonra, O'ndan ikinci kez diriltmenin sudûr etmesi mümkündür. Ama, diriltmenin O'ndan olması düşünülüp de, öldürmeye kadir olmaması düşünüldüğünde, O'nun muhtâr, hür ve irade sahibi değil, mûcib bizzat (zorunlu) olduğu sanılırdı. "Mûcib.." ise, "mümkin" olan her şeye kâdir değildir" demek istemiştir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sizi biz yarattık; aranızda da ölümü takdir ettik ki, bu hususta düşünesiniz ve böyece, Bizim, sizi yeniden yaratabileceğimizi anlayasınız..." buyurmuştur.

b) Bu, bâtıldan yana olan bir kimsenin, "Eğer hayat ve ölüm, maddelerdeki hararet ve rutûbet sayesinde olmamış olsaydı, -zira bu maddeler bolca bulunduğunda, bu nesne diri olarak varlığını sürdürür, ama noksanlaşıp da yok olduğunda ölür- böylece ölüm denen farklı bir şey meydana gelmemiş olur. Hem, hâkim olan zâta, yaratmasını güzel ve muhkem yapıp, böylece bir şeyi yaratıp; sonra da onu bozup, yok edip,

derken yeniden yaratıp îcâd etmesi..." şeklindeki görüşüne bir cevâptır. Bu sebeple, cevâben Cenâb-ı Hak, "Biz, ölümü takdir ettik. Böylece de sizin, "Niçin yok etti; niçin yarattı; niçin mahvetti?..." şeklindeki sözleriniz vârid olmasın... Çünkü, o mükemmel kudret, böyle olmasını gerektirmiştir. Bir dökümcünün bir şeyi yapması, kalıba dökmesi, onu kırması, ancak, buna bir zaman harcamaya ve sıkıntıya katlanmaya gerek duyduğu için kabîh addedilir. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın misali, bir insanın bir şeye bakıp da, o şeyden, bakışlarını çok kısa bir süre uzaklaştırıp, sonra da yeniden ona döndürmesine benzer ki, bu kimseye, "Niçin bakışlarını uzaklaştırdın da, daha sonra yine ona bakıyorsun?" denilemez.

Allah içinse, bu meselden daha yüce meseller söz konusudur. Çünkü burada, yine bir hareket ve zaman söz konusudur! Binâenaleyh, insan için, buna benzer pekçok şey söz konusu olsaydı, o elbette yorulurdu; hem de ilk keresinde... Ne var ki, Allah için yorulma söz konusu değildir. Allah yorulmadan münezzehtir. Yaptığı şeylerde zamana muhtaç olmadığı gibi, yaptığı şey için, zaman da söz konusu değildir. Ve yine, herhangi bir nutfeyi harekete geçirmeye de muhtaç değildir!.." buyurmuştur.

Burada, bundan daha hoş ve daha ince bir izah da şu şekilde yapılabilir: أَفَرَأَيْتُم مَّا تُمْنُونَ cümlesinin anlamı, "Siz, bunu, yani menîyi, kendisinde hayat olmayan bir ölü olarak görüp tanımadınız mı? Şimdi bu hususta iyi düşünecek olursanız, bunun, bundan önce diri olduğunu, bir canlıyla birlikte olduğunu, idrâk eden, elem ve lezzet duyan bir nesne olduğunu anlamış olursunuz. Ama, daha sonra sizler onu akıttığınızda, onun cansız nesneler gibi ölü olduğundan şüphe etmiyorsunuz. Ama, buna rağmen Allah Teâlâ o meniyi, en nihâyet insan olarak yaratmış ve onu, düzenli ve ahenkli, her şeyi orantılı bir insan haline getirmiştir. Binâenaleyh bu demektir ki nutfe, yerinden ayrılmazdan önce canlıydı, daha sonra cansız oldu; daha sonra Allah onu yeniden yarattı... O halde, bizim, sizi ilk önce yarattığımızı sonra ikinci kez, ölümü aranızda takdir ettiğimizi, derken sizi yeniden yarattığımızı bilin ve görün de, artık, nutfe de olduğu gibi, bu hususu imkânsız addetmeyin!.." demektir.

İKİNCİ MESELE

Buradaki ifâde ile **Mülk Sûresi**'nin başındaki ayet arasındaki fark nedir? Çünkü Cenâb-ı Hak orada önce ölümü zikrederek, *"O, ölümü ve hayatı yaratandır"* (Mülk, 2) buyurmuştur. Biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın diğer pekçok yerde de beyan buyurduğu gibi, bu söz olması gerektiği tertibi üzeredir. Çünkü Allah, ilgili yerlerin birinde, *"Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülasadan yarattık"* (Mü'min, 12) buyurmuş, daha sonra da, *"Sonra siz bunun arkasından hiç şüphesiz ki ölüler (olacaksınız)"*. (Mü'minûn, 15) buyurmuştur. Ama **Mülk Sûresi**'ndekine gelince, biz inşaallah orada bunun faydasını ele alacağız. Bunun neticesi de, yine bizim biraz önce bahsettiğimiz şu hususa varıp dayanır. Zira Allah, "Nutfenin diri iken, yerinden ayrılmasıyla onda ölümü yaratmış, derken, ölümünden sonra onda hayatı yeniden yaratmıştır ki, işte bu, "**haşr**"in bir delilidir" buyurmuştur. Buradaki ölüm ile, hayattan sonraki ölümün; oradakiyle ise, hayattan önceki ölümün kastedildiği de ileri sürülmüştür.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Farklı Anlatım

Cenâb-ı Hak burada *"Biz takdir ettik"* buyurmuş, **Mülk Sûresi**'nde ise, *"Ölümü ve hayatı yaratan (O'dur)"* (Mülk, 2) buyurmuş, böylece de, ölümü de, hayatı da, خَلْق (yaratma) lafzı ile zikretmiştir. Burada ise, *"Sizi Biz yarattık"* (Vâkıa, 60) buyurmuştur (niçin)? Biz diyoruz ki: **Mülk Sûresi**'nde kastedilen, ölüm ve hayatın sadece insanlar için değil de, mutlak manada yaratılmış oldukları beyan edilmiştir. Burada ise, Cenâb-ı Hak, *"Siz Biz yarattık"* buyururken, sadece insanları kastetmiştir, böylece de sanki, "Sizin hayatınızı Biz yarattık" demektedir. Binâenaleyh şimdi O, "ölümünüzü de Biz takdir ettik" demiş olsaydı, o anda onların hemen ölmeleri gerekirdi, halbuki kastedilen budur. İşte bundan ötürü, *"Aranızda ölümü Biz takdir ettik"* buyurmuştur. Ama **Mülk Sûresi**'nde, ölüm ve hayatı, iki ayrı yerde ve zamanda yaratmıştır. Dolayısıyla bu, sadece belli kimseler için yaratılmış değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, بَيْنَكُمُ *"aranızda"* ifadesinde ve bu ifadenin yerine başka lafızların kullanılmamasında bir hikmet var mıdır? Deriz ki: Evet, şöyle yüce bir hikmet ve incelik vardır. Bu incelik, bu lafzın yerine kullanılabilecek lafızlarla bu lafız mukayese edildiğinde ortaya çıkar. Dolayısıyla diyoruz ki: Eğer Cenâb-ı Hak, bunun yerine لَكُمْ (sizin için) veya فِيكُمْ (sizin içinizde) demiş olsaydı, قَدَّرْنَا فِيكُمْ demesi, "yarattık" manasını ifade ederdi. Çünkü bir şeyi bir şey (içinde) takdir etmek, o şeyin onun zarfı (kaplayıcısı) olmasını gerektirirdi.

Bu zarf oluş da, tıpkı, "Beyazlık o cisimdedir" ifadesinde olduğu gibi, onda mevcut olma الْكُحْلُ فِي الْعَيْنِ zarfiliği, yahut da, "Sürme gözdedir" cümlesinde olduğu gibi, ona hulûl etme şeklindeki zarflık olurdu.
lindeki zarflık olurdu.
Şimdi Cenâb-ı Hak eğer, "Sizde (فِيكُمْ) ölümü takdir ettik" demiş olsaydı, o ölüm bizim içimizde yaratılmış olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Eğer biz, kelamın takdirinin, "Sizin için (لَكُمْ) ölümü takdir ettik" şeklinde olduğunu söyleyecek olursak, bu, o ölümün insanlardan sonraya bırakıldığını ifade eder. Çünkü bir kimse mesela, "Bu senin için (لَكَ) hazırlanmıştır" dediğinde, manası, "Bu bugün başkası için ama, yarın senin içindir" şeklinde olur. Nitekim Hak Teâlâ da, *"İşte bu günleri, insanlar arasında (nöbetleşe) değiştiriyoruz"* (Âl-i İmran, 140) buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki, وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ *"Biz, önüne geçilecekler de değiliz"* ifadesine gelince, meşhur olan izaha göre, bundan, "Biz, sizin gibileri yaratmaktan ve onların eklemleriniz (bütün parçalarınız) birbirinden ayrıldıktan sonra, sizi yeniden yaratmaktan âciz ve mağlub kimseler değiliz" manası kastedilmiştir. Nitekim **Arapça**'da, birisi birisine galib gelip, öbürü ona güç yetiremediğinde ve emsâli onu geçtiğinde فَاتَهُ الشَّيْءُ "O şeyi elinden kaçırdı" denilir.

Buna göre, yukarıda bahsettiğimiz "tertib"i yeniden ele alıyor ve diyoruz ki: Hak Teâlâ'nın, *"Aranızda ölümü Biz takdir ettik"* beyanı, hayatı yaratanın ve ölümü takdir edenin O olduğunu anlatmak için getirilmiş bir ifade olup, hayat ile ölüm de birbirlerinin zıddı iki şey olup, zıdları yaratabilen de, hür ve irade sahibi bir kâdiri mutlak olunca, *"Biz engellenecek değiliz"* buyurmuştur. Bu, "Biz böyle şeyleri yapmaktan âciz değiliz. Ama iki zıttan her ikisini de yapamayan aciz kalan, buna gücü yetmeyen otomatik çalışan şeyler ise böyle değildir" demektir. Çünkü meselâ ateşi soğutmak mümkün değildir. Çünkü ateşin, özelliği, sıcaklık vermeyi gerektirir. Ama "Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, o kâfirlere bir cevap olarak zikretmiştir. Çünkü onlar, "Ölüm, aslî rutûbetlerin yok olması, bol sıcağın sönmesi ile olmasaydı ve bu, hakîm, hür ve irade sahibi birisinin yaratmasıyla olsaydı, ölüm diye birşey bulunmazdı. Çünkü hakîm olan, nasıl önce birşeyi var edip, sonra onu yok eder?" demişlerdir" dersek, işte bu sebeble Cenâb-ı Hak, *"Biz, önüne geçilecekler de değiliz"* demiş olur ki bu, "Bizler, onların yapımcı ve dökümcüler namına, uzak bir ihtimal gördükleri hususları yapmada da âciz değiliz. Çünkü o yapımcılar-dökümcüler, varetme (yapma) hususunda bir zamana, mekâna ve mef'ûle muhtaçtırlar. Böylece de onlara, hareket edip, çalışıp durmalarından ötürü, bir yorgunluk ve bıkkınlık ârız olur. Halbuki Allah Teâlâ, "ol" demekle yaratır, "ol" dediği şey, hemen oluverir.

Binâenaleyh bu, bizim bahsettiğimiz "Birşeyden bir anlığına, göz-açıp kapayıncaya kadar gözünü kapatıp, hızlıca yeniden gözü açıp ona bakma" gibi, darb-ı mesellerin çok üstündedir. Çünkü bir kimse, "Niçin, idrak edilmeyen, gözle görülmeyen o latif zaman içerisinde bakışlarını kestin?" diyemez. Aksine çoğu kez, çok seri bir biçimde, kısa bir zaman içerisinde, bir şey yapmaya tam ve mükemmel kudretinin bulunduğunu iddia eden kimse, o şeyi yapar, sonra yokeder, sonra yine yapar, yine yokeder... Bunun delili, göz boyayıcıların hızlı el hareketleri ile yaptıkları işlerdir. Çünkü bu kimseler, güçlerinin yettiğini-yapabildiklerini göstermek için, bir şeyi yapar-bozar, yapar-bozar zannını uyandırırlar.

Bu izaha göre diyoruz ki: **Mülk Sûresi**'ndeki, *"Ölümü ve hayatı sizi imtihan etmek için yaratan (O'dur)"* ayetinin manası, "Sizler, O'nun hür ve irade sahibi bir yaratıcı olduğunu anlayasınız ve böylece de O'na ibadet edesiniz, mükâfaat ve cezanın O'ndan olacağına inanasınız, dolayısıyla güzel amellerde bulunasınız diye, öldürüp-dirilten O'dur" şeklindedir. Eğer sizler O'nun, otomatik olarak bunları yaptığına inansaydınız, hiç bir (amel) yapmazdınız. İşte meşhur tefsir de bu şekildedir. Halbuki açık olan duruma göre, Hak Teâlâ'nın, *"Biz, engellenecek de değiliz"* beyanından kastedilen şey, bu ifadenin hakiki manasıdır ve bu da, "Bizi hiç kimse geçemez" manasınadır.

Buna göre şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "Allah, evvel olandır, yani kendisinden önce hiçbirşey bulunmayandır" demektir.

2) Bu, "İnsanları yaratma ve onlar arasında ölümü takdir etmede, Allah âciz bırakılamayandır" demek olup, bu bir başkasını menetme metodu üzere söylenmiş bir ifade olur.

Bu manada şu iki incelik vardır:

a) Biz, Hak Teâlâ'nin bu ayetinin, "Bizi hiçbir şey geçemez" manasında olduğunu söylersek, bu, şuna işaret olur: Sizler, hangi yön ve yönteme, tefekkür yoluna girerseniz, neticede Allah'a varırsınız, orada durursunuz. Oradan geçemezsiniz. Çünkü meselâ eğer sizler, "Nutfeden (meniden) önce baba, babadan önce yine nutfe vardı" derseniz, aklınız, bu nutfelerin ve babaların, mahluk olmayan bir halıka varıp dayanacağına hükmeder ki işte Ben O'yum. O halde Ben, mesbûk (geçilebilen) birisi değilim.

Burada Benden başka hâlık yok. Beni geçecek yok. Bu mana, bir makamdan bir makama derece derece inme ile yapılan bir izahtır. Allah Teâlâ'nın, kuvvetli bir hidâyet nasib ettiği akıllı insan, bunun böyle olduğunu hemen anlar. Bundan daha az olan, bunu bir derece sonra anlar. Muannid kimse ise, eğer aklına başvurursa, bir kaç derece sonra mutlaka bunu anlaması ve herşeyin, mutlaka bir yaratıcısının (ilahının) bulunduğunu söylemesi gerekir ki, işte bu ilah, yaptığı şeylerde, âciz bırakılamayan ve geçilemeyendir (engellenemeyendir).

Dolayısıyla ayetteki bu ifade, "O, yaptıklarının bir misali, bir örneği olmaksızın yapacağını yaptı, yapar" demektir. Ama biz bunun, "O, geçilmez. Yeniden yaratması hususunda, daha basit olan bir örneğe (modele) ihtiyacı yoktur" manasında olduğunu söylersek, bu tıpkı, *"O (yeniden yaratma), Allah'a daha kolaydır"* (Rum, 27) ayeti gibi olur. Bu manayı, *"Yerinize diğer benzerlerinizi getirmemiz ve sizi bilemeyeceğiniz bir yaratışta ve sûrette tekrar peydah etmemiz..."* ifadesi de teyîd eder.

İmdi, eğer, "Bu doğru değil. Çünkü bu gibi şeyler soru soranın sûaliyle ilgili olarak söylenebilecek ifadelerdir. Halbuki kastedilen, daha önce bahsettiğimiz şeylerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak bununla sanki, "Biz yerinize benzerlerinizi getirmeye kadiriz ve bundan aciz de değiliz. Dolayısıyla Bizim delilimiz işte budur" demek istemiştir.

Bu böyledir çünkü, "Biz kâdirleriz" sözü, âciz olmayışı anlatır. Dolayısıyla ayetteki, *"Biz önüne geçilecekler de değiliz"* ifadesinin, mutlaka bir faydası, açık manası bulunmaktadır. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, *"Yerinize diğer benzerlerinizi getirmemiz ... hususunda"* buyurmuştur. Meşhur olan izaha göre, ayetteki عَلٰى اَنْ نُبَدِّلَ ifâdesindeki عَلٰى harf-i cerri, **"mesbûkûn"** ifadesine taalluk eder ve bunun manası, "Biz, değiştirmekten âciz değiliz" şeklinde olur. Bu mananın izahı şöyledir: Bir şey tarafından geçilen kimse, o şey tarafından mağlub edilmiş bu kimse ona karşı âciz kalmış demektir. Bu izaha göre, ayetteki عَلٰى harf-i cerri, **"müsâbaka"** lafzının kullanılmasına göre getirilmiştir. Çünkü bir kimse bir şey, bir iş üzerinde olur da, bir başkası onu, bu hususta geçerse, geçen gâlib olur.

Diğer izaha göre ise, عَلٰى harf-i cerri, ayatteki قَدَّرْنَا *"takdir ettik"* ifâdesine taalluk eder ve takdiri manası, "Biz, tâ baştan nesli kesip - sona erdirmek yoluyla değil de, sizi birbirinizin yerine getirmek ve değiştirmek yoluyla, aranızda ölümü takdir ettik" şeklinde olur. Bu tıpkı خَرَجَ فُلَانٌ عَلٰى اَنْ يَرْجِعَ عَاجِلاً "Falanca hemen dönmek

üzere çıktı" cümlesi gibi olur ki bu, "O, işte bu şartla çıktı" demektir. عَلَى harf-i cerrinin, لَدُنَّا fiiline taalluk etmesi daha açık ve kuvvetlidir.

Buna göre, eğer, "Müfessirlerin benimsediği manaya göre, *"yerinize diğer benzerlerinizi getirme..."* ifadesinde bir problem yok. Çünkü bu, "Sizin şekillerinizi ve vasıflarınızı değiştirme..." demektir.

Buna göre, "emsâl (benzerler" kelimesi "misl"in çoğulu olup, manası, "Sizi çevirmekden ve maymun-domuz şekline getirmekten âciz değiliz" şeklindedir. Böylece de, bu ifade tıpkı, *"Eğer dileseydik, olduklan yerde onların şeklini çevirirdik"* (Yâsîn, 67) ayeti gibi olur.

Fakat senin, "mesbukîn" ile ilgili olarak yaptığın tefsire ve buradaki عَلَى harf-i cerrinin mutaallakının, عَلَـى fiili olduğunu söylemene göre, اَنْ نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ ifadesinin manası, "Onların amellerini değil de, emsallerini değiştirmeye (yerlerine benzerlerini getirmeye) kâdiriz" şeklinde olur, denilirse, biz deriz ki: Bu, "**emsâl**"i, "**misl**"in çoğulu olarak alan, bütün müfessirlere karşı, ileri sürülebilecek bir sorudur. "**Emsâl**"in, "misl"in çoğulu olduğu ise açıktır. Nitekim bu husus, Hak Teâlâ'nın ثُمَّ لاَ يَكُونُوا اَمْثَالَكُمْ (Muhammed, 38) وَاِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَآ اَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلاً (İnsan, 28) ayetlerinde böyledir Çünkü buradaki اِذَا edatı, bu işin olduğunun delilidir, ama **mesh** (şeklini çevirme) ile özelliklerinin değişmesi ise, olmuş bir hâdise değildir" denilirse, buna şöyle cevap verilir: **Emsâl** kelimesi ya "**misl**"in ya "**mesel**"in çoğuludur. Eğer bu mesel kelimesinin çoğu uise, ayetin manası, "Aranızda ölümü işte bu tarz üzere, yani, vasıflarınızı değiştirerek, önce çocuk, sonra genç, sonra olgun bir insan, sonra ihtiyar, sonra da ecelleri gelip kendini ölmüş kimseler olarak takdir ettik. Yoksa, aranızda o ölümü, sizi bir anda helak etme şeklinde takdir etmedik. Fakat bu şekilde ölümün vakti gelince (kıyamet olunca), sizler tek bir nefha (sûra üfleyiş) ile ölüp gideceksiniz" şeklinde olur. Yok eğer bunun, "**misl**"in çoğulu olduğunu söylersek, ayetin manası, "Sizin yerinize benzerlerinizi getiririz" şeklinde olur. Çünkü "**tebdîl**", bir şeyin yerine, başka birşeyi getirmek demektir. Halbuki "sizi işte bu mesel (tarz) üzere tebdil ettik" denilmesi güzel olmaz. Çünkü böyle denilmesi, "Biz bedel kıldık (yerine koyduk)" manasını ifade eder. Dolayısıyla da, bu, öncekilerin yok olduğuna delalet etmez.

Velhasıl bir kimsenin, "Şunu bedel kıldım (yerine koydum" ifadesi, ancak, "Bunu şuna bedel kıldım, (onu şunun yerine koydum)" denilmesi halinde tam olur. Fakat Hak Teâlâ, "Sizin misillerinizi (benzerleriniz) bedel kıldım" buyurup, "**misl**" de, yine bir "**misl**"e (benzere) delâlet edince, Hak Teâlâ sanki, "Sizin misillerinizi, sizin yerinize kıldım" demiş olur ki bu da, biraz önce bahsettiğimiz gibi, "Biz, mahlukatın bir anda yok olması şeklinde (şartıyla) ölümü takdir etmedik. Aksine ölümü, uzun bir süre, insanların misillerini (benzerlerini), onların yerine getirmek, en sonunda da onların tümünü helâk edip, daha sonra da baştan beri olanların hepsini yeniden yaratmamız şartı üzere takdir ettik" demektir.

Ayetteki, فِيمَا لاَتَعْلَمُونَ *"Bilemeyeceğiniz (bir yaratışta...)"* ifadesi, meşhur tefsire göre, "Bilemeyeceğiniz vasıf ve huylarda yarattık" demektir. Görünen o ki, bu ifade

ile, "Bilemeyeceğiniz şekilde ve zamanda..." manası kastedilmiştir. Çünkü hiç kimse, ne zaman öleceğini ve ne zaman yeniden yaratılacağını bilemez. Yahut da onlar âdeta, "Kıyamet ne zaman? Bu yeniden yaratılış ne zaman?" demişler de, Hak Teâlâ cevaben, "Sizin bu iki şey hususunda bilginiz yok" buyurmuştur. Bu son izah, burada kastedilen şeyin, o meşhur izah olduğunu söylememiz halinde, yapılabilir.

Bu ifadede şöyle bir incelik var: Ayetteki bu tabir, *"Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan Biz miyiz?"* (Vâkıa, 59) ayetini izah eden bir ifadedir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Sizler, analarınızın karnında iken, bilemediğiniz nitelik ve vasıflar üzere yaratılmış iken, kalkıp da nasıl böyle diyebiliyorsunuz. İnsanı yaratan O yaratıcı, onu nasıl bilemez" demektir. Bu ifade, bu mana ile, tıpkı, *"Sizi topraktan yaratmışken ve siz analarınızın karnında ceninler iken, O (Allah sizi en iyi bilendir"* (Necm, 32) ayeti gibi olur. Bu izaha göre burada, insanları ameli sâlihe teşvik var. Çünkü "**tebdîl**" ve "**İnşâ**" yani ölüm ve **haşr**, hiç kimsenin bilemeyeceği bir zamanda olacağına göre, insanın, zamanın uzunluğuna güvenmemesi ve hazırlıklı olması gerekir.

Cenâb-ı Hak, ikinci defa yaratılışın mümkün bir şey olduğunu anlatmak için de, وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ... *"Andolsun ki, birinci yaratılışı bildiniz. Fakat düşünmeli değil miydiniz?"* buyurmuştur.

★ ★
★

Tohumun Gelişmesine Bakın

أَفَرَءَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُۥٓ أَمْ نَحْنُ ٱلزَّٰرِعُونَ ﴿٦٤﴾

"Şimdi Bana, ekmekte olduğunuz (tohumu) haber verin. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz?"

(Vâkıa, 63-64).

Allah Teâlâ, yaratma delilinden sonra, rızık delilini zikretmiştir. Binâenaleyh, *"O halde dökmekte olduğunuz o meni nedir, Bana haber verin"* (Vâkıa, 58) ayeti, yaratmaya, ve başlangıcın bu yaratma ile olduğunun deliline; *"Şimdi Bana, ekmekte olduğunuz (tohumu) haber verin"* ayeti de, rızık deliline ve hayatı sürdürmenin bu rızık sayesinde olduğuna bir işarettir.

Delillerin Tertibi

Cenâb-ı Hak, yeme, içme ve sayesinde yemenin sağlandığı şey olmak üzere, üç hususdan bahsetmiş ve bunları sıraya koymuş, böylece de, önce gıda olduğu için yenilen şeylerden, sayesinde sürüp-gitmenin sağlandığı için içilen şeylerden, daha sonra da, yenilen şeylerin yenilebilir hale gelmesini sağlayan ateşten bahsetmiş ve herbirine ait, temel olanı zikrederek, mesela yenilenlerden tanegilleri (tahılları) saymıştır. Çünkü bu, yenilecek şeylerin temelidir. İçilecek şeylerden de suyu

zikretmiştir. Su da, bunların temelidir. Yenilecek şeyleri, yenilecek hale getirenlerden de ateşi zikretmiştir. Çünkü ekseri yiyeceklerin ıslahı, bu ateş sayesindedir. Bunların herbirinin içinde, daha dün olan diğer şeyler de girer. İşte ayetteki sıra budur.

Hars ve Ziraat

Ayetin tefsiri hususunda diyoruz ki: **Hars** ile **zer** (ziraat) arasındaki fark şudur: **Hars** (ekin) ziraatın başlangıcıdır. Bu ziraatın (hars) başlangıcı ise, toprağı sürme, tohumu atma ve atılan o şeyi sulamaktır. Ziraat (zer') ise, bitkinin topraktan çıkması, gövdesi üzerinde dimdik durması ve başak vermesi gibi, **hars**'in sonucu ve neticesidir. O halde, ayetteki, أَفَرَأَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ ifâdesinin manası, "Bana haber verin bakalım, "**hars**"in başlangıcıyla ilgili o işleri aız mi ulaşması gereken noktaya getirdiniz, yoksa Allah mı? Başakta danenin yaratılmasının, insanların fiili ile olmadığı ve tohum atıp sulamanın dışında, hiç kimsenin fiili ile olmadığı hususunda hiçkimsenin şüphesi yoktur" şeklindedir.

Buna göre şayet, "Bu ziraatçinin (zâri'in), Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder. O halde daha nasıl, Cenâb-ı Hak, *"Ekicileri de hayrette bırakır..."* (Fetih, 29); Hz. Peygamber (s.a.s'den, اَلزَّرْعُ لِلزَّارِعِ *"Ekin, ekenindir..."* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Yaptığımız tefsir ile, "**hars**"in 'zer'" ile ilgili olduğu sabit olmuştur. Dolayısıyla "**hars**", "**zer**'"in başlangıcı; "**zer**'" ise, "**hars**"in neticesi ve muhassalasıdır. Bunlardan birinin diğeri yerine kullanılması caizdir. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, يُعْجِبُ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ yerine يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ (Fetih, 29) demeki şuna delalet eder: Haris (ekici) işe başlattığı için, yaptığı bu işin neticesinde nebatın çıkışına hayret eder. Zâri (ziraatçi, çiftçi) ise işin sonunda yer aldığından, onu ancak büyük bir durum sevindirebilir. İşte bunun içindir ki يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ buyurulmuştur. Maksat şudur: Bu mahsul çiftçilerin hoşuna gittiğine göre; artık ekicileri ne kadar memnun edeceğini bir düşün!

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Ekin, ekenindir"* ifadesine gelince, bunda şöyle bir incelik vardır: Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) şayet, اَلزَّرْعُ لِلْحَارِثِ "Ekin hâris'indir" demiş olsaydı ve bir kimse de ziraat işine başlayarak yeri sürüp, düzeltmesiyle "hâris" olurdu. Bu yer ise, ekin için tohum atmadan önce, daha sonra olacak, yani tohumu atacak kimse için olur. Yani **Ebû Hanîfe** (r.a)'nın mezhebine göre, bu yer, oraya tohum atanındır; bu daha açıktır çünkü, sırf yere tohum atma ile, oranın ister mâliki, isterse gâsıbı olsun, ekin o tohumu atana aittir.

★ ★
★

Ekini Çerçöp Yapabiliriz

لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾ إِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾

"Eğer dileseydik, onu, bir ot kırıntısı yapardık, siz de şaşa kalırdınız. "Biz, hakîkaten ağır borca uğratılmışlarız. Daha doğrusu biz, mahzûn bırakılmışlarız" derdiniz"

(Vâkıa, 65-67).

Bu, "isbât" hususunda bir tedriciliği ifâde edip, bunun izahı şöyle yapılabilir: Cenâb-ı Hak, *"Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz?"* (Vâkıa, 64) buyurunca, bir inatçı, "Biz ekiyoruz, o da kendi başına, yani ne bizim ne de bir başkasının fiili olmaksızın ekin haline geliyor" diyebilirdi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizin bu batıl iddianızı (bir an için) kabul edelim. Ama o ekinin başına gelecek kötü afetlerden, böylece, danesi oluşmadan ve olgun hale gelmeden bozulmaktan veyahutta danesi oluşup da, bu danesi kendisinde olgun hale gelmezden önce ona isâbet edecek o afetlerden o ekinin ve bitkinin korunması hususunda ne diyeceksiniz? Şimdi de siz mi o ekini bu tür afetlerden koruyorsunuz? Yahut da, o bitkiden o afetleri savuşturuyorsunuz? Yoksa, "O kendi kendine bitiyor" dediğiniz gibi, bu ekinin bizzat kendisinin mi kendini o afetlerden koruduğunu, onları kendisinden savuşturduğunu söylüyorsunuz? Halbuki, bu tür afetlerin, Allah'ın izni ile o ekinlerden uzak durduğu, Allah'ın lütfu ile, o ekinlerin bu afetlerden korunduğu hususunda hiç kimsenin şüphesi yoktur.

Bu izaha göre, Cenâb-ı Hak, bu delilleri, biri diğerine varıp dayansın ve böylece de, ilk delil hidâyete ermiş kimseler için; ikincisi, zalimler için, üçüncüsü de sapıtmış inatçılar için olsun diye tekrar tekrar zikretmiş, derken de, en sonunda sapıtmış olan muannitlere bir hüccet olmak üzere, kendisinde şüphe edilemeyecek olan hususu (delili) zikretmiştir.

Cevaba Lâm'ın Dahil Olması

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ, bu delilleri beyan ederken burada, cevâp lâmını getirerek, لَجَعَلْنَاهُ "onu... kılardık" demiş, sudan bahsederken de, başına lâm getirmeksizin جَعَلْنَاهُ أُجَاجاً *"Onu ... acı yapardık"* (Vâkıa, 70) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu iki ifâde arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: **Zemahşerî** bu konuda şöyle iki cevâp zikretmiştir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, لَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَاماً ifâdesi, zikri yanında geçmiş olan bir ifâdedir. Dolayısıyla, ikinci kez tekrar **lâm** ile getirilmesine hâcet kalmamıştır. **Zemahşerî**'nin bu izahı tutarsızdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْ نَشَآءُ لَمَسَخْنَاهُمْ Yâsîn, 66 ifâdesi, yine O'nun لَجَعَلْنَاهُ حُطَاماً (Vâkıa, 67) جَعَلْنَاهُ أُجَاجاً (Vâkıa, 70) ifâdesine yakınlığından daha yakındır. Ama burada şöyle diyebiliriz. Orada, bu iki ayetten birisinin diğerine yakınlığı, mana bakımından değil de, zikredilme bakımındandır. Çünkü, "silme kör etmek - **et-tamsu**" sözünden, "mesh - şeklini değiştirme" sözü gerekmediği gibi, bunun tersi de böyledir. Halbuki, tefsirini yapmakta olduğumuz ayetlere gelince, "yeme, içme" işleri, her zaman aynı andadır. Binâenaleyh, bu iki husus (yeme, içme), hem lafız hem de mana bakımından birbirlerine yakındırlar.

b) "Lâm, bir tür te'kid ifâde eder. Cenâb-ı Hak, yeme işinin, içme işinden daha ehemmiyetli olduğunun ve nimet olarak da daha büyük olduğunun bilinmesi için, yenilen şeyler hakkında getirdiği bu ifadenin başına lâmı getirmiştir." Biraz önce bahsettiğimiz husus, burası için de söz konusudur. Çünkü, "silme kör etmek" işi, "şeklini değiştirme" işinden daha basit olduğu halde, Cenâb-ı Hak her ikisinin de başına lâm getirmiştir.

Şart Cümlesi

Burada, لَوْ 'in cevabına lâm getirmenin faydasını gösteren bir ön bilgi ile açığa çıkabilecek bir başka cevap daha vardır. Şöyle ki: Şart harfi, cümlenin başına geldğinde, o cümleyi, mana bakımından cümle olmaktan çıkarır. Bundan ötürüdür ki araplar, manaya delâlet eden bir alâmete ihtiyaç duymuşlar da, muzaride (alamet olarak) meczûm oluşu zikretmişlerdir. Çünkü şart, bir cezâyı (neticeyi) gerektirir, Burada sözü uzun tutma söz konusudur. Binâenaleyh, sükûn demek olan cezm bu yere daha uygundur. Cezmle mana arasında bir münasebet de bulunmaktadır. Ne var ki لَوْ manâ bakımından hep mazi olanın başına gelir. Çünkü لَوْ muzarinin başına geldiğinde bile, onu maziye çevirir.

Bu hususlaki sözün özü şudur: Şart cümleleri, birkaç çeşittir. Çünkü, şart cümleleri zikredildiğinde, mutlaka şartın meydana geldiğinin bilinmiş olması gerekir. Çünkü, şartın meydana geldiği malum olursa, o zaman cezânın da meydana gelmesi gerekli olur. Böylece, ilgili sözü, isnadî bir cümleden talikî bir cümleye dönülmüş şart cümlesi yapmak, faydasız bir uzatma olmuş olur. Binâenaleyh, bir kimsenin, "Eğer güneş doğarsa, sana geleceğim" şeklindeki sözü, sözü uzatmadır. Evlâ olan, bu kimsenin, bu işi herhangi bir şarta bağlamaksızın, kesin bir ifâde ile "Sana geleceğim..." demesidir. Bu bilindiğine göre, bu demektir ki, şartın durumu, yokluğunun malûm olmasından yahutta, hakkında şüphe edilmekten berî ve uzak değildir. Binâenaleyh, şart bulundu mu, iki şekilde meydana gelir; ve bunların birisi اِنْ diğeri de لَوْ olmak üzere, iki lafzı bulunmaktadır. اِنْ şüpheyi ifâde etmet için kullanılır: لَوْ ise, bir başka yerde beyân ettiğimiz şeyden ötürü, yokluğu bilinen hakkında kullanılır. Ne var ki, başkasının bulunmasıyla yokluğu bilinen şey, var demektir. O halde bu, mazidir, yahutta mazi hükmündedir. Çünkü, eşya (varlıklar) meydana geldikten sonra bilinir. Hakkında şek olunan ise, gelecektir yahutta gelecek anlamındadır. Çünkü biz, gelecek şeylerin olup olmayacağı konusunda şüphe ederiz... Halbuki, mazî ise, tereddût alanının dışındadır. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, biz diyoruz ki, لَوْ mazinin başına gelip, mazî de, âmil sebebiyle sonu değişmeyen bir şey olunca, mazide irâb ortaya çıkmaz, zâhiren gözükmez.

Ama اِنْ muzarinin başına geldiği için, muzaride irâb ortaya çıkar. Sonra bu ceza, şarta göredir ve لَوْ bâbındaki cezâ, mazi olur. Dolayısıyla mazide, ilgili durum (cezâ oluş), ne hareke ne de sükûn ile kendini gösterir... Dolayısıyla, cezâya, kendisinin müstakil cümle olmaktan çıkıp da, bir cümlenin cüz'ü olduğuna delâlet eden bir harf (yani lâm) eklenir.

Şimdi, bu durum sâbit olduğuna göre, biz diyoruz ki, şartın cezâsı olduğu açık olan yerlerde, bu harfe lüzum kalmaz. Ne var ki, ayette zikredilen "su"yun yani, buluttan inen ve içilen o suyun, "acı" olması beklenen bir şey olmadığı için, müstakil bir haber olduğu sanılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın itibarî bir üslubla, جَعَلْنَا أُجَاجاً (Vâkıa, 70) demesi de, bunu takviye eder. "Hars - ziraat" çoğu kez çerçöp (el-hutâm) halde bulununca, şimdi Cenâb-ı Hak, (lâmsız olarak), جَعَلْنَاهُ حُطَاماً demiş olsaydı, bundan, bunların zaten böyle olduklarının haber verildiği zannedilirdi. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak o ayette, o bitkileri, vâkıaya uygun olan halden çıkardığını, çerçöp yaptığını haber vermek için, o لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ buyurmuştur. Ve, "Buluttan inen ve içilen o suyu, biz acı kıldık..." buyurmuştur. Çünkü burada, böyle bir zann söz konusu değildir. Dolayısıyla da bu ifadenin başına **lâm** getirilmemiştir.

Burada, nahvî açıdan bir başka incelik daha vardır ve şöyledir: Kur'ân-ı Kerîm'de, lafzan muzarî olan ifâdenin başına geldiğinde, لَوْ 'in cezâsından **lâm** kaldırılmış, ama mazî olanın başına gelip de, cezâsı da, müsbet olduğunda ise lâm, düşürülmemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak meselâ, ...لَوْشِئْنَا لَآتَيْنَا *"Şayet dileseydik... verirdik"* (Secde, 13) ve لَوْهَدَانَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ *"Şayet Allah bizi hidayete erdirseydi biz de sizi hidayete erdirirdik"* (İbrahim, 21) buyurmuştur. Bu böyledir, zira muzari fiilin başına geldiğinde, -nitekim Cenâb-ı Hakk'ın ...لَوْ نَشَآءُ ifâdelerinde böyledir-, onu muzari olmaktan lafzan çıkarır, çünkü لَوْ mazinin başına gelir. Binâenaleyh şart, olmaktan çıkınca, cezâsının da, cezâ olmaktan lafzan çıkması ve **lâm**'ın, cezâ'dan düşürülmesi mumkündür. Çünkü, إِنْ 'den sonra gelen, muzari olup, إِنْ de muzarinin başına gelince, şimdi إِنْ 'in başına geldiği kelime (şart) mazi kılınınca, -ki bu meselâ senin إِنْ جِئْتَنِي "Eğer bana gelirsen..." şeklinde olduğu gibidir- haberinin de muzari olmaktan çıkarılması ve meczûm yapılmaması caiz olur. İşte bu sebeple de sen, ref ile أُمْرِمُكَ diyebildiğin gibi, cezm ile أَكْرِمْكَ de diyebilirsin. Nitekim sen, meselâ, hem لَوْنَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ hem de لَوْنَشَاءُ جَعَلْنَاهُ diyebilirsin. Bizim, أَنُطْعِمُ مَنْ لَوْيَشَآءُ اللّٰهُ أَطْعَمَهُمْ (Yasîn, 47) ayetinin tefsirinde zikrettiğimiz cevaba baktığında, bu cevabı doğru olarak bulursun... Çünkü, Cenâb-ı Hak, لَوْشَاءَ اللّٰهُ أَطْعَمَهُ demediği için, son kelime (أَطْعَمَهُ) 'nin, cezâ olduğu anlaşılmış ve bu hususta yanlış bir zanna mahal kalmamıştır. Çünkü, bu vehim, ya mütekellim (konuşan) nezdinde bulunabilir, -ki bu, caiz değildir; çünkü, konuşan kimse, sözünün gerçek yüzünü bilir-, yahut başkalarında olur ki, vehim burada da caiz değildir, çünkü o müşriklerin, "Allah isteseydi, onu doyururdu..." şeklindeki sözleri, kendi iddiâlarınca, mü'minlere verilmiş bir cevaptır. Yani, "Sizler, "Eğer Allah isterse yapar.." diyorsunuz. Öyleyse biz de, sizin iddianıza göre, istemesi halinde Allah'ın doyuracağı kimselere yedirip içirmeyiz..." demektir. Binâenaleyh, ayetteki أَطْعَمَهُ (Yâsîn, 47) ifâdesi, hem dinleyenlerce, hem de konuşan kimselerce bilinen bir cezâ olunca başına **lâm** getirmeye hacet kalmamıştır.

Fûal Vezni

Hutâm (الْحُطَامُ) tıpkı, الْفُتَاتُ **futât** ve اَلْجُذَاذُ **cüzâz** kelimeleri gibi olup,

hatm (kırma, unufak etmek), kökündendir. Ve bu tıpkı, **fûtât ve cüzâz**'ın, **fett ve cezz** kökünden olması gibidir. "Füâl" kalıbı, genelde, ya kötü yahut da yadırganan şeylere delâlet eder. Bunun, mana bakımından böyle olmasına gelince, meselâ insanlarda ve bitkilerdeki çeşitli hastalık ve afetleri ifâde için, **sübât** (hıçkırık), **zükâm** (nezle olmak) ve **sudâ** (başağrısı) kelimelerinin kullanılması gibidir. Eşyayı ve nesneyi ifâde için ise meselâ **cüzâz, el-hutûn ve fûtât** (parçalanmış, unufak edilmiş) kelimelerinin kullanılması gibi... Bu kalıba, müennes **tâ**'sının eklenmesi durumunda da, mana böyledir. Ve meselâ, kırıntıyı ifâde için, bürâde **suhâle** (السحالة) kelimelerinin kullanılması gibidir.

Bu hususta şöyle ilave bir beyanda da bulunabiliriz: Kelimenin **fâel** fiilinin ötreli olması, fiiller konusunda zikretiğimiz şeye delâlet eder. Çünkü biz, fâili zikredilmeyen fiili ifade için فُعِلَ (yapıldı) demekteyiz. Ki, bunun sebebi şudur: Kelimelerin başlaarında, mutlak anlamda hafifletmek demek olan sükûn bulunmayınca, ötre kılmak demek olan ağırlaştırma da bulunmamıştır. Eğer böyle bir ötre varsa, bu demektir ki, bu geçici bir sebepten dolayı böyle olmuştur. Eğer, bahsettiğimiz gibi, bu husus bilinip anlaşıldıysa, artık daha fazla söze hacet yok. Yok eğer بَرْدٌ وَفَلَلٌ meselinde olduğu gibi anlaşıldıysa, mesele kapalı olup, bunu anlatmak uzun sürer. Üçlü (sülasi)lerde kelimenin vaz'ı buna delâlet eder.

Muğremûn

Ayetteki, إِنَّا لَمُغْرَمُونَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ *"Biz, ağır borca uğratılmışlarız. Daha doğrusu biz, mahrum bırakılmışlarız..."* ifâdesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) İlk izaha göre bu, onlar namına takdir edilmiş bir kelâm gibi olmuş olup, Cenâb-ı Hak adeta, "Bu durumda, sizin, "Biz, muhakkak ki azâba uğratılmışlarız. Hep azabta kalıcılarız" demeniz uygun düşer.." demek istemiştir. İkinci izaha göre, onlar, "Biz, muhakkak ki, azâba uğratılmışlarız. Ve, yeniden, o ekini iâde etmekten, geri getirmekten mahrum kılınmışlarız.." demiş olurlar ki, bu da, onların, "Biz muhakkak ki, azâba uğratılmışlarız. Ve, yeniden, o ekini iâde etmekten, geri getirmekten mahrum kılınmışlarız.." demiş olurlar ki, bu da onların, "biz, ekinin yok edilmesi ile, açlıktan dolayı azâba uğratılmışlar; ve, su olmadığı için, ekinden başkası ile o azâbı def etmekten mahrum kılınmışlarız.." demeleri anlamındadır.

2) Bu, ayetteki, لَمُغْرَمُونَ ifâdesi ile ilgili olup buna göre, "biz, borçlanma ve borca uğratılma suretiyle zor durumda bırakılmış kimseleriz..." demek olup, buna göre bu ifâde غَرِمَ الرَّجُلُ "Adam borçlandı..." kökündendir. الْغَرْمُ ve الْغَرَامُ kelimelerinin kök anlamı, istenmeyen bir şeyin hiç sona ermemesi, hep devam etmesi şeklindedir.

★ ★
★

İçtiğiniz Tatlı Su

أَفَرَءَيْتُمُ الْمَآءَ الَّذِى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَٰهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾

"Şimdi içmekte olduğunuz suyu, söyleyin bana, onu buluttan siz mi indirdiniz? Yoksa, indiren biz miyiz? Eğer dileseydik onu, tuzlu bir su yapardık... O halde şükretmeli değil misiniz?"

(Vâkıa, 68-70).

Müzn

Cenâb-ı Hak bu ayetinde, ya latîf ve nazîf olduğu için, yahutta onlara verdiği o nimetleri onlara hatırlatmak için, özellikle sudan bahsetmiştir. **Müzn** (المُزْن) kelimesi, başka bir şeyle değil de su ile ağırlaşmış ve yoğunlaşmış bulut anlamında olup, tatlı su çeşitlerini kapsar. Bunun "ağır" anlamına geldiğine, bu lafzın harflerinin yer değiştirilmesi delâlet eder. Ve bu ifâde, ilgili işin işitme sonucunda olduğuna da delâlet eder. Ki, اَلْمُزْنُ lafzının harflerini yer değiştirilmesi halinde elde edilen اَلنُّزُمُ **nuzum** kelimesi, Arap lehçesinin birinde, "yere dokunan, yere kadar değen bulut" anlamına gelir.

Ücâc

Daha önce أُجَاجاً kelimesinin, ileri derecede tuzluluktan dolayı son derece acı su anlamına geldiğine dair izah geçmişti. Halbuki, görünen o ki, "**ücâc**", sıcak su anlamında olup, "**hutâm**" kelimesinin "**hatîm**" kökünden gelmesi gibi, "**ücâc**" da, "**ecînu'n-nâr** - ateşin tutuşması" kökündendir. Ki, biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ (Furkan, 53)ayetinin tefsirinde ele almıştık. Cenâb-ı Hak, tatlı, güzel su hakkında iki sıfatı zikretmiştir ki, bunlardan birisi onun tadı ve diğeri ise, dokunma keyfiyyetiyle ilgilidir ki, dokunma keyfiyyetiyle ilgili olanı, onun soğukluğu ve hoşluğudur. Diğer su hakkında da, birisi tadı, diğeri de dokunma keyfiyyeti ile ilgili olarak iki sıfat zikretmiştir ki, bu da, onun sıcaklığıdır."

Şükür

Daha sonra Allah Teâlâ, فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ *"O halde şükretmeli değil misiniz?"* buyurmuştur. Allah, yiyeceklerden bahsederken, "şükretmek" ifadesine, şu iki sebepten dolayı yer vermemiştir:

a) Cenâb-ı Hak, yenilebilecek şeylerden bahsederken, onların bilfiil yenilmesinden bahsetmemiştir. Binâenaleyh, "yiyorsunuz" demeyince, "şükredersiniz" de dememiştir. Ama su'dan bahsederken, "içiyorsunuz" demiş, bu sebeple de "şükredersiniz" buyurmuştur.

b) Yenilen, şeyler hakkında, "ekiyorsunuz" buyurmuş, dolayısıyla insanlar için bir sa'y ü gayrette bulunma vasfını zikretmiştir. Bu sebeple de, "şükredersiniz" dememiştir. Ama şu hakkında, *"onu buluttan siz mi indirdiniz?"*, yani "Sizin bu konuda asla bir sa'y ü gayretiniz söz konusu değildir. Dolayısıyla bu, katıksız bir nimettir" buyurmuştur. Bu sebeple de, *"o halde şükretmeli değil misiniz?"* buyurmuştur.

Bu hususta bir üçüncü izah da daha yapılabilir ki, en güzel olanı da budur. Şöyle denilebilir: Nimet, ancak yenilip-içilirken tam ve mükemmel hale gelir. Baksana, suyun bulunması ümit edilmeyen bir çölde, insan, "Susarım..." endişesiyle bir şey yeyip-içmez. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak önce yenilenlerden bahsedip bu hususu, ikinci olarak, içilen şeylerden bahsederek tamamlayınca, "Bu tam ve mükemmel nimete şükretmeli değil misiniz?" buyurmuştur.

★ ★
★

Yaktığınız Ateş

أَفَرَءَيْتُمُ ٱلنَّارَ ٱلَّتِى تُورُونَ ﴿٧١﴾ ءَأَنتُمْ أَنشَأْتُمْ شَجَرَتَهَآ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنشِـُٔونَ ﴿٧٢﴾

"Şimdi bana (yeşil bir ağaçtan) çakip yakmakta olduğunuz ateşi söyleyin. Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?"

(Vâkıa, 71-72).

"Ateşin ateşi" ifâdesinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, **Merh** ağacı gibi, çakmak ve "kapsülle, kendisinden ateş çıkartılan ağaç" anlamına gelir.

2) Kütük, vb. şeyler gibi ateşi tutuşturmaya elverişli ağaçtır. Zira, odun ve kütük, vb. şeyler olmasaydı, ateş yakmak kolay olmazdı. Çünkü, ateşin odunla olan alâkası kadar, başka hiçbir şeyle alâkası yoktur.

3) Onun alevlerinin kökleri ve ağacının tutuşması.. Çünkü eğer o ateş, alevli olmasaydı, o zaman yiyeceklerin pişmesi için uygun olmazdı. Diğer hususlar ise gayet açıktır.

★ ★
★

Mukvî

نَحْنُ جَعَلْنَٰهَا تَذْكِرَةً وَمَتَٰعًا لِّلْمُقْوِينَ ﴿٧٣﴾

"Biz onu hem bir ibret, hem çöl yolcularına bir faide kıldık..."

(Vâkıa, 73).

Bu ifâdedeki, تَذْكِرَةً kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) "Kıyamet ateşini hatırlatıcı olarak..." anlamındadır. Binâenaleyh, insanın bu cayır cayır yanan dünya ateşini gördüğünde Allah'dan ve O'nun azâbından haşyet edip korkması ve sakınması gerekir.

b) "Öldükten sonra dirilmenin doğru olduğunu hatırlatıcı olarak.." Çünkü, yemyeşil bir ağacın içine ateşi bırakmaya kâdir olan zât, ölmüş kimsenin bedenine, bolca sıcaklık bırakmaktan aciz değildir. Biz bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın, الَّذِى جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَاراً (Yasin, 80) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. "Mukvî" kelimesi, o ateşi tutuşturan ve onu iyice yakan kimse anlamına gelir. Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ uhrevî fayda ve hikmetin daha tam ve hatırlanmaya daha değer olduğu için, ateşin hatırlatıcı olması yönünü, onun bir metâ olması yönünden önce zikretmiştir.

★ ★
★

Rabbini Tenzih Et

فَسَبِّحْ بِٱسْمِ رَبِّكَ ٱلْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

"O halde Rabbini o büyük adıyla tesbih et"

(Vâkıa, 74).

Bu ifadeyle ilgili birkaç meşele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu mesele, bu ifadenin daha önceki ifâdelerle münasebeti hakkındadır. Bu sebeple biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, haşr'i ve Kendisinin birliğini, yalanlayanların durumunu ele alınca, haşr'in ve birliğinin delili olarak, yaratıp rızık vermesinden bahsetmiş, fakat iman etmeleri açısından bu onlara bir fayda temin etmemiştir. Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: "Senin vazifen, kendin açısından, mükemmel olup kemâle ermendir. Nefsinin kemâle ermesi de, Rabbini tanıman ve O'nun için çalışıp çabalamanladır. O halde, Rabbinin adını tesbih et..." Biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın hem فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ (Kaf, 39) hem de başka ayetlerde anlatmıştık.

İKİNCİ MESELE

İsm Kelimesinin Yerine Konulması

"Tesbîh", Cenâb-ı Hakk'ı, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmektir, uzak ve beri olduğunu söylemektir. Binâenaleyh, daha bu ifâdede "ism.." kelimesinin getirilmesinin hikmeti nedir? Cenâb-ı Hak niçin, فَسَبِّحْ بِرَبِّكَ الْعَظِيمِ buyurmamıştır? Biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Meşhur olan izaha göre, buradaki, "ism.." kelimesinin, manada herhangi bir tesiri yoktur. Verdiğimiz bu cevaba binaen, şimdi biz diyoruz ki, bu ifadenin bu şekilde getirilmesinde alabildiğine bir tazîm gayesi bulunmaktadır. Çünkü, birisini tazim eden ve ona saygıda ileri giden bir kimse, onun adını her zikrettiğinde, ona tazîm ve saygıda bulunur. Dolayısıyla, onun ismini, uluorta her yerde ve dilediği şekilde söylemez. Bu böyledir, zira, bir şahsa, o şahsın bulunduğu yerde saygı duyan tazimde bulunan bir kimse, o bulunmadığı zaman saygı duymayabilir ve onu, özel adıyla anar. Eğer o yanında bulunacak olsa, onu özel adıyla anmaz... Binâenaleyh, eğer bu şahıs bu kimse nezdinde bir saygınlık taşıyorsa, o bunu, o şahıs orada ister bulunsun, isterse bulunmasın, ancak azamet ifâde eden vasıflarla ifâde eder. Buna göre şayet, "Yaptığınız bu izaha göre, peki, bu ifâdenin başındaki **bâ** harf-i cerrinin faydası nedir? Niye bu şekilde ifâde edilmiş de, meselâ ya فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ veya hutta فَسَبِّحْ رَبَّكَ الْعَظِيمِ dememiştir?" denilirse, biz deriz ki: Daha evvelde defalarca geçtiği gibi, fiilin mef'ûlü ile olan alâka ve münasebeti son derece açık olursa, onunla harf aracılığıyla bir alâka kurmaz. Dolayısıyla da, ضَرَبْتُ زَيْداً "**Zeyd**'e vurdum" manasında, ضَرَبْتُ بِزَيْدٍ denilmez. Ama, bu alâka ve münasebet, son derece gizli ve saklı olur, açık olursa, fiil mef'ûlü ile, ancak o hal sayesinde ilgi kurar. Dolayısıyla da, meselâ ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ "**Zeyd**'i götürdüm" anlamında, ذَهَبْتُ زَيْداً denilmez. Ama, bu iki durum arasında bulunursa, iki vecihle de (harf-i cersiz; harf-i cerli) alâka kurabilir. Bu sebeple de biz, سَبَّحْتُهُ سَبَّحْتُ بِهِ "Onu tesbih ettim, tazim ettim", شَكَرْتُهُ وَشَكَرْتُ لَهُ "Ona teşekkür ettim..." diyebiliriz. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyebiliriz ki, "tesbîh" fiili "ism.." kelimesiyle alâka kurup, "ism" kelimesinin de manada bir tesiri olmayınca, gerçekte bu fiil "ism" kelimesiyle değil, başkasıyla alâka kurmuştur ki, bu başkası da, "**er-Rabbu**" kelimesinin başına "**bâ**" harfi getirilmiştir. Buna göre şayet, harfi getirmek de, getirmemek de câîz olduğuna göre, ohalde buradaki bu ifâde ile (A'lâ, 1) suresindeki سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ifâdesi arasındaki fark nedir? denilirse biz deriz ki delilin "'azâmet"e takdimi, بِاسْمِ ifâdesinin başındaki **bâ**'nın zâid olmadığını söylemesidir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

1) Cenâb-ı Hak, ilgili şeylerden bahsedip, "Biz mi yoksa siz mi?" deyince, böylece herkes de, bütün her şeyin Allah'tan olduğunu itiraf etmiştir. Ama, onlardan, Allah Teâlâ'nın vahdaniyyetini inkâr hususunda talepte bulunulduğunda, onlar, "Biz, mana bakımından O'na ortak koşmuyoruz. Biz ancak, isim bakımından bir takım putlar ediniyor ve onlara ilah adını veriyoruz.. Onları, yeri göğü yaratan Allah'tır diyen; binâenaleyh; biz gerçekte O'nu tesbih ve tenzih ediyoruz..." dediler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, فَسَبِّحْ رَبَّكَ buyurdu ki, bu "Ey insan, sen, gerçekte Allah'ın ortakları olmadığını itiraf ettiğin gibi, isim bakımından da, O'nun ortakları olmadığını itiraf et de, başkasına, "ilâh" deme! Çünkü, isim, hem mâna, hem de hakikata tâbidir" demektir. Yaptığımız bu izaha göre, ayetin bu hitâbı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olmayıp, tıpkı bir vâizin, muayyen bir kimseyi kastetmeden, "Ey miskin, ömrünü bitirdin, ama amelini hâlâ düzeltmedin..." demesi gibi olur ki, bu da, "Ey dinleyen miskin..." demektir.

2) İfâdenin takdiri, şeklindedir. Yani, "Sen, onların yüz çevirdiğini söylüyorsan, kavmin arasında Rabbinin ismini yâdetmek suretiyle, O'nu tesbih et ve tebliğ ile

meşgul ol!.." demektir ki, bu da, "Rabbini lisânın ve kalbinle yâdet, O'nu onlara anlat.. Onlar kabul etmeseler bile, böylece sen, tebliğden ibaret olan işinle O'na yönelmiş olursun.." anlamındadır. Demek ki, Cenâb-ı Hak sadece, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ demiş olsaydı, bu onun muhataplara, Rabbi anlatmasını ifade etmez, sadece, kişinin kalben yaptığı tesbihleri ifâde ederdi. Ama, Cenâb-ı Hak, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ buyurup, isim' de lafzen zikredilen şey olunca, bu, ilgili şahsın, sadece kalben zikirle yetinmeyip, lisanen de zikredip anlatmakla memûr olduğuna delâlet etmiş olur. Mananın, "Azîm olan Rabbinin ismi ile başlayarak tesbihte bulun..." şeklinde olduğu da söylenebilir. Böyle olması halinde bâ harfi zâid olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Rabbü'l-âlemîn'in Himayesi

Rabbiniz nasıl tesbih edilecektir? Biz deriz ki, ya mânen ki bu da, O'nun bir olduğuna, ortakları bulunmadığına, kâdir olduğuna, acizlikten berî olduğuna, dolayısıyla da haşretmekten aciz olmayacağına inanmakla olur. Yahutta, lafzan olur ki, bu da **"Sübhânellâhi, sübhânellâhi'l-azîm, sübhânehû ammâ yüşrikûn"** ve Cenâb-ı Hakk'ın, otlaklardan, acizlikten münezzeh olduğuna delâlet eden benzeri lafızlar söylenmesi suretiyle olur. Çünkü sen, O'nu tesbih edip, O'nun bir olduğuna, gerçekte, O'nun hakkında caiz olmayan her şeyden münezzeh olduğuna inandığında, O'nun, cisim olmaması gerekir. Çünkü cisimde, pekçok şey mevcuttur. Halbuki O, gerçek tek'dir, zât için çokluk düşünülemez, arâz değildir ve herhangi bir mekânda da değildir. O'nun için caiz olmayan her şey, O'nun bir olduğunu söylemekle son bulur. Böylece de O, bir şeyin üzerinde, içinde ve bir şeyden meydana gelmiş olmaz!.. Sen, "O, kâdirdir" dediğinde, O'nun için ilim, irâde, hayat vs. sıfatlar sâbit olmuş olur. Ki, biz bunu, inşâllah **İhlâs Sûresi**'nin tefsirinde ele alacağız.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"El-azîm" ile **"el-a'lâ"** arasındaki fark nedir? Burada, **"el-a'lâ"** yerine, **"el-azîm"** lafzının; **A'lâ Sûresi**'nde ise, **"el-azîm"** yerine, **"el-a'lâ"** lafzının kullanılmasının bir hikmeti var mıdır? Biz diyoruz ki, **el-azîm ile el-a'lâ** arasındaki farka gelince, **"el-azîm"**, yakın oluşa, yakınlığa; **"el-a'lâ"**, uzaklığa delâlet edip, bunun izahı şöyledir: Duyu organları ile algılanan büyük şeyler, her mümkin varlığa yakın demektirler. Çünkü, şayet o ondan uzak olacak olsa, onun yeri boş kalır. Binâenaleyh, orada şayet başka cüzler olacak olsaydı, o, üzerinde bulunduğu şeyden daha büyük olmuş olurdu. O halde, bütün her şeye nisbetle "azîm", o her şeye yakın olan demektir. Ama, **"sağîr"** "küçük olan"a gelince, bir cihetten yakın olduğu zaman, diğer cihetten uzak olmuş olur. **"el-'aliyy** - âlî olan" ise, her şeyden yüce olan demektir. Çünkü, üst cihetleri bir şeye yakın olan şey, ondan daha uzak olmuş olur ve böylece de **el-a'lâ** (en üst, en yüce) olmuş olur. Şu halde, her şeye nisbetle mutlak yüce olan, herşeyden alabildiğine âli ve uzak olan demektir. Bunu iyice kavradığına göre, bu demektir ki, müdrik olan eşyâ, Allah'ı tesbih ederler. Biz, "Allah" lafzından, **"selbî"** bir mana anlattığımıza göre, bizim, "O, bizim idrâkimizin Kendisini kuşatmaktan çok çok yücedir, a'lâdır" demeniz doğru olur. Yine bizim, "Allah"

lafzından, ilim ve kudret gibi, "**sübutî**" bir vasfı anladığımızda, O'na duyulan saygı, ilmimizin kendisine ulaşmış olduğu şeylerden, çok çok fazla olur. Bu sebeple de biz, "O, bizim ilmimizin kuşatmasından a'zamdır, alâdır, en büyüktür, en yücedir.." deriz. Bizim, "**a'zam**" sözümüzün anlamı, "O, Kendisi gibi azîm bulunmayan bir azîmdir (وَهُوَ عَظِيمٌ لاَ عَظِيمَ مِثْلَهُ) olur. Ve böyle ifâde edişimizde de, hem selbî (لاَ عَظِيمَ) hem de subûtî (وَهُوَ عَظِيمٌ) bir mefhûm bulunmuş olur. O'nun, "**a'lâ**" sözünün manası ise, هُوَ عَلِيٌّ وَلاَ عَلِيَّ مِثْلَهُ "o, misli olmayan bir âlî (yüce)dir" şeklindedir. O halde هُوَ عَلِيٌّ selbî bir manaya işâret eder. **el-A'lâ** ise, başka bir sebepten dolayı, bunun gibidir. O halde, **el-a'lâ**, hem lafzan hem de mânaca hakiki manada kullanılmıştır. **el-a'zam** ise, kendisinde selbî mana olduğu halde, lafzan hakiki manada kullanılmıştır. Binâenaleyh, **el-azîm**'de aslî mana, adeta, kendisine selbîlik bulunmadığı halde sübûtî bir mefhum olmuş olur. Binâenaleyh, "**el-a'lâ**", kullanma cihetinden **el-a'zam**'dan daha güzeldir. İşte, oradaki fark budur.

★ ★
★

Mevakı-i Nücum

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَوَٰقِعِ ٱلنُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُۥ لَقَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾

"Hayır... İşte yıldızların düştüğü yerlere andediyorum.. Ki, hakikaten bu, eğer bilirseniz, büyük bir yemindir"

(Vâkıa, 75-76).

Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin, daha önceki kısımla münâsebeti hakkında olup, bunun izahı şöyledir: Allah Teâlâ, **Resûlünü**, hidâyet ve hak din ile peygamber olarak gönderince, ona, olması gereken her şeyi vermiş ve onu, olmaması gereken her şeyden arındırmış, tertemiz kılmıştır. Böylece de ona, hikmeti, yani kesin aklî delilleri ve bu delilleri yerli yerinde kullanmayı; güzel öğüdü, yani kalbleri yumuşatan, gönülleri aydınlatan faydalı şeyleri ve en güzel bir biçimde mücadele etmeyi vermiştir. Dolayısıyla da o peygamber bunları getirmiş herkes de, herhangi bir şey ile ona numara etmekten aciz kalmış, ama yine de, iman etmemişlerdir.

Kur'ân'da Yemîn Üslubu

Bütün bunlar kendilerine anlatılıp da iman etmeyen kimsenin, geriye ancak şöyle demesi kalmıştır. Bu beyânlar, iddia edilen şeyin açıklığından dolayı değil, tam aksine, bu davayı savunanın zihin kuvvetinden ve delilleri yerli yerince kullanabilmesinden dolayıdır. Halbuki bu kimse, o peygamberin sözle değil de, delil kuvvetiyle üstün geldiğini bilir. Mücâdele eden iki kişiden biri diğerine, çaresiz kaldığında, çoğu kez, "sen, gerçeğin benim tarafımda olduğunu biliyorsun. Ama bana baskın çıkıyor ve

insaflı davranmıyorsun" der. Böylece karşı taraf için, kendisinin işi yokuşa sürmediğine ve âdil olduğuna yemin ederek cevap vermekten başka bir çaresi kalmaz. Bu böyledir. zira o bir başka delil getirecek olsa, beriki yine ona, "Bu delil de, kuvvet ve kudretin ile beni yendiğin bir delil (yoksa haklılığın ile değil...)" der.

İşte aynen bunun gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de, Cenâb-ı Hak, olması gereken herşeyi verince, o kâfirler, "O, bize üstünlük taslamak istiyor ve aksini bile bile, bizimle mücadele (münakaşa) ediyor" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, buna karşı yeminle cevap vermekten başka çaresi kalmadı. Dolayısıyla da Hak Teâlâ, peygamberine, işte bütün bu delillerden sonra, çeşitli yeminler bulunan ayetler indirdi. İşte bu sebeple, Kur'ân vahyinin başlangıcında, özellikle **Mushaf-ı Şerifin** son yedide bir kısmında yemin çok yer almıştır.

İKİNCİ MESELE

بِمَوَاقِعِ ifâdesinin başındaki, **bâ** harf-i cerrinin neye taalluk ettiği hususunda deriz ki: Cenâb-ı Hak, mahlûkatın yaratıcısını ve rızık vericisinin, Kendisi olduğunu, Kendisine saygı duyulması gerektiğini kesin delillerle beyan edip de, onlar da iman etmeyince, geriye yemin etme kalmıştır. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), (أُقْسِمُ بِاللّٰهِ) *"Allah'a yemin ederim ki, ben doğruyum"* diye yemin etmiştir.

لَآ أُقْسِمُ Tabirinin İzahı

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sen bunun bir yemin olduğunu söylediğin halde, niçin ayette لَآ أُقْسِمُ *"yemin etmem"* diye ifade edilmiştir? Deriz ki: Bu hususta, hem naklî, hem de nakle muhalif olmayan aklî izahlar yapılabilir:

Naklî İzahlar

Naklî İzahlar: 1. Buradaki لَآ edatı, tıpkı, لِئَلَّا يَعْلَمَ (Hadîd, 29) ayetinde olduğu gibi, zâidedir. Çünkü bu ayet, لِيَعْلَمَ takdirindedir.

2) Bunun aslı, te'kid lâmı ile لَأُقْسِمُ 'dur. Dolayısıyla, hemzenin fethası "**işbâ**" yapılmış da, vakıf halinde olduğu gibi, لَا şekline dönüşmüştür.

3) Bu, nâfiyedir (olumsuzluk ifade eder). Temelde de bu ifade, **Araplar**'ın kullandığı şekildedir. Yemin ise daha sonra gelmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hayır, vallahi kâfirlerin sözü doğru değil. Buna yemin ederim" demektedir.

Aklî İzahlar

1) Buradaki لَآ edatı, aslî manası üzere nâfiyedir. Fakat sözde terkîbî bir mecaz vardır ve takdiri şöyledir. Buradaki لَآ tıpkı bir kimsenin başına gelenlerin açıklanamaz olduğuna, dolayısıyla sorulmaması gerektiğine işaret için söylediğini, "Başıma gelenleri sorma..." sözündeki olumsuzluk gibidiri çünkü onun maksadı, sorma ile elde edilmeyecektir ve kişinin "sorma" deyişinin maksadı da, başına gelen hadisenin büyük birşey olduğunu belirtmektir. Buna göre o âdeta, "Başıma çok büyük

işler geldi" demiş olur. Bunun delili şudur: Dinleyen kişi onu, "Başına ne geldi" der. Şimdi eğer bu kimse, onun sözünün esas manasının, soru sormaktan nehiy olduğunu anlamış olsaydı, böyle demezdi. Karşı tarafın, "Hata ettin. Çünkü ben seni (aslında) sormaktan menetmiyorum" demesi doğru olurdu. Sonra "Sen benden sordun. Çünkü nasıl sormayasın ki..." derd. Çoğu kez bu sözü söyleyen, arkadaşı soru sormadığında, "Benden sorma" ve "Başına ne geldi" deme" der. Dinleyenin ise, "Sen beni sormaktan menettin" deme hakkı yoktur. Bütün bunlardan, onların zihinlerinde, bunun bir nehiy değil, hadisenin büyük bir şey olduğu manası yer etmiş olur.

Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, şimdi biz diyoruz ki: Şu iki cihetten birinden ötürü, yeminde de bu tür bir husus (mana) mevcuttur:

a) Ya hâdise son derece açıktır. Bundan dolayı kişi, "Ben hadisenin bu şekilde olduğuna yemin etmem. Çünkü hadise, anlatılmaya gerek olmayacak kadar açık ve alabildiğine büyüktür" der. Böylece bu kişi, yemin edip etmemeyi murad etmeyip, sadece vakıanın açık ve seçik olduğunu anlatmak maksadı ile, "**la-uksimu**" der.

b) Yahut da hakkında yemin edilen şey, yemin edilmesinin çok ötesinde daha mühim birşey olmasından ötürü böyle denilir. Dolayısıyla, yemin eden, kendisini doğrular bir vaziyet alarak, "**la uksimu**", "yemin etmem, hatta bin kere bile yemin etmem. Emirin başına yemin etmem. Sultanın başına bile yemin etmem" der. Böylece son derece kesin ve emin olduğu için, "yemin etmem" demiş olur.

2) Bunun böyle oluşunun delili, bu siganın (şeklin) **Kur'ân**'da yer almayışıdır. Kendisine yemin edilen varlık, Allah'dır, yahut O'nun sıfatlarından birisidir. Halbuki pek çok mahluk adına da yemin edilmiştir. Birincisi hakkında, eğer bütün her yerde, kendisine yemin edilen, aslında bazı şeylerin Rabbi olduğunu söylersek, bir problem söz konusu olmaz. Mesela, *"Saf saf duran (meleklere mü'minlere) yemin olsun ki..."* (Saffat, 1) gibi ifadelerle "saf saf duranların Rabbine", "kıyametin Rabbi'ne", "Güneşin Rabbi'ne (..)" gibi manalar kastedilmiş olur. Buna göre, bu ayetteki, *"Yıldızların düştüğü yerlere yemin etmem"* ifadesinin manası, "iş, üzerine yemin edilmekten ve şüphelenilmekten çok uzak, açık ve nettir" şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Mevâk-i Nücum

"**Mevâkı'un-Nücûm**" (yıldızların düştüğü yerler) ne demektir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "doğu-batı", yahut sadece "batı" demektir. Çünkü yıldızlar batıya düşer (batıda batar).

b) Bu, onların gökteki burçlarındaki yerleri ve menzilleridir.

c) Bu, "yıldızların şeytanları takib etme esnasında, ve sıkıştırma esnasında düştükleri-vurdukları yerler" manasınadır.

d) Bu, "kıyamet günü, yıldızlar saçıldığında, düştükleri yerler" manasınadır. Kur'ân yıldızlarının düştüğü yer ise, kulların, meleklerin, peygamberlerin ve sâlih mü'minlerin kalbleridir. Yahut da, ayetlerin, hakkında vârid olduğu hükümler ve manalardır.

BEŞİNCİ MESELE
Yıldızla Ayetin Münasebeti

Yıldızların düştüğü yerlere özellikle yemin edilmesinin bir inceliği vardır? Deriz ki: Evet, hem şöyle çok kıymetli incelikler vardır: Yıldızların düştükleri yerlere yemin etmenin, bir yemin olmanın yanısıra, aynı zamanda birer delil olduklarını zikretmiş ve bu hususu **Zâriyât, Tûr, Necm** ve benzeri yemin ayetlerinde açıklamıştık. Şimdi diyoruz ki: Durum burada da aynıdır. Çünkü Allah Teâlâ, insanoğlunun meniden yaratılmasından ve ölümünden bahsedince, böyle iki zıddın yaratılmasına işaret etmek suretiyle, aslında kudretine, iradesine ve hürriyetine işaret etmiştir. Daha sonra da enfüsî delillerden bahsedince, âfâkî delillerden de yine, kudret, irade ve hürriyetine deliller zikrederek, *"Şimdi Bana ekmekde olduğunuz (tohum)dan haber verin"* (Vâkıa, 63) ve *"Şimdi içmekte olduğunuz suyu söyleyin bana..."* (Vâkıa, 68) ve benzeri beyanlarda bulunmuş, iki zıddı yaratmaya kâdir olanın, hür ve irade sahibi olduğuna işaret etmek için de, ziraata (ekine), onu çer-çöp yapmaya ve suyu tatlı ve acı olarak yaratmaya olan kudretinden bahsetmiştir. Ama dış dünyadaki delillerden hiç bahsetmemiştir. Bundan dolayı, yemin şeklinde, âfâkî - semâvî delilden de bahsederek, "yıldızların düştüğü yerlere..." buyurmuştur. Bu da, hür ve irade sahibi oluşunun delilidir. Çünkü gök ve gök dışında kalan şeylerin herbirinin yeri, aslında eşit ve denk olmalarına rağmen, ayrı ayrı yerlerde yer almış olmaları, yine hür ve irade sahibi bir fâilin bulunuşunun delilidir. Dolayısıyla Hak Teâlâ, enfüsî ve âfâkî delillere işaret etmek için, özellikle, yıldızların düştüğü yerlerden bahsetmiştir. Bu tıpkı, *"Onlara, afâk (dış dünyadaki) ve enfüslerindeki (kendilerindeki) ayetlerimizi göstereceğiz"* (Fussilet, 53) ve *"Şüphesiz inanmışlar için yeryüzünde ve nefislerinizde (kendinizde) ayetler vardır, görmez misiniz? Gökte de, rızkınız ve va'dolunduğunuz şeyler var"* (Zâriyât, 20-22) ayetleri gibidir. Cenâb-ı Hak, bu üç çeşit şeyden burada da bahsetmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ *"Ki, hakikaten bu, eğer bilirseniz, büyük bir yemindir" buyurur. Buradaki "bu" zamiri, "yemin ediyorum, andediyorum:: ifadesinin ihtiva ettiği o yemine işarettir. Çünkü "uksimû"* fiili, kasem (yemin) masdarını da ihtiva eder. İşte bundan ötürü, fiilden sonra açıkça görünmeyen masdarların yerine, sıfat getirilir de meselâ ضَرَبْتُهُ ضَرْباً yerine ضَرَبْتُهُ قَوِيّاً denilir.

Bu ifâdeyle ilgili, nahiv ve mana bakımından bir kaç mesele vardır: Nahvî olanlardan:

BİRİNCİ MESELE
Dil Felsefesi: Âmil

Ayetteki, لَوْ تَعْلَمُونَ *"Eğer bilirseniz"* şart cümlesinin cevabı nedir? Bazı câhiller, bunun cevabının, daha önce geçtiğini söylemişlerdir. Bu söz, sadece burada değil, her yerde fâsit (yanlış) bir sözdür. Çünkü şartın cevabı, hiçbir zaman kendisinden önce gelmez. Bu böyledir. Çünkü harfleri, mamulleri mevcut olmayınca, söz konusu olmaz. Dolayısıyla da meselâ زَيْداً إِنْ قَامَ denilemez. Diğer harfler de böyledir. Bunun sırrı (hikmeti) şudur: Harflerin amelleri, manaların amellerine benzer. Dolayısıyla da fâil, mef'ûl ve benzeri şeyler birbirinden ayırdedilebilir.

Binâenaleyh âmil bir mana olup, mananın da, duyu organları açısından mahalli (görünen bir şekil) bulunmayınca, bunun ancak önce veya sonralığı görülerek, bilinip ayırdedilebilir. Böylece de, ضَرَبْتُ زَيْداً قَائِماً yahut da ضَرْباً شَدِيداً ضَرَبْتُهُ denilir.

Harflere gelince, bunların, gözle görülen, duyu organları ile anlaşılan, bir öncelik-sonralığı söz konusudur. Dolayısıyla, sonra geldiğini veya geleceğini bilmemizden sonra, bir şeyin, önceden var olduğunu farzetmemiz mümkün değildir. Fakat "mana"lar böyle değildir.

Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre biz diyoruz ki: Şart edatının, mana bakımından ameli, şart ve cevap cümlesinden her birini, müstakil cümle olmaktan çıkarmasıdır. Binâenaleyh sen, إِنْ، مِنْ edatlarını kullandığında, bunların, birinci cümleyi, tam bir cümle olarak bulunduktan sonra, tam cümle olmaktan çıkarmaları mümkün değildir. Bu, harflerin (edatların) amelinin, mananın amelinden daha zayıf olduğunun bilinmesinden ötürüdür. Çünkü harfin ameli de, mananın ameline dayanmaktadır. Fakat mananın önce veya sonra olarak farzedilmesi mümkündür. O halde fiillerin amelleri, mana cihetindendir; harflerin amelleri ise, "mana"ya benzediklerinden dolayıdır.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca, diyoruz ki: Bazı va'z-u nasihatcılar وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلاَ أَنْ رَآبُرْهَانَ رَبِّهِ *"Andolsun ki o (kadın) ona niyeti koymuştu. O (Yusuf) da, (neredeyse) ona niyeti kurmuştu. Eğer Rabbisinin bürhanını görmemiş olsaydı..."* (Yûsuf, 24) ayetindeki, هَـمَّ fiilini, لَـوْلاَ edatına taalluk ettirmişler (yani "Eğer Rabbisinin bürhanını görmeseydi, o da o kadına niyeti kuracaktı" manasını vermişler). Buna göre **Hz. Yusuf** (a.s)'tan, böyle bir niyet hiç sâdır olmamış olur. Fakat, yukarıda söylediğimiz sebebten ötürü, bu yanlıştır. Burada, daha da yanlıştır. Çünkü önce gelen cümle, sonra gelen "şart"ın, cezası (cevabı) olamaz. Zira, bir kimse, "Eğer bilseydin, muhakkak ki **Zeyd** ayakta" diyecek olsa, doğru dürüst bir (arapça) söz söylemiş olmaz.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca, ilgili söz hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu "Eğer bilirseniz.." ifadesinin cevabı, tamamen hazfedilmiştir, cevab diye birşey gönüle-kafaya konulmamıştır. Sadece ve sadece لَوْ şart edatının dâhil olduğu şeyin (işin) nefyedilmesi, söz konusu olmadığı kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu, yüceliğini bilemediğiniz bir kasemdir (لاَ تَعْلَمُونَ) demiştir. Bunun izahı şöyledir: لَوْ başka bir şeyin bulunmaması sebebiyle bir şeyin imkânsızlığını anlatmak için kullanılır. Binâenaleyh birincinin (şart olan şeyin) kesin olarak bulunmamış olması gerekir. Bu sebeple, لَوْ edatının, تَعْلَمُونَ 'nin başına getirilmesi, o cevabı ister bilelim, ister bilmeyelim, bize onların bilgilerinin olmadığını anlatmıştır. Bu tıpkı, arapların, müteaddi bir fiil olmasına rağmen, hiç bir mef'ûl gözetilmeksizin - niyetlenmeksizin, فُلاَنٌ يُعْطِي وَيَمْنَعُ "Falan şahıs verir de, vermez de" demeleri gibidir. Çünkü onlar bu söz ile, sadece, o falancanın vermeye de, vermemeye de gücü olduğunu anlatmak istemişlerdir.

Bu izaha göre, eğer, "Peki, hakikî manadan başka manayı kastedip de, meselâ normalda, إِنَّهُ لَقَسَمٌ وَلَا تَعْلَمُونَ "Şüphesiz o bir yemindir, siz bilmezsiniz" denilmesi gerekirken, bunun yerine, لَوْ تَعْلَمُونَ ... "Eğer bilirseniz" denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun faydası (hikmeti), olumsuzluğu (bilmemeyi) te'kid (pekiştirme)dir. çünkü bir kimsenin, "Eğer bilseydiniz..." şeklindeki sözü, onun tarafından ileri sürülmüş bir iddiadır. Binâenaleyh ondan istekte bulunulsa ve "Niçin bizim bilmediğimizi söylüyorsun?" denilirse, o, "Eğer bilseydiniz, şöyle yapardınız" der. Dolayısıyla bu kimse, tâ sözün başında, "Bilmiyorsunuz" demiş olsaydı, nefyi (olumsuzluğu) ilk başta murad etmiş olurdu, bu sebeble de sanki, "Herhangi bir delile ve sebebe dayanmaksızın, sizin bilmediğinizi söylüyorum" demiş olurdu.

b) Bunun takdiri, "Eğer bilseydiniz, o yemini büyük sayardınız. Ama onu büyük saymadınız, böylece de bilmediğiniz anlaşıldı. Çünkü bilseydiniz, o, gözünüzde büyürdü. Halbuki bir büyütme yok. O halde, siz bilmiyorsunuz" şeklinde olan bir cevabı vardır.

İKİNCİ MESELE

Eğer, *"Eğer bilseydiniz"* ifadesinin, bir mef'ûlü olup-olmadığı sorulacak olursa, deriz ki: Birinci izaha göre, bunun mef'ûlü yoktur ve tıpkı, "Falanca verir de, vermez de" ifadesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki bu cümle ile, "Sizin hiç bilginiz yok" demiş olur. Bu kelamın takdirinin, "Sizin bu yeminin büyüklüğüne dair bilginiz yok" şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece bunun bir mef'ûlü bulunmuş olur. Fakat birinci izah, daha beliğ ve güzel. Çünkü o kâfirler, aslında hiçbirşey bilmiyorlardı. Zira onlar, eğer bilselerdi, açık ve kesin delillerle ortaya konulmuş olan gerçekleri haydi haydi bilip, kabul ederlerdi. Binâenaleyh *"Eğer bilseydiniz"* ifadesi, tıpkı, *"Onlar, sağır, dilsiz ve kördürler"* (Bakara, 18) ve *"Bu (kâfirler), hayvanlar gibidirler, hatta onlardan daha şaşkındırlar"* (A'râf, 179) ayetleri gibi olur.

İkinci izaha göre ise, şu iki mana verilebilir:

1) "Eğer sizin o yemine dair bilginiz olsaydı, onu mutlak önemserdiniz, ona saygı duyardınız."

b) "Eğer sizin o yeminin büyüklüğüne dair bir bilginiz olsaydı, onu muhakkak büyük sayar, saygı duyardınız."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, *"Eğer bilseydiniz (bilirseniz)"* ifadesi, kendinden öncekilerle mi, sonrakilerle mi alâkalıdır? Deriz ki: Bu, iki cümle arasına girmiş, bir cümle-i i'tirâziyye olup, takdiri, وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ عَظِيمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ لَصَدَّقْتُمْ "Muhakkak ki bu büyük bir yemindir. Eğer bilseydiniz, bunu tasdik ederdiniz" şeklindedir. Buna göre eğer, "Peki, bu itiraziyye cümlesinin sağladığı fayda nedir?" denilirse, deriz ki: Bu, itiraz edenin, itirazı bertaraf etmeye gösterilen bir ihtimaldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz bu bir yemindir"* buyurunca, bunu, *"büyük"* sıfatı ile niteleyerek, büyüklüğünü anlatmak istemiştir. Kâfirler ise, bunun böyle büyük olduğunu bilmiyor ve yıldızların işlerini (tesirlerini) bildiklerini iddia ederek, "Eğer böyle ise, bunun hakkında bir bilgimiz ve bir zannımız

niçin yok" dediler de, Cenâb-ı Hak, "Eğer bilseydiniz, sizin için kesin inanç hâsıl olurdu" buyurmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz izaha göre, durum, bundan daha açıktır. Zira biz, ayetteki لَآ أُقْسِمُ ifadesinin, "Durum, yemin ile tasdik edilmenin ötesinde, çok açık ve seçiktir" manasında olduğunu söylemiştik. Kâfirler ise, "Bunun açıklığı neresinde, aksine biz, açıklığın hiç olmadığını kesinkes söylüyoruz" dediler. Bunun üzerine Hak Teâlâ, "Eğer siz birşey bilseydiniz, böyle kesin konuşmazdınız" demek istemiştir. Bundan daha açığı da, biraz önce belirttiğimiz gibi, Allah'ın üzerine yemin ettiği herşeyin, aslında hükmün bir delili oluşu ve fakat o delili, yemin şeklinde getirmesidir. Binâenaleyh ayetteki, *"Şüphesiz ki bu büyük bir yemindir"* ifadesinin aslında manası, "Bu, güçlü bir delil ve bürhandır. Eğer nasıl büyük bir delil olduğunu anlasaydınız, neticesini (medlûlünü de) itiraf ve kabul ederdiniz. Bu netice de, Benim bir olduğuma ve haşre (diriltmeye) kudretime inanmanızdır" şeklindedir. Bu böyledir, zira yıldızların belli mevkilerine yerleştirilmelerinin bir delil oluşu son derece açıktır. Felsefecilere karşı, bundan daha açık ve ilzâm edici bir delil yoktur.

Mana ile ilgili meseleler de şunlardır:

BİRİNCİ MESELE
Mâna İle İlgili Hususlar

Üzerine yemin edilen şey nedir? Diyoruz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü müşrikler Kur'ân'ı, bazan şiir, bazan sihir, bazan başka birşey sayıyorlardı.

2) Bu, tevhid ve haşrdir. Bu, daha açıktır. Çünkü ayetteki ...لَقُرْآنٌ ifadesi, yeni bir söz başlangıcıdır. Bunun böyle olduğunu ileride açıklayacağız.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ عَظِيمٌ buyurarak, bu yemini "büyük" olarak tavsif edişinin hikmeti nedir? Deriz ki: **Cenâb-ı Hak,** لَآ أُقْسِمُ buyurup, bunun manası da, **"muksemun bih"** (yemin edilen husus) açık ve net olduğ uiçin, artık buna yemin etmeme gerek yok" şeklinde olunca, Cenâb-ı Hak, "Bir yemin olmadığı için, yahut da büyük bir yemin olmadığı için buna yemin etmiyor değilim. Aksine bu büyük bir yemindir, ama ben buna yemin etmem. Hatta bundan büyüğüne de yemin etmem. Çünkü bu işin kesin bir hakikat olduğunu bilmekteyim" demek istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Genelde yeminler, büyük diye tavsif edilir. Nitekim yemin eden kimse hakkında, "Falanca çok büyük yemin etti" denilir. Daha sonra bu büyük yemin hakkında sen, vebâli büyük olduğu için, **"yemîn-i mugallaza"** (te'kidli yemin) dersin. Ama Cenâb-ı Hak hakkında, "azîm" (büyük) kelimesiyle yeminin tavsif edilmesi, en uygun olandır. Çünkü "azîm", sözü her kalbe uygun gelen, göğüslere korku salan demektir."Azîm"de bu mananın olduğunu daha önce beyan etmiştik. Bu tıpkı büyük bir maddenin, büyük nesnelere yakın olması, büyüklüğünden ötürü de, büyük bir yer kaplaması gibidir. Aynen bunun gibi, maddî olmayan büyük bir şey de, pek çok

şeye yakın olan ve pek çok gönlü dolduran demektir.

★ ★
★

Kur'ân'ın Bazı Özellikleri

إِنَّهُۥ لَقُرْءَانٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِى كِتَٰبٍ مَّكْنُونٍ ﴿٧٨﴾ لَّا يَمَسُّهُۥٓ إِلَّا ٱلْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾ تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٠﴾

"Muhakkak o, elbette çok şerefli bir Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitabtadır o. Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez. O, âlemlerin Rabbi'nden indirilmedir"

(Vâkıa, 77-80).

إِنَّهُ deki Zamirin Mercii

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

إِنَّهُ *"Muhakkak, o"* ifadesindeki "o" zamiri, neye racidir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, bilinen birşeye racidir. Bilinen de, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e indirilen kelâm (Kur'ân)'dır. Bunun böyle olduğu, herkesce malumda, kâfirler, bunun bir şiir, bir sihir olduğunu söylüyorlardı. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ onlara reddiyede bulunarak *"Muhakkak o, çok şerefli bir Kur'ân'dır"* buyurmuştur.

b) Bu zamir, daha önce zikredilmiş bir şeye (mezkûra) racidir. Mezkûr olan o şey de, sûrede geçen, tevhid, haşr, bunlarla ilgili deliller ve bu hususlardaki bütün yeminlerdir. Yeminleri de, buna kattım, çünkü kâfirler, "Bütün bunlar **Muhammed** (s.a.s)'in kendi sözleri, uydurduğu şeyler" diyorlardı. Bundan ötürüdür ki Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz size bildirilen bu hakikatler çok şerefli bir Kur'ân'dır (uydurma) değildir"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

"Kur'ân" Kelimesinin Manası

Kur'ân" kelimesi, masdar mıdır, isim midir? Diyoruz ki: Bu hususta, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, kendisi ile, ism-i mef'ûl yani "okunmuş şey" (okunan şey) manası kastedilen bir masdardır. *"Eğer kendisi ile, dağların yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı..."* (Ra'd, 31) ayetlerindeki **"Kur'ân"**da bu manadadır. Bu, tıpkı büyük bir cisim hakkında, "Allah'ın kudretine, yani makduruna (güç yetirdiği - yarattığı) şeye bakın" denilmesi gibidir. Bu da tıpkı, *"İşte Allah'ın halkı (yani mahlûku)"* (Lokman, 11) ayetinde olduğu gibidir.

b) Yaklaşma vesilesine **"Kurban"**; kiracının veya kâhinin, sayesinde ağzını tatlandırdığı şeye "hulvân" denilmesi gibi, okunan şeye **"Kur'ân"** denmiştir. Yani o şeyin ismidir. Bu izaha göre, fakihlerin zekât konusundaki, "O, kendisine vacib olandan daha fazlasını verir. Beriki de **"cubran"**ı alır. Yahut da "vacib olandan daha aşağısını verir, beriki de **"cubrânı"** alır" şeklindeki sözlerine karşı çıkan kimsenin, görüşünün

yanlışlığını anlatacağız. Çünkü bu kimse, "**cubrân**" masdardır, dolayısıyla ne alınır, ne verilir." demiştir. Bu kimseye denilir ki: "**Cabrân** da, tıpkı "**Kur'ân**"ın, ism-i mef'ûl (olan makrû) manasına gelişi gibi, ism-i mef'ûl manasınadır. Binâenaleyh alan kimseye "**câbir**" veya "**mecbur**" denilebileceği gibi, tıpkı "**kurban**" lafzı gibi, bunun sorulan şeyin ismi olduğu da söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu söz, müşriklere karşı bir cevap olduğuna göre, müşrikler, Kur'ân'ın "**makrû**" (okunan bir şey) olduğunu kabul ediyorlar demektir. Binâenaleyh *"Muhakkak o, bir Kur'ân'dır"* (okunan bir şeydir)" demenin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, yani, "**Kur'ânun kerîmun**" ifadesinin tümü birden haberdir. Binâenaleyh demektir ki o müşrikler, hemekadar onu okumasalar da, **Kur'ân**'ın "kerîm" oluşunu inkâr ediyorlardı.

b) Birinci şıktan daha güzel diğer izaha göre, onlar, "Bu, peygamberin kendisinin uydurduğu şey" diyorlar. Hz. Peygamber (s.a.s) de, o Kur'ân'ın, uydurduğu değil, (Allah'dan duyup, onlara okuduğu bir şey) olduğunu söylüyordu. Dolayısıyla da Kur'ân onlar nezdinde, okunmuş olmuyordu ve onlar, "**Muhammed Kur'ân'ı okuyor**" demiyorlardı. Halbuki, okuma ile bir şeyi uydurup söyleme farklı şeylerdir. Binâenaleyh, Hak Teâlâ *"Muhakkak bu şerefli bir Kur'ân'dır"* buyurunca, **Kur'ân**'ın, okunsun (tilavet edilsin) diye, peygambere okunduğunu ifade etmiştir. İşte bundan dolayı, *"Muhakkak bu şerefli bir **Kur'ân'dır**"* buyurmuş ve okunan şeyin çokluğundan (çokca okunmasından) ötürü ona Kur'ân adını vermiştir. O, bazısı bu dünyada, bazı âhirette, hep okunacaktır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kelimelerin Aşınması

Ayetteki "**kerîm**" ifadesinde şöyle bir incelik vardır: Bir söz çokca okunup söylendiğinde, gözde ve kulakta basitleşmeye başlar. İşte bundan ötürü, padişahların meclisinde birşey söyleyen kimseyi aynı şeyleri tekrar etmez görürsün. Eğer o, sözü tekrar etse, "Niye tekrar edip duruyorsun" diye karşı çıkılır.

Kerîm'in Manası

Allah Teâlâ, "Muhakkak bu, bir **Kur'ân**'dır (yani okunmuş, okunan ve okunacak olan bir şeydir) buyurunca, hemen peşinden "**kerîm**" (bir Kur'ân'dır) buyurmuştur. Bu, "çokca okunduğu ve tekrar edildiğinde basitleşmeyen, değerini kaybetmeyen, her zaman taze, turfanda ve parlak bir kelâm olmaya devam eder" demektir. İşte **Kur'ân** ezelî kelâm olduğu halde onun hakkında hadîs (yeni söz) denilmesinin kaynağı budur. Bu demektir ki: "Bu kelâm ezelî olmakla beraber, ona işiten henüz şimdi söylenmiş daha önce hiç duyulmamış bir söz diye düşünür. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, binlerce yıl önce **Kur'ân**'ı bilen melekler bile, onu bir mü'minden duyup dinlediklerinde daha önce hiç duymadığı yeni bir sözü duyup dinleyenin hoşlanması, merakla dinlemesi gibi, bundan tad alırlar.

O halde "kerîm", bütün övgü sıfatlarını câmî bir isimdir. "**Kerîm**"in aslı temiz, üstünlüğü açık şey manasına olduğu da söylenmiştir. Öyle ki, aslı temiz olmayan birisine, kayıtsız-şartsız (mutlak) olarak "kerîm" denilmez. Böylece bir kimseye, "sadece kendisi kerîm" ifadesi kullanılır. Aynen bunun gibi, aslı temiz olup, kendisi böyle olmayan kimseye de ancak şartlı (kayıtlı) olarak, "kerîm" denir. Bu sebeple de, "bunun aslı temiz ama, kendi çok hasistir" denir. Mutlak manada cömert (sahî), ya insanlara çokca verip, yardım eden, yahut da verdiğini zorlanmadan veren kimsedir. Buna, başka bir üstün özelliği olmasa, tek bir sebepten ötürü olsa da, "kerîm" vasfı verilir. Bu sebep de, insanların, kendilerine bağışta bulunanları sevmeleri, vermeyen bir başkasından duyacakları sevinçten, verenden duydukları sevinç daha fazla olmasıdır. Binâenaleyh insanlar, zâhid veya alim birisini gördüklerinde, ona "kerîm" demezler.

Bunun böyle oluşunu şu da destekler: İnsanlar, kendilerinden birşey istemeyen birisini gördüklerinde, sırf istemediği için ona da "kerîm" derler. Çünkü insanlardan bir şey almak ve istemek, insanların çok zoruna gider. Bütün bu durumlar, avamın kıymetsiz örfüne göredir. Ama aslında "kerîm" kendisinde, aslının temizliği ile, şu andaki üstünlüğü şahsında toplayan kimsedir. Bunun delili şudur: Âlicenap, sehavetli bir zat, kendisine leîm (düşük) dedirtecek tarzda muamelede bulunmamalıdır.

O halde Kur'ân da, "aslı temiz, ve üstünlüğü meydanda" manasında, bir kerimdir. Çünkü lafzı fasîh, manası sahihtir. Fakat o, avamın anlayışına göre de kerimdir. Çünkü, ondan herhangi bir şey isteyen her bir insana, o, istediğini verir. Meselâ, fakîh onunla delil getirir, delilini ondan alır. Hikmet ilmi ile meşgul olan **Kur'ân**'dan meded umar, onunla istidlal eder. Edebiyatcı, **Kur'ân**'dan istifade eder ve onunla güç kazanır. Allah Teâlâ da, **Kur'ân**'ı, "**kerîm**", "**azîz**" ve "**hakîm**" diye tavsif etmiştir. Binâenaleyh **Kur'ân** "**kerîm**" olduğu için, ona yönelen, kapısını çalan herkes, ondan istediğine nâil olur. Çünkü pek çok insan, fazla birşey bilip anlamaz. Ama **Kur'ân** ile meşgul olduğunda onu kolayca ezberlerler. Herhangi bir kitabı ezberleyenin, ondan bir kelimeyi başka kelime ile, bir harfi başka harfle okuduğu (yani hatasız okuduğu) çok az görülür. Ama bütün kurrâ, **Kur'ân**'ı hiç duraklamadan ve değiştirmeden (hatasız ezbere) okur; **Kur'ân**, "**azîz**" olduğu için, ondan yüz çeviren kimsede, o **Kur'ân** namına hiç birşey kalmaz. Ama diğer ezberleyen, sonra onu bıraktığında, manası yine aklında kalır ve nazarsız doğru olarak anlatabilir. Ama **Kur'ân**'ı bırakan kimsede, **Kur'ân** "azîz" olduğu için, hiç birşey kalmaz. Dolayısıyla da onu sürdürmeyenin, aklında (ve kalbinde) hiç birşey kalmaz; **Kur'ân** "**hakîm**" olduğu için de, kim onunla meşgul olur, ona kalben yönelirse, **Kur'ân** onu diğer ilimlerden müstağnî kılar.

Hak Teâlâ, ..فِي كِتَابٍ *"O, bir kitabtadır"* buyurarak, onun bu kitabta olduğunu bildirmiştir. Peki, şimdi o kitabta olan şey nedir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) O kitabta olan şey, **Kur'ân**'dır, yani, "O kitabta bulunan **Kur'ân**'dır" demektir. Bu tıpkı, فُلَانٌ رَجُلٌ كَرِيمٌ فِي بَيْتِهِ "Falanca, adamdır evinde kerimdir" ifadesi gibidir.

Bunu duyan kimse, sözü söyleyenin maksadının, o kimsenin evinde oturmakta olduğunu anlatmak olduğunu, fakat bu sözle, o kimsenin, evinde olduğu zaman "**kerîm**", dışarda iken "kerîm olmadığı" manasını kastetmek olmadığını şüphesiz bilir. Yine bu sözü duyan kimse, bu kimsenin, bu sözüyle, onun sadece evinde iken "**kerîm**" olduğunu kastetmediğinden şüphe etmez. Aksine bu kimsenin maksadı, o falancanın, evinde iken de kerim olduğunu anlatmaktır. Aynen bunun gibi, burada da, **Kur'ân**'ın o kitabta olduğu halde "**kerîm**" olduğu anlatılmak istenmiştir. Yahutta kitabta bulunan şey, "**kerîm**"liktir. Buna göre mana, "**Kur'ân**, o kitabta bulunan kerîm bir şeydir" şeklinde olur. Nitekim فُلَانٌ رَجُلٌ كَرِيمٌ فِي نَفْسِهِ "falanca aslında kerîmdir" denilir ve herkes buradaki فِي نَفْسِهِ ifadesinin "**racûl**"ün "zarf"ı olmadığını bilir. Çünkü bu sözü söyleyen, "o, nefsinde racüldür, uyuyandır, oturandır" manasını kastetmemiştir. O, bu sözle bu kimsenin, kendilerinde kerem bulunan bir kerim olduğunu kastetmiştir. قُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ ifâdesi de böyledir. O halde **Kur'ân**, hernekadar kâfirler onu "**kerîm**" kabul etmeseler bile, **levh-i mahfuz**'da kerimdir.

b) Bu kitabta bulunan şey, "kerîm olan **Kur'ân**" ifadesinin tümüdür, yani, o **Kur'ân** kitabta bu şekilde yer almıştır. Bu tıpkı, وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ ifâdesi, Allah'ın kitabındadır" denilmesi gibidir ki bu durumda kastedilen mana, "O **Levh-i Mahfuz**'dadır, onun ünvanı orada, "O kerim bir **Kur'ân**'dır" diye yer alır" şeklinde olur. Bu iki izah da doğrudur, ama birincisi, gökte okunmuş olma manasına geldiği için daha fazla ta'zîm ifade eder.

BEŞİNCİ MESELE

"Kitab" Vasfının Anlatımı

"Kitâb" sözü ile ne kastedilmiştir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) En doğru izaha göre, bununla "**Levh-i Mahfuz**" kastedilmiştir. Bunun delili, *"Aksine o, yüce bir Kur'ân'dır, Levh-i Mahfuz'dadır"* (Burûc, 21-22) ayetidir.

2) Bu, "mushaf"tır.

3) Bu, semâdan indirilen kitablardan bir kitabtır. Binâenaleyh bu (adı) **Tevrat'ta, İncil'de** ve diğerlerinde bulunan **Kur'ân**'dır. Buna göre eğer, 'Kitab kelimesi, "**fi'âl**" vezninde olup, bu vezin de müfred için olduğunda, **hisâb** ve **kıyam** vb. kelimeler gibi ya masdardır, yahut da **libas** (giysi), **lisâm** (örtü) gibi isimdir, yani "mektub"un (yazılan şeyin) adıdır. Herne olursa olsun, **Kur'ân**, masdar manasındaki **kitab** ın (yani yazma işinin) içinde olamayacağı gibi, **ism-i mef'ûl** manasındaki **mektub**'un içinde de olamaz. O, olsa olsa, ya bir levhada, yahut da bi sahifede yazılmış olur. Binâenaleyh yazılan şey, kitabta (yani yazmada) değil, olsa olsa kâğıdın (yazılacak malzemenin) üzerinde olur. Deriz ki: Bahsettiğin kalıblar, kitabın, ne "mektûb" ne "**mektûbun fih**", ne de "**mektûbun aleyh**" olduğuna delâlet eder. Çünkü لِحَام (lisam), kendisiyle yaşmaklanılan şey, صِوَان (**sıvân**), kendisinde elbiselerin muhafaza edildiği şey (sandık) demektir. Ama "**levh**" (levha), sadece, üzerine yazılan şey olunca, ona "kitab" demek doğru olmuştur.

ALTINCI MESELE
Meknûn

"Meknûn", kapalı demektir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Meknûn inci gibi.."* (Tur, 24) ve *"Meknun yumurtalar gibi..."* (Saffât, 49) buyurmuştur. Şimdi eğer, ayetteki "kitâb" sözü ile **Levh-i Mahfuz** kastedilmişse, o, kapalı değil, tam aksine, ondaki o şey menşûr, yani açık, malûm ve yaygındır. Yok eğer, bundan "**mushaf**" kastedilmişse, onun meknûn (saklı) ve örtülü olmadığı açıktır. Öyleyse, bunu nasıl cevâplayabilirsiniz?

1) Biz deriz ki, korunmuş ve muhafaza edilmiş şey, eğer çok kıymetli değilse, sadece göz ile muhafaza edilip kollanır; bu şey, insanlara da açıktır. Binâenaleyh, eğer, kıymetli ve değerli olursa, göz ile koruyup muhafaza etmekle yetinilmez, tam aksine, gözlerden ırak tutulur. Bu sebeple, giderek, son derece kıymet sahibi olduğunda, buna göre de, muhafazası derece derece artar. Meselâ, bazan anbarda muhafaza edilir; bu da yetmezse (icâb ederse) gömülür.. O halde, örtmek, "en mükemmel derece koruma"nın ayrılmaz bir vasfı gibi olmuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "iyice korunmuştur" anlamında, "**meknûn**" buyurmuş, "**melzûm - netice**"yi murat eden, lâzımı zikretmiştir ki, bu, kelâmın fesahatiyle ilgili bir hususdur. Nitekim, sen meselâ, "Falanca, bir kırmızı lira (altın)dır" desin ki, bu, "Onun eşi ve benzeri nâdir bulunur" demektir.

2) "**Levh-i Mahfûz**" hususî melekler hariç, hiç kimsenin muttali olamayacağı ve ancak, tertemiz kimselerin seyredebileceği, gözlerden nihai ve mahfuz bir şeydir. **Kur'ân**'a gelince, **Kur'ân** da, onu değiştirmek niyetiyle olan kimselerin bakışlarından tahrif edicilerin ellerinden, daima ve her zaman saklı örtülür ve mahfuzdur, korunmuştur.

Kitapta Olduğunu Tasrihin Sebebi

İmdi, "Her okunmuş şey kitâpta olduğu halde, **Kur'ân**'ın kitapta olduğunun belirtilmesinin hikmet ve faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, o kâfirlere verilen cevâbı tekîd etmek içindir.. Çünkü o kâfirler, "Peygamber, bunu uydurdu; o, bunu kendiliğinden söylüyor" diyorlardı. Cenâb-ı Hak ise, "**Kur'ân, makrûdur** (okunandır), Peygamber okumuştur" deyince, onların bu iddiaları çürütülmüştür. Bunun peşinden onlar, "Eğer bu **Kur'ân**, ona okunmuşsa, bu, cinlerin sözüdür" deyince de, Cenâb-ı Hak, "Kitâbtadır.." buyurmuştur ki, bu da, "O melek bunu o peygambere, bir kitabtan aldıktan sonra indiriverdi. O halde bu, cinlerin sözü olması şöyle dursun, o meleğin sözü de değildir.." demektir.

Ama biz, "O, kerîm olunca, bir kitâbta olur" dediğimizde, bunun faydası gayet açık olur.

"Onun korunmuş bir kitapta olduğunun belirtilmesinin faydasına gelince, bu, "O, evvelkilerin yazılmış sahifelerdeki masallarıdır" diyenlere bir reddiye olmuş olur ki, bu da, "O halde ne diye, kâfirler onu mütâlâa edip okumamışlar? Ona vakıf olmamışlar?! Hayır hayır, tam aksine, O, ancak tertemiz kitabtadır" demek olur. Bu durumda, bahsettiğimiz gibi, onun "**Kur'â**" olarak nitelenmesi "Onu kendiliğinden

söylüyorl" diyenlere cevap; "Kitâptadır.." ifâdesi, "Onu ona cinler okuyor" diyenlere bir reddiye olmuş olur. Çünkü böyle diyen kimse, o Kur'ân'ın okunduğunu kabulleniyor, fakat başka bir şey hususunda tartışıyor, mücadele ediyor. "**Meknûn**" ifâdesi de, "O, kitâbta okunmuştur, ama ne var ki, evvelkileri masallarındandırl" diyenlere bir reddiyedir.

لاَ يَمَسُّهُ 'deki Zamir

YEDİNCİ MESELE

لاَيَمَسُّهُ ifâdesindeki zamir, sahih olan görüşe göre, "kitâb"a râcîdir. Bunun, إِنَّهُ ifâdesinin râcî olduğu şeyler râcî olduğu da söylenebilir. Buna göre mana, "Kur'ân'a, ancak tertemiz olanlar dokunabilir" şeklinde olur. لاَيَمَسُّهُ fiili ihbarî bir cümledir. Ne var ki, tıpkı وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ *"Boşanan kadınlar beklesinler..."* (Bakara, 234) ifâdesinin emir anlamında olan bir ihbarî cümle olması gibi, bu ifâdenin nehiy anlamına gelip gelmeyeceği hususunda ihtilâf vardır. Binâenaleyh, kim, buradaki "kitâb" sözüyle "**Levh-i Mahfûz**"un kastedildiğini söylerse, -ki bu, bizim de beyân ettiğimiz gibi en doğru görüştür-, o bu ifâdenin, lafzan ihbarî bir cümle olduğu gibi, manaca da ihbarî bir cümle olduğunu söylemiş olur. Biz, يَمَسُّهُ ifâdesindeki zamirin "kitâb"a râcî olduğunu söylediğimizde bu, söz konusu olabilir.

Ama, "kitâb" ile, "**mushaf**"ın kastedildiğini söyleyenlere gelince, onların bu görüşleri hususunda ihtilâf edilmiştir. Burada, **İbn Atiyye**'nin naklettiği, şöyle bir tutarsız taraf vardır: "Bu ifâde, hem lafzan, hem de mânaca nehiydir. Bu fiilin sonundaki fiilin dammesi ise, ona, irâb için getirilmemiştir." Bu izahın anlamı yoktur.

SEKİZİNCİ MESELE
Zamirden Maksad Levh-i Mahfuz

Buradaki "kitâb" sözü ile, **Levh-i Mahfûz**'un kastedildiği görüşü en doğru görüş olduğuna göre, لاَ يَمَسُّهُ 'deki zamirin de, "kitâb"a râcî olduğunun söylenmesi sahîh ve doğrudur. Peki, buna göre, daha nasıl, -Allah kendisine rahmet etsin- **Şafiî**'nin, "Abdestsiz kimsenin mushafa dokunması caiz değildir" şeklindeki görüşü doğru olabilir? Biz diyoruz ki, görünen odur ki, **Şafiî**, (r.a) ilgili hükmü, ayetin sarîh manasından elde etmemiştir. Belki de o bu hükmü, sünnetten almıştır. Çünkü Hz. Peygamber, **Amr İbn Hazm'a**, لاَ يَمَسُّ الْقُرْآنَ مَنْ هُوَ عَلَى غَيْرِ طُهْرٍ *"Kur'ân'a, temiz olmayanlar dokunamaz..."*[13] diye yazmış (yazdırtmış)tır. Yahut ta **Şafiî** (r.a), bu hükmünü, bu ayetten istinbât yoluyla çıkararak şöyle demiştir: "**Kur'ân'a** temiz olarak dokunmak, ona saygıya; temiz olmaksızın dokunmak ise, bir tür hakîr görmeye delâlet eden, sıfatlardan bir sıfattır, haldir". Bu böyledir, zira, zıd şeylere zıtlarıyla mukabelede bulunulması gerekir. Binâenaleyh bu demektir ki, temiz olarak dokunmak, temiz olmadan dokunmanın mukabilidir. Dokunmamak ise, bu iki şeyden herhangi birini yerine getirmeme demektir. Aynen bunun gibi, "ikrâm" (değer vermek) de hakîr görmenin mukabilindedir. O halde burada, ne ikrâm ne de horgörme sayılacak bir durum vardır.

İmdi, biz diyoruz ki, **Mushaf**'a dokunmayan, ne "mükrim-iyi davranan" ne de

13) Kenzû'l-Ummâl 1/2830

hakir görücü olur. Dokunmayı terketmek suretiyle, kişi, iki zıddın ikisini de yapmamış olur. O halde bu demektir ki, Kur'ân'a temiz olarak dokunmada, ona saygı; abdestsiz dokunmada ise, onu hor ve hakîr görme vardır. Dolayısıyla abdestsiz dokunmak caiz değildir. İşte bu, Şafiî (r.a) ile, derece bakımından ona yakın olanlara yakışan ince bir izahtır.

Bir İncelik

Sonra burada, bu ayetin tefsiri hususunda tefekkür ederken, bu âciz kula has olan şöyle fıkhî bir nükte bulunmaktadır. Binâenaleyh, bu aciz, burada bu fıkhî inceliği belirtmek istemiştir. Çünkü, bu inceliğin (kalbime) doğması, Allah'ın bir lütfudur. Binâenaleyh, bu inceliğin bize lutfedilmesine mukabil, bunu, yazıyla belirtmemiz lazım. Bu incelik şudur: Şafiî (r.a), abdestsiz ve cünüp kimsenin, mushafa dokunmalarının caiz olmayacağını belirtmiş ve bu iki kimseyi temiz addetmemiştir. Derken, cünüp kimsenin Kur'ân okumasını yasaklamış, ama abdestsiz kimsenin okumasını ise yasaklamamıştır. Ki bu, Şafiî (r.a) tarafından, Allah kelâmından istinbât edilen bir hükümdür. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak وَلَا جُنُبًا *"cünüpken de..."* (Nisa, 43) ifadesiyle, bu kimseyi, mescide girmekten men etmiştir. Binâenaleyh, bu men ediş, cünüp kimsenin "zikr" ehli olmadığına delâlet eder. Çünkü, cünüp kimse şayet "zikr"e ehil olmuş olsaydı, Allah, bu kimseyi, mescide girmekten men etmezdi. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O evlerde Allah, onların yüce tanınmasına ve içlerinde adının anılmasına izin vermiştir"* (Nur, 36) ayetiyle, "zikr"e ehil olanlara mescitlere girme müsaadesinde bulunmuştur.

Mescitte zikirde bulunulmasına müsaade edilen kimse ise, zorunlu olarak, mescide girmesine müsaade edilmiş kimsedir. Binâenaleyh, şayet, cünüp kimse zikre ehil olmuş olsaydı, o, mescide girmekten ve orada kalmaktan men edilmiş olmazdı. Halbuki, mescide girme işi; bu vasfı taşıyan her iki insan ile, bunların herhangi birinden de men edilmiştir. Abdestsiz olana gelince, bunun, mescide girmekten men edilmediği bilinmektedir. Çünkü, sahabeden kimileri, mescide bu şekilde giriyorlardı. Ayrıca, Hz. Peygamber de, insanların mescidde uyumalarına müsaade etmiştir. Evet, mutlak manada uyuma bir abdestsizlik değildir, ama bazı hususî uyuma şekilleri vardır ki, imamlar arasında ihtilaflı olmasına rağmen, bu uyuyuştan abdestsizlik hükmü çıkar.

Mescide girmekten men edilmeyen kimsenin ise, onun zikre ehil olmadığı hususu sâbit olmaz. Binâeneleyh, abdestsiz kimsenin, Kur'ân okuması caizdir.

İmdi, "Cünübün, tesbihatta ve istiğfarda da bulunmaması gerekir. Çünkü, bunlar da bir zikirdir" denilirse, biz deriz ki, Kur'ân okuma, mutlak anlamda zikrdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphe yok ki o (Kur'ân), senin için de kavmin için de kafî bir şereftir.."* (Zuhruf, 44), *"Zikr sahibi olan Kur'ân'a andolsun..."* (Sad, 1) ve *"... ve içlerinde adının anılmasına..."* (Nur, 36) buyurmuştur. Ne var ki biz, mescide, mescid (secde edilen yer) denildiğini bilmekteyiz. Çünkü, kavmin (bir kimsenin) mescidi, onun secde ettiği yerdir; ki, secde ifâdesinden, namaz kastedilir. Namazda vâcib olan zikir ise, Kur'ân'dır. O halde, kastedilen zikrin, Kur'ân olduğu, Cenâb-ı Hak'ın يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُهُ (Nûr, 36) ifadesinden anlaşılır.

Bu, aklî cihetten de böyledir; çünkü **Kur'ân**'dan başkası da, manası kastedilerek, bazan, zikir olabilir. Böylece, bu şey, zikir olmaksızın bir kelâm olmuş olur. Çünkü, "**estağfirullâhe**" diyen bir kimse, kendisinin böyle dediğini haber vermiş olur. Yine, "**Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm**" diyen kimse de, böyle dediğini haber vermiş olur. Ama, "**Kul hüve'llahu ehad...**" diyen kimsenin durumu böyle değildir. Çünkü (hakikatte), bunu söyleyen o değildir. Tam aksine, o, sadece bunu ifâde edendir. Yine bu kimse, bir başkasına, *"De..."* diyen de değildir. O halde **Kur'ân**, ancak, kelâm kastıyla değil de, zikir kastıyla olan bir zikirdir. Binâenaleyh, mutlak (kayıtsız) olarak zikir, işte **Kur'ân**'dır... Ama, **Kur'ân**'ın dışındaki ise, bazan zikir olabilir, bazan da olmayabilir.

"Peki bir kimse, *"Oraya, esenlikle giriniz..."* (Kaf, 34) dese de, bununla, bir haber manasını kastetse, bunun, ne **Kur'ân**, ne de zikir addedilmesi gerekir..." denilirse, biz deriz ki: Bu, aslında **Kur'ân**'dır, ama bir kimse bunu, haber verme, bildirme kastıyla söyler de, bu sözüyle oraya girme emrini ve müsaadesini kastederse, bu durum bu kimseyi, her ne kadar o ifâdeyi **Kur'ân** okumaktan çıkarmasa dahi, **Kur'ân** okuyucu olma vasfının dışına çıkarır (bu durum bu kimseyi **Kur'ân** okuyucu olmaktan çıkarmış olur). İşte bu niyetle bu sözü söyleyen kimsenin, namazının bâtıl olacağına hükmediyoruz. Eğer bu kimse, bu durumda bu niyet üzere **Kur'ân**'ı okuyucu olmuş olsaydı, namazı bâtıl olmuş olmazdı. Bu, bu kitabı mütalâa eden kimsenin, dikkatli davranmasını gerektiren bir inceliğin bulunduğu bir cevâptır. Bu, benim, bir kimsenin izin amacıyla, "Selâmetle buraya giriniz.." şeklindeki sözünün **Kur'ân** olmadığınız söylenmesi ile, yine bir kimsenin, herhangi bir kastı olmaksızın "selâmetle buraya giriniz" şeklindeki sözü ile **Kur'ân** okuyucu olmaması arasını, ayırmama göredir.

Aklî bakımdan cevaba gelince, bu da şudur, ibâdet, nefsin arzu ve hevesinin hilâfınadır. Şehvet ise, ya, mide ve karın (yeme-içme) şehvetidir; ya da, ekseri halde, ferc (cinsî ilişki) şehvetidir. Çünkü hiçkimse, yenilecek, içilecek ve nikâhlanacak bir diğer şey arzulamamış olsa bile, bu ikisinden hâlî ve müstağnî olamaz. Çünkü karın şehveti, sadece şehvet olarak bulunmaz, hatta açlık sırasında bir ihtiyaç, korku anında da bir zarûret halini alır. Bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, *"Canlarının sevdiklerinden etler..."* (Tûr, 22) buyurmuştur. Yani, "Bu, bir ihtiyaç ya da bir zarûret gereği olmaz; bu sadece, sırf arzu ve canlarının çekmesinden ötürüdür" demektir. daha önce biz bunu, ilgili sûrede beyân etmiştik. Ferc (cinsî ilişki) şehvetine gelince, bu da, bir şehvet olmanın dışına çıkamaz. Şayet çıkarsa, bu, zarûret değil de, bir ihtiyaç babında ele alınır. Şu halde, ferc şehvetinin katıksız bir şehvet (olup) olmadığı (tam) bilinemez. Bu hususdaki ibâdet de, şehvetten dolayı ilâve olunmuştur. Binâenaleyh, ferc şehveti de, bedenî bir ibâdeti, sadece bedenî bir ibâdet olmaktan çıkarmakla kalmaz, hatta Şâri (Cenâb-ı Hak), o bulunduğu halde haccın, orucun ve namazın geçersizliğine hükmeder (hükmetmiştir).

Batn, karın şehvetine gelince bu, mücerret bir şehvet (arzu) olmayınca, hac hariç, ondan dolayı namaz ve oruç geçersiz kılınmıştır. Geçersiz kılınmadığı da olmuştur. İşte bu sabit olunca, biz deriz ki: Çıkan bir şeyin (kazûrât) çıkması, batn şehvetinin

giderilmesinin delili, menînin çıkması da, ferc şehvetinin giderilmesinin delilidir. Binâenaleyh, bunlar sebebiyle nefsi temizlemek gerekir. Fakat ne var ki, zâhir ile batın birbirlerine bakarlar (paraleldirler). Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bâtına uysun diye, zâhirin temizlenmesini, abdest bozma (el-hades) ve inzâl (menî gelmesi) halinde emretmiştir. Şayet insanda bir basiret var ise, cünüplükten dolayı, bâtınını temizlemek için bu yıkanmasına ve guslüne bakarsa, (o zaman) o, rûhunda bir hafiflik hisseder, namaz ve zikr hususunda bir arzu ve rağbet duyar.

Yemeden Dolayı Abdest

Burada, bu nükteyi şöyle tamamlayabiliriz: Şayet bir kimse, "Şayet senin dediğin doğru olsaydı, tıpkı "**hades**" gibi yemeden dolayı da abdest almak gerekirdi. Zira yeme, (batın) şehvetinin giderilmesidir. Nasıl ki, şehvetin giderilmesinin delili olması sebebiyle, inzâlden dolayı yıkanmak vâcib oluyorsa, ihtiyaç bu yolla giderildiğinden, (tenâsül uzvunun) girdirme (îlâc) de böyledir; yine, abdest bozmak ve yemek yeme de böyledir" derse, biz deriz ki: Burada, gizli bir sır bulunmaktadır. Bu da bizim açıkladığımız şu hususdur: Yeme işi bazan, ihtiyaç ve zarûrete binâen olur. Şu halde deriz ki, yeme işinin şehvet olduğu, ancak bir alâmet ile bilinebilir. Kişi abdest bozduğunda, onun (daha önceden) yemek yemiş olduğu anlaşılır, fakat bunun şehvet sebebiyle olduğu anlaşılmaz. Ama girdirmeye gelince, bu, ne zarûretten ne de ihtiyaçtan ötürü olur. O, nasıl olursa olsun, bu şehvettir (sadece). Böylece şârî (hüküm koyan), temizlemeyi şu iki delile bağlamıştır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi: إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ *"Sudan (menîden) dolayı, muhakkak ki su (yıkanma) gerekir"*. Çünkü inzâl (menînin gelmesi, abdest bozma (ihdâs) gibidir. Nitekim "hades" çıkan şey olup, bu, abdestin gerekmesinde aslolandır. Aynen bunun gibi, bir çıkma işi olan inzâlin de, yıkanmasının gerekli olmasından asl ve temel olması gereki:. Çünkü o zaman, ihtiyacın ve şehvetin giderildiği anlaşılır. Çünkü insan, inzâl vaki olduktan sonra, zâhirde cimâyı (cinsî ilişkiyi) arzulamaz.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadis: اَلْوُضُوءُ مِنْ اَكْلِ مَا مَسَّتْهُ النَّارُ *"Ateşin dokunduğu şeyin yenilmesinden dolayı abdest gerekir.."* Nasıl, "hades"in çıkması ona delâlet ediyorsa, bu da, şehvetin giderildiğinin delilidir. Bu böyledir, zira muzdar (mecbûr) olan kimse, yiyeceğin ateşle pişip olgunlaşmasını da bekleyemez, bilakis o, nasıl olursa olsun, onu yer.. Şu halde, iyice pişmesinden sonra bir şeyi yemek ise, o kimsenin, bununla şehvetini giderdiğine, zarûreti savuşturmadığına delildir.. Biz sorunun cevâbını tekrarlıyor ve diyoruz ki: Bu anlaşılınca, ister **İmâm-ı Şafiî** (r.a), ferc şehvetinin katıksız bir şehvet olduğuna, binâenaleyh, cünüplüğün ibâdetle birlikte olamayacağına, bu sebeple de cünüp olanın Kur'ân okuması gerektiğine; abdestsiz olanın ise, okumasının caiz olduğuna,zira, abdest bozmanın, ona göre, mahzâ bir şehvet olmadığına hükmetmiştir.

DOKUZUNCU MESELE
Mutahherûn Kimlerdir?

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ *"tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası..."* ifadesine gelince, bunlar melekler olup, Allah onları ta başlangıçta temizlemiş ve onları, bütün ömürleri boyunca da böyle bırakmıştır. Bundan murad

şayet ":hades - abdest bozma" olmuş olsaydı, o zaman إِلاَّ الْمُتَطَهِّرُونَ (illâ'l-mütetahherûne) ve tî ve hâ'nın şeddesiyle إِلاَّ الْمُطَّهَّرُونَ (illâ'l-muttehherûne)dan başkası ona dokunmaz" buyurulurdu. Meşhur ve sahih olan kıraat ise, إِلاَّ الْمُطَّهَّرُونَ (et-ittıhâr)'dan değil, et-tathîr (التَّطْهِيرُ) kökünden almakta olan الْمُطَهَّرُونَ şeklindedir.

İşte buna göredir ki, daha önce zikretmiş olduğumuz diğer izah şekli de kuvvet kazanır. Bu, şu cihettendir:. Bazıları tıpkı kâhinler için dedikleri gibi, "O Kur'ân göktendir; onu cinler indirir ve onun üzerine atar.." demekteydiler. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir kâhin olduğunu iddiâ etmekteydiler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ona cinler dokunamaz. Ona ancak, pislikten iyice temizlenmiş olan, fesât ve kan dökme işine asla konu olmayan, bu sebeple hiç kötülük yapmayıp kan dökmeyen o pâk melekler dokunabilir..." buyurmuştur.

Onların dışında bulunanlar ise, bu tarz üzere temizlenmiş (mutahhar) değillerdir. Şu halde bu ifâde, Kur'ân'ın uydurması; Hz. Muhammed'in şair, cin çarpması sebebiyle mecnûn (cinli) ve kâhin olduğunu iddia edenlere karşı gelmiş olan bir reddiye olmuş olur. İşte bütün bunlar da, Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu, Kur'ân'ın o vasıflar ile reddedilmiş olmaktadır.

ONUNCU MESELE

Tenzîl

Cenâb-ı Hakk'ın تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"O, âlemlerin Rabbinden indirilmedir"* ifâdesine gelince, "tenzîl" kelimesi, bir masdardır. Bir kitâbta olan Kur'ân, bir tenzîl (indirmek) olmayıp, o, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu er-Rûhu'l-emîn indirdi..."* (Şuarâ, 193) buyurduğu gibi, "münezzel" (indirilmiş)tir. (Ne dersin?). Biz deriz ki: Masdarın zikredilip de, ism-i mef'ûlün kastedilmesi, çokca görülen bir durumdur. Nitekim biz bunu, هَذَا خَلْقُ اللَّهِ *"Bu, Allah'ın yaratmasıdır"* (Lokman, 11) ayetinde açıklamıştık.

Fail ve Mef'ûl Yerinde Masdar

Buna göre eğer, "Burada, hakikatten mecâze yönelmenin faydası nedir?" denilecek olursa, biz deriz ki: "**Tenzîl**" ile "**münezzel**" kelimelerinin her ikisi de mef'ûl olup, bunlar faillerine taalluk ederler. Fakat ne var ki, fâilin masdara taalluk etmesi, daha çok olan şeydir. Mef'ûlün taalluku ise, onunla kâim olan bir vasıftan ibârettir. "Biz deriz ki: "Bu, kelâm hakkında geçerlidir. Nitekim Allah'ın kelâmı da, bize göre, Allah ile kaim olan bir sıfattır. Biz bunu ancak, siga ve lafız bakımından söyleriz, sana düşen ise, inançta bir hata ve yanılgıya düşmeksizin meseleyi kolay anlamak amacıyla, bir diğer misâle bakmandır. O halde biz "kudret" ve "kudret yetirilen makdûr" hakkında diyoruz ki: Kudretin fâile taalluku, makdûrun taallukundan daha beliğdir. Çünkü, "kudret" kâdir'de bulunurken, "makdûr" bulunmamaktadır. Bu sebeple bir kimse, "Bu, Allah'ın kudretidir" dediğinde, Allah için, "Bu, Allah'ın makdûrudur" dediğinde meydana gelenden daha büyük bir azamet ve tazîm meydana gelmiş olur. Çünkü bir şeyin ululuğu, Allah'ın azameti ile kâim olabilir. O halde, bir şeyi tazîm ve azamet ile kaim kılıp, ondan ayırmadığından, o şey azametli olur. O şeyi, benzeri, Allah ile kâim olmayan şeyler hakkında, -meselâ mef'ûlün bih

hakkında- söylenen bir lafızla zikrettiğinde ise, bu, öncekinin altında ve ondan dûn olur. İşte bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, "tenzîl.." buyurmuş, "münezzel" buyurmamıştır.

Masdar Yerinde İsm-i Mef'ûl

Ayrıca burada bir başka belağat daha bulunmaktadır. Bu da şudur: Az önce zikrettiğimiz isim-i mef'ûl zikredilir de, bununla masdar kastedilir. Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, مُدْخَلَ صِدْقٍ (İsrâ, 80) ayetinde olduğu gibi... Bu, ya "doğru bir girme ile..." veyahutta "doğru bir girdirme ile..." anlamındadır. Yine Cenâb-ı Hak, كُلَّ مُمَزَّقٍ (Sebe, 19) buyurmuştur. Yani, تَمْزِيقٍ "paramparça etmek..." demektir. Şu halde **el-münezzeh** kelimesi, **et tenzîh** anlamındadır. Tıpkı, **el-münezzel** kelimesinin, **et-tenzîl** anlamında olması gibi. Bunun aksi de böyledir. Bu belağat ise, fiilin görülemeyip, mef'ûlün bih'in ise, görülür durumda olmasıdır. Çünkü, görülen şey, bilgi yönünden daha kuvvetlidir. Binâenaleyh meselâ, مَزَّقْتُهُمْ تَمْزِيقاً "onları iyice parçaladı..." denilir Buna, "**temzîk**", görülme derecesine varacak bir biçimde, herkesin, hakkında çok net bir bilginin bulunduğu bir fiil olduğu malûmdur. Böylece burada **et-temezzuk** (paramparça olma) ise, tıpkı paramparça olmuş bir şeyin sâbit olup da görülmesi gibi bir şey olmuş olur. Söz, bulunduğu yerlere göre farklılık arzeder, ama en uygun olanı, Allah'ın muvaffak kılmasıyla ortaya çıkarılır.

Sözde Mütekellim Unsuru

Ayetteki, مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ifâdesi de, yine Kur'ân'ı tazîm edip, onu ululamak için getirilmiş olan bir ifâdedir. Çünkü söz, o sözü söyleyenin büyüklüğüne göre değer taşır. İşte bundan dolayı, meselâ bir hükümdarın elçisine, söylediği bir söz hakkında, "Bu söz, hükümdarın mı, yoksa senin mi?"; "Bu söz en büyük hükümdarın mı, yoksa onun altında bulunan yöneticinin mi?" diye sorulur. Böylece de o söz konuşanın büyüklüğü derecesinde azamet arzeder. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk, *"Alemlerin Rabbinden"* buyurunca, bundan, daha büyüğünün düşünülemeyeceği bir azamet ve ululuk anlaşılmış olur. Biz, "âlem"in ne demek olduğunu ve oradaki incelikleri, daha önce beyân etmiştik.

Ayetteki, تَنْزِيلٌ kelimesi de, bir başka gruba verilmiş bir cevâp olup, bunlar da, "O bir kitâbtadır. Ona ancak tertemiz kılınmışlar dokunabilir. Ki bunlar da meleklerdir. Ne var ki melek onu alır, kendisinden inmişcesine insanlara öğretir. Böylece de, Allah'tan olmamış olur" diyendir. Bu böyledir, zira **Rafızîler**'den bir fırka da, "**Cebrâil** (aslında) **Hz. Ali**'ye indirildi de, o **Hz Muhammed**'e vardı..." diyorlar. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, "O, yani Kur'ân, Allah'tandır ve meleğin seçmesiyle de değildir" buyurmuştur. İşte bu noktada, hak ve gerçek ortaya çıkmış olur. Böylece de bu söz, kâfirleri azarlamaya yönelik bir söz olmuş olur.

★ ★
★

Kur'ân'ın "Hadîs" Diye Adlandırılması

أَفَبِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَنتُم مُّدْهِنُونَ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

"Şimdi siz bu kelâmı mı hor görüyorsunuz?" Bundan dolayı borçlu olduğunuz teşekkürünüz, bu yalanlamanız mı oluyor?

(Vâkıa, 81-82).

Ayetteki "bu" ifâdesi neye işârettir.

BİRİNCİ MESELE 1) Biz deriz ki, meşhur olan izaha göre, bu, Kur'ân'a bir işârettir. Çünkü, vasıf değil de isim olma anlamında, Kur'ân'da, "**hadîs**" kelimesi, kadîm olan kelâm hakkında çokca kullanılır. Çünkü, "**hadîs**", konuşulan ve kendisinden bahsedilen şeye denilir. Ve, bununla, yenilenen ve yeniden olan şeyler tavsîf edilir. Bu sebeple, "yeni - cedîd" anlamında أَمْرٌ حَادِثٌ رَسْمٌ حَدِيثٌ "Yeni bir durum", "yeni bir tasvîr, tanım.." denilir. Nitekim Arapça'da, falancanın sözü ve kelâmı, hoşuma gitti" أَعْجَبَنِي حَدِيثُ فُلَانٍ وَكَلَامُهُ denilir. Biz de, Kur'ân'ın, kendisi için hep yeni bir sözün, hiç duyulmamış bir kelâmın lezzetinin söz konusu olduğu, kadîm bir kelâm olduğunu beyân etmiştik.

2) Bu, onların daha önceki, *"Bir de, "Biz öldüğümüz, toprak ve bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, hakikaten biz mi diriltilip kaldırılacak mışız?" derlerdi. Evvelce geçmiş atalarımız da mı?"* (Vâkıa, 47-48). Sözlerine bir işârettir. Bu böyledir, zira bu kelâm, müstakil ve intizamlı bir sözdür. Çünkü Cenâb-ı Hakk onlara, *"De ki, evvelkiler de sonrakiler de..."* (Vâkıa, 49-50) diyerek cevâp vermiş, derken de, aleyhlerine delil olarak da, *"Çünkü, sizi biz yarattık..."* (Vâkıa, 57), *"O halde dökmekte olduğunuz meninin durumunu söyleyin bakalım"* (Vâkıa, 58) ve *"Şimdi bana ekmekte olduğunuz (tohum)u haber verin..."* (Vâkıa, 63) ifâdelerini zikretmiş, bu delilleri getirdikten sonra da, *"... Hayır. İşte yıldızların düştüğü yerlere andediyorum..."* (Vâkıa, 75-76) üslûbuyla kasem etmiş, *"Muhakkak o, elbette çok şerefli bir Kur'ân'dır..."* (Vâkıa, 77-78) ayetiyle, bütün bunların Allah'tan bir haber verme olduğunu beyân etmiş, sonra da yine onların sözüne dönerek, "Konuştuğunuz bu sözü, aksinin doğru olduğunu bildiğiniz ve aksini söylediğiniz halde, arkadaşlarınıza yağcılık olsun diye mi söylüyorsunuz, yoksa bunun nesih olduğunu mu iddia ediyor ve bunda ısrar ediyorsunuz?" demiştir.

Müdhinûn Lafzının İzahı

Biz bu hususu, "müdhin"in ne demek olduğunu açıklamak suretiyle izaha çalışacağız. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) "**Müdhin**" ile, yalancı, yalanlayan manası kastedilmiştir. Çünkü **Zeccâc**, ayetin bu ifadesinin, "Kur'ân'ı mı yalanlıyorsunuz?" manasında olduğunu söylemiştir. Ama aslında "**idhân**", konuşanın sözünün doğruluğuna inanmaksızın, dinleyenin alâkasını sağlamak için, sözü yumuşatmak demek olup, bu tıpkı düşmanın, düşmanını yenemediğinde, onun karşısında âciz düştüğünde, aslında yalancı olduğu halde, sırf

işi yumuşatmak için, "**Ben sana dua ediyorum. Hep seni övüyorum**" demesi gibidir. Böylece "**müdhin**"in, yalanlayıcı - yalancı manasına kullanılması, ikinci bir kullanım olur (yani vadî, değildir). Bu izah, "**hadis**" kelimesinin, "Kur'ân" manasına geldiğini söylediğimiz zaman söz konusu olur.

2) "**Müdhin**", sözünü yumuşatan, aslında zıt yönde ısrarlı olduğu halde, diliyle uyduğu intibarını uyandıran kimse demektir. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ buyurmuştur. Binâenaleyh onlardan kimileri, "Peygamber yalan söylüyor. Haşr diye birşey olamaz" diyorlardı. Çünkü onlar, liderliğe meftun olmalarından ötürü böyle yapıyorlardı. Ayet-i kerime onlara şöyle demek istiyor: "Siz Kur'ân'ı tasdik eder ve aranızdaki güçsüzleri inkârdan alıkorsanız, onlar sebebiyle elde edeceğiniz kârı, elden çıkarma endişesini duyuyorsunuz, böylece de peygamberleri yalanlama işini, rızkınızın vesilesi sayıyorsunuz." Birincisi, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. İkinci mana ise, açık ifadesine daha uygundur. Çünkü onların sözünü "**hadîs**" diye tavsif etmek, daha uygun düşer. Bu söz de onların, *"Biz mi diriltilip kaldırılacakmışız"* (Vâkıa, 47) şeklindeki sözleridir. Bu manaya göre, ayetteki "**müdhin**", hakiki manasında kalmış olur. Çünkü onlar, "**müdhînin bi'l-Kur'ân**" (Kur'ân'ı hor görücüler) değillerdi. **Zeccâc**'ın bu kelimeye, "yalanlayıcı" manası vermesi ise, pek tutarlı değildir, zira "tekzib" işi, hemen sonra zaten zikredilmektedir.

Ayetteki, وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ *"Rızkınıza (şükredeceğinize) siz behemehal tekzibe mi kalkışırsınız"* cümlesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) "Sizler, verilen o nimetlerin şükrü olarak, "Falanca yıldızın batışından ötürü bize yağmur yağdı" demeyi mi uygun buluyorsunuz." Bu, ekseri müfessirlerin görüşüdür.

b) "Sizler, geçmişinizi ve kazancınızı, **Muhammed**'i tekzib etmede mi görüyorsunuz?" Nitekim **Arapça**'da, "Falanca geçim yolunu kesti" denilir. "Rızık" aslında, kendisiyle rızıklanılan şeye isim olarak verilen bir mastardır. Nitekim, makdûra, "kudret"; mahlûka, "halk" denilmesi gibi, **me'kûla** (yenilen şeye) de "rızık" denilir. O halde, "tekzîb", sayesinde, onların maksadlarına ulaştıkları şeyin kastedildiği bir masdardır.

Ayetteki, تُكَذِّبُونَ *"yalanlıyorsunuz"* ifadesine gelince, birinci izaha göre, bundan, onların, Hak Teâlâ'nın *"Yeryüzünde her canlının rızkı Allah'a aittir"* (Hûd, 6) şeklindeki ve benzeri hükümlerini yalanlamaları kastedilmiştir. İkinci izaha göre ise, onlardan sudûr eden bütün yalanlamalar kastedilmiş olur ve ayetin lafzından çıkarılan manaya bu daha uygundur.

★ ★
★

Canınız Boğazınıza Geldiğinde

فَلَوْلَآ إِذَا بَلَغَتِ ٱلْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾ وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ ﴿٨٤﴾ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾

"Hele (can) boğaza gelince, o vakit siz görürsünüz! Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz".

(Vâkıa, 83-85).

Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
لَوْلاَ Edatı Hakkında

Ayetin başındaki لَوْلاَ kelimesi ile, "**tahdîd**" (teşvik) edatlarından olan, هَلاَّ (keşke) manası kastedilmiş olup, bu edatlar da dört tanedir: Bunlar, هَلاَّ، لَوْمَا، لَوْلاَ ve اَلاَّ 'dırlar. Bu kelimelerin aslının, bir soru üslûbü içerisinde, لِمَ لاَ (niçin değil...) şeklinde olduğu söylenebilir ve bu tıpkı bir kimsenin, "Eğer doğru isen, o halde niçin doğruluğunu ortaya koymuyorsun (لِمَلاَ تَنْظُرُونَ) demesi gibidir. Sonra biz, bunun aslının, هَلاَّ edatına benzeyen, bir soru olduğu için, لِمَ لاَ şeklinde olduğunu söyledik. Çünkü soru sorma, bazan birşeyin varlığı hakkında, bazan da o şeyin varlığının sebebi hakkında olur. Dolayısıyla da mesela hem, "Zeyd geldi mi?" denilebilir, hem de, "Niçin geldi?" لِمَ جَاءَ diye de sorulabilir. هَلْ ile yapılan sorudan, لم ile yapılan soru daha önce gelir. Hem sonra soru bazan, inkâr (red) için olur. Böylesi pek çoktur. Hak Teâlâ'nın, *"Şimdi siz bu kelamı mı hor göreceksiniz?"*; ***"Ba'l putuna tapıp da, yaratıcıların en güzelini terk mi ediyorsunuz?"*** (Saffât, 125) ve *"Allah'ın dışında uydurma tanrılar mı (ediniyorsunuz)?"* (Saffât, 86) ve benzeri ifadeleri böyledir. Kur'ân'da bu kabil ifadeler çoktur. Bunun hikmetini sana şu şekilde anlatabiliriz: Nefyeden ve nehyeden, muhataba yalanlamayı emretmez; olumsuzluğun beyânına ihtiyaç duyulmasın diye, doğrudan doğruya olumsuzluğu arzeder.

Bunun böyle olduğu sâbit olduğuna göre, هَلْ ile, fiili inkâr etmek, işi kabullenmemek; لِمَ edatı ile de, (işin kendisini değil de) sebebini inkâr için soru sorulur. Bunun izahı şudur: Bir kimse, لِمَ فَعَلْتَ كَذَا "Şunu niçin yaptın?" dediğinde, o bu ifadesiyle, yapılan bu işin bir sebebi bir gerekeni olmadığına işaret etmiş ve adeta, "aslında olmasına gerek yokken olmuş bir iştir bu. Bu doğru değil" demiş olur. Fakat birisi de, هَلْ فَعَلْتَ "Yaptın mı?" dediğinde, o işin sebebsiz olarak yapılmasını değil de, işin bizzat kendisini-yapılmış olmasını-yadırgamış olur. Binâenaleyh birincisinde, sanki, "Eğer o işin bir sebebi olsaydı, onun ona yapmasının mutlaka uygun olduğunu; ikincisinde ise, fiilin bir sebebi olsa da, yapmasının uygun olmayacağını söylemiş olur.

İKİNCİ MESELE
هَلاَّ Edatı Hakkında

Bu iki soru edatından her biri, bulundukları cümlenin başında yer alırlar ve iki sözden meydana gelmiş bir cümleyi gerektirirler. Bu durumun هَلْ edatı için böyle oluşu şu şekildedir: Aslında هَلْ edatını sen, iki cümlenin başında kullanırsın. Fakat çoğu kez, birini hazfedersin meselâ, هَلْ جَاءَ زَيْدٌ اَوْ مَا جَاءَ "Zeyd geldi mi gelmedi mi?" dersin. لَوْ edatına gelince sen, لَوْ كَانَ كَذَا لَكَانَ كَذَا "Şöyle olsaydı, şöyle olurdu" dersin, لَوْ تَعْلَمُونَ (Vâkıa, 76) ayetinin tefsirinde de anlattığımız gibi, genelde ceza (cevap) cümlesini hazfedersin. Çünkü kişi لَوْ ile, nefyedilen şeyin bir

delili bulunduğuna işaret etmiş olur. Binâenaleyh bir kimse, "Eğer bilseydiniz, لَوْ تَعْلَمُونَ dediğinde ve ona, "Onlar neyi bilmiyorlar?" denildiğinde, o, "Onlar, eğer bilselerdi, şöyle yaparlardı" der. Binâenaleyh bu demektir ki bu kimsenin delili hazırdır, istendiği an onu beyan edecek durumdadır. Şimdi لَوْ edatı هَلْ edatı ile, nefyedilen şeyin, hernekadar aralarında, manaca, lafızca ve hükümce bir müştereklik olsa da, لِمَ ve لاَ ile nefyedilenden daha beliğ olup teşvik edatları, yani لَوْمَا، هَلاَّ لَوْلاَ ve اَلاَّ edatları da, tıpkı senin لِمَ لاَ (niçin değil) demen gibi olunca, bu durumda bir kimsenin, "Sen bundan müstağnî iken, yaptın mı?" demesi, tıpkı çirkin olduğu halde, niçin bunu yaptın" demesi gibidir ve "Sen kendisine muhtaç olduğun halde, bunu yapmaz mısın, sen buna muhtaç iken, bunu yapmalı değil misin?" demesi gibi olmuş olur. Yine لَوْلاَ ve لَوْمَا edatları da tıpkı, لِمَ لاَ edatı gibidir. Binâenaleyh اَلاَّ lafzında bir fazlalık vardır. Çünkü lafzı naklederken, ister istemez bir fazlalık meydana gelir. Nitekim anlattığımız üzere, اَلاَّ 'da bir mana ziyadeliği de sözkonusudur.

Can Boğaza Gelince İman

Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın فَلَوْلاَ إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ *"Hele (can) boğaza gelince..."* ifadesi, "Onlar niçin tam işlerin (hakikatlerin) ortaya çıkacağı, sözlerin ittifak edeceği bir zamanda, ölürken böyle söylemiyorlar. Dolayısıyla eğer onların söylediği söz, iddia ettikleri gibi açık ve gerçek olsaydı, can boğazdan çıkarken de müşrik olmaları gerekirdi" demek olur. Bu, onlardan herbirinin, tam ölürken iman ettiklerine, ama daha önce iman etmemiş olandan bu imanın makbul olmayacağına bir işarettir.

İmanları Duyulmuyor

Buna göre eğer, "Can boğazdan çıkarken onların iman ettikleri hiç duyulmuyor. Aksine onlar yine, canları boğazlarına geldiğinde bile, "Peygamberleri yalanlamaya devam ediyoruz ve bu şekilde ölüyoruz" diyorlar (ne dersiniz)?" Deriz ki: Bu ayet, aynı ile, hem bir işaret, hem de bir beşaret (müjde)dir. İşaret, o kâfirlere; beşaret de o peygamberleredir. İşaret şu şekildedir: Allah Teâlâ, kâfirler hakkında, inkâr etmeleri mümkün olmayan bir durumdan bahsetmiştir. Bu da ölüm halidir. Çünkü onlar, hernekadar, **haşri** yani ölümden sonra dirilişi inkâr etmişler ise de, ölümü de inkâr edemiyorlar ya... Binâenaleyh bu, benzeri herşeyden daha açıktır. Bu sebeple onlar, can verirken, şüpheye düşmezler. Ama o vakitte, kendilerinin bu durumunu ortaya koyacak ve yaptıkları işlerin doğru olmadığını ifade edecek bir güçleri kalmadığında şüphe etmezler. Böylece de imanı kesbetme kuvvetini artık elden kaçırmış olurlar ve kendilerine düşen vazifeleri yerine getirme fırsatını bir daha bulamazlar. Binâenaleyh ayet bu yönüyle, o hal başlarına gelmezden önce, onları, hakkı araştırma hususunda yeniden düşünmeye teşvik ve buna bir işaret olmuş olur.

Ayetteki Müjde

Ayetin bir beşaret olması da şöyledir: Çünkü peygamberler, yalanlanıp, kendilerine gönderildikleri o kavimlerin yalanlamaları da peygamberlere ağır gelen bir iş olunca, dolayısıyla o peygambere, kendilerini yalanlayanların bu sözlerden

(ölürken) caydıkları müjdesi verilir. Eğer bu iş, can boğaza gelmeden önce olunca, makbul bir iman olur. Aksi halde, tam ölürken olursa, o kişiye fayda vermez. بَلَغَتْ fiilin müennes gelmesi, ya "nefs" ya "hayat" yahut da "rûh" kelimelerine râci olmasından ötürüdür. Ayetteki, وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ *"O vakit siz görürsünüz"* cümlesi, o gerçeğin beyanını te'kid eden bir ifade olup, "İşte o zaman, herşey ayan-beyan görülür. O hale düşen herkes, herşeyi görür. Binâenaleyh eğer sizin söylediğiniz hak ise, o vakitte ortaya çıkmalıdır" demektir. حِينَئِذٍ (o vakit) ifadesi hakkındaki izahımızı, Tur Sûresi'nde **"yevmeizin"** (Tûr, 11) kelimesini tefsir ederken yaptık.

Bu ikisinin lafzı ve manası, bahsettiğimiz gibi, biribirine uygundur. Çünkü onlar, peygamberleri ve dirilişi yalanlıyorlardı. Cenâb-ı Hakk bu hususu **Vâkıa Sûresi**'nde açıkca ifade etmiştir ve çünkü *"O büyük günahta (şirkte) ısrar ederlerdi. Bir de, "Biz mi diriltilip kaldırılacak mışız?.." derlerdi.."* (Vâkıa, 46-47) buyurmuştur. Bu ifade, onların tekziblerini açıkça göstermektedir. Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın yağmur indirdiğini inkâr etmiyorlardı. Fakat yıldızların da yağmuru indirdiklerini söylüyorlardı. Açıkça ifade edilmeyen hususu Cenâb-ı Hakk, "içtiğiniz şu suyu görüyor musunuz? Onu, o buluttan siz mi indiriyorsunuz, -yoksa müşriklerin ve felsefecilerin iddia ettiği gibi araya vasıta koyarak- biz mi indiriyoruz" buyurmuştur.

Hem sonra, meşhur tefsirine göre, bu ayet şöyle bir takdire muhtaçtır: "Sizler, rızkınızın şükrünü, peygamberi yalanlama şeklinde mi yerine getiriyorsunuz?" Rızkın, "geçim" manasına alınması, doğruya en yakındır. Çünkü **Arapça**'da meselâ, "Falancanın rızkı elinde, hem ayağında hem elinde..." denilir. Hak Teâlâ'nın, *"Hele (can) boğaza gelince..."* ifadesi de, daha öncekilerle ilgili bir ifadedir. Çünkü önceki ifadeden, "Sizler, peygamberleri yalanlıyorsunuz. O halde onları niçin, canınız çıkarken de yalanlamıyorsunuz" manasının kastedildiğini söylemiştik. Çünkü Hak Teâlâ, *"Eğer onlara "Gökten su indirip de, ölümünden sonra onunla yeryüzünü kim diriltti?" diye soracak olsan, onlar, "Allah" derler"* (Ankebût, 63) buyurmuştur. Böylece onların yalanlamış oldukları anlaşılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) كَذَبَ الْمُنَجِّمُونَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ *"Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki müneccimler tekzib ettiler"* buyurmuştur. Onlar açıkça tekzib etmemişlerdi. Fakat yaptıkları iş, tekzib manasına geliyordu. Bu, ayetteki kelimeyi şeddesiz olarak تُكَذِّبُونَ şeklinde okuyanların kıraatine göredir. Bu durumda **"müdhin"** kelimesi, yine asli (lügat) manası üzere kalır. Hak Teâlâ'nın وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ *"Onlar, kendileri de yumuşak davranmak için, senin yumuşak davranmanı arzu ettiler"* (Kalem, 9) ayeti de, buna uygun düşer. Çünkü burada, bir yalanlama yoktur ki, onlar yalanlamış olsunlar. Zira onlar, apaçık şekilde yalanlamayı değil, münafıklık yapmayı tercih etmişlerdir.

★ ★

★

فَلَوْلَآ إِن كُنتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٨٧﴾

"İşte madem ki, ceza görmeyecekmişsiniz, onu geri çevirseniz ya. Eğer doğru iseniz"

(Vâkıa, 86-87).

Ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirlerin çoğu, ikinci kez tekrarlanan bu لَوْلَآ 'nın فَلَوْلَآ إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ifadesindekinin aynısı olduğu ve her ikisinin tek bir cevabı bulunduğu kanaatindedirler. **Zemahşerî**'nin dediğine göre bunun takdiri, "Can boğaza geldiğinde, eğer ceza görmeyecekseniz, canınızı geri çevirseniz, ya..." şeklindedir.

Bazıları da bu ifadenin, tıpkı, فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ... *"Eğer tarafımdan size bir hidayet gelir de, kim bu hidayetime tâbî olursa, bunlara korku yoktur"* (Bakara, 38) ayeti gibi olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ فَلَا خَوْفٌ *"Korku yoktur"* ifadesini, iki şart cümlesinin, ceza (cevabı) kılmıştır. Fakat görünen odur ki bu, onların söylediğinin aksine olup, şöyle denilmelidir: فَلَوْلَآ إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ 'daki لَوْلَآ 'nın cevabı, bundan önceki ifadelerin delalet ettiği husus olup, takdiri mana, "Sizler hayatınız boyunca, yalanlamada bulundunuz, yalanlamanızı da adeta rızkınız ve geçim sebebiniz kıldınız. Öyleyse haydi şimdi canınız çıkarken de yalanlasanız ya! Ama şu anda artık gerçekleri biliyor ve müşahede ediyorsunuz" şeklindedir. İkinci لَوْلَآ 'nın cevabı ise, *"Onu geri çevirseniz ya"* ifadesidir.

İKİNCİ MESELE

Medinin

Ayetteki, مَدِينِينَ ifadesinin manası hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Kimileri bunun **"memlûkîn"** yani "köleler değilseniz" manasında; kimileri de, **"mecziyyîn"** yani "cezalandırılacak kimseler değilseniz" manasında olduğunu söylerken; **Zemahşerî**, bunun, sultan birisini idare ettiğinde kullanılan, دَانَهُ السُّلْطَانُ ifadesinden alınma olduğunu söylemiştir. Bunun manasının, birisi bir yerde ikamet ettiğinde kullanılan, مَدَنَ fiilinden olmak üzere, "mukîmler" yani, "Orada duracak kimseler değilseniz..." şeklinde olduğu da söylenebilir. Bu durumda bu kelime, **"fa'îl"** vezninde olmuş olur. **"Medîne"** kelimesi de, bu köktendir. "Medîne"nin çoğulu, **yâ**'sız olarak, **"medâin"** şeklindedir. Eğer bu **"medînîn"** kelimesinin müfredi, "mef'ale" kalıbı üzere olsaydı, tıpkı **yâ**'lı olan **"me'âyiş"** kelimesi gibi, çoğulu, **"medâyin"** şeklinde olurdu.

Bunun izahı için şu söylenebilir: Kimileri, devamlı azabı kabul etmezlerken; kimileri de, azabı hiç kabul etmezler. Azabı kabul eden de, devamlı (ebedî) olmayacağını

söylüyordu. Bunun bir misali de, Hak Teâlâ'nın, *"O cehennem ateşi, bize ancak sayılı günlerce dokunur"* (Bakara, 80) (derler) ayetinde bahsedilenlerdir. Bundan dolayı onlara, "Eğer dediğinizde ısrarlı iseniz, devamlı azabta kalmayacaksınız demektir(!) Eğer âhiret, ebedî ikamet yurdu değilse, daha ne diye kendinizi yeniden dünyaya döndürmüyorsunuz" denilmiştir. "**Medînîn**" kelimesinin "**meczıyyîn**" (cezalandırılanlar) manasında olmasına göre de aynı tefsir yapılır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Sizler, canınız çıkarken, Allah'ın elçilerini (peygamberlerini), haşrın olacağı konusunda tasdik edersiniz. Eğer bundan sonra siz, cezalandırılmayacaksanız, o halde ne diye, kendinizi yeniden dünyaya döndürmüyorsunuz. Çünkü sizin burada alıkonulmanız, ancak cezalandırılacağınızdan dolayıdır. Eğer bu ceza olmasaydı, ceza yurdu olmayan dünyanızda, istediğiniz yere gidip-gelme hususunda serbest olduğunuz gibi, şimdi de serbest olurdunuz" demek istemiştir.

Bu kelimenin manasının "**mülk**" kökünden olmak üzere "**memlûkîn**" (köleler) şeklinde olmasına göre, ki kadın köleye "**medîne**" denişi de bundan ötürüdür, durum açık olup bu, "Sizler ceza yurdu olmayan dünyanızda olduğunuz gibi, her hangi bir kimsenin hakimiyeti altında olmadığınıza göre, ne diye kendinizi yeniden dünyaya döndürmüyorsunuz. Kaldıki zaten bu, gönlünüzün arzusu - kalbinizin duygusudur.

Bütün bunlar gerçekte tek bir şeye yönelik ifadelerdir. Çünkü onlar, herşeyde değil de, bazı şeyler hususunda felsefecilerin bazı şeyler hususunda da tabiatçıların görüşlerini benimsiyor ve mesela yağmurun buluttan meydana geldiğini, bulutların ise, felekî bir takım sebepler neticesinde oluştuğunu; Allah Teâlâ'nın -haşâ- hiçbirşeyde ihtiyarı olmadığını söylüyorlardı. Dolayısıyla da peygamberleri ve haşri inkâr etmek, onlar için farketmiyordu. Bundan dolayı Hak Teâlâ, "Eğer ilgili iş, onların dediği gibi ise, bildiğinizi iddia eden tabiatcıya ne oluyor da, canını boğazından geriye döndüremiyor. Çünkü, o tabiatcıya göre, bekâ (hayatiyeti sürdürme), gıda ile, hastalıkları sona erdirme de ilaç iledir" demiştir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, غَيْرَ مَدِينِينَ tabirinin غَيْرَ مَمْلُوكِينَ "köle olmayan kimseler iseniz" manasında olduğunu söyler isek, bu, onların iradeyi ve Cenâb-ı Hakk'ın işleri dilediği gibi evirip-çevirdiğini inkâr etmelerine varıp dayanır. Eğer bu tabirin, "mukîmler değilseniz" şeklinde olduğunu söylersek, durum yine aynıdır. Çünkü haşrı inkâr, herşeyi tabiatın idare ettiği fikrine varıp dayanmaktadır. Yok eğer bu ifadenin manasının, "**gayre meczıyyîn**" yani "cezalandırılmayacak kimseler iseniz" şeklinde olduğunu söylersek, netice yine aynı olur.

★ ★
★

Cenâb-ı Hakk daha sonra, ölümün mutlaka olacağını, bundan sonra da haşrın gerekliliğini beyan edince, mükellefi, salih amele sevkedici, mütemerridi de, isyandan ve yalandan alıkoyucu olsun diye, haşrdan sonra olacak şeyleri de anlatarak şöyle buyurmuştur:

فَأَمَّآ إِن كَانَ مِنَ ٱلْمُقَرَّبِينَ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ ﴿٨٩﴾

"Şimdi eğer o, mukarreblerden ise, artık rahatlık, güzel (kokulu) rızıklar ve naim cenneti (onundur)"

(Vâkıa, 88-89).

Ayetin mana bakımından kendinden öncekilerle münasebeti, işte anlatılan bu hususdur. Ayetin, lafız bakımından daha önceki ayetlerle münasebetine gelince, diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk, *"İşte madem ki, ceza görmeyecekmişsiniz, o halde o (canı) geri çevirseniz ya!"* buyurup, hayatın ve canın bedene döndürülmesi de, onların kudreti dahilinde olmayıp, ölümlerinden sonra, yeniden dünyaya gelmeleri söz konusu olamayınca, Hak Teâlâ, âdetâ, "Sizler ölümünüzden sonra, hep o ikamet (ebedî durak) yerinde kalacak ve ceza göreceksiniz. Fakat mükâfaat gören mukarreb kullardan olanlar için ise bir rahatlık ve güzel kokulu nimetler (reyhan) vardır buyurmuştur.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Revh

Bu, "**revh**"ın ne demek olduğu hususundadır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) "ilahî rahmet" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah'ın ravhından (yani rahmetinden) ümitsizliğe kapılmayın"* (Yusuf, 87) buyurmuştur.

b) "Rahatlık" manasınadır.

c) "Ferahlık" manasınadır. Çünkü "**ravh**" kelimesinin asıl manası "genişlik"tir. Uyluklar arasındaki boşluğa değil de, ayaklar arasındaki boşluğun genişliğini ifade için kullanılan "**revah**" kelimesi de bu köktendir. Bu ifade yine "rahmet" manasına olarak, "**râ**"nın zammesiyle "**ferûh**" şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

İfadede bir **izmâr** (hazf) bulunup, takdiri, فَلَهُ رَوْحٌ... şeklindedir. Çünkü فَرَوْحٌ 'deki **fâ** edatı, لَهُ 'nün varlığına delâlet etmektedir. Çünkü cezâ (cevab) cümlesinin başına gelen **fâ**, cezâ cümlesini şart cümlesine bağlamak içindir. Böylece onun "ceza cümlesi" olduğu anlaşılır. Yine cezâ cümlesi, emir veya nehiy veya mâzi olduğunda, yine başına **fâ** gelir. Çünkü ceza müzarî olduğu zaman, onun "cezâ" olduğu, hem **sem'an** (duyulmasıyla), hem de yazı itibariyle, görünen ve duyulan o "**cezm**" ile, anlaşılır. Bu bahsedilen şeyler (emir - nehiy - mani) ise, cezm ihtimaline sahib değildirler. Emir ve nehy dışında kalan, mâzinin böyle olduğu açıktır. Emir ve nehye gelince, bunların "**cezm**" halinde oluşları, cezâ (cevab) oldukları için değildir. Demek ki bunların cezâ

olduklarına dâir kendilerinde bir alamet yoktur. Binâenaleyh nahivciler alamet olarak, başlarına **fâ** getirmeyi tercih etmişlerdir. Cezâ da şart cümlesine bağlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu da, "**reyhan**" kelimesinin manasıyla ilgilidir. "**Reyhan**"ın ne demek olduğu, **Rahman Sûresi**'nin 12. ayetinin tafsirinde geçmişti. Ama burada şunu söylemeliyiz: Kimi müfessirler, buradaki "**reyhan**" ile kastedilenin, **Rahman Sûresi**'ndeki "**rehyan**" ile kastedilen mananın aynı olduğunu söylemişlerdir. Bu mana da, ya yaprak, ya çiçek yahut da **reyhan** diye bilinen bir bitki olmasıdır. Bu izaha göre, "cennetliklerin ruhları, dünyadan çıkar çıkmaz, kendilerine, koklamaları için cennet **reyhanı** verilir" denilmektedir. Yine bu sûredeki **reyhanın**, Rahman Sûresi'ndeki **reyhan**'dan farklı manada olduğu söylenmiştir. Buna göre buradaki "**reyhan**", ebedilik manasınadır. Yine buradaki **reyhan**'ın, Allah'ın bu kimselerden râzı oluşu manasında olduğu da söylenmiştir. Binâenaleyh eğer "**ravh**"ın, rahmet-i ilahîye manasına olduğunu söylersek, bu ayet, tıpkı *"Rableri, onları, katından olan bir rahmetle, rıdvan (rızası) ile ve onlar için olan cennetlerle müjdeler. O cennetlerde, ebedî nimetler vardır"* (Tevbe, 21) ayeti manasında olmuş olur.

Naîm Cenneti

Ayetteki, *"naîm cenneti"* ifadesi ile ilgili izah, Hak Teâlâ'nın, *"İşte bunlar mukarreb kullardır. Bunlar naîm cennetlerindedir"* (Vâkıa, 11-12) ayetinin tefsirinde geçmiştir. Bu *"naîm cennetleri"* ifadesinin marife getirilişinin, burada ise nekire getirilişinin hikmetini orada anlatmıştık.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk, hem burada, hem de Tevbe 21. ayetinde "mukarreb" (Allah'a yakın olan) kullar hakkında üç hususta bahsetmiştir. Çünkü mukarrebler, üç şeyi yapmış ve hakkıyla yerine getirmişlerdir: Bunlar da, gerçek bir inanç, tertemiz bir kelime (söz), bir de güzel amellerdir. Binâenaleyh kalb, dil ve diğer uzuvlar, Allah'ın rahmeti sayesinde Allah'a inanırlar. Kendisinde gerçek ve tam bir akîde bulunan herkese, Allah merhamet eder ve onu sürekli rızıklandırır. Yine bütün bu uzuvlar, kelime-i tayyibeye (güzel ve temiz söze) de, Allah'ın rahmetiyle ulaşırlar. Kelime-i tayyibe, kelime-i şehadettir. O halde, "**Lâ ilâhe illâllâh**" diyen herkes için, kıymetli ve şerefli bir rızık vardır. Bu kimsenin cenneti elde edişi ise, sâlih amellerine karşılıktır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Şüphesiz Allah, mü'minlerden, cennet karşılığı, mallarını ve canlarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşırlar"* (Tevbe, 111) ve *"(Kim) nefsini hevâ-ü hevesinden alıkorsa, onun varacağı yer cennettir"* (Nâziât, 40-41) buyurmuştur.

İmdi, eğer: "Yaptığınız izaha göre, kim gerçek manada bir inanca sahip olur ve ama kelime-i tayyibeyi (şahâdeti) telaffuz etmezse, bunun da, ilahî rahmet ehlinden olması gerekir. Halbuki Allah Teâlâ, ancak, "**lâ ilâhe illâllah**" diyenlere merhamet eder" denilirse, biz deriz ki: "Kim gerçek manada bir inanca sahip ise, mutlaka o kimsenin kelime-i tayyibeyi, yani kelime-i tevhidi, kelime-i şehâdeti söylemesi gerekir. Eğer ondan bu kelime duyulmazsa, onun böyle bir inanca sahip olduğuna hükmedilmez. Çünkü kalbindeki inancı, zahirden bilmemiz mümkün değildir. O halde

bu konuda bizim delilimiz, tutanağımız, onun bunu açıkca söylemesidir, yani kelime-i tevhidi. Allah Teâlâ ise, sırları kalblerin içinde olanları bilendir. İşte bundan ötürü haberlerde (hadislerde) şu yer almıştır: *"Kimileri kâfirlerin mezarlığına gömülür. Ama mü'minlerle birlikte haşrolur. Kimileri de müslümanların mezarlığına gömülür, ama kâfirlerle beraber haşrolunur."*

Sakın, "senin bu bahsettiğine göre, salih amelde bulunmayan için cennetin söz konusu olmayacağı manası çıkarılır" denilmesin. Çünkü biz buna karşı şu iki şekilde cevap veririz:

a) Onun sağlam inancı ve kelime-i tevhidi söylemesi, onu kesinlikle amelsiz bırakmaz. Binâenaleyh aksi, olacak şey değildir ve mümkün olmayan birşeyi varsaymak (farzetmek)tır.

b) Biz diyoruz ki: Bu, ceza (karşılık) elde etme bakımındandır. Ama samimiyetle **"Lâ ilâhe illâllah"** diyen herkes, herhangi bir amelde bulunmasa bile, yine cennete girecektir. Fakat bu, yaptıklarının bir mükâfaatı olarak değil, sırf Allah'ın fazlından dolayıdır. Salih amellerin karşılığı olarak cennet hakediş de yine, Allah'ın lutfu ile ise de, hak etmeksizin verilen ihsanlar gibi lütuflar bulunduğu gibi, böyle olmayan, meselâ, cömert bir padişahın, bir başkasına hiç hakkı olmaksızın vermesi ve ona hediyede bulunması gibi olan lütuflar da vardır. O, bu yönüyle, padişahın ne hediyesine ne iyiliğine hak kazanmış değildir.

★ ★
★

Ashab-ı Yemîn

وَأَمَّآ إِن كَانَ مِنْ أَصْحَٰبِ ٱلْيَمِينِ ﴿٩٠﴾ فَسَلَٰمٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَٰبِ ٱلْيَمِينِ ﴿٩١﴾

"Eğer sağcılardan ise, artık sağlcılardan selâm sana..."
(Vâkıa, 90-91).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Selâm

Bu, ayette bahsedilen, o selâm hakkında olup, konuyla ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, sağcının sağcıya verdiği selâmdır. Nitekim Hak Teâlâ, *"(Ehl-i cennet), orada ne boş bir laf, ne de günaha sokacak birşey işitmezler. Yalnız bir söz (işitirler ki o da), "Selâm, selâm"dır"* (Vâkıa, 25-26) buyurmuştur.

2) Buradaki, *"selâm sana"* ifadesi, kalbinin ürperdiği şeyden, senin için selâm, yani emniyet-güven var" demektir. Çünkü artık bu kimse, en üst mertebededir. Bu tıpkı, cömert, iyi birisinin yanında hizmetci olarak bulunan ve kendisinden uzakta olan oğluna aklı fikri takılı olan, oğlu hakkında endişe duyan bir babaya, "Çocuğundan dolayı endişe etme, kafana birşey takma. Çünkü rahat içindedir" denilmesi gibidir.

3) Bu cennetliklerin hallerinin ne denli yüksek ve ileri olduğunu anlatan bir cümledir ve tıpkı, lütfun üzerinde övgüye değer bir halde olduklarını anlatmak için söylenen, *"Falanca sana yeter! Onun, falanca olması sana kâfidir"* şeklindeki söz gibidir.

İKİNCİ MESELE
Muhatab Kimdir?

"Sana" hitabı, kime yöneliktir? Diyoruz ki: Bunun manası kısmen açıktır. Şimdi buna göre diyoruz ki: Bu söz ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kastedilmiş olması muhtemeldir. O zaman burada şöyle bir izah yapılabilir: Bu, daha evvel de bahsettiğimiz gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselli eden bir ifadedir. Çünkü onlar, şefaat ve benzeri şeylere muhtaç değiller. Binâenaleyh onlardan ötürü ey Muhammed sana selâm olsun. Çünkü onlar, işleri seni ilgilendirmeyecek, seni endişelendirmeyecek bir şekilde bir selâmet ve âfiyet içindedirler" yahut da bu "Ey Muhammed, onlar tarafından sana selâm" demektir. Çünkü onların, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e selâm verenlerden olmaları, kendilerinin büyük olduklarının delilidir. Çünkü büyük olan ancak büyüğe selâm verir.

Bu izaha göre burada, şöyle bir incelik yatmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s)'in makam ve mevkii, **"İlliyyîn"**de olan mukarreblere nisbetle, tıpkı cennet ehlinin, **"İlliyyîn** ehline" nisbeti gibi ashab-ı yemînin makamının kat kat üstündedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, *"Eğer sağcılardan ise..."* buyurunca, bunda, sağcıların makamının, evvelki mukarreblerin makamından farklı olduğuna bir işaret bulunmuş olur. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, "Bunlar hernekadar, evvelkilerden daha aşağı iseler de, aralarındaki makam-mevki ve teslimiyet (farkı) onları birbirinden ayırmaz. Aksine ashab-ı yemin seni görürler ve sana, tıpkı padişahın yakın dostunun, ona, uzakta olan çoluk-çocuğuna kavuşup sevinmesi gibi, kavuşup sevinmesi şeklinde, kavuşurlar. Mukarreblere gelince, sen onlardan daha üst bir mertebede isen de, hep seninledirler, senden ayrılmazlar" demek istemiştir.

★ ★
★

Münkirlerin Akıbeti

وَأَمَّآ إِن كَانَ مِنَ ٱلْمُكَذِّبِينَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِّنْ حَمِيمٍ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ ﴿٩٤﴾

"Ama eğer yalanlayıcılardan, sapıklardansa, işte (ona da) kaynar sudan bir ziyâfet ve cehenneme bir atılış..."

(Vâkıa, 92-94).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk burada *"... yalanlayıcılardan, sapıklardansa..."*; daha önce ise, *"sonra, siz, ey sapkınlar ve yalanlayıcılar..."* (Vâkıa, 51) buyurmuştur ki, biz, bu iki ifâdedeki takdim ve tehirin hikmetini orada anlatmıştık.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk, bu üç sınıf insandan, bu sûrenin başında, bir çeşit ifâde ile bahsetmiş, bunları bir başka ifâde ile tekrarlayarak, meselâ, önce أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (Vâkıa, 8), daha sonra ise أَصْحَابُ الْيَمِينِ (Vâkıa, 27) أَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ (Vâkıa, 9), daha sonra ise, أَصْحَابُ الشِّمَالِ (Vâkıa, 41) buyurmuş ve bunları burada da tekrar etmiştir. Bu üç yerde de, Cenâb-ı Hakk, "ashâb-ı yemîn"i, ya aynı lafızla, yahutda ayn olacak, biri diğerinden başka olan iki lafızla, iki kez zikretmiş; "sâbikûn"u sûrenin başında, وَالسَّابِقُونَ (Vâkıa, 10) lafzıyla; aynı sûrenin sonunda ise; الْمُقَرَّبِينَ (Vâkıa, 88) lafzıyla zikretmiş, yine, cehennemlikleri, önce **"ashâbu'l-meş'eme"** sonra, **"ashâbu'ş-şimâl"**, daha sonra ise, **"el-mükezzibîn"** lafzıyla zikretmiştir. De ki: Bundaki hikmet nedir?

Biz deriz ki: "Sâbikûn" için, biri dünyada, diğeri de ahirette olmak üzere iki hal söz konusudur. Bundan ötürü, "sâbikûn"u, birincisinde, dünyadaki hali ile, ikincisinde ise, âhiretteki hali ile zikretmiştir. "Sâbikûn" için, arzolunmak ve hesap vermek gibi bir hal söz konusu değildir. Tam aksine, bu kimseler, dünyadan hemencecik **"a'lâ-i İlliyyîn"**e varırlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, ashâb-ı yemîn'i, birbirine yakın iki lafızla anlatmıştır. Çünkü, bunların durumu da, "sâbikûn"un durumuna yakındır. Ama, kâfirler dünyada iken, uğursuz addedilen durumun müntesipleri olmaları sebebiyle, insanlar tarafından, kendilerine hep gülünmüş, acınmıştır. Böylece de dünyadaki müslümanlar, kâfirleri, **"ashâb-ı meş'eme** - uğursuzluk, uğursuzluğun bulunduğu yerin ve durumun ehli" diye nitelemişlerdir. Çünkü, **"meş'eme"** "mef'ale" kalıbında olup, ism-i mekândır.

Daha sonra da Cenâb-ı Hakk, bunlar hakkında, **"ashâb-ı şimâl"** buyurmuştur. Çünkü bunlar, ahirette, kitapları kendilerine sollarından verilen kimselerdir. Yine bunlar, cehennemliklerden oldukları için de, "şimâl" denilen yerde duracaklardır. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, bunların durumlarını, "haşr"ın başlangıcında, "ashâb-ı şimâl" olmakla niteleyince, onlara ait olan **semûm** (zehirli kara duman) ve **"hamîm"**den (kaynar sudan) bahsetmiş, bununla da yetinmeyerek, sebebine yer vererek, *"Çünkü onlar bundan evvel şehvetlerine düşkündüler. O büyük günah üzerinde ısrar ederlerdi"* (Vâkıa, 45-46) buyurmuş, böylece de, daha önce de defalarca, "Adil kimse, verdiği cezânın sebebini de zikreder. Lütufta bulunan kimse, yaptığı iyilikler ve lütuflar için herhangi bir sebep zikretmez.." şeklinde bahsettiğimiz üzere, bu cezânın sebebini zikretmiştir. Böylece de onlara, ahirette, dünyada yaptıkları şeyleri hatırlatarak, o cezânın, onların kitâbı yalanlamalarına mukabil olduğunu ifade etmek için, *"eğer yalanlayıcılardan ise..."* buyurmuştur. Böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın adâleti ortaya çıkmış olur. Diğer ifâdelerin ne manaya geldiği ise açıktır.

★ ★
★

Hakke'l-Yakîn

إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٩٦﴾

"Şüphesiz ki bu elbette katî bilgi (veren) hakikatin ta kendisidir. Haydi Rabbini o büyük adıyla tesbih et..."

(Vâkıa, 95-96).

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin başındaki هٰذَا "Bu" işâret zamiri neye işâret etmektedir? Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) "Kurân..."

b) Bu sûrenin başında zikrettiği şey...

c) Bu üç sınıf insana verilen karşılık ve mukabele...

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk, ikisi de aynı anlamda olduğu halde, niçin "hak" kelimesini "yakîn" kelimesine muzâf kılmıştır? Biz deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu muzâf kılış, Hak Teâlâ'nın tıpkı, وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ (Kasas, 44) ayetindeki "Cânib" kelimesinin, "el-Garbî" kelimesine ve وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ (Nahl, 30) ifâdesindeki دَارٌ (dâr) kelimesinin "el-âhire" kelimesine muzâf kılınması gibidir. Ne var ki, burada takdir edilen şey, açık değildir. Çünkü, bunun şartı, o şeyin "yakîn" olarak tavsif edilecek bir biçimde olması ve "hakk"ın kendisine muzâf kılınmasıdır. Halbuki, "hakk" kendisine muzâf kılındıktan sonra, hak, yakîn olarak tavsif edilemez (yani bu, izafet terkibi olmuş olur; sıfat terkibi değil).

2) Bu, مِنْ manasına olan izafetindir (izafe-i ma'neviyyenin izafet-i mimiyye bölümündendir) ve tıpkı بَابٌ مِنْ سَاجٍ "Abanoz ağacından olan bir kapı" ve بَابٌ سَاجٍ "abanoz ağacı", خَاتَمٌ مِنْ فِضَّةٍ "gümüşten olan bir yüzük" ve خَاتَمٌ فِضَّةٍ "Gümüş yüzük" denilmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk adetâ, "Muhakkak o, yakînden olan bir haktır!" demiş olur.

3) Doğruya en yakın olan bu izaha göre, **İbn Atıyye** şöyle demiştir: "Bu, bir tür te'kîddir. Nitekim **Arapça**'da meselâ, "Son noktasına vardı, kemâle erdi; daha ötesi yoktur" anlamında, هٰذَا مِنْ حَقِّ الْحَقِّ وَصَابِ الصَّوَابِ denilir. Bunun izahı hususunda söylenebilecek şey ise şudur: İnsan, yanındaki, algılayan nûrlarını hissi ve duyu organları, uzuvları ile ortaya koyar. O nûrlar ise, pekçok olup, başkasıyla karışmıştır. Binâenaleyh, tâlip, yani manevî yolcu, bu nûrların başlangıcına vâsıl olduğunda, "şunu buldum, şunu hissettim..." der. Sonra, bu lafzın, kendisine itlâk edilmesinin doğruluğuna rağmen bu kimse, bu nûru başkalarından ayırdedemez. Böylece bu manevî yolcu, ortaya doğru ilerler ve talebini, o şeyin ortasından alır. Bunu şöyle bir misâlle açıklayalım: Birisi su arasın.. Derken, büyük bir çukura ulaşsın; şimdi bu kimse o çukurun bir tarafından bir şey aldığında, "Bu sudur" der, ama, çoğu kez bir başkası ise, "Bu, su değil, tam aksine çamurdur. Ama, aldığın su ise, o çukurun ortasından aldığın şeydir" der. Binâenaleyh, o büyük çukurun kenârında olan şey, başka maddelere nisbetle sudur. Sonra bu şey, saf ve berrâk su ile mukayese edildiğinde, buna (su değil de) başka bir ad verilir. Bu kimse, "Bu, gerçekten sudur"

dediğinde, bu ifâdesini vurgulamış olur. Ve bu kimse, حَقُّ الْمَاءُ حَقًّا manasında, yani, "Su, tam olarak sudur. Artık bunu o su olması hakkında hiç kimse bir şey diyemez" anlamında حَقُّ الْمَاءُ diyebilir. İşte, aynen burada da böyledir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Bu, birilerinin, "Bu yakîn değildir" diyeceği "yakîn" değil de, "Gerçekten, inkâr edilemeyecek bir yakîndir" demek istemiştir.

Burada bir başka izah daha yapılabilir. Ki bu da, buradaki bu izâfetin hakîkî anlamda bir izâfet olduğunun söylenmesidir. Buna göre bu ifâdenin anlamı, "Ey Muhammed, bu söz, sana ve mü'minleredir. *Yakîn olan hak* ise, senin böyle söylemendir" şeklindedir. Bir kimsenin, "Kemâlin hakkı, mü'minin namaz kılmasıdır" şeklindeki sözü de, buna yakın bir sözdür. Ve bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَ إِلٰهَ إِلاَّ اللّٰهَ فَإِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلاَّ بِحَقِّهَا *"Ben, insanlar, "Lâ ilâhe illâllah" (Allah'tan başka ilâh yoktur) demelerine kadar, onlarla savaşmakla emrolundum. Onlar, bu kelimeyi söylerlerse, hakedilmiş olması (yani, haklı durum) hariç, benden, canlarını ve mallarını korumuş olurlar"*(30) ifâdesindeki هَا zamirlerinin, "kelime"ye râcî olduğunun söylenilmesidir. Yani, إِلاَّ بِحَقِّ الْكَلِمَةِ demektir. Zekât vermek, namaz kılmak da, o kelimenin ayrılmaz bir vasfı ve neticesidir.

İşte aynen bunun gibi, حَقُّ الْيَقِينِ de, kişinin, Allah Teâlâ'nın, **Vâkıa Sûresi**'nde bu üç sınıf kimse hakkında söylediklerini bilip tanımasıdır. Bu izaha göre mana, "Yakîn, söz verdiği şeyi hak ile tasdik etmedikçe, hak olmaz" şeklindedir. Binâenaleyh, tasdik, o kimsenin müstehak olduğu "yakîn" olan inancın ayrılmaz vasfıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ *"Haydi, Rabbini o büyük adıyla tesbih et..."* emrine gelince, bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti. Ve biz, şöyle diyoruz: Allah, o "halık"ı beyân edip, kâfirler de bundan kaçınınca, peygamberine, "bu, hakkın ta kendisidir. Öyleyse, onlar diretirlerse dahi, sen onları terketme, onlardan yüz çevirme. Sen, için için Rabbini tesbih et. Seni, ister yalanlasınlar, isterse tasdik etsinler, kavminden sana bir kötülük gelmeyecektir" demiştir. Bu ifâdeden kastedilen mananın, "O halde, tesbih et; Rabbini, O'nun en büyük ismiyle yâdet" şeklinde olduğu da söylenebilir. Bu durumda mana, bu ifâdenin, kendinden sonra gelecek olan ifâde ile ilgili olmasına göredir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk, hemen bu sûrenin peşinden gelen sûrede, *"Göklerde olanlar Allah'ı tesbih etmektedir"* (Hadîd, 1) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk sanki, "Göklerdekiler, Allah'ı tesbih ediyorlar. Şu halde, senin de onlara uyman, azmış olan bu bir avuç kimseye aldırmaman gerekir. Çünkü her şey, seninle beraber, Allah (c.c)'yi tesbih etmektedir.

Bu sûrenin tefsiri tamamlanmıştır. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Dönüş ve varış O'nadır. Selât ü selâm, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline, ashâbına olsun...

★ ★
★

HADÎD SÛRESİ

29 ayet olup, Medine'de nazil olmuştur.[31]

2) Matbû nüshada "Mekkî" çıkması bir zühâl eseri sayılmalıdır (ç.).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝

"Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ı tesbih etmektedir. O, gâlib-i mutlak, sâhib-i hikmet olandır"

(Hadîd, 1).

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Tesbîh ve Takdîs

"Tesbîh", Allah'ın, kötü şeyleri işlemekten uzak olduğunu söylemektir. "Takdîs" de böyle olup, bir kimse yerde veya suda yol alıp uzaklaştığında ve uzaklaştırdığında kullanılan سَبَحَ فِي الْمَاءِ وَقَدَّسَ فِي الْأَرْضِ deyimlerine râcîdir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, kötü şeylerden münezzeh olduğunu söylemenin şümûlüne, zâtının, sıfatlarının, fiillerinin, isimlerinin ve hükümlerinin uzak olduğunu söyleme de girer. Zâtının uzak olmasına gelince, bu şöyledir: O'nun zâtı, mümkin olmanın mahal ve mekânı değildir. Çünkü, kötülük, ademdir, yokluktur. Ve, yokluğu da, böylece mümkin hale getirmedir. Sonra, mümkin oluşu nefyetmek, çokluğu (kesreti) nefyetmeyi iktizâ eder. Kesrenin olmadığını söylemek de, cisim ve araz olmayı, zıddının, eşinin ve benzerinin bulunmasını nefyetmeyi, dolayısıyla da, mutlak vahdeti ve birliği gerektirir.

Sıfatları hususuna gelince, O'nun cehâletten münezzeh olduğunu, ilmi ile bütün malûmatı kuşattığını, her türlü makdûrata kâdir olduğunu, sıfatlarının değişmekten münezzeh olduğunu söylemekle olur. Fiilleri hususuna gelince, bu da O'nun fâil oluşunun, bir madde ve misâle (örneğe) varıp dayanmamasıdır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, O'nun dışında kalan her şey, "mümkin"dir. Dolayısıyla her madde ve her misâl, O'nun fiilidir. Bu sebeple, her mümkin, O'nun fiilidir. Binâenaleyh şayet, O'nun fâil oluşu bir maddeye ve bir misâle muhtaç olsaydı, o zaman teselsül gerekirdi.

Yine, O'nun fiilleri bir zamana ve bir mekâna bağlı değildir. Çünkü, her zaman, son bulan cüzlerden mürekkebtir. Böylece, o zaman O, mümkin varlık olmuş olur. Her mekân da, çeşitli mekân türlerinden meydana gelmiş bir mümkin varlıktır. Böylece, zaman ve mekândan her biri de "mümkin" ve "muhdes" olmuş olur. Dolayısıyla, şimdi O'nun fâil oluşu bir zamana ve mekâna muhtaç olmuş olsaydı, o zaman ve mekânın fâiliyeti bir başka mekân ve zamana muhtaç olurdu..., böylece de teselsül gerekirdi.

Yine, O'nun fiilleri, herhangi bir menfaati celbetmeye, herhangi bir zararı da defetmeye varıp dayanmaz. Aksi halde O, zâtı bakımından eksik ve başkası vasıtasıyla kemâle eren bir varlık olurdu. Ki bu muhaldir.

O'nun isimleri hususuna gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"En güzel isimler Allah'ındır; o halde Allah'a onlarla duâ edin"* (A'râf, 180) buyurması gibidir. Ve, hükümleri konusuna da gelince, Allah'ın şeriat kıldığı her şey, bir maslahata, bir ihsâna ve bir hayra mebnîdir. Bunların birer lütuf, iyilik ve güzellik olması ise, Allah'ın üzerine vâcib olan hususlar olmayıp, tam aksine ihsanının gereği olan şeylerdir. Özet olarak, buradan, O'nun hükmünün, teklifinin herkes için gerekli olduğunun, hiç kimsenin O'nun üzerinde bir hükmünün, teklifinin bulunmadığının, dolayısıyla da, O'na hiç kimse için, asla herhangi bir şeyin vâcib olmadığının bilinmesi gerekir. İşte, "tesbîh" maddesiyle ilgili genel küllî esas budur.

İKİNCİ MESELE
سَبَّحَ ve يُسَبِّحُ Farkı

Bazı sûrelerin başında, mazî sigasıyla, سَبَّحَ "tesbih etti"; bazılarında ise, muzari sigasıyla يُسَبِّحُ "tesbih ediyor, eder" şeklinde gelmiştir ki bu, bu nesnelerin tesbih etmelerinin, herhangi bir vakte tahsis edilmediğine, tam aksine mazide de hep tesbih edici olduklarına, gelecekte de tesbih ediciler olacaklarına bir işarettir. Bu böyledir, zira bu şeylerin tesbih edici olmaları, kendi mahiyetlerinin, ayrılmaz bir vasfıdır. Dolayısıyla, o mahiyetlerin de bu tesbih etmekten ayrılmaları imkânsız olur. Biz, bu tesbih edicilik vasfının o nesnelerin mahiyetlerinin ayrılmaz bir niteliği olduğunu söyledik, çünkü Vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın dışında kalan her şey, "mümkin" varlıktır. Her mümkin varlık ise, Vâcibü'l-vücûd'a muhtaçtır. Vâcibü'l-vücûd'un vâcib olması ise, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, O'nun zâtının, zâtı, sıfatları, fiilleri, hükümleri ve isimleri konusunda her türlü kötü şeyden tenzih edilmesini gerektirir. Böylece, bu tesbih ediciliğin mazîde mevcut olduğu, gelecekte de mevcût olacağı ortaya çıkmış olur. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu fiil, bu sûrede olduğu gibi, bunun **lâm** harf-i cerriyle وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (Fetih, 9) ayetinde olduğu gibi, bazan da harf-i cersiz müteaddî olur. Esası ise, harf-i cersiz müteaddî olmasıdır. Çünkü, سَبَّحْتُهُ fiilinin anlamı, "Onun, kötü şeylerden uzak olduğunu söyledim" demektir. Şu halde buradaki **lâm**, ya نَصَحْتُهُ ve نَصَحْتُ لَهُ "Ona nasihat ettim" ifâdesindeki **lâm** gibidir, yahutda, sırf O'nun rızası için tesbihi vücûda getirdi, anlamında, يُسَبِّحُ لِلّٰهِ anlamı kastedilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zeccâc, ayette bahsedilen tesbih ile, sözlü olan tesbihin kastedildiğini iddia etmiş ve bu hususta, şu iki delili getirmiştir:

1) Allah Teâlâ, *"Hiçbir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile tesbih eder. Fakat siz, onların tesbihini iyi anlamazsınız"* (İsrâ, 44) buyurmuştur. Şimdi eğer, "tesbih" sözü ile yaratılan şeylerin yaratana delâleti kastedilmiş olsaydı, onlar bunu anlarlardı.

2) Allah Teâlâ, *"Dağları ve kuşları, Dâvud ile birlikte tesbih etmek üzere, râm etmiştik"* (Enbiya, 79) buyurmuştur. Dolayısıyla tesbih, yaratılan şeylerin yaratıcıya delâletinden ibaret olsaydı, bu husus, **Dâvûd** (a.s)'a tahsis edilmezdi. Bil ki, bu söz, şu iki hüccetten dolayı zayıftır:

Birinci Hüccet: Bu maddelerin Cenâb-ı Hakk'ın zâtını, sıfatlarını ve fiillerini her türlü kötü şeyden tenzih etmeye delâletleri, en ince hususlardandır. İşte bundan dolayı insanlar, bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Binâenaleyh, ayetteki, وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (İsrâ, 44) ifâdesi, belki de, bu delâletleri bilmeyen topluma bir işârettir. Şu halde, Cenâb-ı Hakk'ın *"iyi anlamazsınız"* (İsrâ, 44) ifâdesi bir işârettir; eğer bu, belli bir topluma işâret değilse, bu demektir ki bu, herkese yapılmış olan bir hitâptır. Demek ki, Cenâb-ı Hakk adeta, "Bütün onlar bunu anlayamadılar" demiş olur ki, bu, O'nu, bazı kimselerin anlamasına aykırı değildir.

Dağların Tesbihinin Mahiyeti

İkinci hüccet de, zayıftır. Çünkü vermesi, böylece de o dağın (**Dâvûd** (a.s)'la) tesbihatta bulunması muhtemeldir. Ama, cansız olduklarını kesin olarak bildiğimiz bu cansız varlıkların, o tesbihi söylemesine, Allah'ı tesbih ettiklerinin söylenilmesi ise, imkânsızdır. Çünkü biz, cansız varlıklardan muhkem ve sağlam fiillerin sudûr edebileceğini caiz görürsek, Allah'ın fiilleri ile, meselâ O'nun alîm ve hayy olduğuna istidlâlde bulunmamız imkânsız olur ki, bu küfürdür. Tam aksine, gerçek şu ki, sözlü yapılan tesbih, ancak Allah'ı tanıyan akıllı varlıktan sudûr eder. Böylece bu kimse bu sözüyle, Rabbini tenzihte bulunmuş olur ki, bu manadaki tesbihin, cansız varlıktan sudûru doğru olmaz. Dolayısıyla, canlı ve cansız, akıllı ve akılsız varlıklardan meydana gelen, genel anlamdaki tesbihin, mutlaka şu iki hususun biri ile tefsir edilmesi gerekir.

1) "O şeyler, tesbihatta bulunuyor" ifâdesi, "Onlar, O'nun ululuğuna, tazimine ve tenzihine delâlet ediyor" manasındadır.

2) Bütün mümkin varlıklar, O'na boyun eğmiştir. O, onlarda, istediği gibi tasarruf eder. O'nun fiiline ve meydana getirmesine mânî olan hiçbir varlık yoktur.

Bu ön bilgileri iyi anladığına göre şimdi biz diyoruz ki: Şayet biz, bu ayette bahsi geçen "tesbih"i, sözle yapılan tesbih anlamına alırsak, مَا فِي السَّمٰوٰتِ ifâdesindeki مَا ile, مَنْ (kişi, akıllı zât) anlamı kastedilmiş olur ki, arşın taşıyıcı melekleri bunlardandır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, *"Eğer kibirlenmek isterlerse, Rabbinin nezdinde bulunan melekler tesbihte bulunurlar"* (Fussilet, 38) buyurmuştur. Mukarrebler de bunlardandır, nitekim meleklerden naklen: *"Seni tenzih ederiz. Bizim yârimiz onlar*

değil, Sensin... dediler" (Sebe, 41) buyurmuştur. Diğer melekler de bunlardandır. Nitekim onların *"Seni tenzih ederiz. Seni bırakıp da başka veliler edinmemiz bize yakışmaz"* dediklerini (Furkan, 18) Allah Teâlâ nakletmektedir.

Yeryüzündeki tesbih edicilere gelince, meselâ peygamberler bunlardandır. Nitekim **Zünnûn Yunus (a.s)** *"Senden başka hiçbir Tanrı yoktur. Seni tenzih ederim..."* (Enbiyâ, 87), **Mûsâ (a.s)** ise, *"Seni tenzih ederim. Tevbe ettim sana..."* (A'râf, 143) demiştir. Sahâbe-i kirâm da tesbihatta bulunmuşlardır. Nitekim *"Sen pâk ve münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru..."* (Âl-i İmrân, 191) buyurulmuştur.

Ama, biz bu tesbih edişi, manevî manadaki tesbih anlamına alırsak, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Hiçbir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile tesbih eder"* (İsrâ, 44) buyurduğu gibi, göklerin unsurları, yerin, dağların, kuzuların, demirlerin, ağaçların, debelenen canlıların, cennetin, cehennemin, Arş'ın, Kürsî'nin, Levh-i Mahfuz'un, Kalem'in, o nûr ve zulmetin zerreleri, zât, sıfat, madde ve arâzların hepsi Allah'ı tesbih etmekte, O'nun celâline boyun eğmekte, O'nun tasarrufuna itaat etmektedir. İşte, bu tesbih, *"Göklerde ve yerde olan herşey Allah'a secde eder..."* (Neml, 49) ayetinde geçen secde ile kastedilendir.

Azîz-u Hakîm

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ cümlesine gelince bu, "O, hiçbir şeyin kendisine karşı gelemeyeceği bir kâdirdir" demek olup, buradaki **"el-azîz"** sözü, kudretinin mükemmel oluşuna; **el-hakîm** sözü de O'nun, cüz'iyyât ve külliyâta dair hiçbir şeyin O'nun ilminin dışında kalamayacağı bir âlim olduğuna, veyahutta, O'nun, yaptığı işleri hikmete ve doğruya uygun ve muvafık olarak yapan bir zât olduğuna bir işârettir. Cenâb-ı Hakk'ın "kâdir" olduğunu bilmek, "âlim" olduğunu bilmeden önce gelince, hiç şüphesiz, Cenâb-ı Hakk, bu ayette de "el-azîz" ismini "el-hakîm" isminden önce getirmiştir. Bil ki, *"O, gâlib-i mutlak, sâhib-i hikmet olandır"* ayeti, el-azîz'in sadece O olduğuna delâlet eder. Çünkü bu ifâde, "hasr" ifâde eder. Nitekim **Arapça**'da, "Âlim, başkası değil, **Zeyd**'dir" manasında, زَيْدٌ هُوَ الْعَالِمُ لاَ غَيْرُهُ denilir. Ki, bu da O'ndan başka ilâhın olmamasını gerektirir. Çünkü O'ndan başkası, ne azîzdir, ne de hakîmdir. Böyle olmayan ise, ilâh olamaz.

★ ★
★

Tek Hâkim

لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ۝

"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Hem diriltir, hem öldürür. O, her şeye hakkıyla kâdirdir"

(Hadîd, 2).

Bil kl, gerçek anlamda melik, zâtı ve bütün sıfatları hususunda, Kendisi dışında kalan herşeyden müstağni olan, ama, kendisi dışında kalan O her şeyin zâtları ve sıfatları hususunda kendisine muhtaç olduğu zâttır. Binâenaleyh, işte bu iki sıfatı taşıyan, sadece Cenâb-ı Hakk (c.c)'tır. O'nun, zâtı ve sıfatları hususunda, Kendisi dışında kalan her şeyden müstağni olması hususuna gelince, şimdi O şayet, zâtı hususunda başkasına muhtaç olmuş olsaydı, zâtı gereği, "mümkin" olurdu, böylece de "muhdes" bir varlık olurdu da "vâcib" varlık olamazdı. O'nun, selbî ve izâfî (nisbî) olan bütün sıfatları hususunda, Kendisi dışında kalan her şeyden müstağni olduğu hususuna gelince, bu da şöyledir: O'nun için farz olunacak her sıfat, bu sıfatlar ister selbî isterse îcabî (sübutî) olsun, Cenâb-ı Hakk'ın hüviyyeti (kimliği), bu sıfatları tahakkuku hususunda ya yeterlidir, veya yetersizdir. Eğer O'nun hüviyeti, o hüviyetin sürekliliğinden dolayı bu hususta yeterli ise, o sıfatlar da, ister selbî olsun, isterse sübutî olsun, devâm eder. Eğer böyle olmazsa, hüviyetin kâfi olması gerekir. Bu durumda da, o hüviyetin, o sübutî ve selbî sıfatlardan ayrılmaması gerekir.

Ayrıca, bu sübutî ve selbî sıfatların bulunması, başka bir şeyin sübûtuna ve selbine dayanır. Bir şeye dayanana dayanan ise, o şeye dayanıyor demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın hüviyeti, o sıfatların sübutîlik veya selbîlik illetinin tahakkukuna dayanmış olur. Halbuki başkasına dayanan şey ise, zâtı gereği mümkin varlıktır. Böylece de zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olan, zâtı gereği mümkinü'l-vücûd olmuş olur ki, bu bir "hulf"tür (yani, mukaddimelerden birinin, neticede kullanılması). Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, ne zâtı, ne de selbî ve sübutî sıfatlarından herhangi birisi hususunda başkasına muhtaç olmadığı sabit olmuş olur. O'nun dışında kalan her şeyin, O'na muhtaç olması hususuna gelince, bu da şöyledir: O'nun dışında kalan her şey, mümkin varlıktır. Çünkü, Vâcibü'l-vücûd, birden fazla olamaz. Mümkin varlık içinse, mutlaka bir müessirin olması gerekir. Vâcibü'l-vücûd ise, işte bu tek olandır.

Bu demektir ki, O'nun dışında kalan her şeyi ister cevher ister araz olsun, o cevher ister rûhanî (manevî) isterse maddî olsun, O'na muhtaçtır. Kimi insanlar da, vâcibü'l-vücûd'un tesirinin, mâhiyetlerinde değil de, varlıklarını vermede olduğu görüşünü savunmuşlardır. (Binâenaleyh bu görüşe göre, Vâcibü'l-vücûd, siyâhı sadece var edendir, yaratandır. Ama onun, o siyahı, (sıfat olarak) siyâh kılması ise, imkânsızdır. Onlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: Çünkü, eğer siyâhın siyah olması fâil ile olsaydı, o fâile bağlı olsaydı, o fâilin yok sayılmasından siyahın da siyah olarak kalmaması gerekirdi ki, bu imkânsızdır.

Bunun üzerine onlara şöyle denilebilir: Böyle olması halinde, sizin, o varetmenin de fâil ile olmadığını söylememiz gerekir. Aksi halde, o fâilin, yokluğunun farzedilmesinden, bu var oluşunda bulunmaması gerekir. Şimdi onlar, şayet, "Fâilin tesiri, var etmede değil, mahiyyeti vücûdla mevsuf kılmadadır" derlerse, biz deriz ki bu, şu iki bakımdan kabul edilemez:

1) Mahiyetin vücudla tarif edilmesi, sübutî bir şey değildir. Çünkü, eğer sübutî bir şey olsaydı, mahiyet de var etme de, o fâilin olmuş olurdu. Bu durumda da, o mahiyetin var edişle nitelenmesi, buna ilâve bir şey olmuş olurdu, böylece teselsül

gerekmiş olurdu ki, teselsûl muhaldir. Mahiyetin, var oluşla tavsif edilmesinin sübutî bir şey olmadığı zaman ise, o failin, mahiyyette ve o var edişte tesirinin olmadığının tam aksine tesirinin, mâhiyetin varlık ile mevsûf oluşunda bulunduğunun söylenilmesi imkânsız olurdu.

2) O nitelenişin, sübutî bir iş olmasının takdir edilmesi halinde de, onu o fâilin eseri kılmak imkânsızdır. Aksi halde, o fâilin eseri kılmak imkânsızdır. Aksi halde, o fâilin, yokluğu farzedilmesi halinde, o nitelenişin devâm etmesi gerekirdi. Böylece, onların ileri sürdükleri o şüphenin, tamamlanması ve karar kılması halinde, hem tesirin hem de müessirin kökünden nefyi gerekeceği ortaya çıkmış oldu. Tam aksine, bu mâhiyetlerin ancak o Vâcibü'l-vücûd'un tesiri ile mevcût olmaları gibi, o mahiyetler de yine ancak, o Vâcibü'l-vücûd'un tesiri ile mahiyet olmuşlardır. Bu hakikatler zuhur edince, aklî delillerle de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur"* ifâdesinin doğruluğu ortaya çıkmış olur. Hatta, O'nun mülkünün kemâline nisbetle, semavat ve yerin mülk oluşu, zerreden dahi çok çok azdır. Bundan da öteye, bu, O'nun mülkünün mükemmel oluşuyla, asla mukayese bile edilemez. Çünkü, göklerin ve yerin mülk oluşları, sonlu bir mülkiyettir. Halbuki, O'nun mülkünün kemâli ise, sonsuzdur. Sonlu olan ise, hiçbir zaman, sonsuz olanla mukayese edilemez. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk, elle tutulur, gözle görülür bir şey olduğu için, göklerin ve yerin mülk oluşundan bahsetmiştir. İnsanların ekserisinin aklı zayıftır, onlar nadiren mahsusât (duyularla algılanan) alemînden makulât (akıl ile idrâk edilen) âlemine yükselebilirler.

Enfüsî (Sübjektif) Delîller

Cenâb-ı Hakk (c.c), afâkî (subjektif) delillerden olmak üzere, göklerin ve yerin mülkünden bahsedince, bunun peşinden enfüsî delilleri getirerek, يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Hem diriltir, hem öldürür. O, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mufesirler bu hususta şu iki şeyi söylemişlerdir:
a) "Allah, öldükten sonra dirilmek (ba's) için, ölüleri diriltir. Dünyada iken de canlıları öldürür."

b) **Zeccâc** ise şöyle der: "O nutfelere can verir, böylece de onları, anlayan, konuşan, akıllı şahıslar haline getirir; derken onları daha sonra öldürür."

Bence bu hususta, şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Ayetin bu ifadesi ile, öldürüp diriltmenin, belli bir zamana ve belli şahıslara tahsis edilmesi kastedilmemiştir. Tam aksine bunun manası, "Diriltmeyi ve öldürmeyi yaratmaya kâdir olan" emek olup, tıpkı **Mülk Sûresi**'ndeki, *"Ölümü ve hayatı yaratan O'dur..."* (Mülk, 2) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın anlatmak istediği, Kendisinin, bu iki mahiyeti (şeyi) var etme hususunda mutlak manada tek olduğunu, bu iki hususta Kendisine karşı gelebilecek olanın ve bu iki şeyi geri çevirebilecek olanın olmadığını bildirmektir. Bu durumla mananın içine, müfessirlerin o ilk iki izahı da girer.

İKİNCİ MESELE

"Hem diriltir, hem öldürür" ifadeleri, "O diriltir, o öldürür" takdirinde olmak üzere, mahallen merfudurlar. Bu ifâdelerin, "O diriltici ve öldürücü olduğu halde, göklerin ve yerin

mülkü O'nundur" takdirinde, hal olarak mansub olmaları da mümkündür.

Bil ki Allah Teâlâ, ilk önce âfâkî delillerden, ikinci olarak da, enfüsî delillerden bahsedince, her ikisini de içine alan bir cümle söyleyerek, وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu ifadenin hikmetleri (incelikleri), **Mülk Sûresi**'nin başında anlatılmıştır.

★ ★
★

Kemal Sıfatları

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣﴾

"O, hem evveldir, hem âhirdir, hem zâhirdir, hem bâtındır. O, herşeyi hakkıyla bilendir"

(Hadid, 3).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Resûlüllah (s.a.s)'ın, bu ayetin tefsiri hakkında, إِنَّهُ الْأَوَّلُ لَيْسَ قَبْلَهُ شَيْءٌ وَالْآخِرُ لَيْسَ بَعْدَهُ شَيْءٌ *"O, kendinden evvel hiçbirşey olmayan Evvel ve Kendinden sonra hiçbirşey olmayan Âhirdir"* buyurmuştur.

El-Evvel

Bil ki bu, kapalı, heybetli ve derin bir konudur. Bu hususta şu bakımlardan izahlar yapılabilir:

1) Birşeyin birşeyden önce olması, şu açılardan olabilir:

a) Tesir bakımından... Çünkü biz, parmağın hareketinin, üzerindeki yüzüğün hareketinden önce olduğunu düşünebiliyoruz. Dolayısıyla bu öncelikten (evvellikten), önce olanın, sonra olana tesiri kastedilmiştir.

b) Tesir bakımından değil de, ihtiyaç bakımından öncelik... Çünkü hernekadar birin, iki için illet olmadığını biliyor isek de, ikinin bire muhtaç olduğunu düşünebiliyoruz.

c) Şeref bakımından öncelik... Meselâ Hz. Ebû Bekir (r.a)'in, Hz. Ömer (r.a)'den önce gelişi gibi...

d) Rütbe bakımından öncelik... Bu da, imamın cemaata önceliği gibi, maddî bir başlangıçtan dolayı olan öncelik, yahut da aklî bir başlangıçtan olan önceliktir. Bu da, meselâ, o en üst "cins"i başlangıç kabul etmemiz gibidir. Çünkü tür ne kadar aşağıda olursa, o kadar sonra olmuş olur. Şimdi bunu ters çevirecek olursa, ilgili iş de ters yüz olmuş olur.

e) Zaman bakımından öncelik... Çünkü önceki zamanda mevcut olan, sonraki zamanda mevcut olandan öncedir. İşte öncelik ve sonralığa dair, akıl erbabının ortaya koyabildiği kısımlar bunlardan ibarettir.

Bence burada şöyle bir altıncı kısım vardır: Zamanın bir kısım parçaları, diğer bir kısım parçalarından önce gelir. Bu önce gelme işi, zaman ile olan bir önce oluş değildir. Aksi halde o bütün zamanın, başka bir bütün zaman ile çepeçevre kuşatılmış olması gerekirdi. Şimdi bu kuşatan hakkındaki söz, tıpkı kuşatılan hakkındaki söz gibi olur. Böylece de, hepsinin şu anda mevcut olması açısından, her zamanın, sonsuza kadar, başka bir zaman kuşatılmış olması gerekirdi. Binâenaleyh şu an, tek (müstakil) olmaz, aksine her an, sonsuza kadar uzanan, bir başka mevcut ânın içinde olmuş olur ki bu düşünülemez. Hem sonra, mevcut o ânların toplamı (bütünü), geçmiş anların toplamından sonradır. Dolayısıyla zamanların toplamı için, sâyesinde kuşatıldıkları bir başka bir zaman söz konusu olur. Ama bu muhaldir. Çünkü her zaman "zaman", zamanların toplamının içinde olursa, bu durumda, o zaman, hem o toplamın içindedir, hem onun dışındadır. Böyle olması da muhaldir. Böylece, bu açık aklî delil ile, zaman dilimlerinden birisinin, diğer bir dilimden önce olmasının, bütün zaman açısından olmadığı ortaya çıkmış olur. Bunun zâhiri de işin ne illet ile, ne de ihtiyaç ile olmadığını gösterir. Aksi halde, ikisi de, tıpkı illet ile ma'lûlun, bir de ikinin aynı anda var olmaları gibi, birlikte var olmuş olurlardı. Bu öncelik, şeref ve mekân itibariyle de değildir. Böylece zamanın, herhangi bir diliminin, diğer bir diliminden önce oluşunun, bahsedilen bu beş kısmın dışında altıncı bir kısım olduğu anlaşılır.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki; Kur'ân-ı Kerîm Hak Teâlâ'nın, Kendisi dışında kalan herşeyin evveli olduğuna delâlet etmektedir. Aklî delil de bunu gösterir. Çünkü biz diyoruz ki: Vâcibü'l-vücûd olan o Zât'ın dışında kalan herşey, mümkinü'l-vücûd'dur. Halbuki her mümkin varlık, muhdestir. O halde Vâcibü'l-vücûd'un dışında kalan herşey, muhdes (mahluk)tur ve O Vâcibü'l-vücûd da, Kendisi dışında kalan herşeyin evvelidir. Vâcibü'l-vücûd dışındaki herşeyin "mümkin" olduğunu söyledik. Çünkü eğer zatları gereği vâcib olan iki şey mevcut olsaydı, bunlar, zâtî olan vücûbiyyette müşterek, ama varlık olarak farklı farklı olmuş olurlardı. Sayesinde müştereklik olan husus ise, sayesinde farklılık olan hususlan başkadır. Binâenaleyh bunlardan herbiri böylece "mürekkeb" olmuş olurlar. Sonra bu iki cüzden (parçadan) herbiri, eğer vâcib ise, ikisi de vâcib olmada müşterek, husûsiyyette farklı olurlar. Böylece de herbir cüz, "mürekkeb" (farklı parçalardan meydana gelmiş) olur ve böylece "teselsül" gerekir. Yok eğer her ikisi de vâcib olmazsa, yahut birisi vâcib olmazsa, "vacib" oluşla değerlendirilen böyle bir "bütün", vâcib olmamaya daha uygun olur. Böylece Vâcibü'l-vücûd olan o zâtın dışındaki herşeyin "mümkinü'l-vücûd" olduğu sâbit olur. Her "mümkin" ise, muhdestir. Zira her mümkin, müessire (yaratıcıya) muhtaçtır. Bu muhtaç oluş, ya var edilirken, yahut yok edilirken söz konusudur. Bu durumda var ediliş hali, ya bekâ hali olur, ki bu imkânsızdır. Çünkü bu mevcûdu yeniden varetme ve elde edilmiş olanı yeniden elde etme neticesine götürür. Bu ise imkânsızdır. Çünkü bu muhtaç oluş, ya meydana

gelirken, yahut yok olurken söz konusudur. Her iki halde de, her mümkinin muhdes olması gerekir. Böylece de, o vâcibü'l-vücûd olanın dışında kalan herşeyin, o vâcibe muhtaç bir muhdes (mahluk) olduğu anlaşılır. Binâenaleyh o vâcib, Kendisi dışında kalan herşeyden öncdir.

Daha sonra aklımız, bu önceliğin nasıl olduğunu araştırmak ister. Dolayısıyla diyoruz ki: Bu önceliğin tesir açısından olması câiz değildir. Çünkü müessir, müessir olması açısından, esere eser olması bakımından nisbet edilir. O halde her iki nisbet aynıdır. Aynılıkta ise öncelik olmaz. Bunun sırf, "ihtiyaç" bakımından bir öncelik olması da câiz değildir. Çünkü muhtaç olan ile kendine muhtaç olunanın, aynı anda beraber mevcut olmaları imkânsız değildir. Halbuki biz; böyle bir aber oluşun burada imkânsız olduğunu beyan etmiştik.

Bunun sırf bir şereften ötürü olması da câiz değildir. Çünkü bu öncelikten burada elde edilmek istenen, Allah Teâlâ'nın, mümkin varlıklardan daha şerefli olduğunu tesbit etmek değildir. Bunun, mekân bakımından bir öncelik olması da söz konusu değildir. Böyle bir önceliğin var sayılması durumunda, muhdisin (hâlıkın), muhdesden (mahluktan) önce olması, bunlardan birisinin, mekân bakımından diğerinin üstünde olmasının ötesinde, başka bir şeydir.

Bu önceliğin zaman bakımından olması da bâtıldır. Çünkü "zaman" da, mümkin ve muhdes bir varlıktır. Mümkin oluşuna gelince, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, vâcibü'l-vücûd birden çok olamaz. Zaman'ın muhdes oluşuna gelince, mümkin ve muhdes oluşun emâreleri, zamanda, diğerlerinden daha açıktır. Zira zamanın bütün parçaları, birbirini takib etmektedir. Halbuki yok olduktan sonra var olan, var olduktan sonra yok olan herşeyin, mümkin ve muhdes olduğunda şüphe yoktur. Zamanın bütün dilimleri mümkin ve muhdes olup, "bütün" de, parçalardan elde edilince, şimdi, mümkin ve muhdese muhtaç olan, haydi haydi mümkin ve muhdestir. O halde zaman, bütünü ve parçaları ile mümkin ve muhdes varlıktır. Dolayısıyla zamanı yaratanın, zamandan önce oluşu, zaman itibariyle olamaz. Çünkü bütün zamanlardan önce olan şey, zaman ile olmaz. Aksi halde o zamanın, zaman olduğu için, zamanların toplamına dahil olması, zamanın zarfı (kuşatanı) olduğu için de, onun dışında birşey olması gerekir. Halbuki zarf, mazruftan (kuşatılandan) başkadır. Fakat o şeyin, birşeyin hem içinde, hem dışında olması imkânsızdır.

Üçüncü ihtimale gelince, zamanın mahiyeti, hep akıp-gitmeyi, yenilenmeyi gerektirir. Bu da, başkalarının, kendisinden önce olmasını gerektirir. Halbuki ezel, başkasının, kendisinden önce bulunmasına terstir. O halde, ezel ile böyle zamanı birlikte düşünmek imkânsızdır. Böylece, yaratıcının, kendisi dışında kalan herşeye karşı olan önceliğinin, kesinlikle zaman açısından olmadığı sâbit olur. O halde insanın nezdinde (aklında) olan, Cenâb-ı Hakk'ın herşeyden önce oluşu ve bu önceliğin, yukarıda bahsi geçen beş tür öncelik açısından olmayışıdır.

Geriye, bu beş kısmın dışında, bir başka önceliğin (evveliyetin) olması kalır. Şimdi bu tür önceliğin, nasıl bir öncelik olduğu hususunda, akın söyleyebileceği birşey yoktur. Çünkü akıllının aklına gelen herşey, mutlaka bir zaman içindedir, bir zamana

bağlıdır. Ama ortaya koyduğunuz delil, bunun imkânsız olduğunu gösterir. O halde, Allah Teâlâ'nın "el-evvel" oluşu, mücmel olarak malumdur, ama bunun tafsilatı ve o evveliyyetin (önceliğin) özünü kuşatma, mahlûkatın akıllarının gücünün yetmediği birşeydir.

2) Bu konunun kapalı olan hususlarından, ikincisi de şudur: Ezel, **lâ-yezal**'dan öncedir. Ezel, Hakk'ın dışında birşey de değildir. Binâenaleyh, "ezel"in, "lâ-yezal"dan önce olması, ezel ile, "lâ-yezâl" arasında farklılığın olmasını gerektirir. Binâenaleyh bu, böyle bir farklılığın tahakkuk edebilmesi için, "lâ-yezâl"ın bir başlangıcının ve ucunun olmasını gerektirir. Fakat böyle bir uç ve başlangıç farzetmek imkânsızdır. Çünkü farzedeceğin her başlangıçtan, "lâ-yezâl" öncedir (evvel)dir. Zirâ, faraza, yüz sene ilave etmek suretiyle, farzedilen o başlangıçtan daha önce olan farzedilmiş başlangıç, ezel cümlesinden değil de, "lâ-yezâl" (ezelî olan) cümlesindendir. O halde, lâ-yezâl mevcut olmazdan önce olma manasınadır ve bu imkânsızdır.

3) Bu konunun kapalı olan hususlarından üçüncüsü ise şudur: Ezel'in, **lâ-yezâl**'dan farkı, ezel hakikatinin, sona ermesini gerektirir. Halbuki ezel hakikatinin son bulması imkânsızdır. Çünkü evveli olmayanın, son bulması imkânsızdır. Bunun son bulması imkânsız olunca da, **lâ-yezâl**'in mâhiyetinin, bunun peşinden meydana gelmesi de imkânsız olur. Bu durumda da, ezelin **lâ-yezâl**'den, **lâ-yezâl**'in de ezelden seçilip-ayrılmanın tahakkuku imkânsız olunca da, önce ve sonralığın bulunması imkânsız olur. Binâenaleyh bunlar, "takaddûm", "evveliyet" ve "ezeliyet" gibi şeylerin hakikatini ortaya koyma hususunda, kapalı ve anlaşılması zor konulardır. Bu kapalılık ise, insan aklının, ezeliyet ve evveliyyet mahiyetinin göz kamaştırıcı azameti ve parlaklığı önünde hayrete düşmesi sebebiyledir. Çünkü akıl, birşeyi, onu ancak çepeçevre kuşattığında bilip-anlayabilir. Aklın bulup getireceği, düşünebileceği herşey ise, çepeçevre kuşatılabilen şey demektir. Çepeçevre kuşatılan şey ise, sonludur. Halbuki ezeliyyet, bunun ötesindedir. O halde, Hak Sübhânehû ve Teâlâ, "evvel" oluşu hususunda, hem "zâhir"dir (açıktır), hem "batın" (gizli)dir. Zira akıllar, muhdes varlıkların, kendilerinden önce olan bir mucîde (varediciye) varıp dayandığını görmektedir. O halde Hak Teâlâ'nın "**evvel**" oluşu işte bu açıdan, açık olan herşeyden daha açık ve nettir. Şimdi sen, evveliyyetin hakikatını bilmek istersen, âciz olursun. Zira aklının ve ilminin kuşatabildiği herşey, aklının ve ilminin kuşatıp sınırladığı şeydir, dolayısıyla da sonludur-sınırlıdır. Böylece "evveliyyet", bunun ötesinde olmuş olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın "evvel" oluşu, düşünebileceğin her açıdan, her bâtın (gizli) olandan, daha bâtın (gizli) bir evveliyyettir... İşte Cenâb-ı Hakk'ın "evvel" oluşuna dâir, izahımız bundan ibarettir.

El-Âhir

Cenâb-ı Hakk'ın "**âhir**" olması ile ilgili izahımız da şöyledir: Kimileri, bunun imkânsız olduğunu ileri sürerek şöyle der: Buna göre, Allah Teâlâ, Kendisi dışında kalan herşeyin sonuncusu olmuş olur. Zira Allah Teâlâ, ancak Kendisinden başka herşeyin yok olup yalnız zatının baki kalması halinde her şeyin âhiri olurdu. Fakat

başka bir şeyin ademi, ancak var oluşundan sonra olur. İşte bu "sonra"lık da zaman içinde vukubulmaktadır. Şu halde o "sonra oluş" keyfiyetinin sayesinde gerçekleştiği zaman kavramının varlığını düşünmeksizin her şeyin yok olacağı bir zaman farz eden kimse kendisi dışındaki hiç bir kimse ile kendisini yok ettirmemektir. Bu ise **hulf**'tür. Demektir ki kendisi dışındaki herkesin olduğunu düşünürsek bunun imkânsız olduğunu görürüz. Bu şüphe de yine, öncelik (evveliyet) ve "sonralığın" (âhiriyyetin) ancak zaman açısından olacağına varıp dayanmaktadır. Bunların zaman açısından olmasının yanlışlığını, biraz önce delilleriyle anlattık. Binâenaleyh bu şüphe bâtıldır.

Cenâb-ı Hakk'ın bekasıyla birlikte, diğer herşeyin yok olabileceğini kabul edenlerin, bir kısmı Hak Teâlâ'nın herşeyin ahiri olabilmesi için, bunu vâcib görenler vardır. Bu, **Cehmiyye**'nin görüşüdür. Çünkü **Cehmiyye**, Hak Teâlâ'nın mükâfaat ehline mükâfaatını, ceza ehline cezasını verdikten sonra, cenneti ve cennetlikleri, cehennemi ve cehennemlikleri, **Arş**'ı, **Kürsî**'yi, melekleri, felekleri yok edip neticede, Allah'dan başka hiçbirşeyin kalmayacağını iddia ediyor." Binâenaleyh O, nasıl hiçbirşey yokken ezelde mevcut idiyse, yine hiçbirşey yok iken, **ebediyyü'l-âbâd, lâ-yezâl**'da da mevcut olarak kalacaktır" diyor. Onların bu hususdaki delilleri şunlardır:

Ebedî Hayat İnkârcılarına Cevap

1) Ayetteki *"O, hem evveldir, hem âhirdir"* ifadesi... Allah Teâlâ, herkes son bulduğunda ancak âhir olur.

2) Allah Teâlâ ya cennet ve cehennemliklerin hareketlerinin sayısını bilir, ya da bilmez. Dolayısıyla eğer O, bunu biliyor ise, bu hareketlerin ne kadar olacağını da biliyor. Halbuki kendisi için belirli bir sayı söz konusu olan herşey, sonludur. Dolayısıyla cennet-cehennem ehlinin hareketleri de sonludur. O halde bu durumda mutlaka hiç bozulmadan devam edecek olan bir yokluğun söz konusu olması gerekir. Yok eğer Allah Teâlâ, bu hareketlerin sayısını bilmiyorsa, bunların câhili demektir. Allah'a cahilliğin nisbet edilmesi ise imkânsızdır.

3) Gelecekle ilgili olan hadiseler, artmayı da, noksanlaşmayı da kabul edebilir. Böyle olan herşey ise sonludur.

Bunlara şöyle cevap verilir: Bu şeylerin hep sürüp gitmesi, ebede kadar devam edecektir. Bunun delili şudur: Bu mahiyetlerden, "mümkin" oluş vasıfları zâil olacak olsa, o zaman, zâtı gereği mümkin olan nesnenin, zâtı gereği mümkin olmayan (imkânsız) hale dönüşmeleri gerekir. Şimdi Allah Teâlâ tesir kudreti, tesirin imkânsızlığa dönüşecek olsa, o zaman mahiyetler de dönüşmüş olur ki bu imkânsızdır. Binâenaleyh bu mümkin oluşların sürüp gitmesi gerekir. Bu durumda da, bu muhdes varlıkların, sırf bir yokluğa varıp dayanmaları gerektiği sâbit olmuş olur. **Cehmiyye**'nin ayet ile yaptığı istidlâlin cevabını, inşaallah daha sonra zikredeceğiz.

Cehmiyye'nin ikinci şüphesine (dehline) şu şekilde cevap verebiliriz: Allah Teâlâ o hareketlerin belli bir sayısının olmadığını biliyor. Bu ise, cehalet olmaz. Cehalet, o hareketlerin belli bir sayısı olur da, Allah Teâlâ onu bilmez ise, o zaman söz konusu

olur. Ama o hareketlerin belli bir sayısı olmaz da, sen de onu bu şekilde bilirsen, bu cehalet değil, aksine ilim olmuş olur.

Onların üçüncü şüphelerine (delillerine) de şöyle cevap verebiliriz: Allah Teâlâ'dan, ebediyyen varlık âlemine çıkan şey, sonlu olmaz.

Daha sonra kelamcılar, âlemin bekâsının mümkin olduğunu isbat edince, cennet ve cehennemin de sürekli olacağını isbat hususunda, müslümanların icmâsı ile, bu konudaki ayetlerin zâhirî manalarına tutundular ki bunların manaları açıktır.

Ehl-I Sünnete Göre el-Âhir

Cennet ve cehennemin bekâsını (ebedîliğini) kabul eden müslüman çoğunluk, Hak Teâlâ'nın **el-Âhir** oluşunun ne demek olduğu hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, mümkinât âleminin tümünü yok eder, böylece Kendisinin âhir oluşu gerçekleşir. Ama daha sonra o mümkinât âlemini yeniden var eder ve ebedî olarak bırakır.

2) İnsanın aklında-zihninde, herşeyin sonu olabilecek mevcut (varlık) sadece O'dur. Binâenaleyh herşeyin sonu olabilmesi, Hak Teâlâ'ya has bir vasıf olunca, pek yerinde olarak o da "Âhir" diye tavsif edilmiştir.

3) Var olma, Hak Teâlâ'dan başlar ve bu git gide, derece derece aşağı doğru iner. Diğer varlıkların neticesi olup artık başka bir şeyin sebebi olmayan son varlığa kadar iner. Bu itibarla, Hak Teâlâ, "evvel" (ilk) olmuş olur. Daha sonra o şey, bu son mevcuddan, derece derece yukarı çıkar, derken yukarı çıkışın en son noktasına varıp dayanır ki işte orada, Hak Sübhânehû'nun varlığı söz konusudur. Şu halde Hak Teâlâ, varlığın kendisinden mümkinât âlemine inmesi hususunda "evvel"; varlığın mümkinât âleminden O'na tırmanırken de "âhir"dir.

4) O, bütün mahlûkâtı öldürür ve sadece Kendisi kalır. İşte bu itibarla O, "Âhir"dir.

5) O, varlık olma bakımından ilk, istidlâl (delille varıp gitme) hususunda da "âhir"dir. Çünkü bütün istidlâllerin maksadı, Yaratıcıyı tanımaktır. Yaratıcıya ulaşmak gayesiyle yapılmayan diğer istidlâller, fazla önemli değildir.

Ez-Zâhir ve el-Bâtın

Hak Teâlâ'nın **"zâhir"** ve **"bâtın"** olmasına gelince, bil ki O, varlık açısından zâhirdir. Çünkü kâinattan ve mümkinâttan, gördüğün herşey, daha önce de belirttiğimiz gibi, herşey O'nun varlığının sübûtuna, hakikatine ve değişmekten uzak olduğuna bir delildir. Hak Teâlâ'nın **"bâtın"** oluşu da, şöyle bir kaç yöndendir:

1) Onun mükemmel manada zâhir (açık) olması, "bâtın" olmasına sebebtir. Çünkü meselâ bu güneş, felekler üzerine doğuşunu hep sürdürseydi, bu ışığın o güneş sebebiyle olduğunu anlayamazdık. Herşeyin kendiliğinden aydınlandığını (kendi kendini aydınlattığını) sanardık. Fakat güneş, bir batıp-bir doğunca, battığında ışıkların sona erdiğini, bütün aydınlığın kaybolduğunu görünce, bütün bunların güneşten kaynaklandığını anlıyoruz. İşte burada da, eğer, Cenâb-ı Hakk'ın cömertliğinin,

mümkinât âleminde sona erdiğini düşünecek olursak, bu mümkinât âleminin varlığının, Allah'ın varlığından kaynaklandığı açıkça anlaşılırdı. Fakat bu cömertlik (bunca nimetler) sürüp gidince, sona ermeyince, yani bunun devamlılığı ve mükemmelliği, işte böyle bir şüpheye sebebiyet vermiştir. Öyle ki çoğu kez bu varlığın nurunun, ondan olmadığı sanılabilmiştir. Halbuki tam aksine, herşeyin varlığı, O'nun zâtındandır. Böylece, bu kapalılığın, (bâtıniyyetin), ancak O'nun varlığının mükemmelliğinden ve cömertliğinin sürekliliğinden meydana geldiği ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh çok net bir biçimde açık ve ortada olduğu için ve nûrunun mükemmelliğinden ötürü akıllardan saklı kalan O yüce zâtı, tesbih ve tenzîh ederiz.

2) O'nun mahiyeti, kesinlikle insan tarafından anlaşılamaz. Bunun delili şudur: İnsan, birşeyin mahiyetini, ancak, acı, lezzet gibi, içinde hissettiği şeylerle yahut renkler, tatlar ve diğer hissî (duyularla algılanan) şeyler gibi, duyularıyla idrâk ettiğinde tasavvur edebilir. Böyle olmayan bir şeyin mahiyetini ise, insanın tasavvur etmesi imkânsızdır. Dolayısıyla Allah Celle Celâlûhû'nun, o hususî hüviyeti (kimliği), bu iki yol ile anlaşılamaz. Dolayısıyla da insan tarafından, gerçek manada Allah'ın zâtı (mahiyeti), akledilemez. Bunun delili yine şudur: Mahlûkât nezdinde, Allah hakkında bilinen şey, ya vücûdî (subûtî, sâbit olan), yahut da selbî (yani onda olmayan) sıfatlardır, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın bir cisim veya cevher olmayışı gibi sıfatlardır. Yahut da izâfî sıfatlardır. İzâfî de, şöyle şöyle olmak şanından olan şeydir. Halbuki Allah Teâlâ'nın zâtına mahsus gerçek hakikati ve mahiyeti, bütün bu bildiğimiz şeylerden başkadır (ileridir). Binâenaleyh O'nun mahiyeti ve hüviyeti akledilemez.

Bunun delili şudur: Akıl nezdinde Hak Teâlâ'dan en açık şekilde zuhûr eden (görünen) şey, O'nun şu mahlûkatın yaratıcısı olması ve bütün bunlardan önce olmasıdır. Halbuki sen, Hak Teâlâ'nın evvel oluşunu anlama hususunda, aklımızın ne kadar âciz olduğunu ve bu hususta nasıl şaşkınlığa düştüğünü daha önce anlamıştın (dinlemiştin).

Böylece anlattıklarımız ile, Hak Teâlâ'nın "evvel", "âhir", "zâhir" ve "bâtın" olduğu ortaya çıkmış oldu. Rahmetli babamın şöyle dediğini duymuştum: "Rivayet olunduğuna göre, bu ayet nâzil olunca, müşrikler Beytullah'a doğru dönüp secde etmişlerdi."

İKİNCİ MESELE
El-Evvel İsmi Tevhidin Delili

Pek çok âlim, Allah Teâlâ'nın bir olduğunu isbat hususunda, ayetteki, *"O, hem evveldir"* ifadesini delil getirerek, şöyle demişlerdir: Evvel, ilk-tek olandır. İşte bundan ötürü bir kimse şayet, "ilk alacağım köle hürdür" dese, sonra da iki köleyi birden alıverse, ikisi de hür olmuş olmaz. Çünkü, "ilk" (evvel) olma şartı, tek olmaya bağlıdır. Burada ise, tek şartı, tahakkuk etmemiştir. Bundan sonra, bir köle de alsa o yine azâd edilmez. Çünkü "evvel" olmanın, bir şartı da (önce) olmaktır. Bu kölede ise bu şart tahakkuk etmemiştir. Dolayısıyla "evvel" olmanın şartının, "tek" olmak olduğu sâbit olur. O halde bu ayet, âlemin yaratıcısının tek olduğuna delâlet etmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Çoğu müfessirler, ilgili ayete, "Allah, herşeyden önce olduğu için, "evvel"; herşeyden sonra kalacağı için "âhir", deliller açısından "zâhir", duyulardan-gözlerden uzak ve kapalı olduğu için, bu kelimelerin manasının, tıpkı bir kimsenin, "İş dönüp dolaşır O'na varır, O'nun sayesinde tamamlanır" manasında söylediğini, "Falanca bu işin hem başı, hem sonudur, hem zâhiri, hem bâtınıdır" sözü gibi olduğunu söylemişlerdir. Bil ki bu ayeti, sayesinde **Cehmiyye**'nin istidlâllerinin de sâkıt olduğu, o bahsettiğimiz manalara hamletmek mümkün olduğuna göre, bu mecâzî manaya hamletmeye ihtiyaç (gerek) yoktur.

Yine bir takım kimseler de, "zâhir" ve "bâtın"ın izahı sadedinde şunları söylemişlerdir: "Zâhir, herşeye gâlib gelen, herşeyin üstünde olan demektir. Hak Teâlâ'nın, *"Böylece zâhirler oldular"* (Saffat, 14) yani galibler, üstün gelenler oldular" ayeti bu manadadır. Yine bu mana, senin "Ona üstün geldim" manasında söylediğin ظَهَرْتُ عَلَى فُلَانٍ şeklindeki sözün cümlesindendir. Hak Teâlâ'nın عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ (Zuhruf, 33) ayeti de bu manadadır. İşte şu hadisteki ifadenin manası da aynıdır: وَأَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ *"(Ya Rabbi) Sen Zahirsin ki senin üstünde hiçbirşey yoktur."*

Cenâb-ı Hakk'ın "**bâtın**" oluşu hususunda, **Zeccâc**, "O, bâtındır (içlerde-kalblerde olanı) bilendir" manasını vermiştir. Bu tıpkı birisinin, فُلَانٌ يُبْطِنُ أَمْرَ فُلَانٍ "Falanca falancanın işinin batını bilir" demesi gibidir. Nitekim **Leys**, "Sen şu işi falancadan sakladın (أَبْطَنَ) yani "Onun bâtınını (içini) biliyorsun" demiştir. Şu halde Allah'ın "bâtın" olması, işlerin bâtınının (aslını, asdarını) bilici olmasıdır.

Bence bu izah üzerinde biraz düşünmek gerekir. Çünkü bu manaya göre, hemen bunun peşisıra gelen, *"O, herşeyi hakkıyla bilendir"* ayeti, lüzumsuz bir tekrar olmuş olurdu. Ama "bâtın" kelimesine verilen ilk manaya göre, bu ayet tam yerli yerinde olmuş olur. Çünkü bu durumda takdiri mana, sanki şöyle denilmesi şeklindedir: "Hiç kimse Allah'ı kuşatamaz, O'nun sırlarına ulaşamaz. Başkasının hallerinden hiçbirşey ise, O'na kapalı kalmaz." Bunun bir benzeri de, *"(Ya Rabbi) Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sendekini bilemem"* (Mâide, 116) ayetidir.

★ ★
★

Altı Günde Yaratma

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤﴾

"O, gökleri ve yeri altı günde yaratan; sonra Arş'a istivâ edendir. Yeryüzüne giren ve oradan çıkan, gökten inen ve göğe yükselen şeyleri O bilir. Nerede olursanız olun, O, sizinle beraberdir. Ne yaparsanız yapın O Allah hakkıyla görendir"

(Hadîd, 4).

Hak Teâlâ'nın, *"O gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ edendir"* beyanı, **A'râf Sûresi**'nde (54. ayetinde) tefsir edilmiş olup, bu ifadeyi getiriş maksadı, kudretinin delillerini bildirmektir.

"Yeryüzüne giren ve oradan çıkan, gökten inen ve göğe yükselen şeyleri O bilir" ayeti de **Sebe' Sûresi** (2. ayette) tefsir edilmiş olup, bu ifadeden maksadı da, ilminin mükemmelliğini anlatmaktır.

Hak Teâlâ kudretine dâir olan ifadeyi, ilmine dâir olan ifadeden önce getirmiştir. Çünkü Allah'ın kâdir olduğunu bilmek, âlim olduğunu bilmekten önce gelir, bu daha önemlidir. İşte bundan ötürü bazı muhakkik âlimler, Allah'ı bilmenin ilk mertebesinin, O'nun kudretini bilmek olduğunu söylemişlerdir. Diğer âlimler de, Allah'ı bilmenin ilk mertebesinin, O'nun müessir oluşunu bilmek olduğunu söylemişlerdir. Her iki takdire göre de, Allah'ın kâdir olduğunu bilmek, âlim olduğunu bilmekten önce gelir.

Allah'ın Beraberliği

Hak Teâlâ daha sonra وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir. Ne yaparsanız yapın, O Allah hakkıyla görendir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın dışındaki herşeyin "mümkin" olduğu ve her mümkinin varlığının, O vâcib'den kaynaklandığı sâbittir. O halde mümkin varlıkların, bu varlıklarını elde edişleri, O gerçek vâcibü'l-vücûd olanın, bu varlıklara varlık vermesi sebebiyledir. Dolayısıyla Hak Teâlâ, her mahiyet ile, o mahiyetin var oluşu arasında yer almaktadır. Binâenaleyh O, her mahiyete (varlığa), o mahiyetin varoluşundan daha yakındır. İşte bu incelikten ötürü, muhakkik âlimler, "Her ne gördüm ise, Allah'ı ondan önce gördüm"; orta halli âlimler "Herne gördümse, Allah'ı onunla beraber gördüm." Zâhir uleması ise, "Her ne gördümse, ondan sonra Allah'ı gördüm" demişlerdir.

Bil ki anlattığımız bu inceliklerin şöyle iki mertebesi vardır:

a) İnsanın, bu inceliklere, aklı, fikri, düşüncesi sayesinde ulaşması...

b) İnsanın açıklayamayacağı zevk kuvveti, vecd (bir bakış hali) hali elde etmesi.. Zevk ile bu incelikleri anlayıp, bunlara ulaşmanın, zevk olmaksızın anlamaya nisbeti (oranı), tıpkı şekeri yiyenin, şekeri yemeden anlatana olan durumu gibidir.

İKİNCİ MESELE

Kelamcılar, ayette bahsedilen "beraber oluş-maiyyet"in, ya ilim, ya da görüp gözetme, muhafaza bakımından olduğunu söylemişlerdir. Her iki takdire göre de, bu demektir ki, Allah'ın mekân, cihet ve yön bakımından, bizimle berâber olmadığı

hususunda, icmâ hasıl olmuştur. Dolayısıyla, وَهُوَ مَعَكُمْ *"O, sizinle beraberdir"* ifadesini, mutlaka tevîl etmek gerekir. Şimdi biz burada, bunun tevîl edilebileceğini söylediğimize göre, bu tevîlin diğer yerlerde de yapılabilmesi gerekmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki, bu ayetlerde, ilginç bir tertip bulunmaktadır. Zira, Cenâb-ı Hakk, *"O, hem evveldir, hem âhirdir, hem zâhirdir, hem bâtındır"* buyurarak, önce, Kendisinin, bütün mümkinât ve kainatın ilâhı olduğunu; daha sonra da, Kendisinin, arşın, göklerin ve yerin ilâhı olduğunu beyan etmiş, en sonunda da, *"Nerede olursanız O, sizinle beraberdir"* cümlesi ile de, kudreti, îcadı, tekvîni ve ilmi ile bizimle beraber olduğunu beyân etmiştir ki, O'nun "ilmi", bizim içimizi dışımızı bilmesi demektir. Şimdi bu tertibin keyfiyeti hususunda bir düşün, sonra da, bu ayetlerin lafızları hakkında tedebbür et. Çünkü bu lafızlarda, enteresan sırlar ve yüce işlere dikkat çekmeler bulunmaktadır.

★ ★
★

لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرْجَعُ ٱلْأُمُورُ ۝٥

"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. İşler ancak O'na (yani, O'nun dışında mâlikin bulunmadığı yere) döndürülür"

(Hadîd, 5).

Cenâb-ı Hakk bu ifâdesiyle, meâdın yani ahiretin varlığına delil getirmiştir.

★ ★
★

Gece-Gündüz Devranı

يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ ۖ وَهُوَ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ۝٦

"O, geceyi gündüzün içerisine sokar, gündüzü de gecenin içine katar. O, sinelerde gizlenen herşeyi hakkıyla bilendir"

(Hadîd, 6).

Bu tabirlerin tefsiri, diğer sûrelerde geçmiş olup, bunlar, Allah'ın kudretine dair deliller ile, nimetini ortaya koymayı kapsayan ve birleştiren ifâdeler olup, bunların tekrar tekrar sunulması, kişiyi önce düşünüp tefekkür etmeye, sonra da Allah Teâlâ ile şükürle meşgul olmaya teşvik etmektir.

★ ★
★

Hak Yolunda İnfak

آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَأَنفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ ۝٧

"Allah'a ve peygamberine iman edin, size vekîl kıldığı mallardan O'nun yolunda harcayın. İçinizden iman edip de harcayanlar (yok mu?), onlar için büyük mükâfaat vardır"

(Hadîd, 7).

Ayetin Muhatabı

Bil ki, Allah Teâlâ, birliğine, ilim ve kudretine dair çeşitli deliller getirince, bunun peşinden tekliflerini de getirmiş ve işe, ilk önce, Allah'a ve Resûlüne iman etmeyi emretmekle başlamıştır.

Buna göre şayet, "Ayetteki "iman ediniz" ifâdesi, Allah'ı tanıyana mı, yoksa tanımayana mı bir hitaptır? Şimdi, eğer birincisi ise, bu, O'nun tanıyana O'nu tanıtmayı emretmek olur ki, haliyle bu, tahsil-i hasıl (elde edilmiş olan bir şeyi yeniden elde etmeyi) emretmek olur ki, bu muhaldir. Yok eğer, ikincisi olursa, bu sefer de, ayetin hitâbı, O'nu tanımayana yönelik olmuş olur. Halbuki, O'nu tanımayan ve bilmeyen kimsenin ise, O'nun emrini bilmesi imkânsız olur. Böylece de bu emir, kendisinin böylesi bir emirle memûr olduğunu bilmesi imkânsız olan birisine yönelik olmuş olur ki, bu da "teklîf-i mâla yutâk"dır" denilirse, buna cevaben şöyle diyebiliriz: Kimi âlimler, bu yaratıcının varlığına dair bilginin herkeste meknûz ve mevcût olduğunu; buradaki bu emir ile kastedilenin de, sıfatlarını tanımaya dair olduğunu söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَأَنفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ *"Sizi vekîl kıldığı mallardan O'nun yolunda harcayın. İçinizden iman edip de harcayanlar (yok mu?), onlar için büyük mükâfaat vardır"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hakk, insanlara ilk önce, Kendisine tâatle meşgul olmalarını emretmiş, ikinci olarak da, dünyaya fazla iltifât etmemelerini ve o dünyayı Allah yolunda harcamalarını emretmiştir ki, burada قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ *"De ki: Allah, sonra da onları bırak..."* (En'âm, 91) ayetinden kastedilen mana murad edilmiştir. قُلِ اللَّهُ ifâdesi, burada, *"Allah'a ve Resûlüne iman edin..."* cümlesine, ثُمَّ ذَرْهُمْ *"Sonra da onları bırak..."* ifâdesi de, burada وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ cümlesine uygun düşmektedir.

İKİNCİ MESELE

İnfakın Gerekçesi

Bu ayet hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) "Ellerinizdeki mallarınız, yaratması ve onları îcad etmesi sebebiyle, Allah'ın mallarıdır, ama O, o malları şeriatın ölçüsü içinde kendisinden yararlanılsın diye, mükellefin

tasarrufuna sunmuştur. Şu halde bu mallarda tasarruf etme açısından mükellef, tıpkı bir vekîl, bir nâib ve bir halîfe gibidir. Müsaade ettiği zaman tıpkı, bir kimsenin başkasının malından kolayca harcaması gibi, sizin de bu mallarınızdan kolayca harcaması gerekir."

2) "Allah onların malları verâset yoluyla size geçtiği için, sizi sizden önce gelip geçmişlere halife kıldı. Öyleyse, sizler onların durumundan ibret alın. Çünkü o mallar nasıl onlardan size intikâl ettiyse, böylece, sizden de sizin dışınızdakilere geçecektir. Şu halde siz de mallarınızda cimrilik etmeyiniz."

ÜÇÜNCÜ MESELE
İnfaktan Maksad

Alimler, ayette bahsedilen infâk (harcama)nın ne tür bir harcama olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu sebeple kimileri, "Bu, farz olan zekâttır" derken, kimileri, "Hayır, bunun içine nâfile olanlar da girer" demişlerdir. Ve, bunun, bütün iyilik türlerini içine alan genel bir ifâde olması imkânsız değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, böyle yapan kimselere büyük bir ücret vereceğini tekeffül ederek, *"İçinizden iman edip de harcayanlar (yok mu?) onlar için büyük mükâfaatlar vardır"* buyurmuştur. **Kadî**, "Bu ayet, böyle bir ücretin, sırf iman ile elde edilemeyeceğine, buna, infâk etmenin de eklenmesi gerektiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, işte bu açıdan bu ayet, zekât ve saire gibi farzları ihlâl eden kimseler için, bir ücret olmayacağına delâlet eder" der. Bil ki, **Kadî**'nin bu istidlâli tutarsızdır. Zira ayet, farz olan zekâtı ihlâl eden kimseler için *"büyük bir ücretin"* gerçekleşmeyeceğine delâlet etmektedir. O halde, ey **Mu'tezile**, siz, ayetin, farzları (zekâtı) ihlâl eden kimselere hiç ücret, mükâfaat verilmeyeceğine delâlet ettiğini nasıl söyleyebiliyorsunuz?!

★ ★
★

Resûle Uyunuz

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝

"Peygamber, Rabbinize iman etmeniz için sizi davet edip dururken, size ne oluyor ki, Allah'a iman etmiyorsunuz? Halbuki O, sizden kesin teminat almıştır. Eğer O'na iman edeceklerseniz (hemen buna koşun)"

(Hadîd, 8).

Bu ayet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Allah Teâlâ, iman etmemeyi şu iki şart açısından kınamıştır:

a) O Resûlün davet etmesi. Ki, bu ifâde ile, Hz. Peygamber

(s.a.s)'in onlara, apaçık deliller kapsayan o **Kur'ân'ı** okuyup durması kastedilmiştir.

b) **Cenâb-ı Hakk'ın onlardan ahd ve mîsâk alması.** Ulemâ, mîsâk almanın ne demek olduğu hususunda da şu iki izâhı yapmışlardır:

1) O peygamberin davetini kabul etmeyi gerektiren delillerin sunulması ve akla yerleştirilmesi... Bil ki, o deliller, bu davetin kabulünü gerektirdiği için, bu, bu hususta yemîn ve and etmekten daha tesirli bir ifâde olmuş olur. İşte bu sebeple de, Cenâb-ı Hakk (delillerden çıkarılan neticeleri), "mîsâk" diye adlandırmıştır. Velhasıl, naklî ve aklî deliller bu konuda, bir uyum içindedirler. Naklî olan, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygamber, ... sizi davet edip dururken..."* ifâdesinden elde edilen; aklî delil ise, *"Halbuki O sizden kesin teminat almıştır"* ifâdesinden elde edilendir. Bu iki tür delil bir araya gelince de, ilgili konu (hakkında bu tür delillerin bulunduğu bu şey), hakkında daha fazlasının ilâve edilmesinin imkânsız olduğu bir noktaya ulaşmış demektir.

Allah'ı tanımanın ancak nakil ile olduğunu iddia edenler, bu ayeti delîl getirerek, şöyle demişlerdir: Çünkü Cenâb-ı Hakk, bu kimseleri, o Resûlün kendilerini davet etmesine, (ama onların icâbet etmemesine binâen) kınamıştır. Böylece biz, ilahî zemme müstehak olmanın, ancak, Resûlün davetine tabi olmama durumunda olacağını anlamış bulunuyoruz.

Kalû Belâ Mîsâkı İle İlgi

2) **Atâ, Mücâhid, Kelbî** ve iki **Mukâtil**, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâde ile, insanların ruhlarını **Hz. Âdem** (a.s)'in sulbünden çıkarıp, "Rabbiniz değil miyim?" deyip de, onların da "Elbette, Rabbimizsin..." demelerini kastettiğini söylemişlerdir ki, bu görüş zayıftır. Zira, Allah Teâlâ, artık bundan sonra iman etmemeleri konusunda kendileri için geride herhangi bir mazeretin kalmadığı hususunda bir sebep olsun diye, "mîsâk almak"dan bahsetmiştir. Halbuki, onları, **Âdem**'in sırtından çıkardığı zamanda alınan o mîsâk, o kavim için ancak, o Peygamberin söylemesi ile malûm olmuştur. Dolayısıyla, peygamberin doğruluğu bilinmezden önce, bu, o peygamberi tasdik etmenin vücûbunun sebebi olamaz. Ama, deliller ve beyyineler getirip bunları akıla yerleştirmek ise, herkes için malûmdur. Bu yönüyle bu, o resûlü tasdik etmenin vücûbuna bir sebep olmuş olur. Böylece biz, ilgili ayeti bu manada tefsir etmenin caiz olmayacağını anlamış bulunuyoruz.

İKİNCİ MESELE

Kadî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا لَكُمْ *"size de ne oluyor.."* hitabı kulların iman edebilme gücüne sahip olduklarına delâlet eder. Çünkü, böyle bir söz, ancak yapabilme ve edebilme imkânına sahip kimseler için söylenir. Ve bu tıpkı, "Sana ne oluyor da, boyunu uzatmıyorsun, rengini beyazlatmıyorsun?" denilmemesi gibidir. Böylece bu, **"İstitâat kable'l-fiil"** olduğuna, (yani, fiilden önce, onu yapma gücünün bulunduğuna), kudretin her iki zıddı (yani hem yapma, hem de yapmayıp terketmeyi) de yerine getirmeye elverişli olduğuna ve iman etmenin, Allah'ın yaratması ile değil de, kulun eli ile olduğuna... delâlet eder..."(14)

---

14) Bu görüşü **Râzî** Mutezilî olan **Kâdî Abdülcebbar**da naklediyor. Hiç tenkit etmeyişinin sebebi, benzeri tenkitleri başka yerlede yapmış olsa gerektir (ç.).

ÜÇNÜCÜ MESELE

Ayetteki ifâde, وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ "**uhize misâkukum...**" şeklinde de okunmuştur.

Ayetteki, إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ifâdesinin manası ise, "Eğer siz, deliline binâen bir şeyi tasdik ediyorsanız, daha size ne oluyor da, şu anda iman etmiyorsunuz? Çünkü, aklî ve naklî deliller, mutabakat sağlamış ve daha fazlasının eklenemeyeceği bir dereceye ulaşmıştır" şeklindedir.

★ ★
★

Hidâyet Ayetleri

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۚ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٩﴾

"O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, kulunun üzerine açık açık ayetleri indirmekte olandır. Şüphesiz ki Allah, size karşı Raûfdur, Rahîmdir"

(Hadîd, 9).

Kadî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk, bu ayeti ile, Kur'ân olan apaçık ayetler ve diğer mucizeler indirişinin maksadının, onları, karanlıklardan nûra çıkarmak olduğunu beyân etmiş ve bu hususu, *"Şüphesiz ki Allah, size karşı Raûfdur, Rahîmdir"* ayetiyle tekid etmiştir.

Allah Teâlâ şayet, bazı kimselerin küfrün karanlıklarında kalmalarını dilemiş, onlar hakkında bunu yaratmış ve onlar için, zâil olmayacak bir biçimde bunu takdir etmiş olsaydı, böyle demesi doğru olmazdı.

İmdi eğer: Bu ifâdenin zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın, bunları karanlıklardan nûra çıkardığına delâlet etmiyor mu? Binâenaleyh, iman işinin, O'nun fiili olması gerekir..." denilirse, biz deriz ki: Şayet Cenâb-ı Hakk, "çıkarma" sözü ile, bunlardan imanı yaratmayı kastetmiş olsaydı, o zaman Cenâb-ıHakk'ın, *"O, sizi karanlıklardan .... çıkarmak için, kulunun üzerine açık açık ayetleri indirmekte olandır"* hitabının manası kalmazdı.. Çünkü bu, ister önce, ister sonra olsun, O yarattığı için O'nun yaratması değişmez. O halde, bu durumda bu hitaptan kastedilen mana, Allah'ın bu kimselere, onları karanlıklardan nûra çıkarması konusunda, lütufta bulunmuş olmasıdır. Eğer böyle olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, Kendisini, onları o karanlıklardan nûra çıkarmakla tavsîf etmesi, O'nun, kendisini, onları nurdan karanlıklara çıkarma ile nitelemesinden daha evlâ olmazdı..."

Razî'nin Mu'tezile'ye Cevabı

Bil ki bu söz, düşüklüğüne ve parlaklığına rağmen, "ilim" meselesiyle çelişir. Çünkü Allah Teâlâ, onların iman etmeyeceklerini ve bu bilginin onlardan imânın meydana gelmesine mânî olduğunu bilen bir âlim olmasına rağmen, şimdi kalksa da, diğer zıddının varlık âleminde izâlesi ve ibdâli mümkün olmayacak bir biçimde mevcud olduğunu bile bile, bu kimseleri, bu iki zıddan birisini yapmakla mükellef

tutsa, bunun yanısıra bu kimselere hayır ve ihsanı irâde etmesi düşünülebilir mi? Mu'tezile'nin ileri sürdüğü bu fikrin, hiçbir insanın kabul etmeyeceği şeyler cümlesinden olduğunda şüphe yoktur. İşte böyle bir çelişki söz konusu olduğunda, Mu'tezile'nin sözlerinin ve iddialarının zâhirî gücü zâil olur.

Ayetteki, وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ *"Şüphesiz ki Allah size karşı Raûfdur, Rahîmdir"* cümlesini kimileri, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği manasına hamletmişlerdir, ama böyle bir tahsisin (sınırlandırmanın) manası yok. Aksine bu ifadenin içerisine, kişinin yapabileceği diğer mükellefiyetlerin yanısıra, bu da girer.

★ ★
★

Mülk Allah'ındır

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ
مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ
الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾

"Ne oluyor size ki Allah yolunda infak etmiyorsunuz. Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Sizden, Fetih'ten evvel harcayan ve savaşanlar, diğerleri ile bir (aynı) olmaz. Onlar derece itibariyle, sonra harcayan (infak eden) ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, her birine en güzel (mükâfaatı) va'detti. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdârdır"

(Hadîd, 10).

Cenâb-ı Hakk, önce imanı ve infâkı emredip, sonra da, önceki ayette, iman etmenin gerekliliğini te'kid edince, bu ayette de infâkın gerekliliğini pekiştirmiştir. Buna göre mana, "Sizler öleceksiniz ve mallarınızı miras olarak bırakacaksınız. Binâenaleyh o mallarınızı, Allah'a taat olan şeylerde harcamayı, ön plana almalı değil misiniz" şeklinde olur. Bu da, "Malınız, mutlaka ya ölüm veya Allah yolunda infâk sûretiyle elinizden çıkacaktır. Eğer bu elden çıkma işi, birinci şekilde olursa, neticesi Allah'ın laneti, gazabı ve cezası olur. Yok eğer ikinci şekilde olursa, neticesi övgü ve mükâfaat olur. Mademki o malınız mutlaka elinizden çıkacak, bu durumda her insan, o malın elinden, övgüye ve mükâfaata müstehak olacak bir biçimde çıkmasının, lanete ve cezaya müstehak olacak bir biçimde çıkmasından daha evlâ olduğunu bilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, Allah yolunda infâkın bir fazilet olduğunu beyan edince, bu infâk hususunda yarışmanın da, faziletin tamamlayıcısı olduğunu beyan etmek üzere: *"Sizden Fetih'den evvel harcayan ve savaşanlar, diğerleri ile bir (aynı) olamaz. Onlar derece itibarıyla, sonra harcayan ve savaşanlardan daha yüksektirler"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin takdirî manası, "Sizden, Fetih'den önce infak edenle, Fetih'den sonra infak eden bir olmaz" şeklinde olup, bu tıpkı, *"Cennet ashabı ile, cehennemlikler bir olur mu?"* (Haşr, 20) ayeti gibidir. Ancak ne var ki durum meydanda olduğu için, takdirî manada eklenen kısım, mahzuftur.

İKİNCİ MESELE
Fetih: Mekke'nin Fethi

Ayetteki "Fetih" ile, **Mekke**'nin fethi kastedilmiştir. Çünkü "Fetih" lafzı mutlak zikredildiğinde, ondan Mekke'nin fethi anlaşılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, bu kelimeyi mutlak kullanarak, لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ *"Fetih'den sonra hicret yoktur"*(15) buyurmuştur. **Ebû Müslim (el-Isfehânî)** de, "Kur'ân, başka bir fethe de delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ, *"(Allah) ondan önce yakın bir fetih yaptı (nasib etti)"* (Fetih, 27) buyurmuştur" demiştir. Herne olursa olsun, Allah Teâlâ, fetihden önce infak edişin faziletinin ve yerinin daha büyük olduğunu beyân etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Ebû Bekir (r.a)'in Fazileti

Kelbî, bu ayetin, **Hz. Ebû Bekir Sıddîk** (r.a)'ın fazileti hakkında nâzil olduğunu söyler ve şöyle der: "Çünkü Allah yolunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e malını veren ve harcayan ilk şahıs, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'dir. **Hz. Ömer** (r.a) şöyle demiştir: "Yanında **Ebû Bekir** ve üzerinde de göğsünde iki yakasını bir araya getirmiş olduğu bir cübbe olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında oturuyordum. Birden **Cebrâil** (a.s) geldi ve "Bana ne oluyor da, **Ebû Bekir**'i, üzerinde göğsünde iki yakasını bitiştirdiği (eski) bir cübbe ile görüyorum?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "O (bütün) malını, fetih'den önce benim yolumda harcadı" dedi.

Bil ki bu ayet, fetihden önce Allah yolunda infâk veya Allah'ın düşmanlarıyla savaşma sadır olan kimsenin, Fetih'den sonra bu iki işi yapandan, hâl ve fazilet bakımından daha büyük olduğuna delalet eder. Şimdi daha çok infâk edenin **Hz. Ebû Bekir** (r.a), daha çok savaşanın da **Hz. Ali** (r.a) olduğu malumdur. Fakat Cenâb-ı Hakk, infâk edeni, savaşandan önce zikretmiştir ki bunda, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in önceliğine bir işaret vardır. Bir de, infâk etmek, "rahmet"; savaşma da "gazab" babındandır. Allah Teâlâ ise, سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetin gazabımı geçmiştir"* buyurmuştur. Dolayısıyla öncelik infâk sahibindedir.

İmdi eğer, "Aksine **Hz. Ali** de infâk sahibidir. Çünkü Hak Teâlâ onun hakkında *"Yemeği, sevdiği (ve ona ihtiyacı) olduğu halde, onu (fakire verir ve) yedirir"* (İnsan, 8) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: "İnfâk kelimesi mutlak olarak, "O infâk etti" gibi bir şekilde kullanıldığında, ancak büyük hadiselerde ve büyük miktarda infâkta bulunma manasını ifade eder. **Vahidî**, "**Basît**" adlı eserinde şöyle der: "İslâm için ilk savaşan **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'dir. **Hz. Ali** (r.a) İslâm'ın ilk yıllarında küçük bir çocuktu, savaşacak yaşta değildi. Ama **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ileri yaşta idi, İslâm'ı savunuyordu. Hatta bu yüzden, nerdeyse ölesiye dövülmüştür."

15) Müslim, İmare, 86 (3/1486).

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kıdemli Ashab

Tevhid ulemâsı (kelamcılar), bunu, İslâm'a ilk girenlerin, Fetih'den önce Resûlüllah (s.a.s)'ın yanında cihad eden ve infâkta bulunanların faziletine delâlet eden bir ayet kabul etmişler ve şöyle bir izah yapmışlardır: Bu, Allah'ın Resûlüne, canlarıyla ve mallarıyla yardımcı olanların büyüklüğünü ifade eder ki o ilk yıllarda, müslümanların sayısı az, kâfirlerin ise hem sayısı çoktu, hem güçleri fazlaydı. Dolayısıyla maddî-manevî yardıma o zamandan daha çok ihtiyaç hissediliyordu.

Fetih'den sonraki durum ise böyle değildi. Çünkü İslâmiyet o zaman, artık güç bulmuş, küfür ise zayıflamıştı. Bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"Muhâcir ve Ensâr'dan, öncü olan (yarışı başta götürenler)..."* (Tevbe, 100) ayeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لاَتَسُبُّوا اَصْحَابِى فَلَوْ اَنْفَقَ اَحَدُكُمْ مِثْلَ اُحُدٍ ذَهَباً مَا بَلَغَ مُدَّ اَحَدِهِمْ وَلاَ نَصِيفَهُ *"Ashabım hakkında ileri geri konuşmayın. Çünkü eğer sizden birisi Uhud dağı kadar altını (Allah yolunda) harcayacak olsa, onlardan birisinin bir avuçluk infâkının, hatta yarım müdlük infâkının fazilet (ve mükâfaatına) yetişemez"*[16] hadis-i şerifidir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, وَكُلاًّ وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Bununla beraber Allah herbirine en güzel (mükâfaat) vadetti. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur.

Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
el-Husnâ

Bu ifade, "Bu iki cemaatten herbirine Allah, en güzeli, yani en güzel mükâfaatı vadetmiştir. Bu en güzel mükâfaat da, dereceleri farklı olmasına rağmen, cennettir" manasındadır.

İKİNCİ MESELE

Meşhur kıraata göre, ilk kelime, mansub olarak وَكُلاً şeklinde okunmuştur. Çünkü bu, tıpkı زَيْداً وَعَدْتُ خَيْراً "Zeyd'e bir hayır vadettim" ifadesi gibidir. Binâenaleyh bunda, "Zeyd" kelimesi, "va'd" fiilinin mef'ûlüdür. İbn Âmir ise, bu kelimeyi merfû olarak, وَكُلٌّ şeklinde okumuştur. Onun bu kıraatinin delili, fiil, mef'ûlünden sonra geldiğinde, önce gelen o ma'mûlünde (mef'ûlünde) amel edememesidir. Bunun delili ise, meselâ Arapların, زَيْدٌ ضَرَبْتُ "Zeyd'i dövdüm" demeleridir. Bu tıpkı, şiirdeki şu ifadede olduğu gibidir:

قَدْ اَصْبَحَتْ اُمُّ الْخِيَارِ تَدَّعِى / عَلَيَّ ذَنْباً كُلُّهُ لَمْ اَصْنَعِ

"Ümmü'l Hıyar, benim bir takım günahlar işlediğimi iddia etmiştir. Halbuki onların hiçbirini ben yapmadım." Buradaki كُلُّهُ kelimesinin, fiili sonra geldiği için, bunun merfû olmasını gerektiren, bir başka sebebten ötürü, merfû okunduğu rivayet edilmiştir.

---

16) Müslim, fezâilü's-sahâbe, 221-222 (4/1967).

Bil ki âlim **Abdülkâdir el-Cürcânî**'nin bu konuda güzel bir sözü var. O şöyle demiştir: Bu şiirdeki mana, kelimenin mansub ve merfû okunuşuna göre farklılık arzeder. Bu böyledir. Çünkü mansub okunuşuna göre, söz, o kimsenin, her günahı işlemediğini ifade eder ki bu da, o kimsenin bazı günahları işlemiş olmasına ters düşmez. Çünkü bir kimse, مَا فَعَلْتُ كُلَّ الذُّنُوبِ "Her günahı işlemedim" dediğinde, bu söz onun her günahı işlemediğini ifade eder ama, bir kısım günahları işlediği ihtimalini de taşır. Bundan da öte, "hitab delili"nin hüccet olduğunu söyleyenlere göre bu söz, o kimsenin bir takım günahlar işlediğini itiraf etmiş olur.

Ama kelimenin merfû okunmasına gelince, yani ifadenin كُلُّهُ لَمْ أَصْنَعِ şeklinde oluşunun manası, tek tek herbir günahın bu kimse tarafından işlenilmediği şeklinde olur ve böylece o kimsenin hiçbir günah işlemediğini ifade etmiş olur. Şâirin de maksadı, kendisinin bütün günahlardan uzak olduğunu anlatmaktır. Böylece mananın, kelimenin merfû veya mansub okuyuşa göre farklı olduğunu anlıyoruz. Bu konuda, i'rabın farklı olması sebebiyle, mananın da farklı olduğu yerlerden birisi de, إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (Kamer, 49) ayetidir. Kim buradaki "küll" kelimesini mansub okursa, bu, Allah Teâlâ'nın herşeyi bir kader ile yarattığını ifade eder. Ama bu kelime merfu okunursa, o zaman ayet, Allah Teâlâ'nın herşeyi yarattığını değil de, yarattığı herşeyi kader ile yarattığını ifade eder. Bazan da bu konuda, mana farklılık arzetmediği halde, i'rab farklı olabilir. Meselâ, وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ (Yasin, 39) ayetinde olduğu gibi. Çünkü bu ayetteki, "kamer" kelimesini merfu da, mansub da okusan, mana aynıdır. İşte bu ayette de böyledir. Binâenaleyh nasb ile, كُلاً... ref ile كُلٌّ şeklinde okusan, neticeyi değiştirmez. Çünkü mana, her ikisinde de aynıdır, farklı değildir.

Âid Zamirinin Hazfi

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetin takdiri, وَكُلاً وَعَدَهُ اللَّهُ الْحُسْنَى şeklindedir. Ama karine bulunduğu için, âid zamiri olan "hû" hazfedilmiştir. Âid zamirleri, أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولاً (Furkan, 41) ve ...وَاتَّقُوا يَوْماً لاَ تَجْزِي نَفْسٌ (Bakara, 123) ayetlerinde de aynı şekilde hazfedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdârdır"* buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, sâbıkûna ve muhsinlere mükâfaat va'dedince, hakedenlere hakettiklerini vermek için, mutlaka, O'nun hem cüz'iyyatı (en ince teferruatları) hem de bütün her şeyi bilmesi gerekir. Çünkü eğer Allah Teâlâ bunları ve kulların bütün fiillerini, tafsilatlı bir şekilde bilmemiş olsaydı, va'dettiği o va'din uhdesinden tam olarak çıkması, onu yerine getirmesi mümkün olmazdı. İşte bundan dolayı va'dinin peşinden, *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur.

★ ★
★

مَّن ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١١﴾

"Allah'a, karzı hasenle ödünç verecek olan kim? İşte O, bunun (mükâfaatını) kat kat artıracaktır. Ona çok değerli bir mükâfaat da vardır"

(Hadîd, 11).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, bir yahudinin, bu ayet nâzil olduğunda, "Muhammed'in tanrısı fakir düşmüş olacak ki borç istiyor" diye alay ettiğini, bunun üzerine **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in onu tokatladığını, derken yahudinin bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikayet ettiğini; bunu Hz. Peygamber (S.A.S)'in, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e, *"Böyle yapmakla ne kastettin?"* dediğini, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in de, kendine hâkim olamayıp, onu tokatladığını söylediğini, dolayısıyla Hak Teâlâ'nın, *"Sizden önce kendilerine kitab verilmiş olanlardan ve müşriklerden, nice eziyetler duyup-göreceksiniz"* (Al-i İmrân, 186) ayetinin nâzil olduğunu söylemişlerdir. Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Yahudi bu sözü, tanrının fakir olabileceğine inandığından ötürü değil de, (müslümanlarla) istihzâ için söylemiştir. Onların, *"Allah fakir, biz ise zenginiz"* (Al-i İmrân, 181) şeklindeki sözleri de aynı mahiyettedir."

İKİNCİ MESELE
Ödünç veya İnfâk

Allah Teâlâ bu ayetle, insanları, mallarını İslâm'a yardım etme, kâfirlerle savaşma ve müslüman fakirleri destekleme hususunda harcamaları konusunda yaptığı teşviki te'kid etmiştir. Böylece de sayesinde cennet va'dedildiği için, "karza" (ödünç verilen parçaya) benzetilerek, bu infâka "karz" denilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, buradaki infâk ile, hangi türünün kastedildiği hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Kimileri, bununla farz olan infâkların (yardımların) kastedildiğini ileri sürerlerken, kimileri de, "Aksine bu nâfile infâklar hakkındadır" demişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu "infâk" ile, her iki türün de kastedilmiş olmasıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, bu "karz"ın (borcun), karz-ı hasen (güzel bir borç) oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Mukâtil**, "İnsanın, bunu içinden gelerek bağışlaması, güzel bir karzdır" demiştir.

2) **Kelbî**, "Bunun, sırf Allah rızası için tasadduk edilmesi güzeldir" der.

Sadakanın Kabul Şartları

3) Bazı âlimler de, "Verilen karzın, güzel olabilmesi için şu on güzelliği taşıması gerekir" demişlerdir:

a) Bunun helal maldan olması... Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّ اللّٰهَ طَيِّبٌ لاَيَقْبَلُ إِلاَّ الطَّيِّبَ *"Allah temizdir, ancak temizi kabul eder"*[17] ve لاَ يَقْبَلُ اللّٰهُ صَلاَةً بِغَيْرِ طُهُورٍ وَلاَ صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ *"Allah Teâlâ abdestsiz namazı kabul etmez, yine ganimetten çılınarak verilen sadakayı kabul etmez"*[18] buyurmuştur.

b) Bu karzın, insanın sahib olduğu malların en iyi tarafından olması ve insanın, infâk olarak kötü malını vermemesi... Nitekim Hak Teâlâ, *"Pek âdi, bayağı şeyleri infâk etmeye yeltenmeyin"* (Bakara, 267) buyurmutur.

c) Sevdiği ve ona muhtaç olduğu halde, sırf âhiret hayatını elde etmek maksadıyla, insanın o sevdiği şeyi tasadduk etmesi, vermesi... Çünkü Hak Teâlâ, *"Çok sevmesine rağmen malını veren..."* (Bakara, 177) ve *"O, sevdiği halde yemeğini, başkasına yedirir..."* (İnsan, 8) buyurmuştur. Bu mana, bu son ayet hakkında yapılan te'villerden birisine göredir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلصَّدَقَةُ اَنْ تُعْطِيَ وَاَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمَلُ الْعِيشَ وَلاَ تُمْهِلُ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ قُلْتَ لِفُلاَنٍ كَذَ وَلِفُلاَنٍ كَذَا *"Sadaka, sen sağlıklı ve cimri olduğun halde, kendi geçimini düşünüyorken ve bunu ihmal etmezken, vermendir. Can boğazına gelip de falanca şu kalsın, falanca şu kalsın" diyeceğin vakte kadar bekletme"*[19] buyurmuştur.

d) Sadakanı, onu almaya en layık ve en muhtaç olana vermendir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ bu sadakayı, almaya layık bir takım kimselere tahsis etmiştir. Bunlar da payları belirtilmiş (Enfal, 41. ayette) kimselerdir.

e) Mümkün olduğunca, sadakanı gizlice vermen, (gizli tutmandır). Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer onu gizler ve fakire (öylece) verirsen, bu sizin için daha hayırlıdır"* (Bakara, 271) buyurmuştur.

f) Sadakanın peşisıra, başa kakmaya ve eziyyete yeltenmemendir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler, sadakalarınızı (iyiliklerinizi), başa kakma ve eziyet etme suretiyle boşa çıkarmayın"* (Bakara, 264) buyurmuştur.

g) Sadaka vermek ile, sadece Allah'ın rızasını gözetip, riyâya düşmemen... Nitekim Hak Teâlâ, *"Ancak Rabbinin, yüce rızasını isteyerek (verir) ve (Allah ondan) razı olacaktır"* (Leyl, 20-21) buyurmuştur. Bir de riyâkârlık, ittifakla, kötü bir şeydir.

h) Çok da olsa, verdiğin şeyi önemsiz görmendir. Çünkü verdiğin şey, dünyadan az birşeydir. Kaldı ki dünyanın tümü bile, aslında azdır. İşte bu da, *"Başa kakma, yaptığın iyiliği çok görme..."* (Müddessir, 6) ayetiyle kastedilmiştir. Bu mana, bu ayetle ilgili tefsirlerin birine göredir.

k) Verdiğin sadakanın, sence malların en sevimlilerinden olması... Nitekim Hak Teâlâ, *"Sevdiklerinizden vermedikce birr (derecesine) ulaşamazsınız"* (Al-i İmran, 92) buyurmuştur.

---

17) Müslim, zekât, 93 (2/715).
18) Buhârî, zekât, 7.
19) Müslim, zekât, 93 (2/716).

l) Kendini aziz (üstün), fakiri zelil (aşağı) görmemen... Aksine durum sence, tam tersi olmalıdır. Böylece fakiri, sanki Hak Teâlâ, onun rızkını, *"Yeryüzünde hareket eden her canlının rızkı Allah üzerinedir..."* (Hûd, 6) ayet-i kerimesi gereğince, üzerine almış ama, sana havale etmiş gibi görmen ve kendini de fakire borçlu görmendir. İşte bu on güzellik bir araya geldiğinde, verilen o sadaka, "karz-ı hasen" olmuş olur. Bu ayet, **Bakara Sûresi** (245. ayette) izah edilmişti.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ *"İşte O, bunun mükâfaatını kat kat artıracaktır. Ona çok değerli bir mükâfaat da vardır"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Güzel Ödünlerin Ödülü

Cenâb-ı Hakk, bu güzel ödünce (karz-ı hasene) karşılık şu iki mükâfaatı va'detmiştir: **Bakara Sûresi**'nde de belirtildiği üzere, buna kat kat karşılık vermesi ve bu kat kat mükâfaatın yanısıra da, ayrıca bu kişi için bir değerli mükâfaatın olduğunu beyan etmesi... Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Alimlerimizin görüşüne göre, "kat kat" sözü, Allah Teâlâ'nın hakedilen mükâfaata, Kendi lütfundan bir o kadar daha ekleyeceğine bir işarettir. Ayetteki "ecr-i kerîm" ise, vereceği mükâfaat manasınadır.

Buna göre eğer, "Siz (ehl-i sünnetin) inancına göre, Allah'ın verdiği mükâfaat da, aslında bir lütfudur. Dolayısıyla bu iki ifade arasında bir fark olmadığına göre, yaptığın bu izah tam değildir" denilirse, cevaben şöyle diyebiliriz: Allah Teâlâ, **Levh-i Mahfûz**'a, "Kendisinden falanca fiil sâdır olacak herkese şu kadar mükâfaat vardır" diye yazmıştır. İşte o kadar mükâfaat, amelin sevabıdır. Binâenaleyh ona, bir o kadarını eklediğini, onu o kadar katlamış olur.

b) **Mu'tezileden Cübbâî**'ye göre, bedeller sevâba eklenir ve işte kat kat katlama budur.

Cenâb-ı Hakk ücreti (mükâfaatı) "**kerîm**" (değerli) diye tavsif etmiştir. Çünkü sevabı katlayan bizzat Kendisidir. O'nun sâyesinde bu katlama olmuştur. Dolayısıyla da o, işte bu açıdan "kerîm" olmuştur.

İKİNCİ MESELE
Karaat Farkı

İbn Kesîr ve **İbn Âmir**, elifsiz, ama şeddeli olarak فَيُضَعِّفَهُ şeklinde; yine **İbn Kesîr**, **fâ**'nın zammesiyle, **İbn Âmir** de **fâ**'nın fethasıyla, yine elifsiz-şeddeli okumuşlardır. **Âsım** da, **elif** ile ve **fâ**'nın fethasıyla فَيُضَاعِفَهُ şeklinde ve **Nâfi, Ebû Amr, Hamza** ve **Kisâî, elifle**, ama **fâ**'nın zammesiyle فَيُضَاعِفَهُ şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ali el-Fârisî**, şeddeli-elifsiz okunuş ile, şeddesiz-elifli okunuşun aynı manaya geldiğini, önemli olanın, fiilin merfû veya mansub oluşunun sebebini ortaya koyma olduğunu söyleyerek, şöyle demiştir: Bunu merfû okuyuşun sebebi açıktır. Çünkü bu, يُقْرِضُ fiiline ma'tuftur. Yahut da, ayetin başıyla alâkası yoktur. Buna göre sanki فَهُوَ يُضَاعِفُهُ "O Allah, bunu katlar" denilmektedir. Mansub okunuşuna gelince, şundan dolayıdır: Hak Teâlâ, *"Allah'a, karz-ı hasenle ödünç verecek olan kim?"* buyurunca, sanki, "Allah'a güzel bir borç verecek bir kimse yok mu?" demiş de,

böylece فَيُضَاعِفَهُ ifadesi, bu soruya cevab olmuş. İşte bundan ötürü de mansub kılınmıştır.

★ ★
★

Ahirette Nur

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِم بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي
مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾

"O günde, erkek ve kadın mü'minleri, nurları önlerinden ve sağlarından koşar bir halde görürsün. (Melekler onlara), "Bugün size müjdeniz, içlerinde ebedî kalacak olduğunuz ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir" (diyecekler). İşte bu, büyük murada ermenin tâ kendisidir"

(Hadîd, 12).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ayetin başındaki **"yevm"** (o günde) kelimesi, ya *"Ona çok değerli bir mükâfaat vardır (o günde)"* ifadesinin zarfıdır. Yahut da, o günün büyüklüğünü göstermek için, mahzûf bir اُذْكُرْ kelimesi ile mansubtur (yani hatırla o günü ki ... demektir).

Bu Nûrun Mahiyeti

İKİNCİ MESELE Bu gün ile, hesab günü kastedilmiştir. Âlimler bahsedilen bu "nûr"un ne olduğu hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bir takım kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den de rivayet edildiği üzere, bununla, bizzat "nûr" (ışık) manası kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَنَّ كُلَّ مُثَابٍ فَاِنَّهُ يَحْصُلُ لَهُ النُّورُ عَلَى قَدْرِ عَمَلِهِ وَثَوَابِهِ فِي الْعِظَمِ وَالصِّغَرِ *"Mükâfaatı hakeden herkes için, büyüklük ve küçüklük bakımından amel ve sevabına göre, nûru tahakkuk eder"* buyurmuştur. Bu izaha göre, herkesin nûrunun derecesi farklıdır. Dolayısıyla kimilerinin nûru, **Aden** ile **San'a** şehri arasındaki mesafeyi aydınlatacak kadar kuvvetli; kimilerinin nûru dağ kadar; kimilerininki ise, ancak ayaklarının önünü aydınlatacak kadardır. En az nurlu olanlar ise, nûru, başparmağını aydınlatacak kadar olandır ki bu, bir söner, bir yanar. Bu görüş, **İbn Mes'ûd** (r.a), **Katâde** ve diğer bazılarından nakledilmiştir. **Mücâhid** ise, "Kıyamet günü her kulun, "Ey fulan, işte nûrun... Ey falan, senin ise nûrun yok" diye seslenilecek" demiştir. Nûru olmamaktan Allah'a sığınırız.

Bil ki **Nûr Sûresi**'nde, gerçek "nûr"un Allah Teâlâ'nın kendisi olduğunu, basiret (akıl) nûru demek olan, ilim nûrunun, nûr (ışık) olmaya, göz nûrundan daha lâyık

olduğunu açıklamıştık. Durum böyle olunca da, kıyamet günündeki bu nûrun, Allah'ı (bu dünyada iken) tanımadan kaynaklanan (ilim) nûru olduğu ortaya çıkmış olur. Bu sebeble kıyamet (mahşer) günündeki nurların miktarı, dünyadaki marifetullah ölçüsünde olacaktır.

2) "Nûr"dan murad, insanın kurtuluşuna sebeb olan şeydir. Cenâb-ı Hakk, bu nûrun, onların önlerinde ve sağlarında koşuşturduğunu belirtmiştir. Çünkü nasıl şakî (bedbaht) kimselere, amel defterleri, sollarından ve arkalarından veriliyorsa, saîdlere de, amel defterleri işte bu iki taraftan, yani sağlarından ve önlerinden verilecektir.

3) Bu nûr ile, cennetin yolunu gösterme manası kastedilmiştir. Nitekim maksad hasıl olmadığı zaman, **Arapça**'da "Bu işin nûru yok" denilir. Maksad hasıl olduğunda da, "Bu işin, nûru ve rengi (parıltısı) var" denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sehl İbn Şuayb, hemzenin kesresiyle وَبِإِيمَانِهِمْ şeklinde okumuştur ki, buna göre mana, "Nurları önlerinden koşar; bu koşma işi ise, onların imanları sayesinde tahakkuk etmiştir" şeklinde olur ki, bunun bir benzeri de, *"Bu, senin ellerinin daha önceden yaptığı şey sebebiyledir..."* (Hacc, 10) ayetidir ki, bu, "İşte bu, bu sebeple olmuştur" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بُشْرَىٰكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"Bu gün size müjdeniz, içlerinde ebedî kalacak olduğunuz ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. İşte bu, büyük murada ermenin ta kendisidir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Beşâret

"Beşâret"in ne demek olduğunu biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip salih amel işleyenleri ... müjdele"* (Bakara, 25) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. Daha sonra ulemâ, bu ayetin takdirinin, "Melekler onlara, بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ derler" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu tıpkı, *"... melekler de her bir kapıdan onların yanına sokulacaklar (ve şöyle diyecekler): "Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm... Dar-ı dünyanın en güzel sonucudur bu!..."* (Ra'd, 23-24) ayeti gibidir.

İKİNCİ MESELE

Bu ayet, kıyametin dehşetinin, mü'minlere ulaşmayacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, herhangi bir tahsiste bulunmaksızın, mü'min kimselerin kıyamet günündeki durumlarının böyle olacağını beyân etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Fasık Mü'min Midir?

Ka'bî, fâsık kimsenin mü'min olmadığına delil getirme iddiasıyla şöyle der: "Fasık kimse şayet mü'min olsaydı, bu müjdenin muhtevasına girerdi. Eğer bu müjdenin muhtevasına girmiş olsaydı, kesinkes onun cennetliklerden olduğuna hükmedilirdi. Böyle olmadığına göre, fasık kimsenin mü'min olmadığı sabit olmuş olur." Buna şu şekilde cevâp verebiliriz. Fasık kimsenin, kesinkes cennetliklerden olduğuna hükmedilmektedir. Çünkü, fasık kimse ya hiç cehenneme girmeyecek, yahut da cehenneme girse bile, ondan çıkacak, cennete girecek ve artık

hep orada kalacak. O halde, bu demektir ki, fâsık kimsenin kesinkes cennetliklerden olduğuna hükmedilmektedir. Dolayısıyla, Ka'bî'nin yaptığı bu istidlâl düşer.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, ذٰلِكَ ism-i işâreti, önce geçenlerin tümüne, yani o nûra ve cennette ebedî kalma müjdesine râcidir.

BEŞİNCİ MESELE

هُوَ kelimesi düşürülerek, ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Kıyamette Münafıklar

Bil ki, Allah Teâlâ, kıyamet gününde mü'minlerin durumunun ne olacağını ele alıp belirtince, bunun peşinden de, münafıkların durumunu açıklamak üzere:

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِن نُّورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾

"O günde ki, erkek münafıklarla kadın münafıklar, iman etmiş olanlara, "Bizi bekleyin. Nurunuzdan bir parça ışık alalım.." diyecekler. (O gün onlara), "Dönün arkanıza da bir nûr arayın" denilmiş, nihayet onların arasına kapılı bir duvar çekilmiştir. Öyle ki, onun içinde rahmet, dış yanında da azab vardır"

(Hadîd, 13)

buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin başındaki يَوْمَ يَقُولُ ya, يَوْمَ تَرَى (Hadîd, 12) ifâdesinden bedeldir, yahutta mukadder olan اُذْكُرْ (hatırla) fiili ile mansubtur.

İKİNCİ MESELE
Nazar Kelimesi

Sadece **Hamza, nûn**'un kesresiyle, اَنْظِرُونَا "bize mühlet tanıyın..." şeklinde okurken, diğerleri اُنْظُرُونَا "bize bakın..." şeklinde okumuşlardır. **Ebû Alî el-Fârisî**, نَظَرَ kökünün birkaç şekilde kullanıldığını söyleyerek şöyle der:

1) Bu ifâdeyle, نَظَرَ اِلَى... manasını kastetmiş olabilirsin. Buna göre harf-i cer hazfedilmiş, fiil, mef'ûlünü doğrudan doğruya almıştır (el-hazfu ve'l-îsâl). Nitekim, **Ebû'l-Hasen** şu beyti nakl etmiştir:

ظَاهِرَ الْجَمَالِ وَالْحُسْنَ يَنْظُرْنَ / كَمَا يَنْظُرُ الْأَرَاكَ الظِّبَاءُ

"Hüsnü cemâlleri göz alıcı biçimde olduğu halde, tıpkı ceylanların Erâk (Misvâk) ağacına bakması gibi, bakarlar." Ki bu, يَنْظُرْنَ اِلَى الْأَرَاكِ takdirindedir.

2) Sen bu fiil ile, "düşünme ve tedebbûr etme" manasını kastetmiş olabilirsin. Ki, senin, اِذْهَبْ فَانْظُرْ زَيْداً أَيُؤْمن "Git, Zeyd'e bak, Iman eder mi?.." şeklindeki sözün bu anlamdadır. İşte, buradaki bakı sözü ile "düşün" anlamı kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bak (düşün), sana nasıl da meseller getirdiler"* (İsrâ, 48); *"Bak (düşün), Allah'a mâl ederek nasıl da yalan uyduruyorlar"* (Nisa, 50) ve *"Bak (düşün), biz nasıl onların bir kısmını da bir kısmına üstün kıldık"* (İsrâ, 21) ayetleri de bu anlamdadır. Bazan da bu kelime اِلَى harf-i cerriyle mef'ûlünü alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar, deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmışlar?!"* (Gâşiye, 17)buyurmuştur ki, bu ayet, ...نَظَرَ اِلَى kullanımının, düşünme ve o hususdaki hikmeti beyan etme anlamına geldiğine dair bir nastır. Bazan da bu kelime فِي harf-i cerriyle müteaddî olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Göklerin ve yerin melekûtu hakkında düşünmediler mi?.."* (A'râf, 185) ve *"Onlar, kendi nefisleri hakkında düşünmediler mi?"* (Rum, 8) uyurmuştur.

3) نَظَرَ filliyle görmek manasının kastedilmesi.. Bu da tıpkı şairin,

وَلَمَّا بَدَا حوران والآلُ دُونَهُ؟ / نَظَرْتَ فَلَمْ تَنْظُرْ بِعَيْنِكَ مَنْظَراً

"Havran ve onun önünde de ailen ortaya çıktığında sen baktın, ama, orada gözlerinle görüp tanıdığın bir manzara göremedin" demesi gibidir ki, bu, "Baktın, ama gözün ile, ailen içinde tanıyıp bildiğin bir manzara (görünüm) göremedin" demektir. Ne var ki bu mana, mecazîdir. Çünkü, deliller, görmenin (nazar işinin) göz bebeğinin görmek amacıyla, bakışlarını herhangi bir şeye çevirmesinden ibâret olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, görmek "nazar etme, bakma"nın ayrılmaz bir vasfı olunca, sebebin müsebbeb (sonuç) yerinde kullanılması gibi, genelde, görme manasında bakma (nazar) ifadesi kullanılmıştır. Bunun, tıpkı, تَكَلَّمْتَ وَمَا تَكَلَّمْتَ "Konuştun, ama konuşmadın", yani "Faydalı bir söz söylemedin" denilmesi gibi, نَظَرْتَ فَلَمْ تَنْظُرْ "Baktın, ama bakmadın" kabilinden olması mümkündür. Yani, "Baktın, ama bir şey ifâde edecek biçimde bakmadın" demektir.

4) **Nazâr** kelimesinin, bekleme anlamına alınması... Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَاهُ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِلَى طَعَامٍ (Ahzâb, 53) buyurması gibi.. Ki bu, "Onun piştiğini, piştiği vakti gözetlemeksizin" demektir.. Bu izaha göre, şiirde نَظَرْتَ ifâdesinin anlamı, اِنْتَظَرْتَ "bekledin.." şeklinde olur. Çünkü, Arapların tıpkı, شَوَيْتَ وَاشْتَوَيْتَ (kebâb yaptım..), حَقَرْتَ وَاحْتَقَرْتَ (küçümsedin) şeklindeki ifâdelerinde olduğu gibi, فَعَلْتَ وَافْتَعَلْتَ kalıplarının aynı anlama gelmeleri çokca olan bir şeydir.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, ayetteki انْظُرُونَا ifâdesi hakkında şu muhtemel iki izah yapılabilir:

1) "Bizi bekleyin!.." Çünkü, mü'minler, cennete, adeta bir şimşek gibi girecekler; münafıklar ise, yayadırlar.

2) Bu, "Bize bakın.." takdirindedir. Çünkü mü'minler, o münafıklara baktıklarında, yüzleriyle onlara dönüp bakacaklardır; nûrları önlerinde olduğu için de, o münafıklar bu nurdan yararlanacaklardır.

Ama, zî'nin kesresiyle اُنْظِرُونَا şeklinde okunmasına gelince bu kelime, "Zaman tanıma, mühlet verme, bekleme" anlamına gelmiş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, İblis'ten naklen, فَأَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ *"Bana, onların diriltileceği güne değin zaman tanı.."* (Sad, 79) şeklindeki ifâdesi de böyledir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ödeme güçlüğü içinde bulunan bir kimseye "inzâr"ı, yani ödemesi için ona zaman tanımayı emretmiştir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hakk, o münafıkların o mü'minlere yetişebilmesi için, o mü'minlerin ağır yürümelerini, o münafıklara bir zaman tanıma kılmış" şeklinde olur. Bil ki, **Ebû Ubeyde** ve **Ahfeş**, bu kıraatın doğruluğu hususunda ta'nda bulunmuşlardır, ama şu anda bu kıraatın doğruluğunun izahı ve sebebi ortaya çıkmış bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki, bu konuda şu üç ihtimal ortaya çıkmaktadır:

1) Tüm insanlar, zulmetler içindedirler. Ama daha sonra, Allah Teâlâ, mü'minlere bu nûrları verir. Münafıklar da, bu nûrları o mü'minlerden isterler.

2) İnsanların tümü nûrlar içindedir. Daha sonra mü'minler cennetlerde olurlar, böylece de, cennetlere doğru çok hızlı biçimde yürürler. Münafıklar onların arkasında kalakalır. Derken de, münafıklar mü'minlerden durmalarını, gitmemelerini, beklemelerini isterler.

3) Mü'minler nûr: münafıklar ise zulmetler içindedirler. Derken, daha sonra münafıklar, mü'minlerden nur talebinde bulunmuşlardır. Bu ihtimallerden herbirini benimseyen kimseler vardır. Eğer şimdi bu durum, duraktan meydana geliyorsa, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetteki اُنْظُرُونَا ifâdesinden, "Bize bakın anlamı" kastedilmiş olur. Çünkü, mü'minler münafıklara baktığında onlara doğru yönelmiş olurlar. Nurları önlerinde olduğu halde, mü'minler her ne zaman o münafıklara doğru yönelirlerse, münafıklar o nurlardan yararlanmış olurlar. Yok eğer bu durum, mü'minler cennete giderlerken meydana gelecekse, o zaman, ayetteki bu ifâdeden, hem bekleme, hem de onlara bakma anlamı kastedilmiş olabilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kabes kelimesi, ateşten veya kandilden alınan bir parça şûle demektir. Münafıklar, tıpkı dünya ateşinden alma gibi, mü'minlerin nûrlarından herhangi bir şey almayı ummuşlardır, ama bu, onlardan sudur eden bir cehâlettir. Çünkü o nurlar, dünyadaki salih amellerin neticeleridir. Dolayısıyla, dünyada, münafıklardan bu tür ameller sudur etmediğine göre, ahirette de, bu nurların elde edilmesi imkânsız hale gelmiştir.

Hasan el-Basrî şöyle der: "Kıyamet gününde herkese, ameline göre, nûr verilir. Derken, daha sonra, cehennemin ateşinden, dikenli kancalı şeylerden ve pıtırak dikenlerinden alınır, o yolların üzerine atılır. Derken, yüzleri, tıpkı, ayın ondördü gibi olan bir bölük mü'min gelip geçer. Daha sonra da, yüzleri semâdaki yıldızların ışıkları gibi olan başka bir grup gelip geçer. Sonra onları öylesine bir karanlık sarar ki, böylece o karanlık münafıkların nurunu söndürür. İşte orada münafıklar mü'minlere, "Durun, gitmeyin; nûrunuzdan, tıpkı ateşten alınır gibi, alalım!" derler.

BEŞİNCİ MESELE
Kötü Huydan Uzaklaşma

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, قِيلَ ارْجِعُوا وَرَآءَكُمْ فَالْتَمِسُوا ifâdesi hakkında da şu izahları yapmışlardır:

1) Bununla, "Dünya yurduna geri dönün de, bu nurları orada arayın.. Çünkü bu nurlar, ancak, ilahi bilgilerin, üstün huyların kazanılmasından ve cehâlet vb. kötü huylardan uzak kalmakla elde edilir.." manası kastedilmiştir. Ki, ayetteki, "sûr, duvar çekme" ifâdesiyle de, onların, dünyaya yeniden dönmemeleri kastedilmiştir.

2) **Ebû Ümâme** şöyle der: "İnsanlar, çok zifiri bir karanlık içine düşerler. Derken mü'minlere, nurları verilir. Müteakiben mü'minler gitme hususunda acele edince, münafıklar, "Durun, nurunuzdan istifâde edelim, alalım!" derler. Bunun üzerine münafıklara, "Arkanıza dönün ve nuru arayın, alın!" denilir." O, sözüne devamla, "Bu, sayesinde, münafıkların tuzağa düşürüldüğü bir hiledir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Allah'a tuzak kurarlar. Oysa ki Allah, onları, kurdukları bu tuzağa düşürür.."* (Nisa, 142) buyurmuştur. Böylece münafıklar, nurun tahsis edildiği o yere dönerler, nur namına bir şey bulamazlar; derken, tekrar mü'minlerin tarafına dönerler, böylece de, o duvarın, kendileriyle mü'minler arasına çekilmiş olduğunu görürler.." der.

3) **Ebû Müslim** şöyle der: "Mü'minlerin, "ölünüz.." şeklindeki sözlerinden, münafıkların, o nurun aydınlığından istifade etmekten men etmeleri kastedilmiştir. Ki bu, tıpkı bir kimsenin, kendisine yaklaşmak isteyen kimseye, "Arkan, gerin, senin için daha geniş, daha elverişlidir.." demesi gibidir. Bu görüşe göre, "dönünüz.." ifadesinden kastedilen mana, "Onlara geri dönmeyi emretmek değil de, onların, talep ettikleri bu şeyi elde etmelerinin imkânsız olduğunu kesinkes bildirme olur.

Araya Müteşabih Ayetler

Ayetteki, فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ "... *nihayet onların arasına kapılı bir duvar çekilmiştir. (Öyle ki), onun içinde rahmet, dış yanında da azâb vardır"* ifadesiyle ilgili olarak, şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, ayette bahsedilen "sûr"un ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, bununla, bir engel ve mânianın kastedildiğini, yani, münafıkların, mü'minlerden böyle bir talepte bulunmaktan men edildiklerini söylerken, kimileri, "Tam aksine bu ifâde ile, cennet ile cehennem arasındaki bir duvar kastedilmiştir" demişlerdir ki, bu, **Katâde**'nin görüşüdür. **Mücahit** ise bunun, "arâf" perdesi ve engeli olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

بِسُورٍ ifadesindeki "bâ" harf-i cerri zâid olup, te'kid için getirilmiştir. Buna göre ifadenin takdiri, ضُرِبَ بَيْنَهُمْ سُورٌ şeklindedir. **Ahfeş** de böyle söylemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَهُ بَابٌ , yani o sûrun bir kapısı vardır ki بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ yani o sûrun içinde rahmet vardır. Buradaki rahmet ile mü'minlerin içinde bulunduğu cennet kastedilmiştir. وَظَاهِرُهُ yani, "sûrun dışı ise مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ yani, o azab o taraftan onlara gelir" buyurmuştur. Buna göre mana, "O sûrun mü'minlere olan tarafında

rahmet vardır, kâfirlere olan tarafından ise, kâfirlere o azab gelmektedir" şeklindedir. Velhasıl cennet ile cehennem arasında bir duvar, bir engel vardır. İşte sûr budur ve bu sûrun bir kapısı vardır. Mü'minler bu kapıdan cennete girerler. Kâfirler ise, hep o azab ve ateş içinde kalırlar.

★ ★
★

Münafıkların Geri Kalması

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ
الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾

"(Münafıklar), onlara seslenirler, "Biz sizinle beraber değil miydik?" diye. Dediler ki "Evet, fakat siz kendi kendinizi yaktınız. Hep mü'minlerin başına belâ gelmesini gözettiniz. Şüphe ettiniz. Sizi kuruntular aldattı. Sizi, o çok aldatan (şeytan), Allah'a karşı da aldattı. Nihayet işte Allah'ın emri gelip çattı"

(Hadid, 14).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetle ilgili iki mana verilmiştir:

a) "Biz dünyada iken sizinle beraber değil miydik?"

b) "Biz, ibadetlerde, mescidlerde, namazlarda, savaşlarda hep sizinle beraber değil miydik?" Bu ikinci mana, daha zâhir olandır.

İKİNCİ MESELE

Cennetle cehennem arasındaki uzaklık fazladır. Çünkü cennet göklerin en üstünde, cehennem ise yerin dibindedir. Binâenaleyh ayetin bu ifadesi, bu kadar uzaklığın karşılıklı seslenişe mani olmadığını göstermektedir. "Allah Teâlâ, kâfirlerin sesini, yerin dibinden, A'lâ-yı İlliyyîn'e çıkabilecek şekilde kuvvetlendirmiştir" demek de mümkün değildir. Çünkü böylesi bir ses ancak, çok ileri derecede güçlü kimseler için düşünülebilir. Kâfirler ise, âcizlikle-kısık seslilikle nitelendirilmişlerdir. Böylece mezhebimize göre, oradaki bu mesâfenin, karşılıklı seslenişe mâni olmadığını anlıyoruz.

Daha sonra Hak Teâlâ, mü'minlerin, "Evet, siz bizimle beraberdiniz. Ama öyle şeyler yaptınız ki, onlar yüzünden işte bu azaba düştünüz. Yaptığınız şeyler:

1) *"Siz kendi kendinizi yaktınız"*, yani küfrünüzle, günahlara dalmakla, kendinizi yaktınız." Bunların hepsi birer fitne (yakıcı ateş)tir.

2) *"Hep mü'minlerin başına belâ gelmesini gözettiniz"* Bu ifadeyle ilgili şu manalar verilebilir:

a) İbn Abbas (r.a), bunu, "Tevbeyi beklediniz, hep ileride tevbe edeceğinizi düşündünüz" manası vermiştir.

b) Mukatil, "Muhammed'in başına ölümün gelmesini gözetip durdunuz ve "Ah bir ölse de kurtuluversek, rahata kavuşsak" dediniz" manasını vermiştir.

c) Bu, "Kendinizi yeniden kâfirlere katılasınız ve nifaktan çıkasınız diye, mü'minlerin başına kötü şeylerin gelmesini gözettiniz" demektir.

3) *"Şüphe ettiniz."* Bu ifadeyle ilgili şu manalar verilir:

a) "Allah'ın vaîdi hususunda şüphe ettiniz."

b) "Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği konusunda şüphe ettiniz."

c) "Öldükten sonra dirilme ve kıyamet konusunda şüphe ettiniz."

4) *"Sizi kuruntular aldattı"* İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Cenâb-ı Hakk bu kuruntular ile, batıl şeyleri kastetmiştir. Bu batıl şeyler de, meselâ mü'minlerin başına çeşitli belâların inmesini arzulayıp durmalarıdır. *"Nihayet işte Allah'ın emri, yani ölüm gelip çattı"* yani onlar hep şeytanın aldatmalarına aldandılar, derken, Cenâb-ı Hakk onların canını alıp, onları cehenneme atıncaya kadar, şeytan onları hep aldatıp durdu.

Şeytanın (Tercümedeki) Faydası

Allah Teâlâ وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ *"Sizi çok aldatan (şeytan), Allah'a karşı da aldattı"* buyurdu. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Semmâh b. Harb, gayn'ın zammesiyle, kelimeyi غُرُورٌ şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "Sizi Allah'a karşı, gururunuz (aldanışınız) aldattı" şeklindedir. Bu mana, bir muzâfın hazfına göre verilmiş bir manadır ve bu, "sizi, Allah'a karşı, o yanılmanızın yanısıra, O'ndan (dünyada iken) emin kalmanız, yani yaptığınız suçların peşinden hemen cezasının gelmeyişi sizi aldattı" demektir.

İKİNCİ MESELE Bu kelime gayn'ın fethasıyla غَرُورٌ şeklinde okunmuştur. Buna göre, bununla şeytan kastedilmiş olur. Çünkü şeytan onlara, "hesab ve ceza (kıyamet) diye birşey yoktur" fikrini atmak suretiyle, onları aldatmıştır.

★ ★
★

Fidyenin Geçersizliği

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ مَأْوَاكُمُ النَّارُ ۖ هِيَ مَوْلَاكُمْ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

"İşte bugün, ne sizden, ne de kâfirlerden hiç bir fidye alınmaz. Sığınacağınız yer ateştir. Size yakışan da odur. O ne kötü bir varış yeridir!"

(Hadid, 15).

Fidye Hakkında

"Fidye", sayesinde (verilip) kurtulunulan şeydir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Artık sizden ne iman, ne de tevbe kabul edilir. Binâenaleyh artık mükellefiyet kalkmış, mecburiyet doğmuştur (yani mecburiyen cehenneme gidiş var).

b) "Sizden, verip de o azabdan kurtulabileceğiniz bir fidye kabul edilmez." Bu manaya göre ayet tıpkı, *"O kimseden ne bir fidye kabul edilir, ne de herhangi bir şefaat ona fayda verir"* (Bakara, 123) ayeti gibi olur.

Bil ki "fidye", sayesinde kurtulunulan şeydir. Binâenaleyh bu ifade, iman etmeyi de, tevbe etmeyi de, mal verip kurtulmayı da içine alır. Bu, aklen **Mu'tezile**'nin ileri sürdüğü gibi, tevbenin kabulünün Allah hakkında vacib olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, fidyeyi kesinlikle kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Halbuki tevbe de bir fidyedir. Binâenaleyh bu ayet, tevbenin de artık o zaman asla kabul edilmediğine delâlet eder. Durum böyle olunca da, tevbe aklen, kabulü Allah'a vâcib olmayan birşey olur.

Hak Teâlâ'nın وَلاَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"ne de kâfirlerden..."* ifadesi ile ilgili olarak bir hususu açıklamak gerekir: Bu da, bu ifadenin, münafıklar üzerine atfedilişinin, münafığın sanki kâfir olmadığını gerektirmesidir. Çünkü atfedilen ile, kendisine atfedilen arasında bir mugayeretin (başka başka oluşun) bulunması gereklidir. Buna şu şekilde cevab veririz: Buradaki ifade ile, küfrünü açıkca ifade edenler ortaya koyanlar kastedilmiştir. Yoksa münafıklar da kâfirdir.

Daha sonra Hak Teâlâ مَأْوٰيكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلٰيكُمْ *"Sığınacağınız yer ateştir. Size yakışan da odur. O ne kötü bir varış yeridir!"* buyurur. Burada geçen "mevlâ" kelimesi hakkında, şu manalar verilmiştir:

1) **İbn Abbas** (r.a) buna, "masîr" (varacağınız yer)" manasını vermiştir. Sözün özü şudur: Mevla, "veliyy" kökünün ism-i mekânıdır. **Veliyy** ise, yakın olmak demektir. Binâenaleyh ayetteki bu ifade, "Cehennem, sizin (Ey münafık ve kâfirler), kendisine yaklaşacağınız, ulaşacağınız, neticede gireceğiniz yerinizdir" manasınadır.

2) **Kelbî**, bu kelimeye أَوْلٰى بِكُمْ "Size yakışan" manasını vermiştir ki bu, **Zeccâc, Ferrâ ve Ebû Ubeyde**'nin de görüşüdür. Bil ki, bunların bu sözü, bir mana olup, lafzın tefsiri değildir. Çünkü eğer, "mevlâ" ve "evlâ" kelimeleri, Arap dilinde aynı manaya olsalardı, elbette bunlardan herbirinin diğeri yerinde kullanılması doğru olur, dolayısıyla da, هٰذَا أَوْلٰى مِنْ فُلاَنٍ "Bu falandan daha evlâdır" denilebildiği gibi, هٰذَا مَوْلٰى مِنْ فُلاَنٍ denilebilmeliydi (ama denilememektedir). Yine هٰذَا مَوْلٰى فُلاَنٍ "Bu falancanın dostudur" denilebildiği gibi, aynı manada هٰذَا أَوْلٰى فُلاَنٍ denilebilmeliydi. Bu denilemediğine göre, bu zatların söylediği şeyin, bir mana olup, bir tefsir olmadığını anlamışoluyoruz.

Biz bu ince noktaya şundan ötürü dikkat çektik: **eş-Şerif el-Murtazâ, Hz. Ali**'nin imâmeti (hilafeti) konusunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ كُنْتُ مَوْلاَهُ فَعَلِيٌّ مَوْلاَهُ

"Ben kimin mevlası (dostu) isem, Ali de onun mevlasıdır (dostudur)"[20] hadisine tutunarak şöyle demiştir: Mevlâ kelimesinin manalarından birisi de "evlâ"dır. **Eş-Şerif el-Murtaza** bu hususta, ayetin tefsiri ile ilgili olarak bu dilcilerin ileri sürdüğü görüşü delil getirerek, "mevlâ"nın "evlâ" manasına olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: Lafzın bu manaya gelmesi söz konusu olduğuna göre, onu bu manaya hamletmek gerekir. Çünkü bunun dışındaki manalar, ya, **Hz. Ali**'nin, Resûlüllah (s.a.s)'ın amcası oğlu ve yardımcısı olması gibi, olumlu; yahut da, azâd edilmiş (köle) olması gibi olumsuz bir mana arasındadır. Binâenaleyh birinci manaya göre, bu sözü söylemek bir abes, lüzumsuz bir söz olur. İkinci manaya göre ise, bir yalan olmuş olur. Biz ise, delil ile, bu kimselerin bu ayetteki sözlerinin, "tefsir" değil bir "mana" olduğunu beyân ettik. Bu durumda ise, **eş-Şerif el-Murtaza**'nın istidlali düşer.

Ayetle ilgili olarak yapılan bir başka izah da şudur: Hak Teâlâ'nın *"Cehennem sizin mevlânızdır"* şeklindeki sözü, "sizin aslında hiçbir mevlanız (dostunuz) yoktur" demektir. Bu böyledir, çünkü mevlası cehennem olanın, aslında mevlası yok demektir. Nitekim **Arapça**'da, "Onun hiçbir yardımcı ve destekçisi yok" manasında, "Onun yardımcısı hızlân, destekçisi ise ağlamadır" denilir. Bu izah, *"Kâfirlerin mevlâsı yoktur"* (Muhammed, 11) ayeti ile de desteklenir. *"Yüzleri kavuran bir su ile sulanacaklar"* (Kehf, 29) ayeti de bu manadadır.

★ ★
★

Duyarlığın Azalması

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

"İman edenlerin, Allah'ı ve O'nun katından inen hakikati hatırlamak için, kalblerinin saygı ile yumuşaması zamanı hâlâ gelmedi mi? Onlar daha evvel kendilerine kitab verilip de, üzerlerinden uzun zaman geçmiş ve artık kalbleri kararmış olanlar gibi olmasınlar. Onlardan bir çoğu fasıklardı"

(Hadid, 16).

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hasan el-Basrî**, ayetin baş kısmını ...أَلَمَّا يَأْنِ şeklinde okumuştur. **İbn Cinnî** şöyle demiştir: لَمَّا 'nın aslı, لَمْ 'dir. Daha sonra buna (مَا) ilave edilmiştir. Binâenaleyh أَفَعَلَ، لَمْ (yaptı mı?) ifadesini nefy için; لَمَّا da, قَدْ يَفْعَلُ (bazan yapar) ifâdesini nef içindir. Bu böyledir. Çünkü ifadenin müsbetine, قَدْ ilave edilip (mesela قَدْ يَفْعَلُ denilince), hiç şüphesiz menfisine de مَا ilave edilmiş (...لَمَّا olmuştur). Fakat **Araplar**, لَمْ edatını مَا ile birleştirince, ortaya çıkan lafız için, hem bir yeni mana, hem de

20) **Keşfu'l-Hafa**; 2/374.

lafızla ilgili mana söz konusu olmuştur. Manaya gelince, لَمَّا bazı yerlerde, zarf olur, dolayısıyla Araplar, mesela لَمَّا قُمْتَ قَامَ زَيْدٌ "Sen kalkınca, Zeyd de kalktı" yani senin kalktığın zamanda Zeyd de kalktı" derler.

Kelimenin lafzı ile ilgili manasına gelince, kelimenin meczûmunda (cezmettiği) fiilde değil de, kendisi üzerinde vakıf yapmak câizdir. Bu sebeble, mesela, جِئْتُ وَلَمَّا demen caizdir ki bu, وَلَمَّا يَجِيءْ "Ben geldim, o gelmedi" demektir. Ama mesela bir kimsenin, جِئْتُ وَلَمْ diye vakıf yapması (durması) câiz değildir.

Bu kelimeyi أَلَمْ يَأْنِ şeklinde okuyanlara gelince, meşhur olan izaha göre, bu okuyuş, "vakti geldi" manasında, أَنَى–يَأْنِي الْأَمْرُ "İşin vakti geldi" ifâdesindedir. Yine bu kelime, aynı manada, آنَ–يَئِنُ fiilinden olarak, أَلَمْ يَئِنْ şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE
Kalbin Katılaşması

Alimler, Hak Teâlâ'nın bu ayetinin manası hususunda değişik izahlar yapmışlar; kimileri, "Bu, kalblerinde huşûya (saygıya) ters düşen nifak bulunduğu halde, iman ettiklerini söyleyen münafıklar hakkında nazil oldu" demişlerdir. Bu görüşü ileri sürenler, belki de, mü'minin, ancak kalbinin, huşû duymasıyla gerçek mü'min olabileceğini benimsemişlerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın bunu, ancak mü'min olmayan kimselere demiş olması câiz olur.

Diğerleri ise, "Hayır, bu ifade ile, gerçekte mü'min olanlar kastedilmiştir. Ama mü'minin bazan huşusu ve haşyeti bulunur, bazan da bulunmaz. Sonra, bu görüşe göre, ayet hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Belki de, bir grup mü'min içinde çok fazla huşû ve rikkat bulunuyordu da, böylece onlar, işte bu ayetle bu hususa teşvik edilmiş oldular.

b) Belki de, bir kavmin içinde, ileri derecede huşû sahibi kimseler bulunuyordu.. Daha sonra bu kimselerden, o mükemmel huşû zâil olup silindi de, böylece onlar, bu ayetle o huşû'u yeniden elde etmeye teşvik edildiler. Çünkü A'meş, şöyle demektedir: "Sahâbe, Medine'ye gelince, bolluk ve refaha kavuştular. Böylece de, daha önce üzerinde bulundukları dinî hal ve tavırlar konusunda bir gevşeklik gösterdiler. Bu sebeple de, bu ayetle kınandılar."

Hz. Ebû Bekir (r.a)'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayet, Resûlüllah'ın huzurunda okundu. O sırada da, onun yanında Yemâmeliler'den bir grup bulunuyordu.. Bunun üzerine onlar, adamakıllı ağladılar. Bunun üzerine de Ebû Bekir, onlara baktı da, "Biz de böyleydik; ama kalblerimiz katılaştı artık..." dedi.

Ayettekl, لِذِكْرِ اللّٰهِ *"Allah'ı ... zikir için..."* ifadesi hususunda da, şu iki izah yapılabilir:

1) Ayetin takdirî manası, "Mü'minler için, kalblerinin, Allah'ın zikrine karşı rikkatli ve duyarlı olmaları, yani, Allah'ın Kur'ân'da bahsettiği öğütlerine karşı böyle olma zamanı gelmedi mi?" şeklindedir. Bu manaya göre, "zikr" kelimesi, fâiline muzâf bir masdar olmuş olur.

2) Buradaki "zikr" kelimesi, mef'ûlüne muzâf bir masdardır. Buna göre mana, "Allah'ın, onları anması ve zikretmesi için..." şeklinde olur ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, onlarda bir huşû bulunsun ve onlar, O'nu gafletle anan, böylece de kalbi, Allah'ın zikrine karşı huşû duymayan kimseler gibi olmasınlar diye, onlara zikri müyesser kılması gerekir.

Ayetteki, وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ *"ve inen hakikati..."* ifadesine gelince, bununla ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki مَـا **(-mâ)**, "zikr" lafzına atfedilmiş olması sebebiyle, mahallen mecrûrdur ve kendisi de, ism-i mevsûldür. Aid zamiri de hazfedilmiş olup, takdiri ise, وَمَا نَزَلَهُ مِنَ الْحَقِّ "Haktan yana ona nâzil olan.." şeklindedir. **İbn Abbas**, Hak'tan yana inen şeyin, Kur'ân-ı Kerîm olduğunu söylemiştir.

Kıraat Farkı

İKİNCİ MESELE **Ebû Ali el-Farisî**, şöyle demiştir: "**Nâfi, Asım**'ın ravileri **Hafs** ve **Mufaddal**, şeddesiz olarak, وَمَا نَزَلَ **(ve ma nezele)** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ile, **Asım**'ın ravisi **Ebû Bekr**, şeddeli olarak, وَمَا نَزَّلَ **ve mâ nezzele)** şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr**'ın da, **nûn**'un ref'i, **zâ**'nın kesresi ile, وَمَا نُزِّلَ **ve mâ nüzzile)** şeklinde okumuştur. Birinci kıraate göre, ifadenin takdiri, "İman edenlerin kalblerinin, Allah'ın zikrine ve inen hakikate huşû duyup boyun eğmeleri zamanı gelmedi mi?" şeklinde olur. İkinci kıraate göre de, "... Allah'ın indirdiği o hakikate..." şeklinde olur. Üçüncü kıraate göre ise, "... indirilen hakka..." şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki "hak" sözünden Kur'ân kastedilmiş olabilir. Çünkü Kur'ân, iki vasfı da, yani zikri de öğütü de câmi bir kitabtır. Bir de, semâ'dan gelen bir haktır. Yine, bu ifâde ile, Allah'ın, mutlak anlamındaki zikri, "haktan yana inen şey" ifâdesi ile de Kur'ân kastedilmiş olabilir. Cenâb-ı Hakk, "zikr" ile elde edilen bir huşûyu, nâzil olan Kur'ân'la elde edilen huşû'dan önce getirmiştir. Çünkü, "huşû" خُشُوعٌ havf خَوْفٌ ve haşyet خَشْيَةٌ ancak Allah anıldığı zaman elde edilir. Bunların, Kur'ân dinlenirken elde edilmelerine gelince, bu, Kur'ân'ın da yine, "Allah'ın zikr"ini şâmil olması sebebiyledir.

Katılaşan Ehl-i Kitap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا يَكُونُوا *"ve... olmasınlar"* buyurmuştur. **Ferrâ**, bu ifâdenin mahallen mansûb olduğunu, ayetin anlamının da, "Mü'minlerin kalblerinin ... ve onların olmamaları ... zamanı gelmedi mi?" şeklinde olduğunu, söylemiş, ama bunun nehiy olarak meczûm kabul edilmesi halinde de bunun doğru olacağını belirtmiştir. Bu izahın delili, bu ifâdeyi, iltifât üslûbu ile, tâ ile (وَلَا تَكُونُوا) "olmayınız.." şeklinde okuyanların kıraatidir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, yahudî ve hristiyanları kastederek, كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ *"daha evvel kendilerine kitâb verilip de..."* buyurmuştur.

فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ *"üzerlerinden uzun zaman geçmiş..."* ifadesi ile ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Uzun Zaman Geçmesi

Alimler, "zamanın uzaması"nın ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

a) "Bu topluluarla peygamberi arasındaki zaman uzadı da, böylece kalbleri kaskatı oldu..."

b) **İbn Abbas** da, "Onlar dünyaya yöneldiler, Allah'ın öğütlerinden yüz çevirdiler" demiştir.

c) "Onların ömürleri, gaflet içinde sürüp gitti de, işte bu sebeple o kasvet ve katılık, onların kalblerinde hasıl oldu."

d) **Mukâtil b. Hayyân**, buradaki **"emed"** kelimesinin, "uzun emel, tûl-i emel" anlamına geldiğini, buna göre mananın, "Onlara tûl-i emel sebebiyle, o zaman uzayıverdi, (çok uzun geldi)" şeklinde olduğunu; bunun da, "Onların, emel ve arzuları böylesine uzayıp sürüp gidince, kaçınılmaz olarak kalbleri de katılaştı" şeklinde olduğunu söylemiştir.

e) **Mukâtil b. Süleyman** da, "Onlara, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelme zamanı uzadı..." anlamını vermiştir.

f) "Onların, **Tevrât** ve **İncil**'i duyup dinlemelerinden sonra, aradan çok uzun zaman geçti. Böylece de, **Tevrat** ve **İncil**'in saygınlığı onların kalblerinden zail oldu. Derken de, kaçınılmaz olarak kalbleri katılaştı" demektir. Böylece Cenâb-ı Hakk adeta mü'minleri, böyle olmaktan men etmiştir. Bu görüşü, **M. İbn Ka'b el-Kurazî** dile getirmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu kelime, şeddeli olarak **el-emeddu** şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana "en uzun süre, ömür" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Onlardan birçoğu fasıklardı"* buyurmuştur. Bu, "Onlar dinlerinden çıkmışlar ve her iki kitabta olan şeyi terketmişlerdir" demektir. Bu adeta, işin başında huşû'un bulunmamasının, neticede, fıska götüreceğine dair bir işarettir.

★ ★
★

Allah, Mü'minleri Cennete Koyar

اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۭ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيٰتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ ۝

"Şu hakikati bilin ki, Allah yere, ölümünden sonra can veriyor. Muhakkak ki biz, aklınız ersin diye, size ayetleri açıkca bildirdik"

(Hadid, 17).

Bu ifâde hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, bir temsildir. Buna göre mana, "Kalblerinin katılaşması sebebiyle ölmüş olan o kalblerin, Allah'ın zikrine mudavim olması, tıpkı Allah'ın ölmüş yeri yağmur ile diriltmesi gibi, huşûun sağladığı hayat ve diriliğin, o kalblere yeniden dönmesine bir sebeptir.

b) يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ifâdesinden, ölülerin diriltilmesi kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bunu, huşû ve haşyete teşvik etmek, kalbleri katılaşmaktan alıkoymak için zikretmiş olur.

★ ★
★

Allah Yolunda Harcayanlar

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾

"Gerçekten sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a karz-ı hasenle ödünç verenler (yok mu?), onların (mükâfaatı) kat kat arttırılır. Onlar için çok şerefli (başka) bir mükâfaat da vardır"

(Hadid, 18).

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ebû Ali el-Farisî şöyle der: "İbn Kesir ve Ebû Bekir'in rivayetine göre Asım, şeddesiz olarak, إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ "el-musaddikîne.." şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ve Asım'ın ravisi Hafs ise, her iki kelimede de, sâd'ın şeddesiyle, إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ şeklinde okumuşlardır. İkinci kıraata göre, "el-musaddık..."ın anlamı, "mü'min, inanan, tasdik eden" şeklinde olur. Buna göre de mana, tıpkı, "iman edip de salih amel işleyenler.." ifadesi gibi olmuş olur. Çünkü, karz-ı hasende bulunmak da, salih amellerden birisidir. Daha sonra, ifâdeleri bu şekilde okuyanlar, şu iki sebepten dolayı, böyle okumanın daha uygun, daha evlâ olduğunu söylemişlerdir:

a) Allah için tasaddukta bulunup da, malum bir miktarını bu işe tahsis eden kimse, mü'min olmazsa, ayetteki bu va'din muhatabı olamaz. Binâenaleyh, ayetin zahiri anlamı, şeddesiz okuyanlara göre terkedilmediği halde, şeddeli okuyanlara göre, terkedilmiş olur.

b) Tasadduk eden, Allah için karz-ı hasen yapan kimse demektir. Böyle olunca da, ayetteki إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ ifâdesiyle ifâdesi aynı şey olmuş olur. Halbuki bu, bir tekrardır. Ama, ilgili kelimelerin şeddesiz okunması halinde ise, böyle bir tekrar söz konusu olmaz. Bu kelimeyi şeddeli okuyanların delili ise, şu iki şeydir:

1) Übeyy İbn Ka'b'ın kıraatinde bu ifâdeler tâ ile, إِنَّ الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ

(inne'l-mütesaddıkîne...) şeklindedir.

2) وَأَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضاً حَسَناً ifadesi, haber ile mübtedâ (yani "inne"nin ismi ile haberi) arasına girmiş, bir itiraziyye cümlesidir. Cümle-i itiraziyyeler ise, sıfat konumundadırlar. Binâenaleyh, bu sıfat, "tasdîk" masdarından ziyâde "sadaka, tasadduk" kökü için daha çok gereklidir. Birinci kıraati benimseyenler ise şu şekilde cevap vermişlerdir: "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın وَأَقْرَضُوا kelimesini, cümle-i itiraziyye olarak almıyoruz. Bilakis biz bunu, manaya atfediyoruz. Baksana, إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ kelimesinin açıkca ifâde ediliş tarzı, إِنَّ الَّذِينَ صَدَّقُوا "tasdik edenler..." şeklindedir. Böylece, ayetin takdiri, إِنَّ الَّذِينَ صَدَّقُوا... وَأَقْرَضُوا اللّٰهَ şeklinde olmuş olur.

İKİNCİ MESELE
Fiilin İsme Atfedilmesi

İlgili ayette şöyle bir problem söz konusudur: Fiilin (fiil cümlesinin) isme atfı, hoş karşılanmaz, uygun değildir. Şu halde, burada böyle bir görüşü benimsemenin faydası nedir? **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَقْرَضُوا ifâdesi, إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ ifâdesindeki fiil manasına matuftur. Çünkü bu ifadenin başındaki **elifiam**, الَّذِينَ anlamındadır. İsm-i Fâil de, صَدَّقُوا manasındadır. Buna göre adeta إِنَّ الَّذِينَ صَدَّقُوا... وَأَقْرَضُوا denilmek istenmiştir." Bil ki bu izah, burada söz konusu olan problemi gidememiştir. Çünkü bu izahta, niçin o ifâdeden bu ifâdeye geçildiğinin izahı yoktur.

Buna göre burada denilmesi gerekli olan şudur: الْمُصَدِّقِينَ ve الْمُصَدِّقَاتِ ifâdelerindeki **elifiâm** "ahd-belirlilik" ifâde etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk adeta, "işte bu vasfı taşıyan muayyen bir cemaati zikretmiş, bunlara ait haberi getirmezden önce de, bunların, sadaka çeşitlerinin en güzelini, yani karz-ı haseni yaptıklarını haber vermiş, daha sonra ilgili haberi zikretmiştir ki, bu da, ayetteki يُضَاعَفُ لَهُمْ ifâdesidir. Dolayısıyla, وَأَقْرَضُوا اللّٰهَ sözü, **haşv-i levzene** denilen bir doldurma kelime ile düzeltilmiş bir durum arzeder. Bu tıpkı şairin,

إِنَّ الثَّمَانِينَ وَبُلِّغْتَهَا / قَدْ أَحْوَجَتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجُمَانِ

"Seksen yaş - Allah seni de bu yaşa ulaştırsın - benim kulağımı bir tercümana muhtaç kıldı..." ifadesinde olduğu gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İlgili ifâdeleri şeddeli okuyanlar da, bu ifâdelerle, farz olan zekâtın mı, yoksa nâfile tasaddukun mu veya, her ikisinin mi; yoksa, bu ifâdelerle, farz olan zekâtın mı; yoksa, bu ifâdelerle, farz olan zekâtın ve وَأَقْرَضُوا ifâdesi ile de, nâfile olan tasaddukun mu kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çünkü, buna "karz" adını vermek, bunun nâfile olacağına delâlet eder gibidir. Bütün bu ihtimaller, söz konusu olabilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ *"Onların mükâfaatı kat kat arttırılır. Onlar için çok şerefli (başka) bir mükâfaat da vardır"* ifâdesine gelince, bu hususta açıklamalarımız daha önce geçmişti.

★ ★
★

Sıddîklar, Şehidler

وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦٓ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصِّدِّيقُونَ ۖ وَٱلشُّهَدَآءُ عِندَ رَبِّهِمْ ۖ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ ۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَآ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴿١٩﴾

"Allah ve peygamberlerine iman edenler yok mu? Onlar sözü özü doğru olanlar, Allah için şahidlik edenlerdir. Onların, hem mükâfaatları, hem nurları vardır. Küfredenlere, ayetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar da, cehennemin yâranıdırlar"

(Hadid, 19).

Bil ki, Allah Teâlâ, bu ayetten önce, mü'minlerin ve münafıkların durumundan bahsetti. Şimdi ise, hem mü'minlerin hem de kâfirlerin durumundan, aynı anda bahsetmektedir. Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Es-sıddîk", çokca sâdık olan ve Allah'ı ve O'nun peygamberlerini tasdik etme hususunda sıdkına sıdk katan kimseler için varid olan bir sıfattır. Bu ayet hakkında şöyle iki görüş vardır:

1) Ayet, Allah'ı ve O'nun peygamberlerini tasdik eden herkes hakkında gelmiş olan genel bir ifadedir. Bu, **Mücâhid**'in görüşü olup, o "Allah'ı ve O'nun peygamberini tasdik eden herkes sıddîk'tir", sonra da bu ayeti okumuş. Bunun böyle olduğunun delili ise, **İbn Abbas**'ın, ayetteki هُمُ الصِّدِّيقُونَ ifâdesine, اَلْمُوَحِّدُونَ "muvahhitler" anlamını vermesidir.

2) Ayetin hükmü genel olmayıp hususidir. Bu görüş iki **Mukâtil**'in (**Mukâtil b. Hayyân** ve **Mukâtil b. Süleyman**) görüşü olup, bu görüşe göre, ayetteki "sıddîk" ile, **İlyâs**'ın ailesi ve **Firavn** hanedanından mü'min olan o kimse gibi, ilgili peygamberler kendilerine geldiğinde onları tasdik edip, bir an bile yalanlamayan kimseler kastedilmiştir. Ama, bizim dinimize göre bunlar, İslâm'ı ilk benimseyen şu sekiz kimsedir: **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Hz. Zeyd b. Harise, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Sa'd** ve **Hz. Hamza**'dır. Bunların dokuzuncusu ise, iyi niyetini bildiği için, Allah'ın bunlara ilhâk ettiği, **Hz. Ömer**'dir.

İKİNCİ MESELE

Sıddîk ve Şahidin Manası

Ayetteki, وَالشُّهَدَآءُ ifâdesi hakkında, şöyle iki görüş vardır: **Birinci Görüş:** Bu ifâde, önceki ifâdeye atfedilmiş olup, takdiri, "Allah'ı ve resûllerini tasdik edenler, sıddîkler ve şahitlerdir" şeklinde olur. **Mücâhid**, "Her mü'min, sıddîk ve şehîd'dir" der ve bu ayeti okurmuş. Bu izaha göre, alimler her mü'mine niçin "şehîd" adı da verildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri şöyle demişlerdir: "Çünkü mü'minler, Rableri katında kullara, amelleri hususunda şahit olan kimselerdir." Ki, bu ifade ile de, bu kimselerin ahirette şehâdetleri kabul

edilen âdil kimseler oldukları kastedilmiştir. **Hasan el-Basrî**, bunlara bu ismin verilişinin sebebinin, her mü'minin, Rabbinin ikrâmını görüp müşahede etmesi olduğu biçiminde belirtmiştir. **El-Esamm** da şöyle demiştir: "Her mü'min şehîd (şâhit)tir, çünkü her mü'min, Cenâb-ı Hakk'ın, sayesinde kendilerini "kul" kabul ettiği, imanın, tâatın vâcib olması, küfrün ve günahınsa haram olması... gibi hususlarda, Allah için şehâdeti yerine getirir. **Ebû Müslim** de şöyle demektedir: "Biz, daha önce de, sıddîk lafzının, çok sâdık olan ve Allah'ı ve peygamberini tasdîk konusunda doğruluğuna doğruluk katan kimselerin bir vasfı olduğunu belirtmiştik. İşte böylece bu kimseler bu sayede, başkaları hakkında şâhidler olmuşlardır.

İkinci Görüş: وَالشُّهَدَآءُ lafzı, önce geçmiş olan herhangi bir şeye atıf değil, tam aksine mübteda: haberi ise. ayetteki عِندَ رَبِّهِمْ "Rableri katında" ifâdesidir. Yahutta bu ifâde, الشُّهَدَآءُ kelimesinin sıfatı; haberi ise, لَهُمْ أَجْرُهُمْ ifâdesidir. Bu görüşe göre alimler, ayette bahsedilen "şahitler"in kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Ferrâ ve Zeccâc**, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her ümmetten bir şâhit, onların üzerine seni bir şahit olarak getirdiğimiz zaman halleri nice olur?"* (Nisa, 41) ayetinden dolayı, bunların peygamberler olduğunu söylerlerken, **Mukâtil ve Muhammed İbn Cerir et-Taberî**, bunların, Allah yolunda şehâdet şerbetini içenler olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediği rivayet edilmiştir: مَا تَعُدُّونَ شُهَدَاءَ فِيكُمْ قَالُوا اَلْمَقْتُولُ فَقَالَ إِنَّ شُهَدَاءَ أُمَّتِي إِذاً لَقَلِيلٌ ثُمَّ ذَكَرَ إِنَّ الْمَقْتُولَ شَهِيدٌ وَالْمَبْطُونَ شَهِيدٌ وَالْمَطْعُونَ شَهِيدٌ *"Sizler, aranızda, kimleri şehid sayarsınız? Ashab, Allah yolunda öldürülenleri, deyince, Hz. Peygamber, "Böyle olması halinde, ümmetimin şehitleri az demektir" buyurdu, sonra da, Allah yolunda öldürülenlerin; karın ağrısından (sancıdan) ölenin ve kargıyla öldürülenin şehit olduğunu belirtti"*(21)

Allah Teâlâ, mü'minlerin durumundan bahsedince, kâfirlerin durumunu da, hemen bunun peşinden ele alarak, *"Küfredenlere, ayetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar da, cehennemliklerdir"* buyurmuştur.

★ ★
★

Dünya Zevkinin Önemsizliği

Cenâb-ı Hakk, mü'minlerin o kâfirlerin durumundan bahsedince, bunun peşinden, dünyanın önemsizliğine, ahiretin durumunun mükemmelliğine delâlet eden şeyi getirmek üzere şöyle buyurdu:

اِعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَا ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌۢ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ
وَٱلْأَوْلَٰدِ ۖ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ ٱلْكُفَّارَ نَبَاتُهُۥ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَىٰهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَٰمًا ۖ وَفِى

21) Ebû Dâvut cenâiz 15 (3/181).

الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ۝

"Bilin ki, dünya hayatı, ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir öğünç (vesilesi)dir, mallarda ve evlâtlarda bir çoğalıştır. (Bunun) misâli, bitirdiği nebât, ekicilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. Sonra o nebât kurur da, sen (onu) sapsarı bir hale getirilmiş görürsün. Sonra da o, bir çerçöp oluverir. Ahirette çetin bir azâb vardır, Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı bir aldanış metâından başka birşey değildir"

(Hadid, 20).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin asıl maksadı, dünyanın halinin önemsizliğini, ahiretin durumunun saygınlığını ortaya koymaktır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk, "Dünya bir oyun, bir eğlence, bir süs ve bir övünme vesilesidir" buyurdu. Bu gibi şeylerin önemsiz olduğunda ise hiç şüphe yoktur. Ahiret hakkında da, "Orada devamlı, çetin bir azâb vardır. Veya, kesintisiz biçimde, Allah'ın rızası vardır" buyurdu. Bunların da büyük şeyler olduğunda şüphe yoktur

İKİNCİ MESELE

Hayat Nimeti

Bil ki, aslında dünya hayatı da bir hikmet ve gayeye matûftur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk, *"Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım (...) Ben sizin bilmediklerinizi bilirim"* (Bakara, 30) buyurdu. Şimdi dünya hayatı bir hikmet ve bir gayeye matuf olmasaydı, Cenâb-ı Hakk hiç böyle buyurur muydu? Ayrıca, hayatı yaratan da O'dur. Nitekim Allah, *"Ölümü ve hayatı yaratan zât.."* (Mülk, 2) buyurmuştur. Bir de, Cenâb-ı Hakk, *"Ya sizi ancak boş yere yarattığımızı ve sizin haklkaten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"* (Mü'min, 115) ve *"O göğü, o yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık"* (Sâd, 27) buyurduğu üzere, abesle iştigal etmez.

Ayrıca, "hayat"ın kendisi de bir nimettir, hatta bütün nimetlerin temelidir. Eşyânın hakikati, dünyada veya ahirette olmaları ile farklılık göstermez. Yine, Allah Teâlâ, hayatı yaratmış olması sebebiyle, alabildiğine lütufta bulunarak, *"Allah'ı nasıl olup da inkâr edersiniz? Halbuki siz ölü iken, O diriltti..."* (Bakara, 28) buyurmuştur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, nimetlerinin çeşitlerine dair ilk ele aldığı şey, "hayat", nimetidir. Bu sebeple, bahsettiğimiz şeylerin tümü birden, "dünya hayatının, kötü ve kınanmış olmadığına" delâlet etmektedir. Ama, kim kalkar da, bu dünya hayatını, Allah'a tâat uğruna değil de, şeytana tâat ve hevâya ittiba uğruna harcarsa, işte kınanan ve mezmûn olan budur!

Dünya Zevkinin Özellikleri

Sonra Cenâb-ı Hakk, dünya hayatını şu vasıflarla nitelemiştir:

1) "Dünya hayatı bir oyundur" buyurmuştur. Oyun ise, onları cidden yoran çocukların yapacağı bir iştir. Uğrunda bu yorgunlukların çekildiği bu şeyler ise, sonuç vermeden sona erer.

2) "Dünya hayatı bir eğlencedir". Eğlence de gençlerin yapacağı bir şeydir. Eğlenceler de sona erdiğinde, genel olarak geride, sadece bir hayıflanma ve hasret duygusu kalır. Bu böyledir, zira insan, eğlenceler sona erdikten sonra, malının, ömrünün gittiğini, lezzetin ve zevkin son bulduğunu ve ortada herhangi bir şey kalmamasına rağmen, nefsinin bunlara karşı bir iştiyak ve özlem duyduğunu görür. Böylece de, zarar verici şeyler birbirini izler.

3) "Dünya hayatı bir süstür". Süs ve süslenme, kadınların adetidir. Zira, süsten ve süslenmeden elde edilmek istenen şey, çirkin olanı güzelleştirmeye çalışmak yıkım ile yüzyüze olan bir binayı onarmak ve noksan olan şeyi tamamlama hususunda çaba göstermek demektir. Halbuki, arızî olan şeyin, zâtî olana mukavemet gösteremeyeceği malûmdur. Dolayısıyla, dünyanın kendisi, zâtı gereği son bulan, zâtı gereği fâsit olan bir şey olunca, daha nasıl, insan, bu bozuk şeyleri, bu dünyadan silmeye muktedir olabilir?

İbn Abbas ise, ayetin manasının şöyle olduğunu söylemiştir: "Kâfir kimse, ahiret için çalışma değil de, hayatı boyunca hep dünya süsünü elde etmekle meşgul olur ve bu tıpkı, "Ey mağrur, aldanmış kimse, senin hayatın bir yanılma ve gaflettir" denilmesi gibidir."

4) "Dünya hayatı, fanî ve zail sıfatlarla, aranızda bir övünç vesilesidir." Bu övünme ya neseb bakımından, yahutta güç, kuvvet, asker, taraftar... bakımındandır. Halbuki, bütün bunlar son bulucudur.

5) "Dünya hayatı, mallarda ve çocuklarda bir çoğalma vesilesidir." **İbn Abbas** şöyle der: "Kişi, malını, Allah'ın gazabının söz konusu olduğu yerler için cem eder, o mal sayesinde, Allah'ın dostlarına tepeden bakar ve o malını, Allah'ın gazabına sebep olacak yerlerde harcar. Dolayısıyla bu mal, üst üste, istiflenmiş, zulmetler misâlidir. Cenâb-ı Hakk, dünyadakilerin mutlaka bu kısımlardan biri ile ilgili olacağını bildirmiş olmaktadır. Yine Cenâb-ı Hakk, dünyanın durumunun, bu hususlardan hali olmayınca, kişinin bunlardan yüz çevirip de, kendisini, ahiretini mamûr edecek şeylere yöneltecek olanları yapması gerektiğini beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, bu dünya hayatı için bir mesel getirerek, كَمَثَلِ غَيْثٍ *"bir yağmur gibi"* buyurmuştur. Ki, bunun bir benzeri de, *"Onlara dünya hayatının misâlini de irâdet. (O), gökten indirdiğimiz bir su gibidir..."* (Kehf, 45) ayetidir. Bu ayetin başındaki **kâf**, şu iki bakımdan mahallen merfûdur:

a) لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ ifâdelerinin sıfatı olduğu için..

b) Zeccâc'ın da belirttiği gibi, haberden sonra gelen bir başka haber olduğu için...

Küffarın Manası

أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ *"bitirdiği nebât, ekicilerin hoşuna giden..."* ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) **Ebû Mesûd**, buradaki "**el-küffâr - örtücüler**" sözüyle, çiftçilerin kasd edildiğini söylemiştir. **el-Ezherî** de, Arapların, serptiği tohumu, yerdeki toprak ile kapayıp örttüğü için ekiciye "kâfir" ismini itlâk ettiklerini söylemiştir. Onların bunu bilmesine rağmen, yağmur sayesinde meydana gelen o bitki, çiftçilerin hoşuna gidince, bu son derece güzel ve yerinde olur.

b) Bu ayetteki "küffâr" kelimesiyle, Allah, dünya zinetini, dünya ziraatini, mü'minlerden daha fazla sever ve bu iş, mü'minlerden daha ziyade onların hoşuna gider. Çünkü, kâfirler, dünya mutluluğunun dışında başka bir mutluluk kabul etmezler. Ayetteki, نَبَاتُهُ ifâdesi, "o yağmur sayesinde biten şey" anlamındadır. Ayetin geriye kalan kısmı, **Zümer Sûresi**'nde tefsir edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, ahiretin durumundan bahsederek, وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ *"Ahirette ise çetin bir azâb vardır"* buyurmuştur. Yani, "Ömrü bir şekilde geçenler için, ahirette..." demektir. وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ *"Allah'tan mağfiret ve rıza vardır."* Yani "Dostları ve kendisine itaat edenler için..." demektir. Zira, Allah, dünyayı, önemsiz ve gelip geçici olmakla niteleyince, ahirette de, ya şiddetli ve devamlı bir azâbın, yahut da devamlı bir rızânın bulunduğunu belirtmiştir ki, "rıza" (Allah'ın razı olması), mükâfaatların en büyüğüdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ *"Dünya hayatı bir aldanış metâından başka bir şey değildir"* buyurmuştur. Yani, "Büsbütün dünyaya yönelen ve bu sebeple de, ahireti elde etmekten yüz çevirenler için.." demektir. **Said Ibn Cübeyr** şöyle demiştir: "Dünya, seni, ahireti elde etmekten alıkorsa, aldanış metâıdır. Ama, seni, Allah'ın rızasını ve ahiret mutluluklarını elde etmeye götürürse, o zaman da ne güzel bir vesiledir!"

★ ★
★

Gök Genişliğinde Cennete Koşun

سَابِقُوٓا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾

"Rabbinizden mağfirete ve genişliği yerle göğün eni kadar olan ve Allah'a ve peygamberine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete (ulaşmak) için yarışın.. İşte bu, Allah'ın fazlu keremidir ki, kime dilerse ona verir. Allah, büyük fazl sahibidir"

(Hadid, 21).

Cenâb-ı Hakk bu ifâde ile adeta, "Sizin, öğünmeniz, üzerinde bulunduğunuz gayeden başka bir şey için olsun. Bundan da öteye, bu yarışınızın, ahireti elde etmek için olmasına özen gösteriniz" demek istemiştir. Bil ki, Cenâb-ı Hakk, *"Rabbinizden*

mağfirete yarışın.." ifadesiyle yarışmayı emretmiş, daha sonra da burada, bu yarışmanın nasıl olması gerektiğini açıklayarak, "Yarış meydanlarında, akranlarına yetişmek için koşanların koşması gibi koşunuz" buyurmuştur.

Ayetteki, إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ ifâdesi hakkında şöyle iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bundan, "mağfireti gerektiren şeylere koşmanın" kastedilmiş olduğunda şüphe yoktur. Bu cümleden olarak, kimileri, bu ifâdeye, "tevbeye koşunuz" manasını verirken, kimileri de, "mükellef olduğunuz diğer şeyleri yapmaya koşunuz" manasını vermişlerdir ki, bunun içine "tevbe" de girer. En doğru olan da budur. Çünkü, mağfiret ve cennet, ancak günah olan herşeyden vaz geçme ve taat olan her şey ile meşgul olmakla elde edilir.

İKİNCİ MESELE
Emr Fevr İfade Eder

"Emr"in, fevriliği (hemen yapılmayı) ifâde ettiğini söyleyenler, bu ayetle istidlâlde bulunarak, şöyle demişlerdir: "Bu ayet, yarışmanın vücûbiyyetine delâlet etmektedir. Dolayısıyla, geri durmanın mahzurlu ve günah olması gerekir.

Gök ve Yer Genişliğinin Anlamı

Ayetteki, وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَآءِ وَالْأَرْضِ *"Genişliği yerle göğün eni kadar olan... cennete..."* ifâdesine gelince, -ki Cenâb-ı Hakk, **Âl-i İmrân Sûresi**'nde de, *"eni gökler ve yerin eni kadar olan cennete..."* (Âl-i İmrân, 133)buyurmuştur. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) "Yedi kat gök ve yedi kat yer şayet, dümdüz bir levhâ haline getirilseler ve yanyana birbirine eklenseler, cennet, onun eni kadar olurdu" demektir. Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür.

2) **Atâ**'nın **İbn Abbas**'tan rivâyet ettiğine göre, **İbn Abbas**, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifâdeleri ile, itâat eden herkes için böylesi vasıfta bir cennetin olacağını kastettiğini söylemiştir.

3) **Süddî** şöyle demiştir: Allah Teâlâ, cennetin "enini", yedi kat yerin ve yedi kat göğün enine benzetmiştir. Halbuki, cennetin boyunun, eninden daha fazla olduğunda ise şüphe yoktur. Böylece Cenâb-ı Hakk, cennetin boyunun, bunun kat kat fazlası olduğuna dikkat çekmek için, "en"i zikretmiştir.

4) Bu, kullar için, onların düşünebilecekleri, kafa ve gönüllerine çıkabilecekleri şeye bir benzetmedir. Onların anlayışlarına göre, en büyük şey ise, göklerin ve yerin miktarıdır. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

5) **İbn Abbas** (r.a)'ın tercih ettiği görüşe göre, cennetler dörttür. Çünkü Hak Teâlâ, *"Rabbisinin makamından korkan için iki cennet vardır"* (Rahman, 46) ve *"Bunların altında da iki cennet vardır"* (Rahman, 62; buyurmuştur. O halde burada kastedilen, o cennetlerden tek birini, eni bakımından, yedi kat gök ile yedi kat yere teşbihtir.

Cennetlerin Hazırlanmış Olması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ *"Allah'ın ve peygamberine iman edenler için hazırlanmış bulunan (cennet'e)..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mu'tezile'nin Te'vili

Alimlerimizin ekserisi, cennetin yaratılmış olduğuna, bu ayeti delil getirmişlerdir. **Mu'tezile** ise, bu ayeti, şu iki sebepten ötürü zâhirî manasına göre almanın mümkün olamayacağını söylemiştir:

1) Hak Teâlâ'nın, *"Yemişlerini (meyveleri) devamlıdır.."* (Ra'd, 35) ifadesi, cennet meydana geldikten (yaratıldıktan) sonra, sıfatlarından birisinin de, onun fenâ bulmayacağına delâlet etmektedir. Fakat eğer cennet şu anda mevcut olmuş olsaydı, *"Allah'ın vechi hariç, herşey helâk olacaktır (son bulacaktır)"* (Kasas, 88)ayetinin delaletiyle, o da fânî olurdu.

2) Ehl'i sünnete göre cennet yaratılmış olup, şu anda yedinci göktedir. Halbuki cennetin, bunlardan birisinde olması ile, onun eninin yedi kat göğün eni kadar olması düşünülemez. Binâenaleyh bu iki sebepten ötürü, ayeti mutlaka te'vil etmek gerekir. Bu te'vil de şu iki şekilde yapılabilir:

a) Allah Teâlâ kâdir olunca, O'na karşı koymak mümkün olmaz. Hakîm olunca da, va'dinden dönmesi söz konusu değildir. Halbuki Allah Teâlâ, kendisine itaat edenlere cenneti vadetmiştir. Binâenaleyh cennet, mutlaka olacak bir şeyi, olmuş-bitmiş bir şeye teşbih edilerek, o cennetlikler için adeta hazırlanmış gibi olur. Nitekim kişi, arkadaşına, onu mükâfaatlandırmaya kesinkes azmedip, ama mükâfaatı vermediğinde, "senin için mükâfaat hazırlandı" der.

b) Bu ifade ile, "Ahiret günü, Allah o cennetleri, mü'minler için hazırlar" manası kastedilmiştir ki bu tıpkı, "Kıyamet günü nida ettiğinde..." manasında, *"cehennemlikler, cennetliklere şöyle nida ettiler..."* (A'râf, 44) demesi gibidir.

Mu'tezile'ye Cevap

Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın vechi (zâtı) hariç, herşey helâk olacaktır"* (Kasas, 88) ayeti, genel bir ifadedir. *"İman edenler (muttakiler) için hazırlanmış"* ayeti ile, *"(Cennetin) yemişleri devamlıdır"* (Rad, 35) ayeti ise, husûsîdir. Husûsî ifadeler, umûmî ifadeden önce nazar-ı itibara alınırlar. **Mu'tezile**'nin "Cennet yaratılmış olup, yedinci göktedir" ifadesiyle ilgili iddiasına gelince, biz diyoruz ki: Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cennetin sıfatlarını belirtirken, *"Cennetin tavanı, Rahman'ın arşıdır"* buyurduğu gibi, "Cennetler, yedinci kat göğün üstünde yaratılmışlardır" demektir. Binâenaleyh birşeyin üzerinde, ondan daha büyüğünün yaratılmasında uzak görülecek ne vardır? Yedinci kat gök üzerinde yaratılmasına rağmen, **Arş** da, mahlûkatın en büyüğü değil midir?

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, *"Allah'a ve peygamberlerine iman etmişler için hazırlanmış..."* ifadesinde, son derece büyük bir ümit ve emel vardır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, cennetin, Allah'a ve

peygamberlerine iman etmiş olanlar için hazırlandığını bildirmiş ve bu imanın yanında başka birşey de zikretmemiştir. **Mu'tezile**, hernekadar "iman" lafzının, şeriatın kullandığı manada, bütün taatları (ibadetleri) içine aldığını iddia etse bile, iman lafzının, **bâ** harf-i cerri ile müteaddî (geçişli) olduğu zaman, asıl manası yani "tasdîk" manası üzere kaldığını da itiraf ederler. Dolayısıyla bu ayet, onların aleyhine bir hüccettir.

Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetin peşinden, ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ *"İşte bu Allah'ın fazlı keremidir ki, onu kimi dilerse, ona verir"* buyurması da, bahsettiğimiz manayı te'kid eder ve "Cennet bir muamele (alış-verişle elde edilen bir şey) değil, bir lütf-u ilâhîdir. *Dolayısıyla Allah o cenneti, ister itaatta bulunandan, ister asî olsun, dilediği (mü'min) kullarına verir"* demektir.

İmdi, eğer, "Bu durumda siz ehl-i sünnetin, bütün günahkârlar için cennetin söz konusu olduğunu ve onlar için kesinlikle bir cezanın olmayacağını söylememiz gerekir" denilirse, biz deriz ki: "Evet, cennetin, günahkârlar için de söz konusu olduğunu kesinkes söylüyoruz ama, ilahî cezaya hiç maruz kalmayacaklarını söylemiyoruz. Çünkü günahlar, günahları oranında bir müddet azab görecekler, sonra cennete nakledilecekler. Orada, artık süresiz kalınca, cennet bunlar için de hazırlanmış olur.

Eğer, "Mürted de, bir zaman Allah'ı tasdik etmiştir. Binâenaleyh bunun da, bu ayetin muhtevasına girmesi gerekir" denilirse, derim ki: Bu umûmî hükümden, istisnâ edilmiş bir durumdur. Dolayısıyla bu umûmî nas, bunun dışında kalanlar için hüccet olmaya devam eder.

Cennet Lütuf Eseri

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, *"İşte bu, Allah'ın fazl-ı keremidir ki, onu kimi dilerse, ona verir"* buyurmuştur. Alimlerimizin çoğu, cennet nimetlerinin, mü'minlerin yaptıkları amellerin karşılığı değil, sırf Allah'ın lütfu olduğunu söylemişlerdir. **Mu'tezile'den Ka'bî'nin** görüşü de böyledir. Alimlerimiz, bunun doğruluğuna bu ayeti delil getirmişlerdir, ama **Mu'tezilî Kâdî (Abdulcebbâr)**, buna şöyle cevap verir: "Sizin bu dediğiniz şey, cennetin hakedilmesi ile cennetin Allah'ın lütfu olması konusunu bağdaştırmak mümkün olmadığı zaman söz konusudur. Ama iki sıfatın te'lifi mümkün olduğu zaman, böyle bir istidlâl (delil getiriş) doğru olmaz. Biz ise, bu iki vasfın arasında bir zıtlık olmadığını söylüyoruz. Çünkü, sâyesinde mükellefin, bu hakedişi elde edebildiği şey (sebepleri) de lutfeden Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, cenneti haketmenin sebeplerini de lutfeden olunca, cenneti de lutfetmiş olur. Bu sâbit olduğuna göre, *"Onu kime dilerse, ona verir"* ifadesinin mutlaka, "onu hakeden kimselere verir" manasında olması gerekir. Eğer böyle olmasaydı, daha önceki, *"Rabbinizden (olan) mağfiret ... için yarışın"* ifadesinin bir manası olmazdı.

Bil ki **Kâdî'nin** bu izahı zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, cenneti kazanmasının sebeblerini lutfedici olması, cennetin bizzat kendisini de lutfeden olmasını gerektirmez. Çünkü bir insana bir kâğıt-kalem verilse, sonra da bu, kalemle, kâğıt üzerine Kur'ân yazsa ve yazdığı Kur'ân'ı, kâğıtla-kalemi kendisine verene satsa, karşı tarafın ödediği paranın, bir lütuf olduğu söylenemez. Aksine bu kimse o parayı almayı

haketmiştir. İşte burada da böyledir. **Kâdî** 'nin, "Mutlaka haketmesi gerekir. Aksi halde ayetteki, *"Rabbinizden (olan) mağfiret ... için yarışın"* ifadesinin bir manası kalmaz" şeklindeki sözüne gelince, buna da şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, enteresan bir istidlâldir. Çünkü lutfeden kimse, yaptığı lütuf hakkında, istediği şartı koşabilir ve "Ancak şu şartla lutfederim (bu iyiliği yaparım)" diyebilir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ *"Allah büyük fazl sahibidir"* buyurur. Bununla, Cenâb-ı Allah, cennetin halinin-özelliğinin, büyüklüğüne dikkat çekmek istemiştir. Bu böyledir, çünkü büyük lütuf sahibi, sayesinde kendisini medh-ü senâ ettiği, bir bağışta bulunduğunda, bunun, mutlaka ve mutlaka büyük olması gerekir.

★ ★
★

Musîbet Hata Sonucu

مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا
إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾

"Gerek yerde, gerek nefislerinizde herhangi bir musibet isabet etse, mutlaka o, Bizim onu yaratmamızdan evvel, bir kitabta yazılmıştır. Şüphesiz ki bu, Allah için kolaydır"

(Hadid, 22).

Yerdeki ve Nefislerdeki Musibetler

Zeccâc şöyle der: Allah Teâlâ, *"Rabbinizden olan mağfiret için ... yarışın"* buyurunca, cennet veya cehenneme gitmenin de ancak Allah'ın takdir ve kazası ile olacağını bildirerek, böyle buyurmuştur ki bu, "Her bir musibet meydana geldiğinde, o Allah katında önceden yazılmış-çizilmiştir" demektir.

*"Yerdeki musibet"*ler, yağmursuzluk, ürünsüzlük, bitkilerin az olması, fiyatların artması (enflasyon) ve açlığın biribirini kovalaması gibi şeylerdir. *"Nefislerdeki musibet"*lere gelince, bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, hastalıklar, fakirlik, çoluk-çocuğun ölümü, insanın cezalara uğraması gibi şeylerdir:

2) Bu, Hak Teâlâ'nın bundan sonraki, *"Elinizden çıkana tasalanmayasınız, O'nun size verdiği ile şımarmayasınız diye (takdir edilmiştir)"* (Hadid, 23) ifadesinden ötürü, hayrı da şerri de içine alan bir ifadedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, إِلَّا فِي كِتَابٍ *"Mutlaka bir kitabta yazılmıştır"* buyurur ki bu, "Allah katında, **levh-i mahfuz**'da yazılmıştır" demektir. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Musibet Kader İledir

Bu ayet, yeryüzündeki bütün meydana gelen şeylerin, var olmazdan önce, **Levh-i Mahfuz**'da yazılmış (Allah'ın ilminde malum) olduklarına delalet eder. Kelamcılar, şöyle derler: "Bütün bunlar, şu sebeplerden ötürü, yazılıp tesbit edilmiştir:

1) Melekler, yazılan bu şeyler ile, Hak Teâlâ'nın, bütün herşeyi, meydana gelmezden önce bildiğine, bunun sayesinde istidlâl etmişlerdir.

2) Bu, onların Allah'ın hikmetini bilmelerine-görmelerine yarar. Çünkü Allah Teâlâ, insanların günah işleyeceklerini bile bile, onları yaratmış ve onlara rızık vermiştir.

3) Onlar bu gibi masiyetlerden kaçınsınlar diye...

4) Allah'ın onları, taatta bulunmaya muvaffak kılıp, günahtan koruyuşuna şükretsinler diye..."

Feylesoflar şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerini işleri yöneten ve taksim eden varlıklar olarak niteledi̇ği, o melekler, süflî alemde, yörüngedeki hareketler ve yıldızların birleşmeleri (karşılıklı etkileşini) vasıtasıyla meydana gelen o hadiselerin, başlangıcı (sebebi)dirler. Binâenaleyh meleklerin tasavvuru (varlığının düşünülmesi), bu sebeplerin o neticelere götürülmesi içindir. Hak Teâlâ'nın, *"Mutlaka bir kitabta yazılmışır"* ifadesi ile kastedilen mana budur."

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Herşeyi Bilmesi

Ehl-i tevhidin çoğunluğu, **Hişâm b. Hakem** hariç, Allah Teâlâ'nın, eşyayı (herşeyi), onlar meydana gelmezden önce bildiğine, bu ayeti delil getirmişlerdir. Bu delil (getirişin şekli şöyledir: "Allah Teâlâ, hâdiseleri o kitaba, onlar meydana gelmezden önce yazıp-çizip, o hadiseler de bu yazgıya uygun olarak gerçekleşince, bu sâyede, Allah Teâlâ'nın herşeyi, önceden bildiğini anlıyoruz."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Nefislerdeki Musibetler

Ayetteki, وَلَا فِيٓ أَنفُسِكُمْ *"Gerek nefislerinizde..."* ifadesi, nefislerle, insanın kendisiyle ilgili olan bütün musibetleri-belâları içine alır. Dolayısıyla da bunun içine, insanın kâfir ve günahkâr olması da girer. Öyle ise ayet, insanların yapacakları bütün işlerin, tafsilatlı bir biçimde, **Levh-i Mahfuz**'da yazılı olduğuna ve Allah'ın ilminde mevcut olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu mukadder (yazılı) şeylerden uzak kalmak imkânsızdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, onların olacağını bilmesi, onların meydana gelmemesini münâfidir. Böyle birbirine münâfî (zıt) iki şeyin arasını te'lif etmek (aynı anda yapmak) ise, muhaldir. Binâenaleyh onların meydana geleceğine dair, ilahî ilim mevcut olup, bu ilminde, asılsız çıkması imkânsız olunca, bunların olmaması ile Allah'ın onların olacağını bilmesinin arasını te'lif etmek (bu ikisini birlikte düşünmek) imkânsızdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, bütün hadiselerin o "kitab"ta yazılı olduğunu söylememiştir. Çünkü cennetliklerin ve cehennemliklerin hareketleri sınırsız-sayısızdır. Dolayısıyla bütün bu hareketleri o kitaba kaydetmek imkânsızdır. Hem sonra, Allah Teâlâ, yazma işinin,

yerde ve nefislerde olanlarla ilgili olduğunu bildirmiş, bunun içine göklerde olan şeyleri katmamıştır. Ayrıca bunları, yerdeki ve nefislerdeğki mutluluklar ile değil de, musibetlerle sınırlamıştır ki, bütün bu rumuzlarda, bir takım işaretler ve sırlar yatmaktadır.

Yaratma

Ayetteki, مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَأَهَا *"Bizim onu yaratmamızdan evvel..."* ifadesi ile ilgili olarak, alimler değişik izahlar yapmışlardır. Bazıları, buradaki "onu" (hâ) zamirine, "O musibetleri", bazıları, "O nefisleri", diğer bazıları da, "O yeri" manalarını vermişlerdir. Bu manaların hepsi de düşünülebilir. Çünkü bahsedilen bu üç şey de, daha önce zikredilmiş şeylerdir.

Fakat doğruya en yakın olan, bunun "O musibetleri yaratmazdan önce..." manasında olmasıdır. Çünkü esas konu budur. Diğer bazı âlimler de, buna, "O mahlûkatı yaratmazdan önce..." manasını vermişlerdir. Herne kadar daha önce bahsedilmiş olmasa bile, bu zamirin, açık olduğu için, "mahlûkata" râcî olması câizdir ve bu tıpkı, zamirin mercii geçmediği halde, *"Şüphesiz onu Biz indirdik"* (Kadir, 1) ayetindeki zamiri, "Kur'ân" manasına almamız gibidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, إِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ *"Şüphesiz ki bu Allah için kolaydır"* buyurmuştur ki bu hususta da şu iki açıklama yapılabilir:

a) Bu, "Bu (kader) kitabını korumak Allah'a kolaydır" demektir.

b) Bu, "Bütün bunları, çok-çok fazla olmalarına rağmen, böyle bir şey insan için zor ise de, Allah'ın o kitaba yazması, çok kolaydır" demektir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Ömrü uzatılana çok ömür verilmesi, (kısaltılanın) ömrünün eksiltilmesi de hâriç olmamak üzere, hepsi, bir kitabta yazılıdır"* (Fâtır, 11) ayetidir.

★ ★
★

Kaçırdığınıza Üzülmeyin

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾

"Allah bunu, elinizden çıkana tasalanmayasınız, O'nun size verdiği ile sevinip şımarmayasınız diye böyle kader olarak yazmıştır. Allah çok böbürlenen hiçbir kibirliyi sevmez"

(Hadid, 23).

Ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin başındaki "lâm", sözün başlangıcının, sonu için bir sebeb kılındığını ifade etmektedir. Bu tıpkı senin şu sözün gibidir: قُمْتُ لِأَضْرِبَكَ "Seni dövmek için kalktım." Çünkü buradaki **lâm**, ayağa kalkmanın, dövmenin bir sebebi olduğunu ifade etmektedir. Ayette de böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, bu şeylerin, kaza ve kader ile olup, değişmeyen bir kitabta (yazgıda) bulunduklarını haber vermesinin, insanın meydana gelen şeye karşı sevinip şımarmasının aşırı olmamasını; meydana gelmeyen şeyden dolayı da üzüntüsünün çok şiddetli olmamasını gerektirdiğini beyan etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ عَرَفَ سِرَّ اللّٰهِ فِي الْقَدَرِ هَانَتْ عَلَيْهِ الْمَصَائِبُ *"Kim Allah'ın kader sırrını bilirse, musibetler ona kolay ve hafif gelir"* hadisi ile kastedilen de işte budur.

Ehl-i sünnete göre vukua gelen her şeyin vaki olması, vukua gelmeyen her şeyin ise vaki olmaması kesindir. Bu şu dört sebepten ileri gelir:

1) Allah Teâlâ, o şeyin vakî olacağını bilmiştir. Binâenaleyh eğer o şey vukû bulmayacak olsa, Allah'ın ilmi, cehâlete dönüşmüş olurdu (ki bu imkânsızdır).

2) Allah Teâlâ, onun olmasını irâde etmiştir. Eğer o şey vâkî olmasaydı, Allah'ın iradesi bir temenniye dönüşmüş olurdu (ki bu da imkânsızdır).

3) Allah'ın kudreti, o şeyi meydana getirmeye taalluk etmiş (yönelmiştir). Eğer o şey meydana gelmemiş olsaydı, bu kudret bir aczîyyete dönüşmüş olurdu.

4) Allah Teâlâ, sırf doğruluk olan kelamı (sözü) ile, o şeyin meydana geleceğini söylemiştir. Eğer o şey meydana gelmemiş olsaydı, bu doğru haber, bir yalana dönüşmüş olurdu. O halde meydana gelmiş olan bu şey, eğer meydana gelmeseydi, bu dört sıfat, kemâl ifade etmekten, noksanlık ifade eder hale, kadîm oluşdan da, sonradan olma haline dönüşürdü. Böyle olması imkânsız olunca, biz, bu şeylerin meydana gelmesine mânî olacak hiçbirşeyin bulunmadığını anlarız. Bu tür düşüncelerin ortaya çıkması durumunda da, mihnet ve sıkıntılar insana kolay gelir. Hüzün ve keder yok olur, mihnet ve sıkıntılar o insana kolay gelir.

Mu'tezile'ye gelince, haydi diyelim ki, onlar mezkûr dört esastan kudret ve irade konusunda (ehl-i sünnet) ile çekişirler. Fakat onlar, "ilim" ve "haber" konusunda, ehl-i sünnetle aynı görüştedirler. Haber[22] bu iki sıfat hakkında gerekli olansa, artık bu iki sıfat sebebiyle gerekli olması ile dört sıfat sebebiyle gerekli olması arasında ne fark olabilir ki?

Felsefecilere gelince, haber zaten onların görüşüdür. Çünkü onlar, insan fiillerinin meydana gelmesini, bir takım zihnî tasavvurlara ve hayalî tahayyüllere bağlamışlardır. Sonra onlar, bu tasavvur ve tahayyülleri, takdir edilmiş; belirlenmiş bir takım metodları olan ve de aksine şeylerin vukû gelmesi imkânsız olan, felekî devirlere (dönüşümlere) bağlamışlardır.

---

22) Matbu nüshada haber, cebr diye dizilmiş ise de, zannımızla mânâ, bu kelimenin haber olmasını gerektirmektedir. Vallahu a'lam (ç.).

Hiçbir müessir kabul etmeyen, **Dehriyye**'nin ise, olayların meydana gelişinin tesadüfî olduğunu söylemeleri zorunludur. Bu şeyler tesâdüfî olunca da, ihtiyârî ve irâdî olmamış olur. Böylece de "cebr" kaçınılmaz olur. Bunu ister kabul ister reddetsinler, hiçbir akıllı bundan kaçamaz. İşte bu, ehl-i sünnetin, bu ayet ile nasıl istidlâl ettiğinin beyânı ve izahıdır.

Mu'tezile'nin İstidlâl Şekli

Mu'tezile ise şöyle der: "Bu ayet, kulun kudret ve irade sâhibi olduğuna delâlet etmektedir. Bu hususu, şu birkaç şekilde açıklayabiliriz:

1) Ayetteki *"Elinizden çıkana tasalanmayasınız diye..."* ifadesi, Allah Teâlâ'nın insanlara, bu musîbetlerin bir kitabta yazılmış olduğunu haber verişinin, insanların hüzünlenme ve fazlaca sevinmeden kaçınmaları için olduğunu haber verişinin, insanların hüzünlenme ve fazlaca sevinmeden kaçınmaları için olduğuna delâlet etmektedir. Eğer insanlar, bu fiillere muktedir olamasalardı, bu "lâm"ın (sebeb belirtişin), herhangi bir anlamı olmazdı.

2) Bu ayet, Allah Teâlâ'nın insanlardan hüzün ve şımarıklığın (aşırı sevincin) meydana gelmesini istemediğine delalet eder. Bu da mücebbirenin (ehl-i sünnetin), "Allah, onların bütün bu fiillerini diler" şeklindeki görüşlerinin hilafınadır.

3) Allah Teâlâ bu ayetin sonunda, *"Allah çok böbürlenen hiçbir kibirliyi sevmez"* buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu işi dilemediğine delâlet eder. Çünkü "sevme" ile "irâde etme" aynı manayadır. Bu durum da, mücebbirenin (ehl-i sünnetin), "Olan herşey, Allah'ın muradı (iradesi) ile olmuştur" şeklindeki görüşünün aksinedir. Cenâb-ı Hak, لِكَيْلَا (için, diye) ifadesi ile, fiilin başına, illet (sebeb gösteren) **lâm** getirmiştir. Bu, Allah'ın fiillerinin bir maksad ve gayeye bağlı (muallel) olduğunu gösterir."

Ben derim ki: Akıllı olan, gerçekten bu ayetin, hem cebr, hem de kader fikrine nasıl taalluk ettiğine ve her iki mezheb mensuplarının daha çok kendi örüşlerine delîlet bulmalarına hayret eder.

İKİNCİ MESELE
آتَاكُمْ Kelimesinde Kıraat Farkı

Ebû Ali el-Fârisî şöyle demiştir: "Sadece **Ebû Amr**, kasr ile okuyarak, بِمَا آتَاكُمْ (size gelen) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, med ile بِمَا آتَاكُمْ (Onun size verdiği) şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr**'ın delili şudur: "Bu ifade, ayette فَاتَكُمْ (elinizden çıkan) ifadesinin dengi (karşılığı)dır. فَاتَكُمْ 'deki fiil, gâib sigasıyladır. آتَاكُمْ 'deki fiilde aynı şekildedir. Her iki fiilde ism-i mevsûle râcî olan âid zamiri, fâil olması sebebiyle, merfû olan müzekker bir zamirdir." Diğer kıraat imamlarının delili de şudur: Bu fiil med ile okunduğu zaman, verme işi Allah'a nisbet edilmiş olur. Dolayısıyla bunu veren Allah Teâlâ'dır. Bu fiildeki fâil zamiri, Allah lafzına râcî olan bir zamir olur. Burada mahzûf bir **hâ** zamiri vardır ve takdiri, بِمَا آتَاكُمُوْهُ "Size verdiği o şey" şeklindedir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müberred şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın bu ayet ile muradı, üzülme ve şımarmayı mutlak olarak yasaklamaktır. Daha doğrusu bunun manası şudur: "Sizi, kendinizi helâk

edecek bir şekilde üzülmekten kaçının, elinizden kaçan fırsatlardan elde edeceğiniz, mükâfaat ve kârların hesabını yapmayın. Aynı şekilde, sizi, şımartıp-azgınlaştıracak bir şekilde olan aşırı sevinç ve şımarıklıklara da düşmeyin."

Bunun delili, ayetteki, *"Allah çok böbürlenen hiçbir kibirliyi sevmez"* cümlesidir. Ayet, bu ifade ile birlikte, kişinin böbürlendiği ve iyice şımardığı bir sevincin Allah katında kınanmış olduğuna delâlet etmektedir. Allah Teâlâ'nın nimetlerine karşılık sevinmeye ve bunlara şükretmeye gelince, bu kınanmamıştır. Bütün bunlar, **İkrime**'nin **İbn Abbas** (r.a)'dan naklettiği şu rivayetin, manasına uygundur: Sevinmeyen veya mahzunluk duymayan hiç kimse olmaz. Ama siz musibet halinde sabır, nimet ve sevinç halinde şükür ile donanın."

Kâdî Abdul Cebbâr (Mu'tezilî) ise bu ayet ile, Allah Teâlâ'nın, kulların fiillerini murad eden olmadığı hususunda istidlâlde bulunmuştur ki buna şöyle cevap verilir. Ehl-i sünnetten, pek çoğu "sevme" ile "irade etmeyi birbirinden ayırd etmiş ve "sevme, özel bir irâde etmedir. Sevme, mükâfaat verme iradesidir. Dolayısıyla, bu iradenin olmadığını söylemek, mutlak manada irade olmadığı manasına gelmez" demiştir.

★ ★
★

Cimriliğe Teşvik Suçu

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾

"Onlar (o kibirliler) cimrilik yapanlar ve insanlara da cimriliği emredenlerdir. Kim arka dönerse, şüphe yoktur ki Allah herşeyden müstağni ve bütün hamdlere lâyık olanın tâ kendisidir"

(Hadid, 24).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayet hakkında iki görüş vardır:

1) Bu, bir önceki ayetteki, كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ *"çok böbürlenen, hiçbir kibirliyi"* ifadesinden bedeldir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk sanki şöyle buyurmuştur: "Allah böbürleneni, cimrilik yapanları sevmez." Allah Teâlâ, bununla, insanı azgınlığa düşüren bir böbürlenme ve sevinç ile sevinenleri kastetmiştir. Bu kimseler, bir mal ve bir dünya hazzı nasib edildiğinde, o şeye karşı olan sevgileri ve o şeyin onlar indindeki değerinden dolayı, o şey hakkında cimri davranırlar, bununla da yetinmezler, hatta insanlara da o konuda cimriliği tavsiye ederler. Bütün bunlar, o şey, ellerine geçtiği zaman gösterdikleri sevinç ve şımarmanın bir neticesidir. Bundan sonra Cenâb-ı Hakk, "Her kim Allah'ın emir ve nehiylerine arka döner, kendisini Allah'ın nehyettiği, elden kaçana üzülme ve verilere karşı aşırı sevinmeden alıkoymaz ise, bilsin ki Allah müstağnidir, kimseye ihtiyaç yoktur.

2) Ayetteki, *"cimrilik yapanlar"* ifadesi, önceki ayetle irtibatı olmayan, yeni bir cümledir. Bu, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in Kitab-ı Mukaddes'te bulunan sıfatlarını gizleyen ve onun sıfatlarını ortaya koyma (anlatma) hususunda cimri davranan, yahudilerin durumuyla ilgilidir, اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ ifadesi mübteda olup; haberi, وَمَنْ يَتَوَلَّ ifadesinin delâlet ettiği mahzûf bir ifadedir. Kur'ân'da bu şekilde haberlerin hazfi çokca vardır. Meselâ, وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ *"Eğer, bu, kendisiyle dağların yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı..."* (Ra'd, 31) ayetinde, böyledir.

KİNİCİ MESELE
Kıraat Farkı

Ebû Ali el-Fârisî ve **İbn Amir**, هُوَ lafzını hazfederek, فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ şeklinde okumuşlardır. **Medine** ve **Şam** ahalisinin mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise, ayeti هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ şeklinde okumuşlardır. O sözüne devamla, bu ayeti kerimedeki هُوَ 'nın mübtedâ değil, fasl zamiri olması gerekir. Çünkü, fasl zamirinin hazfedilmesi daha kolaydır. Bilmiyor musun, fasl zamirinin irâbta mahalli yoktur ve اِنْ تَرَنِ اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ مَالاً وَوَلَداً (Kehf, 39) ayetinde olduğu gibi, bu zamir bazan hazfedilir ve bu manaya da bir halel vermez.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ganiyyun Hamîd Terkibinin Delaleti

فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ifâdesi, "Şüphesiz ki Allah Teâlâ müstağnîdir; dolayısıyla, bu cimrinin cimriliği, Allah'a hiçbir zarar vermez.." anlamındadır. Ayetteki **el-hamîd**, burada zikredilen sualin bir cevabı gibidir. Sanki, "Allah Teâlâ o kimsenin bu mal hususunda cimrilik yapacağını ve bu malı tâat yerlerinde harcamayacağını bildiği halde, bu malı niçin ona vermiştir?" denildi de, Allah Teâlâ buna karşı, "Allah, bu verme hususunda **hamîd**'dir; O kişiye, rahmet ve nimet kapılarını açması sebebiyle, hamd'e müstehaktır. Eğer bu kul, taatta kusur işlerse, şüphesiz ki, bunun vebâli ona aittir" diye cevâp vermiştir.

★ ★
★

Resûl, Kitap, Mîzan, Demir

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَاْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

"Andolsun ki biz, elçilerimizi, açık açık bürhanlarla gönderdik ve insanların, adaleti ayakta tutmaları için, beraberlerinde de kitabı ve mîzânı indirdik. Bir de, kendisinde hem çetin bir sertlik hem de insanlar için menfaatler bulunan demiri indirdik. Çünkü (bununla), Allah, Kendisine ve peygamberlerine

gıyaben, kimlerin yardım edeceğini belli edecektir. Şüphesiz ki Allah, en büyük kuvvet sahibidir, yegane gâlibtir"

(Hadid, 25).

Beyyinat

Ayetteki **beyyinat** (burhanlar) kelimesinin tefsiriyle ilgili iki görüş vardır:

Birincisi, Mukâtil ibn Süleyman'ın görüşüdür. Buna göre, **el-beyyinât**, apaçık mu'cizeler ve kesin delillerdir.

İkincisi, Mukâtil ibn Hayyân'ın görüşüdür. Buna göre ayet, "Biz onları, Allah'a itaata ve Allah'tan başkasından yüz çevirmeye davet eden amellerle gönderdik" anlamındadır. Birinci görüş, daha sahihtir. Çünkü, peygamberlerin nübüvveti, ancak bu mucizelerle sâbit olmuştur.

Mîzân

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"... insanların adaleti ayakta tutmaları için, beraberlerinde de kitâbı ve mîzânı indirdik. Bir de, kendisinde hem çetin bir sertlik hem de insanlar için menfaatler bulunan demiri indirdik..."* buyurmuştur. Bil ki, bu ayetin benzerleri de, *"Allah, hak ile kitâbı ve mîzânı indirendir"* (Şûra, 17) ve *"Semâyı yükseltti ve mîzânı (ölçüyü) koydu"* (Rahman, 7) ayetleridir. Burada birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Kitap-Mîzân-Demirin İlişkileri

Bu, kitab, mîzân ve demir arasındaki münasebet konusundadır. Bu münasebet birkaç şekildedir:

1) Bu, benim söylediğim şu münasebettir: Mükellefiyet iki şeye dayanır: Birincisi, yapılması gerekeni yapmak, ikincisi, terkedilmesi gerekeni terketmektir. Birincisi, bizzat maksût olan bir şeydir. Çünkü, eğer, bizzat maksût olan şey "terk" olsaydı, hiç kimsenin yaratılmaması gerekirdi. Çünkü terk, ezelde mevcut idi.

Yapılması gereken şeyler ise ya nefse (ruha) ait işlerdir ki bunlar da bilgi (maarif) nevindendir. Yahut bedene ait işlerdir ki bunlarda azaların işleridir. Kitap, ruha ait (fikrî) işlere vesile olan bir şeydir; zira hakkı batıldan; delili şüpheden ayırdeden odur. "Mîzân" da, kendisiyle, gerekli olan bedenî fiillerin yapılmasına ulaşılan vasıtadır. Çünkü, amellerdeki meşakkatli mükellefiyetlerin ekserisi, insanların birbirleriyle ilişkisine yöneliktir. **Mîzân** da, adâletin zulümden, fazlalığın noksanlıktan kendisiyle ayırdedildiği bir şeydir. Demire gelince, onda da şiddetli bir sertlik vardır. O, insanları, gerekli olmayandan alıkoyucudur. Velhasıl, kitab, kuvve-i nazariyyeye (düşünce kudretine); **mîzân**, kuvve-i ameliyyeye; demir de, gerekli olmayanı def etmeye bir işârettirler. Kısımların en şereflisi, rûhanî maslahatlara; sonra, cismanî maslahatlara riayet edip, sonra da gerekli olmayandan alıkoyma olunca, ayeti kerimede de bu tertibe riâyet edilmiştir.

2) Muamele, ya Hâlık (Allah) ile olur, ki bunun yolu "kitâb"tır; ya halk (insanlar) ile olur, ki bunlar da, ya dostlarımızdır ve onlarla adil bir biçimde muâmele

yapıyoruzdur; ki bu da "mîzân" ile sağlanır; yahutta düşmanlarımızdır. Ve onlarla muâmelelerimiz de, demir ile, kılıç iledir.

3) İnsanlar üç kısımdır: Ya, sâbikûn'durlar. Ki bunlar, halka, kitâbın muktezâsına göre muâmele ederler; kendilerine insaflı davranılmasa bile, onlar insaflı ve âdil olurlar. Şüpheli (haram şüphesi olan) hususlardan uzak dururlar. Yahut da, muktesidûn (orta yolu izleyenler)dırlar. Onlar, insâflı davranan ve başkalarından da insâflı davranmalarını bekleyenlerdir. (Kendilerine insaflı davranılması halinde insaflı davranırlar). Dolayısıyla, bunlar için bir mîzân, ölçü gerekir. Üçüncü kısım ise, zalimlerdir. Ki bunlar, kendilerine âdil davranılmasını istedikleri halde, kendileri adil davranmayan kimselerdir. Bunlar için de, demir ile zecr, yasak gereklidir.

Hakikat, Tarikat, Şeriat

4) İnsan, ya hakikat makamında olur; ya bu, nefs-i mutmainne ve mukarrebûn makamıdır-, bu makamda, rûhu, ancak Allah ile sükûnet bulunur ve ancak Allah'ı-hitâbı ile amel eder. Nitekim, *"İyi bilin ki, kalbler ancak Allah'ın zikri ile mutmain olur.."* (Ra'd, 28) buyurmuştur. Yahut ta insan, tarikat makamında olur. Ki bu, nefs-i levvâme ve ashâb-ı yemîn makamıdır. Bu insan için de, ifrât ve tefrit aşırılıklarından sakınabilmesi ve sırat-ı müstakîm üzere kalabilmesi için, ahlâkı bilme hususunda bir ölçü gereklidir. Yahut ta insan, şeriat makamındadır. Ki bu, nefs-i emmâre makamıdır. Onun için burada, bu konuda, meşakkatli ve demir gibi sert olan, mücahede ve riyazât gereklidir.

Keşf, İstidlâl ve İnkâr

5) İnsan, ya keşf ve vusûl sahibi olur; bu durumda da onun, ancak kitabla ünsiyyeti olur; yahut, talep ve istidlâl sahibi olur, bu durumda da ona, delil ve hüccet mîzân gerekir, ya da, inât ve diretme sahibi olur, ki bu durumda da onun demir ile yeryüzünden sürülmesi gerekir.

Usul ve Fürû'

6) Din, ya usûl ya da fürû'dur. Bir diğer ifâdeyle, ya marifettir, ya da ameldir. "Usûl", kitab'tan alınır. Fürû'a gelince, bundan maksat, insanların fayda ve maslahatlarını, âdil düzenlerini bulunduğu fiil ve amellerdir. Ve bu, mîzân ile elde edilir. Binâenaleyh bu, adâlete riayet etmeye bir işârettir. Demir ise, bu iki yolu terkedeni tedip etmek için kullanılır.

7) Kitâb, Allah Teâlâ'nın, adalet ve insanlık davranmayı gerektiren ahkâmdan olmak üzere Kitâb-ı Kur'ân'da zikrettiği şeylere bir işârettir. Mîzân, adalet ve insâf üzerine binâ edilmiş bu ahkâma, insanları yöneltmeye bir işârettir ki, bu, yöneticilerin işidir. Demir de, eğer insanlar başkaldırırlarsa, onları kılıçla adâlet ve insâfa yöneltmenin gerektiğine bir işârettir.

Bu, Kitâb'ın erbâbı olan âlimlerin mertebesinin, kılıç erbâbı olan yöneticilerin mertebesinden önce geldiğine delâlet eder. Bunlar arasındaki münasebet ve ilgi noktaları çok daha fazladır. Bizim zikrettiklerimizde ise, diğerlerine bir işâret vardır.

İKİNCİ MESELE
İnzâl (İndirme)nin Mânası

Alimler, mîzân ve demirin indirilmesiyle ilgili iki görüş zikretmişlerdir:

1) Allah Teâlâ bunları gökten indirmiştir. Rivayet olunduğuna göre **Cebrâil** (a.s), mîzânı indirmiş ve onu, **Nûh** (a.s)'a vermiş ve "Kavmine, bununla ölçüp tartmalarını emret" demiştir. **İbn Abbas**'tan şu rivayet edilmiştir: **Hz. Adem** (a.s), yanında, örs demiri, kelpeten, çekiç, körük ve iğne olarak beş şey olduğu halde, cennetten indirilmiştir. Bunun sıhhatine, **İbn Ömer**'in rivâyet ettiği şu hadis de delâlet eder: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى أَنْزَلَ أَرْبَعَ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ أَنْزَلَ الْحَدِيدَ وَالنَّارَ وَالْمَاءَ وَالْمِلْحَ

"Allah Teâlâ, gökten yere dört bereket indirmiştir: Demiri, ateşi, suyu ve tuzu indirmiştir"(23)

2) Bu indirmenin anlamı, var etme ve hazır hale getirmedir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Sizin için, davarlardan sekiz çift indirdi..."* (Zümer, 6) buyurmuştur. **Kutrub**, "biz onu indirdik" sözünün anlamının, "**en-nüzul**" kökünden olmak üzere, "biz onu hazırladık" şeklinde olduğunu; **Arapça**'da, أَنْزَلَ الْأَمِيرُ عَلَى فُلَانٍ نُزُلاً حَسَناً "Emir, falancaya güzel bir ziyâfet hazırladı" denildiğini söylemiştir. Bazı alimler de, bu ifadenin, "O hayvanı, saman ve soğuk su ile yemledim.." ve "Ekmek ve süt yedim.." cinsinden bir söz olduğunu söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Demirin Faydaları

Mîzân (terazi)'nin faydaları hususunda, insanların, onunla adaleti yerine getirmeleri olduğu hususu zikredilmiştir. "**el-kıstu ve el-ıksâtu**" kelimeleri, insaflı, âdil davranma anlamındadır. Bu ise, kendi payını aldığın gibi, başkasının payını da vermendir. Âdil olan da, "muksit"tir. Allah Teâlâ, *"Şüphesiz ki Allah muksıt (âdil) olanları sever"* (Mâide, 42) buyurmuştur. **El-kâsıtu** kelimesi ise, zulmeden anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً *"Zalimlere gelince, bunlar, cehennem yakıtıdırlar"* (Cin, 15)buyurmuştur. Demir'e gelince, onda şiddetli bir sertlik vardır. Çünkü, harp aletleri ondan yapılır; kezâ bunda da birçok faydalar vardır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz, sizin için, ona zırh yapma sanatını öğrettik..."* (En'âm, 80) sözü, bu faydalardan birisine işârettir.

Sosyolojik Temel

Bu faydalardan birisi de şudur: Alemin faydası, ya usûlle, ya da fürû ile ilgilidir. Usûle, yani temel olanlar dört tanedir: Ziraat, dokumacılık, inşaat ve idarecilik... Bu böyledir, çünkü insan, yiyecek yemeye, giyecek elbiseye ve oturacak konuta muhtaçtır. Ve insan, yaratılış icabı, medenîdir. Binâenaleyh, onun menfaati, ancak, kendi cinsinden olan bir grubun bir arada bulunması ve onlardan herbirinin, hususî bir iş ile meşgul olması ile tamamlanır. İşte o zaman, herbirinin menfaati, hepsiyle beraber düzen ve nizama girer. Bu nizamın, bir takım sıkışıklıklara yol açması ise, kaçınılmazdır. Yine, bu durumda, bir kısmının diğerine vereceği zarara mani olacak bir kişi gereklidir ki, bu da, yöneticidir.

---

23) **Kenzü'l-Ummâl** 15 / 41651.

Demir İle Hayat

Böylece, âlemin düzeninin, ancak bu dört iş ile nizâm ve düzen içinde bulunacağı sabit olmuş olur. Bunlardan ziraat, demire muhtaçtır. Bu ihtiyaç, toprağı altüst etme ve ekme konusundadır. Sonra, hububat oluşup elde edildikten sonra da, onun başaklarından çıkarılıp savrulması gerekir. Bu da demirle tamamlanır. Sonra, bu hubûbatın öğütülmesi gerekir. Bu da, demirle olur. Sonra, bu unun pişirilmesi gerekir ki, bu da ateş ile samanlıadır. Ateşte pişirmek için de, demir kaplara ihtiyaç vardır. Meyvelere gelince, onların da, kopuklarından temizlenmesi, yemeye elverişli bir biçimde dilimlenmesi gerekir. Bu da ancak demirle yapılır. Malumdur ki, dokuma da, araç gereçleri hususunda demire muhtaçtır. Sonra, yine elbise kesiminde ve dikiminde, yine demire ihtiyaç duyulur. Bina işine gelince, malûmdur ki, bunun tam ve mükemmel bir biçimde yapılması, ancak demir ile mümkün olur. Yine, güç kudret vasıtalarının ancak demir ile tam ve mükemmel olduğu malumdur. İşte böylece, âlemin pekçok menfaatinin, ancak demir ile tam olabileceği ortaya çıkmaktadır. Yine, altının, bu menfaatlerin hiçbirinde demirin yerini tutmadığı da ortaya çıkar. Dolayısıyla, eğer dünyada hiç altın bulunmasa, dünya menfaatinden hiç birine halel gelmez. Ama, eğer, demir mevcut olmasaydı, dünya menfaatlerinin hepsi bozulur, halel görürdü.

Bolluk ve İhtiyaç İlişkisi

Hem sonra, demire olan ihtiyaç şiddetli olunca, Allah Teâlâ, onun bulunmasını kolay; miktarını da bolca yaptı. Altına ihtiyaç da az olduğu için, onun bulunuşunu zor kıldı. İşte böylece, Allah Teâlâ'nın kullarına karşı, rahmet ve cömertlik eseri zuhur etmektedir. Çünkü, insanların kendisine daha çok muhtaç olduğu şeyin bulunuşunu daha kolay kılmıştır.

Bundan dolayı, bazı hukemâ, şöyle demişlerdir: "Kendisine ihtiyaç duyulan" en önemli şey, havadır. Eğer, onun kalbe (akciğere) ulaşması bir an kesilecek olsa, insan derhal ölür. Bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Allah, onu kolayca elde edilen bir şey kılmış ve teneffüs sebep ve araçlarını hazırlamıştır. Böylece insan, bu hususta herhangi bir zorlanmaya ihtiyaç duymaksızın, yaratılışı gereği, daima teneffüs etmektedir.

Hava'dan sonra en çok ihtiyaç duyulan şey, sudur. Ama suya olan ihtiyaç havaya olan ihtiyaçtan daha az olduğu için, Allah, suyu elde etmeyi, havayı elde etmekten biraz daha meşakkatli kılmıştır.

Sudan sonra en çok ihtiyaç duyulan şey, yemektir. Yemeğe olan ihtiyaç, suya olan ihtiyaçtan daha az olduğu için, Allah Teâlâ, yemek elde etmeyi su elde etmekten daha meşakkatli kılmıştır. Sonra, ihtiyaç derecesi ve kıymet açısından, yemekler de derece derecedir. Binâenaleyh, kendisine daha çok ihtiyaç duyulan yemeğin bulunması daha kolaydır. Bulunması ve elde edilmesi daha zor olan her yiyecek, kendisine daha az ihtiyaç duyulan bir yiyecektir.

Kıymetli taşlara ve madenlere olan ihtiyaç gerçekten çok az olduğu için, pek yerinde olarak onlar son derece azdırlar. Böylece anlıyoruz ki, daha çok ihtiyaç duyulan herbir şeyin elde edilmesi daha kolaydır. Allah'ın rahmetine olan ihtiyaç,

herbir şeye olan ihtiyaçtan daha fazla olduğu için, Allah'ın fazlından, o rahmetinin bulunmasını en kolay şey kılmasını niyaz ediyoruz.

Şair şöyle demiştir: سُبْحَانَ مَنْ خَصَّ الْعَزِيزَ بِعِزِّهِ وَالنَّاسُ مُسْتَلْئِمُونَ عَنْ أَجْنَالِهِ وَأَذَلَّ أَلْفَاسَ الْهَوَاءِ كُلَّ ذِي نَفَسٍ فَمُحْتَاجٌ إِلَى أَلْفَاسِهِ *"O Allah'ı takdîs ve tenzih ederim ki insanların pek ihtiyaç duymadıkları şeyleri izzetinin teallisine mazhar kılarak nadir kılmış. Fakat ruh sahibi her varlığın muhtaç olduğu havayı onlara musahhar ve âmade eylemiştir."*

İmkânları Dîn Yolunda Kullanmak

Allah Teâlâ daha sonra, وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ *"Çünkü (bununla), Allah, kendisine ve peygamberlerine gıyâben kimlerin yardım edeceğini bilecektir. Şüphesiz ki Allah, en büyük kuvvet sahibidir. Yegâne galibtir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE *"Kendisine ... kimlerin yardım edeceğini..."* ifadesi, "dinine kimin yardım edeceğini, peygamberlerine, onların gıyabında, din düşmanlarıyla cihâd ederek, kılıçlar, mızraklar, vb. silahlar kullanmak suretiyle kimin yardım edeceğini bilecektir" anlamındadır. **İbn Abbas**, "Allah'a yardım ederler, ama O'nu göremezler" demiştir. *"Eğer Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder"* (Muhammed, 7) ifâdesi de buna yakındır.

İKİNCİ MESELE Allah Teâlâ'nın ilminin "hâdis-sonradan olma" olduğunu söyleyen kimse, ayetteki لِيَعْلَمَ اللَّهُ - Allah bilecektir, bilsin, diye" ifâdesini delip cevirmiştir. Bu kimseye, "Allah Teâlâ, burada, bilmek ile, malûmu (bilineni) kastetmiştir. O sanki şöyle buyurmaktadır: "Böylece, peygambere yardım edecek kimsenin o yardımının vaki olması için" buyurmuştur" denilerek cevâp verilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Cübbâî**, "Ayetteki, لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ *"İnsanların adaleti ayakta tutmaları için"* ifadesinde, Allah Teâlâ'nın, mîzân ve demiri indirdiğine O'nun kullarından istediğinin, onların adâleti yerine getirmeleri ve peygamberine yardım etmeleri olduğuna bir delâlet vardır. Allah'ın herkesten istediği bu olunca, **Mücebbire (ehl-i sünnet)**nin, "Allah, bazı insanlardan bunun aksini murad etmiştir" şeklindeki sözleri bâtıl olur"demiştir.

Cübbâî'ye Red

Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, bunun aksinin mevcût olacağını bildiği, iki zıt arasını cem etmek de imkânsız olduğu ve muhâl olan irâde edilemeyeceğine göre, Allah'ın, bunu herkesten dilemiş olması nasıl mümkün olur?

DÖRDÜNCÜ MESELE Yardım bazan, bir münafıktan ya da, gayesi, dünyada menfaat sağlamak olan kimselerden vaki olduğu gibi, açıktan açığa yapıldığından, Allah Teâlâ, esas muradının, gıyâben yapılan yardım olduğunu murad etmiştir. Bu, o

Bilgeyo Kaydının Manası

yardımın ihlâs-ı kalb ile meydana gelmesidir. Sonra, Allah Teâlâ, kendisinin, bütün işlere muktedir ve mâni olunamaz bir azîz olduğunu beyan etmiştir.

★ ★
★

Nûh ve İbrahim (a.s)

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُم مُّهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾

"Andolsun Biz, Nûh'u ve İbrahim'i, peygamber olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı onların nesillerine verdik. Velhasıl içlerinden doğru yolu bulanlar var (idiyse de), onların bir çoğu da fasık idiler"

(Hadid, 26).

Bil ki Allah Teâlâ, apaçık beyyineler ve mucizelerle, peygamberler gönderip, mîzân (ölçü-tartı) ile demiri indirdiğini ve insanlara, peygamberlere yardım etmelerini emrettiğini bildirince, bunun peşinden, onlara in'am ettiği (nimet olarak verdiği) diğer şeyleri zikretmiştir. Binâenaleyh **Nûh** (a.s) ve **İbrahim** (a.s)'i peygamberlik ile şereflendirdiğini, sonra peygamberlik ile kitabı, bunların nesillerine miras kıldığını, dolayısıyla, onlardan sonra peygamber olarak gelen her bir kimsenin, ancak ve ancak bu ikisinin neslinden olduğunu açıklamıştır. Cenâb-ı Hakk, önce peygamberliği, sonra kitabı zikretmiştir. Çünkü peygamberin hâlinin mükemmelliği, onun kitab ve şeriat sahibi olmasına râcidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمِنْهُم مُّهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Velhasıl içlerinden doğru yolu bulanlar var (idiyse de), onların bir çoğu da fâsık idiler"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE فَمِنْهُم مُّهْتَدٍ ifâdesi, "O nesilden, yahut kendilerine peygamber gönderilenlerden doğru yolu bulanlar vardı" manasına olup, bu ifadeden önce, "peygamber gönderme" ve "peygamberler" kelimesinin geçmesi bunun bu manada olduğuna delalet eder. Bunun manası, "Onlar içinde hidayete erenler de vardır, fasıklar da vardır" şeklindedir. Ekseriyet, fasıklardan taraftır.

Fasık

Buradaki "fasık" kelimesinin manası ile ilgili iki görüş vardır:

1) O, kâfir olsun veya olmasın, büyük günah işleyen kimsedir. Çünkü bu kelime, hem kâfir, hem kâfir olmayan için kullanılır. Kişi büyük günah işlediğinde fasıktır.

2) Bu, "fasık" ile kâfir kastedilir. Çünkü ayet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın burada, fasıkları, hidayete erenlerin zıddı olarak zikrettiğine delâlet eder. Buna göre burada

kastedilen, "Onlar içinde, dini kabul edip hidayete erenler olduğu gibi, kabul etmeyerek hidayete ermemiş olanlar da var" manasıdır. Böyle olan bir kimsenin ise kâfir olduğu malumdur.

Bu görüş zayıftır. Çünkü âsî olmuş olan müslüman hakkında bazan, "O, rüşd ve dininin doğru yolunu bulamadı" denilir.

★ ★
★

İsa (a.s)

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ
الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ
إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ
وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

"Sonra bunların peşleri sıra, ard arda peygamberlerimizi yolladık. Arkalarından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik. Ona İncil'i verdik. Ona tâbi olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Onların ihdas ettikleri ruhbanlığa (gelince), onu üzerlerine Biz farz kılmadık. Fakat (onlar bunu sırf) Allah'ın rızasını elde etmek için ortaya çıkardılar. Fakat buna hakkıyla da riayet de etmediler. Biz de içlerinden, (gerçek) iman edenlere mükâfaatlarını verdik. Onlardan bir çoğu fasık idiler"

(Hadid, 27).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

قَفَّـاهُ tabiri, birşeyi geçmiş (gitmiş) olanın peşinden göndermektir. Bundan murad, Allah Teâlâ'nın, tâ **Hz. İsa** (a.s)'a gelinceye kadar, peygamberleri ard arda göndermiş olduğu, böylece onlardan sonra **Hz. İsa** (a.s)'yı gönderip, ona da **İncil**'i vermiş olduğudur.

İKİNCİ MESELE

İncil Kelimesi

İbn Cinnî şöyle der: "**Hasan el-Basrî**, "**İncil**"i, hemzenin fethası ile "**el-Encîle**" şeklinde okumuştur." **İbn Cinnî**, "Bu, benzeri olmayan bir misâl (kıraattir). Çünkü bu, "**Ef'îl**" vezninde bir kelime olup, onlara göre bu kelime, "Bir şeyi, istihraç edip çıkarttığın" zaman söylenilen, نَجَلْتُ الشَّيْءَ tabirindendir. Çünkü hükümler bu kitabtan istihraç edilir. "**Tevrat**" kelimesi ise, çakmak taşı ateş çıkardığı zaman söylenilen; وَرَى الزَّنْدُ deyiminden alınma, "**fev'ale**" vezninde bir kelimedir. Bunun

bir benzeri de, **fu'lân** veznindeki "**furkân**" kelimesidir. **Furkân** da, iki şeyin arasını ayırmak manasındaki, فَرَقَ fiilindendir. Buna göre, **İncil**'in hemzesini fethalı okumak câiz değildir. Çünkü bunun bir benzeri yoktur" demiştir. Zannı galibimce, **Hasan Basrî**, bunu ancak semâen (böyle duyduğu için), böyle okumuştur. Bunun iki izahı vardır:

1) Bu kelime, bazılarının اَلْبِرْطِيلُ **(el-birtîl)** kelimesi hakkında naklettikleri gibi şazz (çok nadir) bir okuyuştur.

2) O, İncil kelimesinin a'cemî (Arapça olmayan) bir kelime zannederek, buna dikkat çekmek için, böyle okumuştur.

İsâ (a.s)'ın Ashabındaki Şefkat

Cenâb-ı Hakk'ın وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَهْبَانِيَّةً نِ ابْتَدَعُوهَا *"Ona tâbî olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Onların ihdas ettikleri ruhbanlığa gelince..."* ifadesi ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Ehl-i sünnet âlimleri, bu ayet-i kerime ile, kulun fiilinin Allah tarafından yaratılıp, kul tarafından "kesb" edildiği hususunda istidlâl etmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hakk, bu şeyleri Allah tarafından kılınmış, yaratılmış, konulmuş olduğunu; onların ise bu ruhbanlığı ihdâs etmiş olduğunu belirtmiştir."

Kâdî Abdülcebbâr "Bundan murad şudur: "Allah onlara lütufta bulunmuştur. Öyle ki, onların halvette (yalnızlıkta) yaşamak ve sert elbise giymek gibi, bir takım meşakkatli şeylere katlanmak demek olan ruhbanlığa temayül ve arzuları kuvvetlenmiştir" der. Buna şöyle cevap verilir: Bu, delilsiz olarak, ayetin zâhirî manasını terk olur. Kaldı ki, biz bunu kabul etsek de, o yine biz (ehl-i sünnetin) maksadını ortaya kor. Bu böyledir, çünkü iki tarafın dengeli olması durumunda, bir tarafın ağır basması imkânsızdır. Aksi halde, denge halinde, bir tarafın üstünlüğü söz konusu olur ki, bu ikisinin aynı anda olması imkânsızdır. Denge halinde böyle bir şey imkânsız olunca, kendisine baskın çıkılma durumunda da bu haydi haydi imkânsız olur. Mercûh imkânsız olunca, râcih gerekli olur. Zira, iki zıttan birinin mutlaka bulunacağı kesindir. Dolayısıyla mercuhun olmadığı yerde, mutlaka râcih bulunacaktır.

İKİNCİ MESELE **Mukâtil** şöyle demiştir: Re'fet ve rahmet ile kastedilen, onların, karşılıklı olarak birbirlerini sevip, birbirlerine karşı merhametli olmalarıdır. Cenâb-ı Hakk, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ashabını da, رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ *"Birbirine karşı merhametlidirler"* (Fetih, 29) buyurarak, bu sıfatla vasfetmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Keşşâf sahibi**, "**Refet**" kelimesi, "fe'âle" vezninde olmak üzere, "**re'âfeten**" şeklinde de okunmuştur" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Rahbaniyyet

"Rahbaniyye" kelimesi, "ruhbanlara ait iş" anlamındadır. "Ruhban" ise, "rehbere" kökünden, "fu'lân" vezninde, "korkan" manasına bir kelimedir ve tıpkı خَشِيَ 'den gelen **"huşyân"** manasındadır. Bu ifâde, "ruhbanlara ait olduğunu sanki açıkca ifade etmek için, zamme ile "ruhbâniyye" şeklinde de okunmuştur. "Ruhbân" kelimesi, "râkib"in çoğulunun "rubbân" (biniciler) oluşu gibi, "râhib"in çoğuludur.

Ruhbanlık ile kastedilen ise, bu kişilerin, dindeki fitnelerden kaçarak, dağlara çekilmeleri, kendilerini bütünüyle ibadete vermeleri, üzerlerine vâcib olan ibadetlere ek olarak, yalnız yaşamak, sert elbiseler giymek, kadınlardan uzak durmak, mağaralarda ve kuytu köşelerde kendilerini ibadete vermek gibi, ileri derecede meşakkatli bir hayat tarzına katlanmalarıdır. **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, **Hz. İsa** (a.s) ile **Hz. Muhammed** (s.a.s) arasındaki fetret döneminde, krallar **Tevrat** ve **İncil**'i değiştirmişlerdi. Derken bir gurup insan yolculuğa çıkmış (gezginci bir hayata atılmış) ve yün (rahatsız edici) elbiseler giymişlerdi."

İbn Mes'ûd (r.a)'un rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona (bir gün) şöyle der: يَا ابْنَ مَسْعُودٍ أَمَا عَلِمْتَ اذ بَنِي إِسْرَائِيلَ تَفَرَّقُوا سَبْعِينَ فِرْقَةً.... *"Ey İbn Mes'ûd, sen İsrâiloğullarının yetmiş fırkaya ayrıldıklarını, üç fırkası hariç hepsinin ateşte olduğunu, bu üç fırkanın ise Hz. İsa'ya iman eden, ona yardım için, ölesiye Allah'ın düşmanlarıyla çarpışan fırka; savaşmaya takatları olmayınca, marufu emredip, münkerden sakındıran fırka ve bu iki işe de güçleri olmadığı için, kalın yün abalar giyen, ıssız yerlere ve çöllere çekilen fırka olduğunu ve bunun "Ona tâbi olanların yüreklerinde bir şefkat ve merhamet koyduk" ayetinde ifade edildiğini biliyor muydun?"*

BEŞİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, *"Onların ihdas ettikleri ruhbanlık"* ifadesi ile, onları kınama manasını murad etmemiştir. Aksine bundan maksad, onların bu ruhbanlığı kendiliklerinden ihdas edip, bir nezir olarak yaptıklarını anlatmaktır. Dolayısıyla bunun peşisıra Cenâb-ı Hakk, *"Onu üzerlerine Biz farz kılmadık"* buyurmuştur.

ALDINCI MESELE

"Rahbaniyye" kelimesi, muzmar (gizli) bir fiil ile mansub olup, zâhir fiil onu tefsir etmektedir ve takdiri, اِبْتَدَعُوا رَهْبَانِيَّةً اِبْتَدَعُوهَا şeklindedir. (Yani bu bir iştigaldir). **Ebû Ali el-Fârisî** şöyle demiştir: "Bu kelimeyi, جَعَلْنَا (kıldık) fiilinin mef'ûlü saymak doğru olmaz. Çünkü bizzat onların ihdâs ettikleri şeyin, Allah'ın kıldığı şey olması mümkün değildir."

Ben derim ki: Bu söz ancak, iki kâdir arasında müşterek bir makdûrun bulunmasının imkânsızlığının sâbit olması halinde tamam olabilir. Böyle meselelere dalmak nerde, **Ebû Ali el-Fârisî** nerde...

Cenâb-ı Hakk daha sonra, مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ buyurmuştur ki, bu, *"Bunu onlara Biz farz kılmadık"* demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ *"Fakat (onlar bunu sırf) Allah'ın rızasını elde etmek için ortaya çıkardılar"* ifadesi istisna-ı munkatı'dır, yani, "Fakat onlar bunu, Allah'ın rızasını taleb etmek gayesiyle ihdas ettiler" demektir.

2) Bu, istisna-yı muttasıl olup, mana, "Biz onları, bu ruhbanlıkla, ancak Allah'ın rızasını elde etmeleri şeklinde, ibadete çağırdık" şeklindedir. Bundan murad ise, ruhbanlığın vâcib olmadığıdır. Çünkü vâcibin yapılması ile kastedilen, Allah'ın ikabını savuşturup, hoşnutluğunu elde etmektir. Mendubun işlenmesinden maksad ise, ikâb-ı ilahiyi savuşturmak değildir. Bilakis bundan gaye sırf Allah'ın hoşnutluğunu elde etmektir.

Çıkardıkları İşe Uymadılar

Cenâb-ı Hakk'ın فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ *"Fakat buna hakkıyla da riayet etmedilr. Biz de içlerinden (gerçek) iman edenlere mükâfaatlarını verdik. Onlardan bir çoğu fâsık idiler"* ayetine gelince, bu hususta bir kaç izah vardır:

1) Bu, "bu ruhbanlığı ihdas eden bu kimseler, ona hakkıyla riayet etmediler. Bilakis ona "teslis" ve "ittihâd" (ilahın bir beşerle birleşmesi) görüşlerini kattılar. Onlardan bazıları ise, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in dönemine gelinceye kadar, **Hz. İsa** (a.s)'nın gerçek dini üzere kaldılar. Sonra da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman ettiler" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz de içlerinden iman edenlere mükâfaatlarını verdik. Onlardan bir çoğu fasık idiler"* ifadesinde anlatılan hususdur.

2) Bu, "Biz bu ruhbanlığı onlara ancak, bunu Allah'ın rızasına bir vesile edinsinler diye farz kıldık. Ama sonra onlar, bu işleri işlediler. Fakat bu gaye için değil de, başka bir gaye için... Bu gaye de, dünya arzusu, riyakârlık ve gösteriş idi" demektir.

3) Bu, "Biz bu ruhbanlığı onlara farz kıldığımızda, onlar bunu yapmadılar" demektir. Buna göre ayet, onların, üzerlerine vacib (farz) olanı terketmeleri sebebiyle, onlara yapılan bir kınama olur.

4) Bu ruhbanlığa hakkıyla riayet etmeyenler, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in risaletine ulaşıp da, ona iman etmeyenlerdir. Ayetteki, *"Biz içlerinden iman edenlere mükâfaatlarını verdik"* cümlesi de, "**Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman edenlere..." manasına, *"çoğu fasık idiler"* ifadesi ise, "Ona iman etmemiş olanlar, fasık idiler" manasınadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den مَنْ آمَنَ بِي وَصَدَّقَنِي وَاتَّبَعَنِي فَقَدْ رَعَاهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِي فَأُولَئِكَ هُمُ الْهَالِكُونَ *"Bana kim iman etmiş, beni tasdik etmiş ve bana uymuş ise, işte o bu ruhbanlığa hakkıyla riayet etmiştir. Kim de bana inanmamış ise, işte onlar helâk olanların tâ kendileridir"* şeklinde rivayet edilen hadis de buna delâlet eder.

5) **Hz. İsa** (a.s)'nın kavminden sâlih kişiler, bu ruhbanlığı ihdâs ettiler ve ömürlerini o ruhbanlık üzere bitirdiler. Sonra onların peşinden, sözde onlara uyan, ama amel (ibadetce) onlara uymayan bir başka topluluk (nesil) geldi. İşte o ruhbanlığa hakkıyla riayet etmeyenler bunlardır. **Atâ** şöyle demiştir: "Onlar ruhbanlığa, **Hz. İsa** (a.s)'nın

havarîleri gibi riayet etmediler." Daha sonra Cenâb-ı Hakk, *"Onlardan bir çoğu fasık idiler"* buyurmuştur ki bu, "Onların bir kısmı ruhbarlığa hakkıyla riayet ettiler. Ama çoğu, fasıklık yapıp, hem zâhiren hem batınen bu yolu terkettiler" demektir.

★ ★
★

İki Misli Ücret Alanlar

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِن رَّحْمَتِهِ
وَيَجْعَل لَّكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٨﴾

"Ey iman edenler, Allah'dan ittikâ edin. O'nun peygamberine de iman edin ki, (Allah) size rahmetinden iki kat nasîb etsin ve sizin için, sayesinde yürüyeceğiniz bir nûr lutfetsin, sizi bağışlasın. Allah gafûr ve rahîmdir"

(Hadid, 28).

Bil ki Cenâb-ı Allah önceki ayette, *"(İsâ (a.s)'nın ümmetinden iman edenlere mükâfaatlarını verdik"* buyurunca, bu ayette de, *"Ey iman edenler ..."* buyurmuştur. Bu ifade ile kastedilen ise, işte o mü'minlerdi. Böylece Cenâb-ı Hakk onlara, Allah'dan korkmalarını ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman etmelerini emretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, *"Allah size rahmetinden iki kat nasîb etsin"* buyurmuştur ki, bu, "Önce **Hz. İsâ** (a.s)'ya iman etmenizden dolayı, sonra da **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman etmenizden dolayı, rahmet-i ilâhiyyeden iki nasîb..." demektir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Bunlara mükâfaatları iki kat verilir"* (Kasas, 54) ayetidir. **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, bu ayet, ehl-i kitabtan olup da, Yemen'den Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelen ve müslüman olan bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Böyle Cenâb-ı Allah, bu kimselere iki kat mükâfaat vermiştir.

Burada şu iki soru söz konusudur:

1) **"Kifl"** kelimesinin lûgat manası nedir? Buna şöyle cevap verilir: **Müerric** "Kifl" kelimesi **Hüzeyl** lûgatinde (lehcesinde) nasîb, pay manasınadır" demiştir. Başkası ise, "Aksine bu kelime, **Habeş** lûgatindendir" der. **Mufaddil b. Seleme** ise, "**Kifl** kelimesi insanın, deve sırtında oturabilmek için, devenin hörgücünün etrafına geçirdiği bir örtüdür" demiştir.

2) Cenâb-ı Hakk, onlara iki kat nasîb, mü'minlere bir nasîb verince, onların hali daha yüce olmuş olur, (ne dersin)?

Cevap: Rivayet olunduğuna göre, ehl-i kitab, bu sebeple, mü'minlere karşı öğünüyordu. Bu, zayıftır. Çünkü tek bir nasîbin, kadr-ü kıymet bakımından iki kat nasîbten daha fazla olması uzak ve imkânsız değildir. Çünkü bir mal, iki kısma taksim edildiğinde, herbiri bir yarım olur. Mal, yüz kısma ayrıldığında, herbir pay, yüzde bir olur. Buna göre, ilk taksimin tek parçası, ikinci taksimin yirmi parçasından daha fazla olmuş olur. İşte burda da böyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ...وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا *"Sizin için sayesinde yürüyeceğiniz bir nûr lutfetsin"* buyurmuştur ki bu, "Allah kıyamet günü size onunla yürüyeceğiniz bir nûr yaratır" demektir. Bu, *"Onların nûru önleri sıra gider"* (Hadid, 12) ayetinde zikredilen nurdur. Cenâb-ı Allah devamla, *"Sizi bağışlasın"* yani, "Daha önce işlediğiniz isyan ve günahları affetsin" buyurmuştur. Allah gafûr ve rahîmdir.

★ ★
★

Ümmet-i Muhammed ve Ehl-i Kitap

لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّن فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ
بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

"Ehl-i kitab hakikaten Allah'ın fazlından hiçbir şeye nâzil olamayacaklarını, muhakkak bütün inayetin Allah'ın elinde bulunduğunu, onu dileyeceği kimselere vereceğini bilmedikleri için mi (böyle küfürde inâd ediyorlar)? Allah büyük lütuf sahibidir"

(Hadid, 29).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Önceki Ayetle Münasebet

Vahidî şöyle demiştir: "Bu ayet müshil olup, müfessirlerin bu ayetin, kendinden önceki ayetle münasebet ve ilgisinin nasıl olduğu hususunda açık ve net bir izahları yoktur" demiştir.

Bil ki müfessirlerin çoğu, ayetin başındaki, (لَا) edatının, "zaid" olduğu ve takdirin, ...لِيَعْلَمَ *"Ehl-i kitab bilsin diye..."* şeklinde olduğu görüşündedirler. **Ebû Müslim el-Isfehânî** ile bir başka topluluk da şöyle demiştir: "Bu edat "zâid" değildir." Biz, Allah'ın yardım ve tevfiki ile, bu ayeti, her iki görüşe göre de tefsir edeceğiz.

Meşhur olan görüş, bu (لَا) lafzının zâid olduğudur. Bil ki buna göre burada, şöyle bir mukaddime takdir etmek gerekir: İsrâiloğulları olan ehl-i kitab, "Vahiy ve risalet ancak bizdedir. Kitab ve şeriat da ancak bize verilir. Allah Teâlâ bu yüce şerefi, bütün insanlar arasından bizi seçip, bize vermiştir" diyorlardı. Sen bunu bildiğinde biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk o ehl-i kitaba, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman etmelerini emredip, bu imanlarına karşılık büyük bir mükâfaat va'detdince, bunun peşisıra bu ayeti getirmiştir. Bundan maksat, nübüvvetin sadece kendilerine has olup, ancak onlar için söz konusu olduğu inancını kalplerinden söküp atmaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk, "Biz bunu, en mükemmel biçimde beyân ettik ve ehl-i kitab, Allah'ın lütfunun muayyen bir topluluğu tahsis etmeye kadir olamayacaklarını risalet ve nübüvveti belli bir kavimle sınırlayamayacaklarını, inâyetin Allah'ın elinde olduğunu ve onu dilediğine

verdiğini, bu hususta, O'na kesinlikle itirazın söz konusu olmadığını bilsinler diye, va'd u vaîdi iyi, teferruatlı biçimde açıkladık..." buyurmuştur.

İkinci görüşe göreyse, bu لاَ zâid değildir. Buna göre, bil ki, لاَ يَقْدِرُونَ 'deki fail zamiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve ashabına râcidir ve ifadenin takdiri, "Ehl-i kitâb, Hz. Peygamber ve mü'minlerin, Allah'ın lutfundan hiçbir şeye kadir olamayacağını bilmedikleri için..." şeklindedir. Onlar, kendilerinin buna kadir olmadıklarını bilmedikleri zaman, buna muktedir oldukları zannına kapılırlar. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, *"Bütün inayet Allah'ın elindedir..."* buyurmuştur ki, bu, "Bütün inayetin Allah'ın elinde olduğunu bilsinler diye..." demektir. Buna göre takdir, "Biz, ehl-i kitab, Allah'ın fazlını ve ihsanını muayyen bir topluluğa tahsis etmeye kadir olabileceklerini zannetmesinler, bilakis, fazlu keremin, ancak Allah'ın elinde olduğuna inanıp itikad etsinler diye, işte biz böyle böyle yaptık..." şeklinde olur. Bil ki bu görüş, ancak, bu ayete bir ziyâde takdir eder ve إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ ifadesinin takdirinin, "Fazlu keremin, Allah'ın elinde olduğuna inansınlar diye..." şeklinde olduğunu söylersek söz konusu olur. Birinci görüşte ise, mevcut olan bir şeyin hazfine gerek duyarız; malumdur ki, takdir, haziften daha evladır. Çünkü söz, takdire ihtiyaç duyduğunda, zâhiri, asla yanlış anlaşılmaz. Ama, hazfe gerek duyulduğunda, zâhiri, yanlış bir manayı akla getirebilir. Böylece anlıyoruz ki, bu ikinci görüş, daha evlâdır. En iyisini bilen Allah'tır.

İKİNCİ MESELE

لِئَلاَّ Hakkındaki Kıraatler

Keşşâf sahibi, "Ayetin başı, لِيَعْلَمَ، لِكَيْ لاَيَعْلَمَ، لِكَيْ يَعْلَمَ ve **nûn**'un **yâ**'ya idğamı ile, لِأَنْ يَعْلَمَ şeklinde de okunmuştur" demiştir. **İbn Cinnî, el-Muhteseb** adlı eserinde, **el-Kutrub**'tan, **Hasan el-Basrî**'nin, bu fiili, **lâm**'ın kesresi ve **yâ**'nın sükûnu ile لِيْلاَ **(lîlâ)** şeklinde okuduğunu nakletmiştir. Yine, **İbn Mücâhid, Hasan el-Basrî**'nin bunu, **lâm**'ın fethası ve hemzesiz olarak **yâ**'nın cezmiyle, لَيْلاَ (leylâ) şeklinde okuduğunu nakletmiştir. **İbn Cinnî**, "Kutrub'un zikrettiği daha yakındır. Çünkü, bu hemze hazfedildiği zaman, geriye لَنْلاَ (lenlâ) kalır. Bu durumda, **nûn**'un **lâm**'a idğamı gerekir ve لَلاَ (lellâ) olur. Böylece, üç **lâm** bir araya gelmiş olur; dolayısıyla ortadaki sâkin olduğu için ve mâkabli de kesreli olduğu için **yâ**'ya çevrilir, böylece de, لِيلاَ (lîlâ) olur. **İbn Mücahid**'in **Hasan el-Basrî**'den olan rivayetine gelince, bunun izahı şöyledir: **Lâm** harf-i cerrini sen bir zamire eklediğinde, fethalı kılar ve meselâ, لَهُ **(lehû)** dersin. Zahir ismi, buna kıyaslayan bazı alimler vardır..." demiştir. **Ebû Ubeyde**, bazı kişilerin, وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ (İbrahim, 46) ifâdesini, لَتَزُولَ şeklinde okuduğunu nakletmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ *"Bütün inayetin Allah'ın elinde olduğunu..."* ifadesi, "Allah'ın mülkünde ve tasarrufundadır" anlamındadır. "**Yed-el**" kelimesi, bir meseldir. Allah Teâlâ, o fazlını dilediğine verir. Çünkü O, kadirdir, muhtardır; ihtiyârına göre hareket eder. وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ *"Allah büyük fazl sahibidir"* İhsanının büyük olması gerekir. Bundan murad, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in halinin,

nübüvveti, şeriatı ve kitabı hususunda büyüklüğünü göstermektir. En doğrusunu, Allah Teâlâ bilir. Dönüş ve varış, ancak O'nadır. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Allah, efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve ashâbına salât ve selâm eylesin.

★ ★
★

MÜCADELE SÛRESİ

•

22 ayet olup, Medenî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Her Şeyi İşiten

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ①

"Kocası hakkında, seninle münakaşa eden ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah, duymuştur. Allah, sizin konuşmanızı duyar. Çünkü Allah, hakkıyla işitici, kemâliyle görendir"

(Mücadele, 1).

Nüzul Sebebi

Rivâyet olunduğuna göre, **Ubâde ibn es-Sâmit**'in kardeşi olan **Evs ibn Sâmit**, karısı **Havle binti Sa'lebe**'yi, namaz kılarken gördü. O, son derece güzel idi. Adamda ise, bir parça tuhaflık vardı. Kadın selâm verince, o kadından kâm almak istedi, ama kadın yüz vermedi. Bunun üzerine, **Evs**, kızdı... **Evs**'de de, biraz acelecilik vardı; bu sebeple, hemen "zehâr" yaptı. Bunun üzerine, **Havle** Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve "Ben, genç ve arzu edilir iken **Evs** benimle evlendi. Yaşım ilerleyip çocuklarımın çoğaldığı bir zamanda, beni annesi gibi addetti. Benim, küçük çocuklarım var. Eğer onları, onun ailesine bıraksam, zayi olurlar, bakamazlar. Onları yanıma alsam, aç kalırlar" dedi.

Bu konuda iki rivayet bulunmaktadır: Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Senin durumunla ilgili, şu anda söyleyebileceğim bir şey yok" dedi. Yine, diğer bir rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Sen, kocana haram oldun..." demiştir. Bunun üzerine **Havle**, "Ya Resûlallah, o talâk ve boşanmadan bahsetmedi. O, çocuklarımın babasıdır ve en çok sevdiğim insandır" dedi. Yine, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Sen ona haram oldun!" dedi. Bunun üzerine kadın, "İhtiyacım ve içimden geçenleri Allah'a arzediyorum" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) her keresinde, "Sen ona haram oldun" dedikçe, o, hayıflanıyor ve Allah'a arzda

bulunuyordu. İşte o, bu durumda iken, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzü birden değişti ve bu ayet-i kerime nazil oldu.

Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s), **Havle** (r.a)'ın kocasına haber göndererek, şöyle dedi: "Seni bunu yapmaya sevkeden şey nedir?" O, "Şeytan. Bu konuda bir kolaylık, çıkış yolu var mı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Evet" buyurup, ona bu dört ayeti okudu ve, "köle azâd etmeye gücün yeter mi?" diye sordu. O, "Yok vallahi" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Oruç tutmaya gücün yeter mi?" dedi, o, "Yok, vallahi. Eğer ben, günde bir veya iki kere yemek yemezsem, gözümün kuvveti kaybolur, sanki ölüyorum zannederim" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Altmış fakiri doyurmaya gücün yeter mi?" dedi, o, "Yok vallahi, ... ya Resûlallah; ama, sen sadaka ile yardımda bulunursan, o zaman olur" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, onbeş ölçek yardımda bulundu; **Evs** de, elinde bulunan maldan bu kadar mikdarı ortaya koydu ve bunları altmış fakire tasadduk etti."

Bil ki, bu rivayetle ilgili birtakım konular bulunmaktadır.

Lemem Kelimesi

Birinci Bahis: Ebû Süleyman el-Hattâbî, "Bu haberdeki وَكَانَ بِهِ لَمَمٌ "onda birazcık tuhaflık vardı" ifadesinden murad, delilik ve akılsızlık değildir. Çünkü, eğer onda böyle bir şey olsaydı ve bu haliyle zıhâr yapmış olsaydı, bundan dolayı bir şey gerekmezdi. Aksine, burada "**lemem**" kelimesinin anlamı, kadınlara düşkünlük, şiddetli hırs ve onlara meyildir" demiştir.

Zıhâr ve Nesh

İkinci Bahis: "Zıhâr, câhiliyye dönemi talâk çeşitlerinin en sıkıntılı ve şiddetli olanı idi. Zira o, alabildiğince şiddetli bir biçimde haram kılınmış idi. Şayet bu hüküm, şeriat tarafından ortaya konulup takrir edilmiş idiyse, ayet bu hükmü neshetmiş olur; böyle değilse, bu, nesh sayılmaz. Çünkü nesh ancak, cahiliyye adetinde değil de, hüküm ve ahkâmda söz konusu olur. Fakat, Hz. Peygamber (s.a.s), o kadına, "Ona haram oldun" ya da, "Gördüğüm ancak şudur ki, sen ona haram oldun" dediği şeklindeki rivâyet, onun, bir şeriat olduğuna bir delâlet gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hüküm konusunda tavakkuf ettiğine dair rivayete gelince, bu ona delâlet etmez...

Üçüncü Bahis: Bu olay, halktan ümidini kesip de, Allah'tan başka hiç kimseden bir şey beklemeyen kimseye, o iş hususunda, Allah'ın yeteceğine delâlet eder. Şimdi tefsire dönelim... Ayetteki قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ *"Muhakkak ki Allah, duymuştur"* ifâdesiyle ilgili iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE قَدْ edatı, bir şeyin vukû bulduğunu ifâde etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ve onunla münakaşa eden o kadın, Cenâb-ı Hakk'ın, bu şikâyet ve münakaşayı işitmesini ve bu hususta, onun problemini izâle edecek bir ayet indirmesini bekliyorlardı.

İKİNCİ MESELE

İmam Hamza, قَدْ سَمِعَ kelimesindeki dâl'ı, sin'e idğam ederek okurdu. Benzeri ifadelerde de, aynısını yapardı. Bil ki, Allah Teâlâ bu kadının iki işini naklı etmektedir:

1) *"Kocası hakkında seninle münakaşa eden"* yani, "Kocasının durumu hakkında..." ayetinin ifade ettiği, münakaşa etmek; ki bu münakaşa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir defasında ona, "Sen kocana haram oldun.." dediğinde, kadının, "Allah'a andolsun ki, o talaktan bahsetmedi..." diye cevâp vermesi şeklinde cereyân etmiştir;

2) Kadının, Allah'a şikâyette bulunması... Bu şikâyeti o, "İhtiyacımı ve içimden geçenleri Allah'a arzediyorum.." ve, "Benim, küçük çocuklarım var.." diyerek yapmış idi.. Sonra Allah Teâlâ, وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا *"Allah, bu konuşmanızı duyur..."* buyurmuştur. "Muhâvere" karşılıklı olarak konuşma anlamındadır ve bu kelime, رَجَعَ "o şey döndü" anlamındaki, حَارَ الشَّيْءُ – يَحُورُ – حَوْراً (hâre'ş-şey'u...) kökündendir.

لَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ "Kemalden sonra, noksanlıktan Allah'a sığınırız" ifâdesi ve "ne cevâp verdi?" فَمَا أَحَارَ بِكَلِمَةٍ ifâdesi de bundandır. Cenâb-ı Allah daha sonra, إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ *"Çünkü Allah, hakkıyla işitici kemâliyle görendir"* buyurmuştur. Bu, "Allah, kendisine nidâ edenin sözünü duyar; O'na tazarru ve yakarışta bulunanı görür.." demektir.

★ ★
★

Zıhâr'ın Hükmü

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنكُم مِّن نِّسَائِهِم مَّا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ
لَيَقُولُونَ مُنكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ۝

"İçinizden hanımlarına zıhâr yapanların hanımları, onların anaları değildir. Onların anaları, kendilerini doğuranlardan başkası değildir. Şüphe yok ki onlar, kesinlikle çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Allah, muhakkak ki, çok affeden ve bağışlayandır"

(Mücadele, 2).

Zıhâr Kelimesi

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BERİNCİ MESEL

Bu, lügat ve fıkıh konularıyla ilgilidir. Bu bakımdan diyoruz ki, ayetle ilgili iki bahis vardır:

1) Zıhâr nedir?

2) Zıhâr yapan kimdir? Yine ayetteki, مِنْ نِسَائِهِمْ ifâdesiyle ilgili bir bahis vardır. Bu da, kendisine zıhâr yapılanın kim olduğudur.

Birinci Bahis: Bu, zıhâr nedir, konusu olup, bununla ilgili iki makam bulunur.

Birinci Makam: Lügat bakımından "zıhâr" lafzının araştırılmasıyla ilgilidir. Bu konuda iki görüş vardır:

1) "Zıhâr", adamın, hanımına "Sen, bana, anamın sırtı -zahrı- gibisin.." demesinden ibarettir. Binâenaleyh bu kelime, "zahr-sırt"tan müştaktır.

Nazm

2) Bu "Nazm" adlı eserin müellifin görüşü olup, buna göre bu kelime, vücudun bir uzvu olan "ez-zahr - sırt"dan iştikak etmemiştir. Çünkü, böyle bir konuda cimâ yapılıp kendisiyle lezzet alınan diğer beden uzuvlarının zikredilmesi, sırtın zikredilmesinden daha uygundur. Bilakis, "ez-zahr" kelimesi, "yücelik" anlamından alınmadır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَمَا اسْطَاعُوآ اَنْ يَظْهَرُوهُ *"Artık onu asmaya da güç yetiremediler.."* (Kehf, 97) ayetindeki kelime, işte bu anlamdadır. Bir şeyin üstünden aşan herkes hakkında, ظَهَرَهُ denilir. Binilen şeye, **ez-zahr** adının verilmesi de bundandır. Çünkü binen kimse, onun üstüne çıkmıştır. Aynı şekilde, adamın karısı da, onun "zahrı"dır, bineği gibidir. Çünkü, koca, hanımının "bıd'ına" sahip olmakla, onun üstüne çıkar; koca, her ne kadar, kadının sırtına binmiyor ise de, bu böyledir. Binâenaleyh, kadın, kocanın bir bineği ve "zahr"ı gibidir.

Şu durum bu mananın doğru olduğunu gösterir. **Araplar**, "Hanımımı boşadım.." anlamında, نَزَلْتُ عَنِ امْرَأَتِي "Hanımımdan indim.." derler. **Arapların**, "Sen bana, anamın sırtı gibisin.." sözünde, bir hazf bulunmaktadır. Çünkü bunun açık manası, "Senin sırtın, yani benim sana malik oluşum ve senin üzerine çıkışım, aynen, anneme malik olmam ve onun üzerine çıkmam nasıl haramsa, aynen o şekilde haramdır.." şeklindedir.

Zıhâr Şekilleri

İkinci Makam: Bu, şeriat örfünde bu anlamda kullanılan lafızlar hakkındadır. Bu konuda aslolan, "Sen bana, anamın sırtı gibisin.." denilmesidir. Bu durumda, ya "zahr" ve "ana" lafzı birlikte zikredilir, yahut ta "zahr" lafzı olmaksızın, "ana" lafzı zikredilir; yahut "ana" lafzı olmaksızın "zahr" lafzı zikredilir, yahutta, bunlardan hiçbiri zikredilmez.. Binâenaleyh bu, dört kısımdır.

Birinci Kısım: Eğer bu iki lafız, birlikte zikredilirse, bu zıhâr, ittifakla geçerlidir. Hem sonra, cümle düzgün olduğunda, harf-i cerlerin kullanımı hakkında bir münakaşa yoktur. Binâenaleyh adam, اَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ اُمِّي veya اَنْتِ مِنِّي كَظَهْرِ اُمِّي dese, bu harf-i cerlerin hepsinin kullanılması da caizdir. Yine, adam, harf-i cer kullanmadan مِنْ ve عَلَى gibi اَنْتِ كَظَهْرِ اُمِّي dese, bunun doğru ve açık bir zıhâr olduğu söylenilmiştir. "Yine, bu adam bu söz ile, hanımının kendisine, tıpkı anasının sırtının başkasına helal olması gibi (nikahının) olduğunun kastetmiş olabilir" denilmiştir. Fakat bu ihtimal, bir adamın, karısına, "Sen boşsun" deyip de, sonra da, "Ben bu sözle, onun, falanca şahıs cihetinden boş olduğunu haber vermeyi murad ettim.." demesi gibidir.

İkinci Kısım: "Ana" lafzının zikredilip, "sırt" lafzının zikredilmemesi.. Şafiî mezhebinin bu konudaki açıklaması şöyledir: Uzuvlar iki kısımdır. Kendisiyle yapılan benzetme, bir şeref ve ikramı işâr etmeyen uzuvlar; ve, kendisiyle yapılan teşbih, bir şerefi işâr eden uzuvlar. Birincisi, "Sen bana, anamın ayağı, eli, veya karnı gibisin.." vb. şekillerde yapılan teşbihtir. **İmam-ı Şafiî**'nin bu hususta iki görüşü vardır: Kavl-i cedidine göre, bu şekilde yapılan zıhâr, sabit olur, tahakkuk eder. Eski görüşüne göreyse, zıhâr vâki olmamış olur. Kendisiyle teşbih yapılması şeref sebebi olan uzuvlara gelince, bu, "Sen bana, anamın gözü gibisin; veya, anamın ruhu gibisin.." vb. şekillerde yapılan teşbihlerdir. Eğer böyle söyleyen, bununla **zıhârı** murat etmişse, **zıhârı** sabit olur; eğer bununla, karşısındaki şeref vermeyi murat etmişse, bu **zıhâr** olmaz. Çünkü bu ifade, bu manaya da gelebilir. Bu konuda mutlak bir ifade kullanılırsa, bu hususta tereddüt ve ihtilaf vardır. İşte bu, **İmam-ı Şafiî**'nin mezhebinin açıklamasıdır.

Hanefî mezhebine gelince, **Ebû Bekr er-Razî el-Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân**'ında, "Kişi, hanımını, anasının uzuvlarından, bakması helâl olan bir uzva benzetir ve meselâ "Sen, bana, anamın eli gibisin; başı gibisin.." derse, bu **zıhâr** olmaz. Ama, hanımını, anasının uzuvlarından bakması haram olan bir uzva benzetir ve meselâ, "Sen, bana, anamın karnı veya anamın uyluğu gibisin.." dese, bu **zıhâr** sâbit olur" demiştir.

Bence, doğruya en yakın olan görüş, **İmam-ı Şafiî**'in "kavl-i kadimi"dir. Bu da, bu lafızlardan herhangi birliyle **zıhâr**ın sahih olmadığı görüşüdür. Bunun delili şudur: Kadının kocasına helâlliği sabittir. **Zıhâr** keffâretinin vâcib olması hususunda da, yine berâet-izimmet sâbittir. Sâbit olanda aslolan, kişi, "Sen bana anamın sırtı gibisin" dediği zaman, diğer ifade biçimlerinde bulunmayan bir manadan dolayı, kendisiyle amelin terki üzere devam etmesidir. Bu böyledir, çünkü câhiliyye döneminde **zıhâr** için meşhur ifade, "Sen bana anamın sırtı gibisin" şeklinde idi. Bundan dolayı bu iş **zıhâr** diye isimlendirmişti. İşte böylece bu lafız, örfen, haramlığı gösterir. Bu mana, diğer lafızlarda mevcut olmayınca, aslolan bu hüküm üzere devam edilmiştir.

Üçüncü Kısım: Bu, "zahr" (sırt) kelimesi zikredilip "ana" kelimesi zikredilmeden yapılan **zıhâr**dır. Bu şu üç mertebeyi gösterir:

Birinci Mertebe: Hem neseb, hem de süt emme cihetinden nikâhı haram olanlara yapılan bir teşbih ile **zıhâr** yapılmasıdır. Bu konuda da iki görüş vardır: (**Şafiî**'nin) kadîm mezhebine (eski görüşüne) göre, bu **zıhâr** olmaz. Onun kavl-i cedîdine (yeni görüşüne) göre ise, bu **zıhâr** olur. **Ebû Hanîfe**'de bu görüştedir.

İkinci Mertebe: Hanımın, muvakkat olarak (nikâhı) haram birisine teşbih edilmesidir. Bu, insanın hanımına, "Sen bana falanca kadının sırtı gibisin" deyip, onu daha önce üç talakla boşamış olduğu bir kadına benzetmesidir. Bence tercihe şayan görüş, bunlardan hiçbirisinin **zıhâr** olmayacağıdır. Bunun delili, bir önceki meselede zikrettiğimiz hususlar. **Ebû Hanîfe**'nin delili, وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ *"Zıhâr yapanlar"* ayetidir. Bu ayetin zâhiri, haram kılınmış olan her kadına yapılan teşbih ile, **zıhâr**ın meydana gelmesini gerektirir. Dolayısıyla, bunu "ana" ile sınırlayan, ayetin hükmünü tahsis etmiş olur. Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk, bu ifadeden sonra,

"(Bunlar) onların anaları değildir. Onların anaları, kendilerini doğuranlardan başkası değildir" buyurmuştur. Bu ifade, kastedilenin, ananın zikredilmesi (benzetilmesi) ile yapılan **zıhâr** olduğuna delâlet etmektedir. Bir de annenin haramlığı, diğer haram kadınların haramlığından daha şiddetli ve güçlüdür. Binâenaleyh biz deriz ki: Helâllik üzere kalmayı gerektiren şey, açıkladığımız üzere sâbit ve mevcuttur. Bu fark mevcut olduğuna göre, arada bir kıyas yapılmaması gerekir.

Dördüncü Kısım: "Ana" ve "zahr" (sırt) zikredilmeden yapılan **zıhârdır**. Bu kişinin hanımına meselâ, "Sen bana, kızkardeşimin karnı gibisin" demesidir. Daha önce geçmiş olan kıyasa göre bunun **zıhâr** sayılmaması gerekir.

Zıhâr Yapanın Durumu

İkinci Bahis: Bu, **zıhâr** yapan kimse hakkındadır. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESEL
Zimmînin Zıhârı

Şafiî (r.h) "Kesin ve muhakkak olan, talâkı sahih (yapabilecek) herkesin **zıhâr** yapabileceğidir" demiştir. Buna göre, **Şafiî** nazarında, zımmînin yaptığı **zıhâr** geçerlidir. **Ebû Hanîfe** (r.h) ise bunun sahih olmayacağını söylemiştir. **Şafiî**, ayetteki, *"İçinizden **zıhâr** yapanlar..."* ifadesinin umûmî olan hükmünü delil getirmiştir. Kıyasa gelince, bu iki bakımdandır:

1) Zıhâr haram kılma sonucunu doğurur. **Zımmî** de bu işe ehliyetlidir. Talâkının geçerli olması da bunun delilidir. Bu sâbit olunca, diğer tasarruflarına kıyasla, **zımmînin** bu tasarrufunun da sahih (geçerli) olması gerekir.

2) Kefaret müslümana ancak, çirkin bir söz ve yalan olan bu fiilden onu menetmek için vacib olmuştur. Bu durum, zımmî için de söz konusudur. Dolayısıyla onun zıhârının da geçerli olması gerekir.

Hanefîler, **Ebû Hanîfe**'nin görüşü için, bu ayeti şu iki şekilde delil getirmişlerdir:

1) **Ebû Bekir er-Râzî (el-Cessâs)**, *"İçinizden zıhâr yapanlar.."* ifadesiyle, "Bu, mü'minler için bir hitab olup, **zıhârın** da sadece müslümanlara has olduğuna delâlet eder" diyerek istidlâl etmiştir.

2) Geçerli olan **zıhârın** vâcib keffâretlerinden birisi de, köle azâd etmekten âciz olan, ama karısına dönmek isteyen kimsenin oruç tutmasıdır. Bunun delili de, *"Kadınlarından zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra dediklerini geri alacaklar için, birbiriyle temas etmezden önce, bir köle azâd etmek (lazımdır)... Fakat kim (bunu) bulamazsa ... fasılasız iki ay oruç (tutsun)"* (Mücadele, 3-4) ayetleridir. **Zımmîye** orucun farz kılınması imkânsızdır. Çünkü oruç ona farz kılınmış olsaydı, ya o, kâfir olduğu halde, ona oruç farz kılınmış olurdu ki bu batıldır (olamaz); yahut da iman ettikten sonra farz kılınmış olurdu ki bu da batıldır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْإِسْلَامُ يَجُبُّ مَا قَبْلَهُ *"İslâm, kendisinden önceki (günahları) silip-süpürür"*[24] buyurmuştur.

Onların birinci deliline, bir kaç bakımdan cevap verilir:

---

24) **Keşfü'l-Hafâ** 1/127; müsned, 4 (199, 204-205).

1) *"İçinizden"* ifadesi, şifahî bir hitab olup, hazır bulunan herkesi içine alır. O halde siz niçin, bu hitabın mü'minlere has olduğunu söylüyorsunuz? Haydi bunun mü'minlere has olduğunu kabul edelim. Fakat, yalnız mü'minlerin zikredilmesinin, diğerlerinin durumunun başka türlü olduğuna delâlet ettiğini neye dayanarak söylüyorsunuz? Hele bilhassa, "Hitabtaki tahsîs, onun dışındakilerin durumunun, bunun hilâfına olduğuna delâlet etmez" prensibi, bunu söyleyenin mezhebinin prensibi olunca..! Haydi bunun buna delâlet ettiğini kabul edelim, ama "mefhumî" delâlet, "mantukî" delâletten daha zayıftır.

Binâenaleyh, *"İçinizden zıhâr yapanlar..."* ayetinin, umûmuna tutunmak daha evlâdır. Haydi bunların kuvvet bakımından denk olduklarını kabul edelim. Fakat **Ebû Hanîfe**'nin mezhebine göre, genel (âmm) bir hüküm hâs bir hükümden sonra geldiği zaman, genel olan diğerini neshetmiş olur. Bizim tutunduğumuz, *"Kadınlarına zıhâr yapanlar..."* (Mücadele, 3) ayeti, söyleniş sırası bakımından, *"İçinizden zıhâr yapanlar..."* ayetinden sonradır. Görünen odur ki bu ayet, nüzûl bakımından da sonradır. Çünkü, *"İçinizden zıhâr yapanlar (...)"* ayetinde, zıhârın hükmü (keffâreti) zikredilmemiş olup bu hüküm, *"Kadınlarına zıhâr yapanlar..."* ayetinde beyan edilmiştir. Mübeyyen (mücmelliğin açıklandığı) ayetin, nüzûl itibarı ile mücmelden sonra olması haydi haydi söz konusudur.

Hanefîlerin ikinci deliline ise, yine bir kaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Zıhârın neticelerinden bir diğeri de, eğer o kişi oruç tutmaktan aciz ise, fakirleri doyurmakla bu işi yapmasıdır. İşte bu durumda eğer bir acziyyet olursa, onun fakirleri doyurmakla yetinmesi gerekir. Ama (oruç tutma) hususunda bir acziyyet olmazsa, bu soru zaten düşer.

2) Oruç tutmak, köle azâd etmekten bedel olarak yapılır. Bedel, yerine yapıldığı şeyden daha zayıftır. Sonra köle de zıhârı sahih olduğu halde, köle azâd etmekden âcizdir. Zıhâr sahih olduğu zaman, iki lazımdan daha kuvvetlinin bulunmayışı, zıhârın geçerli olmayışını gerektirmediğine göre, bu iki lazımdan en zayıf olanın bulunmayışı daha nasıl bu zıhârın geçerli olduğunu söylemeye mâni olabilir.

3) Alimlerimizden **Kâdî Hüseyin** şöyle demiştir: "Zıhârın neticesi olan haramlıktan kurtulmak istediğin zaman, hükmü yerine getir ve oruç tut" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"İslâm kendinden önceki (günahları) silip süpürür"* hadisine gelince, biz bunun genel manada olduğunu söylüyoruz. Keffâret ile ilgili mükellefiyet ise hususîdir. Hususî olan ise genel olandan önce gelir. Bir de biz o zımmîye oruç tutmasını teklif etmeyiz. Bilakis, "Bu haramlığı izâle etmek istediğinde oruç tut, aksi takdirde oruç tutma" diyoruz.

İKİNCİ MESELE
Kadın Zıhâr Yapamaz

İmam-ı Şafiî, Ebû Hanîfe ve **İmam Mâlik** (Allah hepsine rahmet etsin), "Kadının, "Sen bana anamın sırtı gibisin" diyerek kocasına karşı yaptığı **zıhâr** geçerli değildir" demişlerdir. **Evzâî**, "Bu, kadına keffaret gerektiren bir yemindir (yemin olur)" demiştir. Ama bu görüş hatalıdır. Çünkü erkeğe de zıhârdan ötürü bir keffaret-i yemin gerekmez. Aslolan budur. Şu halde nasıl olur da, kadına

böyle bir keffaret gerekebilir? Bir de zıhâr, sözden ötürü haramlığı gerektirir. Kadın ise, boşama hakkına sahip olmayışının delili ile, zıhâr yapma hakkına da sahip değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İmam-ı Şafiî ve Ebû Hanîfe şöyle demişlerdir: Koca, karısına "Sen bana bugün, anamın sırtı gibisin" dediğinde, o günün geçmesiyle zıhâr bâtıl olur (sona erer)" demişlerdir. İmam Mâlik ve İbn Ebî Leylâ ise, bu kimsenin ebedî olarak yani (geçici olmayan, tam bir) zıhâr yapmış olacağı görüşünü belirtmişlerdir. Biz (Şafiîlerin) delili şudur: Zıhâr ile meydana gelen haramlık, muvakkatlik (belli bir zaman için olmayı) kabul edebilir. Aksi halde, bu haramlık keffâret ile çözülemez. Zıhâr, muvakkatlik kabul edince, bu durumda onun vaktinin de, yeminin hükmüne kıyasla, bu muvakkatliğe göre belirlenmesi gerekir. İşte, *"İçinizden zıhâr yapanlar..."* ayetiyle ilgili meseleler bunlardır.

Ayetteki, مِنْ نِسَآئِهِمْ *"hanımlarına"* ifadesine ise, kendisine zıhâr yapılan kadınlarla ilgili hükümler taalluk etmektedir. Alimler, cariyeye yapılacak zıhârın sahih olup olmayacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir: Ebû Hanîfe ve Şafiî bunun sahih olmayacağını söylerlerken, İmam Mâlik ve Evzâî, sahih olacağını söylemişlerdir. Şafiî'nin hücceti şudur: "Helâl oluş, asıl ve sâbittir. Keffâret ise vâcib değildir. Sabit olanda asıl olan ise, olduğu hal üzere devam etmektedir. Ayet bu durumu, içine almamaktadır. Çünkü, *"Kadınlarına zıhâ yapanlar..."* (Mücadele, 3) ayeti, cariyeleri değil de hür kadınları içine almaktadır. Bunun delili ise, *"Mü'min kadınlara söyle (...) zinetlerini açmasınlar... Kendi kadınları, yahut cariyeleri müstesna..."* (Nur, 31) ayetidir. Buradaki "kendi kadınları" ifadesinden anlaşılan hür kadınlardır. Eğer böyle olmasaydı, *"yahut cariyeleri"* ifadesini buna atfetmek sahih olmazdı. Çünkü birşey, yine kendisine atfedilmez. Cenâb-ı Hakk yine, *"Size, (...) hanımlarınızın anneleri de haram kılındı"* (Nisâ, 23) buyurmuştur. Böylece zıhâ, milk-i yemîn (mülk) olan cariyelere değil de, ona nikânlı hanımlara ait bir hüküm olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Farklı Kıraatler

Bu, ayetteki kıraatlere dairdir: Ebû Ali, "İbn Kesîr, Nâfi ve Ebû Amr, elifsiz olarak, وَالَّذِينَ يَظْهَرُونَ şeklinde; Asım, yâ'nın zammesi şeddesiz zî ve elif ile, وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ şeklinde; İbn Âmir, Hamza ve Kisâî, yâ'nın fethası ile, elif ve şeddeli zî ile, يَظَّاهَرُونَ şeklinde okumuşlardır. ظَاهَرَ ve ظَهَرَ مِنْ ifâdesi, ضَاعَفَ ve ضَعَّفَ gibidir. Bunlardan herbirinin başına te harfi gelmiş ve böylece تَظَاهَرَ ve تَظَهَّرَ olmuşlardır. Sonra bunların da başına muzârî harfi gelmiş, böylece يَتَظَاهَرُ ve يَتَظَهَّرُ olmuşlar. Sonra birbirine yakın olduğu için te ile zî harfi birbirine idğam edilmiş ve böylece bu fiiller, يَظَّاهَرُ ve يَظَّهَّرُ şekline gelmişlerdir. Muzarî harfi olan yâ, fethalıdır. Çünkü, tıpkı mutavaat (dönüşlülük) ifade eden, يَتَدَحْرَجُ (yuvarlanır) fiilindeki, muzarî harfinin fethalı oluşu gibi, bu da mutavaat içindir. Meselâ دَحْرَجْتُهُ فَتَدَحْرَجَ "Onu yuvarladım, o da yuvarlandı" deriz. يَظَّهَّرُ ve يَظَّاهَرُ fiillerinin yâ'sı da fethalanmıştır. Çünkü bu fiiller, tıpkı يَتَدَحْرَجُ fiilindeki gibi, mutavaat siğasındadırlar. Hernekadar

bu iklsi "**İlhak**" için değilseler bile, o ikisinin vezni üzeredirler. **Asım**'ın يُظَاهِرُونَ şeklindeki kıraati, kişi **zıhâr** yaptığı zaman kullanılan, يُظَاهِرُ - ظَاهَرَ fiilinden gelmektedir" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki, مِنكُمْ *"İçinizden"* kaydı, **Arapları** kınamak ve **zıhâr** âdetlerinin çirkinliğini göstermek içindir. Çünkü câhiliye araplarının, diğer ümmetlere değil de, sadece böyle (zıhâr gibi), kendilerine has yeminleri vardı.

Ayetteki, مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ *"Onlar, onların anaları değildir"* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mufaddal'ın rivayetine göre, **Asım**, ref ile أُمَّهَاتُهُمْ şeklinde; diğerleri ise harf-i cerrin hazfi üzere, أُمَّهَاتِهِمْ şeklinde okumuşlardır. **Merfû** okunması, **Temim** lügatine göredir ve **Sîbeveyh** bunun, bu iki vecihden, kıyasa (dile) en uygun olanı olduğunu söylemiştir. Bu böyledir. Çünkü nefiy (olumsuzluk), istifham (soru) gibidir. Buna göre, nasıl ki istifham, ifadenin (cümlenin) bulunduğu durum değiştirmiyorsa, aynen bunun gibi nefyin de cümlenin durumunu (i'rablarını) değiştirmemesi gerekir. Ayetteki bu kelimenin mansub okunuşu ise, **Hicâz** lügatına göredir. Kur'ân-ı Kerîm'de onların lügatlarını (lehcelerini) asıl almak daha uygundur. Nitekim مَا هَٰذَا بَشَرًا (Yusuf, 3) ayeti, **Hicaz** lügatı üzere varid olmuştur.

Bunun "**kıyas**"dan yana izahı ise şu şekildedir: (مَا) edatı, لَيْسَ kelimesine benzemektedir. (Leyse'ye müşabih mû'der.) Bu benzeyiş iki bakımdandır:

1) مَا tıpkı لَيْسَ gibi, mübtedâ ve haberin başına gelir.

2) Bu, مَا tıpkı, لَيْسَ gibi, o andaki (şimdiki zamanda) olan şeyi nefyeder (olumsuzluk ifâde eder). Şu halde böyle iki bakımdan benzerlik meydana gelince bu iki yönden benzerlik olunca, diğer hükümlerde de eşitliğin husûlü gerekli olur. Gayr-ı munsarıf isimlere kıyasen delile dayanmak tahsis edilen durumlar, bu hükmün dışındadır.

İKİNCİ MESELE

Ayette bir işkâl vardır. O da şudur: Karısına, "Sen bana, anamın sırtı gibisin" diyen kimse, hanımını, annesine benzetmiştir. Yoksa, onun annesi olduğunu söylememiştir. Dolayısıyla, onun sözünün yanlış olduğunu anlatmak için, *"Onlar, onların anaları değildir"* denilmesi, nasıl uygun düşer? Yine, onlar hakkında, *"Şüphe yok ki onlar, kesinlikle çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar..."* denilmiştir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun yalan addedilmesi gerekir. Çünkü, "Sen bana, anamın sırtı gibisin" sözünü, bu kimse, ya ihbarî manada, haber vermek amacıyla, ya da, inşaî anlamda söylemiştir. Birinci ihtimale göre, bu, bir yalandır. Çünkü, hanımı ona helâl, annesi ise haramdır. Helâl olanın, helâllik ve haramlık vasfı hususunda haram olana benzetilmesi ise, yalandır. Eğer biz, bu sözü, inşaî (yani bir emir olarak) kabul edersek, bu da bir yalandır. Çünkü, onun bunu, inşaî anlamda söylemesinin

anlamı, "Şeriat, bu sözü, haramlığın meydana gelmesinde bir sebep kılmıştır" şeklindedir. Oysa ki, şeriatta böyle bir teşbih varid olmayınca, onun, bu hükmün meydana gelmesi için, onun bu sözü inşaî anlamda söylemiş olması, bir yalan ve çirkin bir sözdür.

Bazıları, "Allah Teâlâ, bunun, "çirkin ve yalan bir söz" olduğunu söylemiştir, çünkü, ona, ebedî bir haramlıkla haramdır. Hanımı ise, böyle bir söz sebebiyle, ebedî biçimde haram olmaz. Dolayısıyla bu, çirkin ve yalan bir söz olmuş olur.." demişlerdir. Bu izah zayıftır. Çünkü, bir şeyin bir şeye benzetilmesi, aralarında, her bakımdan benzerliğin meydana gelmesini gerektirmez. Binâenaleyh, haramlık hususunda, zevcenin anaya benzetilmesi, bu haramlığın ebedî olduğu hususunda bir benzetmeyi gerektirmez. Çünkü, "haramlık" kelimesinin manası, ebedî ya da muvakkat haramlık kelimesinden daha umumîdir.

★ ★
★

Asıl Anaları Onları Doğuranlardır

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلاَّ اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنكَراً مِنَ الْقَوْلِ وَزُوراً *"Onların anaları, kendilerini doğuranlardan başkası değildir. Şüphe yok ki, onlar, kesinlikle çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar"* buyruğuna gelince, burada geçen اللائي lafzının tefsiriyle ilgili izâh, **Ahzâb Sûresi**'ndeki, اللائي تظاهرون (Ahzâb, 4) ayetinin tefsirinde geçmişti. Sonra, bu ayetle ilgili iki soru vardır:

1) İfâdenin zâhiri, ancak çocuk doğuranın ana olmasını iktizâ eder.. Bu ise, müşküldür, çünkü, Allah Teâlâ bir başka ayet-i kerimede, *"süt analarınız..."* (Nûr, 3) ve bir diğer ayette de, *"Peygamberin hanımları, sizin annelerinizdir..."* (Ahzâb, 6) buyurmuştur.. Bu soru, süt emzirenin, asla, peygamber hanımının da, yine ana olmasının anlamının, onların nikâhlarının haramlığı olduğu ifâde edilerek, evvel böyle izah yapılarak, savuşturulamaz.. Çünkü, biz diyoruz ki: Bu izah ile ortaya çıkmıştır ki, hakiki analığın bulunmayışından, haramlığın da olmayışı gerekmez. Binâenaleyh bu durumda, hanımın ana olmayışından, onun haram olmaması gerekmez.. Ayetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, hakiki analığın bulunmayışı ile haramlığın da olmadığına istidlâlde bulunduğu zannını uyandırır. Bu durumda soru, yeniden karşımıza çıkar.

Bunun cevâbı şudur: Ayetin zâhirinden murad, bu soru soranın söylediği mana değildir. Aksine, ayetin takdiri şöyledir: Sanki, "Hanım gerçek anne değildir ki, analık sebebiyle olan bir haramlık söz konusu olsun... Hem sonra şeriat, bu lafzı, haramlığın meydana gelmesi için de bir sebep saymamıştır ki, bir haramlık meydana gelsin.. Dolayısıyla bu durumda, kesin olarak haramlık söz konusu olmaz.. Böylece, zıhâr yapanların, hanımlarını haram saymaları, bir yalan ve çirkin bir söz olmuştur.." denilmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ *"Allah muhakkak ki, çok affeden ve bağışlayandır..."* buyurmuştur. Bu mağfiret, ya, dilediği kimse için, o tevbe etmese bile hasıl olur.. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"O, şirkin dışındakileri, dilediği kimseler için*

bağışlar" (Nisa, 116) buyurmuştur. Yahutta, af, kişinin tevbe etmesinden sonra olur..

★ ★
★

Zıhâr Keffareti

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا ذَٰلِكُمْ
تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾

"Kadınlarına zıhâr yapıp da, sonra dediklerini geri alacaklar için, birbiriyle temas etmezden evvel bir köle azâd etmeleri gerekir. İşte, bize bununla öğüt veriliyor. Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"
(Mücadele, 3).

Zeccâc, "Buradaki الَّذِينَ kelimesi, mübtedâ olarak merfûdur. Bunun haberi, *"bir köle azât etmeleri gerekir..."* ifâdesidir. Ayet-i kerime فَعَلَيْهِمْ "onlara..." ifâdesi zikredilmemiştir. Çünkü bu, sözün akışından anlaşılmaktadır. Dilersen sen, bu haberi, "onların ödemeleri gereken keffâret, bir köle azat etmektir" şeklinde de takdir edebilirsin.." demiştir. Bil ki, insanların çoğu, ayet-i kerimedeki, ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا ifâdesinin tefsiri hakkında değişik izahlarda bulunmuşlardır. Özellikle, bu ifâdeyle ilgili olarak, **Arapça** dil alimlerinin görüşlerinin görüşlerini beyân etmek gerekir. Bir konuda bir çok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
يَعُودُونَ Kısmının İzahı

Ferrâ, "Lügatta, يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا demekle, يَعُودُونَ إِلَى مَا قَالُوا demek ve يَعُودُونَ فِيمَا قَالُوا demek arasında fark yoktur" demiştir. **Ebû Ali el-Fârisî** de, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا *"Bizi buna sevkeden Allah'a hamd olsun"* (A'râf, 43), فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ *"Onları cehennem yoluna sevkedin"* (Saffât, 23), وَأَوْحَىٰ إِلَىٰ نُوحٍ "**Nûh'a** vahyolundu" (Hûd 36) ve بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا *"Rabbin ona vahyetti diye..."* (Zilzâl, 5) ayetlerinde olduğu gibi, إِلَى ve **lâm** harf-i cerlerinin birbirinin yerini tuttuklarını söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا ayetindeki مَاقَالُوا *"dedilerini"* ifadesi hakkında iki izah şekli vardır:

1) Bu, **zıhâr** lafzıdır. Buna göre mana, "onlar, söyledikleri bu söze dönerler" şeklindedir.

2) Bundan muradın, hakkında konuşulan şey olması da muhtemeldir. Bu da, **zıhâr** yaparak onların kendilerine haram kıldıkları şeydir. Böylece "**kavl**" kelimesi, hakkında söz söylenilen şeyin yerine geçmiş olur. Bunun bir benzeri de, وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ *"Onun söylediği şeye biz varis oluruz"* (Meryem, 80) ayetidir ki, bu, "Onun mekûlüne

yani bahsettiği şeye biz varis oluruz" demektir. Hz. Peygamber (a.s.a) اَلْعَائِدُ فِي هِبَتِهِ كَالْكَلْبِ يَعُودُ فِي قَيْئِهِ *"Yaptığı hibeden dönen kimse, dönüp kustuğunu yiyen köpek gibidir"*[25] buyurmuştur ki bu kimse, hibe ettiği şeyden (mevhûb'dan) geri dönmüştür. Kişi, "Allah'ım bizim recâmız sensin" der ki bu, "Bizim mercüvvümüz, yani, ümit kaynağımız sensin" demektir. Cenâb-ı Hakk, *"Yakîn sana gelene kadar Rabbine ibadet et"* (Hicr, 99) buyurmuştur. Buradaki "yakîn", "mükanun bih" yani "kendisine kesin inanılan şey" anlamındadır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا ifadesi, "Onlar, hakkında bu sözü söyledikleri şeye dönerler" demektir.

Sonra biz bu lafzı, birinci şekle göre tefsir edersek, deriz ki: Dil âlimleri, "O işi ikinci kez yaptı" anlamında عَادَ لِمَا فَعَلَ denilmesinin, "yaptığını bozdu" anlamında yine عَادَ لِمَا فَعَلَ denilmesinin câiz olduğunu söylemişlerdir ki bu, makûl bir izahtır. Çünkü birşeyi yapıp da, sonra, o şeyin mislini (aynısının) denilmesini dileyen, mutlaka o mahiyete (şeye) yeniden dönmüş demektir. Yine birşeyi yapıp da sonra, onu ibtâl etmeyi isteyen kimse de yine ona dönmüş demektir. Çünkü birşeyi yok etme işi, ancak yeniden ona dönmekle mümkün olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Önceki anlattıklarımızdan ortaya çıkmaktadır ki, ayetteki bu ifadeden murad, onların, onu bozmak ve gidermek için o şeye dönmüş olmaları manası olabileceği gibi, yine onların o şeye, onu yeniden (tekrar) yapmak için dönmüş olmaları manası da olabilir. Birinci ihtimal, ekserî müctehidlerin benimsediği mana olup, onlar bunu birkaç şekilde izah etmişlerdir:

1) **Şafiî**'nin görüşüne göre, "onların söyledikleri şeye dönmeleri"nin manası, **zıhâr**dan sonra, hanımını boşaması mümkün olan bir zaman süresince boşamadan söz etmemesidir. Bu böyledir, çünkü, kişi **zıhâr** yaptığında, hanımını kendine haram kılmayı kastetmiştir. Eğer o, bunun peşinden talak ve başlattığı haram kılma işini tamamlamış olur ve ona keffaret de gerekmez. Eğer bu kimse talaktan söz etmezse, bu, onun, başlamış olduğu, hanımını kendine haram kılma işinden pişman olduğuna delâlet eder ve o zaman onu **keffâret** gerekir.

Ebû Bekir er-Râzî (el-Cessas) ise, **Ahkâmu'l-Kur'ân**'ında, bu görüşün, şu iki yönden hatalı olduğuna istidlâl etmiştir:

a) Cenâb-ı Hak, (ثُمَّ) *"Sonra dediklerinin geri alacaklar için..."* buyurmuştur. Buradaki "sonra" (**sümme**) kelimesi, sonralığı gerektirir. **Şafiî**'nin görüşüne göre, **zıhâr** yapan kimse, **zıhâr** yapmasının hemen ardından, gecikmeksizin, **zıhâr**ından dönmüştür. Ama bu mana, ayetin gerektirdiği mananın aksinedir.

b) **Zıhâr** yapan kimse, hanımını anasına benzetmiştir. Anasını yanında tutmak ise haram değildir. Şu halde hanımı anaya benzetmek zevcesini yanında tutmanın haramlığını gerektirmez. Şu halde zevcesini yanında tutmak ona **zıhâr** yapanın, "Sen

5) **Buhârî**, hibe, 14.

bana anamın sırtı gibisin" sözünü bozmayı gerektirmez. Böylece de, geri dönmenin (avdetin), nikâh altında tutmamasında tefsir edilmemesi gerekir.

Birinci istidlâle (itiraza) şöyle cevâp verilir: Aynı şy, **Ebû Hanife**'nin görüşüne karşı da söz konusudur. Çünkü o, "dönme" kelimesini, "hanımla cinsi münasebette bulunmanın mübah olması" şeklinde tefsir etmiştir. O halde **zıhâr** yapanın, bu tefsire göre, **zıhâr** lafzını söylemesinin hemen peşinden, belli bir süre geçmedikce, hanımına dönmemesi gerekir. Halbuki ümmet, bunun o kocanın hakkı olduğunda icmâ etmiştir. Böylece bu problemin, **Ebû Hanife**'ye karşı da vârid olduğu görülür.

Sonra biz deriz ki: O kimse, onu boşaması mümkün olduğu zaman süresince, zıhârını bozmazsa, onun zıhârından avdet ettiğine hükmedilemez. O muhakkak ki, bu kadar bir zamanın geçmesiyle, **zıhâr** yapan durumunda olmaktan vazgeçen kişi olması gecikmiş olur. Bu da, ثُمَّ (sonra) kelimesinin muktezasıyla amel etme konusunda yeterlidir.

Cessâs'ın ikinci itirazına şöyle cevap verilir: Evlenme yoluyla anayı nikâh altında tutmak ve ondan bu manada yararlanmak haramdır. Binâenaleyh **zıhâr** yapanın hanımına, "Sen bana, anamın sırtı gibisin" sözünde, bu benzetmenin, hanımı karı-kocalık yolu ile yahut ondan yararlanma yolu ile, tutma hususunda olduğuna dair bir açıklama (ifade) yoktur. Buna göre bu ifadeyi, bütün yönlerden ele almak gerekir. Binâenaleyh kocanın, "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözü, hanımının, zevciyyet yolu ile tutulmasının haramlığı bakımından anaya benzetilmiş olmasını gerektirir. O, hanımını boşamadığında da, zevciyyet yolu üzere, hanımını nikâh altında tutmuş olur. Böylece de bu nikâh altında tutma, o kişinin "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünün muktezasını bozmuş olur. Dolayısıyla da o kocanın, sözünden dönmüş olduğuna hükmetmek gerekir. Bu, **İmam Şafii**'nin mezhebinin izahı sırasında özetlenmiştir.

2) "Avdet" (dönme, geri alma) hususundaki ikinci görüş, **Ebû Hanife**'nin şu görüşüdür: Dönme, cinsî münasebetin, hanıma dokunmanın ve ona arzuyla bakmanın mübah hale gelmesinden ibarettir. Hanefiler bunu şöyle açıklarlar: Çünkü kişi, zıhâr yaparak, bu şeylerin haramlığı hususunda anasına benzetip, sonra da bu şeylerin yeniden mübah olmasını isteyince, "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünden avdet etmiş (dönmüş) olur. Bil ki bu görüş zayıftır. Çünkü o kimse hanımını, anasına benzettiğinde, hangi bakımlardan anasına benzettiğini açıklamamıştır. Böylece bu benzetmeyi, hanımından yararlanma ve ona arzuyla bakmanın haramlığına hamletmek, zevciyyet yoluyla hanımını nikâh altında tutmak manasına hamletmekten daha evlâ değildir. Dolayısıyla da bu benzetmeyi, bütün yönlerden düşünmek gerekir. Durum böyle olunca, koca, zevciyyet yolu üzere hanımını, bir an bile nikâhı altında tutmuş olsa, o zaman "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünün hükmünü bozmuş olur. Böylece de avdet (dönme, geri alma) işinin tahakkuk etmiş olması gerekir.

3) Avdet (dönme) ile ilgili üçüncü görüş, **İmam Mâlik**'in şu görüşüdür: "Kadına dönme, onunla cinsî münasebette bulunmaya azmetmekten (niyetlenmekten) ibarettir." Bu görüş de zayıftır. Çünkü bu nanımıyla cinsî münasebete yönelmek, onun

haramlığını nakzetmez. Onun haramlığını nakzeden (bozan şey) ise, onunla cinsî münasebeti helâl görmeye yönelmektir. O zaman biz, **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin görüşüne döneriz.

4) "Avdet" ile ilgili bu görüş, **Tavûs** ve **Hasanü'l-Basrî**'nin şu görüşüdür: "Onun hanımına dönmesi, hanımıyla cimâ etmesinden ibarettir." Bu görüş, yanlıştır; çünkü, ayetteki, *"Sonra, dediklerini geri alacaklar için birbiriyle temas etmezden evvel bir köle azat etmek gerekir"* ifâdesi, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ *"bir köle azât etmek gerekir..."* şeklinde, takibiyye **fâ**'sı ile gelmiştir. Bu, keffâret ödemenin, dönmeden sonra olmasını gerektirir. Yine, bu ayetteki, *"birbiriyle temas etmezden evvel"* kısmı da, bu keffâret ödemenin, cimâdan sonra, cimâdan önce olmasının gerekliliği sabit olunca dönmenin, cimâdan başka bir şey olması gerekir.

Bil ki, âlimlerimiz şöyle demiştir: Farzet ki, bu ayette zikredilen dönme, geri alma, cimâ manasına da, cinsî münasebete azmetme manasına da, cimâyı mübâh görme manasına da uygundur. Ancak şu kadar var ki, **İmam Şafiî**'nin söylemiş olduğu şey bu ismin kendisine uygun düştüğü en az manadır. Binâenaleyh, bu hükmün onunla ilgili olması gerekir. Çünkü, bu asgarî miktarla avdet işi tahakkuk etmiş olur. Diğerleri ise, bundan daha fazla olup, bundan onun kastedildiğine dair kesin bir delil yoktur.

ثُمَّ يَعُودُونَ kelimesindeki ikinci ihtimal, bu ifadenin, "daha önce yaptıklarını yeniden yaparlar" anlamında olmasıdır. Bu ihtimale göre de, ayette birkaç izah vardır:

1) **Sevrî**, "Avdet, İslâmiyet döneminde **zıhâr** yapmaktır.." demiştir. Bunun izahı şöyledir: Cahiliyye Arapları, **zıhâr** ile hanımlarını boşuyorlardı. Cenâb-ı Allah, **zıhâr**ın İslâm'daki hükmünü, cahiliyye dönemi Arapları nezdindeki hükümden değişik belirlemiş ve "Kadınlarına **zıhâr** yapanlar, (yani cahiliyye döneminde), sonra da, dediklerine dönenler için, (yani İslâmiyet geldikten sonra bu işi yeniden yapanlar için)..." buyurmuştur. Bu, "Onlar, İslâm geldikten sonra, cahiliyye döneminde iken söyledikleri gibisini söylüyorlar. Binâenaleyh, bunun keffâreti şöyle şöyledir..." anlamına gelir.

Bizim alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu görüş zayıftır, çünkü Cenâb-ı Hakk, **zıhâr**dan bahsetti, ondan sonra da, ثُمَّ sonra" kelimesiyle de, avdetten bahsetti. Bu, avdetin, **zıhâr**dan başka bir şey olmasını gerektirir. Binâenaleyh, eğer onlar, "Hanımlarına **zıhâr** yapanlar" ifâdesinden muradın, İslâm'dan önce ilgili hanımlarına **zıhâr** yapmakta olanlar olduğunu; وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ (Bakara, 102) ayetinin مَا كَانَتْ تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ takdirinde olması gibi, كَانَ lafzının zımmen bulunduğunu söylerlerse, biz de deriz ki: Takdir ve gizleme, aslolanın hilafınadır.

2) **Ebu'l-Âliye**, "**Zıhâr** lafzını tekrarladığı zaman, koca, avdet etmiş olur. Eğer tekrarlamazsa, bu avdet olmaz" demiştir. Bu, lafza ve zâhire bağlı olanların görüşüdür. Onlar bu görüşlerine, *"Sonra dediklerine geri dönerler"* ifadesi, yaptıkları şeye geri dönmeye delâlet eder. Bu ise, ancak o işi tekrarlamakla olur" diyerek delil getirmişlerdir. Bu görüş de iki bakımdan zayıftır:

a) Eğer, ayetten murad bu olsaydı, ayet, ثُمَّ يُعِيدُونَ مَا قَالُوا "dediklerini iâde ederlerdi" şeklinde olurdu.

b) Bu, **Eve** (r.a)'ın hadisidir. O, **zıhârı** tekrar etmemiştir; ancak o, cimâya kastetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ona keffâreti gerekli görmüştür. **Seleme bin Sahr el-Beyâdî** (r.a) ile ilgili hadis de böyledir. O, "Ben cimâya karşı sabırlı değildim. Binâenaleyh ayı gelince, fecr doğduktan sonra, cimâ etmekten kendimi alıkoyamayacağım korkusuyla, bütün ramazan ayı boyunca hanımıma **zıhâr** yaptım. Sonra, yine sabredemedim, onunla cimâ ettim. Ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, ona bu durumu haber verdim ve "Allah'ın hükmünü icrâ et" dedim. O da, "Bir köle azât et" buyurdu. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s) **Seleme**, zıhârı tekrar ifâde etmediği halde, ona, keffâretin vâcib olduğunu beyân etmiştir.

3) **Ebû Müslim el-Isfehanî**, "Avdet'in anlamı, kişinin ilk defa söylemiş olduğu "**zıhâr**" kelimesini yemin ile söylemiş olmasıdır. Binâenaleyh, eğer o, yemin etmemiş ise, buna keffâret gerekmez. Bu, şuna kıyasla böyledir: Eğer kişi, bazı yiyecekler hakkında, "Bu bana, insan eti gibi haramdır" dese, bu sözden dolayı (bozması halinde) ona keffâret gerekmez. Ama, bunu yemin ederek söylese, o zaman ona, keffâret-i yemin gerekir" demiştir. Bu görüş de zayıftır, çünkü menâsik-i hac'da, keffâret, icmâ ile vâcibtir. Halbuki burada, bir yemin de söz olmadığı halde, hatâen öldürmede de keffâret gereklidir.

Köle Azâd Etme

Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا *"Birbiriyle temas etmeden evvel bir köle azâd etmeleri gerekir..."* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, **zıhârın** haram kıldığı şey hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu hususta **İmam Şafiî**'nin iki görüşü vardır:
1) **Zıhâr**, sadece cinsî münasebeti haram kılar.

2) Daha hevesli olan bu görüşüne göreyse, **zıhâr** hanımından istifade cihetlerinin hepsini haram kılar. Bu, aynı zamanda, **Ebû Hanîfe** (r.a)'ın da görüşüdür. Bunun birkaç delili vardır:

a) Allah Teâlâ, *"birbiriyle temas etmeden evvel bir köle azat etmeleri gerekir"* buyurmuştur. Binâenaleyh, bu, bütün dokunma ve temas çeşitlerini, ister el ile, isterse başka bir şeyle olsun, içine alır.

b) Ayetteki, *"Hanımlarına zıhâr yapıp da..."* ifâdesi, kocaya, hanımını anasının sırtına benzetmiş olması sebebiyle, hanımının ona haram olmasını gerektirir. Dolayısıyla, nasıl anasının sırtına dokunması ve temas etmesi haram ise, aynı halin, aynı şekilde hanımı için de söz konusu olması gerekir.

c) **İkrime**'nin rivâyetine göre, bir adam hanımına **zıhâr** yaptı. Sonra, keffâret ödemeden, onunla cinsî münasebette bulundu ve gelip, bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdi. Hz. Peygamber de, اِعْتَزِلْهَا حَتَّى تُكَفِّرَ *"Keffâret verinceye kadar hanımından uzak dur..."*[26] buyurdu.

---

26) Müsned, 6/389, Ebû Dâvud, talak, 17 (2/268).

İKİNCİ MESELE
Zıhârın Teaddüdü

Alimler, tekrar tekrar **zıhâr** yapan kimse hakkında ihtilâf etmişlerdir. **İmâm Şafiî ve Ebû Hanîfe**, "Aynı mecliste olmaması ve bu tekrar ile tekîdin kastedilmemesi durumunda, her **zıhâr** için bir keffâret gerekir. Aynı mecliste ve tekîd gayesiyle tekrar edilen **zıhârlar** içinse, tek keffâret gerekir" demişlerdir. **İmam Mâlik**, "Kim karısına, yüz ayrı mecliste **zıhâr** yapsa, yine ona, ancak bir keffâret gerekir" demiştir. Bizim delilimiz şudur: *"Kadınlarına zıhâr yapanlar için... bir köle azâd etmeleri gerekir..."* ayeti, **zıhârın**, keffâretin vâcib oluşunun illeti olmasını gerektirir. İkinci bir **zıhâr** bulununca, keffâretin vâcib olmasının illeti bulunmuş olur. İkinci **zıhâr** ise, ya birinci keffâreti, ya da ikinci keffâretin illeti olmuş olur. Birinci ihtimâl bâtıldır; çünkü o keffâret, birinci **zıhâr** ile vâcib olmuştur. Olanın yeniden olması (tahsil-i hâsıl) imkânsızdır. Ayrıca, illetin hükümden sonraya kalması da imkânsızdır. Böylece anlıyoruz ki, ikinci **zıhâr**, ikinci bir keffâreti gerektirmektedir. **İmam Mâlik**, "Ayetteki, *"Zıhâr yapanlar"* ifâdesi, hem bir kere **zıhâr** yapan, hem de pek çok kere **zıhâr** yapan kimseyi içine almaktadır. Sonra Cenâb-ı Hakk bu kimseye bir köle azâdını farz kılmıştır. Böylece anlıyoruz ki, tek bir keffâret, ister bir defa, ister pekçok **zıhâr** olsun, yeterlidir" diyerek delil getirmiştir. Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, *"Allah sizi, yeminlerinizdeki "lağv"den dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi, kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden hesaba çeker. Bunun da keffâreti, on yoksulu doyurmaktır..."* (Mâide, 89) buyurmuştur. Bu ayet, zâhiren, çok sayıdaki yemin için, ancak bir tek keffaretin farz olmasını gerektirir. Halbuki bu böyle değildir. Bu böyle olmayınca, siz (Mâlikilerin) söylediği şey de yanlış olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bütün Hanımlarına Zıhâr Yapan

Nikâhı altında dört kadın bulunan ve de, "Sizler bana anamın sırtı gibisiniz" demek suretiyle, hepsine birden tek bir ifadeyle **zıhâr** yapan hakkında, **İmam Şâfiî**'nin iki görüşü vardır. Bu görüşlerden, doğruya en yakın olanına göre, bu kimseye, **zıhâr** yaptığı hanımlarının sayısınca, yani dört keffâret gerekir. Bunun delili ise, daha önce zikrettiğimiz husustur. Buna göre, bu kimse bu sözü ile, falan kadına **zıhâr** yapmış, böylece bu **zıhâr** sebebiyle ona bir keffâret gerekmiştir. Yine o aynı bu ifadesi ile, falanca kadınına, **zıhâr** yapmış olur. Böylece bu ikinci (ve üçüncü ve dördüncü) **zıhâr** da, başka keffâretleri gerektirmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayet-i kerime, keffâretin temasdan (cinsî münasebetten) önce geçerli olduğuna delâlet eder. Eğer keffâreti ödemeden o kişi hanımıyla cinsî temasta bulunursa, ona ancak tek bir keffâret gerekir. Bu, **İmam Mâlik, Ebû Hanîfe, Şafiî, Süfyan es-Sevrî, İmam-ı Ahmed** ve **İshak b. Rahuye** gibi (Allah hepsine rahmet etsin), ekserî ilim erbabının görüşüdür. Bazı alimler de, "Eğer koca, keffâret ödemeden önce, hanımıyla cinsî münasebette bulunursa, ona iki keffâret gerekir" demişlerdir. Bu, **Abdurrahman b. Mehdî**'nin de görüşüdür. Bizim delilimiz, ayetin **zıhâr** yapan kimseye, hanımıyla temas etmezden önce, keffâret ödemesinin gerekli olduğuna delâlet edişidir. İşte burada, öncelik vasfı fevt olmuş, keffâretin vacibliği kalmış olur. Şu halde ayette, keffâret öncesi yaklaşmadan ötürü başka bir keffaret gerektirdiğine delil yoktur.

BEŞİNCİ MESELE
Keffaret için İcbar

En açık olan görüşe göre, kadın için de, kocası keffâreti ödeyinceye kadar, kocasını kendisine yaklaştırmaması gerekir. Eğer koca, keffâreti hafife alırsa, bu sefer, koca ile kadın arasına, kadı (hakim) girer ve kadınla cinsî müanasebete karşılık ödemesi gereken hakkı (keffâreti) tam ödetmek için, dayakla bile olsa, kocayı keffâret ödemeye zorlar. Alimler şöyle demişlerdir: "Kişi sadece keffâretler içinde zıhâr keffâretinden ötürü zorlanır ve (gerekirse) hapsolunur. Çünkü keffâreti edâ etmemek, kadına zarar vermekve onun hakkını yerine getirmekten kaçınmaktır."

ALTINCI MESELE

Ebû Hanîfe (r.h), "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir köle azâd etmeleri gerekir"* ifadesinden ötürü, köle ister mü'min, ister kâfir olsun, yeter. Çünkü bu lafız, bütün köleleri içine alan, umûmî bir ifadedir" demiştir. **İmâm Şafiî** ise, azad edilecek bu kölenin mutlaka mü'min olması gerektiğini söylemiştir. Onun delili şu iki şeydir:

1) Müşrik, pistir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, *"Şüphesiz müşrikler pistir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Pis olan herşeyi ümmetin icmâ ile, habis ve pistir. Cenâb-ı Hakk ise, habîs şeyler hakkında, *"Habîs şeylere dokunmayın, onları infak etmeye yeltenmeyin"* (Bakara, 267) buyurmuştur.

2) Biz, öldürme (katl) keffâretinde, azâd edilecek kölenin mü'min olması gerektiğinde icmâ etmiştik. Bu keffârette de durum aynıdır. Herkesin benimsediği görüşe göre, azâd etme, bir iyiliktir. Bunu iman ile sınırlamak (mü'minlere has kılmak), bu iyiliği, Allah'ın dostlarına yapıp, Allah düşmanlarını bundan mahrum bırakmayı gerektirir. Bunu iman ile sınırlamamak ise, Allah'ın dostlarının bundan mahrum kalmasına yol açar. İşte bundan dolayı, bu faydayı elde etmek için, bunu iman ile sınırlamak gerekir.

YEDİNCİ MESELE

İmâm Şafiî (r.h)'ye göre, "mükâteb" köleyi azâd etmek, zıhâr keffâreti için yeterli (geçerli) olmaz. **Ebû Hanîfe** (r.h) ise, "Zıhâr yapan, eğer bu mükateb köle (efendisine) henüz hiçbir şey ödemeden onu azâd ederse, zıhâr keffâreti olarak yeter. Eğer köle birşeyler ödemiş iken onu azâd ederse, "zâhirürrivayeye" göre, bu kifayet etmez" demiştir. **Hasan Ebû Hanîfe**'den, "Bu köle azâdının kâfi geleceği" görüşünü de rivayet etmiştir. Bunda **Ebû Hanîfe**'nin delili şudur: وَفِي الرِّقَابِ (Bakara, 177) ayetinden ötürü, mükâteb kölenin de, rakabeye (kölelere) dahil olmasıdır. Köle olma durumu ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir köle azâd etmeleri gerekir"* ifadesinden ötürü, keffâret için yeterlidir. **İmâm Şâfiî**'nin delili ise şudur: Köle azâd etmeyi gerektiren durum, mükâteb kölenin azâd edilmesinden sonrada durum devam eder. Köleler konusunda, amel edilmemeyi gerektiren husus, burada mevcud değildir. Bu sebeple de hükmün, aslı üzerine devam etmesi gerekmiştir.

Bunu gerektiren şey şöyle izah edilir: Sâbit olanda asl olan, onun bulunduğu hal üzere devam etmesidir. Bu ikisini birbirinden ayıran husus şöyle izah edilir. Mükâteb köle, hernekadar o, efendisinin mülkiyetinden henüz çıkmamış ise de, onun

mülkiyetinden çıkmış gibidir. Fakat onun köleliğinde bir noksanlık mümkündür. Bunun delili ise, o kölenin, kendi kazancına kendisi daha müstehak olup, efendisi için ise, onun üzerinde bir takım tasarrufta bulunmasının imkânsız oluşudur. Öyle ki efendisi onu öldürse, kıymetini tazmin eder. Meselâ efendi, mükâteb olan câriyesi ile cinsî münasebette bulunsa, o câriyenin mihri, efendiye borç olur, efendinin bunu ödemesi gerekir. Yine malûmdur ki, katıksız mülkiyeti, bir takım zayıflık ve ziyan şâibelerinden uzak tutmak, mâlik, zayıf olan mülkü bunlardan uzak tutmaktan daha zor ve ağır gelir. Kişinin, normal köleyi azâd ile mesûliyetten çıkmasından, onun mükâteb köleyi azâd etmekle de sorumluluktan çıkması gerekmez. İkinci bir izaha göre ise şöyle denilir: Biz, şayet efendi öldükten sonra vârisler, köleyi azâd etseydiler, bunun keffâret olarak yeterli olmayacağı hususunda icmâ etmiştik. İşte bunun gibi, vâris bırakan da onu azâd ettiğinde böyledir. **Câmî** (bu ikisinde ortak taraf) ise, bu mülkiyetin zayıf oluşudur.

SEKİZİNCİ MESELE

O köleyi, eğer, keffâret niyetiyle bir akrabası alıp azâd etse, bu köleyi azâd olur. Fakat **Şâfiî**'ye göre, bu keffâret yerine geçmez. **Ebû Hanîfe**'ye göre ise, bu **zıhâr** keffâreti yerine geçer. **Ebû Hanîfe**'nin hücceti, ayetin zâhirine tutunmaktır. **İmâm Şâfiî**'nin hücceti ise, daha önce geçmiş olan husustur.

DOKUZUNCU MESELE

Keffârette Doyurma

Ebû Hanîfe, keffâretlerde fakiri doyurma şartının, yiyecek bulmaya ve yedirmeye imkân bulmakla yerine getirileceğini söylemiştir. **Şâfiî**'ye göre ise, fakiri ona mâlik kılmakla edâ edilir. **Ebû Hanîfe**'nin delili, ayetin zâhiridir. Buna göre, vâcib olan, bizzat yedirmektir. Yedirmenin hakikati ise, yeme imkânı sağlamaktır. Bunun böyle olduğunun delili ise, *"Âilesine yedirmekte olduğunuzun orta derecesinden on yoksulu doyurmak..."* (Mâide, 89) ayetidir. Bu, hem yeme imkânı verme, hem de fakiri o yiyeceğe bizzat mâlik kılmakla yerine getirilir. **Zıhâr** keffâretinde de böyledir. **İmâm Şâfiî**'nin hücceti ise, bunu, zekâta ve sadakayı fıtra kıyastır.

ONUNCU MESELE

Şâfiî "Her bir fakire, yiyip-içtiği o beldenin yiyeceğinden olmak üzere, bir müdd (ölçek) buğday, veya arpa, veya pirinç, veya hurma, yahut keş peyniri verilir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ölçeğine (ölçü bilimine) göre olup, ondan sonra ortaya çıkmış ölçekler itibara alınmaz" demiştir. **Ebû Hanîfe** ise "Her bir fakire (zıhâr keffâreti için), yarım ölçek buğday, veya un, veya kavut, yahut bir "sa' " hurma, veya arpa verilir. Bunun dışında verilecek miktarlar yeterli olmuştur" demiştir. **Şâfiî**'nin delili şudur: Ayetin zâhiri, "yedirme"yi gerektirmektedir. Yedirmenin mertebeleri ise, kemiyet ve keyfiyet açısından farklı farklıdır. Bu nedenle, "yedirme" lafzını, bunların bir kısmına hamletmek, diğerlerine hamletmekten daha evlâ değildir. Binâenaleyh bu lafzı, zâhiren olması gereken en az şeye hamletmek gerekir. Bunun en azı ise, "müdd" miktarıdır.

Ebû Hanîfe'nin delili ise, **Evs b. Sâmit** (r.a) ile ilgili hadiste geçen, *"Her yoksul için, yarım "sa" buğday ver"* hadisidir. **Hz. Alî** (r.a) ve **Hz. Aişe** (r.a)'nın, "Her fakire,

iki müdd (ölçek) buğday verilir" dedikleri rivayet edilmiştir. Bir de göz önünde bulundurulması gereken, her yoksulun o gün şartlarındaki günlük ihtiyacıdır. O zaman bu, sadakayı fıtrın bir benzeri olur. Bu da, "müdd" ile değil, söylediğimiz şey ile edâ edilir.

ONBİRİNCİ MESELE

Eğer o kimse, bir yoksulu, altmış defa yedirse, **İmâm Şâfiî**'ye göre bu, keffâret olarak, kifâyet etmez; **Ebû Hanîfe**'ye göre ise kifâyet eder. **Şâfiî**'nin delili, bu ayetin zâhiridir. Çünkü ayet, altmış yoksulun doyurulmasının vâcib olduğunu ifâde ediyor. Dolayısıyla ayetin zâhirine uymak gerekir. **İmam Ebû Hanîfe**'nin delili ise, bundaki gayenin, ihtiyacı gidermek olmasıdır ve bu, (bir fakiri altmış kere doyurmakla) yerini bulmuş olur. **Şâfiî**, buna karşı şöyle diyebilir: "Lafzın zâhirinin ifade ettiği hükümler, böylesi takdirlerden üstündür. Binâenaleyh bu gibi hususlarda kıyastan kaçınmak vâcibtir. Ve yine belki de altmış ayrı kişiyi sevindirmek, bir kişiyi (altmış kere) sevindirmekten Hakk'ın rızasına daha uygundur."

ONİKİNCİ MESELE

Şâfiî uleması şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, köle hakkında, *"Fakat kim bulamazsa, birbiriyle temas etmezden evvel, fasılasız iki ay oruç tutsun.."*, oruç hakkında da, *"buna da güç yetiremezse, altmış yoksulu doyursun..."* buyurmuş, birincisinde, *"kim bulamazsa..."*, ikincisinde, *"kim güç yetiremezse..."* demiştir. Binâenaleyh, malı olmayan kimse, o anda köle azâd etmekten aciz olması sebebiyle hemen oruca geçemez!.. Ama, o anda hasta olan kimse, eğer hastalığı, iyileşmesi umulmayan bir hastalık ise, fakir doyurma şıkkına geçebilir. Bu iki durum arasındaki fark şudur: Allah Teâlâ, fakir doyurma şıkkına geçme hususunda, *"kim güç yetiremezse"* buyurmuştur. Bu, o anda hemen söz konusu olan hastalık sebebiyledir: Şu andaki acizlik ise, güç yetirilemeyen bir durumdur. Allah Teâlâ köle azâd etme durumu hakkında ise, *"kim bulamazsa"* buyurmuştur. Bu, "kim bir köle bulamazsa" veya "köle satın alacak mala sahip olamazsa" demektir. Malı olmayan kimse, malını yitirmiş olan kimse, diye isimlendirilmez. Yine, bu ikisi arasındaki farkın şu olduğu söylenebilir: Mal elde etmek, kişinin iradesiyle ilgilidir. Ama hastalığı gidermek, insanın irâdesiyle olamaz.

ONÜÇÜNCÜ MESELE

Alimlerimizden bazıları şöyle demişlerdir: "Aşırı şehvet arzusu ve cinsî münasebet düşkünlüğü, keffârette, oruçtan fakir doyurmaya geçme hususunda bir özürdür. Bunun delili şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), bir bedevî araba, oruç tutmasını emretmiş, bedevî de Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bu iş zaten oruçtan dolayı başıma geldi, nasıl dayanabilirim?" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Fakirleri doyur" buyurmuştur. Bu hadis şehvet düşkünlüğünün, keffârette, oruçtan fakir doyurmaya geçme hususunda bir mazeret olduğuna delâlet eder. Ayrıca, "istitâ'e", vüs'atin; vüs'at de tâkatın üzerindedir. Binâenaleyh "istita'e", insanın, bu işi kolaylıkla yapabilmesidir. Malûmdur ki, şehvet düşkünlüğü bulunan kimsede, bu anlamda bir "istitâ'a" yoktur. İşte bütün bunlar, Kur'ân'ın anlaşılmasına taalluk eden, bu ayetteki hususların kısa bir özetidir. En iyisini Allah bilir.

Cenâb-ı Allah, ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"İşte size, bununla öğüt verilliyor. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. Zeccâc, ذٰلِكُمْ ifâdesi, keffâretin önemini göstermek içindir. Bu ifâde, "Keffâretin sıkı tutulması, zıhârı terk edesiniz ve tekrar yapmayasınız diye, size bir öğüt ve nasihattır" anlamındadır" demiştir. Bir başkası da, "Bu ifâde, "işte siz, keffâretle emrolunuyorsunuz.." anlamındadır" demiştir. Allah, keffâreti ödeme ya da ödememe hususunda ne yaparsanız hakkıyla bilir.

★ ★
★

Keffâret Olarak Oruç

Cenâb-ı Hakk bundan sonra, köle azâd etmekten aciz olan kimse hakkındaki hükmü beyan etmiş ve şöyle demiştir:

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ۚ ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ۗ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝

"Fakat kim bunu bulamazsa, birbiriyle temas etmezden evvel, fâsılasız iki ay oruç tutsun. Kim, buna da güç yetiremezse, altmış yoksulu doyursun. Bu hafifletme Allah ve peygamberine iman etmekte olduğunuz içindir.. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler içinse, elem verici bir azâb vardır"

(Mücadele, 4).

Ayet-i kerime, bu orucun peş peşe tutulmasının bir şart olduğuna delâlet eder. Allah Teâlâ, köle azâd etme ve oruç hususunda, bunların cinsî münasebetten önce bulunması gerektiğini belirtmiştir. Sonra da, "kim buna güç yetiremezse, o, altmış yoksulu doyursun" buyurmuştur. Ama, bu doyurma işinin, cinsî münasebetten önce olması gerektiği hususunu zikretmemiştir. Fakat, bu iş de, icmâ'ın delâletiyle, ilk ikisi gibi (cinsî münasebetten) önce olmalıdır. Bu ayetle ilgili fıkhî meseleler çok olup, fıkıh kitaplarında zikredilmiştir.

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ۗ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Bu (hafifletme), Allah ve peygamberine iman etmekte olduğunuz içindir. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler içinse, elem verici bir azâb vardır"* buyurmuştur. Ayetin başındaki ذٰلِكَ ile ilgili, iki görüş vardır:

1) Zeccâc, "Bu, ref' mahallindedir ve "Koyduğumuz bu hükümlerin farz kılınışı..." anlamındadır" demiştir.

2) Bu, "Bizim bu izahı yapmamız ve bu ahkâmı öğretmemiz, sizin, şeriatıyla amel etme hususunda Allah ve Resûlünü tasdik etmemiz; zıhârı en güçlü boşanma şekli kılma biçimindeki câhiliyye adetine devam etmemiz içindir..." demektir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Mu'tezile, ayetteki لِتُؤْمِنُوا "İman etmekte olduğunuz için..." ifâdesini, Allah'ın fiillerini gaye ve sebeplere bağlı olduğu ve O'nun gayesinin ise, mü'minlerin Allah'a iman edip, daha önce bulundukları câhiliyye dönemindeki küfür halinde bulunmamaları olduğuna delâlet ettiği hususunda hüccet getirmişlerdir. Bu da, Allah Teâlâ'nın, onlardan imam ve küfür etmemeyi murad ettiğine delâlet eder.

İKİNCİ MESELE Ameli imandan addeden kimse, bu ayetle istidlâl etmiş ve "Allah Teâlâ onlara bu amelleri emretmiş ve onlara bunları bu amelleri yapmak suretiyle mü'min olmaları için, emrettiğini beyan etmiştir. Binâenaleyh, ayet-i kerime, amelin imandan bir cüz olduğuna delâlet eder" demiştir. Bunu kabul etmeyenler ise, "Allah Teâlâ, "Bu, bu şeyleri yapmak suretiyle, Allah'a iman etmiş olmanız içindir.." dememiştir. Biz, bunun manasının, "Bu, bu hükümleri kabul etmek içindir..." şeklinde olduğunu söylüyoruz. Sonra, Cenâb-ı Hakk, bu kimseler için tâatın gerekli olduğunu tekîdle beyân ederek, "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler içinse, yani bunları inkâr eden ve yalanlayan kimseler içinse, elem verici bir azâb vardır" buyurmuştur" der..

★ ★
★

Resûle Karşı Çıkanların Sonu

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝

"Allah'ı ve Peygamberine muhalefet etmekte olanlar, kendilerinden evvelkilerin uğradıkları zillet gibi zillete uğratılmışlardır. Halbuki biz, açık açık ayetler indirmişizdir. Kâfirlere, hor hakir kılıcı bir azâb vardır"

(Mücadele, 5).

Bu ayetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, يُحَادُّونَ kelimesiyle ilgili iki görüş vardır:

1) **Müberred**, "Bu kelimenin aslı, "önlemek, mâni olmak" anlamındadır. Arapça, kapıcıya "**haddâd**" denilmesi ve rızkı engellenmiş kimse için de "mahdûd" denilmiş olması bu manadan dolayıdır.." demiştir.

2) **Ebû Müslim el-İsfehanî** de, "Bu, "**hadîd**-demir" kökünden gelip, "mufâele" veznindedir. Bundan murat, bu ister hakiki manada olsun isterse, demirle yapılan mücadeleye benzetilerek, şiddetli çatışma ve çekişme anlamında olsun, "demirle,

kılıçla, silahla karşılık verme" anlamındadır" demiştir. Müfessirler ise, "Bu kelime, düşmanlık yapan, muhalefet eden.." anlamındadır. Bu bazan, Allah'ın dostlarına karşı savaşmak suretiyle olur, bazan da; Allah'ın dinini yalanlama ve ondan men etme biçiminde olur" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE

"Muhalefet etmekte olanlar" ifâdesiyle, münafıklar kastedilmiş olabilir. Çünkü onlar, kâfirlere dostluk besliyor, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aleyhine, onlara destek veriyorlardı. Bundan dolayı Allah onları zelil kılmıştır. Yine bununla, diğer kâfirlerin kastedilmesi de muhtemeldir. Dolayısıyla, Allah Teâlâ, Resûlüne, onların zillete duçar edileceklerini bildirmektedir. **Müberred**, كُبِتَ fiili hakkında, "Allah onu zelil kıldı..." anlamında كَبَتَ اللّٰهُ فُلَانًا denilir. Zillete duçar kılınan kimseye, "mekbût" denilir..." demiştir.

Sonra Cenâb-ı Hakk, "kendilerinden evvelki peygamber düşmanlarının uğradıkları zillet gibi bir zillete duçar olacaklardır. Halbuki, Allah Teâlâ, bu peygamberin doğruluğuna delâlet eden apaçık ayetler indirmiştir. Bu ayetleri inkâr edenler için, şereflerini ve kibirlerini gideren, onları hor ve hakir kılan bir azâb vardır" buyurmuş, böylece, bu muhalefet edenlerin azâbının, dünyada zillet ve horluk hakirlik, ahirette de o şiddetli azâb olduğunu beyân etmiştir.

★ ★
★

Cenâb-ı Allah daha sonra, bu vaîdi mükemmelleştiren hususu zikredip şöyle buyurmuştur:

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا ۖ أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

"O günde ki Allah onların hepsini diriltecek ve kendilerine neler yaptıklarını haber verecek. Allah (bütün) onları saymış (tesbit etmiş), onlarsa bunu unutmuşlardı. Allah her şeye hakkıyla şâhiddir"

(Mücadele, 6).

Ayetin başındaki يَوْمَ kelimesi, ya يُنَبِّئُهُمْ fiiliyle, ya da مُهِينٌ kelimesi ile mansubtur (yani onun zarf-ı zamanıdır) yahut da, mahzûf bir اُذْكُرْ (hatırla) fiili ile mansubtur. Bu, o günün dehşetini göstermek içindir.

Ayetteki, جَمِيعًا (hepsini) kelimesiyle ilgili iki görüş var:

1) "Hepsini diriltecek, hiçbirini dirilmemiş olarak bırakmayacak" demektir.

2) Bu "Onlar tek bir halde toplanmış oldukları halde, onları diriltecek" demektir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, *"ve kendilerine neler yaptıklarını haber verecek"* buyurmuştur. Bu haber verme işi, onları utandırmak, kınamak, ayıplamak ve gördüklerinde bir an önce cehenneme atılmalarını temenni edecekleri hallerini teşhir içindir. Çünkü bütün şâhidler (seyredenler)in gözü önünde büyük bir horluk onlara gelmiştir.

Ayetteki, أَحْصَىٰهُ اللَّهُ *"Allah (bütün) onları saymıştır"* ifadesi, "Onların bu amellerinin, kemiyet, keyfiyet, zaman ve mekân gibi bütün hallerini bilir." Çünkü Allah Teâlâ, cüziyyatı (bütün teferruatı) bilir" demektir. Cenâb-ı Hakk daha sonra, وَنَسُوهُ *"Onlarsa bunu unutmuşlardı"* buyurmuştur. Çünkü onlar, bu amelleri önemsemediler, küçümsediler ve gevşek davrandılar ve böylece gerçekten onları unuttular. Halbuki *"Allah herşeye hakkıyla şâhiddir"*. Ona, kesinlikle hiçbir şey gizli kalmaz.

★ ★
★

Allah İlmi İle Her Yerde

Hak Teâlâ daha sonra herşeyi bilir olduğunu iyice izah etmek için şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ مَا يَكُونُ مِن نَّجْوَىٰ ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ
إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَىٰ مِن ذَٰلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ۖ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ
إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝

"Görmedin mi ki göklerde ne var, yerde ne varsa, Allah hepsini bilir. Nerede üç kişi fısıltı ile konuşsa, muhakkak O, bunların dördüncüsüdür. Bir beş kişiden olsa (bu iş), o muhakkak bunların altıncısıdır. Bundan daha az, (veya) daha çok (sayıda kişiden bu fısıldaşma olsa), muhakkak O, onlar nerede olurlarsa olsunlar, onlarla beraberdir Sonra O, bütün yaptıklarını kıyamet gününde kendilerine haber verecektir. Çünkü Allah, her şeyi hakkıyla bilir"

(Mücadele, 7).

İbn Abbas (r.a), أَلَمْ تَرَ *"görmedin mi ki?"* ifadesi, "bilmiyor musun ki" manasınadır" demiştir, ben de diyorum ki: Bu doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ'nın herşeyi bilir oluşu görünmez, fakat deliller vasıtası ile bilinir, anlaşılır. "Görme" kelimesi bu "bilme" manasında kullanılmıştır, çünkü Allah'ın âlim oluşunun delili, O'nun muhkem, muntazam, sapasağlam işleridir. İşleri böylesine düzgün ve sağlam olan, şüphesiz âlimdir. Buradaki birinci mukaddimeye gelince, bu, göklerin ve yerin hayranlık veren hadiselerinde, bitkiler ve canlıların oluşumlarında görülmekte ve anlaşılmaktadır.

İkinci mukaddimeye gelince, bu da son derece açıktır. Şöyle ki, Allah'ın böyle âlim olduğuna delâlet eden delil açık ve net olunca, muhakkak ki, bu ilim ve istidlâlin de, açıklık ve netlik derecelerinin en üst mertebesine ulaşmış, böylece de algılanan ve görülen birşey gibi olmuş olması gerekir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hakk, "görme" lafzını bilme manasında kullanıp *"Görmedin mi ki"* buyurmuştur. Allah'ın, herşeyi bilmesine gelince, bunun sebebi de şudur: Çünkü O'nun ilmi kadîm bir ilimdir.

Buna göre, bilinen bütün şeyler, bilinebilirlikleri açısından müşterek oldukları halde, eğer Allah'ın ilmi sadece bir kısmına taalluk etmiş olsaydı, bu ilim, bu tahsisde, bir tahsis edene muhtaç olurdu. bu ise, Allah hakkında imkânsızdır. Binâenaleyh şüphesiz Allah Teâlâ'nın bütün herşeyi bilir olması gerekir. Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah şüphesiz hepsini bilir"* buyurmuş, ama önce yerde olan şeyleri zikretmemiştir. Böyle bir sıralamanın, son derece enteresan bir sırrı (önceliği) vardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, özellikle kullardan sudur eden fısıldaşma olayını zikretmiş ve *"Nerede üç kişi fısıltı ile konuşsa, muhakkak O, bunların dördüncüsüdür. (Bu iş) bir beş kişiden olsa, O muhakkak bunların altıncısıdır. Bundan daha az (veya) daha çok (sayıda kişiden bu fısıldaşma olsa), muhakkak O, onlar nerede olurlarsa olsunlar, onlarla beraberdir. Sonra O, bütün yaptıklarını kıyamet gününde kendilerine haber verecektir. Çünkü Allah, herşeyi hakkıyla bilir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele var:

Farklı Kıraatin İzahı

BİRİNCİ MESELE

İbn Cinnî, "Ebû Hayre, ayeti te ile ... مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى şeklinde okumuştur. Ekseriyetin kıraati olan, ya ile مَا يَكُونُ şeklindeki kıraat, dil yönünden daha vazıhtır. Çünkü bu okuyuşta daha yaygınlık ve cinsin umûmîliği (hem müzekker hem müenneslik durumu vardır. Bu tıpkı, senin: مَا جَاءَنِي مِنِ امْرَأَةٍ "Bana hiçbir kadın gelmedi" ve وَمَا حَضَرَنِي مِنْ جَارِيَةٍ "Bana hiçbir cariye gelmedi" demen gibidir. Bir de, fâil ile mef'ûl arasına bir fasıla girmiştir. Bu fasıla da مِنْ harf-i cerridir. Öte yandan, "necvâ" kelimesinin müennesliği hakiki müenneslik değildir" demiştir. Fiilin müennes okunuşu, ayetin takdirinin مَا تَكُونُ نَجْوٰى ثَلَاثَةٍ şeklinde oluşundan dolayıdır. Bu tıpkı, مَا قَامَتْ اِمْرَأَةٌ "Hiçbir kadın kalkmadı" ve مَا حَضَرَتْ جَارِيَةٌ "Hiçbir câriye gelmedi" sözü gibidir.

İKİNCİ MESELE

مَا يَكُونُ'deki كَانَ fiili, tam fiildir ve "Üç kişinin fısıldaşması meydana geldiğinde, O Allah, onların dördüncüleridir, mutlaka bunu bilir" manasınadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Necvâ

"Necvâ", karşılıklı olarak fısıldaşma (tenâcî) manasında masdardır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların necvâlarının pek çoğunda hayır yoktur"* (Nisa, 114) ayetindeki kelime de, aynı manadadır. **Zeccâc** ise, "Necvâ, نَجْوَة (necve)den türemiş olup, **necve** de, yüksek olan ve göze çarpan şey anlamındadır. Buna göre, bahse

konu olan söz, başkasının duymasından uzak olduğu zaman bir sır olduğu için, tıpkı yüksekce bir yer gibi olur. Çünkü o, yüksek olduğu için, başkalarının ona ulaşmasından emin olmuş olur. Keza **necva** kelimesini bir sıfat sayıp, قَوْمٌ نَجْوٰى "fısıldaşan topluluk" diye takdir etmek de mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar hani necvâ iken, yani gizli konuşurlarken" (İsrâ, 47) ayeti de böyledir. Bu هُمْ ذُوْ نَجْوٰى "Onlar fısıltı sahibleri idiler" takdirindedir. Ayette, muzaaf olan ذُوْ kelimesi hazfolunmuştur. Sıfat olarak gelen bütün masdarlar böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ ifadesindeki, "**selâse**" kelimesinin mecrûr oluşu, şu iki ihtimalden ötürüdür:

1) İzâfetten ötürü...

2) "Necvâ" kelimesinin, ismi fâil olarak, "mütenâcîn" (fısıldaşanlar) anlamında olmasından ötürü... Buna göre takdir, مَا يَكُوْنُ مِنْ مُتَنَاجِيْنَ ثَلَاثَةٍ "Fısıldaşan üç kişi olduğunda..." şeklindedir. Bu durumda "**selâse**" kelimesi sıfat olur.

BEŞİNCİ MESELE

İbn Ebî Able, "selâse" ve "hamse" kelimelerini mukadder bir, *"Fısıldaşıyorlar"* fiilinin "hâl"i olarak mansub okumuştur ve "Çünkü "necvâ" (fısıldaşma) ifadesi, bu fiile delâlet eder" demiştir.

ALTINCI MESELE

Allah Teâlâ, üçü ve beşi zikretmiş, fakat ikisi arasındaki dördü zikretmemiştir. Alimler bu hususta şöyle bazı izahlar yapmışlardır:

1) Bu, Allah'ın rahmetinin mükemmelliğine bir işârettir. Çünkü üç kişi bir araya geldiğinde, onlardan ikisi fısıldaşmaya ve aralarında konuşmaya başlasalar, diğer bir kişi tek başına ve yalnız kalır, bu sebeple kalbi daralır, üzülür. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hakk, o üçüncüye, "Senin arkadaşın ve sırdaşın da Benim" buyurmuştur. Beş kişi de böyledir. Onlar (ikişer ikişer) konuştuğunda, beşinci kişi tek kalır. Ama onlar dört kişi olduklarında, hiç biri tek kalmaz. İşte bu, halktan kesilmiş ve tek başına kalmış olan hiç kimseyi, Allah'ın tek başına ve yalnız bırakmayacağına bir işarettir.

2) Tek sayılar, çift sayılardan daha şereflidir. Çünkü, Allah tekdir, tek'i sever. Binâenaleyh, bütün işlerde, ilahî işlere riâyetin gerekliliğine işâret için, özellikle tek sayıları zikretmiştir.

3) Kendisinden, bir fayda elde edilmek gayesiyle yapılan müşaverede geçerli en az sayı, üç kişidir. Çünkü, iki kişi, müsbet ya da menfi istikamette birbiriyle çekiştiğinde, üçüncüsü onlar arasında, arayı bulan bir hakim gibi olur. Binâenaleyh, işte o zaman bu müşavere tam ve mükemmel olur, gayeye ulaşılmış olur. Müşavere için toplanmış olan bütün topluluklarda da durum böyledir. Dolayısıyla, onlar arasında, görüşü kabul edilecek ve hakem olacak olan bir kişinin mutlaka bulunması gerekir. İşte bu sebepten dolayı, müşavere yapacak olanların sayısı tekli olmalıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk ilk iki tekli sayıyı zikretmiş, bundan sonraki tekil sayılara dikkat çekmek üzere, bu ikisini zikretmekle yetinmiştir.

4) Bu ayet-i kerime, mü'minlere öfkelerinden dolayı, birbiriyle fısıldaşmak üzere toplanan münafık bir topluluk hakkında nazil olmuştur ki, onların sayıları, bu iki sayıda idi. İbn Abbas (r.a), "Bu ayet, Amr'ın iki oğlu Rebîa ve Habîb ile, Safvân İbn Umeyye hakkında nazil olmuştur. Onlar bir gün, kendi aralarında konuşuyorlardı. Onlardan birisi, "Allah senin ne dediğini bilir mi?" deyince, ikincisi, "Bazısını bilir, bazısını bilmez.." dedi. Üçüncüsü de, "Eğer bazısını biliyorsa, O, hepsini biliyor demektir" der.." demiştir.

5) Abdullah İbn Mes'ûd'un mushafında, bu ayet, ...وَلاَ اَرْبَعَةٌ اِلاَّ اللّٰهُ خَامِسُهُمْ وَلاَ اَقَلَّ مِنْ ذٰلِكَ وَلاَ اَكْثَرَ اِلاَّ هُوَ مَعَهُمْ اِذَا اَخَذُوا فِى النَّاجِي *"Dört kişi, beş kişi ya da bundan daha azı veya daha çoğu fısıldaşmaya başladıklarında, Allah onların beşincisi, altıncısıdır... Allah onlarla beraberdir..."* şeklinde varid olmuştur.

YEDİNCİ MESELE Ayet-i kerime وَلاَ اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلاَ اَكْثَرَ şeklinde, buradaki lâ'nın, cinsini nefy eden lâ olması itibariyle, nasb ile okunmuştur. Bunun, وَلاَ اَدْنٰى 'nın mahalline atfedilerek merfû olarak, ref ile وَلاَ اَكْثَرُ şeklinde okunması da mümkündür. Bu, لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ demeyi gibidir. Üçüncü ihtimale göre, bu ikisi de, mübteda olmak üzere merfû olabilirler. لاَ حَوْلٌ وَلاَ قُوَّةٌ اِلاَّ بِاللّٰهِ denilmesi gibi. Dördüncü ihtimale göre, bu ikisi, مِنْ نَجْوٰى ifâdesinin mahalline atfen merfû olabilirler. Buna göre sanki, şöyle denilmiş gibi olur: مَا يَكُونُ اَدْنٰى وَلاَ اَكْثَرُ اِلاَّ هُوَ مَعَهُمْ denilmesi gibi olur. Beşinci bir ihtimale göre, bu ikisi, نَجْوٰى 'ya atfen, mecrûr olabilirler. O zaman, ...مَا يَكُونُ مِنْ اَدْنٰى وَلاَ اَكْثَرَ denilmesi gibi olur.

SEKİZİNCİ MESELE اَكْثَرُ kelimesi, bâ ile, وَلاَ اَكْبَرَ şeklinde de okunmuştur.

DOKUZUNCU MESELE Allah Teâlâ'nın, onların dördüncüsü oluşundan ve onlarla beraber oluşundan murad, onların sözlerini, içlerini, açık ve gizli olan her şeylerini bildiğini anlatmaktır. Allah Teâlâ sanki, onlarla beraber bulunmakta, onları müşahede etmektedir... Oysa ki Allah Teâlâ, mekân ve müşahededе bulunmaktan münezzehtir.

ONUNCU MESELE Bazıları fiili, nûn'un sükûnuyla, يُنْبِئُهُمْ şeklinde okumuşlardır ki, اَنْبَاَ ve نَبَّاَ aynı anlamdadır. Ayet-i kerimedeki, *"Sonra O, bütün yaptıkları kıyamet gününde kendilerine haber verecektir"* cümlesi, "Allah Teâlâ, onları, bunlardan dolayı hesaba çekecek ve hak ettikleri cezayı verecektir" anlamındadır. Cenâb-ı Hakk daha sonra, *"Allah her şeyi hakkıyla bilir"* buyurmuştur. Bu, günahlar hususunda bir sakındırma, taatler hususunda ise bir teşviktir.

★ ★
★

Yasağa Rağmen Şer Kulisleri

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَىٰ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ
الرَّسُولِ وَإِذَا جَاءُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ
بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾

"Fısıldaşmadan men edilip de, sonra men edildikleri şeye dönmekte ve günahı, düşmanlığı, peygambere isyanı fısıldaşmakta olanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman, seni, Allah'ın seni selamlamadığı bir şekilde selamlarlar. Kendi aralarında da, "Allah bizi, söyleyegeldiğimiz şeyler yüzünden azablandırmalı değil miydi?" derler. Onlara cehennem yeter. Oraya girecekler. İşte o, ne kötü dönüş yeridir"

(Mücadele, 8).

Yahudilerin Selâmlama Şekli

Alimler bunların kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğu, "Bunlar yahudilerdir" demişlerdir. Kimileri, bunların münafıklar olduğunu söylerlerken, kimileri de, "kâfirlerden bir grup..." demişlerdir. Birinci görüş, doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü, Allah Teâlâ, onları anlatırken, *"Onlar sana geldikleri zaman, seni, Allah'ın seni selâmlamadığı bir şekilde selamladılar"* buyurmuştur. Bu çeşit selam ise, yahudilerden vakî olduğu olayda geçmektedir. Şöyle ki, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e selâm verdiklerinde, ölümü kastederek **"es-Sâmu aleyke** - Hay canı çıkasıca!" diyorlardı. Bu hususdaki haberler, gayet açıktır. Ve bu hususta, **Hz. Âişe** (r.a)'ın kıssası gayet meşhurdur.

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"Günahı, düşmanlığı ve peygambere isyanı fısıldaşmakta olanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman, seni, Allah'ın seni selâmlamadığı bir şekilde selâmlarlar. Kendi aralarında da, "Allah bizi, söyleyegeldiğimiz şeyler yüzünden azâblandırmalı değil miydi?" derler"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bahsedilen bu topluluğun, aralarında fısıldaşıp, mü'minlere, onlar aleyhine olarak kötü şeyler fısıldaştıkları zannını uyandıran; böylece de mü'minlerin üzülmelerine sebep olan kimseler olmaları mümkündür. Onlar bu işi çok çok yapınca, müslümanlar bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikâyet ettiler. Resûlüllah (s.a.s) de onlara, müslümanların yanında fısıldaşmamalarını emretti. Onlar, bu işe son vermeyip fısıldaşmaya devam edince, Cenâb-ı Hakk bu ayet-i kerimeyi indirdi. Ayet-i kerimedeki, *"Günahı, düşmanlığı ve peygambere isyanı fısıldaşmakta olanlar"* ifâdesi iki manaya gelebilir:

1) Günah ve düşmanlık, onları fısıldaşmaktan nehy konusundaki peygamberin emrine muhalefet etmeleridir. Çünkü, vahyedilene yönelmek, hele de bu yöneliş, karşı çıkmak ve inâdı ve serkeşliği ortaya koymak için olursa, günahı ve düşmanlığı ifâde eder.

2) Günah ve düşmanlık, aralarında geçen bir sırdır. Çünkü bu, ya bir hiledir, ya müslümanlara karşı bir tuzaktır veya, onlara zarar verecek bir şeydir.

İKİNCİ MESELE Sadece, **Hamza**, elifsiz olarak, kelimeyi, elifsiz olarak يَتَنَجُونَ şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise kelimeyi, يَتَنَاجَوْنَ şeklinde okumuşlardır. **Ebû Ali** şöyle demiştir: يَتَنَجُونَ kelimesi, اَلنَّجْوٰى masdarının, "ifte'ale" veznindeki şeklindedir. **en-Necvâ, "da'vâ"** ve **" 'advâ"** gibi bir masdardır. Dolayısıyla, bu her iki okuyuş ta aynı anlamdadır. Çünkü, "ifte'ale" ve "tefâ'ele", اِزْدَوَجَ ve تَزَاوَجَ ile اِعْتَوَرَ ve تَعَاوَرَ fiilleri gibi, aynı manaya gelirler. Cenâb-ı Hakk'ın, حَتّٰى اِذَا ذَارَكُوا فِيهَا *"Nihayet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplanınca..."* (A'râf, 38) ifâdesindeki اِدَّارَكُوا fiili, اَدْرَكُوا anlamındadır. anlamındadır. اَدْرَكُوا da ifte'ale veznindedir. اِدَّارَكُوا ise, "tefâ'ale" veznindedir. Bunu, يَتَنَاجَوْنَ şeklinde okuyanların hücceti, ...اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ *"Peygamber ile gizli konuştuğunuz zaman..."* (Mücadele, 2) ve *"İyilik ve takvâ ile fısıldaşın..."* (Mücadele, 9) ayetleridir. Buradaki fiiller نَاجَيْتُمْ fiilinin mutâva'at (dönüşlülük) biçimidir. Bunda, **Hamza**'nın, يَتَنَجُونَ şeklindeki kıraatine bir red yoktur. Çünkü, geçerli olma bakımından bu da onun gibidir.

Ayet-i kerimedeki, *"Peygambere isyan..."* ifâdesi hususunda **Keşşâf sahibi**, "Bu, مَعْصِيَاتِ الرَّسُولِ "Peygambere isyanlar..." şeklinde de okunmuştur..." demiştir. "Günah" ve "düşmanlık" kelimeleri ile ilgili olarak zikrettiğimiz gibi, burada da iki izah vardır:

Ayet-i kerimedeki, *"Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın seni selâmlamadığı bir şeyler selâmlarlar..."* cümlesi, "Onlar seni selâmlamak için, **"es-sâmu aleyke ya Muhammedu"** derler" manasındadır. **"es-Sâmu"** ölüm demektir. Halbuki, Cenâb-ı Hakk, *"Allah'ın seçtiği kullarına selâm olsun"* (Neml, 59), *"Ey Resûl ... Ey Nebî ... "* diye selâmlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Kendi aralarında da, *"Allah bizi, söyleyegeldiğiniz şeyler yüzünden azâblandırmalı değil miydi?" der..."* buyurmuştur. Bu, "Onlar, içlerinden, "Eğer o, bir peygamber ise, bizim bu hafife almanız yüzünden Allah niçin azâp etmedi?.." derler" anlamındadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ buyurmuştur. Yani, "Azâbın vaktinden önce gelmesi, ancak, ya Allah'ın meşîeti ile olur, yahut bir maslahattan ötürü olur. Dolayısıyla, Allah'ın meşîeti, azâbın önce gelmesini gerektirmeyince, kezâ maslahat da bunu iktizâ etmeyince, kıyamet günündeki azâb, içinde bulundukları halden men etme hususunda onlara yeter..." demektir.

★ ★
★

Hayır Hususunda Necvâ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ
وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ①

"Ey iman edenler, aranızda gizli konuşacağınız, fısıldaşacağınız vakit, günahı, düşmanlığı peygamberlere isyanı fısıldaşmayın. İyiliği ve takvâyı fısıldaşın. Ancak, kendisinin huzurunda toplanacağınız Allah'tan ittika edin..."

(Mücadele, 9).

Bil ki, buradaki, "Ey iman edenler" hitâbının muhatabının kim olduğu hususunda iki görüş vardır. Çünkü, bundan önce geçen, *"Men edildikleri o şeye dönmekte olanları görmedin mi?"* (Mücadele, 8) ayetini Yahudilere hamledersek, bu hitabı da, "Ey dilleriyle iman edenler.." anlamında olmak üzere, münafıklara hamlederiz. Eğer o ayeti, Yahudi-Münafık bütün kâfirlere hamledersek, bu hitâbı da mü'minlere hamlederiz. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ, yahudi ve münafıkları, günah, düşmanlık ve peygambere isyan konusunda fısıldaştıkları için kınayınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mü'min olan ashâbını, onların yollarının benzeri bir yola girmekten nehyetmeyi, bunun peşinden getirdi ve "Günahı, yani, onlara has olan çirkin şeyleri, düşmanlığı, yani başkasına zulmetmeye götüren şeyleri ve peygambere isyanı, yani ona muhalif olan şeyi fısıldaşmayın.." buyurdu. Ve mü'minlere, "İyiliği, yani düşmanlığın zıddı olan şeyi ve takvâyı, yani taatleri yapıp masiyetleri terketmek gibi, insanı günahtan koruyan şeyi fısıldaşın..." diye emretti. Bil ki, bir topluluk, ne zaman bu özellikte olan şeyi fısıldaşırsa, o onların kötülükteki fısıldaşmaları azalır. Çünkü, imanı böyle bir şeye sevkeden şey, onu bunu açıkca söylemeye de sevkeder. Bunun anlamı, *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak, bir sadaka vermeyi veya bir iyilik yapmayı yahutta insanların arasını düzeltmeyi emredenlerin (fısıldaşması) müstesnâ"* (Nisâ, 114) ayetine yakındır. Yine, insanın bu fısıldaşmadaki metodu ve gayesi bilinirse, hiç kimse onun fısıldaşmasından eziyyet duymaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ *"Ancak, kendisi huzurunda toplanacağınız Allah'tan ittikâ edin..."* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın sizi hesaba çekeceği ve karşılıkları vereceği yerde toplanacaksınız..." demektir. Yoksa, Allah için mekân söz konusu değildir.

★ ★
★

Şeytanî Necvâ

إِنَّمَا النَّجْوَىٰ مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَعَلَى اللَّهِ

فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

"Fısıldaşma sırf şeytandandır, iman edenleri tasaya düşürmek içindir. Halbuki Allah'ın izni olmaksızın bu onlara hiçbir surette zarar verici değildir! O halde mü'minler, ancak Allah'a güvenip dayansınlar"

(Mücadele, 10).

Necvâ (النَّجْوٰى) kelimesinin başındaki **elifLâm**'ın "istiğrâk - şümul, kapsamlılık" için olması mümkün değildir. Çünkü, Allah'tan ve Allah için olanları vardır. Aksine, buradaki **en-Necvâ**'dan murat, daha önce geçmiş olan muayyen bir fısıldaşmadır. O da, günah ve günah hususunda fısıldaşmadır. Buna göre ayetin anlamı, "Şeytan, onları, mü'minlerin üzüntüsüne yol açacak olan böyle bir fısıldaşmaya yönelmeye sevkeder. Çünkü, mü'minler, onların fısıldaştıklarını gördükleri zaman, "Biz bu münafıkları ancak, onlara, savaşa çıkmış olan akraba ve kardeşlerimizin öldürüp hezimete uğratıldıklarına dair bir haber ulaştığında böyle görürüz..." diyorlar, onların akıllarına bu geliyor ve bundan dolayı üzülüyorlardı.

Allah Teâlâ daha sonra, وَلَيْسَ بِضَآرِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ *"Halbuki, Allah'ın izni olmaksızın bu, onlara hiçbir surette zarar verici değildir"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki izah vardır:

1) Bu, "Onların fısıldaşmaları mü'minlere hiçbir zarar vermez" demektir.

2) Bu, "Allah'ın izni olmadıkça, şeytan mü'minlere hiçbir zarar veremez.." demektir. *"Allah'ın izni olmaksızın..."* ifadesinin, "Allah'ın bilgisi olmaksızın..." veya "Allah'ın, hastalıkları, hüzün ve sevinç gibi kalbe dair halleri yaratması ve takdiri olmaksızın..." veyahutta, "Hüzün ve gam gitsin diye, Allah'ın kâfirlerin fısıldaşmalarının keyfiyyetini beyân etmesi durumu müstesnâ..." manalarında olduğu söylenmiştir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"O halde mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler"* buyurmuştur. Çünkü, kim Allah'a tevekkül ederse, ümidi ve gayreti boşa çıkmaz.

★ ★
★

Yüksek Dereceler

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ ۖ وَإِذَا قِيلَ انشُزُوا فَانشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

"Ey İman edenler, size meclislerde yer açın denildiği zaman, genişletin, yer açın ki, Allah da size genişlik versin. Kalkın, denilince de hemen kalkın.. Allah, sizden iman etmiş olanlarla kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini yükseltir. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"

(Mücadele, 11).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Tefessehû

Bil ki, Allah Teâlâ, mü'min kullarını, kin ve nefret sebebi olan şeyden nehyedince, şimdi de onlara, daha çok muhabbet ve sevgi sebebi olacak olan şeyi emretmiştir. تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ hitabı "Meclislerde yer açın, birbirinize yer verin" anlamındadır. Bu, "Kenara çekilin, sıkışmayın..." anlamındaki, اِفْسَحْ عَنِّي ifâdesinden alınmadır. Geniş anlamında, yine, بَلْدَةٌ فَسِيحَةٌ "Geniş belde", مَفَازَةٌ فَسِيحَةٌ "Geniş sığınak..." ve ذٰلِكَ فِيهِ فُسْحَةٌ "Bunda senin için bir genişlik var" denilmektedir.

İKİNCİ MESELE

Hasan ve **Dâvud İbn Ebî Hind**, bu kelimeyi, تَفَاسَحُوا **"tefâsehû..."** şeklinde okumuşlardır. **İbn Cinnî**, "Bu, anlatılmak istenen manaya daha uygundur. Çünkü تَفَسَّحُوا denildiği zaman, bu, "Burada bir genişlik olsun" anlamındadır. **Tefâsüh** ise **tefâ'ül** veznindedir. Bundan murad ise, mufâele, yani karşılıklı yer açmadır. Bu da, birden fazla kimse arasında olur. Tıpkı, karşılıklı bölüşme anlamında olan "mukâseme" ile, karşılıklı paylaşma, ölçekle bölüşme anlamına gelen "mukâyele" gibi, birden çok kimseden sudûr eder" demiştir. Yine bu kelime, فِي الْمَنْجِلِسِ şeklinde okunmuştur. **Vâhidî**, "Tercihe şayan olan, bu kelimenin müfred okunmasıdır. Çünkü bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisidir. O da tekdir. Bunu çoğul okumanın izahı ise, her oturan için, bir meclis, yani bir oturma yeri kabul etmek sebebiyledir.." demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Celselerde Gelene Yer Açma

Alimler, ayet hususunda şöyle birtakım izahlar yapmışlardır: 1) Burada kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisidir. Müslümanlar o mecliste, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olma yarışı ve onun sözünü duyma arzusu içinde bulunduklarından dolayı, birbirlerini sıkıştırıyorlardı...

Nüzul Sebebi

Buna göre, ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili birkaç vecih zikredilmiştir:

a) **Mukâtil İbn Hayyân** şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, cuma günü **Suffa**'da bulunurdu. Orası da gayet dar idi. Resûlüllah (s.a.s), muhacir ve ensardan, **Bedir** savaşına katılmış olanlara daha bir öncelik verirdi. Binâenaleyh, **Bedir** ehlinden bir cemaat geldi ve meclisin en ön safına geçtiler. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tam karşısına geçip, onun kendilerine yer açtırmasını beklediler. Hz. Peygamber, onları böyle tam karşısına dikilmeye sevkeden şeyi anladı da, bu ona ağır geldi. Etrafında bulunan ve **Bedir**'e katılmamış olan kimselere, "Ey falan, kalk; ey falanca

kalk..." dedi ve önünde ayakta dikili bulunan kimseler sayısınca adam kaldırdı. Bu, onun meclisinden kaldırılanların gücüne gitti; bunun onların hoşuna gitmeyişi, yüzlerinden okunuyordu. Münafıklar da bunu dillerine doladılar ve "Allah'a andolsun ki peygamber, bunlara âdil davranmadı. Çünkü bir gurup önceden gelip, yerlerini aldılar ve peygambere yakın olmak istediler. O da onları oradan kaldırıp, onların yerine uzakta kalmış olanları oturttu" dediler. Bunun üzerine, Cuma günü bu ayet nâzil oldu.

b) **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: "Bu ayet-i kerime, **Sâbit b. Kays b. eş-Şemmâs** hakkında nazil oldu. Şöyle ki: O, daha önce herkes meclisteki yerlerini almış iken, mescide girdi. Kulaklarındaki ağırlıktan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın oturmayı istiyordu. Bundan dolayı, iyice yaklaşıncaya kadar, ona yer açtılar. Sonra biri onu sıkıştırınca, onunla o kişi arasında, bir söz alış-verişi oldu. O da, sözünü duyabilmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olmayı istediğini ve fakat falancanın kendisine yer açmadığını peygambere söyledi. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s) de cemaate, oldukları yerde (biraz sıkışarak) yer açmalarını, hiç kimsenin, hiç kimse için yerinden kalkmamasını emretti.

c) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olmayı arzuluyorlardı. Herbiri, kendisinin sıkıştırılmasını da istemiyordu. Bazan, bir (din) kardeşi kendisine yer açmasını istediğinde, bundan kaçınıyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk onlara, birbirlerine şefkatle davranmalarını ve bunun için biraz sıkıntıya katlanmalarını emretti. Yine onlar arasında, kendisine fakirlerin dokunmasından hoşlanmayanlar vardı. Çünkü ehl-i suffa yün elbise giyiyor ve bu sebeple de kokuyorlardı.

2) **Hasan el-Basrî**'nin tercihine göre mana, "Savaş meydanlarında birbirinize yer açın" şeklindedir. Bu tıpkı, *"Savaşı elverişli yerlerde..."* (Âl-i İmrân, 121) ayeti gibidir. Şöyle ki kişi, savaş safına gelip, "yer açın, bana yer açın" diyor, ama ön safta bulunanlar, şehid düşme arzusuyla, ona yer vermek istemiyorlardı.

3) Bundan murad, bütün meclisler ve tüm toplantı yerleridir. **Kâdî** şöyle demiştir: Doğruya en yakın olanı, bundan kastedilenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisi olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "mecâlis" ifadesini, bunun malûm (bilinen) bir meclis olduğunu belirtir bir şekilde zikretmiştir. Ayetin nâzil olduğu zamanda malûm olan yegane meclis ise, ancak, insanların girmek için birbiriyle büyük yarışa girdiği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisidir. Yine malumdur ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olmanın, onun sözünü dinleme ve böylece büyük bir mertebeye nâzil olmadan ötürü, büyük bir üstünlüğü vardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s) لِيَلِنِي مِنكُمْ أُولُوا الْأَحْلَامِ وَالنُّهَى *"Sizden, zeki ve görüş sahibi olanlar bana yakın olursun"* buyurmuştur.[27] İşte bu sebepten ötürü, ashabın önde gelenleri ileri geçiyor ve çoklukları sebebiyle de birbirlerini sıkıştırıyorlardı. Bundan ötürü, mümkün olduğu sürece, yer açmakla emrolunmuşlardır. Çünkü bu, din hususunda, zarûrî bilgileri (ve hükümleri) duyabilme ve bu hususlaki arzuyu giderebilmeye daha elverişli idi. Bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisi için söz konusu olunca, cihadın da böyle olması gerekir. Hatta bu,

27) Müslim, salât, 123 (1/323).

cihada daha uygun düşer. Çünkü savaşma kâbiliyeti ve gücü çok olan kimse, öne geçmesine daha çok ihtiyaç duyulduğu halde, bazan ön saftan geriye düşebilir. İşte bundan dolayı yer açmak gerekir. Hem sonra ilim ve zikir meclisleri de buna kıyas edilir.

يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ *"Allah da size genişlik versin"* hitabı, insanların, mekân, rızık, göğüs, kabir, cennet gibi genişliğini istedikleri herşey hakkında umûmî olan, mutlak bir ifadedir.

Bil ki bu ayet, kullarına hayır ve rahat kapılarını açan herkese, Allah Teâlâ'nın da, dünya ve âhiretin hayırlarını genişlettiğine delâlet eder. Akıllı bir kimsenin, bu ayetin sadece meclislerde yer açma manasında olduğunu söylemesi uygun düşmez. Aksine bundan murad, müslümana hayırları ulaştırmak ve onun kalbine neş'e ve sürûr vermektir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s): لاَ يَزَالُ اللّٰهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا زَالَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ *"Kul, müslüman kardeşine yardımda bulunduğu sürece, Allah da o kula, yardım etmeye devam eder"* buyurmuştur.[28]

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللّٰهُ... *"Kalkın denilince de kalkıverin. Allah sizden iman etmiş olanlarla kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini artırır. Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
İnşuzû Kelimesinin Manası

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Bu, "Size, "yerinizden kalkın" denildiğinde, kalkın" demektir. Buradaki "**nüşûz**" kelimesi, bir kaç manaya gelebilir:

1) Bu, "size, gelene yer açmak için, "kalkın" denildiğinde, "kalkın" demektir.

2) Bu, "Size Allah'ın Resûlünün huzurundan kalkın" denildiğinde, sözü uzatmayıp, kalkın. Onun yanında çakılıp kalmayın" demektir. Bu tıpkı, *"Söz dinlemek veya sohbet etmek için (izinsiz Resûlüllah'ın yanına) girmeyin. Çünkü bu peygambere ezâ veriyor"* (Ahzâb, 53) ayeti kerimesi gibidir. Bu görüş, **Zeccâc**'ındır.

3) Bu, "namaza, cihada ve hayır işlerine kalkın. Bunlar için hazırlanın, bunlarla meşgul olun, tedariklerinin ve bu konuda ağır davranmayın denildiği zaman..." demektir. **Dahhâk** ve **İbn Zeyd** şöyle demişlerdir: "Bir topluluk namaz konusunda ağır davrandı da, bunun üzerine ezan okunduğu zaman, namaza hemen kalkmakla emrolundular."

İKİNCİ MESELE

انْشُزُوا kelimesi, şın'ın kesresiyle de, zammesiyle de okunmuştur. Bunlar, يَعْكُفُونَ ve يَعْكِفُونَ ve يَعْرُشُونَ-يَعْرِشُونَ gibi, aynı manada iki kullanıştırlar.

Bil ki Cenâb-ı Hakk onları önce bazı şeylerden sakındırıp, sonra da onlara bazı şeyleri emredince, yapacakları taatlere karşılık onlara va'dde bulunarak, *"Allah sizden iman etmiş olanlarla, kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini artırır"*

28) Benzeri, bir hâdis için bkz. Müsned, 2/274.

buyurmuştur. Bu, "Allah, peygamberin emrine uymaları sebebiyle mü'minlerin ve onlardan özellikle âlim olanların derecelerini artırır" demektir. Sonra buradaki derecelerin yükselmesi hususunda iki görüş vardır:

a) Pek duyulmadık bir görüşe göre, bu Resûlüllah'ın meclisinde yükselme, temâyüz etmedir.

b) Meşhur olan görüşe göre ise, bundan murad, mükâfaat dereceleri ve Allah'ın hoşnutluğunun mertebeleri bakımından yükselmektir.

İlmin Fazileti

Bil ki, ilmin faziletini, *"(Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti"* (Bakara, 31) ayetinin tefsirinde uzun uzun anlatmıştık. **Kâdî** şöyle demiştir: "Hiç şüphe yok ki âlimin ilmi, taatinden ötürü normal bir mü'min için söz konusu olmayan bir makam ve mertebeyi gerektirir. İşte ebundan ötürü yaptığı bütün işlerde âlime uyulur ve âlim olmayana uyulmaz. Çünkü âlim, haram ve şüpheli şeylerden kaçınma yollarını, başkalarının bilemediği, nefsi hesaba çekme yollarını bilir. Yine o, ibadette başkalarının bilemediği, huşû ve teselliil keyfiyetini bilir. Yine o, başkasının bilemeyeceği tevbe keyfiyetini, vaktini ve niteliklerini bilir. Öte yandan bu kimse, başkalarının aksine, boynuna düşen, haklara riayet eder. Bu durum, pek çok şeyde böyledir. Fakat, nasıl ki taatlarından ötürü onun mükâfaatının derece ve mertebesi yükseliyorsa, aynı şekilde işlediği günahların ikâb ve cezası da büyük olur. Çünkü, ilminden ötürü işlemekten imtinâ edeceği ve başkasına göre küçük olan pek çok günah, onun için büyük günah sayılır.

★ ★
★

Necvâ'dan Önce Sadaka

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا نَٰجَيْتُمُ ٱلرَّسُولَ فَقَدِّمُوا۟ بَيْنَ يَدَىْ نَجْوَىٰكُمْ صَدَقَةً ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ
وَأَطْهَرُ ۚ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾

"Ey iman edenler, siz peygamberle başbaşa kalmak istediğinizde, bu özel görüşmeden önce bir sadaka verin. Böyle yapmanız, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer (birşey) bulamazsanız, bilin ki Allah gafûr ve rahîmdir"

(Mücadele, 12).

Ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Bu Hükmün Hikmetleri

Bu mükellefiyet, şöyle pek çok faydaları kapsamaktadır: 1) Hz. Peygamber (s.a.s) ve ona yapılacak olan fısıldaşmayı yüceltme, kıymetini artırma faydası... Çünkü insan birşeyi güçlükle elde ettiği zaman, onu gözünde daha çok büyütür ve kıymetini daha çok bilir. Ama onu kolaylıkla elde eder ise, onu önemsiz ve değersiz görür.

2) Fısıldaşmadan önce verilecek olan böyle bir sadaka sayesinde, fakirler pek çok fayda sağlarlar.

3) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e soru sorma işini pek ileri götürdüler ve hatta ona meşakkat verdiler. Allah Teâlâ da peygamberinin yükünü hafifletmek istedi. İşte bu ayeti kerime nâzil olunca da, pek çok kimse tamah gösterdi. Bunun üzerine soru sormaktan vazgeçtiler.

4) **Mukâtil b. Hayyân** şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisinde, zenginler fakirlerden daha çok ve baskın olup, Hz. Peygamber (s.a.s) ile çokca fısıldaşıyorlardı. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.s), onların bu çok oturuşlarından hoşlanmadı. Cenâb-ı Hakk da, fısıldaşmadan önce, sadaka vermeyi emretti. Zenginler ise bundan kaçındılar. Fakirler de, sadaka vermek için birşey bulamadılar. Fakat diğer yandan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisine bir iştiyak duydular. Bu sebeple, "Keşke birşeylere sahip olsaydık da, bunu infâk ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisine ulaşabilseydik" diye temenni ettiler. İşte bu mükellefiyet ile, fakirlerin Allah katındaki dereceleri fazlalaşırken, zenginlerin dereceleri alçalmıştır.

5) Bundan kastedilen şeyin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir kolaylık sağlamak olması da muhtemeldir. Çünkü ihtiyaç sahipleri, dertlerini ısrarla arzediyorlar ve ümmete tebliğde bulunma ile ibadet yapma arasında taksim edilmiş olunan vaktini işgal ediyorlardı. Yine bunda, herhangi bir kimsenin, Hz. Peygamber (s.a.s) ile kalbin dünyaya yönelik herhangi bir şey hususunda meşguliyetini gerektiren bir meseleden ötürü fısıldaşmış olduğunu zannedeceği sebebiyle, kimi mü'minlerin kalbini meşgul eden bir şeyin bulunması da muhtemeldir.

6) Bununla, âhireti arzu edenle dünyayı isteyen kimseler birbirinden seçilir. Çünkü mal, bütün isteklerin mihenkidir.

İKİNCİ MESELE
Necvâdan Önce Sadaka

Ayetin zahiri, fısıldaşmadan önce sadaka vermenin vâcib olduğuna delâlet eder. Çünkü emir, vücûb (farziyyet) ifade eder. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetin sonundaki, *"Eğer* birşey bulamazsanız, bilin ki Allah gafûr ve rahîmdir" ifadesiyle de kuvvet kazanır. Çünkü bu ancak, yokluğu sebebiyle, vücûbiyyeti zâil olan şey hakkında söylenebilir. Alimlerden, bunun vâcib olmayıp, mendub olduğunu söyleyenler de vardır. Bu görüşte olanlar, şu iki şekilde delil getirmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hakk, *"Böyle yapmanız, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir"* buyurmuştur. Böyle bir ifade, ancak farzlar için değil, nâfile ibadetler için kullanılır.

b) Eğer bu sadaka vâcib olsaydı, onun vâcibliği, peşisıra gelen bir söz ile zâil olmazdı. Bu söz de, *"Mahrem konuşmanızdan evvel, sadakalar vermekten korktunuz mu..."* (Mücadele, 13) ayetidir. Birinci delile şöyle cevap verilir: "Nasıl ki mendub olan şey, daha hayırlı ve daha temiz olmakla vasfediliyorsa, vâcib olan da, bu sıfatlarla vasfedilir." İkinciye ise şöyle cevap verilir: Bu iki ayetin, tilâvet, (okunuş sırası) bakımından birbirlerine bitişik olmalarından, bunların nüzûl bakımından da peş peşe olmaları gerekmez. Bu, tıpkı dört ay on gün iddet bekemenin vâcib olduğuna

delâlet eden ayet hakkında, "Bu ayet, nasih ayet mensûhdan tilâvet bakımından daha önce ise de, bir yıl iddet bekleme hükmünü nesh eder" dememiz gibidir.

Daha sonra âlimler, bunu nesheden ayetin mensuhdan ne kadar sonra geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Kelbî**, "Bu hüküm ancak günün bir saatinde yürürlükte kalmış, daha sonra nesholunmuştur" derken, **Mukâtil b. Hayyân**, "Bu hüküm on gün yürürlükte kalmış, daha sonra nesholunmuştur" der.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bu Sadakanın Neshedilmesi

Hz. Ali (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında öyle bir ayet vardır ki ne benden önce bir kimse onunla amel etmiştir, ne de benden sonra herhangi bir kimse onunla amel edecektir: Şöyle ki: Bir dinarım vardı. Ben onu on dirheme bozdurdum. Hernezaman Hz. Peygamber (s.a.s) ile başbaşa kalmak istesem, bundan önce bir dirhem tasaddukta bulundum. Daha sonra bu hüküm neshedildi ve hiç kimse bununla amel edemedi." **İbn Cüreyc, Kelbî** ve **Atâ** yoluyla **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, ashab, sadaka vermeden, Hz. Peygamber (s.a.s)'le fısıldaşmaktan nehyolunmuşlardı. Bundan dolayı **Hz. Ali** müstesnâ, hiç kimse Hz. Peygamber (s.a.s)'le başbaşa kalmamıştı. O da bunun için bir dinâr tasadduk etmişti. Daha sonra (sadakasız olarak) fısıldaşma ruhsatı veren ayet nâzil olmuştu.

Kâdî şöyle demiştir: "Rivâyetteki en kuvvetli husus, sadece **Hz. Ali**'nin Hz. Peygamber'le fısıldaşmasından önce tasaddukta bulunduğu, daha sonra bu hükmün neshedildiğidir. Hernekadar sahabenin fazîletlilerinin de, bunu yapmaya vakit ve imkân buldukları halde bunu yapmadıkları, sadece **Hz. Ali**'nin bunu yapmış olduğu sübût bulmuş ise de, biz diyebiliriz ki: "Onlar bunu yapmamışlar, çünkü bunu yapmak için vakit yetmemiştir. Aksi halde sahabenin mümtaz şahsiyetlerinin, böyle birşeyden geri durmayacaklarında hiç bir şüpheniz yoktur."

Ben derim ki: Sahabenin mümtaz şahsiyetlerinin buna vakit bulduklarını, ama yapmadıklarını farzetsek bile, bu onlara bir tenkid yöneltmeyi gerektirmez. Böyle bir şeyi yapmaya yönelmek, ancak fakirin kalbine sıkıntı verir. Çünkü o bunu yapmaya güç bulamaz, dolayısıyla kalbi daralır-üzülür. Bu iş, zenginin kalbine de bir korku verir. Çünkü zengin bu işi yapmaz da, bunu başkası yaparsa, başkasının bu işi, onu yapmayan kimselerin tenkid edilmesine sebeb olur. İşte bu iş, fakirlerin üzülmesine, zenginlerin de korkmasına bir sebeb olunca, bunu yapmamada büyük bir günah ve zarar bulunmamış olur. Çünkü ülfet ve sevince sebeb olan şey, korku ve hüzne sebeb olandan, daha önce ve daha evlâdır.

Keza, bufısıldaşma, ne vâcib şeylerden, ne de mendub taatlerdendir. Hatta daha önce açıkladığımız gibi, ashabın sadaka vermekle mükellef tutulmalarının sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başbaşa kalma arzuları arttığından, bu arzuları sınırlamak idi. İşte bu fısıldaşma hususunda evlâ olanı, onun terkedilmesi olunca, bunun yapılmaması da herhangi bir tenkid sebebi olmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hz. Ali (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayet nâzil olunca, Allah'ın Resûlü beni çağırdı ve dedi ki: "Ne dersin, bir dinar tasadduk etsinler mi?" Ben, "Buna güç

yetiremezler" deyince, "Ya ne kadar olsun?" dedi. Ben de, "Bir buğday veya bir arpa tanesi kadar..." dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Şüphesiz sen, pek azla yetiniyorsun" buyurdu. Bunun manası, "Şüphesiz senin malın az. Dolayısıyla sen, malına göre takdirde bulundun" şeklindedir.

Ayetteki, ذٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ *"Böyle yapmanız sizin için daha hayırlı ve daha temizdir"* ifadesi, "Böyle bir tasaddukda bulunmanız, dindarlığınız için daha hayırlı ve daha temizdir. Çünkü sadaka bir temizliktir ve temizlenmedir." demektir.

فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ *"Eğer (birşey) bulanmazsanız (bilin ki) Allah gafûr ve rahimdir."* cümlesinden maksad, fakirlerdir. Bu ayet, tasadduk edecek birşeye sahip olmayanın, bağışlanmış olduğuna delâlet eder.

BEŞİNCİ MESELE

Ebû Müslim el-Isfehânî, neshin olduğunu kabul etmez ve şöyle der: "Münafıklar, sadaka vermekten kaçınıyorlardı. Bunlardan bir gurup, münafıklığı bırakmış ve gerçek iman ile, zâhiren ve bâtınen mü'min olmuşlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, onları diğer münafıklardan ayırmayı dilemiş ve de, gerçek mü'min olmuş olan bu kimselerin, hâlâ nifakta kalmış olanlardan ayırdedilmesi için, Hz. Peygamber (s.a.s) ile fısıldaşmadan önce tasaddukta bulunulmasını emretmişti. İşte bu emir, o zaman için belirlenmiş olan bu maslahattan ötürü olunca, şüphesiz o vakte mahsus olmuş olur." **Ebû Müslim**'in sözünün özü şudur: Bu mükellefiyet (emir), belli bir gaye için belirlenmiştir. Dolayısıyla da bunun, o belli gaye elde edildiğinde sona ermesi gerekir. Binâenaleyh bu nesh değildir. **Ebû Müslim**'in izahı güzel olup, bunda bir sakınca yoktur. Ama cumhur nezdinde bilinen ve meşhur olan ise, bu sadaka hükmünün, *"... korktunuz mu?"* (Mücadele, 13) ayeti ile nesholunduğudur. Alimler arasında, bu sadakanın, zekâtın farz olduğunu bildiren hükümle neshedildiğini söyleyenler de vardır.

★ ★
★

Geçici Emirden Sonra Devamlı Emir

ءَأَشْفَقْتُمْ أَن تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ ۚ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ
فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

"Mahrem konuşmanızdan önce sadakalar vermekten korktunuz mu? Çünkü, işte madem ki yapmadınız, (ama) Allah sizin tevbelerinizi kabul etti, öyleyse namaz kılın, zekâtı verin, Allah'a ve peygamberlerine itaat edin. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"

(Mücadele, 13).

Mü'minleri Kınama Üslûbu

Bu, "içinde, mal infâkı bulunduğu için, özel görüşmeden önce sadaka vermekten

korktunuz değil mi? Madem ki, emrolunduğunuz şeyi yapmadınız, Allah Teâlâ da sizin tevbenizi kabul edip, o işi yapmama hususunda size ruhsat verdi, öyleyse namaz, zekât ve diğer ibadetlerde kusur etmeyin" demektir.

Eğer "Ayetin zahiri, mü'minlerin bu sadaka emri hususunda kusurlu davranmış olduklarına delâlet eder. Bunun böyle olduğunun izahı birkaç bakımdandır:

1) *"Mahrem konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz değil mi"* hitabı, onların kusurlu davranmış olduklarına delâlet eder.

2) *"Madem ki yapmadınız..."* hitabı ile,

3) *"(Ama) Allah sizin tevbenizi kabul etti..."* denilirse, biz deriz ki: Durum sizin dediğiniz gibi değil. Çünkü bu insanlar, bu şekilde sadaka vermekle emrolunup, Hz. Peygamber (s.a.s)'le başbaşa kalacaklarında, sadaka vermek gerekli idi. Dolayısıyla kim fısıldaşmaz ise, kusurlu duruma düşüyordu. Ama eğer, "Onlar sadaka vermeksizin, Hz. Peygamber ile fısıldaşıyorlardı..." denilirse, bu mümkün değildir. Çünkü, fısıldaşma, ancak Peygamber (s.a.s) buna imkân verdiğinde mümkün olurdu. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bu imkânı vermeyince, onlar fısıldaşıyorlardı. Böyle anlıyoruz ki, ayet, onlardan bir kusur sadır olduğuna delâlet etmemektedir.

Ayetteki, *"korktunuz değil mi?"* hitabının şu manada olması imkânsız değildir: "Allah Teâlâ, bu vücûbiyet devam ederse, ilerde sadaka vermeden dolayı, onlardan çoğunun kalbinin mahzun olduğunu biliyordu. Dolayısıyla da bu sözü söyledi. Ayetteki *"Allah sizin tevbenizi kabul etti..."* hitabına gelince, bu ifâdede, Allah'ın, böyle bir kusurdan dolayı onları bağışladığına dair bir husus yoktur. Aksine, bu, "Siz, tevbe edip Allah'a döndüğünüz, namaz kılıp zekâtınızı verdiğiniz zaman, işte bu yaptıklarınız size yeter" manasına gelebilir.

Ayetteki, *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* cümlesi, "Allah, amellerinizi ve niyetlerinizi kuşatmıştır" demektir.

★ ★
★

Gazaba Müstehak Olanları Dost Edinme

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِم مَّا هُم مِّنكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾

"Allah'ın, kendilerine gazab ettiği bir topluluğu kendilerine dost edinenleri görmedin mi? Bunlar ne sizdendir ne de onlardan. Bile bile, onlar, yalan yere yemin ederler"

(Mücadele, 14).

Münafıklar, Allah Teâlâ'nın, *"Allah'ın lanet ve gazab ettiği kimseler" diye nitelediği"* (Maide, 60) yahudileri dost ediniyorlar ve onlara, mü'minlerin sırlarını aktarıyorlardı. Ey müslümanlar! O münafıklar sizden değildirler. Yahudilerden de değillerdir. Onlar, yalan yere yemin ederler. Bu yalandan murad, ya kendilerinin müslüman oldukları iddiasıdır, ya da, Allah ve Resûlüne küfretmeleri ve müslümanlara hile yapmalarıdır. Binâenaleyh onlara, "Siz şunu yaptınız" denilse, öldürülmekten korkarlar ve "Ben bunu demedim, ben bunu yapmadım!.." diye yemin ederler. İşte, hakkında yemin ettikleri yalan budur.

Yalanın Tarifi

Bil kl bu ayet, **Câhız**'in şu sözünün yanlışlığını gösterir: "Gerçek durumu anlatmayan haberin yalan olması için, haber veren kimsenin, işin gerçeğine muhalif olduğunu bilmesi gerekir" sözünün yanlışlığına delâlet eder. Çünkü, eğer durum Câhız'ın söylediği gibi olsaydı, ayetteki, "bile bile..." ifâdesi, faydasız bir tekrar olmuş olurdu.

Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre, münafıklardan **Abdullah ibn Nebtel**, Hz. Peygamber (s.a.s)'le oturur, sonra onun sözlerini yahudilere götürürdü. Bir gün Resûlüllah (s.a.s) odasında iken, birden o, "Yanınıza, size şeytanın sözüyle, yani, şeytanın iki gözüyle bakan bir adam girecek" dedi. Derken, iki gözü mavi olan bir adam girdi içeri. Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, "Bana niçin küfrediyorsun?" dedi. Adam da, yemin etmeye başladı... Bunun üzerine de, *"Bile bile onlar yalan yere yemin ederler"* ayeti nazil oldu...

★ ★
★

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝١٥

"Allah onlar için çetin bir azâb hazırladı. Gerçekten, onların yapmakta oldukları işler ne kötüdür"

(Mücadele, 15).

Bazı muhakkik âlimlere göre bu azâbtan maksad, kabir azâbıdır.

★ ★
★

Kalkan Yapılan Yemin

اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝١٦

"Onlar, yeminlerini bir kalkan edindiler ve Allah yolundan men ettiler. İşte onların hakkı, hor ve hakir kılıcı bir azâbtır"

(Mücadele, 16).

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hasan el-Basrî**, hemzenin kesresi ile, إِيمَانِهِمْ "İmanlarınızı" şeklinde okumuştur. **İbn Cinnî**, "Bu, muzâfın hazfi ile böyledir. Takdiri ise, إِظْهَارَ إِيمَانِهِمْ "İmanlarınızı izhar etmelerini..." şeklindedir dedi. Yani, "Zahiri imanlarını, nifaklarının ve müslümanlara yaptıkları hilelerin ortaya çıkmaması için; veya, müslümanların kendilerini öldürmelerini önlemek için, bir kalkan edindiler. Ama, öldürülmekten emin olunca, kalblerine şüpheler atmak ve İslâm'ın durumunu çirkin göstermek suretiyle, insanları İslâm'dan alıkoymak ve men etmekle meşgul oldular" demektir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE *"İşte onların hakkı, hor ve hakir kılıcı bir azâbtır"* cümlesi, ahiret azâbını anlatmaktadır. Eğer, geçen ayetteki, "çetin bir azâb" sıfatını, kabir azabına hamledersek, bir tekrarın söz konusu olmaması için, buradaki "hor ve hakir kılıcı azâb" sıfatını, ahiret azâbına hamlederiz. Her iki azâbtan maksadın da, ahiret azâbı olduğunu söyleyenler vardır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnkâr edip de, insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların azâbını, arttırdıkça arttırdık..."* (Nahl, 88) ayetinde olduğu gibidir.

★ ★
★

Nifakın Akıbeti

لَن تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُم مِّنَ اللَّهِ شَيْئًا ۚ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾

"Onların, ne malları ne de evlâtları, hiçbir şekilde, Allah'ın azâbı hususunda onlara fayda vermeyecektir! Onlar, ateş ehlidirler. Onlar orada ebedîdirler. O gün Allah, onların hepsini diriltecek ve O'na da, size ettikleri gibi yemin edeceklerdir. Onlar, gerçekte, bir şey üzerinde olduklarını sanırlar. Gözünüzü açın ki, onlar, cidden yalancıların ta kendileridir"

(Mücadele, 17-18).

Rivâyet olunduğuna göre, münafıklardan birisi, "Kıyamet gününde, muhakkak ki, birbirimizden ve evlâtlarımızdan yardım göreceğiz..." dedi de, bunun üzerine bu ayet-i kerime (Mücadele, 16) nazil oldu. **İbn Abbas**, "Münafık, dünyada iken, dostlarına karşı yalan yere yemin ettiği gibi, kıyamet gününde de, Allah'a karşı yalan yere yemin eder. Kıyamet gününde Allah'a yalan söyleyişi, *"Rabbimiz olan Allah'a yemin ederiz*

ki, biz müşriklerden değiliz..." (En'âm, 23) ayetinde beyan edildiği gibi, söylemeleridir. İkincisi ise, *"Sizden oldukları hususunda Allah'a yemin ederler"* (Tevbe, 56) ayetinde beyan edildiği gibi, söylemeleridir" demiştir. Münafıklar, alabildiğine nifâka daldıkları için, kıyamet günü, gaybların yegâne âlimi olan **(Allâmü'l-guyûb)** Allah karşısında, yalan yemin ederek, yalanlarına inandıracaklarını zannettiler. Demek ki, bu kötü yemin huyu, onlarla beraber, ebediyen kalacaktır. *"Eğer dünyaya geri gönderilseler bile, nehyolundukları şeyleri yine yapmaya girişirlerdi"* (En'âm, 28) ayetiyle buna işaret edilmiştir.

Cübbâî ve **Kadî** şöyle demişlerdir: "Ahirettekiler, yalan söylemezler. Binâenaleyh, "Biz, kendi düşüncemize göre kâfir değildik" diye yemin ederler." Bu izaha göre, burada yemin, yalan olmaz. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi bilin ki onlar, yalancıların ta kendileridir..."* Bil ki, ayetin bu şekilde tefsiri, şüphesiz, nazmda büyük bir rekâbet ve tutukluluğu gerektirir. Biz, bu meseleyi, **En'âm Sûresi**'ndeki, *"Rabbimiz olan Allah'a yemin olsun ki, biz müşriklerden değildik.."* (En'âm, 23) ayetin tefsirinde uzun uzun ele almıştık.

★ ★
★

Hizb-i Şeytan

اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسٰهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ ۚ أُولٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ ۚ أَلَآ إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝

"Bunları şeytan istila etmiştir. Artık o, bunlara, Allah'ı hatırlamayı bile unutturmuştur. Bunlar, şeytanın takımıdır. Gözünüzü açın ki, şeytanın takımı, gerçekten hüsrana düşenlerin ta kendileridir"

(Mücadele, 19).

İstahveze

Zeccâc, اِسْتَحْوَذَ kelimesi, Arapça'da, "istilâ etti" anlamındadır. "Develere hakim olup da, onları bir araya topladığın zaman" حَاوَذْتُ الْإِبِلَ veya حُذْتُ الْإِبِلَ denilir" demiştir. **Müberred**, "Onu çepeçevre sardı ve kuşattı" anlamında اِسْتَحْوَذَ عَلَى الشَّيْءِ denilir. **Hz. Aişe, Hz. Ömer** hakkında, كَانَ أَحْوَذِيًّا yani, "O, siyâseti ve işleri yönetmesini çok iyi bilen birisi idi..." demiştir. Bu fiil, aslî harfi üzere çekilen اِسْتَنْوَقَ ve اِسْتَصْوَبَ fiilleri gibi aslî şekliyle kullanılan fiillerden biridir ve "Şeytan onlara sahip oldu ve onları istilâ etti" anlamındadır" demiştir.

Hizb-i Şeytan

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"Artık o bunlara, Allah'ı hatırlamayı bile*

unutturmuştur. Bunlar, şeytanın takımıdır. Gözünüzü açın ki, şeytanın takımı, gerçekten hüsrana düşenlerin ta kendileridir" buyurmuştur. **Kadî, bu ayeti, amellerin yaratılması meselesinde, şu iki bakımdan delil getirmiştir:**

1) Bu unutturma, eğer Allah'ın yaratması ile olmuş ise, bunun şeytana izâfesi bir yalan olur.

2) Eğer bu, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, bu münafıklar, şeytanın takımı değil de mü'minler gibi Allah'ın takımı olmuşlardı.

★ ★
★

Din Düşmanlarının Zilleti

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾

"Allah'a ve Peygamberine muhalefet edenler yok mu, işte onlar, şüphesiz en çok zillete düşenlerin içindedirler. Allah şöyle yazmıştır: "Celâlim hakkı için: Ben ve peygamberim galip gelecek..." Şüphesiz Allah kâmil kuvvet sahibidir, mutlak galibtir"

(Mücadele, 20-21).

Yani, "Bu kimseler, mahlûkatın en zelilleri cümlesindendir. Çünkü, iki rakibten birisinin zilleti, ikinci hasmının izzetine göredir. Binâenaleyh, Allah'ın izzeti nihâyetsiz olunca, O'nunla nizâlaşanın zilleti de nihayetsiz olur:." demektir.

Mü'minlerin İzzeti

Cenâb-ı Allah, bu münafıkların zilletini beyân edince, mü'minlerin izzetini de açıklayarak, كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ *"Allah şöyle yazmıştır: Celâlim hakkı için, Ben ve peygamberlerim galip gelecektir"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ve İbn Âmir, yâ'nın fethasıyla رُسُلِي **(rüsüliye) şeklinde, diğer kıraat imamları ise, yâ'yı harekelemeksizin;** رُسُلِي **(rüsül) şeklinde okumuşlardır. Ebû Ali, "Bunu, harekeli okumak da, harekesiz okumak da caizdir" demiştir.**

İKİNCİ MESELE

Dinin Üstünlüğü Delildeki Kuvvet

Bütün peygamberlerin hüccet ile galip gelmeleri, ki üstünlük ve iftihar vesilesidir. Şu kadar var ki, bazı peygamberler, hüccet ile galibiyete kılıç ile galibiyeti eklemişlerdir; bazıları ise böyle olmamıştır.

Cenâb-ı Allah daha sonra, إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ **"Allah dostlarına yardımda güç kuvvet sahibidir,** عَزِيزٌ **azizdir, yani, gâlibtir, hiç kimse O'nu, murâd ettiği şeyden çeviremez. Çünkü O'nun dışındaki her şey, zâtı bakımından mümkinü'l-vücûd'dur. Zâtı bakımından vâcibü'l-vücûd olan, zâtı bakımından mümkün olana galip gelir" buyurmuştur.**

Nüzul

Mukâtil şöyle demiştir: "Müslümanlar: "Biz, **Fars** ve **Roma**'ya karşı, Allah'ın bize yardım edeceğini umuyoruz" dediler. Bunun üzerine, münafıkların reisi olan **Abdullah ibn Übeyy**, "Siz, **Fars** ve **Roma**'nın, yendiğiniz bazı memleketler gibi mi olduğunu zannediyorsunuz?! Hayır, vallahi onlar, sayıca ve güç bakımından çok büyüktürler" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayet-i kerimeyi inzâl buyurdu."

★ ★
★

Allah'ı Sevmenin Ölçüsü

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَٰئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

"Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, Allah ve Resûlüne muhalefet eden kimselerle, -velev ki onlar, bunların babaları, oğulları, kardeşleri yahut soy-sopları olsunlar- dost olduklarını görmezsin. Bunlar, Allah'ın imanı kalblerine yazdığı ve kendisinden bir ruh ile desteklediği kimselerdir. Allah bunları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaklardır. Ve bunlar, orada ebedi olarak kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın takımıdır. Gözünüzü açın ki, Allah'ın hizbi, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir"

(Mücadele, 22).

Hizbullah

Bu, "İman ve Allah düşmanlarıyla dostları bir arada bulunamaz" anlamındadır. Bu böyledir, çünkü, birisini seven kimsenin, onunla beraber onun düşmanını da sevmesi imkânsızdır. Bu şu iki şekilde olur:

1) İman ile, Allah düşmanlarına olan sevgi, kalbte, bir araya gelemez. Yani, bir kalbte, Allah düşmanlarına karşı bir sevgi var ise, orada iman bulunamaz! Şu halde, bu kalbin sahibi, bir münafık olur.

2) Bu iki şey, bir arada bulunur; ama bir isyan ve büyük günah olarak... Buna göre, bu sevginin sahibi, bu sevgiden dolayı kâfir olmaz, bilakis o, Allah'a asî olmuş olur.

Haram Olan Dostluk

İmdi, eğer, "Ümmetin alimleri, onlarla bir araya gelme ve ilişki içinde bulunmanın caiz olduğuna dair icmâ etmişlerdir. Şu halde, mahzurlu ve haram olan dostluk ve sevgi, hangisidir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, haram olan dostluk, o kâfir olduğu halde, hem din hem de dünya bakımından, ona rağbet edip gıbta etmektir. Ama, bunun dışındaki sevgi ve dostlukların bir mahzuru yoktur.

İmanla Bağdaşmayan Sevgi

Sonra Allah Teâlâ, bu tür sevgiyi birkaç bakımdan alabildiğince yasaklamıştır.

1) Bu sevginin, iman ile birlikte olamayacağını belirtmiştir.

2) "O kimseler velev ki, bunların babaları, oğulları, kardeşleri yahutta soy-sopları olsunlar..." buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Bu kimselere sevgi göstermek, en büyük sevgi türüdür. Bununla beraber, bu meylin ve sevginin, sırf imandan dolayı bir tarafa atılması lazımdır.

Nüzul

İbn Abbas (r.a), şöyle demiştir: Bu ayet-i kerime, Uhud günü, babası Abdullah ibnu'l-Cerrâh'ı öldüren Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh; Bedir günü, dayısı, el-Âs ibn Hişam ibn el-Muğîre'yi öldüren Hz. Ömer ve yine Bedir günü oğlunu mübarezeye davet eden Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), مَتِّعْنَا بِنَفْسِكَ *"Senin burada da faydanı görelim..."* buyurdu.

İman Kardeşliği

Yine bu ayet, kardeşi Ubeyd ibn Umeyr'i öldüren Mus'ab ibn Umeyr Bedir günü, Utbe, Şeybe ve el-Velîd ibn Utbe'yi öldüren Hz. Ali ve Ubeyde hakkında nazil olmuştur. Allah Teâlâ bununla, Allah ve dini için gazaplanarak, bu kişilerin, akraba ve soy-soplarını bile, sevmediklerini haber vermektedir.

3) Allah Teâlâ, *"Bunlar, Allah'ın imanı kalblerine yazdığı... kimselerdir"* ifâdesiyle başlayarak, mü'minlere olan nimetlerini tadâd etmiştir.

Bu ifadeyle ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Ketebe'nin Manası

Bu, "Allah'ın kendisine böylesine büyük nimetler verdiği kimsenin kalbinde, Allah düşmanlarına karşı, bir dostluk nasıl bulunabilir" demektir. Ayetteki, *"yazdı"* ifadesine alimler farklı manalar vermişlerdir: Kâdî, buna, Mu'tezile inancına uygun şu üç manayı vermiştir:

a) Bu, "Allah onların kalblerine, meleklerce, onların üzerinde bulundukları ihlasın anlaşılacağı bir alamet yerleştirmiştir" demektir.

b) Bundan murad, onların gönüllerini, lütuflar ve ilahi tevfikler ile imana açmaktır.

c) *"Yazdı"* fiilinin, "Allah onların kalblerine bu nitelik ve vasıf ile hükmetti manasında olduğu söylenilmiştir.

Bil ki **Kâdî**'nin bu üç izahını kabul ediyor ve, kendi (ehl-i sünnet görüşümüzün) doğruluğunu bunun üzerine binâ ediyoruz. Çünkü Allah, hükmettiği ve **levhi mahfuza** yazdığı şeyden haber vermektedir. Eğer bu vâkî olmasaydı, Allah'ın mahza doğruluk olan haberi yalana dönüşmüş olurdu ki bu imkânsızdır. İmkânsız olana götüren şey de imkânsızdır.

Ebû Ali el-Fârisî, "yazdı" (كَتَبَ) fiili, "topladı" manasınadır. Nitekim "**Ketîbe**" kelimesi de, "ordudaki bölük" manasınadır. Buna göre ayetin takdiri, "Bunlar, Allah'ın kalblerinde imanı topladığı, yani imanları kemâle ermiş olan ve de, *"Kitabın bir kısmına inanır, bir kısmına inanmayız"* (Nisâ, 150) diyenlerden olmayan kimselerdir. İşte onlar böyle olunca, kalblerinde, kâfirlere karşı bir sevginin yer bulması imkânsız olmuştur" şeklindedir.

(Ehl-i sünnet) âlimlerimizin çoğu, bu "**ketebe**" *"yazdı"* fiilinin, "Karar kıldırdı ve yarattı" manasında olduğunu, çünkü imanın yazılmasının mümkün olmadığını, dolayısıyla bu kelimenin "varetme, meydana getirme" manasına hamledilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Mu'minler İçin Faydalı Olacak Bir Mekale

Mufaddil, Asım'ın, bu fiili, mechul olarak, كُتِبَ (yazıldı) şeklinde okuduğunu; diğer kıraat imamlarının ise malûm sigasıyla, كَتَبَ (Allah yazdı) şeklinde okuduklarını rivayet etmiştir.

Mü'minleri Te'yid

Allah'ın bu ayette mü'minler için zikrettiği **ikinci nimet**, *"(Allah) Bunları, Kendinden bir rûh ile desteklemiştir"* ifadesiyle anlatılan şeydir. Bu ifade hakkında iki izah vardır:

1) **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının, "Allah düşmanlarına karşı onlara yardım etti" şeklinde olduğunu, Allah Teâlâ'nın burada yardımı, "**rûh**" diye ifade ettiğini, çünkü mü'minlerin işlerinin, bu ilahi yardım sayesinde hayat bulduğunu söylemiştir.

2) **Süddî**, ayetteki, مِنْهُ *"kendinden, ondan"* zamirinin, imana râcî olduğunu, manasının, "Allah onları, imandan sâdır olan bir rûh ile destekledi, kuvvetlendirdi" şeklinde olduğunu, *"İşte biz böylece sana emrimizden bir rûh vahyettik"* (Şûra, 52) ayetinin de buna delâlet ettiğini söylemiştir.

Allah'ın bu ayette mü'minler için zikrettiği **üçüncü nimet**, *"Allah bunları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Bunlar orada ebedî kalıcıdırlar"* ifadesiyle anlatılan nimettir. Bu, cennet nimetine bir işarettir.

Dördüncü nimet, ayetteki, *"Allah onlardan râzı olmuştur. Onlar da Allah'dan râzı olmuşlardır"* ifadesiyle anlatılan şeydir. Bu, "rıdvân" nimeti olup, en büyük nimet ve en yüce mertebedir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, bu nimetleri saymasının peşisıra, Allah düşmanlarına karşı sevgi beslememeyi-dost olmamayı gerektiren şeylerin dördüncüsünü zikredip,

şöyle buyurmuştur: *"İşte onlar Allah'ın takımıdır. Gözünüzü açın ki, Allah'ın hizbi kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir."* Bu ifade, Hak Teâlâ'nın münafıklar hakkındaki, *"Bunlar, şeytanın takımıdır. Gözünüzü açın ki şeytan takımı, gerçekten hüsrana düşenlerin tâ kendileridir"* (Mücadele, 19) ifadesine mukabil olarak zikredilmiştir.

Nüzul

Bil ki âlimlerin çoğu, Allah Teâlâ'nın, *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kavmin (topluluğun), Allah ve Resûlüne muhalefet eden kimselerle ... dost olduklarını görmezsin"* ifadesinin, **Hâtıb b. Ebi Belta** (r.a)'a ve onun **Mekkelilere**, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in fethetmek arzusuyla, **Mekke**'ye doğru sefere çıkacağında ittifak etmişlerdir. Bu hadise meşhurdur.

Kısaca bu ayet, kâfirlere ve fasıklara sevgi duyup-dost olmaktan menetmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hep şöyle dediği rivayet olunur: اَللّٰهُمَّ لاَ تَجْعَلْ لِفَاجِرٍ وَلاَ لِفَاسِقٍ عِنْدِى نِعْمَةً فَاِنِّى وَجَدْتُ فِيمَا اَوْحَيْتَ لاَ تَجِدُ قَوْماً.... *"Allah'ım, bana bir günahkâr ve bir fasık eliyle hiçbir nimet nasib etme. Çünkü Senin vahyettiklerin arasında, "Allah ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, Allah ve Resûlüne muhalefet eden kimselere ... dost olduklarını görmezsin"* ayetini bulmaktayım."[35]

Sübhân ve yüce olan Allah daha iyi bilir. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'adır. O'nun salât-u selâmı ise, peygamberlerin efendisi ve sonuncusu, efendimiz ümmî peygamber **Hz. Muhammed**'e ve onun âilesi ile birlikte bütün ashabına olsun.

(Âmin).

★ ★
★

16) Kenzû'l-Ummâl, 2/3810.

HAŞR SÛRESİ

Bu sûre Medenîdir ve yirmidört ayettir.

Benû Nadir Yahudilerinin Çıkışı

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝ هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ۚ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا ۖ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ
مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا ۖ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ
بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ ۝

"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. O, azîzdir, hakîmdir. O, ehl-i kitabtan kâfir olanları, ilk sürgünde yurdlarından çıkarandır. Siz, çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da, kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını zannetmişlerdi. İşte onlara, hesab etmedikleri yönden Allah'ın emri geliverdi. O, bunların yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem mü'minlerin elleriyle harab ediyorlardı. İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz (bundan) ibret alın"

(Haşr, 1-2).

Tarihî Çerçeve

Benû Nadir, Hz. Peygamber (s.a.s) ile ne onun aleyhine, ne de lehine çalışmamak üzere anlaşma yapmıştı. **Bedr** savaşı olduğunda onlar, "**Muhammed**, Tevrat'da muzafferiyet ile nitelenen peygamberin tâ kendisidir" dediler. Müslümanlar **Uhud**'da hezimete uğrayınca da, şüpheye düşüp, anlaşmalarını bozdular. Derken **Kab b. Eşref**, binitli kırk kişilik bir kafile ile **Mekke**'ye vardı ve **Kâ'be**'nin yanında **Ebû Süfyan** ile anlaşma yaptılar. Resûlüllah (s.a.s) da, **Muhammed b. Mesleme el-Fusârî** (r.a)'ye emretti de, o, süt kardeşi olduğu halde **Kâb**'ı, tuzak kurup öldürdü. Sonra o hurma lifinden ağzına gem vurulmuş bir eşek üzerinde olarak Hz. Peygamber, bölük bölük askerleriyle onların yanına varıp, onlara "**Medine**'den çıkın" dedi. Buna mukabil onlar, "ölüm bize, çıkmaktan daha hoş gelir" dediler ve harb ilan ettiler.

Yine rivayet edildiğine göre, onlar yol hazırlığı yapmak ve çıkmak için, Hz. Peygamber (s.a.s)'den on gün müsâade istediler. **Abdullah b. Übeyy** (münafığı) onlara "Sakın kalenizden çıkmayın. Eğer müslümanlar sizinle çarpışırlarsa, bilin ki biz de sizinle beraberiz. Sizi yardımsız bırakmayız. Yemin olsun ki eğer çıkar giderseniz, biz de sizinle çıkıp gideriz" diye haber gönderdi. Bunun üzerine, geçitlerini muhkemleştirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) 21 gün onları muhasara etti. Allah Teâlâ onların kalblerine korku atıp, bu yahudiler, münafıkların yardımından ümidlerini kesince, Hz. Peygamber (s.a.s)'den barış talebinde bulundular. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ancak her üç evin, diledikleri eşyaları seçip sadece bir deveye yüklemeleri şartı ile sürgüne gitmelerine razı oldu. Onlar, içlerinden iki ev halkı, yani **Ebu'l-Hakîk** ile **Hayy b. Ahtab** aileleri hariç, **Şam** bölgesine, o bölgedeki **Erîha** ve **Ezra'ât** yöresine göçüp gittiler. Çünkü bu iki aile, **Hayber**'e iltihak etti. Bir başka küçük gurub da **Hîre**'ye iltica etmişti.

Burada bir kaç soru var:

Birinci Soru: Ayetteki, لِأَوَّلِ الْحَشْرِ tabirindeki **lâm**'ın manası nedir?

Cevap: Bu tıpkı جِئْتُ لِوَقْتِ كَذَا "Şu vakit için, şu vakitte geldim" şeklindeki sözündeki lâm gibidir. Buna göre ayetin manası, "Allah o inkâr edenleri, ilk sürgünleri esnasında çıkardı" şeklinde olur.

Evvel'il-Haşr'in Manası

İkinci Soru: İlk sürgün ne demektir?

Cevap: Sürgün, bir topluluğu, bir yerden başka bir yere sürüp çıkarmaktır. Cenâb-ı Hakk'ın bunu ilk sürgün olarak isimlendirmesinin sebebini, bir kaç şekilde açıklayabiliriz:

1) Bu, **İbn Abbas** ve ekseri âlimlerin görüşüne göre, Ehl-i Kitâbın ilk sürgünüdür. Yani onlar, o zaman **Arabistan** yarımadasından ilk olarak sürgüne gönderilmişler ve **Arabistan** yarımadasından sürüp çıkarılmışlardı. Çünkü onlar, daha önceleri güç ve kudret sahibi bir toplum idiler.

2) Allah Teâlâ onların **Medine**'den çıkarılmalarını bir sürgün diye vasfetmiş ve bunu, insanların kıyamette **Şam** tarafına toplanıp, kıyametin onları burada yakalayacağı için, ilk haşr (sürgün-toplanma) diye nitelemiştir.

3) Bu, onların ilk sürgünleridir. Onları son sürülmeleri de, **Hz. Ömer** (r.a)'in onları, **Hayber**'den **Şam**'a sürüp çıkarmasıdır.

4) Bunun manası, "Allah onları, savaşmak üzere ilk kez toplandıkları için, yurtlarından sürüp çıkardı" şeklindedir. Zira bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlarla ilk savaşı idi.

5) **Katâde**, "Bu ilk haşrdır (toplanma ve sürülmedir). İkinci sürgün ise, insanları doğudan batıya sürecek ve geceledikleri yerde onlarla beraber geceleyip, uykuya yattıkları yerde onlarla beraber kalacak olan bir ateş sebebi ile olacaktır" demiştir. Alimler o ateşin, gece görünüp, gündüz görünmeyeceğini söylemişlerdir.

Ayetteki, مَا ظَنَنتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا *"Siz, çıkacaklarını sanmamıştınız"* cümlesi hakkında İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Müslümanlar sanıyorlardı ki, **Benû Nadîr**, güçlü ve kuvvetli oldukları için, yurtlarından çıkmayacaklardı." Allah Teâlâ bunu, bu nimetin büyüklüğünü anlatmak için söylemiştir. Çünkü kişi aksi bir zann üzere olduğu halde, bir nimet insana ulaşırsa, işte bu nimet çok daha kıymetli olur. Nitekim müslümanlar da, bu yahudilerin çıkması böylece de onların hile ve tuzaklarından kurtulmaları ile ilgili dileklerine nâil olabileceklerini sanmıyorlardı. İşte her ne zaman bu onlara nasib oldu, böylece bu nimetin gerçekleşmesi daha kıymetli oldu.

Kalelerine Güvenmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, وَظَنُّوا أَنَّهُم مَّانِعَتُهُمْ حُصُونُهُم مِّنَ اللَّهِ *"Onlar da, kalelerinin Allah'dan koruyacağını zannetmişlerdi"* cümlesi ile ilgili olarak âlimler şöyle demişlerdir: "Onların kaleleri son derece sağlamdı. Bundan ötürü kalelerinin, kendilerini Allah'ın Resûlünden koruyacağını zannediyorlardı." Ayet-i kerime'de Resûlüllah için yüce bir şerefin ifadesi vardır. Çünkü ayet, onların Resûlüllah ile olan muamelelerinin, bizzat Allah ile olan muameleleri gibi olduğuna delâlet etmektedir. İmdi eğer, "Senin, حُصُونُهُمْ تَمْنَعُهُمْ أَوْمَا نِعَتُهُمْ demen ile, ayetteki şekli ile söylemen arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki: Haberin mübtedadan evvel gelmesi, onların, o kalelerinin sağlamlığına ve kendilerini muhafaza edeceğine olan aşırı güvenlerine delildir. Onları ifade eden "hüm" zamirinin أَنَّ 'nin ismi kılınıp, bu mübteda-haber cümlesinin o zamire isnâd edilmesinde (onun haberi yapılmasında), onların, içten içe kendilerinin son derece güçlü ve kuvvetli olduklarına inanıp, kendileriyle savaşacak hiç kimseye aldırış etmedikleri hususuna bir delil var. Bu manalar, حُصُونُهُمْ تَمْنَعُهُمْ şeklindeki cümlesinde bulunmaz.

Allah'ın Azabının Çarpması

Ayetteki فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا *"İşte onlara hesab etmedikleri yönden Allah'ın emri geliverdi"* ifadesi ile ilgili bir kaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin iki izahı vardır:

1) Ayetteki "onlara" zamiri yahudilere ait sayıldığında mana, "Allah'ın azabı ve onları yakalayışı, onlara hiç ummadıkları bir taraftan geldi" şeklinde olur.

2) Bu zamir "mü'minlere" ait sayıldığında mana, "Allah'ın yardım ve tavsiyesi, mü'minlere hiç ummadıkları bir taraftan geliverdi" şeklinde olur.

لَمْ يَحْتَسِبُوا ifadesi, "hiç tahmin etmiyor, akıllarına hiç getirmiyorlardı" manasındadır. Bu işin, hiç sanılmadık şekilde oluşu şu iki şeyden ötürü idi:

a) O yahudilerin reisi olan **Ka'b b. Eşref**, kendisine tuzak kurulup, süt kardeşi tarafından öldürülmüştü. Bu da onların, gücünü kırmış ve dağıtmış, böylece de kudret ve ihtişamları azalmıştı.

b) Çünkü Allah onların kalblerine korku atmıştı.

KİKİNCİ MESELE
Meşrû Te'vile Cevaz

فَأَتَىٰهُمُ اللَّهُ *"Allah onlara geliverdi"* ifâdesinin, bütün akıl sahiplerinin ittifakıyla, zahirî manası üzere alınması mümkün değildir. Dolayısıyla bu, tevîl kapısının açık olduğuna ve ayetlerin, zahirî manalarından alınıp, aklî delillerin muktezasına göre başka bir manaya sarfedilip yorumlanmalarının caiz olduğuna delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, bu ifâdenin, فَآتَاهُمُ اللَّهُ "Allah onlara helâk ve azâbı verdi" şeklinde okunduğunu söylemiştir. Bil ki, bu kıraat, bizim beyân ettiğimiz tevîl biçimlerini ibtâl etmez. Çünkü bu kıraat, önceki kıraatı kaldırmaz. Çünkü o kıraat, tevâtürle sâbittir. Tevâtürle sâbit olduğu zaman da, onun ibtâli mümkün değildir. Bu sebeple de, onun yorumlanması gerekir.

Cenâb-ı Hak وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ *"O, bunların yüreklerine korku düşürdü"* buyurmuştur. Dil âlimleri الرُّعْبَ "insanın içini saran korku..." anlamındadır. Onun atılması da, gönle dolması, gönle düşmesidir. Bundan dolayı, aslanı nitelerken, Araplar, مُقَذَّف (mukazzef) demişlerdir. Buna göre sanki aslan etli butlu oluşundan dolayı, sanki kendisine et atılmış, yapıştırılmış gibidir.

Bil ki, bu ayet-i kerime, bizim, "Bütün işler Allah'a aittir" şeklindeki görüşümüzün doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu ayet-i kerime, onların kalblerinde meydana gelen bu korkunun, Allah tarafından meydana geldiğine ve böylece de bu korkunun, onların bazı işlere yönelmelerine sebep olduğuna delalet etmiştir. Kısaca, fiil ancak, kalbte kuvvet bulmuş, etkili bir sebep mevcut olduğu zaman meydana gelir. Bu sebebin mevcut oluşu ise, ancak Allah'tan yana meydana gelebilir. Böylece de bütün fiiller, bu yolla, Allah'a râci olur.

Evlerini Harab Etmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ *"Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem mü'minlerin elleriyle harab ediyorlardı.."* cümlesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
يُخْرِبُونَ Kıraat ve Tefsiri

Ebû Alî, sadece **Ebû Amr**'ın bu kelimeyi, şedde ile يُخَرِّبُونَ şeklinde okuduğunu, diğerlerini ise, şeddesiz olarak يُخْرِبُونَ şeklinde okuduklarını söylemiştir. **Ebû Amr** şöyle söylerdi: "**İhrâb**, bir şeyi harab halde bırakmaktır. **Tahrîb** de, yıkmaktır. **Benû Nadîr**, yıkmışlardır, yoksa harâb halde bırakmamışlardır.." **el-Müberred**, bunun niye böyle izah edildiğini bilmiyorum. يُخْرِبُونَ şekli asl olup, evi harab etmek; yıkmak anlamındadır. Evi sahibi yıkmıştır. Bu, عَلِمَ ve أَعْلَمَ ve قَامَ أَقَامَ gibidir. Zeffi babından olarak, يُخَرِّبُونَ dediğinde, bu çokluk ve teksîr ifâde eder. Yani, çok iyice yıkma anlamında... Çünkü Allah Teâlâ, hem çoğu, hem de azı ifâde etmeye elverişli olan **büyût** (evler) kelimesini zikretmiştir. **Sîbeveyh**, bu iki şeklin, أَفْرَحَ – فَرَّحَ "sevindirdi..." ve أَحْسَنَ وَحَسَّنَ "güzel yaptı..."

fiilleri gibi, birbiri yerine geçtiklerini ve kullanıldıklarını iddia etmiştir. Şair A'şâ وَأَخْرَبْتُ مِنْ أَرْضِ قَوْمٍ دِيَاراً *"Ben, bir kavmin yurdunda nice evleri harâb ettim..."* demiştir. Ferrâ, "yuherribûn", "hedmederler, yıkarlar" anlamındadır. Şeddesiz olarak "yuharribûn" kıraati ise "onlardan bir kısmını harab edip öylece bırakırlar" diye açıkamıştır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, onların, evlerini, hem kendi elleri, hem de mü'minlerin elleriyle nasıl harâb ettiklerini izah için, birkaç vecih zikretmişlerdir.

1) Onlar, kesin olarak sürüleceklerini anlayınca, müslümanların kendi evlerinde kalmaları ve oturmaları hususunda hased ettiler de, böylece onlar evlerini, içten; müslümanlar da dıştan yıkmaya başladılar.

2) Mukâtil şöyle demiştir: "Münafıklar, çıkmamaları için, yahudilere hile ve desiseler kurdular, telkinlerde bulundular. Bununüzerine yahudiler de, kale girişlerini muhkemleştirip, iyice sağlam hale getirdiler. Böylece de, evlerini bozarak, onları, boğazın girişinde, birer kale haline getirdiler. Müslümanlar da, diğer tarafları harap ediyorlardı.

3) Müslümanlar, onların kale girişlerinden bir girişe hakim olduklarında, onu harap ediyorlardı. Yahudiler de, evlerin gerisine çekiliyorlar ve o evlerin arkasından gedikler açıyorlardı.

4) Müslümanlar, o diyarın, gözle görülen şeylerini harab ediyorlardı. Yahudilerse, kesin olarak sürüleceklerini anladıklarında, evlerinde güzel ve hoş buldukları kapı ve ahşap kısımlara bakıyorlar, sonra onları sökerek deve ve hayvanlarına yüklüyorlar, en sonunda da evlerini yıkıyorlardı.

Eğer, "Yahudilerin, müslümanların eli ile evlerini yıkmalarının manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Zeccâc şöyle demiştir: "Yahudiler müslümanları bunu yapmaya sevkedip, böylece buna sebep olunca, sanki yahudiler müslümanlara bunu emretmiş ve bununla vazifeli kılmışlar gibi olmuşlardır."

Kıyas Edin

Cenâb-ı Hak, فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ *"İşte, ey akıl ve basiret sahipleri. Siz bundan ibret alın"* buyurmuştur. Bil ki biz, kıyasın hüccet olduğu hususunda, fıkha dair "el-Mahsûl" adlı eserimizde, delil olarak bu ayete tutunduk. Binâenaleyh, bunu burada zikretmeyeceğiz. Fakat şu kadar var ki, burada, Allah Teâlâ'nın ibret alınmasını emrettiği şeyin izah edilmesi gerekir. Bunda birkaç ihtimal var:

1) O yahudiler, kalelerine, kuvvetlerine ve ihtişamlarına güveniyorlardı. Allah Teâlâ da, ihtişamlarını yok edip, kuvvetlerini izâle etti. Sonra da, *"İşte, ey akıl ve basiret sahipleri siz bundan ibret alın."* Ve, Allah'tan başka hiçbir şeye dayanmayın. Öyleyse, zâhid, zühdüne güvenmesin. Çünkü, bunun zühdü, Bel'âm'ın zühdünden daha çok olamaz. Yine, âlim de ilmine güvenmesin. İbnu'r-Ravendî'ye bak. Muhakeme ve mümaresesinin çokluğuna rağmen, nice oldu? Aksine, hiç kimse için, hiçbir hususta, Allah'ın lütuf ve rahmetinden başka itimat edilecek bir şey yoktur!" buyurmuştur.

2) Kadî şöyle demiştir: "Bundan maksat, insanın, zulüm, küfür ve peygamberliği ta'netmenin akibetini bilmesidir. Çünkü bu yahudiler, zulüm ve küfrün uğursuzluğu ile, şiddetli belâ ve sürgüne düçar olmuşlar. Mü'minler de, bundan ibret alıp, böylece günahlardan uzaklaşmışlardır.

Buna göre eğer, "Bu ibret alma ancak, eğer biz, "Onlar, zulmetmişler ve inkâra sapmışlardı. Dolayısıyla da azâba uğramışlardı. Bu azâbın sebebi, onların küfrü ve zulmüdür" dersek, doğru olur. Şu kadar var ki, bu söz, "tarden" ve "aksen" yanlıştır. "Tarden" yanlış oluşuna gelince, bu şundan dolayıdır: Nice, zâlim ve kâfir olan kişiler var ki, onlar, dünyada iken azâba uğramamışlardır. Bunun "aksen" yanlış olması da şundan dolayıdır: Bu gibi, mihnet ve belâlar, hatta bundan daha şiddetlileri, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashâbının da başına gelmiştir. Ve bu, onların dinlerinin ve davranışlarının kötülüğüne delâlet etmemişti. Bu illet yanlış olunca, bu şekilde ibret almak da batıl olur.

Yine, esasen, sabit olan hüküm şudur: O yahudiler, hem kendi, hem de mü'minlerin elleriyle, evlerini yıkmışlardır. Biz, bunun, onların küfür ve zulümleri sebebiyle olduğunu söylersek, zulmeden ve inkâr eden herkesin evinin, kendi ve müslümanların eliyle harab edilmesi gerekir. Bunun ise ev söz konusu olmadığı malumdur. Böylece anlıyoruz ki, bu şekilde bir ibret alış sahih değildir" denilirse, şöyle cevâp veririz:

Aslında sâbit olan hükmün üç mertebesi vardır:

a) Onların evlerinin yıkılmasının, kendi elleri ve mü'minlerin elleriyle olması.

b) Bunun, dünyada bir azâb olması. Ki bu, birincisinden daha umumîdir.

c) Bunun, mutlak anlamda azâb olmasıdır. Ki bu da, ikinci hususdan daha umumîdir. Zulüm ve küfür, azâba, bir azab olması cihetinden uygun düşerler. Bunun, husûsen dünya veya ahirette, bir yıkım veya bir öldürülme olmasına gelince, bunun bir netice ve tesiri yoktur. Dolayısıyla, kıyasın neticesi şuna varıp dayanır; zulmeden, inkâr eden ve yalanlayanlar, bu azâbın, dünyada veya ahirette olmasına bakılmaksızın, azâba duçar olurar. Zulüm ve küfür de bu azâba münasib düşer. Böylece anlıyoruz ki, küfür ve zulüm, bu azâbın iki sebebidirler. Ne zaman ve nerede var olurlar ise, bu azâbın dünyada veya ahirette olacağı açıklanmaksızın, azâb meydana gelir. Biz, buradaki kıyâs etme ve ibret almayı bu şekilde anlattığımızda, tenkitler ve çelişkiler ortadan kalkar. Kıyas da, doğru bir biçimde tamamlanmış olur.

İKİNCİ MESELE
İbret ve İ'tibar Kelimeleri

"İbret almak" demek olan "i'tibâr", "geçmek" "bir şeyden başka bir şeye geçmek" manasından alınmadır. Göz yaşına da o şey gözden yanağa (yüze) geçtiği (aktığı) için "ibret" denilmiştir. Sayesinde geçme sağlandığı için geçite de, "ma'ber" denilmiştir. O belli (rüya yorumlama) ilmine de, "ta'bîr" ismi verilmiştir. Çünkü bu ilmin sahibi, hayâlî olandan ma'kûl (aklî) olana intikal eder. Lafızlara da ibareler ismi veriler. Çünkü ibareler, manaları konuşanın dilinden dinleyenin aklına intikal ettirir. Nitekim "Mutlu (saîd), başkasından ibret alandır" denilir. Çünkü onun

aklı, başkasının durumundan, kendisinin durumuna geçmiştir. Bu nedenle müfessirler " "i'tibâr" ve "ibret", eşyaya bakmak suretiyle, aynı cinsten başka şeyleri bilmek gayesiyle, eşyanın (herşeyin) hakikatlerine ve delâlet yönlerine bakmadır" demişlerdir.

Ayetteki, يَآ أُولِى ٱلْأَبْصَٰرِ ifadesi ile ilgili iki izah şekli vardır:

1) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk bununla, "Ey ince akıl, fikir ve basiret sahipleri..." manasını murad etmiştir."

2) Ferrâ, bu ifadenin manasının, "Ey bu zikredilen olayı bizzat görüp, ibret alan" şeklinde olduğunu söylemiştir.

★ ★
★

Allah'a Muhalefet

وَلَوْلَآ أَن كَتَبَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمُ ٱلْجَلَآءَ لَعَذَّبَهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابُ ٱلنَّارِ ﴿٣﴾
ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَآقُّوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ۖ وَمَن يُشَآقِّ ٱللَّهَ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٤﴾

"Eğer Allah onların üstüne bu sürgünü hükmetmeseydi dünyada kendilerini şiddetle azablandıracaktı. Ahirette de onlar için cehennem azabı vardır. Bunun sebebi şudur. Çünkü onlar, gerçekten Allah'a ve peygamberine muhalefet ettiler. Kim Allah'a muhalefet ederse, şüphe yok ki Allah çetin azablıdır"

(Haşr, 3-4).

"Celâ"nın Arapça'daki manası, vatandan çıkmak ve ayrılmaktır. Buna göre eğer, لَوْلَآ "Eğer ... yazmasaydı" edatı, başka bir husus olduğu için, bir diğer şeyin olmadığını ifade eder. Dolayısıyla sürgün mevcud olduğu için, dünyada azablandırmanın olmaması gerekirdi. Ama sürgün de, azab çeşitlerinden biridir. O halde, sürgünün mevcudiyeti ile, azabın olmaması gerekirdi, ama bu imkânsızdır" denilirse biz deriz ki: Bunun manası şudur: Eğer Allah Teâlâ onlara hükmü vermeseydi yazmasaydı, onları dünyada, kardeşleri (soydaşları) Benî Kureyzâ kabiliesine yaptığı gibi, öldürülme azabına dûçâr kılardı.."

Ayetteki, *"Ahirette de onlar için cehennem azabı vardır"* ifadesi, "yeni bir cümle olup, kendinden öncesine atfedilmemiştir. Çünkü eğer kendinden önceki ifadeye atfedilmiş olsaydı, daha önce لَوْلَآ edatının, şart bulunduğu için, cezânın (neticenin) olmamasını gerektirdiğini açıklamamızdan ötürü, ahirette onlar için bir azabın olmaması gerekirdi.

Cenâb-ı Hakk'ın ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَآقُّوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ *"Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'a ve peygamberine muhalefet ettiler"* cümlesi, yahudilerin evlerinin harab edilişinin sebebinin, onların Allah ve Resûlüne muhalefet etmeleri olmasını gerektirir.

Buna göre eğer, "Şayet muhalefet etmeleri, bu harab edişin sebebi olsaydı, "Bu muhalefet her ne zaman bulunursa, harab ediş de bulunur" denilmesi gerekirdi. Oysa ki durumun böyle olmadığı malumdur" denilirse, biz deriz ki: Bu, nasla (açıkca) belirtilmiş bir illetin (sebebin), bir şeye tahsis edilmesinin, onun doğruluğuna zarar vermeyeceğine delâlet eden şeylerden birisidir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"Kim Allah'a muhalefet ederse, şüphe yok ki Allah çetin azablıdır"* buyurmuştur. Bundan maksad, (insanları muhalefetten) menetmektir.

★ ★
★

Kestiğiniz Hurmalıklar

مَا قَطَعْتُم مِّن لِّينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ۝

"Herhangi bir hurma ağacını kestiniz, yahut kökleri üstünde ayakta bıraktınız ise, (hepsi) Allah'ın izniyledir. Bu da, fasıkları rüsvay edeceği içindir"

(Haşr, 5).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ İMESELE مِنْ لِينَةٍ kelimesi, مَا قَطَعْتُمْ kelimesini "beyan" eden bir ifade olup, buradaki (مَا) ism-i mevsûlü, قَطَعْتُمْ fiilinin mef'ûlü olarak, mahallen mansubtur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hangi şeyi keserseniz..." demektir تَرَكْتُمُوهَا 'daki, "**mâ**" ism-i mevsûlüne râcî olan zamiri, müennes olarak getirmiştir. Çünkü (مَا) لِينَةً manasındadır.

İKİNCİ MESELE لِينٌ (Leyn) Kelimesi

Ebû Ubeyde, "Line" kelimesinin, iyi ve has cinsden olmayan hurma ağacı manasına olduğunu, bunun aslının **"livne"** (لِوْنَة) şeklinde olduğunu; **lâm**'ın kesreli oluşundan ötürü, **vâv**'ın **yâ** harfine dönüştüğünü; bundan dolayı kelimenin çoğulunun **"elvân"** şeklinde olduğunu; iyi cins hurma dışında, bütün hurma ağaçlarının ismi olduğunu söylemiştir. Bazı alimlerse, **"line"** kelimesinin, son derece kıymetli-iyi cins hurma ağacına isim olarak verildiğini söylemişlerdir.

Buna göre onlar bu kelimeyi, yine hurma ağacı manasındaki **"linun"** (لِينٌ) kelimesinden türetmişlerdir. Bu durumda, çoğulu لِينٌ **"liyen"** şeklinde gelir.

Eğer, "kesilme ile ilgili olarak, niçin özellikle hurma ağacı zikredilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Eğer onların, orta halli-normal hurma ağaçları var idiyse, müslümanlar iyi cins ve bernî (has) hurma ağaçlarını kendilerine bırakmak için böyle yapmışlardır. Eğer kesilenler, son derece değerli cins hurma ağacı idiyse, bu, yahudileri daha çok kızdırmak ve üzmek için olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "**Kâimeten**" ifadesi, قُوْماً عَلَى أُصُلِهَا şeklinde de okunmuştur. "**Usûl**" kelimesinin "**usul**" şeklinde okunmasının iki izahı vardır:

1) Bu kelime, tıpkı "Rehn"in çoğulunun "rühün" olması gibi, "asl" (kök) kelimesinin çoğuludur.

2) Burada **vav**'a bedel olarak, **sâd**'ın zammesiyle yetinilerek böyle okunmuştur. Yine bu kelime, (مَا) ism-i mevsûlinin lafzına bakarak, أُصُولِهِ şeklinde, müzekker zamire izâfe edilerek de okunmuştur.

Ayetteki, *"Allah'ın izniyle"* ifadesi, şu manayadır: "O hurma ağaçlarının kesilmesi, Allah'ın izni ve emriyledir."

Yine ayetteki, وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ifadesi ise, "Fasıkları, yani yahudileri rezil ve rüsvay etmek için, Allah o hurma ağaçlarının kesilmesine izin verdi" manasınadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına, yahudilerin hurma ağaçlarını kesip-yakmayı emrettiği zaman, yahudiler, "Ey Muhammed, sen yeryüzünde fesad çıkarmayı nehyediyordun. Öyle ise bu hurma ağaçlarını kestirip-yaktırman ne oluyor?" dediler. Mü'minlerin aklına da buna benzer şeyler geçiyordu. İşte bunun üzerine buayet nâzil oldu.

Dolayısıyla gayzı, kin ve öfkesi artsın, düşmanlarının yani müslümanların, onların en sevgili mallarına sahip olup, hükmetmeleri sebebiyle üzüntü ve pişmanlıkları kat kat artsın diye izin vermiştir" şeklinde olur.

BEŞİNCİ MESELE

Âlimler, bu ayet-i kerimeye, kâfirlerin kalelerinin ve evlerinin yıkılıp yakılması, su altında bırakılması ve topa tutulmasında bir sakınca olmadığı hususuna delil getirmişlerdir. Yine bunun gibi, meyveli veya meyvesiz ağaçlarının kökünden sökülmesinde bir sakıca olmadığına, bu ayeti delil getirmişlerdir. **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre o, müslümanların, savaş alanına rastlayan ağaçları kestiklerini söylemiştir.

ALTINCI MESELE

Rivayet olunduğuna göre, iki müslümandan birisi o ağaçlardan iyi cins hurmaları diğeri ise orta halli hurma ağaçlarını kesiyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bunun sebebini sorunca, birisi, "O iyi cins hurma ağacını Allah'ın Resûlüne bıraktım" dedi. Öteki de, "iyi cins hurmaları, o kâfir yahudileri iyice öfkelendirmek için kesiyorum" dedi. Âlimler, bu hadiseyi, ictihâdın câiz olduğuna ve bunun bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda bile yapılabileceğine delil getirdiler.

★ ★

★

Fe'yin Taksimi

وَمَآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنْهُمْ فَمَآ أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُسَلِّطُ

رُسُلَهُ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Allah'ın onların mallarından peygamberine "fey' " olarak nasib ettiği şeye gelince, siz bunun için, ne ata ne deveye bindiniz. Fakat Allah peygamberlerini, dilediğine musallat eder. Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"

(Haşr, 6).

Müberred şöyle demiştir: "Döndü" anlamında, فَاءَ – يَفِيءُ denilir. أَفَاءَ اللّٰهُ ifâdesi, "Allah onu döndürdü" anlamındadır. **Ezherî**, "**fey'** ", Allah'ın, kendi dininin müntesiplerine, bu dinin ehline muhalefet edenlerin mallarından, ya yurtlarından sürülüp çıkarılmaları veya o yurtları müslümanlar için boşaltıp bırakmaları sebebiyle, yahut, adam başına muayyen miktarda ödeyecekleri bir cizye üzerinde anlaşmaları sebebiyle, veya, kan dökmelerine mukabil bir fidye olmak üzere cizye dışındaki bir mal olarak, Allah'ın o müslümanlara çevirip nasip ettiği şeydir... Nitekim, Allah Teâlâ bunu, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, her üç ev için, silah hariç, diledikleri mallarından bir deve yükü eşya alıp, gerisini terketmek üzere anlaşma yaptıkları zaman, **Benû'n-Nadîr** kabilesine yapmıştır. İşte bu mal, "fey' "dir ve bu, Allah'ın kâfirlerden müslümanlara çevirip nasib ettiği maldır.

Ayetteki, مِنْهُمْ "onlardan" kaydı, "Benû'n-Nadîr yahudilerinin mallarından" anlamındadır.

Cenâb-ı Hak, فَمَا أَوْجَفْتُمْ buyurmuştur. Arapça'da, at ve deve gibi hayvanlar hızlı yürüdüğü zaman, وَجَفَ–يَجِفُ–وَجْفاً–وَجِيفاً denilir. Sahibi, o hayvanı hızlı yürümeye zorladığı zaman, أَوْجَفَهُ صَاحِبُهُ denilir. Ayetteki عَلَيْهِ "onun üzerine bunun için" ifâdesi, "Allah'ın fey' olarak nasib ettikleri şey için..." demektir. Buradaki رِكَابٌ üzerine binilen deve anlamındadır. Bunun delili الرَّاحِلَةُ **er-râhiletu**'dur. Bunun, kendi lafzından delili yoktur. Araplar, **er-râkibu** kelimesini, ancak deveye binen için kullanırlar. Ata binen için, **fâris** (suvari) kelimesini kullanırlar.

Ayetin manası şöyledir: "Sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, ganimeti aralarında paylaştırdığı gibi, "fey' "i de paylaştırmasını istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu ikisi arasındaki farkı belirtti ki, bu fark da şudur: "Ganimet, "fey' "in aksine, elde etmek için, kendinizi yorduğunuz ve üzerine at ve deve sürdüğünüz şeydir. Ama fey' i elde etmede, bir yorgunluk çekmediniz. Dolayısıyla, bunda yapılacak şey, Resûlüllah (s.a.s)'a havale edilmiştir. Binâenaleyh, o, bu işi dilediği gibi yapar.

Bir Süâl

Sonra burada şöyle bir soru vardır: **Benûn-Nadîr**'in malları savaş neticesinde alınmıştır. Çünkü onlar, günlerce muhasara edilmişler, savaşmışlar, öldürülmüşler, sonra da sürgünü kabul ederek anlaşma yapmışlardır. Dolayısıyla, bu malların "fey' " cümlesinden değil, ganimet cümlesinden olması gerekir? İşte bu süâl karşısında müfessirler iki izah yapmışlardır:

Nüzul

1) Bu ayet, **Benû'n-Nadîr**'in yerleri hakkında nazil olmamıştır. Çünkü müslümanlar, onlar üzerine, atlar ve develer sürmüşlerdir. Müslümanlar ve Resûlüllah (s.a.s), onları muhasara etmiştir. Aksine bu ayet, **Fedek** hakkındadır. Çünkü **Fedek** ahalisi, **Fedek**'ten ayrılmış, böylece, onların yerleri ve evleri, savaşsız olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in eline geçmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), **Fedek** gelirinden, kendisinin ve geçimini sağlamak zorunda olduğu kimselerin nafakasını alır, gerisini silâh ve teçhizat giderlerine harcardı.

Fedek Arazisi

Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s) öldüğü zaman, kızı **Fatıma**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Fedek**'i kendisine bıraktığını iddia etti. Bunun üzerine **Hz. Ebû Bekir** (r.a) şöyle dedi: "Sen fakirlik halinde, benim nezdimde en değerli olan insansın, servetçe buna en uyumlu olansın. Fakat ben, sözünün doğru olup olmadığını bilmiyorum. Buna hükmetmem doğru olmaz" dedi. Bunun üzerine, **Ümmü Eymen** ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir kölesi, **Hz. Fatıma** lehine şehâdette bulundular. O zaman **Hz. Ebû Bekir** (r.a), **Hz. Fatıma** (r.a)'dan, şehâdeti şer'ân caiz olan bir şahit getirmesini istedi. Ama bu olmadı. Böylece **Hz. Ebû Bekir** (r.a) bu işi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yürüttüğü gibi yürütmeye başladı. Artık, **Fedek** gelirinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in geçimini sağladığı kimselere harcadı. Gerisini de, yine silah ve teçhizata yatırdı. Aynı şekilde **Hz. Ömer** (r.a), **Fedek** gelirini, bu minval üzere harcamak üzere, **Hz. Ali** (r.a)'ye havale etti. **Hz. Ömer** (r.a)'in hilafetinin sonuna doğru, **Hz. Ali** (r.a) bunu yeniden **Hz. Ömer** (r.a)'e verdi ve şöyle dedi: "Biz zenginiz, müslümanlarınsa buna ihtiyacı var.." **Hz. Osman** (r.a) da bunu, aynı şekilde yürüttü. Sonra, bu iş **Hz. Ali** (r.a)'ye kaldı, o da bunu, aynı şekilde yürüttü. Binâenaleyh bu dört halife de böyle yapmada ittifak etmişlerdir.

2) Bu ayet, **Benû Nadîr** ve onların beldeleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü müslümanların o gün, çok at ve develeri yoktu. **Benû Nadîr**'e ulaşmak için de çok mesafe kat etmemişlerdi. Dolayısıyla müslümanlar oraya, yürüyerek gittiler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışında hiçkimse, herhangi bir hayvana binmedi. Hz. Peygamber ise, bir deveye binmişti. Çatışma az olup, at ve deve de bulunmayınca, Allah Teâlâ bunu, kendisi için sanki hiç savaş olmamış gibi kabul etti. Böylece de bu malları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tahsis etti. Sonra, rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bu malları muhacirler arasında taksim etti. Üç kişi müstesnâ, ondan, **Ensâr**'a hiçbir şey vermedi. Bu üç kişi ise, muhtaç durumda olan **Ebû Dücâne, Sehl Ibn Hanîf** ve **Hariş Ibnu's-Samıt** idi.

★ ★
★

Fe'y Arazisi

مَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنْ أَهْلِ ٱلْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ

وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ ۚ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾

"Allah'ın, memleketler ahalisinden peygamberine verdiği fey', Allah'a, peygamberine,akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Ta ki, (bu mallar), içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın! Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasak ettiyse de ondan sakının. Allah'tan ittika edin, çünkü Allah'ın azâbı çetindir"

(Haşr, 7).

Allah Teâlâ böyle buyurarak, fey'in hükmünü bildirmiştir. **Keşşâf sahibi**, "Bu cümlenin başına atıf harfi gelmemiştir. Çünkü bu cümle, önceki cümlenin beyânıdır. Dolayısıyla, bu onun bir parçası olup, ondan ayrı bir şey değildir" demiştir.

Zil'kurba

Bil ki, müfessirler, ayetteki, *"akrabalara..."* kelimesinden maksadın, **Haşimoğulları** ve **Muttaliboğulları** olduğu hususunda icmâ etmişlerdir.

Fey'in Beşe Taksimi

Vâhidî şöyle demiştir: "Fey', Rasûlullah zamanında, beş parçaya ayrılırdı. Dört parçası, Rasûlullah (s.a.s)'e ait idi. Kalan beşinci parça, yine beş parçaya ayrılırdı. Onun yine bir sehmi (payı), Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait idi. Geriye kalan dört pay ise, 1) akrabalara, 2) yetimlere, 3) yoksullara ve 4) yolda kalanlara ait idi.

Rasûlullah (s.a.s)'in vefatından sonra ise, fey'in, Rasûlüllah (s.a.s)'e ait olan kısmı hakkında, **Şafiî**'nin iki görüşü vardır:

a) Bu, savaş için hudutlarda nöbet bekleyen mücahitlere aittir. Çünkü onlar, sınır boylarındaki kalelerde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yerini tutmaktadırlar.

b) Fey'in bu kısmı, kale yapmak, kanal açmak, köprüler yapmak, vb. müslümanların faydasına olan yerlere sarfedilir. Bunlardan önce en mühimi yapılır, sonra da sırasıyla diğerleri... İşte bu, Rasûlullah (s.a.s)'e ait olan 4/5'lik kısmı için söz konusu olan hususlar. Fakat Rasûlullah (s.a.s)'ın fey'in, humusûnden (beşte birinden beşte bir hissesine gelince o, ittifakla, müslümanların menfaatleri için harcanır.

Zenginlere Mahsus Devlet Olmasın

Ayettekî كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ *"Ta ki bu mallar, içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.."* cümlesiyle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müberred, şöyle demiştir: "**dûle** الدُّولَة kelimesi, bir topluluğun elden ele dolaştırdıkları ve böylece de, bazen şöyle bazen de böyle olan şeyin adıdır. **Fetha** ile olmak

üzere **devlet** kelimesi ise, sevindirici bir halin durumun, bir topluluktan başka bir topluluğa geçmesidir. Dolayısıyla, **damme** ile olmak üzere **dûlet**, bu intikâl eden, elden ele dolaşan şeyin adıdır. **Fetha** ile olmak üzere **devle** kelimesi ise, intikal etmek anlamında masdardır. Ve, insan için meydana gelmiş olan sevindirici hal hakkında kullanılır. Dolayısıyla da, sevindirici halin ona geçtiğini ifade etmek için, هٰذِهِ دَوْلَةُ فُلَانٍ "Bu, falancanın devletidir" denilir. Şu halde **dûle**, mal olarak elden ele dolaşan şeyin adıdır. **Devlet** ise, intikal eden halin adıdır. Buna göre ayetin manası, "Hakkı, sayesinde yaşayabilecekleri bir nasib, pay olsun diye fakirlere verilmek olan **fey'**i zenginlerin eline düşüp de, onlar arasında dolaşan bir şey olmasın diye..." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu kelime, **dâl**'ın fethası ve zammesi ile, **devle** ve **dûle** şeklinde okunmuştur. **Ebû Ca'fer**, bunu **dâl** ve **tâ**'nın ref'i ile دُولَةً şeklinde okumuştur. **Ebû'l-Feth**, "Bu ayetteki يَكُونَ kelimesi, وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ *"Eğer borçlu darda ise, ona süre tanıyın.."* (Bakara, 280) ayetinde olduğu gibi tam bir fiildir. Ve manası da, "Cahiliyye dönemindeki eski bir "devlet" ve mal dolaşımı meydana gelmesin diye..." şeklindedir.

Rasûlullah (s.a.s)'ın Emrini Tutun, Nehyettiğini Bırakın

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size yasak ettiyse ondan da sakının"* buyurmuştur. Bu, "Peygamber (s.a.s)'in bize verdiği **fey'**i alın; o, sizin için helâldir. Almanızı yasakladığını ise, almayın. **Fey'** konusunda Allah'tan korkun. Çünkü, Resûlüllah'ın sizi nehyettiği şeylerde, Allah'ın azâbı cidden çetindir" demektir. En güzel olan mana, bu ayetin, Rasûlullah'ın verdiği, emrettiği ve nehyettiği herşeye şâmil bir hüküm olmasıdır. Binâenaleyh, **fey'** ile ilgili hüküm de bu umûmîliğe dahildir.

★ ★
★

Fey' Özellikle Muhacirlerin Hakkıdır

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ۝٨

"(Bilhassa o fey), hicret eden o fakirlere aittir. Onlar, Allah'dan bir fazl ve rızâ ararlarken, Allah'a ve peygamberine yardım ederlerken, yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır. İşte bunlar, sadık (vefakâr) olanların tâ kendileridir"

(Haşr, 8).

Bil ki bu ayet, ...وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ *"Akrabalara, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara aittir (fey)"* (Haşr, 7) ifadesinden bir bedel olup, buna göre sanki: "Bu dört

kısım kişi ile, şu şu vasıftaki o fakirler ile muhacirleri kastediyorum" denilmek istenmiştir.

Cenâb-ı Hakk bunları şöyle bir takım sıfatlarla vasfetmiştir.

1) Onlar fakirlerdir.

2) Onlar, muhacirlerdir.

3) Onlar, yurtlarından sürülmüş, mallarından uzaklaştırılmışlardır. Yani Mekke kâfirleri, onları çıkmaya zorlamış, böylece onlar, yurtlarından sürülüp çıkartılmışlardır.

4) Onlar Allah'ın fazlını ve rızasını istemektedirler. Buradaki fazl ile kastedilen cennet nimeti, "rıza" ile kastedilen de, *"Allah'ın rızası ise daha büyüktür"* (Tevbe, 72) ayetinde anlatılan hususdur.

5) Onlar, Allah'a ve peygamberine yardım ederler. Yani canları ve malları ile Allah'a ve Resûlüne yardım ederler.

6) *"İşte onlar, doğru olanların tâ kendileridir"* ayetiyle anlatılan husus. Bu, "Onlar din için, dünya lezzetlerini terkedip, onun sıkıntılarına katlandıklarında, dinlerindeki sadakatleri ortaya çıkmış olur" demektir.

Alimlerden birisi, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in halifeliğinin sıhhati hususunda bu ayeti delil getirip şöyle demiştir: "Ayette bahsedilen fakirler muhacirlerden idi. Ensâr da, Hz. Ebû Bekir (r.a) için, "Ey Resûlüllah'ın Halifesi..." diyorlardı. Allah Teâlâ ise, burada, onların doğru olduklarına şehâdet ediyor. Şu halde onların, "Ey Resûlüllah'ın Halifesi..." deyişlerinde de doğru olmaları gerekir. Durum böyle olunca, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in halifeliğinin doğru olduğuna da hükmetmek gerekir."

★ ★
★

Ensarın Fazileti

Cenâb-ı Hakk daha sonra ensardan bahsetmiş ve muhacirler lehine, fey'den feragat etmelerinden dolayı onları medh-ü senâ ederek şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ تَبَوَّءُو الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ
حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝

"Onlardan evvel Medine'yi yurt ve iman evi edinmiş olan kimseler, kendilerine hicret edenlere sevgi beslerler. Onlara verilen şeylerden dolayı, gönüllerinde bir ihtiyaç (arzu meyli) bulmazlar. Kendilerinde fakirlik ve ihtiyaç olsa bile, onları öz canlarından daha üstün tutarlar. Kim nefsinin hırsından ve

cimriliğinden korunursa, işte felaha erenler, onların tâ kendileridir" (Haşr, 9).

Ayetteki "dâr" (yurt)'dan maksad **Medine**'dir. Çünkü **Medine**, hicret yurdu olup, ensar, muhacirler gelmezden önce oraya yerleşmişlerdi. Buna göre ayetin manası, "Medine'ye, bu iman yurduna muhacirlerden önce yerleşenler..." şeklindedir.

İki Süal

Eğer, "Ayet hakkında şu iki soru var:

1) "İmana yerleşti" denilmez.

2) Bunun söylenebileceğini farzetsek bile, "ensar, imana muhacirlerden önce yerleşmemiştir" denilirse, birinciye şöyle birkaç bakımdan cevap verilir:

a) Bu, "Onlar o yurda yerleştiler ve imanlarında ihlaslı oldular" manasındadır. Bu tıpkı şâirin, وَلَقَدْ رَأَيْتُكَ فِي الْوَغَى مُتَقَلِّداً سَيْفاً وَرُمْحاً *"Andolsun ki savaşta ben seni kılıç ve mızrak kuşanmış (yani taşırken) gördüm"* beytinde olduğu gibidir.

b) Bunlar, ona imkân bulup, oünda dosdoğru olmaları sebebiyle, imanı âdetâ bir karargâh ve vatan edinmişlerdir. Bu tıpkı, **Selmân-ı Fârisî** (r.a)'ye nesebini sorduklarında "Ben İslâm'ın oğluyum" demesi gibidir.

c) Cenâb-ı Hakk, Medine'yi "iman" diye isimlendirmiştir. Çünkü iman orada zuhur etmiş, kök salmıştır.

İkinci süale de şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Bu sözde, bir takdîm-tehir bulunmakta olup, takdirî manası, e yurda muhacirlerden önce yerleştiler ve mü'min oldular" şeklindedir.

b) Burada, muzafın hazfı sözkonusudur ve takdir, "Onlar, muhacirlerin hicretlerinden önce o yurda ve imana yerleştiler" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلاَ يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّآ أُوتُوا... *"Onlara verilen şeylerden dolayı gönüllerinde bir ihtiyaç (arzu meyli) bulmazlar"* buyurmuştur. **Hasan el-Basrî**, "Bu, "kendilerine verilmeyip muhacirlere verilen o fey'den ötürü bir haset, bir yangınlık ve bir kin hissetmezler" demektir. Burda Cenâb-ı Hakk, haset öfke ve kini, "hacet" (ihtiyaç) kelimesi ile ifade etmiştir. Çünkü bu duygular, ihtiyaç anında hissedilir. Böylece Cenâb-ı Hakk, kinâye yoluyla, "lâzımı" zikrederek melzûmu kastetmiştir.

İsar (Yaşatma Şevki)

Daha sonra Hak Teâlâ, وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ *"Kendilerinde fakirlik ve ihtiyaç olsa bile, onları öz canlarından daha üstün tutarlar"* buyurmuştur. Arapça'da, birşeyi kendisine has kıldığı zaman, آثَرَهُ بِكَذَا "Onu kendine tercih etti" denilir. Ayetteki "tercih etme" fiilinin mef'ûlü mahzûf olup, takdiri, "Ensar, muhaciri, mallarına ve evlerine hatta kendi canlarına tercih ederler" şeklindedir.

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ensara şöyle demiştir: *"Eğer isterseniz, evlerinizden ve mallarınızdan muhacirlere bir pay verebilirsiniz. Ben de size ganimette, onlara verdiğim gibi, bir pay veririm. Yok eğer istemezseniz ganimet (fey) onların olur, evleriniz ve mallarınız size kalır"* demiştir. Onlar da: "Hayır, bilakis biz onlara, hem evlerimizden ve mallarımızdan vereceğiz, hem de fey'de onlara ortak olmayacağız" demişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk bu ayeti indirmiş ve böylece, ensarın muhaciri kendilerine tercih edişlerinin, mal hususunda zenginliklerinden dolayı olmadığını, aksine kendileri de ihtiyaç ve fakirlik içinde oldukları halde bu fedakârlığı gösterdiklerini beyân etmiştir. Bu ayetteki "**hasâsa**" kelimesinin aslı, ferahlık, kalburdaki her delik veya kapı, bulut veya baş örtüsü manasındaki "**hasâs**"dır. Müfredi "**hasâse**"dir.

Müfessirler, ensarın, misafirleri olan (muhaciri) yemek hususunda kendilerine tercih edişleri, misafir doyuncaya kadar kendilerinin yemekten oyalandıkları ile ilgili birçok şeyler anlatmışlardır. Sonra bu ayetin, bu tercih ediş (fedâkârlık) hususlarında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Doğru olan, bu ayetin, onların, fey konusunda muhacirleri kendilerine tercih edişleri hususunda nazil olduğudur. Hem sonra diğer tercih ediş hususlarının buna dahil olması da imkânsız değildir.

Buhl ve Şuhh

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden korunursa, işte felaha erenler onların tâ kendileridir"* buyurmuştur. **Şuhh** kelimesi, hem zammeli, hem kesrelidir. "**Şuhh**" ve "**şıhh**" şeklinde de kıraatı vardır. Bil ki "**şuhh**" ve "**buhl**" (cimrilik) arasındaki mana farkı şudur: Buhl, cimriliğin bizzat kendisidir. Şuhh ise, insanın içinde bulunan ve bu cimriliğe sebep olan halin (vasfın) adıdır. **Şuhh**, insan "nefs"inin sıfatlarından olduğu için, hiç şüphesiz Cenâb-ı Allah, *"Kim nefsinin şuhhundan (cimriliğinden - mal sevgisinden) korunursa, işte felaha erenler"* yani, "istediklerine nâil olanlar, *"onların tâ kendileridir"* buyurmuştur. **İbn Zeyd** şöyle demiştir: "Allah'ın alınmasını nehyettiği şeyi alan ve verilmesini emrettiği şeyi vermeyen nefsinin şuhhuna (cimriliğine) tâbî olmuş olur."

★ ★
★

Ashabın Halefleri

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِّلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠﴾

"ve bunların arkasından gelenler şöyle derler: "Ey Rabbimiz bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi bağışla. İman etmiş olanlar için kalblerimizde bir kin bırakma. Ey Rabbimiz, şüphesiz Sen, raûfsun, rahîmsin"

(Haşr, 10).

Bil ki *"ve bunların arkasından gelenler..."* ifadesi "muhacirler" üzerine atıftır ve bunlar, daha sonra hicret edenlerdir. Denildi ki: "Bunlar, iyilik yapma hususunda evvelkilere tabi olanlardır ki bunlar, muhacir ve ensardan sonra, kıyamet gününe kadar gelen (mü'minler)dir." Allah Teâlâ bunların hem kendileri için, hem de kendilerinden önce iman etmiş kimseler için duâ ettiklerini ve *"Ey Rabbimiz bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi bağışla. İman etmiş olanlar için kalblerimizde bir kin, yani hased ve buğz bırakma"* dediklerini zikreder.

Bil ki bu ayetler, bütün mü'minleri içine alır. Çünkü mü'minler, ya muhâcirdir, ya ensardır, yahut da onlardan sonra gelenlerdir. Allah Teâlâ, muhacir ve ensarlardan sonra gelenlerin halinin, kendilerinden önce geçmiş olan bu ensar ve muhacirini dua ve rahmetle anmak olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla kim böyle olmaz, aksine onları kötülükle anarsa, haklarında kötü konuşursa, bu ayetin nassına (açık ifadesine) göre, mü'minlerin kısımları cümlesinin dışına çıkmış olur.

★ ★
★

Münafıklara Gelince...

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ
مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾

"Ehli kitabtan o kâfir kardeşlerine, "Andolsun ki eğer siz yurtlarınızdan çıkarılırsanız biz de muhakkak sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinize hiçbir kimseye ebediyyen itaat etmeyiz. Eğer sizinle harbedilirse muhakkak ve muhakkak, size yardım ederiz" diyen o münafıkları görmedin mi? Halbuki Allah, onların kesinlikle yalancı olduklarına şâhidlik eder"

(Haşr, 11).

Mukâtil b. Hayyan ve **Mukâtil b. Süleyman** şöyle demişlerdir: Allah bununla ensardan olan, fakat aslında münafık olan **Abdullah b. Übeyy, Abdullah b. Nebtel** ve **Rufa'a b. Zeyd**'i kastetmiştir. Onlar kardeşlerine böyle demişlerdi. Bu kardeşlik şu birkaç manaya olabilir:

1) Küfürde (inkârda) kardeşlik... Çünkü yahudi ve münafıklar, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i genel olarak inkârda ortak idiler.

2) Karşılıklı sadakat, dostluk ve yardımlaşma sebebiyle kardeşlik...

3) Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşmanlıkta, aralarında bulunan ortaklık sebebiyle olan kardeşlik...

Allah Teâlâ bunların, yahudilere, "Yemin olsun ki eğer Medine'den çıkartılırsanız, biz de mutlaka sizinle beraber çıkarız. Sizi perişan etmek, yardımsız bırakma hususunda hiç kimseye asla itaat etmeyiz" dediklerini ve *"Eğer sizinle harbedilirse muhakkak ve muhakkak size yardım ederiz"* diyerek onlara yardım sözü verdiklerini bildirmiştir. Cenâb-ı Hakk daha sonra da, *"Allah, onların kesinlikle yalancı olduklarına şâhidlik eder"* buyurarak, o münafıkların bu sözlerinde yalancı olduklarını haber vermiştir.

★ ★
★

Münafıkların Caymaları

لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ
لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾

"Andolsun ki onlar çıkarılacak olurlarsa, (bu münafıklar) onlarla beraber çıkmazlar. Eğer onlar savaşa tutuşurlarsa, bunlar onlara yardım da etmezler. Onlara yardım etseler bile, andolsun ki mutlaka gerisin geri dönerler. Sonra da kendilerine yardım edilmez"

(Haşr, 12).

Cenâb-ı Hakk, çok genel olarak münafıkların yalancı olduklarını bildirince, bunun peşinden böyle buyurarak, tafsilata girmiştir. Bil ki Hak Teâlâ, nihayetsiz olan bütün malumâtı bilir. Bundan dolayı hem mevcudatı (var olanları) hem de ma'dûmâtı (var olmayan şeyleri), her üç zamanda (mazî, hal, istikbâl) da bilir ve O, herbir şeyi bu altı bakımdan bilir. Cenâb-ı Hakk, bir şeyin, bu altı durumdan her birinde, olduğu halin aksi bir halde olduğu zaman, nasıl olacağını da bilir. İşte Cenâb-ı Hakk bu noktada, o yahudilerin, eğer yurtlarından çıkarılsalardı bile, münafıkların onlarla birlikte olup çıkmayacaklarını haber vermiştir. Nitekim netice de böyle olmuştur. Çünkü **Benû Nadîr** yurtlarından çıkarılınca, münafıklar onlarla beraber çıkmamış; **Benu Nadir** ile savaşıldığında da münafıklar onlara yardım etmemişlerdir.

Ayetteki, وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ ifadeinin takdirî manası, başkasının sözünü tenkit edip, itiraz eden kimse, "Biz, meselenin dediğin gibi olduğunu kabul etmiyoruz. Kaldı ki, durumun, senin dediğin gibi olduğunu kabul etsek bile, bu senin için birşey ifade etmez" demesi gibidir. İşte burada da böyle olup, Cenâb-ı Hakk, münafıkların yahudilere yardım etmeyeceğini, faraza yardım etmek isteseler bile, bu yardımı yapmayıp kaçacaklarını, böylece de yardım etmek istedikleri bu kimseleri düşmanlarının eline bırakacaklarını haber vermiştir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Eğer*

Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu. Duyursaydı bile, yine onlar muhakkak ki yüz çevirip arkalarını dönerlerdi" (Enfal, 23) ayetidir.

Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ *"Sonra da kendilerine yardım edilmezdi"* ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, münafıklarla ilgili olup, "Münafıklar muhakkak hezimete uğrarlar. Sonra onlara yardım olunmaz. Allah onları helâk edecek, küfürleri apaçık ortaya çıktığı için de nifakları onlara hiçbir fayda vermeyecektir" demektir.

2) Bu, "yahudiler, mutlaka hezimete uğrayacaklar. Hem sonra münafıkların yardımı da onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır."

★ ★
★

Münafık Allah'tan Ziyade, İnsandan Korkar

Cenâb-ı Hakk daha sonra, münafıkların mü'minlere karşı olan korkularının, Allah'a karşı olan korkularından daha fazla olduğunu zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

لَأَنتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِم مِّنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾
لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُّحَصَّنَةٍ أَوْ مِن وَرَاءِ جُدُرٍ ۚ بَأْسُهُم بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ ۚ تَحْسَبُهُمْ
جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾

"Muhakkak ki sizin onların yüreklere saldığınız korku, Allah'dan korkularından daha şiddetlidir. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar iyi anlamayan (yani Allah'ın azametini bilip de, O'ndan hakkıyla korkmayan bir güruhtur.) Onlar, müstahkem kasabalarda, yahut duvarlar arkasında bulunmaksızın, sizinle toplu bir halde vuruşamazlar. Kendi aralarındaki savaşları çetindir. Sen onları birlik halinde sanırsın. Halbuki kalbleri darmadağınıktır. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar akıllarını kullanmayan bir toplulukturlar"

(Haşr, 13-14).

Allah Teâlâ, bu ayetlerle, yahudi ve münafıkların, müslümanlarla ancak, hendekler ve geçitlerle sağlamlaştırılmış müstahkem yerlerde veya duvarlar-surlar arkasında bulundukları halde topluca savaşabileceklerini; bunun sebebinin ise, Allah Teâlâ'nın onların kalblerine korku düşürüp, mü'minlere nusret ve zafer nasib etmesi olduğunu anlatmak istemiştir.

Ayetteki "**cüdür**" kelimesi, **dâl**'ın sükûnu ile, جُدُرٍ şeklinde de okunmuştur. Buna göre, müfred olan, "**cidâr**"ın çoğulu, hem "**cüdür**" hem de "**cüdr**" şeklinde gelmektedir.

Kendi Aralarındaki Kavgaları

Cenâb-ı Hakk daha sonra, *"Kendi aralarındaki savaşları çetindir. Sen onları birlik halinde sanırsın. Halbuki onlar, akıllarını kullanmayan bir kavimdirler"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili üç izah bulunmaktadır:

1) Bu, "Onların kendisiyle nitelendikleri şiddetli savaş ancak, birbirleriyle savaştığında olur. Fakat sizinle savaştıklarında, onların bu güç ve şiddetlerinden eser kalmaz. Zira cesur bir kimse, Allah ve Resûlüne karşı savaştığında korkuya kapılır, daha önce izzet ve şeref sahibi iken, zelil ve rüsvay olur" demektir.

2) **Mücâhid** şöyle demiştir: "Bu şu manayadır: Onlar, biraraya geldiklerinde, "Biz andolsun ki şunu şunu yapacağız" diyorlar ve böylece mü'minleri, duvarlar ve muhkem kaleler arkasından verecekleri savaşlarla tehdid ediyorlardı. Sonra savaşmak üzere, çıkmaya yelteniyorlardı. Halbuki ancak kendi aralarındaki savaşları çok şiddetlidir. Yoksa mü'minlere karşı olan savaşları değil..."

3) **İbn Abbas** (r.a), "Bunun manası, "Onlar biribirinin düşmanıdır" şeklindedir" demiştir. Bu izahın doğruluğunun delili ise ayetteki, *"Sen onları birlik halinde sanırsın. Halbuki kalbleri darmadağınıktır"* ifadesidir. Bu, "Sen, şeklen-zâhiren, onların birbiriyle bir ülfet ve sevgi üzere, birlik halinde olduklarını zannedersin. Kalblerine gelince darmadağınıktır. Çünkü onlardan herbiri, ayrı bir görüştedir. Aralarında da (içten içe) şiddetli bir düşmanlık vardır" demektir. Bu, onlarla savaş hususunda, müslümanları bir cesaretlendirmedir.

Cenâb-ı Hakk'ın ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ *"Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, akıllarını kullanmayan bir güruhtur"* ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, "Bunun sebebi onların, bundaki paylarının ne olacağını anlayamayan bir kavim olmalarıdır" demektir.

2) Bu, "Onlar, kalblerinin darmadağınık olmasının, güç ve kuvvetlerini zayıf düşüreceğini bilmeyen bir topluluktur" demektir.

★ ★
★

Münafıkların Selefleri

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Onların hali, kendilerinden az öncekiler gibidir. Ki onlar, yaptıklarının kötü âkıbetini tatmışlardır. Onlar için (ahirette de) çetin bir azab vardır"

(Haşr, 15).

Bu, "Onların durumu, az bir zaman önce, **Bedir**'de savaşan kâfirlerin durumu gibidir" demektir. Buna göre, قَرِيبًا kelimesi niçin mansub olmuştur" denilirse,

"Mesel kelimesi sebebiyle mansub olmuştur ve takdir, كَوُجُودِ مَثَلِ أَهْلِ بَدْرٍ (قَرِيباً ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ) "Bu din savaşına katılanların meselelerinin durumlarının varlığı gibidir ki onlar kötülüklerinin ve Resulüllah'a düşmanlıklarının cezasını tatmışlardı" şeklindedir. "Vebal" kelimesi, Arapların, كَلَأٌ وَبِيلٌ neticesi "tehlikeli ve kötü ot" deyimlerinden alınma olup, bu, "Onlar bu dünyada öldürülme azabını tattılar. Onlar için (âhirette de) çetin bir azab vardır" demektir.

★ ★
★

Şeytan Misali

Cenâb-ı Hakk, daha sonra, yahudi ve münafıklar için bir darb-ı mesel zikretmiş (benzetme yapmış) ve şöyle buyurmuştur:

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ
إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾

"(Bu münafıkların durumu) şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "inkâr et" der. O inkâr edince de, "Ben senden berîyim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'dan korkarım" der"

(Haşr, 16).

Bu, "Benû Nadir'in (yahudileri), "Yemin olsun ki eğer siz, yurdunuzdan çıkarılırsanız, biz de muhakkak sizinle beraber çıkarız" diyerek, aldatan, sonra da onları desteksiz bırakarak, sözlerini tutmayan o münafıkların durumu, şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "inkâr et" der. Sonra da, neticede ondan uzaklaşır" demektir. Bundan murad ya, şeytanın genel olarak küfre davetidir, yahutta, Bedir günü, "Bu gün, insanlardan sizi yenebilecek hiç kimse yoktur. Ben sizin yakınınızdayım..." deyip, neticede, "Ben sizden uzağım.." diyerek, Kureyş'i aldatmasıdır.

★ ★
★

Sonunda Cehennemde Buluşurlar

فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾

"Nihayet, ikisinin de akıbeti, ateşin içinde ebedî kalıcı olmalarıdır. İşte bu, o zalimlerin cezâsıdır"

(Haşr, 17).

Bu ayetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Mukâtil, "Böylece münafıkların ve yahudilerin akıbeti, şeytan ile ona uyan insanın akıbeti gibidir. Çünkü onlar, cehenneme gitmişlerdir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "İbn Mes'ûd, bunu, اَنَّ'nin haberi, فِى النَّارِ kelimesin de (zâid olan) bir câr maa'l-mecrûr olmak üzere, خَالِدَانِ فِيهَا şeklinde okumuştur. Meşhur kıraate göre ise haber, zarf anlamında olan فِى النَّارِ kelimesi olup, خَالِدِينَ فِيهَا ifâdesi de hâl'dir. Ayetteki, عَاقِبَتَهُمَا kelimesi, ref ile de okunmuştur."

Cenâb-ı Hakk daha sonra, *"İşte bu, o zalimlerin cezâsıdır"* buyurmuştur. Buradaki "zalimler" kelimesi, *"Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) "müşrikler" anlamındadır.

★ ★
★

Yarın İçin Ne Hazırladın?

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَلْتَنظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ۖ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ
خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

"Ey iman edenler, Allah'dan korkun. Herkes, yarın için önden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'tan ittikâ edin. Çünkü Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"

(Haşr, 18).

Buradaki, "yarın", kıyamet günüdür. Allah Teâlâ kıyamet gününü, bu dünya gününü izleyen ve ona yakın olan bir gün olarak isimlendirmiştir. Burada, نَفْسٌ ve غَدٌ kelimeleri, belirsiz getirilmiştir. Nefs kelimesinin nekire olarak gelmesinin hikmeti, ahiret için önden gönderdiği şeylere bakan nefisleri, tek tek, müstakillen kastetmektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Herbir nefs, kendisinin önden gönderdiğine baksın..." buyurmuştur. غَدٌ (yarın) kelimesinin belirsiz getirilimesi ise, onun önemini ortaya koymak ve onun durumunun belirsizliğini anlatmak içindir. Cenâb-ı Hakk sanki, "O, azametinin künhüne vakıf olunamayan bir yarındır" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, *"Allah'tan ittikâ edin. Çünkü Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"* buyurmuş ve tekid olsun diye, ittikâ emrini tekrarlamıştır. Yahutta, ilk ittikâ emri, vâciblerin, farzların edâsıyla ilgili; ikincisi de günahların terkiyle ilgili... olabilir.

★ ★
★

Allah'ı Unutmayın

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾

"Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem de Allah'ın, kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte bunlar fasıkların ta kendileridir"

(Haşr, 19).

Bu ayet hakkında iki izah şekli vardır:

1) **Mukâtil ibn Hayyan ve Mukâtil ibn Süleyman** şunu söylediler: "Onlar Allah'ın hakkını unuttular, bunun üzerine Allah da onlara, kendi nefislerini hak ve hukukunu unutturdu. Böylece de onlar, Allah nezdinde kendilerine fayda verecek şeyleri yapamadılar."

2) "Allah onlara kendilerini unutturdu." Yani, "kıyamet günü onlara, kendilerini unutacakları korkular gösterdi, gösterecek..." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gözleri kendilerine dönüp bakamayacak bile. Kalblerinin içi ise, müthiş korkulardan dolayı, bomboştur"* (İbrahim, 43) ve *"İnsanları o gün sarhoş görürsün, oysaki onlar sarhoş değildirler"* (Hac, 2) ayetlerinde beyan edildiği gibidir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, *"Onlar fasıkların ta kendileridir"* buyurmuştur. Bundan maksat, zem ve kınamadır.

★ ★
★

Mü'min İle Kâfir Bir Olmaz

Bil ki, Cenâb-ı Hakk, *"Herkes, yarın için önden ne göndermiş olduğuna baksın..."* buyurarak, mü'minlere, kıyamet günü, kendi yararlarına olacak olan şeyi bildirip, *"Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem de Allah'ın, kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın"* hitabıyla da kâfirleri tehdit edince, bu iki gurup arasındaki farkı beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur:

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۚ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾

"Cehennemlikler ile cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler, işte ancak onlar muradlarına erenlerdir"

(Haşr, 20).

Bil ki, bu iki topluluk arasındaki farklılık, çok açık olarak malûmdur. Allah Teâlâ'nın böyle bir yerde bu farkı zikretmesinden maksadı, şu cennetlikler cemaatinin büyüklük ve heybetine işâret etmektir. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Mu'tezile bunu, büyük günah sahibinin, cennete giremeyeceğine dair delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Çünkü bu ayet, cennetliklerin ve cehennemliklerin birbirine denk olmadıklarına delâlet etmektedir. Eğer büyük günah sahibi cennete girecek olsaydı, cennetlikler ile cehennemliklerin birbirine denk olması gerekirdi. Bu ise caiz değildir." Bunun cevabı, malumdur.

İKİNCİ MESELE Bizim alimlerimiz bu ayeti, müslümanın, zimmîye mukabil kısasen öldürülemeyeceğine delil getirmiştir. Biz bunu, hilâfiyât ile ilgili kitabımızda açıklamıştık.

★ ★
★

Kur'ân'ın Azameti

Cenâb-ı Hakk daha sonra, bu açıklamaları yapınca, Kur'ân'ın büyüklüğünü ve azametini anlatmak için şöyle buyurmuştur.

لَوْ أَنزَلْنَا هَٰذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ۚ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

"Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik, muhakkak ki sen onu, Allah korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri Biz, onları insanlar düşünsünler diye irad ediyoruz"

(Haşr, 21).

Bunun manası şudur: "Eğer dağa, size verildiği gibi bir akıl verilip, sonra da üzerine Kur'ân indirilseydi, o baş eğer, boyun eğer ve Allah korkusundan parça parça olurdu..." Ayetteki, *"Bu misalleri Biz, onları insanlar düşünsünler diye îrad ediyoruz..."* ifâdesinin zikredilmesinden murad, bu kâfirlerin kalblerinin katılığına ve karakterlerinin sertlik ve kabalığına işâret etmektir.. Bunun benzeri, *"Sonra (ey yahudiler) bunun arkasından, yine kalblerimiz katılaştı. Şimdi o kalbler taş gibi yahut daha katı..."* (Bakara, 74) ayetidir.

★ ★
★

Allah Teâlâ'nın Güzel Vasıfları

Bil ki Cenâb-ı Hakk, Kur'ân'ın büyüklüğünü anlatınca ve sıfatın büyüklüğünün de mevsûfun (nitelenenin) büyüklüğünden ileri geldiği malûm olunca, bunun peşisıra, Kendi azametini ve celâlini beyân etmek için şöyle buyurdu:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿٢٢﴾

"O öyle Allah'tır ki, Kendisinden başka hiçbir Tanrı yoktur. O, gaybı da, şehâdeti de bilir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir"

(Haşr, 22).

Buradaki, gayb ve şehâdetin, "gizli ve açık olan" anlamında, ya da, "dünya ve ahiret" anlamında olduğu söylenmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, gaybı şehâdetten önce zikretmiştir. Bunda, akîl bir sır bulunmaktadır. Müfessirler, gayb ve şehâdet hakkında birçok görüş zikretmişlerdir. Ezcümle "Gayb, ma'dûm, şehâdet ise mevcût olandır", yine, "Gayb, kullara gâib olan, şehâdet ise, onların müşahede ettikleri şeylerdir" denilmiştir.

★ ★
★

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

"O, öyle Allah'dır ki, Kendisinden başka hiçbir Tanrı yoktur. O, Melik'dir, Kuddüs'tür, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir. Aziz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbir'dir. Allah, müşriklerin şirk koştukları şeylerden münezzehtir"

(Haşr, 23).

"O, öyle Allah'dır ki, Kendisinden başka hiçbir Tanrı yoktur. O, Meliktir..." ifâdesinin tefsiri daha önce geçmişti.

El-Kuddûs

Cenâb-ı Hakk, daha sonra **"el-Kuddûs"** buyurmuştur. Bu, damme ve fetha ile okunmuştur. Fethalı okunuş, Allah'ın isimlerinde, ahkamında, fiillerinde, sıfatlarında ve zâtındaki müzekkerliğe daha çok delâlet eder. Biz, bu kelimeyi, **Hadîd Sûresi**'nin başında açıklamıştık. وَنُقَدِّسُ لَكَ (Bakara, 30) ayetinin tefsirinde de biraz izah geçmişti. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Bu, "Allah, bereketleri çok olandır" anlamındadır.

Es-Selâm

Ayetteki, **"es-Selâm"** ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, "selâmet ve esenlik" anlamındadır. "Darü's-selâm: esenlik yurdu" ve "selâmün aleyküm: selâmet üzerinize olsun" ifâdesi de bu anlamdadır. Cenâb-ı Hakk, bütün noksanlıklardan en mükemmel manada uzak olmasından dolayı, bu

kelime ile nitelenmiştir. Nitekim, "çok ümitvar, ümitli" anlamında, رَجَاءٌ "çok yardımsever" anlamında غِيَاثٌ ve "çok adil" anlamında da عَدْلٌ denilmesi de, aynı üslub üzeredir.

İmdi, eğer, "Bu tefsir açısından, **el-Kuddûs ile es-Selâm** arasında bir fark kalmaz. Tekrar ise, aslın hilafına olup, (olması gerekir)" denilirse biz deriz ki, Allah'ın Kuddûs oluşu, geçmişte ve halde, bütün kusurlardan münezzeh ve berî olduğuna bir işârettir. es-Selâm oluşu ise, gelecekte de hiçbir kusur ve noksanlığın O'na arız olmayacağına işârettir. Çünkü, kendisine bir kusur arız olan kimsenin, selâmet ve esenliği zail olur, artık o "es-Selâm" olarak kalmaz.

2) Allah, "selâmeti veren ve sağlayan, güvenlik veren" anlamında es-Selâm'dır.

El-Mü'min

Ayetteki, "**el-Mü'min**" vasfı ile ilgili iki izah vardır:

1) Allah, velîlerini, azâbından emin kılandır. Bu manada, أَمَّنَهُ–يُؤْمِنُهُ فَهُوَ مُؤْمِنٌ "Onu emin kıldı, kılar; emin kılandır" denilir.

2) Allah Teâlâ, "doğrulayıp tasdik eden" anlamında mü'mindir. Bu ya, peygamberlerini, onlara ait mucizeleri izhar etmek suretiyle tasdik etmesi anlamındadır. Yahutta, **Muhammed** (s.a.s) ümmetinin, diğer peygamberlere şehâdette bulunarak, Allah'ın onları doğrulaması anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"(Ey Ümmet-i Muhammed), insanlar üzerine şahitler olasınız diye..."* (Hac, 78) buyurmuştur. Hem sonra Allah Teâlâ, onların, bu şehadetlerinde doğru olduklarını tasdik eder. Bu kelime, mîm'in fethasıyla da, الْمُؤْمِنُ şeklinde de okunmuş olup, bu, اَلْمُؤْمَنُ بِهِ (kendisine inanılan) takdirindedir. Ama, وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ *"Musa kavminden ... seçti..."* (A'râf, 155) ayetinde de, câr maa'l-mecrûr olan ifâde hazfedilmiştir.

El-Müheymin

Ayetteki, "**el-Müheymin**" isminin müfessirler, "hiçbirşeyin kendisinden gizli ve saklı kalmadığı, şâhit, hazır" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Kelimenin köküyle ilgili iki görüş vardır:

1) **Halîl ve Ebû Ubeyde**, "Bu kelime, bir kimse bir şey üzerinde gözcü ve murakıp olduğunda kullanılan هَيْمَنَ – يُهَيْمِنُ فَهُوَ مُهَيْمِنٌ kökündendir" demişlerdir.

2) Diğer lügat alimleri ise, "Bu kelimenin aslı, اٰمَنَ kökünden olmak üzere, مُؤَيْمِنٌ (**Müheymin**)'dir. Binâenaleyh bu, **el-Mü'minu** anlamındadır" demişlerdir. Bu kelimenin geniş izahı, مُهَيْمِناً عَلَيْهِ (Mâide, 84) ayetinin tefsirinde geçmişti. **İbnu'l-Enbarî**, "**el-Müheymin**, rızıklarını vererek, mahlûkatı üzerinde kâim ve hakim olan" demektir" demiş ve şu şiiri nakletmiştir: اَلاَ اِنَّ خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ نَبِيِّهِ مُهَيْمِنُهُ التَّالِيهِ فِي الْعُرْفِ وَالنُّكْرِ *"İyi bilin ki, peygamberlerinden sonra insanların en hayırlısı iyi kötü bir hususta insanları kontrol eden ve onları izleyendir,"*

İbnu'l-Enbarî, "Buradaki **el-Müheymin** kelimsi, اَلْقَائِمُ عَلَى النَّاسِ anlamındadır" demiştir.

El-Azîz

Ayetteki "**el-Azîz**" kelimesi, ya "nazîri, benzeri bulunmayan", ya da, "gâlib olan, kâhir olan" anlamındadır.

Ayetteki "**el-Cebbâr**" isim-i şerifiyle birkaç izah vardır:

1) Bu, "fakiri zengin kıldı" ve "kırığı onardı" anlamında olan جَبَرَ **(Cebere)** fiilinden فَعَّالٌ veznindedir. **el-Ezherî**, "Ömrüme yemin olsun ki, O Allah, her kırığı ve fakir olanı onarandır **(Câbir)**. O, razı olduğu dinini de onarandır **(Câbir)**, ayakta tutandır" demiştir. **El-Accâl** da, قَدْ جَبَرَ الدِّينَ اَلْإِلٰهُ فَجُبِرَ *"O Allah dinin onardı da, o da sapasağlam, dimdik, müstakîm oldu"* demiştir.

2) Bu kelime, "Onu, istediği şeyi yapmaya zorladı" anlamındaki, جَبَرَهُ عَلٰى كَذَا ifâdesindendir. **Süddî**, "Allah, insanları kahr u galebesi altına alır ve onları, dilediği şeye zorlar" demiştir. **el-Ezherî** de, "Bu, **Tenûm** lehçesine ait bir kelimedir. **Hicâzlıların** çoğu bu kelimeyi kullanırlar" demiştir. **İmâm-ı Şafiî**, bu kelimeyi **ellfsiz** olarak kullanır ve meselâ, جَبَرَهُ السُّلْطَانُ عَلٰى كَذَا "Sultan onu, şu işe zorladı" dedi. **Ferrâ**, bu anlama gelen **el-Cebbâr** kelimesinin, أَجْبَرَ kökünden olduğunu söylemiştir. Kî, أَجْبَرَ kelimesi, "Zorladı" anlamında olan meşhur bir kullanımdır. Ve **Ferrâ**, "İki fiil hariç, أَفْعَلَ vezninden فَعَّالٌ isim-i mübalağa vezninin geldiğini hiç işitmedim. Bu ikisi de, أَجْبَرَ 'den **el-Cebbâr**; أَدْرَكَ 'den **ed-Derrâk** "yetişen, idrak eden, çok kavrayan" kelimeleridir" demiştir. Buna göre, **Cebbâr, el-Kahhâr** anlamındadır.

3) **İbnu'l-Ehbarî**, "Allah'ın sıfatı olarak **el-Cebbâr** kelimesi, kendisine ulaşılamayan, yetişilemeyen anlamındadır. Bu manada olmak üzere, toplayıcının elinin yetişemediği hurmaya da, "**el-Cebbâre**" denilmiştir" demiştir.

4) **İbn Abbas** (r.a), "Cebbâr, büyük padişah, melik anlamındadır" demiştir. **Vâhidî** de, "Zikrettiğimiz bu manalar, **Cebbâr**'ın, Allah'ın sıfatı olarak ifâde ettiği manalardır. Bu kelimenin bir de, insanların vasfı olarak şu anlamları bulunur:

1) Bu kelime, musallat edilen, zorba anlamındadır. Nitekim, *"Sen onlar üzerinde bir zorba, cebbâr değilsin..."* (Kaf, 45) ayetinde böyledir.

2) Bu kelime, iri cüsseli, müheykel anlamındadır. Nitekim, *"Muhakkak ki orada, iri bedenli bir topluluk bulunmaktadır"* (Mâide, 22), **Cebbâr** ayetinde böyledir.

3) Allah'a ibadetten yüz çeviren, kaçınan anlamındadır. *"O, beni, bir Cebbâr, azgın kılmadı"* (Meryem, 32) ayetinde böyledir.

4) Bu kelime, "çok öldüren" anlamındadır. *"Siz ... cebbârlar, çok öldürenler olarak onları yakalayıverdiniz"* (Şuarâ, 130) ve *"Sen (ey Musa) ancak, yeryüzünde bir cebbâr olmak istiyorsun..."* (Kasas, 19) ayetlerinde böyledir" demiştir.

El-Mütekebbir

Ayetteki, **el-Mütekebbir** sıfatıyla ilgili birkaç izah vardır:

1) **İbn Abbas** (r.a), "O Allah, rubûbiyyeti ile büyük ve yücedir. O'nun gibi hiçbir şey yoktur" demiştir.

2) **Katâde**, "O, Kendi dışındaki her şeyden yüce ve büyüktür" demiştir.

3) **Zeccâc**, "O, kullarına zulmetmekten münezzeh ve yücedir" demiştir.

4) **İbnu'l-Enbarî, el-Mütekebbir,** ذُو الْكِبْرِيَاءِ anlamındadır. **el-Kibriyâ** da, Araplar nezdinde **el-Mülk**, saltanat anlamındadır. *"Ve, yeryüzündeki mülk ve saltanat (kibriyâ) da sizin olsun diye mi?.."* (Yunus, 78) ayetinde de bu anlamdadır" demiştir.

Bil ki, mütekebbir, insanlar hakkında kullanılırsa, bir kınama ifâde eder. Çünkü mütekebbir, kibirlenen, büyüklenen kimsedir. Bu ise, insan için bir noksanlıktır. Çünkü, insanın bir büyüklüğü ve yüceliği söz konusu değildir. Çünkü onda olan, ancak hakirlik, zillet ve meskenettir. Dolayısıyla, büyüklük tasladığı zaman, o yalancı olmuş olur. Bundan ötürü, bu sıfat, onun hakkında mezmûm bir nitelik olmuş olur. Ama Cenâb-ı Hakk'a gelince, bütün yücelik ve kibriyâ türleri O'na aittir. O, büyüklüğünü ortaya koyduğunda, kullarını, Celâl ve Yüceliğini bilmeye irşâd ve sevk etmişolur; böylece bu, Allah Teâlâ için, son derece mükemmel bir med ve övgü ifâde eder. İşte bundan dolayı, bu ismi zikrettiği zaman, peşisıra, سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ *"Allah, müşriklerin şirk koştukları şeylerden münezzehtir"* buyurmuştur. Buna göre sanki, "Muhakkak ki insanlar bazan büyüklük taslayıp, bu kibriya (büyüklük) sıfatında, Allah'a ortaklık iddiasında bulunurlar. Oysa ki, Cenâb-ı Hakk, insanlar için olan tekebbürden münezzehtir. Çünkü insanlar, zatları itibarıyla eksik-kusurlu varlıklardır. Dolayısıyla, onların tekebbürleri (büyüklük taslamaları), zatlarında mevcut noksanlığa bir de yalan noksanlığı ilave etmek olur. Allah Teâlâ'ya gelince, bütün yücelikler ve izzet O'na aittir. Bu sebeple O, Yücelik ızhâr ettiğinde, bu, bir kemâle, bir başka kemâl daha ilave etmektir. Cenâb-ı Hakk, o müşriklerin, büyüklük sıfatını mahlûkata (putlara) vermek suretiyle, Allah'a ortak koştukları şeylerden münezzehtir.

★ ★
★

El-Halık, el-Barî, el-Musavvir

هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

"O, öyle Allah'dır ki, yaratacağı herşeyi hikmetiyle takdir edendir. Onları var edendir. Varlıklara suret verendir. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar, O'nu tesbih eder. O, azîz ve hakîmdir"

(Haşr, 24).

Cenâb-ı Hak, ...هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ *"O, Allah hâliktir"* buyurmuştur. "Halk", kelimesi, "takdir etme" manasındadır. Buna göre ayet, "Allah, kendi fiillerini, belli biçimde takdir eder" manasındadır. O halde yaratıcılık, Allah Teâlâ'nın irâde sıfatıyla ilgilidir.

Daha sonra Allah الْبَارِئُ buyurmuştur. bu kelime tıpkı; "sânî" ve "mucîd" manasındadır. Fakat "bârî", bedenlerin yaratılmasını ifade eder. Dolayısıyla mahlûkat için, "beriyye" (yaratık) denilir. Ama, renk ve tat gibi sıfatlar için bu kelime kullanılmaz.

Ayetteki "**el-Musavvir**", "Allah mahlûkatın suretlerini dilediği biçimde yapar" anlamındadır. Bu ayete, hâlık ismi, "bârî"den önce zikredilmiştir. Çünkü irâdenin tercihi, kudretin tesirinden önce gelir. **Bârî** ismi de musavvirden önce gelmiştir. Çünkü zatları var etmek, sıfatları varetmekten öncedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, *"En güzel isimler O'nundur"* buyurmuştur. Bu ifadeyi, **A'râf** 180. ayetinin tefsirinde izah etmiştik.

Ayetteki, *"Göklerde ve yerde olanlar, O'nu tesbih eder. O, azîz ve hakîmdir"* ifadesinin tefsiri de, **Hadîd Sûresi**'nin başında geçmişti. Yüce ve münezzeh olan Allah Teâlâ doğru olanı en iyi bilendir. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. O'nun salat ve selâmı, efendimiz olan Nebiyy-i Ümmî **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve bütün ashâbına olsun.

* * *

MÜMTEHİNE SÛRESİ

(Bu sûre onüç ayet olup, Medine'de nazil olmuştur.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

İmanın Gereği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُم مِّنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَن تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِن كُنتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنتُمْ وَمَن يَفْعَلْهُ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ①

"Ey iman edenler, Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi izhâr edersiniz. Halbuki onlar, size gelen hakkı inkâr etmişlerdir. Peygamberi de sizi de, Rabbiniz olan Allah'a iman ediyorsunuz diye, onlar (yurtlarınızdan) çıkarıyorlardı. Eğer Benim yolumda cihad ve Benim rızamı aramak için çıkmışsanız (bunu yapmazsınız). Onlara hâla içinizden (gizli gizli) muhabbet mi besleyeceksiniz? Halbuki Ben, sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da çok iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, muhakkak ki yolun ortasından sapmış olur"

(Mümtehine, 1).

Ayetle ilgili bir kaç mesele var:

Önceki Sûre İle Münasebet

BİRİNCİ MESELE Bu ayetin, kendinden önceki sûre ile ilgi ve münasebetini sağlayan şeylerden birisi de, her iki sûrenin de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendi zamanındaki yahudi, hristiyan ve diğer başkalarıyla ilişkilerini beyan etme hususunda olmalarıdır. Çünkü onların bir kısmı, anlaşmaya yönelmiş ve peygamberin doğruluğunu kabul etmişlerdir.

Nâdiroğulları bunlardandır. Zira onlar, "Allah'a yemin olsun ki o (peygamber), **Tevrat**'ta hem bedenî, hem de manevî özelliklerini gördüğünüz peygamberin tâ kendisidir" demişlerdir. Bir kısmı ise bunu inkâr ederek, ya açıktan açığa, ya da gizlice savaşa yönelmişlerdir. "Gizlice" diyoruz. Çünkü onlar görünüşte müslümanlarla birlikte olmalarına rağmen, gizliden gizliye kâfirlerle işbirliği yapıyorlardı.

Bu sûrenin baş tarafı ile önceki sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebete gelince, bu açıktır. Çünkü geçen sûrenin sonu, Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyyet gibi yüce sıfatlarını ihtivâ ediyordu. Bu sûrenin başı ise, bu sıfatları kabul etmeyenlerle, içli-dışlı olmanın haramlığını kapsamaktadır.

İKİNCİ MESELE
Nüzul Sebebi

Ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında rivayet olunduğuna göre, bu ayet, **Hâtıb b. Ebî Belte'a** (r.a) hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, **Mekkeli** müşriklere, Hz. Peygamber (s.a.s)'in savaş için hazırladığını ve onlarla savaşmayı planladığını haber vermek istemiş ve onlara 'Tedbirinizi alın" diye mektup göndermeye teşebbüs etmiştir. Sonra yazdığı bu mektubu, **Hâşimoğulları**nın bir cariyesi olan **Sâriye** adındaki bir kadınla göndermiştir. Bu kadın **Mekke**'den **Medine**'ye yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelmişti. O zaman Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Müslüman olarak mı geldin?" dediğinde, "Hayır" demişti. "Muhacir olarak mı geldin?" dediğinde de, "Hayır" demişti. Bunun üzerine, "Seni buraya getiren sebep nedir?" diye sorduğunda, o, "Şüphesiz ki efendilerim, **Bedir** günü gittiler, yani hep öldürüldüler. Böylece ben şiddetli bir ihtiyaç içinde kaldım" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, onunla ilgilenmeleri için Muttaliboğullarını görevlendirmiş, onlar da onu giydirip-kuşandırmışlar, binitini-azığını temin etmişlerdi.

Hâtıb, o kadının yanına gelip ona on dinar vermiş, bir de elbise giydirerek, ondan yazdığı bu mektubu Mekkelilere götürmesini istemişti. Böylece o kadın yola koyuldu. Allah Teâlâ, peygamberini (vahiy ile) bu olaydan haberdar etti. Hz. Peygamber (s.a.s), bunun üzerine, **Hz. Ali, Hz. Ömer, Ammar b. Yasir, Hz. Talha** ve **Hz. Zübeir** (r.ahm)'i, atlı olarak o kadının peşinden gönderdi. Kadına yetiştiklerinde, bu mektubu sorarlar. O, yemin ederek inkâr eder. Bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a), "Vallahi ne biz yalan söylüyoruz, ne de Allah'ın Resûlü" der ve kılıcını çeker. Bunun üzerine kadın, saçlarının örgüsü arasından o mektubu çıkarır. Sonra onlar, mektubu Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirirler. O da durumu **Hâtıb**'a sorar. **Hâtıb** bunu itiraf eder ve der ki: "Benim **Mekke**'de âilem ve malım-mülküm var. İstedim ki o müşriklere yakın görüneyim. Ama şunu da kesin olarak biliyorum ki Allah belasını onların başına indirecektir" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) onu doğruladı ve özrünü kabul etti. **Hz. Ömer** (r.a) de, "Ey Allah'ın Resûlü, müsâade et de, bu münafığın boynunu vurayım" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Nerden biliyorsun ki ey Ömer, belki de Allah Teâlâ, Bedr'e iştirak edenlerin hâline muttali oldu da onlara, "Dilediğiniz gibi yapın. Şüphesiz Ben sizin günahlarınızı bağışladım" dedi"* buyurdu. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a)'in iki gözünden yaşlar boşandı ve "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

Ayetin Tefsiri

Bu ayetin tefsirine gelince, buradaki, *"Ey iman edenler.."* hitabının kimlere ait olduğu daha önce geçmişti. Durum iman hususunda da aynı olup, iman, kendi içinde tek bir bütün olup, bu da kalb ile tasdiktir, yahut **Mu'tezile**'nin ileri sürdüğü gibi, pek çok şeyden müteşekkil olup, bu şeyler de, taatlerdir (ibadetlerdir).

Din Düşmanını Dost Tutmayın

Ayetteki, لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin"* hitabına gelince, buradaki اِتَّخَذَ (edindi) fiili, iki mef'ûl alır. Bu mef'ûller, bu ayette, **"aduvvî"** (düşmanımı) ve **"evliyâ"** (dostlar) kelimeleridir. اَلْعَدُوُّ kelimesi, tıpkı عَفَى (affetti) fiilinden gelen **"afüvv"** (affedici) kelimesi gibi, عَدَى (haddi aştı - düşmanlık yaptı) fiilinden, **fa'ûl** vezninde bir isimdir. Bu kelime, masdar vezninde olduğu için, müfred manada kullanılabildiği gibi, cemî (çoğul) manasında da kullanılmaktadır. Adavet, sadâkatin zıddıdır. Bu ikisi, bundan dolayı, aynı zamanda ve aynı cihetten, bir yerde (birlikte) bulunamazlar. Fakat bu ikisi, mümkün oluş noktasından, birbirlerinin yerine geçerler.

Zeccâc ve **Kerâbisî**'den rivayet olunduğuna göre, "düşmanım" ifadesi, "Dinimin düşmanı" manasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ *"Kişi, arkadaşının dini üzeredir. Binâenaleyh her biriniz, kimi arkadaş edindiğine iyi dikkat etsin"*[29] buyurmuştur.Yine **Ebû Zerr el-Cafârî** (r.a)'ye ... يَا اَبَاذَرٍّ اَىُّ عُرَى الْاِيمَانِ اَوْثَقُ *"Ey Ebû Zer, iman kulplarının hangisi en sağlamıdır?"* dedi. O, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْمُوَالَاةُ فِى اللّٰهِ وَالْحُبُّ فِى اللّٰهِ وَالْبُغْضُ فِى اللّٰهِ *"Allah için dostluk yapmak; Allah için sevmek ve Allah rızası için buğzetmek"*[30] buyurdular.

Cenâb-ı Hakk'ın تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ *"Siz onlara sevgi izhâr edersiniz"* hitabıyla ilgili iki mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bu mesele, ayetteki, تُلْقُونَ fiilinin neye mutealllık olduğu hususundadır. Deriz ki: Bu hususta bir kaç izah şekli vardır:

1) **Nazm** kitabının müellifi şöyle demiştir: "Bu, nekire olan "evliyâ" (dostlar) kelimesinin sıfat cümlesidir." **Ferrâ** da bu görüştedir.

2) **Zemahşerî, Keşşâf**'ta, "Bunun zamirinden hâl olmak üzere, لَا تَتَّخِذُوا fiiline taalluk etmesi mümkündür. "Evliyâ" kelimesi bu zamirin sıfatı olur" demiştir.

3) Yine **Zemahşerî**, bunun müste'nef bir cümle olabileceğini, böylece "evliyâ" kelimesinin sıfatı olmayacağını söylemiştir.

بِالْمَوَدَّةِ ifadesindeki bâ harf-i cerrinin, وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِاِلْحَادٍ بِظُلْمٍ *"Kim orada zulüm ve ilhâda yeltenirse..."* (Hacc, 25) ayetindeki **bâ** harf-i cerri gibidir. Buna göre ayetin manası, "Sizler o müşriklere (kâfirlere), sizinle onlar arasında bulunan sevgi

29) **Keşfü'l-Hafâ**, 2/201.
30) **Kenzu'l-Ummâl**, 1/1395.

sebebiyle, peygamberin haberlerini ve sırlarını aktarıyorsunuz" şeklinde olur ki, ayetteki *"Onlara hâla içinizden (gizli-gizli) muhabbet mi besleyeceksiniz?"* ifadesi de buna delâlet eder.

Beş Süâle Cevap

Ayetle ilgili bir kaç bahis var:

1) Düşmanlık, sevgi beslemeye aykırı olduğu halde ve de

İKİNCİ MESELE

1) Düşmanla Dostluk Mümkün Müdür?

sevgi beslemek de, böyle bir dost edinmenin neticelerinden olunca, düşmanın dost edinilmesi nasıl mümkün olabilir? Biz deriz ki: Düşmanlığın, bir işe nisbetle olması, muhabbet ve sevginin de bir başka şeye nisbetle söz konusu olması uzak bir ihtimal değildir. Baksana Cenâb-ı Hakk, *"Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, size düşman olanlar vardır"* (Teğabün, 14) buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s), أَوْلَادُنَا أَكْبَادُنَا *"Çocuklarımız, bizim ciğerparelerimizdir"*[31] buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hakk, "Benim düşmanım" deyince, niçin bununla yetinmeyerek, bir de *"sizin de düşmanınız"* buyurmuştur? Çünkü Allah'ın düşmanı şüphesiz ki zaten mü'minlerin de düşmanıdır? Biz deriz ki: Kişinin, mü'minlere düşman olmasından, onun mutlaka Allah'a da düşman olacağı neticesi çıkmaz. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, size düşman olanlar vardır"* (Teğabün, 14) buyurmuştur.

Önce "Benim Düşmanım" Denilmesinin İzahı

3) Cenâb-ı Hakk niçin, "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlar..." buyurdu da, "Sizin de düşmanınız, benim de düşmanım" buyurmadı? Deriz ki: Mü'min ile kâfir arasındaki düşmanlık, mü'minin Allah'a ve O'nun Resûlüne duyduğu sevgiden ötürüdür. Binâenaleyh iman ehli olan kulun Allah'a duyduğu sevgi, herhangi bir sebebe bağlıdır. Fakat Allah'ın kula karşı duyduğu sevgi ise, hiçbir sebebe bağlı değildir. Çünkü Allah, mutlak manada müstağnîdir. Binâenaleyh O'nun asla hiçbir kimseye ve şeye ihtiyacı yoktur. Bu sebeple de, herhangi bir sebebe bağlı olmayan, bir sebeb ve illete bağlı olandan önce zikredilmiştir. Bir de, bir şey iki uca nisbet edildiğinde, en yüksek olan taraf, aşağıda olan taraftan önce zikredilir.

Velî Kelimesinin Cemisinin Kullanılmasının Hikmeti

4) Cenâb-ı Hakk niçin "**veliyyen**" demeyip de, "**evliyâe**" buyurmuştur? Halbuki, bunun mukabili olan "**adüvv**" kelimesi müfred olarak gelmiştir? Deriz ki: Harf-i ta'rîf ile marife kılınır bir kelime, nasıl bütün ferdleri içine alırsa, izafet yoluyla marife kılınan kelimeler de böyledir (çoğul gibidir).

Kur'ân'da Zâid Kelime Olmaz

5) Bazı âlimler, بِالْمَوَدَّةِ deki bâ harf-i cerrinin zâid olduğunu söylemişlerdir. Halbuki daha önce, Kur'ân'da, anlamsız bir ziyadeliğin mümkün olmadığı anlatılmıştı.

---

31) **Keşfu'l-Hafâ**, 1/262.

Dolayısıyla buradaki bâ harf-i cerri, bazı manalar ifade etmektedir, gerçekte zâid (fazlalık) değildir.

Düşmanca İşlerinin Hatırlatılması

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, *"Halbuki onlar size gelen hakkı inkâr etmişlerdir. Peygamberi de, sizi de, Rabbiniz olan Allah'a iman ediyorsunuz diye, onlar yurdlarınızdan çıkarıyorlardı. Eğer Benim yolumda cihad ve Benim rızamı aramak için çıkmışsanız, (bunu yapmazsınız). Onlara hâla içinizden, gizli-gizli muhabbet mi besleyeceksiniz. Halbuki Ben, sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da çok iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, muhakkak ki yolun ortasından sapmış olur."*

Buradaki, وَقَدْ كَفَرُوا *"İnkâr etmişlerdi"* cümlesinin başındaki **vâv**, **"hâl"** için olup, "Halbuki onlar inkâr etmişlerdi" manasındadır. **"Hak"** sıfatının mevsûfu mahzûf olup, *"hak dîn"* takdirindedir. Bunun mevsûfunun, *"hak Kur'ân"* şeklinde olduğu da söylenmiştir: O kâfirler, peygamberi ve sizi, **Mekke**'den **Medine**'ye sürmüşlerdir. Bu da, Rabbiniz olan Allah'a iman ettiğiniz içindir.

Ayetteki, إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ hitabı hakkında şöyle der: Bu cümle, cevabı, daha önce geçmiş bir şart cümlesi olup bu cevap da: *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin"* hitabının cümlesidir. Ayetteki, **"cihâden"** ve **"ibtiğâe"** kelimeleri mef'ûlü leh oldukları için mansubturlar. **Mukâtil** *"Onlara hâlâ içinizden gizli-gizli muhabbet mi besleyeceksiniz?"* ifadesindeki **"muhabbet"**in, nasihat etme manasında olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, onların hallerinden hiçbir şeyin, Kendisine gizli kalmayacağını bildirerek, "Sizin kâfirlere karşı beslediğiniz o gizli sevgiyi ve açıkca yaptığınız şeyleri bilirim" buyurmuştur. Bu ifâdenin, gizli ve alenî yapılan her ş eyi içine alması da uzak ihtimal değildir. Bazı alimler, şöyle demişlerdir: Allah, kulların fiilleri ve halleriyle ilgili bütün sırlarını, gizliliklerini, zâhirlerini ve bâtınlarını bilir. Ayetteki, *"Sizden kim bunu yaparsa..."* hitabının içten içe gizli dostluk beslemeye, sevgi izhâr etmeye ve kâfirleri dost edinmeye dair bir kinaye olması mümkündür. Çünkü daha önce bu hususlardan bahsedilmişti.

Sevae's-Sebîl Ne Demektir?

Ayetteki, *"Muhakkak ki yolun ortasından sapmış olur..."* ifâdesiyle ilgili iki izah vardır:

1) **İbn Abbas** (r.a)'dan şu rivâyet edilmiştir: "O kimse, inancındaki gerçek ve doğru imandan sapmış olur."

2) **Mukâtil** de şöyle demiştir: "O kimse, hidâyete yol bulamamış, şaşırmış olur." Daha sonra, bu ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: *"Eğer ... çıkmışsanız"* hitabı *"dostlar edinmeyin..."* ifâdesine müteallik olur ve "Eğer siz benim dostlarım iseniz, düşmanlarımı dost edinmeyin..." demektir. ...تُسِرُّونَ *"içinizden (gizli gizli) sevgi mi besleyeceksiniz?"* hitabı müste'nef bir cümle olup, manası, "Benim ilmimde, bir işi gizli ya da açık yapmanızın

değişmediğini bildiğiniz halde, onlara gizli gizli dostluk beslemenizde ne fayda vardır?" şeklindedir.

İkinci Bahis: Birisi şöyle diyebilir: *"Eğer ... çıkmışsanız"* cümlesi, bir kazıyye-i şartiyye'dir. Eğer böyle ise, şart cümlesi olan *"Eğer ... çıkmışsanız..."* hitabının ifade ettiği şartını bu nehiy olmaksızın mevcut olması mümkün değildir. Halbuki, bunun mümkün olduğu malumdur." Buna cevaben deriz ki, bu ifâdelerin toplam, o nehyin muktezâsı için bir şarttır, yoksa, sarih bir lafızla gelmiş olan nehy için bir şart değildir. Bu olmaksızın, o toplamın bulunması da mümkün değildir. Çünkü bu, daima mevcuttur. Dolayısıyla, *"Benim rızâmı aramak için ..."* ifâdesinin manası açıktır. Çünkü, çıkmak bazan Allah rızasını aramak için olur, bazan da olmaz.

İhfa Kelimesinin Tercih Sebebi

Üçüncü Bahis: Allah Teâlâ, daha önce geçen تُسِرُّونَ ifâdesine daha uygun ifâdesine daha uygun olduğu halde, بِمَا أَسْرَرْتُمْ demedi de, بِمَا أَخْفَيْتُمْ dedi (niçin?). Deriz ki, bu ifâde, öbüründe olmayan bir kuvvet ve mübalağa vardır. Çünkü, "ihfâ - (gizlemek)" "ısrâr (gizli fısıldamak)"tan daha beliğdir. *"Allah gizli ve en saklı olanı bilir..."* يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى (Tahâ, 7) ayeti de buna delâlet eder. Buradaki أَخْفَى ifâdesi, "sırdan da gizli ve saklı ..." demektir.

Allah'a Göre Gizli Var Mı?

Dördüncü Bahis: Allah Teâlâ, *"Gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da çok iyi bilenim..."* buyurarak, aksi söz konusu olmaksızın, zâten bu bunun gerektirdiği halde, gizliyi bilmesini açık olanı bilmesinden önce getirmiştir (niçin)? Biz deriz ki, bu bizim bilmemize nisbetledir, yoksa Allah'ın bilmesine nisbetle değil. Çünkü, az önce de geçtiği gibi, Allah'ın ilminde bu iki durum aynıdır. Bir de, bundan maksat, daha gizli olanı -ki, o küfürdür- beyân etmektir. Dolayısıyla da önce zikredilmiştir.

Minkum (Sizden) Kaydının Manası

Beşinci Bahis: Allah Teâlâ, *"Sizden kim bunu yaparsa..."* buyurmuştur. Buradaki "sizden" ifâdesinin ne faydası vardır? Çünkü, malûmdur ki, bu fiili kim yaparsa yapsın, "muhakkak ki, yolun ortasından sapmış olur." Bu hususta deriz ki: Buradaki "sizden" ifâdesinin manası, "siz mü'minlerden" şeklinde olursa, bunun manası gayet açıktır. Çünkü, bu fiili kim yaparsa, artık o, mü'min olmaz...

★ ★
★

Kâfirlerin Mü'minler Hakkında Düşündükleri

إِن يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُم بِالسُّوءِ وَوَدُّوا
لَوْ تَكْفُرُونَ ﴿٢﴾ لَن تَنفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣﴾

"Eğer onlar sizi ele geçirebilirlerse, hepinizin düşmanları olacaklar, ellerini ve dillerini kötülükle size uzatacaklardır. (Zaten) onlar, kâfir olmanızı arzu etmişlerdir. Ne akrabalarınız ne de evlâtlarınız size asla fayda vermez. Kıyamet gününde (Allah onlarla) sizin aranızda kesin hükmü verecektir. Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir"

(Mümtehine, 2-3).

Allah Teâlâ, mü'minlere, **Mekkeli** kâfirlerin düşmanlığını haber vermek için böyle buyurmuştur: يَثْقَفُوكُمْ ifâdesi, "sizi ele geçirirler de size karşı imkân, güç kuvvet bulurlarsa, en ileri derecede düşman olurlar" demektir. Bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. **Mukâtil** şöyle demiştir: "Bu, "Eğer onlar size üstün gelirlerse, size karşı gelirler ve kırmak suretiyle ellerini, küfretmek suretiyle de dillerini size uzatırlar. Sizin, onların dinine dönmenizi arzularlar" demektir.

Ayetin nihaî manası şöyledir: "Allah düşmanları, aralarında bulunan ayrılıktan dolayı, Allah dostlarına karşı, halisâne sevgi beslemezler." Ayetteki, *"akrabalarınız size asla fayda vermez..."* ifâdesine gelince, **Hâtıb** (r.a) yaptığı şeyden dolayı azarlanınça, o, kendisinin, **Mekke**'deki müşrikler arasında akrabaları ve çoluk-çocuğunun olduğunu ve orada, akrabalarını koruyacak kimsenin bulunmadığını, dolayısıyla, onlar yanında koruyucu bir el edinerek, **Mekke**'de ailesinden geride kalanlara o müşriklerin iyi davranmalarını sağlamak istediğini söyleyerek özür beyan etmiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, *"Kendilerinden dolayı müşriklere dostluk izhar ettiğiniz ve onlara olan endişenizden dolayı müşriklere yakınlaştığınız, akrabalarınız ve evlatlarınız size asla fayda vermeyecektir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk daha sonra, *"Kıyamet gününde Allah, sizinle akrabalarınız ve evlâtlarınız arasını ayıracak, iman ehli cennete, küfür ehli ise cehenneme girecektir. Allah, ne yaparsanız, bu meyânda Hâtıb'ın yaptığını hakkıyla görendir"* buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç bahis vardır.

Birinci Bahis: Keşşâf sahibi şöyle demiştir: إِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَآءً ifâdesinde, nasıl olurda, şartın cevabı da, şart gibi muzâri gelir?" Sonra da Cenâb-ı Hakk, mazî sigasıyla, buna atfen, *"ve arzu ettiler..."* وَدُّوا... (Ne dersin?) Biz deriz ki: Her ne kadar mazi, irâb bahsinde, şart babında muzarinin yerini tutarsa da, ancak ne var ki, bunda şöyle bir incelik vardır: Sanki, "Her şeyden önce onlar, sizin küfrünüzü ve irtidâd etmenizi arzuladılar" denilmektedir.

İkinci Bahis: Ayetteki, *"kıyamet gününü"* ifâdesi, neyin zarfıdır? Biz deriz ki: Bu, ya, ayetteki, لَنْ تَنفَعَكُمْ ; veyahutta, يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ ifâdesinin zarfıdır. **İbn Kesîr**, **yâ**'nın dammesi ve **sâd**'ın fethası ile, يُفْصَلُ **"yufsale"** şeklinde okumuştur. Bu kelimenin malûm siğasıyla okunması halinde, fail, Allah olmuş olur. Bu kelime **nûn** ile نَفْصِلُ **"nefsıle"** ve نُفَصِّلُ **"nufessıle"** şeklinde de okunmuştur.

Basîr İsmindeki İncelik

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, **"habîr"** bir şeyi bilmeyi ifâde etmede daha beliğ

olmasına rağmen, وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir..."* buyurmuş, ama خَبِيرٌ *"haberdardır"* buyurmamıştır (niçin)? Buna şöyle cevap verilir: "**Habîr**" lafzı, bir şeyi bilmeyi ifâde etmede daha beliğdir. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk onların amellerini gözle görülür gibi kıldığı için, بَصِيرٌ lafzı, burada, "ilim" maddesinden daha açık ve uygun olmuştur.

★ ★
★

İbrahim (a.s) Ümmetindeki Örnek

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرٰهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَءٰؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ
إِبْرٰهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا
وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ۝

"İbrahim'de ve onun maiyyetindekilerde, sizin için, hakikaten güzel bir örnek vardı. Hani onlar, kavimlerine, "Biz, sizden ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz nesnelerden kesin olarak uzağız. Sizi reddettik. Siz, Allah'a, bir olarak iman edinceye kadar bizimle aranızda ebedî düşmanlık ve buğz belirmiştir" demişlerdi. Yalnız, İbrahim'in, babasına, "Muhakkak ki, senin bağışlanmanı isteyeceğim. Fakat, senin için Allah'dan gelecek herhangi bir şeyi def etmeye gücüm yetmez" demesi müstesna. Siz şöyle deyin: "Ey Rabbimiz, ancak Sana güvenip dayandık ve yalnız Sana yöneldik. Son dönüş de ancak Sana'dır"

(Mümtehine, 4).

Üsve

Bil ki, **üsve** tıpkı اَلْقُدْرَةُ kelimesinin, kendisine iktidâ edilen, uyulan şeyin ismi olması gibi, kendisi örnek alınıp uyulan şeydir. Nitekim **Arapça**'da, "Sen onun gibi, o da senin gibidir" anlamında هُوَ أُسْوَتُكَ denilir. **Üsve**'nin çoğulu, الأُسَى **el-usâ** şeklinde gelir. O halde **üsve**, kendisine uyulan her şeyin ismidir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, **İbrahim** ve ona tabi olanların ashabının, kavimlerinden teberrî ettiklerini, onlara düşman kesildiklerini ve onlara, "Biz sizden uzağız" dediklerini haber vermiş, Resûlüllah (s.a.s)'in ashabına da, **İbrahim** ve ashabına uymalarını ve onların bu sözlerini örnek almalarını emretmiştir. **Ferra**, ayetin anlamının şöyle olduğunu söylemiştir: "Ey **Hatıb ibn Ebî Belte'a, İbrahim**'in ehlinden teberrî etmesi hususunda, sen onu örnek almaz mısın? Çünkü Cenâb-ı Hakk, (**İbrahim** (a.s)

hakkında), *"Onlar kavimlerine, "Biz, sizden ... kesin olarak uzağız" demişlerdi"* ve *"İbrahim, (müşrik olan) babasına, "Muhakkak ki, senin bağışlanmanı isteyeceğim..." demesi müstesna"* buyurmuştur."

Mücâhid de şöyle der: "Onlar, **İbrahim** (a.s)'in babası için mağfiret talebinde bulunmasını örnek almaktan nehyedildiler. Çünkü, onlar da, müşriklerin bağışlanmasını istiyor ve onlar için bağış talebinde bulunuyorlardı." Yine **Mücahid** ve **Katâde**, bu ayete, "İbrahim'in, babası için bağış talebinde bulunması durumu müstesnâ, Hz. İbrahim'in herşeyini örnek alınız..." şeklinde mana vermişlerdir.

Ayetin anlamının, şöyle olduğu da söylenmiştir: "Kavminizin kâfirlerinden uzak durun, teberrî edin. Çünkü sizin için, babasının bağışlanmasını talep etme hususu değil de, kavminden uzaklaşması hususunda, **İbrahim**'de ve ona inananlarda güzel bir örnek vardır." **İbn Kuteybe** de, "Cenâb-ı Hakk bu beyanıyla, **İbrahim** (a.s)'in, babasına söylediği, "Senin için muhakkak ki bağış talebinde bulunacağım" ifâdesi hariç, kavmine düşman kesildiğini ve onları her hususta terk ettiğini belirtmek istemiştir" demiştir. **İbnu'l-Enbarî** ise şöyle demektedir: "Durum, **İbn Kuteybe**'nin bahsettiği gibi değildir. Tam aksine mana, "İbrahim'in babasına, *"Senin için muhakkak ki bağış talebinde bulunacağım..."* demesi hariç, sizin için, **İbrahim**'in yaptığı her şeyde örnek vardır" şeklindedir.

Ayetteki, وَمَآ أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ *"Fakat senin için Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi def etmeye gücüm yetmez..."* ifâdesi de, **İbrahim** (a.s)'in babasına söylemiş olduğu sözlerdendir. O, bu ifâdeyle, "Eğer müşrik olursan, senden herhangi bir şeyi def edemediğim gibi, Allah'ın azâbını da savuşturamam" demek istemiştir. Böylece de, babasının müslüman olacağını umarak, ona mağfiret talebinde bulunacağı va'dinde bulunmuştur."

İbn Abbas, ...رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا *"Ey Rabbimiz, ancak Sana güvenip dayandık ve yalnız Sana yöneldik..."* ifâdelerini de, **Hz. İbrahim** (a.s) ve ashâbının duâları cümlesinden olduğunu söylemiştir ki, bu ifâdelerin manası, "Ey Rabbimiz, bütün işlerimiz hususunda Sana tevekkül ettik ve Sana güvendik. Günahlardan tevbe etmek suretiyle, Sana yöneldik, Sana geldik. Çünkü nihaî varış, ancak Senin huzuruna olacaktır" şeklindedir. Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

. **Birinci Bahis:** Birisi, "Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Hepsi de Allah'a, meleklerine, peygamberlerine iman etti..."* (Bakara, 285) buyurduğu gibi, hem Allah'a, hem de diğerlerine iman, "iman" mefhûmunun ayrılmaz vasfı iken, onların, "bir olan Allah'a iman etmedikçe" demelerinin faydası ve hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: Meleklere, kitâblara, peygamberlere ve âhiret gününe iman, bir olan Allah'a iman etmenin ayrılmaz unsurlarındandır. Çünkü, ayetteki وَحْدَهُ ifâdesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyyet hususundaki tek oluşu kastedilmiştir. Zira, başkasının ulûhiyyetine inanmanın, Allah'a iman etmek olmadığında şüphe etmeyiz. Çünkü bu, hakikatte şirk koşmadır. Müşrik ise mü'min olamaz!

İkinci Bahis: Ayetteki إِلَّا قَوْلَ إِبْرٰهِيمَ *"Fakat İbrahim'in şöyle demesi müstesnâ..."* ifâdesi, neden müstesnâdır? denilirse, biz deriz ki: Bu, ayetteki, أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ *"güzel bir örnek..."* ifâdesinden istisnâ tutulmuştur. Çünkü, Cenâb-ı Hakk, üsve-i hasene ile, onların, kendisine iktidâ etmeleri ve kendisini izlemeleri gerekli olan sözlerini kastetmiştir.

Üçüncü Bahis: Eğer لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ *"Muhakkak ki senin bağışlanmanı isteyeceğim"* ifâdesi, daha önce geçen sözden, yani أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ifâdesinden istisnâ edilir, bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat senin için Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi def etmeye gücüm yetmez..."* ifâdesinin durumu nasıl olur? Çünkü bu ifâde, istisnâ edilmeye lâyık ve uygun değildir... Baksana, Cenâb-ı Hakk, bir başka ayetinde, *"Sen de ki: "Allah'ın takdiri hususunda, O'na karşı size kim bir fayda sağlayabilir?"* (Fetih, 11) buyurmuştur.." denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, sadece, لِأَبِيهِ "babasına..." ifâdesini istisnâ etmeyi kastetmiştir. Babasının bağışlanması va'dine yönelmek ile ondan sonrakiler buna dayanmış ve ona tâbi olmuş olan ifâdelerdir. Buna göre **Hz. İbrahim** (a.s) adeta, "Ben senin için, mağfiret talebinde bulunacağım. Benim kudretim, gücüm ve kuvvetim mağfiret talebinde bulunmaktan ibârettir" demek istemiştir.

Dördüncü Bahis: Ayetteki, *"Ey Rabbimiz, ancak sana güvenip dayandık"* sözü, ne ile alâkalı bir ifâdedir" denilirse, biz deriz ki: Bu, istisnâdan öncekî ifâdelerle ilgili olup, bu da, "üsve-i hasene" cinsinden ve cümlesindendir. Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna varılacağına ve O'ndan ancak medet umulacağına dikkat çekmek için, onlarla kâfirler arasındaki ilgiyi kesme ve kâfirlerden uzak kalma hususunda, **İbrahim** (a.s) ve kavmini örnek alma gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashâbına yapılan vasiyyeti tamamlamak ve mü'minleri eğitmek için, mânanın, bu sözü emretmek şeklinde olması da mümkündür.

Beşinci Bahis: "Bu tertipdeki hikmek ve fayda nedir?" denilirse, biz deriz ki: Buradaki fayda ve hikmetin sınırı, O'ndan başka hiçkimse ihata edemez. Ama, bu cümleden ortaya çıkan, şöyle denilmesidir: Tevekkül, kazandırmak, vermek içindir. Tevekkülü kazandırmak ise, takvâya muhtaçtır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Kim Allah'tan ittikâ ederse,Allah ona bir çıkış yolu lutfeder"* (Talâk, 2) buyurmuştur. Takvâ ise, Allah'a yönelmektir. Çünkü "takvâ", uygun olmayan şeylerden sakınmak ve mahlûkatın nihaî dönüşünün, O'nun mukaddes huzuru olduğuna işâret etmektir. Böylece Cenâb-ı Hakk adeta sanki, bu işi, olduğu gibi anlatmak için, önce bir şeyi zikretmiş, peşinden de, o şeyin ayrılmaz vasıflarından bahsetmiş gibidir.

Ayetteki, بُرَءٰٓؤُا kelimesi, şu dört şekilde okunmuştur: شُرَكَاءُ gibi, بُرَآءُ؛ ظَرِافٌ gibi, بَرَاءٌ؛ رُخَالٌ gibi, dammeyi kesreden bedel kılarak, بِرَاءٌ ve masdarla tavsif ederek tıpkı طَمَاعَةٌ ve طَمَاعٌ gibi, بَرَاءٌ ve بَرَاءَةٌ şeklinde okunmuştur.

★ ★

★

Kâfirlerle İmtihan Olma

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ
فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ ۚ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ۝
عَسَى اللَّهُ أَن يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُم مِّنْهُم مَّوَدَّةً ۚ وَاللَّهُ قَدِيرٌ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝

"Ey Rabbimiz, bizi o kâfirler için bir fitne kılma. Bizi affet Rabbimiz. Çünkü gerçekten âziz ve hakim Sensin Sen." Andolsun ki onlarda sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü ummakta olanlar için, güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse, şüphesiz ki Allah, herşeyden müstağnî, her hamde hakkıyla lâyıktır. Olur ki Allah, sizinle düşmanlarınız arasında, yakında bir dostluk peydâh eder. Allah hakkıyla kâdirdir, Allah gafûrdur, rahîmdir"

(Mümtehine, 5-7).

Fitne'nin Manası

Ayetteki, *"Ey Rabbimiz, bizi ... bir fitne kılma..."* ifadesi de, **İbrahim** (a.s)'in yaptığı dualar cümlesindendir. **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının, "Düşmanlarımızı bize musallat etme, hâkim kılma. Eğer onları bize hükümrân yaparsan, kendilerinin hak üzere olduklarını zannederler..." şeklinde olduğunu söylerken; **Mücâhid**, bunun manasının, "Ey Rabbimiz, bize ne onların elleriyle (vasıtasıyla), ne de katındakilerin azabıyla, azabetme. Eğer böyle yaparsan, onlar, "şayet bunlar hak üzere olsalardı, başlarına bu gelmezdi" derler" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bunun manasının "Rızkı, bize değil de onlara bol verme. Çünkü bu, onlar için bir fitne (şaşırma sebebi) olur" şeklinde olduğu söylendiği gibi, "sayesinde kâfirlerin azab gördüğü bir fitne kılma bizi" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu izaha göre ayet, **Hz. İbrahim** (a.s)'in duaları cümlesinden olmaz.

Ayetteki, *"Bizi affet Rabbimiz"* kısmı da daha önce geçen ifadeler cümlesindendir. Buna göre sanki, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in ashabına, *"Ey Rabbimiz bizi o kâfirler için bir fitne kılma, Bizi affet Rabbimiz..."* demeleri emredilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, ilgili (geçen) sözü te'kid etmek için, "**üsve**" (örnek) kelimesini te'kid etmek için, لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ *"Andolsun ki onlarda, yani. Hz. İbrahim ve ashabında, sizin için ... güzel bir örnek vardır"* buyurmuştur. Bu ifade de, **Hz. İbrahim** (s.a.s) ve ashâbını örnek almaya, onların yolundan gitmeye bir teşviktir. **İbn Abbas** (r.a), "Onlar, Allah'a muhalefet edenlere buğzediyor, Allah'ı sevenleri seviyorlardı" demiştir.

Ayetteki, لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ *"Allah'ı ... ummakta olanlar için"* ifadesi, *"sizin için"* ifadesinden bedeldir ve bu örneğin, Allah ile âhiret azabından korkanlar için olduğunu

anlatmaktadır. وَمَنْ يَتَوَلَّ yani "kim bunları örnek almaz da, kâfirleri sevmeye, onlara sempati duymaya meyledersе فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ şüphesiz Allah, düşmanlarının Kendisine muhalefet etmelerinden müstağnî ve dostlarına hamdedendir.

Ayetteki, عَسَى اللَّهُ ifadesine gelince **Mukâtil** şöyle demektedir: Allah Teâlâ, mü'minlere, küffara düşmanlık beslemelerini emredince, onlar, babalarına, oğullarına ve bütün akrabalarına düşman olma ve onlardan uzaklaşma hususlarında aşırı davrandılar da, bunun üzerine, *"Olur ki Allah, sizinle, onların içlerinden, yani Mekke kâfirlerinden düşman olduklarınız arasında, yakında bir dostluk peydâh eder"* ayetini indirdi. Bu ise, onların İslâm'a meyletmeleri, müslümanlara karışmaları ve onlarla kız alıp-vermeleri ile olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ümmü Habîbe İle Evlenmesi

Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Ümmü Habîbe** ile evlendiği işte bundan ötürü **Ebû Süfyân**'ın yumuşadığı ve düşmanlıktaki mukavemetinin kırıldığı söylenmiştir ki **Ümmü Habîbe** müslüman olmuş, kocası **Ubeydullah b. Cahş** ile **Habeşistan**'a hicret etmişti. Kocası orada hristiyan olmuş, **Ümmü Habîbe**'yi de hristiyan yapmak istemiş. Ama o, kocasına karşı koyup, müslümanlığını sürdürmüştü. Derken kocası ölmüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) **Necâşî**'ye bir elçi gönderip, vekâlet verip izdivaç için ona talib oldu ve ona dörtyüz dinar mehir gönderdi. Bu haber **Ümmü Habîbe**'nin babası **Ebû Süfyan**'a ulaşınca, o "Böyle erkeğin burnu kanatılmaz" demiştir.

Düşman Bir Gün Dost Olabilir

Ayetteki "asâ" (olur ki) ifâdesi, Allah'dan bir va'ddir. Cenâb-ı Hakk, *"Sizinle düşmanlarınız arasında, yakında bir dostluk peydâh eder"* ifadesiyle, **Mekke**'nin fethinden sonra iman eden bir gurub Kureyşliyi kastetmiştir ki **Ebû Süfyan b. Havb, Ebû Süfyan b. el-Hars, Haris b. Hişâm, Süheyl b. Amr** ve **Hakîym b. Hizâm** bunlardandır. Allah Teâlâ, kalbleri çevirmeye, durumları değiştirmeye, sevgi ve sempati sebeplerini kolaylaştırmaya kadirdir. Allah onlar tevbe edip müslüman olup, Allah'a yöneldiklerinde, onları bağışlayan ve onlara merhamet edendir. Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "(Kişileri) büsbütün terketmeyin. Çünkü gönüllere muttalî olan Allah'dır. *"Sevdiğini çok aşırı sevme, olur ki bir gün ona buğzedersin"* diye rivayet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, bazı kâfirlerle müslümanlar arasında bir sevgi meydana getirmesi hususundaki hikmetle ilgili olarak şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Hak Teâlâ'nın, *"Ey Rabbimiz bizi... fitne kılma"* ayetinin manası, meselâ "Düşmanlarımızı bize hâkim kılma" şeklinde olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk niçin, bu ifadeyi bırakmış da, ayetteki ifadeyi zikretmiştir? Deriz ki: Bu, bundan ibaret olması muhtemel bir ifâde olunca, Allah Teâlâ bu ifâdeyi getirdiğinde, sanki bununla berikini söylemiş gibi olur. Binâenaleyh burada, bu te'villerden (manalardan) sadece birisiyle yetinilmeyecek derecede faydalar ve hikmetler vardır.

İkinci Bahis: Birisi, "Ey Rabbimiz bizi kâfirler için bir fitne kılma, sen azîz ve hakîmsin" denildiğinde ve söz de bir tertib ifade ettiğine göre, o zaman *"Bizi affet Rabbimiz"* demenin hikmeti nedir?" derse, deriz ki: Onlar, fitneden uzak kalmayı istemişlerdir. Fitneden uzak kalma işi ise, bağışlama olmadan olmaz. Çünkü isyankâr-günahkâr, eğer bağışlanmazsa, kahredici azab ile kahrolunur ki işte bu bir fitnedir. Çünkü fitne, kişinin kahrolmasıdır. Ayetteki, **"hamîd"** sözü, hâmid (hamdeden) manasına gelebileceği gibi; mahmûd (hamdolunan) manasına da gelir. O halde mahmûd, mahlûkatına nimet vermiş olduğu için, onlar tarafından yapılan hamde müstehak olan; "hâmid" ise, az amele karşı çok mükâfaat vermek suretiyle mahlûkatına müteşekkir olan demektir.

★ ★
★

Savaş Açmayan Kâfirlerle Münasebet

Cenâb-ı Hakk, mü'minlerin kâfirlerden büsbütün ilgi ve münasebetlerini kesmeleri gerektiğini belirttikten sonra, kendileriyle savaşmayan kâfirlerle ilgi ve münasebet kurmaya müsaade ederek şöyle buyurmuştur:

لَا يَنْهَىٰكُمُ ٱللَّهُ عَنِ ٱلَّذِينَ لَمْ يُقَٰتِلُوكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوٓا۟
إِلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾ إِنَّمَا يَنْهَىٰكُمُ ٱللَّهُ عَنِ ٱلَّذِينَ قَٰتَلُوكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَأَخْرَجُوكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ
وَظَٰهَرُوا۟ عَلَىٰٓ إِخْرَاجِكُمْ أَن تَوَلَّوْهُمْ ۚ وَمَن يَتَوَلَّهُمْ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٩﴾

"Sizinle, din hususunda savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış olanlara, iyilik yapıp; onlara adaletle muamele etmekten Allah sizi menetmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever. Allah sizi ancak, size karşı din savaşı yapmış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmış, çıkarılmanıza arka çıkmış olanlara dostluk etmenizi meneder. Kim onları dost edinirse, işte bunlar zalimlerin tâ kendileridir"

(Mümtehine, 8-9).

Nüzûl Sebebi

Alimler, buradaki *"savaşmamış olanlar"* ifâdesi ile kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ekserî alimler bunların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, savaşmama, onun düşmanlarına destek olmama hususunda anlaşan kimseler olduğu görüşündedirler. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, ona karşı savaşmamaya söz verip anlaşan Huza'a kabilesidir. Böylece Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu anlaşmanın zamanı doluncaya kadar, onlara iyi davranmayı, bu anlaşmaya vefâ gösterilmesini

emretmiştir ki bu, **İbn Abbas, Mukâtil ve Kelbî**'nin görüşüdür. **Mücâhid** ise, ayette bahsedilenlerin, **Mekke**'de iman edip de, hicret etmeyen kimseler olduğunu söylemiştir. Bunların, küffarın kadınları ve çocukları olduğu da söylenmiştir.

Abdullah b. Zübeyr'den bu ayetin, **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in kızı **Esmâ** hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Buna göre, **Esmâ**'nın müşrik olan annesi **Kuteyle**, bir takım hediyeler getirdi, ama o, annesini kabul etmedi ve girmesine müsaade etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Esmâ** (r.a)'ya, annesini içeri almasını ve onu kabul edip, iyi davranmasını, ihsanda bulunmasını emretti.

İbn Abbas (r.a)'dan, ayette bahsedilenlerin, Haşimoğullarından bir gurub kimsenin olduğu, babası **Abbas**'ın bunlardan olduğu ve **Bedir** günü, diğer müşriklerce zorla savaşa çıkarılmış kimseler olduğu rivayet edilmiştir.

Hasan el-Basrî'den de şu rivayet edilmiştir: Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, müşrik akrabalarını ziyaret etmek, sıla-i rahimde bulunmak için müsaade istediler de bunun üzerine, Allah Teâlâ işte bu ayeti indirdi. Ayetin bütün müşrikler hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. **Katâde**, bu ayeti, kıtal ayetinin neshettiğini söylemiştir.

Ayetteki, أَنْ تَبَرُّوهُمْ kısmı الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ kısmından bedeldir. Aynen bunun gibi, أَنْ تَوَلَّوْهُمْ ifâdesi de الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ ifâdesinden bedeldir. Buna göre mana, "Allah sizi, bunlara iyilik etmekten değil, onları dost edinmekten nehyetmiştir" şeklinde olur ki düşmanlıkla çok ileri oldukları gözönünde bulundurulursa bunun, onlar hakkında bir rahmet olduğu anlaşılır.

Müfessirler: "Bu ayet, müşriklerle müslümanlar arasında, hernekadar birbirlerine dost edinmeleri yasaklanmış ise de, birbirlerine karşı iyi davranabileceklerine delâlet eder" demişlerdir.

Ayetteki, وَتُقْسِطُوٓا إِلَيْهِمْ *"Onlara adaletle muamele etmeniz..."* ifadesi hakkında, **İbn Abbas** (r.a), "Cenâb-ı Hakk bununla, sıla-i rahmi ve benzeri şeyleri kasdetmiştir. *"Çünkü Allah muksitleri (adalet yapanları) sever"* ifadesi ile de, "İşte böyle yapanları kastetmiştir" demiştir. **Mukâtil** ise, bu ayete, "Onlarla yaptığınız anlaşmalara vefâ gösteriniz ve âdil olunuz" manasını vermiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, mü'minleri, kendileriyle ilgi kurmalarını yasakladığı kimselerden de bahsederek, *"Allah sizi ancak, size karşı din savaşı yapmış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmış, çıkarılmanıza arka çıkmış olanlarla dostluk etmenizden meneder"* buyurmuştur. Burada bir incelik vardır. Bu da, bu ifadenin, daha önce geçen, *"Sizinle, din hususunda savaşmamış olanlardan... menetmez"* ifadesini te'kid etmesidir.

★ ★
★

Muhacir Kadınları Sınama

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتُ مُهَٰجِرَٰتٍ فَٱمْتَحِنُوهُنَّ ۖ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَٰنِهِنَّ ۖ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ
مُؤْمِنَٰتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى ٱلْكُفَّارِ ۖ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ ۖ وَءَاتُوهُم مَّآ أَنفَقُوا۟ ۚ
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ ۚ وَلَا تُمْسِكُوا۟ بِعِصَمِ ٱلْكَوَافِرِ وَسْـَٔلُوا۟ مَآ أَنفَقْتُمْ
وَلْيَسْـَٔلُوا۟ مَآ أَنفَقُوا۟ ۚ ذَٰلِكُمْ حُكْمُ ٱللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ ۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

"Ey iman edenler, mü'min kadınlar, muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilendir ya... Fakat siz de, mü'min kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmaz. O kâfir kocaların verdikleri mehri, kendilerine geri verin. Sizin bu kadınları nikâhla almanızda, eğer mehirlerinizi verirseniz, size bir günah yoktur. Kâfir zevcelerinizi, nikâhınız altında tutmayın. Vermiş olduğunuz mehri isteyin. (O kâfirler de) harcadıkları mehri sitesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. Aranızda O hükmeder. Allah hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"

(Mümtehine, 10).

Bu ayetlerin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şöyle güzel ve aklî bir izah yapılabilir: İnadcı kimsede mutlaka şu üç şeyden birisi bulunur; ya inadını sürdürür, yahut inadını bırakması umulur, yahut da inadını bırakıp teslim olur. Allah Teâlâ bu ayetlerde, işte onların hallerinden bahsetmiş ve müslümanlara, onlara her halukârda, durumun gerektirdiği bir biçimde muamelede bulunmalarını emretmiştir.

Hak Teâlâ'nın, *"İbrahim ve onun maiyyetindekilerde sizin için hakikaten güzel bir örnek vardı. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz nesnelerden katiyyen uzağız..." demişlerdi"* (Mümtehine, 4) ayeti birinci duruma; *"Olur ki Allah, sizinle düşmanlarınız arasında bir dostluk peydah eder"* (Mümtehine, 7) ayeti ikinci duruma; *"Ey iman edenler, mü'min kadınlar, muhacir olarak size geldiklerinde ..."* ayeti de üçüncü duruma bir işarettir. Sonra burada, bir incelik, bir dikkat çekme ve güzel huylara bir teşvik vardır. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minlere, bu üç durum mukabilinde, en güzel olandan ve en uygun sözden, başka bir karşılık emretmemiştir.

Bil ki Allah Teâlâ bu kadınlara imanı gerektiren şey, yani kelime-i şehadet kendilerinden sâdır olup, bu imana ters herhangi bir şey onlardan sâdır olmadığı için, *"mü'min kadınlar"* adını vermiştir. Yahut da onlar, imanlarının devamından ötürü, imtihanla yüzyüze geldikleri için bu adı almışlardır. "İmtihan", yemin ettirerek

denemek, mü'min olduğunu ortaya koydurmak demektir. Yemin ise, onların, kendilerinin mü'min olduğuna, zannı galibin bulunmasından ötürü yaptırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s), yemin ettirilen kadına şöyle dedirtiyordu: بِاللّٰهِ الَّذِى لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ مَا خَرَجْتُ مِنْ بُغْضِ زَوْجٍ بِاللّٰهِ مَا خَرَجْتُ رَغْبَةً مِنْ اَرْضٍ اِلَى اَرْضٍ بِاللّٰهِ مَا خَرَجْتُ اِلْتِمَاسَ دُنْيَا بِاللّٰهِ مَا خَرَجْتُ اِلاَّ حُبّاً لِلّٰهِ وَلِرَسُوْلِه *"Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki herhangi bir kocaya buğzdan ötürü; bir yerden,arzu ettiğim başka bir yere gitmekten ötürü; dünyalık elde etmekten ötürü çıkmadım. Ben ancak Allah ve Resûlü için çıktım."*[32]

اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيْمَانِهِنَّ "Allah onların imanlarını", yani mü'min olup-olmadıklarını daha iyi bilendir. Çünkü sırları bilen gönüllere hakim olan odur.

فَاِنْ عَلِمْتُمُوْهُنَّ... Yani, bu konuda yemin ettirmek suretiyle ve diğer başka yollarla, zann-ı galib demek olan bir bilgi elde ederseniz, فَلاَ تَرْجِعُوْهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ onları kâfirlere, yani müşrik olan kocalarına geri vermeyin. ...لاَ هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ *"Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmaz."* Onların verdiklerini onlara verin, yani, o kadınların kâfir kocalarına, bu kadınlar için vermiş oldukları mehirleri veriniz."

Nüzûl Sebebi

Bu böyledir zira, **Hudeybiye** yılındaki anlaşma şu şekilde yapılmıştı: "Mekkelilerden kim müslümanlara gelirse, Mekkelilere iâde edilir (iltiçâ ederse), size geri verilmeyecek." Anlaşmayı aynen böyle yazıp, mühürlemişlerdi. Derken **Subey'a bintl'l-Hâris el-Eslemiyye** müslüman olarak geliverdi. Hz. Peygamber (s.a.s), o sırada **Hudeybiye**'de idi. Kocası **Musafir el-Mahzûmî** de peşinden çıka geldi. Gelenin **Sayf b. er-Rahib** olduğu da söylenmiştir. Derken, "Ey Muhammed; hanımımı geri ver. Çünkü sen, bize bizden size gelenleri geri vereceğin şartını kabul ettin. Bu anlaşmanın mürekkebi henüz kurumadı" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet, bir izah olarak iniverdi. Çünkü geri verme şartı, kadınlar için değil, erkekler için söz konusuydu.

Zührî'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Azadlı olan **Ümmü Külsüm binti Ukbe b. Ebû Mu'ayt** Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip sığındı. Bunun üzerine ailesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu iade etmesi için, geldiler. Çünkü o kadın, kocası **Amr b. el-As**'dan kaçmıştı ve yanında iki kardeşi **Amâre** ve **Velîd** vardı. Hz. Peygamber (s.a.s), o iki kardeşini onlara verdi ama, **Ümmü Külsüm**'ü teslim etmedi. Bunun üzerine gelenler, "Onu da bize ver" dedikleri'nde, Hz. Peygamber (s.a.s), "İlgili şart, kadınlar hakkında değil, erkekler hakkındadır" buyurdu. **Dahhâk**'ın bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İlgili anlaşmanın metni şöyledir: Eğer birden, senin dininde olmayan bir kadın sana gelip sığınırsa, onu mutlaka bize iade edersin. Yok eğer, senin dinine girer ve o kadının bir kocası bulunursa, kocasına, o kadın için ödemiş olduğu mehri geri verirsin." Hz. Peygamber (s.a.s) de, onlara aynı şartı koşmuştu. Daha sonra hem bu hüküm, hem bu anlaşma neshedildi.

32) Tirmizî, tefsir, 61, 5/412 (benzeri hadis).

Hz. Peygamber (s.a.s) gelen o kadından yemin etmesini istedi, o da (mü'min olduğuna) yemin etti. Hz. Peygamber (s.a.s) kocasına, vermiş olduğu mehri ödedi. Daha sonra **Hz. Ömer** (r.a) bu kadınla evlendi.

Cenâb-ı Hak, ...وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَآ اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ *"Sizin bu kadınları nikâhla almanızda, eğer ücretlerini, yani mehirlerini verirseniz, size bir günah yoktur"* buyurmuştur. Mehre ücret denmiştir. Çünkü o, kadının avret mahallinin mübah olması için şart olan ücrettir. وَلاَ تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ *"Kâfir zevcelerinizi nikâhınız altında tutmayın."* İsmet, ahd (söz) ve benzeri, kendisine dayanılan - tutunulan şeydir. Halbuki sizinle o kâfirler arasında, böyle bir ismet söz konusu değildir, nikâh bağı da yoktur. **İbn Abbas** (r.a)'dan, "Ülkelerin farklı oluşu, aradaki ismeti (bağı) koparır" dediği rivayet edilmiştir. Ayetteki bu ifadeye, "Kâfir kadınlar için oturup kalmayın" manası verilmiştir. Buradaki fiil, şeddesiz olarak لاَ تُمْسِكُوا şeklinde okunduğu gibi, şedde ile لاَ تُمَسِّكُوا şeklinde de okunmuştur. Yine bu fiil, لاَ تَمَسَّكُوا şeklinde de okunmuştur. ki bunun aslı لاَ تَتَمَسَّكُوا 'dür.

Cenâb-ı Hak, وَسْئَلُوا مَآ اَنْفَقْتُمْ *"Vermiş olduğunuz mehri (siz de) isteyin"* buyurmuştur. Bu, "Sizden bir kadın, anlaşma yaptığınız o kâfirlere, irtidâd edip katılırsa, vermediklerinde ve ödemediklerinde onlardan, vermiş olduğunuz mehirleri isteyiniz. Binânaleyh bu mehir, nasıl onlar için söz konusu olduğunda, siz vermeyi üstleniyorsanız; onların da o kadınların mehirlerini ödemeyi üstlenmeleri gerekir" demektir ki bu, "(O kâfirler de) harcadıkları mehri istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. Aranızda, yani müslümanlarla kâfirler arasında O hükmeder" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç bahis var:

İmtihan Emrinin Hükmü

Birinci Bahis: Ayetteki, فَامْتَحِنُوهُنَّ *"onları imtihan edin"* ifâdesi, ya vücûb (farziyet), yahut nedb (mendubluk), yahut da bu ikisi dışında bir manada emirdir. **Vâhidî** bu emri, müstehablık manasında olduğunu söylemiştir.

İkinci Bahis: Şeksiz şüphesiz zaten öyle olduğu malum iken, *"Allah onların imanlarını daha iyi bilendir"* buyurulmasının hikmeti nedir? Deriz ki: Bunun hikmeti, onların imanlarının hakikatını bilme hususunda sayesinde insanların mutmain olacağı şeye bir yol bulunamayacağını, bunun imkânsız olduğunu anlatmaktır. Çünkü bu, allâmü'l-guyûb olan Cenâb-ı Hakk'ın, bilgisini Kendisine has kıldığı şeylerdendir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki, *"Onlar da bunlara helâl olmaz"* ifadesinin hikmeti nedir? Taraflardan sadece birinde, bu haramlığın bulunması mümkündür. Biz deriz ki: Bu, imanın hem kadınlar, hem de erkekler tarafında bulunmasının nazar-ı dikkate alınmasından ötürüdür. Çünkü her iki taraftan kaynaklanan iman helalliğin şartıdır. Bir de her iki tarafı da zikretmek (mü'min kadınlar müşrik erkeklere, müşrik erkekler de mü'min kadınlara helâl olmaz, demek) mübahlığın olmadığını te'kid eden bir ifade tarzıdır. Burada, başka ifadede bulunmayan nice ince manalar vardır. Eğer, "Farzedelim ki bu böyledir. Fakat ayetteki, *"Onları kâfirlere geri göndermeyin"* ifadesi, bunu anlatmak için yeter. Çünkü onlardan biri, diğerlerine helâl değildir.

Binâenaleyh bunu anlatmak için, ilave birşey söylemeye gerek yoktur. O halde ilave ifadelerin anlatmak istediği, başka bir hususdur" denilirse, biz deriz ki: Bu lafız tek başına, helâlliğin iki taraftan da kalktığını ifade etmez. İlaveler ise böyle değildir ve bu açıktır.

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, *"Fakat siz de, mü'min kadınlar olduklarını bilirseniz"* ifadesinde anlaşılan "zann"a, niçin "bilme" adını vermiş ve onu bu fiille ifade etmiştir? Deriz ki: Bu, zann-ı galibin, ictihâda götüren şeyin ve kıyasın, bir ilim (bilgi) yerine geçtiğini ve bunları yapanın, *"ilmin (bilgin) olmayan şey üzerinde durma"* (İsra, 36) ayetinin muhtevasına girmediğini bildiren bir şeydir.

★ ★
★

Zevcesiz Kalanlara Mali Destek

وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ
مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

"Eğer zevcelerinizden kâfirlere kaçan olur da, siz de savaşta ganimete kavuşursanız, zevceleri gitmiş olan (müslümanlara) harcadıkları kadar verin. Kendisine iman etmekte olduğunuz Allah'tan ittikâ edin"

(Mümtehine, 11).

Nüzul Sebebi

Zührî ve **Mesruk**'un şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Müslümanların, kâfirlerden, müslüman bir kadın onlara iltica ettiğinde, mehrini istemeleri; kâfirlerin de, onların kadınlarından birisi, müslüman olarak bize iltica ettiğinde, onun mehrini istemeleri, Allah'ın verdiği bir hükümdü. Böylece müslümanlar, Allah'ın bu hükmünü kabullendiler, ama müşrikler kabul etmediler. Bunun üzerine, *"Eğer zevcelerinizden kâfirlere kaçan olur, siz de ganimete kavuşursanız (...)"* ayeti nâzil oldu." **Hasan** ve **Mukâtil** bu ayetin, **Ebû Süfyan** (r.a)'ın kızı **Ümmü Hakîm** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu kadın irtidâd etmiş ve kocası **Abbas b. Temîm et-Kureşî**'yi bırakıp gitmişti. Kureyş'den sadece bu kadın irtidâd etmişti. Bu da daha sonra yeniden müslüman olmuştu.

Ayeteki, فَعَاقَبْتُمْ ifadesine, **İbn Abbas, Mesrûk** ve **Mukâtil**, "Ganimet elde ederseniz..." manasını verirlerken, **Ebû Ubeyde**, "Siz o kâfirlere karşı bir ukbâ, yani bir netice, bir zafer elde ederseniz..." manasını vermiştir. **Müberred** ise buna, "Herkese yapılan şeyi yaparsanız, yani muzaffer olursanız..." manasını vermiştir ki bu, "Akıbet (netice) falancanındır" manasındaki, "ukbâ falancaya ait" sözüne varıp dayanmaktadır. "Akıbet"in manası da, "son defa"dır. O halde, عَاقَبْتُمْ 'ün manası,

"savaş üstüne savaş ederseniz..." şeklindedir. Buna, "Netice ve gâlibiyet sizin için olursa, o zaman o kocalara, ganimetler paylaşılmadan, o kadınlar için ödemiş oldukları mehirleri verin" manası da verilmiştir. İşte bu mana da, *"Zevceleri gitmiş olan (müslümanlara) harcadıkları kadar verin"* ayetinin anlattığı hususdur. Bu kelime, فَعَاقَبْتُمْ ve şeddeli olarak فَعَقَّبْتُمْ şeklinde okunduğu gibi, kâf'ın fethası ve kesresi ile, şeddesiz olarak, فَعَقَبْتُمْ ve فَعَقِبْتُمْ şekillerinde de okunmuştur.

★ ★
★

Mü'min Kadınlardan Biat

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ
وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ
فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

"Ey peygamber, mü'min kadınlar -Allah'a hiçbir şeyi eş tutmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri, evlatlarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmemeleri, (emredeceğin) herhangi bir iyilik hususunda sana asi olmamaları şartıyla- sana, bey'atleşmeye geldikleri zaman, bey'atlerini kabul et. Onlar için, Allah'tan mağfiret iste... Çünkü Allah, çok affeden, çok merhametli olandır"

(Mümtehine, 12).

Biat Esnasında Ebû Süfyan'ın Zevcesi Hind

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), **Mekke**'nin fethedildiği gün erkekler bey'atleşmeyi bitirince, kadınlarla biate başladı. Kendisi Safâ tepesinde, **Hz. Ömer** (r.a) de oranın altında, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emriyle kadınlarla bey'atleşip peygamber (s.a.s)'in tebligatını onlara aktarıyordu. **Ebû Süfyan**'ın karısı, **Utbe**'nin kızı **Hind** ise, peygamber (s.a.s)'in, kendisini tanıyacağı endişesiyle başını örtmüş, kıyafetini değiştirmiş olarak, bey'at eden kadınlar arasında bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Sizin, Allah'a herhangi bir şeyi şirk koşmamanız şartıyla, sizinle bey'atleşiyorum" buyurunca, **Hind** başını kaldırdı ve "Allah'a yemin olsun ki, biz, putlara taptık. Şüphesiz-sen, erkeklerden olmadığın, onlarla bey'ate konu yapmadığın bir şeyle bizi sorumlu tutuyorsun. Çünkü sen, erkeklerle sadece, müslüman olmaları ve cihâdda bulunmaları konusunda bey'atleştin..." dedi.

Hz. Peygamber (s.a.s), "Hırsızlık yapmamanız ... şartı üzere bey'atleşiyorum..." deyince, yine **Hind**, "**Ebû Süfyan**, cimri bir adamdır. Ben onun malında bir kötülük işledim (onun malından çaldım). Bu sebeple, bilemiyorum, o aldığım mal bana helâl midir, değil midir?" dedi. Bunun üzerine **Ebû Süfyan** da, "Geçmişte aldığın,

gelecekte alacağın herşey, sana helâl olsun..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) gülümsedi, onu tanıdı ve ona, "Muhakkak ki, Utbe'nin kızı Hind'sin" deyince Hind, "Evet, dedi, binâenaleyh, ey Allah'ın Nebîsi, Allah sana afiyet versin... Geçmişte olanı bağışla..."

Hz. Peygamber (sözüne devamla), "Zina etmemeniz şartı üzere ..." deyince, Hind, "Hür kadın da zinâ eder mi?" dedi. Bir rivayette de, "Buradaki hiçbir hür kadın zina etmemiştir" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s)' "Çocuklarınızı öldürmemeniz şartı üzere..." deyince de, Hind, biz onları küçükken büyüttük, sen ise onları büyük iken öldürdün. Bunu sen de onlar da pek iyi bilirsiniz!" dedi. Zira, Ebû Süfyan'ın oğlu Hanzale, Bedir savaşında öldürülmüştü...

Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), güldü, derken gülmekten sırtüstü yere düştü. Hz. Peygamber (s.a.s) de tebessüm etti. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "kızdırıp düzdüğünüz iftirada da bulunmamanız şartı üzere..." deyince de, -ki bu iftira, kadının, kocasından olmayan çocuğuna, onun olduğunu iddia etmesidir-, Hind, Allah'a yemin ederim ki "bühtân", kötü bir iştir. Halbuki sen bize, doğruluğu ve güzel huyları emrediyorsun" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Ma'rufta, iyi şeylerde bana isyan etmemeniz şartı üzere..." deyince de, Hind, "Allah'a yemin ederim ki, içinizde, herhangi bir şey hususunda sana isyân etmek düşüncesi var olduğu halde şurada bulunuyor değiliz!!.." dedi.

Ayetteki, *"hırsızlık yapmamaları..."* ifâdesi, mallarda, hiyânetten, ibadetlerde de noksanlıklardan nehyetmeyi de içine alan bir ifadedir. Çünkü, "Namazdan çalan kimse, hırsızdan daha hırsızdır" denilmektedir.

Ayetteki, *"zina etmemeleri..."* ifadesi de, gerçek anlamda zinayı ifade eden bir ifade olduğu gibi, ona götüren sebepleri de ihtiva eden bir ifadedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلْيَدَانِ تَزْنِيَانِ وَالْعَيْنَانِ تَزْنِيَانِ وَالرِّجْلاَنِ وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذٰلِكَ اَوْ يُكَذِّبُهُ *"Eller de zina eder; gözler de zina eder. Kişinin ayakları ile avret mahalli de, ya bunlara uyar, onları doğrular, yahut uymaz"*[33] buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk, *"evlatlarını öldürmemeleri..."* ifadesiyle, cahiliyye dönemindekilerin yaptığı gibi, kız çocuklarının diri diri gömülmelerini kastetmiştir. Ve bu ifade, çocuğu ve diğer şeyleri öldürme gibi, her çeşit kötülük hakkında genel bir ifadedir.

Ayetteki, *"... bir iftira uydurup getirmemeleri..."* ifadesi de, göz gezdirmeden nehyeden bir ifadedir. Yani, "o kadınlardan herhangi birisi, kocası aleyhine nemmâmlıkta bulunmasın; eğer böyle yaparlarsa bu, küskünlüğü, ayrılığı doğurur..." demektir.

Bu ifadenin, kocasından olmayan bir çocuğu, kocasına, alleye katmaktan men eden bir ifade olması da muhtemeldir. Nitekim İbn Abbas buna, "Hiçbir kadın, kocasına ondan olmayan bir çocuğu nisbet etmesin, nesebine katmasın..." anlamını vermiştir.

---

33) Müsned, 2/343-344.

Ferrâ da şöyle demektedir: "Kadın, bir çocuk buluyor ve kocasına, "Bu, senden olan, benim çocuğumdur" diyordu. İşte, kadınların elleriyle ayakları arasında uydurup düzdükleri bühtân budur!.. Bu böyledir, zira, annesi çocuğunu emzirdiğinde, çocuk, annesini elleriyle ayakları arasında bir konumda bulunur.. Yoksa bu, ayet-i kerimenin manası, o kadınları zinadan nehy konusu değildir. Zira, zinadan nehyeden ifade, az önce geçmişti..."

Cenâb-ı Hakk, *"(emredeceğin) herhangi bir iyilik hususunda sana âsi olmamaları..."* buyurmuştur. Yani, "Allah'a tâata muvafık olan her şeyde..." demektir. Ayetteki "ma'rûf" kelimesine, "iyilik ve takvâ hususunda..." manası verildiği gibi, "kendisinde doğruluk, iyilik bulunan herşeyde..." manası da verilmiştir. Yani, "Ey peygamber, onlar, senin vereceğin bütün emirler hususunda sana isyân etmemeleri şartı üzere... bey'atlerini kabul et" demektir.

İbnu'l-Müseyyeb, Kelbî ve Abdurrahman Ibn Zeyd ise, ayetteki bu ifadeye, "kendilerine emrettiğin ve (ölüye) kendini parçalarcasına ağlamak, üstünü başını yırtma, saçını başını yolma, eteklerini, yanlarını parçalama, yüzlerini tırmalama, mahremleri olmayan erkeklerle konuşma, mahremi olmayan erkekle başbaşa olma ve mahremi olmayan erkekle yolculuk yapma... gibi kendilerine yasakladığın herşey hususunda..." manasını vermişlerdir.

Nihaye'nin Vebali

Kimileri de, ayetteki "ma'rûf" sözünü, ölüye, kendisini parçalarcasına ağlama manasına tahsis etmişlerdir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: أَرْبَعٌ فِي أُمَّتِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ لاَ يَتْرُكُونَهُنَّ: اَلْفَخْرُ فِي الأَحْسَابِ، وَالطَّعْنُ فِي الأَنْسَابِ وَالاِسْتِسْقَاءُ بِالنُّجُومِ وَالنِّيَاحَةُ *"Ümmetim içinde bulunan şu dört şey, bırakmadıkları cahiliyye adetlerindendir: Soy-sopla övünmek,başkalarını neseplerinden dolayı tenkit etmek, yıldızların yağmuru yağdırdığına inanmak ve dövünerek ağlamak..."* Ve yine Hz. Peygamber (s.a.s) النَّائِحَةُ إِذَا لَمْ تَتُبْ قَبْلَ مَوْتِهَا تُقَامُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَيْهَا سِرْبَالٌ مِنْ قَطِرَانٍ وَدِرْعٌ مِنْ جَرَبٍ *"Dövünerek ağlayan kadın, eğer ölümünden önce tevbe etmezse, kıyamet gününde, üzerinde katrandan bir elbise ve uyuzdan bir zırh olduğu halde kaldırılır"* buyurmuştur. Yine O, لَيْسَ مِنَّا مَنْ ضَرَبَ الْخُدُودَ وَشَقَّ الْجُيُوبَ وَدَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ *"Yüzüne başına vuran, üstünü başını yırtan ve cahiliyye istekleriyle istek ve çağrıda bulunan kimse bizden değildir"*[34] buyurmuştur.

Ayetteki, *"bey'atlerini kabul et"* ifadesi, yine ayette bulunan إِذَا edatının cevabı olup, "Onlar seninle bu şartlar üzere bey'atleştiklerinde, sen de onlarla bey'atleş ve bey'atlerini kabul et..." demektir.

Biat'ın Şekli

Alimler, bu bey'atleşmenin nasıl olduğu hususunda ihtilaf ederek, şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), kendi eliyle o kadınların elleri arasında bir bez

34) Müslim, Cenâiz, 29 (2/644).

parçası bulunduğu halde, bey'at alıyordu. Yine, "Hz. Peygamber, onlara bey'atı şart koşuyor, Hz. Ömer ise, onlarla müsafahalaşıyordu..." denilmiştir ki, bu sözün kâili, Kelbî'dir. Hz. Peygamber (s.a.s) şifahen bey'atleştiği ileri sürüldüğü gibi, bir kap su getirtip, peygamberin eli herhangi bir kadının eline değmeksizin, kendisi ve kadınlar ellerini o suya daldırarak bey'atleştikleri de ileri sürülmüştür. Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hak, إِذَا جَآءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ *"O mü'min kadınlar sana geldiklerinde"* buyurmuş, muhacir kadınlar hakkında buyurduğu halde, burada, فَامْتَحِنُوهُنَّ "onları, imtihan ediniz.." dememiştir (niçin)? Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) İmtihan, zaten, ayetteki, *"şirk koşmamaları..."* ifadeleri ile gerçekleşmiştir.

2) Muhacir kadınlar, daru'l-harbten gelmişlerdi. Bu sebeple onlar, şer'i hükümlerin neler olduğunu bilemiyorlardı. Dolayısıyla da, mutlaka imtihan gerekli idi. Ama, *"mü'min kadınlar"* ise, daru'l-İslâm'da idiler. Ve şer'i hükümleri biliyorlardı. Binâenaleyh, imtihana gerek kalmamıştır.

Beyne Eydîhinne Tabiri

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ *"elleriyle ayakları arasında"* demesinin hikmeti nedir ve bu nasıl izah edilebilir? Biz diyoruz ki: Kimileri şöyle demiştir: Kadın bir çocuk bulduğunda, onu eliyle bulmuş ve onu almaya da, ayağı ile yürüyüp gitmiştir. Binâenaleyh, bu kadın o çocuğu, kocasına mal ettiğinde, böylece o adeta elleriyle ayakları arasında uydurup düştüğü bir iftirayı ortaya koymuş, yapmış olur. Bu ifadeye, "o çocuğu kendilerine mal ederler..." manası da verilmiştir. Çünkü onları, hiç de böyle olmadığı halde, "Bu, bizim çocuğumuzdur" derler... Halbuki çocuk, zinadan hasıl olmuş olan bir çocuktur. Ve yine, bu mecazi manayı izah için, "Annesi çocuğunu doğurduğunda, çocuk, onun, elleriyle ayakları arasına düşer..." denilmiştir.

Üçüncü Bahis: Ayette bahsedilen bu hususların tertibi ve bunlardan bir kısmının diğer bir kısmından önce gelmesinin izahı nasıl yapılabilir? Biz diyoruz ki, Allah, en çirkin olanı, çirkinlikte ondan biraz daha aşağı olandan önce getirmiş ve bu iş, sona kadar böyle sıralanmıştır. Ayetteki tertip hususunda, "Cenâb-ı Hakk, ayette bahsedilen hususları, insanlar arasında en bariz olanına göre sıralamıştır..." denilmiştir.

* *
*

Gazaba Uğrayanları Dost Edinmeyin

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَتَوَلَّوْا۟ قَوْمًا غَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا۟ مِنَ ٱلْءَاخِرَةِ كَمَا يَئِسَ ٱلْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَٰبِ ٱلْقُبُورِ ﴿١٣﴾

"Ey iman edenler, üzerlerine Allah'ın gazab ettiği o kavim ile dost olmayın. Kî, mezarların yaranından olan kâfirler nasıl ümitlerini kestilerse, onlar da, öylece ahiretten ümitlerini kesmişlerdir"

(Mümtehine, 13).

İbn Abbas şöyle der: "Cenâb-ı Hakk bu beyanıyla **Hâtıb İbn Ebî Belte'a**'yı kastetmiştir. Buna göre mana, "Ey iman edenler, sizler, yahudi ve müşrikleri dost edinmeyin..." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, bir grup fakir müslüman kendilerine olan ihtiyaçlarından ötürü, yahudilere müslümanlarla ilgili haberleri iletiyorlardı. Böylece onların böyle yapmaları yasaklandı. "Ve onlar, ahiretten ümit kestiler", "yahudiler, peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın elçisi olduğunu bile bile, onu yalanladılar ve **Muhammed** (s.a.s)'i yalanlamaları sebebiyle de, ahiretlerini ifsat ettiler" demektir. Böylece de, kâfirlerin kabirde olanlardan ümidi kesmeleri gibi, ahiretten ümit kestiler. Bu kayıtla kayıtlamak, gayet açıktır. Zira onlar, küfürleri üzere öldüklerinde, onların desteksiz ve yardımsız kaldıklarını; artık ahirette bir kimseleri olmadığını bilmek, katileşir. Bu, **Kelbî** ve bir grup müfessirin görüşüdür. Yani, ölen o kâfirler, cennetten ve ahirette kendileri için bir hayır bulunacağından ümit kesmişlerdir.

Hasan el-Basrî, ayetin bu ifadesine, "Yaşayan kâfirler, ölülerinden ümidi kesmişlerdir" manasını verirken, **Ebû İshâk** da, "öldükten sonra dirilmeye inanmayan kâfir kimselerin ölülerinden ümit kesmeleri gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı direten o yahudiler de ümit kesmişlerdir" manasını vermiştir.

Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a, salât ve selâm da, efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline ve ashâbına olsun. Amin.

★ ★
★

SAFF SÛRESİ

Bu sûre ondört ayet olup, Medîddir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Kâinatın Allah'ı Takdisi

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝١ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝٢

"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı tesbih etmektedir. O, azizdir, hakîmdir. Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?"

(Saff, 1-2).

Önceki Sûre İle Münasebet

Bu sûrenin, kendinden önceki sûre ile münasebet ve ilgisi şöyledir: Cenâb-ı Hakk, o sûrede, *"Eğer siz Benim yolumda savaşmak ve Benim rızamı aramak için çıkmışsanız ..."* (Mümtehine, 1) ifadesi ile Allah yolunda cihad etmek ve O'nun rızasını elde etmek maksadıyla çıkıştan bahsetmiş, bu sûrede ise, *"Şüphesiz ki Allah, Kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir binâ gibi, saf bağlayarak çarpışanları sever"* (Saff, 4) ayeti ile de, ehl-i imanı cihada teşvik ve sevkeden bir hususu beyan etmiştir. Birincisinin ikincisi ile münasebeti şudur: Cenâb-ı Hakk adeta, "Eğer o kâfirler, cahilliklerî sebebiyle, bizim yüce Zatımızı, bu yüceliğe uymayan şeylerle tavsîf ederlerse, bilsinler ki, melekler ve onların dışında kalan bütün ins-ü cin, Bizim yüce zatımızı, yüceliğimizi takdîs ve tenzîh etmektedirler" demek istemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, bu sûrenin başında, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı tesbih etmektedir"* buyurmuştur. Bu, "Göklerde ve yerde bulunan herşey, O'nun rubûbiyyetine, vahdaniyyetine ve bu ikisi dışında layıkı olduğu bir çok vasıfları bulunduğuna şehâdet etmektedir" manasınadır.

El-Azîzu'l-Hakîm

"Azîz" kelimesi, birisi birisine galib geldiğinde kullanılan, عَزَّ fiilinden olup, "Başkasına galib olan" demektir, yani o başkası, ne olursa olsun, Azîz Allah'a onun

galib gelmesi mümkün değildir. "**Hâkim**" kelimesi ise, birisi birisi hakkında hüküm ve karar verdiğinde kullanılan, حَكَمَ عَلَى الشَّيْءِ ifâdesine dayanır ve "başkası hakkında hüküm veren" demektir. O başkası ne olursa olsun, o Hakîm Allah'a hükmedemez. Binâenaleyh ayetteki, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı takdis etmektedir"* ifadesi bu durumda, Allah Teâlâ'nın rab oluşuna ve birliğine (tekliğine) delalet eder.

Sebbeha Fiilinin Kullanılışı

Cenâb-ı Hakk, bazı sûrelerde, ...سَبَّحَ لِلّٰهِ *"Hepsi Allah'ı tesbih etti"*; bazı sûrelerde ...يُسَبِّحُ لِلّٰهِ *"Hepsi Allah tesbih etmektedir"*; diğer bazılarında da emir sigasıyla, *"Allah'ı tesbih et"* buyurmuştur. Bu, mazinin geçmişe, muzarinin geleceğe, emrin de hale (şimdiki zamana) delâlet etmesinden ötürü, Allah'ın hazretinin, (yüceliğinin) tesbih ve takdis edilişinin, devamlı olduğunu ve kesintiye uğramadığının bildirilmesi içindir.

Yapmadığın Şeyi Söyleme

Cenâb-ı Hak يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَالاَ تَفْعَلُونَ *"Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz"* buyurmuştur.

Kimi müfessirler, bu ayetin, bir gurup mü'min hakkında nazil olduğunu, bunların, Allah nezdinde amellerin en sevimlisini yapmayı arzu eden kimseler olduklarını; işte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, size, sizi o elim azabtan kurtaracak bir ticarete kılavuzlayayım mı?"* (Saff, 10) ve *"Şüphesiz ki Allah kendi yolunda (...) savaşanları sever"* (Saff, 4) ayetlerini indirdiğini, ama bunların kendilerini gittikçe dünya hayatına kaptırıp, mesela **Uhud**'da yüz çevirdiklerini; bunun üzerine de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz"* ayetini indirdiğini söylemişlerdir.

Bu ayetin, savaşmadığı halde "savaştım"; mızraklaşmadığı halde, "mızraklaştım"; yapmadığı halde "yaptım" diyenler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Yine bu ayetin, savaş hususunda münafıklık yapanlar hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü onlar savaşmayı arzuluyorlardı, ama Allah savaşı bil-fiil emredince, *"Niçin bize savaşı farz kıldın"* (Nisa, 77) demişlerdi.

Yine bu ayetin bütün mü'minlere hitaben indiği de söylenmiştir. Çünkü mü'minler, kendilerine va'dedilen taat, teslimiyet, huzu ve huşuu tam yerine getireceklerine inanıyorlardı. Ama Allah'ın kendilerine va'dettiği bu hususları, onların tam yerine getirmeleri tahakkuk etmeyince, her zelle (hata) konusunda, onların bu ayetin hükmüne girmelerinden korkulur. Sonra bu cümle ile ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:

Kur'ân'da Tekrar

Birinci Bahis: Hak Teâlâ bu sûrenin başında, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı tesbih etmektedir"* buyurmuştur. Daha sonra bir başka sûrenin başında da aynen böyle buyurmuştur ki bu bir tekrardır. Tekrar ise bir kusurdur. Binâenaleyh bu nasıl olur? Deriz ki: Şöyle cevap verilebilir: Cenâb-ı Hakk bu ifadeyi, aslında bunun

bir tekrar olmadığını bildirmek için tekrar etmiştir. Çünkü kâinat meydana gelirken, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelecek tesbih; kâinat var edildikten sonra, meydana gelecek tesbihten başkadır. Aynen bunun gibi, insanoğlu var edilirken ve varedildikten sonra olan tesbihler de birbirinden başkadır.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, kendisinden, şu andaki ifadede bulunmayan ileri bir mana mevcut olmasına rağmen, böyle buyurmuş, ama mesela, "Gökler, yer ve bunlarda olanlar Allah'ı tesbih eder" buyurmamıştır, niçin? Deriz ki: Bu, ayette bahsedilen tesbih ile, mutlak manada lisan-ı hâl ile yapılan tesbih kastedildiğinde böyle olur. Ama onunla, hususi bir tesbih kastedilirse, bir kısmı bu şekilde tavsif edilebilir. Böylece de durum, sizin söylediğiniz gibi olmaz.

Süalden Maksat

Üçüncü Bahis: Keşşâf sahibi şöyle der: "Ayetteki, لِمَ ifâdesinin "lâm", mesela عَمَّ، فِيمَ ve مِمَّ gibi sözlerde olduğu gibi, diğer harf-i cerlerin başına geldiği (مَا) istifham edatı gibi, mâ-ı istifhamiyyeye dâhil olan **lâm** harf-i cerridir. Bu (مَا) 'nın elifi hazfedilmiştir. Çünkü (مَا) ile, bunun başına dahil olan harf, tek (مَا) ile, bunun başına dahil olan harf, tek bir şey gibi olmuştur. Bu ifade, soru sormak için kullanılmıştır. Binâenaleyh eğer böyle olsaydı, o zaman, لِمَ تَقُولُونَ مَالَا تَفْعَلُونَ ifadesinde de, istifhâm (soru) manasında olurdu. Fakat herşeyi bildiği halde, Cenâb-ı Hakk'ın böyle soru sorması muhaldir (ne dersiniz?). Biz deriz ki: Bu, soru sormadan maksat, işin aslını anlatmak istemek olduğunda böyledir. Ama maksat, va'dedileni yerine getirmekten yüzçevirenleri, yahut hakkı inkâr edip de, batılda ısrar edenleri ilzâm etmek olduğunda ise böyle değildir.

★ ★
★

Bunun Cezası

كَبُرَ مَقْتًا عِندَ اللَّهِ أَن تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

"Yapmadığınız şeyleri söylemeniz, Allah indinde büyük bir buğz (sebebi) oldu"

(Saff, 3).

"Makt", buğz (kızgınlık) manasınadır. Allah'ın buğzuna sebep olan herkese, o ilahî azap gerekli olur. **Keşşâf sahibi, "makt"** kelimesinin, "buğz"un en ilerisi ve en şiddetlisi olduğunu söylemiştir. **Zeccâc** da, أَنْ edatının başına geldiği cümlenin, mahallen merfû olduğunu, **"makt"** kelimesinin ise, temyiz olarak mansub olduğunu ve mananın, "Sizin, yapmadığınız şeyleri (yapmış gibi) söylemeniz, Allah katında buğz yönünden çok büyük ve şiddetli oldu" şeklinde olduğunu; bunun tıpkı, *"Ağızlarından*

çıkan söz ne büyük..." (Kehf, 5) ayeti gibi olduğunu söylemiştir.

★ ★

★

Allah Mücahidleri Sever

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾

"Şüphesiz ki Allah kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak savaşanları sever"

(Saff, 4).

Zeyd b. Ali, tâ'nın fethası ile fiili, يُقَاتِلُونَ (çarpışanları) şeklinde okumuştur. Yine bu kelime, يَقْتُلُونَ (vuruşanlar) şeklinde de okunmuştur ki buna göre mana, "Onlar savaş esnasında kendilerini, adeta birbirine kenetlenmiş bir duvar gibi, dizer, saf-saf dururlar" şeklinde olur. **Ferrâ**, "**marsûs**" kelimesinin, **rasâs** (kurşun) ile birbirine bağlanmış (yani harcı kurşundan olan) bir duvar" manasına olduğunu söylemiştir. Nitekim Arapça'da duvarın taşları, arada hiçbir boşluk kalmamasına, birbirine iyice kenetleşip, tek bir parça halini aldığında, أَصَصْتُ الْبِنَاءَ "Duvarı (binayı) iyice-sağlamca yaptım" denilir.

Zeyd ise şöyle der: "Sen, bir şeyi bir şeye ekleyip bitiştirdiğinde, mesela, رَصَصْتُ الْبِنَاءَ dersin. O halde, **Bass**, eşyayı birbirine bitiştirmek, eklemek ve bağlamak demektir."

İbn Abbas da şöyle demektedir: "Taş taşın üzerine konur, sonra da, bu taşlar küçük taşlar vasıtasıyla birbirlerine bağlanır, derken bunun üzerine harc sökülür ki, işte **Mekkeliler** bu tür yapıya, **mersus** - birbirine temellenmiş yapı, adını verirler. **Ebû İshâk** ise, "Allah Teâlâ, tıpkı birbirine kenetlenmiş bir binânın duruşu gibi, cihaddan azimli ve kararlı olan ve bulunduğu yeri hiç terketmeyen kimseleri sevdiğini bildirmiştir" der. O, sözüne devamla şöyle der: "Bu ifade ile, onların, düşmanlarıyla harbetmeleri hususunda yekvücut olmalarının ve tıpkı, birbirine kenetlenmiş bir binâ gibi, birbirlerini sevip desteklemelerinin kastedilmiş olması da mümkündür."

Bu misalin, orada sabit kadem kalmayı belirtmek için getirilmiş olduğu da ileri sürülmüştür. Yani, "İman etmiş kimseler, saf bağladıklarında, adeta yerine çakılmış ve birbirine kenetlenmiş bir bina gibi, orada sabit kadem olurlar" demektir. Bu ayette, yaya olarak savaşmanın yerinde ve faziletli olduğuna bir delâlet olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü Araplar bu şekilde saf saf oluyorlar (ve savaşıyorlardı).

Muhabbet, zahiren şu iki manaya gelebilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, mahlûkattan razı olması.

b) Yaptıkları şeylerden ötürü onları övmesi..

Sonra, bu ayetin, kendinden önceki, yani, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah indinde büyük bir buğz sebebi oldu"* (Saff, 3) ifadesiyle münasebetinin izahı şudur: O ayet (Saff, 3), savaşa karşı çıkanları kınayan ayettir. Ki bunlar, savaşmayı vadedip de savaşmayan kimselerdir. Bu ayet ise, savaşmaya muvafakat edenleri öven bir ayettir. Ki bunlar da, Allah yolunda savaşan ve bu konuda herşeyi yapan kimselerdir.

★ ★
★

Peygambere Eziyetin Vebali

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَد تَّعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ
قُلُوبَهُمْ ۚ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

"Hani Musa, kavmine, "Ey kavmim, benim size Allah'ın peygamberi olarak gönderilmiş olduğumu bildiğiniz halde, niçin bana eziyyet veriyorsunuz?" demişti. İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da, onların kalblerini saptırdı. Allah, fasıklar gürûhuna hidayet etmez"

(Saff, 5).

Bu ayet, "Kavmine bu kıssayı da anlat..." takdirinde olup, bu demektir ki, ayetin başındaki إِذْ edatı, mukadder bir اُذْكُرْ "hartırlat" kelimesiyle mansubtur. Yani, **Musa** (a.s)'nın onlara, "niçin bana eziyyet ediyorsunuz dediği zamanı hatırla." Onlar, **Hz. Musa** (a.s)'ya, hem sözlü hem fiilî olarak çeşitli eziyyetlerde bulunuyorlardı. Ve mesela, "Bize Allah'ı açıkça göster. Biz, artık, tek çeşit yiyeceğe dayanamıyoruz..." diyorlardı.

Ayetteki, وَقَد تَّعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ *"benim size hakikaten Allah'ın peygamberi olarak gönderilmiş olduğumu bildiğiniz halde..."* ifadesine gelince, bu cümle, hal mahallindedir. Yani, "Sizler, benim Allah'ın Resûlü olduğumu kesin olarak bildiğiniz halde, yine de bana eziyyet ediyorsunuz. Halbuki sizin bunu bilmenizin gereği ise, bana tazimde bulunup saygı göstermenizdir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ ifadesi, "Ne zamanki onlar, hak olmayan şeyden saptırdı..." anlamındadır. Ki bu, **İbn Abbas**'ın görüşüdür. **Mukâtil** ise, bu ayete, "Onlar, bedenleriyle haktan meyledince, Allah da onların kalplerini haktan döndürdü ve yaptıklarının bir karşılığı olarak, onları saptırdı" manasını vermiştir ki, bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ *"Allah fasıklar gürûhuna hidâyet etmez..."* ayetidir. **Ebû İshâk** bu ifâdenin manasının,

"Allah, ilm-i ezelîsi ile fâsık olduğunu bildiği kimseleri hidâyete erdirmez" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu ayette, peygambere eziyyet etmenin, küfre götürecek ve kalbleri hidayetten döndürecek kadar ne denli büyük bir günah olduğuna dikkat çekme vardır. Ayetteki قَدْ kelimesinin manası tekîd olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Hakkında hiç şüphesi olmadığı halde, kesin biçimde bile bile..." demek istemiştir.

★ ★
★

İsa (a.s)'nın Kavmine Tebliği

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ۝٦ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ۝٧

"Meryem oğlu İsa da, bir zaman şöyle demişti: "Ey İsrâiloğulları, ben size, Allah'ın peygamberiyim. Benden evvelki Tevrat'ı tasdik edici, benden sonra gelecek bir peygamberi de, -ki adı, Ahmed'dir- müjdeleyici olarak geldim." Fakat o, kendilerine açık açık bürhanlar getirince, "Bu, apaşikâr bir büyüdür" dediler. Kendisi İslâm'a davet edilip dururken, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir? Allah, zalimler gürûhunu muvaffak kılmaz"

(Saff, 6-7).

Ayetteki, إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ *"Ben ... Allah'ın peygamberiyim"* cümlesi, "Benim, Tevrat'ta vasfolunduğum vasıfla size gönderilmiş bir peygamber olduğumu; Tevrat, Allah'ın kitaplarını ve bundan önce geçen ve sonra gelecek olan bütün peygamberleri tasdik eden ve aynen benim tasdik edişim gibi, Tevrat'la tasdik edilen bir resulü müjdeleyen, Allah'ın bir Resulü olduğunu hatırlayınız..." takdirindedir.

Buna göre, sanki Hz. İsa (a.s)'ya, "Peki, onun adı nedir?" diye sorulmuş da, o da, "Adı Ahmed'dir" de, ermiştir. Binâenaleyh, bu demektir ki, ayetteki, يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ *"bundan sonra gelecek bir peygamberi -ki adı, Ahmed'dir-"* ifadesi, mahallen mecrûr olan iki cümledir. Çünkü, bu iki cümlenin ikisi de, nekire olan بِرَسُولٍ "bir peygamber" kelimesinin sıfatıdırlar.

مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ şu iki şekilde okunmuştur: Aslı üzere, yâ'yı, fetha ile, مِنْ بَعْدِيَ "ba'diye" şeklinde harekelemek. Ki, bu, el-Hafîl ve Sîbeveyh'e göre iki sâkin harfin bir arada bulunduğu her zaman yâ harfi hakkında tercihe şayan olan görüştür. Meselâ, وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ... *"Ve, evine mü'min olarak giren kimseleri de..."* (Nûh, 28) ifadesinde de durum böyledir. Binâenaleyh, مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ ifâdesini sakin okuyan, isti'mâr-i

sâkineyn, yani yâ ile اِسْمُهُ ifâdesindeki sîn'den dolayı yâ'yı telaffuzdan hazfeder. Ki, bu da **Müberred** ile **Ebû Alî**'nin görüşüdür.

Ahmed Kelimesi

Ayetteki, أَحْمَدُ **"Ahmed"** kelimesi, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu kalıp, ism-i fâilin mübalağa kalıbıdır. Yani, "O, Allah'a başkasından daha çok hamdeder" demektir.

b) Bu kalıp, ism-i mef'ûlün mübalağa kalıbıdır. Yani, "O, kendisinden ihlastan ve güzel huylardan dolayı, başkalarından daha çok övülmüştür."

İncil'in Hz. Muhammed (s.a.s)'i Müjdelemesi

Şimdi biz, **Hz. İsa** (a.s)'nın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in gelişiyle ilgili **Tevrat**'ın bazı bölümlerinde ifade ettiği, bazı pasajlar zikredelim.

1) **Yuhanna İncili**'nin 14. bölümünde, şu ifade yer almıştır: "Ben, sizin için, Babama talepte bulunacağım... Ta ki, ebediyete kadar sizinle beraber olacak olan **"Faraklit"**i size bağışlasın, versin. **"Faraklit"** yakîn olan Hakk'ın rûhudur." **"Faraklit"** kelimesinin, Arapça'ya tercümesi, işte, budur.

Yine, 15. bölümde şu zikredilmiştir: **"Faraklit"** Babamın, benim ismimle gönderdiği **Ruhu'l-Kudüs**'tür. Ki, o size, bütün her şeyi öğretecek, her şeyi bağışlayıp verecek ve o sizi, benim size söylediklerimi hatırlatacak.." Hemen bunun peşinden de, şu ifadelere yer vermiştir: "Ben size bunu, o gelmezden önce haber verdim ki, o geldiğinde hemen iman ediniz..."

2) **Yuhanna İncili**'nin 16. bölümünde de şu yer almıştır: "Ne var ki, ben size, şu anda yakîn ve katî olan bir gerçeği söylüyorum. Benim sizden ayrılmam, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü, şayet ben, sizden ayrılıp da Babama gitmezden (o zaman) **Faraklit** size gelemez... Eğer ben gidersem, onu size gönderirim.. O geldiğinde, dünyaya hükmedecek, ihsanda bulunacak, günah ve salahın ne olduğunu bildirecektir."

3) Bundan hemen sonra da şu ifadelere yer vermiştir: "Benim size söylemek istediğim pek çok sözüm vardır. Ne var ki, siz onları kabul etmeye ve tutmaya kadir değilsiniz.. Şu da var ki, gerçek ruh size geldiğinde, size ilhamda bulunur ve bütün hak ile sizi destekler. Çünkü o, kendiliğinden, herhangi bir bid'ati konuşmaz." İşte, mezkur **İncil**'de bahsi geçen bunlardır.

İmdi eğer: "Bu sözlerde yer alan **"Faraklit"** ile, -geldiğinde onları hakka ileteceği ve onlara şeriati öğreteceği için- **Hz. İsa** (a.s)'nın, çarmıha gerilmesinden sonraki gelişi kastedilmiştir" denilirse, biz deriz ki: Havariler, **İncil**'in sonunda şunlara yer vermişlerdir: **İsa** (a.s), çarmıha gerildikten sonra geldiğinde, şeriat'a dair bir şeyden bahsetmeyecek, onlara ahkâma dair herhangi bir şey öğretmeyecek, onların yanında bir anlık olarak duracak ve onlara, "Ben, **Mesih**'im... O halde, beni öldü sanmayın.. Tam aksine ben, Allah katında kurtuluşa erdim. Size bakıyorum. Ve bundan sonra

size vahiyde bulunmayacağım..." demesinden başka bir şey söylemeyecek. İşte bu konudaki sözün tamamı bundan ibarettir.

Ayetteki, فَلَمَّا جَآءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ *"Fakat o, kendilerine açık açık bürhanlar getirince"* ifadesinin fâilinin, yani "getiren"in **Hz. İsa** (a.s) olduğu ileri sürüldüğü gibi, **Hz. Muhammed** (s.a.s) olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun böyle oluşunun delili, onlara bürhanlar getiren zatın, yine onlara, mu'cizeleri ve getirdiği o şeyi, ancak Allah katından getirdiğini beyan eden beyyineleri getiren zat oluşudur.

İftiracılar ve Zalimler

Ayetteki, هٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ *"Bu apaşikâr bi büyüdür"* ifâdesi, "Bu, apaçık bir büyüdür" anlamındadır.

Ayetteki, وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ *"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir?"* ifadesi, "iftirası, Allah'a yalan nisbet edecek dereceye varan kimseden, zulüm bakımından daha çirkin davranışta bulunanı yokturl.." anlamındadır. Çünkü onlar, elde ettikleri nimet ve ikramların, ancak ve ancak Allah'tan olduğunu, bunu O'ndan aldıklarını biliyor, sonra da kalkıp bunu inkâr ediyor ve Allah'a ve O'nun elçisine iftirâda bulunuyorlardı!

وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ *"Allah, zalimler gürûhunu muvaffak kılmaz..."* Yani, "Allah onları, kendilerine bir ceza olsun diye, Kendisine taatta bulunmaya muvaffak kılmaz" demektir.

Ayette, şöylesi bir bahis bulunmaktadır: مُصَدِّقًا وَمُبَشِّرًا kelimeleri, "**Resûlin**" kelimesinde zımnen bulunan "**İrsâl**-göndermek" kelimesiyle mi, yoksa اِلَيْكُمْ kelimesine zımnen bulunan zarf manası ile mi mansûb kılınmışlardır?.. Biz deriz ki: Bu, Resûl kelimesinde zımnen mevcût olan "**İrsal**-göndermek" kelimesiyle olmuştur. Çünkü اِلَيْكُمْ kelimesi, رَسُولٌ kelimesinin sılasıdır.

★ ★
★

İslâm Güneşini Üflemekle Söndürme

يُرِيدُونَ لِيُطْفِـُٔوا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكٰفِرُونَ ۝ هُوَ الَّذِىٓ اَرْسَلَ رَسُولَهُ
بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ۝

"Onlar, ağızlarıyla, Allah'ın nûrunu söndürmeye yelteniyorlar. Halbuki Allah, Kendi nûrunu tamamlayacaktır, kâfirler hoş görmese de. O, peygamberini hidâyet ve hak din ile gönderendir. Çünkü o, bunu, diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır, müşriklerin hoşuna gitmese de"

(Saff, 8-9).

Ayetteki, لِيُطْفِؤُا لاَنْ يُطْفِؤُا kelimesi takdirindedir. Bu lâm adeta, kendisinde mevcut olan "dilemek, istemek..." anlamını tekid etmek için, irâde fiiline bitişik olarak gelir. Ve bu tıpkı, mesela senin, جِئْتُكَ لِإِكْرَامِكَ "sana ikram etmek isteğiyle geldim..." demen gibidir. Nitekim bu lâm, لِأَبِيكَ "seni baban..." sözündeki izâfet manasını tekid için, lâm ilave edilerek, لاَ أَبَا لَكَ "Ey babası olmayasıca" denilmesi gibidir.

Onların "ağızlarıyla, Allah'ın nûrunu söndürmeleri", onların, mesela Kur'ân hakkında, "Bu, apaçık bir büyüdür" şeklindeki sözleri ile, İslâm Dini'ni boşa çıkarma girişimleri ve istekleri hususunda, onlarla alay etmektedir. Böylece onların durumu, kendisini söndürmek için ağzıyla güneşin nûruna üfleyen kimsenin haline benzetilmiştir. Bu hususu **Keşşâf sahibi, Keşşâf**'ında zikretmiştir.

Ayetteki, وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ *"Halbuki Allah, kendi nûrunu tamamlayacaktır"* cümlesine gelince, buradaki نُورِ kelimesi, izâfetten dolayı râ'nın kesresiyle okunmuştur. Halbuki, asıl olan, مُتِمٌّ kelimesinin tenvinli okunmasıdır. **İbn Abbas**, bu kelimeye "Dinini gâlib kılandır" manasını verirken **Keşşâf sahibi**, "Hakkı tamamlayan ve onu hedefine ulaştıran, zirveye çıkaran" diye mana vermiştir.

Nûr Kelimesinin Tefsiri

Buradaki نُورِ kelimesine, "Allah'ın dini", "Allah'ın hitâbı", "Allah'ın elçisi" manaları da verilmiştir. Ki, bu sayılan üç şeyden herbiri de bu sıfatı taşımaktadır.

1) Çünkü insanların üzerinde bunların eserleri bu şekilde gözükmektedir.

2) Allah'ın nûru, ebediyen ışıldayacaktır ve asla son bulması mümkün olmayan bir kaynaktan doğacaktır ki, bu kaynak da, Hazret-i Allah'dır. Bu üç şeyden herbiri de böyledir.

3) Nûr, ilim; zumet ise, cehâlettir. Yahut nûr, onları zulmetten nûra çıkaran imandır. Yahut da nûr, İslâm'dır. Şöyle de denilebilir: "Din, akıl sahiplerini, kendi övgüye değer ihtiyar ve iradeleriyle, güzel ve iyi şeylere, sevkeden ilahî bir nizamdır. İşte nûr budur." Kitap ise, "açıklayan"dır. Nitekim Hak Teâlâ, *"İşte bu, açıklayan kitabın ayetleridir"* (Yusuf, 1) buyurmuştur. O halde, "İbâne" (açıklama) ve kitap, nûrdur. Yahut da şöyle denebilir: Kitap, mucize olduğu için, bir hüccettir. O halde hüccet nûrdur. Binâenaleyh kitap da nûrdur.

Yahut da peygamberin nûr olduğu söylenebilir. Aksi halde peygamber (s.a.s) "âlemlere rahmet" olarak nitelenemezdi. Çünkü rahmet, sır olan şeyleri ortaya koymakla olur. Bu ortaya koyma-gösterme de nûr (ışık) ile olur. Yahut şöyle diyebiliriz: Nûr, peygamberdir. Çünkü O'nun vasıtasıyla mahlûkat hidayete ulaşır. Yahut peygamber, insanlara indirileni, insanlara açıklayıp-ortaya koyduğu için, nûrdur. Binâenaleyh açıklayıp, ortaya koyan zata "nûr" denebilir.

Sonra onun nûr oluşundaki faydalar ve hikmetler hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, onun şanının yüce, bürhânının (delilinin) de ulu olduğuna delâlet eder. Bu, şu iki sebepten ötürü böyledir:

a) O, "nûr" diye tavsif edilmiştir.

b) Bu nûr, Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmiştir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın nûrlarından bir nûr olduğu için, bütün âlemi, her kenar ve köşesini aydınlatmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ve nûru, âlemin sadece bir tarafına mahsus değildir. Binâenaleyh o, bütün mahlûkat için gönderilmiş bir peygamberdir. Çünkü onun, بُعِثْتُ إِلَى الْأَحْمَرِ وَالْأَسْوَدِ *"Beyaz ve esmer derili olarak bütün insanlığa gönderildim"* dediği rivayet edilmiştir. Dolayısıyla insanlar ve cinlerden kim varsa, hepsi onun ümmetidir. Şimdi eğer bunlar mü'min iseler, ümmet-i icabet; eğer kâfir iseler, ümmet-i davet (tebliğe muhatap) olurlar.

Ayetteki, وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ *"Kâfirler hoş görmese de..."* ifadesi, "yahudiler, hristiyanlar ve bunların dışında kalan bütün müşrikler hoş görmeseler de..." demektir. Ayetteki, بِالْهُدٰى *"Tabi olanlar için Kur'ân, hidayettir"* manasına gelir. Ayetteki "hak" kelimesinin "Allah" manasına geldiği söylenmiştir. Buna göre mana, "hidayet ve Allah'ın dini ile gönderme..." şeklinde olur. Yine bu kelimenin, "dîn"in sıfatı olduğu da söylenmiştir. Buna göre hak olan din olmuş olur, yani "hak din" demektir. Bu "hak" kelimesine "herkesin kendisine tâbi olması gereken şey" manası da verilmiştir.

Ayetteki, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ *"Çünkü O, bunu diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır"* cümlesine gelince, buradaki "bunu" zamiri ile Allah Teâlâ, **İslâm**'ı kastetmiştir. Bu zamir ile, peygamberini kastettiği de söylenmiştir. Buna göre mana, "Peygamberini galib getirmek suretiyle, onu bütün dinlere üstün kılacaktır" şeklinde olur. "Peygamberini galip kılmakla, dinini de kuvvetli delillerle üstün kılar" demektir. Burada şöyle bir kaç bahis vardır:

Nûrunu Tamamlamak Ne Demektir?

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, *"Allah, kendi nûrunu tamamlayacaktır"* buyurmuştur. Tamamlama, ancak bir noksanlık bulunduğunda söz konusudur. Öyleyse bu nûrun noksanlığı nedir ve nasıldır? Bu hususta deriz ki: O nûru tamamlamak, neticedeki noksanlık açısından olup, bu tamamlayış o nûrun, doğudan batıya her yerde görünmesi ve heryeri aydınlatması demektir. Zira ışıldama-parıldama, ancak aydınlatma ile olur ki işte nûru tamamlama budur. Hak Teâlâ'nın, *"İşte bugün sizin için dininizi tamamladım"* (Mâide, 3) ayeti de, bu manayı te'yid eder. **Ebû Hureyre** (r.a)'nin de, bu tamamlamanın, **Hz. İsa** (a.s) gökten indiğinde olacağını söylediği rivayet edilmiştir. Bunu **Mücâhid** söylemiştir.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, burada, *"Nûrunu tamamlayacaktır"*; bir başka ayette ise, *"O'nun nûrunun meseli..."* (Nur, 35) buyurmuştur. Şimdi bu nur, **Nûr Sûresi**'nde bahsedilenin aynı mıdır, yoksa başka bir nûr mudur? Deriz ki: Bu, ondan başka bir nurdur. Çünkü oradaki, *"Onun nûru"* ifadesi ile, muhakkik âlimlere göre, "Allah" bu ayette ise, "din", yahut "Kitab" (Kur'ân), yahut da "Hz. Peygamber (s.a.s)" kastedilmiştir.

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ, önceki ayette, *"kâfirler hoş görmese de..."*; sonraki ayette ise, *"müşriklerin hoşuna gitmese de..."* buyurmuştur. Bunun hikmeti nedir?

Deriz ki: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ona indirilen o kitabı inkâr etmişlerdir. Peygamber ve kitab göndermeye ise, Allah'ın bir nimetidir. Bütün kâfirler de küfran-ı nimet (nankörlük) içindedirler. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, önceki ayette, *"kâfirler hoş görmese de..."* buyurmuştur. Bir de, *"kâfir"* lafzı, *"müşrik"* lafzından daha genel ve kapsamlıdır. Binânaleyh burada geçen "kâfirler" ile, yahudiler, hristiyanlar ve müşrikler kastedilmişlerdir. Cenâb-ı Hakk da bu ayette, "nûr"dan ve onun söndürülmek istenişinden bahsetmiştir. Dolayısıyla, bu ifadeye uygun düşen, "kâfir" lafzıdır. Çünkü kâfirlik, örtmek, kapamak, gizlemek manasını taşır. Çünkü nûru söndürme çabasına giren o nûrun son bulmasını-sönmesini isteyen olur. Allah Teâlâ, ikinci ayette ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, onu göndermekten ve hak dinden bahsetmiştir ki bütün bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) için, büyük bir mevki, büyük bir şeref ve büyük bir mertebe demektir. Peygamber (s.a.s)'e verilen bu dereceleri içe sindirememe ise, aslında Allah'a karşı gelme ve itiraz etme demektir. Nitekim mesela şair

أَلاَ قُلْ لِمَنْ ظَلَّ لِي حَاسِداً / أَتَدْرِي عَلَى مَنْ أَسَأْتَ الأَدَبَ

أَسَأْتَ عَلَى اللهِ فِي فِعْلِهِ / كَأَنَّكَ لَمْ تَرْضَ لِي مَا وَهَبَ

"Dikkat, bana hased edene, "Kime karşı edebsizlik ettiğini biliyor musun? Sen, bana verilene sanki razı olmadığın için, Cenâb-ı Allah'ın yaptığı şey hususunda aslında Allah'a karşı edebsizlik ettin" de" demiştir. İtiraz etme ise, şirke (müşrikliğe) uygun bir şeydir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s)'e hased edenlerin çoğu, **Kureyş** kabilesindendir. **Kureyş** de müşrik idi. Böylece "nûr", "din" ve "peygamber" gibi ifadelerden daha genel bir ifade olduğu için Cenâb-ı Hakk, "nûr" ifadesine, İslâm'ın ve peygamber göndermenin muhalifi olan, ona karşı çıkan "kâfirler" ifadesi ile; "Peygamber" ve "din" kelimeleri, "nûr" kelimesinden daha hususî olduğu için de, buna bu ikinci ayette, "kâfir" kelimesinden daha hususî (dar) olan "müşrikler..." ifadesi ile mukabelede bulunmuştur, yani ona karşılık bunu zikretmiştir.

★ ★
★

Ebedî Mutluluk Kazandıran Ticaret

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler, acı verici olan bir azabtan sizi kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve peygamberine iman eder; mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda mücahede edersiniz. İşte bu, sizin için, eğer bilirseniz, çok hayırlıdır"

(Saff, 10-11).

Bil ki ayetteki, هَلْ أَدُلُّكُمْ *"size göstereyim mi?"* fiili, **Ferrâ**'ya göre, "emir"

manasında bir ifadedir. Nitekim "sus" manasında, "susar mısınız" denilir ki, bunun izahı şöyledir: هَلْ istifham (soru) manasınadır. Daha sonra, yavaş yavaş, "arz ve taleb" manası ifade eder olmuştur. Taleb ve teşvik ise, "igrâ" (teşvik) gibidir. Teşvik de, aslında bir emirdir.

Ayetteki, عَلَى تِجَارَةٍ *"bir ticareti"* kelimesi, mü'minler ile Allah Sübhanehû ve Teâlâ arasında olan bir ticareti anlatır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah, karşılığında cenneti vermek üzere, mü'minlerin canlarını ve mallarını onlardan satın almıştır"* (Tevbe, 111) buyurmaktadır. Bunun böyle oluşunun delili, buradaki, *"Allah'a ve peygambere iman ederseniz..."* ifadesidir. Ticaret, bir şeyi bir şeyle değiştirmekten ibarettir. Ticaret, tâciri, fakirlik sıkıntısından ve fakirliğin ayrılmaz vasıfları olan şeylere sabır zahmetinden kurtardığı gibi, bu ticaret de, yani kalb ile tasdîk - dil ile ikrâr (iman) ticareti de böyle, insanı ahiret zahmetlerinden kurtarır. Kalb ile tasdik ve dil ile ikrâr ifadeleri, imanın tarifinde geçer. İşte bu sebeple, Hak Teâlâ, bu hususu, "ticaret" lafzı ile anlatmıştır. Ticarette kazanma da ve kaybetme de söz konusu olduğu gibi, imanda da durum aynıdır. Çünkü iman edip, sâlih amellerde bulunan kimseler için, ücret, sâlih amellerde bulunan kimseler için, ücret, bol kazanç ve gözle görülür bir kolaylık söz konusudur. Salih ameldan yüz çevirenler için ise, bir hayıflanma, bir kederlenme ve apaçık bir zarar vardır.

Ayetteki, تُنْجِيكُمْ *"Acı verici olan bir azabtan sizi kurtaracak..."* ifadesi, şeddesiz olarak تُنْجِيكُمْ ve şeddeli olarak تُنَجِّيكُمْ şekillerinde okunmuştur. تُؤْمِنُونَ ifadesi, "müste'nef bir cümle olup, onlar sanki "Nasıl amel edelim, nasıl çalışalım?" demişler de, Cenâb-ı Hakk, cevaben, *"Allah'a ve peygamberine iman edersiniz..."* buyurmuştur ki bu ifade, emir manasında, bir haber cümlesidir. İşte bundan ötürü, bundan sonraki ayette, (emrin cevabı olmak üzere, cezm ile) يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ *"O (Allah) sizin günahlarınızı bağışlasın..."* buyurmuştur.

Mücahede

Cenâb-ı Hak, وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah yolunda mücahedè edersizin"* buyurmuştur. Bu iki hususa imandan sonra, üçüncü merhalede yer alan cihad, üç kısımdır:

a) Kişinin, kendisi ile nefsi arasındaki cihadı... Bu, nefse hükmetmek ve onu, arzuladığı, can attığı şeylerden (günahlardan) alıkoymaktır.

b) Kişinin, kendisi ile mahlukat arasındaki cihadı... Bu da, mahlûkatdan beklentilerini kesmesi, onlara acıması ve onlara merhamet etmesi demektir.

c) Kişinin, kendisi ile dünyası arasındaki cihadı... Bu da insanın, dünyasını âhireti için bir azık (hazırlık) vasıtası edinmesidir. Böylece yapılması gereken şeylerin sayısı beşe çıkmış olur.

Ayetteki, ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ *"İşte bu sizin için çok hayırlıdır"* ifadesi, "Allah'a iman etme, O'nun yolunda cihad etme gibi şeylerin size emredilmesi, sizin bunlarla mükellef olmanız, heva-u hevesinize uymanızdan daha hayırlıdır" demektir. *"Eğer bilirseniz"* yani "Eğer bildiklerinizden istifade eder, bilgilerinize göre hareket ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır." Bu ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır.

İnşa Yerine Haber Üslubunun Kullanılması

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk niçin, "haber cümlesi" ile, *"İman edersiniz"* buyurmuştur? Deriz ki: Bu, emre imtisâlin vücûbiyyetini (gerekliliğini) iyice göstermek içindir. **İbn Abbas** (r.a)'ın, onların, "Biz Allah ve Allah nezdinde en sevimli amellerin neler olduğunu bilseydik, o amelleri işlerdik" dediklerini, bunun üzerine, bu ayetin nüzul olduğunu; derken, "Ah keşke bunun ne olduğunu bilebilseydik" diyerek, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği bir müddet beklediklerini, derken Allah Teâlâ'nın, bu amellerin neler olduğunu onlara, *"Allah'a ve peygamberine iman edersiniz..."* ayetiyle bildirdiğini söylediği rivayet edilmiştir.

İkinci Bahis: Ayetteki, *"Eğer bilirseniz"* ifadesinin takdirinin ne olduğu sorulacak olursa, biz deriz ki: Bunun takdiri, إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّهُ خَيْرٌ لَكُمْ كَانَ خَيْراً لَكُمْ "Eğer, bunun, sizin için daha (çok) hayırlı olduğunu bilirseniz, bu sizin için daha hayırlı olur" şeklindedir. Bütün bu izahlar, **Keşşâf**'a ait izahlardır. Başkaları ise şöyle demişlerdir: "Korku ve endişe, acı veren azabtan değil, bizzat azabın kendisinden duyulur. Çünkü acı veren azab bizatihi azaba ilave olan başka unsuru da ihtiva eder. O halde korku, azabın ayrılmaz vasıflarından olmuş olur. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Eğer mü'minseniz Benden korkun"* (Al-i İmrân, 175) buyurmuştur.

Mü'mine İman Emri?

Ayetle ilgili bahislerden biri de şudur: Ayetin başındaki, *"Ey iman edenler..."* ifadesinden sonra, *"Allah'a ve peygamberine iman edersiniz"* ifadesi ile, yeniden imanı emretmek de ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifade ile, münafıklara hitab edilmiş olabilir. Çünkü onlar, zâhiren iman edenlerdir. Yine bu ifadeyle, ehl-i kitabın, yani yahudi ve hristiyanların kastedilmiş olmaları da mümkündür. Çünkü bunlar, önceki kitaplara iman etmişlerdi. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki burada, "Ey önceki kitaplara iman edenler, Allah'a ve O'nun Resulü olan **Muhammed**'e de iman edin" demektedir.

Bu tabir ile, gerçek mü'minlerin kastedilmiş olmaları da mümkündür ve buna göre ayet, tıpkı, *"Bu, onların imanını artırır"* (Tevbe, 124) ayetleri gibi olur. Bu, imanda sebatı emretmek olur ve bu bakımdan tıpkı, *"Allah iman edenlere sebat verir..."* (İbrahim, 27) ayeti gibidir. Bu da, imanı yenilemeyi emretme olur. Nitekim Hak Teâlâ, bu manada, *"Ey iman edenler, Allah'a ve Resulüne iman ediniz..."* (Nisa, 136) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, مَنْ جَدَّدَ وُضُوءَهُ فَكَأَنَّمَا جَدَّدَ إِيمَانَهُ *"Abdestini yenileyen, sanki imanını yenilemiş gibi olur"* buyurmuştur.

Ayetle ilgili bahislerden birisi de şudur: Kişi, Allah'a ve peygamberine iman edip de, Allah yolunda cihad etmediğinde, kurtuluşu nasıl umabilir. Çünkü kurtuluş, bunların tümüne birden bağlıdır. Diğer bir husus da şudur: Bu toplam, yani Allah'a ve Resulüne iman edip, Allah yolunda canla-malla cihad etme, aslında hayırlı şeydir.

★ ★
★

يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَٰلِكَ
الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

"Böyle yaparsanız O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki çok güzel saraylara sokar. İşte bu, en büyük kurtuluştur. Ayrıca seveceğiniz (daha nice nimetler vardır). Allah'dan bir muzafferiyet ve yakın bir fetihle mü'minleri müjdele"

(Saff, 12-13).

Bil ki يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ifadesi, emir manasında olan, *"Allah'a ve peygamberine iman edersiniz..."* cümlesinin cevabının, yine o ayetteki, *"İşte bu sizin için... çok hayırlıdır"* cümlesi olduğu, bu ayetteki يَغْفِرْ لَكُمْ ifâdesinin ise, o cevabın bir açıklaması olmaktan dolayı meczum olduğu, çünkü *"İşte bu sizin için ... çok hayırlıdır"* ifadesinin mahallen meczûm olduğu ileri sürülmüş olup, bu tıpkı ...لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ *"Eğer beni, yakın bir zamana kadar bırakın (canımı almazsan), ben de tasdik (iman) eder, salihlerden olurum"* **(Münafikûn, 10)** ayeti gibidir. Çünkü buradaki فَأَصَّدَّقَ ifâdesi, لَوْلَا أَخَّرْتَنِي ifadesinden ötürü, mahallen meczumdur. يَغْفِرْ لَكُمْ ifâdesinin, önceki ayetteki هَلْ أَدُلُّكُمْ ifadesinden ötürü meczum olduğu, çünkü o ifadenin emir manasında olduğu söylenmiştir.

Ayetteki, *"sizi altından ırmaklar akan cennetlere ... sokar"* cümlesinde bildirilen durum, **Tevrat**'ın bahsi geçen şeyler arasındadır. Şöyle de denebilir: Allah Teâlâ bu ayetinde, mü'min kullarını, evlerini-barklarını terkedip, mallarını Allah yolunda infâk etmeye ve cihada teşvik etmiştir. Ayette teşvik unsuru olarak yer alan ifadeler, *"günahlarınızı bağışlar"* ifadesi ile, *"işte bu en büyük kurtuluştur"* yani "devamlı olan bu mükâfaat, en büyük kurtuluştur" ifadesidir. Bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti.

Ayetteki, وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا *"Ayrıca, seveceğiniz (daha nice nimetler vardır)"* ifadesi, "ahirette alacağınız mükâfaatların yanısıra, dünyadaki diğer bir ticarette (söz konusudur)" demektir. **Ferrâ** bu ifadeye, "Ahiretteki mükâfaatın yanısıra, dünyada, seveceğiniz diğer bir haslet de söz konusudur" manasını vermiştir. Ayetteki, *"Allah'dan bir muzafferiyet..."* ifadesi, o "diğer" şeyin bir tefsiridir. Çünkü bu ifadenin, "ticaret"in tefsiri olması güzeldir. Zira yardım, bizim için bir ticaret değildir. Aksine ticaretin neticesi, kârdır. Ayetteki, **"fethun karîbun"** (yakın bir fetih) ifadesi, peşin (dünyada) nasib edilen bir fetih olup, bu da Mekke'nin fethidir. **Hasan el-Basrî** ise, burada bahsedilen fetih ile, **Fars** ve **Roma** imparatorluklarının fethinin

kastedildiğini söylemiştir. Ayetteki, *"seveceğiniz"* ifadesinde, dünyayı sevme hususunda bir nebze kınama söz konusudur.

Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayetteki *"ve mü'minleri müjdele"* ifadesi, emir manasına olan *"iman edersiniz"* ifadesine atfedilmiştir. Buna göre sanki, "Allah'a ve peygamberine iman edin, Allah yolunda cihad edin, ki böylece Allah size mükâfaat versin, size yardım etsin ve ey Allah'ın Resulü (sen de) mü'minlere işte bunu müjdele" denilmiştir.

Keza "bu kelimeleri, **"nasran"**, **"fethan"** ve **"karîben"** şekillerinde okuyanlar, neye göre böyle okumuşlardır?" denilirse, bunun, ya "ihtisâs"dan ötürü, yahut يُفْتَحُ لَكُمْ فَتْحاً ve تُنصَرُونَ نَصْراً takdirine göre, yahut da, "Sizi bağışlasın, sizi cennete soksun, size hayırlar versin, size nasrı ve fethi göstersin" takdirinde olmak üzere, böyle mansub okunduğu söylenir. **Keşşâf**'da da böyle izah edilmiştir.

★ ★
★

Allah'ın Tarafını Tutun!

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ
قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ فَآمَنَت طَّائِفَةٌ مِّن بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَت طَّائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا
عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾

"Ey iman edenler, Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa, havarilerine, "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim?" demiş, havariler de, "Allah'ın dininin yardımcıları biziz" demişlerdi. İsrailoğullarından bir zümre iman etmiş, bir zümre de, kâfir olmuştu. Nihayet biz, o iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik de, bu suretle galib geldiler"

(Saff, 14).

Ayetteki, *"Allah'ın yardımcıları olun"* ifadesi, bu nusreti (yardımı) sürdürmeyi ve ona devam etmeyi emreden bir ifade olup, "Yapmakta olduğunuz yardıma devam edin" demektir. Bunun böyle oluşunun bir izahı, **İbn Mes'ûd** (r.a)'un bu ifadeyi, كُونُوا أَنْتُمْ أَنْصَارَ اللَّهِ şeklinde kıraat etmesidir. Böylece Cenâb-ı Hakk, onlardan yana, bunu haber vermiş olup, "Allah'ın dininin yardımcıları olunuz" manasınadır.

Ayetteki, كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ... *"Nitekim Meryem oğlu İsa, havarilerine ... dedi"* ifadesi, "Allah'ın dinine, tıpkı havarilerin yardımcı ve destek olup, taraf çıkmaları gibi, yardım edin, destek olunuz" demektir. Çünkü **Hz. İsa** (a.s) onlara, "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim?" demişti. **Mukatil** bu ifadeye, "Allah'ın yapmak istediği hususta O'na karşı bana kim fayda verebilir?" manasını

verirken; **Atâ**, "Allah'ın dinine yardım edecek kim?" manasını vermiştir. Kimi müfessirler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, tıpkı havarilerin **Hz. İsa** (a.s)'ya yardım etmeleri gibi, mü'minlere, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yardım etmelerini emretmiştir ki bu ifadede, cihadla destek verme ve taraf çıkma işinin, sadece **Ümmet-i Muhammed**'e has olmadığına bir işaret vardır.

Havarî ve Ensar

Havarî, **Hz. İsa** (a.s)'nın seçkin adamları ve onu ilk tasdik edenlerdir ve bunlar oniki kişi idiler. "Bir insanın havarisi", onun sadık dostları, seçkin adamları demek olup, aslı حَوَرٌ kelimesidir. Bu da, "bembeyaz" demektir. Bunların bu adı alışının, çamaşırları tertemiz bembeyaz yıkayan çamaşırcı kimseler oluşlarından ötürü olduğu söylenmiştir. "Ensar" kelimesine gelince, **Katâde** bir itibara göre, burada kastedilen ensarın hepsinin **Kureyşli** oldukları görüşü rivayet edilmiş olup, onlar da şunlardır: **Hz. Ebû Bekir, Hz Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hamza, Hz. Cafer, Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Hz. Osman b. Maz'ûn, Hz. Adurrahman b. Avf, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Osman b. Avf, Hz. Talha b. Übeydullah** ve **Hz. Zübeyr b. el-Avvam** (r.ahm).

Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis var:

Birinci Bahis: Ayetteki teşbih (benzetme) mana bakımından olup: "Ey ensar, siz de, havariler gibi olun" demektir.

İkinci Bahis: Ayette *"Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim?"* şeklinde bir ifade kullanılmasının manası nedir? Deriz ki: Bunun manasının, havarilerin cevabına uygun olması gerekir. Bu cevaba uygun olan mana ise, "Allah'ın dinine yönelmiş olarak hareket edecek adamlarım, askerlerim kimlerdir?" şeklindeki bir manadır. "Benim yardımcılarım" ifadesindeki izafet (isim tamlaması), *"Allah'ın yardımcıları"* ifadesindeki izafetten başkasıdır. Çünkü birincide mana, "Allah'a (yani dinine) yardım edenler olunuz" şeklindedir; ikincide ise, "Bana ait olanlar ve Allah'ın dinine yardımda benime beraber olanlar kimdir?" şeklindedir.

Üçüncü Bahis: Hz. İsa (a.s)'nın ashabı (havarileri), *"Allah'ın (dininin) yardımcıları biziz"* diye cevap vermişler, **Muhammed** ashabı ise, bunu söylememiştir (niçin)? Deriz ki: **Hz. İsa** (a.s)'nın hitabı, soru üslûbunda olup, dolayısıyla buna cevap vermek gerekmiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in hitabı ise ilzâm (susturma ve emir) şeklinde olup, bunun için cevap değil, emre imtisal gerekir. Bu emir de, *"Allah'ın yardımcıları olun"* ayetidir.

Hak Teâlâ daha sonra, *"İsrailoğullarından bir zümre iman etmiş, bir zümre de kâfir olmuştu. Nihayet Biz, o iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik de bu suretle gâlib geldiler"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk, bu ifade ile, **Hz. İsa** (a.s) zamanında iman edenlerle yine o zamanda kâfir olanları kasdetmiştir. Zira **İsa** (a.s), göğe kaldırılınca, o zamanın insanları üçe bölündüler. Bir kısmı, **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah olduğu için (haşa) göğe yükseldiğini; bir kısmı, Allah'ın oğlu olduğu için, Allah'ın onu Kendisine yükselttiğini; bir kısmı da, **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğunu, dolayısıyla Allah'ın onu Kendisine yükselttiğini

söylediler. Bu son fikri benimseyenler, onların mü'minleridir. Her guruba belli bir kesim tâbi oldu. Derken kâfir olan ilk iki güruh müslüman olan üçüncü gurub aleyhine ittifak ettiler ve kâfirler, müslüman olanları kılıçtan geçirip, onları sürdüler.

Bu hal, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, peygamber olarak gelince, mü'minler artık kâfirlere üstünlük sağladılar. İşte, *"Nihayet Biz o iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik..."* ayetiyle, bu anlatılmaktadır." **Mücâhid** ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu suretle galib geldiler"* ifadesiyle, **Hz. İsa** (a.s)'ya tabi olanları kastettiğini söylemiştir. Bu, aynı zamanda iki **Mukatil**'in de görüşüdür. Buna göre ayet, "Kim **Hz. İsa**'ya iman ederse, onu inkâr edenlere karşı galib gelir. Böylece de onlar, bütün din mensuplarına galib geldiler" manasına gelir. **İbrahim (en-Nehâî?)** de buna, "**Hz. İsa**'yı tasdik edenlerin hücceti, **Hz. Muhammed**'in tasdiki ile ve **Hz. İsa**'nın Allah'ın kelimesi - rûhu olması sebebiyle, galib ve üstün oldu" manasını verirken, **Kelbî**, "Onlar hüccet (delil) bakımından galib geldiler" manasını vermiştir ki hüccet ile galib gelme, **Zeyd b. Ali** (r.a)'nin de görüşüdür. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır. Hamd âlemlerin Rabbine, salat-u selâm, efendimiz, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onun âli ve bütün ashabına olsun. (Amin).

★ ★
★

CUM'A SÛRESİ

•

Bu sûre, onbir ayet olup, Medine'de nazil olmuştur.

•

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Kâinatın Allah'ı Takdisi

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ①

"Göklerde ve yerde olan herşey Hükümdar, Kuddüs, Azîz ve Hakîm olan Allah'ı tesbih eder"

(Cum'a, 1).

Bu sûrenin kendinden önceki sûre ile ilgisinin izahı şudur: Hak Teâlâ önceki sûrenin başında, mazi lafzıyla سَبَّحَ لِلَّهِ *"Allah'ı tesbih etti"* buyurmuştur. Bu ifade, gelecekte yapılacak olan tesbihe delalet etmez. Bu sebeple Hak Teâlâ bu sûrenin başında, şu anda ve gelecekte yapılan tesbihe delalet etsin diye muzari sigasıyla يُسَبِّحُ لِلَّهِ *"Allah'ı tesbih ediyor"* buyurmuştur.

Ama bu sûrenin başının, o sûrenin sonuyla, bu sûrenin başının münasebet ve ilgisi şöyledir: Allah Teâlâ, o sûrenin sonunda mü'minlere destek verdiğini, onları güçlendirip-kuvvetlendirdiğini, böylece de mü'minlerin kâfirlere gâlib geldiklerini bildirmiştir ki bu, kendisine olan ihtiyaçtan ötürü değil de hikmeti gereği böyle olmuştur. Çünkü O, mutlak olarak herşeyden müstağnidir ve yeryüzündeki cahillerin akıllarına gelen şeylerden münezzehtir. Bu sûrenin başında ise, Kendisinin yüce huzuruna uygun düşmeyen şeylerden mukaddes ve münezzeh olduğuna, herkesin ittifakıyla delâlet eden şeyi zikretmiştir. Hem sonra göklerde ve yerde bulunan bütün mahlukat Hazreti Allah'ı tesbih edince, bu, mülkün O'nun olduğu manasına gelir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Göklerde ve yerde olan (herşey) Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur"* (Teğabün, 1) buyurmuştur. O'ndan daha büyük Hükümdar yoktur. Çünkü O, bütün herşeyin yaratıcısı ve mâlikidir. Herşey O'nun kudretinde ve tasarrufu altındadır. Gece ve gündüz, hatta bütün zamanlar herşey O'nu tesbih eder. Nitekim bu sûrenin başında da aynı husus ifade edilmiştir. Mülkün tamamı O'nun olunca, bu demektir ki O, mutlak manada Melik'tir ve bütün herşey O'nun yaratmasıyla

meydana gelince, bu demektir ki O, Mâliktir. Mâlik ve melik olan ise, memlûkden (sahip olunan şeylerden) daha kıymetli ve daha şereflidir. Şu halde o, Kendisinden şeref ve izzet anlaşılan bir takım sıfatlarla muttasıftır. Dolayısıyla O'nda, O, kuddûstür. Bu sebeple ayetteki, *"melik"* lafzı, Cenâb-ı Hakk'da yüce sıfatların bulunduğuna; *"Kuddüs"* lafzı da, bu yüce sıfatları O'ndan nefyedecek olan hiçbirşeyin bulunmadığına bir işarettir.

Gazalî'nin buradaki "kuddûs" lafzına, "O, kendi dostlarının (evliyaullah'ın) gönlüne ve aklına gelen şeylerden münezzehtir" manasını verdiği rivayet edilmiştir. "Kuddüs"ün ne demek olduğu daha önce de geçmişti. Yine "azîz" ve "hakîm" kelimelerinin ne demek olduğu daha evvel izah edilmişti. Ayette yer alan bu sıfatlar, "medh" üzere ref ile de okunmuştur ki buna göre kelamın takdiri, "O, Hükümdardır; O, Kuddüs'tür; O Azîz'dir; O, Hakîm'dir" şeklinde olur. Eğer bu sıfatlar mansub okunacak olsalardı, yine i'rab bakımından bir izahı yapılabilirdi. O zaman tıpkı arapların, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ اَهْلَ الْحَمْدِ "Hamde ehil olarak, hamd Allah'a mahsustur" şeklindeki sözü gibi olurdu. Bunu **Keşşâf sahibi**, böyle izah etmiştir.

Sebbahe Fiilinin Kullanılışı

Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:

"Birinci Bahis: Hak Teâlâ ayette يُسَبِّحُ اللّٰهَ "Allah'ı tesbih eder" buyurmamış da, يُسَبِّحُ لِلّٰهِ *"Allah için tesbih eder"* buyurmuştur. bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Bu, kendisinde iki şekilde kullanılış mümkün olan şeyler cümlesindendir. Bu tıpkı, شَكَرَهُ ve شَكَرَ لَهُ (Ona teşekkür etti), نَصَحَهُ ve نَصَحَ لَهُ (Ona nasihat etti) şekilleri gibidir.

İkinci Bahis: "Kuddüs" lafzı, selbî sıfatlardandır. (Allah'a yakışmayan şeyleri, O'ndan nefyeden, O'nda olmadığını belirten sıfatlardandır). Bunun manasının, "mübarek" (bereket veren?) olduğu da söylenmiştir.

Üçüncü Bahis: "Hakîm" sıfatı, Allah'dan başka varlıklar için de kullanılır. Nitekim Lokman Sûresi'nde, **Lokman** (a.s) için bu sıfat kullanılmıştır. Deriz ki: Muhakkik âlimlere göre "hakîm", eşyayı (nesneleri) yerliyerine koyan demektir. Allah Teâlâ da işte bu manada hakîmdir.

★ ★
★

Nübüvvetteki Lütuf

Hak Teâlâ, Kendisinin birliğini ve herşeyden münezzeh olduğunu bildirdikten sonra, nübüvvet (peygamberlik) müessesesini ele alarak, şöyle buyurmuştur:

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ۝

"O, ümmîler içinde, kendilerinden bir peygamber gönderendir. Resul onlara Allah'ın ayetlerini okur, onları arındırır, onlara kitabı ve hikmeti öğretir. Halbuki onlar daha evvel, gerçekten apaçık bir sapıklık içinde idiler"

(Cum'a, 2).

Ümmî, onlar ümmî kitabı olmayan, herhangi bir kitap okuyup yazmayan ümmî bir topluluk oldukları için, "arap topluluğuna mensup kişi" demektir. **İbn Abbas** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın bu kelime ile, kitapları olmayan ve kendilerinden hiçbir peygamber gönderilmemiş olan kimseleri kastettiğini söylemiştir. Keza "ümmî"nin, yaratıldığı hal üzere kalan, öylece hareket eden kimse manasına geldiği de söylenmiştir. Bu kelime, sonundaki nisbet yâ'sı hazfedilmek suretiyle, فِي الْأُمِّيِّنَ şeklinde de okunmuştur. Nitekim Hak Teâlâ da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i kastederek, رَسُولاً مِنْهُمْ *"Onlardan bir peygamber"* buyurmuştur ki bu, "Onun nesebi, onların nesebindendir, onların soyundandır. O halde bu peygamber de onların cinslerindendir" demektir. Nitekim Hak Teâlâ bir başka ayetinde, *"Size, sizden olan bir peygamber geldi..."* **(Tevbe, 128)** buyurmuştur.

Me'ânî âlimleri Hz. Peygamber (s.a.s)'in de kendilerine gönderildiği o toplum gibi ümmî olduğunu; önceki kitaplarda onunla ilgili müjdelerin de, onun ümmî olduğunu gösterdiğini; Peygamber (s.a.s)'in bu sıfatla muttasıf oluşunun, Allah'dan getirdiği o hikmet konusunda, yazmak suretiyle desteklenmiş olduğu vehminden uzak olduğunu, dolayısıyla da Peygamber (s.a.s)'in durumunun, gönderildiği o ümmetin durumuna denk olduğunu; böyle oluşun ise, kişileri onu tasdike ve onun doğruluğuna inanmaya daha fazla yaklaştıracağını söylemişlerdir.

Ayetteki, يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ *"Resul, onlara Allah'ın ayetlerini okur"* cümlesi, "Kendisinin peygamberliğini ortaya koyup açıklayan delilleri serdeder" demektir. Buradaki *"ayetleri"* ifadesi ile, şer'î hükümlerin kendisinden çıktığı ve sayesinde, hakkın batıldan ayırdedildiği ayetlerin, yani Kur'ân ayetlerinin kastedilmiş olması da mümkündür.

Tezkiye

وَيُزَكِّيهِمْ *"O peygamber, onları arındırır"* yani onları şirk pisliğinden ve şirk dışındaki diğer pis söz ve fiillerin pisliklerinden onları temizler. Bazıları bu ifadeye: "Onları ıslah eder, yani, sayesinde temiz ve müttakî olacakları şeye uymaya, onları davet eder" manasını vermişlerdir.

Kitap ve Hikmeti Öğretme

Ayetteki, وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"Onlara kitabı ve hikmeti öğretir"* ifadesine gelince, buradaki "kitab", okunan ayetler; hikmet ise, farzlardır. O peygamber onlara, Allah'ın ayetlerini okuyup, sünnetini öğrettiği için, buradaki "hikmet" ile, sünnet-i Resulüllah'ın kastedildiği de söylenmiştir. Yine buradaki *"kitab"*ın, "nas" olan ayetler; *"hikmet"*in ise o ayetlerdeki manalar olduğu da söylenmiştir. Buradaki *"kitab"* ile Kur'ân ayetlerinin; *"hikmet"* ile de, o ayetlere nasıl sımsıkı sarılmak gerektiğinin anlatılışının kastedilmiş olması da mümkündür.

Ayetteki, وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ *"Halbuki onlar daha evvel gerçekten, apaçık bir sapıklık içinde idiler"* cümlesinin manası açıktır. Çünkü onlar, daha evvel putlara tapıyor idiler ve apaçık bir delalet, yani şirk içinde idiler. Derken o peygamber gelip, onları Allah'ın birliğini kabul etmeye ve içinde bulundukları yanlış inanç ve hareketlerden vazgeçmeye davet etti.

Kur'ân'ın Tebliği Evrenseldir

Bu ifadeyle ilgili şöyle bir kaç bahis var:

Birinci Bahis: Ehl-i kitab bu ayeti delil getirerek, *"O, ümmîler içinde kendilerinden bir peygamber gönderdi"* ayeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sadece ümmîlere, yani araplara peygamber olarak gönderildiğine delâlet eder'' demişlerdir. Fakat bu istidlâl tutarsızdır. Çünkü birşeyin, özellikle bahsedilmiş olmasından, onun dışında kalan şeylerin söz konusu olmadığı neticesi çıkmaz. Baksana Cenâb-ı Hakk, *"Sen o (kitabı) sağ elinle de yazmadın"* (Ankebut, 48) buyurmuştur. Ama bu ifadeden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu, sol eliyle yazdığı manası çıkmaz. Bir de eğer, **Hz. Muhammed** (s.a.s) sadece araplara gönderilmiş bir peygamber olsaydı, o zaman bu, *"seni ancak bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak bütün insanlara bir peygamber olarak gönderdik"* (Sebe, 28) ayetine ters düşerdi. Bu hususta ittifak olduğu için, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğinin hususiliğini (sadece araplara olduğunu) kabul etmek imkânsızdır. Böylece, *"bütün insanlara"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün herkese gönderildiğinin delili olmuş olur.

★ ★
★

Başka Milletlerin İslâm'a Gireceklerini Bildirme

وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٤﴾

"(O peygamber) onlardan, henüz kendilerine katılıp erişmemiş bulunan diğerlerine de (kitabı ve hikmeti öğretir). Allah azîzdir, hakîmdir. Bu, Allah'ın dilediğine vereceği bir lütfudur. Allah büyük fazl-u kerem sahibidir"

(Cum'a, 3-4).

Ayetteki *"diğerlerine"* ifadesi, geçen ayetteki *"ümmîler"* ifadesine atfedilmiş olup, "o peygamber onlardan başkalarına da peygamber olarak gönderilmiştir'' demektir. Müfessirler şöyle derler: "Bunlar, hangi milletten olursa olsun, arabın dışında kalan diğer bütün milletlerdir.'' Bu görüşü, **İbn Abbas** (r.a) ve bir gurub müfessir belirtmişlerdir. **Mukâtil** ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, evvelkilere ulaşamayan topluluklardan, onlara tâbi olanları kastettiğini söylemiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki: Bu hususdaki bütün görüşler varıp şu neticeye dayanır:

Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, kıyamete kadar, İslâmiyet'e girecek olan herkes hakkında bu ayet genelidir. Dolayısıyla ayette geçen "ümmî" sözü ile araplar, "diğerleri" sözü ile de onların dışında kalan milletler kastedilmiştir. "**Âharîn**" ifadesi, mecrûr olan "**ümmiyyîn**" üzerine matûf olduğu için, mecrûrdur. Yine bu ifade, geçen ayetteki هُمْ (onlara) zamirine ma'tûf olarak mansub da sayılabilir. Bu durumda mana, "O peygamber, ümmîlere ve yine onlardan olan diğerlerine kitap ve hikmeti öğretir" şeklinde olur. Cenâb-ı Hakk, müslüman oldukları zaman, artık o ümmîlerden sayılacakları için bu "diğerleri"nin de "ümmîler"den olduğunu söylemiştir. O halde, cinsleri-ırkları farklı bile olsa, bütün müslümanlar tek bir ümmettir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirinin dostu ve yardımcısıdır"* (Tevbe, 71) buyurmuştur. Ama peygamberi tasdik etmeyen ve onun dinine girmeyenlere gelince, hernekadar o peygamber, tabliğ (çağrı) açısından herkese gönderilmiş ise de, ayetteki, *"... diğerleri"* ifadesine dahil olmaktan çok uzaktırlar. Çünkü Hak Teâlâ önceki ayetinde *"Bu, onları arındırır, onlara kitap ve hikmeti öğretir"* buyurmuştur. Halbuki mü'min olmayanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendilerine kitap ve hikmeti öğrettiği kimseler cümlesinden değildirler. Allah Teâlâ, her bir insanda, Kendisine boyun eğme ve muhtaç olma eseri bıraktığı için "azîz"; bütün mahlûkatta, birliğine şâhid olan şeyler yarattığı için de "hakîm"dir.

Hak Teâlâ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ *"Bu, Allah'ın dilediğine vereceği bir fazlıdır. Allah büyük fazl-u kerem sahibidir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), Allah'ın buradaki "fazl" ile, arap olmayanları ve onların nesillerini **Kureyş**'e (arab'a) katmasını kastettiğini söylemiştir ki bu, "Onlar iman ettiklerinde, fazl derecesi bakımından, Resûlüllah (s.a.s)'ı görüp müşahede edenlere katılırlar ve onlar bu "fazl" hususunda o evvelkilere ortak olurlar" demektir.

Mukâtil ise, ayetteki, *"Bu, Allah'ın ... bir fazlıdır"* ifadesi ile, İslâmiyet'i kastettiğini ve onu dilediğine vereceğini söylemiştir. **Mukâtil b. Hayyan** da, buradaki "fazl" ile, peygamberliğin kastedildiğini, Hak Teâlâ'nın peygamberliği dilediği kimseye vereceğini, dolayısıyla bu peygamberliği **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e nasib ettiğini söylemiştir. Ayetteki, *"Allah büyük fazl-u kerem sahibidir"* cümlesi, biraz önce de geçtiği gibi, "dünyada kitab ve hikmeti öğretmesi suretiyle bütün mahlukata büyük lütuf sahibidir. Ahirette de yapılan ibadetlere çok mükâfaat vermek suretiyle de kerem sahibidir" demektir.

★ ★
★

Allah'ın Hükmünden Yüzçevirenler

Hak Teâlâ daha sonra, **Tevrat**'taki hükümlerle amel etmekten ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman etmekten yüz çeviren o yahudilere bir benzetme yaparak şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰىةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَا

بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝

"Kendilerine Tevrat yükletilip de, sonra onu taşımayanların hâli, koca koca kitaplar taşıyan eşeğin hâli gibidir. Allah'ın ayetlerini yalan sayan kavmin hâli ne kötüdür! Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez"

(Cum'a, 5).

Bil ki Allah Teâlâ birliğinden ve peygamberlik müessesesinden bahsedip, peygamberlik konusunda, o yahudilerin ilgili ayetin, mefhum-u muhâlifinden hareket ederek, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in sadece araplara peygamber olduğu-kendilerine peygamber olmadığı şüphesini ortaya attıkları için, onun, hem ümmî araplara, hem de yahudilere gönderilmiş bir peygamber olduğunu beyan edince, bunun peşinden, Tevrat ile amel etmekten ve (dolayısıyla) **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i tasdik etmekten yüz çeviren yahudilere bir mesel getirmiştir.

Kitap Taşıyan Merkep

Bu darb-ı meselin anlatmak istediği şey şudur: O yahudiler, **Tevrat**'takilerle amel etmeyince, eşeğe benzetilmişlerdir. Çünkü onlar, eğer **Tevrat**'ın gereğine göre amel edip davransalardı, ondan istifade etmiş ve böyle bir şüpheyi ortaya atmamış olurlardı. Çünkü **Tevrat**'ta **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, sıfatları, onun peygamber olarak gönderileceği müjdesi ve onun getirdiği dine girmek gerektiği hükmü yer almıştı.

Ayetteki, حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ifadesi, "**Tevrat**'taki hükümlerle amel etme ve hükümlerini yerine getirme mükellefiyetini yükletilenler..." demektir. حُمِّلُوا kelimesi, şeddesiz olarak da okunmuştur. "**Nazm**" müellifi şöyle der: Bu kelime, sırta yük almak manasına gelen "haml" masdarından değil, "üstlenmek, tekeffül etmek" manasına gelen **hamâle** masdarındandır. Kefile, "hamîl" denilişi de bundan ötürüdür. Buna göre mana, "**Tevrat**'ın hükümlerini önce üstlenip (kabul edip), sonra da gereğini yerine getirmeyen ve **Tevrat**'taki hükümlerle amel etmeyenlerin hali; ..." şeklinde olur. **Esmaî** de, "**hamîl**"in kefil manasına geldiğini söylemiştir. **Kisâî** de, "onu üstlendim, onu tekeffül ettim" manasında, حَمَلْتُ لَهُ حَمَالَةً ifadesinin kullanıldığını söylemiştir.

Sifr (Esfâr)

Ayetteki "**esfâr**" kelimesi "**sifr**"in çoğulu olup, bu, "büyük kitab" demektir. Çünkü böylesi kitab okunduğunda manaları açığa çıkarır. Bunun bir benzeri de, şibr (çoğulu: eşbar) (karışlar) kelimesidir. Yahudiler, **Tevrat**'takilerle, yani **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e iman etmeleri gerektiğini bildiren hükümlerden istifade etmeyince, ilmî kitapları taşıyan, ama o kitaplarda ne var - ne yok bilmeyen eşeğe benzetilmişlerdir. Me'ânî alimleri şöyle demişlerdir: Bu benzetme, Kur'ân'ın manasını anlayıp da, onunla amel etmeyen ve Kur'ân'dan, ona ihtiyacı olmayanların yüz çevirişi gibi, yüz çeviren kimseler için yapılmıştır. İşte bundan ötürü, **Meymûn b. Mihran**, "Ey Kur'ân ehli, Kur'ân sizin neşenize düşmezden (sizden hesap sormazdan) önce, Kur'ân'ın peşine düşün, ona tâbi olun" demiş, sonra da bu ayeti okumuştur.

Emaneti Layıkıyla Taşımadılar

Ayetteki, ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا *"Sonra da onu taşımayanlar"* ifadesi, daha önce de anlattığımız gibi, "o kitabın hakkını vermeyenler ve onu gerçek manada taşımayanlar..." demektir. Böylece Hak Teâlâ, ellerinde Tevrat olduğu halde, onunla amel etmeyen o yahudileri, taşıdığı şeyden istifade etmeyen, sadece sırtında ağır bir yük hisseden, kitap taşıyıcısı eşeklere benzetmiştir. İşte aynen bunun gibi, yahudilerin de, kitaplarından kendilerine kalan şey, o kitabın, onların aleyhlerine taşıdığı delillerin ve mesuliyetin yüküdür.

Daha sonra Hak Teâlâ, aslında yahudilerin bizzat kendilerini kınamayı kastettiği halde "onların benzerlerinin halini" kınayarak, *"Allah'ın ayetlerini yalan sayan kavmin hâli ne kötüdür!"* buyurmuştur ki bu, "Hal bakımından, o kavim ne kötüdür!" demektir. Bu tıpkı, bir başka sûredeki, *"Bizim ayetlerimizi yalanlayan o kavim, hal bakımından ne kötü!"* (A'raf, 177) ayeti gibidir. Buradaki, الَّذِينَ kelimesi, i'rabta, mahallen merfûdur. Mahallen mecrûr sayılması da mümkündür. Velhasıl, onların yalanları, yani Allah'a karşı iftirada bulunup, Allah adına yalan söylemeleri çok ileri gidince, bu, kötülüğün ve bozgunculuğun zirvesinde birşey olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü Hak Teâlâ *"Allah'ın ayetlerini"*, yani "Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunu gösteren ayetlerini yalanlayan o kavmin hâli ne kötüdür!" buyurmuştur. Bu, İbn Abbas (r.a) ve Mukâtil'in görüşüdür.

Buradaki "ayetler" ile, Tevrat'ın kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü o yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeyince, aslında Tevrat'ı yalanlamış oldular. Bu mana buraya daha uygundur.

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"Allah zâlimler güruhunu muvaffak etmez, onlara hidayet etmez."* Atâ, Cenâb-ı Hakk'ın, bununla peygamberlerini tekzib etmek suretiyle, kendilerine zulmedenleri kastettiğini söylemiştir. Burada şöyle bir kaç bahis var:

Eşeğe Benzetmenin Sebebi?

Birinci Bahis: Hayvanlar içinde özellikle eşeğin burada zikredilmesinin sebeb-i hikmeti nedir? Deriz ki: Bunun şöyle bir çok izahı yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, atı, katırı, eşeği, binmemiz için ve bir zinet (süs) olmaları için yarattığını söylemiştir. Zinet olma hususiyeti atta, binmeye ve üzerine birşey yüklemeye nisbetle daha fazla; katırda daha az, eşekte ise katırdan da azdır. O halde katır, bu üç bakımdan, ortada yer alır. Bu durumda da eşeğin, taşımacılıkta ata, katıra ve diğer hayvanlara nisbetle genel ve açık bir üstünlüğü vardır.

2) Bu teşbih ve temsil (benzetme), cehaleti ve ahmaklığı anlatmak için yapılmıştır. Bu iki özellik ise, eşekte daha çok görülür.

3) Eşekte, başka hayvanlarda bulunmayan, değersizlik ve hakirlik vardır. Buradaki ifadenin maksadı ise, o yahudileri bu şekilde ayıplayıp, onlara böylece hakaret etmektir. Binâenaleyh burada, bunun için eşeğin seçilmesi daha uygun ve münasibtir.

4) Daha kolay baş eğdiği, kolayca güdüldüğü ve itaatkâr olduğu için, eşek üzerinde o kitapları taşımak daha kolay, daha güvenli, daha tam ve daha yaygındır. Öyle ki eşeğe, hiçbir zorluk ve güçlükle karşılaşmaksızın, aptal bir çocuk bile hâkim olabilir. İşte bu, diğer hayvanların değil de eşeğin burada zikredilmesini gerekli kılan şeylerdendir.

5) Sözde, kelimeler arasında ilgi ve münasebete riayet etmek, sözün ayrılmaz vasıflarındandır. **Esfâr** (büyük kitaplar) kelimesi ile "**himâr**" (eşek) kelimesi arasında da, diğer hayvanlarda (isimlerinde) bulunmayan, lafzî bir münasebet vardır. Binâenaleyh burada "**himâr**" kelimesinin zikredilmesi daha uyun düşüyor.

İkinci Bahis: Ayetteki ...يَحْمِلُ cümlesinin i'rabtaki yeri nedir? Deriz ki: Bunun i'rabtaki yeri, **Keşşâf sahibi**nin de kitabında dediği gibi, ya "hal" olmak üzere mahallen mansub, yahut "sıfat" olarak mahallen mecrurdur. Çünkü ayetteki "**himâr**" kelimesi tıpkı şâirin,

وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّئِيمِ يَسُبُّنِي / فَمَرَرْتُ ثَمَّهُ قُلْتُ لاَ يَعْنِينِي

"Yemin olsun ki bana söven kınayıcıya uğradım, "O beni kastetmemiştir" diyerek, oradan savuştum" şeklindeki beytinde bulunan "**le'îm**" (kınayıcı) kelimesi yerindedir.

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ *"O kavmin hali ne kötürdür"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, "mesel" (hal) kelimesini, nasıl böyle vasfetmiştir? Deriz ki: Bu vasıf (sıfat), hernekadar, zâhiren "mesel" kelimesinin ise de, aslında "kavm" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْماً مَثَلُهُمْ هٰكَذَا "Hali şöylece olan bu kavim ne kötüdür" demektedir.

★ ★
★

Yahudilere Hitabe

Hak Teâlâ daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onlara şöyle hitab etmesini emretmiştir:

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝٦ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ۝٧

"De ki: "Ey yahudiler, insanları bir tarafa bırakarak Allah'ı dostları gerçekten sadece sizlerin olduğunuzu iddia ediyorsanız ve doğru söyleyenlerseniz, hemen ölümü temennî edin." Onlar, yaptıkları şeyler yüzünden bunu ebediyyen istemezler. Allah o zâlimleri çok iyi bilendir"

(Cum'a, 6-7).

Ölümden Korkmaları

Bu ayet, daha önce izahı geçen hususlar cümlesindendir. Ayetteki, فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ hitabı vav'ın kesresiyle de okunmuştur. اَلَّذِيْنَ هَادُوا ifâdesi, "yahudi olanlar" manasınadır. Yahudiler, "Biz, Allah'ın oğulları ve akrabalarıyız" diyorlardı. Şimdi onlara "Eğer sözünüz samimi ise ve bu hususta kendinize güveniyorsanız, Allah'dan sizi öldürmesini ve dostları için hazırladığı o ikram yurdu (cennetlere) hemen girdirmesini isteyiniz" de. Nitekim şair de şöyle demiştir:

لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَاحَ بِمَيْتٍ / اِنَّمَا الْمَيْتُ مَيِّتُ الْاَحْيَاءِ

"Ölüp de rahata eren, aslında ölü değildir. Gerçek ölü olan, diri iken ölmüş olanlardır." Binâenaleyh eğer onların durumları böyle ise şüphesiz onlar hemen ölümü isterler.

Cenâb-ı Hakk, sonra, *"Onlar, yaptıkları şeyler yüzünden*, yani daha önceki inkârları ve Allah'ın ayetlerini tahrif etmeleri yüzünden, ölümü *ebediyyen istemezler"* buyurmuştur. Hak Teâlâ bu hususu bir keresinde, te'kidli ifade ile, وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَداً (Bakara, 95) şeklinde bir keresinde de te'kidsiz olarak, وَلاَ يَتَمَنَّوْنَهُ şeklinde beyan etmiştir.

Ayetteki, وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ بِالظّٰلِمِيْنَ *"Allah zâlimleri çok iyi bilendir"* ifadesi, "Allah, ayetlerini tahrif etmeleri, o ayetler karşısında inad etmeleri ve diretmeleri gibi yaptıkları zulümleri çok iyi bilir" demektir.

★ ★
★

Ölümden Kaçamazsınız

قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِيْ تَفِرُّوْنَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلٰقِيْكُمْ ثُمَّ تُرَدُّوْنَ اِلٰى عٰلِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ۝٨

"De ki: "Sizin gerçekten kaçıp durduğunuz o ölüm, mutlaka size gelip çatacaktır. Sonra, gaybı da şahâdeti de bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir"

(Cum'a, 8).

Bu, "Allah'ın ayetlerini tahrif ve benzeri, yaptığınız şeyler yüzünden kendisinden kaçtığınız o ölüm yok mu, işte o, şüphesiz gelip sizi bulacaktır. Kaçmanız fayda vermeyecek. Sonra hepiniz, gaybın ve şahadeti, yani görünen ve görünmeyeni bilen o yüce Zat'ın huzuruna götürüleceksiniz. Yani **Tevrat** ve **İncil**'den halka söylediğiniz şeyler ile, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in sıfatları ile ilgili olanlar gibi, halka söylemeyip gizlediğiniz ve onun peygamberliğini yalanlama hususunda içinizde sakladığınız

şeyleri bilene döndürüleceksiniz de, *"O size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir."*

İster bizzat kıyamet gününde huzuruna varmanız suretiyle, ister yaptıklarınıza karşılık vermesi suretiyle olsun, bütün yaptıklarınızı size iyice haber verecek. Eğer yaptıklarınız iyi ve güzel ise, karşılığı da iyi ve güzel olacak; yok eğer kötü ve çirkin ise, karşılığı da kötü ve çirkin olacaktır. Binâenaleyh, ayetteki, *"Kaçıp durduğunuz o ölüm"* tabiri ahirette onlara faydalı olacak şeyler hususunda koşturmaları - gayret etmeleri gerektiğine dikkat çeken bir ifadedir; *"O, size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir"* ifadesi ise, alabildiğine bir tehdid ve şiddetli bir va'iddir.

Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis var:

Birinci Bahis: Bu ifadenin (şartın) cevabının başına, اَلَّذِى ism-i mevsûlü şart manasını taşıdığı için, "fâ" edatı getirilmiştir. **İbn Mes'ûd** (r.a), bunu fâ'sız olarak ...إِنَّهُ şeklinde okumuştur.

İkinci Bahis: İster kaçsın, ister kaçmasınlar, ölüm her halûkârda onların başına gelecektir. Binâenaleyh ayetteki, şarta (ayırıma) ne gerek var? Cevaben denilir ki: Bu, onların tutumunu reddetmek için getirilmiş bir şarttır. Çünkü onlar bu kaçışlarının, kendilerini o ölümden kurtaracağını sanıyorlardı. Nitekim şâir bunu, şu şiirinde, gerçek şart ile, açık ve net bir biçimde ifade etmektedir. وَمَنْ هَابَ أَسْبَابَ الْمَنَايَا نَالَهُ وَلَوْ نَالَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسُلَّمِ *"Kim, ölüm sebeplerinden korkar, kaçarsa, göklerin yücelerine merdivenle çıkabilse bile, o ölüm, ona yetişir."*

★ ★
★

Cum'a Namazı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ
إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

"Ey iman edenler, Cum'a günü namaz için çağrıldığınız zaman hemen Allah'ı zikre gidin, alış-verişi bırakın. Bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. Artık o namazı kılınca, yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından arayın. Allah'ı çok anın. Tâki felâha eresiniz"

(Cum'a, 9-10).

Bu ayetin daha önceki ayetlerle münasebeti şudur: Yahudiler, dünya metâı ve onun leziz şeylerinden dolayı, ölümden kaçmak istiyorlardı. İman edenler ise, aynı şekilde dünya metâından ve onun leziz şeylerinden dolayı, alış-veriş yapıyorlardı. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, *"... Allah'ın zikrine koşun..."* emriyle, onların dikkatlerini çekmiştir ki bu, "Ahirette size, fayda verecek olan şeye koşun" demektir. Bu da,

Cum'a namazında bulunmaktadır. Zira, dünya ve onun metâı, fânî; âhiret ve ondakilerse bakî ve ebedîdir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Ahiret ise daha hayırlı ve daha bakîdir"* (A'lâ, 17) buyurmuştur.

Bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda yapılabilecek bir diğer izah da şudur: Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, şu üç şey hususunda, yahudilerin sözünü çürütmüş ve boş çıkartmıştır:

a) Yahudiler, kendilerinin, Allah'ın dostları ve sevgilileri olmakla övünüyorlardı da, Allah Teâlâ, *"O halde eğer sözünüzde sadık iseniz, ölümü temenni ediniz"* (Cum'a, 6) hitabıyla onları yalanlamıştır.

b) Yahudiler, kendilerini ehl-i kitab olması o arabların ise, kitablarının bulunmaması ile övünüyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hakk onları, koca koca kitaplar taşıyan eşeklere benzetmiştir.

c) Yahudiler, kendilerinin **Yevmi Sebt**'i (Cumartesi günü) bulunması, müslümanların ise böyle bir günlerinin bulunmaması ile övünüyorlardı. Bu sebeple de Cenâb-ı Hakk, müslümanlara **Cum'a** gününü meşrû, saygıya lâyık bir ibâdet günü yaptı.

Cenâb-ı Hak, إِذَا نُودِيَ *"çağrıldığında, nidâ edildiğinde"* buyurmuştur. Bu, "İmam cum'a günü, minberin üzerine oturduğu zaman okunan ezân vasıtasıyla..." demektir. Bu, **Mukâtil**'in görüşüdür. Durum da, **Mukâtil**'in dediği gibidir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, bunun dışında başka bir nidâ (ezan) yoktu. Hz. Peygamber (s.a.s) minberin üzerine oturduğunda, **Bilâl-i Habeşî**, mescidin kapısının önünde ezân okurdu. Bu durum, **Hz. Ebû Bekir** ve **Hz. Ömer** (r.a) zamanında böyleydi.

Cum'a Günü

Cenâb-ı Hak, لِلصَّلٰوةِ *"namaz için"* buyurmuştur ki bu, "namaz vakti için" anlamındadır. Bunun böyle oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ *"Cum'a gününün namaz vakti için"* ifadesidir. Zira, "namaz", günden olmaz; ancak namazın vakti, "günden bir parça" olur. **Leys** ise şöyle demiştir: "Cum'a günü, insanların o günde toplanmaları için seçilmiş ve tahsis edilmiş bir gündür." "Cum'a" (اَلْجُمُعَة) kelimesi, اَلْجُمُعَاتُ ve اَلْجُمَعُ şeklinde çoğul yapılır.

Selmân-ı Farisî (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: سُمِّيَتْ الْجُمُعَةُ جُمُعَةً لِأَنَّ آدَمَ جُمِعَ فِيهَا خَلْقُهُ *"Adem'in yaratılışı bu günde tamamlandığı için, Cum'a gününe bu ad verilmiştir"*.[35] Bu güne bu adın verilişi hususunda şu da rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ bu günde, eşyayı yaratmayı bitirdi; derken, yaratılanlar, işte bu gündeki araya toplandılar. **Ferrâ** da şöyle der: "Bu kelime, üç türlü okunur: Tahfif ile اَلْجُمْعَةُ **Cum'a** olup, **A'meş**'in okuyuşudur. Teskîl ile (sükûnsuz olarak) اَلْجُمْعَةُ **cum'a** olup; âmmenin kıraati olup, aynı zamanda Ukayl oğullarının lehçesidir.[36]

---

35) **Münsed**, 2/311.

36) Üçüncüsü burada yer almıyor (ç.).

Sa'y Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hak, فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ *" Allah'ı zikretmeye koşun"* buyurmuştur ki, bu, ..فَامْضُوا "... gidin ..." demektir. Bu kelimenin, فَامْشُوا "yürüyerek gidin..." anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Bu izâha göre, bu kelimenin manası, "koşmak" değil, "yürümek" olur. **Ferrâ** da şöyle demiştir: اَلْمُضِيُّ **(mudıyy**, geçip gitmek), اَلذَّهَابُ، اَلْمَشْيُ ... bunlar, aynı anlamdadır. **Hz. Ömer** (r.a)'in şöyle yaptığı rivayet edilmiştir: "O, فَاسْعَوْا şeklinde okuyan birisini duyunca, "Sana, bunu kim okuttu?" dedi; bunun üzerine o adam da, **"Ubeyy..."** dedi... Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), "O, mensûh olan ifadeyi okumaya devam etmiş... Eğer فَاسْعَوْا olsaydı, ben, cübbem sırtımdan düşecek kadar hızla koşardım, sa'yederdim..." dedi.

Buradaki **sa'y** kelimesiyle, "koşmak" manası değil de, "yönelmek, kastetmek" anlamının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü "sa'y", her işte tasarrufta bulunma anlamına gelir. Nitekim فَلَمَّا بَلَغَ السَّعْيَ *"Artık o, yanında koşmak çağına erince..."* (Saffât, 102) ayetinde böyledir. **Hasan el-Basrî** ise şöyle der: "Allah'a yemin olsun ki, bu, ayaklar üzerinde yapılan koşma değildir. Ne var ki bu, kalb ile, niyyetle, arzu ile vb. şeylerle sa'yetmektir, yönelmektir..." O halde buradaki "sa'y", bazı kimselere göre, "amel" anlamındadır ki, bu, **İmam-ı Mâlik** ile **İmam-ı Şafiî**'nin mezhebidir. Çünkü, Allah'ın kitabında "sa'y", "amel" anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ *"Ayrılıp arkasını döndüğünde, yeryüzünde (fesada) koşar, çalışırdı..."* (Bakara, 205) ve إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى *"Muhakkak ki, sizin işiniz farklı farklıdır..."* (Leyl, 4) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, şu rivayet edilmiştir: إِذَا أَتَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَلَا تَأْتُوهَا وَأَنْتُمْ تَسْعَوْنَ وَلٰكِنْ ائْتُوهَا وَعَلَيْكُمُ السَّكِينَةَ *"Namaza geldiğinizde (yani gittiğinizde), ona, koşarak gelmeyin. Ancak ne var ki, ona, vakarla muhafaza ederek, ağır ağır geliniz".*[37] Fukaha, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cum'a'ya her geldiğinde, ağır ağır, vakar içinde geldiği hususunda ittifak etmiştir.

Cenâb-ı Hak, إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ *"Allah'ı zikretmeye"* buyurmuştur ki, buradaki "zikr" kelimesiyle, müfessirlerin çoğuna göre, Cum'a hutbesi kastedilmiştir. Bu kelime ile, "namaz" manasının da kastedildiği ileri sürülmüştür. Bu ayetle ilgili şer'î hükümlere gelince, bunlar, fıkıh kitaplarından anlaşılan şeylerdir.

Cum'a Namazı Sırasında Ticarete Paydos

Cenâb-ı Hak, وَذَرُوا الْبَيْعَ *"Alış-verişi bırakın..."* buyurmuştur. **Hasan el-Basrî**, "Cum'a günü, müezzin nidâ ettiğinde, artık alış-veriş caiz olmaz" buyururken, **Atâ**, "Güneş, zevâl vaktine girdiğinde, alış-veriş haram olur" demiştir. **Ferrâ** da şöyle demiştir: "Cum'a günü namaz için nidâ edildiğinde, insanlar bir araya gelsinler ve herkese, bütün iyilikler ulaşsın diye, alış-veriş haram kılınmıştır".

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"Sizin için neyin daha hayırlı ve neyin daha faydalı olduğunu bilirseniz, bu sizin için, ahirette daha hayırlıdır"* buyurmuştur.

---

37) **Müslim, Mesâcid**, 151 - 153 (1/420-4 21) **Buhârî, Cumâ**, 18.

Cenâb-ı Hak, فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ *"Namaz ifa edildiğinde*, yani, Cum'a günü farzı edâ ettiğinizde, *yeryüzüne dağılın"* buyurmuştur ki, buradaki emir, "ibâha" ifade eder. Çünkü, "dağılma"nın mübah oluşu, namazın farzının eda edilmesiyle ortadan kalkmaktadır. Binâenaleyh, namaz kılınınca, ibâha oluş, yeniden avdet etmektedir. Dolayısıyla da, insanlar için, yeryüzüne dağılmaları ve Allah'ın fadlından, yani O'nun rızkından istifade etmeleri mübah olur. Bunun bir benzeri de, *"Rabbinizin fadlından aramanızda, üzerinize bir beis yoktur"* (Bakara, 198) ayetidir. **İbn Abbas**, ilgili ayete şu manayı vermiştir: "Namaz bitirdiğinde, istersen çık, istersen ikindiye kadar namaz kıl, istersen otur..." Cenâb-ı Hakk'ın وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ *"Allah'ın fazlından arayın"* ifadesi de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"alış-verişi terkedin"* hitabıyla konan yasaktan sonra, ticaret yoluyla rızık aramak için ibâha ifade eden bir emir sigasıdır.

Mukâtil'in bu kelimeye, "Allah, onlara, namazdan sonra rızık talep etmelerini mübah kılmıştır. Binâenaleyh, isteyen çıkar, isteyense çıkmaz" manasını verdiği rivayet edilmiştir. **Mücâhid** de, "İsteyen, yapar; isteyen yapmaz.." demiştir. **Dahhâk** de şöyle der: "Bu, Allah tarafından verilmiş bir izindir. Dolayısıyla, kişi, namazını bitirdiğinde, isterse çıkar, isterse oturur. Ama, Allah'ın fazlından arama hususunda efdal olan, kişinin, rızkını yahut salih evlâdı, yahut faydalı ilmi, veyahutta benzeri güzel şeyleri talep etmesidir." Ama, daha açık olan görüş, birincisidir.

İrâk ibn Mâlik'in de şöyle yaptığı rivayet edilmiştir: "O, Cum'a namazını kılınca, mescidin kapısının yanında durur ve "Allah'ım, davetine icabet ettim, farzını edâ ettim; emrettiğin gibi, yayılıp dağılmak istiyorum. Sen de, beni fazlından rızıklandır. Çünkü Sen, rızık verenlerin en hayırlısısın" derdi.

Ayetteki, وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا *"Allah'ı çok anın"* emrine gelince, **Mukâtil**, buradaki "zikr"in, lisân ile yapılan zikr olduğunu söylerken, **Said ibn Cübeyr** buradaki "zikr" ile "tâat" manasının kastedildiğini söylemiştir. **Mücâhid** de, "Kişi, ayakta, otururak, yatarken Allah'ı zikretmedikçe, O'nu çokca zikredenlerden olamaz" demiştir ki, buna göre mana, "Ticarete başvurduğunuzda, defalarca alış-veriş ettiğinizde, hep Allah'ı çokca anın, zikredin..." demektir. Nitekim Cenâb-ı Hakk da, *"(öyle) adamlar (vardır ki), onları ne bir ticaret, ne bir alış-veriş Allah'ı zikretmekten ... alıkor.."* (Nûr, 37) buyurmuştur. **Hz. Ömer** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: إِذَا أَتَيْتُمُ السُّوقَ فَقُولُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فَإِنَّ مَنْ قَالَهَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَلْفَ أَلْفَ حَسَنَةٍ وَحَطَّ عَنْهُ أَلْفَ أَلْفَ خَطِيئَةٍ وَرَفَعَ أَلْفَ أَلْفَ دَرَجَةٍ *"Çarşıya çıktığınızda, "Bir olan, eşi ve benzeri olmayan Allah'tan başka ilâh yoktur. Mülk O'nundur. Hamd, O'na mahsustur. Öldüren de dirilten de O'dur. Ve O, herşeye kadirdir" deyiniz. Kim bunu söylerse, Allah onun defterine, milyonlarca sevap yazar ve onun milyonlarca günahını bağışlar ve onun derecesini milyonlarca yükseltir."*(38)

38) **Müslim, Cum'a, 19-21 (2/585-586); Buhârî, Cum'a, 10.**

Cenâb-ı Hakk'ın, لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *"Ta ki felaha eresiniz..."* ifadesine gelince, bu, tefsiri defalarca geçen ifadeler cümlesindendir. Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

Cum'a Namazının Hikmeti

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, Cum'a gününde böyle bir mükellefiyeti meşrû kılışının hikmeti nedir? Biz deriz ki, **Kaffâl** şöyle der: "Allah Teâlâ, mahlûkatı yarattı, böylece onları yokluk aleminden varlık âlemine çıkardı. Derken onları, cansız, büyüyüp gelişen (bitki) ve hayvanlar olarak kısımlara ayırdı. Derken, cansızların dışında kalanlar da, muhtelif çeşitlere ayrıldı. Meselâ, hayvanlar (behâim), melekler, cin ve insan... bunlardandır. Sonra, bunlar da, ulvîlik ve süflîlik bakımından farklı farklı yerler işgal ettiler. Süflî alemin en kıymetlisi insan olmuştur. Çünkü, terkiplerinin ilginçliğinden; Allah Teâlâ'nın kendilerine konuşma liyâkatı verip, onlara akıl ve sayesinde şerî hükümlerle teabbüdün ve kullüğun zirvesine ulaşıldığı bir takım karakterler yerleştirmesinden ve bu lütfun yüceliği ve kendilerine bağışlanan şeyin azameti insanlar tarafından anlaşılıp gizli kalmayınca, mahlûkatın yaratılışının tamamlandığı haftanın yedi gününden bu Cum'a günündeki ikrama mukabil, şükür ile emrolundular.

Bu, onların, bu günde bir araya gelişlerinde Allah'ın kendilerine inâm ettiği nimetlerin yüceliğine dikkat çekmek içindir. Onların durumları böyle olunca, insanlar, ta yaratıldıklarından beri, hep Cenâb-ı Hakk kendilerine verdiği nimetler içindedirler. Dolayısıyla da, Allah'ın lütfu, insanlar bunu hak etmeden önce onların üzerinde sabittir.. Belli milletlerden her birinin, haftanın o yedi gününden, kendisine saygı gösterdiği bir günü vardır: Meselâ, yahudilerin, cumartesi; hıristiyanların, pazar; müslümanların ise Cum'a'sı vardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: يَوْمُ الْجُمُعَةِ هَذَا الْيَوْمُ الَّذِى اخْتَلَفُوا فِيهِ فَهَدَانَا اللّٰهُ لَهُ فَالنَّاسُ لَنَا فِيهِ تَبَعٌ فَالْيَهُودُ غَداً وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ *"Cum'a günü, işte bu gün, insanların hakkında ihtilaf ettiği gündür. Cenâb-ı Hakk biz (müslümanlara) bu günü bildirdi Yahudiler için yarın, hristiyanlar için ise, yarından sonraki gün (önemlidir)".*[39]

Şükür günü ve sevinç gösterme, nimetleri ortaya koyma (gösterme) günü olduğu için Cum'a gününde, sayesinde o günün şerefinin ortaya konduğu toplanmaya (bir araya gelmeye) ihtiyaç hissedildi de, bayramların adeti gibi, cemaatler bir araya geldi. Böylece Allah'ın nimetlerini hatırlatmak, şükür nimetlerinin tekrarını sağlayacak şeyi yapmak suretiyle, o nimetlerin sürdürülmesini teşvik için, bu günde hutbe okunmaya ihtiyaç hissedildi. Bu saygının medarı namaz olunca, arzulanan toplanma, tam ve mükemmel olsun diye, bugünün namazı, gündüzün ortasına (öğle vaktine) yerleştirildi. Bu namaz, işte bundan ötürü, daha fazla toplanmayı sağlasın ve daha büyük cemaati biraraya getirsin diye (her beldede) tek bir camide kılınması uygun görülmüştür. Allah en iyi bilendir.

Hutbede Zikrullah Dışı Sözler?

İkinci Bahis: Hutbede Allah'dan ve başkalarından bahsedildiği halde, daha nasıl, Cenâb-ı Hakk *"Allah'ı zikre gidin"* diyerek, cum'a hutbesini, Kendisinin zikrine tahsis

---

39) **Müslim, Cum'a, 19-21 (2/585-586); Buhârî, Cum'a, 1.**

etmiştir? Biz deriz ki: "Allah'ı zikir" ifadesinden, hem hutbe, hem de namaz kastedilmiştir. Çünkü bu ikisinden herbiri, Allah'ın zikrini ihtiva etmektedir. Ama Allah dışında, meselâ zâlimlerin hutbede anılması, onların medh-ü senâ edilmesi ve lehlerine dua edilmesine gelince, bu, (Allah'ı zikir değil), şeytanı zikirdir.

Alış-Verişi Terk Emri

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ, وَذَرُوا الْبَيْعَ *"Alış-verişi bırakın"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, insanların işleri arasından, niçin özellikle "alış-veriş" işini zikretmiştir? Deriz ki: Çünkü bu, kişinin gündüzün, geçimle ilgili olarak meşgul olduğu en önemli işlerindendir ve burada ticaretin, o vakitte yapılmaması gerektiğine bir işaret vardır. Bir de alış-veriş (ticaret) genelde, çarşı-pazarda yapılır. Çarşı-pazarda olanların, namazı unutmaları daha fazladır. Binâenaleyh ayetteki bu ifade, gafil olanları uyarmak içindir. Dolayısıyla özellikle alış-verişin zikredilmesi, uygun düşmüştür. Bu esnada alış-veriş yapmak, "haram li-aynihi" değildir. Fakat bu esnada farzdan gaflet etme söz konusudur. Binâenaleyh bu ticaretin hükmü, gasbedilmiş bir arazide kılınan namaz gibidir.

Dördüncü Bahis: İlk ile ikinci *"Allah'ı zikir"* ifadeleri arasındaki farkı nedir? Deriz ki: Birincisi, hiçbir zaman ticaretle birlikte yapılamayacak şeyler cinsinden bir zikirdir. Çünkü birincisiyle, daha evvel de geçtiği gibi, hutbe ve namaz kastedilmiştir. İkincisi ise, *"öyle adamlar vardır ki onları, ne bir ticaret, ne de bir alış-veriş Allah'ı zikretmekten ... alıkoymaz"* (Nur, 37) ayetinde de bahsedildiği gibi, her işle birlikte yapılabilecek şeyler cümlesindendir.

★ ★
★

Ahiretteki Ödül

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١﴾

"Onlar, bir ticaret, yahut bir oyun-eğlence gördükleri zaman, ona yönelip-dağıldılar, seni ayakta yalnız bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında olan mükâfaat eğlenceden de, ticaretten de daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır"

(Cum'a, 11).

Nüzul Sebebi

Mukâtil şöyle der: **Dıhye b. Halife el-Kelbî** (r.a), müslüman olmazdan önce, beraberinde çeşitli ticaret malları bulunduğu halde, **Şam**'dan alış-veriş yapmış olarak çıka gelmişti. **Medine**'liler ise, onu davul ile alkışlarla karşıladılar ve bu iş, Cum'a günü

oldu. Tam o sırada, Hz. Peygamber (s.a.s), minberde ayakta hutbe okuyordu. Müslümanlar, bunun için çıktılar. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrıldılar. Camide farklı rivayetlere göre sadece oniki veya sekiz, yahut da kırk kadar kişi kaldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) *"Eğer bu kalanlar da olmasaydı tepelerine taş yağdırılırdı"* dedi ve bu ayet nazil oldu.

Hz. Ebû Bekir ve **Hz. Ömer** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında kalanlar içinde idiler. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "**Medinelilere**, açlık ve pahalılık ârız olmuştu. Derken bir ticaret kervanı çıkageldi. Tam o sırada, Hz. Peygamber (s.a.s) Cum'a hutbesi okuyordu. Müslümanlar kervanın geldiğini duyunca, oraya doğru gittiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), لَوِ اتَّبَعَ آخِرُهُمْ أَوَّلَهُمْ لَاتَّهَبَ الْوَادِي عَلَيْهِمْ نَاراً *"Eğer bu ger ikalanlar da, evvelkilere (gidenlere) tabi olsalardı, şu vadi, onlar üzerine ateş olur cayır cayır yanardı"* buyurmuştur. **Katâde** "Onlar bu işi üç kez yaptılar" der.

Ayetteki, أَوْ لَهْواً *"oyun-eğlence"* kelimesi ile, davul kastedilmiştir. Çünkü onlar, düğün yaparken davul-zurna çaldırırlardı. Böylece onlar davul-zurna çalarak o kervana gittiler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i terkettiler.

Ayetteki, انْفَضُّوا إِلَيْهَا *"Ona yönelip-dağıldılar"* cümlesi, "O kervana doğru gittiler, böylece cemaatten ayrıldılar" demektir. **Müberred** buna, "Ona doğru meylettiler, ona yöneldiler" manasını vermiştir. *"Ona"* zamiri, *"ticarete"* demektir. **Zeccâc** da, "İster bu, إِلَيْهِ ister إِلَيْهَا şeklinde olsun, manası aynıdır ve tıpkı, وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا... (Bakara, 45) ayetindeki zamir gibidir. Fakat burada, *"ticaret"* onlarca daha önemli olduğu için, bu zamirin müennes olmasında, *"ticaret"*e râci olması nazar-ı dikkate alınmıştır" der.

Hak Teâlâ, وَتَرَكُوكَ قَائِماً *"Seni ayakta yalnız bıraktılar"* buyurmuştur. Alimler, bu kıyamın (ayakta kalışın), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cum'a günü hutbede iken ayakta kalışı olduğu hususunda ittifak etmiştir. **Câbir** (r.a) "Resûlüllah (s.a.s)'ı, hutbede hep ayakta gördüm" der. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'a, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ayakta mı, yoksa otururak mı hutbe okuduğu sorulunca, o, bu ayeti okumuştur.

Ayetteki, *"De ki: Allah'ın yanında olan, eğlenceden de, ticaretten de daha hayırlıdır"* cümlesi, "Namazın ve Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte olmanın mükâfaatı, bahsi geçen eğlenceden ve **Dıhye**'nin getirdiği o ticaret eşyasından daha hayırlıdır" demektir.

Rezzak Allah'dır

"Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır" ifadesi, tıpkı, *"Allah, hâkimler hâkimidir"* ve *"Allah, yaratıcıların en güzelidir"* ifadeleri gibidir ve bu, "Faraza başka rızık vericiler bulunsaydı, Allah onların en hayırlısı olurdu" demektir. Şu da ileri sürülmüştür: *"Rızık veren"* ifadesi, Allah dışındakiler hakkında, ancak mecâz yoluyla kullanılır. Ayrıca hakiki manada "rızık verici" olanın, mecâzi manada rızık verici olandan daha hayırlı olduğunda şüphe yoktur.

Manevî Şey Hakkında "Görme" Tabiri

Birinci Bahis: "Ticaret' ve "eğlence" mefhumları, gözle görülmeyen şeyler cinsindendir. Eğer böyle ise, daha nasıl, Cenâb-ı Hakk, *"Bir ticaret, yahut oyun-eğlence gördükleri zaman..."* demiştir? Deriz ki: Bununla, ticarete ve eğlenceye yaklaştıran şeyler kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Allah'ın kelamını duyana kadar..."* (Tevbe, 6) ayetidir. Çünkü Allah'ın kelamı da, duyulmaz. Aksine duyulan şey, o kelama delalet eden sestir.

İkinci Bahis: Allah Teâlâ, iki şeyden bahsettiği halde, niçin tek zamir getirerek إِلَيْهَا (ona) demiştir? Bu hususdaki izahımız biraz önce geçti. Ama **Keşşâf sahibi**, kelamın takdirinin, "Onlar bir ticaret gördüğünde, o ticarete إِلَيْهَا ; bir eğlence gördüklerinde de o eğlenceye إِلَيْهِ doğru dağılıp, giderler" şeklinde olduğunu; ama zikredilenin delaletiyle, diğerinin mahzuf olduğunu söylemiştir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki, *"Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır"* ifadesi, "eğlence" ile değilde, o "ticaret" ile uyguniuk arzeder (ne dersiniz)? Biz deriz ki: Aksine bu ifade, her ikisine uygun düşer. Çünkü bahsi geçen eğlence de, ticaretin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü onlar, daha evvel de geçtiği gibi, ticaret için, davul-zurna çalıyor, sevinçlerini gösteriyorlardı. En iyi bilen Allah'dır. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a, salât-u selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun. (Amin).

★ ★
★

MÜNAFİKÛN SÛRESİ

Bu sûre, onbir ayettir ve Medenîdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Münafıkların Riyaları

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ
إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ①

"Münafıklar sana geldiği zaman, "Şehâdet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin" dediler. Allah da bilir ki sen, elbette O'nun peygamberisin. Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancı olduklarına şehâdet eder"

(Münafikûn, 1).

Bu sûrenin, kendinden önceki sûreyle münasebeti şöyledir: O sûre, hem Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetlerinden, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Tevrat'ı yüklenenlerin hali..."* (Cum'a, 5) ayetinde, darb-ı mesel getirerek, peygamberi kalb ve dil ile yalanlayanlardan bahsetmişti. Bu sûre de, Peygamber (s.a.s)'i, lisanen değil de, kalben yalanlayanlardan bahsetmiştir. Bu sûrenin başı ile, o sûrenin sonu arasındaki münasebet de şöyledir. Cenâb-ı Hakk o sûrenin sonunda, Cum'a namazı için seslenildikten (ezan okunduktan) sonra, mü'minlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı duymaları, onun hakkına riayet etmeleri ve edâ bakımından peygambere uymayı, başka şeyleri takdim etmeleri gerektiğine, peygambere saygısız davranıp, başka şeylerin peşine düşmenin, münafıkların huylarından olduğuna dikkat çekmiştir. Yalancılar ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin başında da buyurduğu gibi, münafıklardır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Münafıklar, yani Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları sana geldiği zaman, yani yanına geldiklerinde, "Şehadet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin" derler"* buyurmuştur. Münafıkların sözü burada bitmiştir.

Cenâb-ı Hakk, daha sonra söze başlayarak, وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ *"Allah da bilir ki sen, elbette O'nun peygamberisin"* buyurmuştur ki bu, "Seni peygamber olarak gönderen O'dur. Binâenaleyh senin peygamber olduğunu bilir. Allah o münafıkların, açığa vurduklarından başka bir (niyet ve inancı) gizlediklerine şehadet eder" demektir.

Bu ayet, imanın hakikatinin, kalb ile olduğunu gösterir. Her sözün hakikati de böyledir. Çünkü aksine inandığı sözü söyleyen kimse, yalancıdır. Çünkü yalan, lafzî var oluşla (görünürde meydana gelen ile), zihnî var oluş arasındaki terslikten ibarettir ve bu tıpkı, cehâletin, zihnî var oluş ile, hâricî (dünyevî) var oluş (vakıa) arasındaki terslikten ibaret oluşu gibidir. Baksana o münafıklar dilleriyle "Biz senin Allah'ın peygamber olduğuna şehadet ediyoruz" diyorlar, Allah Teâlâ ise, onların sözlerinin kalblerindeki inançlarına ters oluşundan dolayı, onları, "yalancı" diye adlandırmıştır. Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, o münafıkları, *"Şehadet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin"* demeleri hususunda yalanlamamış, aksine, *"(Münafıklar, o sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar"* (Tevbe, 74) ve *"Sizden olduklarına dâir Allah'a and ederler"* (Tevbe, 56) ayetlerinde de beyan buyurduğu gibi, o münafıklardan sâdır olan diğer yalanlar hususunda, yalancı olduklarını söylemiştir.

Ayetteki, ...إِذَا (geldiği zaman) ifâdesinin cevabı, قَالُوا نَشْهَدُ cümlesi olup bu, "Onlar, senin yanına geldiklerinde, peygamber olduğuna şâhidlik ederler. Binâenaleyh dillerindeki bu sözleri, kalblerindekine uymadığı için, bu şehadetlerinde yalancıdırlar" demektir.

Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: O münafıklar, *"şehadet ederiz ki sen kesinlikle Allah'ın peygamberisin"* demişlerdir. Eğer onlar, "Senin Allah'ın peygamberi olduğunu biliyoruz" demiş olsalardı, bu söz, Kur'ân'da geçen ifadelerinin, manasını aynen ifade eder miydi, etmez miydi? Deriz ki: İfade etmezdi. Çünkü onların, *"şehadet ederiz ki..."* şeklindeki sözleri, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliği üzerine yapılmış açık ve sarîh bir şehadettir. Ama "biliyoruz" ifadesi, ilgili bilginin var olduğu hususunda sarîh (açık) değildir.

★ ★
★

Yemini Siper Edinmeleri

اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝٢ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ۝٣

"Onlar yeminlerini bir kalkan edindiler ve Allah'ın yolundan saptılar. Gerçekten, onların yaptıkları şeyler ne kötüdür! Bu böyledir, çünkü onlar, iman ettiler, ama sonra kâfir oldular. Bu yüzden kalblerinin üstüne mühür basıldı. Artık onlar anlamazlar"

(Münafikûn, 2-3).

Ayetteki, *"Onlar yeminlerini bir kalkan edindiler"* ifadesi, "Onlar yeminlerini, başlarına gelmesinden endişe duydukları öldürülme ve benzeri belâlardan sayesinde kurtulup emin olacakları bir kalkan-bir siper edindiler" demektir. **Keşşâf sahibi**, ayetin

bu ifadesiyle, münafıkların, *"şehadet ederiz ki sen kesinlikle Allah'ın peygamberisin"* şeklindeki sözlerinin kastedilmiş olabileceği; çünkü bu sözün de, onların yalan yeminlerinden biri olduğunu; zira *"şehadet"* sözünün te'kid açısından yemin yerine geçebileceğini; mesela bir kimsenin, "yemin ederim ki" manasında, أَشْهَدُ بِاللهِ – أَشْهَدُ اللهَ "Allah için şehâdet ederim ki" diyebileceğini söylemiştir.

Yemin ve Şehadet

Ebû Hanîfe de, işte bu ayeti delil getirerek, "Şehadet ederim ki" ifadesini, "Yemin ederim ki" manasına geldiğini söylemiştir. Yine bunu, münafıkların, yemini hafife almaları hususunda, onların bu vasfını anlatan bir ifade olması da mümkündür.

İmdi, eğer, "Peki o halde onlar, daha niçin, sizin de dediğiniz gibi, "Allah adına şehadet ederiz ki..." dememişler de, "şehadet ederiz ki..." demişlerdir?" denilirse, buna bazıları şöyle cevap verir: "Şehadet ederiz ki..." ifadesi, mü'min kimsenin kendisiyle yemin edeceği bir ifadedir. Binâenaleyh bu örfen, "Allah adına şehadet ederiz ki..." manasındadır. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ burada sadece, "şehadet ederiz ki..." ifadesini kullanmıştır."

Ayetteki, فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللهِ *"Allah'ın yolundan saptılar"* ifadesi, "Bizzat kendileri, Allah'a ve peygamberine itaattan yüz çevirdiler" demektir. Bunun, "Onlar, güçsüz ve şahsiyeti zayıf kimseleri, Peygamber (s.a.s)'e ittiba etmekten alıkoydular" manasına olduğu da söylenmiştir.

سَآءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Gerçekten onların yaptıkları şeyler ne kötüdür!"* Çünkü onlar müslümanları güç durumda bırakmak, onların yaptığının aksini yapmak için, küfrü ortaya koymuşlardır.

Ayetteki, ذٰلِكَ "Bu" kelimesi, *"Onların yaptıkları şeyler ne kötüdür!"* ifadesine işarettir. **Mukâtil** buna, "Bu yalan, zâhiren mü'min görünüp de, gizlide kâfir olmaları sebebiyledir" manasını vermiştir ki bunda, *"Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduğuna şehadet eder"* (Münafikûn, 1) ayetini te'kid vardır.

Kalbleri Mühürlenenler

Cenâb-ı Hak, فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ *"Bu yüzden kalblerinin üstüne mühür basıldı. Artık onlar anlamazlar"* buyurmuştur ki bu, "Onlar düşünmezler ve zahirî (açık) delillerden yararlanmazlar" demektir. **İbn Abbas** (r.a), ayetteki طُبِعَ fiilini, "hatm" (mühürleme) manası verirken, **Mukâtil**, "Onların kalblerine küfür damgası basıldı. Dolayısıyla onlar Kur'ân'ı ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in doğruluğunu anlamazlar" manasını vermiştir. Buna, "Onlar, kendilerinin hak üzere olduklarını sanıyorlardı, ama Allah Teâlâ, onların, kalblerine böylesi bir mührün basıldığını anlamadıklarını haber vermiştir" şeklinde de mana verilmiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Allah Teâlâ, daha önce de, kâfirlerin fiillerinden bahsetmiş; ama bunun peşisıra, *"Onların yaptıkları şeyler ne kötüdür!"* buyurmamıştır. Öyle ise burada niçin böyle demiştir?

Deriz ki: O münafıkların fiilleri, yukarıda geçtiği gibi, müslümanların onların

canlarını ve mallarını mübah görmelerine karşı bir siper saydıkları o yalan yeminleriyle içiçedir.

Münafığın İman Dönemi Var Mı?

İkinci Bahis: Münafıklar, hep sürüp giden bir küfür üzeredirler. Öyle ise Cenâb-ı Hakk niçin, *"Onlar iman ettiler, ama sonra kâfir oldular"* buyurmuştur?

Deriz ki: **Keşşâf sahibi,** bu hususta şu üç izahı yapmıştır:

1) Ayetteki *"iman ettiler..."* ifadesi, "Kelime-i şehadet getirdiler ve İslâm'a giren kimselerin yaptığını yaptılar, *"ama sonra kâfir oldular"*, yani "daha sonra küfürleri ortaya çıktı" demektir.

2) Bu ifade, "mü'minlerin yanında iman ettiklerini söylediler, *"ama sonra kâfir oldular"*, yani "İslâm'la alay etmek için, reislerinin yanında kâfir olduklarını ortaya koydular" demektir. Bu manaya göre ayet, tıpkı, *"iman edenlerle karşılaştıklarında, "iman ettik" derler.."* (Bakara, 14) ayeti gibidir.

3) Bu ifade ile, onlardan zımmî olanlar kastedilmiştir.

Mu'tezilî İtiraz

Üçüncü Bahis: Kalblere mühür basma, ancak Allah'dan olabilir. Allah Teâlâ kalblerini mühürleyip, imana kapatınca da, onların düşünüp, delillerden yararlanarak doğruyu bulmaları mümkün olmaz. Bu durumda da, bu, Cenâb-ı Hakk'a karşı, onların lehine, bir hüccet (delil) olmuş olur. Çünkü onlar böylece, "Bizim İslâm'dan yüz çevirişimiz, gafletimizden; gafletimiz de Hak Teâlâ'nın, kalblerimizi mühürlemiş olmasından ötürüdür" diyebilirler, buna ne dersiniz? Deriz ki: Allah'tan olan bu mühürleme işi, onların kötü fiillerinden ve Hak'dan yüz çevirmeyi zaten maksad edinmiş olmalarından ötürüdür. Buna göre Hak Teâlâ sanki, bu münafıkları, kendi cahil nefisleri ve batıl arzularıyla başbaşa bırakmış gibidir.

★ ★
★

Münafık Tasviri

وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ
كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ۝ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ
رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ۝ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ
أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ۝

"Onları gördüğün zaman, gövdeleri (görünüşleri) hoşuna gider. Eğer (söz) söyleseler dinlersin. Onlar, giydirilmiş kütükler gibidirler. Zuhur eden her sesi, kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşman onlardır. O halde onlardan sakın. Allah onları kahretsin! Nasıl olup da (hakdan böylesine) döndürülüyorlar. Onlara, "Gelin, Allah'ın peygamberi sizin için istiğfar etsin" denildiğinde, başlarını çevirirler. Gördün ki onlar, gururlarına yediremeyerek, halâ yüz çeviriyorlar. Onlar için ha istiğfar etmişsin, ha istiğfar etmemişsin, onlar için birdir. (Çünkü) Allah onları kesinlikle affetmez. Şüphesiz Allah fasıklar güruhuna hidayet etmez"

(Münafikûn, 4-6).

Cüssesi Alımlı, İçi Kof

Bil ki Cenâb-ı Hakk, *"Onları gördüğün zaman..."* buyurmuştur. Bu, "**Abdullah b. Übeyy, Muğîs b. Kays** ve **Cedd b. Kays** (gibilerini) gördüğünde..." demektir. Çünkü bunlar, cüsseli ve yakışıklı idiler. Dolayısıyla bu gösterişli oluşlarından ötürü, görünüşleri hoşa gidiyordu. **Abdullah b. Übeyy**, iri yapılı, yakışıklı ve güzel konuşan birisi idi. Birşey konuştuğunda, Hz. Peygamber (s.a.s) onu dinlerdi. İşte bu husus, ayetteki, *"Eğer (söz) söyleseler dinlersin..."* ifadesiyle anlatılmaktadır ki bu, "Eğer onlar, "Şüphesiz sen, Resûlüllah'sın" derlerse, sen onların bu sözlerine itibar edersin" demektir.

Ayetteki, تَسْمَعْ (dinlersin) ifadesi, mechul olarak, يُسْمَعْ (sözü dinlerin) şeklinde de okunmuştur.

Hak Teâlâ bu kimseleri, "**huşub**"a yani elbise giydirilmiş odun kütüklerine benzetmiştir. "**Huşub**" kelimesi, tıpkı, **bedene (ç. büdn) esed (ç'üsd)** kelimeleri gibi, çoğul olarak **hüşb** şeklinde okunduğu gibi, **semere (sümür)** kelimesi gibi, **hüşüb** şeklinde, **medere ç. meder** gibi, **haşeb** şeklinde de okunmuştur ki **huşb** şeklindeki okuyuş, **İbn Abbas** (r.a); harekeli şekil ise, ehl-i Hicaz'ın lehcesidir.

"Kütük", düşünüp anlayamaz. Münafıklar da aynen böyledir. Binâenaleyh münafıklar, anlamayı ve basiret sahibi olmayı istememeleri açısından, tıpkı bir kütük gibi kabul edilmişlerdir.

Huşub-i Müsennede

Ayetteki **müsennede** sözüne gelince, Arapça'da "Ona meyletti, yöneldi" manasında, سَنَدَ إِلَيْهِ "yönelti, meylettirdi" manasında أَسْنَدَهُ إِلَيْهِ tabirleri kullanılır. Dolayısıyla o yöneltilen şey, "müsned" olmuş olur. Ayetteki kelimenin şeddesi ise, tekid için getirilmiştir. "**Huşub**", bir bakıma meyve veren ve büyüyen ağaçlara benzediği için, **müsennede** sözüyle tavsif edilmiştir.

Her Sesi Kendi Aleyhinde Sanır

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, o münafıkları korkak diye tavsif etmiş ve onları bu vasıflarından dolayı ayıplayarak, يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ *"Zuhur eden her sesi, kendi aleyhlerine sanırlar"* buyurmuştur. **Mukâtil** şöyle der: Asker içinde biri bağırdığında, bir hayvan bağından kurtulup, bir ses çıkardığında, yahut da bir yitik için ilan verildiğinde, münafıklar, kalblerine sinmiş o korkudan ötürü, bü[illegible]larla

kendilerinin kastedildiğini ve kendilerine seslenildiğini zannederler. Bu böyledir, çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın, kendilerinin sır perdelerini açacağı, sırlarını ortaya koyacağı korkusu içinde olup, her an başkalarına bu işin geleceğini beklemektedirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, peygamberine onların düşman olduklarını bildirerek, هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ *"Asıl düşman onlardır. O halde onlardan sakın"* yani "Sırlarını onlara güvenme, onların görünüşlerine aldanma. Çünkü onlar, başkalarıyla mukayese edildiklerinde, düşmanlıkta had safhaya ulaşmış kimselerdir" buyurmuştur.

Ayetteki, قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ *"Allah onları, kahretsin. Nasıl olup da (hakdan böylesine) döndürülüyorlar"* cümlesi, geçen ifadeyi açıklayan bir cümle olup, münafıklar için bir beddudadır ve Allah'ın kendi zatından onlara lanet etmesini, onları rüsvay etmesini isteyen ve mü'minlere böyle beddua etmelerini öğreten bir ifadedir. أَنّٰى يُؤْفَكُونَ ifadesi de, "Hakdan nasıl döndürülüyorlar" demek olup, bu, onların cehaletlerinden, dalaletlerinden ve kendilerinin hak üzere oldukları kuruntusundan bir teaccüb, bir hayrettir.

Resulün Şefaatçiliğini Küçümseme

Cenâb-ı Hak, وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ *"Onlara, "Gelin, Allah'ın peygamberi sizin için istiğfar etsin" denildiğinde..."* buyurmuştur. **Kelbî** şöyle demiştir: "Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, münafıkların vasıflarını bildirince, münafıkların mü'min akrabaları, onlara gidip, "Yazıklar olsun size! Münafıklığınız ortaya çıktı ve rezil-rüsvay oldunuz. Kendinizi mahvettiniz. Bâri, Resûlüllah'a gidip, münafıklıktan artık vazgeçtiğinizi ona söyleyip, sizin için istiğfar etmesini rica ediniz" dediler. Ama o münafıklar buna aldırmadılar, bu hususta inad ettiler. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu."

Abdullah ibn Übeyy

İbn Abbas (r.a) da şöyle demiştir: "**Abdullah b. Übeyy**, pek çok adamıyla, Uhud'dan savaşmadan geri dönüp, müslümanlardan ayrılınca, müslümanlar ona buğzetmeye başladılar, onu sert dille eleştirdiler ve kulağı duya duya hoşlanmayacağı sözler söylediler. Bunun üzerine kardeşleri, **Übeyy'e**, "Keşke Resûlüllah'a gitsen de, o da senin için istiğfar etse ve senden hoşnud olsa" dediler. O da, "Ben ona gitmem, benim için istiğfar etmesini istemem" dedi ve yüzünü dönüp gitti. İşte o zaman bu ayet nazil oldu."

Ekseri müfessirlere göre ise, **Abdullah b. Übeyy**, *"Eğer Medine'ye dönersek, andolsun en şerefli ve kuvvetli olan, oradan en hakîr ve zayıf olanı çıkaracaktır"* (Münafikûn, 8) ve *"Allah'ın peygamberinin etrafında bulunanları beslemeyin"* (Münafikûn, 7) dediği için, istiğfar talebinde bulunmaya çağırdı ve ona "Gel, Resûlüllah, senin için istiğfar etsin" denildi de, o da, "Ne dedin! Ne dedin!" dedi. İşte ayetteki, لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ *"Başlarını çevirirler"* ifadesiyle onun bu tavrı kastedilmiştir. Bu kelime şeddesiz olarak, لَوَوْا şeklinde de okunmuştur. Şeddeli okunuşu ise teksiri (işin çokca yapıldığını) göstermek içindir. Tek bir kişi kastedilerek, zamir cemî getirilebilir. Bu, arap şiirinde çokca rastlanan bir durumdur. Çünkü **Cerîr**,

لَا بَارَكَ اللّٰهُ فِيمَنْ كَانَ يَحْسَبُكُمْ / إِلَّا عَلَى الْعَهْدِ حَتّٰى كَانَ مَا كَانَا

"Allah, sizin, verdiği ahde bağlı olan kimseler olduğunuzu sanan kimsenin iyilik ve hayrını vermesin... (Farkında değildir ki), olan olmuştur..." demiştir. **Cerîr** bu ifadesiyle, tek bir kadına hitab etmiştir.

Ayettekî, وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ *"Gördün ki onlar gururlarına yediremeyerek, halâ yüz çeviriyorlar"* ifadesine gelince, bu, "Onlar, Resûlüllah'ın kendileri için istiğfar etmesinden yüz çeviriyorlar.." demektir.

Şefaat de Onlara Fayda Vermez

Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'in onlar için mağfiret talebinde bulunmasının da onlara bir fayda vermeyeceğini belirterek سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ *"Onlar için ha istiğfar etmişsin, ha istiğfar etmemişsin, onlar için birdir"* buyurmuştur. **Katâde** bu ayetin, *"Onlar için ister istiğfar et, ister etme... Yetmiş kez de istiğfar etsen..."* (Tevbe, 80) ayetinden sonra nazil olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "Çünkü bu ayet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Rabbim beni serbest bıraktı. Dolayısıyla, ben yetmişten fazla istiğfarda bulunurum" buyurdu. Bunun üzerine Hak Teâlâ, *"Allah onları kesinlikle bağışlamaz. Şüphesiz Allah fasıklar güruhuna hidayet etmez"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), "Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetle münafıkları kastettiğini söyler. Bazı kimseler de, "Bu ayette Allah Teâlâ'nın beyan (açıklama) manasındaki hidayetin yanısıra, başka hidayetin de sahibi olduğunun izahı yatmaktadır. Bu hidayet de, hidayete ereceğini bildiği kimseler hakkında, hidayete erme fiilini yaratmasıdır" demişlerdir. Bunun manasının, "Fasık oldukları için Allah onları hidayete erdirmez" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. **Mu'tezile** ise, "Onlar fasık olup, saptıklarında, Allah onları hidayete erenler diye adlandırmaz" manasını vermiştir.

Duvara Yaslanmış Kütükler

Ayetle ilgili birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk niçin o münafıkları, kendisinden istifade edilen başka şeylere değil de, "**huşubun müsennede**" (giydirilmiş kütükler)e benzetmiştir?" Deriz ki: Bu teşbih, başka teşbihlerde bulunmayan, şöyle pek çok ince manaları ihtiva etmektedir:

1) **Keşşaf sahibi**, şöyle demektedir: "Münafıklar, iman, hayır ve güzel namına ne varsa, hepsinden uzak birer kalıb oldukları için, duvara dayandırılmış kütüklere-kerestelere benzetilmişlerdir. Bir de kütükten-keresteden istifade edildiğinde, bu ya tavanda, ya duvarda, ya da yararlanılan başka yerlerde kullanılırlar. Böylece o münafıklar, kendilerinden istifade edilmeyişleri açısından bu kütüklere benzetilmişlerdir.

Bu ifade ile, duvara yaslandırılmış kerestelerden yontulup-yapılmış putların kastedilmiş olması da mümkündür. Böylece münafıklar, şekillerinin güzelliği, ama faydalarının azlığı hususunda bunlara benzetilmiş olurlar.

2) "**Huşubun müsennede**" aslında, kendinden istifade edilmeye elverişli, taze dallardır. Bunlar daha sonra böyle kupkuru, kabasaba hale gelmişlerdir. Kâfir ve münafık da aslında aynen, şöyle veya böyle olmaya elverişli varlıklardı. Ama sonra bu özelliklerini kaybetmişlerdir.

3) İnsanlardan kâfir olanlar, kütüktürler, odundurlar. Nitekim Hak Teâlâ, *"Siz cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz"* (Enbiya, 98) buyurmuştur. **Huşubu müsennede** de odundur.

4) Duvara yaslandırılmış kütüklerin birisi bir tarafa, diğeri diğer tarafa doğru iki ucu vardır. Münafıklar da böyledir. Çünkü münafığın iki tarafı vardır. İç (batınî-aslî) ucu kâfirlere doğru, dış (zâhirî) ucu müslümanlara doğrudur.

5) "**Huşubun müsennede**"nin dayandığı şey, cansız varlıklar ve bitkilerdir. Münafıkların dayanıp-güvendikleri şeyler de böyledir. Çünkü münafıkların dayandıkları, putperest müşriklerdir. Putlar da ya cansızlardan, ya bitkilerden yapılmışlardır."

İkinci Bahis: Allah Teâlâ münafıkları önce huşubun müsennedeye (dayandırılmış veya giyindirilmiş kütüklere) benzetmiş, daha sonra da bu teşbihe ters düşen birşeyi beyan buyurmuştur. Bu da, *"Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşman onlardır"* ifadesidir. Halbuki kütükler, asla zanda bulunamazlar (ne dersiniz)? Diyoruz ki: Müşebbeh (benzetilen) ile müşebbehün bih (kendisine benzetilen)in, her bakımdan birbirlerine benzemesi şart değildir. Dolayısıyla bu münafıklar, istifade edilmeyiş açısından kütüklere benzetilmişlerdir. Yoksa onlar, sesleri ve benzeri şeyleri duyup-duymama açısından kütüklere benzetilmiş değillerdir.

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, herbiri de biraz önce bahsi geçenler zümresinden olmalarına rağmen, "Allah kâfirler güruhunu", yahut "münafıklar güruhunu" yahut da, "kibirlenenler güruhunu hidayete erdirmez" buyurmayıp, *"Fasıklar güruhuna hidayet etmez"* buyurmuştur (niçin)? Deriz ki: Bu, güruhlardan herbiri, "fasıklar"a dâhildirler ve ayet, "Allah, fasıkları, yani kâfirleri, münafıkları ve müstekbirleri hidayete erdirmez" manasındadır.

★ ★
★

Resulün Desteksiz Kalmasını Arzulayanlar

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنفَضُّوا ۗ وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ۝ يَقُولُونَ لَئِن رَّجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ
مِنْهَا الْأَذَلَّ ۚ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۝

"Onlar "Resulüllah yanında bulunanları desteklemeyin, böylece dağılıp gitsinler" diyen kimselerdir. Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat o münafıklar anlamazlar. Onlar, "Eğer Medine'ye dönersek, andolsun en şerefli ve kuvvetli olan, en hakir ve zayıf olanı mutlaka çıkaracak" diyorlardı. Halbuki şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, peygamberlerinindir, mü'minlerindir. Fakat münafıklar bilemezler"

(Münafikûn, 7-8).

Allah Teâlâ, kötü sözlerini haber vererek, onların şöyle şöyle diyenler olduklarını bildirmiştir. يَنْفَضُّوا dağılıp-gitsinler demektir. Bu ifade, yiyecekleri bittiğinde kavim için kullanılan اَنْفَضَّ الْقَوْمُ ifâdesinden olmak üzere, حَتّٰى يَنْفَضُّوا "Böylece yiyecek şeyleri kalmasın..." şeklinde de okunmuştur.

Nüzul Sebebi

Müfessirler şöyle demişlerdir: **Hz. Ömer** (r.a)'in ücretlisi, savaşların birinde **Abdullah b. Übeyy**'in ücretlisi (adamı) ile bir savaşta dövüştü. **Hz. Ömer** (r.a)'in adamı, **Abdullah b. Übeyy** için, hoşlanmayacağı sözler sarfetti, onun hakkında sert sözler kullandı. **Abdullah** da, yanında bir takım kimseler varken öfkelenip, "Ama, Allah'a yemin ederim ki, eğer Medine'ye dönersek, daha şerefli ve güçlü olanlar, hakir ve zayıf olanları mutlaka oradan sürüp çıkaracaktır" dedi. "Daha şerefli ve güçlü" ifadesiyle kendisini, "hakir ve zayıf" ifadesiyle, (hâşa) Resulüllah'ı kastetti. Kavmine dönüp, muhacirleri kastederek, "Şu heriflere yardımda bulunmazsanız, şüphesiz onlar, memleketinizden çekip giderler. Öyleyse onlar **Muhammed**'in etrafından sökülüp gitsinler diye, onlara infakta bulunmayın" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

Ayetteki, لَيُخْرِجَنَّ kelimesi, **yâ**'nın fethası ile لَيَخْرُجَنَّ şeklinde de okunmuştur. **Hasan el-Basrî** ve **İbn Ebî Able**, **nûn** ile ve "**e'azz**" ve "**ezell**" kelimelerinin nasbı ile okumuşlardır.

Gök ve Yer Hazineleri

Cenâb-ı Hak, وَلِلّٰهِ خَزَآئِنُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ *"Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır"* buyurmuştur. **Mukâtil** bu ifadeye, "Rızıkların, bitkilerin ve yağmurların anahtarları (kaynakları) Allah'ındır" manasını vermiştir ki bu, "Rezzâk olan Allah'dır" demektir. Bu tıpkı, *"De ki: Sizi gökten ve yerden rızıklandıran kimdir?.."* (Yunus, 31) ayeti gibidir. Me'ânî âlimleri, "Allah'ın hazineleri" tabirine, "Allah'ın makdûratı" (kadir olduğu şeyler) mahlûkatı manasını vermişlerdir. Çünkü çıkarmayı istediği herşey, bu makdurât içine dahildir. **Cüneyd**, "Allah'ın gökteki hazineleri, gayblar âlemi; yerdeki hazineleri ise, mahlukatın kalbleridir. Çünkü Allah **allamu'l-guyûb** ve **mukallibe'l-kulûb**'dur" demiştir.

Münafıklar Kıt akıllıdırlar

Hak Teâlâ'nın, وَلٰكِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ لَا يَفْقَهُوْنَ *"Fakat o münafıklar anlamazlar"* ifadesi, "O münafıklar birşeyin olmasını istediğinde, Allah'ın işinin, o şey için "ol" demesi olduğunu; o şeyin de hemen olacağını bilemezler" demektir.

Ayetteki يَقُوْلُوْنَ لَئِنْ رَّجَعْنَآ... *"Onlar "Eğer Medine'ye dönersek..." diyorlardır"* ifadesi, "Eğer bu savaştan **Beni Mustalık** savaşından **Medine**'ye dönersek" demektir. Cenâb-ı Hakk, bu sözlerini kendilerine reddederek, kabul etmeyerek, *"Halbuki izzet (şeref, kuvvet ve galibiyet) Allah'ındır, peygamberinindir, mü'minlerindir."* buyurmuştur ki bu, "Güç ve kuvvet Allah'ın, aziz kılıp desteklediği Resûlünün ve mü'minlerindir" demektir. Cenâb-ı Hakk, peygamberine (s.a.s), yardım etmek suretiyle, onu ve taraftarlarını aziz (üstün-galib) kılmış, onların dinini, diğer dinlere galib getirmiş ve peygamberine, bunun böyle olacağını haber vermiştir. Ama

münafıklar bunu bilememişlerdir. Eğer onlar bunu kestirselerdi, böyle söz söylemezlerdi.

İzzetin Sahibi

Keşşâf sahibi, ...وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ ifâdesine şu manayı vermiştir: "Zillet, hakirlik ve horluk, nasıl ki şeytan için, şeytanın kâfir ve münafık dostları için ise, izzet (şeref) de işte sadece ve sadece Allah'a, Resulüne ve mü'minlere mahsustur." Üstü eski-püskü olan saliha hanımlardan birinin şöyle dediği nakledilir: "İslâm olmam, bana yetmez mi? İslâm öyle bir izzettir ki onunla beraber zillet olmaz. Öyle bir servettir ki onunla beraber fakirlik olmaz."

Ali b. Hasan (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: Bir adam onu "İnsanlar sende bir şaşkınlık olduğunu iddia ediyorlar" deyince, o, "Bu şaşkınlık değil, aksine izzettir. Çünkü bu, beraberinde zillet olmayan izzet, fakirlik olmayan bir zenginliktir" dedi ve bu ayeti okudu. Ariflerden biri bu ince manayı anlatmak için şöyle demiştir: "İzzet, kibirden başka birşeydir. Mü'minin kendi kendisini zelil hale düşürmesi helal olmaz. O halde izzet, insanın, kendisini iyi tanıması ve dünyevi bir takım maksadlar için şahsiyetini ayaklar altına almaktan korumasıdır. Kibir ise, insanın kendini tanımaması ve kendini haketmediği makamın üzerine çıkarmasıdır. O halde izzet, şekil bakımından kibre benzer ama, hakikatı (özü) açısından kibirden farklıdır ve bu tıpkı, tevazunun, zillet ile karıştırılması gibidir. Halbuki tevazu, övgüye değer bir sıfattır. Zillet, alçaklık, şahsiyetsizlik ise, kötü bir sıfattır. Kendisinde kibre benzer bir durum olduğu halde izzet (şeref-şahsiyet), kınanmayan aksine övülen bir sıfat olduğu için, Hak Teâlâ, *"İşte bu (azab) yeryüzünde haksız yere kibirlenmenizden dolayıdır"* (Ahkâf, 20) buyurmuştur ki burada izzet sıfatının "hak" ile "haklı olmak" ile kazanılacağına gizli-ince bir işaret vardır. Açıklığa-alçalmaya meyletmeksizin tam tevazu çizgisinde durmak, onu korumak, büyük bir ateş üstünde kurulmuş izzet köprüsü üzerinde durmak demektir.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk önceki ayetin sonunda, *"Münafıklar anlamazlar"* buyururken, sonraki ayetin sonunda *"münafıklar bilemezler"* buyurmuştur, bunun hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk, birinci ayetle onların, akıl, anlayış ve zekâlarının azlığını; ikinci ayetle ise, onların ahmaklık ve cehaletlerinin çokluğunu anlatmak istemiştir. لَا يَفْقَهُونَ *"anlamazlar"* ifadesi, ya عَلِمَ – يَعْلَمُ gibi, فَقِهَ – يَفْقَهُ babından, ya da, عَظُمَ – يَعْظُمُ gibi, فَقُهَ – يَفْقُهُ babındandır. Birincisi, fıkhın (anlamanın), zorlukla elde edildiğini anlatır; ikincisi ise, kolaylıkla elde edildiğini anlatır. O halde, birincisi, 'illâcî (kesbiliği), ikincisi ise mizacî (fıtrîliği) ifade eder.

★ ★
★

Mal ve Aile Allah rızasını Engellemesin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ
هُمُ الْخَاسِرُونَ ۝ وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ

رَبِّ لَوْلَآ أَخَّرْتَنِىٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُن مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ۝ وَلَن يُؤَخِّرَ ٱللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَآءَ أَجَلُهَا ۚ وَٱللَّهُ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ۝

"Ey iman edenler, sizi ne mallarınız, ne evlatlarınız, Allah'ın zikrinden alıkoymasın. Kim bunu yaparsa, işte onlar hüsrana uğramışların ta kendileridir. Herhangi birinize ölüm gelip de "Ya Rabbi, ecelimi yakın bir zamana kadar erteleseydin de, sadaka verseydim ve salihlerden olsaydım" demesinden evvel, size rızık olarak verdiğimizden infâk edin. Halbuki Allah, hiçbir kimseyi eceli geldiği zaman asla geri bırakmaz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"

(Münafikûn, 9-11).

Ayetteki, ...لَا تُلْهِكُمْ ifadesi, "münafıkları meşgul ettiği gibi, malların ve evlatlarınız sizi meşgul etmesin" demektir. Müfessirler bu hususta değişik izahlar yapmışlardır: Kimileri bu ayetlerin münafıklar hakkında nazil olduğunu söylerlerken, kimileri de mü'minler hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Ayetteki, "Allah'ın zikri" ifadesine, namaz, zekât,hac ve benzeri, "Allah'ın farzları"; yahut (mutlak manada "Allah'a taat" manaları verilmiştir. **Dahhâk**, "Beş vakit namaz" manası verirken; **Mukâtil**, "Bu ve bundan sonraki ayetler, mü'min olduklarını söyleyen münafıklara hitap olan ayetlerdir" demiştir. وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ *"Kim bunu yaparsa..."* ifadesi, "Kimi, malı ve çocukları Allah'ı zikirden oyalarsa, işte onlar hüsrana uğramışların ta kendileridir, yani ticaretlerinde, yaptıkları alış-verişte zarara uğrayanlardır" demektir. Çünkü onlar, ebedî ve çok kıymetli bir şeyi, fâni ve adi şeyler değiştirmişlerdir. Bu ifadeye, "Onlar, Allah'ın Resûlü (s.a.s)'nün anlattığı tevhid ve ba's (öldükten sonra dirilme) gibi şeyleri inkar etmek suretiyle zarara uğramış kimselerin ta kendileridir" şeklinde de mana verilmiştir. **Kelbî**, "Allah'ın zikri" ifadesine "cihâd" manasını verirken, buna, "Kur'ân hakkında tefekkür ve istidlâl" gibi manalar da verilmiştir.

Ayetteki, وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ *"Size rızık olarak verdiğimizden infâk edin"* hitabı hakkında, **İbn Abbas** (r.a), "Allah Teâlâ bununla, malların zekâtını kastetmiştir. Buradaki مِنْ harf-i cerri, ba'ziyyet ifade etmektedir" der. Bu ifadeyle, vâcib (farz) olan infakların kastedildiği de söylenmiştir.

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ *"Herhangi birinize ölüm gelmezden ... evvel"* ifadesi, "ölümün emâreleri görünmeye başlamazdan önce..." demektir. Çünkü bu durumda kişi, yeniden dünyaya dönmeyi isteyecektir. İşte bu husus da, *"Ya Rabbi, ecelimi yakın bir zamana kadar erteleseydin"* ayetinde anlatılmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetler ile, insanları, Kendisini zikre, yani hep hatırda tutmaya ve mallarında cimrilik etmemeye teşvik ettiği de söylenmiştir. Bu ifade, "Keşke bana mühlet versen ve ecelimi biraz daha geriye atsan" demek olup, bu geriye atma işi, insanın ömrünün artırılmasını ifade eden bir hususdur. İnsan bunu, sadaka vermek, zekât vermek ve günahlardan arınmak için istemektedir. Bu hususu da ayette, *"Sadaka verseydim*

ve salihlerden olsaydım" ifadesiyle anlatılmaktadır. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Bu, ayetin muhatablarının, mü'minler olmadığını gösterir. Çünkü mü'min, yeniden dünyaya dönmeyi istemez." **Dahhâk** da, "ölüm, haccetmemiş, zekâtını vermemiş, birisinin başına gelip çattığında, hep dünyaya yeniden dönmeyi ister" der ve bu ayeti okurmuş. **Keşşâf sahibi** ise bu ayette, "Kendisine mühlet tanıma gibi ümitsizliğe düştüğü, nefsini zar-zor aldığı, artık harcama imkânı kalmadığını, kabul edilme vaktinin geçtiğini göstermeden önce..." manasını vermiştir. Çünkü insan bu durumda, infak etmediğine yanar, fırsatı kaçırdığından ötürü parmaklarının ucunu ısırır (pişman olur). **İbn Abbas** (r.a)'ın bu ayetle ilgili olarak, "Ölümün sultası başınıza çökmezden önce, tasadduk edin. Çünkü bu an geldiğinde, artık ne bir tevbe kabul edilir, ne de bir ibadet fayda verir" dediği de rivayet edilmiştir.

İbn Abbas (r.a) ayetteki, وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ *"salihlerden olsaydım"* ifâdesine, "haccetseydim" manasını vermiştir. Bu ifade, فَأَكُونَ şeklinde de okunmuş olup, bu kıraat, فَأَصَّدَّقَ ifadesinin lafzına göredir. **Müberred**, bu okuyuşun, mâ-kablinden (öncesinden) ötürü olduğunu, çünkü mâ-kablindeki فَأَصَّدَّقَ kelimesinin temenni manasına olan istifhamın (sorunun) cevabı olduğunu; meczûm, yani أَكُنْ şeklindeki okuyuşun ise, **fâ** edatının dahil olduğu kelimenin mahalline göre olduğunu söylemiştir. **Übeyy** (r.a) kelimeyi, aslı üzere, فَأَتَصَدَّقَ şeklinde okumuş; أَكُنْ kelimesini ise, o kelimenin mahalline atfetmiştir.

Sîbeveyh, kelimelerin mahal üzerine atfedilmesi hususunda şöyle pek çok şiir misal getirmiştir:

مُعَاوِيَ، إِنَّنَا بَشَرٌ فَأَسْجِحْ / فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلاَ الْحَدِيدَا

"Ey Muaviye; Bizler beşeriz, kolaylaştır ve yumuşak ol.. Dağ değil, demir de değiliz.." Burada, "hadîd" kelimesi, "cibâl" kelimesinin mahalline atfen, mansub okunmuştur. "Cibâl"in başındaki bâ harf-i cerri, hazfedilmesi mümkün olan "gelecek zaman" manası için getirilmemiştir. **İbn Ebî Selmâ**'nın şu beyti ise, yukarıdaki durumun tam tersini gösterir: بَدَالِي أَنِّي لَسْتُ مُدْرِكَ مَاضِي وَلاَ سَابِقٍ شَيْئاً إِذَا كَانَ جَائِياً *"Ben, artık geçmişe yetişemeyeceğimi ve gelen şeyin önüne geçemeyeceğimi anladım."* **İbn Ebî Selmâ**'nın bunu بِمُدْرِكِ şeklinde dediği ve "**sâbık**" kelimesini mana bakımından o kelime üzerine atfettiği sanılmaktadır. **Ebû Amr**'ın ayetteki o kelimeyi وَأَكُونَ şeklinde okuyuşuna gelince, bu kıraat bunu, mana üzerine değil, lafza hamletmiştir (atfetmiştir).

Hak Teâlâ daha sonra ömrü bitmiş, eceli gelip çatmış kimselerin süresini uzatmayacağını haber vererek, وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ *"Halbuki Allah hiçbir kimseyi eceli geldiği zaman asla geri bırakmaz"* yani, "Her canın öleceği o (belli) zaman gelip çattığında, Allah onun ölümünü sonraya bırakmaz" buyurmuştur. **Keşşâf sahibi** bu ifadenin kesinlikle olmayacağını anlatacak tarzda, eceli sonraya bırakmanın söz konusu olmadığını anlatan bir ifade olduğunu söylemiştir.

Velhasıl Hak Teâlâ'nın *"Sizi ne mallarınız ne evlatlarınız, Allah'ın zikrinden*

alıkoymasın" ifadesi, kişiye, ölümü gelip çatmazdan önce zikretmesi ve bu zikri sürdürmesi gerektirdiğine; *"Verdiğimizden infak edin"* ifadesi de, verilen şeylere şükrü gerektirdiğine dikkat çekmektedir.

Ayetteki, وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ *"Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"* cümlesi, "Allah, bu kimselerin, dünyaya yeniden döndürülmeleri halinde bile, yine zekât vermeyeceklerini, haccetmeyeceklerini bilir" demek olup, tıpkı *"Eğer onlar, dünyaya geri döndürülselerdi, şüphesiz yasaklandıkları şeyleri yine yaparlardı"* (En'âm, 28) ayeti gibidir. Müfessirler, ayetin hitabının, iyi veya kötü her ameli içine alan bir hitab olduğu kanaatindedirler. **Âsım,** وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْساً ifâdesine uyguniuk arzetsin diye, fiili, yâ ile يَعْمَلُونَ (onların yaptıklarından) şeklinde okumuştur. Çünkü "nefs" kelimesi, lafzan müfred (tekil) ise de, bununla çok kimseler kastedilmiştir. Dolayısıyla bu kıraat, "nefs" kelimesinin manasına göredir. Allah en iyisini bilir. Salat-u selâm efendimiz, **Hz. Muhammed (s.a.s)'e,** âline ve bütün ashabına olsun. (Âmin).

★ ★
★

TEĞÂBUN SÛRESİ

•

Onsekiz ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Herşey Allah'ı Tenzih Eder

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ①

"Göklerde ne var, yerde ne varsa, Allah'ı tenzih etmektedirler. Mülk O'nun, hamd O'nun; O, herşeye hakkıyla kadirdir"

(Teğâbun, 1).

Bu sûrenin bir önceki sûre ile münasebetinin ne olduğu açıktır. Çünkü, önceki sûre, yalancı olan münafıklardan; bu sûre ise, doğru söyleyen münafıklardan bahsetmektedir. Ayrıca önceki sûre, münafık kimselerin gizlice ve açıktan yaptığı batıl şeyleri anlatırken, bu sûre, onlar için son derece şiddetli bir tehdit ihtiva etmektedir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki, *"Göklerde ve yerde ne varsa bilir. Ne gizler, ne açıklarsanız onları da bilir. Allah göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir"* (Teğâbun, 4) ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu sûrenin başı ile önceki sûrenin sonu arasındaki münasebete gelince, o sûrenin sonunda insanların dikkatleri, biraz önce de geçtiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ı zikretmeye (O'nu görüp gözetmeye) ve O'na şükretmeye çekilmiştir. Bu sûrenin başında ise, şu hususa işâret edilmektedir: "Eğer onlar, zikir ve şükürden yüz çevirirlerse, Bizim, hep zikrine ve hep şükrüne devam eden topluluklarımız vardır ki, bunlar da, tesbihatta bulunanlardır." Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa, Allah'ı tesbih etmektedirler"* buyurmuştur.

Ayetteki, لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ tabirine gelince, bunun manası, "Göktekiler ve yerdekiler, Allah'ı tesbih ve tenzih edince, mülk de O'nun, hamd de O'nun!" şeklindedir. Mülk O'nun olunca, bu demektir ki O, mülkünde dilediği gibi tasarruf sahibidir. Tasarrufta bulunabilmek ise, kudrete muhtaçtır, yani kudreti iktizâ eder. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O her şeye hakkıyla kadirdir"* buyurmuştur.

Keşşâf sahibi, şöyle der: "Cenâb-ı Hakk, mülkün ve hamdin Kendisine mahsus olduğunu belirtmek için, iki cümlenin ikisinde de, zarfı (yani لَهُ ifâdesi) önce

getirmiştir. Bu böyledir, zira mülk, hakikatte O'na aittir. Çünkü O, her şeyin var edicisi ve yoktan halkedenidir. Ve her şey, O'nunla kaimdir ve her şey, O'nun varlığını gösterir. "Hamd" de böyledir, çünkü nimetlerin başlıcaları ve bunlardan elde edilen, bunlardan çıkanların tümü, Allah'tandır. O'nun dışındakilerin bu nesnelerin sahibi ve maliki olması meselesine gelince bu, Cenâb-ı Hakk tarafından bir tavzif, hükümranlık vermek ve verdiklerini korumamızı istemektir. O'na hamdetmek ise, Allah'ın verdiği nimetlerin O'nun tarafından olduğunu her gün sayıp dökmek ve bilmektir.

Ayetteki, وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ cümlesine gelince, bunun manası, "O, istediği her şeye kadirdir" şeklindedir. Bunun manasının, "O, dilediği şeyleri dilediği kadar; ne fazla, ne de eksik yapan bir kadirdir.." şeklinde de olduğu ileri sürülmüş olup, bu husus daha önce geçmişti. Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Tesbih Lafzı İle Başlayan Sûreler

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk,**Hadîd, Haşr** ve **Saff** sûrelerinin başında, سَبَّحَ "tesbih, tenzih etti..."; **Cum'a** ve **Teğabun** sûrelerinin başında ise, يُسَبِّحُ "tesbih, tenzih eder.." ifadelerini kullanmıştır. Bunun hikmeti ne olabilir? Biz deriz ki, bunun cevabı daha önce geçmişti.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak bir yerde سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ (Teğabun, 1) buyurmuş, bir başka yerde ise, سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ (Hadîd, 1) buyurmuştur. Bunun hikmeti ne olabilir? Biz deriz ki, bunların mutlaka bir hikmeti vardır, ama biz o hikmetlerin neler olduğunu aynen bilemeyiz. Ne var ki, biz, şu anda hatırımıza gelen şu hususu ifade edebiliriz: Göklerin ve yerin tümü birden tek bir şey olup, bu da, bunların felekî ve unsurî (göksel yersel) cisimlerden meydana gelmiş alem oluşlarıdır. Sonra, bu bütüne göre yer bir şey; geriye kalanlar ise, başka bir şeydir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ şeklindeki buyruğu bu toplam ve mecmûun cüzüne nisbetledir. Bu toplamın herbir cüzüne nisbetle durum böyledir. Hal böyle olunca da, bu maddî alem bir açıdan tek şey, diğer bir açıdan iki ve pekçok şey olduklarını bildirmek için, bazı sûrelerde يُسَبِّحُ bazı sûrelerde ise, سَبَّحَ şeklinde beyan buyurmuştur. Mecmûu itibariyle yaratma işi, cüz itibariyle olan yaratma işinden başkadır. Ve, kendi aralarındaki yaratılışlar da, bunun gibidir. Bir şeyin toplamda bulunmasından, o şeyin o toplamın cüzlerinin herbir cüzünde yer alması, ancak ayrı bir delil ile söz konusu edilebilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ifadesi, beliğ bir biçimde, bu delil cümlesindendir. Çünkü bu, göktekilerin ve yerdekilerin ayrı ayrı tesbihatta bulunduklarına delalet eder. Ama, سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ifadesi ise böyle değildir.

★ ★
★

Allah'ın Mahlukatı Hakkında Takdiri

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ

وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ ۖ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

"Sizi yaratan O'dur. Kiminiz kâfir, kiminiz mü'min... Allah, ne yaparsanız, hakkıyla görendir. Gökleri ve yeri, gerçek bir maksadla O yarattı. Size sûret verdi, hem sûretlerinizi de güzel yaptı. Dönüş, ancak O'nadır. O, göklerde ve yerde ne varsa bilir. Ne gizler ne açıklarsanız, onları da bilir. Allah göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir"

(Teğâbun, 2-4).

İbn Abbas (r.a), bu ayete, "Allah, insanoğlunu, mü'min ve kâfir olarak yarattı. Sonra da, kıyamet gününde, yarattığı gibi, mü'min ve kâfir olarak yeniden "iâde" edecektir" manasını verirken, **Atâ** bu ayete, "Kiminiz tasdik edici, kiminiz de inkârcısınız.." manasını vermiştir. **Dahhâk** da, "Münafık gibi, kiminiz görünürde, açıkta mü'min, gizlide kâfir; **Ammâr İbn Yâsir** gibi, kiminiz de görünürde, huzurda kâfir, gizlide mü'minsiniz..." manasını vermiş ve bunun delili olarak da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kalbi iman ile dolu olarak, inkâra zorlananlar müstesnâ..."* (Nahl, 106) ayetini zikretmiştir. **Zeccâc** ise, bu ayete, "Kimileriniz, Cenâb-ı Hakk'ın, onu yarattığını inkâr ediyor; -ki bunlar "tabiatcılar" ve **"dehriyyûn"**dur-, kiminiz de, Allah Teâlâ'nın, onu yarattığını tasdik ediyorsunuz" şeklinde mana vermiş, delil olarak da, *"Ölesice insan, ne kadar da nankör!.."* (Abese, 17-18) ve *"Seni bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp... Allah'ı küfr ile inkâr mı ettin?"* (Kehf, 37) ayetlerini getirmiştir. **Ebû İshâk** da, bu ayetin tefsiri sadedinde, "O sizi, ta annelerinizin karnında iken kâfir ve mü'min olarak yaratandır.." demiştir. Nitekim, bazı tefsirlerde de, **Yahya** (a.s)'ın, annesinin karnında mü'min; **Firavun**'un ise, annesinin karnında kâfir olarak yaratıldığı düşüncesi bulunmaktadır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah seni, Allah'dan olan bir kelimeyi müjdeleyici olarak Yahya ile müjdeler"* (Al-i İmrân, 39) ayetidir.

Ayettekl, وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir"* cümlesine gelince, bu, "Allah, sizin amellerinizden olan küfür ya da iman fiilinizi bilendir..." anlamındadır. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, size nimetlerin aslı olan nimeti lutfetmiştir. Bu da, sizi yaratma nimetidir. Öyleyse çok iyi bir şekilde tefekkür edin ve böylece topyekûn şükreden kullar olunuz. Ama imkânınız varken bunu yapmayıp, aksine bölünüp-parçalandınız. Derken, kiminiz kâfir, kiminiz mü'min oldu" şeklindedir.

Bi'l-Hakk Tabiri

Cenâb-ı Hakk'ın, خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ifâdesi, " Gökleri ve yeri Kadîm iradesi, ile, hikmetine uygun olarak yarattı" demektir. Kimileri de ayetteki بِالْحَقِّ *"hakk ile"* ifâdesinin لِلْحَقِّ "hak için..." demek olduğunu, bu "hak"kın da, öldükten sonra dirilme işi olduğunu söylemişlerdir.

Ayetteki, وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ *"Size suret verdi. Hem de suretlerinizi güzel yaptı"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) "Güzel yaptı" ifadesi, "Başkasında bulunmayacak bir şekilde sapasağlam yaptı" demektir. Bu yaratılış nasıl başkasında bulunsun ki, çünkü insanların bizzat kendilerinde, Allah'ın birliğine ve Rablığına, bu şeklin güzelliğinden ötürü, hususî olarak delalet eden, kuvvetli deliller vardır.

b) Buradaki "güzel"liği, görünümünün güzelliği manasına da alabiliriz. Çünkü insanın boyuna-bosuna, organlarının mütenasib oluşuna baktığında, şeklinin en güzel olduğunu anlar.

Ayetteki, وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ *"Dönüş ancak O'nadır"* ifadesi, "öldükten sonra dirilip gidiş, O'na doğru olacaktır" demektir. Cenâb-ı Hakk, bu işin kendisine doğru olacağını bildirmiştir. Çünkü mahlukatı yaratmasındaki en nihaî hedef budur.

Cenâb-ı Hakk, *"Size suret verdi. Hem de suretlerinizi güzel yaptı"* buyurmuştur. Çünkü birşeyin yaratılmasında, o şeyin bir şekil alacağı neticesi çıkmaz. O şeyin şekil almasından da, onun en güzel şekil üzere olması gerekmez. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, *"Dönüş ancak O'nadır"* buyurmuştur. Bu, "dönüş-varış, sadece Allah'adır" demektir.

Cenâb-ı Hak يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ *"Göklerde ve yerde ne varsa, o bilir. Ne gizler, ne açıklarsanız, onları da bilir. Allah göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Hak Teâlâ, göklerde ve yerdekini, kullarının gizli-âşikâr yaptıklarını, mahlukatının gönüllerinde yatan cüz'î ve küllî şeyleri bildiğini haber vermek suretiyle, hiçbirşeyin Kendisine saklı-gizli kalamayacağına dikkat çekmiştir. Zira ezelden-ebede hiçbirşey, Allah Teâlâ'nın ilmi dışında kalamaz.

İnsanları Yaratmadaki Hikmet

Bu ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Allah Teâlâ hakîmdir. O, daha önceden insanları yarattığı zaman, onların (bazılarının) kâfir olacaklarını ve bunda ısrar edeceklerini biliyordu. Binâenaleyh hangi hikmet O'nu, bunları yaratmaya götürmüştür? Deriz ki: Allah Teâlâ'nın hakîm olduğunu bildiğimiz an, bütün fiillerinin hikmetine uygun olduğunu da anlarız. Bu kâfirleri yaratması da Allah'ın bir fiilidir. Binâenaleyh bu fiili de, hikmetine uygundur. Bunun hikmete uygun oluşunu kavrayamayışınızdan, bunun hikmetsiz olduğu neticesi çıkmaz. Aksine bundan, onları yaratmasının, hikmet üzere olduğu neticesi çıkar.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, *"Size suret verdi. Hem de suretlerinizi güzel yaptı"* buyurmuştur. Halbuki insanlar arasında, şekli-şemaili, huyu-suyu bozuk olanlar vardır (ne dersiniz)? Deriz ki: Aslında ortada bir suret bozukluğu yoktur. Fakat güzellik de, tıpkı diğer şeyler gibi, derece derecedir. Bazı şekil ve suretler, kendilerinden üst derecede olanlardan, gözle görülür bir biçimde aşağı oldukları için, güzellikleri görülememiştir. Yoksa şekiller de, ayette bildirilen "güzel"liğin sınırları içindedirler, dışında değillerdir.

"Dönüş Allah'adır" Ne Demektir?

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ'nın, *"Dönüş ancak O'nadır"* ifadesi, bir taraftan bir başka tarafa geçiş olacağı zannını uyandırır. Bu ise, ancak Allah Teâlâ'nın bir tarafta - bir mekânda olması durumunda söz konusu olabilir. Şu halde bu nasıl olur? Derim ki: Böyle bir vehm, işin aslına göre olmayıp, bize ve zamanımıza göredir. Çünkü işin aslı, kendisine dönülüp-gidilecek zat, "taraf" yani "cihet"ten münezzeh bir zat olunca, bir taraftan bir tarafa gerçek manada geçiş söz konusu olmaz.

★ ★
★

Resûlü Kabul Etmek İstemeyenler

أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ
تَّأْتِيهِمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوا وَّاسْتَغْنَى اللَّهُ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٦﴾
زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَن لَّن يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٧﴾

"Daha önce kâfir olup da, işlerinin vebalini tadanların haberleri gelmedi mi size?.. Onlara elem verici azab vardır. Bu, şundan dolayıdır: Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getiriyorlardı da, onlar, "Bizi bir insan mı hidayete sevkedecek" demişler, böylece kâfir olmuşlar ve sırt çevirmişlerdi. Allah ise hiçbirşeye muhtaç olmadığını göstermiştir. Çünkü Allah ganiyy ve hamiddir. O kâfirler de, öldükten sonra kesinlikle diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: "Hayır, Rabbime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yaptığınız şeyler behemehal size haber verilecektir. Bunu yapmak Allah'a pek kolaydır"

(Teğâbun, 5-7).

Bil ki *"Gelmedi mi size..."* cümlesindeki hitab, **Mekke** kâfirlerine yönelik olup, bu, onların dünyada taddıkları o perişanlığa, hüsrana ve ahirette onlar için hazırlanmış o azaba bir işarettir. Dolayısıyla ayetteki, *"işlerinin vebalini*, yani, işlerinin *şiddetini tadanlar"* ifadesi, tıpkı, *"Tad azabı şimdi. Hani sen, çok ulu, çok şerefli idin!"* (Duhan, 49) ayeti gibidir. Ayetteki, بِأَنَّهُ 'deki zamir, zamir-i şân olup, "Bu, onlar o peygamberin bir insan oluşunu yadırgayıp, mabudlarının bir taş oluşunu yadırgamayışları sebebiyledir" demektir. Böylece onlar kâfir oldular, hak ve hakikatten yüz çevirdiler; peygamberleri inkâr ettiler. Halbuki Allah Teâlâ, onların tâ ezelden-ebede bütün ibadet ve taatlerinden müstağnidir. Ayetteki, *"Allah ganiyy ve hamîddir"* ifadesi de önceki ifadelerden olup, **"hamîd"** kelimesi, **"mahmûd"** yani, "zatı gereği hamde, övgüye "müstehak olan" manasınadır. Hamîd, "hâmid" (öven) manasına da gelebilir.

Cenâb-ı Hak, ...زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا *"Kâfirler iddia ettiler ki..."* buyurmuştur.

Keşşâf sahibi "za'm" kelimesinin, "bilme iddiasında olma" manasına geldiğini söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in زَعَمُوا مَطِيَّةُ الْكَذِبِ *"diyorlar ki, "diyorlar ki" diye söze başlayıp, dedikodu naakletmek "yalan" binitine binmek demektir"* hadis-i şerifindeki kelime de bu manadadır. **Şureyh**'in "Herşeyin bir künyesi vardır. Yalanın şeytanın künyesi de "**zu'm**"dur. Bu fiil tıpkı "ilim" masdarı gibi iki mef'ûl alır. Nitekim وَلَمْ أَزُ عُمْتُكَ عَنْ ذٰلِكَ مَعْزُولاً *"Senin bundan uzak olduğunu sanmam..."* demiştir. Ayetteki, *"kâfir olmuşlar..."* ifadesi ile, Mekkeliler kastedilmiştir. Yine, ayetteki بَلٰى kelimesi, اَنْ لَنْ ifadesinden sonra gelen manayı müsbete çeviren bir ifade olup, bu da, öldükten sonra dirilme hadisesinin olacağıdır. Ayetteki, *"Hayır, Rabbinize andolsun ki..."* ifadesinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bunu talim edip öğreten ifade olabileceği de ileri sürülmüştür ki, bu, vermiş olduğu "öldükten sonra dirilme" olayını tekîd için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yemin etmesini öğretmesi anlamındadır. Kur'ân'daki bütün kasemler de böyledir. Ayetteki, وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ *"Bunu yapmak Allah'a pek kolaydır"* cümlesine gelince, bu da, "O'nu, herhangi bir güç bunu yapmaktan alıkoyamaz..." demektir.

Bu ifadeye, "Öldükten sonra dirilme işi Allah'a gayet kolaydır" şeklinde de mana verilmiştir. Çünkü Mekkeliler, toz-toprak olduktan sonra artık bir daha dirilmenin olamayacağını sanıyorlardı da, bunun üzerine Allah Teâlâ, onları yeniden diriltmenin aklen, yok iken var olmaktan daha kolay olacağını haber vermiştir. Ayetle ilgili birkaç bahis vardır.

Ayetle İlgili Bazı Meseleler

Birinci Bahis: Ayetteki, *"kâfir olmuşlar..."* cümlesi, *"sırt çevirmişler..."* ifâdesini de karşılar. Öyleyse, daha yeniden *"sırt çevirmişler"* denmeye ne hacet vardı? Biz deriz ki, onlar küfretmişler ve, "Bir beşer mi bizi hidayete erdirecek?" demişlerdir ki, bu istifhamı-inkâr ve büsbütün yüz çevirme anlamında olup, işte esas "sırt çevirme", budur. Buna göre onlar adeta (önce) kâfir olmuşlar, daha sonra da yüz çevirdiklerini gösteren bir söz söylemiş gibi olmuşlardır. İşte bu sebeple de Cenâb-ı Hakk, *"kâfir olmuşlar ve sırt çevirmişler"* buyurmuştur.

İkinci Bahis: Ayetteki, *"sırt çevirmişlerdi. Allah ise hiç kimseye muhtaç olmadığını göstermiştir"* ifadeleri, "yüz çevirmenin ve hiç bir şeye muhtaç olmama"nın aynı anda meydana geldiği zannını uyandırmaktadır. Halbuki, Cenâb-ı Hakk daima müstağnîdir (ne dersin)? **Keşşâf sahibi, Keşşâf**'ında bunun anlamının, "Onları iman etmeye zorlamadığı ve buna kadir olduğu halde onları buna mecbur etmediği için Allah'ın müstağni olduğu ortaya çıkmıştır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Kâfire Göre Resulün Yemininin Manası

Üçüncü Bahis: O Mekkeliler **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in öldükten sonra dirilmenin olacağını yemin ederek dile getirmesinin ne anlamı var? Biz deriz ki: Mekkeliler her ne kadar **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeseler bile, ne var ki onlar, o peygamberin, daha mükemmelinin düşünülemeyeceği bir biçimde Rabbine inandığına inanıyorlardı. Böylece de Mekkeliler, peygamberin, verdiği bu haberin kendince ve verdiği haberin, güneşten daha aşikâr şekilde doğru olduğuna

inanmadıkça, böyle bir yemine teşebbüs etmeyeceğini kesinlikle biliyorlardı. Bu haberi yeminli ifade ile dile getirmesinin manası, bundan başka bir şey değildir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), verdiği bu haberi hem kasemin cevabına gelen lâm ile, hem de tekîd nûn'u ile vurgulamıştır. Böylece de, Hz. Peygamber (s.a.s), adeta, yemin üstüne yemin etmiş gibi olmuştur:

★ ★
★

Aldanış Günü

Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldükten sonra dirilmeyi ve öldükten sonra diriltmeyi kabul etmeyi böyle yemin ile haber vermesi, imanın ayrılmaz bir vasfı olunca, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur.

فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَٱلنُّورِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلْنَا ۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ ٱلْجَمْعِ ۖ ذَٰلِكَ
يَوْمُ ٱلتَّغَابُنِ ۗ وَمَن يُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ وَيَعْمَلْ صَٰلِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهِۦ وَيُدْخِلْهُ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا
ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٩﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَآ
أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٠﴾

"O halde, Allah'a, O'nun peygamberine ve indirdiğimiz o nûra iman edin. Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır. (Evet, "yaptığınız şeyler mutlaka size haber verilecektir"). O günde ki, (Allah), o toplama günü için hepinizi bir araya getirecek. İşte bu aldanma günüdür. Kim, Allah'a iman eder, iyi amellerde bulunursa, O, bunun kötülüklerini örter, onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere, -kendileri içlerinde ebedî, sermedî kalıcı olmak üzere- kor. İşte, büyük kurtuluş budur. O küfredenler, ayetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar da -içinde ebedî kalıcılar olarak- cehennem sakinleridirler. O ne kötü gidiş yeridir"

(Teğâbun, 8-10).

Ayetteki, فَـَٔامِنُوا *"O halde, iman ediniz..."* hitabının önceki ifadelerle ilgili olması mümkündür. Çünkü, Allah Teâlâ geçmiş ümmetlerin başına gelen ilahî cezadan bahsedip, bu cezâ da onların Allah'ı inkâr edip peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle olunca, Cenâb-ı Hakk, "Onların başına gelen o cezânın sizin de başınıza gelmemesi için, şimdi siz, Allah'a, Resûlüne ve indirdiğimiz nûr'a, yani Kur'ân'a iman ediniz. Çünkü Kur'ân, tıpkı karanlıktan nûr'la, (ateşle) yol bulmuş hidâyete erildiği gibi, sayesinde, şüpheli şeyler konusunda hidayete erilen bir kitaptır..." buyurdu. Cenâb-ı Hakk, öldükten sonra dirilmenin olacağı hususunda apaçık deliller ihtiva ettiği için, burada "nûr"u, yani Kur'ân'ı zikretmiştir. **Keşşâf sahibi** de, Cenâb-ı Hakk'ın

buradaki "Resûl" sözüyle, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, "nûr" sözüyle de Kur'ân'ı kastettiğini söylemektedir.

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır."* Yani, "Allah, gizli-âşikâr yaptığınız her şeyi bilendir. Öyleyse, her iki durumda da O'nu gözetin, O'nu sayıp O'ndan çekinin" demektir.

Cenâb-ı Hak, يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ *"O günde ki, (Allah), o toplanma günü için hepinizi bir araya getirecek"* buyurmuştur ki, O, bu beyanı ile göktekileri ve yerdekileri kendisinde bir araya getireceği kıyamet gününü kastetmiştir ki, ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ *"İşte bu, aldanma günüdür"*. **et-Teğâbun, "el-ğabun"** kökündèn "tefâül" vezninde bir masdar olup bu, hakkını alma ve ticaret hususunda kullanılan ve **gabn** kökünden gelen bir kelimedir. Nitekim Arapça'da, birisi, birisinden değerinin altında bir fiatla bir şey aldığında, "onu aldattı..." غَبَنَهُ – يَغْبِنُهُ غَبْناً denilir.

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bir takım kimseler cehennemde azâb görürken, bir takım kimseler de cennette nimetlenirler. İşte bu güne, kendisinde, ehl-i hakkın ehl-i bâtılı; hidayet ehlinin dalâlet ehlini ve iman ehlinin küfür ehlini aldatacağı (yani kâr ve kazançta olan taraf bunlar, aldanan taraf ise ötekiler olduğu) için, bu adı aldığı da ileri sürülmüştür. Bu sebeple, bundan daha açık bir aldanış yoktur. Kısaca, bu ifade aslında, alışverişte kullanılan bir ifadedir. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk, ahiret hayatını verip dünya hayatını; hidayeti verip dalâleti satın aldıkları için, bu kelimeyi kâfirler hakkında da kullanmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, onların yapmış oldukları bu ticarette kazançlı çıkmadıklarını belirtmiş, mü'min kimselere de, kazançlı bir ticarete irşâdda bulunarak, *"Size, sizi elim bir azabtan kurtaracak olan bir ticareti göstereyim mi?"* (Saf, 10) buyurmuştur. Yine, mü'minlerin, kendi nefislerini (canlarını) cenneti elde etme mukabilinde sattıklarını da belirtmiştir. Böylece, bu demektir ki, kâfirlerin pazarlığı zarar etmiş, mü'minlerin pazarlığı ise kârlı olmuştur.

Ayetteki, وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحاً *"Kim Allah'a iman eder, iyi amellerde bulunursa..."* ifadesine gelince, bu, "Kim, peygamberin bildirdiği haşir, neşir, cennet-cehennem, vs. şeyler hususunda, Allah'ı tasdik eder ve bu iman içinde (imanını koruyarak) ölünceye değin salih amel işlerse...) demektir. Ayetteki, يَجْمَعُكُمْ ve يُكَفِّرْ يُدْخِلْ ifâdeleri, nûn ile نُكَفِّرْ، نُدْخِلْ de okunmuştur.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ayetine gelince bu, "Allah'ın birliğini, O'nun kudretini inkâr eden ve öldükten sonra dirilmeye delâlet eden ayetlerini yalanlayan kimselere gelince, *"onlar da ebedî kalıcılar olarak cehennem sakinleridirler. Orası ne kötü gidiş yeridir!"* demektir.

Ayetlerle ilgili birkaç bahis vardır:

İndirilen Nur

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, "Allah'a ve izâfet terkibini kullanarak (رَسُولِهِ) O'nun Resûlüne iman edin..." demiş de, buradaki "nûr" ile Kur'ân kastedilmiş; Kur'ân O'nun kelâmı ve O'na nisbet edilmişken, izâfet üslubuyla, "indirdiğimiz nûruna"

(وَنُورُهُ الَّذِى أَنزَلْنَا...) buyurmamıştır. Biz deriz ki, وَالنُّورِ الَّذِى ifâdesindeki **elifiâm** da, izâfet anlamında olup, buna göre Cenâb-ı Hakk adeta, وَرَسُولِهِ وَنُورِهُ الَّذِى أَنزَلْنَا demiş gibidir.

Yevme'nin İ'rabı

İkinci Bahis: Ayetteki zarf olan يَوْمَ ifâdesi, ne ile mansûb olmuştur? Biz deriz ki: **Zeccâc**, bu kelimenin, ayetteki لَتُبْعَثُنَّ (Teğâbun, 7) ifâdesi ile mansub olduğunu söylemiştir. **Keşşâf**'ta ise ya, لَتُنَبَّؤُنَّ (Teğâbun, 7), yahut ta kendisinde tehdit manası olduğu için خَبِيرٌ (Teğâbun, 8) ifadesiyle mansub olduğu zikredilmiştir. Buna göre adeta, "Allah'a yemin olsun ki, sizi bir araya getirdiği günde sizi cezalandıracaktır" denilmek istenmiştir. Yahut da bu kelime, gizli bir اُذْكُرْ (hatırla, an) kelimesiyle mansubtur.

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk imanı ifâde ederken, muzarî sigasıyla, وَمَنْ يُؤْمِنْ küfrü ifade ederken de, mazi sigasıyla وَالَّذِينَ كَفَرُوا buyurmuştur (niçin)? Biz deriz ki: Bu sözün takdiri, "Kâfir olanlardan ve ayetlerimizi yalanlayanlardan kim Allah'ı tasdik ederse, O onu cennetlerine sokar; kim de, onlardan iman etmezse, işte bunlar da cehennem sakinleridirler" şeklindedir.

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, müfret sigasıyla وَمَنْ يُؤْمِنْ buyururken, çoğul lafzıyla خَالِدِينَ buyurmuştur (niçin)? Biz deriz ki; bu, مَنْ edatının, lafzına ve manasına göre böyle olmuştur.

Beşinci Bahis: *"içinde ebedî kalıcılar olarak..."* ifadesinden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın yeniden, *"Orası ne kötü gidiş yeridir!"* demesinin hikmeti nedir? Çünkü, o cehennemde ebedî kalmak, oranın bir kötü gidiş yeri olmasının ta kendisidir..." Biz deriz ki: Bu, her ne kadar, aynı manaya gelen iki ifade ise de, oranın kötü bir yer olduğuna açıkca delâlet etmez. Binâenaleyh, ikinciyi açıkca ifade etmek, birinciyi tekid etmiştir.

★ ★
★

Tesadüfî Musibet Olmaz

مَآ أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۗ وَمَن يُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُۥ ۚ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١﴾
وَأَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ ۖ فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٢﴾ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ
إِلَّا هُوَ ۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾

"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir musibet gelip çatmaz. Kim, Allah'a iman ederse, O, onun kalbini doğruya iletir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz, peygamberinizin üzerine düşen ancak apaçık bir tebliğdir. Allah, Kendisinden

başka hiçbir tanrı olmayan gerçek mabuddur. Öyleyse, iman edenler ancak Allah'a güvenip dayansınlar"

(Teğâbun, 11-13).

Ayetteki, إِلاَّ بِإِذْنِ اللَّهِ *"Allah'ın izni olmadıkça"* ifadesi, "Allah'ın emri olmayınca..." manasındadır. Bunu, **Hasan el-Basrî** söylemiştir. Bu ifadenin, "Allah'ın takdiri ve kazası olmaksızın..."; "Allah'ın irâdesi ve meşîeti olmaksızın..." manalarına geldiği de ileri sürülmüştür. **İbn Abbas** (r.a) ise bu ifadeye, "Allah'ın ilmi ve kazası olmaksızın..." manasını vermiştir.

Ayetteki, يَهْدِ قَلْبَهُ *"O, onun kalbini doğruya iletir"* cümlesine gelince, bu, "Musibetler esnasında...", "ölürken...", "Hasta iken...", "Fakir iken...", "Kıtlık zamanında..." ve "benzer durumlarda..." demektir. Böylece kişi, başına gelen bu musibetin Allah'tan olduğunu bilir de, O'nun hükmüne teslim olur ve O'na yönelir, iltica eder. Ki, işte يَهْدِ قَلْبَهُ ifâdesinin anlamı budur. Yani, "Allah, onun kalbini, Kendisinin emrine teslim olma ve inkiyâd etmeye götürür, iletir" demek olup, bunun bir benzeri ifade de, *"ki onlar kendilerine bir belâ geldiği zaman, "Biz Allah'ın (teslim olmuş kulları)yız ve biz ancak O'na dönücülerİz" diyenlerdir ... ve onlar doğru yola erdirilenlerin ta kendileridir"* (Bakara, 156-157) ayetidir.

Meanî alimleri (ehl-i meanî) ise, bu ifadeye, "Allah kişinin kalbini, bolluk esnasında Kendisine şükretmeye; belâ ve sıkıntılar geldiğinde ise, Allah'a karşı sabırlı olmaya iletir" anlamını vermişlerdir ki bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın, bu ayete verdiği "kişinin kalbini, Kendisinin verip ve hoşnut olduğu şeye iletir.." şeklindeki manadır.

Başka Kıraatler

Bu ifâde, nûn ile نَهْدِ قَلْبَهُ şeklinde de okunmuştur. **İkrime**'nin de dâl'ın fethası, yâ'nın dammesi, ile يُهْدَ قَلْبُهُ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Yine bu kelime, يَهْدَأْ (yehde') şeklinde de okunmuştur. **Zeccâc** "kişinin kalbi yatıştığında, o هَدَءَ قَلْبُهُ يَهْدَ أُ قَلْبُهُ denilir..." demiştir. قَلْبَهُ kelimesi, hem ref' hem de nasb ile okunabilir. Bunun mansub okunuşunun izahı ise, bu ifadenin tıpkı, سَفِهَ نَفْسَهُ (kendini bilmedi) سَفِهَ fiilinin نَفْسَهُ ifâdesini mef'ul alması) gibidir.

وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir..."* Bu cümlenin, belâlar esnasında, ilgili kişinin kalbinin yatışmasına bir işaret olması muhtemeldir. Bu ifadeye, "Allah, Resûlünü tasdik edenin tasdikini bilir..." manası da verilmiştir. Çünkü, kim O'nun Resulünü tasdik ederse, bu demektir ki, Allah o kimsenin kalbini hidayete erdirmiştir.

Ayetteki وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ hitabına gelince, bu, "Allah'a itaat edin ve Allah'ın nezdinden getirdiği hakikatler hususunda, O'nun peygamberine itaat edin..." demek olup, bu da, "Belâ ve musibetler karşısında feverân etmeyin.. Allah'tan gelen emirlere uyun ve Peygamber'in sizi kendisine davet ettiği şeylere uyun..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلاَغُ الْمُبِينُ hitabına gelince, bu, "şayet sizler, peygamberin sizi kendisine davet ettiği şeyler konusunda ona icabet

etmezseniz, Resulümüzün görevi, biliniz ki, apaçık bir tebliğ ve meseleleri çok net bir biçimde ortaya koymasıdır.." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Allah, Kendi'nden başka hiçbir tanrı olmayan gerçek Mabûd'dur"* cümlesinin, daha önce geçen *"Mülk O'nun, hamd O'na aittir, O herşeye kadirdir..."* (Teğâbun, 1) ifadeleri gibi, Allah'ın zâtına uygun olan vasıflar cümlesinden olması muhtemeldir. Çünkü, bu ve benzeri sıfatları taşıyan, Kendisinden başka bir ilah olmayan Zât'tır ki, buna göre bu ifade, "O'ndan başka, ibadete müstehak olan kimse yoktur. Her şeyde maksûd ve amaç O'dur; her konuda O'na güvenilir; dönüş ve varış O'nadır" demektir.

Ayetteki, وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ *"Öyleyse iman edenler ancak Allah'a güvenip dayansınlar"* ifadesine gelince, bu, mü'min kimsenin ancak O'na dayanması gerektiğini ve ancak O'nunla güç kuvvet sahibi olması gerektiğini beyandır. Çünkü mü'min kimse, gerçekte kâdir olanın O olduğuna inanır.

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberini yalanlayanlara ve ondan yüz çevirenlere karşı peygamberine yardım ve destek sağlayabilmesi için, peygamberini Kendisine tevekkül etmeye ve işleri hususunda ancak Kendisinden güç kuvvet almaya bir teşviktir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın izni olmayınca, hiçbir musibet gelip çatmaz..."* ifadesi, kendinden önceki ayetlerle nasıl bir münasebet arzeder?" denilirse, biz deriz ki: Bu ayet, *"O halde, Allah ve Resulünü ... tasdik edin..."* (Teğâbun, 8) ayeti ile alâkalı bir ifadedir. Çünkü Allah'a iman edip O'nu tasdik eden kimse, kendisine, herhangi bir musibetin ancak Allah'ın emri ve hükmü ile isabet ettiğini bilir, buna inanır.

★ ★
★

Beklenmeyen Düşmanlar

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَّكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ
وَإِن تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ
عِندَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنفِقُوا خَيْرًا لِّأَنفُسِكُمْ
وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾

"Ey iman edenler, eşlerinizin, evlatlarınızın içinde hakikaten size düşman olanlar da vardır. O halde, onlardan sakının. Af eder, kusurlarını başlarına kakmaz, ayıplarını örterseniz, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Mallarınız da evlatlarınız da sizin için ancak bir imtihandır. Allah'a gelince, büyük mükâfaat O'nun nezdindedir. O halde, gücünüzün

yettiği kadar Allah'tan korkun. (O'nun öğütlerini) dinleyin. İtaat edin. Kendinizin hayrına olarak infak edin. Kim, nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar felaha erenlerin ta kendileridir"

(Teğâbun, 14-16).

Hane Halkının Düşmanlığı

Kelbî şöyle der: "Bir kimse hicret etmek istediğinde, çoluğu-çocuğu, hicret etmemesi için yakasına yapışır ve "sen çekip gideceksin, bizi de ölelim diye burada bırakacaksın" diyorlardı. İşte bu sebeple, bunlar içerisinde ailesinin sözünü dinleyen ve böylece hicret etmeyenler oluyordu. Derken Allah Teâlâ, işte bu kimseleri, hanımlarına, çoluk-çocuklarına itaat etmekten, onların sözünü dinlemekten sakındırmıştı.

Yine bunların içinde, çoluk-çocuğuna itaat etmeyen ve, "Ama Allah'a yemin ederim ki eğer hicret etmesek, Allah da bizimle sizi hicret yurdunda birleştirecek olsa, biz size kesinlikle faydalı olmayız" diyenler vardı. Allah Teâlâ, onları hicret yurdunda birleştirince, (yeniden) onlara infakta ve iyilikte bulunup lütufkâr davranmalarını emretmiştir.

Nüzul Sebebi

Müslim el-Horasanî şöyle der: "Bu ayet, **Avf b. Malik el-Eşca'î** hakkında nazil olmuştur. **Avf**'ın ailesi, onun hicretine, cihada gitmesine karşı çıkıyorlardı." **İbn Abbas** (r.a)'dan, bu ayetin ne demek olduğu sorulduğunda, o şöyle demiştir: "Ayette bahsedilenler, Mekkeliler olup, bunlar müslüman idiler ve Medine'ye gelmek istiyorlardı. Eşleri ve çocukları ise buna engel oluyorlardı. İşte bu husus ayette, *"Eşlerinizin, evlatlarınızın içinde hakikaten size düşman olanlar da vardır. O halde onlardan sakının, yani, onlara ifaat edip de hicret etmemekten sakının"* ifadesiyle anlatılmıştır.

Af Tavsiyesi

Ayetteki *"Affeder, kusurlarını başlarına kakmaz örterseniz"* ifadesi hakkında da **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu Mekkelilerden birisi, hicret edip de, birçok insanın kendisinden önce hicret ettiklerini ve dinlerini daha iyi yaşadıklarını anlayınca, daha önce hicret etmesine mani olan, hanımını ve çocuklarını cezalandırmak istedi. Eğer onlar da gelip, hicret yurdunda birleşirlerse, onlara infak etmeyip, iyi davranmayacağını söyledi. İşte bunun üzerine, bu ayet nazil oldu. Bu, "Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, kâfir oldukları için, sizi İslâm'dan engelleyen düşmanlarınız vardır. İşte onlardan sakının" demektir. Böylece, ayette bahsedilen düşmanlığın, küfür sebebiyle ve imandan engelleme sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Mü'minler arasında ise böyle bir düşmanlık söz konusu değildir. Çünkü mü'min olan hanımları ve çocukları, onların düşmanları olamazlar.

Mal ve Evlat İmtihanı

Hak Teâlâ'nın, إِنَّمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَأَوْلَٰدُكُمْ فِتْنَةٌ *"Mallarınız da, evlatlarınız da sizin için ancak bir imtihandır"* ifadesi, işte bu hicrete mani olan eş ve çocuklar hakkında nazil olmuştur. **İbn Abbas** (r.a) da bu ifadenin tefsiri sadedinde, bu "içinde Allah'a isyan bulunan konularda, onlara itaat etmeyin" manasınadır" demiştir.

Ayetteki, "fitne" (imtihan) sözü, belâ ve insanı âhiretten alıkoyan şeyler anlamınadır. Şu da söylenmiştir: "Allah Teâlâ, malın ve çoluk-çocuğun, kendileri yüzünden insanların fitneye düştüğü şeyler cinsinden olduğunu bildirmiştir. Bu ifade, bütün çoluk-çocuğu içine alır. Çünkü insan, çocuğu sebebiyle, onun vasıtasıyla fitneye düşer, imtihan edilir. Çünkü insan, çoğu kez çoluk-çocuğu yüzünden Allah'a asi olur ve bu yüzden, başkalarının malını çalmak, gasbetmek gibi, haram olan bir işi yapmaya teşebbüs eder."

Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ *"Allah'a gelince, büyük mükâfaat O'nun katındadır"* buyurmuştur. Bu büyük mükâfaat, cennettir. Cenâb-ı Hakk, insanlar sıkıntılara göğüs gersinler diye, katında büyük bir mükâfaatın olduğunu bildirmiştir. Buna göre mana, "çoluk-çocuğunuz sebebiyle, günah olan şeyleri yapmaya yeltenmeyin ve onları, Allah katında sizin için hazırlanmış o büyük mükâfaata tercih etmeyin" şeklindedir.

Var Gücünüzle Allah'ı Sayın

Ayetteki, فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ *"O halde, gücünüzün yettiği kadar Allah'dan korkun"* ifadesine gelince, **Mukâtil**, buradaki "gücünüzü yettiği kadar" ifadesinin, "gücünüzün en son noktasına kadar..." manasına geldiğini söylemiştir. Çünkü mü'min kişi, Allah'dan ittika hususunda, alabildiğine çaba sarfeder. **Katâde** ise, *"Allah'dan hakkıyla ittikâ edin"* (Âl-i İmrân, 102) ayetinin, bu ayetle neshedildiğini söylemiştir. Bazı alimler, bunu kabul etmeyip, tenkid ederek, "Bu doğru değildir. Çünkü *"Allah'dan hakkıyla ittikâ edin"* ayeti ile, güç yetirilemeyecek şekilde olan ittika kastedilmemiştir. Zira böyle bir ittika insan gücünün ve iktidarının üstündedir" demişlerdir.

Ayetteki, وَاسْمَعُوا... *"dinleyin"* ifadesi "Allah'a, Resûlüne ve kitabına kulak verin" manasınadır. Bunun, "Allah'ın ve peygamberinin emirlerine kulak verin" manasına olduğu da söylenmiştir. *"İtaat edin"* yani, "Allah'ın emirleri hususunda, O'na itaat edin", *"İnfak edin"* yani, "Mallarınızdan, Allah için, kendinizin hayrına infak edin."

Ayetteki, خَيْرًا kelimesi, *"infak edin"* fiiliyle mansub olup, (onun mef'ûlü) olup, buna göre sanki, "Kendiniz için hayır olan şeyleri, önceden yapıp gönderin; dünyada iken işleyin" demektir. Binâenaleyh bu ifade tıpkı, *"O halde iman edin ve kendiniz için hayırlı olan işlere yönelin"* (Nisa, 170) ayeti gibidir.

Ayetteki, وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ *"Kim, nefsinin cimriliğinden korunursa..."* ifadesine gelince, buradaki **"şuhh"** kelimesi "cimrilik" manasınadır. Bu, mal hususunda ve başka hususlarda yapılan cimrilikleri içine alır. Nitekim Arapça'da, فُلَانٌ شَحِيحٌ بِالْمَالِ "Falanca, makamı hususunda cimridir." فُلَانٌ شَحِيحٌ بِالْجَاهِ "Falanca, makamı hususunda hırsızdır فُلَانٌ شَحِيحٌ بِالْمَعْرُوفِ Falanca, bilgisi hususunda, ma'rûfa emretmek hususunda haristir" denilir. Ayetteki bu ifadeye, "Kim nefsinin zulmünden korunursa..." manası da verilmiştir ki, buna göre, burada geçen **"şuhh"** kelimesi, "zulüm" (zalimlik) manasına gelmiş olur. O halde **"şuhh"**'dan uzak durabilen, kurtuluşa erenlerdendir.

Bütün Zevce ve Çocuklar mı?

Eğer, "Ayetteki *"Mallarınız da, evlatlarınız da sizin için bir imtihandır"* ifadesi,

bütün mal ve çocuklarının kişinin düşmanı olduğuna; *"Eşleriniz, evlatlarınız içinde hakîkaten size düşman olanlar var"* ifadesi ile; eşlerin ve çocukların bazısının düşman olduğuna delâlet eder (ne dersiniz)?" Biz deriz ki: Bu, (hicrete) mani olma sadedinde söylenmiş bir sözdür. Dolayısıyla buradaki kısmîliğin, bahsi geçen "bütün" cinsinden olması gerekmez. Buna göre ayetin ifade ettiği mana, "Çocuklarınız içinde, size mani olanlar olduğu gibi, olmayanlar da vardır" şeklinde olur. Dolayısıyla, bunlardan olanların bir kısmı "düşman" olmuş olur.

★ ★
★

Allah'a Verilen Güzel Ödünç

إِن تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۚ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٧﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

"Eğer Allah'a güzel bir borç vermek suretiyle, borç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat artırır. Hem sonra sizi affeder. Allah az hayra çok mükâfaat veren, ceza hususunda acele etmeyendir. O, gizliyi de, aşikârı da bilen, azîz, hakîm olandır"

(Teğâbun, 17-18).

Bil ki buradaki, *"Eğer Allah'a güzel bir borç vermek suretiyle, borç verirseniz"* cümlesi, "Eğer, rızasına ermek gayesiyle Allah yolunda harcarsanız, huzuruna yaklaşmak isteyenleri sevdiği, mükâfaatı peşin vermediği ve sizi bağışladığı için, size kat kat karşılığını verir" manasınadır. Bazılarına göre, buradaki "karz-ı hasen" (güzel borç), helâl kazançtan yapılan tasadduk demektir. Bunun, "gönül hoşluğu ile yapılan tasadduk" manasına geldiği de söylenmiştir. **Karz**, Allah yolunda yapılan infak gibi, mükâfaatı (sevabı) ümid edilen şey demektir. **Keşşâf sahibi**, "Karz kelimesinin burada yer alışı, insanları bu işe çağırması hususunda, lütufkâr bir yol tutmak içindir" demiştir.

Ayetteki, يُضَاعِفْهُ لَكُمْ *"Allah onu sizin için kat kat artırır"* ifadesi, "O sizin için, bire karşılık on, bire karşılık yediyüz ve hatta dilediği daha büyük katlarda mükâfaat verir" demektir. Bu kelime, يُضَعِّفْهُ şeklinde de okunmuştur.

Şekûr, Halîm İsimleri

"Şekûr", "karşılık veren" demek olup, "Allah size, teşekkür etmede, ileri derecede davranan kimsenin yaptığı gibi davranarak, büyük mükâfaat verendir" manasına gelir. "Halîm" de böyledir, yani, "O size, kötülükler karşısında sabreden kimselerin davrandığı gibi davranır. Dolayısıyla da onca günah işlemenize rağmen, cezanızı hemen vermez" demektir.

Alîm ve Azîz Vasıflarının İlgisi

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Bu fiiller, Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarına muhtaçtır.

Halbuki Allah Teâlâ burada, kudretinden değil, sadece ilminden bahsederek, "**Alimu'l-Gayb**" *"O, gizliyi de, aşikârı da bilendir"* buyurmuştur?" Biz deriz ki: Ayettekl, "azîz" sıfatı, Allah'ın kudretine de delâlet eden bir ifade olup, birisi birisine baskın çıktığında kullanılan, عَزَّ fiilindendir. "Hakîm" de, Allah Teâlâ'nın hikmetine delâlet eder. "Azîz"in, "kendisini hiçbirşeyin âciz bırakamadığı zat"; "hakim"in ise, "tedbirinden, idaresinde hata etmeyen zat" manasına olduğu da söylenmiştir ki Allah Teâlâ işte aynen böyledir. Dolayısıyla şanı yüce, kibriyası büyük Allah, âlimdir, kâdirdir ve hakîmdir. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a; salat-u selâm da, peygamberlerin efendisi ve sonuncusu, efendimiz Hz. **Muhammed** (s.a.s)'e ve onun âline olsun. (Âmin).

★ ★
★

TALAK SÛRESİ

Bu sûre, oniki ayet olup, Medenî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Talak Usûlü

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ ۖ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِن بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ۚ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ۚ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا ﴿١﴾

"Ey peygamber, kadınları boşayacağınız vakit, iddetlerine doğru boşayın. O iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'dan korkun, onları, evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasınlar. Apaçık bir kötülük yapmış olmaları müstesna... Bunlar, Allah'ın sınırları (kanunlarıdır). Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendisine zulmetmiş olur. Bilemezsin belki Allah bunun arkasından bir başka durum peydah ediverir"

(Talak, 1).

Önceki Sûre İle Münasebet

Bu sûrenin, önceki sûreyle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, o sûrenin başında, *"Mülk O'nun, Hamd O'na aittir ve O herşeye kadirdir"* buyurmuştur. Mülk, nizamının sağlanacağı bir şekilde üzerinde tasarruf edilmeye muhtaçtır. Hamd de, bu tasarrufun, üzerlerinde tasarruf edilenler için, âdilâne ve lütufkârane yapılmasına ve böyle bir tasarruftan menedeceklerin üstesinden gelinebilmesine muhtaçtır. Bu sûredi ilgili hükümlerin anlatılması, işte hakkında herhangi bir düşünceye dalmaya ihtiyaç bırakmayacak bir biçimde, bütün bu hususlara muhtaç olunacağını kapsamaktadır. Binâenaleyh işte bu yönden, bu sûrenin, geçen sûre ile alâka ve irtibatı vardır.

Bu sûrenin başı ile o sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebet de şöyledir: Allah Teâlâ, o sûrenin sonunda, "gaybı ve aşikârı bilen" ifadesiyle, ilminin mükemmelliğine, bu sûrenin başında da, kadınların yararına olan ve boşanmalarıyla ilgili hükümleri

mükemmel bir biçimde bildiğine temas etmiş, böylece o küllî (genel) ifadelerini, bu cüz'î (özel) konularla adeta açıklamıştır.

Nüzul Sebebi

Cenâb-ı Hakk, *"Ey peygamber, kadınları boşayacağınız vakit..."* buyurmuştur. **Enes** (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Hafsa** (r.a)'yı boşadı. O da âilesine gitti. Bu ayet işte bunun üzerine nazil oldu. Şöyle de denmiştir: "O, çok namaz kılıp, çok oruç tutan bir hanım olduğundan Hz. Peygamber onu tekrar nikâhlamıştır." Binâenaleyh **Hz. Hafsa** (r.a)'nın evinden çıkıp, baba evine gitmesi üzerine bu ayet nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s) onu boşadığı zaman, Allah Teâlâ, işbu *"kendileri de (evlerinden) çıkmasınlar"* ayetini inzal etti."

Kelbî "Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Hafsa** (r.a)'ya bir sır söyledi. O da onu, **Hz. Aişe** (r.a)'ye anlattığı için, Hz. Peygamber (s.a.s) öfkelenip, **Hz. Hafsa** (r.a)'yı boşadı. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu" demiştir.

Süddî ise, bu ayetin hanımını hayızlı iken boşadığı için, **Abdullah b. Ömer** (r.a) hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki bu hadise meşhurdur. **Mukâtil** de şöyle der: "Bir takım kimseler de, **Abdullah b. Ömer**'in yaptığını yaptılar. Bunlar, **Amr b. Sa'îd b. el-As** ve **Utbe b. Gazvân**'dır. İşte bu ayet, bunlar hakkında nazil oldu."

Ayetin Muhatabı

Hak Teâlâ'nın يَآ أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ hitabı hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hakk, peygamberine nida etmiş, sonra da, önderleri olduğu için, onun ümmetine hitaben, *"Kadınları boşayacağınız vakit..."* buyurmuştur. Binâenaleyh Peygamber (s.a.s)'e, çoğul sigasıyla hitab edildiğinde, ümmeti, bu hitabın içine dahil olur. **Ebû İshâk** şöyle der: "Bu hitab, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Mü'minler de bu hitabın muhtevasına dahildirler."

b) Ayetin takdirî manası, "Ey Peygamber, ümmetine, "Hanımlarınızı boşayacağınız vakit, şöyle şöyle yapın" de" şeklindedir. Buna göre, ayette, mukadder bir قُلْ (de) kelimesi var. **Ferrâ** ise "Cenâb-ı Hak, hitabı sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapmış, ama hükmü herkese teşmil etmiştir. Nitekim sen, aslında gruba hitap kasdıyla muayyen bir şahsa: "Yazıklar olsun. Allah'dan korkup-utanmaz mısınız ki, sen ona ve onun ehl-i beytine gidiyorsun" dersin. *"Boşayacağınız vakit"* ifadesi, "boşamak istediğiniz zaman" demek olup, tıpkı, *"Namaza kalktığınızda"* (Mâide, 6) ayeti gibi olup bu, "Namaz kılmak istediğinizde..." demektir. Bu hususlaki izah daha önce geçmişti.

Sünnî Talak

Cenâb-ı Hak, فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ *"İddetlerine doğru boşayın"* buyurmuştur. **Abdullah (b. Mes'ûd)** (r.a) şöyle der: "Bir kimse hanımını boşamak istediğinde, onu, içinde onunla cinsî münasebette bulunmadığı bir temizlik döneminde boşardı." B· **Mücâhid**'in de görüşüdür. **İkrime, Mukâtil** ve **Hasan el-Basrî** de "Allah Teâlâ, kocalara, hanımlarını boşamak istediklerinde, içinde cinsî münasebette bulunmadıkları bir temizlik dönemi içinde boşamalarını emretmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"iddetlerine doğru"* buyruğundan anlaşılmaktadır. İfade, "iddet zamanlarına doğru..." demektir. Bu zaman da, ümmetin icmâi ile, kadınının temizlik dönemidir" demişlerdir.

İddet Şekilleri

Ayetteki *"İddetlerine doğru"* ifadesine, "iddetlerini ortaya koymak için..." manası da verilmiştir. Bir gurup müfessir yine, "iddetlerine doğru boşamak", kadını, temiz olduğu dönemde cimâ etmeksizin boşamaktır" demiştir. Velhasıl temizlik döneminde boşamak gereklidir. Aksi halde yapılan boşama, "sünnî" (sünnete uygun) talak olmaz. Sünnî talak ise, ancak hayızdan kesilmiş ve hamile olmayan fakat, kendisi ile cinsî münasebette bulunulmuş, baliğa (akıl-baliğ) kadınlar için düşünülebilir.

Küçük olan, cinsî münasebette bulunulmamış olup, hayızdan kesilmiş ve hamile kadınlar için, ne "sünnî" ne de "bid'i" (bidata uygun) talak olmaz. Bunlar, iddetlerini "kur' " (hayız-temizlik) dönemlerine göre beklemezler. Çünkü talakın sayısında, **Şâfiî** mezhebine göre, sünnet ve bidat diye birşey yoktur. Hatta bir kimse hanımını bir temizlik döneminde üç talakla boşasa, bu "bid'i" olmaz.

Fakat Iraklılar (Hanefiler) bu görüşte değildirler. Çünkü onlar, "Talakın (boşamanın) sayısında sünnet olanın, kişinin, her bir temizlik döneminde, ayrı bir talak vermesidir" demişlerdir. "Nazm" sahibi de, ayetteki *"İddetlerine doğru boşayın"* ifadesinin, talakın sıfatı olduğunu söyleyerek der ki: "Bu nasıl böyle olmasın. Çünkü **lâm**, şöyle çeşitli manalara gelir:

Lâm'ın Manaları

1) İzâfet için...Bu, lâm harf-i cerrinin asıl manasıdır.

2) Sebep ve illeti göstermek için... لِوَجْهِ اللّٰهِ *'Allah rızası için sizi yedirip içiriyoruz"* (İnsan, 9) ayetinde olduğu gibi..

3) İndinde, esnasında manasına ...لِدُلُوكِ الشَّمْسِ *"Güneşin kayması esnasında..."* (İsra, 78) ayetinde olduğu gibi.

(4) فِي (de - da) manasına... لِأَوَّلِ الْحَشْرِ *"Haşr'ın başlangıcında..."* (Haşr, 2) ayetinde olduğu gibi. İşte tefsir ettiğimiz ayettte de bu son manadadır. Çünkü ayetteki bu ifade, "Onları iddetleri içinde (فِي عِدَّتِهِنَّ) boşayın" yani "iddetlerine elverişli bir zaman içinde boşayın" manasınadır.

Keşşâf sahibi de, ayetteki bu ifadeyi, "iddetlerinin başında boşayın" manası vermiştir. Bu tıpkı arabın أَتَيْتُهُ لِلَيْلَةٍ بَقِيَتْ مِنَ الْمُحَرَّمِ "Ona, Muharrem ayından geri kalan bir geceyi karşılarken geldim" demesi gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu ifadeyi, مِنْ قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ şeklinde de okumuştur. Binâenaleyh kadın, "kur' "larından, ilkinden önceki temizlikte boşandığında, iddetini karşılayacak şekilde boşanmış olur. Bundan da maksad, o kadınların, kendileriyle cinsî münasebet yapılmamış bir temizlik döneminde boşanıp, bu hallerini iddetleri bitinceye kadar korumaları kastedilmiştir. İşte boşanmanın en güzeli, en "sünnî"si ve pişmanlıktan en uzak olanı budur.

Bunun delili, **İbrahim en-Nehâî**'den rivayet edilen şu hususdur: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı, hanımlarını, sünnete uygun olarak, bir talakla boşamayı tercih ederlerdi. Sonra da bu talakın iddeti bitinceye kadar, başka talak vermezlerdi." Ashab nezdinde, en sevimsiz görülen boşama şekli ise, bir kimsenin, üç talakla birden hanımını boşaması idi.

Malik b. Enes de, "Ben, talak'ın birer birer verilmesinden başka yol tanımıyorum" demiş ve ister birden, ister ayrı ayrı olsun, üç talakla boşamayı, kerih görmüştür.

Ebû Hanîfe ve arkadaşlarına gelince, bunlar, bir temizlik döneminde, birden fazla talak vermeyi kerih görmüşlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **İbn Ömer'e** hanımını hayızlı iken boşadığı için, *"Allah'ın sana emri böyle değildir. Sünnete uygun olan, o kadını, temizlik döneminin başında olarak boşaman ve onu her "kur' "da, bir talakla boşamandır"* dediği rivayet edilmiştir. **Şâfiî**'ye göre ise, üç talakın birden verilmesinde bir beis yoktur. **Şâfiî**, "Talakın sayıları hususunda, ne "sünnî", ne de "bid'î" herhangi bir şey tanımıyorum. Hepsi mübahtır. Binâenaleyh talakın sünnî olabilmesi için, bir tane olması ve vaktini gözetmen gibi birşey yoktur" demiştir. **Ebû Hanîfe**, hem talakın ayrı ayrı verilmesine, hem de vaktine riayet ederken, **Şâfiî** sadece vakti (yani temizlik içinde boşamayı) nazar-ı dikkate almıştır.

İddet Hesabı

Cenâb-ı Hak, وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ *"O iddeti de sayın"* buyurmuştur. Bu, "O kadının "**kar'** "larını sayın; o **kar'** ları ve iddet içinde vacib olan hak ve hükümleri gözetin. Günlerin sayısını bizzat tesbit edin, sağlama bağlayın. Sayacağınız şeyler hayızların sayısıdır" demektir. Bu saymanın kocalara emredilişiyle ilgili, şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, hakların ve geçimin, kendilerinin ayrılmaz vasfı olanların, kocalar olmasından ötürüdür.

2) İddet içerisinde, çoluk-çocuğu korumak için...

Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Talaka, "sünnî" ve "bid'î" diye adlar verilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Talaka **"bid'î"** adı verilmiştir. Çünkü kadın hayızlı iken, talak verildiğinde, bu hayızlı günlerini, iddetinden sayamayacak; aksine iddeti üç kar' dan fazla olacak; böylece iddet uzayacak ve adeta dört **kar'** olacak, hem sonra o kadın; esnasında boşandığı o hayız döneminde sanki muallakta kalmış gibidir (yani ne boşanmış gibi, ne evli gibidir). Akıl, kişileri zarara sokmayı hoş görmez. Kadın, içinde cinsî münasebette bulunulmuş bir temizlik döneminde boşanması halinde; erkek bu münasebetten bir çocuğun olup olmayacağından emin değildir. Eğer bir çocuk olacağını bilirse, onu boşamaz. Bu böyledir. Çünkü erkek, aralarında bir çocuk olmadığı zaman, hanımını daha kolay boşar. Ama kendisinden bir çocuğa hamile olması halinde, bunu arzu etmez. Doolayısıyla koca hanımını, onunla cimâ ettiği bir temizlik döneminde karısının hamile olmadığı düşüncesiyle onu boşar, sonra onun gebe olduğunu anlarsa pişman olur. Binâenaleyh kocanın, o kadını hayızlı iken boşamasında kadın için; içinde cinsî münasebette bulunduğu ve bu münasebetten ötürü de hamile kaldığı bir temizlik döneminde boşamasında da koca için bir kötülük vardır. Dolayısıyla kadın, kendisiyle cinsî münaşebette bulunulmamış bir temizlik döneminde boşanırsa, bu iki hususdan da uzak durulmuş olur. Çünkü kadın, kocasının kendisini boşadığı andan itibaren iddet beklemeye başlar ve bu bekleyiş, üç **"kar' "** sürer. Erkek de, o kadının kendi çocuğuna hamile olmadığına, zahiren de olsa emin olur.

Sünnete Uymayan Talak

İkinci Bahis: Sünnete muhalif olarak verilen talaklar, bir boşanma sayılır mı? Deriz ki: Evet, sayılır, fakat günahtır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, huzurunda hanımını üç talakla boşayan bir kocaya, أَيُلْعَبُ بِكِتَابِ اللّٰهِ وَأَنَا بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ *"Daha ben aranızda iken, Allah'ın kitabıyla oynuyorsunuz öyle mi?"* dediği rivayet edilmiştir.

Âdet Görmeyenlerin İddeti

Üçüncü Bahis: Küçüklüğünden veya yaşlılığından, yahut da başka sebeplerden ötürü, hayız görmeyen kadınlar, sünnî talakla nasıl boşanır? Deriz ki: Küçük, hayızdan kesilmiş ve hamile kadınların **Ebû Hanife** ve **Ebû Yusuf**'a göre, talakları, üçer aydır (aylara göre ayarlanır). **İmam Muhammed** ve **Züfer** ise şöyle demişlerdir: "Sünnî talak, ancak bir boşamayla yapılan talaktır" demişlerdir. Kendileriyle cinsî münasebette bulunulmamış kadınlar ise, sünnî olarak, ancak bir talakla boşanılırlar. Bunda talak verilmesi için vakit gözetilmez (hayızlı veya temiz olmasına bakılmaz).

Dördüncü Bahis: Cinsî münasebette bulunulmuş bir kadının bir talakla, fakat "bâin" olarak boşanması mekrûh mudur? Deriz ki: Âlimlerimizden bu hususta gelen rivayetler (görüşler) farklıdır. Fakat görünen odur ki bu mekruhtur.

Boşama Vakti

Beşinci Bahis: *"Kadınları boşayacağınız vakit"* ifadesi, hem kendisiyle halvet yapılmış, hem hayız görüp, halvet yapılmayanları, hem hayızdan kesilmişleri, hem hayız görmeyecek kadar küçük olanları, hem de hamile kadınları içine alan genel bir ifadedir. Öyle ise bu ifadeyi sadece hayız gören ve kendisiyle cinsî münasebette bulunulmuş kadınlara has kabul etmek nasıl doğru olabilir? Deriz ki: Burada ne umûmîlik, ne de husûsîlik söz konusu değildir. Fakat "nisâ'" (kadınlar) sözü, insanların dişilerine verilen bir cins isimdir. Bu manada cinsiyyet ise, hem hepsinde, hem bir kısmında vardır. Binâenaleyh buradaki *"kadınlar"* ifadesiyle hem bunlar, hem onlar kastedilmiş olabilir, Binâenaleyh peşisıra, *"(Onları) iddetlerine doğru boşayın"* denilince, *"kadınlar"* ifadesinin, onlardan bir kısmı hakkında kullanıldığı anlaşılmış olur. Bunlar da hayız gören ve **"medhûlün bihâ"** (halvet yapılmış) kadınlardır. **Keşşâf sahibi** de bunu aynen zikretmiştir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, *"Rabbiniz Allah'dan korkun. Onları evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasınlar. Apaçık bir kötülük yapmış olmaları müstesnâ... Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendisine zulmetmiş olur. Bilemezsin, belki Allah bunun arkasından bir iş peydah ediverir"* buyurmuştur.

Mukâtil, ayetteki, *"Allah'dan ittikâ edin"* ifadesine, "Allah'ı sayın. Binâenaleyh emirleri hususunda O'na isyan etmeyin" manasını vermiştir.

Kadınları Evden Kovmayınız

وَلَا تُخْرِجُوهُنَّ ifadesi, "boşadığınız o hanımları, boşamadan önce beraberce oturduğunuz o evlerden çıkarmayın" demektir. Binâenaleyh o evler, boş olur da,

kadın oraya dönüp gelmek isterse, kocalara, satın alma, kiralama ve benzeri yollarla, başka evler bulma hususunda kadınlara yardımcı olmaları gerekir. Kadınlara da, Allah hakkı için, o evlerden çıkmamak düşer. Fakat görünen bir zaruret hali olması müstesna... Binâenaleyh kadın gece ve gündüz (zaruret olmaksızın) bu evden çıkarsa, bu çıkış haram olur. Fakat iddet devam eder.

Fahişe Kelimesi

Cenâb-ı Hak, إِلاَّ أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ *"Apaçık bir kötülük yapmış olmaları müstesna..."* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), "Buradaki "**fahişe**" (kötülük) kelimesiyle, "zinâ etmeleri" kastedilmiştir. Dolayısıyla bu kadınlar kendilerine zinâ cezasının uygulanması için, evlerden çıkarlar" demiştir. **Dahhâk** ve çoğu âlimler, "O halde bu görüşe göre, ayetteki "fahişe" kelimesi, "zinâ etmek" manasınadır" demişlerdir. **İbn Ömer** (r.a), bu ifadeyle, kadınların, iddetleri bitmezden önce o evden çıkmaları hususunun kastedildiğini söylerken; **Süddî** ve diğer kalanlar, bu ifadeyle, "apaçık isyan"ın yani "geçimsizliğin" kastedildiğini söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'ın bu kelimeye "O kadınların edepsizce davranmaları ve konuşmaları müstesna..." manasını verdiği de rivayet edilmiştir. Dolayısıyla o kadınların huysuzluklarından ve edepsizliklerinden ötürü o evlerden çıkarılmaları mübah olur. Bu sebeple de, kocaların, onları evlerinden çıkarma hakkı vardır.

Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Eşler, bu "**sükna**" (mesken) hakkını, karşılıklı anlaşma ile kaldırabilirler mi? Deriz ki: Karı-kocalığın sürdüğü zamanlarda, kocaya farz olan mesken, sadece kadın için bir haktır. Dolayısıyla kadının tek başına bunu ibtâl etme hakkı vardır. Bunun izahı şöyledir: Eşler, nikâhı sürdürdükleri müddetçe, maksadları iyi geçinmek ve biribirlerinden istifade etmektir. Hem sonra bu maksadın tastamam yerine getirilebilmesi için, kadının, kocanın ona ihtiyacı olduğu zamanlarda kocası için hazır halde olmasıdır. Bu ise, ancak kocanın, yemesi-içmesi, katığı, giyeceği ve evi gibi nafakası hususunda o kadına yeterli olduğunda söz konusudur. Ki bütün bunlar sayesinde biraz önce bahsettiğimiz istifadelerin tam ve mükemmel olduğu vasıtalar zincirine dahildirler.

Hem sonra, bundan da öteye, suyun (meninin yani neslin) ve benzeri şeylerin korunma hakkı (ve vazifesi) vardır. Binâenaleyh boşanma olduğunda, temel istifade unsuru ortadan kalkmış olur. Bu istifadenin ortadan kalkması ise, kadından ötürü kocaya gereken vasıtaların (vazifelerin) ortadan kalkması iledir. Dolayısıyla da erkek suyunu (menisini-soyunu) muhafaza etme ihtiyacını hisseder. Bu sebeple de, onu muhafaza etme işi temel unsur olur. Böylece de, muhafaza işinin gerekmesi yüzünden, bunu sağlayacak vasıtalar (vazifeler) gündeme gelir.

Çünkü bunun temeli, bir meskene varıp dayanır. Çünkü o muhafaza, ancak mesken ile sağlanır. Dolayısıyla bu durumda mesken, evlilik sebebiyle o kadına tahsis edilmiş birşey olmaz. "Suyu koruma", hukukullah (Allah'ın hakları) cümlesinden ve karı-kocanın karşılıklı anlaşıp düşüremeyecekleri şeyler cümlesindendir. Bu sebeple, kocası istese bile kadın o evden çıkamaz. Yine kadın istese bile kocası onu ordan çıkaramaz. Ancak o evin yıkılması yahut, evi gasbedenin çıkarması, yahut evin kira

müddetinin sona ermesi durumunda, evden taşınma; yahut bir fitne, bir sel, bir yangın yahut da canı tehlikeye düşürecek birşey korkusu durumu müstesna... Binâenaleyh kendisinden ötürü kadın evden çıkmasına sebep bu şeyler son bulduğunda, kadın tekrar oraya döner.

Rab Vasfındaki Mana

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, *"Rabbiniz Allah'dan korkunuz"* demiş de, sadece *"Allah'dan korkun"* dememiştir (niçin)? Deriz ki: Böyle söylemesinde, öbür türlü söylemesinde bulunmayan beliğ bir incelik vardır. Çünkü "Rab" kelimesi, o kimselerin, çeşitli ortamların son derece mükemmel bir biçimde sağlanması ile, in'am ve ikram demek olan terbiyenin (rububiyyetin) meydana geldiğine dikkatlerini çekmektedir. Dolayısıyla bu eğitmenin elden kaçırılacağı endişesiyle insanlar, alabildiğine ittika (endişe) duyarlar.

Üçüncü Bahis: Bu ayette, hem kocaların kadınları o evlerden çıkarmalarından, hem de kadınların kendiliklerinden çıkmalarından bahsedilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: "Kocaların çıkarmaları", kocaların onları, kendilerine kızdıkları, beraber oturmayı istemedikleri, yahut da kendilerinin o eve ihtiyaçları olmasından ötürü çıkarmamaları, istemeleri halinde ise, kadınların çıkmasına müsaade etmemeleri manasınadır. Bu, erkeklerin, yasağın kalkması hususunda izinlerinin geçersiz olduğunu bildirmek içindir. Kadınlar da, isteseler bile, o evden kendiliklerinden çıkamazlar.

Dördüncü Bahis: بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ **(...mübeyyenetin)** şeklinde de okunmuştur. Bu kelimeyi kesre ile , **"mübeyyinetin"** şeklinde okuyana göre bunun anlamı, "Bu fâhişe - hayasızlık" hakkında düşünüldüğünde, onun bir "fâhişe - hayasızlık" olduğu ortaya çıkar demek olur. Fetha ile, **"mübeyyenetin"** şeklinde okuyanlara göre manası ise, "Onun bir hayasızlık olduğu kanıtlanmış, tesbit edilmiş..." şeklinde olur.

Had Kelimesi

Cenâb-ı Hak, وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ *"Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır"* buyurmuştur. **"Hudûd"**, meselâ yasaklar gibi, aşılamayan, yapılamayan engeller anlamındadır. Gerçekte **"hadd"** ise, bir şeyin kendisine varıp dayandığı son nokta-çizgi demektir. **Mukâtil**, Cenâb-ı Hakk'ın, bu kelime ile, bahsi geçen "sünnî talak" ve diğer hükümleri kastettiğini söyler.

Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ *"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa..."* buyurmuştur ki, bu, "sünnî talak" ile boşamayan ve iddetından sayılabilecek bir halde iken boşamayan (yani hayızlı iken boşayan) kimseler hakkında bir tehdittir.

Ayetteki, فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ *"Şüphesiz kendisine zulmetmiş olur"*. "Kendisini zarara sokmuş..." demektir. Mana, "Kim, Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu bu sınırları aşarsa, kendisini, Rabbinin koymadığı bir mevkie koymuş, oraya yerleştirmiş olur..." şeklinde de olabilir. Çünkü "zulüm", bir şeyi, bulunması gerekli olan yerden başka bir yere koymaktır.

Cenâb-ı Hak, لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا *"Bilemezsin, belki Allah bunun arkasından yeni bir durum peydah ediverir..."* buyurmuştur. **İbn Abbas**,

"Cenâb-ı Hakk bu ayetle kişinin,verdiği talaktan ötürü pişmanlık duyacağını ve iddeti içinde hanımına dönmeyi arzulayacağını kastetmiştir" demiştir. Ki bu, boşamada müstehap olanın, talakları ayrı ayrı vermek olduğunun bir delilidir. Ebû İshâk da, "Bir kimse, aynı anda hanımını üç talak ile boşarsa, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, *"Belki Allah bunun arkasından bir iş peydah ediverir..."* ifadesinin bir manası kalmaz..." demiştir.

★ ★
★

Boşanma Usulü

فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ
وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ
يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ۝ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ۚ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ ۚ
قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ۝

"Sonra, müddetlerini doldurdukları zaman, onları, ya güzellikle tutun, yahut güzellikle kendilerinden ayrılın ve içinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun. Şahitliği, Allah için dosdoğru edâ edin. İşte bu, Allah'a ve ahiret gününe iman etmekte olanlara verilen öğüttür. Kim, Allah'tan korkarsa, Allah ona bir başka kapı açar, onu ummadığı bir cihetten rızıklandırır. Kim, Allah'a güvenip dayanırsa O, kendisine yeter. Şüphesiz ki Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü tayin etmiştir"

(Talak, 2-3).

Cenâb-ı Hak, فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ *"Sonra müddetlerini doldurdukları zaman..."* buyurmuştur ki bu, "o kadınlar, iddet zamanlarının bitimine yaklaştıklarında..." demek olup, "iddet zamanları bittiğinde..." demek değildir. Binâenaleyh, burada "zamanın gelmesi, ulaşması" ile kastedilen, bu zamanın bizzat gelmesi değil, yaklaşmasıdır ki, bunun tefsiri daha önce geçmişti. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bu ifadeyle, "iddetin sonu ve bitişi ile yüzyüze gelinmesi" kastedilmiştir. Şu halde, şimdi siz, muhayyersiniz. İsterseniz ric'at eder (kadına döner)siniz, isterseniz, iyilikle onu boşarsınız. İsterseniz de, ric'atı da ayrılmayı da terkedersiniz..." manası kastedilmiştir. Zararın devam ettirilmesi ise, erkeğin o kadına iddeti bitiminde müracaat edip, sonra da hem iddeti uzatmak, hem de o kadına işkence etmek ve onu cezalandırmak için yeniden boşanmak şeklinde olur.

Boşamada Şahit

Cenâb-ı Hak, وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ *"ve içinizden adalet sahibi iki kişiyi*

de şahit tutun..." buyurmuştur. Bu, "o erkeklere, hem boşarken hem de kadınlarına yeniden dönerken, adil kimseleri şahit tutmaları emrolunmuştur.." demektir. Bu şahit tutma işi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Alışveriş yaptığınızda şahitler tutun..."* (Bakara, 282) ayetinde de olduğu gibi, **Ebû Hanîfe**'ye göre menduptur. **Şâfiî**'ye göreyse, karısına yeniden dönerken farz; ayrılırken ve onu boşarken ise mendubtur.

Şahit tutmanın faydaları şu şekilde sıralanmıştır. Bir kere, aralarında karşılıklı bir inkârlaşma meydana gelmez. Erkek, o kadını iyilikle salıverdiği hususunda töhmet altında tutulmaz. Eşlerden biri ölüp de geriye kalanın vâris olması için, evliliğin sürdüğünü iddia etmemesi.. Yine bu şahit tutma işinin, ihtiyâta binâen emrolunduğu zira, kadın, kocasının kendisini tekrar nikahladığını inkâr edip, böylece iddetinin son bulduğunu ve başka bir kocayla evlenmek istemesini önlemek için olduğu ifade edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, şahit olacak kimselere hitap ederek, وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ *"Şahitliği dosdoğru edâ edin..."* buyurmuştur ki, bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti.

Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً *"Kim Allah'tan korkarsa, ona bir çıkış yeri ihsan eder..."* buyurmuştur. **Şa'bî**, bu ayete, "Kim iddetine doğru boşarsa, Allah Teâlâ bu kimse için, onun, kadına yeniden dönmesine bir yol halkeder" derken, başkaları da bu ifadeye, "İnsanlara zor gelen bütün şeyler hususunda bir çıkış yolu yaratır.." anlamı vermişlerdir. **Kelbî** de, "Kim, musibetlere sabrederse, Allah o kimseye, cehennemden kurtulup cennete götüren bir çıkış yolu ihsan eder..." manasını vermişlerdir.

Bu ayet Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde okunduğunda, Hz. Peygamber, *"Dünya şüphelerinden, ölüm sekerâtından ve kıyamet gününün sıkıntılarından bir çıkış yolu ihsan eder..."* buyurmuştur.

Nüzul Sebebi

Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: Bu ve devamı olan ayetler, **Avf ibn Mâlik el-Eşcaî** hakkında nazil olmuştur. Düşmanlar, oğlunu esir almışlardı. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatır ve ihtiyacını ona arzeder de, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, اِتَّقِ اللَّهَ وَاصْبِرْ وَأَكْثِرْ مِنْ قَوْلِ لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ *"Allah'tan kork, sabret ve "La havle ve la kuvvete illâ billâh..." cümlesini söylemeye devam et.."*[40] der, adam da böyle yapar. Bir gün, evde iken oğlunu karşısında bulur, zira oğlu düşmanların elinden kurtulmuş, derken bir deve sürüsüne rastgelmiş ve onu da sürüp babasına getirmişti.

Keşşâf sahibi de şöyle der: "Babası evde bulunduğu bir sırada, oğlu kapıyı çalar. Yanında da yüz deve getirmişti. Öyle ki, düşmanlar bu develeri görememişler, o da bunları sürüp getirmişti.. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *".. onu ummadığı bir cihetten rızıklandırır.."* ifadesiyle anlatılan bu hususdur." Şöyle de denebilir: "Kim Allah'tan korkar, helâl kazancı tercih eder ve âilesine (onun huysuzluğuna) karşı sabrederse, eğer bir sıkıntısı varsa, Allah onun bu sıkıntısını giderir ve onu, ummadığı bir yerden rızıklandırır.."

40) **Müslim, Cevâiz**, 15 (2/636); **Tirmizî, Daavât**, 131 (5/580).

Yine, **Keşşâf sahibi**, ayetteki, *"kim Allah'tan ittikâ ederse.."* ifadesinin, biraz önce geçen "talâk"ın sünnî (sünnete uygun) bir şekilde verilmesini tekid eden bir cümle-i itirâziyye olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ *"Kim Allah'a güvenip dayanırsa, O, kendisine yeter.."* buyurmuştur ki, bu, "Kim, kendisini gelip bulan (musibetler) hususunda Allah'a güvenirse, Allah onu üzen bu şeyler hususunda ona yeter.." demektir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ اَحَبَّ اَنْ يَكُونَ اَقْوَى النَّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ *"Kim insanların en güçlüsü olmak isterse Allah'a dayansın, tevekkül etsin.."* buyurmuştur. اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهِ ifâdesi, izâfet ile بَالِغُ اَمْرِهِ şeklinde okunmuştur ki, bu ifadenin manası, "emrini infâz eden, yerine getiren" şeklindedir. **Mufaddal** ise, bu ifâdeyi بَالِغاً اَمْرَهُ şeklinde okumuştur. Ki bu durumda **Mufaddal**, قَدْ جَعَلَ ifâdesini اِنَّ 'nin haberi kılmış, بَالِغاً ifadesini de hâl tutmuş olur. **İbn Abbas** da, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadesi ile, bunun bütün mahlukat hakkında böyle olacağını kastettiğini söylemiştir ki, buna göre mana "Allah, sizin hakkınızda dilediği hususlarda emrini ulaştıracaktır" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْراً *"Allah her şey için bir ölçü tayin etmiştir..."* buyurmuştur. Ki, buradaki قَدْراً kelimesi, تَقْدِيراً ve تَوْقِيتاً anlamlarında olup, bu, Allah'a tevekkül etmesi ve işleri O'na havale etmenin gerekliliğini beyan eden bir ifadedir. **Kelbî** ve **Mukâtil** ise bu ifadeye, "Sıkıntı ve refaha dair bir şeyin, Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği bir noktaya varıp dayanacağı, ne bir an önce ne de bir an sonra vaki olamayacağı bir zamanı vardır.." şeklinde mana vermişlerdir. **İbn Abbas** da, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, "Meşîetimle yarattığım her şeyi takdir ettim.." manasını kastettiğini söylemiştir.

Ulemânın ekserisine göre, فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ... مَخْرَجاً ifâdesine kadar bir ayet, Buradan قَدْراً ifadesine kadar da diğer bir ayettir. Kûfelilere ve Medinelilere göre ise, tümü bir ayettir. Bu ayette "Kadınların hallerini görüp gözetmedeki takvanın, mala (zenginliğe) varıp dayandığı" hususunda bir nükte bulunmaktadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk, *"Kim Allah'tan korkarsa, ona yeni bir kapı açar"* buyurmuştur ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer onlar fakir iseler, Allah onları fazlıyla zenginleştirir.."* (Nûr, 32) ayeti gibidir.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'a dayanırsa, O ona yeter"* ifadesi, rızık, yiyecek elde etmek için çalışıp çabalamanın gerekmediğine; *"Cum'a namazı ifa edildiği (bittiği) zaman yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin.."* (Cum'a, 10) ayeti ise savaşmanın gerekliliğine delalet etmektedir. Bunlar nasıl telif edilir? Biz deriz ki: **Cum'a Sûresi**'ndeki ayet, bunun gerekliliğine delalet etmez. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın ...فَانْتَشِرُوا ifadeleri, daha önce de geçtiği gibi, mübahlık içindir. İbâha ise, mecburilik, "muhayyerliğe" ters düştüğü için çalışıp çabalamaya ihtiyaç duymaya ters düşen şeylerdendir.

★ ★
★

Hayız Görmeyenlerin İddetleri

وَالّٰٓـِٔي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِن نِّسَآئِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ أَشْهُرٍ وَالّٰٓـِٔي لَمْ يَحِضْنَ
وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا ۝
ذٰلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنزَلَهُ إِلَيْكُمْ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا ۝

"Kadınlarınız içinde (artık) adetten kesilmiş olanlarla, henüz adetini görmemiş bulunanların iddetleri de, eğer şüphe ederseniz, onların iddeti üç aydır. Hamile kadınların iddetleri ise, yüklerini vaz etmeleri (doğurmalarıdır). Kim, Allah'tan korkarsa, O, kendisine her işinde bir kolaylık verir. İşte bu, Allah'ın size indirdiği emirdir. Kim Allah'tan korkarsa, O, onun kusurlarını örter, onun mükâfaatını büyütür"

(Talak, 4-5).

Cenâb-ı Hakk, Bakara Sûresi'nde, hayız gören; kocası ölmüş kadınların iddetlerini bildirmiş, burada da, orada bahsetmediği diğer kadınların iddetlerinden bahsetmiştir. Rivayet olunduğuna göre **Muâz b. Cebel**, "Ey Allah'ın Resulü, biz hayız gören kadınların iddetinin ne olduğunu öğrendik. Peki, hayız görmeyenlerin iddeti nedir?" deyince, Cenâb-ı Hak, işbu وَالّٰٓـِٔي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ ayetini indirdi.

Cenâb-ı Hak, إِنِ ارْتَبْتُمْ *"eğer şüphe ederseniz..."* buyurmuştur ki bu, "Eğer, hayız görmedikleri o iddet içinde onların hamile olup olmadıkları şüphesine düşerseniz, işte bunların hükmü budur, üç aydır" demektir. Bunun, "Eğer, büluğa ermiş kadınların, hayızdan kesilme yaşına erip ermedikleri hususunda şüpheye düşerseniz bunun hayız mı yoksa "istihâze kanı mı (hastalıktan dolayı gelen) olduğunu kestiremezseniz, bunların iddetleri üç aydır. Ulema bu yaşı altmış ve ellibeş ile sınırlamışlardır.

Küçük Kadınların İddeti

"Bunların iddetleri üç aydır.." ayeti nazil olunca da, birisi ayağa kalkarak, "Ey Allah'ın Resûlü, peki hayız görmeyecek derecede küçük olanların iddeti ne kadardır?" deyince, وَالّٰٓـِٔي لَمْ يَحِضْنَ *"henüz adetini görmemiş bulunanlar..."* ayeti nazil oldu.. Ki bu, "Bunlar da, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlar gibi olup, iddetleri üç aydır.." demektir.

Hamilelerin İddeti

Derken, bir başka birisi ayağa kalkaraka, "Peki, ey Allah'ın Resûlü, hamile kadınların iddeti ne kadardır?" deyince de, *"Hamile kadınların iddetleri ise; yüklerini vaz etmeleridir (doğurmalarıdır).."* kısmı indi. Ki, bunun da manası, "onların, kocalarıyla aralarındaki şeyin, bağın sona ermesi hususundaki iddet süreleri, o çocuklarını doğurmalarıdır.." şeklindedir. Ki bu ifade, her hamile kadın hakkında genel

bir ifadedir. **Hz. Ali** (r.a), bu iki müddetten en uzun süreli olanını nazarı dikkate alır ve Cenâb-ı Hakk'ın, ...وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ *"Kocası ölmüş kadınlar..."* (Bakara, 234) ayetinin hükmünün, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hamile kadınların iddetleri ise..."* ayetinin bu hükmüne giremeyeceğini söyleyerek şöyle demiştir: "Çünkü, çocukları doğurma işi, ancak boşama iddetinde söz konusu olur. Dolayısıyla bu, kadın hayız gören bir kadın olup da kocası öldüğünde bekleyeceği iddete ters düşmez." **İbn Abbas**'a göre de, kocası ölmüş hamile kadınların iddeti, iki zamandan en uzun olanıdır.

İbn Mes'ûd ise, şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ ifâdesi, yeni başlayan, Cenâb-ı Hakk'ın وَاللَّائِي يَئِسْنَ ifadesine atfedilmeyen bir cümle olması da mümkündür. Bu ifadenin mübteda olması halinde bütün iddetleri içine alır." Bunun delili, **Sübey'a bint el-Hâris** ile ilgili haberdir. Çünkü o, kocasının ölümünden onbeşgün sonra çocuğunu doğurmuş. Allah'ın Resûlü de ona, "evlenebilirsin.." demiştir. Böylece bu ifade, dört ay on gün geçmeden önce de, evlenmenin mübah olduğuna delâlet eder. Hamilenin iddeti ise, her halükârda, çocuğunu doğurması ile sona erer.

Hasan el-Basrî ise şöyle demiştir: "Eğer kadın, iki çocuğundan birisini doğurursa iddeti sona erer. Çünkü Hak Teâlâ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ *"Onların hamlini doğurmaları"* buyurmuş, أَنْ يَضَعْنَ أَحْمَالَهُنَّ "Onların hamlerini doğurmaları" dememiş. Ancak bu doğru değildir. Ayet-i kerime, أَحْمَالَهُنَّ şeklinde de okunmuştur.

Ayetteki, وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا *"Kim Allah'tan korkarsa, O, kendisine her işinde bir kolaylık verir"* cümlesi, "Allah, işlerinde o kimseye yardım eder; işlerini ona kolaylaştırır ve salih amel yapmaya onu muvaffak eder" demektir. **Atâ** bu ifadeye, "Allah bu kimsenin dünya ve ahiret işlerini kolaylaştırır" manasını vermiştir.

Cenâb-ı Hak, ذَٰلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ *"İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir"* buyurmuştur. Bu, "O bahsedilen hükümler Allah'ın size indirdiği emirleridir. Kim O'na itaatta bulunmak suretiyle, Allah'dan korkar da, **Muhammed** (s.a.s)'in getirdikleriyle amel ederse, Allah bu kimsenin, bir namaz vaktinden diğer namaz vaktine kadar ve bir cum'adan diğer cum'aya kadar işlemiş olduğu günahlarını örter ve ahirette onun ücretini bolca verir" demektir ki bu, **İbn Abbas** (r.a)'ın tefsiridir.

Buna göre eğer, "Hak Teâlâ, أَنْ يَضَعْنَ "vaz etmeleri" buyurmuş; ama أَنْ يَلِدْنَ "doğurmaları.." demeniştir (niçin)?" denilirse, biz deriz ki: Hamil, kadınların karnında bulunan şeylerin tümüne verilen isimdir. Eğer bu kimsenin dediği gibi olsaydı, bu kadınların iddetleri, "hamil"lerinin bir kısmını vaz etmeleriyle son bulurdu. Halbuki durum böyle değildir.

★ ★
★

Boşanan Kadının Sükna Hakkı

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنتُم مِّن وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ ۚ وَإِن كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ۚ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ ۖ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُم بِمَعْرُوفٍ ۖ

وَإِن تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَىٰ ۝٦ لِيُنفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ ۖ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنفِقْ
مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ ۚ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا ۚ سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ۝٧

"(Boşanan o kadınları) gücünüzün yettiği kadar, ikamet ettiğiniz yerin bir kısmında oturdun. (Evleri), başlarına dar getirmek için, onlara zarar vermeyin. Eğer onlar hamile iseler, hamllerini doğuruncaya kadar, nafakalarını verin. Eğer sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini verin. Aranızda bu hususta güzelce müşavere edin. Eğer zorluğa uğrarsanız, bu durumda o çocuğu bir başka kadın emzirir. (Hali-vakti) geniş olan, nafakayı genişliğine göre versin. Rızkı dar verilmiş olanlar da, nafakayı, Allah'ın kendisine verdiği kadarından versin. Allah hiçbir kimseye, ona verdiğinden fazlasını yüklemez. Allah güçlükten sonra bir kolaylık ihsan eder"

(Talak, 6-7).

Ayetteki, *"(Onları) oturtun"* ifadesi ve daha sonra gelenler, *"Kim Allah'dan korkarsa.."* (Talak, 5) ayetinde geçen takva (korku) şartını açıklayan ifadelerdir, Buna göre, sanki, "Boşanmış kadınlar hakkında, nasıl takva ile muamele edilir?" denilmiş de, bunun üzerine böyle cevap verilmiş. **Keşşâf sahibi** şöyle der: مِنْ حَيْثُ 'deki "min" harf-i cerri zâid olup (manada bir tesiri olmayıp), mana "Siz nerede oturuyorsanız, onları da orada oturtun" şeklindedir."

Ebû Ubeyde, مِنْ وُجْدِكُمْ ifadesine, "vus'atınıza göre" manasını verirken; **Ferrâ**, "takatınız oranında..." manasını vermiştir. **Ebû İshâk** da, "Arapça'da "mal sahibi oldum" manasında, وَجَدْتُ فِي الْمَالِ وُجْداً denilir" demiştir. Ayetteki bu kelime, hem vav'ın fethası, hem de kesresiyle okunmuştur. O halde **"vücd"**, **vus'** ve **takat** (güç ve kudret) demektir.

Ayetteki, وَلاَ تُضَارُّوهُنَّ ifadesi, "mesken(ler) ve nafaka hususlarında cimri davranmak ve işi yokuşa sürmek suretiyle, o kadınlara zarar vermeyi yasaklayan" bir ifadedir.

Bain Talak

Hak Teâlâ'nın, *"Eğer onlar hamile iseler, hamllerini doğuruncaya kadar, nafakalarını verin"* ifadesi, **talak-ı bâin** ile boşanmış kadının hükmünü beyan eden bir ifadedir. Çünkü **ric'î talak** ile boşanmış kadın, hamile olmasa da, nafakayı hakeder. Eğer bu kadın üç talak ile boşanmış, yahut **"hul' "** yapmış (mal karşılığı boşanmış ise), hamile olması durumu hariç, böylesi kadın için nafaka yoktur. **İmâm Malik** ve **Şâfiî**'ye göre de, talak-ı bâin ile boşanmış kadının, nafaka değil sadece, mesken hakkı vardır. **Hasan el-Basrî** ve **Hammâd**'dan rivayet edildiğine göre, **Fatıma binti Kays** ile ilgili şu hadisten ötürü, böylesi kadının ne nafaka, ne de mesken hakkı vardır: **"Fatıma**'nın kocası, onu bâin talak (kesin talak) ile boşadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Artık senin ne mesken, ne de nafaka hakkın var"* buyurdu.

Radâ (Süt Emzirme)

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini verin"* ayeti, "Daha önce de geçtiği gibi, emzirme hakkı ve ücretini verin" demektir ki bu, "hernekadar o çocuğun doğmasından ötürü gelmiş ise de, süt, o kadının mülkü olduğunun delilidir. Aksi halde kadın buna karşılık ücret alamazdı. Bu ifade de aynı zamanda, emzittirme ve nafaka vermenin, çocuklardan ötürü kocanın; onları tutma, koruma, terbiye etme ve ona kefil olmanın kadının hakkı oluşunun delili vardır. Aksi halde kadın, ücretin tamamını değil de bir kısmını alabilirdi.

Aile İçi İstişare

Hak Teâlâ'nın, وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ *"Aranızda bu hususta güzelce müşavere edin"* ifadesine gelince, **Atâ**, Cenâb-ı Hakk'ın, buradaki "marûf" ile, lütuf-ihsan, manasını kastettiğini söyler. **Mukâtil** ise, bunun, ana-babanın karşılıklı anlaşmalarını ifade ettiğini söyler. **Müberred** de bu ifadeye, "Taraflar birbirlerine ma'rufu emretsinler" manasını vermiş ve ayetteki hitabın, eşlere (karı-kocaya) olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh buradaki maruf ile, erkeğin hanımı ve ona vereceği nafaka hakkında kusur etmemesi; kadının da, o çocuk ve onu emzirme hususunda kusur etmemesi kastedilmiştir. وَأْتَمِرُوا kelimesinin izahı daha önce geçmişti. Bunun, "Kadının güçlük hissettiğinde, erkeğin, çocuğunu emzirme hususunda, o kadınla müşavere etmesi" manasına geldiği de ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hak وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى *"Eğer (ücret konusunda) zorluğa uğrarsanız, bu durumda o çocuğu bir başka kadın emziriri"* buyurmuştur.

Nafaka

Daha sonra da, لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ *"(Hali-vakti) geniş olan nafakayı genişliğine göre verir"* ifadesiyle, bu infakın miktarını beyan etmiş. Hali-vakti yerinde olanlara, emziren kadınlara buna göre davranmalarını, ücretini ona göre vermelerini; hali-vakti yerinde olmayanlara da, hallerine göre ücret vermelerini emretmiştir. Bu, tıpkı, *"Zengin olan kudretince, darda bulunan halince..."* (Bakara, 236) ayeti gibidir.

Cenâb-ı Hak, ...لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْساً إِلَّا مَا آتَاهَا *"Allah hiçbir kimseye ona verdiğinden yani ona verdiği rızıktan fazla mükellefiyet yüklemez"* buyurmuştur. **Süddî** bu ifadeye, "Allah, fakiri zengini tuttuğu mükellefiyetin aynısıyla mükellef tutmaz" manasını vermiştir.

Zorluktan Sonra Kolaylık

Hak Teâlâ, سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْراً *"Allah güçlükten yani darlık ve sıkıntıdan sonra bir kolaylık, yani bir zenginlik, bolluk ve genişlik ihsan eder"* buyurmuştur. Çünkü o zaman, müslümanlar genellikle fakr-u zaruret içinde idiler. Bundan dolayı Allah Teâlâ onlara, bu darlıktan sonra bir kolaylığın olacağını bildirmiştir ki bu, onlar için umdukları şeyi müjdelemek gibi bir şeydir.

Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:

Birinci Bahis: مِنْ حَيْثُ'deki مِنْ , ne manayadır? Deriz ki: Bu, **min-i ba'ziyye**

olup,"Eğer sizin sadece bir eviniz varsa, o boşadığınız kadını, bu evinizin bir kısmında, bazı yerlerinde oturtun" demektir.

İkinci bahis: مِنْ وُجْدِكُمْ ifadesinin i'rabtaki yeri nedir? Deriz ki: Bu مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ ifadesinin, bir atfı beyânı, bir tefsiri olup, mana: "Onları, gücünüze göre olan meskenlerinizin bir yerinde oturtun" şeklindedir.

Üçüncü Bahis: Sizce her boşanan kadının nafaka verilmesi gerektiğine göre, ayetteki, *"Eğer onlar hamile iseler..."* şartının hikmeti ve manası nedir? Deriz ki: Bunun hikmeti şudur: Doğurma müddeti eğer uzarsa, doğurma süresi geçtiği için, artık nafaka verilmesi gerektiği sanılabilir. Dolayısıyla Allah bu ifadeyle, böyle bir yanlış zannı ortadan kaldırmıştır.

★ ★
★

İmha Edilen Diyarlar

وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨﴾ فَذَاقَتْ
وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ
آمَنُوا قَدْ أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿١٠﴾ رَّسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۚ وَمَن يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
أَبَدًا ۖ قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ۖ يَتَنَزَّلُ
الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۙ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

"Rabbisinin ve O'nun peygamberlerinin emrinden uzaklaşıp azmış olan, nice memleket(ler) vardır ki Biz onları en çetin bir hesaba çektik ve akıllara şaşkınlık verecek bir azaba düçâr ettik. İşte o diyarlar yaptıklarının vebalini tatmış ve işlerinin sonu bir hüsran olmuştur. Allah, bunların benzerleri için de, pek çetin bir azab hazırladı. O halde, ey iman etmiş olan akl-ı selim sahipleri, Allah'dan korkun. Allah size gerçek bir zikir indirmiştir. İman edip de sâlih amellerde bulunanları, karanlıklardan nûra çıkarmak için bir de peygamber göndermiştir. O (peygamber), Allah'ın herşeyi açık açık gösteren ayetlerini size okuyup durmaktadır. Kim Allah'a iman eder ve sâlih amellerde bulunursa, onu altından ırmaklar akan cennetlere, hepsini de içlerinde ebediyyen kalmak üzere yerleştirir. Allah ona gerçekten ne güzel rızık (mükâfaat) vermiştir! Allah yedi göğü ve onlar kadar da yeri yaratmış olandır. (Allah'ın) emri, bunlar arasında durmadan iner. Allah'ın gerçekten herşeye

kadir olduğunu ve ilmiyle herşeyi kuşatmış olduğunu bilmeniz içindir bunlar..."

(Talak, 8-12).

Ayetteki, وَكَأَيِّنْ ile ilgili izah daha önce geçmiş olup, Hak Teâlâ aslında, içinde yaşayan ahaliyi kastederek, bu memleketleri, *"Rabbisinin emrinden uzaklaşıp azmış"* ifadesi ile, azgınlık ile tavsif etmiştir. Bu tıpkı, *"O beldeye sor"* (Yusuf, 82) ayetinde olduğu gibidir. **İbn Abbas** (r.a) عَتَتْ kelimesine "Rabbisinden yüz çevirmiş" manasını verirken; **Mukâtil**, "Rabbinin ve peygamberlerinin emrine muhalefet etmiş..." manasını vermiştir.

فَحَاسَبْنَاهَا حِسَاباً شَدِيداً ifadesi, "Allah ve memleketlerin halkını, dünyadaki yaptıklarına göre hesaba çekip cezalandırmıştır" demektir. "Azab" manası, *"şaşkınlık verecek bir azaba düçâr ettik"* ifadesinden anlaşılmaktadır ki bu da, "çok çetin ve büyük bir azab..." demektir. Bu manaya göre Cenâb-ı Hakk, hesab çekişini, "azab etmesi" ile açıklamıştır. **Kelbî** de ayette bir takdîm-te'hir olup, takdirinin, "Dünyada onları azâba düçâr ettik, âhirette de çok çetin bir hesabla sigaya çektik" şeklinde olduğunu; buradaki hesabla, âhiret hesâb ve azabının kastedildiğini söylemiştir.

"İşte o diyarlar yaptıklarının vebalini tatmış" yani yaptıklarının çetin azabını ve küfürlerinin cezasını tatmışlardır. **İbn Abbas** (r.a) buradaki "vebâl..."e, "küfürlerinin neticesini görüp-tattılar" manasını vermiştir.

"(Bunların) işinin sonu, yani azgınlarının neticesi, bir hüsran, yani bir âhiret iflası ve ziyanı, olmuştur." Bu mana, Hak Teâlâ'nın, *"Allah bunların benzerleri için de pek çetin bir azab hazırladı"* cümlesinden anlaşılmaktadır. Cenâb-ı Hakk bu beyanı ile, Mekke kâfirlerini, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i yalanlamaktan, dolayısıyla da kendilerinden önceki ümmetlerin başına gelen şeylerin aynısının başlarına gelmesinden korkutmuş, uyarmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ *"O halde ey akl-ı selim sahipleri Allah'tan korkun"* hitabı mü'minlere yönelik bir hitab olup, Allah'ı ve Resûlünü inkârdan korkun" demektir.

Zikr'in Manası

Ayetteki, قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْراً رَسُولاً *"Allah size, bir zikir, bir resûl indirmiştir"* cümlesi ile ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Allah size bir zikir (hatırlatma) indirmiştir ki bu zikir, peygamberdir. Allah, Peygamber (s.a.s), onların dinleri ve ahiretleri ile ilgili şeyleri bu kimselere hatırlattığı için, kendisine "**zikir**" adını vermiştir.

b) Ayetin takdiri manası, "Allah size bir zikir (Kur'ân) indirdi ve bir peygamber gönderdi" şeklindedir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Buradaki resûl (peygamber) ile **Cebrâil** kastedilmiştir ve bu, ذِكْراً bir zikirden bedeldir. Çünkü **Cebrail** Allah'ın ayetlerini okur (hatırlatır). Binâenaleyh onun inişi, zikrin (Kur'ân'ın) inişi demek olur." "Zikir" kelimesiyle bazan da "şeref" manası kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk bu manada, *"Şüphesiz ki o senin için ve kavmin için bir zikirdir"* (Zuhruf, 44)

buyurmuştur. Bu ifade ile bazan, "Kur'ân" manası da kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, bu manada,*"Biz o zikri indirdik"* (Nahl, 44) buyurmuştur.

Ayetteki, "**resûl**" kelimesi, هُوَ رَسُولٌ "O (zikir), peygamberdir" ki size *"Allah'ın ayetlerini apaçık olarak okumaktadır"* şeklinde de okunmuştur. Ayetteki, "**mübeyyinât**", "**mübeyyenât**" şeklinde de okunmuştur. Buradaki, "Ayetler", hüccetler-deliller manasınadır. Kelimenin "**mübeyyinât**" şeklinde okunması halinde mana, "ilahî emir ve yasakları, helâl ve haramları açıklayan ayetler..." şeklinde olur, "**mübeyyenât**" şeklinde okunması halinde ise, Allah Teâlâ, ayetlerini açıklamış olduğunu ve Kendi katından geldiğini beyan etmiş olur.

Hak Teâlâ, *"İman edip de salih amellerde bulunanları, karanlıklardan nûra çıkarmak için..."* yani, "küfrün karanlığından, imanın nûruna (aydınlığına); şüphenin karanlığından, hüccetin nûruna; cehennemin karanlığından, ilmin nûruna çıkarmak için (peygamber göndermiştir) buyurmuştur.

Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayetteki *"... akl-ı selim sahipleri, Allah'tan korkun"* hitabının, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbinizin ve O'nun peygamberinin emrinden uzaklaşıp azmış olan, nice memleket(ler) vardır.."* ifadesiyle ilgisi var mıdır, yok mudur? Biz deriz ki: *"Allah'tan korkun"* hitabı "**memleket**" kelimesiyle, "ora halkı"nın kastedildiğini söyleyenlerin görüşünü destekler. Çünkü bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın bu hitabının, akıl sahiplerine olduğunu gösterir. Aklı olmayanlara hitap edilmez. Cenâb-ı Hakk'ın, *"nice memleket(ler)"* ifadesinin, hem terkib'i, hem de terğîb'i ihtiva eden bir ifade olduğu da ileri sürülmüştür.

Müttakilere Takva Emri?

İkinci Bahis: İman, gerçekte, "takva"nın ta kendisidir. Halbuki, iman etmiş olan akl-ı selim sahipleri, ister istemez müttakiler zümresindendir. Binâenaleyh, daha nasıl bunlara, "Allah'tan korkun.." diye hitap edilebilir? Biz deriz ki: Takvanın, çeşitli derece ve kademeleri vardır. O halde, bu demektir ki, takvanın ilk basamağı şirkten korunmadır. Geriye kalan basamakları ve dereceleri ise, şirkin dışında kalan günahlardan korunmadır. Binâenaleyh, iman ehline, "müttakî olmaları" emrolunduğunda bu emir, "şirk" açısından değil, küçük ve büyük günahlar açısından verilmiş olan bir emir olur.

Muzari Yerine Mazi

Üçüncü Bahis: Allah'ı tasdik eden herkes, karanlıklardan nûra çıkmış olur. Durum böyle olunca, ayetteki, لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا yerine, لِيُخْرِجَ الَّذِينَ كَفَرُوا "... kâfir olanları çıkarmak için..." denilmesi gerekmez miydi? Biz deriz ki, bu ifade ile لِيُخْرِجَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ "iman edenleri çıkarması için..." ibaresi kastedilmiştir; zira, mazî sigasıyla muzari sigası kastedilebilir. Nitekim, meselâ Cenâb-ı Hak إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ (Al-i İmran, 55) buyurmuştur ki, bu إِذْ يَقُولُ اللَّهُ takdirindedir. Ayetteki ifadeye, "İman etmelerinden sonra kendileri için ortaya çıkan bir takım karanlıklardan, iman edenleri çıkarması için..." şeklinde de mana verilebilir.

Ayetteki, وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ *"Kim Allah'a iman eder..."* cümlesinde Allah'ın, mü'minlere vermiş olduğu mükâfaatın büyük ve son derece hayran bırakan türden olduğu vurgulanmıştır. يُدْخِلْهُ kelimesi, nûn ile (نُدْخِلْهُ) de okunmuştur.

قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقاً *"Allah ona gerçekten ne güzel rızık (mükafaat) vermiştir!"* cümlesine gelince, **Zeccâc** bu ifadeye, "Allah, bu kimseyi, nimetleri sona ermeyen, cennetlerle rızıklandırmıştır..." manasını vermiştir. Ayetteki رِزْقاً kelimesine, "dünyada taat, ahirette mükâfaat manası da verilmiştir ki, bunun bir benzeri de, *"Rabbimiz; bize dünyada da ahirette de bir güzellik ver.."* (Bakara, 201) ayetidir.

Gök Kadar Yer

Kelbî, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı bir kubbe gibi, biribiri üstünde yedi gök; tabakalar halinde ve birbirine bitişik olma açısından da, yerden de bir bu kadarını yarattığını söylemiştir ki, bu, tıpkı, meşhur olan şu görüş gibidir: Yer, üç tabakadır. Birisi, sırf yer (toprak) tabakası; diğeri, salt toprak olmayan çamur tabakası; üçüncüsü de, bir tarafı denize, bir tarafı da karaya açılan tabaka ki, işte, mamûr ve meskûn olan tabaka da budur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ hem yedi kat göğe, hem de o gökteki yıldızlara, yani gezegenlere nisbetle yedi "iklim (mıntıka, bölge)'nin kastedilmiş olmasında akıldan uzak görülecek bir taraf yoktur. Çünkü, bu yıldızlardan her birinin özelliği, o yerin mıntıkalarından herbirinde ortaya çıkar, böylece de yer, işte bu açıdan yedi tane olmuş olur. Binâenaleyh, işte bu, aklın kabul edeceği, karşı çıkmayacağı izahlardır. Müfessirlerden, bunların dışında kalan ve nakledilegelen izaha gelince, bütün bunlar, aklın kabul edemeyeceği şeyler türündendir. Ki, bunlardan birisi de yedi kat göğün şu şekilde izah edilmesidir:

1) مَوْجٌ مَكْفُوفٌ Mevcun mekfûfun (tutulmuş dalga);

2) Kaya; 3) Demir; 4) Bakır; 5) Gümüş; 6) Altın;

7) Yakut... Yine, bunların herbirisi arasında beş yüz yıllık mesafe bulunduğunun ve herbirinin kalın kalın tabakalardan meydana geldiğinin söylenmesine gelince, bütün bunlar da, muhakkik alimlerce muteber olmayan görüşlerdir. Bu hususta mütevatir bir naklin bulunması durumu müsteesna... (Yerin); yediden çok olması da mümkündür. Bunun ne ve nasıl olduğunu en iyi bilen ise, Allah'tır. Binâenaleyh, ayetteki, اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ ifadesi, kendisi arasında mübtedâ ve haber olan bir ifadedir. "Yedi kat gök..." ifadesine atfı düşünülecek, nasb ile, مِثْلَهُنَّ şeklinde okunmuştur. Bu, mübtedâ olmak üzere, merfû olarak da مِثْلُهُنَّ şeklinde de okunmuştur ki, bu durumda haberi مِنَ الْاَرْضِ ifâdesi olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ *"(Allah'ın) emri, bunlar arasında durmadan iner..."* ifadesine gelince, **Atâ** şöyle der: "Cenâb-ı Hakk bu buyruğu ile, yerin ve göğün her katında bulunan mahlûkatına olan vahyini kastetmiştir." **Mukâtil** de, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, en üst gökten, en alt yere doğru olan vahyedişini kastettiğini söyler. **Mücâhid** de bu cümleye "Bir kısmına hayat vermek, bir kısmını öldürmek, meselâ

şunu emîn kılmak, diğerini ise imha etmek hususunda emri iner..." manasını vermiştir. **Katâde** de, "Gökler ve yerin herbirinde, Cenâb-ı Hakk'ın bir yaratığı, bir emri ve bir yargısı, hükmü vardır..." manasını vermiştir. Bu ifade, يُنزِلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hak, لِّتَعْلَمُوٓا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah'ın gerçekten herşeye kadir olduğunu... bilmeniz için..."* buyurmuştur. Ayetin başındaki fiil, yâ ile, لِّيَعْلَمُوٓا "bilsinler... diye" şeklinde de okunmuştur. Kı bu, "Sizler, göklerin, yerin yaratılışı ve orada devam eden ince tedbiri düşündüğünüzde, kudreti, bu derecede olan zatın bu kudretini, "ligayrihî" (başkasından ötürü olan) olmadığını, tam aksine zatı gereği olan bir kudret olduğunu ve hiçbir şeyin, yapmayı dilediği hiçbir şeyden O'nu alıkoyamayacağını bilesiniz diye..." anlamındadır. Bu ifadenin ne demek olduğu, daha önce de anlatılmış idi.

وَأَنَّ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا *"ve ilmiyle herşeyi kuşattı..."* ifadesine gelince, bu, "o, küllî ve cüz'î olan herşeyi bilir; O'nun ilminden ne gökte, ne de yerde, zerre miktarı dahi olsa hiçbir şey hariç kalamaz; her şeyi hakkıyla bilen ve yok ettikten sonra, yeniden var etmeye kadir olandır" demektir.

Âlemlerin Rabbi olan Allah yücedir; güç, kuvvet ve kudret, ulu ve yüce olan Allah'ın elindedir. Salât u selâm, peygamberin seyyidi, müttakîlerin önderi ve nebîlerin sonuncusu, efendimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, onun ailesine ve bütün ashabına olsun. (Amin).

★ ★
★

TAHRİM SÛRESİ

Oniki ayet olup, Medenî'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ①

"Ey peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi, zevcelerinin hoşnutluğunu isteyerek, niçin (kendine) haram ediyorsun? Allah gafûr'dur, rahîm'dir"

(Tahrim, 1).

Daha Önceki Sûre İle Münasebeti

Bu sûrenin, kendinden önceki sûre ile ilgisine gelince, bu şöyledir: Bu iki sûre kadınlara mahsus hükümlerde birleşmişlerdir. Aynı zamanda, o sûrenin başında, talâk ile ilgili hitabın; bu sûrenin başında da "tahrim - haram kılma" ile ilgili hitabın yer alması da, bu müşterekliği sağlayan diğer bir hususdur. Çünkü, pekçok çeşidinde (yerlerde), yahutta, bazılarının da mezhebine göre her çeşidinde, Allah'ın helal kıldığı şeyi haram kılma manasını ihtiva eder.

Bu sûrenin başı ile önceki sûrenin sonu arasındaki münasebete gelince, bu da şöyledir: Cenâb-ı Hakk, önceki sûrenin sonunda, Zâtının azametine delalet eden şeylere yer vermiştir. Çünkü bunlar, Allah'ın kudretinin ve ilminin mükemmelliğine delalet eder. Zira, Allah'ın, gökleri, yeri ve içersinde bulunan ilginç şeyleri yaratmış olması, bu ikisine, yani ilminin ve kudretinin mükemmel olması keyfiyyetine varıp dayanır. Onun, Zâtının yüceliği ise, Kendisinin helal kıldığı şeyi haram kılma kudretine ters düşer. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, لِمَ تُحَرِّمُ مَآ أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ *"Allah'ın sana helal kıldığı şeyi... niçin (kendine) haram ediyorsun?"* buyurmuştur.

Nüzul Sebebi

Alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine haram kıldığı şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak, **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Âişe** (r.a)'nin gününde **Mâriye** (r.a) ile başbaşa kalır. **Hafsa** bunu sezer. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s) **Hafsa**'ya, "Bunu benim için gizle; bu **Mâriye**'yi kendime haram kıldım. **Ebû Bekir** (r.a) ile **Ömer** (r.a)'in benim vefatımdan sonra, ümmetimin işini deruhte edeceklerini de sana

müjdelerim.." der. Derken, **Hz. Hafsa** bunu, çok samimi iki dost oldukları için, **Hz. Aişe**'ye söyler.

Keza şöyle de denilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Hafsa**'ya ait günde **Mâriye** ile başbaşa kalıp da, derken, bu müjde ile, **Hafsa**'yı memnun etti ve bu işi saklı tutmasını istedi, fakat **Hafsa** bunu saklı tutmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de onu boşadı; hanımlarını da terkederek yirmi dokuz gece **Mâriye**'nin evinde kaldı.

Yine rivayet olunduğuna göre **Hz. Ömer** (r.a) **Hafsa**'ya, "Eğer, **Hattâb**'ın soyunda bir hayır olsaydı, o seni boşamazdı..." deyip de, **Cebrâil** (a.s)'in gelerek Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Ona dön; çünkü o, oruç ve namazı çok olan bir hanımdır. Üstelik o, senin cennetteki hanımlarındandır" dediği de rivayet olunmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Hz. Hafsa**'yı boşamadığı, ama onu boşayabileceği uyarısında bulunduğu da ileri sürülmüştür.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Zeyneb binti Cahş**'ın evinde bal şerbeti içip, derken **Hz. Hafsa** ile **Aişe** (r.a) anlaşarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Biz senden, meğafir kokusu alıyoruz.." dedikleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de kötü kokmaktan hoşlanmadığı, bunun üzerine kendisine balı haram kıldığı da rivayet olunmuştur.

Binâenaleyh, ayetteki bu hitabın manası, "Ey peygamber, Allah'ın sana helal kıldığı (bir rivayete göre) "mülk-i yeminini", (bir diğer rivayete göre de) veya balı niçin kendine haram kılıyorsun.." şeklinde olur. Birinci izah, **Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde, Şa'bî, Mesrûk** ve **Sâbit**'in rivayetine göre **Enes**'in görüşüdür. Bu cümleden olarak meselâ **Mesrûk** şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, câriyesini haram kılmış ve ona yaklaşmayacağına dair yemin etmiştir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu ayetini indirerek, ona adeta şöyle denilmek istenmiştir: "Haram kıldığın şeye gelince, bu helaldir. Hakkında yemin ettiğin şeye gelince de, bilesin ki Allah, yeminlerinizi çözmenizi, keffâret vermenizi size farz kılmıştır." **Şa'bî**, "Haram" sözünün geçtiği ifade yemin sayılır. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s), haram kılma yüzünden itâba maruz kalmıştır. Yeminlere ise keffaret verilir. Ki, işte bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ (Tahrim, 2) ayetinden anlaşılan hususdur.

Nazm kitabı sahibi de şöyle demektedir: "Ayetteki, "niçin haram kılıyorsun?" ifadesi, "inkarî" anlamda bir istifhamdır. Allah'ın kabul etmediği ve yadırgadığı şey ise, yasaktır. Halbuki, helali haram addetmek ise, mekruhtur. Helal, ancak Allah'ın haram kılmasıyla haram olur.

Cenâb-ı Hak, تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ *"zevcelerinin hoşnutluğunu isteyerek"* buyurmuştur. Ayetteki, تَبْتَغِي kelimesi hal'dir. Ve, muzari (cümle-i haberiyye) hal ol مُبْتَغِياً arak vaki olmuştur. Mana, "Hanımlarının hoşnutluğunu arayarak şeklindedir. **Keşşâf sahibi**, şöyle demektedir: تَبْتَغِي ifadesi, "ya niçin haram kılıyorsun ifadesinin tefsiriyyesi, yahut hal, veyahutda, "cümle-i isti'nâfyyedir." Bu ise, Peygamber (s.a.s)'den sadır olmuş bir "zelle"dir. Çünkü, hiç kimse, Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram kılamaz. Allah, "gafûr" ve "rahîm"dir. Yani, yaptığı bu zelleyi bağışlar, seni bununla muâheze etmediği için de, sana merhamet eder.. Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır.

Ayetle İlgili Bahisler

1. İtab Var Mı?

Birinci Bahis: *"Allah'ın sana helal kıldığı şeyi, niçin (kendine) haram ediyorsun?"* ifadesi, bu hitabın, kınama ihtiva eden hitap olduğunu hissettirir. Halbuki, tavsifî olan (ey nebî) hitabı ise,kendisinde bir teşrif ve tekrim bulunduğu için, buna ters düşer. Şu halde, bu nasıl uzlaştırılabilir? Biz deriz ki, aslında bu hitap, kınama muhtevalı bir hitap değildir, tam aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'den sadır olan şeyin olmaması gerektiğine dikkat çeken bir hitaptır.

2. Peygamber Helali Haram Kılar Mı?

İkinci Bahis: Allah'ın helal kıldığı şeyi haram kılmak imkansızdır. Çünkü helal kılmak, helal tarafını; haram kılmak da haram tarafını tercih etmek demektir. Halbuki, bu iki tercihi birden yapmak ise imkânsızdır. Peki o halde daha nasıl, *"Allah'ın sana helal kıldığı şeyi, niçin (kendine) haram ediyorsun?"* denilmiştir. Biz deriz ki, bu haram kılmadan maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, eşleri ile karı-koca hayatı yaşamaktan imtinâ etmesi ve uzak durmasıdır. Yoksa, Allah'ın onu helal kılmasını müteakiben onun haram olduğuna inanmak değildir. O halde, bu demektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) bunun helal olduğuna inanarak, böylesi bir istifadeden vaz geçmiştir. Her kim, bu ayette bahsedilen haram kılmanın, Allah'ın helal kıldığı şeyi bizzat haram kılma olduğuna inanırsa, kafir olur. Öyleyse, nasıl olur da böyle bir şey, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilebilir?!..

Haram Kılmanın Hükmü?

Üçüncü Bahis: "Helali haram addetmenin hükmü nedir?" denilirse, biz deriz ki, imamlar bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Meselâ **Ebû Hanîfe**, her konuda böyle bir şeyi yemin kabul eder ve kişinin haram kıldığı şeyde asıl istifade ne ise, onu nazarı dikkate alır. Binâenaleyh, meselâ bir kimse, bir yiyeceği kendisine haram kılmışsa, bu kimse onu yemeğe; câriyesini haram addetmişse, onunla (cinsî münasebette bulunmaya); hanım için yemin etmişse, ondan **îlâ** etmeye (uzak durmaya) yemin etmiştir. Hanımıyla ilgili yeminde erkeğin herhangi bir niyeti yoksa, bu "îlâ"dır. Eğer, "zıhâr"a niyet etmişse, bu "zıhâr"dır. Eğer, **talak**'a niyet etmişse, ikidir; üçe niyet etmişse, üç'dür. Şimdi şayet kişi, "Ben yalana niyet ettim (bunu şakacıktan yaptım)" derse, bu kendisiyle Rabbi arasındaki şeyler hususunda kabul edilir, ama "İ'lâ" sayılan bu şeyi iptal etmek suretiyle "kazâen", yani mahkeme hükmüyle tasdik olunmaz.. Yine bir kimse, meselâ, "Bana, helal olan her şeyin haramdır" dese, onun bu sözü, niyeti olmadığı zaman, kendisine yiyecek-içecek şeyleri haram kılmış olduğuna hamledilir. Yok eğer, niyeti varsa, o niyet ettiği şeye hamledilir.

Şâfiî, bunu yemin addetmez. Ne var ki, o, bütün bunları, sadece kadınlar hakkında keffâretin sebebi sayar.. Şimdi, erkek bu yeminiyle talaka niyet etmişse, bu yemin, **Şâfiî** nezdinde "talâk-ı ric'î" sayılır. Sahabenin bu hususlaki ihtilafına gelince, bu tıpkı **Keşşâf**'ta olduğu gibidir, bu sebeple de bunu anlatmaya gerek yok (isteyen oraya bakabilir).

★ ★
★

قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ ۚ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ ۖ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾ وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ
حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ ۖ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ
مَنْ أَنْبَأَكَ هَٰذَا ۖ قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٣﴾

"Allah, yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini size farz kılmıştır. Allah, sizin yardımcınızdır ve O, hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Hani peygamber, zevcelerinden birine gizli bir söz söylemişti. Bunun üzerine o, bunu haber verip de, Allah da peygambere bunu açıklayınca, peygamber bunun ancak bir kısmını söylemiş, bir kısmından da vaz geçmişti. Derken bunu kendisine söyleyince, o (hanımı), "Bunu sana kim haber verdi?" dedi. (Peygamber de), "Bana, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olan haber verdi" dedi"

(Tahrim, 2-3).

قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ *"Allah ... size farz kılmıştır."* **Mukâtil**, buradaki فَرَضَ fiiline, "Allah beyan etti" anlamını vermiş ve bunun tıpkı, **Nûr Sûresi**'ndeki ayet (Nûr, 1) gibi olduğunu söylemiştir. Diğer alimler ise, bu kelimeye, "farz, vâcib kıldı" anlamını vermişlerdir.

Nazm sahib de şöyle der: "Bu fiil, عَلٰى harf-i cerriyle kullanılırsa, "farz anlamından başka bir şey ifade etmez. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ (Ahzab, 50) ayetinde böyledir, ama lâm harf-i cerriyle kullanılırsa, her iki manaya da gelir.

Cenâb-ı Hakk'ın تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ *"Yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini"* ifadesine gelince, bu, "O yeminlerinizi, keffâretlerinizle çözmenizi..." demektir. تَحِلَّةَ **(tahlile)**, "tef'ile" vezninde bir kelime olup, asli "**tahlile**"dir. Yeminleri çözmek, şu iki şekilde olur:

1) Keffâretle çözmek. Bu husus, bu ayette anlatıldığı üzeredir.

2) Bu kelimenin, "az şey" anlamında kullanılmasıdır. Ki, daha çok da bu anlamda kullanılır. Nitekim hadiste, لَنْ يَلِجَ النَّارَ إِلَّا تَحِلَّةَ الْقَسَمِ *"O kişi, ancak bir yemin kefareti kadar, cehenneme girer"*[41] buyurulur. Yani, "çok kısa bir süre için..." (yemin yerini bulacak kadar) demektir. Bu ifadenin yerine, bizzat كَفَّارَةَ أَيْمَانِكُمْ ifadeleri konularak da okunmuştur.

Bir grup müfessir şunu nakletmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), cariyesi (Mârîye) ile cinsî münasebette bulunmamaya yemin etmiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hakk da "ona vâcib kıldığı şeyi, yani "keffâret-i yemini" hatırlatmıştır. **Said İbn Cübeyr, İbn Abbas**'ın, "haram" sözcüğünün kullanıldığı ifadelerin yemin anlamına geldiğini

41) Müslim, Birr, 15 (4/2068); Buhari, Cevâiz, 6.

rivayet etmiştir. Yani, bir kimse, eşine أَنْتِ عَلَيَّ حَرَامٌ "Sen bana haramsın" dese de, bununla talak ve zıhara niyet etmese, bu söz yemin keffaretini gerektirir.

وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ *"Allah, sizin yardımcınızdır."* Yani, "Allah sizin dostunuz, yardımcınızdır. وَهُوَ الْعَلِيمُ "Mahlukatını bihakkın bilendir", الْحَكِيمُ yani "Farz kıldığı hükümler konusunda hikmet sahibidir."

Hanımına Verdiği Sır

Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلٰى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا *"Peygamber, zevcelerinden birine gizli bir söz söylemişti"* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hakk bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cariyesini kendisine haram kıldığını, bunu da, sır olarak Hz. Hafsa'ya söylediğini, ondan bunu saklı tutmasını istediğini kastetmiştir.

Şu da ifade edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), Hafsa'nın yüzünde bir kıskançlık belirtisi görünce, onu hoşnut etmek istedi de, böylece ona, şu iki şeyi sır olarak söyledi: Cariyesini kendisine haram kıldığını ve kendisinden sonra hilafetin Hz. Ebû Bekir ile babası Hz. Ömer (r.a)'e geçeceğini... Bunu, İbn Abbas (r.a) söylemiştir.

Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ buyurmuştur. Yani, "Hafsa bunu Hz. Aişe'ye haber verip de, وَأَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ *"Allah da bunu peygambere açıklayınca..."*, yani, "Allah, nebisini, Hafsa'nın, Aişe'ye bunu söylediğine muttali kılıp da, Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hafsa'ya bu esnada onun söylediği şeyin bir kısmını haber verince..." demektir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, عَرَّفَ بَعْضَهُ *"Bir kısmını söylemiş..."* ifâdesinden anlaşılan husustur. Yani, "Hafsa'ya bir kısmını haber verdi, ve, وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ *"Bazısından da vaz geçti..."* yani, "Peygamber, Hafsa'ya bir ikram olsun diye ve görmemezlikten gelme sadedinde, "Sen, bunu Aişe'ye haber verdin.." demeyiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber vermediği şey ise, Hz. Ebû Bekir (r.a) ile Hz. Ömer (r.a)'in hilafetinden bahsetmeyişidir. Şeddesiz olarak عَرَفَ şeklinde de okunmuştur ki, bunun manası, "bu şeyden dolayı onu cezalandırdı" demek olup, bu da senin, kötülük yapan birisine, "Senin ne yaptığını biliyorum, sana ne yapacağımı biliyorsun.." şeklindeki kullanışına varıp dayanır. Nitekim Cenâb-ı Hakk da, *"Bunlar, Allah'ın, kalblerinde ne olduğunu bildiği kimselerdir.."* (Nisa, 63) buyurmuştur. Yani, "O, onları cezalandıracaktır ve o, bütün mahlukatın kalbinde olanı bilendir" demektir.

Faş Edilen Sırrın Açığa Çıkması

Cenâb-ı Hak فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هٰذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ *"Derken peygamber bunu ona, bunu söyleyince o, yani Hafsa, "Bunu sana kim haber verdi?" dedi. (Peygamber de), "Bana, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olan haber verdi" dedi"* buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ı,**el-habîr** kelimesinde, **el-alîm** kelimesinde bulunmayan çok mükemmel bir mâna mevcut olduğu için, **el-alîm** diye niteledikten sonra ikinci olarak **el-habîr** diye de nitelemiştir. Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır.

Ayetle İlgili Bahisler

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, yeminlerinizin (keffâretiyle) çözülmesini size farz kılmıştır.."* ifadesi, O'nun, "Allah'ın helâl kıldığı şeyi, niçin kendine haram

ediyorsun?" ifadesiyle nasıl bir münasebet arzeder? Biz deriz ki: Kadını haram kılmak bir yemin olunca, -meselâ bir kimse hanımına, "Sen bana haramsın" dese, bu yemin sayılır- bunu söylemek ile o, îlâ etmiş, hanımından uzak kalacağına yemin etmiş sayılır. İşte, bundan sonra da keffaret verir.

Hz. Peygamber (s.a.s) Keffaret Verdi Mi?

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah, yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini size farz kılmıştır"* ifadesinin zahiri, olayın, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sudur etmiş olan bir yemin olduğunu göstermektedir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s), keffarette bulunmuş mudur? Biz deriz ki: **Hasan el-Basrî**'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Peygamber (s.a.s)'in gelmiş geçmiş bütün günahları, bağışlandığı için o keffaret vermemiştir. Bu, mü'minler için bir talîmdir." **Mukâtil** de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Mâriye**'den dolayı bir köle azâd ettiğini söylemiştir.

★ ★
★

Resulüllah'a İlahî Lütuflar

إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ۖ وَإِن تَظَٰهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ مَوْلَىٰهُ وَجِبْرِيلُ وَصَٰلِحُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۖ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾ عَسَىٰ رَبُّهُۥٓ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُۥٓ أَزْوَٰجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَٰتٍ مُّؤْمِنَٰتٍ قَٰنِتَٰتٍ تَٰٓئِبَٰتٍ عَٰبِدَٰتٍ سَٰٓئِحَٰتٍ ثَيِّبَٰتٍ وَأَبْكَارًا ﴿٥﴾

"Eğer her ikiniz de, Allah'a tevbe ederseniz (ne âlâ!). Çünkü doğrusu, sizin kalbleriniz kaymıştır. (Yok), onun aleyhine birbirinize arka çıkarsanız, hiç şüphesiz Allah bizzat onun yardımcısıdır. Cebraîl de, mü'minlerin salih olanları da. Bunların ardında, melekler de onun yardımcısıdır. Eğer o, sizi boşarsa, yerinize -Allah'a itaatta teslim olan, Allah'ın birliğini tasdik eden, namaz kılan, günahlardan tevbe eden, ibadet eden, oruç tutan kadınlar, dullar ve kızlar olmak üzere- Rabbinin ona sizden hayırlılarını vermeleri umulan bir şeydir"

(Tahrim, 4-5).

Ayetin Muhatapları

Ayetteki, *"Eğer her ikiniz de, Allah'a tevbe ederseniz..."* ifadesi, onları kınamada ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e sıkıntı verme konusunda göstermiş oldukları dayanışmadan tevbe etmede ileri bir mana ifade etsin diye iltifat yoluyla, **Hz. Aişe** ve **Hafsa**'ya yapılmış olan bir hitaptır.

Ayetteki, فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ifadesine gelince, bu "siz ikinizin kalbleri, haktan döndü.." demek olup, bu hak da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hakkıdır ki, bu, ufacık bir kusur netîcesinde beraberinde kınamanın söz konusu olacağı büyük bir haktır. Buradaki şartın cevabı karine bulunduğu için hazfedilmiş olup, bu cevap, "Bu sizin için hayırlı olur.." şeklindedir.

Tesniye Yerine Cemi

Kulûb kelimesinin çoğul getirilişi ile, aslında, tesniye anlamı kastedilmiştir. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Bu kelimenin çoğul olması, tesniye olarak getirilmesine tercih edilmiştir. Zira insandaki uzuvların pekçoğu, meselâ iki el, iki ayak, iki göz, vs. vs. gibi, ikişer ikişerdir. Binâenaleyh, insanın uzuvları bu şekilde olunca, tesniyeye muzaf olduğunda, bir, iki gibi kabul edilmiş olur. İşte bu husus, daha önce geçmişti.

Cenâb-ı Hak, وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ *"Onun aleyhine,* yani Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyyet etme hususunda *birbirinize arka çıkarsanız, hiç şüphesiz bizzat Allah onun yardımcısıdır."* Yani, sizin bu dayanışmanız, ona zarar vermeyecektir. Zira, hem Allah, hem de **Cebraîl** (a.s), yani **Kerûbiyyûn** meleklerinin reisi onun dostudur" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, şanının yüce ve değerinin çok yüksek olduğunu bildirmek için, **Cebraîl** (a.s)'i diğer meleklerden ayırarak tek başına zikretmiştir. وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minlerin salih olanları da onun dostudur."* **İbn Abbas**, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetle **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer** (r.a)'i kastettiğini, zira bunlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında ona düşmanlık besleyenlere karşı, onun dostu ve yardımcısı idiler. Bu, aynı zamanda iki **Mukâtil**'in de görüşüdür. **Dahhâk**, bununla mü'minlerin hayırlılarının kastedildiğini söylemiştir. Yine bu ifadeye, "mü'minlerden salih olanlar", yani "iman edip salih amelde bulunanlar" manası verildiği gibi, "mü'minlerden nifaktan berî olanlar" anlamı da verilmiştir. Yine bu ifadeye, "bütün peygamberler"; "halifeler"; "sahabe-i kirâm".. manaları da verilmiştir. Buradaki salih kelimesi, çoğul anlamında kullanılmıştır. Çünkü, bu ifade ile, hem müfret hem de çoğul manası kastedilebilir.

Cenâb-ı Hak, وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ *"Bunların ardından da, melekler de onun yardımcısıdır"* buyurmuştur. Ki bu, "Allah, **Cebraîl** (a.s)'i ve mü'minlerin salihlerinden sonra, melekler de Hz. Peygamber (s.a.s)'in yardımcısı, onun destekçisidir" demektir. Buradaki ظَهِيرٌ kelimesi, "yardımcılar" anlamında olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا (Nisâ, 69) ifadesindeki رَفِيقًا kelimesi gibidir. **Ferrâ** da, kelamın takdirinin, "Bunların yardımından sonra, melekler de yardımcıdır.." şeklinde olduğunu söylerken, **Ebû Ali** ise, "Fa'îl vezni, kendisinden çokluk manası kastedilerek, müfred olarak da gelir ve bu tıpkı, *"(O gün) hiçbir hamîm (dostca), hiçbir hamîme (dosta halini) sormaz"* (Me'âric, 10) ayetinde olduğu gibidir" demiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarını, عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ *"Eğer o sizi boşarsa, yerinize... Rabbinizin ona, sizden hayırlılarını vermesi umulur"* ifadesiyle tehdid etmiştir. Müfessirler عَسَىٰ (umulur ki) fiilini, bizzat Cenâb-ı Hakk'ın kendisi kullanıyorsa, bu, ümit manası değil, kesinlik manası ifade eder" demişlerdir. Kûfeliler ayeti şeddesiz olarak, أَنْ يُبْدِلَهُ şeklinde okumuşlardır.

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hanımlarını boşamayacağını biliyordu. Fakat onları korkutmak için, boşaması halinde ona, kendilerinden daha hayırlılarını vereceğini bildirmek suretiyle kudretini anlatmak istemiştir.

Kıraat imamlarının çoğu, طَلَّقَكُنَّ ifâdesini "**ızhar**"la okumuşlardır. Ama **Ebû Amr**'ın,

her ikisi de dudak harflerinden olduğu için, **kâf'ı, kâf'a** idğam ederek okuduğu rivayet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, peygamberine, bu hanımlarının yerine vereceği hanımları tavsif ederek, "**müslimât**, yani Allah'a itaat etmek suretiyle boyun eğen; **mü'minât**, yani Allah'ın birliğini tasdik eden, ihlaslı; "**kânitât**", yani itaatkâr, bir diğer manasıyla geceleyin namaz kılan" diye tavsif etmiştir. Bu ikinci mana daha uygundur, çünkü bunun peşinden "**sâihât**" yani oruç tutan sıfatını getirmiştir. Dolayısıyla gündüz tutulan orucun, yanında gece kılınan namazın olması gerekir. "**Sâihât**" kelimesi, سَيِّحَاتٍ şeklinde de okunmuştur ki bu daha beliğdir. Oruç tutana "**sâih**" - "**seyyâh**" denmiştir. Çünkü seyyâhın (çoğu zaman) beraberinde katığı bulunmaz. Dolayısıyla da kendisini yedirip-içiren birisini bulana kadar, aç dolaşır. Bu yönüyle de, iftar vakti gelinceye kadar, yemeyen-içmeyen oruçluya benzer." "**Sâihât**" ifadesine, "hicret eden kadınlar" manası da verilmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, onları tavsif ederek ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا *"dullar ve kızlar olmak üzere"* buyurmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in dünya-ahiret eşlerinin bir kısmı dul, bir kısmı bâkire iken onunla evlenmişlerdir. Dolayısıyla vakıaya göre durum ifade edilmiştir. Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şehvet duygusuyla değil, aksine Allah rızasını gözeterek evlendiğine bir işaret vardır.

Bu ayetlerle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, meleklerinin ve onların yardımcılarının büyüklüğünü anlatmak için, ...بَعْدَ ذٰلِكَ *"(Bütün) bunların ardından da, melekler de onun yardımcılarıdır..."* buyurmuştur. Ayetteki تَظَاهَرَا، تَظَّاهَرَا ve تَظْهَرَا şekillerinde de okunmuştur.

İkinci Bahis: Yeryüzünde mü'minlerin anneleri olan peygamber (s.a.s)'in hanımlarından daha hayırlı kadın yok iken, faraza bunların yerine verilecek olanlar, daha nasıl bunlardan hayırlı olabilir? Deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine isyan ettikleri ve rahatsız ettikleri için, onları boşaması halinde, o kadınlar artık bu sıfat üzere kalmazlar. Dolayısıyla da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e itaatta bulunan ve sayılan vasıfları taşıyan başka kadınlar, bunlardan daha hayırlı olmuş olurlar.

Müslim ve Mü'min

Üçüncü Bahis: Ayetteki, "**müslimât**" - "**mü'minât**" ifadeleri, bir tekrar vehmini vermektedirler. Çünkü "müslüman kadınlar" ile "mü'min kadınlar" aynı manayadır (ne dersiniz)? Biz deriz ki: İslâm (müslümanlık), dil ile tasdikten, iman (mü'minlik) ise kalb ile tasdikten ibarettir, ki bu iki vasıf bazan birlikte bulunmayabilir. Binâenaleyh ayetteki bu iki kelime, o kadınlarda hem kalbin, hem de dilin tasdikinin bulunduğunu ortaya koyan ifadeler olmuş olurlar.

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, araya atıf vav'ı sokarak, *"Dullar ve kızlar..."* buyurmuş; ama önceki sıfatlar arasına atıf vav'ını getirmemiştir (neden)? Deriz ki: **Keşşâf sahibi** "Bunlar, birbirine zıt iki sıfattırlar. Dolayısıyla o kadınlar, diğer sıfatlarda bir müştereklik arzettikleri halde, bu iki sıfatta müştereklik arzetmezler" demiştir.

Dullar Hakkında

Beşinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, burada "dul" oluşu övgü sadedinde zikretmiştir. Halbuki dulluk, erkeklerin rağbetini azaltan özelliklerdendir (ne dersiniz)? Diyoruz ki: Mal, güzellik, yahut soy-sop yahut bu özelliklerin birlikte bulunmasından ötürü; Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde, bazı dullar, bazı bakirelere nisbetle daha iyi olmuş olabilirler. Durum böyle olunca da, buradaki "dullar" ile, bahsettiğimiz özellikte dullar kastedilmiş olabileceği için, "dul"luğun övgü sadedinde zikredilmesinde bir sakınca yoktur.

★ ★
★

Cehennemden Korunun

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قُوٓاْ أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ۝٦ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَعْتَذِرُواْ ٱلْيَوْمَ ۖ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝٧

"Ey iman edenler, gerek kendinizi, gerek ailenizi öyle bir ateşten koruyun ki onun yakıtı, insanlar ve taşlardır. Bu ateşin başında iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır. Bunlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler. Ne emrolundular ise, onu yaparlar. Ey kâfirler, bugün özür dilemeyin. Siz ancak yapmış olduğunuz şeylerin cezasını çekeceksiniz"

(Tahrim, 6-7).

قُوٓاْ أَنفُسَكُمْ hitabı, "Allah'ın sizi nehyettiği şeylerden vazgeçmek suretiyle, kendinizi koruyun" demektir. **Mukâtil** ise bu ifadeye, "müslümanın, hem kendisini hem ailesini terbiye edip, böylece ailesine hem hayrı emredip, hem de onları kötü şeylerden yasaklaması ile kendisini koruması..." manasını vermiştir.

Keşşâfda, bu ifadeye, "Günahları terkedip, taatları yapmak ve ailenizi, kendinizi sorumlu tuttuğunuz şeylerle sorumlu tutmanız suretiyle, koruyun" manası verilmiştir. Yine bu ifadeye, "Kendinizi, nefsinizi davet ettiği şeylerden koruyun. Çünkü nefis, size kötü şeyleri emreder" manası verilmiştir. قُوٓاْ "koruyunuz" ifâdesindeki fail vav'ına atf düşünülerek, وَأَهْلُوكُمْ "Aileniz de korusun" şeklinde de okunmuştur. Böyle bir atıf, aradaki fasıladan dolayı yerindedir. Ayetteki, نَارًا (bir ateş) ifâdesi, "bir çeşit ateş" manasına olup, bu da, yakıtı insan ve taş olan ateştir. **İbn Abbas** (r.a), ayetteki "taş" ifadesine, "kükürt taşları" manasını vermiştir. Çünkü bunlar, yakıldığında, alabildiğine sıcaklık veren taşlardır. Ayet وَقُودُهَا şeklinde de okunmuştur.

Cehennemde Görevli Melekler

عَلَيْهَا مَلَٰٓئِكَةٌ شِدَادٌ غِلَاظٌ *"Bu ateşin başında iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır."* Cenâb-ı Hakk bu ifadeyle, ondokuz zebânî (cehennem bekçisi melek) ile onların

yardımcılarını kastetmiştir. Bunlar, alabildiğine büyük, haşin ve sert meleklerdir. Onların bu şekilde yaratılmış olmaları yadırganacak birşey değildir. Yahut da onlar, Allah'ın düşmanlarına karşı, alabildiğine şiddetli, Allah dostlarına karşı alabildiğine merhametli oldukları için, hilkatlerinde değil de işlerinde böyle serttirler. Nitekim Hak Teâlâ (mü'minleri vasfederken), *"(Onlar), kâfirlere karşı alabildiğine sert; birbirlerine karşı ise son derece merhametlidirler"* (Fetih, 29) buyurmuştur.

Ayetteki, وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *"Ne emrolundular ise onu yaparlar"* ifadesi, işin gerektirdiği ortamdan ötürü onların, çok çetin ve sert olduklarına delâlet eder. Çünkü onlar Allah'ın emirlerini yerine getirme ve düşmanlarından intikam alma hususunda asla şefkatli davranmazlar. Burada, meleklerin, âhirette, Allah Teâlâ'nın emir ve yasakları ile mükellef olmaya devam ettiklerine bir işaret vardır. Çünkü onlardan sâdır olacak isyan, Allah'ın emir ve yasağına muhalefet olur.

Ayetteki, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ *"Ey kâfirler, bugün özür dilemeyin"* ifadesine gelince, Cenâb-ı Hakk bu azabın şiddetini, o ateşle anlatıp, meleklerin Allah düşmanlarından intikam alma hususunda çok çetin olduklarını belirtince, *"Ey kâfirler, bugün özür dilemeyin"* buyurmuştur ki bu, "Onlara, "Bugün mazeret beyan etmeyin" denilecek" takdirindedir. Çünkü mazeret beyan etmek, tevbe etmek demektir. Tevbe ise, cehenneme girdikten sonra, artık makbul değildir. Binâenaleyh mazeret beyan etmek, onlara bir fayda vermez. إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ yani, "Sizin yapmış olduğunuz o kötü ameller iniz, hikmet-i ilahiyye gereği size bu azabı gerekli kılmıştır."

Mü'minlere Cehennem Tehdidi?

Birinci Bahis: Allah Teâlâ, *"Eğer yapamazsanız, ki kesinlikle yapamayacaksınız, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan o ateşten korununuz. Zira o, kâfirler için hazırlanmıştır"* (Bakara, 24) buyurarak, cehennemin kâfirler için yaratıldığını bildirmiştir. Öyleyse burada, mü'minlere böyle hitap etmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Fasıkların derekeleri, kâfirlerin derekelerinin üstündedir. Çünkü fasıklar da kâfirlerle birlikte, aynı yerde, yani cehennemdedirler. Bundan dolayı mü'minlere, "Bu ateşin kendileri için hazırlandığı kimselerle birlikte olmamanız için, fısk-ı fücûrdan (günahtan) alabildiğine kaçınmak suretiyle kendinizi bu ateşten koruyun" denmiştir. Bu hitapla, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, mürtedlikten korunmalarını emretmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.

Meleklerde Cüsse?

İkinci Bahis: Melekler, ruhanî varlıklar oldukları halde, daha nasıl kaba-saba, iri gövdeli olarak nitelenebilirler? Deriz ki: Buradaki kaba-sabalık, çetinlik, beden açısından değil, rûhları, davranışları açısındandır. Bu görüş, diğer görüşlere nisbetle, doğruya en yakın olandır.

üçüncü Bahis: Ayetteki, *"Bunlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler"* ifadesi, *"Ne emrolundular ise, onu yaparlar"* ifadesinin aynısıdır. Binâenaleyh aynı ayette bu ikisine de yer verilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu iki ifade aynı manada değildir. Çünkü birincisi, "Onlar, Allah'ın emirlerini kabullenir, onları üstlenir ve o emirleri yadırgamazlar" manasınadır. İkincisinin manası ise, "Onlar

emrolundukları bu şeyleri behemehal yaparlar" şeklindedir. **Keşşâf sahibi**, bunu bu şekilde izah etmiştir.

★ ★
★

Tevbe-i Nasûh

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ
سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ
وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا
وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ
وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٩﴾

"Ey iman edenler, bir tevbe-i nasûh ile Allah'a tevbe edin. Olur ki Rabbiniz kötülüklerinizi affeder ve sizi, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. O gün Allah, peygamberini ve iman edip, onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek. Nurları, önlerinde ve sağlarında koşacak. Diyecekler ki: "Ey Rabbimiz, nûrumuzu tamamla, bizi bağışla. Şüphesiz ki sen, herşeye hakkıyla kadirsin." Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş. Onlara karşı sert davran. Onların barınacakları yer cehennemdir ve o ne fena bir gidiş yeridir"

(Tahrim, 8-9).

Ayetteki, "tevbe-i nasûh" tabiri, "alabildiğine nasihatkâr bir tevbe" demektir. **Ferrâ**, "nasûh" kelimesinin "tevbe"nin sıfatı olduğunu ve mananın, "Sahibine, kendisinden döndüğü o kötü işi yeniden yapmamayı öğütleyen, nasihat eden bir tevbe" şeklinde olduğunu; çünkü böylesi bir tevbenin, doğru-samimi ve insanların, sayesinde öğüt (örnek) aldığı bir tevbe olduğunu söylemiştir. **Âsım** bu kelimeyi, nûn'un zammesi ile, "**nusûhen**" şeklinde de okumuştur. Bu kıraate göre kelime, tıpkı "**'ukûd**" gibi bir masdardır. Nitekim Arapça'da نَصَحْتُ لَكَ نُصْحاً – نَصَاحَةً – نُصُوحاً denilir.

Keşşâf, da ise şöyle denilmiştir: "Buradaki "tevbe" kelimesi, bir isnad-i mecâzî olarak, "nasihat edici" (nasûh) diye tavsif edilmiştir ki bu da, insanların, işlemiş oldukları o kötülüklerden alabildiğine pişman olmaları ve bir daha aynı şeyleri yapmamak kaydıyla ettikleri tevbedir." Nasûh ifadesinin, "elbisenin dikişi" manasındaki, "**nesâhatü's-sevb**" ifadesinden olduğu da söylenmiştir. عَسَىٰ رَبُّكُمْ *"Olur ki Rabbiniz..."* ifadesi, Allah'ın kullarını ümitvâr ettiği bir ifadedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün Allah peygamberini... rüsvay etmeyecek"* ifadesindeki "o gün (yevm) kelimesi, "cennetlere sokar" kelimesi ile mansubtur, yani onun zarfıdır.

"Allah rüsvay etmeyecek" ifadesi, Kendisinin rüsvay ettiği küfür ve fısk ehli için bir çıtlatma ve bunların vasıflarından koruyup-muhafaza ettiği için de mü'minlerden Kendisine hamd etmelerini istemedir.

Allah Mü'minleri Rüsvay Etmez

Mu'tezile, ayetteki bu ifadeye tutunarak şöyle demişlerdir: "Rüsvay etme, ilahî azab ile olur. Allah Teâlâ ise, iman edenlere azab etmeyeceğini va'detmiştir. Binâenaleyh eğer büyük günah sahipleri, mü'minlerden sayılsaydı, onlar için ilahî azabın olmasından korkmazdık." Ehl-i sünnet ise buna "Allah Teâlâ, mü'minleri rüsvay etmemeyi va'detmiştir" diye cevap vermiştir.

Ayetteki, الَّذِينَ آمَنُوا *"iman edenler"* ifadesi, mübtedâ olup, haberi ise, يَسْعَىٰ... *"koşacak"* ifadesidir, yahut da, "rüsvay etmeyecek" لَا يُخْزِي ifâdesidir. Ehl-i sünnetten, "Ayetteki, **en-nebî** kelimesinde vakfedenler, yani cümleyi burada bitirenler vardır. Bu, "Allah, şefaatini reddederek peygamberini rüsvay etmeyecektir" demek olur. "**İhzâ**", rezil - rüsvay etmek demektir, yani Cenâb-ı Hakk onları, kâfirlerin huzurunda rezil-kepaze etmeyecektir. Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin vâkıf olamayacağı tarzda (günahkâr) mü'minlere azab etmesi de mümkündür.

Ayetteki, بَيْنَ أَيْدِيهِمْ *"önlerinden..."* tabiri; "yürür iken"; وَبِأَيْمَانِهِمْ *"sağlarından..."* tabiri de, "hesaba çekilirken..." demektir. Çünkü kendisinde bir nur, bir iyilik, bir hayır bulunan kitapları onlara sağlarından verilir ve bu nur, ayaklarını satıkları yerde, önlerinde ve sağlarında koşuşturur durur. Çünkü onların arkaları ve solları kâfirlerin yollarıdır.

İman ve Amele Göre Nur

Ayetteki, يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا *"Diyecekler ki: "Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla"* ifadesine gelince, **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Onlar bu sözü, münafıkların nuru söndürüldüğünde korktuklarından ötürü diyecekler." **Hasan el-Basrî**'den de, "Allah Teâlâ, onların nurlarını tamamlamıştır. Fakat Allah'ın huzuruna iyice yaklaşmak arzusuyla böyle dua edeceklerdir. Bu tıpkı, gelmiş-geçmiş bütün günahları bağışlanmış olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Günahına istiğfar et"* (Muhammed, 19) diye emrolunması gibidir" dediği rivayet edilmiştir.

Şu da söylenmiştir: "Bu mü'minlerin derece bakımından en düşükleri, nurları, ancak ayaklarını basacakları yeri aydınlatanlardır. Çünkü nur, insanın ameline göre verilecek. Dolayısıyla bunlar, bu nurun tamamlanmasını, yani daha fazla verilmesini isteyeceklerdir." Şöyle de denilmiştir: "Cennete doğru yarışı önde götürenler (sabıkûn), sıratı şimşek gibi geçecekler. Bir kısım mü'minler rüzgâr gibi geçerlerken, bir kısmı da emekleyerek-yüzükoyun sürünerek geçerler. İşte *"Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla"* diyenler, bu iki kısımdır." Bu izahı **Keşşâf** sahibi, **Keşşâf**'ında yapmıştır.

Kâfirlere Karşı Cihad

Cenâb-ı Hak, يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ *"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş"* buyurmuş ve "kâfirler" sözü, münafıkları da içine almasına

rağmen, onları da zikretmiştir. "*(Ey Peygamber) onlara karşı sert davran*" buyurulmuştur. Cihad, bazan savaşarak, bazan deliller ortaya koyarak olur. Bu demektir ki, bazan dil ile, bazan süngü ile olur. Bu ifadeye, "Onlara, ilahî hadleri, yani cezaları uygulayarak, onlarla cihad et. Çünkü onlar büyük günah işleyenlerdir" manası da verilmiştir. Zira peygamberin ashabı (r.ahm) büyük günah işlemekten masum (uzak) idiler. وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ "*Onların barınacakları yer cehennemdir*" bunun ne demek olduğu daha önce izah edilmiştir.

Ayetlerle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayetteki, "*Ey iman edenler*" ifadesi, daha önce geçen, "*Ey kâfirler*" ifadesiyle nasıl bir münasebet arzeder? Deriz ki: Allah Teâlâ, mü'minlerin, bugün tevbe etmek suretiyle, o günkü azabı savuşturabileceklerine dikkatlerini çekmiştir. Çünkü o gün yapılacak tevbenin bir değeri yoktur.

Burada şöyle bir incelik yatmaktadır: Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, geçen şeyler hususunda yapılan terhibten (korkutmadan) sonra, azabı savuşturmaya dikkat çekmenin, onların hallerini ve haklarındaki in'am ve ikramları zikretmek suretiyle, bir tergibi (teşviki) ifade etmiş olmaktadır.

İkinci Bahis: Allah Teâlâ o günde, hem peygamberi, hem de iman edenleri rezil-rüsvay etmeyecektir. Böyle iken ayette ayrıca, "*O (peygamberle) beraber olanları...*" demeye ne gerek vardı? Deriz ki: Bu, biraraya gelmeyi, bir arada bulunmayı anlatan bir ifadedir. Binâenaleyh mana, "Allah, nurları, önleri sıra koşup giden bu topluluğu rezil-rüsvay etmeyecektir" şeklindedir. Dolayısıyla birarada-beraber olmak büyük bir faydadır. Çünkü iman edenler ile peygamberlerini, biraraya getirmek, mü'minler için bir şereftir ve saygının ifadesidir.

Üçüncü Bahis: "*Bizi bağışla*" ifadesi, her mü'minin günahı olduğu vehmini vermektedir. Günah ise, herkeste olmaz (denilirse), biz deriz ki: Bu kimselerin, her günah için lazım olan şeyden ötürü, (yani her günahın ayrılmaz vasfı olan şeyden ötürü), mağfiret talebinde bulunmuş olmaları mümkündür. Her günahın ayrılmaz vasfı da, hizmette (kullukta) kusur etmektir. Bunda kusur ise, her mü'minde bulunan bir vasıftır.

"Ey Nebî!" Hitabı

Dördüncü Bahis: Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, "*Ey peygamber niçin ... haram kılıyorsun?*" buyurmuş; daha sonra da yine "*Ey peygamber kâfirlerle ve münafıklarla savaş*" buyurmuş; meselâ, "Ey Âdem, Ey Musa, Ey İsa dediği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ismi ile değil, vasfı ile, yani peygamberlik vasfı ile hitab etmiştir (niçin)? Deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, diğer peygamberlerden üstün olduğunu göstermek için, ismiyle değil vasfıyla hitab etmiştir. Bu, açık bir buluştur.

Beşinci Bahis: Ayetteki, "*Onların barınacakları yer cehennemdir...*" ifadesi, onların varacakları yerin, mutlak manada kötü bir yer olduğuna delalet eder. Çünkü bu mutlak ifade, bu azabın devamlı olduğuna delalet eder. Mutlak olmayan ifadeler ise, böyle bir devamlılığa delalet etmezler. Zira Cenâb-ı Hakk haklarında mutlak ifade olmayanları günahlarından arındırmış olabilir. (Dolayısıyla bunların azabı devamlı olmaz).

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَامْرَأَتَ لُوطٍ ۖ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ
مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ
مَعَ الدَّاخِلِينَ ﴿١٠﴾ وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي
عِندَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِن فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١١﴾

"Allah kâfirlere, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal olarak gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki iyi kulun nikâhı altında idiler. Böyle iken hâinlik ittiler de, o iki koca, onları Allah'ın azabından hiçbir şekilde kurtaramadılar. (O iki kadına), "Ateşe girenlerle beraber, siz de girin" denildi. Allah iman edenlere de, Firavun'un karısını misal olarak gösterdi. Hani o kadın, "Ya Rabbi, bana katında, cennet içinde bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun amellerinden kurtar. Beni, o zâlimler güruhundan kurtar" demişti"

(Tahrim, 10-11).

Ayetteki, *"Allah ... misal olarak gösterdi"* ifadesi, "Allah bunların hallerini, bir temsil ile anlattı" demektir. Çünkü onlar, küfürlerinden ve mü'minlere olan düşmanlıklarından ötürü, korumasız ve sahipsiz, kendileri gibilerine verilen ceza ile cezalandırıldılar. Kendileriyle o peygamberler arasında bulunan akrabalık, o peygamberlere düşman oldukları; Allah katından getirdikleri şeylerde peygamberleri inkâr edip, bu inkârda ısrar ettikleri için, kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir.

Nûh (a.s) İle Lût (a.s)'ın Eşleri

Nûh'un ve Lût'un hanımlarının durumundaki gibi, kâfirle birlikte yaşayan mü'min, peygamber bile olsa, Hak Teâlâ, bunlar arasında herhangi bir bağın bulunmadığını ve bu akrabalığı, herşeyden uzak saydığını, buna itibar etmediğini belirtmiştir. Çünkü bu iki kadın, o peygamberlere (iman etmemek suretiyle), hâinlik edince, bu peygamberler, onların başına gelen azabları onlardan savuşturamamışlardır ve üstelik bu kadınlara, ahiret gününde de, *"(Haydi) ateşe girenlerle beraber siz de girin"* denilecektir.

Firavun'un Eşi Âsiye (r.ah)

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, Firavun'un hanımının halini ve bir Allah düşmanı zalimin zevcesi olmasına rağmen, Allah katındaki mertebesini, İmrân'ın hanımı, dünya ve ahirette kendisine yapılan ikramı, kavmi kâfir olmasına rağmen, zamanının kadınlarından faziletli kılınması gibi durumlarını anlatarak, müslümanların, kâfirlerle ilgi kurmalarında, bu ilginin müslümana zarar vermeyeceğini beyan buyurmuştur.

Mü'min Kadınlara İmalı Mesaj

Bu iki misalin zımnında, mü'minlerin annesi olan iki kadına, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in iki hanımı olan, **Hz. Hafsa** ve **Hz. Aişe**'ye, kendilerinden sadır olan ve sûrenin başında anlatılan kusurdan ötürü, bir tariz vardır ve bunlar için bu misalde kâfirlere yer verilip, **Firavun**'un hanımı olan **Âsiye bint Muzâhim**'in misal olarak getirilmesinden ötürü, bunları en sert ve ağır bir biçimde bir sakındırma vardır.

Âsiye'nin, **Hz. Musâ** (a.s)'nın halası (babasının kızkardeşi) olduğu; **Musâ** (a.s)'nın asasını atıp, sihirbazların asasını, bu asanın yuttuğunu duyduğu zaman iman ettiği; **Firavun**'un ona, bu imanı sebebiyle çok ağır işkenceler yaptığı da rivayet edilmiştir. Meselâ **Ebû Hureyre** (r.a)'den, **Firavun**'un dört kazık çaktırıp, bu kadını, kazıklara çivileterek, güneş altında bıraktığı; üzerine de büyük bir taş koyduğu; bunun üzerine kadının, "Ya Rabbi, beni **Firavun**'dan kurtar" dediği; böylece rûhunun cennete yükselip, o taşın, onun ruhsuz cesedi üzerinde kalakaldığı rivayet edilmiştir. **Hasan el-Basrî** de, Cenâb-ı Hakk'ın bu kadını, dilediği gibi yiyip-içmek üzere cennete yükselttiğini söylemiştir. Şu da söylenmiştir: "Bu kadın, *"Ya Rabbi, bana, katında, cennet içinde bir ev yap"* dediğinde, cennette kendisi için yapılan evini görmüştür. Bu ev tek bir incidendir." Bunun nasıl ve ne olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu ayetlerle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayette, *"Kullarımızdan..."* denilmesinin hikmeti nedi? Deriz ki: Bu, şu iki şekilde izah edilebilir:

a) Bu, daha evvel de geçtiği gibi bunlar için bir ta'zim ve kıymet ifadesidir.

b) Cenâb-ı Hakk nezdinde, bir kimsenin, başkasına üstünlüğünün, ancak üstün olanın salih olmasıyla mümkün olmasından dolayı, bu kimselerin, bu manada kul olduklarını ortaya koymak için, böyle buyurulmuştur.

İki Kadının Hıyaneti

İkinci Bahis: Bu iki kadının hainlikleri ne manayadır? Deriz ki: Bunların münafık olup, küfürlerini saklamaları ve o iki peygamberin aleyhine benzeri hain gayeler gütmeleri manasınadır. Meselâ **Nûh**'un karısı, kavmine, "O delidir" demiş; **Lût**'un karısı da, **Hz. İbrahim** (a.s)'in misafirlerinin gelişini kavmine haber vermiştir. Yoksa bu iki kadının, zina fiilinde bulunarak, kocalarına hainlik yaptıkları söylenemez. **İbn Abbas** (r.a)'dan, "Hiçbir peygamber hanımı zina etmemiştir" diye rivayet edilmiştir. Bunların hainliklerinin, dinî bakımdan olduğu söylenmiştir.

Üçüncü Bahis: Ayette, *"katında, cennet içinde"* şeklinde iki ifadenin birlikte zikredilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu kadıncağız, önce Allah'ın rahmetine yaklaşmayı istemiş, sonra da *"cennet içinde"* demek suretiyle, yakınlığın yerini belirlemiş ve Arş'a daha yakın olan, cennetü'l-me'vâ'daki derecesinin yüksek olmasını istemiştir.

★ ★
★

Meryem (r.ah.)

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِن رُّوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا
وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ ﴿١٢﴾

"Namusunu iyice koruyan İmran kızı Meryem'i de Allah bir misal olarak gösterdi. Biz ona bundan dolayı ruhumuzdan üfürdük. O, Rabbisinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti ve itaat edenlerden oldu"

(Tahrim, 12).

Ayetteki, ..أَحْصَنَتْ kelimesi, "zinadan ve fuhşiyyattan korudu" demektir. Buna bu manayı verdik. Çünkü **Hz. Meryem**'e, zina iftirası yapılmıştır. Buna göre ayetteki "**ferc**" kelimesi ile, hakikî manası murad edilmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "**Cebrâil** (a.s), onun elbisesinin yakasına üfledi, yani parmaklarıyla yakasını çekti ve oradan üfledi." Elbise ve benzeri şeylerde bulunan her yırtığa (açık yere), "ferc" denilir. Buradaki أَحْصَنَتْ fiiline, "iffetini korumak için, her türlü külfete katlandı" manası da verilmiştir. Çünkü "**muhsane**" kelimesi, iffetli-namuslu kadın manasına gelir.

Meryem'e Üflenen Ruh

"Ona, yani elbisesinin deliğinden (yakasından) ruhumuzdan üfledik" ifadesine, "sayesinde bedenlerin hayat bulduğu şeyi (yani ruhu), onda yarattık" manası da verilmiştir. Ayetteki, فِيهِ (ona) zamiri, "**İsâ**'da" manasınadır. Bunu فِيهَا (ona) şeklinde okuyanlara göre de mânâ, "**İsâ**'nın nefsinde..." şeklinde olur. Çünkü "nefs" kelimesi, müennestir. *"Üfleme"* ile yapılan teşbih de şöyle izah edilir: "Ruh, o kimsede yaratıldığında, tıpkı bir rüzgarın-bir nefesin birşeyi doldurup şişirmesi gibi, bedenin tamamına yayılır." Bu teşbihin; tıpkı bir rüzgâr gibi, ruhun hızlı bir biçimde bedene girmesi yüzünden yapıldığı da söylenmiştir.

Ayetteki, وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا *"Rabbisinin kelimelerini... tasdik etti"* ifadesine gelince, **Mukâtil**, buradaki "**kelimât**" ile, **İsâ** (a.s)'nın kastedildiğini söyler. Çünkü buna, **Hasan el-Basrî**'nin bu ayeti, بِكَلِمَةِ رَبِّهَا şeklinde okuması da delalet eder. **Hz. İsâ** (a.s), Kur'ân'ın birkaç yerinde, "kelimetullah" diye adlandırılmıştır. Ama burada bu kelime, çoğul olarak getirilmiştir.

Ebû Ali el-Farisî de, ayetteki, "**kelimât**" (kelimeler) sözüne, sözün ötesinde, "kendisi için meşru kılınan, konan ilahî kanunlar" manasını vermiştir. Buna göre mânâ; "Allah'ın kanunlarını tasdik etti, onlara yapıştı; Allah'ın hitaplarını tasdik etti, yalanlamadı" şeklinde olur. Çünkü şer'î kanunlar "kelimât" (kelimeler) diye adlandırılmıştır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Hani Rabbi İbrahim'i birtakım kelimeler ile imtihan etmişti"* (Bakara, 124) buyurmuştur.

Ayetteki, صَدَّقَتْ ifadesi, hem şeddesiz hem de şeddeli şekillerde okunmuştur. Şeddeli kıraata göre, o ilahî kelimelerin ve kitapların doğruluklarını dile getirmiştir, yani onları "doğru" (sadık) diye tavsif etmiştir ki tasdik'in tam manası da budur. Bu ifadeler, hem müfred hem cemî olarak, kelime-kelime, kitap-kütüp şekillerinde okumuştur. "Kitap" şeklinde okunması ile, bunların çokluğu ve yaygınlığı kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak, وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ buyurmuştur ki bu, "O, itaat edenlerdendi" manasınadır. Bu mânâ, **İbn Abbas** (r.a)'a göredir. **Atâ** ise buna, "O, namaz kılanlardandı" manasını vermiştir.

Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

Allah'ın Kelimeleri

Birinci Bahis: "Allah'ın kelimeleri ve kitapları", da ne demektir? Biz deriz ki: "Allah'ın kelimeleri" tabiriyle, **İdris** (a.s)'e indirilen sahifeler; "Allah'ın kitapları" ile de, dört büyük kitap kastedilmiştir. Bunlar ile, Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerine konuştukları ile, Levh-i Mahfuz'da takdir ettiği şeylerin tümü de kastedilmiş olabilir. Bu ifadeler, müfred olarak, "Allah'ın kelimesi ve O'nun kitabı" (بِكَلِمَةِ اللَّهِ وَكِتَابِهِ) şeklinde de okunmuştur ki, buna göre ise "**Hz. İsâ** (a.s) ve onun kitabı **İncil**" kastedilmiş olur. Şayet, الْقَانِتِينَ müzekker için kullanılan bir kelimedir" denilirse, biz deriz ki, "**kunût**" kökü, her iki taraftan (kadın ve erkek tarafından) da itaat edenleri içine alan bir sözdür. Dolayısıyla, erkek tarafı dişi tarafına tağlib edilerek böyle ifade edilmiştir. Başındaki **min** edatı ise, kısım ve ba'ziyyet ifade eder. Bu izahı, **Keşşâf sahibi** yapmıştır. Bu kelime ile, "kavim, topluluk" manasının kastedildiği, "kavm"in ise, genel bir ifade olduğu ve tıpkı, "Allah'a taata devam edenlerden olun.." manasında olan, *"rükû edenlerle rükû edenlerden ol..."* (وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ) (Âl-i İmran, 43) gibi olduğu da ileri sürülmüştür. Bir de, **Hz. Meryem, Hz. Musâ**'nın kardeşi **Hârun**'un soyundan (الأَعْقَاب) olduğu için, (ona nisbetle) böyle ifade edilmiştir.

Bu Meseldeki Hikmetler

Nûh (a.s)'un **Vâile** (وَاعِلَةَ) adındaki karısı ile, **Lût** (a.s)'un **Vâhile** (وَاهِلَةَ) adındaki karısının mesel olarak verilmesine gelince bu, tamamını ancak Allah'ın bileceği bir biçimde, sayısız fayda ve hikmetleri ihtiva eder. Ki, bunlardan bazıları şunlardır:

1) Erkeklerin ve kadınların, "Büyük mükâfaat ve büyük azab" hususunda dikkatlerini çekmek...

2) Başkasının salâhının iyi güzel yolda olmasının, fesat içinde olana fayda vermeyeceğini; başkasının fesâdının da iyi ve güzel yolda olana zarar vermeyeceğini bilmek...

3) Erkek, takvanın zirvesinde dahî olsa, kadın konusunda ve nefsi konusunda kendisine güvenmemelidir. Bu tıpkı, **Nûh** ve **Lût** (a.s)'un hanımlarından sudûr eden hal gibidir.

4) Kadının namusluluğunu ve iffetini bilmek çok mükemmel bir fayda temin eder. Bu da tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında, *"Şüphesiz ki Allah seni seçti ve seni temiz kıldı; seni, (zamanındaki) alemlerin kadınlarına üstün kıldı"* (Âl-i İmran, 42) buyurduğu **İmrân Kızı Meryem**'de olduğu gibidir.

5) Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda sadâkati bütün olarak yalvarıp yakarmanın, O'nun cezasından kurtulup, hesapsız mükâfaatlar elde etmeye vesile olacağına ve ezelî olan zâtın huzuruna bütün her konuda başvurmanın gerekli olduğuna, dönüşün, şanı yüce, kelimesi üstün, kendisinden başka tanrı olmayan ve ancak Kendisine dönülecek olan zata olacağına dikkat çekmek...

Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a, salât ü selâm da, peygamberin seyyidine, âilesine ve ashâbına olsun! (Amin).

★ ★
★

MÜLK SÛRESİ

•

Otuz ayet olup, Mekkî'dir.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

"Hâkimiyet, kendisinin elinde olan Allah'ın şanı ne yücedir! O her şeye hakkıyla kadirdir"

(Mülk, 1).

Bu sûreye **Mülk Sûresi** denildiği gibi, kendisini okumaya devam eden kimseyi kabir azâbından kurtaracağı için de, **el-Münciye** (kurtaran) diye adlandırılmıştır. **İbn Abbas**'ın da, hep bu sûreyi kendisini okuyan kimseyi kabirde müdafaa edeceği için, **el-Mücâdile** (müdafaa eden) diye isimlendirdiği rivayet edilmiştir.

Ayetteki, تَبَارَكَ kelimesinin tefsirini biz, **Furkan Sûresi**'nin başında (Ayet. 1) yapmıştık. الْمُلْكُ بِيَدِهِ *"Hâkimiyet, kendisinin elinde olan..."* ifâdesine gelince, bil ki bu lâfız, ancak, Cenâb-ı Hakk'ın hem bir melik, hem de mâlik olduğunu te'kid etmek için kullanılmıştır. Ve bu tıpkı, "Emretmek yasaklamak, işleri bağlamak ve çözmek (kesin şekilde kararlaştırmak), falancanın elindedir. Bu hususta diğer organların bir payı yoktur.." denilmesi gibidir. **Keşşâf sahibi** de, "Mevcut olan her şeyin mülkü, O'nun elindedir; o halde, mümkin varlıklar namına mevcut olmayan her şeye de kâdirdir" manasını vermiştir.

Cenâb-ı Hak, وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O her şeye hakkıyla kadirdir"* buyurmuştur ki, bu ifâdeyle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ma'dûm "Şey" Midir?

"Ma'dûm; bulunmayan, yok olan"a, "şey" denileceğini iddia edenler, bu ayete sarılarak, şöyle demişlerdir: "O, herşeye hakkıyla kâdirdir" demek: O'nun "makdûru - yarattığı ve yaratabileceği şeyler"in, "şey" olmasını gerektirir. Binâenaleyh, Allah'ın makdûru olan bu şey, ya mevcûttur yahut da

ma'dûm'dur, mevcut değildir. Bunun mevcut olması caiz değildir. Çünkü, Allah şayet mevcut olana kadir olsaydı, O, ya, mevcut olan şeyi yeniden var etmeye kadir olmuş olurdu ki, bu muhâldir; zira, mevcut olanı yeniden var kılmak muhâldir. Yahut da O, onu yok etmeye kadir olmuş olurdu ki, bu da muhaldir. Zira, yok etme işinin (ayrı) bir fâil ile meydana gelmesi imkânsızdır. Zira, "kudret" müessir bir sıfattır; binâenaleyh bu sıfatın bir tesiri söz konusudur. Yokluk ('adem) ise, katıksız bir olumsuzluktur. Dolayısıyla, yokluğu, kudretin eseri kılmak muhâldir. Bu sebeple de, yok etmenin bir fâil ile meydana gelmesi muhal olur. Böylece, Allah'ın "makdûr"u olan "şey"in mevcut olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh, madem ki mevcut değil, öyleyse "ma'dûm" olması gerekir. Bu sebeple de, "ma'dûm"un, "şey" olması gerekir.

Ma'dûm'un "şey" olduğunu kabul etmeyen âlimlerimiz de, bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Cevherin, cevher olması açısından, "şey" olduğunda şüphe yoktur. Meselâ, (sıfat olan) "**siyâh**"ın da, siyah olması açısından "şey" olduğunda şüphe yoktur. Allah Teâlâ ise, her "şey"e kâdirdir. Binâenaleyh, bu ayetin bir muktezâsı olarak, Cenâb-ı Hakk'ın, cevher olması açısından cevhere, siyah olması açısından da siyaha kadir olması gerekir. Durum böyle olunca da, cevherin cevher olması, siyahın da siyah olması, o tek fâil ile meydana gelmiş olması gerekir. Hür ve irade sahibi (muhtar) olan o failin, mutlaka fiilinden önce olması gerekir. Binâenaleyh, Allah'ın varlığı ve zatı, cevherin cevher, siyahlığın da siyah olmasından öncedir. Bu sebeple de "ma'dûm"un da, "şey" olması gerekir ki, işte matlup da budur.

Daha sonra alimlerimiz, karşı tarafın bu hususlaki şûphelerine şu şekilde cevap vermişlerdir: Biz, yok etmenin bir fâil ile olmayacağını kabul etmiyoruz. Bunu kabul etsek bile, ama ne var ki niçin, "ma'dûm" olan o "makdûr"un, "ilerde.." "şey" haline dönüşeceği için, "şey" diye adlandırılmış olduğu söylenemesin? Bizim, yaptığımız izaha göre, bu ifade, her ne kadar mecazî bir anlamda olmuş olsa bile, ancak ne var ki, "ma'dûm"un şey olmadığına dair diğer deliller bulunduğu için, bunu kullanmak gerekir.

İKİNCİ MESELE
Yok Etme İşinin Faile İhtiyacı

Kâdî Ebû Bekir, farklı iki görüşünden birinde, nesneleri yok etmenin, bir fâil ile meydana geldiğini iddia etmiştir ki bu, **Mu'tezile**'den **Ebu'l-Hasan el-Hayyât** ile **Mahmûd el-Harezmî**'nin de tercihidir. Bizim alimlerimizin çoğunluğu ile **Mu'tezile**'den bazı kimseler ise, yok etmenin bir fail ile olacağının muhal olduğunu iddia etmişlerdir.

Kâdî şu şekilde istidlâlde bulunmuştur: "Mevcudat eşyadır (şey dediğimiz varlıklardır). Allah ise, her "şey"e kâdirdir. O halde bu demektir ki O, "mevcûdât"a kâdirdir. Binâenaleyh bu, "O, ya mevcûdâtı yeniden var etmeye kadirdir" demektir

ki, bu, imkânsızdır. Çünkü, var olanı yeniden var etmek muhaldir. Yahut da "O, mevcûdâtı yok etmeye kâdirdir" demektir ki, işte bu, yok etmenin bir fâil ile mümkin olmasını gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kudretin Makdûra Taalluku

Ka'bî, "Allah Teâlâ, kulun makdûr'u gibi olan şeylere kâdir değildir" diye iddia ederken, **Ebû Alî** ve **Ebû Hâşim** de, "Allah, kulun makdûruna kâdir değildir.." demişlerdir. Alimlerimiz ise, Allah'ın, hem kulun makdûru gibi olan şeylere kâdir olduğunu, hem de makdûru olmayana da kâdir olduğunu söylemiş, bu hususta şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: Kulun makdûru olanın bizzat kendisi ile, "makdûru gibisi" olan, "şey"dir. Allah Teâlâ ise, "her şeye" kâdirdir. Bu sebeple, yapılan bu izaha göre, tek bir makdûrun iki kâdir (hem Allah, hem de kul) arasında var olabileceğinin ve bulunabileceğinin doğruluğu sabit olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Hakikî Te'sir

Âlimlerimiz, Allah'ın kudretinden başka bir "müessir" olmadığını iddia etmişler; felsefecilerin görüşü olan tabiat fikri ile, **Mu'tezile**'nin görüşü olan, birbirini doğurma, neticelendirmeyi (tevâlûd) hem de kulun, kendi fiillerinin mûcidi olması fikrini çürüterek, tümüne birden şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: Ayet; Allah Teâlâ'nın, her şeye kâdir olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, şayet mümkün varlıklara dair her hangi bir şey, Allah'ın kudretiyle değil de, başka bir şey ile meydana gelmiş olsaydı, bu başka şey, makdûr'u olan şeyler konusunda, Cenâb-ı Hakk'ın kudretini tesir etmekten men ederdi ki, böyle bir şey olamaz.. Çünkü, Allah'ın dışında kalan her şey, mümkin ve muhdes varlıklardır. Dolayısıyla da, kuvvet bakımından, Allah'ın kudretinden daha az kuvvetlidirler. Daha az kuvvetli olanın ise, daha güçlü olanı saf dışı etmesi mümkün değildir.

BEŞİNCİ MESELE
İki Yaratıcı İmkânsız

Bu ayet, Allah Teâlâ'nın tek olduğuna delâlet etmektedir. Zira biz, şayet bir ikinci ilahın bulunduğunu farzetsek, bu durumda bu ilah, bir şeyi, ya yaşatmaya kâdir olacak, veya olamayacak. Eğer, kesinlikle bir şeyi icad etmeye kâdir değilse, ilah olamaz. Eğer kâdir olursa, bu ikinci ilahın makdûru olanın, "şey" olması gerekir. Binâenaleyh, bu durumda da bu "şey"in, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O her şeye hakkıyla kâdirdir"* ifadesinden dolayı, birinci ilahın da makdûru olması gerekir. Bu durumda da, iki hâlık arasında, bir mahlukun meydana gelmesi neticesi ortaya çıkar ki, bu muhâldir. Çünkü, o iki ilahdan biri yaratma konusunda bağımsız olursa, bu, onlardan her birinin diğerinden müstağni olması neticesini doğurur. Böylece de aynı zamanda hem birbirlerine muhtaç, hem de birbirlerinden müstağni olmuş olurlar ki, bu da muhaldir.

ALTINCI MESELE
Allah'ın Şey Diye Nitelenmesi

Cehmiyye, bu ayete dayanarak, Allah Teâlâ'nın "şey" olmadığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: Eğer o, "şey" olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O her şeye hakkıyla kâdirdir"* ifadesinden dolayı, Kendi nefsine de kâdir olmuş olurdu.. Ne var ki, Allah'ın Kendi nefsine kâdir olması muhaldir. Dolayısıyla, Allah'ın "şey" olması imkânsızdır. Alimlerimiz de şöyle demişlerdir; Hak Teâlâ'nın *"Hangi şey, şehâdet bakımından Allah'tan daha büyüktür?"* (En'am, 19) buyruğu, Allah'ın bir "şey" olduğuna delâlet edince, umûmi olan bu ifadeyi, tahsis etmek gerekmiştir. Binâenaleyh bu âyet tahsis edilmiş genel lafızların, Allah'ın kitabında bulunduğuna delâlet ettiği gibi, genel ifadelerin, aklî delil ile de tahsis edilebileceğine, hatta fiilen vâki olduğuna delâlet etmektedir.

YEDİNCİ MESELE
Her Şey Allah'ın Mahluku

Mu'tezile'nin ekserisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "yalanı, cehâleti, abesi ve zulmü" yaratmaya kâdir olduğunu iddia ederken, **Nazzâm**, buna kâdir olmadığını iddia etmiştir. Alimlerin çoğu ise, "Cehâlet ve yalan, ayrı ayrı "şey"lerdir. Allah Teâlâ, her şeye kâdirdir. Binâenaleyh, O'nun bunları yaratmaya da kâdir olması gerekir" diye istidlalde bulunmuşlardır.

SEKİZİNCİ MESELE
Allah Mekândan Münezzeh

Ehl-i tevhid, Allah Teâlâ'nın cihetten ve mekândan münezzeh olduğuna istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, şayet şu mekânda değil de bu mekânda olsaydı; Allah'ın içinde olduğu söylenen o mekân, içinde olmadığı söylenen diğer mekândan ayrı olmuş olurdu. Çünkü şayet, bu iki mekân birbirinden ayrı olmaz ise, Allah Teâlâ'nın burada değil de şurada olduğunu söylemek imkânsız olur. Hem sonra bu iki yerden birinin, diğerinden ayrı olması, bu mekânın mevcut bir şey olmasını gerektirir. Çünkü sırf yokluğa hem maddî olarak işaret etmek, hem de yine maddî olarak birinin diğerinden ayrı olması, hem de hareket etmeye uygun olması imkânsızdır. O halde, eğer Allah, bir mekânda olsaydı, o mekân mevcut olurdu. O mekân mevcut olmuş olsaydı, o da bir "şey" olur ve *"O her şeye kâdirdir"* (Mülk, 1) ayetinden ötürü, Allah'ın makdûru (mahlûku) olurdu. Bu mekânın var oluşu, Allah'ın kudreti ve yaratmasıyla olduğuna göre, var oluş bakımından Allah'ın bu mekândan önce olması gerekir. Durum böyle olunca da, Allah'ın, hiçbir cihet yok iken, var oluşu, herhangi bir mekâna bağlı olmaksızın ezelde mevcut olmuş olur. Ezelî olan ise asla son bulmaz. Böylece Allah Teâlâ'nın hem ezelen, hem de ebeden, cihetten ve mekândan münezzeh olduğu sâbit olur."

DOKUZUNCU MESELE
Hükmiyetin Gereği

Allah Teâlâ önce, *"Hakimiyet elinde olan Allah"* buyurmuş, daha sonra da *"O her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın her şeye kâdir olduğu sâbit olması durumunda, mülkün ancak O'nun elinde

olabileceğini ihsâs ettirmektedir. İşte bu, alimlerimizin, "Eğer kulun muradı yerine gelip de Allah'ın muradı yerine gelmeyecek olsaydı, bu Allah'ın aczini, za'fını ve mutlak manada mülkün sahibi olmamasını gerektirirdi" diye ifade ettikleri hususun ta kendisidir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın, mülkün mâliki olması durumunda, herşeye kâdir olması gerektiğine delâlet eder.

ONUNCU MESELE

"**Kadîr**" kelimesi, "**kâdir**"in mübalağa (ileri mana ifade eden) sigasıdır. O, her şeye kâdir olunca, hiçbir şeyin O'nun herhangi bir şeye kâdir olup yaratmasına mânî olamaması gerekir. Bu da, Allah Teâlâ üzerinde, hiç kimsenin ve hiçbir şeyin hakkının bulunmamasını gerektirir. Aksi halde bu hak, O'nun o şeyi yapmasına mânî olur. Yine O'nun yaptığı hiçbir şeyin kabîh (çirkin ve kötü) olmamasını gerektirir. Aksi halde bu kabîhlik, O'nun o şeyi yapmasına mânî olur. Dolayısıyla kudret açısından kâmil olmaz. Böylece de "kadîr" olamaz. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

İmtihan İçin Yaratılış

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ۝

"O, hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağını imtihan etmek için, ölümü ve hayatı yaratandır. O, azîz ve gafûrdur"

(Mülk, 2).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ölümün Mahiyeti

Alimler şöyle demişlerdir: Hayat, o sıfattır ki mevsuf olduğu kimseyi bilen, kadir olan kılar. "Ölüm"ün ne demek olduğu hususunda ise ihtilaf edilmiştir. Bu cümleden olarak bir takım kimseler, ölümün, "hayat" sıfatının bulunmamasından ibaret olduğunu söylerlerken; alimlerimiz, "ölüm"ün var olan, fakat "hayat"a zıt olan bir sıfat olduğunu söylemişler; bunun böyle olduğuna dair, Hak Teâlâ'nın, *"Ölümü ve hayatı yaratan..."* ifadesini delil getirmişlerdir. Çünkü ma'dum (var olmayan şey), mahlûk olmaz. İşte bu, gerçeğin tâ kendisidir.

Kelbî, senediyle birlikte, **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ ölümü beyaz, güzel bir koç şeklinde yaratmıştır. Ölüm, herneye uğrasa ve her ne onun kokusunu alsa, o şey anında ölür. Allah hayatı da, eşekten büyük katırdan küçük alaca bir at şeklinde yaratmıştır. Bu hayat her neye uğrasa veya her ne onun kokusunu alsa, o şey anında hayat bulur." Bil ki **İbn Abbas** (r.a)'ın söylediği rivayet

edilen bu hususun, mutlaka bir temsil ve tasvir sadedinde söylenmiş olması gerekir. Aksi halde gerçek, biraz önce söylediğimiz şeydir.

İKİNCİ MESELE

Önce Ölümün Zikrediliş Hikmeti

"Hayat", "ölüm"den önce olmasına rağmen, Allah Teâlâ şu sebeplerden ötürü, ayette ölümü hayattan önce zikretmiştir.

1) **Mukâtil** şöyle der: "Cenâb-ı Hakk "ölüm" ile, nutfeyi, "**alaka**"yı ve "**mudga**"yı (insanın yaratılışındaki ilk merhaleleri); "hayat" ile de, ruhun (canın) üflenmesini kastetmiştir."

2) **Atâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a), "Allah, "ölüm" ile dünyadaki ölümü, "hayat" ile de, ebedî hayat yurdu olan âhiret hayatını kastetmiştir" demiştir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: إِنَّ مُنَادِياً يُنَادِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ مِنْ قِبَلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَيَقُولُونَ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ فَيَقُولُ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقّاً قَالُوا نَعَمْ... *"Kıyamet günü, bir münadi, "Ey cennet ehli" diye seslenir. Cennettekiler bu nidânın yüce Allah'dan olduğunu bilirler ve "Ey Rabbimiz buyur, emrine âmâdeyiz, huzurundayız!" derler. Bunun üzerine Allah, "Rabbinizin size va'dettiklerini gerçek olarak buldunuz mu?" der. Cennetlikler de: "Evet" derler. Sonra da ölüm, güzel beyaz bir koç kılığında getirilip boğazlanır. Sonra da, "Ey cennet ehli, işte bu (hayatınız), ölümsüz ebediyyettir ve ey cehennem ehli, işte bu (azabınız), ölümsüz bir ebediyyettir" diye nida edilir. Bu nida, cennet ehlinin sevincine sevinç katarken, cehennem ehlinin de hüznüne hüzün katar."*

Bil ki biraz önce de ölümün, tıpkı bir sükûn ve bir hareket gibi arazlardan (sıfatlardan) bir araz olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh bu arazın (sıfatın), bir koç gibi şekil alması caiz değildir. Aksine bu ifadeyle, o gün artık ölüm işinin son bulduğunu anlatmak için bir temsil yapılmak istenmiştir. Böylece bahsettiklerimizle, ölüm günlerinin, dünya günleri olduğu, ahirette bunların son bulduğu; ahiret günlerinin ise hayat günleri olduğu ve bunların daha sonra olacağı ortaya çıkmış olur. Şimdi ölüm günleri, hayat günlerinden önce olduğu için, Allah Teâlâ ayette ölümü, hayattan önce zikretmiştir.

4) Allah Teâlâ, ölümü, hayattan önce zikretmiştir. Çünkü insanların amele, en fazla yöneleni, ölümünü gözünün önünden hiç ayırmayan, öleceğini hep hesaba katan kimsedir. Bu sebeple ölüm önce zikredilmşitir. Zira ölüm, kişi için maksad olan şeyler içinde en önemli olanıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hayat Nimeti

Bil ki en temel nimet hayattır. Çünkü hayat olmasaydı, dünyada hiç kimse nimetlerden istifade edemezdi. Hayat, ahiret nimetleri arasında da birinci sıradadır. Çünkü orada da hayat olmasa, ebedî mükâfaat diye birşey olmaz. Bu

kitabın pek çok yerinde de anlattığımız üzere, ölüm de bir nimettir. Çünkü ölüm, mükellefiyet hali ile, kişinin amellerine karşılık verilmesi halini birbirinden ayıran birşeydir. Ölüm, mesela bu açıdan bir nimettir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), أَكْثِرُوا مِنْ ذِكْرِ هَازِمِ اللَّذَّاتِ *"Lezzetleri (tadları) mağlub eden, yok eden şeyi (yani ölümü) çokca hatırlayın"*[42] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), لَوْ أَكْثَرْتُمْ ذِكْرَ هَازِمِ اللَّذَّاتِ لَشَغَلَكُمْ عَمَّا أَرَى *"Eğer lezzetleri yok eden şeyi (ölümü), çokca hatırlasaydınız, bu sizi, benim gördüğüm şu işlerinizden sizi kesinlikle alıkordu"*[43] buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s) ashabına, birisini sordu. Onlar da o kişiyi övüp, onu hayırla yâd ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Onun ölümü hatırlaması nasıl?"* diye sordu. Onlar, "Az idi" diye cevap verdiler. Bunun üzerine o, *"Öyle ise o sizin gibi değildir"* buyurmuştur.

Hayat İmtihanı

Cenâb-ı Hak, لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ *"Hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağınızı imtihan etmek için..."* buyurmuştur.

Bu ifadeyle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Allah'ın İmtihanının Manası

"İbtilâ" imtihan etmek, denemek manasınadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk ibtilâ ederek, bir kimsenin itaat mı, yoksa isyan mı edeceğini bilmiş, anlamış olur" manasına gelir. Bu ise, hem ezelen, hem de ebeden bütün malumatı bilen zat hakkında, düşünülmesi imkânsız olan bir hususdur. Fakat biz, bu meseleyi, *"Hani Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti"* (Bakara, 124) ayetinin tefsirinde ele almış, incelemiştik. Velhasıl, "Allah'ın imtihanı (ibtilası)", kuluna, aynen imtihan yapıp, deneme yapanın, şeklen (zâhiren) buna benzer bir biçimde davranması demektir.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ'nın, yaptıklarını bir maksad bir gaye için yaptığını söyleyenler, bu ayeti delil getirerek "Ayetin başındaki "lâm" edatı, maksad ifade eden bir kelimedir. Bunun bir benzeri de, ...إِلاَّ لِيَعْبُدُونَ *"ibadet etsinler için (yarattım)"* (Zariyât, 56) ayetidir" demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilir: Aslında, Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri, bir imtihan ve deneme değildir. Fakat şeklen imtihana benzediği için, mecâzî olarak imtihan adını alır. İşte burada da böyledir. Çünkü aslında bu fiil, gerçekte maksad olmadığı halde, maksada benzer bir durum arzetmektedir. Dolayısıyla da Cenâb-ı Hakk burada, garaz (maksad-gaye) ifade eden lâm edatını kullanmıştır.

---

42) İbn Mâce Zuhd, 31 (2/422).
43) Tirmizi, Kıyâm, 26 (4/639).

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ölüm ve Hayatın Tefsiri

Bil ki ayetteki "ölüm" ve "hayat"ı tefsir ederken; ölümü, kişinin nutfe, alaka ve mudga halleri; hayatı da bundan sonraki hali diye izah etmiştik. Şu halde bu izahımıza göre ayetteki "ibtila"nın tefsiri şöyle yapılabilir: Bu, kişinin, kendisini ölümden hayata taşıyanın Allah Teâlâ olduğunu bilip anlamasıdır. Nitekim bu imtihan böyle olmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın kişiyi, hayattan ölüme taşımaya da kâdir olması gerekir. Böylece kişi, sebebiyle elde edemediği şeyleri elde etme imkânının son bulduğu ölümün gelip çatmasından hep korkar durur ki ölüm konusunda, fakir ile zengin, efendi ile köle, bütün insanlar eşittir.

Fakat biz, ayetteki bu ifadelerden "ölümü", dünyadaki ölüm, "hayat"ı da ahiretteki hayat diye ele alırsak, bu ölüm ve hayat ile imtihan daha tam ve mükemmel olmuş olur. Çünkü dünyadaki ölümden duyulan korku bilfiil mevcuttur ve ahirette hayatın bulunuşundan duyulan korkudan daha ileridir. Binâenaleyh ayetteki "ibtilâ" (imtihan) sözünden, "Bu korku sebebiyle kişi, bu kötülüklerden vaz geçer mi, geçmez mi?" şeklinde yapılan bir imtihan manası kastedilmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki, لِيَبْلُوَكُمْ..أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً ifâdesinin ifâdesi ile münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) **Ferrâ ve Zeccâc'a göre,** أَيُّكُمْ ifâdesinin mutealiakı gizli olup, takdiri, فَيَنْظُرَ أَيُّكُمْ veya فَيَعْلَمُ أَيُّكُمْ "Sizi deneyip, böylece hanginizin daha iyi amel yaptığını görmesi, bilmesi için.." şeklindedir.

2) **Keşşâf sahibi,** لِيَبْلُوَكُمْ ifadesinin, "Size göstermek için" manasında olduğunu, takdîrî mananın, "Hanginizin daha iyi amel ve harekette bulunacağını size göstermek, size bildirmek için..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE
أَيُّ Kelimesinin İ'rabı

Ayetteki, أَيُّ kelimesi, mübtedâ olmak üzere merfûdur. Kendinden önceki ifade, bunun üzerinde amel etmez. Çünkü bu, asıl olarak istifham manasındadır. Zira sen, mesela, لاَأَعْلَمُ أَيُّكُمْ أَفْضَلُ "Hanginiz daha üstün, bilemiyorum" dediğinde, "Zeyd mi, yoksa Amr mı üstün, bilemiyorum" demek olur. Bu cümlede أَعْلَمُ fiili, istifhamdan sonraki cümlede amel etmez. İşte aynen bunun gibi, أَيُّ kelimesinde de amel etmez. Çünkü mânâ aynıdır. Bu ayetin bir benzeri de, سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَعِيمٌ (Kalem, 40) ayetidir. Bu hususla ilgili izah daha önce geçmişti.

ALTINCI MESELE
Güzel Amelin Manası

Âlimler, أَحْسَنُ عَمَلاً *"daha güzel amel ve hareket"* tabirinin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

a) Bu "hanginizin ameli daha samimi ve daha doğru.." demektir. Çünkü amel, samimiyetle olur, ama doğru

olmazsa, makbul sayılmaz. Aynen bunun gibi, doğru olur, ama samimi-ihlaslı olmaz ise yine kabul edilmez. O halde amellerin halis olanı, Allah rızası için yapılanı, doğru olanı da sünnete uygun olarak yapılanıdır.

b) **Katâde** şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s) bu ayetin tefsirini sordum. O da, "Cenâb-ı Hakk, bu ifadeyle hanginizin daha akıllı olduğu..." manasını kastetmiştir" buyurdu. Sonra da أَيُّكُمْ عَقْلاً أَشَدُّكُمْ لِلَّهِ خَوْفاً وَأَحْسَنُكُمْ فِيمَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ وَنَهَا عَنْهُ نَظَراً *"Sizin akılca en tam olanınız, Allah'dan en fazla korkanınız ve Allah'ın emirleri ile yasakları hususunda en iyi düşüneninizdir"* dedi." "Güzel amel"in "mükemmel akıl" diye tefsiri mümkündür. Çünkü amel, neticede akla varıp dayanır. Dolayısıyla kimin aklı daha tamise, **Katâde**'nin bu hadisinde de bahsedildiği gibi, onun ameli en güzel olur.

c) Rivayet edildiğine göre, **Hasan el-Basrî** bu ayete, "Hanginiz dünya hususunda daha çok zühd sahibi, dünyaya daha fazla aldırmayan..." manasını vermiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, imtihandan bahsedince, peşisıra, *"O, azîz ve gafûr'dur.."* buyurmuştur ki bu, "O Allah, kötü amelde bulunanların Kendisini acze düşüremeyecek bir biçimde bir azîz, bir gâlib; günah işleyenlerden tevbe edenler için de affedicidir" demektir.

Bil ki Allah Teâlâ'nın azîz ve gafûr olması, ancak herşeye kâdir ve herşeyi bilen olması ile tam ve mükemmel olur. Allah Teâlâ'nın herkese, yaptığının karşılığını, gerek mükâfaat, gerekse cezâ olarak tastamam verebilmek için, mutlaka tam ve mükemmel kudrete; itaat edenin kim, isyân edenin kim olduğunu bilebilmesi, böylece de hakedene, hakkını vermede hata etmemesi için, mutlaka tam ve mükemmel bir ilim sahibi olması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın azîz ve gafûr oluşunun, ancak tam bir kudret ve tam bir ilim sahibi olduğunun tesbitinden sonra mümkün olacağı anlaşılır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, burada bu iki sıfatın, yani kudret ve ilmin varlığının delillerini zikretmiştir. Allah Teâlâ'nın kâdir oluşunun âlim oluşundan önce olduğu bilinince de, pek yerinde olarak önce, kudretinin, daha sonra da ilminin delilini zikretmiştir.

★ ★
★

Hilkatteki Nizam

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِن تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ۝

"O, birbiriyle uyum içinde olan yedi gök yaratmış olandır. Sen Rahman'ın yaratmasında, hiçbir nizamsızlık göremezsin. İşte gözünü çevir, hiç bir çatlak görecek misin?"

(Mülk, 3).

Biraz önce bahsettiğimiz Allah'ın, "kudretinin delili", Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, birbiriyle uyumlu yedi gök yaratmış olandır"* ayetinin ifade etmiş olduğu hususdur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Tibaken Kelimesi

Keşşâf sahibi, ayetteki طِبَاقاً ifâdesi hususunda şu üç izahı yapmıştır:

1) طِبَاقاً kelimesi, "üst üste, birbirine mutabık ve denk olarak" anlamında olup bu, Arapların, üst üste kat kat koyup da, dikip tamir ettiği zaman, ayakkabı hakkında kullandığı طَابَقَ النَّعْلَ deyimine varıp dayanır. Ki, bu açıklamaya göre, ayetteki طِبَاقاً masdarı ile, ism-i fâil manası kastedilmiş olur.

2) Ayetteki bu masdarın muzafı mahzûf olup, ifade, ذَاتَ طِبَاقٍ "tabakalı tabakalı..." takdirindedir.

3) Ayetteki bu ifade, mef'ûlü mutlak olup, kelamın takdiri, طُوبِقَتْ طِبَاقاً "tabakalar halinde mutabık ve ahenkli kılınmıştır.." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu göklerin, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine delaletleri, şu bakımlardandır:

1) Bir kere bunlar, hava boşluğunda, hiçbir destek ve bağ olmaksızın durmaktadırlar.

2) Daha fazlası ya da daha eksiği düşünülebilmesine rağmen, herbirine muayyen ve belli bir mikdar, hacim, büyüklük takdir edilmiştir.

3) Herbirine mesela hızlı ve yavaş olması; muayyen bir yöne doğru hareket etmesi bakımından, belli bir mikdar ile hareketin tahsis edilmiş olması.

4) Herbirinin, zatları gereği muhdes oluşları..

İşte bütün bunlar, göklerin yaratılışının, kudreti tam ve mükemmel bir zata ait olmasına delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın ilminin delili ise O'nun, مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ *"Rahman'ın yaratışında, hiçbir nizamsızlık göremezsin. İşte gözünü çevir, hiç bir çatlak görecek misin?"* ayetinin beyan ettiği hususdur. Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve Kisâî, kelimeyi تَفَوُّتٍ diğer kıraat imamlar ise تَفَاوُتٍ şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ**, bu ikisinin de, aynı derecede ve aynı manada birer kelime olduklarını ve tıpkı

تَظَاهَرَ ve تَعَاهَدَ، تَظَهَّرَ ve تَعَهَّدَ gibi olduklarını söylerken, **Ahfeş** تَفَاوُتٌ kelimesinin manaca daha güzel olduğunu ileri sürerek şöyle der: "Çünkü Araplar, hep, meselâ تَفَاوَتَ الْأَمْرُ "iş çatallandı" dedikleri halde, ama nerdeyse, تَفَوَّتَ الْأَمْرُ demezler (çok az derler)." **Ebû Ubeyde** ise, تَفَوَّتَ kelimesinin daha iyi gittiğini düşünerek şöyle der: "Zira, Arapça'da, bir şey elden kaçınca, elde edilemeyince, تَفَوَّتَ الشَّيْءُ denilir." **Ebû Ubeyde** bu görüşüne, hadiste rivayet olunan, ... أَنَّ رَجُلاً تَفَوَّتَ عَلَى أَبِيهِ فِي مَالِهِ ifadesi ile istidlâl etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Aslında تَفَاوُتٌ "uyumsuzluk, dengesizlik" anlamındadır. Ki, bu da, "bir şeyin, bir bütünün parçalarının birbiriyle uyum sağlayamaması, birbirini fevt etmesi..." demek olur. Arapların, "Buna çok farklı farklı şeyler taalluk etti" تَعَلَّقَ مُتَفَاوِتٌ şeklindeki sözleri de böyle olup, bu kelimenin zıddı da, تَنَاسُبٌ "uyumluluk" kelimesidir.

Bu konuda müfessirlerin ifadelerine gelince, meselâ **Süddî**, bu kelimeye, "farklı farklı hususlar ... bulabilir misin?" şeklinde mana vermiştir. Ki, bu da, meselâ bir kimsenin, göğe baktığında, "şöyle olsaydı daha iyi olurdu!.." diyemeyişi bakımından tahakkuk etmiş olmasıdır. Diğer müfessirler ise, bu kelimeye, ayette az sonra gelen, *"İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?"* ifadesini nazar-ı itibara alarak "çatlaklıklar, yarıklar..." anlamını vermişlerdir. Ki, bunun bir benzeri de, *"Onda çatlaklıklar da yoktur.."* (Kaf, 6) ifadesidir. **Kâffâl** şöyle demektedir: "Mananın, yaratıcısının hikmetine delâlet etmesi ve onları boş yere yaratmamış olduğuna delâlet etmesi bakımından "Rahman olan Allah'ın yaratmasında bir farklılık görür müsün? (Hayır)" olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ayetin Muhatabı

مَا تَرَى ifadesindeki hitap, ya, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, yahut da muhatap olan herkesedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin? Sonra gözünü iki kere daha çevir. O göz, hor ve hakir olarak yine sana dönecektir. Artık o, âciz kalmıştır.."* (Mülk, 3-4) hitapları da böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki طِبَاقًا ifâdesi, سَمٰوَاتٍ kelimesinin sıfatıdır. Müteakip *"Rahman'ın yaratışında, hiçbir nizamsızlık göremezsin.."* ifadesi de, "gökler" ile ilgili bir başka sıfat olup, buna göre kelamın takdiri, "Allah gökleri, yedi kat olarak yarattı. Sen, onlarda, فِيهِنَّ bir aykırılık ve farklılık göremezsin" şeklindedir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu zamirin yerine, hem semâvâtın yaratılışının azametini göstermek, hem de onların aykırılıklardan ve uyumsuzluklardan uzak olduğuna dikkat çekmek için فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ ifadesini koymuştur. Ki bu da, "Bunları, Rahman yarattı. O, tartışılmaz ve açık kudreti ile böyle birbiriyle mütenasip şeyleri yaratan Zat'tır" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki, bu ayetle Allah'ın ilminin mükemmel oluşu hususunda yapılan istidlâlin şekli şudur: His (duyu) organları, yedi kat göğün çok sağlam ve muhkem bir

biçimde yaratılmış nesneler olduğunu göstermektedir. Fiili ve işi bu denli sapasağlam olan bir fâilin, mutlaka, ama mutlaka âlim olması gerekir. Böylece bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün malumatın âlimi olduğuna delalet ederken, O'nun, *"Rahmanın yaratışında, hiçbir nizamsızlık göremezsin..."* ayeti de, o semavâtın sapasağlam olduğuna bir işarettir.

ALTINCI MESELE
İnsanların Fiilleri

Ka'bî, bu ayete dayanarak, günah olan fiillerin, Allah'ın mahluku olmadığını ileri sürer ve şöyle der: "Çünkü Allah Teâlâ, yarattığı şeylerde uyumsuzluğun olmadığını belirtmiştir. O, bununla, küçüklük-büyüklük; noksanlık ve kusur bakımından bir uyumsuzluğun bulunmadığını kastetmemiştir. Binâenaleyh, ayetin bu ifadesini, hikmeti bakımından, yarattıkları içinde bir uyumsuzluğun bulunmadığı anlamına almak gerekir. İşte bu, bu açıdan, bir kısmı cehalet, bir kısmı yalan, bir kısmı sefihlik olan kulunun fiillerinin Kendisinin yaratması (mahluku) olmadığına delâlet eder."

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bütün bunların, kudreti, iradesi ve "dâî" (sebepler) açısından, O'ndan sudûr etmesinin sahîh olması ondan asla kabîh (çirkin) bir şeyin sudur etmemesi açısından, biz, ayetin bu ifadesini, "O'na nisbetle bu fiillerde bir uyumsuzluk, tutarsızlık yoktur" anlamına hamletmekteyiz. O halde niçin, ayeti, sizin bahsettiğiniz anlamdaki farklılığa hamletmek, bizim bahsettiğimiz manadaki farklılığa hamletmekten daha evlâ ve üstün olsun?!

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, o göklerin sapasağlam olduğunu iyice pekiştirerek, *"İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?!"* buyurmuştur. Bu da, "Cenâb-ı Hak مَا تَرٰى فِى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ buyurunca, O, bundan sonra adeta, "Belki de sen, tek bir bakışla, buna hakkıyla hükmedemezsin ve bu bakışta da yanılmanın vaki olabileceği sebebiyle, buna itimat edemezsin. O halde sen, defalarca bak; böylece, Rahmân'ın yarattığında bir uyumsuzluk bulunmadığına kati olarak inanacaksın.." demek istemiştir" demektir.

فُطُورٌ kelimesi, "yarmak" demek olan, اَلْفَطْرُ **(fatr)** kelimesinin çoğuludur. Nitekim Arapça'da, فَطَرَهُ فَانْفَطَرَ "yardı-yarıldı..." denilir ki فَطَرَ نَابُ الْبَعِيرِ "Deve, diş yardı..." deyimi de bu manadadır. Nitekim Arapça'da, شَقَّ denilir ki, bunun anlamı, "et yarıldı da, içi gözüktü" şeklindedir. Müfessirler, ayetin bu ifadesine, شُقُوقٌ، فُتُوقٌ، صُدُوعٌ، فُرُوجٌ، خُرُوقٌ "yarık, çatlak, delik..." manalarını vermişlerdir. İşte, onların bu hususta kullandıkları ifadeler bunlardır.

★ ★
★

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ۝٤

"Sonra gözünü iki kere daha çevir. (Nihayet) o göz, hor ve hakir olarak yine sana dönecektir. Artık o âciz kalmıştır"

(Mülk, 4)

buyurmuş, kendisinde bir kusur var mı yok mu diye incelemek ve araştırmak üzere, Kendisini yarattığı bu şeylere defalarca bakmayı emretmiştir. Bu, "Sen, durmadan bakacak olsan, gözün sana, aramakta olduğun gedik ve kusuru bulamadan dönecektir. Hatta, sana hayal kırıklığı içinde, umduğunu elde edememiş olarak خاسئاً dönecektir" demektir. Bu ifade, uzaklaştırıp kovduğunda söylenilen خَسَأْتُ الْكَلْبَ "köpeği kovdum" deyiminden alınmadır.

Müberred de bu ifadeye, "mahzûn ve hakîr kılınmış olarak dönecektir" anlamını vermiştir. **İbn Abbas** da, bu kelimeye, "arzuladığını bulamadan" manasını vermiştir. اَلْحَسِيرُ kelimesine gelince, **İbn Abbas** bunun anlamının, "yorgun argın âciz, bitkin" şeklinde olduğunu söylerken, **Leys** de, bunun anlamının, "yorgun ve âciz kalmış olarak..." şeklinde olduğunu söylemiştir. **Vahidî**, burada, bu kelimeyle ilgili olarak şu iki ihtimalden bahsetmiştir:

a) Buradaki حَسِيرٌ kelimesi, isim-i mef'ûl anlamında olup, Arapların, حَسَرَ الْعَيْنُ بَعْدَ الْمَرْئِي "Göz gördüğü şeyi gördükten sonra, şaşırıp, belerip kaldı.." şeklindeki deyimine varıp dayanır. Nitekim **Ru'be**, يَحْسِرُ طَرْفَ عَلَيْهِ فَضَاوُهُ *"Onun boşluğu gözlerini yorar, artık beklemez hale getirir"* demiştir.

b) **Ferrâ**'nın görüşüne göre, bu kelime fâil anlamında olup, âciz bırakmak demek olan **husûr** (اَلْحُسُور) kökündendir. Buna göre mânâ, "Durmadan baksan, tekrar tekrar baksan, bir kusur, bir uyumsuzluk bulamazsın. Tam aksine gözün, bıkkınlıktan ve âcizlikten dolayı, umduğunu elde etmemiş olarak gerisin geriye dönüverir" demek olur. Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Tesniyeden Buradaki Maksad

Birinci Soru: Göz, iki kez bakışı ile nasıl yorgun ve âciz olarak gerisin geriye döner? Buna şöyle cevap verilir: Ayetteki tesniye (iki kez oluş), "çok kez, tekrar tekrar.." anlamında olup, tıpkı Arapların, "Lebbeyke, sa'deyke" deyimleri gibidir ki, bunu söyleyen kimse, "ardarda, süresiz olarak emre âmâde olmayı.." kastetmiş olur.

İkinci Soru: Peki o halde, "Sonra yine çevir.." demenin anlamı nedir? Buna da bu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk insanoğluna bakışlarını çevirmesini emretmiş, sonra da ona, ilk bakışla yetinmemesini, tam aksine bundan sonra beklemesini, sonra dönüp bakmasını, bakışlarını yoğunlaştırmasını, derken bu süresiz çevirmelerden dolayı bakışlarının, kusur ve çatlak namına herhangi bir şeye muttali olamadığı için, umduğunu bulamadan dönünceye kadar tekrarlamasını emretmiştir.

★ ★
★

İÇİNDEKİLER

Resûlü Yalancı Saymaları 5
KAMER 25. AYETİN TEFSİRİ 5
Hayır ve Şer Kelimeleri 6
Asıl Yalancı Ötede Anlaşılacak 7
KAMER 26. AYETİN TEFSİRİ 7
Sâlih (a.s)'ın Devesi 8
Suyun Paylaşılması 11
KAMER 28. AYETİN TEFSİRİ 11
Deveyi Kesmeleri 12
KAMER 29. AYETİN TEFSİRİ 12
KAMER 30. AYETİN TEFSİRİ 12
Sayha İle İmhaları 13
KAMER 31. AYETİN TEFSİRİ 13
Lût (a.s)'ın Kavmi 16
KAMER 32-33-34. AYETLERİN TEFSİRİ 16
Şükrün Mükâfaatı 20
KAMER 35. AYETİN TEFSİRİ 20
Cezaya Çarpılmaları 21
KAMER 36. AYETİN TEFSİRİ 21
Kavmin Misafirlere Sataşması 21
KAMER 37. AYETİN TEFSİRİ 22
Cezanın İnmesi 25
KAMER 38. AYETİN TEFSİRİ 25
KAMER 29-40. AYETLERİN TEFSİRİ 26
Aziz Allah'ın Çarpması 28
KAMER 41-42. AYETLERİN TEFSİRİ 28
Kureyş'in İmtiyazı Yok 30
KAMER 43. AYETİN TEFSİRİ 30
Galip Toyluluk İddiaları 33
KAMER 44. AYETİN TEFSİRİ 33
Birleşik Kuvvetlerin Hezimeti 35
KAMER 45. AYETİN TEFSİRİ 35
Büyük Randevu 36
KAMER 46. AYETİN TEFSİRİ 36
Mücrimler Alevler İçinde 38
Kaderiyye Kim? 40
Her Şey Kader İle 42
KAMER 49. AYETİN TEFSİRİ 42
Kader Nedir? 44
Her İş Bir Anda Tamamlanır 45
KAMER 50 AYETİN TEFSİRİ 46
KAMER 51-52. AYETİN TEFSİRİ 51
Her Şey Yazılmış 52
KAMER 53. AYETİN TEFSİRİ 52
Müttakiler Cennette 53
KAMER 54. AYETİN TEFSİRİ 53
KAMER 55. AYETENİ TEFSİRİ 56
Fevasıl Hakkında 57

RAHMAN SÛRESİ

RAHMAN 1-4. AYETLERİN TEFSİRİ 61
Kur'ân'ın Manasını Anlama 65
Kâinat Onun Emrinde 67
RAHMAN 5-6. AYETLERİN TEFSİRİ 67

Güneş ve Ay Hesapla İşler 69
Sekiz Nimet 72
Nebat ve Ağacın Secdesi 72
Semanın Yükseltilmesi 73
RAHMAN 7. AYETİN TEFSİRİ 73
Mizan 74
RAHMAN 8. AYETİN TEFSİRİ 74
Terazîyi Doğrultun 75
RAHMAN 9. AYETİN TEFSİRİ 75
Arzın Yayılması 78
RAHMAN 10. AYETİN TEFSİRİ 78
Meyveler, Hurma Ağaçları 78
RAHMAN 11. AYETİN TEFSİRİ 79
Hububatın Önemi 79
Zü'l- Asf 81
RAHMAN 12. AYETİN TEFSİRİ 81
Reyhan 82
RAHMAN 13. AYETİN TEFSİRİ 82
Sâlsâl 86
RAHMAN 14. AYETİN TEFSİRİ 86
İnsanın Yaratıldığı Madde 87
Cinin Mâriç'den Yaratılması 87
RAHMAN 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ 87
Maşrıkayn ve Mağribeyn 89
RAHMAN 17-18 AYETLERİN TEFSİRİ 88
Kavuşan İki Deniz 90
RAHMAN 19-21. AYETLERİN TEFSİRİ 90
İki Deniz 91
Lü'lü ve Mercan 93
RAHMAN 22-23. AYETLERİN TEFSİRİ 93
İncideki Nimet 94
Büyük Gemiler 95
RAHMAN 24-25. AYETLERİN TEFSİRİ 95
Her Varlık Fanidir 98
RAHMAN 26. AYETİN TEFSİRİ 98
Bakî Allah 100
RAHMAN 27-28. AYETLERİN TEFSİRİ 101
Herkes Ona Muhtaç 105
RAHMAN 29-30. AYETLERİN TEFSİRİ 105
Sizin Hesabınıza Bakacağız 109
RAHMAN 31-32. AYETLERİN TEFSİRİ 109
Cin ve İns 111
Uzaya Çıkma 112
RAHMAN 33-34. AYETLERİN TEFSİRİ 112
Gönderilen Alev 114
RAHMAN 35-36. AYETLERİN TEFSİRİ 114
Semanın Yarılıp Ateş Akıtması 117
RAHMAN 37-38. AYETLERİN TEFSİRİ 117
İnşikak 119
Saçtan Ötürü Sorgu 121
RAHMAN 39-40. AYETLERİN TEFSİRİ 121
Mücrimler Yüzlerinden Tanınır 124
RAHMAN 41-42. AYETLERİN TEFSİRİ 124
İşte Yalanladığınız Cehennem 127
RAHMAN 43. AYETİN TEFSİRİ 127
Bunlar Nasıl Nimet? 128
RAHMAN 45. AYETİN TEFSİRİ 128
Huzûra Çıkma Endişesi 129

RAHMAN 46-47. AYETLERİN TEFSİRİ 129
Ağaç, Sergisi Gibi Bahçeler 132
RAHMAN 48-49. AYETLERİN TEFSİRİ 132
Bahçelerinde Pınarlar 133
RAHMAN 50-53. AYETLERİN TEFSİRİ 133
Astarı İpek Döşekler 135
RAHMAN 54-55. AYETLERİN TEFSİRİ 135
Yalnız Eşlerine Bakan Güzeller 139
RAHMAN 56-57. AYETLERİN TEFSİRİ 139
Yakut, Mercan Gibi Hûriler 143
RAHMAN 58-59. AYETLERİN TEFSİRİ 143
İyiliğin Karşılığı İyilik 145
RAHMAN 60-61. AYETLERİN TEFSİRİ 145
Başak Cennetler 148
RAHMAN 62-67. AYETLERİN TEFSİRİ 148
Meyveler, Hurma, Nar 149
RAHMAN 68-71. AYETLERİN TEFSİRİ 149
Çadırlardaki Huriler 150
RAHMAN 72-75. AYETLERİN TEFSİRİ 151
Şahane Odalar 151
Refref 152
Zülcelâl 154
RAHMAN 78. AYETİN TEFSİRİ 155

VAKIA SÛRESİ

VAKIA 1-3. AYETLERİN TEFSİRİ 161
Kıyamet 161
Dağların Parçalanması 165
VAKIA 4-6. AYETLERİN TEFSİRİ 165
Üç Sınıf 166
VAKIA 7-9. AYETLERİN TEFSİRİ 166
Kitabını Sağdan Alanlar 167
Sabikûn 171
VAKIA 10-11. AYETLERİN TEFSİRİ 171
Mukarreb olanlar 172
Naîm Cenneti 173
VAKIA 12. AYETİN TEFSİRİ 173
Öncekiler ve Sonrakiler 175
VAKIA 12-14. AYETLERİN TEFSİRİ 175
Karşılıklı Tahtlar 177
VAKIA 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ 177
Cennet Çocukları 178
VAKIA 17. AYETİN TEFSİRİ 178
Leğen, İbrik, Pusula, Kaynak Suyu 179
VAKIA 18. AYETİN TEFSİRİ 179
Aklı Etkilemeyen İçki 181
VAKIA 19. AYETİN TEFSİRİ 181
Her Türlü Meyve 183
VAKIA 20-21. AYETLERİN TEFSİRİ 183
Güzel Gözlü Huriler 185
VAKIA 22-23. AYETLERİN TEFSİRİ 185
Amellerin Karşılığı 188
VAKIA 24. AYETİN TEFSİRİ 189
Orada Batıl İş Yok 192
VAKIA 25-26. AYETLERİN TEFSİRİ 192
Selâm 198
Ashab-ı Yemin 199
VAKIA 27-29. AYETLERİN TEFSİRİ 199
Yayılan Gölgeler 202

VAKIA 30. AYETİN TEFSİRİ 202
Yüksekten Akan Sular 202
VAKIA 31. AYETİN TEFSİRİ 202
Kesintisiz Meyveler 203
VAKIA 32-33. AYETLERİN TEFSİRİ 203
Kıymetli Döşekler 205
VAKIA 34. AYETİN TEFSİRİ 205
Dünya Kadınlarının Cennetteki Güzelliği 205
VAKIA 35-38. AYETLERİN TEFSİRİ 206
VAKIA 39-40. AYETLERİN TEFSİRİ 208
Ashâb-ı Şimal 209
VAKIA 41-43. AYETLERİN TEFSİRİ 209
Serin olmayan Gölge 211
VAKIA 44. AYETİN TEFSİRİ 211
Günahta Israr Edenler 212
VAKIA 45-48. AYETLERİN TEFSİRİ 212
Haşr Meydanı 216
VAKIA 49-50. AYETLERİN TEFSİRİ 216
Cehennem Yiyeceği 218
VAKIA 51-55. AYETLERİN TEFSİRİ 219
Zakkum 219
VAKIA 56. AYETİN TEFSİRİ 221
Nasıl Yaratıldığınızı Düşünün 221
VAKIA 57-59. AYETLERİN TEFSİRİ 222
Ölüleri Diriltmemize Mani Yok 224
VAKIA 60-62. AYETLERİN TEFSİRİ 224
Tohumun Gelişmesine Bakın 230
VAKIA 63-64. AYETLERİN TEFSİRİ 230
Ekini Çerçöp Yapabiliriz 231
VAKIA 65-67. AYETLERİN TEFSİRİ 232
İçtiğiniz Tatlı Su 236
VAKIA 68-70. AYETLERİN TEFSİRİ 236
Yaktığınız Ateş 237
VAKIA 71-72. AYETLERİN TEFSİRİ 237
Mukvi 237
VAKIA 73. AYETİN TEFSİRİ 238
Rabbini Tenzih Et 238
VAKIA 74. AYETİN TEFSİRİ 238
Mevakı-i Nücum 241
VAKIA 75-76. AYETLERİN TEFSİRİ 241
Kur'ân'ın Bazı Özellikleri 248
VAKIA 77-80. AYETLERİN TEFSİRİ 248
Kur'ân'ın "Dadis" Diye Adlandırılması 259
VAKIA 81-82. AYETLERİN TEFSİRİ 259
Canınız Boğazınıza Geldiğinde 260
VAKIA 83-85. AYETLERİN TEFSİRİ 261
Ömrün Hesabı 264
VAKIA 86-87. AYETLERİN TEFSİRİ 264
Mukarreblerin Mükafaatı 266
VAKIA 88-89. AYETLERİN TEFSİRİ 266
Ashab-ı Yemin 268
VAKIA 90-91. AYETLERİN TEFSİRİ 286
Münkirlerin Akıbeti 269
VAKIA 92-94. AYETLERİN TEFSİRİ 269
Hakkel Yakin 270
VAKIA 95-96. AYETLERİN TEFSİRİ 271

HADİD SÛRESİ

HADİD 1. AYETİN TEFSİRİ 275
Dağların Tesbihatının Mâhiyeti 275
Tek Hakim 278
HADİD 2. AYETİN TEFSİRİ 278
Kemâl Sıfatları 281
HADİD 3.. AYETİN TEFSİRİ 281
Altı Günde yaratma 288
HADİD 4. AYETİN TEFSİRİ 289
Allah'ın Beraberliği 289
HADİD 5. AYETİN TEFSİRİ 290
Gece-Gündüz Devranı 290
HADİD 6. AYETİN TEFSİRİ 290
Hak Yolunda İnfak 291
HADİD 7. AYETİN TEFSİRİ 291
Resûle Uyunuz 292
HADİD 8. AYETİN TEFSİRİ 292
Kâlû Belâ Misâkı ile İlgili 293
Hidayet Ayetleri 294
HADİD 9. AYETİN TEFSİRİ 294
Mülk Allah'ındır 295
HADİD 10. AYETİN TEFSİRİ 295
Allah'a Ödünç Verme 299
HADİD 11. AYETİN TEFSİRİ 229
Ahirette Nur 302
HADİD 12. AYETİN TEFSİRİ 302
Kıyamette Münafıklar 304
HADİD 13. AYETİN TEFSİRİ 304
Münafıkların Geri Kalması 308
HADİD 14. AYETİN TEFSİRİ 308
Fidyenin Geçersizliği 309
HADİD 15. AYETİN TEFSİRİ 309
Fidye Hakkında 310
Duyarlığın Azalması 311
HADİD 16. AYETİN TEFSİRİ 311
Allah Mü'minleri Cennete Koyar 314
HADİD 17. AYETİN TEFSİRİ 314
Allah Yolunda Harcayanlar 315
HADİD 18. AYETİN TEFSİRİ 315
Sıddık Şehidler 317
HADİD 19. AYETİN TEFSİRİ 317
Dünya Zevkinin Önemsizliği 318
HADİD 20. AYETİN TEFSİRİ 319
Dünya Zevkinin Özellikleri 319
Gök Genişliğinde Cennete Koşun 321
HADİD 21. AYETİN TEFSİRİ 321
Musibet Hata Sonucu 325
HADİD 22. AYETİN TEFSİRİ 335
Kaçırdığınıza Üzülmeyin 327
HADİD 23. AYETİN TEFSİRİ 327
Cimriliğe Teşvik Suçu 330
HADİD 24. AYETİN TEFSİRİ 330
Resûl, Kitap, Mizan, Demir 311
HADİD 25. AYETİN TEFSİRİ 332
İmkânları Din Yolunda Kullanmak 336
Nuh ve İbrahim (a.s) 337
HADİD 26. AYETİN TEFSİRİ 337
İsa (a.s) 338
HADİD 27. AYETİN TEFSİRİ 338

Rahbânîyyat 340
İki Misli Ücret Alanlar 342
HADİD 28. AYETİN TEFSİRİ 342
Ümmet-i Muhammet ve Ehl-i Kitap 343
HADİD 29. AYETİN TEFSİRİ 343

MÜCADELE SÛRESİ

Her Şeyi İşiten 349
MÜCADELE 1. AYETİN TEFSİRİ 349
Zihar ve Nesh 350
Ziharın Hükmü 351
MÜCADELE 2. AYETİN TEFSİRİ 351
Zihar Keffâreti 359
MÜCADELE 3. AYETİN TEFSİRİ 359
Keffaret Olarak Oruç 368
MÜCADELE 4. AYETİN TEFSİRİ 368
Resûle Karşı Çıkanların Sonu 369
MÜCADELE 5. AYETİN TEFSİRİ 369
Allah İlmi İle Her Yerde 371
MÜCADELE 7. AYETİN TEFSİRİ 371
Yasağa Rağmen Şen Kulsleri 375
MÜCADELE 8. AYETİN TEFSİRİ 375
Yahûdilerin Selâmlama Şekli 375
Hayır Hususunda Neciva 377
MÜCADELE 9. AYETİN TEFSİRİ 377
Şeytanî Recâ 377
MÜCADELE 10. AYETİN TEFSİRİ 378
Yüksek Dereceler 378
MÜCADELE 11. AYETİN TEFSİRİ 379
Necvâdan Önce Sadaka 382
MÜCADELE 12. AYETİN TEFSİRİ 382
Geçici Emirden Sonra Devamlı Emir 385
MÜCADELE 13. AYETİN TEFSİRİ 385
Gazaba Müstahak Olanları Dost Edinme 386
MÜCADELE 14. AYETİN TEFSİRİ 386
Yalanın Tarifi 387
MÜCADELE 15. AYETİN TEFSİRİ 387
Kalkan Yapılan Yemin 387
MÜCADELE 16. AYETİN TEFSİRİ 388
Nifakın Âkibeti 388
MÜCADELE 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ 388
Hizb-i Şeytan 389
MÜCADELE 19. AYETİN TEFSİRİ 389
Din Düşmanlarının Zilleti 390
MÜCADELE 20-21. AYETLERİN TEFSİRİ 390
Allah'ı Sevmenin Ölçüsü 391
MÜCADELE 22. AYETİN TEFSİRİ 391

HAŞR SÛRESİ

Benû Nadir Yahudilerinin Çıkışı 397
HAŞR 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ 397
Allah'a Muhalefet 403
HAŞR 3-4. AYETLERİN TEFSİRİ 403
Kasteltiğiniz Hurmalıklar 404
HAŞR 5. AYETİN TEFSİRİ 404
Fey'in Taksimi 405
HAŞR 6. AYETİN TEFSİRİ 406

Fe'y Arazisi 407
HAŞR 7. AYETİN TEFSİRİ 408
Fey' Özellikle Muhacirlerin Hakkıdır 409
HAŞR 8. AYETİN TEFSİRİ 409
Ensar'ın Fazileti 410
HAŞR 9. AYETİN TEFSİRİ 411
Ashabin Halefleri 412
HAŞR 10. AYETİN TEFSİRİ 413
Münafıklara Gelince 413
HAŞR 11. AYETİN TEFSİRİ 413
Münafıkların Caymaları 414
HAŞR 12. AYETİN TEFSİRİ 414
Münafık Allah'dan Ziyade İnsandan Korkar 415
HAŞR 13-14. AYETLERİN TEFSİRİ 415
Münafıkların Selefleri 416
HAŞR 15. AYETİN TEFSİRİ 416
Şeytan Misali 417
HAŞR 16. AYETİN TEFSİRİ 417
Sonunda Cehennemde Buluştular 417
HAŞR 17. AYETİN TEFSİRİ 417
Yarın İçin Ne Hazırladın? 418
HAŞR 18. AYETİN TEFSİRİ 418
Allah'ı Unutmayın 419
HAŞR 19. AYETİN TEFSİRİ 419
Mü'min İle Kâfir Bir Olmaz 419
HAŞR 20. AYETİN TEFSİRİ 419
Kur'ân'ın Azameti 420
HAŞR 21. AYETİN TEFSİRİ 420
Allah Teâlâ'nın Güzel Vasıfları 420
HAŞR 22-23. AYETLERİN TEFSİRİ 421
Elhâlık, Elberi, Elmusavvir 424
HAŞR 24. AYETİN TEFSİRİ 424

MÜMTEHİNE SÛRESİ

İmanın Gereği 429
MÜMTEHİNE 1. AYETİN TEFSİRİ 429
Beş Sûale Cevap 432
Kefirlerin Mü'minler Hakkında düşündükleri 434
MÜMTEHİNE 2-3. AYETLERİN TEFSİRİ 435
İrahim (a.s) Ümmetindeki Örnek 436
MÜMTEHİNE 4. AYETİN TEFSİRİ 436
Kâfirlerle İmtihan Olma 439
MÜMTEHİNE 5-7. AYETLERİN TEFSİRİ 439
Savaş Açmayan Kafirlerle Münasebet 441
MÜMTEHİNE 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 441
Muhacir Kadınları Sınama 443
MÜMTEHİNE 10. AYETİN TEFSİRİ 443
Zevcesiz Kalanlara Mali Destek 446
MÜMTEHİNE 11. AYETİN TEFSİRİ 446
Mü'min Kadınlardan Biat 447
MÜMTEHİNE 12. AYETİN TEFSİRİ 447
Gazaba Uğrayanları Dost Edinmeyin 450
MÜMTEHİNE 13. AYETİN TEFSİRİ 451

SAFF SÛRESİ

Kâinatın Allah'ı Takdisi 455
SAFF 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ 455

Bunun Cezası 457
SAFF 3. AYETİN TEFSİRİ 457
Allah Mücahidleri Sever 458
SAFF 4. AYETİN TEFSİRİ 458
Peygambere Eziyetin Vebali 459
SAFF 5. AYETİN TEFSİRİ 459
İsa (a.s) Kavmine Tebliği 460
SAFF 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 460
"Ahmed" Kelimesi 461
İslâm Güneşini Üflemekle Söndürme 462
SAFF 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 462
Ebedi Mutluluk Kazandıran Ticaret 465
SAFF 10-11. AYETLERİN TEFSİRİ 465
Cennet Mükafaatı 468
SAFF 12-13. AYETLERİN TEFSİRİ 468
Allah'ın Tarafını Tutun 469
SAFF 14. AYETİN TEFSİRİ 469
Havari ve Ensar 470

CUMA SÛRESİ

Kâinatın Allah'ı Takdisi 475
CUMA 1. AYETİN TEFSİRİ 475
Nübüvvetteki Lütuf 476
CUMA 2. AYETİN TEFSİRİ 477
Başka Milletlerin İslâma Gireceklerini Bildirme 478
CUMA 3-4. AYETLERİN TEFSİRİ 478
Allah'ın Hükmünden Yüz Çevirenler 479
CUMA 5. AYETİN TEFSİRİ 480
Kitap Taşıyan Merkep 481
Yahudilere Hitabe 482
CUMA 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 482
Ölümden Kaçamazsınız 483
CUMA 8. AYETİN TEFSİRİ 483
Cum'a Namazı 484
CUMA 9-10. AYETLERİN TEFSİRİ 484
Cum'a Günü 485
Cum'a Namazının Hikmeti 488
Âhiretteki Ödül 489
CUMA 11. AYETİN TEFSİRİ 489
Rezzâk Allah'dır 490

MÜNAFİKÛN SÛRESİ

Münafıkların Riyaları 495
MÜNAFİKÛN 1. AYETİN TEFSİRİ 495
Yemini Siper Edinmeleri 496
MÜNAFİKÛN 2-3. AYETLERİN TEFSİRİ 496
Münafık Tasviri 498
MÜNAFİKÛN 4-6. AYETLERİN TEFSİRİ 499
Resûlün Desteksiz Kalmasını Arzulayanlar 502
MÜNAFİKÛN 7-8. AYETLERİN TEFSİRİ 502
Mal ve Aile Allah Rızasını Engellemesin 504
MÜNAFİKÛN 9-11. AYETLERİN TEFSİRİ 505

TEĞÂBUN SÛRESİ

Her Şey Allah'ı Tenzih Eder 511
TEĞÂBUN 1. AYETİN TEFSİRİ 511
Allah'ın Mahlukatı Hakkında Takdiri 512
TEĞÂBUN 2-4. AYETLERİN TEFSİRİ 513

İnsanları Yaratmadaki Hikmet 514
Resûlû Kâbûl Etmek İstemeyenler 516
TEĞÂBUN 5-7. AYETLERİN TEFSİRİ 516
Aldanış Günü 517
TEĞÂBUN 8-10. AYETLERİN TEFSİRİ 517
İndirilen nur 518
Tesadüfi Musibet Olmaz 519
TEĞÂBUN 11-13. AYETLERİN TEFSİRİ 520
Beklenmeyen Düşmanlar 521
TEĞÂBUN 14-16. AYETLERİN TEFSİRİ 522
Mal ve Evlat İmtihanı 522
Allah'a Verilen Güzel Ödünç 524
TEĞÂBUN 17-18. AYETLERİN TEFSİRİ 524

TALÂK SÛRESİ

Talâk Usûlü 529
TALÂK 1. AYETİN TEFSİRİ 529
İddet Hesabı 532
Boşama Vakti 532
Fahişe Kelimesi 534
Boşanma Usûlü 536
TALÂK 2-3. AYETLERİN TEFSİRİ 536
Hayız Görmeyenlerin İddetleri 539
TALÂK 4-5. AYETLERİN TEFSİRİ 539
Boşanan Kadınların Sükna Hakkı 540
TALÂK 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 541
Süt Emzirme 542
İmhâ Edilen Diyarlar 543
TALÂK 8-12. AYETLERİN TEFSİRİ 544

TAHRİM SÛSERİ

TAHRİM 1. AYETİN TEFSİRİ 551
Yemin Keffâreti 554
TAHRİM 2-3. AYETLERİN TEFSİRİ 554
Resûlüllah'a İlâhi Lütuflar 556
TAHRİM 4-5. AYETLERİN TEFSİRİ 556
Cehennemden Korunun 559
TAHRİM 6-7. AYETLERİN TEFSİRİ 559
Meleklerde Cüsse 560
Tevbe-i Nasûh 561
TAHRİM 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 561
Allah Mü'minleri Rüsvay Etmez 562
Meşhûr Kadınlar 564
TAHRİM 10-11. AYETLERİN TEFSİRİ 564
Meryem (r.ah.) 566
Meryem'e Üflenen Ruh 566
TAHRİM 12. AYETİN TEFSİRİ 566

MÜLK SÛRESİ

MÜLK 1. AYETİN TEFSİRİ 571
İmtihan İçin yaratılış 575
MÜLK 2. AYETİN TEFSİRİ 575
Hayat İmtihanı 577
Ölüm ve Hayatın Tefsiri 578
Hilkâtteki Nizam 579
MÜLK 3. AYETİN TEFSİRİ 580
İnsanların Fiilleri 582
MÜLK 4. AYETİN TEFSİRİ 583

